...DE ISTORIE
...POL"
B... ...TECA
Nr. ...7903

ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"

XXXIII

1996

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

INSTITUTUL DE ISTORIE
P-124

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"

COLEGIUL DE REDACȚIE

IEONID BOICU, IOAN CAPROȘU, VENIAMIN CIOBANU,
GHEORGHE I. FLORESCU, GHEORGHE ONIȘORU,
academician GHEORGHE PLATON, DUMITRU ȘANDRU,
LEON ȘIMANSCHI, DUMITRU VITCU,
AL. ZUB, membru corespondent al Academiei Române (președinte)

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" apare o dată pe an.
În țară, revista se poate procura pe bază de abonament la : RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33—57, Fax 401—2226407, Tel. 401—6185103 ; 401—2224126, București, România ; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Șos. Oltenitei 35—37, Sect. 4, P.O. Box 61—70, Fax 401—3122425 ; 401—6347145, Tel. 401—6346345, București, România ; AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29A, ap. 66, Sect. 3, P.O. Box 57—88, Fax 401—3125109, Tel. 401—6439390 ; 401—3125109, București, România.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" paraît une fois par an.
Toute commande de l'étranger pour les travaux parus aux Editions de l'Académie Roumaine sera adressés à : RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33—57, Fax 401—2226407, Tel. 401—6185103 ; 401—2224126, București, România ; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L. Șos. Oltenitei 35—37, Sect. 4, P.O. Box 61—70, Fax 401—3122425 ; 401—6347145, Tel. 401—6346345, București, România ; AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29A, ap. 66, Sect. 3, P.O. Box 57—88, Fax 401—3125109, Tel. 401—6439390 ; 401—3125109, București, România.

REDACȚIA

MIHAI ȘTEFAN CEAUȘU, VASILE DOCEA (secretar de redacție),
FLOREA IONCIOAIA, LUCIAN NASTASĂ, GHEORGHE ONIȘORU,
FLAVIUS SOLOMON, LEON ȘIMANSCHI (redactor șef)

Adresa redacției

Institutul de Istorie „A. D. Xenopol"
Str. Lascăr Catargi nr. 15, 6600 — Iași
Telefon 212614

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, București
Telefon 4103200

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
Nr. inv. 9903

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
Nr. inv. 1408

ACADEMIA ROMÂNĂ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE "A. D. XENOPOL"

Tom XXXIII, 1996

SUMAR

VENIAMIN CIOBANU, Coroana: simbol al puterii monarhice şi al statului (secolele XII - XVII). Consideraţii generale 1
LEON ŞIMANSCHI, Criza politică din Moldova dintre anii 1432 şi 1457 23
PETRONEL ZAHARIUC, Sfatul domnesc al lui Gheorghe Ştefan (I) 35
ADRIAN-SILVAN IONESCU, Politică şi modă la cumpăna secolelor XVIII-XIX 57
OTTMAR TRAŞCĂ, Aderarea României la Pactul Tripartit 85
DUMITRU ŞANDRU, GHEORGHE ONIŞORU, 19 noiembrie 1946 103

*

NELU ZUGRAVU, Păgâni şi creştini în spaţiul extracarpatic în veacul al IV-lea (I) 119
FLAVIUS SOLOMON, Schismă şi unitate creştină în prima jumătate a secolului XV. Cazul moldovenesc 133
MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU, Politica iosefinistă de reformare a bisericii ortodoxe din Bucovina 147

*

N. A. URSU, Paternitatea lui Alexandru Amiras asupra "Cronicii anonime" a Moldovei de la 1661 până la 1729 159
EUGEN DENIZE, Imaginea Italiei în opera lui Dimitrie Cantemir 175
GHEORGHE I. FLORESCU, Basarabia: o temă a istoriografiei americane (1945-1995) (I) 191

*

VASILE DOCEA, Carol I şi Academia Română 209
I. SAIZU, AL. TACU, Criterii moderne de sporire a eficienţei sociale a învăţământului tehnic superior (perioada interbelică) 217
DĂNUŢ DOBOŞ, Ingerinţe politice în viaţa universitară clujeană (1945-1958) 225

*

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
P-124

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

DUMITRU VITCU, Carol Mihalic de Hodocin în Moldova. Idei şi fapte 241
CĂTĂLIN TURLIUC, Ponderea şi rolul naţionalităţilor în România modernă. Cazul evreilor. 1866-1918 263
IOAN AURELIAN RUS, The Roots and Early Development of "Moldovan"-Romanian Nationalism in Bessarabia (1900-1917) 287

DISCUŢII

GHEORGHE CLIVETI, Un capitol aparte al documentaristicii moderne: editarea "marilor colecţii de tratate internaţionale" (secolele XVII-XVIII) 303

DOCUMENTE

PAUL PĂLTÂNEA, Un zapis inedit al unui şoltuz bârlădean 319
VIOLETA ONIŞORU, ZAMFIRA PUNGĂ, Două documente câmpulungene din 1787 323
MARIN BUCUR , Tineri trimişi la învăţătură la München în primele decenii ale secolului XIX 335
MIHAI-RĂZVAN UNGUREANU, O hartă a comunităţilor catolice din Moldova 345
DUMITRU ŞANDRU, Instrucţiunile de aplicare a decretului nr.83/1949 353

RECENZII

SINTEZE

SERGE BERSTEIN, PIERRE MILZA, *Istoria Europei*. I, *Moştenirea antichităţii* (Nelu Zugravu) 359
KEITH HITCHINS, *România: 1866-1947* (Gheorghe I. Florescu) 360

DOCUMENTE, STUDII ŞI MONOGRAFII

ALEXANDRU SUCEVEANU, *Alexandru cel Mare* (Nelu Zugravu) 364
PIERRE GRIMAL, *Seneca sau conştiinţa Imperiului* (Nelu Zugravu) 366
Shifting Frontiers in Late Antiquity, edited by RALPH W. MATHISEN and HAGITH S. SIVAN (Nelu Zugravu) 368

*

Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, volumul XXIII (1635-1636) (Flavius Solomon) 370

*

LOTHAR MAIER, *Rumänien und die europäische Mächte (1859-1944)* (Stela Mărieş) 371
LOTHAR MAIER, *Iaşi, die Hauptstadt der Moldau, als religiöses, geistiges und politisches zentrum im 19. Jahrhundert* (Stela Mărieş) 371

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

CAROL IANCU, *Bleichröder et Crémieux. Le Combat pour l'émancipation des juifs de Roumanie devant le Congrès de Berlin. Correspondence inédite (1878-1880)* (Stela Mărieş).....374
S.A. MADIEVSCHI, *Elita politică a României (1866-1918)* (Florea Ioncioaia).....378
DETLEF BRANDES, *Von den Zaren adoptiert. Die deutschen Kolonisten und die Balkansiedler in Neurussland und Bessarabien 1751-1914* (Vasile Docea).....382
MIHAI TIMOFTE, *România la 1870-1871: Monarhie sau republică. Studiu de caz asupra scenei politice interne şi a relaţiilor internaţionale* (Vasile Docea).....383
KATRIN BOECKH, *Von den Balkankriegen zum Ersten Weltkrieg. Kleinstaatenpolitik und etnische Selbstbestimmung auf dem Balkan* (Vasile Docea).....385

*

GHEORGHE I. BRĂTIANU, *Cuvinte către români* (Gheorghe I. Florescu).....389
ANASTASIE IORDACHE, *Ion I. C. Brătianu* (Gheorghe I. Florescu).....392
NICHOLAS NAGY TALAVERA, *Nicolae Iorga. A Biography* (Gheorghe I. Florescu).....395
SABIN MANUILĂ, *Istorie şi demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX (Dumitru Şandru)*.....398

ISTORIA CULTURII

HENRI H. STAHL, *Probleme confuze în istoria socială a României* (Nelu Zugravu).....401
GHEORGHE CLIVETI, *Liberalismul românesc. Eseu istoriografic* (Gheorghe I. Florescu).....403
FREDERICK KELLOGG, *O istorie a istoriografiei române* (Dorin Dobrincu).....407
LUCIAN BOIA, *Mituri istorice româneşti* (Florea Ioncioaia).....409
LUCIAN BOIA, *Miturile comunismului românesc* (Florea Ioncioaia).....415
HERVE COUTAU, *Le phenomene "Nouvelle Histoire". Grandeur et decandence de l'école des "Annales"* (Lucian Nastasă).....421

ISTORIE LOCALĂ

IONEL CÂNDEA, *Brăila. Origini şi evoluţie până la jumătatea secolului al XVI-lea* (Vasile Cotiugă).....423
ION M. BĂLĂNESCU, *Epureni 500 - File de monografie* (Constantin M. Bularda, Petru Gh. Mihăileanu).....425

NOTE BIBLIOGRAFICE

STUDII ŞI MONOGRAFII

SILVIU SANIE, *Din istoria culturii şi religiei geto-dacice* (Nelu Zugravu).....429
ERNEST OBERLÄNDER- TÂRNOVEANU, *Emissions d'or romaines de 253 à 364* (Ionel-Claudiu Dumitrescu).....430

*

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

MIHAI CAZACU, *Bizanţul* (Leonidas Rados) 430
JOHN YANNIAS, *The Byzantine Tradition after the Fall of Constantinople* (Leonidas Rados) 431
Sardegna, Mediterraneo e Atlantico tra medioeve et età moderna. Studi storici in memoria di Alberto Boscolo a cura di LUISA D'ARIENZO (Eugen Denize) 432

*

ANGHEL POPA, *Renaşterea armatei pământene în Moldova 1829-1859* (Vasile Docea) ..434
GERHARD GRIMM, KRISTA ZACH (ed.), *Die Deutschen in Ostmittel-und Südosteuropa GeschichteWirtschaft-Recht-Sprache* (Vasile Docea) 435
GHEORGHE IACOB / LUMINIŢA IACOB, *Modernizare-europenism. România de la Cuza Vodă la Carol al II-lea* (Florea Ioncioaia) 436
Jews in the Hungarian Economy 1760-1945. Studies Dedicated to Moshe Carmilly Weinberger on his Eightieth Birthday, edited by MICHAEL K. SILBER (Lucian Nastasă) 438
COSTIN FENEŞAN, *Cnezi şi obercnezi în Banatul imperial. 1716-1778* (Stelian Mândruţ) 439
VASILE DOBRESCU, *Elita românească în lumea satului transilvan. 1867-1918* (Stelian Mândruţ) 441
VASILE MIRCEA ZABERCA, *Românii din Banatul iugoslav şi Marea Unire* (Stelian Mândruţ) 442

*

CORNELIU OLARU, *Echilibre monetare europene, 1918-1939* (Ionel-Claudiu Dumitrescu) 444
V. FL. DOBRINESCU, D. TOMPEA, *România la conferinţele de pace (Paris: 1919-1920, 1946-1947)* (Cătălin Turliuc) 444
Relaţii româno-americane în timpurile moderne, volum editat de GHEORGHE I. FLORESCU (Dorin Dobrincu) 445
MARIA G. BRĂTIANU, *Roumanie 1938-1940, vue de France. Recherches dans les archives françaises* (Gheorghe Onişoru) 446
DUMITRU ŞANDRU, *Satul românesc între anii 1918 şi 1940* (Gheorghe Onişoru) 447
GHEOGHE ONIŞORU, *Alianţe şi confruntări între partidele politice din România (1944-1947)* (I. Saizu) 448
Armata Roşie în România. Documente, I (I. Saizu) 449
CONSTANTIN HLIHOR, *Armata Roşie în România. Adversar, aliat, ocupant. 1940-1948* (I. Saizu) 450
MICHAEL POLLAK, *L'experience concentrationnaire. Essai sur le maintien de l'identité sociale* (Andi-Emanuel Mihalache) 451
TZVETAN TODOROV, *Confruntarea cu extrema. Victime şi torţionari în secolul XX* (Andi-Emanuel Mihalache) 452
DORU RADOSAV, *Donbas, o istorie deportată* (Stelian Mândruţ) 454
ACHILE SARI, *Pohod na Sibir! Speranţa care a surpat "porţile iadului"* (Dorin Dobrincu) 455
VASILE ŢEPORDEI, *Amintiri din gulag* (Dorin Dobrincu) 456

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

VICTOR IOAN PICA, *Libertatea are chipul lui Dumnezeu* (Dorin Dobrincu) 457
ION GAVRILĂ-OGORANU, *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc. Din rezistenţa anticomunistă din Munţii Făgăraş* (Dorin Dobrincu) 457
GHEORGHE BÂGU, *Mărturisiri din întuneric* (Dorin Dobrincu) 458
VLADIMIR DUMITRESCU, *Închisorile mele (Memorii)* (Dorin Dobrincu) 459
VIOREL MARINEASA, DANIEL VIGHI, *Rusalii '51. Fragmente din deportarea în Bărăgan* (Vasile Docea) 460
VIOREL MARINEASA, DANIEL VIGHI, VALENTIN SĂMÂNŢĂ, *Deportarea în Bărăgan . Destine, documente, reportaje* (Vasile Docea) 460
VIOREL MARINEASA, DANIEL VIGHI, MIHAI BOTESCU, *Fotometria unei deportări. Bărăgan, 1951* (Vasile Docea) 460
ŞERBAN CONSTANTINESCU, *Bombardamentele anglo-americane efectuate asupra României în al doilea război mondial* (Ionel-Claudiu Dumitrescu) 460
JEAN FRANÇOIS REVEL, *Le regain démocratique* (Andi-Emanuel Mihalache) 461

ISTORIA CULTURII

VASILIE POPP, *Disertaţie despre tipografiile româneşti în Transilvania şi învecinatele ţări de la începutul lor până în vremile noastre* (Stelian Mândruţ) 463
FLORIN FAIFER, *Semnele lui Hermes. Memorialistica de călătorie (până la 1900) între real şi imaginar* (Florea Ioncioaia) 465
Kolozsvári emlékirók (1603-1720) (Lucian Nastasă) 466
MARIUS KULCZYKOWSKI, *Zydzi-studenci Uniwersytetu Jagiellonskiego w dobie autonomomicznej (1867-1918)*(Lucian Nastasă) 467
CHRISTOPHE CHARLE, *La République des universitaires. 1870-1940* (Lucian Nastasă) 467
Istoria Liceului Internat "C. Negruzzi" Iaşi, 1895-1995 (Dumitru Şandru) 468
Şcoala politehnică din Timişoara în documente şi imagini (1920-1948) (Stelian Mândruţ)..469
CONSTANTIN CLOŞCĂ, MIHAI DORIN, CORNELIA NEAGU, *Istoria învăţământului tehnic superior ieşean* (I. Saizu) 470
I. SAIZU, *Eminescu - cât veşnicia* (Gheorghe I. Florescu) 471
SERGIU TOFAN, *Mircea Eliade. Destinul unei profeţii* (Andi-Emanuel Mihalache) 472
GRIGORE PLOEŞTEANU, *Interferenţe istorice şi culturale româno-europene* (Florea Ioncioaia) 473

REVISTA REVISTELOR

PERIODICE ROMÂNEŞTI

"Acta Musei Porolissensis", XIX, 1995 (Gheorghe I. Florescu) 477
"Analele Sighet", 2/1995, 3/1996 (Dorin Dobrincu) 478
"Arhivele totalitarismului", 1/1993; 1-4/1994; 1-4/1995; 1/1996 (Andi-Emanuel Mihalache) 479
"Buletinul Societăţii Numismatice Române", 1992-1993 (Ionel-Claudiu Dumitrescu).....482
"Erasmus", 4-5/1994, 6/1996 (Ionel-Claudiu Dumitrescu).....482
"Ethos" - Revista de teorie a culturii, 5, 993-1994 (Cătălin Turliuc).....483

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

"Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei", 1995 (Violeta Onişoru).....484
"Revista Arhivelor", 1995 (Marcela Ifrim) 485
"Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae", 1996 (I. Saizu).....486
"Studii şi cercetări de numismatică", 1993 (Ionel-Claudiu-Dumitrescu) 488

PERIODICE STRĂINE

"The English Historical Review", 1991-1996 (Andi-Emanuel Mihalache) 488
"Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrifr für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete", 18(1990)-21(1993-1994) (Vasile Docea) 490

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Viaţa ştiinţifică a Institutului de Istorie "A. D. Xenopol" în anul 1996 (Gheorghe Onişoru) 495
Colocviu italo-român de istoriografie (Al. Zub) 498
Seminarul internaţional "Bucovina de partea dialogului" (Veniamin Ciobanu) 498
O manifestare ştiinţifică internaţională dedicată Bucovinei (Veniamin Ciobanu) 502
Călătorie de documentare în Republica Moldova (L. Şimanschi, D. Agache) 505
Comisia mixtă de istorie română-maghiară (Al. Zub) 506
Cercetări în arhive suedeze (Veniamin Ciobanu) 507
Religie şi societate în sud-estul Europei (Flavius Solomon) 509
Cercetări în biblioteci din Germania (Veniamin Ciobanu) 511
Demnitatea istoricului. Academician Cornelia Bodea la 80 de ani (Dumitru Vitcu) 512
Academician Gheorghe Platon la 70 de ani (Vasile Docea) 515

Abrevieri 517

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ACADEMIE ROUMAINE
ANNUAIRE DE L' INSTITUT D'HISTOIRE "A. D. XENOPOL"

Tome XXXIII, 1996

SOMMAIRE

VENIAMIN CIOBANU, La couronne: symbole du pouvoir monarchique et de l'Etat (XIIe-XVIIe siècle). Quelques considérations 1
LEON ŞIMANSCHI, La crise politique en Moldavie, entre 1432 et 1437 23
PETRONEL ZAHARIUC, Le Conseil princier de Gheorghe Ştefan (I) 35
ADRIAN-SILVAN IONESCU, Politique et mode à la tournante des XVIIIe-XIXe siècles 57
OTTMAR TRAŞCĂ, L'adhésion de la Roumanie au Pacte Tripartite 85
DUMITRU ŞANDRU, GHEORGHE ONIŞORU, Le 19 novembre 1946 103

*

NELU ZUGRAVU, Païens et chrétiens dans l'espace extracarpatique au IVe siècle (I) 119
FLAVIUS SOLOMON, Schisme et unité chrétiennne pendant la première moitié du XVe siècle. Le cas moldave 133
MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU, La politique joséphiniste à l'égard de l'église orthodoxe de Bukovine 147

*

N. A. URSU, La paternité d'Alexandre Amiras sur la "Chronique anonyme" de la Moldavie de 1661 jusqu'à 1729 159
EUGEN DENIZE, L'image d' Italie dans l'oeuvre de Démètre Cantemir 175
GHEORGHE I. FLORESCU, La Béssarabie: un thème de l'historiographie américaine (1945-1995) (I) 191

*

VASILE DOCEA, Carol Ier et l' Academie Roumaine 209
I. SAIZU, AL. TACU, Sur les critères modernes concernant l'efficience sociale de l'enseignement téchnique supérieur (la période de l'entre deux guerres) 217
DĂNUŢ DOBOŞ, Intrusions politiques dans la vie universitaire de Cluj (1945-1958) 225

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

*

DUMITRU VITCU, Carol Mihalic de Hodocin en Moldovie: idées et pratique 241
CĂTĂLIN TURLIUC, Le poids et le rôle des nationalités dans la Roumanie moderne. Le cas des juifs (1866-1918) 263
IOAN AURELIAN RUS, The Roots and Early Development of Moldovan-Romanian Nationalism in Bessarabia (1900-1917) 287

DISCUSSIONS

GHEORGHE CLIVETI, Notes sur la publications des "grandes collections de traités internationales" (XVIIe-XVIIe siècle) 303

DOCUMENTS

PAUL PĂLTÂNEA, Un *zapis* inédite d'un *soltuz* de Bârlad 319
VIOLETA ONIŞORU, ZAMFIRA PUNGĂ, Deux actes de Câmpulung de 1787 323
MARIN BUCUR , Des jeunes étudiants envoyés à Munich au début du XIXe siècle 335
MIHAI-RĂZVAN UNGUREANU, Une charte des communautés catholiques de Moldavie 345
DUMITRU ŞANDRU, Les instructions pour la mise en pratique du décret no.83/1949 353

*

COMPTES-RENDUS 359
NOTES BIBLIOGRAPHIQUES 429
REVUES 477
LA VIE SCIENTIFIQUES 495
ABREVIATIONS 517

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

VENIAMIN CIOBANU

COROANA: SIMBOL AL PUTERII MONARHICE ŞI AL STATULUI (SECOLELE XII-XVII). CONSIDERAŢII GENERALE

Aşa cum s-a constatat, secolul al XVII-lea s-a caracterizat prin tendinţa consolidării puterii absolutiste a monarhilor[1]. Sub acest din urmă aspect, fenomenul a fost marcat de atribuirea, în perioada menţionată, a unui "caracter sacrosant" marilor familii domnitoare europene. Ca urmare, "chiar existenţa acestor dinastii a fost considerată nu numai ca necesară, ci, chiar, ca o ordine divină a lucrurilor"[2]. Această concepţie a fost sintetizată în teoria *eredităţii de drept divin* care a cunoscut cea mai amplă dezvoltare în timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea. Astfel, dintr-o "instituţie", monarhia s-a transformat într-o "religie"[3]. În teorie, deci, monarhia dobândise o poziţie "transcedentală, la adăpost de orice atac"[4]. Or, simbolul acestei puteri l-a constituit *coroana* care a întruchipat, în acelaşi timp, un dualism ce s-a dezvoltat de-a lungul secolelor, şi anume cel al puterii monarhice şi cel al statului.

Totuşi, *coroana* nu a avut aceeaşi importanţă în toate sistemele instituţionale ale statelor europene. În Anglia, de exemplu, deşi actul încoronării regilor se desfăşura cu mare pompă, ea a pierdut, treptat, din importanţă, iar în Prusia au avut loc doar două încoronări, prima în anul 1701, iar cea de a doua în anul 1861, pe când, "în Imperiul austriac nici un împărat nu a fost, de fapt, încoronat"[5]. De altfel, după cum se ştie, Imperiul habsburgic a fost o federaţie de state, fiecare cu individualitatea sa istorică[6], având în fruntea lor un monarh electiv. Bula de Aur, din anul 1356, a fixat numărul electorilor la 7, şi anume arhiepiscopii de Mainz, Köln şi Trier, ceilalţi patru electori laici fiind margravii de Saxonia şi de Brandemburg, electorul palatin de Rin şi regele Boemiei. Deciziile majore erau adoptate de dieta imperială (*Reichstag*), ale cărei lucrări se desfăşurau, de obicei, în Ratisbona, formată din reprezentanţii electorilor, principilor şi ai oraşelor. Fiecare stare delibera separat, calitatea de legi generale ale Imperiului dobândind-o numai acele decizii care obţineau aprobarea unanimă. Tratatele din Westfalia, din anul 1648, au introdus, însă, o inovaţie şi în acest domeniu. Este vorba de acel *jus eundi in partes*, adică dreptul membrilor dietei de a se separa în două corpuri, atunci când problemele în discuţie erau de natură religioasă, privind fie interesele catolicilor, fie pe cele ale protestanţilor, ceea ce a agravat antagonismele din Imperiu.

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol",
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Pe de altă parte, Războiul de 30 de ani a mai provocat o translaţie instituţională, în sensul că, din "cap" al imperiului, împăratul a devenit "capul secular al partidei catolice"[7]. În noua ipostază, monarhul a ajuns ţinta criticilor publiciştilor care îl acuzau că îşi arogase o putere absolută. Unul dintre aceştia, Philip Chemnitz, declara, într-o lucrare, apărută în anul 1640, sub pseudonimul Hippolitus A. Lapide, intitulată *Dissertatio de ratione status in imperio nostro Germanico* că puterea imperială era, mai curând, onorifică, de vreme ce, în realitate, suveranitatea aparţinea fiecărui stat german, în parte. Mai mult chiar, autorul citat atribuia Casei de Habsburg întreaga responsabilitate pentru toate "nenorocirile" abătute asupra Germaniei. De aceea, el nu a ezitat să sugereze înlăturarea dinastiei de Habsburg şi alegerea împăratului dintr-o altă familie domnitoare: un împărat ale cărui prerogative trebuiau să fie, însă, similare cu cele ale dogelui Veneţiei; o adevărată "blasfemie", ce nu putea fi trecută cu vederea, motiv pentru care cartea a şi fost arsă, în public, în Viena[8]. Ceea ce nu a împiedicat, totuşi, preluarea şi dezvoltarea ideilor sale de către alţi publicişti care au scos şi mai pregnant în evidenţă contradicţia flagrantă dintre *interpretarea juridică* a instituţiei monarhice şi *practica politică*, în care se regăsea, adică dintre *suveranitatea reală*, exercitată de principii locali, şi pretenţiile "desuete" ale împăratului. Nu au lipsit, ce-i drept, nici vocile care s-au pronunţat în favoarea menţinerii pe tronul imperial a dinastiei de Habsburg. Cea mai autorizată a aparţinut, fără îndoială, lui Leibniz. Or, argumentul forte al opţiunii sale îl constituia tocmai rolul de "contrapondere" al Casei de Austria atât faţă de puterea otomană, cât şi faţă de cea, în vădită creştere, a Franţei şi a Suediei, în Europa[9].

Totuşi, în pofida limitelor impuse prerogativelor instituţiei imperiale şi a ostilităţii numeroşilor teoreticieni, Habsburgii şi-au exercitat autoritatea asupra întregului imperiu, iar electorii au continuat să-i aleagă pe împăraţi, îndeosebi dintre membrii Casei de Austria, până în anul 1806, când instituţia electorilor a fost abolită[10]. Teoria originii divine a puterii monarhice nu a putut fi, totuşi, înlăturată. În calitate de reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ, acesta purta pe umerii săi datoria de a apăra "ordinea divină" a lumii, motiv pentru care avea să dea socoteală pentru faptele sale, nu pe pământ, ci în "ceruri"[11]. Această concepţie a fost ilustrată, de altfel, şi de intitulaţia împăraţilor: *Dei gratia (Divina fauente Clementia) electus romanorum imperator semper Augustus ... (s. Ven. C.)*[12].

În acest cadru general, dar pe cu totul alte coordonate, a evoluat conceptul de *coroană*, ca simbol al puterii monarhice şi al statului, în Ungaria. Aici, actul încoronării a avut, întotdeauna, un caracter deosebit, "de drept public", în virtutea căruia regele era învestit cu "dreptul deplin de guvernare"[13]. Termenul de *coroană* este atestat, documentar, pentru prima dată, în secolul al XII-lea, dar numai în documentele emanate din cancelaria regală. Caracteristic pentru cazul în speţă, este faptul că el a fost folosit în sensul celui bizantin de *diadema*, de unde a şi fost preluat[14]. De aceea, este locul să reamintesc faptul că regele Bela al III-lea (1173-1196) a întreţinut strânse legături cu Imperiul bizantin. El a petrecut un timp la curtea împăratului Manuel Comnenos, cu care prilej s-a convertit la ortodoxism şi a participat, chiar, la sinodul

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

de la Constantinopol din anul 1166. După revenirea în Ungaria, a fost pus în faţa refuzului arhiepiscopului de Gran, Lukács, de a-l încorona ca rege, actul încoronării fiind înfăptuit, după un an de aşteptare, dar de arhiepiscopul de Kalocsa[15]. Prin urmare, *coroana* nu constituia doar un *obiect material*, ci un concept de drept public, "expresia unităţii dintre naţiune şi rege" care alcătuiau "totalitatea corpurilor Sfintei Coroane"[16].

Conceptul de *coroană* a început să se generalizeze în secolul al XIII-lea. La aceasta au putut contribui influenţa bisericii, exercitată şi prin intermediul cancelariei regale care era condusă de preoţi, precum şi faptul că "structura puterii regale, care era diferită de monarhiile europene contemporane, se dovedea a fi deosebit de puternică: aceasta corespunde concepţiei că regele era stăpânul absolut al pământului, ţării, idee care se regăseşte, însă, şi în alte state"[17]. În actele oficiale, Ungaria era intitulată "imperiu" (Reich), sau "ţările Sfintei Coroane", care întruchipa "sursa tuturor drepturilor de posesiune"[18]. Prin urmare, în Ungaria, "regele aparţinea ţării" şi nu invers, aşa cum era interpretată această conexiune în alte state vest-europene. Or, această concepţie a fost încorporată în articolul XXXI al Bulei de Aur, din anul 1222, pe care regele Andrei al II-lea a fost nevoit să o acorde nobilimii ungare. Cea mai însemnată dintre concesiile care au fost smulse, atunci, Coroanei o constituia dreptul nobilimii de a i se opune, chiar prin forţa armelor, atunci când regele ar fi încălcat privilegiile acestora. Ca urmare, tocmai în virtutea acestui drept, au fost justificate atât răscoala lui Ştefan Bocskay, izbucnită în luna noiembrie 1604, cât şi cea a stărilor din Ungaria Superioară şi din Boemia, din anul 1619[19]. Totuşi, acelaşi articol XXXI al *Bulei de Aur* mai insera o clauză, potrivit căreia, în schimbul dobândirii privilegiilor amintite, nobilii trebuiau să rămână credincioşi regelui şi urmaşilor săi *<et coronae regiae obsequia debita non negentur>* (*s. aut.*)[20]. De altfel, însuşi papa Inocenţiu al III-lea atrăgea clerului ungar atenţia de a evita să se implice în eventualele "comploturi" îndreptate împotriva regelui sau a *coroanei*. Totodată, trebuie de remarcat faptul că în secolul al XIII-lea documentele papale nu conţin atributul de "sfântă" ataşat coroanei ungare. Acesta apare, doar, în documentele laice, dar abia de la jumătatea acelui secol[21]. În orice caz, mitul "Sfintei Coroane" era atât de puternic înrădăcinat, încât "naţiunea vedea încorporată puterea regalităţii, exclusiv în această mistică coroană", care, potrivit "tradiţiei naţionale", aparţinuse regelui Ştefan cel Sfânt[22]. Dar, în timpul domniei dinastiei arpadiene, acestui mit "religios-politic şi juridic" nu i s-a acordat o atenţie prea mare. În schimb, el s-a impus în prim-planul ideologiei politice, odată cu stingerea acesteia, în urma decesului, la 14 ianuarie 1301, a ultimului ei membru, regele Andrei al III-lea, şi declanşarea luptei pentru tron, între cei doi candidaţi, Otto von Wittelsbach şi Carol Robert de Anjou. Cel dintâi a reuşit să-şi însuşească "Sfânta Coroană", dar a fost nevoit să se refugieze la curtea voievodului Transilvaniei, Vladislav (1291-1315). Ca urmare, Carol Robert de Anjou, sprijinit de papă, a trebuit să fie încoronat cu o *"coroană de serviciu" (Aushilfskrone) (s. Ven. C.)*[23]. Or, această încoronare a fost considerată ca fiind nevalabilă; spre a deveni rege "legitim", Carol Robert de Anjou a fost nevoit, mai întâi, să intre în posesia

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

"adevăratei" coroane, pe care a recuperat-o de la voievodul Transilvaniei, în urma acordului de la Szeged, din anul 1310, după care a fost din nou încoronat[24].

Un alt caz de acest gen a fost înregistrat la începutul celui de al cincilea deceniu al secolului al XV-lea. Decesul regelui Albrecht de Habsburg, la sfârşitul lunii octombrie 1439, a creat o situaţie deosebit de critică pentru Ungaria, în condiţiile în care era ameninţată de o iminentă invazie otomană. Soluţia care se impunea, oferită şi sprijinită de voievodul Transilvaniei, Iancu de Hunedoara, era cea a alegerii şi încoronării tânărului rege al Poloniei, Wladyslaw al III-lea Jagello. Deşi, iniţial, văduva lui Albrecht de Habsburg, regina Elisabeta, a fost de acord cu această rezolvare a crizei dinastice şi politice, după naşterea fiului său, Vladislav, cunoscut sub numele de Postumul, a revenit asupra hotărârii sale iniţiale, dorind să păstreze coroana pentru acesta. Partida Elisabetei a reuşit să-l încoroneze pe Vladislav Postumul şi să scoată "Sfânta Coroană" în afara graniţelor Ungariei, care se separase, din nou, de Imperiu, în urma decesului lui Albrecht de Habsburg. Cu toate acestea, marea majoritate a dietei a reuşit să-l proclame rege pe Wladyslaw al Poloniei. Alegerea trebuia consfinţită, însă, de actul solemn al încoronării. Cum coroana nu era disponibilă, s-a recurs la un artificiu: s-a căutat şi s-a găsit, printre osemintele regale, o veche diademă, cu care a fost încoronat, la 8 martie 1440. Or, dezastrul de la Varna, din anul 1444, a fost atribuit de superstiţia populară, tocmai împrejurărilor în care fusese încoronat regele ţării[25]. În aceeaşi situaţie s-a aflat însuşi Vladislav Postumul, a cărei încoronare a fost considerată, de asemenea, ca ilegală, de vreme ce nu fusese înfăptuită din însărecinarea dietei, motiv pentru care toate donaţiile sale au fost anulate de dieta din anul 1453. La rândul său, Matthias Corvin a fost nevoit să poarte un lung război cu împăratul Frederic al III-lea, pentru a recupera "Sfânta Coroană" şi numai după aceea a acceptat să fie încoronat, deoarece era pe deplin conştient că orice altă soluţie era considerată ca fiind fără temei legal[26]. Este vorba, aşadar, de consolidarea, în cursul secolului al XIV-lea, a concepţiei potrivit căreia *coroana* nu mai era, ca în vremea dinastiei Arpadiene, doar un simbol al regelui, ci unul "sfânt al puterii politice" ce reprezenta statul. În temeiul acestei concepţii, în cazul în care unul dintre purtătorii coroanei intra, din diverse motive, în contradicţie cu ea, atunci "membrii «Sfintei Coroane» se considerau îndreptăţiţi să-l supravegheze sau, chiar, să-l îndepărteze de la conducerea statului"[27]. Iată pentru ce, în timpul prizonieratului lui Sigismund de Luxemburg, luat în captivitate de adversarul său la coroana Ungariei, actele şi privilegiile au fost emanate şi atribuite, "nu în numele regelui, ci din însărcinarea tuturor prelaţilor, baronilor şi nobililor Regatului Ungar"[28]. De altfel, datorită politicii pe care a promovat-o, Sigismund de Luxemburg a fost confruntat, pe durata întregii sale domnii, cu o puternică opoziţie nobiliară care şi-a făcut din *coroană* o "mască" a politicii sale antiregale.

Or, aşa cum s-a constatat, începând cu domnia lui Sigismund de Luxemburg, menţinerea unităţii statale nu a mai fost reprezentată de "puterea personală", ci de *"simbolul puterii monarhice, coroana, de la care emanau, potrivit concepţiei stărilor (Ungariei - n.Ven. C.) drepturile suveranului. Coroana devine simbolul unităţii de*

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

stat şi ei trebuie să-i fie fideli supuşii" (s. aut.)[29]. Este vorba, deci, de apariţia dualismului "statului corporativ", ilustrat de faptul că în timpul lungilor perioade, în care regele Sigismund de Luxemburg a lipsit din ţară, mai ales după anul 1410, când a devenit şi împărat romano-german, guvernarea statului a fost însuşită de stări, reprezentate de primat, în calitate de cancelar al "Sfintei Coroane", şi de palatin care o exercitau, însă, *"prin autoritatea Sfintei Coroane" (s. Ven. C.)*[30] şi nu a regelui. Firește, această diferenţiere a cunoscut anumite oscilaţii, ea fiind mai evidentă, până la jumătatea secolului al XV-lea[31]. Situaţia s-a modificat, însă, în timpul domniei autoritare a lui Matthias Corvin care, după ce a fost încoronat cu "Sfânta Coroană", recuperată de la împăratul Frederic al III-lea, deşi recunoştea "importanţa Sfintei Coroane", a respins, în schimb, toate pretenţiile stărilor de participare activă la guvernarea ţării, *coroana* reprezentând pentru el, *"doar esenţa drepturilor sale regale"*[32].

Totuşi, a trebuit să facă şi el o concesie. În anul 1485, cu prilejul reglementării statutului juridic al demnităţii de palatin, acesta a fost desemnat în calitate de "mediator", «*si quando differentian ive discordiam inter regem et regnum oriri foret contingere*» (s.aut.)[33]. Totodată, palatinului i s-a atribuit dreptul de a guverna ţara în absenţa regelui, dar cu o singură rezervă: «*demtis tamen grati is et donationibus iurium ad corona devolutorum*» *(s. aut.)*[34].

Tendinţa nobilimii maghiare de a-şi asigura controlul exclusiv asupra *coroanei* a înregistrat succese deosebite în timpul domniilor lui Vladislav al II-lea şi a fiului său, Ludovic al II-lea. *Coroana* nu a mai rămas la dispoziţia regelui, ci a fost încredinţată prelaţilor şi magnaţilor, în calitate de "custozi" (*Kronhüter*) ai ei. Mai mult chiar, ducatele boemiene, Moravia, Silezia şi Lausitz, ce fuseseră amanetate Ungariei, au fost atribuite Coroanei[35]. Din punct de vedere teoretic, noul raport de forţe a fost fundamentat în binecunoscutul *"Opus tripartitum iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae" (Tripartitum)*, al lui Ştefan Werböczy[36]. Elaborarea lui a pornit din iniţiativa dietei ungare, din anul 1498, urmând să fie o culegere de legi ungare şi de drept consuetudinal. Dieta din anul 1514 a adoptat-o ca "lege obligatorie", considerând că putea intra în vigoare şi fără sancţiunea regelui Vladislav al II-lea, care, de altfel, a şi refuzat-o[37]. Punctul central al teoriei lui Ştefan Werböczy constă în aceea că puterea regilor unguri era de *"natură transmisibilă" (s. aut.)*, în sensul că, "din punctul de vedere al dreptului public, dieta era cea care încorona (regii - *n. Ven. C.)*, de vreme ce ea stabilea cine avea să fie încoronat şi înmatricula încoronarea în codul de legi. Totodată, încoronarea era şi un act religios, îndeplinit în cadrul unei slujbe religioase, după regulile liturghiei catolice, coroana putând fi aşezată pe capul regelui de arhiepiscopul de Gran, ca şi de palatin, dar numai din însărcinarea dietei"[38]. Teoria lui Ştefan Werböczy a servit, deci, drept pretext de legitimare a poziţiei nobilimii faţă de "Sfânta Coroană" şi s-a bucurat de o mare preţuire, îndeosebi după dezastrul de la Mohács ce a pus capăt Regatului "naţional" al Ungariei. Coroana acelei părţi a Ungariei, care nu a fost ocupată de turci, a fost însuşită de Habsburgi, care "au fost şi au rămas străini în Ungaria"[39]. De aceea, teoria lui Stefan Werböczy despre "Sfânta

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Coroană" a servit şi ca bază de legitimare a intereselor "naţionale" în raporturile cu Casa de Habsburg, astfel că mitul "Sfintei Coroane" a dăinuit în Ungaria timp de mai multe secole, în vreme ce în restul Europei acest mit fusese treptat abandonat[40].

Gravele defecte ale monarhiilor absolutiste, binecunoscute de vârfurile intelectualităţii nobilimii poloneze, ca şi lipsa de apetenţă la orice modificare radicală în structura politico-instituţională a statului, fundamentate ideologic încă de publiciştii secolului al XVI-lea, au contribuit la consolidarea convingerii că sistemul ideal pentru societatea polono-lituaniană îl reconstituia *"respublica mixta* - republica mixtă, în care se leagă, în mod chibzuit, elementele monarhiei, aristocraţiei şi democraţiei"[41]. De altfel, scriitorii politici polonezi, de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi de la începutul celui următor, s-au străduit să fundamenteze, ideologic, poziţia privilegiată a regelui în societate. Astfel, Józef Wereszczynski afirma că aceasta decurgea din alegerea regelui de către Dumnezeu însuşi, consfinţită prin ceremonialul ungerii regelui, cu prilejul încoronării, cu "uleiul sfânt"[42]. Un alt reprezentant al acestui curent aparţinând, ca şi cel dintâi, clerului, şi anume primatul Stanislaw Karnkowski, susţinea că «fiecare rege creştin are aceeaşi valoare în regatul său, ca şi sufletul în corp, care pune în mişcare întregul organism, în calitate de imagine a lui Dumnezeu, a înţelepciunii divine, de fiu a lui Dumnezeu»[43]. În acelaşi sens s-au exprimat şi Krzyszof Waszewicki şi, mai ales, cunoscutul predicator ezuit Piotr Skarga. Potrivit convingerii celui din urmă, nimănui nu-i era îngăduit să profereze blasfemii la adresa regelui, deoarece orice atac împotriva acestuia constituia o agresiune la adresa lui Dumnezeu, însuşi[44]. Aceeaşi idee se întâlneşte şi în lucrările unor scriitori laici, apărute la începutul secolului al XVII-lea, semnate de Sebastian Petrycy din Pilzna, Jan Januszowski şi Lukasz Górnycki[45]. Prin urmare, simbolul acestui tip de stat îl întruchipa regele, realitate afirmată, categoric, de însuşi marele cancelar şi mare hatman al Coroanei, Jan Zamoyski, în timpul lucrărilor seimului din anul 1605[46]. Câţiva ani mai târziu, Stanislaw Zólkiewski, succesorul lui Jan Zannoyski în demnitatea de mare hatman al Coroanei, susţinea şi el că regele şi Republica erau *"două părţi ale unei singure realităţi" (s. Ven. C.)*[47].

Această regalitate era, însă, privată de dreptul de succesiune ereditară, fiind electivă, dreptul de alegere a suveranului aparţinând fiecărui nobil în parte, precum şi celor mai mari oraşe regale. Cu toate acestea, regii poloni se intitulau *"din mila lui Dumnezeu"(s. Ven. C.)*, iar în cei peste 200 de ani de existenţă a Republicii Nobiliare, numai în două cazuri prinţii regali au fost excluşi de la tron, şi anume, în anul 1697, când, în locul lui Jakób Sobieski, fiul lui Jan Sobieski, tronul a fost ocupat de Friedrich August, electorul de Saxa, cu sprijinul direct al Rusiei şi al Imperiului habsburgic, şi în anul 1764, când Ecaterina a II-a a reuşit să-l impună pe Stanislaw August Poniatowski, în urma decesului lui August al III-lea[50].

Aşadar, până în prima parte a secolului al XVIII-lea, regele a întruchipat, în doctrina nobiliară, *raţiunea de stat*[51]. În această calitate, prerogativele sale erau pe cât de largi, pe atât de eficiente. În primul rând el reprezenta prima din cele trei *stări deliberative ale seimului*, celelalte două fiind senatul şi camera deputaţilor. Dacă se

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ia în considerare şi faptul, deosebit de important, că, *în litera şi în spiritul* actului Uniunii de la Lublin, din 1 iulie 1569, monarhul era liantul care lega cele două părţi ale Republicii Nobiliare - Coroana Poloną (adică Polonia, propriu-zisă) şi Marele Ducat al Lituaniei, el îndeplinea, în acelaşi timp, şi o funcţie "reprezentativă" şi una "organică"[52]. Ce-i drept, nu avea iniţiativă legislativă, dar *el* era cel care avea dreptul de a convoca seimul general, ale cărui decizii dobândeau putere executorie, *numai* în urma aprobării sale, iar *constituţiile* seimului erau publicate *doar* în numele lui. O altă prerogativă, deosebit de importantă, care oferea regelui posibilitatea de a influenţa cursul vieţii politice a Republicii Nobiliare, era dreptul de a distribui aproape toate funcţiile şi demnităţile atât ale Coroanei, cât şi ale Lituaniei. Dar, odată atribuite, monarhul nu-i mai putea revoca pe titularii lor, aceştia fiind *inamovibili*. Singura posibilitate care exista, era aceea a promovării celui devenit indezirabil pe o funcţie superioară, dar şi într-un astfel de caz era indispensabil acordul celui vizat[53]. Să reţinem, în această ordine de idei, şi faptul că regele nu avea dreptul să poarte "*bella offensiva sine scitu et consensu Reipublicae (s. Ven. C.)*[54], în speţă, a seimului, şi că era lipsit de mijloace legale de a-i constrânge pe cancelari - ai Coroanei şi ai Lituaniei - care-i datorau, în exclusivitate, demnităţile - să legalizeze, prin aplicarea sigiliului statului, actele pe care aceştia le considerau ca fiind "contrare cu drepturile şi spiritul Republicii Nobiliare"[55].

Cum "sigiliul cameral" sau "inelul pecete" al monarhului putea fi folosit numai pentru autentificarea actelor particulare, care nu aveau "putere obligatorie pentru Republica Nobiliară"[56], se poate afirma că regele "era puternic, numai atunci când acţiona în conformitate cu voinţa societăţii"; căci "el *completa* starea nobiliară, era *suveranul* Republicii Nobiliare, şi nu *ea însăşi*" *(s. Ven. C.)*[57]. Iar în plan ideologic, această stare *de drept* a fost sintetizată, la sfârşitul deceniului IV al secolului al XVII-lea de Lukasz Opalinski, castelan de Poznan şi, apoi, mareşal al Curţii, care afirma răspicat că "*regele* este dat cetăţenilor, şi nu *cetăţenii*, regelui" *(s. Ven. C.)*[58]. Cu un deceniu mai înainte, această idee fusese dezvoltată şi de profesorul de la Universitatea din Krakovia, Kasper Siemek. În lucrarea "*Civis bonus*", apărută în anul 1632, el şi-a manifestat categoric opţiunea apărării libertăţilor şleahtei. În acest scop, regele era obligat să guverneze în limitele precise ale legii, « pentru a nu uita că trebuie sa apere libertatea şi să nu actioneze împotriva libertăţilor»[59]. Cu totul suprinzător, pentru analiştii polonezi ai problematicii, în altă lucrare a autorului amintit, intitulată "*Lacon seu dei reipublicae recte instituendae dialogus*", apărută în anul 1635, el s-a pronunţat, însă, împotriva sistemului monarhiei elective, şi în favoarea celei ereditare[60].

Prin urmare, până la jumătatea secolului al XVII-lea, Republica Nobiliară a rămas o "monarhie aristocratică şi democratică temperată"[61], în care puterea supremă au dobândit-o seimurile districtuale, sau seimicurile, constituite la 30 decembrie 1565. Ele aveau dreptul exclusiv de decizie în absolut toate domeniile de activitate din teritoriul dat sau ale statului, pe care îl exercitau, fie direct, în plenul lor, fie indirect, prin intermediul solilor (deputaţilor) aleşi să le reprezinte şi să acţioneze, conform

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

instrucţiunilor pe care le primeau, în seimurile generale sau în alte forme de dezbateri publice[62]. De aceea, seimul general a rămas "cel mai înalt organ al puterii" în Republica Nobiliară[63]. Numai el avea dreptul de a emite legi, de a fixa impozite, de a decreta mobilizarea generală a şleahtei (*pospolite ruszenie)*; avea, cum am mai menţionat, drept de control asupra ridicării la starea nobiliară, asupra demnitarilor şi asupra politicii externe; numai seimul era competent să acorde graţierea şi amnistia. Astfel că, la jumătatea secolului al XVII-lea, seimul constituia "principalul purtător al suveranităţii" şi simboliza "unitatea naţiunii politice, în care erau încorporaţi membrii parlamentului: regele, senatorii şi deputaţii"[64]. În cadrul acestui organism s-a consumat conflictul *"inter maiestatem ac libertatem"* care, pe de o parte, a contribuit la subminarea vigorii statului şi, chiar, a seimului însuşi, dar, pe de alta, a jucat rolul unui *"ventil de siguranţă" (s. Ven. C.)*[65]. Deoarece, datorită compromisurilor care se realizau în cadrul lui, a făcut posibilă menţinerea "păcii interne"[66].

Factorul cel mai activ al sistemului politico-instituţional al Republicii Nobiliare îl constituia şleahta, în totalitatea ei, ale cărei drepturi se exercitau prin intermediul seimicurilor şi ale seimului general. Această opinie, dominantă în societatea poloneză, a fost sistetizată în sintagma *"romanus sum"*, înţeleasă în sensul de "şleahtic al liberei Republici Nobiliare"[67]. În această calitate, fiecare membru al *naţiunii politice* a Republicii Nobiliare, de la şleahtic, la marele magnat, putea, teoretic, să concureze pentru ocuparea oricărei funcţii sau demnităţi în stat, inclusiv pentru cea de rege. Dreptul de participare, cu vot deliberativ, la lucrările seimicurilor şi, prin intermediul deputaţilor, la cele ale seimului general, asigura şleahtei posibilitatea de a lua decizii în aproape toate problemele vieţii statale a Republicii Nobiliare. Legile, pe care ea însăşi le iniţia şi le adopta, îi asigurau libertatea cuvântului, inclusiv dreptul de a-l critica, public, pe rege, libertatea credinţei, inviolabilitatea persoanei[68]. Faţă de rege, adică faţă de Republică, avea, într-adevăr, obligaţia de a plăti impozitele, dar numai în cazul în care ea însăşi le votase şi tot sub această rezervă putea fi determinată să se supună ordinelor de mobilizare generală. Nici pedeapsa cu confiscarea averii, în cazul în care era pronunţată pentru delicte riguros dovedite, nu-l afecta prea mult pe nobilul polonez, indiferent de ranghul său, deoarece bunurile treceau în posesiunea rudelor, "până la a opta spiţă"[69].

Firește, abuzurile, distorsiunile au constituit şi în acest domeniu, ca în oricare altul din sistemul politico-instituţional al Republicii Nobiliare, o regulă generală. Divergenţa opţiunilor politice a provocat sciziuni şi, chiar, conflicte armate, cum au fost, de exemplu, cele din anii 1606-1607. Tendinţele absolutiste ale lui Sigismund al III-lea, pe care urmărea să le materializeze printr-o strânsă colaborare cu Habsburgii austrieci, au declanşat o vie agitaţie în rândul şleahtei, în fruntea căreia s-a plasat voievodul Cracoviei, Mikolaj Zebrzydowski[70]. Opoziţia din seim a devenit tot mai puternică, încât a cerut detronarea regelui şi a votat, în anul 1607, renumita constituţie - *"articulus de non praestanda oboedientia"* - care reglementa cazurile în care supuşii erau derogaţi de la obligaţia de a da ascultare monarhului[71]. Reacţia viguroasă a regelui a pus, însă, capăt planurilor confederaţilor care vizau înlocuirea lui cu principele

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

transilvănean Gabriel Báthory. Înfrângerea armatei confederate de către cea regală, comandată de marele hatman al Coroanei, Stanislaw Zolkiewski, la 6 iulie 1607, nu a însemnat, totuşi, şi o victorie politică. De teama consolidării puterii monarhului, magnaţii au părăsit tabăra regală care a trebuit să renunţe, definitiv, la orice tentativă de reformă instituţională. În plan ideologic, ascendentul nobilimii faţă de rege poate fi suprins şi din unele comentarii ale constituţiei din anul 1609, în care, între altele, se afirma că "starea nobiliară în acest regat este o moştenire, este *haereditas regni, seminarium regum*"[72]. În plan politic, el s-a concretizat în faptul că, alături de politica regală, deci, oficială, a Republicii Nobiliare, a început să se manifeste, tot mai pregnant, politica "personală a familiilor de mari magnaţi Wisniowiecki, Potocki, Lubomirski, Radziwill şi a altor principi teritoriali sau lituanieni"[73].

Totuşi, vocile care s-au pronunţat în favoarea consolidării puterii monarhice nu au lipsit nici în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Una dintre acestea a aparţinut unui reprezentant al şleahtei mijlocii, şi anume Stanislaw Kozuchowski. Broşura sa, intitulată *Veritas quator causis demonstrata calamitatum Regni Poloniae* a apărut în anul 1661, tocmai când Curtea regală renunţase, în urma unor repetate insuccese, la tentativa de reformare a sistemului politico-instituţional al Republicii Nobiliare, urmărind, doar, să obţină alegerea *vivente rege*, la tronul polon, a unui prinţ francez. Sprijinitor al proiectelor de reformă ale Curţii regale, el s-a pronunţat, totodată, pentru întărirea puterii regelui, fără a fi, totuşi, partizanul absolutismului monarhic. Din contra, a subliniat necesitatea colaborării regelui cu Senatul şi Republica, chiar şi atunci când era vorba de rezolvarea unor probleme de mai mică importanţă. De aceea, el critica şleahta pentru lipsa de încredere pe care o manifesta faţă de orice iniţiativă regală[74]. După convingerea sa, adevăratul conducător al statului era regele, a cărui putere era de origine divină[75]. Idealul său îl reprezenta acea formă instituţională, în care seimul să aibă, îndeosebi, rolul consultativ şi deliberativ, iar regele pe cel executiv. Ca urmare, *liberum veto* încetase de a mai avea semnificaţia menţinerii echilibrului de forţe din stat, transformându-se într-un mijloc de apărare şi promovare a celor mai meschine interese private. De aceea, era de părere că *liberum veto* era "boala care ameninţă acum Republica noastră", profeţind, chiar, că, "din această cauză vom cădea"[76], ceea ce s-a şi întâmplat, de altfel. Ca urmare, regele trebuia să fie atent să nu încredinţeze funcţii celor ce ar fi putut să le îndrepte împotriva Republicii şi, totodată, trebuia să ştie să şi pedepsească, nu numai să recompenseze[77].

Mult mai contradictoriu, mai ales *în formă*, a fost conceptul de *coroană*, ca simbol al puterii monarhice şi al statului, în Rusia. Primele menţiuni în legătură cu acest simbol nu sunt încă suficient de clare. Se presupune, doar, că marii cnezi Igor şi fiul său Sviatoslav au cerut de la Bizanţ, în jurul anului 950, coroana şi hlamida imperială. Tot o supoziţie este şi posibilitatea ca Vladimir cel Sfânt, după convertirea sa la creştinismul de rit ortodox şi căsătoria sa cu Anna Porphyrogeneta, să fi primit de la împăratul bizantin şi o coroană. În orice caz, el este reprezentat, pe monezi bătute în vremea sa, ţinând în mână un sceptru şi având pe cap o coroană, cu elemente decorative, asemănătoare celor imperiale. Oricum, în prima jumătate a secolului al

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

XI-lea Iaroslav cel Înţelept (1019-1054) era cunoscut în vestul Europei ca fiind "*rex Russiae*", nedescoperindu-se, însă, nici o sursă pe baza căreia să se poată afirma că ar fi purtat sau nu coroana[78]. În schimb, fiul său Petru Iaropolsk este reprezentat într-o miniatură purtând pe cap o coroană, asemănătoare cu cea a marelui cneaz de Kiev, bunicul său, Vladimir cel Sfânt, deci, tot de factură bizantină[79].

Totodată, s-a păstrat o bogată tradiţie despre coroana marelui cneaz de Kiev, Vladimir al II-lea (1113-1125), numit şi Monomachos, după bunicul său dinspre mamă. Se consideră, ca foarte probabil, ca împăratul Alexios Comnenos să-i fi trimis o nouă coroană. Totuşi, simbolul demnităţii monarhice îl constituia, potrivit informaţiilor cuprinse în vechile cronici ruseşti, "tronul de aur", pe care era instalat marele cneaz, cu prilejul ceremonialului desfăşurat în marea biserică din Kiev, iar cel al puterii, de un coif de aur şi de o lance. În alte reprezentări ale marilor cnezi de Kiev din secolul al XII-lea apar, alături de lance, o bonetă, în alternanţă cu un coif, şi un scut, cu aceeaşi valoare de însemne ale puterii monarhice. Boneta înaltă, colorată, cu sau fără bordură de blană, a constituit însemnul demnităţii regale a lui Daniel de Galiţia, în prima jumătate a secolului al XIII-lea. După ocuparea tronului Galiţiei, după tatăl său, în anul 1235, el a încercat să-şi extindă stăpânirea şi asupra Kievului şi să instituie, astfel, în acel *rex Russiae*, principiul primogeniturii în familia Monomachilor. De aceea, în pofida faptului că, din anul 1246, a devenit vasal al hanului Hoardei de Aur, el a luat legătura cu papa Inocenţiu al IV-lea, căruia, în schimbul promisiunii de sprijinire a reunificării Bisericii, i-a solicitat o coroană regală, pe care a primit-o, după lungi tratative, având ca obiect unirea cu Roma, abia în anul 1250. De teama opoziţiei clerului ortodox şi, chiar, a populaţiei, el nu a îndrăznit să se încoroneze ca *rex Russiae*, titlu recunoscut de papă în anul 1246, cu acea coroană, primită de la Roma, în capitală, aflată în Galiţia, ci într-un mic orăşel, situat la graniţa cu Polonia, unde se afla şi o biserică catolică. Ca însemne ale puterii regale, papa i-a trimis, prin intermediul unui delegat al său, un sceptru şi o coroană şi, probabil, şi o diademă. De remarcat este faptul că sursa narativă - o cronică - care a reţinut evenimentul, insistă asupra coroanei numai ca simbol al demnităţii regale, dar nu şi al statului[80].

Acest regat «latin» a lui Daniel a fost, doar, "o pretenţie de titlu, fără o putere reală", deoarece nu s-a realizat niciuna din cele două motivaţii esenţiale ale existenţei sale, şi anume ajutorul vestului european împotriva dominaţiei tătare, precum nici uniunea bisericească. Ca urmare, Galiţia şi Volhinia au rămas ortodoxe, fiul lui Daniel, Leon I, nemaiîndrăznind să se încoroneze ca rege, resemnându-se cu titlul de *cneaz*. Cei drept, el şi urmaşul său şi-au însuşit, în cele din urmă, titlul de *rex Russiae*, dar care nu corespundea nici unei realităţi, nici *de fapt* şi nici *de drept*, astfel că ultimii reprezentanţi ai familiei lui Daniel, care au domnit în Galiţia, până la jumătatea secolului al XIV-lea, s-au intitulat "*duces regni Russiae*" sau "*dux totius Russiae minoris*" (*s. Ven. C.*)[81].

În acele împrejurări, a dispărut şi conceptul de *coroană* în Rusia Mică. În schimb, a reapărut, dar mai târziu, în Rusia Mare. În orice caz, coroana nu este menţionată în

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

descrierea întronizării, în Novgorod, în anul 1205, a lui Constantin, fiul lui Vsevolod al III-lea, ci doar *tronul* pe care a fost aşezat, în catedrală, de către episcop, care a rostit cuvintele: «*Dumnezeu i-a miruit pe principi*» (*s. Ven. C.*), lipsa coroanei fiind datorată, probabil, faptului că acesta era considerat, doar, un principe vasal[82]. Mari duci ai Moscovei s-au intitulat Iaroslav al III-lea şi fiul acestuia, Alexandru Nevski, ca şi nepotul celui din urmă, Ivan Kalita, a cărui demnitate i-a fost încredinţată de puternicul Han Usbek, în anul 1327. În anul 1339, înainte de a pleca la han, unde fusese chemat, şi-a întocmit testamentul, prin care îi lăsa fiului său cel mai mare un frumos coif cu filigran de aur, pietre preţioase şi o cruce în vârf, care poate să fie tot de origine bizantin-orientală. În perioada următoare, este menţionată, însă, doar *boneta aurită* care semnifica, fără îndoială, puterea monarhică. În orice caz, Dimitrie Donskoj a purtat coroană. În ceea ce priveşte titlul de *ţar*, ce i-a fost atribuit, în cronica sa, de călugărul Epiphanios cel Înţelept, de la muntele Athos, s-a constatat că, "atât timp cât a existat împăratul de Bizanţ, ruşii au folosit acest titlu foarte rar, şi numai neoficial"[83].

Dar, încă din anul 1327, Vladimir Monomachos purta croana, în calitate de "mare cneaz de Vladimir şi Nogvorod" şi de "mare cneaz al întregii Rusii"[84]. Ideea unei unităţi a tuturor teritoriilor ruseşti în jurul Moscovei a fost fundamentată, teoretic, în anul 1471, de mitropolitul Filip al Moscovei, care susţinea că marii cnezi ai Moscovei îşi aveau sursa puterii în voinţa divină şi erau descendenţii dinastiei de Rjurik . Această idee a fost, apoi, dezvoltată în teoria, potrivit căreia Moscova *reprezenta cea de a treia Romă*, teorie al cărei fundament îl constituia *translatio imperii*, de la Bizanţ la Roma, înrudită cu teoria cunoscută în Germania, şi a fost formulată, în anul 1492, de mitropolitul Sossimas. Enumerând principalele evenimente care au avut loc de la facerea lumii, până în zilele sale, considera că "«*den Kaiser Konstantin des neues Konstantinopel-Moskau*» găbe" (*s. Ven. C.*)[85].

Demnă de reţinut, în această ordine de idei, este argumentaţia desfăşurată de călugărul Filofej de Pskov care, în *epistolele sale*, adresate marelui cneaz al Moscovei, îl considera ca mare cneaz al întregii "ţări a Rusiei" şi ca urmaş al Imperiului roman. Deoarece, "Grecia, ca urmare a acceptării Uniunii de la Florenţa, a renegat ortodoxia, Rusia a rămas singura ţară în care s-a păstrat credinţa ortodoxă"[86]. Cum, pentru "păcatul său", Grecia, adică Bizanţul, fusese pedepsită de Dumnezeu, prin ocuparea ei de către turci, marele duce al Moscovei era singurul monarh suveran ortodox. Ca urmare, el avea misiunea de a apăra "adevărata credinţă creştină" şi să-şi însuşească demnitatea corespunzătoare, *de împărat*. Căci motiva el, "*două Rome au căzut (din cauza ereziei) cea de a treia (adică Moscova - n. Ven. C.) a rămas, însă, iar a patra nu va exista niciodată*" (*s. Ven. C.*)[87].

Astfel, la sfârşitul secolului al XV-lea, ideea unui "imperiu creştin universal" a dobândit noi valenţe. În practica politică, această tendinţă s-a manifestat prin însuşirea titlului de "ţar" de către Ivan al III-lea, după anul 1480, care luase în căsătorie pe nepoata ultimului împărat bizantin. Totuşi, deşi acest titlu a fost acordat oficial, abia în anul 1547, lui Ivan cel Groaznic, pretenţiile lui Ivan al III-lea au fost recunoscute mai întâi de Veneţia, apoi de papă, de patriarhul de la Constantinopol şi de împăratul

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

habsburg, în scopul atragerii Moscovei în coaliţiile antiotomane, plănuite în vestul Europei. Concepţia potrivit căreia monarhul rus era "apărătorul întregii creştinătăţi ortodoxe" avea să joace, după cum se ştie, un rol deosebit de important în politica externă a Rusiei, din secolul al XVI-lea, până în cel de al XIX-lea[88].

Ideea originii bizantine şi romane a puterii monarhice s-a impus, însă, oficial la Moscova, prin intermediul a două falsuri istorice. Primul este o genealogie falsă a lui Rjurik, fondatorul dinastiei, prezentat ca un urmaş al unei rude a lui Augustus, primul împărat al Romei. Falsul amintit este strâns legat de un al doilea, după care, coroana purtată de ţari în secolele XVI şi XVII, denumită de obicei, "coroana lui Monomachos", fusese trimisă cneazului Vladimir Monomachos al Kievului de împăratul bizantin Leon I şi care fusese descoperită în ruinele Babilonului, reprezentând, deci, acea *"translatio imperii"*, de la Babilon, la Bizanţ, şi, în consecinţă, şi asupra Moscovei[89]. Or, aceste legende au legitimat pretenţiile lui Ivan al III-lea şi ale urmaşilor săi asupra Kievului şi a tuturor celorlalte teritorii ruseşti, aflate sub stăpânirea Poloniei[90].

Spre deosebire de Ungaria sau Polonia, "coroana lui Monomachos" nu a fost "abstractizată de persoana monarhului", ci, din contra, a fost strâns legată de aceasta, ea semnificând, mai curând, autoritatea sa de "Bazileu" şi nu statul. Deci, "ea este simbolul demnităţii sale monarhice care i-a fost acordată de Dumnezeu, prin intermediul solemnului act al încoronării"[91]. Această teorie a fost dezvoltată, până la punctul său culminant, de Ivan cel Groaznic, în corespondenţa sa cu monarhii Angliei, Poloniei şi Suediei. Or, potrivit concepţiei sale, "un regat electiv şi limitarea puterii monarhului prin intermediul adunărilor supuşilor săi erau incompatibile cu suveranitatea monarhilor"[92]. Cu acel prilej, el afirma că stăpânul era dat poporului de către Dumnezeu şi de aceea avea dreptul de viaţă şi de moarte asupra supuşilor săi. Totuşi, el însuşi a fost cel care a refăcut *Zemskij Sobor*, formată din trei stări, şi care, în secolul al XVII-lea, a jucat un anumit rol fie în alegerea unor ţari, fie în promulgarea unor legi. Totodată, după încoronarea sa solemnă cu coroana lui "Monomachos", ca ţar, în anul 1547, coroana a dobândit "şi o mare importanţa ca simbol al Imperiului rus, în secolele XVI şi XVII"[93]. Tendinţele către domnia absolutistă au întâmpinat, îndeosebi, opoziţia marii boierimi. Unul din reprezentanţii străluciţi ai acestui curent a fost prinţul A. M. Kurbskij, membru al unei linii colaterale a familiei Rjurik. În corespondenţa sa cu Ivan cel Groaznic, el insista asupra răspunderii personale a monarhului. Deşi îl considera pe ţar un tiran, el nu era partizanul lichidării fizice a tiranilor, singura formă de opoziţie faţă de tiranie fiind, după convingerea sa, *emigrarea*. În ceea ce priveşte statul, el considera că numai un stat în care domnea legea putea fi considerat, ca atare[93 bis].

Ideea împărţirii puterilor în stat, preconizată şi de un tratat, al cărui autor a rămas anonim, prin crearea unui «consiliu universal» permanent, format din reprezentanţii tuturor stărilor şi guberniilor[94], a cunoscut tentative de realizare practică, la începutul secolului al XVII-lea, în timpul tulburărilor provocate de luptele pentru tron, întreţinute şi de Polonia. Astfel, în anul 1610, a fost alcătuit un consiliu de mari boieri,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

desemnat de radele teritoriale, pentru a delibera în legătură cu alegerea prinţului Wladyslaw, fiul regelui polon, Sigismund al III-lea, ca ţar al Rusiei. Cu acel prilej, s-a urmărit asigurarea respectării de către prezumtivul ţar a religiei ortodoxe, ca religie de stat, şi asigurarea securităţii personale şi averii marilor boieri, nici un boier neputând fi condamnat la moarte de ţar, "fără o procedură juridică corespunzătoare"[95]. Dreptul marii boierimi de a participa la conducerea statului, mai ales în perioadele de interregn, şi la alegerea ţarului, demonstrează preocuparea gândirii politice ruse din secolul al XVII-lea faţă de modificarea raportului dintre *coroană* şi stat, în care scop ţarul trebuia să fie ales dintre prinţii străini care candidau la tron. Această tendinţă a divizării puterii centrale s-a realizat, pentru o perioadă, într-un mod *sui generis*, adică între ţarul Mihail Feodorovici Romanov şi tatăl său, patriarhul Filaret, care şi-a însuşit şi el titlul de "mare domnitor", rezervat, până atunci, doar ţarilor. Astfel că, până la decesul patriarhului, documentele oficiale au fost redactate în numele ambilor[96]. Interesantă, din acest punct de vedere, este teoria patriarhului Nikol, dezvoltată în anii '60 ai secolului al XVII-lea, care si-a însuşit, de asemenea, titlul de «mare domnitor». Potrivit acesteia, puterea spirituală era superioară celei seculare, adică a bisericii faţă de cea a statului şi, în consecinţă, a patriarhilor, în comparaţie cu cea a ţarilor. Or, drept argument, el a adus în discuţie originea celor două autorităţi ale statului care, după părearea sa, erau, totuşi, diferite. Deşi ambele descindeau din voinţa divină, diferenţa consta în *modalitatea de transmitere* a acestora. Căci, clerul a primit-o *direct* de la Dumnezeu, pe când regii, şi, deci, şi ţarul, au primit puterea prin *intermediul episcopilor*. Altfel spus, «*cei mici* (adică regii, ţarii - *n. Ven. C.*) *au fost binecuvântaţi de cei mari*» (adică episcopi, patriarhi - *n. Ven. C.* , *s. Ven. C.*). Ca urmare, regele era răspunzător în faţa lui Dumnezeu pentru *trupul supuşilor săi*, pe când clerul, pentru *sufletele* acestora. De aceea, invocând şi unele argumente din istorie, ţarul nu era altceva decât "un instrument al patriarhului care l-a instalat" (pe tron - *n. Ven. C.*)[97]. Astfel, patriarhul Nikol "a fost primul în Rusia care a reprezentat teoria cezaro-papală a bisericii romane a Evului Mediu şi care a folosit, în esenţă, aceleaşi argumente folosite şi de partida papală, în Vest"[98]. Teoria lui Nikol nu a fost însuşită, însă, de sinodul bisericii ruse din anul 1667. Totodată, sinodul a ezitat să aprobe "învăţătura" (adică doctrina) patriarhului de Constantinopol despre dreptul nelimitat al ţarului de a interveni în organizarea şi disciplina bisericii, revenindu-se asupra ideii interdependenţei dintre cele două puteri ale statului: cea seculară şi cea spirituală[99].

Aşa cum am arătat, în prima parte a acestui studiu, conceptul de "Sfânta Coroană" a lui Ştefan I a dăinuit în "conştiinţa publică" ungară multă vreme. Călătorii francezi care au vizitat Ungaria, în cursul secolului al XVII-lea, au remarcat faptul că ungurii aveau o stimă foarte mare faţă de această coroană, pe care o considerau ca aparţinând regelui Ştefan cel Sfânt. Unii dintre aceştia au reprodus diferite legende care circulau, încă în acel timp. Una era cea a unui papă "care o făcuse pentru regele Mieceslav al Poloniei şi care, inspirat de un vis, a trimis-o Sfântului Ştefan"[100]. Potrivit altor relatări, ungurii credeau că aveau coroana din mâna unui înger şi de aceea, chiar dacă ar fi ajuns, printr-o întâmplare oarecare, în mâinile "celui mai sărac om din lume",

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ei l-ar fi considerat, fără a mai lua în calcul nici un alt element, drept regele lor "şi i-ar fi jurat credinţă ca regelui lor legitim"[101].

Dar, deşi conceptul de "Sfânta Coroană" a lui Ştefan a fost, în realitate, un fals, fabricat în anul 1635, de un aspirant la rangul de episcop, Johann Tomko Marnovic[102], şi în pofida faptului că, după cum, iarăşi, se ştie, Ştefan I nu a stăpânit Transilvania[103], conceptul a fost utilizat, totuşi, ca *sursă de drept* nu numai a pretenţiilor nobilimii ungare, ci, îndeosebi, a Casei de Austria asupra Transilvaniei, în calitate de moştenitoare a acelei *coroane*. Iată pentru ce, în tratatul de la Oradea, din anul 1538, dintre Ioan Zápolya şi Ferdinand I, a fost inclusă o clauză secretă, în virtutea căreia, în cazul decesului, fără urmaşi masculini, a lui Ioan Zápolya, toate teritoriile ce au aparţinut Ungariei urmau a fi însuşite de Ferdinand sau de urmaşul său. O clauză asemănătoare a fost inclusă şi în acordul de la Speyer, din anul 1570, potrivit căruia principele Transilvaniei Ioan Sigismund îl recunoştea pe împăratul Maximilian al II-lea «*pro rege Hungariae et maiore et superiore sue*» (*s. Ven. C.*), iar Transilvania, «*ac partes Hungariae*» (*s. Ven. C.*)[104]. Aceeaşi tendinţă se degajă şi din stipulaţiile alianţei ofensive şi defensive, încheiată de principele Transilvaniei, Sigismund Báthóry, cu împăratul Rudolf al II-lea, la Praga, în anul 1595. În baza articolului I al alianţei, el şi urmaşii săi masculini aveau să stăpânească Transilvania şi "părţile anexe", ca *principi independenţi*, de vreme ce *jurământul de credinţă* faţă de împărat nu-l implica şi pe cel de *vasalitate*, şi numai în cazul stingerii dinastiei sale în linie masculină, principatul urma să revină Coroanei ungare, dar pe care împăratul trebuia să-l guverneze prin intermediul unui *voievod*, numit dintre magnaţii autohtoni (art. II). Articolul III stipula, expres, recunoaşterea de către împărat a lui Sigismund *pro libero principe* şi acordarea apelativului de "*Illustrissimi*", cel din urmă confirmat şi prin diploma separată, emisă ca anexă a tratatului. În spiritul articolelor VI şi VII, el devenea, însă, *în fapt*, vasal al împăratului, adică al Coroanei Ungare[105].

Răscoala nobilimii maghiare, condusă de Ştefan Bocskay, a avut ca obiectiv principal şi repunerea stărilor ungare în dreptul de control asupra Coroanei. Iată pentru ce în tratativele purtate cu Ştefan Illésházy mediatorul imperial, la începutul lunii iulie 1605, stările ungare au insistat asupra necesităţii ca amintita coroană ungară să fie păstrată în Ungaria[106]. Poarta otomană s-a grăbit să profite de împrejurări şi, pentru a şi-l ataşa cât mai solid pe principele Ştefan Bocskay, l-a recunoscut pe el şi pe urmaşii săi, ca rege al Ungariei. iar ca semn al noii sale demnităţi, marele vizir Lala Mehmed paşa i-a aşezat pe cap, în numele sultanului, în cadrul unei ceremonii solemne, o frumoasă coroană regală, la 11 noiembrie 1605, în tabara marelui vizir, situată în apropiere de Pesta[107]. Totodată, marele vizir "l-a încins cu o sabie foarte costisitoare, i-a dat în mâna dreaptă sceptrul, iar în stânga un steag"[108]. Ştefan Bocskay nu a păstrat, însă, coroana, ci a luat-o imediat de pe cap, înmânând-o unuia dintre însoţitorii săi, şi declarându-i marelui vizir că "el o accepta ca pe un semn de prietenie şi în nici un caz ca un simbol al regalităţii, deoarece în Ungaria nimeni nu trebuie să poarte o coroană *atât timp cât regele încoronat trăieşte*" (*s. Ven. C.*)[109].

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Această atitudine dovedeşte că Ştefan Bocskay se simţea mult mai legat de «*libertates Regni Hungariae antiques*» şi realiza faptul că, în interesul «*gens Hungarica*», trebuia să menţină echilibrul de forţe dintre Imperiul otoman şi cel habsburgic[110], preocuparea lui esenţială fiind de a-şi asigura stăpânirea asupra Transilvaniei[111]. Obiectivul în discuţie a constituit unul din punctele esenţiale ale tratativelor care au precedat încheierea păcii de la Viena, din 23 iunie 1606. Pentru a convinge Curtea imperială să accepte condiţiile lui Bocskay, în legătură cu Transilvania, Ştefan Illésházy atrăgea atenţia, într-o scrisoare din 14 iunie 1606, că «*trebuie să se ia în considerare că Transilvania nu se dă turcilor, ci unui ungur care oferă credinţă regelui ungar. Majestatea Sa* (adică împăratul Rudolf al II-lea - *n. Ven. C.*) *şi aşa nu poate păstra Transilvania*», subliniind şi faptul că «*este o datorie a creştinilor să se opună turcilor şi să menţină Ungaria*» *(s. Ven. C.)*[112]. În schimbul asigurării că el nu considera coroana înmânată de Lala Mustafa paşa ca pe un "simbol al demnităţii regale ungare", ci, doar, ca "un cadou"[113], tratatul de pace de la Viena îi confirma lui Ştefan Bocskay stăpânirea asupra Transilvaniei, în graniţele căreia au fost incluse şi comitatele Szatmar, Szalonc, Ugocsa, ca şi cetatea Tokaj, dar numai cu titlu viager[114]. Rămânerea, în continuare, a unei coroane în mâinile principelui transilvănean nu putea fi, însă, acceptată de Curtea imperială, datorită consecinţelor pe care le putea antrena, mai ales că el se bucura de sprijinul nobilimii maghiare, în domeniul raporturilor *de drept* dintre Coroana ungară şi Casa de Austria. De aceea, regele Matthias al II-lea a acceptat toate condiţiile impuse de nobilimea ungară, cu prilejul încoronării sale ca rege al Ungariei, în anul 1608. Ca urmare, dieta ungară din luna noiembrie 1609 a hotărât predarea coroanei deţinută de Bocskay lui Matthias care a ajuns, însă, în tezaurul imperial de la Viena, abia la 4 octombrie 1610[115].

Aşadar, după cum s-a remarcat, "în prima jumătate a secolului al XVII-lea ideea unei «suveranităţi transilvănene» începe să se contureze din ce în ce mai clar"[116]. Or, această idee, "era inspirată de un scop politic ostil «sfintei» coroane a Ungariei"[117]. Ea a fost subliniată, categoric, şi de Sigismund Rákóczy, ales principe de dieta transilvăneană, la 10 februarie 1607, într-o scrisoare adresată împăratului Rudolf al II-lea, în acel an, unde afirma că nu avea să accepte nici o condiţie din partea acestuia, contrară celor ce fuseseră propuse lui Ştefan Bocskay; deoarece, el "*a fost ales de popor* (adică de stările Transilvaniei - *n. Ven. C.*) *şi numai de la el şi de la nimeni alţii va primi condiţiile*" *(s. Ven. C.)*[118]. O altă formă de manifestare a acelei "suveranităţi" o constituie eforturile stărilor transilvănene de instituţionalizare a sistemului liberei alegeri de către acestea a principelui Transilvaniei, idee acceptată, în principiu, de regele Matthias al II-lea al Ungariei, în anul 1608. Cu toate acestea, regele, incitat şi de cercurile magnatice prohabsburgice din Ungaria Superioară, nu a renunţat la ideea de a readuce Transilvania în cadrul Coroanei Ungare. Eforturile sale, în această direcţie, nu au fost, însă, favorizate nici de evoluţia situaţiei internaţionale. Din contra, principele Transilvaniei, Gabor Bethlen, a reuşit să impună împăratului Ferdinand al II-lea, care era, totodată, şi rege al Ungariei, să renunţe la obişnuita clauză secretă, introdusă, până atunci, cum s-a văzut, în toate actele juridice de acest gen, care stipula,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

într-un fel sau altul, dependenţa Principatului de Coroana Ungară[119]. În schimb, Gabor Bethlen renunţa la titlul de rege al Ungariei, în favoarea lui Ferdinand al II-lea, restituindu-i coroana obţinută de el, în anul 1620, pe care o luase de la Bratislava şi o dusese la Ecsed[120]. Ruperea legăturilor *de drept*, dintre Transilvania şi Coroana Ungară a fost consfinţită, apoi, şi de tratatul de pace de la Linz, încheiat de Gheorghe I Rácóczy cu împăratul Ferdinand al III-lea, în anul 1645[121].

Coroana, ca simbol al puterii regale şi al statului, s-a bucurat, în continuare, de preţuire şi în Transilvania. Astfel, relatând retragerea regelui Poloniei, Jan Kazimierz, din faţa armatelor suedeze, în anul 1657, cronicarul transilvănean Georg Kraus a reţinut şi împrejurările în care regina Poloniei, trimisă, împreună cu coroana regală polonă, în Spisz, a fost jefuită de chiar "slujitorii şi însoţitorii ei care-i luară tot ce au găsit la ea. *Numai coroana n-a fost atinsă, ceea ce trebuie mult preţuit" (s. Ven. C.)*[122]. Raporturile *de drept*, de tipul celor urmărite în rândurile anterioare, dintre principatul Transilvaniei şi Coroana Ungară nu au mai putut fi restabilite, nici după anexarea Transilvaniei de către Imperiul habsburgic, anexare consfinţită de tratatul de pace de la Carlowitz, din anul 1699, ci abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în împrejurări şi din motive cu totul deosebite. Din contra, în anul 1765, Transilvania a fost ridicata la rangul de "Mare Principat". Şi nu este lipsit de interes să se reamintească faptul că, în expunerea de motive a deciziei Curţii imperiale de la Viena, se preciza că rangul i-a fost acordat "ca răsplată pentru desele lupte purtate (de Transilvania - *n. Ven. C.*) în calitate de *contrafort al Creştinătăţii contra turcilor" (s. Ven. C.)*[123].

În ceea ce priveşte Moldova şi Ţara Românească, portul *coroanei* de către domnii acestor ţări este atestat, încă din secolul al XIV-lea, ritul încoronării fiind utilizat, "cel puţin de la fondarea celor două mitropolii române, aceea de la Argeş (1359) şi aceea de la Suceava (1401) şi era oficiat conform tradiţiei stabilite la Bizanţ şi introdusă de către Biserică, peste tot în lumea balcanică, la fel ca şi în lumea românească"[124]. Ea apare "ca o revendicare personală a domnilor noştri, o etapă în dârza lor afirmare pe calea independenţei şi a prestigiului autocratic"[125]. Totodată, *coroana* mai sintetiza, pe lângă elementele bizantine, şi pe cele de tip apusean, "în sensul unei afirmări a monarhismului autocratic sub forma unei sinteze locale" care "bara calea unei expansiuni a feudalismului ungar şi polonez, cu implicaţiile lor apusene şi catolice"[126], fără a fi vorba, totuşi, de "o politică de revendicare imperială"[127]. Domnii Moldovei au păstrat coroana, cel puţin până la Despod Vodă[128], sau purtau, ca şi domnii Ţării Româneşti, "o bonetă de ceremonie, ornată cu aur şi pietre preţioase *sub formă de coroană*" (s. Ven. C.)[128]. Astfel de piese au fost găsite şi în tezaurul lui Petru Rareş, din cetatea Suceava, descoperit şi confiscat de sultanul Soliman Magnificul, în anul 1538. Or, potrivit descrierii făcute aceluiaşi tezaur de Dimitrie Cantemir, aceste "bonete" corespundeau coroanei. Iliaş Rareş a comandat o coroană bijutierilor din Braşov. În tezaurul domnesc al lui Alexandru Lăpuşneanu se aflau, însă, două coroane: "una în formă de diademă, pentru Ţara de Jos, iar cealaltă pentru domnul ţării întregi"[129]. Cum acestea lipseau, Despod Vodă a comandat două coroane de aur, fiind încoronat cu una din ele, de mitropolitul ţării, Grigore Roşca[130].

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Şi în Ţara Românească *coroana* este atestată în timpul domniilor lui Neagoe Basarab, Mircea Ciobanu, Alexandru al II-lea şi a fiului său, Mihnea[131]. Către sfârşitul secolului al XVI-lea, *coroana* a fost înlocuită cu "bereta" sau "cuca", cu valoare de coroană, "ca însemn al puterii monarhice, acordată de sultan"[132]. În Ţara Românească, acest însemn al puterii domneşti a fost purtat, probabil, pentru prima dată de Vlad I, a cărui întronare, din ordinul sultanului, în anul 1395, s-a făcut, "potrivit uzanţelor din lumea turco-islamică"[133], precum şi de Radu cel Frumos, la instalarea căruia, în anul 1462, "se pare că a fost utilizat întregul ceremonial specific unor asemenea împrejurări şi care se reflectă şi în perioadele următoare"[134]. Totuşi, coroana mai este, încă, atestată şi în secolul al XVII-lea, precum cea a lui Ieremia Movilă, sau cea de la începutul primei domnii a lui Ştefan al II-lea Tomşa, precum şi cea a lui Constantin Brâncoveanu, constituind, în continuare, unul din simbolurile puterii monarhice. În secolul al XVII-lea apare, însă, pe tablourile votive, medaliile, gravurile tot mai adesea şi *cuca*, ornată, între altele, cu o broşă de aur masiv, cu un mare diamant central, cu rubine şi smaralde de jur împrejur, care fixa «surgiucul», adică panaşul de pene albe de egretă - semn de înaltă distincţie acordată de sultan domnilor români"[135]. Deci, în etapa de tranziţie, începută către mijlocul secolului al XVI-lea, "sub domniile lui Petru Rareş, Despot şi Lăpuşneanu se constată, paralel, pe de o parte prezenţa coroanei, pe de alta «cuca», semn de învestitură din partea sultanului. Se poate presupune că, în această epocă, ceremonialul de încoronare în capitala Moldovei pivota în jurul coroanei, în timp ce ceremonialul profan de la Istanbul, personificând confirmarea Sublimei Porţi comporta primirea a acelei «cuca»"[136]. Paul de Alep, care asistase la ceremonia întronării domnului Ţării Româneşti, Constantin Şerban (1654), nota că mitropolitul i-a aşezat pe cap "un calpac de samur foarte scump, care avea deasupra surgiuciu de aur şi de nestemate de mare preţ şi *vrednice de un rege (s. Ven. C.)*[137]. În schimb, pentru întronarea lui Mihnea al III-lea, succesorul lui Constantin Şerban, a fost folosită "un fel de coroană..., împodobită cu un surguci, care semăna cu nişte crenguţe de flori de cleştar şi cu diferite flori de nestemate", care, în realitate, era o copie "a pălăriei imperiale bizantine", confecţionată, la comanda sa, la Istanbul[138].

Aşadar, ceremonialul întronării domnilor români a conservat, şi în perioada suzeranităţii otomane, vechile tradiţii ale ţărilor române, de factură bizantină, singura "inovaţie" constituind-o prezenţa, în marea sală a divanului, din reşedinţa domnească, a unui reprezentant al Porţii care semnifica confirmarea de către acesta a noii domnii. Toate erau precedate, însă, de ceremonialul învestiturii, desfăşurat la Istanbul, unde, după primirea confirmării, din partea marelui vizir, patriarhul ortodox oficia, în biserica patriarhală din Fanar, ritualul unei "încoronări fără coroană" care, aşa cum s-a constatat, a fost înlocuită cu "cuca" sau "giugiumaca". Or, întreg acest ceremonial, deşi simbolic, dar desfăşurat cu mare pompă şi cu "reminiscenţe amintind încoronarea împăraţilor bizantini"[139], are o dublă importanţă: pe de o parte, relevă locul specific al ţărilor române în cadrul sistemului politic-otoman, iar pe de alta, faptul că domnii români reprezentau pentru toţi creştinii din capitala otomană "singurii continuatori ai împăraţilor bizantini-ortodoxi consacraţi formal, chiar în capitala vechiului Imperiu

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ecumenic"[140]. Prin urmare, în condiţiile statutului politico-juridic al ţărilor române, "simbolul menţinerii organismului statal "nu era *coroana*, ci "principele creştin, mereu prima condiţie solicitată, apărată şi invocată de către români în negocierile şi tratatele încheiate cu Poarta otomană"[141].

1 Cf. Niels Steensgorad, *The Sevententh Century Crisis*, în *The General Crisis of the Sevententh Century*, edited by Geoffrey Parker and Lesley M. Smith, London, f.a., p. 48; vezi, în legătură cu acest aspect, şi *ibidem*, p. 26, 44, şi indicaţiile bibliografice.

2 Cf. David Ogg, *Europe in the Sevententh Century*, Eight Edition, London, 1960, p. 5.

3 *Ibidem*, p. 10.

4 *Ibidem*.

5 Cf. Fritz Hartung, *Die Krone al Symbol des monarchischen Herrschaft im ausgehenden Mittelalter*, în "Corona regni". Studien über die Krone als Symbol des Staates im späteren Mittelalter. Herausgegeben von Manfred Hellmann, Darmstadt, 1961, p. 52.

6 Cf. Heinrich Benedikt, *Die Casa d'Austria, das Reich und Europa. Entwicklung des österreichischen Universalismus bis 1866*, în *"Spectrum Austriae". Östereich in Geschichte und Gegenwart*, Wien, 1980, p. 75.

7 Cf. David Ogg, *op.cit.*, p. 33.

8 Cf. *ibidem*, p. 33-34.

9 Cf. *ibidem*, p. 34.

10 *Ibidem*.

11 Cf. Heinrich Benedikt, *op.cit.*, p. 75.

12 Cf., pentru ilustrare, de exemplu, Szilágyi Sándor, *Okmánytar II. Rákóczy Gyorgy diplomazial összeköttetéseihez (Documente despre raporturile diplomatice ale lui Gheorghe al II-lea Rákóczy)*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1874, *passim*.

13 Frietz Hartung, *op.cit.*, p. 52.

14 *Ibidem*, p. 54-55.

15 Cf. I. Lupaş, *Der Mythos der «Heiligen Stephanskrone» und das Siebenbürgische Problem*, în "Siebenbürgen", Erster Band, Bukarest, Institut für rumänische Geschichte in Bukarest, p. 199. După cum se ştie, regele Bela al III-lea urmărea să pună în aplicare un mai vechi plan al lui Manuel Comnenos de uniune bizantino-ungară. Prin urmare, "este foarte probabil că, prin încoronarea lui Bela al III-lea, coroana apuseană a fost unită, pentru prima dată, cu cea bizantină şi a fost pusă pe capul unui rege ungur", ceea ce dovedeşte dubla orientare politică a "maghiarimii epocii arpadiene" care întreţinea, concomitent, relaţii atât cu Bizanţul, cât şi cu Roman (cf. *ibidem*).

16 Ladislaus de Ferdinandy, *Das Verhältnis des Fürtentums Siebenbürgen zu ungarns Heiliger Krone*, în "Überlieferung und Auftrag. Festschrift für Michael de Ferdinandy zum sechzigsten Geburtstag", hrsg. von Josef Gerhard Karkas, Wiesbaden, 1972, p. 337.

17 Cf. Josef Karpat, *Die Idee der Heiligen Kkrone Ungarns in neueren Beleuchtung*, în *Corona Regni. Studien über die Krone als Symbol des Staates im späteren Mittelalter*, Hrsg. von Manfred Hellmann, Darmstadt, 1961, p. 357; este, de fapt, reeditarea lucrării care a apărut, prima dată, în revista "Carpatica Slovaca", I-II, Bratislava, (Pressburg), 1943-1944, în care autorul a rezumat principalele idei cuprinse în monografia lui Franz Eckhart, *A szent Koronaeszme története (Istoria ideii de Sfânta Coroană)*, editată la Budapesta, în 1941, şi pe care şi le-a însuşit, în totalitate.

18 Ladislaus de Ferdinandy, *op.cit.*, p. 338.

19 Cf. *ibidem*, p. 338, 346, 349.

20 Cf. Fritz Hartung, *op.cit.*, p. 55.

21 Cf. *ibidem*, p. 55-56, indică, în ultimul caz, sfârşitul secolului; I. Lupaş, *op. cit.*, p. 200 şi Ladislaus de Ferdinandy, *op.cit.*, p. 337, au fost de părere că atributul este întâlnit, începând cu jumătatea secolului, în timpul domniei lui Bela al IV-lea.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

22 Ladislaus de Ferdinandy, *op.cit.*, p. 337-338.
23 I. Lupaş, *op.cit.*, p. 200.
24 *Ibidem*; Ladislaus de Ferdinandy, *op.cit.*, p. 338.
25 Cf. Edouard Sayous, *Histoire générale des Hongrois*, Seconde édition, revisée par André E. Sayous et J. Dolenacz, Budapest, Paris, 1900, p. 214-215; vezi şi Veniamin Ciobanu, *Ţările române şi Polonia. Secolele XIV-XVI*, Bucureşti, Editura Academiei, 1985, p. 50, 51.
26 Cf. Ladislaus de Ferdinandy, *op.cit.*, p. 338.
27 I. Lupaş, *op.cit.*, p. 200; pentru alte detalii, în aceeaşi ordinde de idei, vezi şi Josef Karpat, *op.cit.*,, p. 359 şi urm.
28 I. Lupaş, *op.cit.*, , p. 200.
29 Cf. Fritz Hartung, op.cit., p. 57-58.
30 *Ibidem*, p. 58; vezi şi Josef Karpat, *op.cit.*, p. 362-365.
31 De exemplu, într-un decret emis de regele Albrecht de Habsburg, în anul 1439, erau menţionate, doar *«regnum et corona Hungariae»* (s.aut.), fără menţionarea numelui regelui; în acelaşi sens a fost interpretat şi un alt decret, din anul 1446, care confirma donaţiile făcute din domeniile Coroanei, în timpul luptelor pentru tron, doar celor *«qui fideliter sacrae regni coronae servind»* (s. aut.) (cf. Friz Hartung, *op.cit.*, p. 58).
32 Cf. *ibidem*, p. 59.
33 *Ibidem*.
34 *Ibidem*.
35 *Ibidem*, p. 59-60.
36 El aparţinea micii nobilimi, studiase în Italia, ajungând, apoi, în fruntea "opoziţiei naţionale maghiare, a aşa numitei mişcări «scitice» care revendica instalarea unei dinastii naţionale în Ungaria" (cf. I. Lupaş, *op.cit.*, p. 200). Nu era de formaţie jurist, ci om politic. După bătălia de la Mohács, a îndeplinit, pentru puţin timp, demnitatea de palatin, manifestându-se, până la sfârşitul vieţii sale, survenită în anul 1542, ca partizan a lui Jan Zápolya şi al turcilor (cf. Fritz Hartung, *op.cit.*, p. 60, n. 160).
37 Cf. Fritz Hartung, *op.cit.*,, p. 60, n. 160 şi p. 61).
38 Ladislaus de Ferdinandy, *op.cit.*,, p. 337.
39 Fritz Hartung, *op.cit.*, p. 62.
40 *Ibidem*; I. Lupaş, *op.cit.*, p. 200; pentru alte detalii, vezi şi Josef Karpat, *op.cit.*, p. 375 şi urm.
41 Wladyslaw Czaplinski, Józef Dlugosz, *Zycie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku*, Panstwowy Instytut Wydawniczy, Warsawa, 1976, p. 178.
42 Wladyslaw Czaplinski, *Główne nurty mysli politycznej w Polsce w latach 1587-1655*, în vol. "O Polsce siedemnastowiecznej. Problemy i sprawy", Warszawa, 1968, Panstwowy Instytut Wydawniczy, p. 66. Şi, pentru a-şi argumenta teoria, autorul susţinea că tocmai aceasta miruire le-a conferit regilor francezi calitatea de a-i vindeca pe oameni de scrofuloză (cf. *ibidem*).
43 Cf. *ibidem*.
44 *Ibidem*, p. 67.
45 Cf. *ibidem*, p. 68-69.
46 «Eu nu o separ pe Majestatea Voastră Regală de Republică - îl asigura el pe regele Sigismund al III-lea - *deoarece acestea trebuie să fie una şi să meargă împreună*, şi cine vrea să le separe rău face (*s. Ven. C.)* (cf. Wladyslaw Czaplinski, Józef Dlugosz, *op. cit.* p. 178; vezi şi Wladyslaw Czaplinski, *op. cit.*, p. 69).
47 Wladyslaw Czaplinski, Jósef Dlugosz, *op.cit.*, p. 178.
48 *Ibidem*, p. 180.
49 *Ibidem*.
50 Henryk Wisner, *Najjasniejsza Rzeczpospolita. Szkice z dziejów Polski szlacheckiej XVI-XVII wieku*, Panstwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1978, p. 81 şi urm.
51 Henryk Olszewski, *Reflections on the theory and Practice of Seym Debate in Poland from the 16th to the 18th Centuries*, în APH, XLVIII, 1983, p. 64; idem, *Über die Träger der Suveränität in Polen*

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

in der Ära der Wasa-Könige 1587-1668, în "Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", Neue folge, Band 36, 1988, 4, p. 499.

52 Henryk Wisner, *op.cit.*, p. 15, 65.

53 *Ibidem*, p. 28, 87-88, 99 şi urm.

54 Henryk Olszewski, *Über die Träger*, p. 497.

55 Henryk Wisner, *op.cit.*, p. 88.

56 *Ibidem*.

57 *Ibidem*, p. 103.

58 *Ibidem*; vezi şi Wladyslaw Czaplinski, *op.cit.*, p. 96-99.

59 *Ibidem*, p. 92.

60 *Ibidem*, p. 93-94. Dacă, totuşi, nu se putea să se evite alegerea regelui, aceasta trebuia, însă, după părerea sa, să o decidă "soarta" (cf. *ibidem*, p. 94).

61 Henryk Olszewski, *Über die Träger*, p. 503.

62 Henryk Wisner, *op.cit.*, p. 20-21.

63 *Ibidem*, p. 22.

64 Henryk Olszewski, *Liberum veto*, p. 210.

65 *Ibidem*.

66 *Ibidem*; vezi, pentru alte detalii, idem, *Reflections*, p. 57 şi urm.; idem, *Über die Träger*, p. 497 şi urm.; Henryk Wisner, *op.cit.*, p. 22 şi urm.

67 de către Krzysztof Radziwill, într-o scrisoare adresată, la 4 decembrie 1624, episcopului de Vilno, Eustachy Wollowicz, (cf. Henryk Wisner, *op.cit.*, p. 223).

68 În acest din urmă caz, nimeni nu putea fi arestat, decât dacă era surprins în flagrant delict de *Lése majesté*, omucidere, viol sau incendiere (cf. *ibidem*); principiul opoziţiei faţă de rege a fost formulat de Jerzy Zbaraski care avertiza că «ceea ce i se cedează o dată .... succesorul o ia drept lege şi *eadem ratione* porunceşte să fie modificate şi bulversate toate celelalte legi» (cf. Wladyslaw Czaplinski, Jan Dlugosz, *op.cit.*, p. 179).

69 Henryk Wisner, *op.cit.*, p. 223-224.

70 Andrzej Wyczanski, *op.cit.*, p. 238 şi urm; vezi şi Wladyslaw Czaplinski, *op.cit.*, p. 82 şi urm.

71 Cf. Henryk Olszowski, *The Essence and Legal Foundations of the Magnat Oligarchy in Poland*, în APH, LVI, 1987, p. 37.

72 *Ibidem*.

73 Andrzej Wyczanski, *op.cit.*, p. 246.

74 «este rău să nu te încrezi în acela pe care l-am ales, prin vot liber, şi căruia i-am încredinţat grija asupra noastră, a tuturor» (cf. Wladyslaw Czaplinski, *op.cit.*, p. 228-229); vezi şi *ibidem*, p. 220, 226-227.

75 «Nemini competit salutem Reipublice curae - concludea el - quam roli Principi, quem Deus in specula universi collocavit» (cf. *ibidem*, p. 228).

76 *Ibidem*, p. 330.

77 *Ibidem*, p. 231 şi urm.

78 Cf. Alexander V. Soloviev, *Die Entwicklung der Idee des Staates in den slawischen Monarchien*, în "Corona Regni. Studien über die Krone als Synbol des Staates in späteren Mittelalter", Hrg. von Manfred Hellmann, Darmstadt, 1961, p. 181-182 (studiul a fost editat, mai întâi, în revista "Prezewodnik Historyczno-Prawny", tom. IV, Lwów, 1933, p. 27-48.

79 *Ibidem*, p. p.184.

80 *Ibidem*, p. 184-188.

81 *Ibidem*, p. 189.

82 *Ibidem*.

83 *Ibidem*, p. 191.

84 *Ibidem*, p. 192.

85 S. V. Utehin, *Geschichte der politischen Ideen in Rusland*, W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, 1966, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

86 *Ibidem*.
87 *Ibidem*.
88 *Ibidem*.
89 *Ibidem*, p. 25-26; Alexander V. Soloviev, *op.cit.*, p. 192, 194. Ultimul autor a emis părerea că "această legendă, care îi uneşte pe monarhii Rusiei cu împăraţii Romei şi ai Bizanţului a fost fi făurită de un sârb". Deoarece, "tocmai la începutul secolului al XV-lea fusese făurită în Serbia o legendă, după care dinastia sârbă cobora din împăratul Constantin cel Mare". Or, cum, după anul 1453, "toate statele ortodoxe (Bulgaria, Serbia, Bizanţ), au căzut pradă turcilor, Rusia era singurul stat creştin-ortodox din lume, singura speranţă a creştinilor subjugaţi din Balcani. Demnitatea sa a sporit, acum, prin intermediul legendei coroanei lui Monomachos: această coroană venea de la Bizanţ; aceasta înseamnă o nouă *translatio imperi* şi, chiar *dacă nu se insista*, în mod special, asupra acestui fapt, această coroană era acea *coroană ecumenică (s. Ven. C.)* care provenea de la Babilon" (cf. *ibidem*, p. 194-195).
90 *Ibidem*, p. 195.
91 *Ibidem*.
92 S. V. Utechin, *op.cit.*, p. 30-31.
93 Cf. Alexander V. Soloviev, *op.cit.*, p. 197.
93 bis S. V. Utechin, *op.cit.*, p. 31 şi urm.
94 *"Eine neue Version des Gesprächs der Wundertäter von Walaam"*; deoarece, "puterea şi bunăstarea unui imperiu atârnă, totuşi, nu de eroismul şi realizările militare ale monarhilor, ci de înţelepciunea sa". Or, "un ţar înţelept" trebuia să aibă un astfel de consiliu (cf. *ibidem*, p. 36-37).
95 *Ibidem*, p. 37.
96 *Ibidem*, p. 37-38.
97 *Ibidem*, p. 38-39.
98 *Ibidem*, p. 39.
99 *Ibidem*.
100 Julienne Biró, *La Hongrie et les Hongrois vus par les Français du XVIIe siècle*, Pécs, 1939, p. 39.
101 *Ibidem*.
102 Asupra împrejurărilor comiterii falsului, precum şi a demonstrării lui de însăşi istoriografia maghiară, vezi I. Lupaş, *op.cit.*, p. 195 şi urm.
103 Cf. şi *ibidem*, p. 199.
104 Cf. Veniamin Ciobanu, *Ţările române în raporturile politice polono-habsburgo-otomane din deceniile VI-VII ale secolului al XVII-lea*, în vol. *Românii în istoria universală*, vol. I, coordonatori I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iaşi, Universitatea "Al. I. Cuza", 1986, p. 111; vezi şi Ladislaus de Ferdinandy, *op.cit.*, p. 342.
105 Cf. Veniamin Ciobanu, *La cumpănă de veacuri (Ţările române în contextul politicii poloneze la sfârşitul secolului al XVI-lea şi la începutul secolului al XVII-lea)*, Editura Junimea, Iaşi, 1991, p. 99-101; vezi, în acest sens, şi Ladislaus de Ferdinandy, *op.cit.*, p. 343-344.
106 Cf. dr. Géza Lencz, *Der Aufstand Bocskays und der Wiener Friede. Eine Kirchenhistorische Studie*. Mit 20. Abbildungen, Debreczen, 1917, p. 128.
107 Cf. Karl Nehring, *Die Bocskai-Krone als Obiekt des patrimoine intelectuel*, în SOF Band, XLIII, 1984, p. 124-125.
108 Dr. Géza Lencz, *op.cit.*, p. 157-158.
109 *Ibidem*, p. 158; Ladislaus de Ferdinandy, *op. cit.*, p. 346.
110 Karl Nehring, *op.cit.*, p. 126.
111 *Kurze Geschichte Siebenbürgens*. Herausgegeben von Béla Köpeczi, Akdemiai Kiado, Budapest, 1990, p. 299.
112 Dr. Géza Lencz, *op.cit.*, p. 230.
113 Karl Nehring, *op.cit.*, p. 126.
114 *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, p. 300.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

115 Cf. Karl Nehring, *op.cit.*, p. 126-127. De altfel, temerile cercurilor imperiale erau întru totul îndreptăţite, de vreme ce, în pofida renunţării, Bocsay nu a omis să menţioneze în testamentul său actul încoronării sale de către sultan (cf. Andreea Molnar, *Fürst Stefan Bocsay als Staatsmann und Persönlichkeit im Spiegel seiner Briefe (1598-1606)*, München, 1983, p. 192), iar pe sicriul lui au fost puse două coroane, "una de la sultan, alta «trimisă de cetăţenii Braşovului care o primiseră de la un voievod moldovean»" (cf. Adolf Armbruster, *Daco-romano-saxonica. Cronicarii români despre saşi. Românii în cronica săsească*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980, p.38).

116 Tudor Drăganu, *La doctrine juridique de la couronne hongroise*, Sibiu, Centrul de Studii şi Cercetări privitoare la Transilvania, 1944, p. 57.

117 *Ibidem*.

118 Cf. Veniamin Ciobanu, *Politică şi diplomaţie în secolul al XVII-lea (Ţările române în raporturile polono-otomano-habsburgice. 1601-1634)*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1994, p.97.

119 Cf. *ibidem*; vezi şi Ladislaus de Ferdinandy, *op.cit.*, p. 349-350.

120 Cf. Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608-1665*. Traducere şi studiu introductiv de G. Duzinchevici şi E. Remus-Mârza, Editura Academiei, Bucureşti, 1965, p. 52-53; Eugen Pavelesco, *Georges II Rákóczy prince de Transylvanie. Essai sur sa politique extérieure (1648-1660)*, Iaşi, 1924, p. 10; Ladislaus de Ferdinandy, *op.cit.*, p. 349.

121 Cf. Ladislaus de Ferdinandy, *op.cit.*, p. 350.

122 Georg Kraus, *op.cit.*, p. 191.

123 I. Lupaş, *op.cit.*, p. 202.

124 Corina Nicolescu, *Le couronnement «încoronatia». Contribution à l'histoire du cérémonial roumain*, în RESEE, nr. 4, 1976, p. 657.

125 Valentin Al. Georgescu, *Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1980, p. 44.

126 *Ibidem*, p. 45.

127 Idem, *L'idée impériale byzantine et les réactions des réalités roumaines (XIVe-XVIIIe). Idéologie politique, structurations de l'État et du droit*, în "Byzantina", tom. 3, 1971, Thessalonic, 1971, p.320-321.

128 Cf. Mihai Maxim, *Le statut des Pays Roumains envers la Porte Ottomane au XVIe-XVIIIe siècles*, în RRH, 1-2, 1985, p. 42.

129 Cf. Corina Nicolescu, *Les insignes du pouvoir. Contribution à l'histoire du cérémonial du cour roumain*, în RESEE, 2, 1977, p. 238-239: "este un vestigiu de domnie concomitentă - era de părere Valentin Al. Georgescu - a doi domni asociaţi la tron sau de mai veche şi trecătoare dualitate statală: Costea şi Roman în sec. XIV" (cf. idem, *Bizanţul şi instituţiile româneşti*, p. 44).

130 Cf. Corina Nicolescu, *Les insignes du pouvoir*, p. 239-240.

131 *Ibidem*, p. 242.

132 *Ibidem*, p. 43.

133 Tahsin Gemil, *Românii şi otomanii în secolele XIV-XVI*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1991, p. 26.

134 *Ibidem*, p. 29.

135 Corina Nicolescu, *Les insignes du pouvoir*, p. 243-244.

136 *Ibidem*, p. 244.

137 *Călători străini despre ţările române*, vol. VI, Partea I. *Paul de Alep*, volum îngrijit de M. M. Alexandrescu-Desca Bulgaru. Partea a II-a. *Evlia Celebi*. Îngrijit de Mustafa Ali Mehmed, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976, p. 132.

138 *Loc. cit.*, p. 263 şi n. 631.

139 Mihai Maxim, *op.cit.*, p. 42.

140 Corina Nicolescu, *La couronnement - «încoronaţie»*, p. 662; vezi şi *ibidem*, p. 657-661, 663.

141 Mihai Maxim, *op.cit.*, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

LEON ŞIMANSCHI

CRIZA POLITICĂ DIN MOLDOVA DINTRE ANII 1432 ŞI 1457*

După moartea lui Alexandru cel Bun (1431)[0], statul feudal moldovenesc a intrat într-o acută *criză politică internă*, care s-a prelungit până în primii ani ai domniei lui Ştefan cel Mare. În numai 25 de ani s-au produs 15 schimbări de domnie şi s-au exprimat circa 20 de pretendenţe, formula asocierii diversificându-se şi devenind aproape curentă, iar în intervalul 1436-1442 ajungându-se chiar la instituirea unei diarhii. Au avut loc, de asemenea, numeroase conflicte militare între grupările boiereşti formate în jurul competitorilor tronului, cele mai multe antrenând şi intervenţia unor forţe militare din afară, iar unul, cel din 1450, dintre Bogdan al II-lea şi Alexăndrel, transformându-se într-un adevărat război de apărare a ţării împotriva agresiunii poloneze.

O asemenea situaţie n-a putut rezulta decât dintr-o determinare pe cât de complexă, pe atât de profundă, factorii cauzali rezultând, deopotrivă, din angrenajul raporturilor social-politice interne, ca şi din conjunctura internaţională a epocii. Lipsa unei reglementări a sistemului de succesiune la tron în cadrul familiei domneşti a constituit, desigur, elementul dinamic al crizei, efectele sale agravându-se în condiţiile existenţei unui mare număr de candidaţi, aparţinând unor generaţii şi orientări deosebite. I s-au adăugat, în acelaşi timp, rivalităţile politice dintre boierimea cu funcţii şi cea fără funcţii în stat sau dintre reprezentanţii vechilor familii nobiliare şi cei ai feudalităţii promovate recent de domnie.

Sursa principală a disputei pentru putere a oferit-o însă contradicţia inerentă apărută între domnie şi boierime la sfârşitul procesului de feudalizare a societăţii

* Textul pe care-l publicăm face parte din rândul celor redactate de noi, în anii 1978-1980, pentru noul tratat, proiectat atunci, de *Istoria României*. Unul dintre ele, *Politica internă a lui Ştefan cel Mare*, a fost deja publicat în "Revista de istorie", t.26/1982, nr.5-6, p.585-602. Dar, întrucât proiectul a fost reluat, ne îngăduim să-l încredinţăm tiparului şi pe acesta, în speranţa că el va fi util noii elaborări. În afara rectificării titlului (era: *Luptele feudale interne...*) şi a câtorva intervenţii pur formale, prezentăm textul în redactarea sa iniţială, chiar dacă de atunci s-au produs, desigur, acumulări interpretative şi informaţionale notabile, noi înşine retrospectând în două rânduri, intervalul, prin studiile publicate în acest Anuar, în anii 1981 şi 1982: *«Închinarea» de la Vaslui (5 <iunie> 1456)*, tom. XVIII, p.613-637, şi *O cumpănă a copilăriei lui Ştefan cel Mare: Răuseni, 15 octombrie 1451*, t. XIX, p.183-199.

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol",
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

moldoveneşti, când locul fiecăreia în guvernarea statului înregistrase modificări substanţiale. Preocuparea de bază a boierimii continua, fireşte, să constea în însuşirea directă şi într-o proporţie mereu sporită a veniturilor care se realizau din desfăşurarea procesului de producţie, folosind puterea de constrângere a statului feudal, în timp ce domnia, lărgindu-şi caracterul reprezentativ, era interesată mai ales în dezvoltarea funcţiilor publice ale acestuia, pe care să le controleze nemijlocit şi să le poată folosi necondiţionat. Se reflecta, desigur, în acest dezacord una dintre contradicţiile sistemului feudal, căreia domnia, sesizând avantajele ce decurgeau din apărarea păturilor sociale de mijloc: orăşenimea, ţărănimea liberă şi mica boierime, îi oferea propria rezolvare.

În sfârşit, dispariţia echilibrului de forţe şi accentuarea tendinţelor expansioniste în întreaga zonă a Europei răsăritene au creat crizei politice interne un cadru propice de desfăşurare, împrumutându-i motive suplimentare sau relansând-o în momentele de relativă acalmie. Îndeosebi problema suveranităţii de stat a constituit, pentru principalele grupări politice boiereşti, subiectul unor interpretări diferenţiate, provocate de încercarea lui Alexandru cel Bun de a anula suzeranitatea poloneză. Alături de atitudinea favorabilă luptei pentru realizarea acestui deziderat s-a consolidat astfel treptat opinia contrară, conform căreia acceptarea unei dependenţe străine oferea, în condiţiile unor multiple şi permanente constrângeri, suficiente avantaje. Iar această din urmă orientare s-a impus cu atât mai mult, cu cât ea şi-a găsit susţinători în însăşi familia domnească.

Astfel determinată, criza politică a înregistrat, în dezvoltarea sa, trei etape distincte. Cea dintâi, înglobând domniile lui Iliaş şi Ştefan (1432-1436), s-a caracterizat prin apariţia a două orientări divergente în soluţionarea problemelor de guvernământ şi, concomitent, prin divizarea marii boierimi în tabere rivale. Echilibrul de forţe a determinat însă, curând, alături de folosirea mijloacelor violente, implicarea factorului extern, abandonându-se astfel lupta pentru scuturarea suzeranităţii poloneze. Ca urmare, cea de a doua etapă, corespunzând intervalului 1436-1447, a consfinţit un sistem particular de conducere a statului, diarhia, reprezentată ca atare de condominiumul Iliaş-Ştefan (1436-1442) şi tinzând să revină în vremea asocierii lui Petru (1442-1445) sau a lui Roman (1447) la domnie. Adâncirea crizei politice a fost marcată, totodată, de formarea unor noi partide boiereşti, precum şi de agravarea suzeranităţii jagellone. Intervenţia factorului extern, în cea de a treia etapă (1448-1457), a devenit, de aceea, făţişă şi periculoasă pentru însăşi fiinţa statului, mai ales că preponderenţa politică a marii boierimi asupra domniei ajunsese şi ea un fapt împlinit. Caracterizându-se printr-o extremă instabilitate a deţinerii tronului (nouă domnii, faţă de cele şase anterioare), noua fază a coincis, totodată, şi cu procesul formării unei puternice opoziţii interne faţă de beneficiarii crizei politice, opoziţie manifestă în vremea domniei lui Bogdan al II-lea şi triumfătoare cu prilejul înscăunării fiului acestuia, Ştefan cel Mare.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

*

La sfârşitul anului 1431, când moartea răpea Ţării Moldovei pe cel care o condusese timp de trei decenii, nimic nu lăsa totuşi să se întrevadă criza politică ce avea să izbucnească atât de curând. Dimpotrivă, urcându-se pe tron, Iliaş, cel mai vârstnic dintre fiii lui Alexandru cel Bun şi asociatul acestuia la domnie, a adoptat aceeaşi conduită politică, reînnoind, la 18 mai 1432, alianţa cu Lituania şi cu Ordinul Cavalerilor Teutoni împotriva Poloniei[1], iar în sud, sprijinindu-l pe Alexandru Aldea contra turcilor[2]. Oştile moldovene au fost, de aceea, prezente atât la graniţa cu Ţara Românească, unde, la 22 iunie 1432, la "Beressevo"[3], a obţinut o victorie împotriva turcilor, cât şi în Podolia, unde au participat, alături de lituanieni şi tătari, la bătălia de la Kopostrzin, din 30 noiembrie 1432[4], pierdută însă, în ultimă instanţă, de aliaţi.

Scopul aderării lui Alexandru cel Bun la alianţa teutono-lituaniană şi al participării la războiul contra Poloniei: anularea suzeranităţii acesteia asupra Moldovei, nu a putut fi însă realizat atunci. Izbucnirea unor neînţelegeri între Iliaş şi fratele său vitreg, Ştefan, pe fundalul insucceselor şi defecţiunilor coaliţiei, au dat, în cele din urmă, câştig de cauză partidei care se formase în jurul Marincăi, soţia lui Iliaş, susţinând reluarea vechilor raporturi de vasalitate faţă de Vladislav Jagiello. Spre deosebire de modul în care aceasta preconiza încheierea războiului, gruparea boierească din jurul lui Ştefan s-a diferenţiat însă treptat, înţelegând să păstreze cel puţin o parte din poziţiile câştigate. Tocmai de aceea, după omagiul necondiţionat al lui Iliaş, din 3-5 iunie 1433, Ştefan s-a retras în Ţara Românească, revenind cu ajutor de la Alexandru Aldea. În lupta care s-a desfăşurat la "Loloni"[5] (probabil pe Dimaci, lângă Suraia, jud. Vrancea, unde s-a aflat "selişteа Lalova")*, în luna octombrie 1433, Iliaş a fost învins şi nevoit să se retragă în Polonia. Noile acte de omagiu, perfectate la 13 decembrie 1433 şi 13 ianuarie 1434, la Lanczyca şi, respectiv, Suceava, precizau însă, sugestiv, graniţa dintre Moldova şi Polonia, precum şi stăpânirea lui Ştefan asupra Ţării Şepeniţului[6], care a devenit, probabil acum, ţinutul Teţin.

Dar, cu toate că dieta poloneză de la Niepolomice i-a refuzat lui Iliaş sprijinul oficial, acesta a reuşit să întreprindă, la începutul anului 1434, o incursiune în Moldova - soldată însă cu înfrângerea de la Dărmăneşti, lângă Suceava, în prima zi a lunii februarie[7] -, iar după un an de captivitate la Sieradz o alta, probabil cu consimţământul noului rege al Poloniei, Vladislav cel Tânăr. Înfrânt la Podraga (azi Podriga, jud. Botoşani), la începutul lunii august 1435, Ştefan a fost silit, de această dată, să se retragă la Bârlad şi să renunţe, în faţa trimişilor regali, la domnie (26 august), în timp ce Iliaş, înscăunat la Suceava, îi dăruia spre administrare mai multe ţinuturi sudice (Chilia, Vaslui, Tutova, Tecuci şi Covurlui) şi-şi reînnoia omagiul de fidelitate faţă de coroana jagellonă (1 septembrie)[8]. Ambii competitori ai tronului au privit însă aranjamentul survenit ca provizoriu, cu atât mai mult cu cât divizarea marii boierimi în tabere rivale, menţionate ca stare în actul din 26 august ("panii noştri din amândouă

* Interpretare intrată deja în circuitul istoriografic datorită lui Nicolae Stoicescu, secretarul ştiinţific al vol. III din proiectatul tratat şi în portofoliul căruia s-au aflat atunci şi textele noastre.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

părţile"), întreţinea ostilitatea. Lupta de la Pipereşti, din 8 martie 1436, s-a încheiat în favoarea lui Ştefan, astfel că, în locul proiectului iniţial, de inspiraţie poloneză, a fost adoptat un nou şi original statut al puterii centrale, domnia Moldovei fiind reprezentată ulterior de doi domni, cu prerogative egale, deşi întâietatea formală i-a revenit lui Iliaş, care rezida la Suceava, în timp ce scaunul lui Ştefan se afla la Vaslui. Ca urmare, titulaturile actelor de proprietate, ca şi legendele monetare[9] au inserat, de regulă, numele ambilor domni, după cum asumarea angajamentelor externe le-a presupus consensul. Totodată, în afara dregătorilor proprii, consiliile amândurora au cuprins aceiaşi reprezentanţi ai boierimii în ordinea ascendenţei lor la o curte sau alta.

Aşadar, după numai patru ani de la moartea lui Alexandru cel Bun, Moldova se afla din nou în starea în care o preluase acesta: slăbită de disensiuni politice şi nevoită să accepte suzeranitatea poloneză. Mai mult încă, diarhia instituită la 1436 paraliza orice iniţiativă, iar rezidarea separată a domnilor ameninţa cu împărţirea teritorială a ţării, a cărei guvernare nu se putea efectua decât pe baza unor zone jurisdicţionale deosebite. La rândul ei, străinătatea a interpretat noul statut ca rezultând din divizarea efectivă a ţării. Tocmai de aceea, atât Iliaş, cât şi Ştefan nu au abandonat căutarea mijloacelor prin care să tranşeze în favoarea lor situaţia, încălcând deseori clauzele înţelegerii iniţiale. Primul a devenit astfel un autentic reprezentant al regelui polonez, căruia i-a prestat în 1436 un umilitor omagiu (reînnoit în 1439), consimţind să-i plătească tribut şi să-i cedeze Ţara Şepeniţului, deşi nici una din condiţii n-a putut fi realizată ulterior[10]. Totodată, el s-a înrudit cu palatinul Podoliei, Didrih Buczacki, concedându-i domeniul domnesc de la Volovăţ[11]. Cel de-al doilea, mai strâns legat de feudalitatea autohtonă, datorită originii şi, în special, căsătoriei sale (poate cu o fiică a boierului nemţean Limbă Dulce), a reluat, în schimb, legăturile cu fratele mai mic, Petru, care se retrăsese, după cât se pare, la Cetatea Albă, întărindu-i autonomia[12].

Orientările politice deosebite ale celor doi domni nu puteau să conducă însă decât la apariţia unor noi şi grave neînţelegeri. Dorinţa lui Iliaş de a asigura fiului său, Roman, după 1438, succesiunea domniei a provocat, mai ales, nemulţumirea lui Ştefan. Consfătuirile periodice, aşa cum a fost "seimul" de la Bulgari, din 25 iunie 1441[13], nu puteau rezolva, desigur, decât temporar diferendele apărute. În faţa creşterii pericolului tătăresc, concretizat în anii 1439 şi 1440 prin două invazii pustiitoare[14], precum şi a reluării ofensivei otomane la Dunăre, Ştefan s-a văzut astfel direct ameninţat. În plus, bunele raporturi ale lui Iliaş cu Vlad Dracul[15] şi înţelegerile din 1440 şi 1442 cu marii cneji ai Lituaniei: Sigismund, iar apoi Cazimir, în condiţiile alegerii lui Vladislav cel Tânăr ca rege al Ungariei, i-au agravat izolarea.

Tocmai de aceea, Ştefan a luat măsurile de apărare necesare, fortificând, în 1440, Cetatea Albă[16], instituind, în 1438, o nouă dregătorie, cea a portarului[17], şi arătându-se favorabil luptei antiotomane, aşa cum probează sprijinul material acordat, la 26 mai 1442, mănăstirii Zografu de la Muntele Athos[18]. Dispariţia celor doi protagonişti ai rivalităţilor boiereşti la sfârşitul anului 1439: Giurgiu de la Frătăuţi şi Vâlcea, precum şi ascensiunea partizanilor lui Ştefan în sfatul de la Suceava au înlesnit, totodată, realizarea planurilor acestuia. Ca urmare, în august sau septembrie 1442, atunci când

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

oştile lui Iancu de Hunedoara treceau în Ţara Românească, Iliaş a trebuit să cedeze din nou în faţa fratelui său şi să se refugieze în Polonia. Astfel reunificată, domnia Moldovei izbutea să depăşească unui din cele mai critice momente ale existenţei sale, contrapunând conjuncturii interne şi externe favorabile divizării realitatea univocă a ţării.

În contextul preocupărilor antiotomane care absorbeau atenţia lui Vladislav cel Tânăr, schimbarea situaţiei din Moldova nu a provocat imediat riposta poloneză. Retras la ruda sa din Buczacz, Didrih, căruia îi prelungea, la 22 mai 1443, concesiunea domeniului de la Volovăţ, Iliaş a trebuit, dimpotrivă, să aştepte mai mult de un an prilejul recâştigării tronului. Dar, răgazul intervenit i-a permis lui Ştefan să-şi consolideze situaţia şi să obţină o victorie decisivă, în decembrie 1443 sau ianuarie 1444, împotriva fratelui său, pe care l-a prins, iar apoi l-a orbit (29 mai 1444)[19]. Concomitent însă raporturile politice interne s-au complicat datorită ascensiunii pe care o înregistra fratele mai mic al domnului. Într-adevăr, asociat la tron şi însuşindu-şi oficial titlul de "moştenitor" al ţării, Petru începuse să aibă iniţiative proprii în politica externă a statului, ajungând la înţelegere cu însuşi Didrih Buczacki (3 martie 1443)[20], şi să emită acte de danie fără a menţiona consensul lui Ştefan (26 aprilie 1444). Încurajat de boierii care-i alcătuiau curtea, el a încercat chiar să impună din nou formula diarhiei. Confruntarea militară ("războiul sau cearta") din lunile aprilie-mai 1445 nu i-a fost însă favorabilă, astfel încât a fost nevoit să se refugieze la Hotin şi să pactizeze cu Roman, fiul lui Iliaş.

Incertitudinea deţinerii tronului s-a răsfrânt, fireşte, şi asupra activităţii de guvernământ propriu-zise, domnul fiind constrâns la numeroase concesii în favoarea boierimii pe care se sprijinea şi a clerului monahal. Situaţia internă explică, totodată, şi absenţa ţării de la luptele antiotomane din anii 1443-1444, deşi raporturile dintre Ştefan şi Iancu de Hunedoara, cu toate "învinuirile" lui Vladislav cel Tânăr[21], nu au ajuns încordate. În 1445, domnul a reuşit să normalizeze însă şi relaţiile sale cu Polonia. El a încheiat astfel, la 25 iunie, un tratat de alianţă cu marele cneaz al Lituaniei, Cazimir, iar la 26 noiembrie s-a întâlnit la Siret cu reprezentanţii coroanei poloneze, cărora le-a făgăduit să respecte drepturile acesteia, în schimbul recunoaşterii graniţei de pe pârâul Colacin[22]. Dar, în ciuda acordului survenit, deţinerea celor trei cetăţi din nordul ţării (Hotin, Ţeţin şi Hmielov) de către partida adversă întreţinea pericolul unei intervenţii inopinate în Moldova. Aceasta s-a şi produs în momentul când Iancu de Hunedoara a început să acorde problemelor moldoveneşti o atenţie sporită, vizând scoaterea ţării de sub control polonez, şi s-a încheiat cu prinderea şi decapitarea lui Ştefan la mănăstirea Neamţ (13 iulie 1447)[23] de către Roman.

Noii competitori ai tronului n-au putut conveni însă asupra formulei de guvernământ, deoarece Petru, ca fiu al lui Alexandru cel Bun, se considera îndreptăţit la o domnie în care Roman să-i fie doar asociat. Observând totuşi şansele sporite ale fiului lui Iliaş, sprijinit nu numai de poloni, ci şi de o puternică facţiune boierească, el s-a decis să apeleze la sprijinul lui Iancu de Hunedoara, aflat în noiembrie 1447 şi în ianuarie 1448 în regiunile estice ale Transilvaniei. Într-adevăr, la 5 iunie 1448, noul

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

aranjament politic era deja perfectat, printre clauzele sale figurând şi trecerea cetăţii Chilia sub controlul guvernatorului Ungariei[24]. Ca urmare, între 18 şi 23 februarie, Petru a fost repus pe tron, iar Moldova înglobată, ca şi Ţara Românească, în frontul antiotoman.

Acţiunea guvernatorului Ungariei n-a putut determina, fireşte, o restructurare radicală a raporturilor de forţe angajate în lupta pentru putere din Moldova. Deşi la 2 iulie 1448 Roman a dispărut din competiţie, fratele său, Alexăndrel, în vârstă de nouă ani, i-a luat locul. Regele Cazimir s-a arătat, pe de altă parte, hotărât să tranşeze în favoarea sa problema moldovenească şi numai demersul personal al lui Iancu de Hunedoara (1-2 august 1448)[25] l-a determinat să renunţe momentan la înlocuirea lui Petru, mulţumindu-se doar cu depunerea omagiului său de fidelitate (22 august 1448). Textul actului dezvăluia însă cu claritate intenţiile poloneze, domnul Moldovei fiind obligat să nu acorde ajutor unei alte ţări decât cu consimţământul regelui, să retracteze înţelegerile sale anterioare îndreptate împotriva Poloniei şi să redobândească Chilia[26].

Fireşte, constrâns de împrejurări la acest compromis, Petru nu putea totuşi renunţa la sprijinul lui Iancu de Hunedoara. Tocmai de aceea, Ţara Moldovei s-a numărat printre statele care au contribuit efectiv, cu 3 000 de oşteni, la memorabila bătălie de pe Câmpia Mierlei[27]. Pierderea acesteia, precum şi moartea concomitentă a domnului au redeschis însă problema succesorală, oferind prilejul aceluiaşi Csupor de Monoszló - devenit, în tradiţia populară, Ciubăr Vodă - care-l înscăunase pe Petru să guverneze, timp de două luni, ţara. Dar, la începutul anului 1449, partida boierească din Polonia, avându-l în frunte pe Manoil, pârcălabul de Hotin, a obţinut acordul regelui, izbutind să-şi înscăuneze candidatul.

Domnia lui Alexăndrel - simplu instrument în mâinile tutorilor săi din ţară sau din afară - nu putea dura însă, nici ea, prea mult. Opoziţia internă faţă de consecinţele din ce în ce mai agravante ale disensiunilor boiereşti, ca şi ale patronajului polonez intrase deja în faza de maturizare, oferind premisa politică necesară unei modificări mai profunde a modului de guvernământ. Astfel, în disputa pentru tron a putut interveni, de această dată, ca reprezentant al păturilor sociale de mijloc, unul dintre fiii nelegitimi ai lui Alexandru cel Bun: Bogdan al II-lea. Într-adevăr, la 12 octombrie 1449, cu ajutor transilvănean, acesta a reuşit să întrerupă domnia lui Alexăndrel, repurtând o categorică victorie militară la Tămăşeni, în apropiere de târgul Roman.

Maniera înscăunării, dar, în special, aderenţa socială deosebită pe care şi-a dovedit-o noua domnie, reflectată în noua alcătuire a sfatului domnesc, au provocat o violentă reacţie în statul polonez. Intensitatea ei a crescut mai ales în urma eşecului înregistrat de susţinătorii lui Alexăndrel, la începutul anului 1450, de a-şi reînscăuna pretendentul, ca şi a înţelegerii survenită la 11 februarie şi reînnoită la 5 iulie, între Bogdan şi Iancu de Hunedoara, de a se ajuta reciproc[28]. În consiliul de conducere de la 9 martie 1450, o parte a sfetnicilor nu au ezitat, de aceea, să propună regelui o expediţie decisivă în Moldova, pe care "să o încorporeze pentru totdeauna în Polonia". Dar datorită "marilor dificultăţi" întrevăzute în interior, ca şi temerii de a ajunge la o învecinare directă cu Imperiul otoman, regele Cazimir a respins acest proiect,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

aprobând doar reînscăunarea lui Alexăndrel şi readucerea Moldovei sub ascultarea jagellonă[29]. La 24 iunie, din Liov, începea astfel marşul armatei poloneze, care, unindu-se la Cameniţa cu detaşamentul moldovenesc al lui Alexăndrel, atingea, la începutul lunii august, hotarele Moldovei.

Spre deosebire de toate celelalte confruntări militare care au marcat criza politică internă, evenimentele din vara anului 1450 denotă evident trăsăturile unui război propriu-zis. Acestea reies atât din amploarea concentrărilor armate ale celor două state, din durata ostilităţilor sau din întinderea zonei geografice afectată de operaţiuni, cât şi din obiectivele urmărite de cele două forţe beligerante. În faţa superiorităţii tehnice şi numerice a inamicului, în prima fază a războiului, domnul Moldovei a evitat însă o ciocnire hotărâtoare. Armata duşmană a ajuns astfel extenuată până la confluenţa pârâului Lipovăţ cu Bârladul, unde se retrăsese Bogdan al II-lea, fără a obţine victoria. Propunerile de pace care au fost avansate în acest moment de domnul Moldovei au fost primite, de aceea, imediat (5 septembrie). Datorită însă cererilor inacceptabile prezentate de polonezi: încetarea domniei lui Bogdan când Alexăndrel va împlini 15 ani, adică în 1453, şi plata unui tribut de 7 000 de galbeni, tratativele care au urmat, în ciuda acordului final, n-au putut determina încheierea ostilităţilor.

În dimineaţa zilei de 6 septembrie, aproape de confluenţa Crasnei cu Bârladul, s-a desfăşurat astfel confruntarea decisivă dintre cele două armate. Şi, cu toate că surprinderea nu a putut fi realizată total din cauza trădării unuia dintre diecii domnului, abila manevră a călărimii lui Bogdan al II-lea, în urma căreia cele opt escadroane ale cavaleriei inamice au fost atrase în mijlocul pedestrimii moldovene, a determinat o desfăşurare a bătăliei în defavoarea polonezilor[30]. Revenirea corpului de oaste moldovenesc al pârcălabului Manoil pe câmpul de bătălie, în după-amiaza aceleiaşi zile, a salvat însă resturile armatei invadatoare de la capitulare.

Memorabila bătălie de pe şesul Crasnei s-a încheiat, aşadar, cu victoria oastei moldovene - rămânerea lui Bogdan al II-lea pe tron, ca şi reluarea, în anul următor, a proiectelor de reînscăunare a lui Alexăndrel consfinţindu-i ca atare rezultatul. Obţinerea acestuia a fost posibilă însă numai datorită concentrării forţelor militare ale micii boierimi în jurul domnului şi aplicării celei mai potrivite strategii şi tactici de către Bogdan al II-lea în lupta cu un inamic superior dotat. Dar, cu toate că ţara îşi găsise în persoana acestuia domnul de mai multă vreme aşteptat, manevrele politice din Polonia i-au grăbit sfârşitul. În atmosfera de neîncredere faţă de rezultatul unei noi intervenţii militare în Moldova, printre partizanii lui Alexăndrel a apărut astfel ideea înlăturării prin viclenie a domnului de la Suceava, autorul ei fiind Petru Aron, un alt fiu natural al lui Alexandru cel Bun. Acceptată de conducătorii noii expediţii poloneze, care s-au oprit, tocmai de aceea, la Cameniţa, ideea s-a concretizat curând într-un plan detaliat, la înfăpturiea căruia au conlucrat, deopotrivă, elementele interne şi cele din afară. Ca urmare, în dimineaţa zilei de 15 octombrie 1451, Bogdan al II-lea a putut fi surprins de un detaşament special, condus de Petru Aron, la Răuseni, lângă Suceava, la curtea unei rude a duşmanilor săi, şi decapitat[31].

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

După dispariţia lui Bogdan al II-lea, luptele pentru tron au reizbucnit în Moldova datorită pretendenţei pe care şi-a deconspirat-o, în final, Petru Aron. Devenit stăpân al ţării şi respingându-şi rivalul, el a fost obligat totuşi de inconsistenţa propriei sale baze politico-militare să cedeze, la începutul anului 1452, tronul lui Alexăndrel, pentru aproape trei ani. La conducerea ţării Moldovei a ajuns astfel, din nou, partida polonofilă a marii boierimi ale cărei interese particulare vor afecta grav puterea de rezistenţă a ţării în chiar momentul prăbuşirii definitive a Imperiului bizantin şi al iminentei contraofensive otomane împotriva ţărilor dunărene. Participarea lui Alexăndrel, alături de poloni, în vara anului 1452, la luptele împotriva tătarilor[32], ca şi lucrările de consolidare a Cetăţii Albe, desfăşurate sub pârcălăbia lui Stanciul, în 1454[33], nu puteau salva aparenţele. Politica de compromis în domeniul relaţiilor externe ale ţării, inaugurată acum de marea boierime, s-a oglindit de altfel elocvent, în 1453, în actul de supunere faţă de Iancu de Hunedoara, a cărui atitudine nu mai putea fi ignorată, şi, concomitent, în promisiunile de credinţă făcute regelui Cazimir.

Profitând de nemulţumirile interne, Petru Aron a reuşit, de aceea, să revină în Moldova, în vara anului 1454, probabil cu ajutor din Ţara Românească[34], şi, după un succes temporar al lui Alexăndrel, să-l învingă definitiv pe acesta la "Mohile" (poate cele "100 de movile" de pe dreapta Prutului, din fostul ţinut al Iaşilor), la 25 martie 1455. Refugiat la Cetatea Albă, fostul domn va muri curând otrăvit de foştii săi susţinători, dornici să ocupe o cât mai bună poziţie în sfatul noului domn. Dar, nevoit să satisfacă cererile marii boierimi, Petru Aron a fost constrâns de atitudinea concesivă a Poloniei faţă de Imperiul otoman să promoveze aceeaşi politică de compromis şi în raporturile externe. Faţă de Cazimir al IV-lea şi-a luat astfel de obligaţii maxime, făgăduind, la 1 octombrie 1455 şi la 29 iunie 1456, depunerea personală a omagiului, ajutor împotriva tuturor duşmanilor şi, anual, "daruri sau bunuri vrednice de amintire". Mai mult încă, el se angaja să redobândească Chilia şi accepta în principiu discutarea pretenţiilor poloneze asupra Cetăţii Albe[35].

Poziţia adoptată de Cazimir al IV-lea, al cărui ajutor a fost solictat în mod special la logofătul Mihail, la începutul anului 1456[36], n-a putut oferi însă Moldovei siguranţa necesară pentru a rezista presiunilor otomane. Acestea se concretizaseră, imediat după căderea Constantinopolului, într-un ultimatum referitor la plata tributului (înainte de 10 septembrie 1453)[37], precum şi în mai multe expediţii de pradă, vizând asigurarea controlului economic şi militar al turcilor asupra Mării Negre[38]. La 5 <iunie> 1456, adunarea de la Vaslui a reprezentanţilor boierimii moldovene a aprobat, de aceea, somaţia adresată domnului de sultan, în 5 octombrie precedent, trimiţând la Poartă un haraciu de 2 000 de galbeni[39] şi obţinând, în schimb, odată cu încheierea păcii, libertatea comercială pentru negustorii din Cetatea albă la Adrianopol, Brussa şi Constantinopol[40].

Justificată aparent de potenţialul militar impresionant dovedit în ultimii ani de Imperiul otoman, ca şi de relativa izolare internaţională a ţării în vara anului 1456, capitularea politică de la Vaslui constituia însă, în primul rând, expresia situaţiei în care se afla domnia lui Petru Aron şi a stării de spirit ce domina partida boierească

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

aflată la putere. Nu întâmplător, în Transilvania s-a maturizat, tocmai acum, pretenţia fiului lui Bogdan al II-lea, iar în Polonia a apărut un alt candidat, Berindei. Acceptând plata temporară a tributului, chiar sub rezerva dezavuării sale la momentul potrivit şi cu semnificaţia limitată, de răscumpărare a păcii, adunarea de la Vaslui compromitea însă irevocabil domnia lui Petru Aron şi determina masiva concentrare de forţe din Moldova de Jos în jurul lui Ştefan cel Mare, cu prilejul pătrunderii acestuia în ţară, la începutul lunii aprilie 1457. În acest mod se încheia deci o îndelungată perioadă de lupte pentru domnie, care, înlesnind primatul marii boierimi la conducerea statului, a provocat o acută criză politică internă şi a afectat considerabil procesul dezvoltării statului feudal şi rolul internaţional al acestuia.

S-a desfăşurat, în primul rând, un intens transfer al dreptului de stăpânire feudală în favoarea marii boierimi, concretizat în aservirea obştilor ţărăneşti şi acapararea numeroaselor "locuri pustii", aflate în patrimoniul domniei, precum şi în cotropirea micilor stăpâniri tradiţionale. Ca urmare, în structura proprietăţii feudale s-a produs treptat un dezechilibru cu nefaste consecinţe sociale, pe care încercările de uricire a prozeliţilor nu le-au putut contracara decât parţial. Tocmai de aceea, în perioada următoare, una din principalele sarcini ale domniei va consta în refacerea raportului anterior dintre elementele componente ale proprietăţii feudale.

În strânsă legătură cu acest proces a avut loc, de asemenea, o întărire a dreptului de imunitate, însoţită de accentuarea particularismului local, fenomene caracteristice stării de "fărâmiţare feudală", pe care societatea moldovenească o depăşise odată cu întemeierea şi consolidarea statului. Dar, întrucât opoziţia marii boierimi faţă de tendinţa domniei de a impune realizarea în fapt a dreptului teoretic de *dominium eminens* nu urmărea desfiinţarea, ci doar limitarea acestuia, nici autonomia Cetăţii Albe, nici regimul de stăpânire personală asupra cetăţilor Ţării Şepeniţului şi nici diarhia, cu implicaţii teritoriale, instituită în 1436, n-au fost în măsură să supravieţuiască. Dimpotrivă, realizând un consistent tranfer de autoritate asupra sfatului domnesc, marea boierime a ajuns, în vremea lui Petru Aron, să-i suprime, ea însăşi, contracandidatul şi să exercite controlul dorit asupra deciziilor oficiale.

Nu mai puţin dăunător pentru ţară s-a dovedit a fi, în sfârşit, efectul diminuării puterii domneşti asupra promovării prerogativelor externe ale statului feudal. Suzeranitatea poloneză a fost reluată astfel în 1433, înregistrând apoi forme din ce în ce mai agravante, mergând până la anihilarea oricărei iniţiative externe a tronului şi subordonarea politicii acestuia intereselor jagellone. Totodată, integritatea teritorială a ţării a fost grav compromisă prin recunoaşterea, chiar şi formală, a drepturilor coroanei poloneze asupra Ţării Şepeniţului sau prin înstrăinarea domeniului Volovăţ unui magnat podolian, Didrih Buczacki. Din acest punct de vedere, chiar şi trecerea cetăţii Chilia în stăpânirea personală a lui Iancu de Hunedoara a însemnat, în primul rând, o recunoaştere a neputinţei domniei de a garanta integritatea hotarelor statului, cu toate că înţelegerea corespundea atunci intereselor generale româneşti, de apărare a limesului dunărean împotriva expansiunii otomane. Actul care a marcat falimentul politicii

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

promovată de marea boierime a fost însă, desigur, cel din 1456, de la Vaslui, când suzeranitatea otomană asupra Moldovei a fost acceptată în mod oficial.

Ca orice fenomen de această natură, criza politică din perioada 1432-1457 n-a reuşit totuşi să oprească nici dezvoltarea procesului de producţie sau de schimb şi nici formarea unei baze sociale optime afirmării dezideratelor generale. Acestea vor obţine o expresie adecvată în domnia lui Ştefan cel Mare, când, printr-o guvernare fermă, consecinţele negative ale perioadei anterioare vor fi treptat anulate, iar acumulările infrastructurale, preluate şi transformate în realizări cu adevărat excepţionale.

*

[*Considerăm util să însoţim acest text cu următoarele observaţii:*]

"Cazul" moldovenesc nu a fost singular. Aceeaşi situaţie se constată şi în Ţara Românească, unde, după moartea lui Mircea cel Bătrân (1418), s-au produs, până la cea de a doua domnie a lui Vlad Ţepeş (1456), nu mai puţin de 20 de schimbări de domnie. Nu este, de aceea, întâmplător faptul că, în istoriografia românească, asupra ambelor perioade, s-au exprimat păreri diferite, o anumită incertitudine a interpretării menţinându-se până în prezent.

Astfel, în manualul preuniversitar, pentru clasa a IX-a, de *Istoria României* (Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1993), perioada în discuţie nici nu este tratată distinct, fiind subordonată războiului antiotoman dintre 1418 şi 1428, condus de Dan al II-lea şi Filippo dei Scolari, comitele Timişoarei, sau combaterii ofensivei turceşti şi politicii româneşti a lui Iancu de Hunedoara. Ca urmare, o personalitate de certă importanţă a deceniilor patru şi cinci ale secolului, ca Vlad Dracul, este abia amintită (p.244), iar războiul de apărare moldo-polon, din 1451, condus de Bogdan al II-lea, şi "închinarea" de la Vaslui, din 1456, a Moldovei faţă de Poartă - fapte istorice majore -, nu sunt măcar menţionate. Singurele aprecieri - uneori nefericite - referitoare la conţinutul sfertului de veac atât de agitat în ambele ţări au un caracter general: "declinul autorităţii domneşti", "instabilitatea domniei" (*sic*!), "constituirea marilor domenii", "puterea politică a marii boierimi, atotstăpânitoare în stat" (p.241), "puterea anarhică (*sic!*) a stăpânitorilor marilor domenii" (p.251), fiind lipsite de suportul explicativ necesar înţelegerii lor corecte. Mai mult, contrapunându-le formulărilor, de aceeaşi natură, consacrate domniilor lui Vlad Ţepeş şi Ştefan cel Mare: "centralizare statală" (p.241 şi 251), "întărirea puterii centrale" (p.247) sau a "autorităţii domneşti" (p.252), "descurajarea facţiunilor ce-şi disputau întâietatea în stat" (p.248), "ascensiunea economică (*sic!*), implicit politică ale păturilor mijlocii" (p.251) - rămase la fel de puţin lămuritoare - apar nu numai justificate nedumeriri, dar şi posibile erori interpretative.

Într-adevăr, dacă Vlad Ţepeş şi Ştefan cel Mare au fost nevoiţi să promoveze o politică de "centralizare statală", înseamnă că, în răstimpul anterior, existase sau se produsese o *descentralizare* (*subl. ns.*), "declinul autorităţii domneşti "echivalând, deci, cu o profundă degradare instituţională. Şi, cum ar fi putut să fie altfel, din moment ce "constituirea marilor domenii" susţinea "puterea politică [dar "anarhică"] a marii

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

boierimi", devenită "atotstăpânitoare în stat"? Dar, se poate oare demonstra fără echivoc existenţa unor domenii de asemenea factură încât puterea politică a marii boierimi să se poată practic substitui celei domneşti? Pe de altă parte, dacă aceeaşi putere avea o manifestare "anarhică", rolul sfatului domnesc apare pur formal, supremaţia marii boierimi realizându-se, desigur, în afara curţii domneşti. În sfârşit, un astfel de transfer al prerogativelor instituţiilor centrale - domnia şi sfatul - poate conduce, desigur, la acceptarea unei adevărate fragmentări teritorial-administrative a ţării.

A judeca însă astfel ar echivala cu întoarcerea la cunoscutele teze marxiste privind "economia naturală închisă" şi "fărâmiţarea feudală". Iată de ce o reconsiderare a faptelor istorice în deplina lor veracitate este cu atât mai necesară, cu cât elaborarea noului tratat academic de *Istoria Românieí/Românilor* va trebui să probeze nu numai depăşirea bazei informative anterioare, ci şi, mai ales, virtualitatea examenului analitico-sintetic, operat în perspectiva teoretică a tuturor dobândirilor actuale. Un exemplu convingător în acest sens este oferit de literatura referitoare la "fărâmiţarea" feudală: Manole Neagoe, *Problema centralizării statelor feudale româneşti, Moldova şi Ţara Românească*, Craiova, 1977; Constantin C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, <Bucureşti>, 1977, p.13-18; D. Ciurea, *Fărâmiţarea feudală şi lupta pentru centralizarea statului*, în AIIAI, XVI (1979), p.305-323, ş.a.

Ar merita, credem, în acest sens, şi o reevaluare a contribuţiei lui A. D. Xenopol, care, elaborând la sfârşitul secolului trecut prima sinteză de istorie românească şi sesizând, pentru intervalul 1418-1456 din istoria Ţării Româneşti, o problematică specifică o va reexamina, în 1907, într-o lucrare specială: *Lupta dintre Drăculeşti şi Dăneşti*, extr. din AARMSI, t.XXX (1907-1908), Bucureşti, 1908 - lucrare de exemplară rigoare metodologică, luând în considerare multitudinea factorilor concurenţi (până la "alcătuirea mintală şi pasională a persoanelor", p.89) şi încercând să acrediteze una din acele "serii istorice" (p.1) pe care marele istoric le întrezărea în desfăşurarea istorică.

0 Considerăm că decesul domnului s-a produs în ultimele zile ale anului 1431, notificarea *Letopiseţului de la Bistriţa*: 1 ianuarie 1432 (vezi *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P.P. Panaitescu <Bucureşti>, 1959, p.6/14) referindu-se la data înmormântării sale la Bistriţa, deoarece, pe 2 ianuarie 1432, Iliaş emite deja, din apropiere, de la Gura Cracăului, un act în noua sa calitate (vezi *Documenta Romaniae Historica*, seria A., Moldova, vol. I, Bucureşti, 1975, nr.106, p.156-157.

1 An. Lewicki, *Index actorum saeculi XV ad res publicas Poloniae spectantium*, Cracovia, 1888 (*Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, t.XI), p.207, nr.1786.

2 I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, Bucureşti, 1905, p.42, nr.XXII.

3 J. Gelcich, *Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae*, Budapesta, 1887, p.374.

4 J. Dlugosz, *Historiae Polonicae*, I, cartea XI, ed. Lipsca, 1711, col. 618-620.

5 *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p.6 (15).

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

6 M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol.II, Iaşi, 1932, p.654-667.
7 Th. Holban, *Acte politice slavone din epoca luptelor pentru tronul Moldovei, după Alexandru cel Bun*, în RI, XX (1934), p.259.
8 M. Costăchescu, *op. cit.*, vol.II, p.678-688.
9 C. Iliescu, *Domni asociaţi în ţările române în secolele al XIV-lea şi al XV-lea*, în SCIM, II (1951), p.52-53.
10 Tr. Ionescu-Nişcov, *Un aspect al relaţiilor româno-polone la mijlocul secolului al XV-lea*, în RdI, 27 (1974), nr.12, p.1759-1762.
11 L. Şimanschi şi N. Ciocan, *Acte slavone inedite din anii 1443-1447 privind istoria Moldovei*, în AIIAI, XI (1974), p.180-181.
12 N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii-Albe*, Bucureşti, 1899, p.93.
13 *Documenta Romaniae Historica*, vol. cit., p.301, nr. 215.
14 *Cronicile slavo-române...*, p.6(15).
15 I. Minea, *Vlad Dracul şi vremea sa*, în CI, IV (1928), p.148-149.
16 I. Bogdan, *Inscripţiile de la Cetatea Albă şi stăpânirea Moldovei asupra ei*, în AARMSI, seria II, t.XXX (1907-1908), p.313-325.
17 *Documenta Romaniae Historica*, vol. cit., p.256-257, nr.181.
18 *Ibidem*, p.311-312, nr. 221.
19 L. Şimanschi, *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între 1432-1447*, în AIIAI, VII (1970), p.77.
20 L. Şimanschi şi N. Ciocan, *op. cit.*, p.178-179.
21 M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p.723.
22 *Ibidem*, p.725-731.
23 P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, Bucureşti, 1959, p.171.
24 Fr. Pall, *Intervenţia lui Iancu de Hunedoara în Ţara Românească şi Moldova în anii 1447-1448*, în "Studii", XVI(1963), nr.5, p.1062-1063.
25 A. Sokolowski - J. Szujcki, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t.I *(Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, t.II), Cracovia, 1876, p.40-42.
26 M. Costăchescu, *op. cit.*, vol.II, p.733-740.
27 A. Decei, *Oastea lui Iancu Huneade înainte de bătălia de la Kossovo (1448)*, în RIR, XVI (1945), p.41-42 şi 50.
28 M. Costăchescu, *op. cit.*, vol.II, p.749-758.
29 J. Dlugosz, *op. cit.*, II, cartea XIII (XII, 2), col. 59.
30 V. Pârvan, *Alexăndrel Vodă şi Bogdan Vodă*, Bucureşti, 1904, p.47-53.
31 *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, p.275, nr. 82.
32 J. Dlugosz, *op. cit.*, II, cartea XIII (XII, 2), col. 73.
33 I. Bogdan, *op. cit.*, p.325-330.
34 G. Gündisch, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenburgen, begründet von Franz Zimmermann*, V (1438-1457), Köln-Viena-Bucureşti, 1975, p.468, nr.2940.
35 M. Costăchescu, *op. cit.*, vol.II, p.773-776 şi 779-787.
36 *Ibidem*, p.804-808 (garanţia lui Mujilo şi Bartoş Buczacki, din 24 martie, datează tot din anul 1456).
37 Ş. Papacostea, *La Moldavie, état tributaire de l'empire ottoman au XV-e siècle: le cadre international des rapports établis en 1455-1456*, în RRH, XIII (1974), nr. 3, p.446.
38 Al. Grecu (= P. P. Panaitescu), *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la impunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui 1456)*, în "Studii", V (1952), nr. 3, p.189-190.
39 *Documenta Romaniae Historica*, vol. II, Bucureşti, 1976, p.85-77, nr.58.
40 M. A. Mehmed, *Documente turceşti privind istoria României*, vol. I (1455-1774), Bucureşti, 1976, p.2.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

PETRONEL ZAHARIUC

SFATUL DOMNESC AL LUI GHEORGHE ŞTEFAN*
(I)

Anul 1653 a însemnat pentru Ţara Moldovei o confruntare între cele două modele politice majore din prima jumătate a secolului al XVII-lea - modelul movilesc şi cel vasilian - ambele, moduri de exprimare politică ale stării boiereşti[1]. Veacul aristocratic[2] din istoria moldovenească va începe prin urcarea lui Ieremia Movilă pe tronul Muşatinilor, urcare uşurată şi de sângele său domnesc, sânge care a fost o sursă necesară a legitimităţii[3], dar care nu-i putea asigura o suficientă stabilitate, ce-i va veni, însă, din mobilizarea celorlalte înrudiri cu marile familii boiereşti ale vremii[4]. Acest suport politic se va măcina treptat în confruntarea cu noul şi activul element greco-levantin al cărui număr şi putere creşte pe întreg parcursul veacului[5]. Astfel, nucleul modelului politic movilesc, marile familii moldoveneşti, adânc influenţate de modul de organizare al Republicii polone[6] cedează treptat iniţiativa politică elementelor de extracţie levantină[7] purtătoare ale vechilor tradiţii bizantine trecute însă prin filtrul turcocraţiei. Două fenomene complementare vor conlucra la instaurarea "monarhiei" vasiliene[8], sabia lui Ştefan Tomşa[9], care va diminua numărul dregătorilor cu experienţă din sfatul Movileştilor, şi domnia lui Radu Mihnea, care va completa din nou sfatul domnesc, dar cu noi şi abile elemente sud-dunărene[10]. Structurarea noului model politic se va realiza mai greu decât precedentul, poate şi datorită secării ultimului izvor al legitimităţii, sângele domnesc[11], în jocul politic apărând acum elemente noi de natură a conferi legitimitatea: sprijinul puternicilor dregători greci şi în primul rând, valoarea personală, "hirea înaltă şi împărătească, mai multu decât domnească"[12] a marelui vornic de Ţara de Jos, Lupu Coci. Sub acoperământul domniei de două decenii a lui Vasile Lupu, vechile solidarităţi politice ale boierimii de ţară se reînnoadă; fiii marilor dregători din primul sfert al veacului al XVII-lea îşi amintesc de vremea părinţilor, făcând posibilă renaşterea, pentru scurtă vreme însă, a modelului politic movilesc. Decisiv va fi exemplul vasilian - valoarea personală a marelui logofăt Gheorghe Ştefan va cântări decisiv în lupta politică pentru obţinerea tronului, "om deplin, capu întregu, hire adâncă cât poţi zice că nascu şi în Moldova oameni"[13]. Vedem, aşadar, "un nou ideal al personalităţii umane", ce se manifestă

* Comunicare la "Al VII-lea Simpozion de studii genealogice", mai 1996, Iaşi.

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol",
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

printr-o "trăire barocă"[14] sesizabilă în portretele pe care M. Costin le face celor doi domni, "mari neprieteni".

Şi sub Movileşti şi sub Vasile Lupu, dispărând vârful piramidei socio-politice, domnul din dinastia veche a ţării, domnia va face corp comun cu sfatul domnesc, deoarece, de acum, ipotetic, domnul se putea ascunde în oricare dintre dregătorii sfatului[15], cu condiţia ca aceasta să fie capul unei "case" boiereşti cu puternice legături de rudenie[16]. Condiţia va fi respectată în prima jumătate a secolului: în cea de-a doua unii dintre marii boieri preferă rolul mai sigur al regizorului "făcător de domni" în locul aceluia de actor în rol principal ameninţat mult mai des cu pierderea capului[17].

Datorită importanţei sfatului domnesc în stabilirea liniei politice a ţării şi, implicit, în menţinerea stabilităţii domniilor interpretările date desfăşurărilor politice din veacul al XVII-lea vor avea în centru, ca punct nodal, componenţa etnică a sfatului domnesc, adevărată oglindă a politicii ţării şi domnului. Privită sub acest unghi răsturnarea lui Vasile Lupu a devenit paradigmatică pentru istoriografia dedicată veacului al XVII-lea, exegeţii problemei catalogând-o ca un episod al "luptei pentru neam"[18], sau ca pe o exemplară şi neonorantă trădare[19]. Greutatea interpretării răsare chiar din cuvintele lui Miron Costin: "începem a scrie de domniia lui Gheorghe Ştefan vodă, care ori cu direaptă cale, ori cu nedirepte mijloace (rădicându-se asupra domnului său, au luatu domniia), tot unile ca acestea din orânduiala lui Dumnedzău că sintu, să credu"[20]. Oricum, rămâne un mister - de ce răsturnării lui Moise Movilă de către Vasile Lupu sau răsturnării lui Gheorghe Ştefan de către Gheorghe Ghica[21], nu li s-a atribuit, tot la fel de insistent, greul cuvânt - trădare. M-aş opri, deocamdată la două explicaţii: prima ar fi ineditul alianţei cu Transilvania Rakoczeştilor şi mai ales totala angajare politică a ţării şi a domniei faţă de principatul de peste munţi (văzută de contemporani, şi prin prisma interpretării date de aceştia, de urmaşi, ca o încercare de alianţă fără condiţii asemănătoare acelora încercate cu Polonia[22] şi mai târziu cu Rusia[23]); a doua explicaţie rezidă în solidul edificiu politic zidit de Vasile Lupu "următor al împăraţilor de Răsărit"[24], al cărui nume "era cunoscut în toată lumea"[25] şi a cărui ţară a fost "în tot binele şi bivşug şi plină de avuţie"[26].

Lăsăm acum de o parte contextul internaţional, deosebit de complex, din anul 1653, care a făcut posibilă răsturnarea lui Vasile Lupu şi ne vom ocupa de "oamenii Măriei Sale" - de cei care au participat la urzirea celebrului complot, formând sfatul de taină sau "sfatul trădării" - de cei care i-au stat alături "domnului de Paşti"[27] în luptele anului 1653 şi au alcătuit sfatul războiului şi de cei care au format sfatul ţării în anii de linişte "cu mare bivşug ţărăi la toţi anii domniei sale, care au tărăgănat tocmai 5 ani, în pâine, în vin, în stupi, mare roadă în toate"[28].

De aici apare scopul textului de faţă - alcătuirea unui tablou coerent al întregului aparat de stat pornind de la cea mai înaltă dregătorie şi mergând până la dregătoriile de ţinut, în ideea de a lămuri funcţionarea şi componenţa acestuia, de a vedea "oamenii vechi" ridicaţi în mari dregătorii de unul dintre ei şi "oamenii noi", ce-şi vor continua cariera în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Pentru a închega această imagine am pornit de la folosirea informaţiei documentare inedite oferite de arhive, am legat

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

şi coroborat toate documentele editate ce se odihnesc în paginile volumelor de documente sau ale publicaţiilor de specialitate. Totodată, datorită importanţei temei - sfatul domnesc - pentru istoria generală a Moldovei şi datorită conflictului ce a izbucnit în interiorul acestuia, conflict care a contribuit din plin la surprinderea funcţionării dregătoriilor, referinţe privitoare la personajele perioadei găsim în lucrările de sinteză închinate instituţiilor ţării ca şi în studiile dedicate fiecărei dregătorii în parte[29]. De asemenea am folosit foarte utilele cercetări datorate lui Stoicescu[30], Gh. Ghibănescu[31], Constantin I. Andreescu şi Constantin A. Stoide[32], Paul Cernovodeanu[33], C. Şerban[34] şi alte lucrări, în special genealogiile familiilor boiereşti.

Pentru a ajunge la momentul aprilie 1653, începutul sfârşitului pentru "casa lui Vasile vodă, de atâţia ani întemeiată, cu mare cădere şi răsipă"[35], trebuie să urmărim ridicarea altei "case" spre vârful ierarhiei politice - "casa" Ştefan -, care din punct de vedere social şi economic fusese ridicată înainte de marele logofăt Gheorghe - de tatăl său - marele logofăt Dumitraşco Ştefan[36]. Până acum, a fost discutat în istoriografia noastră mai ales momentul schimbării de domn şi nu a fost urmărit, cu atenţie, modul în care s-au coagulat interesele; judecata istorică s-a oprit cu precădere asupra a trei factori: reacţiile adverse ale boierimii de ţară faţă de atotputernica boierime greacă[37], nemulţumirea socială care a pus în mişcare toate categoriile sociale[38] şi, nu în ultimul rând, contextul internaţional favorabil[39]. Aceste aspecte pot fi completate, dacă luăm în calcul existenţa unei "grupări" boiereşti filo-ardelene nu atât de puternică ca aceea filo-polonă de la începutul veacului, dar totuşi suficient de solidă pentru ca la momentul potrivit să rodească, ajungând, pentru puţin timp însă, să controleze tronul Ţării Moldovei. Sub principii Rákóczy legăturile politice şi economice ale Moldovei cu Transilvania se vor intensifica: pretendenţi rătăcitori la tronul ţării ajung mult mai des sub ocrotirea principilor maghiari[40], iar unii dintre marii boieri stabilesc bune raporturi dacă nu direct cu Rákoczeştii atunci, prin intermediar, corespondând pentru diferite "afaceri" cu juzii bistriţeni[41] şi braşoveni[42]. Şi în a doua jumătate a secolului al XVII-lea vor continua să funcţioneze relaţiile boierilor moldoveni cu Transilvania şi se vor concretiza sub forma indigenatelor acordate de principii transilvăneni unor boieri români[43]. Acestea nu vor avea valoarea politică şi nici nu vor atinge numărul actelor similare obţinute de boierii moldoveni de la regii poloni[44].

Când şi-a "luat gândul spre domnie Gheorghe Ştefan ? Răspunsul lui Miron Costin este clar: el mărturiseşte că în timpul soliei în Transilvania prilejuită de "zarva" lui Rákóczy, nemulţumit şi înfricoşat de căsătoria domniţei Ruxandra cu Timuş Hmelniţchi; atunci Vasile vodă "l-au trimis pe Ştefan Gheorghe logofătu într-un rându ... Şi să prilejisă şi solul, unul ca acela care, neavându cuconi, de atunce-şi luasă gândul spre domniie şi mai multe adaogea spre vrajbă şi în locul trebilor stapânu-său, *în solii* (subl. ns.) au aşedzatu, treaba sa spre domnie şi la Racoţii şi la Matei vodă". Şirul soliilor peste Munţi a început, probabil, în februarie 1643, când era logofăt al III-lea, fiind trimis de stăpânul său la "nunta lui Gheorghe Rákóczy al II-lea cu fiica lui Andrei Báthory"[45]; solul, poate, a fost remarcat, nu numai datorită darului adus în numele domnului său[46], deoarece peste un an, în martie 1644, tânărul Gheorghe Rákóczy

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

spune despre el că este "om de omenie"[47]. Între timp, Vasile Lupu l-a trimis pe marele stolnic Toma Cantacuzino să discute proiectul căsătoriei între "frumoasa" domniţă Ruxandra şi fiul mai mic al bătrânului Gheorghe Rákóczy, Sigismund, deoarece acesta avea experienţa necesară tratării unei chestiuni diplomatice atât de dificile[48]. Şi în toamna anului 1645[49] Gheorghe Ştefan, acum mare sluger[50], ajunge în Transilvania cu scrisori pentru Gheorghe Rákóczy I, la fel în februarie 1646, când discută cu prefectul Francisc Bethlen[51]; iarăşi îl găsim pe drumurile ardelene la mijlocul lui martie[52] şi în iunie[53] acelaşi an, vădind prin această cursă diplomatică intensitatea tratativelor între curtea de la Iaşi şi cea de la Cluj. Este răsplătit pentru "slujbă credincioasă" şi căftănit mare spătar şi trimis din nou cu scrisori către căpitanul I. Kemeny[54], de data aceasta fiind şi emisarul doamnei ţării, Ecaterina, care-i trimite principesei Susana Lorantffy "duo velamina turcica et duo strophiola aureis"[55]. Drumurile peste Carpaţi i s-au mai rărit în intervalul 1647-1650, când s-au potolit şi demersurile diplomatice în jurul proiectului de cruciadă antiotomană[56], dar va începe să-şi "ia gândul spre domniie", gând ce se va concretiza destul de repede. În aceste vremuri relativ liniştite a stat şi el, probabil, la stânga domnului, în biserică, "purtând o coroană pe cap, încins cu o sabie şi <înarmat> cu un buzdugan"[57], făurind planuri mari şi visând că va deveni, el, stăpânul ţării. Abil om politic, el a ştiut să-şi ascundă tainica dorinţă şi pleacă din nou în Transilvania, parcă să-şi întâmpine destinul, ducând cu el "nişte cuvinte foarte de taină să le arate" craiului Ardealului[58]. Scrisoarea mai arată că spătarul aflat în Transilvania primea veşti "de la un frate", separat de cărţile ce i le trimitea vodă. Pentru prima dată este menţionată legătura lui Gheorghe Ştefan cu o rudă (în treburile de stat) şi având în vedere desfăşurarea ulterioară a evenimentelor cred că avem de-a face cu sămânţa viitorului complot. Din răstimpul cât a fost mare spătar s-a păstrat o altă scrisoare datată de N. Iorga "pe la 1650" prin care adresându-se judelui tânăr după moartea "dumnealui giudeţul cel bătrân ... vadzându că oricum să împuţiniadză şi casa dumisale, *nooî încă priiatini ne trebuescu să avem acolo, într-aceia lature de Ţar(ă)* (subl. ns.), şi de aceea îl pofteşte să nu se "apere de priiteşugul" lui[59]. Legând acest zapis de precedentul ne dăm seama pentru ce căuta, Gheorghe Ştefan, cu atâta stăruinţă prietenia judelui braşovean, mai ales dacă ţinem seama şi de legăturile cu negustorii oraşului a unora dintre apropiaţii lui vodă Vasile (fraţii săi: hatmanul Gavril şi marele paharnic Gheorghe, vistiernicul Iorga)[60].

Aceştia au fost anii de linişte de dinaintea furtunii, care avea să înceapă după 1650 cu teribila pradă a cazacilor şi cu insistenţele lui "Hmil hatmanul" căruia "îi intrase în gându cuscrie cu Vasile vodă"[61]. Nunţile la care a fost mire l-au ridicat[62], iar nunţile la care a fost socru l-au doborât, dacă ar fi să judecăm domnia lui Vasile Lupu, aşa cum o judecă Miron Costin[63], care deplânge îndelung căderea ţării şi a casei domneşti după nunta domniţei Maria[64] când pentru "legea rătăcită[65] ... cumplite vremi s-au început de atunce"[66], şi după nunta domniţei Ruxandra, când casa Lupului s-a "năruit" cu "mare sunet" şi a "purces la cădere" şi "apoi şi la deplină stângere au purces de atuncea"[67]. În mare măsură acesta şi este adevărul, simplificat e drept, deoarece alianţele matrioninale s-au încheiat, adeseori, după lungi tratative diplomatice şi au

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

dus la consolidarea statului şi a dinastiei; nu aşa au stat lucrurile cu Vasile Lupu, care a fost luat de val, oricât a încercat să reziste, mai ales, în 1652.

Un alt drum în calitate de emisar diplomatic, în Transilvania, Gheorghe Ştefan l-a făcut în a doua parte a anului 1650, când este trimis de Lupu vodă "la botezul şi cumetria" fiului lui Gheorghe Rákóczy II, Francisc[68]. În luna august a aceluiaşi an, principele transilvan o peţeşte pentru a doua oară pe nefericita[69] domniţă Ruxandra (prima data făcuse acest lucru tatal său) pentru fratele său mai mic Sigismund. Ascensiunea politică a marelui boier este urmărită cu atenţie în Transilvania pentru că la puţin timp după ce este înălţat în scaunul celei mai importante dregătorii din sfat, Rákóczy îi scrie lui I. Kemeny: "pe Gheorghiţă l-a făcut mare logofăt. Şi Gheorghiţă a trimis vorbă Domniei Tale să ia domnul fratelui meu mai mic pe fata voevodului. I-a poruncit lui Gheorghiţă să fie gata, *îl trimite la noi* credem, de buna seamă, şi îi dă prilej pentru fiica sa" (subl. ns.)[70]. Aceste ştiri au ajuns la curtea transilvaneană prin mijlocirea lui Paul Mikes, consilierul ardelean al lui Gheorghe Ştefan în chestiuni de taină, tot el va intermedia schimbul de informaţii şi la începutul anului 1652[71], ceea ce arată că marele logofăt nu a mai trecut, atunci, Munţii. Cercul conspiratorilor pare a se lămuri, încetul cu încetul, pentru că trimisul ardelean la Iaşi spune despre secretarul latin şi omul de credinţă a lui Vasile Lupu, Kotnarski, "că este foarte legat de domnul Gheorghiţă"[72]. Cât de legat era izvoarele tac în această privinţă, dar poate uciderea acestuia de către "sălbaticul" Timuş - în 1652[73] - nu se întemeia numai pe împotrivirea acestuia la căsătoria fiului hatmanului cazac cu fiica mai mică a domnului moldovean.

Bătrâneţea liniştită a lui Vasile Lupu s-a întunecat treptat; pe măsură ce "alianţa" cu cazacii devenea implacabilă, cunoscuta abilitate a "arbănaşului" se preschimbă în nehotărâre, iar de data aceasta firea schimbătoare îl va pierde, el ezitând între a tăia punţile cu o "casă" abia "de doi ani ieşită din ţărănie"[74] şi a o folosi pentru a-şi îndeplini dorinţa vieţii sale: dobândirea tronului Ungrovlahiei (acolo unde se născuse) şi chiar înstăpânirea sa în Transilvania ("acolo unde mai mult de o treime sânt români, cărora făgăduindu-li slobozie, îndată-i vom aţâţa asupra ungurilor")[75]. Deruta politică în care se afla Vasile vodă va fi din plin exploatată de "finul"[76] său, logofătul Gheorghiţă, care în prima jumătate a anului 1652[77] răspândeşte zvonuri derutante în Ardeal, amestecând adevăruri cu scorneli, privitoare la scopurile ascunse ale "naşului" său. Ambiţiosul crai ardelean va încerca să-l atragă şi pe bătrânul Matei Basarab, acesta, însă, simţind terenul alunecos, este reticent şi motiveaza prin eficienţa alianţei, de două veacuri, munteano-ardelene: "De cine se pot teme, dacă cele două ţări şi principii lor vor menţine frumoasa înţelegere de până acum. De nimeni, cu excepţia lui Dumnezeu"[78].

Evenimentele se vor precipita şi mai mult după ce căsătoria, ani de zile zorită sau împiedicată, va avea loc la începutul lunii septembrie 1652. Majoritatea cancelariilor europene aşteptau de multă vreme să vadă la ce va duce insolita alianţă[79]; cei direct interesaţi nu se prea aşteptau la ceva bun. Odată ce lucrul nedorit se înfăptuise se pare că Vasile Lupu a optat pentru o politică de forţă, încercând mai multe planuri

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

pentru îndepărtarea de pe tronurile lor, a lui Gheorghe Rákóczy şi a lui Matei Basarab. Pentru îndepărtarea primului "a uneltit cu împăratul roman Ferdinand al III-lea, cu palatinul Francisc Wesselenyi şi cu vizirul din Buda" (aceştia trebuiau să-l ajute şi împotriva lui Matei Basarab)[80]; jocul dublu al vizirului va deconspira planul, domnul moldovean trimiţând în Transilvania pe Gheorghe Ştefan (şi la insistenţele acestuia[81]) "poruncindu-i să şadză mâlcom Racoţii, că-l va face de va vărsa nişti galbeni tătarâlor şi la ce va sosi, el va vede"[82]. Numai că nu a mai apucat să-şi vadă gândul implinit, evenimentele scăpându-i complet de sub control, cea mai bună explicaţie rămânând cea dată de Miron Costin: "iară nu sintu vremile supt cârma omului, ce bietul om supt vremi"[83]. Vedem după două decenii - cum vremurile şi oamenii sunt aproape la fel, apropiere ce se regăseşte în cuvintele ce privesc înscăunarea lui Vasile Lupu, scrise de N. Iorga: "Abaza avea nevoie de cineva sigur în Moldova, Vasile era la îndemână: un om cunoscut, un om deştept, un om bogat, şi care n-avea nici un fel de legături cu polonii"[84]. Schimbând numai trei cuvinte surprindem destul de exact situaţia politică din preziua înscăunării lui Gheorghe Ştefan: Rákóczy avea nevoie de un om sigur în Moldova, Gheorghiţă era la îndemână: un om cunoscut, un om deştept, un om bogat şi care n-avea nici un fel de legături cu turcii. Viclenia logofătului de la Răcăciuni, ce "zicea din fluer"[85] în momentele de cumpănă, alături de florile, vinul[86] şi oştenii craiului ardelean şi de oştenii şi sfaturile voievodului muntean[87], a grăbit sfârşitul lui Vasile Lupu.

În cei trei ani, cel puţin, în care şi-a pregătit drumul spre tron - cifra este dată de Paul de Alep informat destul de exact probabil de călugării de la Sfântul Sava[88]- Gheorghe Ştefan şi-a atras de partea sa, după un plan bine chibzuit şi destul de bine realizat, în primul rând rude, apoi pe unii din sfătuitorii de taină ai lui Vasile Lupu şi pe comandanţii militari ai ţinuturilor de margine. Noua casă politică se va clădi şi se va susţine tot pe, şi de, sistemul înrudirilor: de sânge (fratele domnului, Vasile Ceaurul; neamul mamei sale Zinica Mogâldea) şi de alianţă (prin soţia sa, Safta, din familia Boul). Prin ascendenţă şi înrudiri, Gheorghe Ştefan resuscitează şi foloseşte capitalul politic al boierimii de ţară, capital folosit şi de Vasile Lupu în prima parte a domniei sale (şi-a folosit, o vreme, legăturile stabilite prin familia primei sale soţii, Tudosca Bucioc). A doua parte a domniei lui Vasile vodă va aduce în prim planul vieţii politice boierimea cu ascendenţă greco-levantină, legată prin sânge şi prin alianţă de Vasile Lupu sau de Cantacuzini, în timp ce bătrânii boieri de ţară se sting, iar fiii lor se văd obligaţi să zăbovească multă vreme pe primele trepte din "cursus honorum". Astfel, după mai bine de un deceniu, boierimea de ţară se va grupa în jurul "fiului ţării"[89], aşa cum îl numeşte delegaţia numeroasă de boieri plecată la Ţarigrad pentru a obţine investitura noului domn. Chiar acest apelativ, "fiul ţării", arată diferenţa în atitudinea politică dintre Gheorghe Ştefan şi Vasile Lupu considerat, cândva, în cursul domniei sale, "faima grecilor"[90].

La complotul din primăvara anului 1653 vor participa direct alături de cel mai important dregător al sfatului, marele logofăt (Gheorghe Ştefan), marele spătar (Constantin Ciogolea) şi marele stolnic (Pătraşco Ciogolea). "Primejdiia den casa"[91]

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

lui Vasile vodă a fost Gheorghe Ştefan, Ciogoleştii simţindu-se "den slujitorii cei streini"[92] casei vasiliene, dar legătura de rudenie (Gheorghe Ştefan şi Pătraşco Ciogolea erau cumnaţi[93]) şi legăturile familiei cu Transilvania[94] îi va pune în miezul noii case politice al cărei noroc s-a ridicat până la scaunul domnesc - casa Ştefan. Reînnodarea alianţelor de dinaintea domniei lui Vasile Lupu la sfârşitul aceleiaşi domnii este exemplară în cazul Ciogoleştilor; fiind o "casă de gios, lipsită" a fost scoasă "în fruntea locuitorilor ţărîi" de Moise Movilă[95], ei îl vor sluji pe Vasile vodă ajungând printre marii dregători ai sfatului fără a fi "din casa" domnului, şi tot ei îl vor sprijini pe marele logofăt Gheorghe Ştefan, plătind, pentru aceasta, cu capul. Prea crunta pedeapsă domneasca a contribuit, probabil, la o mai bună închegare a legăturilor lui Gheorghe Ştefan cu marea boierime (atentul om politic, care era Iordache Cantacuzino a înţeles de la început greşeala făcută de domn)[96].

Pentru a-şi forma propriul cerc politic, aşa-numitul sfat de taină, Gheorghe Ştefan a avut tot interesul să distrugă sfatul de taină al rivalului său; şi a făcut aceasta cu consilierea şi cu banii craiului ardelean[97]. Sfătuitorii de taină ai lui Vasile vodă (au în acelaşi timp şi importante dregătorii militare) sunt două personaje omonime: Ştefan serdarul şi Ştefan logofătul şi pârcălabul de Soroca, care fac parte din categoria "oamenilor noi" ridicaţi de Vasile Lupu spre rosturile politice înalte ale ţării. Pe cel de-al doilea Miron Costin îl înveşniceşte făcându-i un portret cu rezonanţe manieriste[98], unul dintre cele mai interesante din cronistica noastră medievală: "Omu de miratu la întregiia lui de sfaturi şi de înţelepciune, cât pre acele vremi de-abiia de era pementean de potriva lui, cu carile şi Vasilie vodă sângur, deosebi de boieri, făcea sfaturi şi cu multe ceasuri voroavă, aşea era de deplin la hire. Iară la statul trupului său era gârbov şi la cap cucuiatu, cât puteai dzice că este adevăratu Essopu la chipu"[99]. Şi aceştia doi au avut un sfârşit tragic; noul domn "milueşte cum să cade a milui pentru slujbe"[100], cu un loc de frunte în divan pe ginerele lui Ştefan serdarul[101], Darie Carabăţ[102]. S-ar părea că în vâltoarea evenimentelor cumnatului lui Darie Carabăţ, pârcălabului de Lăpuşna, Luca, "îi sunt confiscate satele sub acuzarea de viclenie de Gheorghe Ştefan voievod"[103]. Vedem astfel cum spătarul, serdarul, pârcălabii de Soroca, Orhei şi Lăpuşna (poate şi cei de la Neamţ şi Hotin[104]) intră în vântul schimbării adus de Gheorghe Ştefan, contribuind la diminuarea rezistenţei militare pe care o opune Vasile Lupu. Un rol important în reuşita îndepărtării "celui de ţară supărători, cu numele voevodu, iară cu făptura vrăjmaşu"[105], Vasile vodă, l-a avut, se pare, un alt "consilier" al acestuia, care l-a convins să părăsească, aparent inexplicabil, cetatea Hotin, pe care dacă ar fi păstrat-o ar fi putut mult mai lesne redobândi Moldova[106].

De asemenea, o parte din sprijinul politic ce i s-a acordat i l-a adus soţia sa, Safta, una dintre fiicele marelui vistiernic Toader Boul. Căsătorit cu ea, încă înainte de 1638[107], Gheorghiţă Ştefan pare-se că a îndurat o ocară familială din partea lui Vasile Lupu, comentată în epocă şi pusă la rădăcina gândurilor sale îndreptate împotriva domnului[108]. Doamna Safta a reînnodat şirul doamnelor cu rosturi politice amintind de doamnele Movileştilor şi prevestind pe doamna Dafina, soţia lui Eustratie Dabija

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

(care fusese căsătorită cu serdarul Ştefan tovarăşul lui Gheorghe Ştefan[109]) ca şi pe fiica acesteia, Anastasia, soţia lui Gheorghe Duca. Safta a participat direct la urzirea complotului îndreptat împotriva lui Vasile Lupu informându-l pe Matei Basarab, sau mai bine zis dezinformându-l, asupra situaţiei politice din Moldova[110].

Vremurile tulburi de "primeneală"[111] a domniei din primăvara anului 1653 au strâns în jurul norocului viitorului domn o serie întreagă de boieri, majoritatea tineri; dornici să-şi fructifice şansele, ei vor forma aşa-numitul sfat al războiului, membrii acestuia regăsindu-se, în mare măsură, în sfatul vremurilor de linişte, ce vor începe din iarna anului 1653. Din documente, cronici şi relatări de călătorie se pot aduna numele şi dregătoriile acelora care l-au sprijinit pe Gheorghe Ştefan în luptele din anul 1653; unii erau dregători din sfatul lui Vasile Lupu trecuţi de partea noului domn, alţii, cei mai mulţi, sunt ridicaţi în ranguri de noul domn, cum ar fi: Pătraşco Moreanul hatmanul[112], Tăutul armaşul, Andronic serdariul, Darie spătarul, Antiohie Costache aga[113], Mogâldea paharnicul, Sturdzea vistiernicul, Hâjdeu şi Jora pârcălabi de Hotin, Miron Bucioc stolnicul, Grumadzea capitanul (pe toţi îi găsim în cronica lui Miron Costin); apoi fraţii Şeptilici: Ilie şi Gheorghiţă, ce aveau şi ei, ca şi Ciogoleştii, bune legături cu Transilvania[114], Ionaşco spătarul[115], Dumitraşco Cârnul postelnicul[116] şi alţii.

Din scurta domnie din vremea Paştelui anului 1653 au ajuns până la noi doar două documente: unul, păstrat în original, este definitoriu pentru linia politică ce o va urma noua domnie: "Io Ghiorghie Ştefan voievod, cu mila lui Dumnedzău domnul Ţărâiei Moldovei, cu Vlădicii, cu toţi boiarii ţărâiei, cu viteajii şi cu toate rândurile depreună şi în chipul lor" mărturisesc pentru ajutorul dat "frumos şi pre încet" de craiul ardelean, la înlăturarea lui Vasile Lupu[117]. Alături de boierii care au rămas în preajma domnului s-au găsit alţi 12 ce au plecat la Poartă spre a-i obţine confirmarea în scaun[118]; numărul şi rangul lor va creşte în septembrie 1653, când merg din nou la sultan pentru a cere încă o dată investitura pentru "alesul domn Ştefan ... fiu al ţerii, odraslă din o viţă de frunte, pe cât de priceput şi de destoinic în cârmuire pe atât de obşteşte iubit"[119].

Între sfaturile celor doi domni există o destul de clară cezură, imagine a sprijinului ce le era acordat de către cercuri politice diferite (de puţine ori între domnii succesive vedem o asemenea ruptură). Schimbarea este evidentă mai ales la nivelul dregătoriilor de prim rang. În toamna anului 1652, Vasile Lupu avea în cele zece jilţuri înalte din spătăria sa şapte dregători ce îi erau foarte apropiaţi: mare vornic de Ţara de Jos-Ghica; hatman şi pârcălab de Suceava - fratele său Gheorghe; mare vornic de Ţara de Sus - Toma Cantacuzino; mare postelnic - Stamate Hadâmbul; mare paharnic - nepotul său Alexandru Coci; mare vistier - Iordache Cantacuzino şi mare comis - nepotul său, Enache[120]. În toamna anului 1653[121], Gheorghe Ştefan avea în cele zece slujbe mai importante, următorii boieri: mare logofăt - Racoviţă Cehan, mare vornic de Ţara de Jos - Ionaşco Rusu, hatman şi pârcălab de Suceava - fratele său Vasile, mare vornic de Ţara de Sus - cumnatul său Ştefan Boul, mare postelnic - Ilie Şeptelici,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

mare spătar - Eustratie Dabija, mare paharnic - Neculai Mogâldea, mare vistier - Solomon Bârlădeanu, mare stolnic - Stamate Hiotul şi mare comis - Grigore Rusu.

Prin înlocuirea clanului vasilian, Gheorghe Ştefan a ridicat în ranguri înalte boieri cu dregătorii de rangul II sau III în domnia lui Vasile Lupu având drept criterii principale de selecţie legătura de rudenie[122] şi credinţa de care au dat dovadă în lupte. Alianţele matrimoniale şi interesul politic nu-i vor permite lui Gheorghe Ghica să-i îndepărteze, în acelaşi mod, pe colaboratorii lui Gheorghe Ştefan, deoarece cu o parte dintre ei se înrudea prin căsătoria fiului său, iar în cei care mai rămăseseră din familia lui Vasile Lupu nu putea avea încredere deplină, pentru că "Lupul cel paşnic" (cum este numit într-o notiţă de pe un manuscris[123]) lucra la Constantinopol pentru fiul său. Prevederea Ghiculeştilor reiese limpede dintr-o scrisoare, din 1660, a lui Grigore Ghica către Constantin Cantacuzino postelnicul: "ştii dumneata bine hire Lupului, că nu-i statătoare, ce ferească-mă Dumnezau să mă potrivăscu cuvintelor Lupului, ce câte ştie să facă"[124].

Prin îndepărtarea Cantacuzinilor, care au constituit factorul de continuitate politică în multe din domniile veacului al XVII-lea, Gheorghe Ştefan avea nevoie de un influent şi bătrân boier din sfatul lui Vasile Lupu, cu bune înrudiri în boierimea vremii[125] care să conducă sfatul domnesc, şi l-a găsit în slujitorul său de la logofeţie, logofătul al II-lea, Racoviţă Cehan. S-ar părea că la înalta slujbă de mare logofăt l-a ridicat Vasile vodă care-l miluieşte cu un sat "fost mai dinainte vreme" a "unchiului său Ionaşcu Cehan", anume Volosenii, ce-l stăpânise o vreme "acel câine neertatu Ştefan serdariul"[126]. Nepotul marelui vornic Ionaşcu Cehan îmbătrânise în slujba de logofăt II, lucru ce l-a nemulţumit, probabil; din modestul jilţ în care-l ţinuse, ani mulţi, Vasile vodă, el nu a privit cu ochi buni ridicarea rapidă a tinerilor fii şi nepoţi domneşti spre marile dregătorii (chiar dacă unul dintre ei, Alexandru Coci, îi devenise ginere între timp[127]). Legăturile de familie cu Cantacuzinii şi destul de şubreda domnie a lui Gheorghe Ştefan îl vor determina să intre în legătură cu opozanţii domnului, astfel că acesta îl va schimba pe "credinciosul şi cinstitul boiarin Racoviţă logofătul cel mare"[128], la începutul lunii august 1654[129], aşezându-l în fruntea sfatului pe Ionaşcu Rusu[130], ruda sa, ce-i datora ridicarea rapidă în scaunul de mare vornic al Ţării de Jos. Deşi domnul l-a îndepărtat, în noiembrie 1654 este acuzat că pe vremea lui Vasile vodă fiind hotarnic a pus "semne nedrepte"[131]; doamna Safta îl ocroteşte emiţând câteva documente de danie şi întărire pentru fostul mare logofăt, întărite cu propria pecete[132].

Marele logofăt Ionaşco Rusu nu putea să fie un nou Gheorghe Ştefan (aşa cum ar fi putut fi Racoviţă Cehan), dar a ridicat cel mai sus steaua politică a familiei sale[133]. În domnia rudei sale vor urca în dregătorii trei dintre fiii săi: Grigore (mare comis şi mare spătar), Apostol pârcălab de Orhei[134] şi Toderaşco postelnic[135]. Nu s-a remarcat prin iniţiative politice deosebite; documentele îl arată întregindu-şi domeniul familial prin cumpărarea satelor: Voineşti (ţinutul Cârligătura[136]), Mărmuriani (pe Bârlăzel[137]) şi Buecanii (ţinutul Lăpuşna[138]). Apusul domniei lui Gheorghe Ştefan va aduce şi sfârşitul carierei sale politice odată cu "bogate primejdii" pentru feciorii săi (închişi

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

... în zilele Ghicăi vodă"[139]); soţia sa, Nastasia, va încerca să păstreze moşiile adunate de marele logofăt; în unele cazuri a fost nevoită să le întoarcă rudelor vânzătorului[140]. Devotamentul lui şi al feciorilor săi faţă de Gheorghe Ştefan i-a permis şi ginerelui Hrisoscul să ajungă mare medelnicer[141]. După fuga lui Gheorghe Ştefan şi urcarea pe tron a lui Gheorghe Ghica mare logofăt va fi numit, imediat, Racoviţă Cehan[142].

Înainte de a ajunge mare logofăt, Ionaşcu Rusu a fost mare vornic al Ţării de Jos, scaun ce va fi ocupat din vara anului 1654 de Ştefan Boul, cumnatul domnului, deşi primul document în care este pomenit ca ocupând această dregătorie este datat 30 mai 1655[143]. La sfârşitul domniei lui Vasile Lupu era mare şetrar[144], iar la începutul domniei lui Gheorghe Ştefan ajunge mare vornic al Ţării de Sus. Urcat în mari slujbe cumpără multe sate[145]; de asemenea, ca expresie a încrederii de care se bucura este trimis în solie la curtea transilvăneană[146] pentru a obţine ajutor împotriva cazacilor.

Schimbarea marilor logofeţi i-a adus şi lui Dabija schimbarea bastonului dregătoriei - din mare spătar ajunge mare vornic al Ţării de Sus. Deşi slujba sa privea treburile ţinuturilor din partea nordică a Moldovei, marele boier îi va fi de mare ajutor domnului la graniţa sudică jucând un important rol în vremea tulburărilor provocate de seimeni în Muntenia[147]. Boier bogat ce avea într-unul dintre sate "un palat mare", unde va fi găzduit şi patriarhul Macarie al Antiohiei[148], s-a căsătorit după moartea Angheluşei (fosta soţie a lui Chicoş setrarul[149]) cu Dafina-Ecaterina[150], fiica lui Ionaşco Jora, fosta soţie a lui Ştefan serdarul. În timpul cât a fost mare vornic puterea sa economică a crescut, el cumpărând mai multe sate situate, mai ales, în ţinuturile din Ţara de Jos[151]. Şi el, ca şi Racoviţă Cehan, reprezenta în sfatul lui Gheorghe Ştefan o puternică casă boierească - casa Nădăbaico - motiv pentru care surparea puterii casei Ştefan nu-i va încheia cariera politică, el continuând să ocupe vornicia Ţării de Sus şi în sfatul lui Gheorghe Ghica[152]. Familia fiind credincioasă domnului şi având moşii în ţinuturile de la graniţa cu Muntenia, ce era zguduită de mişcările seimenilor, va mai avea doi membri printre boierii cu slujbe ai lui Gheorghe Ştefan, aceştia fiind Lupaşco[153] şi Alexandru Nădăbaico[154] - ambii armaşi.

Hatman şi pârcălab de Suceava a fost, în întreaga domnie, fratele lui Gheorghe Ştefan, Vasile. El nu apare printre dregătorii lui Vasile Lupu, dar l-am văzut, mai sus, corespondând cu fratele său aflat cu solie în Transilvania. Prima menţiune a hatmanului lui Gheorghe Ştefan o avem din toamna anului 1653 (chiar dacă nu-i este dat şi numele)[155], iar ultima ca hatman al fratelui său este din 17 martie 1658, când face o danie împreună cu soţia sa, Irina, ctitoriei lui Vasile Lupu, mănăstirea Golia[156]. Uneori ca şi în domnia lui Vasile Lupu, hatmanul este trecut în zapisele emise de marii boieri ai sfatului înaintea marelui vornic de Ţara de Jos, lucru probabil datorat faptului că, şi într-o domnie şi în cealaltă, această dregătorie era ocupată de fratele domnului. "Şi sosindu - cum scrie marele comis Tălmaci în testamentul său - şi aceste lucruri griale asupra ţării di fac turcii cu noi şi ne duc unde li-i voia lor şi trăim pri în ţări străini foarte cu mare greu şi cu multă cheltuială, cari lucru şi obiciai moşii noştri şi părinţii noştri nu li-au avut, deci fiindu şi eu unul dintre moşnianii ţării la schimbarea lui Ştefan vodă, tâmplatu-s-au noau di am ieşit din ţară împreună cu dânsul, ca cu un

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

stăpânu"[157]. Aşa a fost nevoit să iasă din ţară şi Vasile Ceaurul; itinerariul pe care l-a urmat este destul de bine cunoscut[158]. Ne mărginim a semnala un document din 30 decembrie 1660[159] emis la Sipa (?) în Ţara Ungurească, prin care hatmanul Vasile dăruieşte satul Ruşii (ţinutul Trotuş), Nastasiei vornicesei pentru "că i-au fostu semenţie". Zapisul este important pentru că îi vedem mărturisind, pe cei care au alcătuit în pribegie curtea lui Gheorghe Ştefan; printre ei găsim nume ca: Ionaşco Caraiman fost comis, Gavril Caraiman, Dumitraşco Comşea vornic de Rădeana, Andonie Hadâmbul, Ionaşco Grama, Gheorghe Cerchez ot cămară, Gheorghiţă fost cupar şi alţii[160].

Marea postelnicie a revenit unui alt boier credincios şi rudă cu Gheorghe Ştefan, Ilie Şeptilici (era căsătorit cu o nepoată de frate a doamnei Safta[161]). Datorită importantului rol jucat în luptele din anul 1653, când s-a aflat în legătură cu Gheorghe Rákóczy[162], este ridicat în această înaltă dregătorie; va rămâne întreaga domnie în acest scaun[163] schimbându-l abia în domnia lui Gheorghe Ghica, când va ajunge mare vornic al Ţării de Jos[164]. Marele postelnic era fiul lui Vasile Şeptilici cel atât de aspru pedepsit de Iliaş Alexandru pentru că-l ucisese pe Gaspar Graţiani[165], şi a fost ultimul din neamul său, care a ocupat o mare dregătorie.

Mare spătar a fost la începutul domniei Eustratie Dabija, dar prin trecerea acestuia în dregătoria de mare vornic, mare spătar a devenit Grigore Rusu fost mare comis până la acea dată. La 24 octombrie 1653, Vasile Lupu îl "pofteşte" pe marele comis Grigoraşcu să-l ajute ca "ruda" sa Gheorghe Ştefan, să-i "sloboadă femeia împreună cu fiul său", deoarece spune fostul domn "ne-ai mâncat pâinea şi ai crescut şi ai învăţat în casa noastră"[166]. Rămâne în dregătoria de mare comis până în august 1654, ultimul document unde poartă acest titlu fiind din 4 august [167]; pe 15 aprilie 1655, Gheorghe Ştefan îl milueşte "pe credincios boeriul nostru şi fin de cununie Grigore Rusul vel spătar cu un sat anume Ilieştii" ce fusese luat de Gavril hatmanul de la fiii lui Dumitraşco Solomon fost sluger "lepădându-le lor oareşce puţini bani cât au voit de a lui voie", iar când s-au tâmplat vremea şi s-au sculat asupra lui tot pământul nostru şi l-au scos pe dânsul din ţară şi pe tot neamul lui", Ionaşco şi Lupul Solomon luând "bani cu camătă de la turci", răscumpără satul[168]. Mila lui Gheorghe Ştefan s-a revărsat asupra lui, nu numai datorită sprijinului acordat de marele logofăt Ionaşco Rusu, ci şi datorită faptului că era ginerele primului său hatman, Patraşco Moreanul, mort în aprilie 1653 (şi la căsătoria aceasta naşi au fost perechea domnească; Gheorghe Ştefan neavând copii trupeşti s-a înconjurat de copii duhovniceşti).

Unchiul lui Gheorghe Ştefan, Neculai Mogâldea, a fost mare paharnic toată domnia nepotului său. Vasile Lupu "nu l-au omorât, ce l-au luatu la puşci până la Hotin"[169], sub învinuirea de a fi participat la complotul organizat de Gheorghe Ştefan; la Hotin "cu învăţătura Mogâldei paharnicul" târgoveţii au încercat să-l omoare pe Vasile vodă, faptă despre care Miron Costin spune: "scârnavă şi nebunească faptă şi nu fără osândă cât de târdziu"[170]. Nu era un boier prea învăţat; iscălitura sa vădeşte acest lucru (în acelaşi mod semna şi marele spătar Dabija)[171], dar, probabil era priceput în a ţese intrigi politice, fapt sesizat şi de Vasile Lupu. Marele paharnic apare frecvent

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

în documente ca martor la diverse vânzări şi cumpărări de sate şi doar în două zapise sunt pomenite moşiile sale: în ianuarie 1656 vinde satul Şcheia de lângă târgul Suceava "cu curţi şi cu mori" marelui şetrar Andreiaş, fiul lui Toderaşco Ianovici[172], şi la 27 februarie 1658 (ultimul act în care este mare paharnic) când se judecă cu marele sluger Ioniţă Prăjescu şi cu vistierul al doilea State pentru satul Văsieni (ţinutul Dorohoi) moştenit de la socrul său, Şeptilici[173]. Şi el ca şi alţi boieri credincioşi lui Gheorghe Ştefan a fost ultimul din familia sa care a ocupat o înaltă dregătorie.

Ultimul mare clucer din sfatul lui Vasile Lupu, Solomon Bârlădeanu[174], va lua locul lui Iordache Cantacuzino[175] în sfatul noului domn, Gheorghe Ştefan, urcând în dregătoria de mare vistier. Va păstra acest rang toată domnia lui Gheorghe Ştefan şi va continua să urce pe scara dregătoriilor fiind unul dintre cei mai importanţi boieri din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Nepot de mare logofăt, era un boier învăţat, dacă ar fi să-l judecăm după testamentul său, unul dintre cele mai interesante acte de acest gen care ni s-a păstrat[176]. Marele vistier a făcut numeroase cumpărături în domnia lui Gheorghe Ştefan sporindu-şi averea[177], dar neavând copii satele sale au trecut, în mare parte, în proprietatea mănăstirii Bogdana, ctitoria sa.

Deşi Miron Constin[178] şi Dimitrie Cantemir se opresc, cu enumerarea marilor boieri, la al optulea dregător, marele vistier, documentele de cancelarie includ, de obicei[179], şi pe marele stolnic şi pe marele comis printre dregătorii "sfatului restrâns"[180].

Mare stolnic a fost Stamate Hiotul - Sacazlâul, finul domnului[181] şi cel care a fost trimis să-i obţină steag de domnie de la Poartă[182]. Apare târziu în documente, în această dregătorie, abia la 20 februarie 1656, când "pentru dreaptă şi credincioasă slujbă" îi sunt întărite două fălci de vie la Cotnari[183]; până la aceasta dată, probabil, tot el a fost mare stolnic, deoarece documentele nu dau pe nimeni altcineva. A fost mereu pe drumuri ţarigrădene (motiv pentru care nu stăpânea foarte bine limba română fiind singurul boier din sfatul lui Gheorghe Ştefan, care semnează greceşte[184]), domnul spunând despre el în vara anului 1654: "trimis acolo pe omul nostru numit Stamate, i-am dat din belşug de cheltuială şi ştim că cela, întrucât îl ajută Dumnezeu, se osteneşte în treburile noastre cu credinţă. Cu toate că şi el e grec ..."[185].Totuşi, va trece repede de partea celeilalte capuchehăi a lui Gheorghe Ştefan - Gheorghe Ghica[186] - ajuns domn în primăvara anului 1658[187].

Dregătoria de mare comis a fost ocupată pe rând de trei boieri: Grigore Rusu, Darie Carabăţ (25 ianuarie 1655[188] - 11 august 1657[189]) şi Ionaşco Tălmaci (11 septembrie 1657[190] - 18 februarie 1658[191]). Îndepărtarea lui Darie Carabăţ, pe care-l vom găsi printre boierii credincioşi ai lui Gheorghe Ghica, a prilejuit ridicarea căminaşului Talmaci[192] la rangul de mare comis; acesta era rudă cu soţia domnului şi a stat pribeag "ani mulţi" cu Gheorghe Ştefan[193].

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

1 Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc şi adunarea stărilor în Principatele Române*, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1995, *passim*; idem, *Câteva observaţii asupra istoriei româneşti în veacul de mijloc*, în AIIAI, Iaşi, t. XXV, I, 1988, p. 453-468; Eugen Stănescu, *Essai sur l'évolution de la pensée politique roumaine dans la littérature historique du Moyen Age* în NEH, II, Bucureşti, 1960, p. 271-304; idem, *Studiu introductiv* la *Istoriile domnilor Ţării Româneşti de Radu Popescu vornicul*, introducere şi ed. critică de Const. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. V-L.

2 P. P. Panaitescu, *Interpretări româneşti. Studii de istorie economică şi socială*, ed. a II-a, postfaţă, note şi comentarii de Ştefan S. Gorovei şi Maria Magdalena Székely, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1994, p. 31.

3 I. C. Miclescu-Prăjescu, *New Data Regarding the Instalation of Movilă priceps*, în "The Slavonic and East European Review", vol. XLIX, 1971, p. 214-234; Ştefan S. Gorovei, *Pe marginea unei filiaţii incerte: maria Movilă - fiica lui Petru Rareş.*, în CI serie nouă, XI, 1980, p. 825-830; Dumitru Năstase, *Maria, mama lui Ieremia Movilă, a fost, în adevăr, fiica lui Petru Rareş*, comunicare la "Al VI-lea Simpozion de studii genealogice", 10-13 mai 1995, Iaşi.

4 Ştefan S. Gorovei, *Urecheştii - model de ascensiune socială*, în AIIAI, t. XXIX, 1992, p. 503-507.

5 Valentin Al. Georgescu, *Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 1980, p. 99-104: "în lipsa unor analize statistice riguroase, o aproximativă idee generală despre dregătorii de origine grecească şi despre rolul lor posibil sau verosimil" ne-o înfăţişează autorul după lucrările lui N. Stoicescu; Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în Ţările Române în secolele XVI-XVIII*, Bucureşti, 1983, p. 110-115.

6 Istoriografia noastră nu are încă o lucrare care să oglindească, în amănunt, această influenţă. Pentru nobilimea polonezâ din secolul al XVII-lea, vezi Adam Keresten, *Les magnats - élite de la société nobiliaire*, în "Acta Poloniae Historica", 36, 1977, p. 119-133; J. Tazbir, *Les modèles personnels de la noblesse polonaise au XVIIe siècle*, în *ibidem*, 36, 1977, p. 135-145. O privire de ansamblu, la N.Iorga, *Relations entre boiars moldaves et nobles polonais*, în ARBSH, nr. 1-2, 1921, p. 123-156.

7 N. Iorga, *Les grandes familles byzantines et l'idée byzantine en Roumanie*, în ARBSH, 1931, p. 1-21.

8 Idem, *Istoria românilor*, vol. VI, *Monarhii*, Bucureşti, 1938, *passim*.

9 I. Minea, *O inovaţie a lui Miron vodă Barnovschi*, în "Întregiri.Buletinul Institutului de istoria vechiului drept românesc", 1938, Iaşi, p. 75-96; "opoziţia politică în contra domniei se putea face în acelaşi timp în fiecare colţ de ţară prin boierimea numeroasă şi atotstăpânitoare creată de Movileşti" (p. 75).

10 I. Caproşu, *Despre politica internă a lui Radu Mihnea şi rascoalele ţărăneşti din prima lui domnie în Moldova (1616-1619)*, în SCŞI, istorie, XIII, 1962, fasc. 1, p. 96, arată că primele răscoale antigreceşti au loc, atât în Moldova, cât şi în Muntenia, sub domnia lui Radu Mihnea.

11 Prin prima sa soţie, Tudosca Bucioc, şi Vasile Lupu aparţinea "seminţiei Movileştilor" (Ştefan S. Gorovei, *Urecheştii - model de ascensiune socială*, în AIIAI, t. XXIX, 1992, p. 504).

12 Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 113.

13 *Ibidem*, p. 180.

14 Florin Constantiniu, *Sensibilităţi şi mentalităţi în societatea românească a secolului al XVII-lea*, în RdI, 33, nr. 1, 1980, p. 156; Răzvan Theodorescu, *Gusturi şi atitudini baroce la români în secolul al XVII-lea. Note liminare*, în SCIA, Seria Artă plastică, t. XXIX, 1982.

15 "Boierii aparţin "elitei dirigente" (V. Pareto) din care se desprinde elita politică transformată din partener subaltern al prinţului în factor decisiv (în regimul nobiliar)" (Florin Constantiniu, *Sensibilité baroque et régime nobiliaire (considerations preliminaires)*, în RESEE, XVII, 2, 1979, p. 329).

16 Ştefan S. Gorovei, *Clanuri, familii, autorităţi, puteri (Moldova, secolele XV-XVII)*, în "Arhiva genealogică", I (VI), 1-2, 1994, Iaşi, p. 87-95.

17 În aceste vremuri îşi au rădăcina cuvintele lui N. Rosetti Roznovanu la 1834: "astăzi, când domnul de la sini nimic nu poate ... *dar nici în vremile celi greli, când domnii erau puternici iarăşi nu putea lua stările boierilor ... ar ave trebuinţă domnul de mine decât eu de un aşa domn"* (subl. ns.) (Iulian Marinescu, *Acte moldoveneşti felurite*, în BCIR, VIII, 1929, p. 149).

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

18 I. Tanovičeanu, *Din luptele pentru neam. răsturnarea lui Vasile Lupu; studiu istoric*, în AARMSI, seria II, t. XXIV, 1901, p. 117-144.

19 N. Iorga, *Legăturile principatelor române cu Ardealul de la 1601 la 1699; povestire şi izvoade*, în *Studii şi documente*, IV, 1902, Bucureşti, *passim*; şi în alte lucrări, spre exemplu: "Vasile Lupu, *aruncat* (subl. ns.) din scaun de logofătul său" (*idem*, *Cuvântări de înmormântare şi pomenire (din veacul al XVII-lea , până la 1850)*, Vălenii de Munte, 1909, p. 21).

20 Miron Costin, *op.cit.*, p. 142.

21 Comparaţia şi încercarea de a explica juridic aceste schimbări de domni, la I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 132 şi urm.

22 O anumită atitudine a boierimii reise din cuvintele lui "Petriceico vornicul de Ţara de Sus, pre carele îl ţinea ei mai prostatic dentr-alţii în sfatu: Eu aş dzice să nu oprim noi birul, pân nu om vedea că trec leşii Dunărea" (M. Costin, *op.cit.*, p. 121).

23 Aceeaşi atitudine şi în cuvintele vornicului Iordache Ruset adresate lui Dimitrie Cantemir: "Te-ai cam grăbit, măriia-ta, cu chiematul moscalilor. Să fii mai îngăduit, măriia-ta, pîn'li s-ar fi văzut putére, cum le-a merge" (Ion Neculce, *Opere*, ed. critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1982, p. 540).

24 N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraţilor de răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinopole şi a Bisericii ortodoxe*, extr. din ARMSI, t. XXXVI, 1913, 30 p.

25 Paul de Alep, în *Călători străini despre Ţările Române*, vol. VI, Bucureşti, 1976, p. 45.

26 Miron Costin, *op.cit.*, p. 108.

27 N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. CCXLV.

28 Miron Costin, *op.cit.*, p. 180.

29 Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII)*, Bucureşti, 1968, 315 p.; N. Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova I. Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, Bucureşti, 1971, 475 p.; *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, coordonator Ovid Sachelarie şi N. Stoicescu, Bucureşti, 1988, 581 p.; întreaga bibliografie referitoare la sfatul domnesc este semnalată; pe măsură ce necesităţile textului o vor impune voi cita şi alte lucrări.

30 N. Stoicescu, *Lista marilor dregători ai Moldovei (sec. XIV-XVII)*, în AIIAI, t. VIII, 1971, p. 401-423; idem, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova, sec. XIV-XVII*, Bucureşti, 1971, 456 p.

31 Gh. Ghibănescu, *Divanurile domneşti din Moldova şi Muntenia în sec. al XVII-lea (1651-1653)*, în "Arhiva", Iaşi, an. XXVII, 1916, nr. 4-6, p. 81-91; an. XXVIII, 1921, nr. 11, p. 37-48 (1654-1661).

32 Constantin I. Andreescu, Constantin A. Stoide, *Ştefăniţă Lupu, domn al Moldovei (1659-1661)*, Bucureşti, 1938, 198 p.

33 Paul Cernovodeanu, *Ştiri privitoare la Gheorghe Ghica vodă al Moldovei (1658-1659) şi la familia sa*, în AIIAI, t. XIX, 1982, p. 333-352 (I); t. XX, 1983, p. 121-133 (II) şi t. XXI, 1984, p. 169-184 (III).

34 Constantin Şerban, *Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634-1653)*, Bucureşti, 1991, 231 p.

35 Miron Costin, *op.cit.*, p. 135.

36 Petronel Zahariuc, *Catastiful moşiilor lui Dumitraşco Ştefan (1627) - cronică de familie*, comunicare prezentată la "Al VI-lea Simpozion de studii genealogice", 10-13 mai 1995, Iaşi.

37 I. Tanoviceanu, *loc. cit.*; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, IV, ed. a IV-a, Bucureşti, 1993, *passim*.

38 C. Cihodaru, *Răscoala din anul 1653 din Moldova*, în AŞUI (serie nouă), Secţiunea III, a. Istorie, t. XIV, anul 1968, p. 103-109.

39 N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, *passim*.

40 M. Ciuntu, *Pretendenţi domneşti în sec. XVII*, Bucureşti, 1940, 109 p.; Şt. Meteş, *Domni şi boieri din ţările române în oraşul Cluj şi românii din Cluj*, Cluj, 1935, 82 p.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

41 Vezi corespondenţa cu bistriţenii şi informaţiile oferite trimisului lor, diacul Mihail Igyartho, de către marele boier Toader Ianovici, în *Hurmuzaki*, XV/2, *passim*; ardelenii se bucură în momentul în care află că Toader Ianovici "bunul binevoitorul ... boier l-a ales vodă logofăt", la fel vor face când va fi făcut mare logofăt şi Gheorghe Ştefan; (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, X, Bucureşti, 1938, p. 235-237); este o dovadă că peste Munţi atribuţiile în materie de politică externă ale acestei dregătorii erau cunoscute.

42 N. Iorga, *Studii şi documente*, X, *passim*.

43 S. Zotta, *O diplomă de nobil transilvan pentru un boier din Moldova*, în *Omagiu lui I. Lupaş*, Bucureşti, 1943, p. 873-881, lui Lupaşco Buhuş şi boierilor Gorie şi Dimitrie Leoa.

44 C. Rezachevici, *Privilegii de indigenat polon acordate locuitorilor din Ţările Române*, în Rdi, t. 28, 7, 1975, p. 1095-1098.

45 Miron Costin, *op.cit.*, p. 135.

46 Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608-1665*, trad. şi studiu introductiv de G. Duzinchevici şi E Reus-Mârza, Bucureşti, 1965, p. 107.

47 A. Veress, *op.cit.*, p. 177-188.

48 *Ibidem*, p. 156-8; solul duce cu sine un tablou al domniţei, deci se poate ca la curtea ieşeană să se fi aflat un pictor portretist, dacă nu cumva tabloul a fost făcut în exilul constantinopolitan al acesteia.

49 *Ibidem*, p. 187-188; în mai 1645 un Ştefan Grigoriţă (!) cumpără boi în Ardeal (*Hurmuzaki*, XV/2, p. 1134-5).

50 Pentru cariera viitorului domn, vezi Petronel Zahariuc, *Familia şi cariera lui Gheorghe vodă Ştefan, înainte de domnie*, comunicare la Comisia de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie, noiembrie 1994, sub tipar la ArhGen, I (VI), 3-4, 1994.

51 A. Veress, *op.cit.*, p. 189.

52 N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 232-233.

53 Ştefan Meteş, *op.cit.*, p. 65: "a sosit de la Oradea, de la principe, solul din Moldova, Ştefan Gheorghiţă, cu 40 pers(oane) ... Se întoarce cu Paul Mikes şi cu oasti cu tot în Moldova"; de aici se vede că marele boier cunoştea oştenii din jurul lui Vasile Lupu şi îi va fi mai uşor să-i atragă de partea sa.

54 A. Veress, *op.cit.*, p. 206-7.

55 *Ibidem*, p. 207; în aceste acte apare cu dregătoria de mare sluger, deşi el era încă de la începutul anului mare spătar.

56 Ştefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, II, Bucureşti, 1989, p. 189-225.

57 *Călători străini*, VI, p. 62.

58 N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 25-26; documentul nu are data de an, ci numai de lună şi zi: "septembrie 9"; editorul crede că a fost emis în 1648, şi are dreptate, coroborând data propusă, cu notiţa din memoriile lui Ioan Kemeny (Neagoe Popea, *Memoriile lui Kemeny Lajos*, Bucureşti, 1900, p. 41).

59 Data actului apare împreună cu regestul în *Hurmuzaki*, XV/2, p. 1180; în *Studii şi documente*, X, p. 309-310, unde actul este editat în întregime, găsim numai data de lună şi zi: "ghen(arie) 8".

60 N. Iorga, *Studii şi documente*, X, p. 92-94.

61 Miron Costin, *op.cit.*, p. 133.

62 Pentru căsătoria cea dintâi cu Tudosca Buciоc, vezi nota 11; pentru cea de a doua căsătorie, vezi Oltea Nistor, *O circaziană pe tronul Moldovei*, Cernăuţi, 1928, 61 p.; C. Andreescu, C. Stoide, *Ştiri despre petrecerea în Moldova a doamnei Ecaterina Cercheza după moartea lui Ştefan vodă Lupu*, Iaşi, 1937, 8 p.

63 "Spiritului cronicăresc" (Şt. Andreescu, *Spiritul cronicăresc*, în "România literară", 25 ian. 1973, p. 2) îi era propriu acest mod de a judeca aceste evenimente din viaţa caselor domneşti; ele intrau în categoria acelora "care puteau schimba sensul istoriei alături de semnele cereşti".

64 S-au păstrat multe descrieri ale fastuoasei ceremonii; vezi, spre exemplu, N. C. Bejenaru, *Misiunea lui Leontin Soycik Zaleski şi căsătoria fiicei lui Vasile Lupu cu Janus Radziwill*, în "Revista critică", I, 1927, nr. 3-4, p. 222-227.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

65 Miron Costin, *op.cit.*, p. 121.
66 *Ibidem*, p. 123.
67 *Ibidem*, p. 135; aceeaşi nuntă a "pricinuit mai târziu mare jale şi toate nenorocirile care s-au abătut asupra Transilvaniei" (Georg Kraus, *op.cit.*, p. 143).
68 *Ibidem*.
69 V. A. Urechia, *Biserica din Cetatea Neamţu şi documentele relative la Vasile Lupu şi domniţa Ruxandra*, Bucureşti, 1890, 48 p.
70 A. Veress, *op.cit.*,p. 235-237; "în lunile iunie-iulie 1651 în Transilvania fusese trimis cu solie Vasile Banu fost mare jitnicer (Şt. Meteş, *op.cit.*, p. 69).
71 I. Sârbu, *Relaţiile externe ale lui Matei vodă Basarab 1632-1654 (Cu privire la istoria Orientului European)*, trad. şi ed. îngrijită de Rudolf Graf, prefaţă de Ştefan Ştefănescu, Timişoara, 1992, p. 148.
72 A. Veress, *op.cit.*, p. 237.
73 Miron Costin, *op.cit.*, p. 148.
74 *Ibidem*, p. 135.
75 N. Iorga, *Scrisori de boieri; scrisori de domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 261.
76 *Călători străini*, VI, p. 75; mai târziu, Gheorghe Ştefan, ajuns domn, îl va cununa pe Grigore Ghica "cu nepoată-sa, fata Sturdzii vistiernicului", iar "finul" va contribui, din nou, la detronarea "naşului" (Miron Costin, *op.cit.*, p. 181).
77 Vezi I. Sârbu, *op.cit.*, p. 152, unde autorul consideră că informaţiile primite de Rákóczy proveneau dintr-o "sursă importantă sau dintr-un "cerc apropiat" domnului (care, după părerea mea nu este altul decât cercul care se închega în jurul marelui logofăt).
78 *Ibidem*, p. 149.
79 *Hurmuzaki*, XV/1, p. 14-19.
80 Georg Kraus, *op.cit.*, p. 152.
81 *Călători străini*, VI, p. 75; unde Paul de Alep spune că "turneul" diplomatic al logofătului a inclus şi Muntenia.
82 Miron Costin, *op.cit.*, p. 135.
83 *Ibidem*, p. 144.
84 N. Iorga, *Cei dintâiu ani din domnia lui Vasile Lupu 1634-1637*, în "Noua Revistă română", I, nr. 1, 15 apr. 1900, p. 342.
85 I. Neculce, *op.cit.*, p. 182; Radu Popescu Vornicul, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, introducere şi ed. critică întocmite de Const. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 105.
86 Georg Kraus, *op.cit.*, p. 154.
87 N. Stoicescu, *Matei Basarab*, Bucureşti, 1988, p. 182-205.
88 *Călători străini*, p. 77.
89 I. Sârbu, *op.cit.*, p. 163.
90 Vezi notiţa de pe manuscris întregită prin ordonarea fragmentelor publicate de diferiţi istorici, la Ştefan S. Gorovei, *Când a primit Lupu vornicul domnia Moldovei?* în AIIAI, t. XXXI, 1994, p. 6.
91 Miron Costin, *op.cit.*, p. 136; *Istoria Ţării Româneşti 1290-1690. Letopiseţul cantacuzinesc*, ed. critică întocmită de C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 109: "un boiarin al lui Vasile vodă, din casa lui, anume Gheorghiţă vel logofăt sin Ştefan din Răcăciuni".
92 Miron Costin, *op.cit.*, p. 137.
93 N. Stoicescu, *Dicţionarul* ..., p. 375-376.
94 *Hurmuzaki*, XV/2, p. 1009; Patraşco Ciogolea îl cere de la bistriţeni pe diacul Toader din Feldru, "pentru căci ne-au fost şi de măintea vreme om al nostru", deoarece "are nişte cuconi" şi vrea să-i "învеţe"; C. Ciogolea cere şi el, de la bistriţeni cărţi pentru scutirea de vamă a trimişilor săi (*Ibidem*, p. 1212).
95 Miron Costin, *op.cit.*, p. 96; într-un hrisov de danie din 12 martie 1634 (7142) Moise Movilă spune despre tatăl fraţilor Pătraşco şi Miron Ciogolea că "au slujit drept şi credincios răposatului părinte al

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

domniei mele Simion Moghilă voievod şi unchiului domniei mele Eremia Moghila voievod şi vărului primar al domniei mele Constantin Moghila voievod" (C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. XXII, Bucureşti, 1974, p. 84-87, nr. 78).

96 Miron Costin, *op.cit.*, p. 140.

97 Georg Kraus, *op.cit.*, p. 154.

98 Gustav René Hocke, *Lumea ca labirint. Manieră şi manie în arta europeană. De la 1520 până la 1650 şi în prezent*, trad. de Victor H. Adrian, prefaţă de Nicolae Balotă, postfaţă de Andrei Pleşu, Bucureşti, 1973, 413 p.

99 Miron Costin, *op.cit.*, p. 141.

100 ASB, Achiziţii Noi, MMCMXXIX/5.

101 Sub Vasile Lupu a fost, o vreme, armaş şi avea trei sate în ţinutul Lăpuşna: Căţilenii, Călimăneştii şi Spărieţii (L. T. Boga, *Documente din secolul XVII*, în "Revista Societăţii istorico-arheologice şi bisericeşti", t. XX, 1930, p. 160-162; în continuare: RSIAB).

102 Pentru familia Carabăţ, vezi Ştefan S. Gorovei, *Mărturiile unui document*, în CI (serie nouă), XII-XIII, Iaşi, 1981-1982, p. 307-316.

103 A. Sava, *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei*, Bucureşti, 1937, p. 91-93; o spiţă a curgătorilor din Luca pârcalabul de Lăpuşna la C.I. Andreescu, *Documentele Kogălnicenilor din Arhiva Fundaţiei Culturale Mihail Kogălniceanu*, în "Arhiva Românească", an VII, Bucureşti, 1941, p. 33.

104 La Neamţ erau pârcălabi Miron Ciogolea (frate cu Patraşco şi Costin Ciogolea şi mare clucer în domnia lui Gheorghe Ştefan) şi Boţul, iar la Hotin pârcălăbia era ocupată de Coste Moţoc (mare sluger în sfatul lui Gheorghe Ştefan) şi Ionăşcuţă Efrimovici (Gh. Ghibănescu, *Divanurile domneşti* ...în "Arhiva", an. XXVII, nr. 4-6, 1916, p. 83).

105 N. Iorga, *Acte româneşti din Ardeal, privitoare în cea mai mare parte la legăturile secuilor cu Moldova*, în BCIR, vol. 2, Bucureşti, 1916, p. 219.

106 Miron Costin, *op.cit.*, p. 143-144.

107 N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. CCXVIII.

108 I. Neculce, *op.cit.*, p. 182-185; Radu Popescu, *op.cit.*, p. 104.

109 N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 448.

110 Ion Sârbu, *op.cit.*, p. 237.

111 Într-o scrisoare din 10 martie 1660, Vasile Lupu spune: "când au fostu primeneala de ne-am dus noi din ţară" (L. T. Boga, *Documente basarabene*, II, p. 11).

112 A fost postelnic al lui Moise Movilă care îl milueşte pentru slujba făcută "ţării" cu satul Areni de lângă Suceava; era frate cu Frangole stolnicul (acesta ţinea un "catastiv unde sângur ... cu mâna lui au scris trebile lui") şi socrul lui Grigore Rusu finul şi marele spătar al lui Gheorghe Ştefan (ASI, Documente, P 339/f. 788-789).

113 Şi el a avut de îndurat o ocară casnică din partea lui Vasile Lupu: "tâmplându-să de i-au făcut Vasile vodă silă cu o femee din casă fără voia lui şi cu acea fimee au făcut un ficior fără cununie, noi parte de moşie nu i-am făcut, căci au fost fără voia noastră a tuturor" (Gheorghe Ghibănescu, *Ceva despre Costăcheşti*, în "Ion Neculce", f. 4, 1924, p. 305-306).

114 În 1646, Gheorghiţă Şeptilici primeşte învoire să cumpere vite din Transilvania (Hurmuzaki, XV/2, p. 1154; p. 1156-1157); în aprilie 1653 Gheorghe Rákóczy cere bistriţenilor: "să trimiteti un om în Moldova să vadă dacă drumul e sigur spre Hotin şi să caute să afle boierii Şeptilici, Ducilă (este foarte probabil Dociul pârcălab de Suceava - subl. ns.) şi neagul cu cine ţin, unde sunt sau unde vor să fie" (*ibidem*, p. 1214-1215); ei vor deveni "mult binevoitori ... domni şi prieteni" oferind informaţii pricipelui ardelean despre situaţia încurcată din Moldova, din vara anului 1653 (*ibidem*, p. 1218-1220; p. 1222-1223; p. 1243-1244).

115 *Ibidem*, p. 1243-1244; la 4 octombrie 1653 este trimis după praf de puşcă în Transilvania; nu-mi pot da seama cărei familii aparţine (ar putea fi Ionaşco Rusu, care va fi trecut şi prin această dregătorie înainte de a ajunge mare vornic de Ţara de Jos); dintre toţi cei enumeraţi incertitudinea mai pluteşte

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

numai asupra lui Andronic serdariul, N. Stoicescu se întreabă dacă nu este Andronic Cerchezul (*Dicţionar*, p. 374).

116 "Când primeneala lui Vasile vodă, atunci au mărs Dumitraşco Cârnul postelnicul cel mare la mănăstire la Golia de au jăcuit neguţitorii şi-au luat zapisele" (Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, IV, p. 123; Sever Zotta, *Manăstirea Golia*, în IN, fasc. 5, 1925, p. 6: - "Dumitraşco a fost poate Ceaur nepotul de frate al lui Gheorghe Ştefan vodă"; nu poate fi Dumitraşco Ceaurul pentru că acesta apare printre dregători mult mai târziu; documentele de cancelarie din domnia lui Gheorghe Ştefan menţionează mai mulţi postelnici cu numele Dumitraşco (postelnici II şi III) unul dintre ei este Dumitraşco Brăescu.

117 N. Iorga, *Două scrisori româneşti ale lui Gheorghe Ştefan*, în CvL, an. XXXIV, fasc. X, 1900, Bucureşti, p. 927; al doilea document este un rezumat de pe un act de întărire dat Mitropoliei Sucevei (G. Popovici, *Index Zolkiewiensis*, în "Candela", III, 1884, p. 756).

118 Eudoxiu baron de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, t. III, Bucureşti, 1900, p. 232.

119 *Ibidem*, p. 251.

120 Ultimele documente care conţin dregătorii cu sfatul domnesc sunt din octombrie 1652 (octombrie 8, Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, IV/1, p. 23-25; oct. 9, T. Balan, *Documente bucovinene*, II, p. 137; oct. 16, V. A. Urechia, *Biserica din cetatea Neamţ şi documente relative la Vasile Lupu şi doamna Ruxandra*, extr. din AARMSI, s. II, t. XI, 1888-1889, p. 8); vezi şi Gh. Ghibănescu, *Divanurile* .... în "Arhiva", an XXVII, nr. 4-6, 1916, p. 81-91.

121 Primul document prin care depun mărturie marii boieri din domnia lui Gheorghe Ştefan poartă data de 18 martie 1654 (ASB, Documente istorice (fost B.A.R.), CLXXXI/58); deşi actul este destul de târziu din alte surse se poate observa că sfatul s-a format chiar din toamna anului 1653 când domnul s-a aflat la Roman (*Călători străini*, V, p. 501-502); deşi nu este exclus ca domnul să-şi fi căftănit boierii credincioşi - în mod oficial - la începutul lunii ianuarie când se aşează la curtea domnească din capitală; acest lucru s-ar potrivi şi cu cuvintele lui Dimitrie Cantemir despre obiceiul orânduirii dregătoriilor la 1 ianuarie (*Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 285-287).

122 N. Stoicescu, *Legăturile de rudenie dintre domni şi marea boierime şi importanţa lor pentru istoria politică a Ţării Româneşti şi Moldovei (secolul XV-începutul secolului al XVIII-lea)*, în "Danubius", X, Galaţi, p. 132-133.

123 RI, nr. 1-3, 1933, p. 96.

124 I. Bianu, *Scrisoare a lui Grigore vodă Ghica de la Adrianopole, 1660 februarie 22, către Constantin postelnicul Cantacuzino*, în "Arhiva", II, 7, 1891, p. 439-441.

125 Este interesant actul din 1 decembrie 1638 prin care Dumitraşco Şoldan, Toma şi Iordache Cantacuzino şi Toderaşco Ioanovici au lăsat "cumnatului lor Racoviţă Cehan vtori logofăt" dreptul să aleagă satul "de pe măţuşa lor Crăstina giupâneasa lui Gheorghe pârcălab (L. T. Boga, *Documente basarabene*, VII, p. 19-20).

126 V. A. Urechia, *Miron Costin. Opere complete*, vol. I, Bucureşti, 1886, p. 754; Constantin I. Andreescu şi Constantin A. Stoide, *op.cit.*, p. 83-86.

127 Alexandru Coci marele paharnic a fost ucis de Gheorghe Ştefan, soţia sa, Safta, se va stinge trei ani mai târziu; "şi multe odoara şi alte lucruri sumpe, ce au fostu dat zestre dumnealui logofătul fetii sale toate s-au închis şi-au perit la mâna lui Alexandru paharnicul", drept aceea "văzând atâta scădere de casa lui despre ginere-său", Gheorghe Ştefan îi întăreşte satul Paşcanii (ţinutul Vaslui) ce fusese al nepotului lui Vasile vodă (Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, VIII, p. 224-225); şi în această zestre pierdută s-ar putea găsi unul dintre motivele neînţelegerii dintre domn şi marele logofăt.

128 Actul domnesc din 4 februarie 1654, la ASB, Documente istorice, CXCV/226.

129 Seria documentelor pentru anul 1654 îl arată pentru ultima dată ca mare logofăt pe 29 iulie (ASB, Ep. Huşi, XXV/10) şi pentru prima dată ca fost mare logofăt pe 18 august (idem, *Documente istorice*, CLXXXV/154); C. I. Andreescu şi C. A. Stoide în monografia domniei lui Ştefăniţă Lupu, p. 85, cred că "ultima dată se întâlneşte în documente Racoviţă Cehan, ca mare logofăt, la 18 martie 1654", iar N. Stoicescu, *Dicţionar* ..., p. 430, crede că 8 mai este ultima menţiune.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

130 Prima menţiune a sa ca mare logofăt este din 10 august 1654 (ASB, Achiziţii Noi, MMDCCLIX/8).

131 ASI, Documente, P. 877/1.

132 Documente din 31 mai 1655, la N. Iorga, *Studii şi documente*, VI/2, p. 541-2; 13 mai 1656, la Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, VIII, p. 305.

133 Câteva date despre familie şi o spiţă, la Traian Ichim, *Alecu Russo (17 martie 1819-4 februarie 1859). Câteva date noui cu privire la viaţa şi familia lui*, extr. din "Viaţa românească", Bucureşti, 1923, 29 p.

134 Martor la 3 august 1655 (L. T. Boga, *Documente basarabene*, XVII, p. 6-7); îi este dăruită la 12 martie 1656 seliştea Ivancea ce fusese sub "ascultarea ocolului târgului Orheiu" pentru că a slujit "nouă şi pământului nostru cu dreptate şi cu credinţă" şi pentru că "au adus noî şase cai suri buni ... care noi i-am dat şi domnia noastră la trebuinţa împărătească, când ni-au cerut de la împăratul otomanicescu, sultan Mohamet, o somă de cai pentru trebuinţa oştiniască (ASB, Achiziţii Noi, MMCMXXIX/5).

135 ASB, Documente istorice, CLXXXI/138.

136 ASI, Documente, P. 409/15.

137 Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, III/1, p. 75-76.

138 ASB, M-rea Sf. Sava, XX/4.

139 I. Caproşu, A. Pricop, *Documentele satului Rânghileşti* (I), extr. din CI, Iaşi, 1972, p. 4-6.

140 Jumătate din satul Voineşti lui Iorga fost vameş (ASI, Documente, P. 459/34).

141 B. P. Hăjdeu, *Archiva istorică a României*, t. III, Bucureşti, 1876, p. 238-9.

142 Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, VIII, p. 308; actul are data de 26 aprilie 1658; în primele documente îl găsim, totuşi, pe Ionaşco Rusu, ca mare logofăt cum ar fi cel din 16 aprilie (ASI, Documente, P. 791/f. 135 v.-136).

143 ASB, XIII/15.

144 T. Balan, *Documente bucovinene*, II, p. 137-138.

145 O parte din Oteşti (ţinutul Tecuci), la 21 august 1654 (ASI, Documente, P. 424/148); părţi din Muncel (ţinutul Suceava), începe să cumpere la data de 4 februarie 1656 (Ibidem, P. 139/3); continuând cu o serie întreagă de cumpărături din acelaşi sat ultimul act fiind din 23 noiembrie 1657 (P. 419/38); de asemenea a cumpărat un loc de casă în Iaşi la Podul lui Ştefan vodă Tomşa (ASB, *Documente istorice*, CLXXXIX/237).

146 Georg Kraus, *op.cit.*, p. 175.

147 Prin intermediul său marele spătar Hrizea a încercat să ducă tratative de pace cu Gheorghe Ştefan (Lidia A. Démeny, L. Démeny, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoală populară ?*, Bucureşti, 1968, p. 229-231; N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 36-37).

148 *Călători străini*, VI, p. 159.

149 ASB, Ms. nr. 573, f. 105 v. (la 18 martie 1656 era "răposată").

150 Primul document prin care marele vornic cumpără ocini împreună cu Dafina are data de 9 septembrie 1657 (Const. Solomon şi C. A. Stoide, *Documente tecucene*, III, 1942, Bârlad, p. 17-18).

151 Fechiteşti (ţinutul Tutova) (ASB, Ms. 628, f. 589 v.); părţi din satul Văcăreşti (Ibidem, Ms. 572, f. 27); Tămăşani (ţinutul Iaşi) (Ibidem, Documente istorice, CLXXXVI/32), sat schimbat cu N. Buhuş, care-i dă jumătate din Crainici (ţinutul Putna), (Ibidem, Ms. 538/f. 19-21); părţi din Sucmezeu cumpărate de la Ieremia Nădăbaico cel bătrân (Const. Solomon şi C. A. Stoide, *Documente tecucene*, III, 1942, Bârlad, p. 17-18); Iuganii (ţinutul Tutova) de la ursul Vartic fost vornic (ASB, Mitropolia Moldovei, CXXXVIII/6); Popeni şi părţi din Poşorcani (ţinutul Trotuş) (T. Codrescu, *Uricariul*, XI, p. 209).

152 Documentul din 12 august 1659, la L. T. Boga, *Documente basarabene*, XVI, p. 3-4.

153 Pe 4 februarie 1654 este armaş III (Const. Solomon, C. A. Stoide, *op.cit.*, p. 13-14), iar cinci zile mai târziu este menţionat ca armaş II (ASB, doc. istorice, CLXXXIX/58); va mai apare de câteva ori în cursul anului 1654 numai cu titlul de armaş, ultima dată pe 4 decembrie (ibidem, CLXXXIX/61).

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

154 Prima menţiune documentară este din 15 septembrie 1654 (ASI, Documente, P. 339/f. 978), iar ultima are data de 27 august 1657 (ASB, doc. istorice, CLXXXVI/73).

155 Alex. Lăpedatu, *Din grijile şi greutăţile unei domnii ... opt scrisori ale lui Gheorghe Ştefan vodă către Ioan Kemeny*. Bucureşti, 1923, p. 17-20.

156 L. T. Boga, *Documente basarabene*, XVI, p. 3.

157 IN, 7, 1928, f. 201-202.

158 N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 450.

159 ASI, Fond Spiridonie, P. XVI/2.

160 Voi reveni asupra lor, pe larg, deoarece se poate urmări, în acest caz, componenţa unei curţi boiereşti, unii dintre ei fiind slujitori ai casei Ştefan încă din vremea boieriei sale; un studiu general asupra subalternilor marilor dregători a publicat N. Stoicescu, *Despre subalternii marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XV-mij. sec. XVIII)*, în SMIM, vol. VI, 1973, p. 61-91.

161 Soţia sa, Ana, era fiica lui Patraşco Boul mare spătar; în domnia lui Gheorghe Ştefan; marele postelnic îşi aşează zestrea şi moştenirea de la socrul său: în cursul anului 1654 îi este întărit satul Măneşti (ASB, Ms. 628, f. 518 v.), iar la 24 martie 1656 îşi împarte ocinile cu Gheorghiţă Ciolpan şi cu fraţii acestuia (*Catalogul documentelor moldoveneşti din Direcţia Arhivelor Centrale*, supliment I (1403-1700), Bucureşti, 1975, p. 240-241; (în continuare: *CDM*).

162 Vezi nota 14.

163 Ultimele documente din domnia lui Gheorghe Ştefan în care apare Ilie Şeptelici marele postelnic au data de 18 februarie 1658 (ASB, M-rea Sf. Sava-Iaşi, XX/4; ASI, Documente, P. 685/64).

164 N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 447.

165 Miron Costin, *op.cit.*, p. 75.

166 A. Veress, *op.cit.*, X, p. 270-271.

167 ASB, *Achiziţii Noi*, MDXXI/8.

168 Banii i-a luat domnul "pentru trebuinţa ţării" şi i-a dat "sultanilor tătărăşti, lui Galga sultan, şi lui Muradi sultanului nou şi lui Buica sultan şi lui mehmet Chiri sultan şi altor mârzaci, când au venit ei agiutoriu leşilor asupra cazacilor şi au stat ei toţi cu toată oaste tătărască foarte apropiaţi de pământul nostru, la târgul Coşniţa, pe Nistru" (ASI, Documente, P. 321/11).

169 *Ibidem*, p. 140.

170 *Ibidem*, p. 144.

171 ASB, Achiziţii Noi, MDXXI/8.

172 ASI, Documente, P. 260/doc. 2, pag. 2.

173 C.D.M., vol. I, nr. 312, p. 87.

174 V. A. Urechia, *op.cit.*, p. 8.

175 I. Tanoviceanu, *Începuturile Cantacuzineştilor în ţările româneşti şi înrudirea lor cu Vasile Lupu*, în "Arhiva", Iaşi, t. III, nr. 1, p. 18: "după vitiernicia cea lungă a lui Iordache Cantacuzino, românii sunt îndepărtaţi aproape constant de la conducerea vistieriei".

176 Melchisedec episcopul, *Notiţe istorice şi arheologice adunate de la 48 monastiri şi biserici antice din Moldova*, Bucureşti, 1885, p. 116-123 (o copie la ASI, Documente, P. 339/f. 597-8).

177 Părţi din satele Berbeştii, Pleşniţa, Botoşeniţa şi Costeştii (ţinutul Cernăuţi) (Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, V, p. 16-17); părţi din Frenciuci (ţinutul Vaslui) (ASI, Documente, P. 416/77); răscumpără părti din satul Hânţeşti (ţinutul Suceava) dăruite de Vasile Lupu Nastasiei soţia lui Balan comisul, iar Nastasia "ştiind povestea satului" mărturiseşte prin actul din 8 octombrie 1655: "căci eu singură poftiia acela loc, iară Avram şi cu ficiorii lui nu vrea să vândză căci nu era ei lipsiţi de nimică, iar Măria Sa au numărat 400 de lei bătuţi şi li-au trimis lor şi-au dzis să-i facă zapis pe acel loc, deci n-au avut ei ce face", (ASB, Achiziţii Noi, CI/15); acest act este întărit de domn pe 30 octombrie, ibidem CI/17; alte părţi din acelaşi sat va mai cumpăra la 20 ianuarie 1656 (*CDM*, III, nr. 160, p. 56) şi la 1 februarie 1658 (*ibidem*, p. 306, p. 86); în noiembrie 1656 va schimba cu Ioniţă Prăjescu vii la Cotnari (B. P. Hasdeu, *op.cit.*, p. 234).

178 Miron Costin, *op.cit.*, p. 388.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

179 Singurul document, în care Gheorghe Ştefan apare alături de boierii săi are data de 20 ianuarie 1657; aici sunt pomeniţi dregători de la marele logofăt până la marele comis (ASB, peceţi, nr. 211).
180 N. Stoicescu, *Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII)*, Bucureşti, 1968, p. 61.
181 Încă la 20 mai 1648 marele spătar Gheorghe Ştefan şi soţia lui, Safta, dăruisc ca dar de nuntă jumătate din satul Bozieni (ţinutul Neamţ), lui Stamate stolnicul, când s-a căsătorit cu Tudosca fiica lui Gheorghiţă Boul (N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. CCXXIV).
182 Miron Costin, *op.cit.*, p. 167; N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 406-407.
183 ASI, Documente, P. 459/31.
184 ASB, Mitropolia Moldovei, CXXXVIII/6.
185 A. Veress, *op.cit.*, X, p. 283-286.
186 Paul Cernovodeanu, *op.cit.*, (I), p. 341.
187 Miron Costin, *op.cit.*, p. 182.
188 ASB, Colectia Gh. Nicolaiasa, I/11.
189 A. Sava, *Documente ... Lapuşna*, p. 79.
190 B.A.R., Ms. 234/f. 63-63 v.
191 ASB, M-rea Sf. Sava-Iaşi, XX/4.
192 *C. D. M.*, III, nr. 245, p. 73.
193 N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 451-452.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ADRIAN-SILVAN IONESCU

POLITICĂ ŞI MODĂ LA CUMPĂNA SECOLELOR XVIII-XIX

"Precuvântarea istoriei moderne a ţărilor române este neapărat schimbul portului; civilizaţia de astăzi este fapta logică a părăsirii hainelor vechi, ideea nouă a năvălit în ţară odată cu pantalonii şi mai straşnici decât năvălirile tătăreşti; în cât ai scăpăra au pârjolit şacşâri, şlicuri, mestii, giubele şi toată garderoba strămoşească".

Alecu Russo

Cumpăna dintre veacurile al XVIII-lea şi al XIX-lea - preludiu al marelui ev ce avea să vină - a fost pentru ţările române foarte bogat în prefaceri ce afectau toate domeniile vieţii (economic, social-politic, artistic şi cultural). Acest reviriment s-a resimţit din plin şi în cotitura ireversibilă pe care a luat-o vestimentaţia înspre Occident. După câteva sute de ani în care fuseseră folosite veşminte lungi şi largi, majoritatea făcute din materiale occidentale, dar de tăietură orientală - ultimul secol accentuând această notă prin domniile fanariote şi puternica emigraţie osmano-levantină ce o aduseseră -, gustul eleganţei se orientează spre vest, realizând o închidere a cercului deschis în vremea descălecatului, când cnejii, voievozii şi domnii, precum şi curţile lor, se îmbrăcau la fel cu seniorii catolici, păstrându-şi însă ritul ortodox drept contrapondere la prea marile presiuni şi influenţe ce le-ar fi putut suferi. Această întoarcere de 180^0 spre Apus avea o ascunsă şi, aparent, inofensivă notă politică, căci în ea rezidau formele incipiente, timide, de emancipare faţă de Poartă ce afectează mai întâi nivelul formal, superficial, al vieţii prin modele adoptate, pentru ca, mai apoi, să atingă profunzimea problemelor sociale şi culturale: se schimbă veşmintele, se adoptă mobilierul şi bucătăria de stil european, se cântă la pian şi se dansează mazurcă şi vals, se vorbeşte şi se citeşte franţuzeşte, nemţeşte sau italieneşte şi copiii sunt trimişi la studii în străinătate. Şi cu aceasta, asimilarea în lumea Europei Occidentale este împlinită pe de-a-ntregul, smulgând ţările române din izolarea la graniţa dintre civilizaţii şi culturi, în care o dorea Imperiul Otoman.

Pătrunderea vestimentaţiei occidentale se face, la început, nesigur şi cu rezerve, prin piese disparate ce deveniseră indispensabile în ţările a căror existenţă autarhică

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol",
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

nu producea o gamă suficientă sau variată de astfel de articole. Furnizorii erau în special negustorii transilvăneni, sibieni sau braşoveni, ce mediau mărfurile venite mai de departe, din Franţa, Italia, Germania şi cu precădere de la Viena. Importurile erau substanţiale, ţările române fiind, prin inexistenţa unei industrii locale dezvoltate, un hinterland râvnit şi speculat de toţi vecinii în detrimentul localnicilor avizi de lux ce, nu de puţine ori, erau aduşi în pragul ruinei. De la Constantinopol se aduceau şaluri de caşmir, stofe turceşti şi levantine, fesuri şi marochinărie, pietre scumpe, pipe de cireş şi muştiuce de chihlimbar, tutun, citrice, fructe uscate, vinuri dulci, rom şi lichior, cafea, zahăr, săpun, piper şi alte mirodenii. De la Leipzig: stofe fine, dantele, tulle-uri, parfumuri, bijuterii. De la Viena: cizme, ciorapi, orfevrerie, sticlărie, mobilier, caleşti. De la Paris veneau, tot prin intermediul Vienei, articole de lux: broderii, panglici, flori artificiale, ceasuri, pendule, parfumerie; iar din Rusia blănuri sumpe, pielărie şi ceai[1]. Este simptomatic faptul că femeile sunt, la început, principalele comanditare şi beneficiare ale acestui comerţ, incluzându-şi deocamdată aceste elemente heteroclite în veşmântul oriental, într-un melanj *sui generis*, pentru ca mai târziu să arboreze întregul costum. Este revelatoare corespondenţa dusă de mai multe familii boiereşti din Muntenia şi Oltenia cu casa Hagi Pop din Sibiu. Una dintre cele mai constante solicitante este familia paharnicului Barbu Ştirbei. Dumitrana Ştirbei ("Ştirboaica" în limbajul vremii) cere în 1778 "mănuşi fămeeşti albe (...), 1 cămaşă voinicească (bărbătească, n.n.), 1 pereche izmene neprinsă, 1 brănişor, care va fi mai greu, de fir"; în 1782 cere "doao basmale, fachiol (stofă de lână, străvezie, un fel de voal, pentru îmbrobodit, n.n.) cu marginile de mătasă pentru Catinca, (...), doao părechi mănuşi de piiale: o pereche să fie albă şi alta albastră - numai să fie mai micşoare", iar în 1783 "doao basmale frumoasă, de cel[e] ce poartă doamenele la pept şi o pereche de mănuşi pentru Bărbucianu (soţul, n.n.), şi basmal[ele] mele să nu fie albe, să fie altă faţă, şi să fie lucru mai noo"[2] - era deci interesată de ceea ce era *en vogue* în străinătate. Barbu Ştirbei cere în 1784 "2 părei[chi] papuci de Ţarigrad" şi în 1790 "işlice (pentru că el, ca toţi bărbaţii, era mai conservator şi purta tot vechiul costum, n.n.) şi 12 păreichi pene de care au venit la Sibii să-mi trimiţ pentru Catinca; numai să nu fie negre, ce ori[ce] alt feli de formă"[3]. În 1796 lista este mai lungă: "10 părechi ştrinfi (ciorapi - până şi termenul e preluat din nemţeşte !, n.n.) de mătasă sau bumbac, supţiri (...), mănuşi albe de mătasă, suh (papuc, n.n.), patofi fără fluturi şi prin prejur cu piele neagră sau albă sau de atlaz"[4]. Elena Brăiloiu este totdeauna foarte meticuloasă în descrierea mărfurilor ce le doreşte: "Croazele (stofă ţesută în patru iţe, n.n.) cu flori mărunte i vărgate mărunţel, poale de croazele, creditori (alt tip de stofă, n.n.) în vergi mărunţele, cetarii (stofă fină orientală, vărgată, n.n.) de care se vând de câte o haină, cetarii de care este bucata rif (unitate de măsură egală cu 77 cm, n.n.) 34, rifu până în 4 sloţi postav bun, fain, negru, postav pestriţ fain, să fie mai închis la faţ[ă], umbrele de mătasă, de dame şi de cele mari, umbrele de pânză, gherlanturi de flori, să fie zarife (frumoase, n.n.)"[5].

Intrând în secolul al XIX-lea, femeile adoptă moda "empire": la 1806, Constantin Brăiloiu cere "pantofi de piele fără toc (balerine, n.n.), însă verde una şi doo negre"[6];

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

pentru plimbare se folosesc umbreluţe de soare - după cum s-a văzut în scrisoarea de mai sus, datată 1811 - şi bonete sau capele din "pai de Italia". Dar sunt solicitate şi perucile eleganţei franţuzeşti a secolului trecut, ieşite din uz în vremea Imperiului - modele ajungeau la noi cu întârziere ! - cu descrierea amănunţită a felului cum trebuie tăiat părul, ca în epistolele din 1810 ale Marioarei Roset şi Catincăi Ştirbei, şi din 1811 a Stăncuţei Bengescu[7]. Fuseseră adoptate şi ceasurile de buzunar, numite "ciasomic bun de purtat în sânu" - şi chiar cele tip bijuterie, pentru femei - ce erau o noutate chiar şi pentru Apus. În aceeaşi corespondenţă comercială găsim mai multe cereri pentru repararea unora deja existente sau pentru procurarea unora noi şi "zarife".

Dar moda vestimentară trebuie privită şi analizată în contextul general al modei. Este interesant că, odată cu penetraţia costumului, vin aici şi alte gusturi şi deprinderi ce ţin de voga universală a momentului. Majoritatea scrisorilor redactate la cumpăna dintre secole sunt în româneşte şi câteva în greceşte, pentru ca, spre 1830, să fie folosită intens franceza, recurgându-se chiar la franţuzirea ortografiei numelor semnatarelor, precum Catherine Slatinian sau Catherine Philippesko Balsch. Apoi se naşte pasiunea pentru lectură - chiar dacă lui William Wilkinson şi lui F. G. Laurençon li se pare că boierii valahi sunt prea puţin educaţi şi interesaţi de cultură, preferând să ticluiască intrigi politice cât mai lucrative (căci banul era singurul lor stimulent) sau să viseze la ranguri şi la bărbile ce le aduceau acestea[8]. Ea a generat desprinderea din izolarea de veacuri a lumii orientale prin informaţia ce venea de la gazetele la care erau abonaţi şi care-i ţineau la curent cu tot ce se petrecea în Europa[9]. Barbu Ştirbei era înscris la un ziar încă din 1784, reînnoindu-şi cererea în 1810 când comandă şi proaspătul volum *Viaţa Împăratului Bunăparte*[10]; preferinţele se schimbă cu căderea Imperiului - ziarele franceze fiind discreditate, sunt cerute foi tipărite la Frankfurt[11]. Se încearcă şi o modificare a interioarelor locuinţelor după gustul apusean prin timida apariţie a salonului - cu toate că, la 1854, ofiţerul austriac Moritz Edler von Angeli este frapat că încă se mai foloseau, chiar în casele cele mai bogate, "divanuri umplute cu foi de ciocălăi"[12]. Astfel, acelaşi boier foarte deschis la nou care era Barbu Ştirbei cere în 1792 "doaăsprezece scaune cu postav fistichiu (...) şi doaă canapele (...) cu asemenea postav fistichiu (verde deschis, ca fisticul, n.n.)"[13]. Tot mobile cer şi Catherine Slatinian şi Catherine Philippesko Balsch în 1831 şi, respectiv, 1832[14], iar Constantin Brăiloiu doreşte tapet - "pânză de cea zugrăvit[ă] ca o materie"[15] - în 1824. Mobilier european exista încă demult în ţările române dar nu era folosit decât în ocazii speciale, la vizite simandicoase ale unor personalităţi din străinătate pentru a li se dovedi că şi aici pătrunsese civilizaţia şi pentru ca oaspeţii să nu se simtă stingheriţi. Lady Elizabeth Craven, în 1786, e uimită că după vizita la domnitorul Nicolae Mavrogheni, unde fusese primită pe divanul plin de perne, sub tuiuri şi celelalte însemne ale investiturii, cu dulceaţă, cafea şi zgomotul asurzitor al meterhanelei - fapt ce nu anunţa nimic bun în privinţa gustului şi stilului apusean cu care era ea obişnuită - seara, la cină, găseşte o sufragerie elegantă, cu masă şi scaune şi serviciu complet de tacâmuri de argint (evident de provenienţă engleză, cum nu omite ea să constate, cu mândrie naţională), pe care mesenii autohtoni ştiau să le folosească[16]. Amestecul de aranjament asiatic şi

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

european nu distona, ba chiar părea agreabil în ochii unuia dintre cei mai rafinaţi şi prestigioşi stilişti care ne vizitaseră, precum generalul conte de Langeron - cu toate că unele mobile erau nişte vechituri demodate pe care negustorii vienezi reuşiseră să le plaseze avantajos vânzându-le în Principatele Române unde păreau noutăţi de ultimă oră[17].

Era concurenţă între boieri în privinţa caleştii, de aceea sunt cerute şi acestea, cu obstinaţie, în special la finele secolului al XVIII-lea, când Mavrogheni Vodă crease precedente cu fastuoasele sale echipaje cu cerbi. Şi în privinţa lor se dau toate indicaţiile spre a fi moderne şi elegante: "cu coperiş dinainte, numai drugi[i] să fie modă ca de Beci (Viena, n.n.) (...) văpseala butcii să fie roşie şi lucru ţapân"[18]; "să fie englez[e]asc[ă] nu de Beci, numai să fie naimodă, frumoas[ă] şi ţapână (...) Să nu fie la altul asemenea"[19]; "înăuntru cu catifea de lână roşie, p'afară cu o vargă de auru şi cu una verde, şi pân varga cea verde să aibă floricele, şi dricu să fie iar asemenea roşu"[20]; "potcile (adică butcile, n.n.) să fie pă fiară englezeşti, să s[ă] legene, şi să fie poliită (...) şi jugrăveala frumoasă. Iar făptura să fie precum să obicinueşte aici la noi, iar nu de cele cu uşi (...)"[21]; "o butcă noaă, nu vre o coptură veaiche şi suliminit[ă] ca ceale neveaste bătrâne, ştirbe şi suliminite, ci să fie tânără, frumoas[ă]; postavu să fie verde şi denapoi să aibă 2 oameni loc de şed[e] pă lădiţă, iar de nainte să aibă scaun umblător când va fi trebuinţă să poată şădea şi pă scaun alţ[i] 2 oameni; burduful să fie nalt şi coroana cea de asupra să aibă acel meşteşug să s[ă] sloboază pân aproape de burduf, ca să nu zbicească ploaia, şi să aiba 2 sticle mai mici şi la coron[ă] ca să s[ă] vază înnainte când să va slobozi şi perdelele dup[ă] obiceiu; scările sa fie ca la carătele cele englizăşti, să s[ă] închiză supt butcă, şi la picere jos cu lădiţ[ă] pentru a pune în călătorie tipsii, talere şi altele. În locu ce şade viziteu să aibă burduf pân jos, de a pute pune viziteu traistele, frâne şi altele; şi să nu fie grea: cât de uşor de s'ar putea, şi bună, dar şi mai eftioară ... Am înbătrânit, am lăsat şi barbă (însemna că fusese înălţat pe scara ierarhică, intrând în rândul boierilor mari, de starea I, ceea ce îi dădea un statut deosebit, căci purtarea bărbii era dictată de rang[22], boierii mici - starea II şi III - trebuiau să fie raşi sau cu mustaţă în vreme ce "veliţii" - starea I - erau numiţi chiar "boieri cu barbă" pentru acest atribut, n.n.), să fie un lucru mai frumos"[23]. Plimbarea în trăsură şi *numai în trăsură* (impusă şi de drumurile proaste, pline de praf sau noroi (ce statuaseră şi moda de a purta pardesiu, pelerină sau manta pe orice fel de vreme, ce atâta îl uimea pe prinţul de Demidoff care, nărăvit turist pedestru, dorea să umble pe jos şi lejer pentru a putea vedea şi cunoaşte cât mai mult din ţara ce o vizita[24]), devenise o meteahnă a românilor ce-l va face pe Caragiale să o numească "slăbiciune naţională". În primul sfert al secolului al XIX-lea erau atât de multe echipaje în Bucureşti încât Laurençon îl plasează printre primele oraşe din Europa în acest sens (raportat la populaţie, bineînţeles) remarcând că "fiecare mic negustor o are pe a lui (trăsura, n.n.) iar boierii le reînnoiesc pe ale lor în fiecare an"[25].

Pentru a mai înfrâna excesele boierimii, în timp se dau diverse legi somptuoare. Alexandru Moruzi a fost unul dintre cei mai aprigi domni în acest sens: în 1796 interzice cumpărarea de butci şi carete de la Viena, iar cu doi ani înainte oprise

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

importul de stofe scumpe, basmale de preţ şi alte mărfuri de lux colportate de lipscani[26]. Rezultatele acestor îngrădiri se pare că au fost minime odată ce se formase apetenţa pentru ele iar comercianţii străini găseau aici o piaţă de desfacere atât de generoasă, cum nota şi contele de Langeron, amintind anul 1806: "Din toate părţile veneau în capitale (Iaşi şi Bucureşti, n.n.) negustori de mode, couturieri, croitori, iar prăvăliile din Viena şi din Paris se descotoroseau de toate vechiturile care păreau foarte noi la Iaşi şi pe care se plătea foarte scump"[27].

În acelaşi ansamblu de gusturi şi plăceri noi şi de modă trebuie înscrisă şi descoperirea delicateselor ce schimbau radical bucătăria dintr-una până atunci de melanj româno-asiatic într-una cu fond franţuzesc. Se cere astfel: cunupidă, varză nemţească (varză de Bruxelles, n.n.), linte de zupă, cararabi (gulii, n.n.), poame ce le zice ananas, untdelemn de Luca sau de Franţa, capere, sardele, salami, jimbluţe coapte tare pentru zupă, pesmet de Braşov, pişcoturi, zaharicale moi deosebite figuri, păpuşele de zahăr piscat, candel, ciocolată, sirop de ponci, de lămâie sau de migdale, şampanie, vũfcă franţozască ce să chiamă rum, vin de Tocai (sic), vin de Renu (sic), etc.[28]. Există cereri chiar pentru bucătărese nemţoaice, ţiganii autohtoni ce practicau această meserie nemaifiind pe placul boierimii emancipate. Prinţul Anatole de Demidoff - desigur un rafinat şi un "gourmet" - remarca în 1837, când călătoreşte prin principate, cât de lipsite de har erau bucatele autohtone gătite de robii de pe la curţile boiereşti unde fusese invitat[29]. Cu toate acestea, 50 de ani mai înainte, aceşti bucătari ţigani erau mult mai apreciaţi, surclasând pe "cuisinier-ii" francezi aduşi de domnitorii fanarioţi[30].

Insuficient informaţi, dar cu mare deschidere spre tot ce venea din Occident, boierii noştri frizau uneori ridicolul în cererea de lucruri ce erau "ultimul răcnet": în 1798, stolnicul Constantin Brăiloiu scrie furnizorului său să-i procure "săpun ce scriu gazetele că au eşit pentru spălat cocoanele pe obraz"[31]. Dar summum-ul în acest sens îl atinge o eleganţă din Râmnic, ce voia să fie în tonul epocii prin posesia de mascote cântătoare şi lătrătoare, şi solicita "şase canari ... cu 2 sau şi 3, înc[ă] şi mai multe note să ştie (...) spre a fi vrednici dă cinstea unui mare person unde am să-i trimit peşcheş (...) şi doi căţălaş[i] mici, frumoş[i], vrednici de damă mare, de domniţă"[32].

Aceasta nu înseamnă că nu existau şi în ţară producători de articole de îmbrăcăminte. Mulţi domnitori au iniţiat şi au dat un impetus antreprizelor locale. Încă din deceniul al şaselea al secolului al XVIII-lea, Grigore Ghica III, în prima sa domnie în Moldova, înfiinţează o manufactură de postav la Chipireşti (1766), de ale cărei produse se foloseşte chiar el. Într-o zi apare în divan îmbrăcat în haine din acel postav[33] aspru, grosier, simplu şi sobru, pentru a da o pildă moralizatoare prea luxoşilor boieri ce se luau la întrecere în excentricităţi şi scumpete, încercând să concureze însăşi familia domnească. Dar aceasta e o excepţie la care recursese Ghica atât pentru a-şi ruşina sfetnicii cât şi pentru a impulsiona meseriaşii autohtoni care oricând se puteau făli că produsele lor erau demne de un domnitor, ce le şi cinstise şi preţuise prin purtare. În genere, acestea erau destinate târgoveţilor şi oamenilor din popor. În Muntenia, biv-vel clucerul Radu Slătineanu făcuse, tot cam pe atunci, o fabrică de postav la

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Pociovalişte, ce se va bucura ani în şir de privilegii din partea mai multor domnitori: Alexandru Ghica, Grigore Ghica, Alexandru Ipsilanti, Nicolae Caragea[34].

Cu timpul, numărul producătorilor de articole textile şi al celor cu meserii aferente acestora se măreşte simţitor, încât este necesar să se constituie în rufeturi sau isnafuri (bresle) distincte, uneori antagosnite - până a ajunge la judecata scaunului domnesc. În 1803, Vodă Alexandru Ipsilanti dă un hrisov (întărit în 1814 şi de Ioan Caragea) prin care statuează drepturile rufetului boiangiilor şi clarifică o pricină a lor cu fabricanţii de şaluri şi de ghermesuturi (satin)[35]. Tot Ipsilanti este cel care încurajează întreprinderi de acest fel cu sisteme moderne - în 1805 el acordă privilegii lui H. Gaudin şi Ioan Popa Polizoe pentru a face o filatură de bumbac "după a englezilor tertip". La 1823 un anume Steriu Constantin înfiinţează în Ţara Românească prima "fabrică" (este sigur că acest termen nu avea nimic comun cu înţelesul său de azi şi, probabil, desemna o manufactură cvasimecanizată) de testemeluri (basmale sau batiste numite în 1831 "basmale de naş"). Nouă ani mai târziu, numai în Bucureşti erau patru astfel de fabrici în văpseaua albastră (vechea diviziune administrativă a urbei se făcea după culori), una în cea neagră, opt în cea verde, unde mai era şi una de samalagele (damasc), cinci de găitane şi una de vată, iar în văpseaua roşie una de ciorapi[36]. Încă de la 1796 se stabilise la Bucureşti un prim magazin franţuzesc, filială a firmei Pellet et C-ie din Adrianopole[37], urmat la scurt timp de altele ca şi de firme autohtone. Dezvoltarea producţiei şi comerţului local aduc după ele bunăstarea comercianţilor. Unii sunt ei înşişi eleganţi şi preocupaţi de certificarea statutului lor prin port şi scumpetea fiecărei piese componente. Conştiinciosul Alecu Vrăcăşanu ţine o evidenţă strictă a cheltuielilor şi lucrurilor ce le folosea la 1826. Scrupulozităţii sale îi datorăm inventarul bogat al garderobei ce o poseda, destul de heteroclit de altfel, împletind haine tradiţionale orientale cu cele nou impuse, şi demonstrând că nu era indiferent la formele vestimentare venite din vest. El poartă, după caz, "işlic de 120 lei, fes de 9-10 lei, şapcă de 18 lei sau pălărie de 4,24 lei, anteriu de cutnie (material textil obţinut din amestecarea fibrelor de mătase cu cele de bumbac, n.n.), giubea blănită (20 lei blana, 3,20 lei îmblănitul, 7 lei cusutul, 6,20 lei vopsitul), fermenea (caţaveică scurtă până în talie, n.n.) de 38 lei (unde căptuşala singură costa 10 lei iar cei 17 coţi de găitane 50 lei), scurteică îmblănită de 41 lei, dulamă de postav de 300 lei, ceacşiri de şal (pantaloni turceşti, de obicei roşii, mai lungi şi mai groşi decât şalvarii, purtaţi de obicei iarna, n.n.) de 11 lei, două perechi de pantaloni de 18 şi 55 lei, şase perechi de cizme de diferite calităţi, variind la preţ între 11-12 lei, 20, 25 şi 32 lei, şi pantofi"[38]. Indiferent de averea şi poziţia sa socială ce-l apropia mult de clasa boierimii, acesta era şi rămânea totuşi un negustor. Boierimea era mult mai epatantă în îmbrăcăminte. Unul dintre marii eleganţi fusese chiar poetul Ienăchiţă Văcărescu, boier velit, sfetnic al mai multor domni şi diplomat ce, în misiunea sa la Viena, uimise strălucitoarea curte a lui Iosif II cu luxul său oriental - cântat până şi de bardul popular anonim: "Cu ciubuc de diamant,/ Capot roşu îmbrăcat,/ Cu anteriu de atlaz,/ (...) Cu hanger de Korassan,/ (...) Boier astfel ca un brad/ Nu se află-n Ţarigrad".-

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ce le făcuse pe contesele şi baronesele imperiului să renunţe la eticheţă şi să-l descindă pentru a-i admira mai bine şalul scump de India ce-i slujea de brâu[39].

Bărbaţii erau mai tradiţionalişti şi retardatari, preferând să rămână la veşmântul oriental dictat de rangul boieriei, unde dimensiunea işlicului şi culoarea benzii ce-l surmonta desemnau ierarhia căreia îi aparţinea purtătorul (doar beizadelele aveau voie să poarte alb, căci aceasta era nuanţa rezervată exclusiv familiei domnitoare). Işlicul avea formă globulară, cu un mic cilindru la bază, care se potrivea pe cap - cam ca o pară, cum îl etichetează fostul consul britanic la Bucureşti, William Wilkinson[40] - şi era făcut din carton peste care se întindeau pielicelele a câte 7-8 miei de Astrahan, jupuiţi înainte de naştere. Era obişnuit ca işlicul unui boier divanit să aibă o circumferinţă de 1,80 m, astfel că apariţia sa era magnifică şi impunătoare - deşi aceluiaşi sever şi sobru Wilkinson i se pare că distonează cu frumuseţea restului costumului - cu barba lată, spălată şi parfumată cu persistente esenţe asiatice, înveşmântat în anteriu de cetarea (stofă fină, vărgată), în culori vii (roşu, vernil, bleu, violet, galben-auriu), strâns cu brâu de caşmir, peste care îmbrăca o fermenea de catifea, în tonalităţi mai stinse, cusută cu fir şi bordată cu blană de vulpe, de jder sau de râs, peste care venea giubeaua de pambriu (stofă de lână merinos), grea, îmblănită cu samur (blănurile erau dictate şi ele de înălţimea demnităţilor şi se purtau în tot cursul anului, indiferent de anotimp sau de temperatură). Anteriul în dungi se petrecea pe piept şi pântec pentru a fi încins cu şalul, şi era lung până la pământ, astfel că pe lături, în partea de jos, avea două crestături de 25-30 cm care permiteau mersul. Deşi nu erau vizibili, totuşi, pe dedesubt erau purtaţi şalvari sau ceacşiri. În picioare încălţau meşi (încălţăminte de piele subţire şi moale, fără toc, pusă peste ciorapi şi purtată în papuci sau cizme) şi papuci, pe care însă numai domnul îi avea căptuşiţi cu postav roşu; fiul dragomanului de la Stambul - grec din Fanar ce avea să ajungă, cu siguranţă, domn în principate - avea voie să poarte încălţăminte galbenă[42]; restul boierimii era constrânsă la alte nuanţe, mai sobre. Din brâu era nelipsit hangerul cu mâner bătut în pietre scumpe - mai mult ornamental decât funcţional - şi din mână şiragul de mătănii din diamante, perle, coral, lapis-lazuli, agat sau lemn de trandafir, despre care prinţul Charles Joseph Lamoral de Ligne, aflându-se la Iaşi în 1788 ca general în armata Ecaterinei II, spune că erau folosite pentru mesaje galante, felul de mişcare al mărgelelor preţioase constituind vocabularul îndrăgostiţilor din lumea mare, ce, prin rigiditatea moralei, nu-şi puteau permite cochetăriile saloanelor apusene dar nici nu se puteau dispensa de ele[43].Boierii de rangul II şi III aveau aproximativ aceleaşi veşminte şi în aceeaşi stratificare, dar din alte texturi şi în altă cromatică; cei din urmă, în loc de giubea aveau un halat neîmblăniit, mai subţire sau mai gros, vătuit, după sezon. Işlicul lor era de altă formă, după funcţia ce o deţinea în aparatul administrativ (tronconic sau chiar globular dar surmontat de câte un taler (ca un capac, îmbrăcat în postav de diferite culori). Coconii aveau pe cap un tarabolos sau cealma (turban) din şal scump, un anteriu vărgat, mai lung sau mai scurt (după vârstă) şi peste el fermenea sau cepchen cu mâneci lungi şi despicate, de catifea, cu multe broderii şi ciucuri de fir.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Cu toată această stricteţe vestimentară, nelipsiţii dandy ai oricărei epoci îşi permiteau unele libertăţi. Astfel, după revoluţia din 1821 a lui Tudor Vladimirescu, printre tinerii de neam se lansase o modă "voinicească", ostentativă, ce arbora un costum de melanj arnăuţesc şi panduresc. Ei se îmbrăcau cu poturi (pantaloni largi sus şi strâmţi jos, haiduceşti sau surugieşti), mintean (pieptar) sau cepchen, pe cap cu tarabolos iar în sileah (brâu lat, pentru arme) înfigeau pistoale şi iatagane[44] - cumintele port al coconilor studioşi, care nu ieşeau din vorba părinţilor, rămăsese undeva în urmă, ca lanţurile rupte ale robiei. Această frondă faţă de criteriile rigide ale arhondologiei ce impunea costumul fiecăruia, cât şi ignorarea sorgintelor nobile printr-un comportament incompatibil cu ea, frust, agresiv, bătăios - ce nu de puţine ori a dus la scandaluri soldate cu nenorociri - se înscriu pe linia romantică lansată de Lord Byron ce, prin existenţa lui aventuroasă, devenise idolul tineretului de atunci. Dar dacă bărbaţii încă se mai cramponau de costumul turcesc aceasta nu însemna că nu aveau apetenţă şi nu se pretau la distracţiile europene, cum ne relatează Ion Ghica: "(...) boierii cei tineri îşi lepădau giubelele şi papucii, rămâneau numai în meşi şi alergau de luau fetele şi cucoanele la joc, la poloneză, la parolă, la vals şi la ecossaise" - cu toate că, după constatările lui William Wilkinson, ei nu excelau în graţie şi nu se arătau dansatori buni, nu din lipsă de talent, ci din cauza incomodelor veşminte lungi şi largi[45].

Femeile erau însă mult mai nonconformiste decât soţii lor, adoptând cu dezinvoltură noul şi folosindu-l în combinaţii foarte personale: "Cucoanele cele tinere se purtau legate la cap cu turban de tulpan, zăbranic sau marabu meşteşugit adus cu coadele cu panglice şi urmuz împănate cu stele şi fulii (broşe, n.n.) de diamant, roche de mătăsărie, marţelin sau paplină fără cute, mâneci cu bufanturi, ciupag (bluză, n.n.) scurt pe moda imperiului. Fetele, cu capul gol, cu panglice şi cu flori, roche garnistiă pe poale cu fionguri (funde, n.n.) de panglice şi de stofă. Cucoanele mai în vârstă mai păstrau încă fesul alb, legate cu testemel cu bibiluri, paftale de aur cu pietre scumpe şi cu şal pe spate"[46]. În vreme ce moda bărbaţilor nu se schimba niciodată, ca de altfel în tot Levantul (cum remarca Laurençon) - deşi prinţul de Ligne observa anumite fluctuaţii dictate de la Constantinopol: galbenul fiind culoarea preferată a sultanului, a fost arborat de elegantele Iaşului iar pipele lungi de cireş înlocuiseră pe cele de iasomie în panopliile pasionaţilor fumători[47] - soţiile lor le-o luaseră cu cel puţin o generaţie înainte, fiind foarte atente la nota dată de Paris, iar croitorii străini aveau suficient de lucru pentru ele căci eleganţa lor fabuloasă era competitivă cu cea din marile capitale cu atât mai mult cu cât era amplificată de profuzia somptuoaselor bijuterii şi ornamente orientale[48]. Ele nu pierdeau nici un prilej de a se informa. Şi chiar dacă se aflau în vârful ierarhiei sociale nu se simţeau înjosite de a se interesa ce se mai poartă în străinătate, conversaţie firească între două femei, chiar dacă acestea erau doamna ţării, soţia lui Nicolae Mavrogheni, ce o întreba pe Lady Craven, oaspetea ei, "dacă a fost îmbrăcată după moda franţuzească"[49].

Exasperat de puternica şi alarmanta intruziune a "hainelor nemţeşti" în Ţara Românească, Grigore Vodă Ghica dă o ordonanţă la 27 Iulie 1827 prin care toţi cei

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ce le purtau erau somaţi să renunţe la ele în termen de trei zile, altfel expunându-se la aspră pedeapsă. Probabil că această decizie voia să reîntărească prestigiul tot mai scăzut al demnităţilor ce semnificau ierarhia socială, fapt ce s-ar fi repercutat şi asupra luxului exorbitant al familiilor boiereşti constrânse astfel la sobrietate - restricţiile somptuoare erau acum uitate, deşi ultima fusese dată de Ioan Vodă Caragea cu doar zece ani în urmă. O egalizare a acestei tradiţionale stratificări prin democratizarea veşmântului era de neconceput încă, atâta vreme cât starea unui boier se citea de departe, aşa cum s-a arătat mai sus, după culori, blănuri, mărimea işlicului şi barba ce o avea şi, în funcţie de toate acestea, se doza plecăciunea şi respectul ce i se cuveneau. Chiar în ochii luminatului Dinicu Golescu acest lucru pare uimitor la Viena - deşi nu inacceptabil, ca dovadă că îi prilejuieşte reflecţii critice la adresa înţelegerii greşite a eleganţei de la noi - unde, pe celebrele promenade avea acces toată lumea şi unde "(...) un străin nu poate cunoaşte care este din nobleţe şi care din norod, sau pe bogat de sărac, căci nu sunt cei mai mari îmbrăcaţi în firuri şi damele pline de scule, ci toţi îmbrăcaţi cu haine numai curate. Muerea cea proastă cu haine de zece fiorini, de stambă curată şi croită frumos, şi doamna cea din nobleţă şi bogată, cu rochie sau de maldehi sau de croază, sau de percal (ţesătură fină şi deasă, de bumbac, de obicei albă, n.n.), curate şi croite pe trup frumos, făr'de a avea pe rochii cutiia lui Bucur cu toate feţele de panglice, care sunt de preţ de 50, 60 de fioreni. Cine vor vedea pe acele de mai mare neam dame din Viena şi pe ale noastre, pe cele de al treilea mână, vor socoti pe Vieneze de sărace şi pe acestea ale noastre, stăpânite de lux, milioniste. Iar adevărul este cu totul împotrivă, căci acelea au destul, dar luxul şi hainele impestriţate nu le plac, iar ale noastre sunt destul de sărace, căci toată marfa să ia pe răboj până începe a-şi pune moşiile la mezat, dar sunt stapânite groaznic de lux. Mai bucuoase sunt, acasă să le moară copiii de foamne, decât să iasă la plimbare făr'de a avea pe rochie altă sută de bucăţele de felurimi cusute, ce le zic garnituri, care le este o îndoită cheltuial"[50].

Luxul ostentativ, fie chiar şi de prost gust, era afişat, din spirit de emulaţie, cu o nedisimulată dorinţă de epatare în acea perioadă de nesiguranţă politică şi economică, la fel de labilă ca şi pasagera modă. Şi nu nu numai îmbrăcămintea la zi era o pasiune şi constantă preocupare a elegantelor, ci şi fardul, folosit atât de abundent încât contele de Langeron - venit din deloc sobrele şi modestele saloane ale Parisului şi St. Petersburgului - este agresat de feţele lor vopsite în toate culorile şi unghiile date cu carmin[51]. Era, desigur, o problemă de gust personal, căci vom găsi în scrisori aparţinând unor memorialişti cu fond cultural şi provenienţă identică, debitând păreri divergente în privinţa portului şi manierelor de aici, din chiar aceeaşi perioadă: uşor adaptabilul şi curiosul prinţ de Ligne, dornic să pătrundă cât mai bine spiritul societăţii în care îl aruncase soarta războiului şi să fie adoptat de ea (mergând până acolo încât să-şi însuşească obiceiurile şi costumul ei), găseşte virtuţi deosebite portului oriental, lejer şi transparent, ce evidenţiază formele armonioase ale trupurilor domniţelor şi jupâniţelor, în vreme ce intransigentul şi trufaşul conte de Langeron detestă rochiile lor largi, fără corset, care lasă libere pântecele să iasă, disgraţios, în afară[52].

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Cât a fost luată în serios pe moment acea decizie anacronică a lui Ghica Vodă nu putem şti, dar, câteva luni mai târziu, în primăvara lui 1828, când se zvonise că vin iar armatele ruseşti şi degringolada pusese stăpânire pe ţară ca în vremea zaverei, iar boierii şi domnul porneau în bejenie, acelaşi admirabil epistolier care a fost Ion Ghica a observat între pribegi "(...) tineri coconaşi şi negustori îmbrăcaţi care turceşte care nemţeşte"[53]. Contele de Langeron observase fracuri purtate, timid, de tineri încă de la 1806[54]. Pe lângă aducerea la acelaşi numitor, fără specificarea rangurilor, aceste noi haine cu care marea masă a populaţiei nu era deprinsă pe deplin, creau şi diferite confuzii şi neplăceri căci, orice supus român ce le purta era luat drept străin şi apostrofat, cu motiv sau fără, "mai neamţule!", "neamţ beţiv" sau "neamţo dracoli"(de fapt "neamţu' dracului" în percepţia unui francez), dacă se întâmpla să aibă cumva şi vreun diferend sau să bruscheze accidental pe altul ce nu le purta[55]. Schimbarea costumului a fost o reală revoluţie, cu toate represaliile aferente - nu neapărat din partea comenduirii (care, cum s-a văzut, nu era foarte fermă în aplicarea pedepselor) cât din partea opiniei publice, care-şi exprima nedeprinderea cu noua modă prin invective ce acopereau întreaga scară valorică de la ironie la batjocură grosolană şi hulă. Cei mai bisericoşi puneau pe seama luxuriei şi nedumnezeirii celor în haine nemţeşti toate relele abătute asupra ţării (ciumă, holeră, cutremure, incendii, secete, foamete, războaie, bejenie, invazii şi ocupaţii străine), precum meşterul bucureştean Ioan Dobrescu în paginile dedicate anului 1814 din cronica sa: "Apoi, ce să vezi? Muerile cu capetele goale şi tunse, dezgolite până la brâu (moda "empire" cu părul scurt, rochia cu talia sus şi foarte decoltată, n.n.). oamenii îşi lepădaseră portul şi-şi luoase portu strein, ca păgânii, unii nemţeşte, alţii sfranţozeşte, alţii în alte chipuri, cu părul tuns, cu zulufi ca muerile (...). La biserică mergeam ca la priveală (spectacol, teatru, n.n.), care şi mai care cu haine mai bune, muerile cu felurimi de podoabe drăceşti (...). Mai în scurt, mândriia aşezase scaun în Bucureşti. Nu credeam în Dumnezeu, numai în ziduri, în haine, în înşelătorii, în mâncări bune, în beţii şi mai vârtos cuviia de faţă"[56].

Ocupaţiile străine, de mai lungă sau mai scurtă durată, ce obosiseră, secătuiseră şi creaseră un adevărat marasm - cea rusească din 1769, cea austriacă dintre 1787-1791 împărţită cu cea rusească din 1790-1791, şi iar a celor din urmă între 1806-1812 - cu toate relele lor date de abuzurile comandanţilor militari, de regimul dur impus populaţiei, de rechiziţiile şi profitul uriaş de pe urma resurselor ţării, ca să nu mai vorbim de molime şi apucături urâte lăsate în urmă, au avut şi o parte bună, contribuind la obişnuirea conservatoarei societăţi româneşti cu costumul şi obiceiurile apusene. Astfel, se răspândeşte şi generalizează folosinţa limbii franceze în saloane, a doua ca importanţă după greacă, se bea champagne şi lichior, ceai şi ciocolată, se joacă pătimaş cărţi şi biliard, ruletă şi loterie, acasă sau la club şi cazino (care erau deja ceva comun în capitale, în jurul lui 1820) - cadoul cel mai funest făcut de ofiţerii imperiali boierimii române[57] - sunt preluate dansurile occidentale[58], se înlocuieşte tipul de petrecere musulmană, lungă şi molcomă, cu baluri vioaie şi frivole, se asimilează absolut tot ce este nou şi, în final, vestimentaţia. Acelaşi fin dar caustic observator care era generalul

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

conte de Langeron comenta, cu emfază şi automulţumire, că venirea ruşilor schimbase obiceiurile, toaletele şi manierele locuitorilor Moldovei mai repede, mai radical şi mai irevocabil decât măsurile coercitive luate de Petru I pentru renaşterea imperiului său. Într-un singur an nu numai rochiile şi dansurile erau adoptate cu multă convingere ci şi moravurile aduse odată cu ele: "În 1806 noi găseam încă multe dintre aceste doamne în costum oriental, casele lor fără mobile şi soţii lor foarte geloşi. Dar revoluţia care s-a făcut la Iaşi, apoi la Bucureşti şi în provincie, a fost pe cât de rapidă pe atât de completă: într-un an toate doamnele moldovence şi valahe au adoptat costumul european (...). Doamnele moldovence ştiind că în ţările civilizate o femee de bon ton trebuia să aibă un amant, şi-au luat doi pentru a fi şi mai la modă" - notează el cu nedisimulată maliţie şi invidie (probabil că nu fusese printre cei aleşi !) deşi nu-şi poate ascunde uimirea faţă de calităţile lor de adaptare şi înţelegere a noului - " (...) aceste doamne având multe aptitudini pentru tot ce vor să înveţe, au ajuns într-un an să danseze de minune, în vreme ce, când noi venisem în Moldova, ele nu ştiau nici să meargă[59]. Contele exagera ca orice reprezentant plin de fatuitate al unei forţe de ocupaţie străine care voia să pară benignă şi civilizatoare. Sigur, această îmbrăcăminte era prea devreme să fie arborată de toţi dintr-odată, dar fusese pregătit terenul, fondul ideatic şi psihic, pentru definitiva occidentalizare a portului, ce avea drept corolar firesc modificarea, în concordanţă, a comportamentului impus brusc, brutal chiar, de Regulamentul Organic (1830) produs de protectoratul rusesc din 1828-1834 ce, prin statuarea formelor de guvernământ şi a ierarhiei după principii apusene, schimba în consecinţă şi veşmântul. Costache Negruzzi descrie cu multă ironie aceste momente de nehotărâre: "Coconul Andronache era unul dintr-acei oameni din norocire rari, adevăraţi cameleoni a societăţii, care-şi prefac sufletul şi portul după vreme şi împregiurări. Aşadar, până acum de cinci ori îşi schimbă hainele. Întâi la 1812 şi-a ras barba şi s-a îmbrăcat europeneşte. Pe urmă, în vremea d. Calimah, luă iar costiumul lung. La 1821 bejănărind, îmbrăcă iarăşi fracul şi îşi rase şi musteţile. Înturnându-se, iar luă şlicul. Apoi la 1828, apucă din nou fracul, îşi lasă favoriţi mari şi barbetă, şi puse şi ochilari. Zice că nu se va mai schimba, dar putem să-l credem?"[60] Acelaşi versatilism reflectat de costum şi limbaj avea să-l remarce, cu umoru-i caracteristic, şi Vasile Alecsandri: "Ei astăzi poartă frace strâmte şi ciripesc *bonjour* şi *bonsoir*, pentru că aşa-i moda. În vremea turcilor ei purta cealmale şi făcea temenele, zicând *hojdghioldum, safaghioldum*. Sub domnii greci, ei îşi încărca capetele cu şlice şi din *ţelebimu* nu se scotea. Cine ştie de-or veni hinezii în ţară dacă ei nu s-or face mandarini şi daca nu s-or numi Cing-ching-tungfo ?"[61] Călătorii străini prin Principatele Române de la acea dată, martori oculari ai avatarurilor schimbării violente a unei matrice culturale orientale cu una occidentală - cu precădere franceză - erau şi mai receptivi decât localnicii la acest tablou pe care-l descriu în imagini vii şi pline de culoare. Pictorul Barabás Miklos are observaţii judicioase pe care le consemnează cu mult nerv şi imediateţe: "Această epocă era foarte curioasă la Bucureşti, unde lumea voind a se linguşi pe lângă muscali, a început să se lase de obiceiurile turceşti, imitând şi luând pe cele europene (...). Cocoanele din înalta aristocraţie purtau mai toate rochie

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

după moda franceză. Tinerimea fireşte îşi schimba mai uşor portul decât oamenii mai în vârstă, care obişnuiţi cu hainele turceşti, se lăsau numai cu încetul de ele, luând în locul turbanului o şapcă asemănătoare şepcii ofiţerilor ruşi, în loc de nădragii largi, pantaloni şi în locul papucilor galbeni cizme negre"[62]. Aşa înveşmântaţi boierii arătau, desigur, mai mult a negustori! Având contacte strânse cu administraţia rusă şi cu generalul conte Pavel Kiseleff, boierii veliţi au fost cei dintâi care au accedat la costumul apusean, mai mult de nevoie decât de voie. Sacrificarea unei bărbi se făcea aproape cu acelaşi ceremonial cu care se făcuse lăsarea ei la căftănire. Numai că acum, cel ce o rădea nu mai era acelaşi berber-başa (şeful bărbierilor) domnesc ci unul sau mai mulţi prieteni de acelaşi rang, ce făceau haz dar mai înghiţeau şi câte o lacrimă de tristeţe pentru vremurile definitiv apuse. Pictorul ungur asistă la scena ce a urmat unei astfel de raderi în casa Cantacuzinilor, unde gazda şi oaspeţii, deşi îmbrăcaţi în fracuri, stăteau turceşte pe canapea sau pe jos, lângă scaune (nefiind încă obişnuiţi cu întrebuinţarea lor şi cu binefacerile salonului !), păstrându-şi jobenele pe cap ca pe işlicele de odinioară şi fumând gravi din ciubuce. "Această scenă era aşa de ridicolă încât ar fi meritat să o desenez"[63] conchide elegantul şi pedantul pictor itinerant.

Pentru un străin era, într-adevăr, un spectacol uimitor şi fascinant în exotismul său la fel ca cel oferit de un voiaj în ţări îndepărtate ce te îmbinau cu izul lor de escapadă romantică în necunoscut, căci aici se puteau vedea" (...) tot soiul de contrasturi precum: baloane (cupeuri, n.n.) de Viena cu înhămături necunoscute pe la noi; pălării din Franţa cu şlice orientale; frace cu anterie; toalete pariziene cu costiumuri străine şi originale. (...) luxul şi sărăcia, durerea şi veselia, ideile nouă şi ideile vechi, costiumele Evropei şi costiumele româneşti, toate sunt unite la un loc, sunt mestecate la un loc şi produc un efect neînchipuit atât ochilor cât şi mintei"[64]. Şi era cu atât mai insolit cu cât reprezenta esenţa realităţii situaţiei unice, în acel moment, în lume a locuitorilor acestor ţări care erau occidentali în spirit, cu toate afinităţile culturale şi politice în Apus, şi orientali în aspect, traşi înapoi şi adjudecaţi de zona asiatică. Toţi călătorii pe aceste meleaguri au fost frapaţi de marile discrepanţe ce le întâlneau la tot pasul şi în special de cele vestimentare, pe care nu au ezitat să le noteze şi să le facă publice întregii Europe ca pe o mare curiozitate. Prinţul Anatole de Demidoff îşi consemnează impresiile despre promenada bucureşteană ticsită zilnic de echipaje luxoase: "În aceeaşi trăsură în care vedeţi femei ale căror toalete şi maniere fac totul să semene cu eleganţa şi cochetăria vieneză, puteţi remarca, de asemenea, fracul negru, care reprezintă tânăra Valahie, plasat vizavi de nişte figuri nobile şi venerabile de boieri cu barba albă şi cu boneta în formă de dom, greu acoperământ de cap importat de grecii din Fanar.

Pe capra trăsurii este aşezat, grav, fie un vizitiu înveşmântat à la russe, strâns în lungul său caftan, fie un turc cu turban mare sau un arnăut cu fustanelă albă şi unduitoare. Într-un cuvânt, această procesiune rapidă care zboară prin praful serii, aceste pene, aceste turbane, aceste voaluri, care trec şi se încrucişază în jurul tău, compun un spectacol cu totul ciudat şi de o atrăgătoare noutate"[65]. Şi acest melanj, datorat obstinaţiei boierilor bătrâni de a-şi păstra portul fanariot al tinereţelor lor

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

sentimentale, a durat încă mult, până în preajma Unirii Principatelor din 1859 - mutându-se apoi la periferie, la târgoveţi şi negustori, care îl mai păstrează încă vreo 20 de ani - de fiecare dată menţionat, cu mirare, de câte un călător străin neavizat sau încă neacomodat cu surprizele ce le putea afla aici.

Un factor decisiv pentru generalizarea "hainelor nemţeşti" l-a avut înfiinţarea, în 1830, a miliţiilor pământene. Amintirile unor contemporani ni-i descriu pe viitorii comandanţi înainte şi după îmbrăcarea surtucului galonat. Colonelul Grigore Lăcusteanu evocă întâlnirea unor generali ruşi cu polcovnicul Ion Solomon ce "era îmbrăcat arnăuţeşte, cu şalvari, cepchen, legat la cap turceşte şi cu pistoale la brâu"[66]. În epocă, momentul era salutat de presă în termeni jumătate nostalgici jumătate glorioşi - în Moldova, "Albina" comenta: "D. Hatman , Constantin Paladi, generalul inspector şi şeful oastei pământenesci, răzând barba şi dezbrăcând costumul asiatic s-a îmbrăcat cu uniforma militărească naţională"[67]. Adopţiunea nu era totdeaun atât de netă pentru că nici purtătorii nu erau pe de-a-ntregul hotărâţi pentru care dintre mode să opteze. Jean A. Vaillant, profesor la Colegiul Sf. Sava, văzuse la revista trupelor un tânăr ofiţer ce stătea în front cu ceacoul pe cap dar pe umeri cu vechiul contăş îmblănit pus peste uniformă şi papuci puşi peste cizmele cu pinteni[68] - imagine cât se poate de elocventă pentru debusolarea totală în care se aflau ţările române la început de veac, şi nu numai în vestimentaţie ci în toate domeniile vieţii. Acest aspect plin de culoare locală al începuturilor renaşterii armatei române a persistat multă vreme în memoria unor istorici militari - cazul relatat de Vaillant nu era o singularitate căci, până să îşi facă uniforma, mulţi dintre boierii ce se văzuseră deodată ofiţeri, se purtau cu sabia încinsă peste anteriu şi cu ceacoul sau şapca de tip rusesc pe cap[69]. Acceptarea s-a făcut cu mai multă uşurinţă aici decât în viaţa civilă şi datorită faptului că rangurile boiereşti au fost echivalate cu gradele militare, neexcluzând dintr-odată amintirea arhondologiei cu stricta ei stratificare. În plus, ceacoul tronconic de carton, acoperit cu piele neagră de miel, aducea cu işlicul fanariot.

Celălalt filon important de pătrundere a modei occidentale şi al obişnuirii locuitorilor cu ea au fost negustorii străini, consulii puterilor europnene, preceptorii copiilor de familie avută, trupele de actori ambulanţi[70], pictorii peregrini, refugiaţii francezi regalişti (ca arhitectul Xavier Villacrosse sau miniaturistul Henri de Mondonville) sau neapoleonieni (precum fraţii Antoine şi Barthélemy Bacheville, căpitani în Vechea Gardă a împăratului, sau Victor Cuénim) şi alţi sudiţi, ca şi prea puţinii pământeni ce studiaseră în străinătate. La început exemplul lor nu a contribuit decât la contaminări superficiale ale portului, de ordinul adoptării cămăşilor cu guler înalt şi a legăturilor de gât, ce se vedeau prea puţin de sub straturile de haine orientale şi cu precădere la boierii de rangul II sau III şi la coconi, care nu aveau barbă; sau a coafurilor cu părul adus înalt spre faţă şi pieptănat în cârlionţi pe tâmple ce constituia, oricum, un pas înainte faţă de capetele rase pentru a ţine mai bine fixate cealmalele, giugiumanele şi işlicele. Mondonville şi Villacrosse, autoexilaţi aici de persecuţiile napoleoniene, au fost printre primii care au adus pe străzile Bucureştilor extravaganţele costumului parizian încă nehotărât între strălucirea nobiliară de dinainte de

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

revoluţie şi sobrietatea virtuţilor burgheze de după, atât de bine caracterizat de termenul cu care era persiflat - "incroyable". Un portret bust, în cretă şi cărbune, al lui Villacrosse ni-l prezintă în redingotă cu guler şal şi colţurile gulerului cămăşii mult înălţate pe obraz. La Iaşi, Cuénim, fost soldat în armata franceză şi rămas aici după nefericita campanie din 1812, deschisese un pension de mare renume în care elevii erau, desigur, neobişnuiţi cu manierele şi modele Imperiului - el însuşi dădea cel mai bun exemplu în acest sens. Şi tot la Iaşi alt elegant era Gheorghe Asachi, proaspăt întors de la studii din Italia, cum ni-l relevă portretul făcut de Giovanni Schiavoni, într-un gheroc strâns pe talie, cu brandemburguri, şi o legătură neagră rulată de mai multe ori în jurul gâtului. Protectorul său, mitropolitul Veniamin Costache, fusese şi el un tânăr luxos şi la modă aşa cum apare în compoziţia lui Eustratie Altini ce evocă intrarea sa în cinul monahal. Pe doctorul Constantin Caracaş, arhiiatros (medic primar şi director sanitar) al capitalei Munteniei, ce fusese şcolit la Viena, îl vedem într-o vestimentaţie mai apropiată de gustul ponderat şi conservator al austriecilor, dar foarte nouă pentru Principate: el are o redingotă albastru închis (pe reverul căreia luceşte ordinul rusesc Sf. Ana), vestă albă cu guler destul de înalt şi legătură de gât albă al cărei nod e invizibil. Nu poartă perucă, dar părul e pudrat, cârlionţat şi strâns cu o fundă albastră după moda "nemţilor cu cozi".

Majoritatea pictorilor peregrini ce ne-au vizitat, rămânând aici definitiv sau plecând mai departe, în căutare de exotism şi de comanditari pentru portretele lor - a căror modă nu trebuie nici ea neglijată dintre factorii occidentalizării şi ai modelării noilor criterii estetice - erau toţi oameni eleganţi, stilaţi, de lume, companii agreabile şi căutate de societatea înaltă a capitalelor noastre. Mihail Töpler, Mauriciu Loeffler, Leopold Stawski, Giovanni Schiavoni, Nicolo Livaditti, Barábas Miklos, Josef August Schoefft, Carol Wallstein, Anton Chladek şi Carol Szathmàri erau toţi arbitrii modei ale căror păreri şi indicaţii erau urmate cu sfinţenie, iar noile veşminte în care apăreau ţineau locul jurnalului de modă ce încă nu apăruse aici. Unii dintre ei s-au amuzat autoportretizându-se în veşmântul oriental care atâta îi uimise la primele contacte cu Principatele Române, ca la un bal, de sub care însă adevărata fizionomie neasiatică, cu faţa roşcovană încadrată de favoriţi şi mustăţi, le desconspira naţionalitatea europeană - precum Wallstein sau, mai târziu, Szathmàri pozat în costum chinezesc. Toţi erau spirite prin excelenţă romantice, cotropite de pasiuni, posedate de exemplele literare şi artistice ale epocii, a căror venire aici era o antrepriză aventuroasă ce se dovedise şi lucrativă. Dar dacă venirea aici le-a lărgit orizontul şi bagajul de cunoştinţe şi experienţe, acelaşi aport l-au avut şi ei pentru ţara şi societatea cărora li s-au pus în slujbă, căci, prin ei, orientarea către Occident a vestimentaţiei şi gustului a fost ireversibilă[71]. Ea urma îndeaproape idealurile de libertate, egalitate şi unitate aduse de aceştia de la izvoarele revoluţiilor europene (spre pildă, Livaditti fusese carbonar), făcând şi din modă o importantă armă de emancipare de sub tutela otomană, disimulată dar deosebit de eficientă şi cu rezultate la fel de sigure ca şi cele politico-diplomatice. Căci ce altceva sunt crinolinele din vremea Unirii Principatelor şi turnurile Războiului de independenţă dacă nu descendentele directe ale timidelor

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ciupage cu mâneci à gigot şi fuste plisate "empire" ? E drept că strada şi viaţa zilnică şi-au pierdut mult din culoare prin sobrietatea dobândită de hainele bărbăteşti ce, până la occidentalizarea lor, erau la fel de strălucitoare şi bogate ca şi ale femeilor şi chiar le întreceau, la fel cum se întâmplase şi în Europa până la Revoluţia Franceză, când vestimentaţia masculină era cea care dădea tonul modei. Doar militarii mai rămân să aducă, după jumătatea secolului al XIX-lea, nuanţe eclatante şi forme insolite de şepci, căşti, căciuli sau chipie, între formele stereotipe şi tonurile mohorâte care dominau saloanele şi străzile. Singurele note de personalitate şi exces pentru a para monocromia fracului şi redingotei sunt coafurile, bărbile şi mustăţile cărora, acum neîngrădiţi de vechile reguli ale arhondologiei, le dau cele mai fanteziste şi fantastice forme, în dorinţa de a fi cât mai personali şi a se remarca în masa uniformă şi egalizatoare.

Fără ciocnirea de tendinţe şi pasiuni contradictorii de la cumpăna veacurilor al XVIII-lea şi al XIX-lea, atât de uimitoare în ciudăţenia sa, inegalabilă comparativ cu oricare parte a lumii acelui moment şi inepuizabilă sursă de impresii pentru călători şi memorialişti, este greu de conceput România modernă, cu uluitoarele progrese făcute în cele câteva decade în care a trecut fulgerător prin timpi şi civilizaţii, de la feudalism la capitalism, asimilând cu repeziciune toate noutăţile, din orice domeniu al vieţii, indiferent de provenienţa şi orientarea politică a producătorului - aici dovedindu-şi, odată în plus, maturitatea diplomatică, dorinţa de pace, neutralitatea şi deschiderea spre tot ce era mai avansat şi mai valoros în ştiinţă şi cultură - şi astfel ieşind din izolarea poziţiei sale de "poartă a Orientului" spre a se integra, pe picior de egalitate, în concertul european al istoriei contemporane şi a-şi dobândi prin propriile-i forţe unitatea şi independenţa.

1 F. G. L[aurençon], *Nouvelles observations sur la Valachie, sur ses productions, son commerce, les moeurs et coutumes des habitants et sur son gouvernement*, A. Egron, Paris, 1822, p. 8-10.
2 N. Iorga, *Scrisori de boieri şi negustori olteni şi munteni către casa de negoţ sibiană Hagi Pop*, Bucureşti, 1906, p. 3, 8.
3 *Ibidem*, p. 9, 19.
4 *Ibidem*, p. 33.
5 *Ibidem*, p. 51.
6 *Ibidem*, p. 41, 71, 85.
7 *Ibidem*, p. 51, 50-51, 53.
8 William Wilkinson, *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia Including Various Political Observations Relating to them*, London, 1820, p. 129, 131; F. G. L[aurençon], *op.cit.*, p. 36.
9 G. I. Ionnescu-Gion, *Istoria Bucurescilor*, Stabilimentul Grafic I.V. Socecu, Bucureşti, 1899, p. 708.
10 N. Iorga, *op.cit.*., p. 9, 49.
11 *Ibidem*, p. 51.
12 I. C. Caragea, *Un ofiţer austriac despre Moldova (pe la 1854)*, în RI, N-le. 3-6, aprilie-iunie 1920.
13 N. Iorga, *op.cit.*, p. 23.
14 *Ibidem*, p. 76, 77.
15 *Ibidem*, p. 70.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

16 Lady Elizabeth Craven, *A Journey through the Crimea to Constantinople in a Series of Letters from the Right Honourable Elizabeth lady Craven to His Serene Highness the Margrave of Brandebourg*, Anspach and Bareith, Dublin MDCCLXXXIX, p. 389, 394; G. I. Ionnescu-Gion, *op.cit.*, p. 531-532, 680, 684.

17 Generalul Conte de Langeron, *Jurnalul răsboielor făcute în serviciul Rusiei la 1790 de Generalul Comite de Langeron*, în *Documente privitóre la Istoria Românilor. Urmare la colecţiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki*, supliment I, vol. III, Bucureşti, 1889, p. 75, 79.

18 N. Iorga, *op.cit.*, p. 6.

19 *Ibidem*, p. 9.

20 *Ibidem*, p. 16.

21 Generalul Conte de Langeron, *op.cit.*, p. 75; Marcu-Filip Zallony, *Despre fanarioţi*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, Bucureşti, 1897, p. 53.

23 N. Iorga, *op.cit.*, p. 10.

24 Anatole de Démidoff, *Voyage dans la Russie Meridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie*, Ernest Bourdin et Cie, Editeurs, Paris, MDCCCXL, p. 130-131.

25 F. G. L[aurençon], *op.cit.*, p. 9.

26 G. I. Ionnescu-Gion, *op.cit.*, p. 472.

27 Generalul Conte de Langeron, *op.cit.*, p. 79.

28 N. Iorga, *op.cit.*, p. 11, 29, 30, 31, 35, 48, 51, 81.

29 Antaole de Demidoff, *op.cit.*, p. 249.

30 G. I. Ionnescu-Gion, *op.cit.*, p. 698.

31 N. Iorga, *op.cit.*, p. 36.

32 *Ibidem*, p. 34.

33 A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, f.a., vol. IX, p. 181.

34 G. I. Ionnescu-Gion, *op.cit.*, p. 470.

35 George Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594-1821)*, Editura Academiei R.P.R. (1961), p. 641-644.

36 Dan Berindei, *Oraşul Bucureşti, reşedinţa de capitală a Ţării Româneşti 1459-1862*, Societatea de ştiinţe istorice şi filologice din R.P.R, Bucureşti, 1963, p. 161.

37 G. I. Ionnescu-Gion, *op.cit.*, p. 472.

38 N. Iorga, *Un negustor bucureştean acum o sută de ani*, în RI, N-le. 10-12, octombrie-decembrie 1920.

39 G. I. Ionnescu-Gion, *op.cit.*, p. 696-697, 680.

40 William Wilkinson, *op.cit.*, p. 135.

41 Marcu-Filip Zallony, *op.cit.*, p. 53.

42 General Radu Rosetti, *Câteva scrisori şi documente turceşti privitoare la ţările noastre*, în AAR, Mem.Secţ.Ist., seria III, tom XXIII, Memoria 2, 1940.

43 *Fragment d'une lettre de Monsieur le Prince de Ligne à Monsieur le Comte de Ségur, Ministre de France à St. Petersbourg*, în Generalul Conte de Langeron, *op.cit.*, *p. 77.*

44 Ion Ghica, *Din vremea lui Caragea*, în *Scrisori către V. Alecsandri*, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1953, p. 69-70.

45 Idem, *Un bal la curte în 1827*, p. 209; William Wilkinson, *op.cit.*, p . 137.

46 Ion Ghica, *op.cit.*, p. 209.

47 *Fragment d'une lettre de Monsieur le Prince de Ligne*, p. 78.

48 F. G. L[aurençon], *op.cit.*, p. 31; William Wilkinson, *op.cit.*, p 135; *Voyages des frères Bacheville, capitaines de l'ex-garde, Chevaliers de la Légion d'Honneur, en Europe et en Asie, apres leur condemnation par la Cour Prévôtale du Rhône*, en 1816, Paris, 1822, p. 209; Èdouard Thouvenel, *La Valachie en 1839*, Extrait de la Revue des Deux Mondes du 15 mai 1839, p. 17, 18; G. I. Ionnescu-Gion, *op.cit.*, p. 681.

49 Lady Elizabeth Craven, *op.cit.*, p. 392.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

50 Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriii mele, Constandin Radovici din Goleşti, făcută în anul 1824, 1825, 1826*, Editura Minerva, Bucureşti, 1977, p. 58.
51 Generalul Conte de Langeron, *op.cit.*, p. 75, 77.
52 *Ibidem*.
53 Ion Ghica - Teodor Diamant, *op.cit.*, p. 144.
54 Generalul Conte de Langeron, *op.cit.*, p. 79.
55 Alecu Russo, *Studie moldovana*, în *Scrieri comentate de Petre V. Haneş*, ediţia II, Editura Scrisul Românesc, Craiova, f.a., p. 293; Dr. Andrei Veress, *Pictorul Barábas şi românii (cu însemnările sale din 1833 despre viaţa bucureşteană)*, în AAR, Mem.Secţ.Lit., seria III, tom IV, Memoria 8, 1930, p. 25; V. Alecsandri, *Balta Albă* în *Proză*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1966, p. 175, 181.
56 Ilie Corfus, *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu (1802-1830)*, în *Studii şi articole de istorie*, vol. VIII, Bucureşti, 1966, p. 341.
57 F. G. L[aurençon], *op.cit.*, p. 30, 36; William Wilkinson, *op.cit.*, p. 139.
58 Generalul Conte de Langeron, *op.cit.*, p. 79; G. I. Ionnescu-Gion, *op.cit.*, p. 708.
59 Generalul Conte de Langeron, *op.cit.*, p. 79.
60 Const. Negruzzi, *Au mai păţit-o şi alţii*, în *Opere alese*, Ed. de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1955, p. 89.
61 V. Alecsandri, *op.cit.*, p. 23-24.
62 Dr. Andrei Veress, *op.cit.*, p. 23-24.
63 *Ibidem*, p. 24-25.
64 V. Alecsandri - *Balta Albă*, *op. cit.*, p. 182, 185.
65 Antole de Demidoff, *op.cit.*, p. 118.
66 *Amintirile Colonelului Lăcusteanu*, publicate şi adnotate de Radu Crutzescu, Fundaţia pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1935, p. 51.
67 George Ioan Lahovary, *Hârtii vechi, Genesa oştirii românesci 1830*, Bucuresci, 1893, p. 22.
68 J. A. Vaillant, *La Roumanie ou histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or, ardialians, vallaques et moldaves, résumés sous le nom de romans*, Arthus Bertrand, Éditeur, Paris, 1844, tome III, p. 437.
69 [I. Manolescu-Mladin, maior în retragere], *Memorii şi amintiri despre Istoria progresivă a Armatei Române 1830-1890*, în *Patrula*, No.2 şi 3/16 ianuarie - 1 fevruarie 1891.
70 N. Iorga, *Femeile în viaţa neamului nostru - chipuri, datine, fapte, mărturii*, Tipografia Neamul Românesc, Vălenii-de-Munte, 1911, p. 92.
71 Adrian-Silvan Ionescu, *Pătrunderea vestimentaţiei occidentale în portul boierimii române înainte şi după 1800*, în *Arta Românească în "Secolul Luminilor"*, Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice, Bucureşti, 1984.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

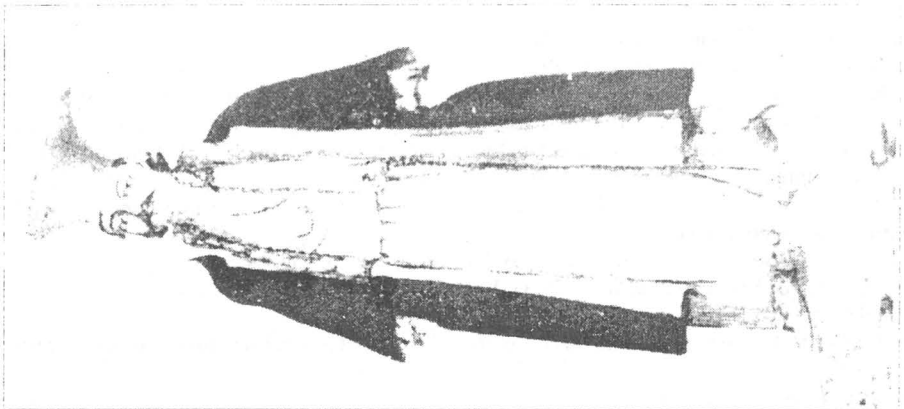

Fig. 2

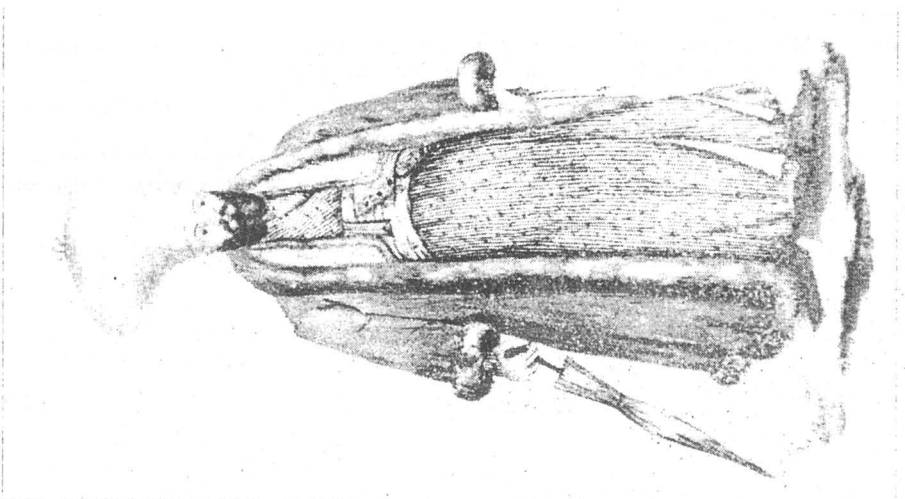

Fig. 1

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

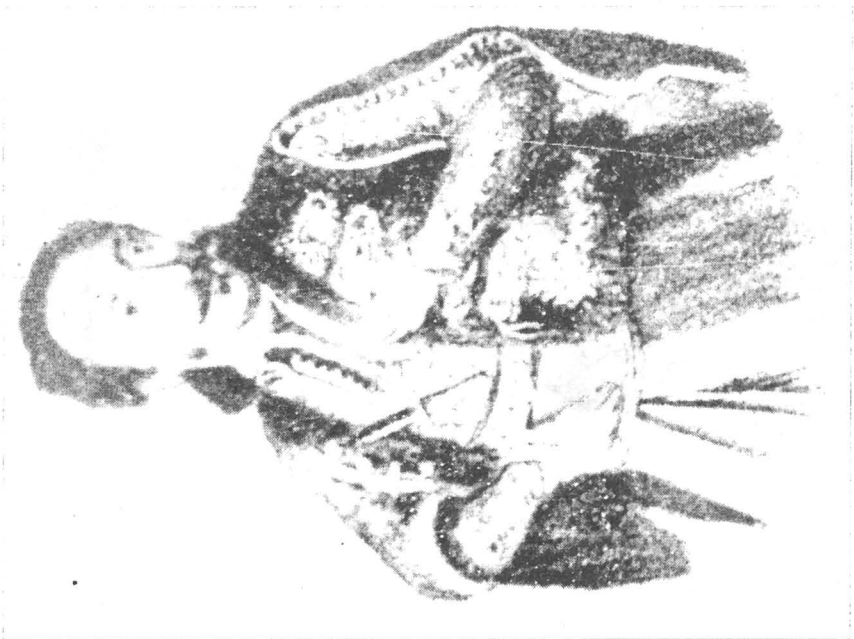

Fig. 4

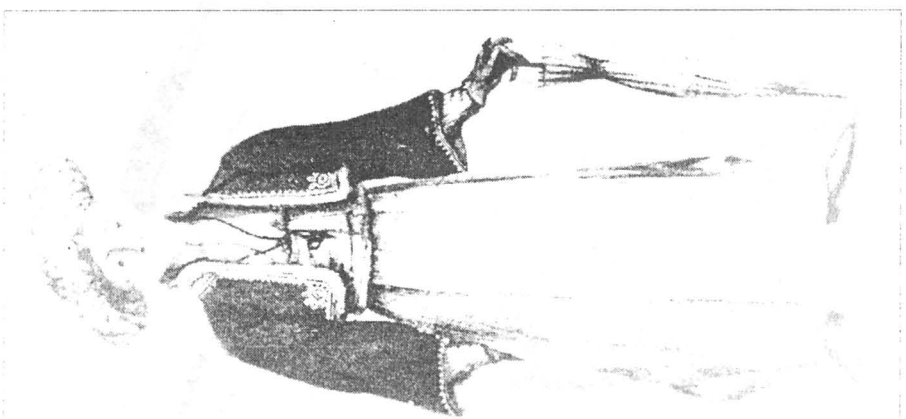

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

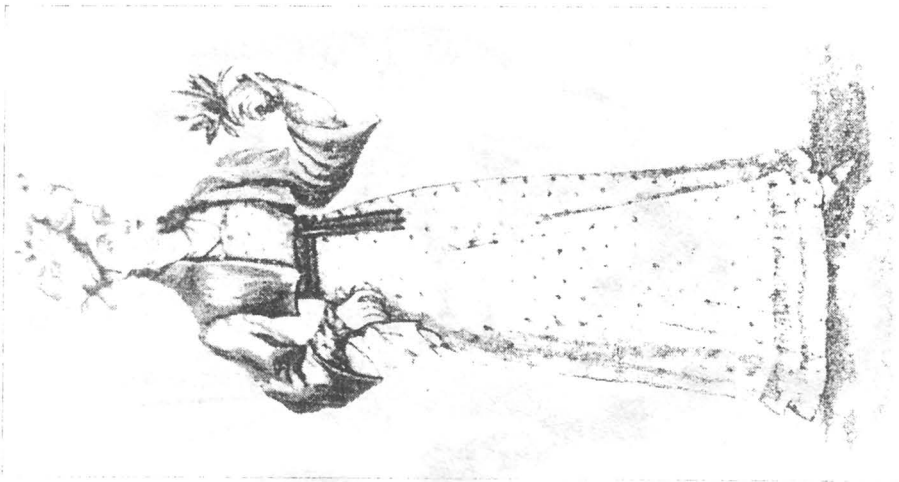

Fig. 6

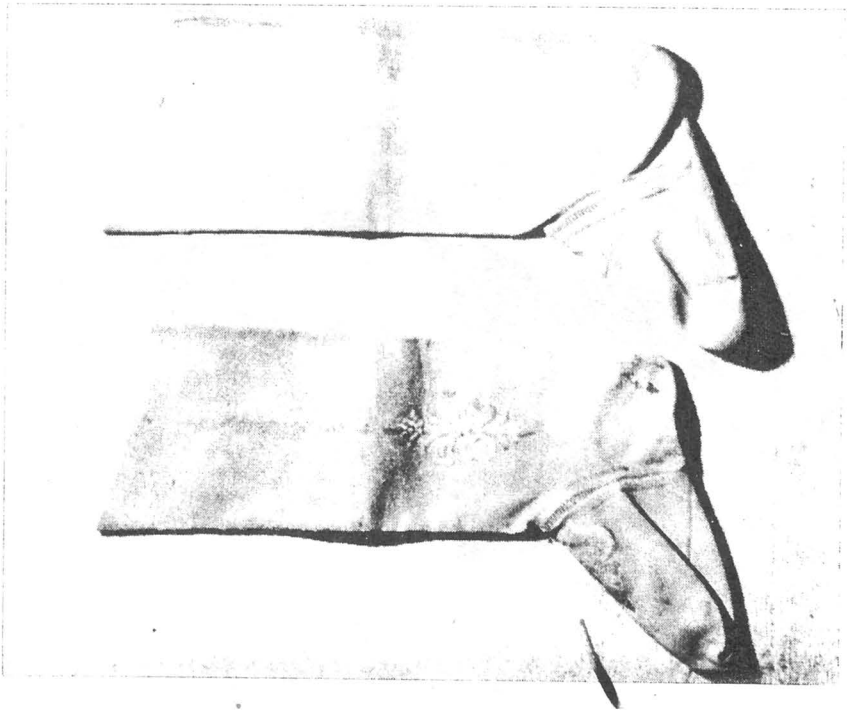

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

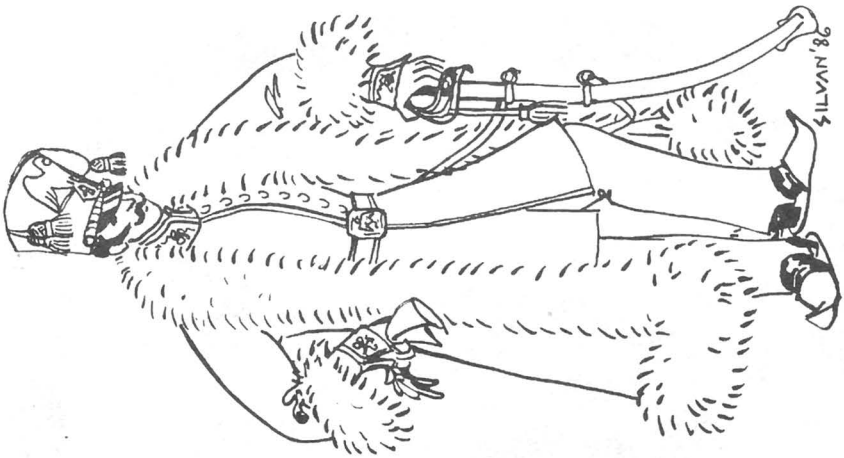

Fig. 8

Fig. 7

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Fig. 10

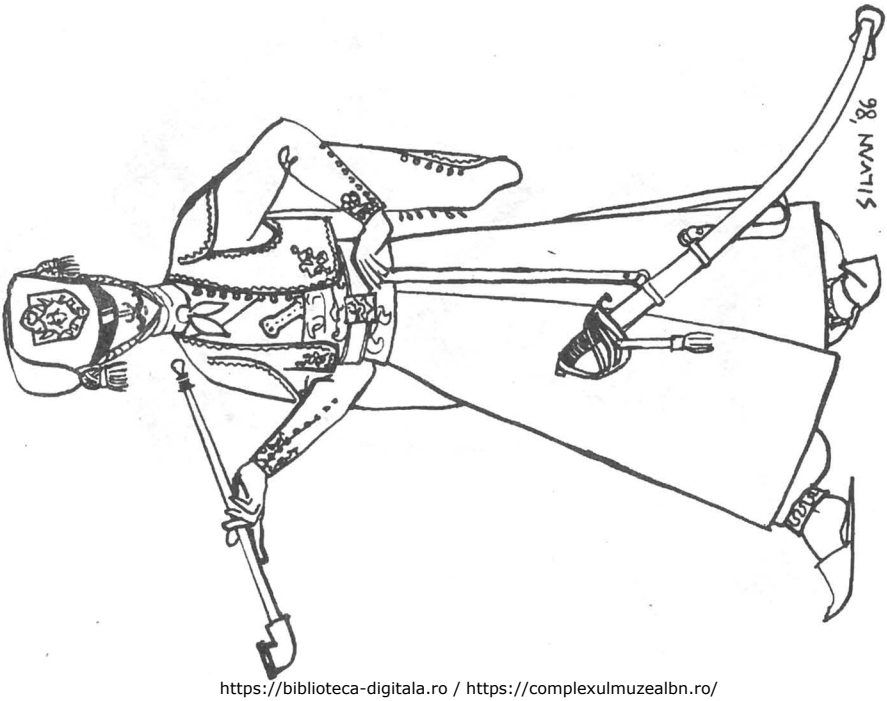

Fig. 9

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Fig. 12

Fig. 11

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

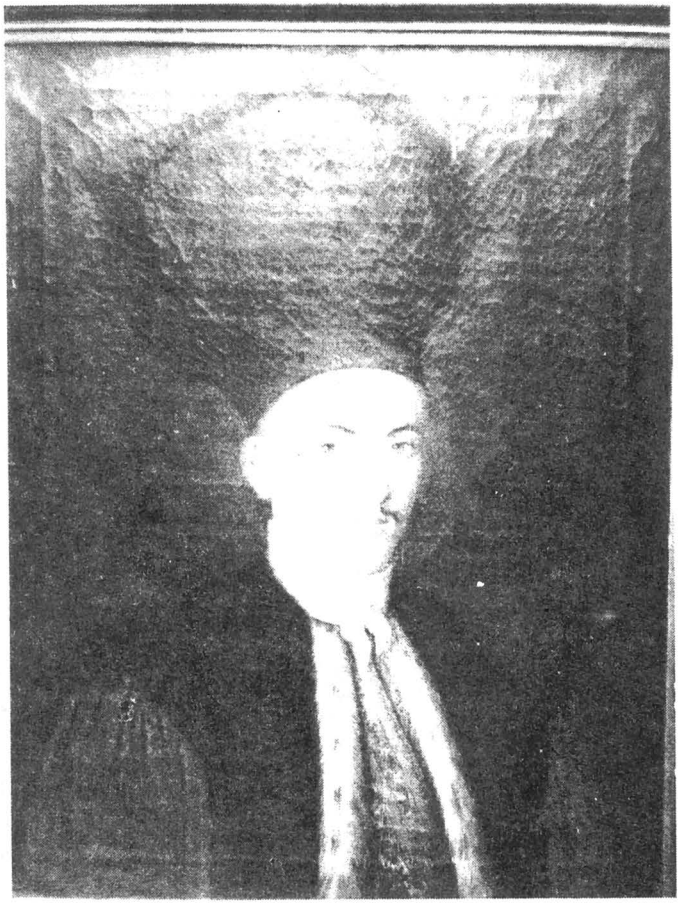

Fig. 13

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Lista ilustraţiilor

1 Boier velit (de rangul I). După G. I. Ionnescu-Gion, Istoria Bucurescilor.
2 Boier conţopist (de rangul III). După G. I. Ionnescu-Gion, Istoria Bucurescilor.
3 Cocon. După G. I. Ionescu-Gion, Istoria Bucurescilor.
4 Nicolae Văcărescu în costum după moda "voinicească" de după anul 1821. După G. I. Ionnescu-Gion, Istoria Bucurescilor.
5 Meşi din piele roşie cu ornamente fitomorfe cusute cu fir. Colecţia arh. Ştefan Balş, Bucureşti.
6 Jupăniţă în costum de sărbătoare. După G. I. Ionnescu-Gion, Istoria Bucurescilor.
7 Generalul conte de Langeron. După G. I. Ionnescu-Gion, Istoria Bucurescilor.
8 Exemplu de nehotărâre în adoptarea vestimentaţiei apusene - ofiţer muntean în uniforma proaspăt instituită la 1830 peste care poartă însă contăşul fanariot iar în picioare, papucii, peste cizmele cu pinteni. Ilustraţie a autorului după însemnările lui Jean A. Vaillant.
9 Exemplu de nehotărâre în adoptarea vestimentaţiei apusene - viitor ofiţer în miliţia Principatului Moldovei înainte de a-i fi gata uniforma instituită la 1830, purtând doar ceacoul militar şi sabia încinsă peste anteriu. Ilustraţie a autorului după însemnările lui I. Manolescu-Mladin.
10 Arhitectul Xavier Villacrosse. Autor necunoscut. Muzeul de Istorie şi Artă al Municipiului Bucureşti.
11 Doctorul Constantin Caracaş. Autor necunoscut. Colecţia Ana Hariton, Bucureşti.
12 Tânăr cu coafură la modă (părul pieptănat în sus şi adus în cârlionţi pe tâmple) şi legătură de gât neagră, occidentală, deşi restul costumului este oriental. Portret de Constantin Daniel Rosenthal. Muzeul de Artă din Cluj.
13 Teodor Orăşanu la circa 20 de ani (tatăl umoristului şi gazetarului N.T. Orăşanu), în costum oriental dar cu legătură de gât occidentală. Portret de Mihail Töpler. Colecţia arh. Gheorghe Sion, Bucureşti.

Illustrations

1 Boyar of the first rank. After G. I. Ionnescu-Gion - The History of Bucharest, 1899.
2 Boyar of the third rank working as employee in the Greek princes' administration. After G. I. Ionnescu-Gion - The History of Bucharest, 1899.
3 Son of a boyar. After G. I. Ionnescu-Gion - The History of Bucharest, 1899.
4 Nicolae Văcărescu clad in a "brave man" costume in fashion in Wallachia after the Revolution of 1821. After G. I. Ionnescu-Gion - The History of Bucharest, 1899.
5 "Meşi" (a kind of soft leather stockings worn inside the slippers or the hard leather shoes) of red leather with golden embroidery. Courtesy Arh. Ştefan Balş Collection, Bucharest.
6 Young boyar wife wearing a ceremonial costume. After G. I. Ionnescu-Gion - The History of Bucharest, 1899.
7 The Earl of Langeron, general in the Russian army. After G. I. Ionnescu-Gion - The History of Bucharest, 1899.
8 The best example of indecision in adoption of the western costume is this young Wallachian officer who has over his uniform of the new organized militia (1830) the outdated pelisse of Fanar ancestry and wears spurres boots in Turkish slippers. Illustration made by the author of this papar after the memoirs of J. A. Vaillant in his "La Roumanie". 1844.
9 Another example of indecision in adoption of the western dress in the same epoch - because his uniform was not yet ready a young Moldavian officer of militia was wearing only the shako and the sword along his old oriental garments. Illustration made by the author of this papar after tne memoirs of Major I. Manolescu-Mladin.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

10 The Architect Xavier Villacrosse. Author unknown. Charcoal and chalk on paper. Courtesy The Museum of History and Art of Bucharest.
11 Dr. Constantin Caracas. Author unknown. Courtesy Ana Hariton Collection,Bucharest.
12 Youngster with a fashionable hairdo (his hair combed stright up and curled on the temples) and western black slik scarf althought the rest of his costume is still of oriental influence. Painting by Constantin Daniel Rosenthal. Courtesy The Museum of Art, Cluj-Napoca.
13 Teodor Orăşanu at about twenty years of age (father of the celebrated humorist and newspaperman N. T. Orăşanu), wearing the oriental costume along with a white scarf of European taste. Painting by Mihail Töpler. Courtesy Arh. Gheorghe Sion Collection, Bucharest.

POLICY AND FASHION AT THE TURN OF THE 18TH CENTURY

Summary

This paper deals with the penetration of the European fashion in the Romanian Principalities in the late 1780s and early 1800s.

The Romanian boyars of that epoch were impressive in their appearance, wearing long silk and furred garbs and the enormous domed bonnet called "işlic". The apparel was by then the mark that they belonged to one of the three ranks of nobility common for Wallachia and Moldavia as well. The first rank - which included the ministers and courtiers of the prince - was allowed to wear long beards, various bright colours, precious furs and the unmistakable huge caps, while to the other two were prescribed other forms, colours and textures. For instance, the latter's caftan was not bordered with rare furs and their "işlic" was not so large and had other shapes instead of that of a pear; the beards were forbidden but they were allowedd to wear moustaches. All these rules were strictly observed by the hospodars who, as Greek princes selected from Fanar by the Sultan for their services as dragomans of the Ottoman Empire, were themselves obliged to wear various items and colours to certify their high social status they had been invested with (i.e. the horses tails - the so-called "tui" was a sign of investiture for a Turkish pacha to whom the princes of the Romanian Principalities were equal in rank -, the helmet and the white colour used for the upper part of their fur cap, for their cloak and other clothes reserved to themselves and their family). From time to time the princes also stipulated various laws in order to put a stop to the boyars' elegance which too often competed with theirs.

While men's dress was not changed for centuries, women were much more interested in the European fashion and used any means to inform themselves about the garbs of their western counterparts. With the help of the Transylvanian merchants from Braşov and Sibiu, who mediated the so much prized fashion items of Vienna, Leipzig and Paris, they succeded to be up-to-date with all the finery and sophistication they could dream of. To their astonishing luxury contributed not only the exquisite taste with which the gowns of European elegance were selected but also the mixture with rich oriental items such as cashmere shawls, embroidered handkerchiefs, brocade or silk slippers with pearls and opulence of jewelry. In this way the women were in advance of their husbands in manners and fashion with, at least, a generation, belonging to the modern times, even to the vanguard. Due to their ranks and administrative jobs, the boyars were still clinging to the outdated costume of Turkish reminis-

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

cence - the only thing which still certified their status. But the times had already changed and they had to obey, willingly or not, the recquirements of a new era, although several princes - such as Grigore Ghica of Wallachia, in 1827 - tried in vain to stop the new trends of fashion imposing anachronic laws. But it was useless because the new western clothes were already in use.

The wars which so often broke between the Ottoman, Russian and Austrian Empires usually turned the Romanian Principalities either into a battlefield or kept them occupied as a token of good behaviour for the conquered. So, the various foreign occupations - Russian in 1769, Austrian in 1787-1791, and again Russian in 1790-1791, 1806-1812, 1828-1834 - accustomed the Romanian people with the new fashion and prepared them for its adoption. But not only the military uniforms of the newcomers contributed to the great changes of the garments: there were also the travellers, the foreign consuls, the merchants, the preceptors of the children of noble families, the itinerant painters and actors, the French refugees (who opposed either Napoleon I or Luis XVIII) and the few young Romanians who studied abroad (such as dr. Constantin Caracaş, educated in Vienna, the founder of the first well organized sanitary service in Bucharest, in the 1790s, and Gheorghe Asachi, trained in Italy, the superintendent of the Moldavian schools for more than twenty years, since 1827 and the initiator of the fine arts classes at the Jassy Academy). All of them wore the tight coats or tails, high and stiff collared shirts, bright silk scarves, top hats, trousers and black boots or shoes.

The reestablishment of the national army in 1830 offered the best and most convincing way for the adoption of the new costume not only for the elegant uniforms which resembled those of the contemporary European troops, but also because the ranks were given at first according to the former boyar hierarchy. Besides, the shako, shaped as a truncated cone and covered with black lamb pelts, reminded the former "işlic". But in that period when almost everything was changing - from policy and culture to food and manners - indecision was something of a matter of fact. So, it was not unusual, although funny, to see a young officer wearing his glittering uniform underneath the outworn and outdated pelisse of Fanar ancestry, and his feet with spurred boots in Turkish slippers.

These radical changes implied also a new behaviour along with the new ways of clading and the new cloths connected to them. The bows and compliments with which every high ranking boyar was greeted by everybody who met him were abolished. Instead of the long visits and slow oriental parties there were balls with swift waltzes and mazurkas ot the western taste. In the salon the Greek language was replaced by French and almost everybody spoke it fluently. They also read books and newspapers from abroad (at which they subscribed) which kept them informed on the political news. The boyars, old and young alike, learned from the foreign officers to play cards and other games of chance of which they became very fond staking much of their estates around the tables. Even the furniture changed, the sofa being replaced by chairs and tables while the walls were covered with wallpaper and decorated with pictures (most of them portraits which became fashionable in the early 1880s due to the itinerant painters who offered their services to the high society of the Principalities). New food and a new way of cooking, according to the French style, was favoured, replacing the old oriental patterns; this comprised fruit and vegetables uncommon here, a whole range of new utensils (such as chinaware, forks and knives - because until then it was customary to eat using the fingers) and the changing of the gipsy cooks with foreign ones (French, Hungarians, Germans).

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

The period was colourful and attractive in its uniqueness, so that most of the foreign travellers who put down their impressions and experiences acquired while journeying through the Romanian Principalities, offered the rest of Europe the image of that unusual clash of civilizations and epochs at those "gates of the orient".

The western costume was used here by the smart young people not only as a means of reviving the matrics of an outdated society in order to give an impetuos to the new ways of thinking and behaving but also as a weapon against the supremacy of the Ottoman Empire with all its arrogance and pretentions. New social and political ideas penetrated along with this fashion throughout the sources of the European revolutions at that time. Those were the ones to give new trends to the fight for emancipation, unity and equality, tracing the basis for the important movements and upheavals of the following decades: the 1848 Revolution, the Union of the Principalities in 1859 and the Idependence War of 1877-1878.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

OTTMAR TRAŞCĂ

ADERAREA ROMÂNIEI LA PACTUL TRIPARTIT

Acceptarea "arbitrajului" de la Viena a declanşat în ţară o criză politică profundă care s-a dovedit fatală pentru Carol al II-lea şi regimul autoritar instituit de el în 1938. Pierderea părţii de nord a Transilvaniei a făcut să se reverse paharul mâniei care s-a îndreptat, aşa cum apreciază istoricul Andreas Hillgruber, "împotriva statelor participante la arbitraj, şi anume nu atât împotriva Germaniei, cât mai mult împotriva Italiei, considerată ca fiind cea care a încurajat pretenţiile ungare. Cum la sfatul ministrului plenipotenţiar german, primul ministru Gigurtu a interzis orice fel de manifestaţii împotriva arbitrajului şi împotriva puterilor Axei, indignarea s-a îndreptat din ce în ce mai mult împotriva Regelui Carol al II-lea, a cărui politică era considerată răspunzătoare de această evoluţie nefastă"[1].

În încercarea sa disperată de a găsi o cale pentru a-şi salva tronul, Carol a apelat în cele din urmă la serviciile generalului Antonescu, care doar cu câteva zile în urmă fusese "prizonierul" regelui la mănăstirea Bistriţa din Gorj. În istoriografia care s-a ocupat de această perioadă, metoda de asumare a puterii de către Antonescu a fost confuz atribuită unui tip de lovitură de stat conspirativă, de obicei cu ajutorul Gărzii de Fier şi a germanilor. Totodată, generalul Antonescu era prezentat ca o persoană în general necunoscută decât de o parte a armatei, ambiţioasă, care nu urmărea decât acapararea puterii cu orice preţ, aceste afirmaţii necorespunzând realităţii.

În cele ce urmează, vom încerca să creionăm personalitatea generalului Antonescu şi rolul său în cadrul societăţi româneşti până la venirea sa la putere. Ion Antonescu, descendentul unei vechi familii de ofiţeri, era în toate privinţele un soldat. Încă din tinereţe se dovedise un om de mână forte, gata să recurgă la orice mijloace pentru apărarea ordinii de stat existente. Astfel, în timpul frământărilor sociale din 1907, nu a ezitat să tragă în răsculaţi, la Galaţi, fără avizul superiorilor. Pentru sângele pe care îl făcuse să curgă, ca şi pentru culoarea părului său, i se spunea "Câinele roşu"[2].

Primul război mondial îl făcuse la Marele Cartier General, ca şef al secţiei Operaţii, aducându-şi în această calitate o contribuţie importantă la elaborarea planurilor de operaţii ale armatei române, fiind apreciat ca un ofiţer foarte capabil. După război, a fost numit ataşat militar, mai întâi la Paris, iar după aceea la Londra. Rechemat în ţară, fusese avansat general şi numit, rând pe rând, comandant al Şcolii Superioare de Război, secretar general al Ministerului Apărării Naţionale, subşef al

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol",
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Marelui Stat Major, funcţii în care s-a făcut remarcat prin calitatea lui de reformator, dar, datorită opoziţiei cercurilor de la palat, a fost nevoit să-şi dea demisia, fiind scos şi de pe linia marilor comandamente. I se crease, în schimb, faima unui militar integru şi suficient de curajos pentru a-şi expune deschis opiniile. Toate acestea l-au făcut să se bucure de încrederea unei mari părţi din corpul ofiţeresc, de autoritate în armată. Pentru a-l discredita, Carol al II-lea a încercat să-l compromită. În acest scop, generalului i s-a intentat un proces de bigamie, pe care însă Antonescu l-a câştigat într-o adevărată apoteoză cu ajutorul unui tânăr avocat, Mihai Antonescu, care avea să-i devină cel mai apropiat colaborator. Retras la vila sa de la Predeal, a fost contactat de diferiţi oameni politici, în special cu orientare de dreapta, ca: Octavian Goga, Corneliu Zelea Codreanu etc. La sfârşitul lui decembrie 1937, a acceptat să facă parte din guvernul Goga-Cuza, ca titular al Ministerului Apărării Naţionale, post pe care a fost menţinut şi în primul guvern Miron Cristea. Datorită atitudinii sale faţă de Garda de Fier, fusese nevoit să se retragă din viaţa politică şi din cadrele active ale armatei, de data aceasta pentru o perioadă de mai bine de doi ani. În vara anului 1940, Ion Antonescu a apărut din nou pe prima scenă a vieţii politice româneşti. La începutul lunii iulie, într-o audienţă la palat, el a adus lui Carol grave acuzaţii pentru faptul că acceptase, în 26 iunie 1940, încorporarea teritoriului dintre Prut şi Nistru şi partea de nord a Bucovinei la U.R.S.S.[3].

Formulate în termeni energici, aceste acuzaţii i-au adus ... un mandat de arestare şi aproape două luni de arest la mănăstirea Bistriţa[4]. Evenimentele petrecute în vara anului 1940, aveau să-l propulseze, în cele din urmă, spre şefia guvernului. În ziua de 1 septembrie 1940, generalul Antonescu, care între timp "evadase" de la mănăstirea Bistriţa, a avut o primă întrevedere cu Iuliu Maniu la Ploieşti, unde cei doi s-au pus de acord să nu accepte însărcinarea pentru formarea guvernului din partea regelui Carol al II-lea[5].

A doua zi, la 2 septembrie 1940, secţia de informaţii militare a Statului Major l-a informat pe Carol că Horia Sima era pe punctul de a declanşa o lovitură de stat. Pentru a-şi realiza scopul, Horia Sima a solicitat sprijin german, contactându-l pe ministrul Germaniei la Bucureşti, Wilhelm Fabricius. Potrivit lui Fabricius, Sima a ajuns la o înţelegere cu regele prin care se vor opune aplicării Arbitrajului [...]. Pusă în faţă acestei situaţii, garda nu va mai rămâne pasivă. Va trebui acum să acţioneze deschis împotriva vorbitorilor proManiu şi să producă agitaţie împotriva regelui. Nu avea altă soluţie. Sima ţinea neapărat, ca guvernul Reich-ului să ştie acest lucru şi să-şi dea seama că aceasta este o contrarevoluţie a Gărzii în interesul colaborării germano-române"[6]. Fabricius a apreciat însă afirmaţiile lui Horia Sima ca "incorecte", subliniind în continuare faptul că atât regele, cât şi Gigurtu şi Manoilescu sunt pentru cedare, concluzionând în raportul său că "sunt de părere că un puci gardist în situaţia actuală ar fi extrem de periculos şi dăunător intereselor noastre"[7], pronunţându-se pentru evitarea puciului prin încercarea de influenţare a adepţilor lui Sima din Berlin[8].

În seara zilei de 3 septembrie, Ion Antonescu a fost adus la palat, unde a avut o primă întrevedere cu regele Carol al II-lea, care s-a desfăşurat într-o atmosferă

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

extraordinar de tensionată. Potrivit unui membru al palatului, Antonescu nu s-a arătat intransigent cu regele şi cei doi au reuşit să ajungă la o înţelegere. Această înţelegere iniţială se limita la înlocuirea celor mai compromişi membri ai camarilei şi acceptarea sfaturilor lui Antonescu de politică externă[8]. În timp ce la palat aveau loc discuţiile dintre cei doi, Garda de Fier a organizat un puci, atacând, în seara zilei de 3 septembrie 1940, la Bucureşti, Braşov, Constanţa, Bod, principalele instituţii de stat, posturile de radioemisie, încercând să le ocupe[10]. Riposta jandarmeriei şi poliţiei a fost promptă, făcând ca acţiunile Gărzii să eşueze, o parte a legionarilor fiind arestaţi, alţii rămânând baricadaţi în diferite instituţii în care reuşiseră să pătrundă în primele momente ale atacurilor[11].

Tulburările care continuau în ţară l-au determinat la 4 septembrie pe regele Carol să-l demită pe primul ministru Gigurtu, care părea că nu poate face faţă situaţiei încordate, cu atât mai mult cu cât intrase în conflict cu regele, care voia o urgentă remaniere a guvernului[12]. Tot în ziua de 4 septembrie, la ora 12, generalul Antonescu a primit din partea lui Carol, în mod oficial, mandatul pentru formarea noului guvern[13]. În cursul aceleiaşi zile, el a încercat să ia legătura cu Horia Sima în vederea realizării unei înţelegeri. Negăsindu-l datorită faptului că acesta se afla la Braşov, el a dus tratative cu alţi conducători ai Gărzii, căutând să ajungă la un compromis cu aceştia[14].

În aceeaşi zi, generalul Antonescu a avut două întrevederi şi cu Wilhelm Fabricius, ministrul Germaniei la Bucureşti, pentru a discuta asupra modalităţii de rezolvare a crizei politice. După întrevederile amintite, ministrul Germaniei raporta în aceeaşi zi Berlinului: "Generalul Antonescu m-a chemat de două ori pentru a discuta situaţia. Planul său tinde spre formarea unui guvern cu Garda de Fier şi cu câţiva miniştrii acceptabili pentru noi, cu excluderea regelui şi a clicii sale, dar fără a cere încă abdicarea lui ... În înţelegere cu colegul meu italian şi având în vedere că numai mâna forte a generalului şi o hotărâre rapidă pot salva ţara de haos, l-am sfătuit pe Antonescu să-şi asume drepturile dictatoriale, să înlăture anturajul regelui, urât de către ţară, şi să ordone miniştrilor şi secretarilor de stat să rămână la posturile lor până la rezolvarea definitivă a problemei cabinetului şi a problemei eventualei abdicări a regelui, iar el să guverneze în mod autoritar"[15].

Ca urmare, în seara zilei de 4 septembrie 1940, Antonescu a avut o nouă audienţă cu regele în care i-a explicat acestuia situaţia şi a cerut din nou puteri depline pentru conducerea statului. Regele a ezitat să i le acorde[16]. La miezul nopţii de 4 spre 5 septembrie, Carol l-a trimis pe Valer Pop la Fabricius pentru a-i cere sfatul. Fabricius a relatat că a repetat ceea "ce îi spusese generalul Antonescu că dacă vrea să salveze ţara de la haos, nu există decât o cale: dictatura"[17]. Când Valer Pop a întrebat dacă Germania cere ca regele să abdice, Fabricius a replicat că el nu se amestecă în afacerile interne ale României şi, prin urmare, nici în problema dacă şi în ce măsură trebuie să se descotorosească de rege. Totuşi - a spus Fabricius - Garda de Fier cerea abdicarea[18]. După lungi ezitări, în dimineaţa zilei de 5 septembrie, regele a semnat decretul nr.3052, prin care generalul Antonescu era investit "Preşedinte al Consiliului de

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Miniştri cu puteri depline pentru conducerea Statului Român" (art.1), regele urmând să exercite următoarele prerogative: "a) El este Capul Oştirii; b) El are dreptul de a bate monedă; c); El conferă decoraţiunile române; d) El are dreptul de graţiere, amnistie şi reduceri de pedepse; e) El primeşte şi acreditează ambasadorii şi miniştrii plenipotenţiari; f) El încheie tratate; g) Modificarea legilor organice, numirea miniştrilor şi secretarilor de Stat se va face prin decrete regale contrasemnate de Preşedintele Consiliului de Miniştri" (art.2)[19].

După investirea lui cu puteri depline, Antonescu a căutat încă o dată să ajungă la o înţelegere cu Maniu şi Brătianu şi, pentru că Sima se ascundea încă, cu alţi şefi ai Gărzii de Fier. Din nou, toţi au cerut abdicarea regelui înainte de a accepta să coopereze[20]. Ca urmare, problema soluţionării crizei de guvern a intrat într-o nouă fază. În momentul când în fruntea guvernului se afla de acum generalul Antonescu, "cămăşile verzi" au reluat demonstraţiile împotriva lui Carol. În după amiaza zilei de 5 septembrie, ei au devenit tot mai agresivi, spre seară, grupuri de legionari înarmaţi s-au îndreptat spre palatul regal[21].

Profitând de tulburările provocate de legionari, la 5 septembrie ora 21.20, Antonescu i-a solicitat lui Carol o nouă audienţă şi, după o îndelungată şi dramatică discuţie, i-a cerut regelui să abdice şi să părăsească ţara. Audienţa lui Antonescu s-a terminat la ora 23, regele Carol "primind" timp de gândire până la ora 4 dimineaţa, permiţându-i-se ca în acest interval de timp să se consulte cu persoanele din anturajul său[22].

În cursul nopţii au fost convocaţi la palat câţiva dintre cei mai apropiaţi colaboratori, militari şi civili ai lui Carol. Părerile celor convocaţi au fost contradictorii; astfel, în timp ce George Brătianu, A. C. Cuza, Mihail Manoilescu şi gen. David Popescu au arătat că "abdicarea era singura soluţie posibilă"[23], generalii Gh. Mihail şi Paul Teodorescu l-au sfătuit să nu abdice, oferindu-se să-l aresteze pe Antonescu şi să restabilească liniştea în ţară "prin măsuri draconice"[24]. Generalul Antonescu era ţinut însă la curent cu mersul convorbirilor printr-un aghiotant al regelui, astfel că a putut lua contramăsuri, trupe devotate lui arestându-i pe generali[25]. Deoarece Carol încă mai ezita, dimineaţa, la ora 4, Antonescu i-a trimis prin intermediul aghiotantului său, locotent colonelul Mircea Elefterescu, un ultimatum: ori abdică imediat şi în acest caz îi asigură securitatea pentru a părăsi ţara, ori, în caz contrar, va urma un "război civil" şi ocuparea României de către o "putere străină"[26]. Abia acum regele Carol al II-lea a înţeles că partida era pierdută. La ora 6, în dimineaţa zilei de 6 septembrie, a abdicat în favoarea fiului său Mihai[27], iar a doua zi a părăsit ţara. În aceeaşi dimineaţă, la ora 8, regele Mihai I, în vârstă de 18 ani, a depus jurământul de credinţă faţă de naţiune în faţa generalului Antonescu, Patriarhului ţării şi a domnului Lupu - prim preşedinte al Înaltei Curţi de Casaţie şi Justiţie[28]. Tot în data de 6 septembrie, generalul Antonescu a avut o întrevedere cu ministrul Germaniei, căruia i-a expus programul de politică externă şi anume: respectarea "arbitrajului" de la Viena, grabnica încheiere a acordului cu Bulgaria, o mai mare apropiere economică de Germania, reconstituirea

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

României Mari. În ceea ce priveşte politica internă, s-a pronunţat pentru revizuirea raporturilor juridice în regiunea petroliferă, îndeosebi a valabilităţii juridice a concesiunilor, epurarea administraţiei şi o îmbunătăţire a finanţelor[29]. Ajunşi în acest punct al derulării evenimentelor, considerăm necesară lămurirea unei întrebări esenţiale: cum se explica faptul că generalul Antonescu - filoenglez şi filofrancez a acceptat să orienteze politica externă a României către Axă? Noua atitudine a lui Antonescu a fost influenţată de schimbările petrecute pe plan internaţional. După cum se ştie, cel de-al doilea război mondial se desfăşurase - până la data evenimentelor mai sus amintite - într-un singur sens, puterile democratice occidentale suferind înfrângeri după înfrângeri din partea Germaniei şi a aliaţilor săi. În iunie 1940, pe jumătate ocupată de diviziile germane, Franţa însăşi fusese nevoită să capituleze. Corpul expediţionar britanic reuşise să se retragă de pe continent, dar lăsase întregul armament pe plaja de la Dunkerque. Este adevărat că Anglia continua să lupte, dar nimic nu lăsa să se întrevadă că Germania mai putea pierde războiul. Cel puţin acestea erau aparenţele. Ca ofiţer de Stat Major, Antonescu a apreciat că Germania câştigase partida şi, în consecinţă, a căutat să ajungă la înţelegere cu învingătorul. Totodată, trebuie avut în vedere faptul că România se afla în vecinătatea unei puteri, U.R.S.S., care căuta să-şi extindă dominaţia şi asupra României. Astfel se explică faptul că linia politică generală a regimului instaurat la 6 septembrie 1940 a fost, pe plan extern, colaborarea cu Axa. Pentru a marca ruptura completă cu vechea politică proversaillistă, bazată pe pacte de securitate regională, care avuseseră menirea să apere statu-quo-ul teritorial al statelor membre de genul Micii Înţelegeri şi al Înţelegerii Balcanice, dar care îşi dovediseră ineficienţa în vara anului 1940, guvernul Antonescu a ţinut din primul moment să afirme că noul regim nu se mai considera legat de nici unul din pactele, acordurile şi înţelegerile diplomatice încheiate în perioadele anterioare şi că singura bază a politicii sale externe viitoare o va constitui consolidarea şi dezvoltarea legăturilor cu Axa în spiritul garanţiilor date României de Germania şi Italia la Viena în august 1940. "Noi ne-am aşezat pe Axa Roma-Berlin. Mergem sută în sută şi cu cea mai mare cinste în această direcţie; - declara Ion Antonescu în şedinţa Consiliului de Miniştri din 18 septembrie 1940 - am pornit aşa, nu ne mai uităm la dreapta sau la stânga"[30].De altfel, într-un interviu acordat de generalul Antonescu corespondentului din Bucureşti al ziarului "Völkischer Beobachter", Karl Hermann Theil, conducătorul statului făcea precizarea că "pentru guvernul român pactul Înţelegerii Balcanice la fel cu toate celelalte sisteme de pacte europene este perimat şi că România nu se va mai prevala niciodată de aceasta"[31]. Punând în practică angajamentele asumate faţă de reprezentanţii Reich-ului la Bucureşti, privind adâncirea colaborării româno-germane, după ce el va prelua puterea politică, generalul Antonescu a adoptat o serie de măsuri, prima fiind intrarea trupelor germane în România.

Chiar a doua zi după preluarea puterii, respectiv la 7 septembrie 1940, într-o întrevedere avută cu colonelul Alfred Gerstenberg, ataşatul militar al Germaniei la Bucureşti, generalul Antonescu a reafirmat acordul său pentru venirea trupelor germane în România, arătând că dorea să aibă ofiţeri germani şi profesori la Şcoala

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

superioară de război şi la celelalte şcoli militare. De asemenea, el a cerut să fie trimise în România unităţi germane blindate şi unităţi de aviaţie, să-i fie livrat material de război, în special tancuri şi tunuri antiaeriene şi a insistat pentru începerea tratativelor privitoare la colaborarea dintre forţele armate germane şi române[32]. În consecinţă, la 12 septembrie 1940, ministrul german la Bucureşti, Wilhelm Fabricius, a primit o telegramă din partea Ministerului de Externe al Reich-ului, în care se arăta: "Potrivit promisiunii dată românilor la Viena, Führer-ul a ordonat în principiu trimiterea unei misiuni militare în România. [...] Va fi trimis mai întâi un general la Bucureşti, probabil generalul von Tippelskirch, care să conducă convorbirile preliminare necesare". Sarcina generalului german - se preciza în telegramă - era de a sonda terenul, a lua notă de cererile lui Ion Antonescu şi a raporta în consecinţă la Berlin. Chiar a doua zi, diplomatul german comunica superiorilor săi de la Ministerul de Externe că l-a înştiinţat pe Antonescu de "ordinul Führer-ului de a trimite o misiune militară în România" şi deocamdată i-a anunţat "sosirea unui general la Bucureşti"[33].

Pe baza dispoziţiilor lui Hitler, la 15 septembrie 1940, a sosit la Bucureşti generalul Kurt von Tippelskirch, şeful Cartierului General IV al Statului Major General al Armatei de uscat germane, care a avut convorbiri în zilele de 15-17 septembrie 1940 cu generalul Antonescu. Cu ocazia convorbirilor, generalul Antonescu a prezentat propunerile Guvernului Român pentru trimiterea unei Misiuni militare germane. Scopul Misiunii militare germane trebuia să fie în esenţă "să colaboreze cu Comandamentul Român la reorganizarea, dotarea şi instrucţia Armatei Române pe baza experienţei făcute de Armata Germană în campaniile din Polonia şi Franţa"[34].

Pentru îndeplinirea acestui scop, Comandamentul german urma să trimită în România: a. o Misiune militară cu specialişti necesari; b. unităţi destinate a arăta întrebuinţarea tehnico-tactică a mijloacelor moderne de luptă. În continuare se preciza că "Guvernul Român doreşte ca după terminarea instrucţiei armamentul modern al acestor unităţi să rămână Armatei Române. În care caz, acest armament va fi plătit de România. Dacă se convine acest lucru, atunci predarea armamentului modern către Armata Română se va face îndată ce ofiţerii şi trupa românească vor fi terminat instruirea lor. Odată cu aceasta, personalul german devine disponibil"[35]. În ceea ce priveşte compunerea şi funcţionarea Misiunii militare germane, se arăta că: 1. va funcţiona în legătură cu Marele Stat Major Român şi va dispune de ofiţeri specialişti necesari; 2. trupele care vor constitui şi unităţi de instrucţie la centrele de instrucţie vor fi următoarele: a) aviaţia de luptă: 6-8 escadrile bombardament; 10-12 escadrile vânătoare; 6 escadrile de asalt (stuka); b) apărarea antiaeriană: 24 baterii de 75-88mm.; 20 baterii de 37-40 mm.; 30 baterii mitraliere de 19-20 mm.; 6 baterii proiectoare (aceste unităţi reprezentând o jumătate din necesarul pentru apărarea regiunii petrolifere şi a principalelor centre de comunicaţii între România şi Germania; în plus, trebuia asigurată şi apărarea bazelor aeriene enumerate mai sus); c) mari unităţi motorizate şi mecanizate: o divizie motomecanizată (Panzerdivision) complet dotată[36].

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

În ceea ce priveşte centrele de instrucţie, se preciza că "unităţile de instrucţie necesare centrelor de instrucţie vor fi luate din unităţile arătate mai sus şi se vor completa cu unităţile speciale care vor fi necesare"[37], după cum urmează: **1.** aviaţie (formarea personalului): a. avioane de război: vânătoare - 2 escadrile cu rezervele lor; bombardament - 2 escadrile cu rezervele lor; informaţie - 1 escadrilă cu rezerva ei; b. avioane şcoală faza a II-a (transformare): 80 de avioane Arado 96; 70 de avioane Arado 96B; 30 Fockewulf, tipul de trecere pentru materialul modern; c. materialul şi personalul instructiv formării a 500 de paraşutişti, de asemenea echipamentul şi armamentul pentru formarea unui batalion de paraşutişti; d. materialul demonstrativ şi instrucţia practică la pământ şi anume pentru organizarea a: 3 săli de instrucţie bombardament; 3 săli de instrucţie-vânătoare; 3 săli de instrucţie-informaţie-asalt; **2.** artilerie contra avioane (artilerie antiaeriană): 2 baterii 75-88 mm.; 3 baterii 37-40 mm., 1 baterie mitraliere grele 20 mm.; **3.** centrul de instrucţie motomecanizat, unităţi detaşate din divizia blindată: 1 batalion tancuri, 1 batalion purtat, 1 grup recunoaştere, 1 batalion motocilişti, 1 baterie motorizată, 1 companie pionieri-pontonieri, 1 companie transmisiuni; **4.** centrele de instrucţie ale armelor plus ofiţerii necesari pentru stabilirea planului de învăţământ şi organizarea cursurilor[38].

Totodată, Guvernul Român propunea ca un număr de 3-4 ofiţeri de stat major din armata germană să fie detaşaţi pe lângă Şcoala Superioară de Război pentru a colabora cu profesorii români în "difuzarea principiilor şi procedeelor de luptă ale armatei germane şi funcţionarea statelor majore la armata terestră şi aeriană". Un număr de ofiţeri români tineri urmau să fie trimişi în Germania la centrele de instrucţie ale Wehrmacht-ului pentru "a fi pregătiţi şi desăvârşiti în spiritul de doctrină şi instrucţie al armatei germane" şi pentru "a realiza încrederea şi legătura sufletească între cele două armate". În ceea ce priveşte timpul necesar instruirii ofiţerilor şi soldaţilor români precum şi întrebuinţarea militarilor germani în cazul unui eventual atac declanşat de o terţă putere (U.R.S.S - n. n.) împotriva României, urma să se încheie o înţelegere specială[39].

Întors la Berlin, generalul von Tippelskirch înainta OKW-ului la 18 septembrie 1940 un raport detaliat asupra convorbirilor avute. Potrivit acestui raport, generalul Antonescu ar fi insistat în mod deosebit pentru sosirea trupelor germane, motivând această situaţie datorită temerii provocate de un eventual atac (sovietic - n. n). Tippelskirch releva că "de primă importanţă pentru generalul Antonescu este faptul că trupele germane să sosească, speranţa de a primi pentru armata sa un armament modern cu sprijinul acesta este o consideraţie de ordin secundar"[40]. Conform aceluiaşi raport, discutându-se problema maximului raţional de trupe germane" ce ar putea să vină în România, generalul Antonescu a declarat că Misiunea militară germană nu trebuie să depăşească "un număr limitat de unităţi fără a provoca serioase dificultăţi internaţionale"[41].

Aceeaşi motivare - "lipsă de siguranţă" - manifestată de generalul Antonescu a stat şi la baza acţiunilor întreprinse de cercurile diplomatice germane din Bucureşti pentru a urgenta trimiterea Misiunii militare germane în România. Chiar a doua zi

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

după înapoierea lui Tippelskirch, Fabricius a trimis o telegramă în care insista ca cererile generalului Antonescu privind trimiterea de trupe "de ţăria unei divizii, în special unităţi motorizate şi aeriene, să fie cât mai urgent satisfăcute"[42]. În urma raportului înaintat de generalul von Tippelskirch asupra convorbirilor avute la Bucureşti şi pe baza propunerilor pe care generalul Antonescu le-a înaintat în scris, Hitler şi Comandamentul german au luat la 20 septembrie 1940 următoarea hotărâre: "a. Conform propunerilor române vor fi trimise în România cât mai curând posibil trupe germane având forţa unei divizii; b. Pentru durata războiului un transfer de material de război german către România este exclus; c. Celelalte propuneri române vor fi prevăzute de Statul Major Operativ al Wehrmacht-ului în consultare cu armata terestră şi forţele aeriene"[43]. Totodată, se dădeau indicaţii Ministerului de Externe să examineze, împreună cu Guvernul Ungariei, problema tranzitului unităţilor germane prin Ungaria şi să informeze guvernele prietene sau neutre despre trimiterea Misiunii militare germane în România. Pe baza acestei indicaţii, Ministerul de Externe a dat dispoziţii reprezentanţilor diplomatici ai Reich-ului din Bulgaria, Finlanda, Grecia, Irlanda, Japonia, Iugoslavia, Ungaria, Portugalia, Slovacia, S.U.A., Suedia, Turcia, U.R.S.S. să aducă la cunoştinţa guvernelor pe lângă care erau acreditaţi faptul că guvernul german a hotărât să trimită trupe germane în România. Acţiunea trebuia motivată prin dorinţa Reich-ului de a face ca "pacea şi ordinea să fie menţinute în Balcani" şi de apărare a intereselor germane "în privinţa petrolului şi a cerealelor împotriva oricăror încercări din partea Angliei de a le periclita"[44].

Potrivit notei adresate de feldmareşalul Wilhelm Keitel - şeful OKW-ului - Ministrului de Externe von Ribbentrop, sarcina aparentă a trupelor germane era "de a ajuta România prietenă nouă în ce priveşte organizarea şi pregătirea forţelor ei armate". Sarcinile lor reale care nu "trebuie să devină evidente nici pentru români, nici pentru propriile noastre trupe sunt: a. să apere câmpurile petrolifere de a fi acaparate de o terţă putere sau de la distrugere; b. să dea posibilitatea armatei române de a efectua sarcini diferite corespunzător unui plan elaborat efectiv în favoarea intereselor Germaniei; c. în cazul când vom fi siliţi la un război cu Rusia Sovietică, să se pregătească pentru angajarea forţelor germane şi române din direcţia României"[45].

Regimul de staţionare în România şi de funcţionare a Misiunii militare germane a fost stabilit printr-o directivă semnată de Hitler la 10 octombrie 1940, directivă ce preciza că trimiterea de trupe germane în România avea o importanţă deosebită pentru Reich şi implica posibilitatea unor complicaţii diplomatice cu alte ţări, tocmai de aceea recomanda că "este necesar prin urmare să se evite şi cea mai mică aparenţă de ocupaţie militară a României şi să se dea de la început transferului de unităţi militare în această ţară caracterul unei trimiteri de Misiune a Wehrmacht-ului german având trupele de instrucţie necesare"[46]. Trebuie remarcat faptul că, în această directivă, Hitler se referea în special la relaţiile Germaniei cu Italia şi U.R.S.S. De altfel, ambasada germană din Moscova a primit instrucţiuni din partea Ministerului de Externe german să aducă la cunoştinţa lui V.M. Molotov - Comisarul poporului pentru afacerile externe al

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

U.R.S.S. - faptul că guvernul german a hotărât să trimită o Misiune militară, măsura fiind justificată prin pericolul pe care îl reprezenta Anglia pentru regiunile petrolifere[47]. Conformându-se instrucţiunilor primite, consilierul de ambasadă W. von Tippelskirch a avut o întrevedere cu V. M. Molotov la 10 octombrie 1940, în cursul acestei întrevederi aducându-i la cunoştinţă "comunicările prescrise"[48]. Molotov nu s-a lăsat convins de argumentele prezentate de partea germană, replicând că "Anglia are acum alte griji şi trebuie să fie bucuroasă să-şi păzească propria-i viaţă"[49]. Se poate concluziona că, departe de a accepta motivaţia germană a trimiterii Misiunii militare, U.R.S.S. a considerat-o ca un act îndreptat împotriva ei.

Prin intermediul Legaţiei germane la Bucureşti, Guvernul german a solicitat şi a obţinut din partea Guvernului român, în ajunul sosirii unităţilor militare, o autorizaţie generală de survol şi aterizaj pe teritoriul românesc[50]. Intrarea în România a primelor unităţi ale Misiunii militare germane a început la 10 octombrie 1940 şi s-a desfăşurat relativ normal, contrar tezei acreditate de către istoriografia de până la 1989, care a calificat-o drept "precipitată"[51].

În dimineaţa zilei de 12 octombrie 1940, au sosit în Bucureşti primele elemente de comandament ale Misiunii militare germane, având în frunte pe Şeful Misiunii - generalul de cavalerie Erik Hansen, comandantul forţelor de aviaţie - generalul Wilhelm Speidel şi şeful Statului Major al Misiunii - generalul Arthur Hauffe[52].

Pentru a cunoaşte situaţia exactă a fluxului de trupe germane, Secţia a V-a a Marelui Stat Major a întocmit grafice zilnice înaintate Preşedinţiei Consiliului de Miniştri, Secretariatului General al Ministerului Apărării Naţionale, grafice ce reprezentau numărul soldaţilor germani aflaţi în ţară şi numărul celor care erau aşteptaţi să sosească[53]. De exemplu, la 26 octombrie 1940, ora 8 dimineaţa, situaţia trupelor germane (efective şi materiale) se prezenta astfel: **1.** 190 de ofiţeri şi funcţionari cu rang de ofiţeri; **2.** 1 707 subofiţeri şi trupă; **3.** 419 autovehicole mari; **4.** 99 motociclete; **4.** 51 de cai. Aceste efective au fost repartizate la Râmnicu Vâlcea, Chitila, Târgovişte, Braşov, Mihai Bravu[54]. Situaţia trupelor germane aeriene din România (efective şi materiale) la aceeaşi dată, se prezenta în felul următor: **1.** 171 de ofiţeri şi funcţionari cu rang de ofiţeri; **2.** 4 094 subofiţeri şi trupă; **3.** 1 101 autovehicole; **5.** 24 avioane. Transporturile militare germane în România s-au încheiat în ziua de 14 noiembrie 1940, când s-a finalizat deplasarea tuturor subunităţilor Diviziei 13 moto întărită (Lehrstab R1), comandată de generalul de divizie von Rothkirch-Panten[55]. Efectivele armatei germane aflate în ţară la acea dată se prezentau astfel: **1.** armata de uscat - 701 ofiţeri, 16 860 trupă, 3 673 autovehicole plus 163 tancuri, 1 450 motociclete, 49 cai; **2.** aeronautica - 189 ofiţeri, 4 680 trupă, 1 013 autovehicole, 256 motociclete, 64 avioane; **3.** total general - 690 ofiţeri, 21 540 trupă, 4 698 autovehicole, 1 706 motociclete, 49 cai şi 64 avioane[56].

Militarii germani au fost încartiruiţi în localităţile: Bucureşti, Mihai Bravu, Giurgiu, Braşov, Bod, Hălchiu, Codlea, Vulcan, Ghimbav, Râşnov, Cristian, Făgăraş, Sibiu, Râmnicu Vâlcea, Târgoviste, Câmpina, Ploieşti, Buzău, Râmnicu Sărat, Focşani, Bacău, Roman, ofiţerii şi funcţionarii cu rang de ofiţeri fiind repartizaţi la

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

hoteluri, iar subofiţerii şi trupa în cazărmile din localităţile respective[57]. Prin modul cum au fost amplasate trupele germane, ele preluau sub controlul lor importante zone strategice ale României, îndeosebi Valea Prahovei cu regiunea petroliferă şi Moldova, trupele germane având misiunea de a proteja aceste zone de eventuale atacuri ale Angliei şi respectiv U.R.S.S.

Ca parte componentă a Misiunii militare a fost recunoscut de către Guvernul Român şi Abwehr-ul, ceea ce a pus într-o nouă condiţie colaborarea acestuia cu Serviciul Secret de Informaţii, începută încă în ultimele luni ale regimului carlist[58]. Această colaborare dintre Abwehr şi S.S.I. viza, conform declaraţiilor din 1946 ale lui Eugen Cristescu, "zona petroliferă, pentru apărarea acestei zone, unde se găseau agenţi germani împreună cu agenţi români. Se făcea un serviciu de supraveghere şi pază pentru ca inginerii englezi şi americani, care se găseau acolo, să nu dea foc zonei petrolifere şi să nu distrugă instalaţiile de acolo. De asemenea, se mai colabora şi în zona dunăreană în toate porturile prin care se scurgeau spre Germania vasele şi tancurile de petrol"[59].

În cursul lunii decembrie 1940, Misiunea militară germană a fost întărită cu noi unităţi. Încă de la 23 noiembrie 1940, cu ocazia convorbirilor pe care generalul Antonescu le-a avut la Berlin cu feldmareşalul Wilhelm Keitel, s-a căzut de acord pentru trimiterea în ţara noastră a încă unei divizii germane (Divizia 16 blindată, comandată de generalul Hube n.n.) care să se adauge la unităţile de instructaj staţionate în România[60].

În iarna anilor 1940/1941, Misiunea militară germană a instruit 3 "divizii model" româneşti, diviziile 5, 6 şi 13 infanterie. Instruirea unităţilor române se făcea în garnizoanele acestora unde fusese adus, de regulă, câte un batalion german[61]. Un aspect cu totul diferit a prezentat activitatea desfăşurată de unităţile Misiunii aeriene germane în România de sub comanda generalului Wilhelm Speidel. Constituită dintr-o divizie antiaeriană întărită, 2 regimente de artilerie antiaeriană, un grup de avioane de vânătoare, unităţi de proiectare, unităţi speciale de apărare antiaeriană, precum şi unităţi speciale de construcţii pentru apărarea împotriva atacurilor aeriene şi de stingere a incendiilor. Misiunea aeriană a avut ca principală sarcină "de a fi gata de luptă", pentru apărarea regiunii petrolifere împotriva unui eventual atac aerian, instruirea aviaţei militare române constituind o preocupare secundară[62].

În ceea ce priveşte drepturile şi situaţia juridică a Misiunii militare germane în România, au avut loc convorbiri româno-germane încă din luna septembrie (17-19). Ca urmare a acestor convorbiri, au fost create 9 subcomisii însărcinate cu următoarele probleme: **1.** hrană; **2.** chestiuni juridice; **3.** transporturi; **4.** cantonamente; 5. solde, plăţi; **6.** chestiuni financiare; **7.** chestiuni vamale; **8.** transmisiuni; **9.** poştă[63]. Cu acelaşi prilej, s-a stabilit că: **1.** hrana va fi procurată de partea română, urmând să fie preparată de către germani; **2.** soldele urmau să fie ca şi în Germania; **3-4.** transporturile şi transmisiunile urmau să fie efectuate de către partea română; **5.** problemele juridice - militarii germani puteau fi judecaţi doar de tribunalele militare germane şi se bucurau de privilegiul extrateritorialităţii; **6.** în ceea ce priveşte cantonamentele,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

acestea urmau să fie procurate de partea română; **7.** problemele vamale - membrii Misiunii aveau dreptul să expedieze în Germania alimente, dar în cantităţi limitate, pachetele urmând să fie scutite de vamă; **8.** pentru satisfacerea nevoilor armatei germane, urmau să fie ataşate 4 vagoane poştale la trenurile pentru Germania, acestea urmând să fie scoase de sub controlul autorităţilor româneşti[64]. Convorbirile s-au finalizat prin semnarea unui protocol de către generalul Nicolae Tătăranu din partea României şi Consilierul de legaţie dr. Lehman din partea Germaniei, la 22 octombrie 1940[65].

În ceea ce priveşte întreţinerea trupelor germane (hrană şi soldă), deşi iniţial se prevăzuse că aceste cheltuieli urmau să fie suportate integral de către partea română[66], ulterior partea germană a revenit asupra acestei înţelegeri, comunicând Guvernului Român, prin nota nr. 8817/1940, că, "guvernul Reich-ului a hotărât ca contribuţia statului român pentru întreţinerea trupelor germane să se reducă la cheltuielile de cantonare a acestor trupe şi a materialelor şi la plata unei sume efective lunare de 1000 milioane lei"[67]. Această decizie a Guvernului german a fost aprobată de generalul Antonescu[68] şi, ca urmare, Ministerul Coordonării, prin nota din 2 decembrie 1940, a adus la cunoştinţa însărcinatului cu afaceri economice al Recih-ului la Bucureşti Hermann Neubacher, că "guvernul român a ratificat acordul stabilit cu privire la modul de acoperire al cheltuielilor făcute de Misiunea militară germană" şi anume: 1. cheltuielile de instalare urmau să fie suportate de guvernul român; 2. la întreţinerea totală a Misiunii, statul român urma să contribuie cu o suma lunară de 100 milioane lei, cheltuielile care întreceau această sumă urmând să fie suportate de guvernul german dintr-un fond în lei deschis la Banca Naţională a României, pe care guvernul german urma să-l acopere lunar din soldul clearing-ului german-român; conturile din România ale întreprinderilor germane; totodată era prevăzut şi costul transportului prin Ungaria a trupelor germane, ce urma să revină exclusiv părţii germane[69].

Referitor la modul în care a fost întâmpinată de către populaţie sosirea trupelor germane în ţară, trebuie să remarcăm că, spre deosebire de exagerările istoriografiei de până la 1989, această primire nu a fost ostilă. De altfel, un document relevant elaborat de Secţia a II-a a Biroului Contrainformaţii a Marelui Stat Major preciza că "sosirea trupelor germane în ţară la sfârşitul anului 1940 a fost primită de către populaţia românească cu oarecare mâhnire, îngrijorare, dar şi cu speranţe [...] Primele trupe sosite au impus prin ţinută şi mai ales prin echiparea şi bogăţia dotării lor"[70]. Deşi trupele germane şi mai ales comandamentul acestor trupe au avut în general o atitudine corectă, atât faţă de populaţie, cât şi faţă de interesele statului român, totuşi s-au petrecut o serie de fricţiuni începând de la incidentele individuale şi până la unele atitudini oficiale[71], de exemplu: pretenţii exagerate de confort şi alimentaţie, devastări şi pagube create bunurilor particulare etc.[72], aceste incidente având un caracter minor, nu au influenţat în mod negativ relaţiile dintre militarii germani şi români. În concluzie, putem aprecia că, deşi guvernul român a făcut eforturi economice pentru întreţinerea trupelor germane, pe de o parte, pe de altă parte, prezenţa acestor trupe a permis demobilizarea armatei române, în acest fel putându-se asigura mâna de lucru

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

necesară pentru muncile agricole, ceea ce a atras după sine economisirea a peste 1 miliard de lei lunar, punându-se astfel capăt, în mare parte, nemulţumirilor şi neactivităţii cauzate de prea lungile concentrări[73]. Totodată, prin prezenţa trupelor germane, s-a putut trece la reorganizarea armatei române, instruirea şi dotarea unităţilor cu armament modern, şi, nu în ultimul rând, prezenţa acestor trupe a însemnat o garanţie pentru siguranţa graniţelor României - în faţa tendinţelor acaparatoare ale U.R.S.S. - o traducere în viaţă a garanţiilor oferite de către Germania şi Italia la 30 august, această măsură fiind cu atât mai justificată în condiţiile în care U.R.S.S. reprezenta pentru România, dar şi pentru Germania un pericol permanent.

Dacă sosirea Misiunii militare germane a reprezentat primul pas în înglobarea României în cadrul blocului politic şi militar al Axei, aderarea României la Pactul Tripartit avea să constituie un "pas decisiv" în acest sens. Adeziunea la Pactul Tripartit a fost precedată de o serie de încercări ale generalului Antonescu de a obţine o ameliorare a situaţiei populaţiei româneşti din Transilvania de nord, cedată în urma Dictatului de la Viena. În acest sens, în luna octombrie, Valer Pop şi Mihail Manoilescu, care reprezentaseră România la Viena, au fost trimişi în misiune la Berlin şi Roma. Dacă misiunea lui Manoilescu la Roma se reducea în principal la a atrage atenţia guvernului italian asupra prigoanei la care era supusă populaţia românească din partea de nord a Transilvaniei, cea a lui Valer Pop la Berlin urmărea şi un alt scop: el trebuia să lucreze un timp "la dezvoltarea relaţiilor României cu puterile Axei, dar mai ales cu Germania"[74]. Astfel, la întrevederea avută cu von Ribbentrop, în data de 14 octombrie 1940, după ce a adus la cunoştinţa Ministrului de Externe german problema raporturilor româno-maghiare, Valer Pop a arătat că "misiunea lui nu se mărgineşte numai la soluţionarea diferendului româno-ungar, ci şi de a face cunoscută atitudinea României şi a lucra un timp oarecare la dezvoltarea raporturilor noastre cu puterile Axei"[75]. Ribbentrop s-a arătat extrem de satisfăcut de această introducere, considerând că "interesele celor două ţări sunt complementare şi identice şi este logic şi firesc ca să se ajungă la această colaborare", precizând în contiuare că, colaborarea politică şi militară a început prin "alinierea" României la Axă şi prin trimiterea Misiunii militare germane în România pentru reorganizarea armatei române. În ceea ce priveşte colaborarea economică, el a precizat că "este dorită de Germania", care este gată să ajute România "cu fapta şi cu sfatul pentru reoganizarea economiei naţionale"[76].

La 16 octombrie 1940, în timp ce se afla la Berlin, Valer Pop a primit indicaţii din partea Ministrului de Externe - Mihail Sturdza - să aducă la cunoştinţa guvernului german hotărârea guvernului român de a adera la Pactul Tripartit, fiind însărcinat să îndeplinească imediat formalităţile necesare în acest scop, atrăgându-i-se atenţia că procedura urmată avea ca scop să prevină prioritatea adeziunii Ungariei[77]. După cum se ştie, Pactul Tripartit a fost semnat la Berlin în data de 27 septembrie 1940 de către reprezentanţii Germaniei, Italiei şi Japoniei. În esenţă, era un acord militar, cele trei ţări propunându-şi să organizeze colaborarea lor în vederea instaurării în Europa şi în Asia a unei "noi ordini de lucru"[78]

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

La 28 septembrie 1940 guvernul maghiar a dat dispoziţii reprezentantului său la Berlin - Sztójaj Döme - să aducă la cunoştinţa guvernului german că Ungaria dorea să adere la Pactul Tripartit. După ce iniţial, atât Germania, cât şi Italia refuzaseră solicitarea Ungariei, ceea ce a fost un adevărat "duş rece" pentru conducerea maghiară, ele au revenit asupra hotărârii şi, la 12 octombrie 1940, Ribbentrop l-a informat pe Sztójaj Döme că Italia şi Japonia s-au declarat de acord cu adeziunea Ungariei la Pactul Tripartit, urmând ca din cele încă 6-8 state, care manifestaseră dorinţa de a adera la Pact, Ungaria să fie prima care va semna Pactul[78]. Vestea acceptării de către Germania a aderării Ungariei şi mai ales faptul că aceasta urma să semneze prima, au alarmat cercurile diplomatice româneşti. Astfel se explică indicaţiile date de Mihail Sturdza lui Valer Pop de a preveni cu orice preţ aderarea Ungariei. În aceeaşi zi (18 octombrie), Valer Pop s-a prezentat la Secretarul de Stat Weiszäcker, căruia i-a făcut comunicarea formală că România aderă la Pactul Tripartit şi că este însărcinat cu îndeplinirea formalităţilor necesare. Weiszäcker a luat cunoştinţă cu "mulţumire şi satisfacţie", arătând că adeziunea României va putea avea loc într-un timp foarte scurt "cel puţin din partea Germaniei şi Italiei", exprimându-şi totodată satisfacţia pentru faptul că, "în sfârşit, România va fi aliata Germaniei"[80]. Secretarul de Stat Weiszäcker l-a însărcinat pe Friedrich Gauss cu pregătirea protocolului şi a formalităţilor aderării României la Pactul Tripartit[81].

Însă în aceeaşi zi, la cerea guvernului german formulată prin Legaţia din Bucureşti, adeziunea României a fost amânată la o dată ulterioară, fiind pusă în conexiune cu viitoarea călătorie a generalului Antonescu la Berlin[82]. La 18 octombrie, tratativele au fost reluate la Berlin între Valer Pop şi Friedrich Gauss, acesta din urmă declarând lui Valer Pop că "datorită iniţiativei guvernului maghiar nu se va putea evita ca Ungaria să semneze mai întâi protocolul de adeziune, dar Germania va avea grijă ca distanţa în timp să nu fie prea mare". Gauss a arătat că "Ministerul Afacerilor Străine se gândea la o solemnitate corespunzătoare cu ocazia semnării care s-ar face neapărat la Berlin. Concomintent însă - opina Gauss - s-ar face o solemnitate şi la Bucureşti, prezidată de Conducătorul Statului român, care ar fi radiodifuzată şi comunicată în extenso şi în mod potrivit în întreaga presă germană. După aceasta ar urma să se producă vizita domnului general Antonescu, care va fi primit ca şeful unui stat aliat"[83].

Textul protocolului în limba germană a fost pus la dispoziţia lui Valer Pop la 4 noiembrie 1940, urmând ca el să-l traducă în limba română, deoarece protocolul urma să fie semnat în 4 texte originale: în limbile germană, italiană, japoneză şi română. Textul românesc a fost remis a doua zi guvernului german[84]. Durata neobişnuită a pregătirilor se explică prin atitudinea Japoniei, care nu terminase la timp încheierea formalităţilor tradiţionale. Iniţial se fixase ca data semnării protocolului să fie ziua de 15 noiembrie 1940, dar, datorită faptului că ambasadorul japonez nu primise până la acea dată aprobarea protocolului de către Consiliul de Stat şi de către Mikado (împărat), a fost necesară o nouă amânare. Vizita generalului Antonescu la Berlin a impus în cele din urmă semnarea la 23 noiembrie 1940, înainte de sosirea aprobării guvernului japonez, încât ambasadorul japonez la Berlin Saburo Kurusu a semnat

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

protocolul "ad referendum", adeziunea Japoniei la protocol fiind anunţată guvernului român de ministrul japonez la Bucureşti abia la 19 decembrie 1940[85].

Totodată, pentru a se da o satisfacţie României pentru faptul că prioritatea aderării urma să revină Ungariei, ceremonia semnării a fost prevăzută pentru 20 noiembrie 1940 la Viena pentru Ungaria şi 23 noiembrie 1940 la Berlin pentru România, compensându-se astfel nemulţumirea părţii vis-à-vis de prioritatea Ungariei[86]. La 23 noiembrie 1940, protocolul de adeziune a României la Pactul Tripartit a fost semnat la Berlin de generalul Antonescu din partea României, ministrul de externe von Ribbentrop din partea Germaniei, ambasadorul Gino Buti din partea Italiei şi Saburo Kuruso din partea Japoniei[87].

Referindu-ne la textul protocolului, acesta prevedea în cadrul articolului 1 că "România aderă la Pactul Tripartit semnat la Berlin în ziua de 27 septembrie 1940 între Germania, Italia şi Japonia". Articolul 2 prevedea participarea României la comisiile tehnice prevăzute prin articolul 4 al Pactului Tripartit, în condiţiile în care aceste comisii vor lua în dezbatere chestiuni ce atingeau interesele României[88]. Protocolul a fost redactat în limbile română, germană, italiană, japoneză, fiecare text fiind considerat original, protocolul intrând în vigoare în ziua semnării[89]. După semnare, generalul Antonescu a făcut o declaraţie prin care arăta importanţa pactului pentru realizarea unei "noi ordini europene", subliniind străduinţele României şi dorinţa ei de a se alătura acestei "opere", realizând astfel formal "încadrarea lăuntrică existentă prin actele înfăptuite" până atunci de noua conducere a României[90].

Aderarea României la Pactul Tripartit a fost dezbătută pe larg în presa vremii. Presa italiană, germană, japoneză şi română au acordat spaţii largi evenimentului, considerând aderarea ca o "dovadă a solidarităţii popoarelor din sfera de influenţă a Axei". Presa şi cercurile oficiale maghiare au văzut prin acest act o "apropiere indirectă de România care va duce la o scădere a tensiunii"[91]. Presa şi guvernul sovietic au considerat adeziunea ca un act îndreptat împotriva U.R.S.S., iar Anglia şi S.U.A., evident, au privit aderarea ca o "aservire cu forţa a României"[92].

Semnificaţia aderării României la Pactul Tripartit a fost pe larg dezbătută de către istoriografia noastră, cristalizându-se viziunea eronată potrivit căreia acest act a însemnat înfeudarea politico-diplomatică a României la carul intereselor puterilor Axei. În realitate, aderarea la Pactul Tripartit oficializa în plan internaţional încadrarea României în sistemul Axei, ca modalitate de adaptare la un context internaţional nefavorabil, ca şi în alte împrejurări din trecutul nostru. Însă, aderarea la o coaliţie de importanţa Axei nu coincidea cu identificarea cu toate ţelurile acesteia, ci doar cu cele ce îi serveau interesele de stat mic. Linia de politică externă proAxă iniţiată de generalul Antonescu nu poate fi apreciată ca simpla toană a unui dictator, ea corespundea unui calcul de stat cu o reală argumentaţie faptică. În esenţă, acest act a fost unul formal, de conjunctură, intrând în vigoare la 12 decembrie 1941, când, în virtutea angajamentelor asumate, România a fost nevoită să declare război S.U.A.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

1 Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol II şi Mareşalul Antonescu. Relaţiile germano-române. 1938-1944*, Editura "Humanitas", Bucureşti, 1994, p.129.
2 Gheorghe Barbul, *Memorial Antonescu. Al treilea om al Axei*, Ed. Institutului European, Iaşi, 1992, p.4.
3 *Pe marginea prăpastiei*, vol. I, Bucureşti, 1942, p.40-41.
4 *Ibidem*, p.42.
5 Larry L., Watts, *O Casandră a României. Ion Antonescu*, Ed. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1994, p.284.
6 *Documents of German Foreign Policy, 1918-1945, Series D (1937-1945)*, vol. IX, september 1, 1940, january 31, 1941, London, Her Majesty's Stationery Office, 1961, documentul 9 (în continuare se va citi *D.G. F. P*).
7 *Ibidem*.
8 *Ibidem*.
9 Aurică Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 - ianuarie 1941*, Ed. "Dacia", Cluj-Napoca, 1976, p.23.
10 "Timpul", 5 septembrie 1940.
11 Aurica Simion, *op. cit.*, p.24.
12 Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p.129.
13 *Pe marginea prăpastiei*, vol. I, p.43.
14 Aurică Simion, *op. cit.*, p.24.
15 *D.G.F.P.*, vol.XI, doc.17.
16 *Pe marginea prăpastiei*, vol. I, p.44-45.
17 *D.G.F.P.*, vol.XI, doc.19.
18 *Ibidem*.
19 *Pe marginea prăpastiei*, vol. I, p.71.
20 Aurică Simion, *op. cit.*, p.24; Larry L., Watts, *op. cit.*, p.290.
21 *Ibidem*, p.29.
22 *Pe marginea prăpastiei*, vol. I, p.45.
23 *Ibidem*, p.46.
24 Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p.131.
25 *Ibidem*.
26 *Pe marginea prăpastiei*, vol. I, p.45.
27 *Ibidem*, p.46, 75.
28 *Ibidem*, p.47.
29 Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p.132.
30 *Pe marginea prăpastiei*, vol. I, p.105.
31 "Völkischer Beobachter", 13 octombrie 1940.
32 Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p.132.
33 Apud Aurică Simion, *op. cit.*, p.122.
34 ASB, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Cabinet Militar Ion Antonescu, dosar nr. 28/1940, f.5.
35 *Ibidem*, f.6.
36 *Ibidem*, f.7.
37 *Ibidem*, f.8.
38 *Ibidem*, f.8-9.
39 *Ibidem*, f.9-10.
40 *D.G.F.P.*, vol.XI, doc.75.
41 *Ibidem*.
42 *Ibidem*, doc. 76.
43 *Ibidem*, doc. 80.
44 *Ibidem*, doc. 166 şi 169.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

45 *Ibidem*, doc. 84.
46 *Ibidem*, doc. 171.
47 *23 August. Documente*, vol. I, 1939-1943, Ed. Ştiinţifică şi Enciclipedică, Bucureşti, 1984, doc.98
48 *Ibidem*, doc.103.
49 *Ibidem*.
50 Arhiva Ministerului de Externe, fond România, vol. 282/1940, f.127-128 (în continuare se va citi AME).
51 A se vedea: Aurică Simion, *op. cit.*, p.127; Traian Udrea, *Politica externă a dictaturii legionaro-antonesciene*, în volumul *Împotriva fascismului*, p.229.
52 Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p.136.
53 ASB, fond P.C.M., Cab. Militar Ion Antonescu, dos. nr. 12/1940, f.7.
54 *Ibidem*, f.8.
55 *Ibidem*, f.65.
56 *Ibidem*, f.66.
57 AME, fond România, vol. 282/1940, f.129.
58 Eugen Preda, *Miza petrolului în vâltoarea războiului*, Ed. Militară, Bucureşti, 1983, p.60.
59 *Procesul Marii Trădări Naţionale*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1946, p.157.
60 *D.G.F.P.*, vol.XI, doc.388.
61 Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p.136.
62 *Ibidem*, p.137-138.
63 ASB, fond P.C.M., Cab. Militar Ion Antonescu, dos. nr. 8/1940, f.96-97.
64 *Ibidem*, p.102.
65 Aurică Simion, *op. cit.*, p.134.
66 ASB, fond P.C.M., Cab. Militar Ion Antonescu, dos. nr. 2 8/1940, f.7.
67 Idem, dos. nr. 12/1940, f.89-90.
68 *Ibidem*, f.91.
69 *Ibidem*, f.107.
70 Idem, dos. nr. 33/1940, f.2-4.
71 *Ibidem*, f.4.
72 *Ibidem*, f.4-6.
73 Idem, dos. nr. 202/1940, f.34.
74 Aurică Simion, *op. cit.*, p.140-141.
75 AME, fond 71/Germania, vol. 80, f.298.
76 *Ibidem*, f.298-299.
77 *Ibidem*, f.324.
78 Idem, vol. 81, f.228.
79 Aurică Simion, *op. cit.*, p.141-142.
80 AME, fond 71/Germania, vol. 80, f.322-323.
81 *Ibidem*, f.354.
82 Idem, vol. 81, f.90.
83 Idem, vol. 80, f.345-348.
84 Idem, vol. 81, f.11.
85 *Ibidem*, f.91.
86 *Ibidem*, f.93.
87 *Ibidem*, f.94.
88 *Ibidem*, f.102.
89 *Ibidem*.
90 Idem, vol. 80, f.230-231.
91 Idem, vol. 81, f.97.
92 *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ANEXĂ

PROTOCOL DE ADEZIUNE A ROMÂNIEI LA PACTUL TRIPARTIT. 23 NOIEMBRIE 1940

Protocol

Guvernele Germaniei, Italiei, Japoniei de o parte şi Guvernul României de altă parte stabilesc prin plenipotenţiarii lor mai jos semnaţi următoarele:

Art. I. România aderă la Pactul Tripartit semnat la Berlin în ziua de 27 septembrie 1940 între Germania, Italia, Japonia.

Art. II. Când comisiunile tehnice comune prevăzute în articolul IV al Pactului Tripartit vor trata chestiuni ce ating interesele României, vor lua parte şi ei la deliberările comisiunilor.

Art. III. Textul Pactului Tripartit este alăturat la acest protocol ca anexă.

Prezentul protocol este redactat în limba română, germană, italiană şi japoneză şi fiecare text face credinţă ca act original. El intră în vigoare în ziua semnării.

Drept care semnatarii de mai jos investiţi de către Guvernele lor cu depline puteri în regulă au semnat acest Protocol şi l-au întărit cu sigiliile lor.

Făcut în 4 exemplare, în Berlin, în ziua de 23 noiembrie 1940 - în anul XIX al Erei Fasciste corespunzând zilei a 23-a, lunei 11-a a anului al 15-lea al Erei Syöwa.

S.s. von Ribbentrop
S.s. Gino Buti.
S.s. Saburo Kurusu "ad referendum"
S.s. General Antonescu

(Arhiva Ministerului de Externe, fond 71/Germania, vol.81, f.102)

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

DUMITRU ŞANDRU, GHEORGHE ONIŞORU

19 NOIEMBRIE 1946

Alegerile parlamentare şi-au pus amprenta decisiv asupra anului 1946. Anunţarea desfăşurării scrutinului electoral, menit să pună capăt vidului legislativ, determinat de lipsa Parlamentului, a impulsionat vădit sfera politicului. Importanţa votului depăşea cu mult cadrul normal al confruntărilor dintre partide, victoria blocului guvernamental, în condiţiile prezenţei trupelor sovietice, urmând a avea efecte catastrofale pentru firava democraţie ce încerca să supravieţuiască după 23 august 1944.

Studiul nostru îşi propune să insiste, cu precădere, asupra falsului electoral de la 19 noiembrie. Justificarea acestei opţiuni decurge din necesitatea înlăturării oricărei forme echivoce asupra momentului istoric în discuţie, despre care s-a scris distorsionat mai bine de patru decenii[1].

Remanierea guvernului Groza, la începutul lui ianuarie1946, prin cooptarea lui Mihail Romniceanu (P.N.L.) şi Emil Haţieganu (P.N.Ţ.), punea capăt crizei constituţionale, conducând la recunoaşterea cabinetului de către Anglia şi Statele Unite. În schimb, partea română se angaja să ţină în cel mai scurt timp posibil alegeri libere şi corecte.

Relativa relaxare şi liberalizarea cadrului politic din 1946 nu era, însă, decât celebrul pas înapoi care să-i determine pe cei doi înainte. Astfel, guvernul a adoptat o nouă lege electorală care cuprindea o serie de prevederi ce o diferenţiau de vechea legislaţie. Era vorba, între altele, de renunţarea la prima electorală, de desfiinţarea Senatului şi de privarea unor categorii de persoane de dreptul de exprimare a opţiunii. Dacă aceste măsuri ar fi putut găsi justificări în realităţile postbelice, alta era situaţia dacă privim maniera de aplicare a legii şi îndeosebi numeroasele tabele cu cei consideraţi nedemni electoral, ca şi modul voit defectuos de înscriere în registrul electoral. Înainte de toate, noua putere a îngrădit dreptul de vot pentru anumite categorii de persoane, răpindu-i astfel caracterul universal. Spre a putea fi înscris în registrul alegătorilor, cetăţeanul român trebuia să deţină dovadă de la Preşedinţia Consiliului de Miniştri care să ateste că nu fusese demnitar în perioada 6 septembrie 1940-23 august 1944, de la Ministerul Afacerilor Interne documentul care să probeze că nu făcuse parte din organizaţiile constituite în în baza legii nr.830, din 21 noiembrie 1940 (cu alte cuvinte Grupul Etnic German din România), iar de la Ministerul Justiţiei

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol",
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

o adeverinţă care să specifice că nu candidase pe listele partidelor Totul pentru Ţară şi Naţional-Creştin în alegerile parlamentare din 1937, precum şi un cazier juridic[2]. Trebuie adăugată amplasarea defectuoasă a centrelor de votare din mediul rural şi teroarea desfăşurată de forţele politice ataşate guvernului care viciau din start rezultatele alegerilor.

În multe localităţi, susţinătorii Blocului Partidelor Democratice au recurs la ilegalităţi flagrante pentru a înlătura de la vot pe cei bănuţi a le fi opozanţi, fapt ce a produs adesea reacţii violente din partea acestora din urmă. Sectorul de jandarmi Vidra, judeţul Putna, consemna, la 28 septembrie 1946, că, în ziua de 15, locuitorii din acea comună fuseseră convocaţi de primar la sediul primăriei, unde li s-a ţinut o cuvântare, spunându-le că un comitet format din 17 persoane, toate din B.P.D., decisese a şterge de pe listele electorale 133 de alegători localnici, sub pretext că erau manişti, brătienişti şi foşti legionari. Sesizaţi, sătenii au cerut să fie aduse la primărie cele 17 persoane, pentru a da socoteală de fapta lor, dar acestea au refuzat să vină. Primarul le-a cerut însă "să respecte măsurile stabilite de guvern şi legile ţării". În acel moment a sosit la primărie evreul Iancu Pincaş, care participase la operaţia de radiere de pe listă. O parte din locuitori s-au îndreptat spre el, iar doi dintre români l-au prins de mâini şi de haine pentru a-l aduce spre mulţime. A fost nevoie de intervenţia energică a comandantului Sectorului de jandarmi pentru salvarea lui Pincaş şi a unui oarecare Vladimir Ţurcanu, care lucrase şi el pe liste, iar aceasta numai după ce a tras un foc de armă[3].

Au fost frecvente acţiunile prin care membrii formaţiunilor de stânga au împiedicat pe cei ai grupărilor opozante să-şi desfăşoare propaganda pe teren. La 1 iunie 1946, Partidul Naţional Ţărănesc a trimis primului ministru un protest prin care acuza guvernul de abuzurile săvârşite contra membrilor săi şi ai Partidului Naţional Liberal[4]. Două zile mai târziu, la 3 iunie, ministrul secretar de stat Emil Haţieganu comunica în scris lui Petru Groza că, în duminica din 2 iunie, o echipă de propagandă a P.N.L., condusă de avocatul Ion Plescia, preşedintele organizaţiei judeţene Dolj, plecase din Craiova spre Pleniţa, unde organizase o întrunire. În dreptul pădurii Bucovăţ, la 12 km de Craiova, două camioane, proprietate a C.F.R., le-a barat drumul. Înarmaţi cu arme automate, cei din camioane au deschis foc şi au rănit grav trei persoane din grupul celor ce mergeau la Pleniţa. Toţi cei 24 de pasageri din autobuz au fost obligaţi să coboare, duşi în pădure şi maltrataţi sălbatic, inclusiv avocatul Plescia, care a fost rănit la cap, apoi jefuiţi. Protestul lui Haţieganu insera şi alte exemple asemănătoare, cerând întreprinderea unei anchete[5].

Analizând tabloul partidelor înscrise în cursa pentru Adunarea Deputaţilor, distingem două tabere principale. Una este cea a Blocului Partidelor Democratice, continuatorul Frontului Naţional Democrat[6], al cărui protocol de constituire a fost semnat la 17 mai 1946. Alianţa îngloba Partidul Comunist Român, Partidul Social Democrat, Frontul Plugarilor, Partidul Naţional Popular, Partidul Naţional Liberal-Tătărăscu şi Partidul Naţional Ţărănesc Alexandrescu[7]. În aceiaşi tabără trebuie

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

inclusă şi Uniunea Populară Maghiară care, deşi a participat pe liste proprii, era dirijată de comunişti[8].

Opoziţia cuprindea Partidul Naţional Ţărănesc, Partidul Naţional Liberal şi Partidul Social Democrat Independent, care, la 21 octombrie, au încheiat un acord pentru coordonarea acţiunilor lor electorale[9]. Preferinţele alegătorilor se îndreptau spre acest pol, majoritatea locuitorilor văzând în victoria lui calea pentru a scăpa de ruşi şi de metodele comuniste.

La alegeri au mai participat câteva partide care s-au situat pe o linie, mai mult sau mai puţin, neutră. Dintre acestea se detaşa Partidul Ţărănesc Democrat condus de dr. Nicolae Lupu (singurul dintre ele care a obţinut locuri în Parlament), precum şi alte mici formaţiuni ca Partidul Popular Românesc (condus de Petru Ghiaţă) şi Partidul Radical al Micii Burghezii (prezidat de N. N. Matheescu)[10].

După mai multe amânări, în şedinţa guvernului din 15 octombrie, Petru Groza a propus data de 19 noiembrie pentru desfăşurarea alegerilor[11]. Una din motivaţii era că, la momentul votării, recolta se afla în hambare, contându-se pe ridicarea standardului economic al ţărănimii, care ar fi putut influenţa creşterea popularităţii Blocului Partidelor Democratice.

Urmărind să-şi asigure victoria, guvernul nu s-a limitat doar la câştigarea bunăvoinţei electoratului, cu atât mai mult cu cât semnalele din ţară nu erau deloc încurajatoare. În şedinţa din 31 august 1946, de pildă, Miron Constantinescu informa Comitetul Central al P.C.R. că la o întrunire organizată de B.P.D. la Focşani pe tema campaniei electorale, Gheorghe Apostol "aproape că nu a avut cui vorbi"[12]. În consecinţă, au fost luate o serie de măsuri de precauţie. Pe toată durata campaniei electorale, dar mai cu seamă în preziua şi în ziua alegerilor, organele de ordine ale noii puteri politice din România au ţinut sub strictă supraveghere persoanele care manifestau ostilitate faţă de guvern, unele din acestea fiind arestate înainte, altele în chiar ziua alegerilor, ori după consumarea lor. Din comuna Drăguşeni, judeţul Covurlui, au fost reţinuţi cu câteva zile înainte de alegeri şi deferiţi justiţiei Gheorghe Cristea, zis Borfaşul, şi Odisei Felman, pentru "atitudine făţişă contra guvernului". De fapt, ei îşi exprimaseră nemulţumirea deoarece o bună parte din membrii "partidelor istorice" din localitate nu fuseseră înscrişi în listele electorale sau nu primiseră cărţi de alegător[13]. Eliberaţi după 19 noiembrie, cei doi au continuat să rămână sub stricta supraveghere a jandarmilor. La 27 martie 1947, comandantul Legiunii de jandarmi Covurlui, dând răspuns la adresa prefectului nr. 2 093, din 9 martie 1947, scria că Gheorghe Cristea şi Odisei Felman aduceau critici guvernului şi instigau populaţia împotriva lui. Şeful de post din Drăguşeni a cercetat cazul, Legiunea dresându-le acte, care au fost înaintate, la 27 martie 1947, Parchetului Tribunalului Covurlui[14].

În preziua scrutinului, ministrul de interne, Teohari Georgescu, ordona tuturor prefecţilor: "Cu începere din acest moment, organele de ordine să se considere mobilizate pentru ca alături de forţele democratice să apere libertăţile şi regimul democratic"[15]. Tot atunci, acelaşi Teohari Georgescu se adresa celor 12 Inspectorate Generale Administrative cerându-le să păstreze confidenţialitatea rezultatelor parţiale

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

până la anunţarea celui oficial: "vă facem cunoscut că nici un fel de informaţiuni sau date statistice privitoare alegeri nu pot fi date direct corespondenţilor presei străine sau ofiţerilor armatelor aliate, ci numai prin intermediul Comisiei Aliate de Control din Bucureşti (adică sovieticilor - n.n.) sau prin reprezentanţii acestora din judeţul dumneavoastră, deoarece numai Comisia Aliată de Control este în măsură să cunoască calitatea legală a celor care solicită asemenea date şi să aprecieze oportunitatea satisfacerii cererilor. Corespondenţii ziarelor româneşti vor adresa cererile lor Ministrului Justiţiei, care conduce operaţiunile electorale în întreaga ţară"[16].

În ziua alegerilor, într-o serie de localităţi au fost operate arestări în rândurile celor ce trebuiau să se prezinte la urne. Din păcate, informaţiile în această direcţie sunt neclare şi este dificil de stabilit pe judeţe cifrele reale, însă expunerea cazurilor poate oferi o imagine asupra a ceea ce s-a întâmplat atunci. Inspectoratul de jandarmi Suceava raporta că pe raza sa de activitate, în mediul rural, fuseseră arestate opt persoane din judeţele Baia, Dorohoi şi Suceava, pentru instigare şi tulburarea ordinii publice, toate fiind încadrate în Partidul Naţional Ţărănesc-Maniu[17], dar cifrele comunicate de legiuni arată că numărul acestora a fost mult mai mare. Aşa, de pildă, în judeţul Suceava fuseseră reţinute în ajunul şi în ziua alegerilor opt persoane (patru din P.N.Ţ.-Maniu şi câte două P.N.L.-Brătianu şi B.P.D.), toate învinuite că instigaseră populaţia la revoltă împotriva guvernului[18]. În judeţul Câmpulung, au fost arestaţi patru alegători, iar trei au fost reţinuţi de către preşedinţii secţiilor de votare, prin gărzile ce le fuseseră afectate. Cei patru erau apolitici, dar consumaseră băuturi alcoolice, iar celelalte trei persoane făceau parte din P.N.Ţ.-Maniu[19]. În judeţul Baia, numărul arestaţilor a fost de 13, toţi repuşi în libertate pe data de 20 noiembrie. Majoritatea arestaţilor aparţineau partidului condus de Iuliu Maniu, însă printre ei s-au numărat câţiva brătienişti şi chiar persoane din B.P.D. (învăţătorul Vasile Tomegea, din comuna Baia, membru al P.N.L.-Tătărescu etc.)[20].

Guvernul era ferm hotărât să uzeze de toate mijloacele care îi stăteau la dispoziţie pentru a-şi asigura victoria, şi încă una cât mai concludentă. Fostul demnitar comunist Alexandru Bârlădeanu avea să recunoască într-un interviu din 1994 că rezultatele alegerilor au fost trucate şi că victoria forţelor de stânga dirijate de P.C.R. trebuia să le ofere legitimitate[21]. Cum şansele de reuşită în cadrul unui scrutin corect apăreau, practic, excluse, pe lângă crearea imaginii unui cadru festiv - propagată la radio şi în presă - la 19 noiembrie 1946 la aproape toate secţiile de votare s-a recurs la teroare.

Blocul Partidelor Democratice şi-a asigurat din start un avantaj prin maniera de distribuire a cărţilor de alegător şi introducerea în urne a celor ce nu fuseseră împărţite înaintea sosirii delegaţilor opoziţiei la secţiile de votare[22]. Totuşi, a urmat o adevărată catastrofă pentru guvern, fapt demonstrat din plin de informaţiile de arhivă. Astfel, în numeroase rapoarte, dări de seamă, note informative, transmise pe linia Ministerului de Interne sau pe cea a Partidului Comunist, se vorbeşte despre un adevărat fenomen de trădare în masă a activiştilor Blocului, care au făcut propagandă pentru opoziţie şi au votat pentru ea, din conţinutul lor reliefându-se totodată şi faptul că secretul votului nu a fost respectat. Aşa, de pildă, în darea de seamă întocmită de plutonierul Dumitru

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Dumbravă, comandant secund al Evidenţei şi controlului populaţiei de la Legiunea Bihor, asupra modului cum au decurs alegerile în comunele Cheresig şi Toboliu, arată că aici atât autorităţile, cât şi delegaţii din ambele comune fuseseră ca şi inexistenţi şi că nu dăduseră nici o lămurire pentru ca populaţia să voteze cu B.P.D., ci, din contra, au căutat să producă debandadă şi să nu respecte ordinea, atrăgând o parte din oamenii de încredere ai Blocului şi cerându-le să voteze "Ochiul", până când a intervenit plutonierul, care a văzut că le era arătata lista manistă. Autorităţile din comunele Cheresig, Toboliu şi Leş au votat cu opoziţia. Plutonierul Dumbravă a urmărit pe cei mai mulţi dintre alegători, reuşind să afle pentru cine îşi dăduseră votul, evidenţiind că şi primarul comunei Leş l-a votat pe Maniu. "Oameni de încredere ai B.P.D. - consemna el - nu au făcut nici un fel de propagandă prin populaţie sau să le dea explicaţii cum trebuie să voteze, afară de dl. Luca de la Oradea, care a dus o muncă titanică, alături de subsemnatul, de cum a fost la secţia de votare, restul delegaţilor fiind înscrişi doar de formă în organizaţiile democratice, iar pe ascuns au făcut politică manistă şi de opoziţie, afară de cei care au fost înscrişi în P.C.R.". "În general - relatează Dumbravă în *Concluzii*- populaţia comunelor Cheresig şi Toboliu au fost instruite şi devotate reacţiunii (sic !), dar datorită muncii titanice dusă de subsemnatul şi având tot concursul din partea domnului sublocotenent Ionescu Costel din Regimentul 10 Grăniceri, am reuşit să-i conving de a vota alături de B.P.D."[23]. Acelaşi plutonier a întocmit şi o notă informativă în care, după ce repeta cele consemnate în darea de seamă, propunea ca primarii din comunele Leş şi Cheresig, notarul din comuna Toboliu şi subnotarul din Leş să fie mutaţi, fiindcă nu dăduseră dovadă de sinceritate faţă de guvern şi să se ia măsuri contra celorlalţi delegaţi ai B.P.D., aproape inexistenţi[24].

La consfătuirea Comitetului Regional P.C.R. Banat, din 28 noiembrie 1946, toţi secretarii judeţenelor de partid au evidenţiat pasivismul Frontului Plugarilor din ziua alegerilor. Secretarul judeţenei Arad, Petru Cuedan, declara că partidul fusese înşelat de masele din Frontul Plugarilor, care au mers în majoritate cu opoziţia sau au rămas inerte, munca pe teren a acestei organizaţii fiind egală cu zero[25]. Primul secretar al judeţenei Severin, Carol Lonciar, declara: "Organizaţia F.P. este aproape inexistentă şi a avut elemente strecurate, care în ziua alegerilor au ieşit la iveală, ca primarii din Răcăjdia, Delineşti, Ezeriş şi Câlnic, îndemnând populaţia să voteze cu Maniu. Iar acolo unde este organizaţie, a fost lipsă de combativitate şi iniţiativă". În sate nu au existat organizaţii B.P.D. sănătoase, Partidul Social Democrat nu a desfăşurat propagandă, Partidul Naţional Popular s-a dovedit inexistent, iar Frontul Plugarilor, deşi avea organizaţii în fiecare sat, contribuise într-o foarte mică măsură la alegeri[26].

Din judeţul Baia se raporta regionalei Moldova a P.C.R. asupra zilei alegerilor: "În fiecare secţie de votare organizaţia noastră a asigurat de partea Blocului Partidelor Democratice şi a listelor independente un număr de 18 delegaţi şi asistenţi. Oamenii au fost verificaţi prin responsabilii noştri de partid din comandamentele de plasă. Cu toate acestea unii din ei au trădat, alţii au fost inactivi. Cercetarea activităţii fiecăruia este în curs. În general, cei mai mulţi şoväielnici şi trădători s-au recrutat din celelalte

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

partide ale B.P.D."[27]. Aceiaşi judeţeană raporta că un succes s-a înregistrat în privinţa numărului mare al celor determinaţi să se prezinte la urne, numai că "masa alegătorilor a fost însă antrenată contra colhozului, a deportării copiilor în U.R.S.S., contra evreilor, motive întreţinute de propaganda adversă"[28].

În raportul Frontului Plugarilor pe luna noiembrie trimis Regionalei P.C.R. Dunărea de Jos se arăta că nu toţi oamenii lui cu munci de răspundere au corespuns, parte din ei alăturându-se "reacţiunii" şi că "mulţi din tătărăscieni, din administraţia comunelor, alexandrişti, frontişti au trădat interesele poporului votând cu reacţiunea". În timpul alegerilor, opoziţia s-a dovedit mai puternică în judeţele Putna, Tecuci şi Covurlui[29]. În judeţul Brăila, primarii comunelor Cazaşu, Romnicelu, Maraşu, Padeni, Chişcani au votat contra B.P.D.[30]. În regiunile de deal şi de munte ale judeţului Râmnicu Sărat, brătieniştii şi maniştii au avut o influenţă puternică, iar pe ansamblul judeţului multe cadre din administraţie - alexandrişti şi tătărăscieni - au făcut propagandă pentru "reacţiune"[31]. În sinteza pe aceiaşi lună a regionalei P.C.R. Dunărea de Jos se menţiona că organizaţiile de masă au avut un aport la bătălia alegerilor, pentru a se recunoaşte imediat că parte din oamenii cu funcţii de răspundere în Frontul Plugarilor au trecut de partea "reacţiunii"[32].

Zona cea mai vulnerabilă pentru guvern a rămas satul, unde ţăranii asociau guvernul instaurat la 6 martie 1945 cu colhozul. În timpul campaniei electorale, comuniştii au repetat continuu prin toate mijloacele de propagandă ideea potrivit căreia ei ar fi fost apărătorii proprietăţii ţărăneşti, iar partidele adverse duşmanii ei. A fost publicată broşura *Comuniştii şi proprietatea particulară*, în care, după ce combătea partidele Naţional-Liberal şi Naţional-Ţărănesc, care "apărau proprietatea burgheziei şi moşierimii", Partidul Comunist relua prevederile Platformei din 20 mai 1946 în legătură cu împroprietărirea ţăranilor pe pământurile ce ar fi fost ameliorate de stat[33]. Nu lipsită de interes era şi menţiunea că "de rezultatul alegerilor depinde ca ţăranii să poată lucra în linişte şi culege roadele de pe ogorul lor"[34].

Comuniştii au încercat să demonstreze printr-o propagandă exacerbată că, de vreme ce-i împroprietăriseră pe plugari, nu existau motive de a fi bănuiti că intenţionau să distrugă proprietatea particulară. Vasile Luca declara în acest sens, într-un discurs rostit la Cluj la începutul lui octombrie 1946, că actul împărţirii titlurilor de proprietate "spulbera legenda răspândită de clica moşierească reacţionară şi agenţii ei cum că partidul nostru ar avea intenţia de a vă băga în colhoz"[35], iar la 4 noiembrie, într-un articol publicat în "Scânteia", comuniştii sugerau ţăranilor un remediu simplu pentru îndepărtarea pericolului reprezentat de moşieri: "Vă veţi apăra pământul votând Soarele"[36].

Paralel, reforma agrară din 1945 era pusă în antiteză cu împroprietărirea din 1921, iar prin denaturările amândurora opinia publică neavizată putea fi lesne derutată. La consfătuirea plenară a Comitetului Regional Banat al P.C.R., din 27-28 mai 1946, la care s-a prelucrat Platforma-program a B.P.D., împreună cu sarcinile ce stăteau în faţa comuniştilor, din partea C.C. al P.C.R. a vorbit Mihai Roller care informa auditoriul că "Reforma agrară din 1923-1924 a fost falsificată. A fost nevoie ca după

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

mulţi ani să se rezolve acea alianţă între muncitori şi ţărănime care unite în F.N.D. să anunţe în ianuarie 1945 că reforma agrară va fi făcută în spiritul depus de către ţărani şi reforma agrară să înceapă să fie înfăptuită înainte de 6 martie 1945, iar guvernul poporului să vină să legifereze reforma agrară, fără ca masele ţărăneşti să plătească ceva", "istoricul" neştiind anul legiferării reformei agrare precedente şi nerecunoscând că statul a vândut ţăranilor pământurile preluate pe gratis de la moşieri. Şi, cuvântând la o conferinţă care avea loc într-o zonă cu populaţie eterogenă din punct de vedere etnic, el nu putea să nu abordeze şi problema naţională. Aici - arăta el - fiind multe naţionalităţi, în trecut ele se învrăjbeau. Partidul Comunist a militat pentru drepturi egale, iar guvernul Petru Groza "a introdus libertatea pentru popoare"[37].

Cu toate că P.C.R. a făcut eforturi extraordinare spre a convinge pe săteni că nu intenţiona - aşa cum îl acuza opoziţia - să colectivizeze agricultura, propaganda desfăşurată la sate a fost total lipsită de eficienţă. În noiembrie 1946, regionala P.C.R. Moldova de Nord a trimis în judeţele Baia, Botoşani, Câmpulung, Dorohoi, Rădăuţi, şi Suceava 1 052 de agitatori. Unii dintre aceştia nu au ştiut ce răspunsuri să dea la întrebările puse de plugari, alţii n-au făcut decât să defăimeze colhozul, în timp ce alţii au afirmat că singurul lucru de care se temeau era acela că "Guvernul Groza va face colhoz"[38]. "Cea mai mare slăbiciune a noastră cu privire la electori, ca de altfel o slăbiciune a întregii noastre munci de propagandă - se menţiona în raportul de activitate al Regionalei P.C.R. Moldova de Nord - a fost aceea că electorii combăteau lozinca agitată de reacţiune prin simple afirmaţii că colhozul este o creaţie moşierească şi noi nu vom face colhoz sau de cele mai multe ori au ocolit această problemă când le-a fost ridicată"[39]. În judeţul Baia, exacerbarea propagandei pe tema colhozului a mers până acolo încât unii dintre delegaţi, consideraţi drept elementele cele mai ridicate, au declarat la întruniri că "Nu noi vom face colhoz, ci colhoz a fost moşia ciocoiului pe care l-am desfiinţat". "În felul acesta - recunoştea secretarul organizaţiei judeţene Baia a P.C.R. în raportul pe luna noiembrie 1946 - am căzut în codism, întreţinând atmosfera de teamă faţă de colhoz, care în mintea maselor agitate de reacţiune pe această temă apărea ca o formulă privativă de libertate şi drepturi"[40]. Teama de colhoz a fost problema pe care Blocul Partidelor Democratice nu a reuşit să o spulbere în judeţ. Partidul Comunist a trimis muncitori la sate, dar ei nu cunoşteau realităţile locale, motiv pentru care au fost rău priviţi de ţărani. Unele elemente din Bloc şi din administraţie sau din organismele reformei agrare împuternicite a merge la sate, care săvârşiseră ilegalităţi, erau urâte de ţărani şi, prin ele, a fost judecat partidul şi guvernul. În plus, sătenii trăiau cu sentimentul de subordonare a ţării faţă de U.R.S.S. şi de jenă faţă de lipsa de independenţă naţională. Din această cauză, voturile date de ţărani adversarilor B.P.D. au fost date împotriva colhozului şi a evreilor[41].

Aceeaşi opoziţie este consemnată şi în celelalte regiuni, indiferent de starea materială a locuitorilor. La consfătuirea regionalei P.C.R. din Banat, de la 28 noiembrie 1946, la care s-a analizat contribuţia forţelor politice aliate în alegeri, secretarul P.C.R. din judeţul Timiş Torontal, Toma Ivanici, declara că reacţiunea a lansat zvonuri despre colhoz, din care cauză situaţia nu a fost aşa de favorabilă Blocului, întrucât

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

chiar o bună parte din colonişti au fost favorabili "reacţiunii" votând împotriva B.P.D.[42].

Faptul că foarte mulţi din cei angrenaţi în structurile partidelor din Bloc s-au manifestat pentru opoziţie la 19 noiembrie nu s-a limitat doar la câteva judeţe, fiind un fenomen la scară naţională. În sintezele regionalelor de partid se vorbeşte explicit despre acest lucru. Astfel, de la Suceava se raporta: "Din analiza alegerilor a reieşit că o mare parte din elementele social-democrate fie că au avut sau nu munci de răspundere în campania electorală, au fost alături de reacţiune, trădând partidul lor şi interesele B.P.D.-ului. Acest fenomen s-a remarcat mai ales în rândurile învăţătorilor, în masa cărora în unele judeţe trădarea a atins procente de 70-80 %.

Acelaşi fenomen s-a remarcat şi în rândurile Partidului Naţional Liberal-Tătărăscu ale cărui cadre o parte n-au depus nici un fel de activitate, iar altă parte s-au descoperit a fi agenţi brătienişti. Proporţii mari a luat acest fenomen în judeţul Botoşani, unde liberalii tătărăscieni în frunte cu conducerea au fost adversari declaraţi ai B.P.D.-ului"[43].

O situaţie similară se desprinde şi din raportul Comitetului Regional Moldova al P.C.R.: "În ziua alegerilor în fiecare judeţeană s-au descoperit cazuri de abatere şi trădări. Astfel, în judeţul Iaşi, au fost descoperite 26 cazuri de atitudine duşmănoasă şi trădare. În judeţeana Roman s-au descoperit cazuri de trădare, dar nu este încă cunoscut numărul trădătorilor. În judeţeana Vaslui s-au depistat 15 cazuri, iar în judeţeana Fălciu, 14 cazuri. Toate aceste cazuri sunt în curs de anchetă"[44].

Nici în Banat lucrurile nu se prezentau altfel. Organizaţia judeţeană Timiş Torontal a P.C.R. atrăgea, de altfel, atenţia că situaţia Blocului Partidelor Democratice avea de suferit din cauza zvonurilor opoziţiei, despre "colhoz, şovinism, antisemitism şi cu biserica, cu monarhia, cu duba neagră"[45].

Într-o analiză, din 17 decembrie, a Inspectoratelor General Administrativ, Regional de Poliţie şi de Jandarmi Timişoara sunt surprinse neajunsuri grave în relaţiile din interiorul Blocului generate, în judeţul Arad, de exemplu, de fricţiunile dintre Partidul Social Democrat şi Frontul Plugarilor, ca şi de inactivitatea Partidului Naţional Liberal-Tătărăscu. Aici "activitatea echipelor de propagandă a fost slabă sau chiar inexistentă în punctele mai greu accesibile din judeţ. Componenţa lor a fost necorespunzătoare mediului din punctul de vedere al naţionalităţii (unguri şi evrei în comune pur româneşti)", adăugându-se rechiziţiile de cereale şi prezenţa trupelor sovietice care au "produs pagube în recoltele de struguri". Din acelaşi document aflăm că în judeţul Caraş s-a manifestat o "duşmănie accentuată" între Partidul Comunist Român şi Partidul Social Democrat, că Partidul Naţional Liberal-Tătărăscu, Partidul Naţional Ţărănesc-Alexandrescu şi Partidul Naţional Popular au fost cu totul inactive, şi că în judeţul Timiş Torontal populaţia nu cunoştea o parte a candidaţilor[46]. Vina pentru rezultatele obţinute de lista guvernamentală nu aparţinea doar partidelor partenere, ci şi celui comunist, căci, potrivit dării de seamă a judeţenei Câmpulung, la 19 noiembrie P.C.R. a înregistrat "defecţiuni serioase în tot judeţul şi în special pe Valea Moldoviţei"[47].

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

În unele zone, o mare influenţă a avut-o propaganda desfăşurată de capii de listă ai opoziţiei, personalităţi recunoscute de electorat. A fost cazul profesorului Ion Hudiţă, candidatul naţional-ţărăniştilor la Baia, despre care Ministerul de Interne era informat că "a întreprins o campanie serioasă contra guvernului, sprijinindu-se pe toate greutăţile obiective şi subiective ... la care echipele de propagandă B.P.D., de cele mai multe ori nepregătite, n-au putut să răspundă"[48].

Un alt handicap serios pentru autorităţi, în special pentru Partidul Comunist, l-a constituit lipsa de suport chiar în unele centre muncitoreşti cu tradiţie în lupta sindicală. În acest sens citâm cazul ceferiştilor din Paşcani care au preferat sprijinirea dizidenţei titeliste în detrimentul guvernului[49]. De altfel, în şedinţa Comitetului Judeţean Iaşi a partidului Social Democrat din 27 noiembrie, preşedintele acesteia A. Horovitz recunoştea că: "Trebuie să mai înregistrăm că întreprinderile noastre de bază, C.F.R. şi C.A.M., cu ocazia alegerilor ne-au făcut de râs"[50].

Exemplele de mai sus demonstrează că în alegerile de la 19 noiembrie, victoria B.P.D. nu era posibilă[51]. Nu dispunem de rezultatele reale ale scrutinului - dacă ele mai sunt cumva păstrate - la nivel naţional. În schimb, există numeroase dovezi care pot atesta că cifrele oficiale au fost contrafăcute. Blocul n-a avut o majoritate confortabilă nici măcar în unităţile militare, în care adesea exprimarea votului a fost supravegheată[52], iar rezultatele reale schimbate. În garnizoana Timişoara, de exemplu, B.P.D. a obţinut 58% din sufragii, dar s-a raportat 97%, după cum la o unitate din Arad, unde blocul îşi asigurase 65%, s-a comunicat 99%[53].

Pe de altă parte, nici opoziţia, şi în special Partidul Naţional Ţărănesc, n-a rămas inactivă. Organizaţia judeţeană Botoşani a P.C.R. prezintă în raportul său de activitate tocmai aspecte legate de această stare de lucruri: "În ziua alegerilor reacţiunea (termen generic dat opoziţiei democrate în toate documentele şi presa comunistă încă din octombrie 1944 - n.n.) a scos la suprafaţă toate legăturile, toate mijloacele de care dispune dominând cele mai multe secţii de votare. Echipele lor de asistenţă, precum şi agitatorii lor au sosit în dimineaţa zilei de 19 noiembrie la secţii în mod organizat şi bine instruite. În tot judeţul a fost creată o febră a zvonurilor şi panică întreţinută cu metode mistice de către preoţi, învăţători şi de către ceilalţi agenţi electorali. De asemenea, în toate comunele cetăţenii au fost îmbătaţi. Pentru aceasta a fost creat un aparat bine organizat şi aprovizionat. În acelaşi timp, echipele de bătăuşi au terorizat simpatizanţii Blocului şi chiar pe membrii partidului nostru. Multora le-a fost frică să vină la vot. Mulţi preşedinţi ai secţiilor de votare au favorizat reacţiunea îndemnând populaţia să voteze listele maniste"[54].

Rezultatele reale parţiale există în special pentru zonele rurale, aşa cum au fost ele transmise Direcţiei Siguranţei şi Ordinei Publice din Inspectoratul General al Jandarmeriei. Exemplificăm cu doar câteva cazuri din cele inserate în rapoartele organelor teritoriale de ordine publică, care au urmărit doar rezultatele obţinute de B.P.D. şi P.N.Ţ. În judeţul Brăila, la trei secţii organizate în Fabricile Franco-Română şi Industria Sârmei pentru lista guvernului s-au înregistrat 1.898 de voturi faţă de 2.369

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ale maniştilor, iar în şase din comunele lui incluse în raport rezultatul a fost favorabil tot Partidul Naţional Ţărănesc cu 5 223 la 3 700[55].

Din analiza izvoarelor reiese că în unele comune simbolul electoral al Blocului, "Soarele", a reuşit să-şi asigure totuşi majoritatea, fără a putea preciza dacă aici alegerile au fost corecte sau nu. Aşa s-a întâmplat la Cosmeşti şi Valea Glodului (judeţul Baia), la Hudeşti şi Manoleasa (judeţul Dorohoi) sau Frătăuţii Vechi (judeţul Rădăuţi). În majoritatea centrelor rurale Partidul Naţional Ţărănesc s-a impus, de multe ori confortabil. De exemplu, la Liteni (Baia) lista cu "Ochiul" a obţinut 1 966 voturi faţă de 153 ale B.P.D., iar la Preuţeşti (Baia) "scorul" a fost de 1 357 la 133. Diferenţe la fel de categorice s-au înregistrat şi la Vatra Moldoviţei (Câmpulung) - 1301 la 97, Vlăsineşti şi Mitoc (Dorohoi) - cu 1 088 la 175, respectiv 1 280 la 71, după cum la Bosanci (Suceava) diferenţele au fost mai mici, balanţa înclinând totuşi spre Partidul Naţional Ţărănesc, cu 1 671 voturi faţă de 1 068 ale B.P.D.[56].

Din tabelele incomplete se desprinde că în mai toate judeţele victoria a aparţinut Partidul Naţional Ţărănesc. Astfel, în judeţul Fălciu, la şase secţii, maniştii au dominat guvernul cu 4 085 la 3 457, la Iaşi (13 secţii) s-a înregistrat o situaţie asemănătoare, cu 8 576 la 7 203, iar la Vaslui (10 secţii), deşi s-a "redresat", guvernul n-a putut evita înfrângerea cu 7 475 voturi faţă de 7 572 ale P.N.Ţ.[57].

S-ar comite o eroare daca nu s-ar recunoaşte că şi Blocul Partidelor Democratice a avut anumite categorii de susţinători. În general, mulţi dintre simpatizanţi au provenit din rândurile minorităţilor. Astfel, în judeţul Covurlui, la recensământul din 1941 fuseseră înregistraţi 968 de maghiari, din care 879 în municipiul Galaţi. La începutul lui 1946, organizaţia judeţeană a Uniunii Populare Maghiare număra doar 96 de membri, toţi domiciliaţi în capitala judeţului, dintre care doar o parte aveau cetăţenie română. Supuşii unguri au sprijinit, pe căi indirecte, propaganda electorală a grupărilor de stânga, conlucrând cu Comitetul Democratic Evreiesc, a cărui conducere s-a angajat în schimb să-i ajute pentru a obţine naturalizarea[58]. Colonia greacă din judeţul Covurlui număra circa 1 500 de suflete, din care, în 1946, doar 240 erau înscrişi în Uniunea Patriotică Greacă din România (E.A.M.). Organizaţia avea o pronunţată orientare de stânga, cu toate că în sânul ei nu se manifesta o unitate de vederi. Datorită propagandei activiştilor Uniunii şi a oficiosului ei local "Grecia liberă", toţi cetăţenii români de origine elenă au votat pentru Blocul Partidelor Democratice[59].

La Galaţi şi în alte centre de pe raza regionalei P.C.R. Dunărea de Jos, Comitetul Democratic Evreiesc a dus o muncă asiduă de lămurire şi îndrumare în cadrul campaniei electorale sprijinind B.P.D., determinând pe evrei să se prezinte masiv la urne şi să voteze "Soarele"[60].

Nu toţi evreii din România îşi manifestau dispoziţia de a sprijini regimul. Între cei ce dovedeau ostilitate faţă de comunişti trebuie încadraţi în special evreii refugiaţi din U.R.S.S. şi unii din cei ce fuseseră deportaţi în Transnistria, care cunoşteau realităţile social-economice şi politice din Uniunea Sovietică, spre deosebire de evreii rămaşi în ţară, simpatizanţi în număr mare ai ruşilor, ale căror informaţii despre organizarea societăţii comuniste, receptate aproape în exclusivitate prin intermediul

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

mijloacelor de propagandă, le creaseră o imagine distorsionată. În ordinul general instructiv nr. 9 000 S, din 4 iunie 1945, al Direcţiei Generale a Poliţiei, semnat de ministrul de interne Teohari Georgescu, se arată că o dată cu grupările de repatriaţi evrei intraseră în ţară şi numeroase elemente evreieşti cu cetăţenie sovietică şi că acestea manifestau "vădite tendinţe reacţionare"[61]. Atitudinea acestora a ieşit cu pregnanţă în relief pe parcursul campaniei electorale şi mai ales în ziua votării. Darea de seamă din 6 decembrie 1946 a Comitetului Regional Moldova de Nord al P.C.R. (judeţele Baia, Botoşani, Câmpulung, Dorohoi,Rădăuţi şi Suceava) referitoare la rezultatele alegerilor relata că în regiunile în care erau evrei întorşi din Transnistria sau fugiţi din U.R.S.S. - Vatra Dornei şi Siret - aceştia votaseră împotriva Blocului Partidelor Democratice[62]. Cauze care uşuraseră succesul "reacţiunii" fuseseră multe, între ele şi cea antisemită, întreţinută chiar de către evreii întorşi din Transilvania sau fugiţi din Uniunea Sovietică. În Bucovina - continua autorul dării de seamă - se găsesc mase compacte de ucraineni români şi evrei refugiaţi din U.R.S.S., mase care duc o propagandă activă şi făţişă antisovietică, fiind, "cei mai buni agenţi ai reacţiunii"[63].

Fără îndoială, completarea acestor rezultate din mediul rural cu altele[64], inclusiv din marile centre urbane, vor da măsura exactă a înfrângerii guvernului Groza la 19 noiembrie. Demonstraţia, argumentată pe baza documentelor, se impune, deoarece datele oficiale publicate în presă vorbesc despre "victoria strălucită" a Blocului, rezultată din voinţa a aproximativ opt milioane de electori[65].

În momentul când guvernul a aflat care era situaţia din ţară a declanşat mecanismul de contrafacere a rezultatelor reale[66]. Chiar în noaptea de 19/20 noiembrie, la orele 0^{30}, Comitetul Central Electoral al Blocului Partidelor Democratice trimitea următoarea circulară: "Muncă de lămurire pe teren peste tot şi mai ales acolo unde am fost slabi. Se va explica rezultatul alegerilor, semnificaţia acestui fapt. Pe teren se vor trimite cei mai buni propagandişti şi mai ales acolo unde am fost slabi. Nu se vor cruţa cheltuielile pentru transportul şi hrana propagandiştilor"[67]. Inspectoratele Generale Administrative au fost obligate, prin ordinul ministerial nr. 39 370/1946, să comunice, în seara aceleaşi zile, ilegalităţile comise la votare pe raza lor de activitate şi atacurile "reacţionarilor" contra celor din B.P.D.[68] Apoi, la patru zile după alegeri, la 23 noiembrie, ministrul de interne Teohari Georgescu a cerut comandamentelor unice judeţene, prin ordinul nr. 39961S dări de seamă amănunţite privitoare la modul în care partidele "istorice", eventual în colaborare cu altele din opoziţie, pregătiseră acte de natură a tulbura liniştea publică, după un punctaj care coincidea de fapt cu descrierea partidelor de la acea dată şi cu activitatea lor de ansamblu[69].

Pe de altă parte, prin Circulara nr. 4, Comitetul Central Electoral al B.P.D. cerea să se treacă "imediat la strângerea întregului material de documentare (fotografii, fotocopii, declaraţii personale, articole de ziar etc.), date precise asupra tuturor provocărilor, incidentelor, atentatelor, furturi de urne etc. comise de agenţi manişti şi fascişti, înainte, în timpul şi după alegeri, în special în jurul şi în interiorul sediilor de votare. Se vor lua toate măsurile ca acest material să ajungă prin curier special la C.C. al B.P.D.-ului până la 28 noiembrie a.c., orele 18 cel mai târziu, la tov. Gîrbu.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Se va continua cu intensitate campania de popularizare a victoriei B.P.D.-ului în alegeri prin întruniri şi în presa. Se va interzice şi sancţiona orice palavrăgeală şi lăudăroşenie individuală din partea tovarăşilor şi prietenilor noştri în legătură cu alegerile.

Toţi domnii deputaţi ai B.P.D.-ului şi Uniunii Populare Maghiare vor fi prezenţi la Bucureşti vineri, 29 noiembrie a.c., după masă, pentru a participa la şedinţa de sâmbătă 30 noiembrie a tuturor deputaţilor majoritari.

Toţi electorii reintră în producţie, rămânând pe teren numai îndrumătorii obişnuiţi"[70].

La 10 decembrie 1946, Direcţia Generală a Poliţiei cerea Comandamentelor Unice Regionale, prin adresa nr. 4 200 S, să îi trimită dări de seamă pe judeţe asupra cauzelor care determinaseră o parte din populaţie să nu voteze listele B.P.D. în alegerile parlamentare. Expunerea trebuia să fie obiectivă şi să ajungă cel târziu la 20 decembrie, ora 12, la directorul Zamfir[71]. În ziua expirării termenului de trimitere a răspunsurilor, 20 decembrie 1946, Direcţia Generală a Poliţiei înştiinţa Direcţia Poliţiei de Siguranţă, prin ordinul nr. 44 098 S că în ultimul timp se semnala o intensă muncă de propagandă reacţionară, prin lansarea de ştiri false în legătură cu rezultatul alegerilor, cu situaţia internă şi externă şi cu situaţia economică. Pentru a fi curmată această stare de lucruri, poliţiei de siguranţă i se cerea să ia următoarele măsuri:

1. Supravegherea discretă, dar atentă, a principalilor conducători şi propagandişti locali ai P.N.Ţ.-Maniu şi P.N.L.-Brătianu. Măsura trebuia să vizeze în special pe cei ce avuseseră un rol activ în desfăşurarea agitaţiei "reacţionare" cu ocazia alegerilor din 19 noiembrie 1946.

2. Cei care erau dovediţi că lansau sau reproduceau ştiri false urmau a fi trataţi potrivit art. 329 din Codul Penal, ca vinovaţi de delictul de răspândiri de ştiri false, urmând a li se dresa acte şi a fi înaintaţi Parchetului.

3. Persoanele menţionate la pct. 1, în caz că ar fi încercat să părăsească localitatea, trebuiau supuse unor amănunţite percheziţii corporale şi a bagajelor lor, spre a se verifica dacă nu colportau manifeste de propagandă interzise, precum şi manifestul arătat la pct. 4, de mai jos.

4. Se va confisca nr. 258 al ziarului "Dreptatea", din 18 decembrie 1946, care conţine manifestul *Către naţiune*, semnat de Iuliu Maniu. De asemenea, se va împiedica multiplicarea şi răspândirea acestui manifest, sub orice formă[72].

Locuitorii României avuseseră, de altfel, suficiente posibilităţi de a sesiza falsul electoral, fapt care a generat numeroase comentarii pe această temă. La 19 ianuarie 1947, legiunea Năsăud consemna că sătenii discutau că în februarie urmau să aibă loc noi alegeri, motivând că în noiembrie precedent fuseseră făcute prin forţă şi că dacă ar fi fost cu adevărat libere "guvernul nu ar fi obţinut nici 14 % din voturile exprimate". Se mai menţiona, de pildă, că în rândurile populaţiei circula zvonul că Maniu ar fi fost chemat la Moscova pentru a i se încredinţa sarcina formării guvernului, dar că ar fi refuzat, cerând noi alegeri[73].

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Aşadar, după o campanie electorală tensionată, în care guvernul a utilizat toate pârghiile de care dispunea[74], votul arăta că populaţia nu era dispusă să-l mai accepte în fruntea ţării. Totuşi, la 22 noiembrie, rezultatele oficiale anunţau victoria zdrobitoare a Blocului Partidelor Democratice. Astfel, în Adunarea Deputaţilor intrau doar 36 de reprezentanţi ai opoziţiei (33 ai Partidul Naţional Ţărănesc şi trei liberali), faţă de 378 ai arcului puterii[75]. Unele surse[76] confirmă implicarea ambasadorului sovietic de la Bucureşti, Serghei I. Kaftaradze, care, după ce s-a consultat cu Kremlinul, a indicat alcătuirea altor liste, din care să rezulte victoria Blocului Partidelor Democratice.

Afişarea variantei guvernamentale a produs consternare, aşa cum nota şi ex-premierul Constantin Sănătescu în *Jurnal*, "fiindcă se ştie că masele ţărăneşti sunt pentru Maniu - şi chiar foarte mulţi comunişti"[77]. Reacţia opoziţiei a fost deosebit de fermă, Partidul Naţional Ţărănesc, Partidul Naţional Liberal şi Partidul Social Democrat Independent (care nu obţinuse nici măcar un mandat) declarând, printr-un comunicat comun, alegerile nule[78]. În consecinţă, deputaţii ţărănişti şi liberali au refuzat să participe la şedinţele noului Parlament[79].

Un moment extrem de delicat ridica acest rezultat şi pentru regele Mihai. Aceasta era pus în poziţia de a citi tradiţionalul mesaj al tronului, legalizând astfel falsul sau de a declara public că nu recunoaşte scamatoria guvernului. Finalmente, decizia monarhului - sfătuit de Maniu să nu participe la deschiderea Corpului legiuitor[80] - a fost influenţată atât de experienţa negativă avută pe parcursul "grevei regale", (soldată, totuşi, cu un eşec), cât şi de reacţia ineficientă a Departamentului de Stat, care s-a mărginit doar să "nu poată privi aceste alegeri conform cu asigurările pe care guvernul român le-a dat guvernelor Statelor Unite, Regatului Unit şi U.R.S.S.-ului de a îndeplini hotărârea de la Moscova"[81].

Victorioasă, coaliţia aflată la putere a trecut imediat la pedepsirea "trădătorilor", care determinaseră catastrofa de la 19 noiembrie. Inspectoratele Regionale de Poliţie solicitau tuturor Chesturilor să întocmească tabele cu funcţionarii care se manifestaseră împotriva guvernului, identic procedând şi Inspectoratele Generale Administrative şi prefecturile[82]. Nici conducerea Partidului Comunist n-a stat deoparte, Comitetul Central trimiţând instrucţiuni în teritoriu pentru schimbarea "acelor membri de partid care nu au corespuns muncii avute în timpul alegerilor sau nu şi-au făcut pe deplin datoria", excluderea "acelora ce ne-au trădat în ziua alegerilor" şi mărirea vigilenţei la noile primiri în partid[83].

Aşadar, la 19 noiembrie 1946, electoratul a dat un vot de blam guvernului, votând majoritar împotriva sa. Deşi în perioada interbelică, în România, cu două excepţii, cabinetul care a organizat alegerile le-a câştigat de fiecare dată - utilizând în acest scop mijloace mai mult sau mai puţin ortodoxe - după război datele problemei erau altele. Odată legitimată, echipa lui Petru Groza a putut semna tratatul de pace, iar apoi a trecut la eliminarea completă a opoziţiei, forţându-l şi pe regele Mihai să abdice.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

1 Clasic rămâne, pe lângă numeroasele de articole şi studii apărute în timpul dictaturii comuniste, Mihai Fătu, *Un vot decisiv. Noiembrie '46* , Bucureşti, 1972.
2 ASB, fond Haţieganu Emil, dosar 77/1946, f.2.
3 Idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 33/1946, f.13.
4 Idem, fond Haţieganu Emil, dosar 52/1946, f.7.
5 *Ibidem*, f. 9-10.
6 Pentru detalii asupra situaţiei până la formarea Blocului Partidelor Democratice, vezi Gheorghe Onişoru, *Alianţe şi confruntări între partidele politice din România (1944-1947)*, Bucureşti, 1996, p.189-229.
7 La începutul lui octombrie, Comitetul Central Electoral al B.P.D. hotăra ca P.C.R., P.S.D., P.N.L.-Tătărăscu şi Frontul Plugarilor să aibă câte 13 capi de listă şi 85 de candidaţi, P.N.P. - 5 capi şi 22 de candidaţi, iar P.N.Ţ. - Alexandrescu - 3 capi şi tot 22 de candidaţi; "Poporul", 4 octombrie 1946.
8 Pentru activitatea Uniunii Populare Maghiare şi ungurii din Transilvania, vezi, în special, Dumitru Şandru, *Jandarmeria românească din Transilvania de Nord în anii 1944-1945*, în AIIC, tom XXXIII/1994, p.171-182 şi Gh. Onişoru, *Statutul nord-vestului Transilvaniei de la 23 august 1944 la 10 februarie 1947*, în AMP, tom XIX/1995, p.419-428.
9 Vezi "Dreptatea", 2 noiembrie 1946. De asemenea, P.N.Ţ. condus de Iuliu Maniu a încheiat o alianţă cu Partidul Socialist Democratic prezidat de Ion Flueraş, dar aceasta n-a putut fi aplicată întrucât formaţiunea lui Flueraş a fost interzisă.
10 Pentru un tablou complet vezi Gh. Onişoru, *op. cit.*, p.92-188.
11 ASB, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, stenograme, dosar 10/1946, f.5.
12 ASG, fond Comitetul Regional P.C.R. "Dunărea de Jos", dosar 1/1946, f. 100.
13 Idem, fond Prefectura judeţului Covurlui, dosar 54/1947, f.114.
14 *Ibidem*, f. 112.
15 ASI, fond Inspectoratul General Administrativ Iaşi, dosar 3/1946, f.13.
16 *Ibidem*, f. 10. Vezi şi ASTm, fond Inspectoratul General Administrativ Timişoara, dosar 25/1946, f. 78. Aceste măsuri se justificau căci, atât pe linia P.C.R., cât şi a M.A.I., soseau zilnic informaţii în genul raportului din 18 noiembrie 1946 a judeţenei Iaşi a P.C.R.: "... chiar secretarul celulei Ţuţora, tov. Bistriceanu împreună cu membrii celulei au făcut propagandă manistă", ASI, fond Comitetul Judeţean de Partid Iaşi, dosar 20/1947, f.1.
17 ASB, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 178/1946, vol.II, f.29.
18 *Ibidem*, f. 124.
19 *Ibidem*, f. 128.
20 *Ibidem*, f. 133; ASI, fond I, Comitetul Regional P.M.R. Moldova, dosar I/1946, f. 38.
21 Lavinia Betea, *Maurer şi lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, Arad, 1995, p.293.
22 Vezi, Henri Prost, *Destin de la Roumanie, 1918-1954*, Paris, 1954, p.188.
23 ASO, fond Legiunea de Jandarmi Bihor, dosar 42/1946-1947, f. 88-89.
24 *Ibidem*.
25 ASTm, fond Comitetul Regional P.C.R. Banat, dosar 3/1946, f.232.
26 *Ibidem*, f. 240.
27 ASI, fond. I, Comitetul Regional P.C.R. Iaşi, dosar 1/1946, f. 84.
28 *Ibidem*, f. 85.
29 ASG, fond Regionala P.C.R. "Dunărea de Jos", dosar 7/1946, f. 6.
30 *Ibidem*, f. 7.
31 *Ibidem*, f. 8.
32 *Ibidem*, f. 224.
33 *Comuniştii şi proprietatea particulară*, 1946, p. 1-23.
34 *Ibidem*, p. 21.
35 "Scânteia", 9 octombrie 1946.
36 Idem, 4 noiembrie 1946.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

37 ASTm, fond Comitetul Regional P.C.R. Banat, dosar 3/1946, f. 109-111.
38 ASI, fond I. Comitetul Regional P.C.R. Iaşi, dosar 2/1946, f. 310-311.
39 *Ibidem*, f. 311.
40 Idem, dosar I/1946, f. 82-83.
41 *Ibidem*, f. 83-85.
42 ASTm, fond Comitetul Regional P.C.R. Banat, dosar I/1946, f. 233-235.
43 ASI, fond I, Comitetul Regional P.C.R. Iaşi, dosar I/1946, f. 186.
44 Idem, fond 1, Comitetul Regional P.M.R. Iaşi, dosar 1579, f. 320.
45 ASTm, fond Comitetul Judeţean P.C.R. Timiş Torontal, dosar I/1946, f. 204.
46 Idem, fond Inspectoratul General Administrativ Timişoara, dosar 25/1946, f. 60-67.
47 ASB, fond Ministerul de Interne, Direcţia Administraţiei de Stat, dosar 46/1946, f. 41.
48 *Ibidem*, f. 26.
49 *Ibidem*, f. 20.
50 ASI, fond Comitetul Judeţean Iaşi, P.S.D., dosar 5, f. 68. În raportul de activitate al organizaţiei judeţene Baia a P.C.R. pe luna noiembrie 1946 se sublinia: "o situaţie mai gravă s-a evidenţiat în ziua alegerilor în sensul că legăturile Partidului cu masa s-au dovedit slabe. S-a observat pretutindeni aproape ura maselor faţă de comunişti în special în ziua alegerilor şi primele zile după alegeri". Idem, fond 1, Comitetul Regional P.C.R.Iaşi, dosar I/1946, f. 86.
51 Vezi buletinele de vot din toate judeţele, cu listele de candidaţi, la ASB, fond Ministerul de Interne, Direcţia Administraţiei de Stat, dosar 54/1946.
52 Inspectoratul Regional de Poliţie Galaţi, în nota informativă din 19 noiembrie 1946, trimisă Direcţiei Generale a Poliţiei, prezenta cazul sergentului major Chiriac Dumitru: "*Controlându-i-se votul* de către Comandantul Secund E.C.P. din unitate s-a constatat că numitul a votat Soarele". ASB, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 25/1945, f. 105.
53 Mai precis 1935 din 1955, ASTm, fond Comitetul Regional P.C.R. Timiş Torontal, dosar 39/1946, f. 41 şi 48.
54 ASI, fond Comitetul Regional de Partid Moldova, dosar 1/1946, f. 195.
55 ASB, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 78/1946, f. 47-48.
56 *Ibidem*, f. 38.
57 *Ibidem*, f. 41-42.
58 ASG, fond Comitetul Democratic Evreiesc, dosar I/1946-1948, f. 2; *Recensământul general al României din 1941, 6 aprilie. Date sumare provizorii*, Bucureşti, 1944, p.87.
59 ASG, fond Comitetul Democrat Grec Galaţi, dosar 2/1945-1947, f. 23, 28, 51, 75-76, 78 şi 80. În timpul campaniei electorale, cea mai intensă activitate în rândul grecilor care locuiau în satele judeţului Covurlui a fost desfăşurată de Stavru Vallinatos (*Ibidem*, p. 78). După alegeri, Uniunea Patriotică Greacă a trimis telegrame de felicitare lui Petru Groza, conducerii centrale a B.P.D., candidatului comunist Miron Constantinescu şi secretarului regionalei P.C.R. Dunărea de Jos, Constantin Câmpeanu, grecii manifestându-şi atunci, ca si mai târziu, hotărârea de a sprijini guvernul Petru Groza. (*Ibidem*, f. 29 şi 80).
60 Idem, fond Regionala P.C.R. "Dunărea de Jos", dosar 7/1946, f. 225.
61 Arhivele Statului Municipiul Bucureşti, fond Prefectura Poliţiei Capitalei, dosar 478/1945, f. 16.
62 ASI, fond 1, Comitetul Regional P.M.R. Moldova, dosar 2/1946, f. 317.
63 *Ibidem*, f. 322.
64 Vezi şi alte rezultate, ASB, fond Inspectoratul General al jandarmeirie, dosar 78/1946, f. 53-85.
65 Potrivit datelor oficiale au votat 7.969.414 alegători, au candidat 3.244 pentru 414, "Timpul", 20 noiembrie 1946.
66 În judeţul Roman, prefectul a comunicat "prematur" rezultatele adevărate, "pentru ca mai apoi", după cum sublinia raportul de activitate pe luna noiembrie 1946 a organizaţiei judeţene Baia a P.C.R., "Biroul electoral să găsească după procesele verbale alte cifre". ASI, fond 1, Comitetul Regional P.C.R. Iaşi, dosar I/1946, f. 256.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

67 ASTm, fond Comitetul Regional P.C.R. Banat, dosar 13/1946, f. 51.
68 ASG, fond Inspectoratul General Administrativ Galaţi, dosar 192/1946-1947, f. 4.
69 ASB, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 178/1946, vol. II, f. 183.
70 ASI, fond Comitetul Regional de Partid Moldova, dosar 28/1946, f. 190.
71 ASB, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 66/1945, nepag. (vezi ordinul citat); Chestionarul-anexă al ordinului avea 7 pag. dactilografiate la 1,5 rânduri şi cuprindea toate posibilităţile teoretice de sustragere şi de neaderenţă.
72 *Ibidem*, vezi ordinul citat.
73 Idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 39/1947, vol. I, f. 214.
74 Dintr-un memoriu asupra situaţiei de la Cluj aflăm că peste 7 000 de persoane fuseseră exceptate de pe listele întocmite de funcţionari maghiari, că manifestele electorale ale B.P.D. au fost aruncate din avioane militare, fiind anexată şi o listă cu 32 de persoane arestate, ASB, fond Emil Haţieganu, dosar 77, f. 4-7.
75 În interiorul B.P.D. repartiţia era următoarea: P.S.D.-81; P.N.L.-Tătărăscu-74; Frontul Plugarilor-70; P.C.R.-69; P.N.P.-26 şi P.N.Ţ.-Alexandrescu-19. Se adăugau doi evrei şi şapte independenţi aleşi tot pe lista B.P.D., opt deputaţi ai Uniunii Populare Maghiare şi doi ai Partidului Ţărănesc Democrat, "Naţiunea", 27 februarie 1948.
76 Cf. Adriana Georgescu, *La început a fost sfârşitul. Dictatura roşie la Bucureşti*, Bucureşti, 1992, p.153.
77 Constantin Sănătescu, *Jurnal*, Bucureşti, 1993, p.239-240. Vezi şi G. Dumitrescu, *Demascarea*, München, 1978, p.90.
78 "Dreptatea", 28 noiembrie 1946.
79 Idem, 30 noiembrie 1946. Vezi şi rezoluţiile Delegaţiei Permanente a P.N.L. ("Liberalul", 30 noiembrie 1946) şi a Comitetului Executiv al P.N.Ţ. ("Dreptatea", 7 decembrie 1946) privind poziţia faţă de alegerile falsificate.
80 Nota serviciilor secrete din 11 decembrie 1946, referitoare la poziţia lui Maniu, ASB, fond Iuliu Maniu, dosar 9, f. 50. În memorii, Nicolae Penescu îl critică pe Mihai pentru că a citit mesajul tronului, căci "americanii nu mai aveau argumente valabile pentru a ne apăra cauza din moment ce regele a confirmat noul Parlament şi guvernul a încetat să mai fie provizoriu", Nicolas Penesco, *La Roumanie de la démocratie au totalitarisme, 1938-1948*, Bruxelles, 1981, p.187.
81 Extras din declaraţia subsecretarului de stat Dean Acheson, ASB, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, cabinet, dosar 195/1944, f. 12.
82 Vezi, de exemplu, ASTm, fond prefectura Timiş Torontal, dosar 10/1946, f. 19 şi ASI, fond Inspectoratul General Administrativ Iaşi, dosar 2/1946, f. 307-309.
83 ASI, fond Comitetul Regional de Partidul Moldova, dosar 28/1946, f. 208.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

NELU ZUGRAVU

PĂGÂNI ŞI CREŞTINI ÎN SPAŢIUL EXTRACARPATIC ÎN VEACUL AL IV-LEA
(I)

Ceea ce caracterizează teritoriile dintre Nistru, Carpaţi, linia fostului *limes Transalutanus* şi Dunăre în primul secol de după retragerea autorităţilor romane din *Dacia* şi din sudul moesic al Moldovei este formarea treptată a unei societăţi polietnice, datorată convieţuirii geto-dacilor - cei mai numeroşi -, a mai multor seminţii germanice (vizigothi-thervingi, taifali, vandali etc.), a sarmaţilor (roxolani, alani), daco-romanilor şi, în număr mai mic, a altor neamuri (cappadocieni, phrygieni, syrieni etc.)[1]. Acest fapt, documentat arheologic de cultura Sântana de Mureş, n-a rămas fără urmări în plan spiritual, unele informaţii literare şi investigaţiile de teren atestând coexistenţa unor credinţe, practici şi rituri de tradiţii diferite, respectiv din păgânismul geto-dacic, germanic, iranian, dar şi din religia creştină. Un studiu amănunţit al acestora este imposibil de realizat, dar menţionarea lor, atât cât izvoarele o îngăduie, este, însă, deosebit de utilă pentru judecarea permanenţelor, discontinuităţilor şi elementelor noi din evoluţia fenomenelor religioase în acest spaţiu şi pentru înţelegerea uneia dintre premisele formării a ceea ce specialiştii numesc creştinismul popular. Lucrări precum cele semnate de Lucien Musset[2], Rolf Hachmann[3], Jacques Verger[4], Pierre Riché[5], Herwig Wolfram[6] sau Malcolm Todd[7] despre istoria generală a germanilor aflaţi în migraţie sau după contactul lor cu lumea romană, analize detaliate ale materialului arheologic efectuate de Gheorghe Diaconu[8], Ion Ioniţă[9], Vasile Palade[10], E.A. Simonovici[11], Michel Kazanski[12], Édouard Salin[13] sau alţi cercetători[14], studiile mai generale ale lui Jacques Zeiller[15], Hypollite Delehaye[16], Piergiuseppe Scardigli[17], E. A. Thompson[18] şi Zeev Rubin[19] privitoare la convertirea gothilor sau cele subscrise de Petre Ş. Năsturel[20], Ion Barnea[21], Emilian Popescu[22], Epifanie Norocel[23], Dan Gh. Teodor[24] şi Mircea Păcurariu[25] dedicate creştinismului în spaţiul extracarpatic - pentru a aminti doar câteva din realizările istoriografice atât de abundente - constituie importante puncte de plecare.

Situat în afara Imperiului, locuit de o populaţie eterogenă din punct de vedere etnic, lingvistic şi cultural, teritoriul de la est şi sud de Carpaţi trebuie să fi fost în veacul al IV-lea un bastion al păgânismului[26]. Din nefericire, izvoarele scrise nu sunt foarte generoase în acest sens. Astfel, puţinele menţiuni despre populaţia geto-dacică[27]

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol",
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

nu ne oferă nici o informaţie despre zeii, ceremoniile, obiectele de cult ale acesteia. Putem presupune, însă, că patrimoniul său religios nu se deosebea esenţial de cel din perioada secolelor II-III. Este vorba de o societate în care absenţa oricărui locaş de cult, inexistenţa unei caste sacerdotale şi a unei "literaturi" religioase, lipsa simulacrelor, a sacrifiiciilor şi ofrandelor destinate fiinţelor superioare denotă faptul că ideea de religie nu presupunea neapărat conceptul de divinitate, universul religios reducându-se la credinţe, practici şi rituri a căror semnificaţie sacră decurgea din ele însele[28]. Neîndoielnic, unele dintre vechile elemente ale spiritualităţii geto-dacice clasice au supravieţuit în această epocă târzie, dar nu la dimensiunile fanteziste avansate de unii istorici[29].

Nici despre religia populaţiei sarmatice din componenţa culturii Sântana de Mureş sursele scrise nu ne informează. Doar aşa-numitele semne tagma, foarte răspândite în perioadele anterioare[30] şi aflate în directă legătură cu credinţele solare ale acestui neam iranian[31], au continuat să fie utilizate, deşi numărul lor nu mai este atât de mare ca în secolele II-III.

Mai multe date există despre credinţele germanicilor, dar ele sunt departe de a creiona tabloul atât de complex prezentat altădată de către Tacitus[32]. Cercetătorii susţin faptul că zeii germanilor orientali trebuie să se fi revendicat de la panteonul comun ancestral, dar izvoarele târzii păstrează tăcerea asupra lor[33]. Ele vorbesc doar despre procesiuni de care sacre purtătoare de idoli în cinstea cărora se ofereau sacrificii[34] şi pe care îi vegheau preoţi şi preotese[35]; aceste *simulacra* erau, probabil, imagini ale strămoşilor clanurilor (*kunja*)[36], glorificaţi de războinicii gothi în cântecele intonate de ei înaintea bătăliilor[37]. Mai multe pasaje din *Martiriul Sfântului Sava Gotul* care amintesc despre jertfe aduse "demonilor" şi banchete ritualice[38] au fost interpretate de unii istorici ca o dovadă a existenţei în societatea gothică a unor practici de comensualitate menite să asigure coeziunea comunităţii săteşti (*haims*)[39]; nu este exclus, însă, aşa cum s-a arătat deja în istoriografie, ca informaţiile respective să reflecte anumite realităţi autohtone[40]. În sfârşit, izvoarele fac aluzie la riturile de trecere de la adolescenţă la vârsta adultă specifice taifalilor[41], la obiceiul jurămintelor sacre (*aiths*)[42], la practicile divinatorii şi magice[43] etc.[44].

Dacă izvoarele literare nu oferă informaţii atât de bogate despre credinţele păgâne ale societăţii multietnice de la est şi sud de Carpaţi, în schimb, descoperirile arheologice sunt mult mai semnificative; mai ales cele din domeniul funerar par a confirma o frumoasă apreciere a lui Édouard Salin: "quand l'histoire se tait les tombes parlent"[45].

Astfel, prezenţa în aşezări a unor vase decorate cu rozete, discuri, cercuri cu punct central, *cruces gammatae* la Dănceni (r. Străşeni, Rep. Moldova), Hliboca (r. Cernăuţi, Ucraina), Cârligi (jud. Bacău), Iaşi-Nicolina (jud. Iaşi)[46] demonstrează, ca peste tot în lumea europeană[47], continuitatea unor vechi credinţe solare - în cazul de faţă ale autohtonilor[48]. De asemenea, gropile cu schelete de animale descoperite în aşezările de la Bârlad-Valea Seacă (jud. Vaslui)[49], Gheräseni-"Cremenea" (jud. Buzău)[50] şi Nicolae Bălcescu (com. Alexandru Odobescu, jud. Călăraşi)[51] atestă

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

perpetuarea în secolul al IV-lea a unor idei de tradiţie geto-dacică despre rolul unor patrupede (câini, cai) de mijlocitori între lumea terestră şi cea subterană, de interpreţi ai celor vii pe lângă divinităţile htoniene din ţinuturile lor[52]. În sfârşit, puţul descoperit la Ghermăneşti (com. Banca, jud. Vaslui) ar putea fi o dovadă a continuităţii cinstirii surselor de apă în mediul local[53].

Cercetările arheologice n-au înregistrat, însă, construcţii sau amenajări speciale care să poată fi interpretate ca locaşuri de cult ale geto-dacilor[54] sau ale altor populaţii din cadrul culturii Sântana de Mureş. De asemenea, în nici una dintre locuinţele investigate n-au apărut aşa-numiţii "căţei de vatră" - foarte numeroşi în perioada anterioară -, care serveau la săvârşirea riturilor domestice de către thracii nord-dunăreni[55], ceea ce presupune reducerea acestora la aspecte mai simple, greu depistabile prin cercetări arheologice.

În domeniul funerar, investigaţiile arheologice documentează practicarea incineraţiei, a înhumaţiei şi a cenotafelor. Încercările de a stabili o anumită evoluţie a acestor rituri, respectiv de la o fază în care a predominat cremaţiunea spre una cu înhumări mai numeroase, nu sunt convingătoare[56]; adeseori, ele coexistă, dar se întâlnesc şi necropole monorituale[57], ceea ce presupune vehicularea în rândurile aceleiaşi comunităţi sau de la un grup uman la altul a unor credinţe diverse, de origini diferite, privitoare la viaţa de dincolo[58]. În acest context, judecarea uneia sau alteia dintre modalităţile de îngropare trebuie făcută după tradiţiile funerare ale etnosurilor care au convieţuit în spaţiul extracarpatic.

Astfel, incineraţia este considerată unul dintre aporturile geto-dacice la cultura Sântana de Mureş[59], căci în veacurile II-III ritul amintit era predominant în mediul autohton estic- şi sud-carpatic[60]. Aceasta presupune că în secolul al IV-lea supravieţuia încă vechea credinţă în nemurirea sufletului şi imortalitatea celestă a acestuia[61]. Totuşi, schimbarea cea mai importantă care survine în obiceiurile funerare ale localnicilor este trecerea la înhumarea adulţilor[62], căci în secolele II-III acest rit, întâlnit numai la est de Carpaţi, este rezervat doar copiilor şi adolescenţilor, fiind în strânsă legătură cu ideea universal-valabilă despre moartea prematură a tinerilor[63]. Modificarea cutumei funerare, generată poate de influenţe sud-dunărene, trebuie să fi implicat abandonarea unor credinţe ancestrale şi apariţia unei alte percepţii asupra relaţiei corp-suflet.

Cremaţiunea cadavrelor era practicată şi de către unele neamuri germanice - gothi, taifali, vandali-hasdingi; ritul amintit se originează în diferitele formate culturale care au contribuit la geneza complexului Sântana de Mureş-Černjachov, cum ar fi Wielbark (gothii), atestată mai ales în Moldova şi Muntenia[64], Przeworsk (taifalii), prezentă în special în Muntenia[65], "tumulii carpatici" (vandalii-hasdingi), identificaţi prin mai multe morminte tumulare de la Botoşana (jud. Suceava), Nemţişor-"Braniţte", Nemţişor-"Gura Secului", Târzia, Boroaia (toate în jud. Neamţ)[66] ş.a.[67]. Incinerarea avea în lumea germanică aceeaşi semnificaţie ca la toate populaţiile antice care utilizau această cutumă: arderea distruge învelişul corporal, permiţând sufletului să se degaje mai rapid de legăturile terestre[68].

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Cât priveşte înhumaţia, aceasta era practicată în special de populaţia sarmatică, recunoscută în necropolele din Moldova şi Muntenia mai ales prin mormintele cu nişă[69]. Din raţiuni şi influenţe asupra cărora cercetătorii discută încă[70], ea devenise familiară şi unor triburi germanice care se revendicau de la tradiţiile culturii Wielbark sau ale altor grupuri culturale nordice[71].

În sfârşit, în unele necropole au fost descoperite cenotafuri[72], care reflectă circulaţia în zonă a ideilor antice despre necesitatea realizării unor morminte-simbol celor decedaţi în alte părţi, pentru a-şi găsi liniştea în lumea de dincolo.

Amenajarea sepulturilor, dispunerea şi orientarea scheletelor, ritualurile funerare, inventarul mormintelor pot oferi, de asemenea, importante date despre credinţele şi ideile religioase vehiculate în societate plurietnică extracarpatică, despre fenomenele de continuitate, ruptură şi înnoire manifestate în aceste domenii. Astfel, mormintele din veacul al IV-lea de la est şi sud de Carpaţi sunt, în general, plane. Doar germanicii făuritori ai "culturii tumulilor carpatici" ridicau movile deasupra resturilor cinerare; aceste construcţii au fost întotdeauna un simbol al eroizării[73]. Un obicei de tradiţie autohtonă est-carpatică ce pare a fi dispărut în veacul al IV-lea este practicarea aşa-numitei "ferestre a sufletului" în pereţii urnelor funerare[74].

La Bârlad-Valea Seacă (jud. Vaslui), Bogdăneşti (com. Fălciu, jud. Vaslui)[75], Erbiceni (jud. Iaşi), Pietriş (jud. Iaşi)[76], Hăneşti (jud. Botoşani)[77], Iugani (com. Bogheşti, jud. Vrancea)[78], Spanţov (jud. Călăraşi)[79], Mihălăşeni (jud. Botoşani)[80] şi în alte locuri au fost descoperite morminte de înhumaţie ce prezintă urme de arsură, cărbune sau lemne arse parţial. Ele sunt, neîndoielnic, reminiscenţe ale incineraţiei, originându-se atât în practicile geto-dacilor de la est de Carpaţi[81], dar şi în cele ale germanilor[82]. Semnificaţia lor purificatoare este evidentă, coborând în credinţele solare sau poate în cele privitoare la legătura dintre mort şi focul sacru domestic ale celor două etnii[83].

Eterogenitatea populaţiilor şi a concepţiilor religioase se reflectă şi în lipsa de uniformitate a orientării scheletelor în morminte, respectiv N-S, S-N, V-E, E-V, cu diferite devieri[84]. Cea mai frecventă dintre ele este direcţia N-S (capul la nord, picioarele la sud). Această poziţie era folosită în veacurile anterioare atât în mediul dacic est-carpatic la înhumarea copiilor şi adolescenţilor[85], dar şi în cel sarmatic[86] şi gothic[87]. Nordul semnifica regiunea obscurităţii, a nefericirii şi a morţii[88]. Conform mitologiei germane, locul unde trebuiau să ajungă defuncţii ce nu aveau acces în Valhala era glacialul palat al lui Hel, regina morţilor, situat departe de soare, cu porţile întoarse către miazănoapte[89]. Scheletele orientate cu privirea către soare-apune trădează o concepţie asemănătoare, căci vestul era simbolul regatului tenebrelor şi al morţii, spre deosebire de est, care reprezenta lumina, viaţa şi Paradisul; semnificaţia s-a păstrat în creştinism[90].

Dispunerea unor defuncţi pe axa V (capul) - E (picioarele) a fost interpretată de către mulţi cercetători străini şi români, cu nuanţe mai mult sau mai puţin categorice, drept un semn al penetraţiei creştinismului în rândurile comunităţilor de la est şi sud de Carpaţi[91]. Această opinie nu se sprijină pe nici o prevedere canonică, întrucât

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Biserica n-a elaborat vreo normă în acest sens; nu e mai puţin adevărat, însă, că în doctrina creştină răsăritul avea conotaţii multiple, centrate pe ideea că în această direcţie se afla izvorul luminii şi al vieţii veşnice[92]. Unii istorici au avansat opinia - mult mai plauzibilă - că poziţia respectivă reflectă dezvoltarea credinţelor solare ale populaţiilor încă păgâne[93]. Cert este că în mediul geto-dacic din secolele II-III ea este slab atestată[94] iar în cel germanic trecerea de la orientarea N-S către cea V-E s-a făcut în fazele finale ale culturii Sântana de Mureş-Černjachov, paralel cu abandonarea ofrandelor funerare[95]. În acest context, aşezarea cadavrelor cu privirea către soare-răsare poate fi apreciată ca o influenţă sudică, eventual creştină, dar cum în Imperiu orientarea respectivă nu era în mod indubitabil un semn al creştinării, nu putem încheia decât în acord cu Édouard Salin: "généraliser me paraît une lourde erreur"[96].

Cele mai multe dintre corpurile înhumate din secolul al IV-lea erau aşezate în decubit dorsal, cu mâinile pe lângă corp. Există, însă, şi schelete cu picioarele încrucişate, depărtate, îndoite în dreptul genunchilor iar braţele dispuse în diferite poziţii pe abdomen sau torace[97]. Probabil că aceste situaţii nu au vreo semnificaţie deosebită, ele reflectând felul de a dormi; cu alte cuvinte, se exprimă o idee de foarte veche tradiţie, anume asimilarea morţii cu somnul. În schimb, corpurile chircite pe una dintre părţi - practică ce coboară, de asemenea, în preistorie şi pe care unii arheologi o atribuie sarmaţilor - pot fi interpretate, fie ca o precauţie împotriva întoarcerii morţilor prin legarea cadavrului, fie, dimpotrivă, ca o speranţă a renaşterii acestora prin înhumarea în poziţie foetală[98].

Descoperiri mai vechi şi mai recente din necropolele culturii Sântana de Mureş au scos la iveală morminte în care scheletele sunt răvăşite parţial sau total sau le lipsesc părţi anatomice[99]. Fenomenului respectiv i s-au dat explicaţii diferite: înmormântări parţiale, rituri de dezgropare şi reînhumare, profanări şi jefuiri[100]. În spaţiul geto-dacic, această practică nu este cunoscută în perioada anterioară, astfel încât originea ei trebuie căutată în obiceiurile populaţiilor alogene. Într-adevăr, conform datelor arheologice din teritoriile de migraţie germanică şi informaţiilor din legislaţia laică şi religioasă a regatelor barbare occidentale, inclusiv cel vizigoth, violarea sepulturilor în scop de jaf a fost o constantă în mediul german[101]. Tot în grupurile culturale nordice se originează şi aşa-numitele "înmormântări parţiale", respectiv schelete fără cap, fără una dintre jumătăţile corpului sau doar fără anumite oase[102]. Aceste morminte demonstrează existenţa mutilărilor rituale ale morţilor (decapitarea şi dezarticularea), foarte probabil în legătură cu teama inspirată de rolul malefic al unor decedaţi (strigoi?); practica s-a conservat în ţinuturile germanice occidentale până la sfârşitul epocii carolingiene, fiind condamnată periodic de autorităţile civile şi ecleziatice[103].

Mulţi dintre locuitorii alogeni şi, probabil, autohtoni ai spaţiului extracarpatic care se incinerau, dar şi dintre cei care se înhumau erau însoţiţi în morminte de ofrande animaliere (cabaline, taurine, ovicarpine, porcine, păsări, ouă) şi vegetale (fructe)[104], precum şi de vase pentru lichide şi băuturi[105]. Semnificaţia acestora este multiplă. Ele reflectă, pe de o parte, concepţia - universală în lumea antică - despre necesităţile alimentare ale mortului iar, pe de alta parte, sunt o dovadă a săvârşirii unor prânzuri

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

funerare (*refrigerium, convivium*); menţinerea lor până după triumful creştinismului este probată de sursele literare din secolele V-VIII. "*Pro sacrilegis itaque presbyteris, ut scripsisti* - mărturisea papa Zaharia într-o scrisoare adresată Sfântului Bonifacius - *qui tauros et hyrcos diis paganorum immolabant, manducantes sacrificia mortuorum, habentes et pollutum ministerium ipsique adulteri esse inventi sunt et defuncti...*"[106]. Dar în ciuda condamnării cu vehemenţă a acestor obiceiuri de către prelaţi, sinoade şi autorităţi civile din regatele germanice, descoperirile arheologice le atestă până în secolele IX-X[107]. Unele animale, prin caracterul lor familial (caii, păsările), erau considerate sacre[108], având un rol psychopomp şi phylacteric[109]. Sacrificarea cailor odată cu moartea stăpânilor lor şi practica hippophagiei sunt întâlnite în lumea germană până în veacul al VIII-lea. Într-o epistolă din 732, papa Grigorie al III-lea îl informa pe Sfântul Bonifacius că numeroşi credincioşi consumau carne de cal ("*inter ea agrestem caballum aliquantos adiunxisti comedere plerosque et domesticum*"), fapt ce l-a determinat să interzică acest obicei "imund şi execrabil" ("*immundum enim est atque exsecrabil*")[110]. În sfârşit, introducerea vaselor pentru băut (pahare de sticlă şi lut, căni, boluri, amfore, oale de dimensiuni mici) aminteşte de credinţa universală la păgâni în absorbţia de lichide rituale, destinate a potoli "setea mortului" şi a determina uitarea lumii sensibile[111].

Multe dintre obiectele ce formează inventarul aşezărilor şi al necropolelor prezintă, de asemenea, o semnificaţie culturală; ele constituie o importantă sursă pentru cunoaşterea superstiţiilor şi cutumelor celor care au trăit în secolul al IV-lea la est şi sud de Carpaţi. Astfel, pandativele în formă de căldăruşă sau cele din dinţi de mistreţ şi urs[112] probează vehicularea în mediul local[113], dar şi alogen[114] a anumitor idei mai vechi privitoare la virtuţile apotropaice ale unor podoabe confecţionate de mâna omului sau de origine animală. Silexurile erau apreciate, de asemenea, pentru puterile lor magice şi profilactice[115]. Amuletele prismatice din os, întâlnite, deopotrivă, în aşezări şi sepulturi, au fost interpretate de către istorici ca simboluri ale zeului german Donar/Thor[116], pe când toporaşele miniaturale - ale zeului solar[117]. Semnele runice (*futhark*), apărute pe obiecte de la Buneşti (jud. Suceava)[118], Leţcani (jud. Iaşi)[119], Gherăseni-"Cremenea" (jud. Buzău)[120], Radu Negru (jud. Călăraşi)[121], aveau, de asemenea, un caracter magic, unele litere semnificând anumite trăsături morale sau fizice, altele evocând diferite divinităţi[122]. Scoicile marine, cochiliile de melci, ghiocurile şi perlele[123] reprezentau, ca pretutindeni în lumea veche, embleme ale dragostei, căsătoriei şi fecundităţii, dar şi ale renaşterii şi învierii[124].

Armele (spade îndoite, umbouri de scut, vârfuri de lance sau pinteni) sunt rare, apărând numai în morminte de incineraţie de tradiţie Przeworsk[125], dar şi în cele de înhumaţie de la Pietroasa (jud. Buzău), atribuite unui orizont nord-pontic din a doua jumătate a secolului al IV-lea[126]. În credinţele germanilor, sabia sacră (*Pfahlgottheiten*) era atributul lui Odhin/Wodan - divinitatea războiului - şi simbolul eroilor inspiraţi sau instruiţi de zei[127]; o semnificaţie apropiată avea lancea[128]. De aceea, cutumele juridice ale unora dintre neamurile germanice conţineau prevederea ca ofrandele funerare (*Totenteil*) puse bărbaţilor să cuprindă aşa-numitul *Heergewäte*

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

(*vestis bellica*), deci armele, echipamentul şi calul de luptă[129]. O situaţie similară se întâlnea în cazul femeilor, care aveau dreptul la moştenirea postumă a veşmintelor, podoabelor, obiectelor de toaletă şi muncă (*Gerade*)[130]; aceasta ar putea fi explicaţia prezenţei în sepulturi a fibulelor, cerceilor, brăţărilor, acelor, pieptenilor, pudrierelor, fusaiolelor etc.[131]; contribuţia autohtonă nu poate fi însă neglijată[132]. Foarte probabil că între mentalităţile funerare din spaţiul extracarpatic circula şi credinţa că cei dispăruţi continuau să vieţuiască într-o lume intermediară, unde se regăseau în mediul lor familial, cu îndeletnicirile şi obiectele lor personale şi de muncă[133].

Cuţitele sunt întâlnite mai des în morminte, fiind o dovadă şi a aportului geto-dacic[134]; ele erau un simbol al morţii, dar şi al puterii de a îndepărta forţele malefice[135].

Din inventarul mormintelor lipsesc monedele care să poată fi interpretate ca obol (*naulum*) al lui Charon; ele sunt folosite exclusiv ca obiecte de podoabă[136]. În secolele II-III, credinţa de origine greco-romană despre plata neînduplecatului luntraş era slab reprezentată în mediul autohton[137]; de aceea, nu este exclus ca, în condiţiile politice şi demografice ale epocii, această cutumă să fi fost abandonată.

Aşadar, din analiza întreprinsă mai sus rezultă că păgânismul veacului al IV-lea de la est şi sud de Carpaţi se înfăţişa sub forma unor credinţe, superstiţii, rituri, practici de origini şi tradiţii diverse. Prin urmare, creştinismul în ascensiune a trebuit să concureze şi să disloce nu atât un sistem religios coerent, pus sub semnul unui concept unificator, ci mai degrabă un ansamblu de mentalităţi ce frizau, în mare măsură, aspectele marginale ale religiei. Să urmărim în continuare acest fenomen.

* În textul de faţă am folosit următoarele abrevieri, în afara celor cunoscute din revistele de specialitate:
- *CBO*, I/2 = N. Milaş, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoţite de comentarii*, I/2, Arad, 1931.
- *CBO*^{2} = I.N: Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note şi comentarii*, Sibiu, 1993.
- *COD* = *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bologna, 1991.
- *DACL* = *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, Paris.
- *DECA*, I, II = *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien*, I, *A-I*, II, *J-Z*, sous la direction de A. Di Berardino, adaptation française sous la direction de Fr. Vial, imprimée en Belgique, 1990.
- *DR* - *Dictionnaire des religions*, directeur de la publication P. Poupard, Paris, 1984.
- *DS*, 1-3 = J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Dicţionar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, Bucureşti, 1 (1994), 2 (1995), 3 (1995).
- *EU* = *Encyclopaedia Universalis*, Paris.
- *IO*, 6, 7 = *Izvoarele ortodoxiei*, Bucureşti, 6 (1943), 7 (1945).
- *IGLR* = *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, traduse în româneşte, însoţite de indici şi comentate de Em. Popescu, Bucureşti, 1976.
- *IIR*, XIV = *Izvoarele istoriei românilor*, XIV, Iordanes, *Getica*, ed. G. Popa-Lisseanu, Bucureşti, 1939.
- *PSB*, 5,11,12, 14, 15, 21, 29, 44, 72 = *Părinţi şi scriitori bisericeşti*, Bucureşti, 5 (1982), 11 (1982), 12 (1988), 15 (1982), 21 (1987), 29 (1982), 44 (1995), 72 (1992).

1 I. Ioniţă, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi. Dacii din spatiul est-carpatic în secolele II-IV e.n.*, Iaşi, 1982, p.99-113; M. Kazanski, *Les Goths (Ier-VIIe siècles ap. J.-C.)*, Paris, 1991, p.39-47; idem, *Germains orientaux (Archéologie et art)*, în *EU*, 10, p.417. În legătură cu aspectul etnic al culturii Sântana de Mureş, în ultimul timp există o tendinţă autohtonistă evidentă, deşi, în urmă cu câteva decenii, accentul cădea pe rolul aproape exclusiv al germanicilor; vezi, în acest sens, V. Palade, în

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

AMM, 3-4, 1981-1982, p.67-80; idem, în *Carpica*, 20, 1989, p.203-213; idem, în *SymThr*, Satu Mare/Carei, 8, 1990, p.200-204. Diversitatea etnică este dovedită, însă, şi pe cale antropologică - cf. I. Ioniţă, *op. cit.*, p.111-112 (cu bibliografie); D. Botezatu, Ş. Miu, P. Cantemir, în *SymThr*, Satu Mare/Carei, 8, 1990, p.207-209.

2 L. Musset, *Les invasions: les vagues germaniques*, Paris, 1965, în special p.55, 78-115, 249-255; idem, *The Germanic Invasions. The Making of Europe AD 400-600*, Pennsylvania, 1975; idem, *Germains*, în *EU*, 10, p.411-414.

3 R. Hachmann, *Les Germains*, traduit de l'allemand par J. Marcadé et P.-A. Aellig, Genève/Paris/Munich, 1971, în special p.107-166.

4 J. Verger, *Naissance et premier essor de l'Occident chrétien*, Paris, 1975, în special p.12-19, 68-72.

5 P. Riché, *L'Europe barbare de 476 à 774*, Paris, 1989.

6 H. Wolfram, *Histoire des Goths*, traduit de l'anglais par Fr. Straschitz et J. Mély, préface de P. Riché, Paris, 1990, în special p.88-99, 119-126.

7 M. Todd, *Les Germains aux frontière de l'Empire romain (100 av. J. -C. - 300 ap. J. -C.)*, traduction Cl. Sorel, Paris, 1990, în special p.118-139.

8 Gh. Diaconu, în *Dacia*, N.S., 8, 1964, p.195-210; idem, în *Ibidem*, 9, 1965, p.299-306; idem, în *Ibidem*, 10, 1966, p.357-364, idem, în *TD*, 1976, p.309-314.

9 I. Ioniţă, în *AM*, 4, 1966, p.189-252; idem, *op. cit.*, p.86-117; idem, în *TV*, S.N., 3 (69), 1993, p.54-59 = în vol. *Din istoria Europei romane*, Oradea, 1995, p.253-262.

10 V. Palade, în *Dacia*, N.S., 24, 1980, p.223-253; idem, în *Carpica*, 20, 1989, p.203-214; idem, în *Ibidem*, 23, 1992, 1, p.197-221; idem, în *SymThr*, Satu Mare/Carei, 8, 1990, p.200-204.

11 E.A. Simonovici, în *Savetskaja archeologija*, Moskva, 1978, 2, p.105-116 (în rusă, cu rezumat francez).

12 M. Kazanski, *op. cit.*, în special p.39-39; idem, *op. cit.*, în *EU*, 10, p.414-419.

13 Éd. Salin, *La civilisation mérovingienne d'aprés les sépultures, les textes et le laboratoire*, I, *Les idées et les faits*, 1987, réimpression de l'édition de 1949; II, *Les sépultures*, Paris, 1973, reproduction de l'édition originale de 1952; IV, *Les croyances. Conclusions. Index général*, Paris, 1959.

14 Vezi în special *Achaeologia Baltica*, Lodz, 7 (1986) şi 8 (1989); R. Harhoiu, în *Dacia*, 34, 1990, p.171-173, 175-178.

15 J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Emipre romain*, Paris, 1918, p.407-587 (*infra*, Zeiller, *Origines*).

16 H. Delehaye, în *Analecta Bollandiana*, 31, 1912, p.209-215 = *FHDR*, II, p.722-725; idem, în *Analecta Bollandiana*, 31, 1912, p.279 = *FHDR*, II, p.726-727.

17 P. Scardigli, *La conversione dei Goti al Cristianesimo*, în *La conversione al Cristianesimo nell'Europa dell'Alto Medioevo*, Spoleto, 1967, p.47-86.

18 E. A. Thompson, *Christianity and the Northen Barbarians*, în *The Conflict between Paganism and Christianity in the Fourth Century*, essays edited by A. Momigliano, Oxford, 1964, p.56-78; idem, *The Visigoths in the Time of Ulfila*, Oxford, 1966, în special p.27-29, 39, 41-42, 44-51, 64-69; idem, *Romans and Barbarians. The Decline of the Western Empire*, Wisconsin, 1982, în special p.230-248.

19 Z. Rubin, în *Museum Helveticum*, 38, 1981, 1, p.34-54.

20 P. Ş. Năsturel, în *RESEE*, 7, 1969, 1, p.175-185.

21 I. Barnea, în *BOR*, 106, 1988, 1-2, p.123-144, în special 123-126; idem, în *TD*, 10, 1989, 1-2, p.165-171, în special p.165-167.

22 Em Popescu, în *MB*, 37, 1987, 4, p.43-46 = *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, Bucureşti, 1994, p.84-87 (*infra*, *Christianitas*); idem, *Creştinismul în eparhia Buzăului până în secolul al VII-lea*, în vol. *Spiritualitate şi istorie la Întorsura Carpaţilor* (sub îngrijirea dr. A. Plămădeală), 1, Buzău, 1983, p.262-274 = *Christianitas*, p.161-174; idem, în *ST*, 39, 1987, p.73-81 = *Byzantina*, Thessaloniki, 18, 1988, p.237-249 = *Christianitas*, p.178-186; idem, în *TV*, S.N., 2 (68), 1992, 11-12, p.15-27 = *Christianitas*, p.187-189.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

23 Ep. Norocel, *Creştinismul străvechi în eparhia Buzăului*, în idem, *Pagini din istoria veche a creştinismului la români. Mărturii ale continuităţii poporului nostru*, Editura Episcopiei Buzăului, 1986, p.201-238.

24 Dan Gh. Teodor, *Creştinismul la est de Carpaţi de la origini până în secolul al XIV-lea*, Iaşi, 1991, p.53-58, 78-81 (*infra*, Teodor, *Creştinismul*).

25 M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ediţia a doua, Bucureşi, 1992, p.105-115 (*infra*, Păcurariu, *Istoria BOR*^{2}).

26 Din acest punct de vedere, informaţia lui Macarios din *Magnesia*, conform căreia printre neamurile care în a doua jumătate a secolului al IV-lea nu aflaseră "încă de cuvântul evangheliei" erau şi locuitori "de dincolo de fluviul nordic al Istrului", exprimă, neîndoielnic, o realitate - Macarios din *Magnesia. Cel unul născut sau răspuns elinilor* (*FHDR*, IV, p.3). Despre semnificaţia acestui fragment, vezi D. M. Pippidi, *Contribuţii la istoria veche a României*, ediţia a doua revăzută şi mult sporită, Bucureşti, 1967 (*infra*, D.M. Pippidi, *Contribuţii*^{2}), p.490-496.

27 *Montes Serrorum*: Ammianus Marcellinus, *Istoria romană*, XXVII, 5, 3, studiu introductiv, traducere, note şi indice D. Popescu, Bucureşti, 1982, p.446 = *FHDR*, II, p.125; serrii consideraţi populaţie dacică (C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p.266) iar "munţii serrilor" identificaţi cu Munţii Buzăului (I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, II, Bucureşti, 1968, p.394), munţii Siriului (M. Cazacu, în *Dacia*, N.S., 16, 1972, p.299-301; M. Zahariade, în *SCIVA*, 34, 1983, 1, p.63). *Caucalandensis locus*: Ammianus Marcellinus, *Istoria romană*, XXXI, 4, 13, ed. cit., p.568 = *FHDR*, II, p.137; discuţii privind localizarea: I. Ioniţă, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi*, p.81-82; Gh. Bichir, în *TD*, 5, 1984, 1-2, p.201-202 (cu trimiteri); H. Wolfram, *op. cit.*, p.86 (cu trimiteri). *Carpodaci*: Zosime, *Histoire nouvelle*, II/2 (*Livre IV*), IV, 34, 6, texte établi et traduit par Fr. Paschoud, Paris, 1979, p.298 = *FHDR*, II, p.313.

28 Despre aceste forme religioase, É. Durkheim, *Formele elementare ale vieţii religioase*, traducere de M. Jeanrenaud şi S. Lupescu, cu o prefaţă de G. Ferreol, Iaşi, 1995, p.44.

29 I. G. Coman, *Elemente de continuitate spirituală geto-daco-romană şi creştină în regiunea râului Mousaios-Buzău după mărturii patristice şi arheologice*, în *Spiritualitate şi istorie la Întorsura Carpaţilor*, p.231-258.

30 C. Beldiman, în *TD*, 11, 1990, 1-2, p.139-151; C. Beldiman şi J. Szöncs, în *Istros*, 6, 1992, p.259-266.

31 T. Sulimirski, *Sarmatians in the Polish Past*, reprinted from *The Polish Review*, New York, 9, 1964, 1, p.17-20.

32 P. Cornelius Tacitus, *Despre originea şi ţara germanilor*, IX-X, în idem, *Opere*, I, Bucureşti, 1958, p.107-108.

33 L. Musset, *Les invasions...*, p.55; H. Wolfram, *op. cit.*, p.123-125; J. Ries, *Germains et Scandinaves (religion des anciens)*, în *DR*, p.625-635.

34 Sozomenos, *Istoria bisericească*, VI, 37, tradusă în româneşte de I. Gheorghian, Bucureşti, 1897, p.280; H. Wolfram, *op. cit.*, p.82, 120.

35 Eunapios, *Istoria după Dexip*, *Frag. 55* (*FHDR*, II, p.245).

36 H. Wolfram, *op. cit.*, p.119-120, 125.

37 Ammianus Marcellinus, *Istoria romană*, XXXI, 5, 8 (ed. cit., p.569 = *FHDR*, II, p.139); XXXI, 5, 11 (ed. cit., p.575 = *FHDR*, II, p.147); Iordanes, *Getica*, IV, 28 (*IIR*, XIV, p.25, 87); V, 43 (*Ibidem*, p.28, 90); XI, 73 (*Ibidem*, p.34, 98).

38 *Martiriul Sfântului Sava Gotul*, III, 1-3 (*PSB*, 11, p.320 = *FHDR*, II, p.711).

39 H. Wolfram, *op. cit.*, p.118-119.

40 Şt. Olteanu, în *RdI*, 37, 1984, 4, p.326-345 (cu bibliografie).

41 Aceasta este interpretarea dată de M. Eliade (*Istoria credinţelor şi ideilor religioase*, II, *De la Gautama Buddha până la triumful creştinismului*, traducere de C. Baltag, Bucureşti, 1986, p. 159; *Naşteri mistice*, traducere de M. Grigore Paraschivescu, Bucureşti, 1995, p.110) şi H. Wolfram (*op. cit.*, p.121) informaţiei din Ammianus Marcellinus, *Istoria romană*, XXXI, 5, 8 (ed. cit., p.569 = *FHDR*, II,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

.p.151), despre obiceiul tinerilor taifali de a prinde singuri un mistreţ sau un urs pentru a înceta traiul în comun cu războinicii în vârstă (pederastria).

42 Ammianus Marcellinus, *Istoria romană*, XXX, 4, 13 (ed. cit., p.567 = *FHDR*, II, p.137); *Martiriul Sfântului Sava Gotul*, III, 3-4 (*PSB*, 11, p.320 = *FHDR*, II, p.711); H. Wolfram, *op. cit.*, p.122.

43 L. Musset, op. cit.; H. Wolfram, *op. cit.*, p.120-121; M. Todd, *op. cit.*, p.136-139; R. Derolez, *La divination chez les Germains*, în vol. *La divination*, études recueilies par A. Caquot et M. Leibovici, I, Paris, 1968, p.257-302, în special 294-298.

44 Pentru alte aspecte religioase, vezi P. Scardigli, *op. cit.*, p.77-81; H. Wolfram, *op. cit.*, p.122-126.

45 Éd. Salin, *op. cit.*, IV, p.445.

46 Teodor, *Creştinismul*, p.78-79, fig.3: interpretate ca simboluri creştine.

47 Éd. Salin, *op. cit.*, p.121-136.

48 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973, p.89-90, 135-136, 148-150; idem, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, Bucureşti, 1984, p.81-82; S. Sanie, *Din istoria culturii şi religiei geto-dacice*, Iaşi, 1995, p.161-162.

49 V. Palade, în *Carpica*, 20, 1989, p.206; idem, în *SymThr*, Satu Mare/Carei, 8, 1990, p.202; în ambele studii sunt amintite într-o manieră destul de confuză alte gropi asemănătoare de la Fântânele (com. Zorleni, jud. Vaslui) şi Gara Banca (jud. Vaslui).

50 E.-M. Constantinescu, în *Carpica*, 23, 1992, p.199: groapa 537 conţine o jumătate de mandibulă, mai multe coaste şi un metatarsian de cabalină.

51 M. Munteanu, M. Şt. Udrescu, în *Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos*, Călăraşi, 3-4, 1987, p.106-111.

52 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p.137-142; idem, *Geto-dacii din Muntenia...*, p.83-85; V. Sârbu, *Credinţe şi practici funerare, religioase şi magice în lumea geto-dacilor (pornind de la descoperiri din Câmpia Brăilei)*, Brăila, 1993, p.46-101-109; E. Petrişor, în *SymThr*, Satu Mare/Carei, 8, 1990, p.199-200. Pentru funcţia de mijlocitori şi interpreţi jucată de cai şi câini, vezi *Cal*, în *DS*, 1, p.225; *Câine*, în *Ibidem*, p.327.

53 V. Palade, în *SCIVA*, 29, 1978, 3, p.407-422; V. Sârbu, în *SymThr*, Satu Mare/Carei, 8, 1990, p.210; S. Sanie, *op. cit.*, p.45.

54 Aşa-numitele "gropi cu destinaţie magico-cultuală" amintite de V. Palade pentru aşezările de la Bârlad-Valea Seacă (jud. Vaslui) (*Carpica*, 20, 1989, p.206; idem, în *SymThr*, Satu Mare/Carei, 8, 1990, p.202; idem, în *AMM*, 9-10, 1987-1989, p.69), Gara Banca (jud. Vaslui) (cf. primele două lucrări citate anterior) şi Fântânele (com. Zorleni, jud. Vaslui) (aceleaşi lucrări, la care se adaugă idem, în *Ibidem*, p.53-63) nu prezintă, după opinia noastră, nici un element care să le dea acest caracter; definiţia gropilor de cult la S. Sanie, *op. cit.*, p.40: "gropi cu rămăşite ale unor ritualuri sacrificiale, gropi în care sunt depuse obiecte de cult devenite inutilizabile datorită uzurii, părţi ale unor amenajări cu caracter sacru deteriorate în urma funcţionării".

Despre vasul de tip Kernos de la Pogoneşti (jud. Vaslui) şi posibila lui folosire în cultul unor divinităţi, vezi V. Palade, în *SCIVA*, 29, 1978, 2, p.283-288.

55 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p.142-144; idem, *Geto-dacii din Muntenia...*, p.82-83; S. Sanie, *op. cit.*, p.167-168.

56 I. Ioniţă, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi...*, p.105, 110; idem, în *Archaeologia Baltica*, 8, 1989, p.182; idem, în *TV*, N.S., 3 (69), 1993, 4-7, p.57-59 = în vol. *Din istoria Europei romane*, p.259-261; autorul acestor opinii, dezvoltate pe baza analizei combinatorii a diferitelor obiecte, nu prezintă niciodată principiile după care funcţionează amintita metodă, încât rezultatele ei nu pot fi convingătoare. Pe de alta parte, Gh. Al. Niculescu a demonstrat că trecerea de la incineraţie la înhumaţie nu a fost atât de simplă, observându-se chiar reveniri la incineraţie (*Dacia*, N.S., 37, 1993, p.197-220, în special p.207).

57 De exemplu, necropolele de la Hansca-"Lutărie" şi Hansca-"La matcă" conţin numai morminte de incineraţie, pe când cele de la Holmskoe şi Slobozia-Chişcăreni - numai înhumaţi: Al. Levinschi, *Au sujet des nécropoles monorituelles à inhumations de la culture Sântana de Mureş-Tcherneakhov de*

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

l'interfluve Nistru-Prut, în *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations. The 7th international Congress of Thracology, May, 20-26. 1996, Constanţa/Mangalia/Tulcea, România*, Bucharest, 1996, p.205; idem, în *Tyragetia*, Chişinău, 4-5, (1994-1995) 1997, p.117-130.

58 Deşi adeseori dispunerea după rituri a mormintelor în cadrul necropolelor nu prezintă o anumită ordine (M. Kazanski, *op. cit.*, p.55; B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, Bucureşti, 1966, p.120-121), totuşi în unele dintre acestea se poate observa gruparea lor pe arii distincte (Şt. Ţau, M. Nicu, în *Materiale*, 16, 1986, p.172; I. Ioniţă, în *Archaeologia Baltica*, 7, 1986, p.310: Budeşti, Rep. Moldova).

59 I. Ioniţă, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi...*, p.110; M. Kazanski, *op. cit.*, p.45.

60 D. Protase, *Riturile funerare la daci şi daco-romani*, Bucureşti, 1971, p.140-170; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p.30-36; idem, *Geto-dacii din Muntenia...*, p.14-19; I. Ioniţă, *op. cit.*, p.62-63; I. Ioniţă, V. Ursachi, *Văleni - o mare necropolă a dacilor liberi*, Iaşi, 1988; M. Ignat, în *SymThr*, Tulcea, 7, 1989, p.336; Teodor, *Creştinismul*, p.21-22; V. Căpitanu şi V. Ursachi, în *Carpica*, 23, 1992, p.143-149; I. Mitrea, în *Ibidem*, 20, 1989, p.153-168; V. Sârbu, *op. cit.*, p.42-45.

61 Filosoful neoplatonician Iamblichos (?283-?333) amintea în secolul al IV-lea despre supravieţuirea doctrinei zamolxiene a nemuririi sufletului: "Chiar şi acum galatii toţi şi tralli şi mulţi dintre barbari învaţă copiii lor că nu este cu putinţă ca sufletul să piară, ci că el continuă să existe" - Iamblichos, *Viaţa lui Pitagora*, XXX (173) (*FHDR*, II, p.19).

62 V. Palade, în *SymThr*, Satu Mare/Carei, 8, 1990, p.203.

63 D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, I, *Dacia romană*, Bucureşti, 1980, p.130-131; I. Ioniţă, *op. cit.*, p.64; I. Ioniţă, V. Ursachi, *op. cit.*, p.86; V. Sârbu, *op. cit.*, p.43.

64 I. Ioniţă, *op. cit.*, p.92-93, 110; M. Kazanski, *op. cit.*, p.41, 55; A. Kokowski, în *Archaeologia Baltica*, 7, 1986, p.157, 161. Pentru localizarea thervingilor în spaţiul românesc, vezi H. Wolfram, *op. cit.*, p.104, 107, 109-110.

65 Gh. Diaconu, în *Dacia*, N.S., 8, 1964, p.195-210; idem, în *Ibidem*, 9, 1965, p.299-306; B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p.148-151, 156, 162; I. Ioniţă, în *AM*, 4, 1996, p.241; V. Palade, în *Dacia*, N.S., 24, 1980, p.251; idem, în *Carpica*, 20, 1989, p.207-208; M. Kazanski, *op. cit.*, p.41; L. Musset, *op. cit.*, în *EU*, 10, p.414. Pentru localizarea taifalilor în spaţiul românesc, vezi H. Wolfram, *op. cit.*, p.105.

66 V. Mihăilescu-Bârliba, în *Dacia*, N.S., 24, 1980, p.181-207; I. Ioniţă, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi...*, p.93-95; *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1994. A XXIX-a sesiune naţională de rapoarte arheologice*, Cluj-Napoca, 11-14 mai 1995, p.59 (*infra, Cronica 1994*); *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila, 1996, p.80,115; vezi, însă, şi Gh. Bichir, în *TD*, 17, 1996, 1-2, p.195-197.

67 A. Kokowski, *op. cit.*, p.164.

68 Éd. Salin, *op. cit.*, II, p.5.

69 I. Ioniţă, în *AM*, 4, 1966, p.245; idem, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi...*, p.110; M. Kazanski, *op. cit.*, p.45, 57; V. Palade, *op. cit.*, p.209; A.V. Gudcova, *Cu privire la studierea perioadei târzii a culturii Cerneahov*, în vol. *Procesele etnoculturale şi etnosociale la finele mileniului I î.e.n - prima jumătate a mileniului I e.n. în sud-vestul URSS şi teritoriile limitrofe (Tezele referatelor sesiunii a III-a a şcolii seminar), 27-29 noiembrie 1991*, Chişinău, 1991, p.50-54; *Cronica 1994*, p.21: necropola de la Ciocâlteni (Rep. Moldova); B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*: M10, 19, 22 de la Alexandru Odobescu (jud. Călăraşi); Gh. Diaconu, *Târgşor. Necropola din secolele III-IV e.n.*, Bucureşti, 1965, p.19-29, cu precizările lui Gh. Al. Niculescu, *op. cit.*, p.197 şi nota 5; *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1995. A XXX-a sesiune naţională de rapoarte arheologice*, Brăila, 2-5 mai 1986, p.48 (*infra, Cronica 1995*): M98 de la Gheraseni-"Cremenea" (jud. Buzău).

70 Se au în vedere influenţe romane, dar şi altă natură; vezi Éd. Salin, *op. cit.*, p.4-5; idem, *Les survivances de l'incinération en Gaule mérovingienne*, în *Mélanges d'histoire du Moyen Âge dédiés à la mémoire de Louis Halphen*, Paris, 1951, p.636-637; R. Hachmann, *op. cit.*, p.140; K. Walenta, în *Archaeologia Baltica*, 7, 1986, p.99-102.

71 *Ibidem*; M. Kazanski, *op. cit.*, p.41; L. Musset, *op. cit.*, p.417; A. Kokowski, *op. cit.*, p.164.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

72 B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p.124 (Spanţov, jud. Călăraşi: M12, 13, 46, 69); V. Bobi, în *MemAntiq*, 9-11 (1977-1979), 1985, p.205 (Mărtineşti-"Staţia de filtrare a apei", jud. Vrancea); *Cronica 1994*, p.34 (Gherăseni-"Cremenea", jud. Buzău, M84). Este posibil ca şi unele dintre gropile din necropole să fi fost tot morminte-cenotaf.

73 Éd. Salin, *op. cit.*, II, p.20-21.

74 I. Ioniţă, V. Ursachi, *op. cit.*, p.31, 44, 86.

75 V. Palade, în *SymThr*, Satu Mare/Carei, 8, 1990, p.203.

76 I. Ioniţă, în *AM*, 4, 1966, p.225.

77 Em. Zaharia, Eug. Zaharia, O.-L. Şovan, în *Ibidem*, 16, 1993, p.180: M2, 13.

78 V. Bobi, *op. cit.*, p.206.

79 B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p.30: M36.

80 O.-L. Şovan, în *Hierasus*, 6, 1986: M3, 28; vezi şi I. Ioniţă, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi...*, p.110.

81 I. Ioniţă, V. Ursachi, *op. cit.*

82 Éd. Salin, *op. cit.*, în *Mélanges d'histoire...*, p.635-640; idem, *op. cit.*, II, p.202-212.

83 Idem, *op. cit.*, în *Mélanges d'histoire...*, p.639; idem, *op. cit.*, II, p.206-209.

84 I. Ioniţă, în *AM*, 4, 1966, p.255; idem, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi...*, p.106; B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p.123-124; M. Kazanski, *op. cit.*, p.55; aceste date sunt confirmate prin descoperiri mai recente.

85 I. Ioniţă, V. Ursachi, *op. cit.*, p.86.

86 Gh. Bichir, în *RdI*, 38, 1985, 12, p.1167; M. Kazanski, *op. cit.*, p.45.

87 Éd. Salin, *op. cit.*, p.189; M. Kazanski, *op. cit.*, p.41.

88 Vezi *Nord, miazănoapte*, în *DS*, 2, p.348; L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien*, I, *Introduction générale*, Paris, 1955, p.70.

89 Éd. Salin, *op. cit.*, p.189.

90 L. Réau, *op. cit.*; în acest context, defuncţii din cadrul culturii Sântana de Mureş orientaţi E (capul) - V (picioarele) nu pot fi creştini, cum cred unii istorici (Teodor, *Creştinismul*, p.80).

91 Éd. Salin, *op. cit.*, p.191 (cu bibliografie); B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p.160-161; I. Ioniţă, *op. cit.*, p.106-107; idem, în *TV*, S.N., 3(69), 1993, 4-7, p.57-58 = în vol. *Din istoria Europei romane*, p.260-261; idem, în *AM*, 17, 1994, p.113; E. A. Simonovici, *op. cit.*, p.116; P. Ş. Năsturel, *op. cit.*, p.183-184; Teodor, *Creştinismul*, p.80; Al. Madgearu, în *AIIAI*, 31, 1994, p.489 (cu bibliografia la nota 46), 496 (*Lista nr. 3: morminte posibil creştine din necropolele culturii suntana de Mureş din Moldova şi Muntenia*); cei mai mulţi arheologi au acceptat acest punct de vedere.

92 Clement Alexandrinul, *Stromata VII*, 43, 6 (*PSB*, 5, p.503); Origen, *De oratione*, XXXII, 1 (*Ibidem*, p.288); Sfântul Grigorie de Nyssa, *Despre rugăciunea domnească. Cuvântul V* (*Ibidem*, 29, p.477); Sfântul Gherman I, arhiepiscopul Constantinopolului, *Tâlcuirea Sfintei Liturghii*, traducere N. Petrescu, în *MO*, 26, 1974, 9-10, p.829-830.

93 Éd. Salin, *op. cit.*, p.190, 192.

94 Această orientare se întâlneşte doar la est de Carpaţi şi la un număr mic de morminte de copii - I. Ioniţă, V. Ursachi, *op. cit.*, p.86.

95 J. Tejral, în *Archaeologia Baltica*, 7, 1986, p.89 (cu bibliografie); I. Ioniţă, în *TV*, N.S., 3(69), 1993, 4-7, p.57-58 = în vol. *Din istoria Europei romane*, p.260; Al. Levinschi, *op. cit.*

96 Éd. Salin, *op. cit.*, p.191. O anumită reticenţă şi la Gh. Diaconu, *Mogoşani. Necropola din secolul IV e.n.*, Târgovişte, 1970, p.39.

97 I. Ioniţă, în *AM*, 4, 1966, p.224; idem, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi...*, p.106; B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p.124-126; aceste poziţii diverse sunt confirmate de descoperirile din ultimul timp.

98 M. Eliade, *Istoria credinţelor şi ideilor religioase*, I, *De la epoca de piatră la misterele de la Eleusis*, traducere de C. Baltag, Bucureşti, 1981, p.16; idem, *Tratat de istoria religiilor*, cu o *Prefaţă* de G. Dumézil şi un *Cuvânt înainte al autorului*, traducere de M. Noica, Bucureşti, 1992, p.238-242.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

99 I. Ioniţă, în *AM*, 4, 1966, p.224; B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p.125; morminte de la Independenţa, Spanţov, Izvorul; St. Ţau, N. Micu, *op. cit.*, p.172: M120, 125 (răvăşite parţial); C. Bloşiu, în *AM*, 8, 1975, p.209: M4, 20, 30, 42, 47 (deranjate parţial), 18, 31, 32, 35 (răvăşire total); Em. Zaharia, N. Zaharia, O.-L. Şovan, *op. cit.*, p.175; V. Bobi, *op. cit.*: M2, 5 de la Iugani; C. Isăcescu şi B. Ionescu, în *Muzeul Naţional*, 3, 1976: M15, 17; O.-L Şovan, *op. cit.*: M2, 17, 21, 43, 47, 49 (deranjată doar cutia toracică), 8, 20, 33, 34, 39, 48, 50 (distruse total); Cr. Muşeţeanu, în *Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos*, Călăraşi, 2, 1986: M2, 3, 10, 13, 14, 22, 25; V. Palade, în *TD*, 3, 1982, p.181-191; E.-M. Constantinescu, *op. cit.*: M58, 59, 63 (Gherăseni-"Cremenea"); *Cronica 1995*, p.48: M.96, 97 (Gherăseni-"Cremenea"); *Cronica 1994*: Ciocâltani (Rep. Moldova); *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1993. A XXVIII-a sesiune naţională de rapoarte arheologice*, Satu Mare, 12-15 mai 1994, p.56 (*infra, Cronica 1993*): Săbăoani-"La izvoare" etc.

100 I. Ioniţă, *op. cit.*, p.224-225; B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p.125 şi nota 130; C. Bloşiu, *op. cit.*, p.209-210; V. Palade, *op. cit.*

101 Éd. Salin, *op. cit.*, p.262-267, cu descoperiri şi trimiteri la texte.

102 A. Kokowski, *op. cit.*, p.158, 161, 163, 165, fig.2-4. Unii arheologi au legat acest obicei de lumea sarmatică (*Ibidem*, p.161 şi nota 46), aşa cum pare s-o demonstreze un schelet fără craniu descoperit la Balta Albă (jud. Buzău): M Constantinescu, în *Musaios*, 2, 1978, p.22-25.

103 Éd. Salin, *op. cit.*, p.343, 345-354, cu descoperiri şi trimiteri la texte; P. Riché, *op. cit.*, p.45; M. Colardelle, *Sépulture et traditions funéraires du Ve au XIIIe siècle ap. J.-C. dans les campagnes des Alpes françaises du Nord (Drôme, Isère, Savoie, Haute-Savoie)*, Grenoble, 1983, p.370.

104 I. Ioniţă, *op. cit.*, p.239-240; idem, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi...*, p.106; B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p.130; M. Kazanski, *op. cit.*, p.55; adaugă numeroasele descoperiri din ultimul timp. Câteva analize ale materialului faunistic descoperit în mormintele Sântana de Mureş: N. Miriţoiu et M. Şt. Udrescu, în *Dacia*, N.S., 24, 1980, p.217-220; D. Botezatu, G. Miu, C. Băltean, în *AMN*, 9-11, 1987-1989, p.107; S. Haimoviciu, în *Hierasus*, 7-8, 1988, p.235-258; idem, în *Ibidem*, 9, 1994, p.195-228; idem, în *Carpica*, 25, 1994, p.141-160. Seminţe de fructe au fost descoperite în M59 de la Gherăseni-"Cremenea" (jud. Buzău) (E.-M. Constantinescu, *op. cit.*, p.196). Obiceiul de a introduce ofranda de carne se întâlneşte în epoca anterioară atât în mediul geto-dacic (I. Ioniţă, V. Ursachi, *op. cit.*, p.74, 89; V. Palade, în *SymThr*, Satu Mare/Carei, 8, 1990, p.203), dar şi sarmatic (Gh. Bichir, *op. cit.*, p.1169); pentru lumea germană, vezi mai departe.

105 I. Ioniţă, în *AM*, 4, 1996, p.230,232; idem, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi...*, p.106-107; B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p.133-135; St. Ţau, N. Micu, în *Dacia*, N.S., 29, 1985, 1-2, p.165-166; I. T. Dragomir, în *SymThr*, Satu Mare/Carei, 8, 1990, p.206-207; M. Kazanski, *op. cit.*

106 Éd. Salin, *op. cit.*, IV, p.488, text 295.

107 *Ibidem*, p.35-39, cu descoperiri şi trimiteri la texte.

108 Despre caracterul sacru al păsărilor şi cailor la germani, P. Cornelius Tacitus, *Despre originea şi ţara germanilor*, X, 1-2, ed.cit., p.108.

109 Éd. Salin, *op. cit.*, p.23-35, 63-65.

110 *Ibidem*, p.485, text 290.

111 V. Palade (*op. cit.*) îl consideră un obicei specific autohton; este drept că introducerea de vase în morminte este întâlnită în spaţiul geto-dac în secolele II-III (I. Ioniţă, V. Ursachi, *op. cit.*, p.87; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p.35; idem, *Geto-dacii din Muntenia...*, p.18), dar cutuma este universală (Éd. Salin, *op. cit.*, p.45-49).

112 I. Ioniţă, în *AM*, 4, 1996, p.236; idem, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi...*, p.107; M. Kazanski, *op. cit.*, p.41; cf. şi descoperirile mai recente. Câte un pandativ din dinţi de animal s-au descoperit în M59 de la Gherăseni-"Cremenea" (E.-M. Constantinescu, *op. cit.*, p.197), Hăneşti (jud. Botoşani) (Em. Zaharia, N. Zaharia, O.-L Şovan, *op. cit.*: M10).

113 I. Ioniţă, V. Ursachi, *op. cit.*, p.65, 93; I. Ioniţă, *op. cit.*, p.66, 107; Gh. Bichir, *op. cit.*, p.53-54; V. Căpitanu, în *Carpica*, 18-19, 1986-1987, p.85.

114 A. Kokowski, *op. cit.*, p.165; M. Kazanski, *op. cit.*, p.41; Éd. Salin, *op. cit.*, p.61-63.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

115 *Cronica 1994*, p.34: M85 de la Gheraseni-"Cremenea" (jud. Buzău), *Cronica 1995*, p.48: M89 de la Gheraseni-"Cremenea" (jud. Buzău) etc.; pentru semnificaţie, Éd. Salin, *op. cit.*, p.88-90.

116 I. Ioniţă, *op. cit.*, p.111 (cu bibliografia); M. Kazanski, *op. cit.*, p.52.

117 I. Ioniţă, în *AM*, 4, 1996, p.237; idem, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi...*, p.107; cf. şi noile descoperiri: Em. Zaharia, N. Zaharia, O.-L. Şovan, *op. cit.*: M13 etc. Descoperiri similare se cunosc şi în mediul geto-dacic - V. Căpitanu, *op. cit.*, p.85; Gh. Bichir, *op. cit.*, p.18. Pentru semnificaţie - Éd. Salin, *op. cit.*, p.100-101; *Secure, topór*, în *DS*, 3, p.218-219.

118 M. Andronic, în *Suceava*, 20, 1993, p.56 (cu bibliografia la nota 53).

119 C. Bloşiu, *op. cit.*: M36.

120 E.-M. Constantinescu, *op. cit.*: M59.

121 B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p.150-151.

122 Éd. Salin, *op. cit.*, p.11; M. Todd, *op. cit.*, p.137; R. Hachmann, în *Dacia*, NS, 38-39, 1994-1995, p.163-183, în special p.167-169.

123 I. Ioniţă, în *AM*, 4, 1996, p.235-236; idem, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi...*, p.107, 110; B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p.142, 144-145; C. Bloşiu, *op. cit.*: 221-222; Em. Zaharia, N. Zaharia, O.-L. Şovan, *op. cit.*: M54 (scoică); V. Bobi, *op. cit.*, p.206, 209 (pandativi din scoici şi melci); St. Ţau, M. Nicu, în *Materiale*, 16, 1986: M129 (pandativi din scoică); E.-M. Constantinescu, *op. cit.*: M61: cca. 50 de cochilii de melci de luncă; idem, în *Mousaios*, 4, 1994, 1: M66 (ghioc); *Cronica 1995*, p.48: M96 de la Gheraseni-"Cremenea" (jud. Buzău) etc. Portul cochiliilor-amulete era, de asemenea, cunoscut la geto-daci - V. Căpitanu, *op. cit.*, p.85.

124 Éd. Salin, *op. cit.*, p.68-77; M. Eliade, *Imagini şi simboluri. Eseu despre simbolismul magico-religios*, Prefaţă de G. Dumezil, traducere de Al. Beldescu, Bucureşti, 1994, p.155-186; *Cochilie, scoică*, în *DS*, 1, p.342; *Melc*, în *Ibidem*, 2, p.291.

125 I. Ioniţă, în *AM*, 4, 1996, p.227-228, 237; idem, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi...*, p.106; M. Kazanski, *op. cit.*, p.57; R. Harhoiu, în *Dacia*, 32, 1988, 1-2, 1988, 1-2, p.83; idem, în *Mousaios*, 4, 1993, 1, p.118.

126 *Ibidem*, p.117-123.

127 R. Hachmann, *op. cit.*, p.112, 133; Éd. Salin, *op. cit.*, p.99-100.

128 *Ibidem*, p.101.

129 *Ibidem*, II, p.232-233.

130 *Ibidem*.

131 I. Ioniţă, în *AM*, 4, 1966, p.228-229, 233-236; idem, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi...*, p.106, 107, 110; B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p.137-142; M. Kazanski, *op. cit.*, p.57; M. Tempelmann-Maczyńska, *Das Frauentrachtzubehör des mittel- und osteuropäischen Barbaricums in der römischen Kaiserzeit*, Kraków, 1989, p.77-84 şi p.94-138.

132 I. Ioniţă, *op. cit.*, p.66-67, 110, 111; I. Ioniţă, V. Ursachi, *op. cit.*, p.59, 60-66, 88-89, 90-92; Gh. Bichir, *op. cit.*, p.44-56.

133 Această concepţie este întâlnită în legendele germane - R. Hachmann, *op. cit.*, p.161.

134 Pentru cultura Sântana de Mureş: I. Ioniţă, în *AM*, 4, 1996, p.237-239; idem, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi...*, p.107; B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p.57; cf. şi descoperirile mai noi. Pentru prezenţa cuţitelor în mediul geto-dac, vezi I. Ioniţă, V. Ursachi, *op. cit.*, p.59-60, 88-89; Gh. Bichir, *op. cit.*, p.43; I. Mitrea, în *Carpica*, 20, 1989, p.167.

135 *Cuţit*, în *DS*, 1, p.423-424.

136 I. Ioniţă, *op. cit.*, p.107 (cu bibliografie la nota 114); V. Palade, în *SCIVA*, 32, 1981, 2, p.205-216; J.-A. Bruhn, *Coins and Costume in Late Antiquity*, Washington D.C., 1993 (*non vidi*).

137 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p.127-132; idem, *Geto-dacii din Muntenia...*, p.18. Şi în mediul geto-dac monedele erau folosite ca podoabe - I. Ioniţă, V. Ursachi, *op. cit.*, p.66; I. Mitrea, *op. cit.*, p.159.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

FLAVIUS SOLOMON

SCHISMĂ ŞI UNITATE CREŞTINĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XV. CAZUL MOLDOVENESC

Iniţiată de către Grigore Sinait (cca 1280-1346) şi Grigore Palama (cca 1296-1359), mişcarea isihastă constituie unul dintre cele mai importante fenomene din istoria bisericii Răsăritului. În secolul XIV, la mănăstirile athonite - eterogene sub aspect etnic[1] -, vor apărea opere cu caracter bisericesc, juridic şi literar, de o deosebită importanţă pentru lumea ortodoxă. După Athos, centRele isihaste se vor extinde mai întâi în Peninsula Balcanică, iar mai apoi şi în spaţiul nord-pontic[2].

Pătrunderea isihasmului la nord de Dunăre a coincis cu procesul constituirii şi consolidării statelor medievale româneşti. La începutul anilor '70 ai secolului XIV, prin contribuţia principelui muntean Vladislav I (1364-1377), era ridicată mănăstirea Vodiţa, al cărei prim egumen a fost zelosul călugăr sud-dunărean Nicodim[3]. Venirea acestuia coincidea, cronologic, cu încercările de reformare a vieţii monahale din Orientul ortodox pe baza principiilor isihaste. Tot în această perioadă asistăm - în Balcani - şi la o revigorare a manifestărilor anticatolice, ca reacţie la acţiunile prozelitiste ale călugărilor franciscani în banatul Bulgariei şi regiunile învecinate. Nu fără îndemnul lui Nicodim, Vladislav I va înzestra mănăstirea Vodiţa cu importante proprietăţi, acordându-i toată libertatea în organizare şi funcţionare: "am întocmit domnia mea, după sfat, ca după moartea lui chir Nicodim să nu fie volnic nici un domn să aşeze în locul acela cârmuitor, nici arhiereu, nici nimeni altul, ci precum va spune chir Nicodim şi cum va orândui, aşa să ţie călugării cei de acolo şi singuri să-şi pună cârmuitor"[4]. Prin acest act, domnul muntean recunoştea de fapt dreptul călugărilor de a se orândui conform practicilor de la Muntele Athos şi sudul Dunării. De aici, acest curent va iradia spre alte centre monahale din Ţara Românească, iar mai apoi şi spre Moldova[5]. De altfel, dreptul comunităţilor de a se autoorganiza se va generaliza foarte curând şi la est de Carpaţi[6]. Euthimie de Târnovo, reprezentant notoriu al isihasmului, va întreţine legături cu Nicodim şi mitropolitul valah Antim[7], diverse manuscrise sud-dunărene cu caracter dogmatic, canonic şi politic se vor difuza foarte repede şi la nord de Dunăre, contribuind, în consecinţă, la formarea elitelor ecleziatice şi politice locale şi la constituirea instituţiilor statale[8]. Procesul început atunci avea să se încheie în scut timp prin înglobarea principatelor româneşti în aşa-zisa *lume a slavonismului cultural*[9].

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol",
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Scrierile isihaste aveau, în marea lor majoritate, un caracter anticatolic. Ele au servit drept model şi la întocmirea multor *pravile* şi *sintagme* ale epocii, dintre care unele au circulat şi în spaţiul românesc. Capitolul Ѡ доуховнѡмь дьлгоу al Zaconicului lui Dušan - manuscrisul de la mănăstirea Bistriţa din Ţara Românească - impunea, de pildă, celor care au trecut de partea "ereziei latine" revenirea la "creştinism", altfel fiind ameninţaţi de a fi pedepsiţi conform "legilor sfinţilor părinţi"[10].

Pentru a face faţă unei iminente confruntări decisive cu puterea militară otomană, reprezentanţii mişcării isihaste urmăreau unirea tuturor popoarelor ortodoxe într-o *comunitate bizantină*[11]. Printre promotorii de vază ai acestui program îi găsim şi pe împăratul Ioan VI Cantacuzino (1341-1354, m.1383) şi pe toţi patriarhii din a doua jumătate a secolului XIV, în afară de Macarie[12].

De cealaltă parte s-au situat adepţii unirii cu biserica Romei şi apropierii de puterile politice din spaţiul catolic. Ei i-au avut ca lideri pe chiar ultimii basilei din familia Paleologilor. Pentru a înlătura opoziţia bisericii în realizarea obiectivelor propuse, aceştia vor încerca cu insistenţă obţinerea controlului aşa-ziselor biserici naţionale, mai ales prin instalarea unor mitropoliţi favorabili ideii unirii bisericilor. Conflictul dintre puterea laică şi cea ecleziastică şi-a găsit parţial rezolvarea abia la 1380-1382, când a fost încheiat, la mănăstirea Stoudios, un acord între împăratul Ioan V Paleologul (1341-1391) şi patriarhul Nil. Conform înţelegerii, înfiinţările de noi scaune metropolitane şi promovările noilor mitropoliţi deveneau privilegii ale împăratului[13].

Cercetările întreprinse ne îngăduie să afirmăm, cu destulă certitudine, că spre sfârşitul secolului XIV şi începutul veacului următor atitudinea multor exponenţi ai mişcării isihaste faţă de ideea unirii bisericilor suferă schimbări importante. Astfel, Konstantin Kostenečki, în *Viaţa despotului Ştefan Lazarević*, descrie cu simpatie contribuţiile principelui sârb la pregătirea conciliilor de unire a bisericilor şi alianţele încheiate de către împăratul Manuel cu puterile catolice[14]. Mai mult chiar, educaţia isihastă nu îl va împiedica pe Kiprian[15] să-i acorde un sprijin esenţial lui Vladislav Jagello (1386-1434) în reorganizarea bisericii ortodoxe din pământurile ruso-lituaniene şi Moldova[16], din care cauză va intra în conflict cu Sinodul constantinopolitan[17]. Tot el se va alătura tentativei organizării de către regele polon a unui conciliu ecumenic pe teritoriul statului polono-lituanian[18].

Schimbarea atitudinii unei importante părţi a elitei isihaste faţă de papalitate şi problema unirii bisericii va fi confirmată mai ales de către Grigore Ţamblac, în timpul conciliului de la Konstanz[19].

Descendent dintr-o veche familie bizantină, Ţamblac rămâne cel mai important discipol al lui Euthimie de Târnovo. Isihast prin educaţie[20], după o scurtă şedere în Moldova la începutul secolului XV[21], el a devenit mitropolit de Kiev[22].

În calitate de "mitropolit al întregii Rusii şi al ţărilor din Răsărit", capabil să "aducă tot poporul pe care îl păstoreşte sub oblăduirea papei" - aşa cum îl prezenta Vladislav Jagello într-o scrisoare adresată suveranului pontif[23] -, Grigore Ţamblac s-a

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

deplasat la Konstanz, unde, la 24 februarie 1418, s-a întâlnit cu Martin V[24]. Lui i se vor alătura câţiva delegaţi ai regelui polon[25] şi o solie moldovenească condusă de panul Stanislav Rotompan (Stanislaus Rotampan)[26]. În lipsa unui înalt ierarh moldovean, mitropolitul de Kiev, în calitatea sa de "mitropolit al ţărilor din Răsărit", a reprezentat la conciliu şi biserica ortodoxă din principatul de la est de Carpaţi. Memoria istorică i-a găsit acestui eveniment un loc şi în cronistica noastră, acolo unde fapte istorice reale, despărţite temporal, se împletesc deseori datorită tradiţiei. În cazul nostru, numele lui Ţamblac este legat de un eveniment nu mai puţin adevărat - participarea unui mitropolit al Moldovei la conciliul de la Ferrara-Florenţa, în anii 1438-1439: "În zilele acestui domnu (Alexandru cel Bun - n.n.) fu săbor mare în Florenţia, în Ţara Italii, adunare mare de părinţi, ca să poată împreuna biserica răsăritului şi cu apusului, pentru multă neîngăduinţă şi price, pentru capeti legii, la care săbor însuşi patriiarhul Ioasaf de Ţarigrad şi cu împăratul Ioan Paleolog, cu mulţi mitropoliţi şi episcopi au fostu. Şi de ţara noastră încă au fost trimis pre Grigore Ţamblac"[27].

Prezenţa lui Ţamblac la Konstanz nu a fost deloc întâmplătoare. El urma să consolideze succesele diplomatice obţinute de polono-lituanieini prin eforturile delegaţiilor precedente ale episcopului de Poznań, Andrzej Łaskarz (Łaskary) şi ale rectorului Universităţii din Cracovia, Pawel Wlodkowic (Paulus Vladimiri)[28]. Mitropolitul isihast urma să sublinieze calitatea de "vicar general în estul Europei a lui Vladislav"[29]. În faţa lui Martin V, Ţamblac a ţinut să spună că nu este trimis de către Constasntinopol[30], ci îl reprezintă pe "domnul său", regele Poloniei şi pe principele lituanian Vitovt, ambii "râvnitori ai unităţii bisericii"[31].

Referindu-se la posibilitatea unirii bisericilor, Grigore Ţamblac considera oportună convocarea unui conciliu, cu o reprezentare cât mai largă a ambelor părţi, la care s-ar fi pus temelia unităţii creştine[32]. În ce priveşte modalitatea efectuării unei eventuale unificări a bisericilor, el considera că biserica răsăriteană trebuie să accepte supremaţia papei, păstrând, pe de altă parte, rânduielile cultului ortodox[33]. Este cazul să ne aducem aminte aici că cu mai puţin de un secol în urmă chiar şi cei mai înverşunaţi adversari ai isihaştrilor excludeau posibilitatea trecerii bisericii răsăritene sub autoritatea scaunului papal[34].

Demersul lui Grigore Ţamblac a rămas însă fără urmări. Martin V s-a dovedit nepregătit pentru iniţierea unor discuţii serioase în problema unirii bisericilor, iar în iarna anului 1419-1420 dispărea din viaţă însuşi Ţamblac[35].

Participarea moldovenilor la conciliul de la Konstanz, de partea uniunii polono-lituaniene, este o urmare a întăririi raporturilor stabilite între Ţara Moldovei şi puternicul vecin din nord în timpul primilor Muşatini.

La 12 martie 1402 Alexandru cel Bun depunea omagiul de vasalitate lui Vladislav Jagello, cu promisiunea să-l servească cu credinţă şi să se consulte "contra oricărui duşman al său, neexceptând niciodată pe nimeni"[36]. Acest act a fost reînnoit la 1 august 1404 (Cameniţa)[37] şi 6 octombrie 1407 (Lvov)[38], fiind urmat şi de privilegiul acordat de domnul moldovean negustorilor lioveni la 1408[39].

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Urmându-şi obligaţiile de vasal, moldovenii au participat, alături de polono-lituanieni, încă din 1406 la luptele împotriva teutonilor[40]. Trupele trimise de Alexandru cel Bun au fost prezente şi la marea confruntare de la Grunwald (Tannenberg, Stębark), încheiată cu înfrîngerea cavalerilor[41].

Statutul de vasalitate al Ţării Moldovei faţă de Polonia va fi confirmat şi de unele acorduri internaţionale pe care le va semna aceasta din urmă. Astfel, prin acordul de la Lublau (15 martie 1412), încheiat între Sigismund de Luxembrug (1387-1437) şi Vladislav Jagello, regatul maghiar recunoştea prioritatea obligaţiilor de vasal ale lui Alexandru cel Bun faţă de statul polon[42], al cărui rol deosebit în prefacerile politice şi religioase din Europa est-centrală, la sfârşitul secolului XIV - începutul secolului XV, a fost semnalat încă de contemporani[43].

În consecinţă, întărirea rolului Poloniei în raporturile internaţionale ale Ţării Moldovei se va reflecta şi în realităţile cultural-ecleziastice din principatul extracarpatic, într-o epocă în care problema unităţii creştine a fost deosebit de importantă pentru ambele biserici. Se pare că toleranţa confesională de care s-a bucurat Moldova lui Alexandru cel Bun îşi are rădăcinile în "modelul" polono-lituanian de organizare a vieţii religioase. Este bine cunoscut faptul că după anul 1385 Vladislav Jagello a abandonat practica convertirii forţate la catolicism, încercată de către predecesorul său, Ludovic de Anjou (1342-1382), mai ales în Rusia Roşie, revenind la politica ecleziastică a lui Cazimir cel Mare (1333-1370). Cu toate că biserica catolică a continuat să deţină poziţiile dominante în stat, regele, alături de marele principe al Lituaniei, a acordat importante libertăţi ortodocşilor, evreilor, armenilor şi tătarilor[44] şi a protejat timp îndelungat mişcarea husită.

Pentru populaţia catolică din Ţara Moldovei un rol important l-a jucat Universitatea din Cracovia, înfiinţată la 1364, după modelul celei de la Bologna, de către Cazimir cel Mare[45] şi redeschisă de către Vladislav Jagello[46]. Alături de alţi tineri veniţi din ţările vecine cu Polonia[47], aici s-au aflat şi studenţi din Moldova[48], în special din rândul comunităţii catolice din Baia[49]. Cu toate că izvoarele nu ne permit urmărirea activităţii vreunui moldovean după revenirea în patrie, cunoaştem că cei mai mulţi absolvenţi ai acestui lăcaş de învăţământ şi cultură ocupau de obicei posturi importante în instituţiile bisericii catolice, în şcolile clericale, în organele de autogestiune şi administraţie publică urbană, în instanţele judecătoreşti[50].

Profitând de situaţia politică favorabilă, elita catolică din principatul Muşatinilor a încercat să-şi reorganizeze şi structurile ecleziastice proprii, după ce existenţa episcopiilor catolice de Siret şi Milcovia s-a dovedit efemeră. La iniţiativa lui Vladislav Jagello şi a reginei Anna, papa Ioan XXIII[51] îi recomanda, la 4 august 1413, episcopului de Cameniţa să evalueze posibilitatea înfiinţării unei episcopii în "civitas Moldaviensis" (Baia), iar dacă va considera oportun să-l numească episcop pe dominicanul Ioan de Ryza[52]. Un alt document din 1 iulie 1420 arată clar că episcopul de Cameniţa nu a întârziat să dea curs indicaţiilor papale, aşa încât, la începutul lunii iulie 1420, "Johannes episcopus Moldaviensis" era antrenat de către papa Martin V în dezlegarea conflictului marital apărut între Alexandru cel Bun şi soţia sa Rimgaila[53].

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

*

Sfârşitul domniei lui Alexandru cel Bun a fost marcat de reorientarea politică a Ţării Moldovei către alianţa cu cneazul lituanian Swidrigaillo (Swidrygiello)[54]. Această schimbare de opţiune a coincis cronologic cu încercările bisericii catolice din Polonia de a neutraliza "schisma husită" de la est de Carpaţi.

Mai întâi, la 5 martie 1431, Ioan de Ryza îi comunica cu îngrijorare episcopului de Cracovia, Sbiegniew Oleśnicki[55], despre libertăţile de care se bucurau husiţii în Moldova[56] şi sentimentele anticatolice care dominau în acel timp la curtea domnului moldovean, rugându-l, în acelaşi timp, pe superiorul său să intervină pe lângă Vladislav Jagello în vederea extrădării capului husiţilor moldoveni[57].

La aceasta, regele Poloniei a răspuns, la 6 aprilie 1431, când cerea autorităţilor moldovene să înceteze încurajarea husiţilor şi să-i predea pe cei vizaţi regalităţii polone[58]. Spiritul antihusit al documentului amintit ne surprinde însă. Pe de o parte, despre o prezenţă husită în Ţara Moldovei se poate vorbi în mod sigur cel târziu de la 1420[59], iar, pe de altă parte, la data la care era redactată scrisoarea regelui polon, în mediul politic din capitala polonă se producea o consolidare a poziţiilor susţinătorilor învăţăturii husite.

Încă la 1413 avea loc la Cracovia o întrevedere între Vladislav Jagello, Vitovt şi Hieronymus, unul dintre liderii husitismului[60], care a fost urmată de infiltrarea unui puternic curent husit în Polonia[61]. În câţiva ani, noua ideologie a câştigat tot mai mult teren, afectând chiar şi o parte a marii nobilimi şi membri ai curţii regale de la Cracovia[62]. În această situaţie, respingând pretenţiile lui Sigismund de Luxemburg la tronul boem[63], majoritatea partidelor cehe îşi îndreaptă privirea spre regele polon, căruia îi şi propun în vara anului 1420, coroana ţării[64].

De fapt, aceasta îi oferea lui Vladislav Jagello posibilitatea de a se opune tendinţelor hegemonice ale lui Sigismund de Luxemburg în Europa Centrală[65] şi doar opoziţia grupării antihusite condusă de către arhiepiscopul de Gniezno, Mikolaj Tramba şi Sbigniew Oleśnicki - din anul 1423 episcop de Cracovia[66] - nu i-au permis regelui polon să intervină direct în Cehia[67].

Totuşi, noile posibilităţi de a închega o alianţă antiimperială şi antiteutonă nu au fost ignorate de o mare parte a nobilimii, condusă de către Spytek de Melsztyn şi gruparea principelui Sigismund Korybut[68]. Sub influenţa acesteia şi odată cu schimbarea situaţiei politice în urma morţii lui Vitovt, Vladislav Jagello se apropie din nou de husiţi. Mai mult decât atât, în martie 1431, în castelul regal de lângă Cracovia, este organizată o întâlnire între reprezentanţii husiţilor boemi şi polonezi şi magiştrii Universităţii din Cracovia, în legătură cu problema credinţei şi participarea la conciliul de la Basel[69].

În aceste condiţii, demersul întreprins de către Vladislav Jagello pe lângă domnul Moldovei se poate explica doar prin grava situaţie internaţională în care se afla Polonia la sfârşitul anului 1430 - începutul anului 1431, conjunctură marcată de închegarea coaliţiei ungaro-lutuaniano-teutono-moldovene. Este întru totul posibil că prin aceasta

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

regele polon încerca să-l convingă pe Sigismund de Luxemburg - profund preocupat de organizarea unui conciliu la care s-ar fi dezbătut problema husită[70] - de posibilitatea alinierii curţii de la Cracovia la gruparea antihusită. Într-adevăr, nu peste mult timp se va produce o apropiere a suveranului polon de partida proimperială condusă de către Sbigniew Oleśnicki.

În curând însă, odată cu schimbarea situaţiei politice din estul Europei şi readucerea sub ascultare a urmaşilor lui Alexandru cel Bun[71], regalitatea polonă nu a făcut nimic pentru oprirea răspândirii husitismului în principatul suzeran[72].

*

Schimbările produse în sânul mişcării isihaste nu vor conduce, totuşi, la dispariţia opoziţiei faţă de ideea unificării bisericilor. Mai mult chiar, după conciliul de la Ferrara-Florenţa, clerul panortodox îşi va întări necontenit poziţiile. Acordul încheiat la Stoudios nu a fost respectat întotdeauna de către Patriarhia de Constantinopol, refuzul acesteia de a accepta numirea unor mitropoliţi favorabili apropierii de biserica Romei fiind în dezacord cu politica externă a Paleologilor. Reaprinderea conflictului dintre puterea laică şi cea ecleziatică din Bizanţ a fost marcată de refuzul patriarhului Euthimie de a accepta instalarea de către latinofilul Manuel II (1391-1425) a episcopului de Poleainina[73] în scaunul mitropolitan de la Suceava[74], scaun rămas vacant după moartea lui Iosif I[75]. Profitând de decesul adversarului său[76], Manuel II a convocat la 1416 un sinod, care a consacrat încă o dată privilegiile de la 1380-1382[77], iar în mai-iunie a aceluiaşi an l-a confirmat mitropolit al Moldovlahiei pe fostul episcop de Poleainina, recomandându-l totodată şi curţii de la Suceava[78].

După 1416, o altă informaţie despre deţinătorul titlului de mitropolit al Moldovei o avem doar de la 1428, când, pe un epitaf, apare Macarie, *mitropolitul Moldovlahiei şi al Paratalassiei*[79]. Acesta a fost considerat fie succesor imediat al lui Iosif - adică identic cu acel episcop de Poleainina[80] -, fie proaspăt promovat în acest rang[81].

Alte ştiri despre un mitropolit al Moldovei apar abia din anul 1436[82]. Este vorba de două scrisori din 10 şi, respectiv, 11 martie a acestui an, semnate de către papa Eugeniu IV, prin care *Gregorius archiepiscopus Moldovlachiae* - titlu echivalent cu cel de *mitropolit* în biserica ortodoxă - era însărcinat cu predicarea catolicismului printre *valahi*, *bulgari* şi *moldovalahi*. Despre acesta - membru al fracţiunii favorabile unirii cu Roma - s-a spus, pe bună dreptate, că nu a fost nominalizat în respectiva funcţie de papă, ci de către patriahul de Constantinopol[83].

Foarte curând, între 6 septembrie 1436 şi 13 februarie 1437, mitropolit al Moldovlahiei devenea Damian[84], colaborator apropiat al patriarhului Iosif II. Numirea lui a coincis cu altele, efectuate de către Ioan VIII Paleologul (1425-1448) în cadrul pregătirilor de conciliul de la Ferrara-Florenţa. Ne gândim aici la titularizările făcute pentru mitropoliţii de Niceea, Bessarion, de Efes, Markos şi de Kiev, Isidor[85].

În afară de Damian, la Ferrara-Florenţa[86], Ţara Moldovei a fost reprezentată şi de un sol al scaunului domnesc de la Suceava, în persoana logofătului Neagoe[87],

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

precum şi de un protopop[88], al cărui nume era, aşa cum ne spune textul final al conciliului, Constantin[89].

Prezenţa la Florenţa a unui demnitar moldovean cu o înaltă funcţie în stat[90] indică asupra interesului de care se bucura la începutul secolului XV în Moldova, în orice caz printre o bună parte a elitei politice, ideea unirii bisericilor. *Varianta A* a *Memoriilor lui Sylvestros Syropoulos* îl atestă pe Neagoe la 1437 la Constantinopol, în timpul pregătirilor delegaţiei ortodoxe pentru plecare spre Veneţia[91] şi la 1439, cu ocazia semnării actului final al conciliului[92]. La aceste din urmă informaţii, *varianta B* a aceloraşi *Memorii* adaugă că, împreună cu mitropolitul Moldovlahiei, a sosit în capitala Bizanţului şi "jupanul Neagoe din partea voievodului". De asemenea, solul moldovean apare şi în relatările unui anonim rus de la 1437-1440[93], reproduse mai apoi pe la 1458-1461, în care el poartă numele de Micula, Nicolae ori Fomicula[94].

Unicele surse care pot pune la îndoială participarea lui Neagoe Micul la conciliul de la Ferrara-Florenţa sunt actele interne.

Astfel, logofătul Neagoe apare în majoritatea documentelor emise la curtea din Suceava a lui Iliaş I (1432-1433; 1435-1442 asociat cu Ştefan II), în perioada august 1437- octombrie 1439, în calitate de membru al sfatului domnesc. Pe de altă parte, în tot acest timp, logofătul nu este atestat de către cancelaria domnească de la Vaslui.

Se ştie că pe parcursul asocierii la domnie a lui Iliaş şi Ştefan II sfatul domnesc al Ţării Moldovei era alcătuit din două părţi - una la Suceava şi alta la Vaslui - şi că în actele din cele două capitale figurează concomitent membri ai ambelor sfaturi[95]. În această situaţie, după ce a fost trecut cu regularitate - de către alcătuitorii actelor de la Vaslui - în sfatul domnesc al ţării, până în luna mai a anului 1437, nimic altceva decât lipsa din Moldova nu poate explica dispariţia lui Neagoe din actele de la Vaslui - după 15 mai 1437[96] - şi reapariţia lui în chiar primul act cunoscut de după 1440, în care cancelaria lui Ştefan II aminteşte din nou componenţa sfatului domnesc comun al celor doi fraţi domnitori[97]. De aceea, includerea logofătului Neagoe Micul în actele emise la Suceava trebuie explicată - în afară de folosirea unuia şi aceluiaşi formular de către diacul Paşco[98] - prin dorinţa constantă a lui Iliaş de a-i atribui propriului anturaj o importanţa mai mare în raport cu cel al fratelui său[99].

Este foarte probabil ca după conciliul de la Ferrara-Florenţa, ale cărui acte le-a semnat la 6 iulie 1439 alături de protopopul Constantin[100], Damian, la fel ca şi ceilalţi antecesori ai săi de după 1416, să fi rezidat mai mult în capitala Imperiului. El a mai deţinut titlul de mitropolit al Moldovlahiei până la 1445, când, se pare, decedează[101].

Alte documente, puse în serviciul cercetării istorice în prima parte a secolului nostru, clarifică mai multe momente din viaţa lui Joachim, ultimul mitropolit grec al Moldovlahiei din secolul XV. La 1905 Carol Auner semnala existenţa a două scrisori de la sfârşitul anului 1454, adresate de către Sbiegniew Oleśnicki cancelariei papale, în care apare şi "Joachim Zoczaviensis episcopus ex Moldovia"[102]. Mai târziu, graţie altor acte[103], M. Lascaris a constatat că acest Joachim nu este altul decât fostul episcop de Agathopolis[104], transferat în noiembrie 1447 de către Ioan Paleologul în scaunul mitropolitan de la Suceava[105].

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Deşi puţine, informaţiile despre mitropoliţii Moldovlahiei de până la 1453 - ele provin exclusiv din surse externe - generează câteva concluzii care depăşesc cadrul unor simple constatări statistice.

În calitate de membri ai sinodului constantinopolitan, aceşti înalţi ierarhi ar fi putut rezida mai mult în capitala imperiului[106]. Apropiaţi împăratului - să nu uităm ca acestuia i-a aparţinut în perioadda respectivă cuvântul decisiv în nominalizarea mitropoliţilor pentru scaunele rămase vacante - ei s-au aflat deseori în misiuni speciale legate de încercările de unire a bisericilor[107]. Doar odată cu Theoctist[108] mitropoliţii de la Suceava au apărut regulat în sfatul domnesc, situându-se imediat după capul statului[109]. Înscăunarea acestuia însemna de fapt şi victoria partidei antiunioniste. Cronologic, ea coincidea cu schimbările similare din alte biserici ortodoxe naţionale. Nu este întâmplător faptul că, de-a lungul timpului, tradiţia a legat de numele lui Theoctist "stârpirea seminţei papistaşe" şi "izgonirea din ţară a oamenilor care gândeau altfel în privinţa celor sfinte"[110].

1 Aici vor locui călugări greci, bulgari, sârbi, ruşi, români, albanezi şi georgieni.

2 Despre răspândirea isihasmului în Ţara Românească vezi R. Theodorescu, *Quelques rémarques sur le rôl des villes et des monastères dans la civilisation valaque du XIVe siècle*, în volumul *Actes du IIe Congrès International des Études du Sud-Est Européen*, tom. II, Atena, 1972, p.486 şi urm.; Jordan Kolev, *Isihasty i slavjanskaja literaturnaja dejatel'nost'na Balkanah v XIV veke*, în "Etudes balkanique", nr.3, 1979.

3 Emil Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana şi rolul său în cultura veche românească, I (până la 1385)*, în Rsl, XI, istorie, 1965, p.257 şi urm.

4 *Documenta Romaniae Historica, B. Ţara Românească*, vol. I (1247-1500), volum întocmit de P.P. Panaitescu şi Damaschin Mioc, Bucureşti, 1966, nr.6, p.18-19.

Se pare că mănăstirea lui Nicodim a fost înzestrată cu câteva sate şi de către principele sârb Lazăr (Djordje Sp. Radojičić *"Bulgaralbanitoblahos" et "serbalbanitobulgaroblahos" - deux caractéristiques ethniques du sud-est européen du XIVe et XVe siècles. Nicodim de Tismana et Grégoire Camblack*, în Rsl, XIII, 1966, p.78).

5 Pentru evoluţia mănăstirilor ortodoxe moldovene în prima jumătate a secolului XIV vezi Flavius Solomon, *Mănăstirile ortodoxe moldovene până la mijlocul secolului al XV-lea. Organizare şi proprietăţi*, în "Teologie şi viaţă. Revista Mitropoliei Moldovei şi Bucovinei", IV (LXX), 1994, nr.8-10.

6 *Documenta Romaniae Historica, B. Moldova*, vol. I (1384-1448), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, Bucureşti, 1975, nr.21, p.29-30.

7 Ion-Radu Mircea, *Nouvelles données sur l'oeuvre du patriarche Euthyme en Roumanie*, în "Etudes balkaniques", nr.3; Magda Hristodulova, *Socialno-etničnite văzgledi na Evtimij Tărnovski za ženata i braka, otrazeni v poslanieto mu de Ugrovlahijskija mitropolit Antim*, în *Tărnovska knizovna škola*, tom. 2, Sofia, 1980.

8 *Ibidem*; Em. Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa difussion dans les pays roumaines*, Paris, 1947.

9 E. Völkl, *Das Rumänische Fürstentum und die Ostslaven im 15. bis. 17. Jahrhundert*, München-Wiesbaden, 1975, p.11 şi urm.

10 *Zakonik cara Stefana Dušana*, kniga II, *Studenički, Hilandarski, Hodoški i Bistrički rukopis*, Belgrad, 1981, p.174.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

11 D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500-1453*. New-York, 1972, p.302; I. F. Makarova, *Etničeskaja problematika v proizvedenijah bolgarskogo patriarha Evtimija*, în "Sovetskoe slavjanovedenie", nr.1, 1990.

12 A. Tachiaos, *Le mouvement hésychaste pendant les dernières décennies du XIVe siècle*, în "Kleronomia, Thessaloniki", VI, 1974, nr.1, p.113-129; N. Kočev, *De certaines questions relatives à Byzance et dans les Balkans au XIVe siècle*, în "Revue Bulgare d'Histoire", VIII, 1980, nr.4, p.30-49; J. Meyendorff, *Byzantium and the rise of Russia*, Cambridge, 1981, p.96-118.

13 V. Laurent, *Les droits de l'empereur en matière ecclésiastique. L'accord de 1380/1382*, în REB, XXIII, 1955, p.5-20.

14 I. F. Makarova, *Katoliki v obščestvennom soznanii bolgar XV-XVI vv.*, în *Slavjane i ih sosedi*, ed. 3, *Katolicizm i provoslavie v srednie veka*, Moscova, 1991, p.19.

15 Discipol al marelui patriarh bulgar, autor al câtorva scrieri religioase de inspiraţie isihastă şi promotor al reformei liturgice a lui Filothei Kokkinos în Rusia (Gerhard Podskalsky, *Griechische Autoren in der bulgarischen und serbischen Literatur des Mittelalters 9.-15. Jahrhundert*), în "Südost-Forschungen", LIII, 1994, p.31-32).

16 Flavius Solomon, *Domnie şi biserică în Ţara Moldovei în a doua jumătate a secolului XIV. Implicaţii haliciene*, în AIIAI, XXXII, 1995, p.32-33.

17 I. Grekov, *Vostočnaja Evropa i upadok Zolotoj Ordy*, Moscova, 1975, p.187.

18 Jan Dabrina, *Die Religionspolitik von König Wladyslaw Jagiello im polnisch-litauischen Reich in den Jahren 1385-1434*, în "Zeitschrift für Ostforschung. Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa", XLIII, 1994, nr.2, p.165, 170.

19 A fost convocat la 9 decembrie 1413. În cadrul lui s-a urmărit ieşirea bisericii catolice din "marea schismă", provocată la 1378 de alegerea a doi papi, unul la Roma (Urban VI) şi altul la Avignon (Clement VII), la succesorii cărora s-a adăugat, de la 1411, un al treilea papă, în persoana lui Ioan XXIII.

În afară de aceasta, urmau să fie luate decizii importante în legătură cu răspândirea ereziilor lui John Wiclef şi Jan Hus; de reformare a bisericii catolice; de depăşire a unor diferende politice dintre puterile catolice.

Vezi E. Delaruelle, E.-R. Labande, Raul Ourliac, *L'Église au temps du Grand Schisme et de la crise conciliaire (1378-1449)*, Paris, 1962; J. Gill, *Histoire des conciles oecuméniques*, 9, *Constance et Bâle-Florence*, Paris, 1965. Ambele cu o vastă bibliografie.

20 Este autorul a peste cincizeci de scrieri (Episcopul Melchisedec, *Mitropolitul Grigore Ţamblac, viaţa şi operele sale*, în RIAF, an. II (1884), tom. I, p.1-64; tom.II, p.163-174; A. I. Jacimirskij, *Grigore Camblak. Očerk ego zizni, administrativnoj i kniznoj dejatel'nosti*, Sankt-Petersburg, 1904; E. Kaluzniacki, *Aus der Panegyrischen Literatur der Südslaven*, Viena, 1901; Pen'o Rusev, *Literaturnoe nasledie Grigorija Camblaka (Obščaja harakteristika, rasprostranenie i klassifikacija, hudozestvennoe masterstvo)*, în "Etudes balkaniques", nr.2, 1980). În legătură cu paternitatea *Vieţii Sfântului Ioan cel Nou*, vezi nota următoare.

21 Aceasta în cazul în care acel Γρηγόριον este identic cu Ţamblac (*Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV, *Scriptores et acta Imperii Byzantini saeculorum IV-XV*, ed. Haralambie Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae-Şerban Tanaşoca, Tudor Teoteoi, Bucureşti, 1982, p.273, nota 108).

În urma unei analize critice a textului s-a arătat că Grigore Ţamblac nu este autorul *Vieţii Sfântului Ioan cel Nou*. Contrar părerii mai vechi, lansată încă de A. Jacimirskij, se pare că acesta a fost un alt călugăr stabilit în Moldova - probabil grec de origine -, pe nume Grigore (Petre Năsturel, *Une prétendue oeuvre de Grégoire Tsamblak: "Le Martyre de Saint Jean le Noveau"*, în *Actes du premier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes (1966)*, vol. VII, Sofia, 1971, p.345-351).

22 Era ridicat la acest rang la 15 noiembrie 1415 de către un sinod regional de la Novgorodok, convocat de către Vitovt, în replică la refuzul Patriarhiei de Constantinopol de a revitaliza Mitropolia Lituaniei

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

(Makarij (Bulgakov), *Istorija russkoj cerkvi*, tom. III, IV, S. Petersburg, 1866, p.88 şi urm.; H. Jablonowski, *Westrußland zwischen Wilna und Moskau*, Leiden, 1955, p.76-80; N. Doneva-Panajotova, *Ruskijat iljustriran letopisen svod od XVI vek za Grigorij Camblak*, în volumul *Tărnovska knizovna škola*, tom. IV, Sofia, 1985, p.77-82).

23 *Acta Concilii Constantiensis*, ed. H. Finke, vol.II, Münster, 1898, p.164; *Monumenta medii aevi historica. Res gestas Poloniae illustranta*, vol.XII, Cracovia, 1891, nr.81, p.98-100.

24 G. Părvev, K. Banev, *Sreščata na Grigorij camblak s papa Martin V na sěbore v Konstanc prez 1418*, în "Istoričeski pregled", XXXVIII, nr.5, Grigore Ţamblac a fost însoţit de către Mikolaj Traba (Tromba), arhiepiscop de Gniezno şi Jakob, episcop de Plock.

25 U. von Richentals, *Chronik des Constanzer Concils*, ed. M. Buck, Tübingen, 1882, p.133, 136, precum şi lista participanţilor la conciliu din anexa respectivei cronici. Era de fapt a treia delegaţie trimisă de către Vladislav Jagello la Konstanz. Cronologic, ea a urmat alegerii lui Martin V, la 11 noiembrie (Gill, *Histoire*, p.377).

26 Richentals, *Chronik*; C. Karadja, *Delegaţii din ţara noastră la conciliul din Constanţa (în Baden) în anul 1415*, AAMSI, ser. III, VII, 1927.

La Konstanz au fost prezenţi şi reprezentanţi ai oraşelor moldovene Suceava, Baia, Neamţ, Cetatea Albă şi Chilia. La acestea, Constantin I. Karadja, fără a avea o confirmare documentară, a mai adăugat urbele Iaşi, Orhei, Galaţi, Bârlad, Bacău şi Hârlău.

27 Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1955, p.72.

28 A. Prochaska, *Na soborze w Konstancji*, în "Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydz. Historyczno-Filozoficzny", X, 1898.

29 Regele Poloniei era numit "vicar general în Novgorod şi Pskov" la începutul anului 1415 (*Codex epistolaris saeculi XV*, ed. A. Lewicki, vol. II, Cracovia, 1876, nr.58, p.70). În luna octombrie a aceluiaşi an Vladislav Jagello şi Vitovt i-au anunţat pe participanţii la conciliul de la Konstanz despre intenţiile de a-i aduce "ad unitatem fidei" pe toţi ortodocşii din "dominiorum nostrorum" (*Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuanie (1376-1430)*, ed. A. Prochaska, Cracovia, 1882, nr.651, p.332).

30 H. Finke, *Forschungen und Quellen zur Geschichte des Konstanzer Konzils*, Paderborn, 1889, p.239.

31 *Ibidem*.

32 *Ibidem*, p.240; E. Winter, *Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine (955-1939)*, Leipzig, 1942, p.39.

33 *Ibidem*.

34 N. Kočev, *Certaines*, p.33.

35 Contrar părerilor mai vechi conform cărora după anul 1420 Ţamblac s-ar fi retras la mănăstirea Neamţ din Moldova.

36 M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol.II, Iaşi, 1932, nr.171, p.621-622.

37 *Ibidem*, nr.173, p.625-627.

38 *Ibidem*, nr.175, p.628-630.

39 *Ibidem*, nr.176, p.630-637.

40 S. Kuczyński, *Wielka wojna z zakonem krzyzackim w latach 1409-1411*, Varşovia, 1960, p.251; S. Ştefănescu, *Participarea românilor la lupta de la Grunwald (15 iulie 1410)*, în "Studii. Revista de istorie", XIV, 1961, nr.1, p.9.

41 *Ibidem*.

42 *Codex epistolaris Vitoldi*, nr.42, p.228-231. Vezi şi F. Constantiniu, Ş. Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) şi situaţia internaţională a Moldovei veacului al XV-lea*, în "Studii. Revista de istorie", XVII, 1964, nr.5.

43 A. Grabski, *Polska w opiniach Europy Zachodniej XIV-XV w.*, Varşovia, 1968, p.98-99.

44 Jan Drabina, *Religionspolitik*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

45 J. Dabrowski, *Czasy Kazimierza Wielkiego*, în volumul *Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1363-1764*, Cracovia, 1964, p.15-36; Z. Kozlowska-Budkowa, *La fondation de l'Université de Cracovie en 1364 et son rôle dans le développement de la civilisation en Pologne*, în volumul *Les universités européennes du XIVe au XVIIIe siècle*, Geneva, 1967, p.13-25.

46 Z. Kozlowska-Budkowa, *Odnowienie jagiellońskie Uniwersytetu Krakowskiego*, în *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1363-1764*, I, Cracovia, 1964, p.37-89.

47 În secolul XV mai mult de patruzeci de procente din numărul studenţilor Universităţii din Cracovia au fost din afara graniţelor Poloniei propriu-zise (A. Karbowiak, *Studia statystyczne z dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1433/4-1509/10*, în "Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce", XII, 1910, p.67-77; J. Zathey, J. Reichan, *Indeks studentów Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1400-1500*, Wroclaw, 1974).

48 *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis. I, (1400-1489)*, Cracovia, 1887, p.20 şi urm.

49 Printre ei: Nicolaus Andree (1405); Mathias Filszkopoter; Michael Stephani; Simion Johannis Vikerle (1436) şi Laurentius Burger (1453). Vezi şi C. Auner, *Episcopia de Baia*, în "Revista catolică", 1915, nr.4.

50 E. Potkowski, *Ecriture et société en Pologne du Bas Moyen Âge (XIVe-XVe siècles)*, în "Acta Poloniae Historica", XXXIX, 1979, p.58-59.

51 Balthazar Cossa, cardinal de Neapol. A fost ales papă la 17 mai 1411. Vezi J. Hranička, *Jan XXIII*, Praha, 1966.

52 I. Filitti, *Din arhivele Vaticanului. I. Documente bisericeşti*, Bucureşti, 1913 (1914); Auner, *Episcopia de Baia*, p.94-95. R. Loenertz a considerat greşit că era vorba de un sediu episcopal la Suceava (R. Loenertz, *Les mission dominicaines en Orient au quatorzième siècle et la Société des Frères Pérégrinants*, în "Archivum Fratrum Praedicatorum", V, 1935, p.21-22).

53 *Acta Martini P. P. V. (1417-1431)*, vol.I, ed. A. Tăutu, Roma, 1980, nr.153, p.347-348; Filitti, *Arhivele*, p.530-531.

Episcopia de Baia a avut titulari pe tot parcursul secolului XV, care au stat mai mult în Polonia (I. Sabău, *O nouă listă a episcopilor catolici din Moldova*, în RI, XXIX, 1943, p.238; Filitti, *Arhivele*, p.542, 548-551). Din punct de vedere canonic ea era supusă arhiepiscopiei de Lvov, aşa cum menţionează o scrisoare din ianuarie 1432, adresată de către episcopul de Cracovia cardinalului Cesarini (*MMAHP*, p.254-255).

54 După moartea lui Vitovt, la 27 octombrie 1430, tronul lituanian rămânea vacant. Pentru supremaţie în Lituania au rivalizat Swidrigaillo şi Sigismund Kiejstut. Iniţial mare cneaz a devenit - cu susţinerea lui Vladislav Jagello - Swidrigaillo, care, foarte curând, a încercat să scoată cnezatul său din uniunea cu Polonia. În acest scop, el s-a decis să se încoroneze ca rege al Lituaniei, iniţiind şi o alianţă antipolonă la care au aderat Sigismund de Luxembrug, Alexandru cel Bun şi magistrul ordinului teuton.

La 1septembrie 1432 avea loc un complot împotriva lui Swidrigaillo, care s-a retras în Polock, iar mare cneaz devenea Sigismund Kijestut. Acesta a reluat uniunea cu Polonia la 15 octombrie 1432, act recunoscut mai apoi de către Vladislav Jagello.

55 Scrisoarea respectivă a fost publicată de către Şerban Papacostea în 1962 după originalul latin din Arhiva din Göttingen a ordinului teuton (Ş. Papacostea, *Ştiri noi cu privire la istoria husitismului în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*, în "Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie", XIII, 1962, nr.2, p.257-258).

O traducere românească, însoţită de comentarii a fost inclusă în *Călători străini despre Ţările Române*, vol.I, Bucureşti, 1968, p.64-66.

56 În fruntea lor la acea dată se afla un oarecare Iacob, care se instalase, cu îngăduinţa lui Alexandru cel Bun, la Bacău (*Ibidem*).

57 Se pare că el a venit în Moldova din Polonia (*Ibidem*).

58 *MMAHP*, p.251-255.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

59 La această dată Cronica din Levoce atestă trecerea multor husiţi din regatul Ungariei la est de Carpaţi (Papacostea, *Ştiri*, p.253). Asupra originii maghiare a husiţilor moldoveni indică şi menţionata scrisoare a episcopului de Baia, precum şi asemănarea articolelor husiţilor din Ţara Moldovei cu cele care circulau la vest de Carpaţi (E. Fermendzin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*, Zagreb, 1892, p.245-248; *Călători străini*, p.69-73; 75-77). Despre aşezarea unor husiţi transilvăneni în sud-vestul Ţării Moldovei vezi şi K. Benda, *Die Moldau - Ungarn (csángó) im 16.-17. Jahrhundert*, în "Südost-Forschungen", XLVII, 1988, p.47.

60 F. Machilek, *Böhmen, Polen und die hussitische Revolution*, în "Zeitschrift für Ostforschung", XXIII, 1974.

61 În acelaşi an, Hieronymus, însoţit de Vitovt, s-a deplasat în cnezatele ruse apusene, unde îşi expunea "în faţa rutenilor schismatici concepţiile sale eretice". Lui i-au urmat alţi predicatori husiţi, precum şi răspândirea literaturii şi ideilor husite de către studenţii cehi de la Universitatea din Cracovia, ori de către cei polonezi reveniţi în patrie de la Universitatea din Praga (*Ibidem*, p.405-406; Idem, *Ludolf von Sagan und seine Stellung in der Auseinandersetzung um Koziliarismus und Hussitismus*, München, 1967, p.406-407; F. Bartoš, *Husitství a cizina*, Praga, 1931, p.71; Idem, *Husitská revoluce*, vol. I. *Doba Zizkova 1415-1426*, Praga, 1965; F. Šmahel, *Pražské universitní studenstvo v předrevolučním obdovi 1399-1419. Statisckososiologická studie*, Praga, 1967).

62 E. Maleczyńska, *Ruch husycki w Czechah i w Polsce*, Varşovia, 1959, p.452.

63 El este numit de papă conducător al cruciadei împotriva "ereziei boeme" (Machilek, *Böhmen*, p.143).

64 J. Macek, *Tábor v husitském revolucnim hnutí*, II, Praga, 1955, p.270.

65 G. Rhode, *Geschichte Polens. Ein Überblick*, Darmstadt, 1966, p.136.

66 La iniţiativa celui dintâi, în toamna anului 1420, a fost convocat la Wieluń un conciliu provincial la care biserica catolică a cerut concursul puterii laice în combaterea ereziei husite (*Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie, Mikolaja Traby z r. 1420*. ed. J. Fijalek, A. Vetulani, Cracovia, 1915-1951).

67 Pentru scurt timp Vladislav Jagello s-a conformat chiar prevederilor conciliului de la Wieluń, reînnoind cu Sigismund de Luxemburg şi tratatul de Lublau (J. Macek, *Husité na Baltu a ve Velkopolsku*, Praga, 1952, p.24 şi urm.).

68 Sigismund Korybut intenţiona chiar, la 1424, să se încoroneze ca rege al Boemiei. Totodată, el a contribuit la trimiterea în sprijinul husiţilor a unor detaşamente - cele mai multe dintre ele proveneau din Rusia Mică - cu un efectiv total de aproape 5000 de luptători (Bartoš, *Husitská revoluce*, p.192 şi urm.; E. Maleczyńska, *Vliv husitského hnuti na Polsko*, în volumul *Mezinárodni ohlas husitství*, Praga, 1958, p.74 şi urm.; Malesczyńska, *Ruch*, p.452).

69 J. Macek, *Husité na Baltu a ve Velkopolsku*, Praga, 1952, p.30-34; Machilek, *Böhmen*, p.421-422.

Atmosfera favorabilă husiţilor s-a menţinut la curtea regală polonă şi în prima parte a domniei lui Vladislav IV (1434-1444) şi doar în primăvara anului 1439, după înfrângerea partidei lui Spytek de Melsztyn, ei au încetat să mai aibă oricare influenţă politică în Polonia (A. Prochaska, *Konfederacya Spytka z Melsztyna*, Lvov, 1887; Maleczyńska, *Ruch*, p.408; Macek, *Böhmen*, p.105; Macek, *Tábor*, p.225).

70 J. Macek, *Die Versammlung von Preßburg 1429*, în *Folia Diplomatica*, I, Brno, 1971.

71 Veniamin Ciobanu, *Ţările Române şi Polonia. Secolele XIV-XVI*, Bucureşti, 1985, p.47 şi urm.; C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei 1387-1432*, în "Revista istorică română", X, 1940.

72 După anul 1431 propagarea ideilor husite în Ţara Moldovei este atestată de mai multe ori.

În timpul conciliului de la Basel, Constantin "Anglicus" (Peter Payne) îi reprezenta pe husiţii din Germania, Ungaria şi Moldova (F. Bartoš, *A delegate of the hussite church to Constantinople in 1451-1452*, în "Byzantinoslavica", XXIV, 1963).

În anul 1436 episcopul Transilvaniei îl chema în regatul maghiar pe inchizitorul de Marchia, Iacob, pentru "stârpirea rătăcirii husite strecurată din Moldova" (*Documenta Romaniae Historica. D. Relaţii între Ţările Române*, vol.I, *(1222-1456)*, întocmit de acad. Ş. Pascu, C. Cihodaru, K. G. Gündisch,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

D. Mioc, V. Pervain, Bucureşti, 1977, nr.223, p.322-323). În 1437 refugiaţii husiţi din Ungaria, aflaţi sub îndrumarea unor Toma şi Valentin, se stabileau la Trotuş (lângă Bacău), unde traduceau Sfânta Scriptură în limba maghiară (M. Dan, *Cehi, slovaci şi români în veacurile XIII-XVI*, Sibiu, 1944, p.100), iar, nouă ani mai târziu, papa Eugeniu IV era îngrijorat de propagarea ereziei husite în Moldova şi ţările vecine (*DRH*, D, nr.278, p.388-390).

73 Aceasta este prima semnalare documentară a unui episcop de Poleainina, cu sediul la Doirani în nordul Greciei (V. Laurent, *Les "Mémoires" du Grand Ecclésiarque de l'Église de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438-1439)*, Paris, 1971, p.100-103, comentarii; J. Darrouzés, *Les regestes des actes du Patriarcat de Constantinople, vol. I. Les actes des patriarches*, fasc. VII. *Les regestes de 1410 à 1453*, Paris, 1991, nr.3296, p.6, comentarii).

74 Suceava devine centru mitropolitan de la 1401, odată cu recunoaşterea lui Iosif de către Patriarhia de Constantinopol în funcţia de mitropolit al Ţării Moldovei.

75 Survine după anul 1408.

76 Euthimie avea în vedere efectuarea unei reforme care ar fi limitat posibilităţile împăratului de a interveni în treburile bisericii.

77 *Syropoulos*, p.103-105; Darrouzés, *Regestes*, VII, nr.3299, p.10.

78 *Ibidem*, p.105; nr.3301, p.10.

79 E. Turdeanu, *La broderie religieuse en Roumanie. Les épitaphioi moldaves aux XVe et XVIe siècle*, în "Cercetări literare", IV, 1941, p.203; C. Nicolescu, *Broderiile din Moldova*, I. *Aere şi epitafe*, în "Mitropolia Moldovei şi Sucevei", XLIX, 1973, nr.9-10, p.658-659.

80 Ştefan S. Gorovei, *La începutul relaţiilor moldo-bizantine: contextul întemeierii Mitropoliei Moldovei*, în *Românii în istoria universală*, III/1, Iaşi, 1988, p.872-873; Idem, *Un episod din "recuperarea" Bizanţului: prima "operă" a spătarului Nicolae "Milescu"*, în AIIAI, XXII/2, 1985, p.456; Emilian Popescu, *Christianitas Daco-Romana*, Bucureşti, 1994, p.463-464.

81 R. Constantinescu, *Scrieri inedite ale mitropoliţilor din Moldova (sec. XV)*, în "Biserica Ortodoxă Română", XCIV, 1976, nr.7-8, p.785-786.

82 *Syropoulos*, p.163; P. Năsturel, *Quelques observations sur l'union de Florence et la Moldavie*, în "Südost-Forschungen", XVIII, 1959, p.84-85; Popescu, *Christianitas*, p.464-466.

83 *Ibidem*, p.465.

84 *Syropoulos*, p.163; Darrouzès, *Regestes*, VII, nr.3363, p.40; *FHDR*, p.371-372; N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, vol. I, ed.II, 1929, p.85; Popescu, *Christianitas*, p.467.

85 J. Meyendorff, *Florentijskij sobor: pričiny istoričeskoj neudači*, în "Vizantijskij vremennik", LII, 1991, p.90.

Despre rolul jucat la Florenţa de către mitropolitul Damian vezi *Syropoulos*, p.303, 356, 358, 406, 424; Năsturel, *Observations*; C. Auner, *La Moldavie au Concile de Florence*, Paris, 1905, extras din "Échos d'Orient", VI, 1904, VII, 1905.

86 În vara anului 1434 au avut loc negocieri între o delegaţie bizantină şi delegaţii la conciliul de la Bâle. La 7 septembrie a aceluiaşi an era semnat un acord, conform căruia urma să se convoace un conciliu de unificare a bisericilor.

La 30 septembrie 1437, după sosirea primilor delegaţi ai Răsăritului la Veneţia, papa anunţa transferarea conciliului de la Bâle la Ferrara, unde îşi va începe lucrările la 8 ianuarie 1438. Deschiderea solemnă a conciliului comun a avut loc însă la 9 aprilie 1438.

La începutul anului 1439 conciliul a fost transferat la Florenţa, unde, începând cu 2 martie 1439, s-au discutat principalele probleme de ordin dogmatic şi a fost semnată, la 6 iulie 1439, unirea bisericilor.

Vezi J. Gill, *The Council of Florence*, Cambridge, 1959. Citat conform ediţiei franceze, Paris, 1964; Delaruelle, *Église*; precum şi studiile lui Jean Meyendorff.

87 Năsturel, *Observations*, p.85.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

88 Odată numit mitropolit pentru Moldovlahia, Damian era însărcinat şi cu organizarea delegaţiei moldovene. Aceasta s-a deplasat la Constantinopol în cursul anului 1437 (*Syropuolos*, p.162; *FHDR*, p.372; R. Ilie, *Mitropolitul Damian la sinodul din Florenţa*, în RI, XV, 1929; Auner, *Florence*; Năsturel, *Observations*).

89 J. Gill, *Acta graeca concilii Florentini*, vol.I-II, Roma, 1953, p.467.

90 *Syropoulos*, p.604, 382; Auner, *Florence*. Conferirea lui Neagoe de către Syropoulos a calificativului de "jupan" indică poziţia deosebită pe care o ocupa acesta la curtea de la Suceava. Despre sensul acestui termen în Ţările Române la începutul secolului XV vezi N. Stoicescu, *Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec.XIV-XVII)*, Bucureşti, 1968, p.27-28.

91 *Ibidem*, p.162; *FHDR*, p.173.

92 *Ibidem*, p.460, 380.

93 Ele au cunoscut mai multe redacţii.

94 N. Novikov, *"Povest'Simeona Suzdal'skogo". Putešestvie Isidora mitropolita na Florentijskij sobor v 6945 (1436) godu*, în *Drevnjaja rossijskaja vivliofika*, Moscova, tom.VI, 1788, p.37; G. Stökl, *Reisebericht eines unbekanten Russen (1437-1440)*, în *Europa im XV. Jahrhundert von Byzantiner gesehen*, (Byzantinische Geschichtsschreiber, 11), Graz, 1954, p.162; A. Pavlov, *Kritičeskie opyty po istorii drevnejčej greko-russkoj polemiki protiv latinjan*, S. Petersburg, 1878. Nicolae Stoicescu îi atribuie marelui logofăt numele de Neaogoe Micul (N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII)*, Bucureşti, 1971, p.280).

95 E. Vârtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova (până în secolul al XVI-lea)*, Bucureşti, 1960, p.276-281.

96 Primul act cunoscut de după această dată, avându-l ca autor pe Ştefan II, este emis la 5 martie 1438.

97 El datează din 25 iunie 1441.

98 În lipsa lui Neagoe funcţia de logofăt va fi preluată de către Dieniş. Despre raporturile dintre primul-logofăt al ţării şi subalternii săi vezi Stoicescu, *Sfatul domnesc*, p.300-301.

99 Vezi şi Vârtosu, *Titulatura*, loc. cit.

100 Gil, *Acta graeca*, p.466-467; *Syropoulos*, p.604.

101 Constantinescu, *Scrieri*, p.786; M. Lascaris, *Joachim métropolite de Moldavie et les relations de l'eglise moldave avec le Patriarchat de Pec et l'archevêché au XVe siècle*, în "Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique", XIII, comentariile din Darrouzés, *Regestes*, VII, p.60.

102 Auner, *Florence*, p.28-29.

103 Publicate mai întâi de Spyridon de Lavra în "Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς" (Buletinul Mitropoliei de Salonic), II, 1918, p.78-81 după o copie de la 1457 (Lascaris, *Joachim*, p.129-159).

104 A fost uns la 1433 de către Gherasim, mitropolitul de Adrianopol.

105 Lascaris, *Joachim*, p.130 şi urm.; Darrouzés, *Regestes*, VII, nr.3 399; FHDR, p.361.

106 Gorovei, *Contextul*, p.878.

107 Omiterea capitolului despre mitropoliţii ortodocşi (greci) ai Moldovei dintre anii 1416-1453 în cronicile moldovene şi lipsa numelor acestor ierarhi din pomelnicile timpului (Gorovei, *Un episod*, p.441) ar putea fi explicate nu numai prin reacţia anticatolică care a urmat în Ţara Moldovei după căderea Constantinopolului, dar şi prin faptul că alcătuitorii respectivelor scrieri nu au cunoscut nimic despre existenţa acestor înalţi ierarhi.

108 A fost hirotonisit în vara anului 1453 de către patriarhul de Peć Nicodim (Lascaris, *Joachim*, p.133 şi urm.; P. Năsturel, *Urmările căderii Ţarigradului pentru biserica românească*, în "Mitropolia Olteniei", XI, 1959, nr.1-2, p.45-73; Gorovei, *Contextul*, p.865-866, nota 93; V. Laurent, *Les prémiers patriarches de Constantinople sous domination turque (1454-1476)*, în "Revue des Etudes Byzantines", XXVI, 1968, p.229-263).

109 Theoctist apare pentru prima dată în sfatul domnesc la 7 iunie 1455 (*DRH. A. II.* (1449-1486), întocmit de L. Şimanschi, G. Ignat şi D. Agache, Bucureşti, 1976, nr.74, p.66-67).

110 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Editura Academiei, Bucureşti, 1973, p.371.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU

POLITICA IOSEFINISTĂ DE REFORMARE A BISERICII ORTODOXE DIN BUCOVINA

Una din componentele esenţiale ale programului de guvernare a împăratului Iosif al II-lea şi a iosefinismului a fost politica de reformare a catolicismului[1] şi a bisericii în general.

Absolutismul luminat, în forma sa specifică din Imperiul habsburgic, *iosefinismul*, cultivând etatismul ca mijloc de realizare a unei coeziuni sporite a imperiului, în conformitate cu ideile rezultate din gândirea Aufklärung-ului şi din doctrina dreptului natural, referitoare la suveranitatea neîngrădită a statelor[2], a ridicat statul deasupra bisericii, căutând să introducă o biserică de stat (*Staatskirchenthum*). Începuturile acestei politici iosefiniste de dominare a bisericii de către stat sunt perceptibile cu aproape două decenii înainte de domnia lui Iosif II, în timpul împărătesei Maria Theresia şi al coregenţei sale.

Acum, în deceniul şase al secolului al XVIII-lea, relaţia dintre stat şi biserică a fost regândită de o serie de oameni politici, promotori ai noilor idei iluministe, în frunte cu cancelarul Kaunitz, în alţi termeni decât până la acea dată. Faţă de pretenţia manifestă a bisericii catolice de a se constitui într-un "imperiu al lui Dumnezeu pe pământ", oarecum independent de puterea laică instituită şi dând impresia unui stat în stat, prin înfiinţarea unor autorităţi de stat în domeniul ecleziastic, precum *Giunta economale* de la Milano (1765) şi, mai apoi (1769), Departamentul Publico-Ecleziastic (*Consensus in publico-eclesiasticis*) din cadrul Cancelariei Boemiano-Austriece din Viena[3], s-a instituit supravegherea de către stat a clerului şi a bisericii, în virtutea dreptului de "supraema potestas" conferit statului.

Aceste măsuri de reformare a bisericii au continuat şi în deceniul următor, mergând până la suprimarea, în anul 1773, a ordinului călugărilor iezuţi[4], prin hotărârea împărătesei Maria Theresia, la iniţiativa cancelarului Kaunitz.

În acest mod, ideologia iluministă, transpusă în practica politică, afirma ideea limitării bisericii la domeniul pur religios, trecând asupra statului celelalte aspecte laice ce ţineau de domeniul şcolii şi al educaţiei sau al administrării bunurilor ecleziastice[5].

O dată cu urcarea pe tron a împăratului Iosif al II-lea în anul 1780, măsurile luate de stat pentru a controla şi reforma biserica romano-catolică din interiorul Monarhiei

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol".
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

habsburgice au dobândit în tempo mult accelerat faţă de perioada anterioară. Noul împărat îşi fundamenta teoretic acţiunile sale reformatoare pe teoriile dreptului natural, pe ideile filozofice ale lui Montesquieu sau ale lui Wolff, Pufendorf şi ale altor reprezentanţi ai Auklärung-ului şi, mai ales, pe doctrina febronianistă. Febronianismul, ca mişcare spirituală, a fost fundamentat de episcopul de Trier, Johann Nikolaus von Hontheim, cel care, între anii 1763-1773, sub pseudonimul de Justinus Febronius, şi-a publicat opera sa în patru volume: *De statu ecclesiae et legitima potestate Romani pontificus*. Ideea esenţială a doctrinei febroniene avea în vedere înlocuirea monarhiei papale cu o pluritate de biserici naţionale, bazate pe sistemul episcopal, acordând, totodată, împăratului şi principilor laici o influenţă esenţială asupra bisericii[6].

Ca urmare, ideologia şi practica politică a iosefinismului afirma necesitatea toleranţei religoase şi a scoaterii bisericii şi a clerului din Imperiul habsburgic de sub tutela unui centru din afară, astfel încât să înceteze a mai fi un stat în stat, supus unui conducător străin, precum papa, şi să devină o biserică sub controlul statului[7]. Mai mult, prin desfiinţarea unor mănăstiri, prin salarizarea clerului, prin reorganizarea parohiilor, prin suprimarea perelinajelor şi a procesiunilor, prin reducerea numărului zilelor de sărbătoare ş.a. se urmărea şi o mai mare creştere a posibilităţii statului de ingerinţă şi influenţă în problemele ecleziastico-religioase[8].

Împăratul Iosif al II-lea a început şirul reformelor ce vizau transformarea bisericii într-o biserică a statului, cu ordonanţa asupra presei, din iulie 1781, prin care cenzura a fost scoasă din competenţa clerului, fiind încredinţată unei comisii laice, în frunte cu Van Swieten, un iosefinist convins[9]. Apoi, a urmat una din cele mai importante reforme în domeniul ecleziatic, anume "Patentul de toleranţă" (*Toleranzpatent)*, din 13 octombrie 1781. Prin acest patent, cu putere de aplicare în toate provinciile Imperiului habsburgic, s-a acordat comunităţilor creştine necatolice, precum cea luterană, calvină şi ortodoxă, egalitatea civică cu majoritatea catolică şi libertatea cultului[10].

Şirul reformelor iosefiniste a continuat în direcţia ordinelor călugăreşti, a mănăstirilor şi a parohiilor. După ce, în anul 1781, ordinele călugăreşti au fost naţionalizate, prin scoaterea lor de sub dependenţa străină, în special papală[11], la începutul anui 1782 Iosif al II-lea a decretat desfiinţarea unora socotite a fi pur contemplative, ca şi a ordinelor cerşetoare. Totodată, se decreta reducerea numărului de mănăstiri la scara întregului imperiu, iar prin ordinul împăratului din 11 martie 1782, averile şi moşiile mănăstireşti au fost secularizate, trecând în administrarea aşa-numitelor Fonduri religioase (*Religionsfonds*). Veniturile realizate urmau a fi folosite pentru plata personalului ecleziastic, pentru întreţinerea învăţământului şi pentru opere de caritate[12].

Mai mult, reformismul iosefinist pătrunde până în structurile aflate la baza ierarhiei ecleziatice, parohia şi preotul parohial[13]. Acestuia i se cerea să fie nu numai un educator moral-religios, ci şi civic, atât al tinerilor, cât şi al tuturor poporenilor aflaţi în parohia sa. Educaţia urma să se realizeze în conformitate cu dezideratele

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

statului şi sub stricta supraveghere a acestuia. Pentru creşterea gradului de educaţie şi de cultură al preoţilor s-au înfiinţat, din ordinul împăratului Iosif al II-lea, începând cu 1783, treisprezece seminarii generale, în care viitorii preoţi erau instruiţi în spiritul ideilor iluministe ale timpului[14].

În Bucovina, chiar imediat după anexare, autorităţile habsburgice constatau că biserica dominantă era cea "greco-schismatică" sau ortodoxă. Aceasta recunoştea ca şef suprem şi papă pe patriarhul de Constantinopol, care era schimbat şi reales foarte adesea după bunul plac al Divanului otoman[15].

Raportul din anul 1776 al primului administrator al Bucovinei, generalul Spleny[16], cât, mai ales, cel din 1779 al urmaşului său, generalul Enzenberg[17], consemnează existenţa în noua provincie a unui episcop ortodox, în persoana lui Dosoftei Herescul cu sediul la Rădăuţi, a unui dichiu sau vicar al mitropolitului din Iaşi, cu sediul în mănăstirea Sfântul Ilie, a câtorva protopopi, ca şi a unui foarte mare număr de popi. Acestora li se adăugau un număr de douăzeci şi unu de mănăstiri şi schituri ortodoxe, din care unele, precum Putna, erau socotite a fi printre cele mai vechi şi mai bine dotate cu moşii din întreaga Moldovă[18].

Totodată, era consemnat faptul că biserica din Bucovina nu avea o organizare ecleziastică unitară. Mai mult de jumătate din provincie aparţinea de Mitropolia din Iaşi, iar cealaltă jumătate revenea episcopului de Rădăuţi, care avea la rândul său aproape jumătate din dioceza sa în Moldova. Cele mai multe mănăstiri aparţineau de arhiepiscopia Iaşilor, iar episcopul de Rădăuţi nu avea nici cea mai mică putere, nici asupra mănăstirilor, nici a parohiilor ce aparţineau de Mitropolia Moldovei.

Mitropolitul din Iaşi îşi exercita autoritatea şi administra bunurile mitropolitane din Bucovina prin intermediul dichiului sau al vicarului său, el nevizitând niciodată personal dioceza sa[19].

În privinţa stării preoţeşti, se mai consemna faptul că persoanele de rang mai mare sau mai mic, aflate în fruntea bisericii, nu aveau studii sau cunoştinţe ştiinţifice avansate, ci singurele lor cunoştinte constau în a şti să scrie şi să citească în limba ţării. Mai mult chiar, unii preoţi de ţară erau mulţumiţi dacă puteau să citească, fără, însă, a şti să scrie. Toţi, fără excepţie, se ocupau mai mult cu problemele economice, decât cele spirituale. Totuşi, clericii supuşi episcopului Dosoftei de Rădăuţi se deosebeau printr-o ţinută mai îngrijită şi prin faptul că toţi ştiau să scrie şi să citească, faţă de cei aflaţi sub jurisdicţie mitropolitană[20].

Această stare de lucruri în domeniul ecleziastic, moştenită din vremea Moldovei, a fost menţinută în primii ani ai stăpânirii habsburgice. Numeroase documente emise de Consiliul Aulic de Război din Viena şi de Cancelaria imperială subliniau necesitatea menţinerii *statu-quo*-ului în domeniul confesional în noua provincie imperială.

Apoi, după consolidarea situaţie externe, şi, mai ales, după depunerea jurământului de credinţă faţă de Casa de Habsburg, în anul 1777, de către stările privilegiate, de cler şi de populaţia provinciei, autorităţile imperiale au trecut treptat la reformarea domeniului ecleziastic, în conformitate cu concepţiile iosefiniste dominante în epocă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Aceste reforme vor viza scoaterea clerului şi a bisericii din Bucovina din dependenţa de un centru din afara graniţelor Monarhiei de Habsburg, organizarea unei instituţii ecleziatice proprii noii provincii, reducerea numărului de mănăstiri, secularizarea averilor mănăstireşti şi constituirea lor într-un fond religios, reorganizarea parohiilor etc.

Primele propuneri de reorganizare a vieţii ecleziastice bucovinene au fost făcute de generalul-maior Karl von Enzenberg, administratorul militar al provinciei, într-un raport înaintat la 30 octombrie 1779 Consiliului Aulic de Război din Viena. În baza propunerilor făcute de Enzenberg, în şedinţa Consiliului, din 4 aprilie 1780, referitoare la organizarea definitivă a Bucovinei, s-a discutat şi situaţia clerului din această provincie, insistându-se asupra necesităţii scoaterii de sub jurisdicţie străină şi, mai ales, asupra modalităţilor de realizare a unui schimb de proprietăţi între episcopia de Rădăuţi şi mitropolia din Iaşi[21].

Dar ideea reglementării şi reformării vieţii bisericeşti l-a preocupat şi pe boierul Vasile Balş, principalul reprezentant politic al românilor din zonă, care a înaintat contelui Hadik, începând cu 1780, mai multe memorii. În acestea, expunând situaţia clerului şi a bunurilor mănăstireşti, fenomenele negative generate de cumpărarea posturilor în biserica ortodoxă şi unele abuzuri comise de stareţi, se pronunţa, în consens cu ideile imperiale, pentru organizarea unei episcopii proprii a Bucovinei, sub conducerea episcopului Dosoftei. De asemenea se pronunţa împotriva scoaterii din Bucovina a veniturilor mitropolitului Moldovei. În opinia sa, deposedarea mănăstirilor de moşiile lor, prin trecerea lor în proprietatea statului, propusă de Administraţia militară, ar fi fost dezavantajoasă, stârnind reprobarea clerului şi a populaţiei. De aceea propunea înfiinţarea unui consistoriu pentru administrarea bunurilor mănăstireşti, ca stadiu ce urma să înlesnească mai târziu etatizarea lor. Banii proveniţi din veniturile mănăstirilor trebuiau să fie folosiţi pentru trebuinţele bisericii bucovinene şi, mai ales, spre înfiinţarea de şcoli publice[22].

Noul împărat, nemaidorind să tolereze dualismul ierarhic din noua provincie, ca de altfel din întreg Imperiul habsburgic, a accelerat impunerea programului iosefinist de reformare a bisericii ortodoxe de aici.

În viziunea împăratului Iosif al II-lea, înfiinţarea unei episcopii separate a Bucovinei, cu sediul în oraşul Cernăuţi, devenit capitală a provinciei, scoaterea bisericii ortodoxe de sub jurisdicţia mitropolitului din Iaşi şi a patriarhului din Constantinopol, instalarea consistoriului episcopal şi reglementarea clerului ortodox, constituiau temeiurile începutului tuturor ameliorărilor şi reformelor care trebuiau să fie făcute în această nouă provincie[23].

Episcopul de Rădăuţi, Dosoftei, a primit cu mare emoţie hotărârea noii stăpâniri, cerând ca să i se facă instalarea cu tot fastul cuvenit în prezenţa clerului secular şi a poporului credincios, pentru ca toată lumea să ştie că în cele bisericeşti are să asculte numai de el. Dar, înainte de aceasta trebuia obţinut consimţământul mitropolitului de la Iaşi, pentru desfacerea legăturilor canonice ce existau din vechime între episcopia sufragană de la Rădăuţi şi mitropolia Moldovei de la Iaşi.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

În urma intervenţiilor făcute de episcopul Dosoftei de Rădăuţi şi, mai les, a intervenţiilor personale ale generalului Enzenberg[24], Gavril Callimachi, mitropolitul Moldovei, a trecut, la 24 aprilie 1781, pe seama lui Dosoftei jurisdicţia asupra mănăstirilor şi a clerului subordonat până atunci mitropoliei[25].

Câteva luni mai târziu, în iunie 1781, se comunica din Viena ordinul împăratului de a suprima legătura clerului bucovinean cu mitropolitul din Iaşi şi de a trece toată jurisdicţia asupra episcopului de Rădăuţi. Vicarul mitropoliei din Iaşi, în caz că rămânea în district, urma să fie supravegheat îndeaproape, spre a nu întreţine o corespondenţă dubioasă cu mitropolitul şi, mai ales, pentru a nu răspândi idei ce ar fi putut tulbura populaţie provinciei[26].

Acest ordin se încadra într-o rezoluţie mai amplă a împăratului Iosif al II-lea, de a suprima legăturile dintre clerul din Monarhia habsburgică şi cel extern, hotărâre ce s-a aplicat în toate provinciile imperiale, inclusiv în Galiţia[27]. Conform aceleeaşi rezoluţii, la 7 iulie 1781 a fost suprimată şi jurisdicţia spirituală a episcopului din Anatolia asupra armenilor din Bucovina[28].

În urma hotărârii Consiliului de Stat (*Staatsrat*) şi rezoluţiei împăratului Iosif al II-lea, din august 1781[29], s-a stabilit o nouă organizare a clerului, prin înfiinţarea unei episcopii a districtului Bucovinei şi a unui consistoriu episcopal. După mai multe tratative cu episcopul Dosoftei de Rădăuţi, la 12 septembrie 1781, Consiliul Aulic de Război din Viena a trimis patenta imperială de numire a lui Dosoftei Herescul în funcţia de episcop exempt greco-neunit al Bucovinei[30]. Instalarea episcopului în oraşul Cernăuţi, reşedinţă a administraţiei provinciale, urma să se facă, cu tot ceremonialul necesar, de Administraţia militară a Bucovinei.

Până la instalare, însă, au trebuit să fie înlăturate o serie de piedici de natură administrativă, ce ţineau de asigurarea cazării noii episcopii, ceea ce a făcut ca, în ciuda numeroaselor presiuni făcute de autorităţile centrale, instalarea noului episcop în Cernăuţi să mai dureze până la începutul anului următor. Între timp, a fost nevoie, chiar, ca generalul Enzenberg, în conformitate cu prevederile Patentului de Toleranţă din octombrie 1781, publicat în Bucovina la 7 aprilie 1782[31], să-l asigure, în noiembrie 1781, pe episcopul Dosoftei Herescul că împăratul nu intenţionează o schimbare a religiei ortodoxe şi că bucovinenii îşi vor putea practica liber confesiunea lor[32].

Abia la 10 februarie 1782 a avut loc solemnitatea instalării lui Dosoftei, la Cernăuţi, în scaunul de episcop al districtului Bucovinei.

Cu această ocazie festivă ţinută de biserica principală din Cernăuţi, generalul Enzenberg a dat noului episcop exempt o cruce de aur în numele împăratului, ţinând o cuvântare în limba română, în care sublinia semnificaţia spirituală şi politică a acestui act: "Pentru a curma şi desdătoşi acele îndătorite legături şi aninări ce au avut mănăstirile, schiturile şi alţii din partea bisericească cu eparhiile şi stăpânitorii părţii bisericeşti din ţări străine, de peste hotarul ţărilor împărăteşti... iată acumu întru auzul tuturora putem şi-l aşezăm pe Dosoftei exempt episcop, atât cinului călugăresc de pre la toate mănăstirile, cât şi a părţii duhovniceşti a mirului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Ce dară atât mănăstirile, cum şi partea duhovnicească a mirului, cu toate a mănăstirilor moşii şi altele mişcătoare şi nemişcătoare avuţii, însuşi numai de poroncile şi orânduielile ale Arhieriei Sale Episcopului lor Kirio Kir Dosoftei sunt aninaţi, căruia cu totul cu dreptate şi fără de preget, să aibă a-i da ajutor, şi la toate fără ispitire şi fără de toate împotrivitoarele răspunderi, cu smerenie, cum se cade fieşte căruia a fi ascultător"[33].

După alocuţiunea şefului Administraţiei Militare a Bucovinei, episcopul Dosoftei a rostit textul jurământului de fidelitate către împăratul Iosif al II-lea, în limba latină, semnându-l *Dosotheus exemptus episcopus Bucoviniensis*[34]. Apoi, în faţa preoţimii şi a invitaţilor din toată Bucovina a ţinut o alocuţiune prin care recunoştea autoritatea împăratului şi făgăduia o bună păstorie poporului Bucovinei:

"Şi cu adevărat că fieşte care faptă bună nu-i trebuieşte nici un fel de laudă străină, căci ea singură de sine îşi iaşte slavă şi laudă. Aşa şi cuvintele mele ce voi să zic spre slava şi lauda pentru lucrurile cele proslăvite şi faptele cele bune şi minunate a prea înălţatului şi prea milostivului împăratului nostru Iosif al II-lea, întru adevăr vor fi ca o picătură de apă în marea cea cu ape multe. Însă după cum ne-am obişnuit când iaste ziua luminată, într-un amiazăzi, aprindem lumini, nu ca doară înmulţind lumina zilei, ci întru arătarea Cinstei şi Blagosloveniei pe Dumnezeu, pentru vreo bucurie şi veselie ce-i se prăznuise. Aşa şi acum, întru această zi plină de veselie, plină de bucurie, îndrăznim a da a noastră smerită mulţumire prea învăţatului şi mult milostivului împăratului nostru, care între mulţi împăraţi ai pământului este cel mai vrednic a fi lăudat..."[35].

Apoi, a urmat cuvântul rostit de Meletie, vicarul mitropoliei Moldovei, în care, recunoscându-se autoritatea statală austriacă, se reînnoia cedarea de mitropolitul din Iaşi a jurisdicţiei asupra întregului cler din Bucovina, către episcopul Dosoftei:

"Pre Dumnezeu nimeni nu l-a văzut. Iară scris este cu adevărat, prea sfinţite stăpâne, şi cu totul încredinţat cum că Dumnezeu în inima împăratului locuieşte. Drept aceea, iată să cade ca fieştecare faţă să aibă pe arhiereul ei singur stăpân soborului, şi îndată ce au văzut această prea slăvită şi în Dumnezeu prin inima împăratului hotărâtă poruncă, fratele Prea Sfinţiei Tale Mitropolitul Moldovei Kiriul Kir Gavriil, şi plin de râvna cea creştinească fiind, i-au umplut de bucurie, patenta împărătească cetind: şi cu epistola sa pe Prea Sfinţia Ta încredinţând de a sa păstorie ce se cuprinde în ţinutul Bucovinei, care după voinţa împărăteştii Măriri urmăm: mie ca unui plenipotent Dichiu a Prea Sfinţiei Sale care până astăzi am fost, mi-a poruncit fratele Prea Sfinţiei Tale cel întru Hristos Mitropolitul Moldovei, ca împreună cu tot clirosul bisericesc, aflându-mă la vremea astilanţiei, adică cu arhimandriţii, egumenii, ieromonahii, călugării, protopopii şi preoţii, diaconii şi dascălii, cu toţii împreună, plecând genunchile şi inimile noastre să îmbrăţişăm picioarele Prea Sfinţiei Tale cele părinteşti..."[36].

Noua episcopie a Bucovinei, scoasă de sub ascultarea mitropolitului Moldovei, nu a rămas mult timp în situaţia de episcopie exemptă, adică scoasă din legături spirituale cu vreo mitropolie, ci a fost pusă sub jurisdicţia Mitropoliei sârbeşti de la

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Carloviţ (Karlowitz), aidoma bisericii ortodoxe din Transilvania. Ca atare, la 4 iulie 1783, Consiliul Aulic de Război comunica acest lucru Comandamentului General al Galiţiei[37], iar la 5 iulie 1783 a fost dată patenta imperială în acest sens[38]. Prin urmare, episcopul Dosoftei devenea sufragan al Carloviţului, fiind invitat să participe ca membru la lucrările şi la deliberările sinodului ortodox de acolo. Episcopia Bucovinei era supusă mitropoliei din Carloviţ, doar în cele dogmatice şi curat spirituale (*in dogmaticis et mere spiritualibus*), specificându-se că mitropolitul de acolo nu avea pentru Bucovina valoarea de şef suprem al naţiunii şi că nici lui şi nici episcopului nu le era permis să se amestece în chestiuni de natură politică[39].

Dând această rezolvare problemei dependenţei bisericii din Bucovina de Mitropolia din Iaşi şi de Patriarhia din Constantinopol, Iosif al II-lea a urmărit să rezolve problema, în conformitate cu prescriptele canoanelor bisericeşti ortodoxe, iar prin punerea bisericii ortodoxe din Bucovina în subordinea unui centru ortodox din interiorul imperiului, să prevină un posibil amestec aici al Rusiei, prin intermediul ortodoxiei, cu urmări nefaste asupra stăpânirii habsburgice în zonă.

Pe linia continuării reformelor în domeniul ecleziastic, la începutul anului 1782, boierul Vasile Balş, care era folosit în Administraţia Bucovinei, a trimis generalului Enzenberg şi episcopului Dosoftei un plan cu privire la înfiinţarea şi funcţionarea consistoriului Bucovinei. Acesta urma să fie format din episcop şi alte patru persoane (doi clerici şi doi laici), fiecare din cei patru membri având în responsabilitatea sa un sfert din suprafaţa Bucovinei. Consistoriul trebuia să ia în evidenţă veniturile, proprietăţile şi toate cheltuielile fiecărei mănăstiri. Totodată, el urma să reglementeze felul de viaţă al călugărilor şi preoţilor, ca şi veniturile şi cheltuielile lor[40].

Aprobând acest proiect, Curtea din Viena trasa, la 31 octombrie 1782, liniile generale de activitate ale Consistoriului Bucovinei, în plan dogmatic, disciplinar, juridic şi economic, punând în subordinea şi administrarea acestuia toate proprietăţile ecleziastice din Bucovina. În acelaşi timp, se sublinia obligaţia acestuia de a da o instrucţie teologică mai temeinică clerului[41]. Pe linia reformelor iosefiniste începute în partea vestică a monarhiei[42], ce vizau reducerea numărului de mănăstiri şi secularizarea averilor acestora, se stabilea ca sarcină Consistoriului episcopal bucovinean întocmirea de inventare precise asupra bunurilor mobile şi imobile deţinute de fiecare mănăstire în parte.

Cu ocazia vizitei întreprinse în anul 1783 în Bucovina, împăratul Iosif al II-lea a hotărât reducerea numărului de mănăstiri, poruncind, totodată, ca toate bunurile mănăstireşti şi bisericeşti să fie reunite într-un Fond bisericesc, aflat sub administrarea Consistoriului şi a autorităţilor de stat. Din veniturile acestui fond urma să fie făcută întreţinerea întregului cler ortodox din provincie şi să se înfiinţeze cel puţin o şcoală publică în Cernăuţi sau în Suceava[43].

Dar, hotărârea împăratului nu s-a pus în practică imediat, ci abia în urma ordinului Consiliului Aulic de Război din 4 februarie 1784[44], şeful Administraţiei Bucovinei, generalul-maior Earl von Enzenberg, a prezentat, în şedinţa Consistoriului episcopal din 24 februarie/8 martie 1784, propunerile sale ce vizau punerea în practică

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

a ordinului imperial de preluare a tuturor bunurilor episcopale şi mănăstireşti în administraţia erariului, alcătuirea din venitul acestor moşii a unui fond din care să se întreţină episcopul, consistoriul, clerul, bisericile, mănăstirile şi şcolile, precum şi reducerea numărului mănăstirilor şi al călugărilor, la trei şi anume: Putna, Suceviţa şi Dragomirna, cu câte 25 de călugări fiecare[45].

În dezbaterile ce au urmat nu s-a putut ajunge la un punct de vedere comun în privinţa suprimării mănăstirilor, dat fiind faptul că episcopul Dosoftei, aprobând desfiinţarea schiturilor şi a mănăstirilor Pătrăuţi, Ilişeşti şi Sf. Ilie, cerea menţinerea a şapte mănăstiri şi anume: Putna, Suceviţa, Dragomirna, Solca, Humor, Voroneţ şi Moldoviţa, cu un număr de 156 de călugări, în timp ce generalul Enzenberg insista în propunerea sa de a menţine doar trei mănăstiri cu câte 25 de călugări[46]. Ca atare, s-a cerut să fie ascultată şi părerea egumenilor mănăstirilor din Bucovina. La 8 martie 1784, egumenii Putnei, Suceviţei, Voroneţului, Dragomirnăi şi Solcăi înaintau Administraţiei militare a Bucovinei un protest în care arătau că nu sunt de acord cu reglementările pe care împăratul vrea să le introducă în Bucovina:

"De vreme ce împăratul Ţarigradului a binevoit a da Chezăreştii Măriri această parte din ţară, lucru cunoscut este, că prea înaltul chesar voieşte ca şi pe la alte ţări a Prea Înălţimii sale, să aşeze în Bucovina pravile şi obiceiuri cu tot folosul stărei a fieştecărui suflet, cu care aşezământuri, noi, partea duhovnicească, nu ne putem împăca; şi fiindcă avem hotărâre cu milostivire de către înaltele locuri ca neputând noi a ne statornici cu pravilele ce vedem că se aşază în Bucovina, ni se dă voie să ieşim din ţara împăratului, cu voinţa şi prin ştirea cinstitei administraţii"[47].

Ca urmare, cereau permisiunea de a emigra împreună cu toţi călugării, cu obiectele preţioase şi veşmintele bisericeşti, împreună cu tot avutul lor mobil, fixând ca dată a emigrării ziua de 10 mai calendar vechi[48].

Această opoziţie a călugărilor faţă de măsurile de deposedare a mănăstirilor de bunurile lor şi de reducere a numărului de mănăstiri era sprijinită, după cum raporta Administraţia Bucovinei, de mitropolitul din Iaşi[49].

Protestele călugărilor au rămas zadarnice şi douăzeci de mănăstiri şi schituri din douăzeci şi trei existente au fost desfiinţate, pe motiv că nu au depus o activitate profitabilă societăţii, neîntreţinând nici şcoli şi nici spitale. Din moşiile mănăstireşti şi episcopale ce au fost secularizate, care însumau peste jumătate din suprafaţa provinciei, s-a format Fondul religios greco-neunit al Bucovinei, care a devenit cel mai mare proprietar funciar din provincie[50].

În privinţa administrării acestui Fond, Curtea din Viena comunica, la 27 martie 1784, episcopului Bucovinei că aceasta se va face sub conducerea episcopului şi a Consistoriului, dar că, pentru sporirea veniturilor bunurilor ecleziatice, vor fi folosiţi economi laici, astfel încât clerul să se poată dedica numai sarcinilor sale religioase[51].

Egumenilor şi călugărilor mănăstirilor desfiinţate li s-a dat voie să plece individual din Bucovina, fără, însă, a lua cu ei ceva din averea mănăstirilor[52].

Reorganizarea bisericii bucovinene avea să se încheie prin punerea în aplicare, cu ordinul împăratului din 26 aprilie 1786, a Regulamentului administraţiei bisericeşti

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

(*Geistlicher Regulirungplan*)[53]. Prin acest plan aveau să fie puse în operă şi multe din ideile avansate ulterior de boierul Vasile Balş, el contribuind în mod fundamental la elaborarea lui, în calitatea sa de concepist al Consiliului Aulic de Război[54].

Regulamentul stabilea că în fruntea bisericii bucovinene era episcopul, care era numit direct de împărat, în calitatea acestuia de patron al bisericii ortodoxe din Bucovina. Rezolvarea treburilor eparhiale revenea Consistoriului, alcătuit din episcop şi patru consilieri, doi clerici şi doi laici, precum şi dintr-un număr limitat de funcţionari.

Episcopia Bucovinei era împărţită în şase decanate sau protopopiate: Cernăuţi cu 31 de parohii, Ceremuş cu 34 parohii, Nistru cu 24, Berhomet cu 29, Vicov cu 37 de parohii şi Suceava cu 31 de parohii. Acestea erau conduse de protopopi, ce erau numiţi de episcop, din rândul parohilor din protopopiat. Egumenii celor trei mănăstiri rămase în fiinţă erau aleşi de soborul monahal şi confirmaţi de episcop, cu asentimentul guvernatorului. Întreţinerea mănăstirilor şi a călugărilor urma a fi făcută din veniturile fondului. Numărul parohiilor a fost redus de la 239 la 186. În privinţa parohiilor se specifica că numărul lor putea creşte în funcţie de creşterea populaţiei. Tot în funcţie de populaţie era stabilit şi numărul de preoţi ce deserveau o parohie, stabilindu-se un preot, până la 150 de case existente în parohie, doi, până la 250 de case şi trei, peste 300 de case[55]. Fiecare din cele 186 de parohii îşi avea patronul ei, de regulă proprietarul moşiei pe care se afla biserica şi satul, iar în lipsa acestuia, ca patron era recunoscut şeful administraţiei provinciei. Patronul avea de îndeplinit anumite obligaţii materiale faţă de biserica din satul său, fiind consultat cu ocazia numirii unui nou preot sătesc.

În privinţa preotului sătesc, noul regulament stabilea, în conformitate cu ideile iosefiniste, că acesta trebuia să fie acum nu numai educatorul religios şi moral, dar şi civic al poporului şi un colaborator activ al statului, fiind, în acelaşi timp, foarte îndeaproape controlat de acesta. Preot putea deveni numai cine era originar din Bucovina şi era supus austriac. Se cerea ca să aibă minim 25 de ani, să fi făcut şcoală normală şi apoi seminarul, în care să fi dobândit cunoştinte umaniste, filosofice şi teologice. Regulamentul reîntărea obligaţia dată preoţilor, încă din anul 1784, de a ţine starea civilă pentru parohia în care îşi desfăşura activitatea. Ca atare, parohul era obligat să ţină la zi condicile în care erau înscrise naşterile, căsătoriile şi decesele, precum şi conscripţiile referitoare la numărul copiilor de şcoală, ca şi al tuturor locuitorilor. În oficiul parohial trebuiau ţinute la zi, pe lângă situaţiile de venituri şi cheltuieli, şi aşa numite "protocoale ale poruncilor", de fapt nişte registre în care se înscriau toate ordinile pe linie politico-ecleziatică menite a fi aduse la cunoştinţa poporenilor. Toată activitatea de cancelarie a parohiilor era îndeaproape controlată de Consistoriu, prin protopopi şi de autorităţile politico-administrative.

Pentru viitor, tot clerul urma să fie salarizat din veniturile fondului; până atunci, pentru îmbunătăţirea mijloacelor de existenţă a parohilor, li se acorda o sesie de 44 iugăre sau 24 de fălci de pământ, care era scutită de contribuţie. Totodată, se stabilea că parohenii erau obligaţi să-i presteze două zile de clacă pe an. Pentru prestaţiile

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

parohilor se stabileau anumite taxe (*Stollordnung*), care se plăteau în funcţie de situaţia social-economică a populaţiei, împărţită în trei clase. În prima clasă intrau boierii, mazilii, negustorii şi meştesugarii înstăriţi, în a doua şleahticii, ruptaşii şi răzeşii, ca şi meşteşugarii cu venituri mijlocii[56]. Cea de a treia clasă era rezervată ţăranilor şi celor cu venituri modeste.

Limba oficială a eparhiei era cea română, în care se oficiau şi slujbele religioase, dar corespondenţa oficială cu autorităţile publice se făcea în limba germană.

În privinţa bunurilor mobile şi imobile ce constituiau Fondul religios bucovinean se prevedea că veniturile rezultate în averea fondului urmau să fie folosite pentru întreţinerea clerului şi pentru şcoală, ca şi pentru "prosperitatea umanităţii"[57].

Acest regulament, cu unele modificări nesemnificative din secolul XIX, a stat la baza organizării şi funcţionării bisericii ortodoxe din Bucovina până la sfârşitul stăpânirii habsburgice şi, chiar, mult după aceea.

Reformele iosefiniste în domeniul ecleziastic au produs un adevărat impact la nivelul societăţii bucovinene. Se produc frământări, mai ales în rândul clericilor, care protestează împotriva secularizării şi a ruperii legăturilor confesionale cu Moldova, de care erau legaţi printr-o întreagă evoluţie comună. În subordonarea faţă de mitropolia sârbească se sesiza un potenţial pericol de deznaţionalizare pentru români. De asemenea, au loc mişcări şi în mediul rural, concretizate prin emigrări peste graniţă, în Moldova, după cum demonstrează repetatele apeluri făcute de episcopul Bucovinei către populaţia românească a satelor de a nu da ascultare "oamenilor răzvrătitori şi minciunoşi", ce instigau la părăsirea ţării, pe motivul "stricării credinţei nostre" de împărat[58].

Ataşamentul ţăranilor români faţă de sistemul de valori comune create de ortodoxie devine idee naţională şi în Bucovina în această perioadă, la fel ca în Transilvania sau Serbia[59].

Apreciem, astfel, că politica promovată de Iosif al II-lea a jucat un rol esenţial în restructurarea şi reorganizarea pe principii moderne a bisericii ortodoxe din Bucovina, în conformitate cu ideile promovate de absolutismul luminat la scara întregului Imperiu habsburgic.

Reformele iosefiniste aplicate în domeniul religios, ce au vizat constituirea unei organizaţii ecleziastice aparte a noii provincii imperiale, au reprezentat, uneori, un compromis între puterea de stat şi cea bisericească, având ca rezultat final realizarea ţelului politicii iosefiniste de transformare a bisericii ortodoxe bucovinene într-o biserică dominată de stat, nesupusă unui centru de putere din afara graniţelor imperiului.

1 Eduard Winter, *Der Josephinismus und seine Geschichte. 1740-1848*, Brün, 1943; idem, *Der Josephinismus. Die Geschichte des österreichischen Reform Katholizismus*, Berlin, 1962; Elisabeth Kovács, *Katolische Aufklärung und Josephinismus*, Wien, 1979.

2 H. Voltelini, *Die naturrechtlichen Lehren und die Reformen des 18. Jahrhundert*, în "Historische Zeitschrift", t.105, München, 1910, p.65-104; Ernst Cassirer, *Die Philosophie der Aufklärung*, Tübingen, 1932, p.202-244.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

3 Elisabeth Brandler-Rottman, *Die Reformen Kaiser Joseph II*, Göppingen, 1973, p.169-171.
4 Hugo Hantsch, *Die Geschichte Österreichs*, vol.II, Graz, Wien, Köln, 1953, p.1988.
5 H. Rieser, *Der Geist des Josephinismus und sein Fortleben*, Wien, 1963, p.1 şi urm.
6 *Meyers Taschen-Lexicon Geschichte*, vol. II (lit.Db - Grot), Bibliographisches Institut Mannheim, Wien, Zürich, 1982, p.138.
7 Fritz Valjavec, *Der Josephinismus*, München, 1945, p.9-14.
8 G. Holz Knecht, *Ursprung und Herkunft der Reform-ideen Kaiser Josephs II. auf Kirchlichen Gebiete*, Innsbruck, 1914, p.38 şi urm.
9 David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Bucureşti, 1984, p.232.
10 Fritz Valjavec, *op. cit.*, p.51-52; Elisabeth Brandler-Rottman, *op. cit.*, p.149-152.
11 D. Prodan, *op. cit.*, p.232.
12 Elisabeth Brandler-Rottman, *op. cit.*, p.153.
13 Eduard Winter, *Der Josephinismus und seine Geschichte*, Brünn, München, Wien, 1943, p.159-174.
14 *Ibidem*, p.195-214.
15 F. Zieglauer, *Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der Österreichischen Occupation*, vol. I, Czernowitz, 1893, p.51.
16 ASB, fond Consiliul Aulic de Război, pachet XXIII, doc. nr.1/1776.
17 *Ibidem*, pachet IV, doc. nr.23/1779.
18 *Ibidem*, f.1-2.
19 *Ibidem*.
20 *Ibidem*, f.3-4; F. Zieglauer, *op. cit.*, p.53-54.
21 Hurmuzaki, *Documente...*, vol. VII, p.320-322.
22 ASB, fond Consiliul Aulic de Război, pachet VI, doc. nr.3/1780, nr.3 a/1780; pachet VIII, doc. nr.42/1781; nr.43/1781.
23 *Ibidem*, pachet VIII, doc. nr.30/1781.
24 ASS, colecţia Documente, pachet V, doc. nr. 8/1781.
25 ASB, fond Consiliul Aulic de Război, pachet VI, doc. nr.30/1781.
26 *Ibidem*, doc. nr.49/1781.
27 Horst Glassl, *Das Österreichische Einrichtungswerk in Galizien. (1772-1790)*, Wiesbaden, 1975, p.146-147.
28 ASB, loc. cit., doc. nr.59/1781.
29 *Ibidem*, pachet VI, doc. nr.70/1781; pachet VII, doc. nr. 3/1781; 8/1781, 11/1781.
30 *Ibidem*, pachet VIII, doc. nr.25/1781; nr. 26/1781.
31 Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Bucureşti, 1991, p.25.
32 ASB, loc. cit., doc. nr.18/1781.
33 *Ibidem*, doc. nr.75/1781; Ion Nistor, *op. cit.*, p.33.
34 *Ibidem*, doc. nr.72/1781.
35 *Ibidem*, doc. nr.73/1781; Ion Nistor, *op. cit.*, p.33-34.
36 *Ibidem*, doc. nr.74/1781.
37 Miron M. Călinescu, *Normalien der Bucowinaer gr.or. Diöcese vom 1772-1886*, vol. I, Czernowitz, 1887, p.15-16.
38 Ion Nistor, *Istoria bisericii din Bucovina şi rolul naţional-cultural în viaţa românilor Bucovineni*, Bucureşti, 1915, p.6.
39 Miron M. Călinescu, *op. cit.*, p.16.
40 ASB, fond Consiliul Aulic de Război, pachet VIII, doc. nr.46/1782, f.1-2; Mihai-Ştefan Ceauşu, *Instituirea administraţiei habsburgice în Bucovina*, în "Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei", XX/1993, p.135.
41 ASB, loc. cit., doc. nr.43/1782, f.1-2.
42 Hugo Hantsch, *op. cit.*, p.233.
43 Miron M. Călinescu, *op. cit.*, p.15-16.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

44 ASB, fond Consiliul Aulic de Război, pachet XIII, doc. nr.66/1784.
45 *Ibidem*, p.XIV, doc. nr.3/1784; Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, p.37.
46 Ion Nistor, *op. cit.*, p.37-38.
47 ASB, loc. cit., doc. nr.18/1784, f.1.
48 *Ibidem*, f.1-2.
49 *Ibidem*, doc. nr.31/1784, f.1-3.
50 Ion Nistor, *Istoria Fondului bisericesc din Bucovina*, Cernăuţi, 1921, p.22-24.
51 ASB, loc. cit., pachet XV, doc. nr.40/1784, f.1-12.
52 *Ibidem*, doc. nr.19/1784, f.1-2.
53 Miron M. Călinescu, *op. cit.*, p.28-134.
54 ASB, microfilme Austria, rola 276 B, c.382.
55 Miron M. Călinescu, *op. cit.*, p.29-64.
56 *Ibidem*, f.65-70.
57 *Ibidem*, p.28; Ion Nistor, *Istoria Bisericii din Bucovina*, p.8 şi urm; Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I, Bucureşti, 1993, p.293-294.
58 ASS, fond Parohia Putna, doc. 1/1787, f.14-15.
59 Emanuel Turczynski, *Konfesion und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, 1976, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

N. A. URSU

PATERNITATEA LUI ALEXANDRU AMIRAS ASUPRA "CRONICII ANONIME" A MOLDOVEI DE LA 1661 PÂNĂ LA 1729

1. Controversa privitoare la paternitatea acestei cronici datează de la sfârşitul secolului trecut[1]. M. Kogălniceanu o editase, în anul 1846, drept "cronică anonimă", care a fost doar *tradusă* în greceşte de sulgerul Alexandru Amiras[2]. În anul 1897 însă, I. G. Sbiera *a demonstrat*, după cum vom vedea, că ea a fost nu numai tradusă, ci şi *elaborată* în româneşte de către Amiras. După anul 1900, numai N. Iorga[3] şi Giorge Pascu[4] au mai considerat această cronică drept operă sigură a lui Alexandru Amiras. Majoritatea cercetătorilor, de la D. Russo şi C. Giurescu până în prezent, au continuat să vadă în Amiras doar pe traducătorul ei în greceşte, dar puţini sunt cei care au încercat să argumenteze opinia aceasta. Ca atare, cronica a rămas cunoscută în literatură mai ales cu titlul de *Pseudo-Amiras*.

2. Pentru că argumentarea lui I.G. Sbiera a fost în general ignorată sau incomplet prezentată de către istoricii literari mai noi, o reproducem aici în citate mai largi, pentru a putea fi mai bine cunoscută de cititorii studiului de faţă. Această prezentare este necesară şi pentru faptul că lucrarea respectivă a filologului cernăuţean a devenit astăzi o raritate bibliografică. De altfel, tot cât mai complet vom prezenta şi argumentele cercetătorilor care au încercat să infirme concluzia lui I. G. Sbiera, pentru ca cititorul să poată aprecia pe loc, în cunoştinţă de cauză, consistenţa sau inconsistenţa lor.

După ce arată izvoarele primei treimi a cronicii, care este o compilaţie, Sbiera face următoarele observaţii cu privire la restul textului, în care sunt relatate evenimente dintre anii 1716-1729: "Această singură parte este opera originală a autorului cronicii, în sensul că aice el nu s-a folosit de alte izvoare, de întercălarea lor verbală, sau de rezumaturi de pe ele. Dar cine să fie acest autor ? Iată o întrebare la care ne vom încerca să răspundem cu însuşi contestul cronicii din partea ei ultimă. Dacă compărăm testul din ultima parte a acestei cronici cu curăspunzătoriul test din Cronica racoviţeană (N. Mustea) şi din a lui Ion Neculcea, un lucru ne surprinde foarte mult. Autorul anonim al acestei cronici întroduce, de la domnia a treia a lui Mihai Racoviţă încoace, în acţiune o persoană, după funcţiunea ei, mai puţin însămnată, pe care n-o aflăm figurând nici în Cronica racoviţeană (N. Mustea), nici în a lui Ion Neculea, dar pre care autorul nostru anonim n-o scapă din vedere de câte ori numai poate aduce câte

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol",
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ceva înainte. Această persoană este un A l e s a n d r u, mare uşeri şi apoi caminari în domnia a treia a lui Mihai Racoviţă, iar în întâia domnie a [lui] Grigori Ghica, mare sulgeri. Să ne întrebăm acuma ce lucruri mari a isprăvit acest Alesandru, ca să merite a fi amintat în istoria Moldovii ?". În continuare, I. G. Sbiera citează următoarele şapte locuri din cronică în care este menţionat, cu diferite atribuţii, acest Alexandru:

1. Domnitorul Mihai Racoviţă, împreună cu mai mulţi boieri, între care şi *"Alexandru vel uşer"*, însoţiţi de un corp de 600 de oameni călări, aşteaptă în zadar, la Copou, sosirea cătanelor (p.78)[5];

2. Din îndemnul marelui vizir, hanul i-a trimis lui Mihai Racoviţă drept ajutor împotriva cătanelor 20 000 de tătari, pe care domnitorul nu mai ştia cum să-i convingă să se întoarcă, fiindu-i de ajuns doar două, trei mii. "Şi cât au ostenit *uşeriul Alexandru* să-i întoarcă, şi nemică n-au isprăvit" (p. 84);

3. În urma unei înţelegeri cu comandanţii oştii tătare venite în ajutor, Mihai Racoviţă a hotărât ca aceasta să aibă o comandă unică, şi "den sfatul *uşerului Alexandru*, au îmbrăcat pe Aslanai Mărze cu căftan şi l-au făcut cap peste toată oastea tătărască" (p.85);

4. Întorcându-se solul polon Bekerski de la Odriu, însoţit de un agă al paşii de Hotin, "i-au pus şi domnul pe *Alexandru Amira vel uşer* să-l ducă până la margine, cu purtare de grijă" (p. 88);

5. Soldaţii generalului ungur Esterházy, trimişi de turci să ierneze în Iaşi, jefuiau populaţia locală, fapt pentru care Mihai Racoviţă primea numeroase plângeri. "Şi trimitea pe *cămănariul Alexandru* de-i tot aşedza" (p. 91).

6. Trecând solul polon Popiel prin Moldova, în drum spre Ţarigrad, "Mihai vodă n-au trimis înaintea lui nice un alai, ce numai pe *cămănariul Alexandru*, cu slugile sale, pentru care lucru au bănuit solul şi s-au mâniat, şi ispitindu-să să jăluiască paşii. Iară *cămănariul*, cu multă voroavă dulce şi cu plecăciune, au mângâiat pe sol, arătându-i că [...]. Iară când au sosit lângă Iaşi [...], au trimis Mihai vodă pe frate-său şi alţi boieri, împreună cu *cămănariul*, în tumpinarea solului [...]. Şi până la Galaţi au mers şi *cămănariul Alexandru* de l-au petrecut, şi de acolo trecând Dunărea solul, iară *cămănariul* s-au întors înapoi, cu cărţi de mulţămită de la sol" (p. 97);

7. La ceremonia primirii de către Grigore Ghica a caftanului de înnoire a domniei, "Sandul Sturdza vel vistier au cetit tâlcuirea fermanului, scos pe moldovenie de *Alexandru biv vel sulgeri*" (p. 144).

"Aceste lucruri atât de neînsemnate în sine - conchide I. G. Sbiera -, pre cari ceilalţi cronicari cu drept cuvânt le-au trecut cu vederea, pentru că le-au notat cu atâta predilecţiune autorul acestei cronici, trebuia să fi avut pentru el un înteres oarecare, de tot particular; şi acest înteres particular, după noi, n-a putut fi altul decât îndestularea amoriului propriu, de a-şi eterniza într-acest chip numele său. Deci, noi credem că acest A l e s a n d r u este autorul acestei cronici anonime, şi că acest Alesandru nu-i altul decât Alesandru Amiras, cu atâta mai vârtos fiindcă într-unul din locurile citate este însămnat chiar cu conumle lui. Într-această socotinţă ne întărim încă prin următoarele doauă considerări:

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

a. Descrierea domniei lui Grigore Ghica în această cronică este o curată apologie la adresa domnului şi a familiei sale. Nimică rău despre domnitor, sau în contra lui, ci numai laude şi înălţări [...]. Ba încă, spre a arăta mai vederat ilustritatea familiei şi rarele talente ale lui Grigore Ghica, autorul cronicii întercălează la începutul descrierii acestei domnii [...], după o cronică din Ţara Românească, încă şi descrierea domniei strămoşului şi a moşului lui Grigore Ghica, adecă a lui Giorgi şi Grigori din Ţara Românească. Cine altul ar fi putut scrie, cu atâte laude şi măguliri, domnia lui Grigori Ghica, dacă nu Alesandru Amiras, pre carele Grigori Ghica l-a îndemnat mai apoi ca să trăducă în grecească vulgară întreaga istorie a Moldovii de la întâiul ei descălecat până în zilele sale ?

b. Însăşi cronica ni mărturiseşte că firmanul pentru înnoirea domniei lui Grigori Ghica în 1729 a fost trădus româneşte «de Alesandru biv vel sulger». Limba şi stilul acestei traducţiuni foarte bune întru nimică nu se deosebeşte de limba şi de stilul din celălalt contest al cronicii. Acesta credem că încă este un argumânt puternec în favoarea autoriei lui Alesandru Amiras. Deci, noi, răzimaţi pe cele espuse mai sus, atribuim lui Alesandru Amiras cronica aceasta"[6].

3. În capitolul consacrat *Cronicii anonime a Ţării Moldovei (Pseudo-Amiras)* din tratatul de *Istoria literaturii române*, Ariadna Camariano-Cioran exclude posibilitatea ca Alexandru Amiras să fie autorul cronicii, invocând următoarele argumente: "Dovadă că autorul cronicii nu este Alexandru Amiras este faptul că în nici o copie românească - şi sunt multe - Amiras nu apare ca autor. Un alt argument care contestă paternitatea lui Amiras este limba cronicii: ea nu trădează, prin stângăcii şi străinisme, în special prin grecisme, un autor grec. Ca orice cronică a epocii, are multe slavonisme şi turcisme, dar puţine grecisme. Turcismele sunt de multe ori deformate, de pildă *saivat*, în loc de *saivan* (cort de câmp). Nu suntem siguri dacă aceste forme corupte ale turcismelor provin de la autor, sau au căpătat aceste deformări în urma repetatelor copieri. Dacă se datoresc autorului, vin să întărească supoziţia că textul românesc al cronicii nu a fost scris de Amiras, căci acesta era un bun cunoscător al limbii turceşti şi tătăreşti. În cronica atribuită lui sunt intercalate câteva acte oficiale, firmane turceşti sau acte tătăreşti, precizându-se că au fost traduse de Amiras. Un al treilea argument, care de asemenea ar contesta paternitatea lui Amiras, este faptul că de-a lungul cronicii se vorbeşte de repetate ori despre persoana lui, dar totdeauna la persoana a treia [se dau exemplele cunoscute, n.n.]. Dacă Amiras ar fi fost autor, n-ar fi vorbit despre sine la persoana a treia, ci la întâia, cum fac alţi cronicari, de exemplu Neculce"[7]. Pentru Ariadna Camariano-Cioran, autorul necunoscut este "un boier de curte, un intim al lui Grigore Ghica" şi "face parte din rândurile boierimii privilegiate, poziţia lui de clasă este clară"[8]. Netemeinicia acestor "dovezi"va rezulta din observaţiile şi comentariile noastre şi ale altor cercetători, pe care le vom prezenta mai jos.

4. La începutul studiului introductiv al ediţiei din 1975 a cronicii, Dan Simonescu afirmă: "Lucrarea de faţă dovedeşte că Amiras nu este autorul"[9], iar în capitolul intitulat *Autorul cronicii*, după ce prezintă pe scurt argumentarea lui I. G. Sbiera, el îşi argumentează astfel afirmaţia:

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

1. "Pasajele 1-6, din cele şapte [citate şi de noi mai sus, vezi **2.**], arată că Alexandru Amiras a fost un slujitor foarte apreciat de Mihai Racoviţă, care i-a încredinţat diferite misiuni importante în legătură cu întărirea bunelor relaţii cu popoarele vecine: tătarii, ungurii, polonii. Orientându-ne după obiceiul general de a scrie al cronicarilor noştri, un asemenea slujitor ar fi trebuit să-l înfăţişeze pe Mihai Racoviţă ca pe un domn bun. Realitatea este însă opusă: Racoviţă - scrie autorul - a fost un domn lacom de bani. Slujitorii cei mai devotaţi l-au capătat de duşman [...]. Concluzia nu poate fi, deci, cea trasă de Sbiera, ci una opusă: nu Amiras, cel ajutat de Mihai Racoviţă, a scris cronica, ci unul dintre cei nemulţumiţi de domnia voievodului".

2. "S-a spus de către Sbiera şi Iorga că autorul, Amiras, este un admirator şi un protejat al lui Grigore Ghica, a cărui domnie o înfăţişează în mod strălucitor. «Admirator» da, dar din cronică nu reiese că ar fi fost şi un protejat. Noul domn nu l-a ridicat în vreo dregătorie superioară; singura sarcină pe care i-a dat-o a fost să traducă firmanul turcesc pentru înnoirea domniei. Această limitată apreciere a lui Amiras din partea lui Grigore Ghica nu ne dă dreptul de a-l socoti pe Amiras drept cronicarul ales de domnitorul Ghica pentru a-i glorifica domnia".

3. "Amiras a fost un om de cultură de la care ne-au rămas trei opere istorice, dintre care două în greceşte: *traducerea* istoriei Moldovei în compilaţia Nicolae şi Miron Costin, traducerea cronicii anonime 1661-1733 (ms. Parisinus 6), a treia fiind «adevărata istorie a lui Carol al XII-lea, regele Suediei ...», transmisă nouă numai în traducerea italiană [...]. Acest Amiras, ambiţios de a-şi arăta numele pe scrierile lui, «plin de amor propriu» (Sbiera), desigur şi-ar fi semnat numele şi pe cronică, dacă ar fi fost autorul ei. Paternitatea ar fi indicat-o măcar în traducerea grecească, dar în titlul acesteia el spune clar că este numai traducător".

4. "Un alt argument împotriva paternităţii lui Amiras este, ca să zicem aşa, de ordin lingvistic. Amiras ca traducător se dovedeşte că nu ştia bine româneşte. Necunoscând sensul unor cuvinte româneşti, le-a reprodus ca atare, dar dându-le desinenţe greceşti: κουρτανος (curtean), βαταχον (vătaf) ş.a. Alteori a omis cuvintele neînţelese, cazul cuvântului *fotaze* (acoperemânt de pânză pentru împodobirea cailor). Dimpotrivă, cronica este scrisă într-o românească neaoşă, cu expresii populare şi cu sensurile arhaice obişnuite în limba cronicarilor" [urmează mai multe exemple - n.n.], care "dovedesc un autor român, iar nicidecum pe grecul Amiras, care, după cum am văzut, nu ştia bine româneşte", iar într-o notă Dan Simonescu adaugă: "O nouă dovadă că Amiras nu ştia bine româneşte sunt înseşi traducerile făcute de el din limbile turcă şi tătară [...]. Suretele şi hogeturile traduse au fraze lungi, confuzii şi repetiţii plictisitoare".

5. "Din analiza cronicii, mai ales a primelor domnii, s-a văzut că autorul ţine cu authotonii, cu «pământenii» - cum zice el -, lăudând pe toţi domnii care făceau dreptate pământenilor, nu străinilor. În altă parte, combătând introducerea unor biruri noi, el spune că pe «pământul nostru» n-au fost asemenea biruri. Am mai văzut că autorul

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

arată - în partea de compilaţie a cronicii - chiar unele sentimente de antipatie faţă de greci. Deci autorul nu este un grec, un străin, ci un român".

Încercând apoi să stabilească originea socială şi formaţia culturală a autorului anonim în lumina informaţiilor oferite de cronică, Dan Simonescu observă că "el spune că boierii nu trebuie să plătească birurile *ţărăneşte*, adică în rând şi la fel cu ţăranii. Domnii care au pretins asemenea prestări de impozite nu sunt *cinstitori* cu boierii, nu le acordă respectul, cinstea ce li se cuvin. Asemenea idei demonstrează originea aristocratică a autorului. Dar, acesta este, în acelaşi timp, şi un admirator al învăţăturii; el semnalează ca ceva deosebit cultura domnilor Constantin Duca, Dimitrie Cantemir, Nicolae Mavrocordat şi are dispreţ pentru neştiutorii de carte [...]. Autorul cronicii este om de cultură, probabil un boier cu învăţătură, cu lecturi de cărţi străine, din care împrumută neologisme [sunt citate mai multe neologisme aflate în cronică - n.n.]. Acest boier, autorul cronicii, criticând domnia lui Racoviţă, nu face altceva decât a răspunde celor două cronici racoviţene: cea asociată cu cronica buhuşenească şi cea a lui Muste în versiunea ei completă, ambele anterioare cronicii 1661-1733 şi vădit favorabile lui Mihai Racoviţă. Este greu a identifica cu precizie numele acestui boier, şi o identificare ipotetică este inutilă. El a scris din îndemnul lui Grigore Ghica, succesorul în domnie, din septembrie 1726, al lui Mihai Racoviţă. Grigore Ghica nu se putea probabil mulţumi cu o înregistrare, dacă nu răuvoitoare, totuşi sumară şi palidă, a domniei lui, cum este aceea din amintita versiune a cronicii lui Muste".

Deasa menţionare a lui Alexandru Amiras în cronică este explicată de Dan Simonescu în felul următor: "Amiras, contemporan cu evenimentele, dornic de parvenire, nu a fost cu totul străin de cele scrise. El a ţinut, probabil, să i se amintească în mod obiectiv, ca să nu supere pe nimeni, fără exagerarea meritelor, acele sarcini îndeplinite de el în timpul domniei lui Racoviţă. A ajutat pe autor, mulţumind în acest fel şi pe Grigore Vodă Ghica, oferindu-i în traducere românească mai multe materiale turceşti şi tătărăşti, care pun într-o lumină deosebit de strălucitoare personalitatea domnitorului [...]. Dar intervenţia lui Amiras în legătură cu cronica 1661-1733 atinge punctul culminant când primeşte din partea domnitorului sarcina de a o traduce în limba greacă, împreună cu întreaga compilaţie, care începea de la facerea lumii, trecea la întemeierea Moldovei (Dragoş) şi urma cu istoria ţării până în zilele lui Grigore Ghica. Acest corp de cronici, care prezenta istoria ţării pe o perioadă atât de mare de timp, constituia titlul de glorie al domnului, al divanului şi cancelariei sale"[10].

5. În recenzia ediţiei din 1975 a cronicii, D. Velciu îl propune drept autor al ei pe logofătul Constantin Costache, invocând în sprijinul acestei ipoteze următoarele indicii:

"Mai întâi, câteva linii generale, aşa cum rezultă din spiritul în care este scrisă cronica şi cum subliniază, în studiul introductiv, Dan Simonescu, ca şi alţi exegeţi ai cronicii: mare boier, se bucură din plin de favorurile lui Grigore Ghica, pe care îl laudă, este cu certitudine autohton, cunoscând foarte bine limba română, este un boier

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

instruit, care «să pune tari în prici cu domnii şi cu alţii pentru ţară», cum subliniază Neculce în panegiricul pe care i-l face la moarte.

În al doilea rând, cronica evidenţiază repetat pe Costăcheşti, persoana lui Constantin Costache apărând nu mai puţin de 14 ori în cuprinsul ei; personajul în cauză este un apropiat al lui Grigore Ghica, beneficiind de cele mai înalte favoruri dregătoreşti (mare logofăt, caimacan).

În al treilea rând, un indiciu frapant, care explică, totodată, de ce cronica se opreşte, nemotivat altfel, către sfârşitul anului 1729 [Constantin Costache a fost la un moment dat arestat de Grigore Ghica pentru nişte uneltiri - n.n.]. *Socotim că Grigore Ghica avea suficiente motive pentru a-i ridica fostului său apropiat, care îl trădase, dreptul de a scrie, în continuare, cronica domniei lui* [...].

În fine, un ultim indiciu, care ne confirmă că acest Constantin Costache, dregătorul trecut prin atâtea ranguri, *avea posibilitatea şi capacitatea de a scrie: la începutul carierii* sale dregătoreşti, înainte de a deveni vel comis, prin 1704-1706, el a deţinut şi funcţia de *logofăt al treilea*, echivalând cu cea de secretar al cancelariei domneşti, mâna dreaptă a marelui logofăt [...]. O atare funcţie presupune oarecare cultură, deprinderea de a scrie, orientarea în problemele interne şi externe ale ţării"[11].

6. Inconsistenţa argumentelor prin care Dan Simonescu a încercat să nege paternitatea lui Alexandru Amiras asupra acestei cronici a fost demonstrată în bună parte de către Const. A. Stoide, în anul 1976[12].

Discutând primul argument invocat de Dan Simonescu, potrivit căruia Mihai Racoviţă l-a preţuit pe Amiras, iar acesta, în loc să-l laude (dacă el ar fi fost autorul cronicii), l-a blamat, C. A. Stoide observă, pe drept cuvânt, că "ceea ce Dan Simonescu consideră drept «preţuire» din partea lui Mihai Racoviţă pentru Amiras, şi care preţuire ar fi fost de natură să-l împiedice pe cronicar, dacă el ar fi în adevăr Amiras, să vorbească de rău pe domnitor, sunt numai acţiuni în legătură cu îndatoririle ce reveneau uşerului, redate însă în cronică în mod tendenţios; i se atribuie roluri pe care le putea avea, el fiind întotdeauna în aceste însărcinări numai auxiliarul unui boier mare în funcţie sau *biv*. Lucrurile n-ar mai trebui discutate, căci ele au fost judicios puse la punct de I. G. Sbiera [...]. Dacă se ţine seamă însă de rolul atribuit în cronică lui Amiras,suntem nevoiţi să admitem că, mai curând, relatarea acestui rol e menită să dovedească teza ingratitudinii domnului faţă de o slugă credincioasă, cum era Amiras. Era în aceasta, fără îndoială, şi o scuză a lui Amiras pentru faptul de a fi trecut de partea lui Grigore vodă, rivalul lui Mihai vodă [...]. Teza unei alte persoane care să fi scris o cronică în care este astfel prezentat acest modest slujbaş domnesc nu pare plauzibilă".

Cu privire la "antigrecismul" pe care Dan Simonescu crede că l-a surprins în cronică, C. A. Stoide arată că nu despre "greci" este vorba în cronică, ci despre cei circa 200 de "seimeni" cu care a venit Constantin Duca de la Ţarigrad, "care nu erau *greci*, ci lefegii sud-dunăreni de origine diferită: albanezi, iuruci musulmani, bulgari, sârbi, macedoneni. Autorul cronicii blamează pe Duca nu pentru că a adus «greci» cu

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

dânsul, ci pentru că a încărcat ţara cu cheltuieli [...]. În concluzie, nu se poate vorbi despre o atitudine antigrecească în cuprinsul *Cronicii anonime*".

Observaţiei lui Dan Simonescu că Grigore Ghica nu l-ar fi protejat pe Amiras, deoarece "nu l-a ridicat în vreo dregătorie superioară", C. A. Stoide îi răspunde prin amintirea faptului că Ghica este cel care i-a acordat lui Amiras rangul de vel sulger.

După ce discută argumentele destul de fragile invocate de Dan Simonescu pentru a dovedi faptul că Amiras nu ştia bine româneşte, C. A. Stoide conchide: "În ceea ce priveşte cunoaşterea limbii române de către Amiras, e de presupus că împrejurările în care a fost pus Alexandru Amiras şi timpul petrecut în ţară, pentru el, care era un cărturar, probabil şi cunoscător al limbii latine, i-a fost suficient să deprindă limba română în aşa măsură pentru a scrie o cronică. Despre Grigore Ghica se afirmă în *Cronica anonimă* că a învăţat limba ţării numai în şase luni. Iar cât despre N. Mavrocordat, încă de la începutul domniei a doua el singur afirma că «pricepem deja limba ţării». E întrebarea dacă Amiras, în mai bine de două decenii petrecute în ţară, să nu fi putut învăţa limba, pentru a scrie o cronică?".

În acelaşi studiu[13], C. A. Stoide respinge şi argumentele total neîntemeiate invocate de D. Velciu în atribuirea acestei cronici logofătului Constantin Costache. "Trebuie să mărturisesc - încheie Stoide, cu fin umor - că nu văd pe marele logofăt Constantin Costache, între altele, povestind cu lux de amănunte isprăvile, cu mult exagerate sau lipsite de orice semnificaţie, ale «marelui uşăr» şi «cămănarului» Alexandru Amiras!".

Într-un studiu publicat în anul 1993, D. Velciu a încercat să combată observaţiile judicioase ale lui C. A. Stoide, reluând atât argumentele invocate de Dan Simonescu că această cronică nu poate fi opera lui Amiras, cât şi demonstraţia proprie că ea a fost scrisă de logofătul Constantin Costache. Ca şi în recenzia din 1976 a ediţiei întocmită de Dan Simonescu, Velciu nu aduce însă nici o dovadă incontestabilă în argumentarea sa[13bis].

7. Ca şi în cazul altor discuţii controversate de paternitate literară, constatăm şi aici că istoricii şi filologii care şi-au propus să soluţioneze problema paternităţii acestei cronici (excepţie face doar I. G. Sbiera) nu au studiat textul ei, cu atenţia cuvenită, şi sub aspect lingvistic. După cum am văzut, I. G. Sbiera observase că limba şi stilul "traducţiunii foarte bune", de către "Alexandru biv vel sulger", a firmanului de înnoire a domniei lui Grigore Ghica, în anul 1729, "întru nimica nu se deosebeşte de limba şi stilul din celălalt contest al cronicii. Acesta credem că este încă un argumânt puternec în favoarea autoriei lui Alesandru Amiras". Chiar dacă Sbiera nu a adus şi dovezile de rigoare în sprijinul acestei afirmaţii, observaţia sa trebuie verificată cu deosebită atenţie, pentru că analiza limbii şi a stilului oricărei scrieri anonime, mai ales literare, oferă datele cele mai concludente privitoare la paternitatea ei. Or, în prezentarea pe care o face argumentării lui I. G. Sbiera, Dan Simonescu a ignorat acest al doilea "argumânt puternec" invocat de filologul cernăuţean, afirmând: "El invocă *un singur argument*: prezenţa în cronica celor două domnii a şapte pasaje în care se vorbeşte despre Alexandru Amiras ca părtaş la evenimente"[14].

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Ocupându-se de izvoarele cronicii, Dan Simonescu afirmă: "Cronicarul foloseşte documente turceşti şi tătăreşti, pe care le reproduce *întregi*, în traducerea lui Amiras, care, după cum vom vedea (capitolul *Autorul cronicii*), l-a ajutat pe autor, procurându-i-le [...]. Cronica studiată de noi este prima cronică în româneşte care, folosind izvoare orientale, renunţă la rezumarea şi interpretarea lor, preferând publicarea *in extenso*, nu în limbile originale, în traducerea lui Amiras. O singură dată este amintit numele lui Amiras ca traducător [...] Însă, fără să greşim, putem generaliza că şi celelalte şase documente orientale au fost traduse tot de Alexandru Amiras, pentru că el era în acea vreme la curtea lui Grigore Ghica interpretul de limbi orientale"[15]. Aceste şapte documente sunt următoarele[16]: 1. Zapisul mârzacilor tătari dat lui Mihai Racoviţă, prin care aceştia se angajează să nu mai prade Moldova (p.85); 2. Scrisoarea împăratului otoman către regele Poloniei, asigurându-l de pace şi chiar de ajutor militar (p.87); 3. Scrisoarea tătarilor nohai către împăratul otoman, din 15 martie 1728, după potolirea răscoalei lor împotriva hanului (p.148); 4. Firmanul sultanului pentru înnoirea domniei lui Grigore Ghica (p.144-145); 5. Scrisoarea de felicitare a vizirului către Grigore Ghica, cu prilejul înnoirii domniei (p.145-146); 6. Suretul hogetului din 6 septembrie 1729, făcut în numele hanului Mengli Gherei, care reglementează relaţiile dintre tătari şi moldoveni în Bugeag (p.150-152); 7. Suretul zapisului dat de tătarii nohai lui Grigore Ghica, la 6 septembrie 1729, cu angajamentele acestora privitoare la locurile de păşunat alę Moldovei din Bugeag (p.152-155).

Documentele menţionate, traduse din turceşte de către Alexandru Amiras, reprezintă peste nouă pagini dactilografiate standard, deci un text suficient pentru o comparaţie edificatoare a limbii şi stilului lor cu limba şi stilul restului cronicii. Încercând să demonstreze că "Amiras ca traducător [în greceşte - n.n.] se dovedeşte că nu ştia bine româneşte", Dan Simonescu invocă drept dovadă şi "înseşi traducerile [româneşti - n.n.] făcute de el din limbile turcă şi tătară", care "au fraze lungi, confuzii şi repetiţii plictisitoare"[17], dar când arată că "dimpotrivă, cronica este scrisă într-o limbă neaoşă, cu expresii populare şi cu sensuri arhaice obişnuite în limba cronicarilor", între exemplele citate pentru a dovedi acest lucru Dan Simonescu include şi câteva cuvinte şi expresii extrase tocmai din... documentele traduse de Amiras[18]. În realitate, după cum vom vedea, limba şi stilul celor şapte documente traduse de Amiras din turceşte "întru nimică nu se deosebeşte de limba şi stilul din celălalt contest al cronicii", aşa cum a observat I. G. Sbiera, referindu-se doar la traducerea de către Amiras a firmanului de înnoire a domniei lui Grigore Ghica, pe care el o apreciază, pe drept cuvânt, o "traducţiune foarte bună". Pentru a ilustra comunitatea aceasta lingvistică a documentelor respective şi a restului cronicii, citâm doar câteva exemple mai semnificative, întregind şi consolidând astfel cel de-al doilea "argumânt puternec" prin care I. G. Sbiera a dovedit paternitatea lui Alexandru Amiras asupra cronicii.

7.1. Verbul ***a se apuca*** "a se angaja". În documentele traduse de Amiras: "scriem şi mărturisim că *ne-am apucat* să mergem la neprieteni şi, cu agiutoriul lui Dumnedzău, să-i gonim" (p.85)[19], "carii dentre noi vor fi lăcuitori în Ţara Moldovii *să apucă* să ţie toate acele făgăduinţă" (p.138), "osăbit de aceasta, *apucându-ne* noi să

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

dăm măriii sale [...] alâm îndoit pe bucatele noastre" (p.153), "iară de nu le-om strâca, pecum *ne apucăm*, oamenii măriii sale să aibă voie a le da foc" (p.154), "pentru care şi noi *ne-am apucat* ca să dăm deplin, pecum însămneadză în hoget" (p.154), "şi noi *ne-am apucat* ca, de om păşi cât de puţin afară den hotarul acestui zapis, măria sa [...] să aibă voie a ne goni" (p.155). În restul cronicii: "deci spahiii nevrând nicidecum să-i dea [...], *apucându-să* ei să facă ardz pecum au priimit 4 000 de oameni den raiaoa Moldovii" (p.93), "iar tătarâi [...] s-au rugat să mijlocească la Mihai vodă, *apuncându-să* să dea dzăciuială den roada pământului" (p.97), "scriindu-i să margă, *apucându-să* pe capul lui că ce rău îi va vini, să fie pe sufletul lui" (p.109).

7.2. Adverbele de mod ***făţiş*** şi ***furiş***, corelate în construcţii similare. Într-un document tradus de Amiras: "şi noi cerem de la moldoveni toate ce ne-au luat *făţiş*, sau *furiş*, adecă robi, roabe, bucate..." (p.151). În restul cronicii: "multe bucate omeneşti a săracilor apuca, şi *furiş*, şi *făţiş*, de le mânca" (p.91).

7.3. Locuţiunea adverbială de mod ***despre îmbe părţile***. Într-un document tradus de Amiras: " a se îndrepta şi a să aşădza pâra aceasta *despre îmbe părţili*..." (p.151), "a să curma pâra *despre îmbe părţili* cunoscându-să a fi un lucru greu..." (p.151), "au socotit *despre îmbe părţili*..." (p.151), "deci vichilii *despre îmbe părţili* într-acesta chip învoindu-să..." (p.151). În restul cronicii: "s-au bătut oştile *despre îmbe părţile* câteva ceasuri" (p.68), "la care dzua bună nu puţină plângere au fost *despre îmbe părţile*" (p.147).

7.4. Locuţiunea adverbială de mod ***într-acest(a) chip***. În documentele traduse de Amiras: "tot *într-acesta chip* vei sluji" (p.144), "*într-acest chip* să te porţi" (p.146), "*într-acesta chip* arătându-şi jaloba" (p.150), "*într-acesta chip* arătând şi nohaii strâmbătatea" (p.151), "şi *într-acesta chip* să se curme toate cuvintele" (p.151), "*într-acesta chip* învoindu-să" (p.151), "*într-acesta chip* au dat răspunsul" (p.153), "*într-acesta chip* ne-am legat" (p.155). În restul cronicii: "au grăit cu aga *într-acesta chip*" (p.63), "şi *într-acesta chip* primiia şi leşii" (p.71), "au scris câte un zapis şi au dat în mâna domnului, *într-acest chip* scriind" (p.85), "şi *într-acest chip* s-au făcut a nu vedé" (p.94), "făcut-au şi acest zapis [...], *într-acest chip* scriind" (p.138), "fermanul împăratului *într-acest chip* scria" (p.144), "i-au făcut şi zapis [...], *într-acest chip*" (p.149).

7.5. Complementul circumstanţial cumulativ ***osăbit de aceasta***. În documentele traduse de Amiras: "şi, *osăbit de aceasta*, tu eşti cirecul nostru cel ales" (p.145), "şi, *osăbit de aceasta*, apucându-ne noi să dăm ..."(p.153). În restul cronicii: "şi, *osăbit de aceasta*, i-au chivernisit Grigorie vodă pe nohai de i-au făcut şi zapis" (p.149). Adjectivul (şi adverbul) ***osăbit*** apare şi în alte construcţii, atât în documentele traduse de Amiras (p.145, 152) cât şi în restul cronicii (p.56, 127, 137, 145).

7.6. Complementul prepoziţional instrumental ***prin mijlocirea*** + un atribut. În documentele traduse de Amiras: "carii, *prin mijlocirea* oştii de Crâm, ne-au chemat faţă..." (p.138), "părăsindu-să toată dovaoa şi pricea [...], *prin mijlocirea* vichilior neamului nohăiesc" (p.151). În restul cronicii: "şi au trimis cărţile [...] *pren mijlocirea* prietinilor ce avea la împărăţie" (p.46), "au stătut cu nohaii la divanul hanului, *prin*

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

mijlocirea hanului" (p.149). Acest complement prepoziţional apare în restul cronicii şi sub formele ***pren mijlocul*** (p.55, 64, 83, 109, 113, 116, 129, 141), ***cu mijlocirea*** (p.56, 137), ***cu mijlocul*** (p.61).

7.7. Propoziţii enunţiative reale construite în mod similar, al căror subiect este substantivul ***pricina***. În documentele traduse de Amiras: "*Pricina* acestui zapis *este* că noi, de câteva ori fiind vinovaţi..." (p.138), "*Pricina* aceştii scrisori adevărat *aceasta este*, adecă la anul..." (p.150), "*Pricina* acestui zapis *este* precum în anul..." (p.152). În restul cronicii, "Iară *pricina* maziliii lui aşa de curund *este aceasta*. În vremea aceea..." (p.43), "Şi aceasta au fost pricina de l-au făcut domn" (p.66), "s-au întors la turci, şi *pricina* întoarcerii lui *au fost aceasta*. Avea Băsărabă vodă atunce..." (p.67), "Şi *pricina* pentru care s-au rădicat unii den boieri asupra domnului [...] *aceasta este*" (p.75), "dar cea mai de pe urmă *pricină aceasta au fost* a maziliii lui" (p.100).

7.8. Într-un document tradus de Amiras este folosit neologismul de provenienţă latină *corespondenţie*: "ne-am făgăduit de acmu nainte să tăiem toată *corespondenţia* şi prieteşugul cu acei ce-au fugit" (p.139). Un număr relativ mare de asemenea neologisme de provenienţă latină (sau italiană ori polonă) apar şi în restul cronicii: *baron* (p.69), *bărată* "beretă" (p.125), *canţelar* (p.116), *chesar* "împărat (al Austriei)" (p.75, 89), *comendant* (p.76), *furmă* (p.143), *ghenăral* (p.68, 69, 71; şi *ghenărar*, p.69, 76, 82, 83, 88, 89, 90, 91), *gubernat* "guvernator" (p.59), *mareşal* (p.69), *muzică* (p.146), *ofiţer* (p.73, 88, 91, 115), *protecţie* (p.119), *răspundenţie* "corespondenţă" (p.83), *saxon* (p.87), *săcritar* (p.87), *sinior* (p.69), *testament* (p.71, 124). Aşa cum au observat G. Pascu[20], Dan Simonescu[21] şi C. A. Stoide[22], aceste neologisme arată că autorul cronicii a fost un om cult, care ştia latineşte şi, probabil, italieneşte. Relatând faptul că Grigore Ghica a învăţat limba română în numai şase luni, cronicarul îşi explică performanţa astfel: "ce poate că şi limba lătinească [şi cea] francească, ce la ştia toate, l-au deşchis aşe curând la limba moldovenească" (p.125-126). Este de presupus că numai un om care constatase prin experienţă proprie afinitatea dintre latină, italiană şi română, precum şi avantajul cunoaşterii primelor două limbi pentru achiziţionarea în timp scurt a românei putea face o atare observaţie. Or, după cum se ştie, înainte de a veni în Moldova, Alexandru Amiras, care era un om cultivat, fusese, prin anii 1712-1714, secretarul lui Hyltéen, ambasadorul lui Carol al XII-lea, regele Suediei, la Constantinopol, calitate în care el trebuia să cunoască latina şi italiana, limbile diplomatice ale timpului.

7.9. Menţionăm şi prezenţa în întreaga cronică a formelor regionale şi familiare ale indicativului prezent al verbului auxiliar ***a vrea*** din componenţa viitorului, presupunând că aceste forme nu au putut fi introduse în manuscrisul editat de Dan Simonescu şi în alte manuscrise ale cronicii de către copişti. De exemplu, în documentele traduse de Amiras: *om avea* (p.152), *om păşi* (p.153, 155), *or arăta* (p.154), *or avea* (p.154), *or fi* (p.153). În restul cronicii: *a da* (p.130), *a fi* (p.131), *a isprăvi* (p.132), *a strânge* (p.79), *a vrea* (p.128), *or agiunge* (p.130), *or avea* (p.62), *or bate* (p.72), *or da* (p.75), *or fugi* (p.53), *or isprăvi* (p.130), *or lua* (p.61) şi multe altele; cf. şi p.45, 48, 61, 63, 69, 72, 79, 99, 103, 117, 128, 129, 130, 132, 135.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

8. Faptul constatat mai sus că limba documentelor traduse de Amiras are numeroase particularităţi comune cu cea a restului cronicii, că este *identică* cu aceasta, confirmă deci observaţia citată a lui I. G. Sbiera. Unitatea lingvistică şi stilistică a întregii cronici constituie *dovada peremptorie* că ea a fost redactată în româneşte de Amiras. În consecinţă, constituie mărturii sigure ale paternităţii sale asupra cronicii şi cele şapte locuri din text în care Amiras se menţionează, atribuindu-şi merite exagerate în îndeplinirea unor însărcinări relativ modeste, aferente slujbelor avute de el, aşa cum au arătat I. G. Sbiera şi C. A. Stoide. Încercările unor cercetători mai noi de a infirma argumentarea lui Sbiera şi de a atribui cronica altei persoane nu mai aveau deci nici o motivaţie, pentru că autorul ei fusese de multă vreme identificat. Readucerea în discuţie a acestei probleme şi "dovezile" aduse împotriva argumentării lui I. G. Sbiera au probat doar lipsa de spirit critic a cercetătorilor respectivi.

9. Fireşte, cronica trebuie reeditată sub numele lui Alexandru Amiras. O nouă ediţie critică a acestei cronici este necesară şi pentru faptul că ediţia din 1975, întocmită de Dan Simonescu, are ca text de bază un manuscris de prin anii 1730-1740, iar ca variantă, *în mod inutil*, textul unui manuscris de pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea, "o prelucrare faţă de arhetip", în care "copistul (sau altul) a stilizat mai concentrat pasajele lungi, uneori chiar prolixe, ale modelului său". Motivul opţiunii editorului pentru această variantă este că ea "permite să se vadă procesul de transformare la care erau supuse textele vechi din partea copiştilor"[23]. Or, după cum se ştie, ediţiile întocmite pe baza copiilor unor scrieri ale căror originale s-au pierdut trebuie să aibă în aparatul critic variantele care conţin informaţia considerată a fi cea mai apropiată de arhetip, care pot contribui la reconstituirea cât mai fidelă a textului original, nu pe cele care, în mod evident, au fost mai mult sau mai puţin transformate de copişti.

Studiul limbii acestei cronici şi comparaţia prin sondaje făcută cu acest prilej între textul editat de Dan Simonescu şi cel aflat în alte trei copii (ms.62 şi 2 717 de la BAR şi ms.53 de la Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române[24]) ne-au arătat că stema manuscriselor stabilită de editor[25] necesită o importantă modificare. Considerând că observaţiile noastre vor putea interesa pe cercetătorul care va întocmi noua ediţie critică a cronicii lui Amiras, le comunicăm aici.

Prima grupă din stema stabilită de Dan Simonescu cuprinde manuscrisele C (aşa-zisul ms. Gheorghiu, astăzi pierdut, dar reprezentat în mare măsură de ediţia cronicii publicată de M. Kogălniceanu), I (ms.V-25 de la Biblioteca Centrală Universitară din Iaşi) şi K (ms.62 de la Biblioteca Academiei Române, copiat de Ienache Cogălniceanu), "care au ca particularitate comună că se încheie cu un adaos despre turnul cu ceasornic ridicat de Grigore Ghica deasupra porţii curţii domneşti [...] Acest adaos n-a existat în cronica originală, care s-a terminat cu evenimentele din 1729 [...] O altă particularitate comună grupei este că după cronica Moldovei 1661-1733 urmează în cele trei manuscrise cronica Moldovei 1733-1774, atribuită lui Ienache Cogălniceanu [...] Legătura dintre cele două cronici este directă. Mss. C, I, K sunt independente unul de altul, dar derivând toate dintr-un model comun, azi pierdut (X^1), pe care fiecare l-a prelucrat deosebit şi anume: C pare a fi cel mai îngrijit şi mai fidel

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

modelului său. Cu excepţia finalului introdus în X^1, C se apropie de însăşi cronica originală (X). I este o prelucrare scurtată prin masive concentrări stilistice, dar şi prin omisiuni care ating fondul [...] K este o copie făcută cu mari neglijenţe în raport cu modelul său: cum am văzut la descrierea manuscrisului, copistul Ienache Cogălniceanu adaugă şi omite după bunul său plac"[26].

După cum vom vedea, observaţiile citate privitoare la cele trei manuscrise *nu corespund realităţii*. În primul rând, nu toate trei sunt "independente unul de altul" şi nici nu derivă toate "dintr-un model comun, azi pierdut (X^1), pe care fiecare l-a prelucrat deosebit". În studiul consacrat paternităţii cronicii 1733-1774 am demonstrat faptul că textul acestei cronici (care se dovedeşte a fi opera lui Ienache Cogălniceanu) a fost reprodus în compilaţiile din ms. Gheorghiu şi ms.V-25 după ms.62, dar nu independent, ci direct după ms.62 a fost copiat textul din ms. Gheorghiu, iar textul din ms.V-25 este copia acestuia[26bis]. Ms.V-25 reprezintă copia întregii compilaţii aflată în ms. Gheorghiu. Cronica lui Alexandru Amiras nu a fost însă reprodusă în ms. Gheorghiu tot după ms.62, căci în ediţia lui M. Kogălniceanu (şi în ms.V-25) textul ei nu conţine şi cele trei interpolări ale lui Ienache Cogălniceanu, semnalate de Dan Simonescu[27]. Admiţând că interpolările întâi şi a treia puteau fi eliminate, căci se referă la evenimente posterioare primei domnii a lui Grigore Ghica, textul interpolării a doua ar fi putut rămâne integral. Atât cronica lui Amiras cât şi cea a lui Ienache Cogălniceanu (probabil şi alte cronici din compilaţia respectivă) au suferit în copia din ms. Gheorghiu numeroase modificări. La rândul ei, şi copia din ms.V-25 prezintă unele diferenţe faţă de textul editat de M. Kogălniceanu după ms. Gheorghiu, care se pot datora şi intervenţiei lui Kogălniceanu în textul editat de el. Întrucât ms. Gheorghiu a fost folosit în ediţia lui M. Kogălniceanu, atât pentru cronica lui Ienache Cogălniceanu (cum a demonstrat C. Giurescu[28]) cât şi pentru cea a lui Alexandru Amiras (cum a demonstrat Dan Simonescu[29]), multe dintre diferenţele manuscrisului V-25 (I) faţă de ms.238 (G), ales de Dan Simonescu drept text de bază pentru ediţia sa, se găsesc şi în textul cronicii lui Amiras editat de M. Kogălniceanu. Aşadar, ms. Gheorghiu (reprezentat de ediţia lui M. Kogălniceanu) şi ms.V-25 constituie o subgrupă în stema manuscriselor cronicii lui Amiras, însă nu împreună cu ms.62 (K), nici subordonată unui presupus intermediar X^1. Această subgrupă trebuie subordonată unui manuscris din ramura G, căci, după cum vom vedea, C nu se apropie "de însăşi cronica originală", ci, ca şi copia lui (I), "este o prelucrare scurtată prin masive concetrări stilistice..." a unui manuscris al ramurii G. Comparaţia câtorva fraze din manuscrisele la care ne referim va lămuri pe deplin lucrurile. De exemplu: "Şi cu mare pagubă s-au întors la ţara lor cu cai *stătuţi*" (ms.238, ed. Sim., p.57; ms.53, Cluj, f.346^r; ms.62, f.13^v; în ms.2717, f.10^v, lipseşte fraza), "... cu cai *spetiţi*" (ms. Gheorghiu, ed. Kog., III, 1846, p.96; ms. V-25, f.329^r); "ca să nu să păgubască de folosul lor, n-au vrut să-i dea, ce-i tăgăduia şi-i ascundea" (ms.238, ed. Sim., p.93, ms.53, f.377^r; ms.62, f.43^r, ms.2717, f.31^v), "... nu vrea să-i deie, *ascunzându-i şi tăgăduindu-i*" (ms. Gheorghiu, ed. Kog., p.127; ms.V-25, f.359^r); "datu-i-au nişte bătăi la talpe *foarte cumplite*. Şi după *multă pedeapsă*, l-au şi surgunit" (ms.238, ed. Sim., p.140; ms.53,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

f.417[r]; ms.62, f.84[r]; ms.2717, f.58[r]), "... bătăi la talpe *de cele scoapte*. Şi după *aceste cumplite bătăi*, l-au şi surgunit" (ms. Gheorghiu, ed. Kog., p.161; ms. V-25, f.329[r]); "de vreme că *mai multă lipsă de învăţătură cum era aicea la Moldova poate să mai fie la altă ţară*" (ms.238, ed. Sim., p.141; ms.53, f.417[r]; ms.62, f.84[v]; ms.2717, f.58[r]), "de vreme că *nici la o ţară nu era mai proastă învăţătură decât la Moldova*" (ms. Gheorghiu, ed. Kog., p.162; ms. V-25, f.329[v]); "vădzând dar Iordache spătariul cele ce *s-au tâmplat* atunce..." (ms.238, ed. Sim., p.146; ms.53, f.422[r]; ms.62, f.89[v]; ms.2717, f.61[v]),"... cele ce *s-au lucrat atunce*" (ms. Gheorghiu, ed. Kog., p.165; ms. V-25, f.395[v]); "Acole s-au arătat tuturor logodna ce s-au făcut, că le-au făcut domnul un zăiefet pre frumos. Şi aceea veselie au fost, şi giocuri cu fel de fel de muzică, cu fişicuri, dacă *au înnoptat*, şi *lumânări* aprinse, şi pe uscat, şi pe apă, pen havudzuri" (ms.238, ed. Sim., p.147; ms.53, f.422[r]; ms.62, f.89[v];"fel de fel de zâcături"; ms.2717, f.62[r]), "Acolo s-au arătat tuturor logodna, făcând un zăiefet foarte frumos, cu fel de fel de muzică, şi dacă *au însărat*, cu fâşicuri, şi cu *lumini*, şi pre apă, şi pre uscat" (ms. Gheorghiu, ed. Kog., p.166; ms. V-25, f.396[r]: "fel de fel de muzâcuri").

Iată şi alte deosebiri Sim.ilare de text între manuscrisele G şi K, pe de o parte, şi C şi I, pe de altă parte, pentru a căror comparaţie nu mai dispunem însă şi de textul corespunzător din ms.53 şi 2717, care, probabil, este tot cel din ms.238 şi 62, ca şi în frazele comparate mai sus: "s-au întors la Bugeag pe unde au putut *şi cu mare sârguială*, temându-se..." (ms.238, ed. Sim., p.86; ms.62, f.38[v]), "... pe unde au putut, *cu mare grabă*, temându-să..." (ms.Gheorghiu, ed. Kog., p.121; ms.V-25, f.352[r]), "tâlhari din *Ţara Leşască*, carii viniia la Moldova..." (ms.238, ed. Sim., p.95; ms.62, f.44[v]), "tâlhari carii vinea la Moldova din *Leşasca*..." (ms.Gheorghiu, ed. Kog., p.128; ms.V-25, f.360[v]); "l-au ţinut la casa lui în bună *socoteală* până *despre* primăvară" (ms.238, ed. Sim., p.95; ms.62, f.62[v]), "... în bună *rânduială* până *de* primăvară" (ms. Gheorghiu, ed. Kog., p.144; ms.V-25, f.375[r]); "văzându-i că sunt *protivnici* împărăţiii" (ms.238, ed. Sim., p.129; ms.62, f.74[r]), "... *împrotivitori* ..." (ms. Gheoghiu, ed. Kog., p.154; ms.V-25, f.384[v]).

Pentru a întări afirmaţia că ms. V-25 a fost copiat (cu unele neglijenţe şi mici modificări) după ms. Gheorghiu, citâm două pasaje care lipsesc din ms. V-25, dar se găsesc în ediţia lui Kogălniceanu, de unde puteau să lipsească, dacă nu ar fi existat în ms. Gheorghiu: "s-au tâmplat la ace vreme şi zorbale, care au scos pe sultan Mustafa din scaunul împărăţiii, şi pe Rami veziriul, *şi au omorât şi pre muftiul*, şi au rădicat împărat pe sultan Ahmet" (ms. Gheorghiu, ed. Kog.., p.102; cf. ms. V-25, f.334[r]; ms.238, ed. Sim., p.63; ms.62, f.19[r]); "şi de n-ar fi fost baltagi-başa hanului [...] să ieie pe sultanul *în spinare, ca pe un copil, de l-au suit* la un deal mai alături *cu potica, ar fi fost* primejdie să-l prinză şi pre dânsul" (ms. Gheorghiu, ed. Kog.., p.125; cf. ms.V-25, f.357[r]; ms.238, ed. Sim., p.90; ms.62, f.40[v]; în ms.V-25 tot: *în spinare, cu potica, ar fi fost*, iar în ms.238 şi ms.62: *în spate, de potică, fost-au*).

Ms. 62 (K) ocupă un loc aparte în stema manuscriselor cronicii lui Alexandru Amiras, prin faptul că el conţine unele interpolări ale lui Ienache Cogălniceanu şi informaţiile cu care acesta încheie relatarea domniei lui Grigore Ghica, făcând astfel

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

legătura firească cu cronica scrisă de el. Din acest manuscris lipseşte micul capitol final al cronicii lui Amiras, omisiune pe care am explicat-o în studiul consacrat lui Ienache Cogălniceanu[29bis]. Cu toate acestea, ms.62 (K) trebuie de asemenea subordonat unui manuscris al ramurii G, pentru că, după cum am văzut, textul aflat în el este identic (sau aproape identic) cu cel din G, A şi B, nu cu cel din C şi I. Nu avem deci nici un temei textologic pentru a presupune existenţa unei copii X^1, din care ar deriva, independent, copiile K, C şi I.

10. Considerăm necesar să ne oprim şi asupra unui cuvânt care apare scris diferit (şi curios!) în copia din ms.62 şi în ediţia Kogălniceanu a cronicii lui Amiras. Relatând o luptă a moldovenilor cu o ceată de mercenari polonezi, în timpul domniei lui Constantin Duca, cronicarul afirmă: "Pornitu-s-au leşii cu mare sămeţie asupra moldovenilor, ocărându-i şi dzicând ca sunt văcari *epaşi*" (ms.238, ed. Sim., p.59; la fel şi în ms.53, f.348r; în ms. 2717, f.12r, şi în ms. V-25, f.331r: "văcari *epari*"). După cum a arătat Al. Mareş, în traducerea grecească a cronicii lui Amiras este menţinut cuvântul românesc *iepaşi*, fiind scris γεπας[ι] şi glosat "care încalecă pe iepe"[30]. În mod curios, Ienache Cogălniceanu scrie cuvântul sub forma *ecpaşi* sau, mai curând, *chepaşi* (ms.62, f.15v; vezi fotocopia alăturată, fig.1). Cum se explică această grafie? Presupunem că Ienache nu cunoştea cuvântul *iepaş*, pe care l-a confundat, eventual, cu tc. *kepaze* adj. "ticălos, nemernic", sintagma având astfel pentru el un sens.

Curioasă este şi forma sub care apare cuvântul în ediţia lui M. Kogălniceanu: "văcari *Spartii*" (p.98). Acest "pasaj obscur" din cronica lui Amiras a fost comentat de Al. Mareş. Constatând că în versiunea grecească a cronicii cuvântul *văcari* a fost tradus prin ἀγελαῖοι şi că gr. ἀγελαῖος "desemnează atât pe cel «intrat, adunat în cireadă», cât şi pe «cel din mulţimea copiilor din Sparta»", Al. Mareş conchide: "Nu mai încape nici o îndoială că unul dintre copiştii români ai cronicii, neînţelegând sensul expresiei *văcari iepaşi (iepari)*, a căutat explicaţia ei într-o versiune grecească, probabil lacunară, prezentând în acest loc numai traducerea αγελαῖοι. Din combinarea celor două sensuri ale cuvântului grecesc a rezultat *văcari Spartii*"[31]. Explicaţia este ingenioasă, dar noi credem că mai plauzibilă este ipoteza următoare, emisă tot de Al. Mareş: "La prima vedere, determinantul *Spartii* pare o lecţiune greşită a lui *epari* (епарй ar fi putut, prin diferite coruperi succesive ale grafiei, să fie confundat cu спартий)"[32]. Nu putem şti cât de clară era grafia cuvântului епари în ms. Gheorghiu. Dacă însă M. Kogălniceanu a trebuit să o confrunte cu grafia acestui cuvânt din ms.V-25 (f.331r), pe care editorul îl avea de asemenea pe masa de lucru[33], atunci, neobişnuit cu particularităţile grafice ale copistului respectiv, el a putut citi aici *Spartii*, în loc de *eparii* (vezi fotocopia alăturată, fig. 2).

11. Prin recunoaşterea lui Alexandru Amiras ca autor al cronicii 1661-1729 restabilim un adevăr istorico-literar prea îndelung contestat. După cum am văzut, activitatea sa literară are oarecare însemnătate pentru istoria culturii româneşti din secolul al XVIII-lea. Deşi relativ restrânsă, cronica lui Amiras (mai ales partea ei originală, cea consacrată ultimei domnii a lui Mihai Racoviţă şi primei domnii a lui Grigore Ghica) conţine nu numai preţioase informaţii istorice, ci şi unele pagini scrise

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

cu evident talent literar. În pofida faptului că era grec şi că nu stătuse în Moldova decât vreo 15 ani, Alexandru Amiras foloseşte limba română literară uimitor de bine. Sub acest aspect, numele său poate fi asociat cu cel al lui Toma Dimitriu, un alt grec, din Castoria, care, după studiile făcute la academia grecească din Bucureşti se stabileşte la Iaşi, unde desfăşoară, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, o bogată şi valoroasă activitate literară în limba română. Între altele, acesta a tradus din greceşte, prin anul 1772, într-o foarte bună română, *Etiopicele*, celebrul roman al lui Heliodor.

1 Pentru istoricul chestiunii, vezi *Cronica anonimă a Moldovei. 1661-1729 (Pseudo-Amiras)*, studiu şi ediţie critică de Dan Simonescu, Bucureşti, 1975, p.18-23, şi Constantin A. Stoide, *Cronica anonimă şi autorul ei*, în AIIA, XIII, 1976, p.267-274.

2 Vezi M. Kogălniceanu, *Letopiseţile Ţării Moldovii*, vol. III, Iaşi, 1846, p.83-174, şi introducerea primului volum, intitulată *Notiţie biografică a cronicarilor Moldaviei*, p.XXIII.

3 Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, Bucureşti, 1901, p.468-481, şi *Istoria literaturii româneşti*, vol. II. *De la 1688 la 1780*, ediţia a II-a, revăzută şi larg întregită, Bucureşti, 1928, p.520-533.

4 Vezi Giorge Pascu, *Istoria literaturii române în secolul XVIII. I. Cronicarii moldoveni şi munteni*, Bucureşti, 1926, p.66-70.

5 Trimitem la paginile noii ediţii a cronicii, citată la nota 1. Sublinierile sunt ale noastre.

6 I. G. Sbiera, *Mişcări culturale şi literare la românii din stânga Dunării în răstimpul 1504-1714*, Cernăuţi, 1897, p.183-185.

7 Vezi *Istoria literaturii române*, vol. I, Bucureşti, 1964, p.645, şi ediţia a II-a, revăzută, Bucureşti, 1970, p.592-593.

8 *Ibidem*, p.646 şi 648.

9 Vezi *op. cit.* la nota 1, p.5.

10 *Ibidem*, p.18-23.

11 Vezi "Revista de istorie", XXXIX, 1976, nr.4, p.624-625. Sublinierile sunt ale autorului.

12 Vezi *art. cit.* la nota 1, p.270-279.

13 *Ibidem*, p.279-280.

13bis Vezi Dumitru Velciu, *"Cronica anonimă a Moldovei", 1661-1729 (Pseudo-Amiras) şi problema autorului ei*, în "Limbă şi literatură", 1993, nr.1-2, p.59-69 (I), şi nr. 3-4, p.57-71 (II).

14 *Op. cit.* la nota 1, p.19. Sublinierea noastră.

15 *Ibidem*, p.17-18. Sublinierile sunt ale autorului.

16 Trimitem la paginile la care se găsesc ele în ediţia din 1975 a cronicii.

17 Vezi *op. cit.* la nota 1, p.21 şi nota 54.

18 *Ibidem*.

19 Citâm după ediţia din 1975 a cronicii.

20 Vezi *op. cit.*, p.67.

21 Vezi *op. cit.*, p.22.

22 Vezi *op. cit.*, p.273.

23 Vezi *op. cit.* la nota 1, p.37-39.

24 Pentru obţinerea informaţiei aflate în copiile din ms. 2717 şi 53 am apelat la bunăvoinţa colegilor Alexandru Mareş de la Bucureşti şi Mihai Gherman de la Cluj, cărora le aduc şi aici caldele mele mulţumiri.

25 Vezi *op. cit.* la nota 1, p.36.

26 *Ibidem*, p.35-36.

26bis Vezi N. A. Ursu, *Un cronicar moldovean nedreptăţit: Ienache Cogălniceanu*, în AIIX, XXX, 1993, p.173-179.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

27 Vezi *op. cit.* la nota 1, p.26-27.
28 Vezi C. Giurescu, *Pseudo-cronicari. I. Ienache Cogălniceanu*, extras din "Buletinul Comisiei istorice a României", II, 1916, p.19-20.
29 Vezi *op. cit.* la nota 1, p.29-31.
29bis Vezi art. cit. la nota 26bis, p.171-173.
30 Vezi Al. Mareş, *Pasaje obscure din "Pseudo-Amiras"*, în "Studii şi cercetări lingvistice", XXVIII, 1977, p.556.
31 *Ibidem*, p.557.
32 *Ibidem*.
33 Vezi C. Giurescu, *art. cit.*, p.16-20.

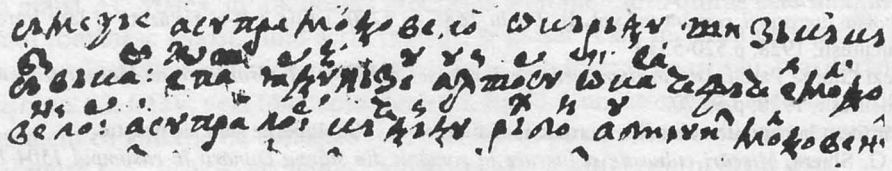

Fig.1. Fragment din f.15[v] a ms.62 de la BAR, în care apare grafia *ecpaşi* sau *chepaşi*, în loc de *epaşi*.

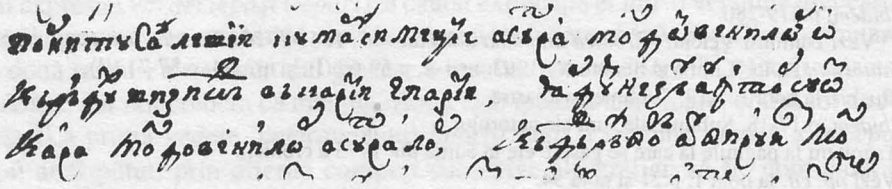

Fig.2. Fragment din f.333[r] a ms.V-25 de la BCU Iaşi, în care grafia *eparii* a putut fi citită *Spartii*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

EUGEN DENIZE

IMAGINEA ITALIEI ÎN OPERA LUI DIMITRIE CANTEMIR

Imaginea celuilalt este, fără nici un fel de îndoială, una din formele cele mai înalte şi mai fidele ale cunoaşterii istorice în general. Prin flux de informaţii mai mult sau mai puţin exacte, prin relaţii directe politice, economice, culturale, religioase şi de altă natură, prin relaţii şi legături indirecte, mijlocite de alte ţări, popoare şi culturi, popoarele îşi formează imaginea unele despre celelalte. În ultimă instanţă această imagine reprezintă expresia concentrată a tuturor relaţiilor stabilite între două popoare şi două culturi, chiar dacă nu întotdeauna ea este şi expresia unei exactităţi şi a unei acurateţi fără reproş. Dar chiar şi acele deformări şi distorsiuni care-şi fac apariţia în procesul de formare al imaginii unui popor în mentalul altui popor îşi au explicaţia în anumite realităţi istorice imposibil de ocolit. În general însă imaginea celuilalt este exactă şi precisă nu atât pentru că ar corespunde unor adevăruri imposibil de negat, ci pentru că este expresia intereselor, a obiceiurilor şi a tradiţiilor, a formelor de manifestare ale mentalului colectiv al unui popor într-un anumit moment al evoluţiei sale istorice. Din această cauză ea se află într-un permanent proces de evoluţie, de formare şi de reformare, de adaptare la nişte realităţi care, la rândul lor, se află într-un permanent proces de evoluţie, de schimbare şi transformare.

În consecinţă nu putem vorbi despre o imagine fixă, imuabilă, formată o dată pentru totdeauna, a unui popor despre alt popor. Ea se află într-o permanentă evoluţie, la fel ca viaţa şi ca întreaga istorie, putând trece, mai încet sau mai repede, de la aspectele pozitive la cele negative sau invers, putând fi influenţată de realitatea nemijlocită a faptelor dar, la rândul ei, putând să influenţeze această realitate. Imaginea nu este o caracteristică pasivă a mentalului unui popor, ci dimpotrivă. Ea poate juca, de multe ori, un rol foarte activ în derularea evenimentelor, în adoptarea unor decizii de către factorii de conducere care, de voie sau de nevoie, trebuie să ţină seama, pentru atingerea obiectivelor propuse, de opinia, credinţele şi convingerile maselor în fruntea cărora se află.

În ceea ce priveşte formarea imaginii Italiei şi a italienilor în cultura română, în mentalul colectiv românesc din secolele XVII şi XVIII, imagine, în general, exactă şi pozitivă, două credem că sunt căile sau modalităţile prin care s-a putut desfăşura acest proces. În primul rând este vorba de *romanitatea românilor*, idee forţă care a însoţit întreaga istorie a poporului nostru şi care l-a făcut să manifeste un interes deosebit

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol",
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

pentru pământul de unde au venit o parte din strămoşii săi, pentru istoria Romei şi a romanilor, pentru descendenţii lor italieni. În al doilea rând avem în vedere *contactul direct* pe care românii l-au avut cu Italia şi cu italienii, contact care a constat în multiple legături politice, economice, culturale, religioase şi de altă natură.

În secolele XVII, XVIII ca şi la începutul secolului XIX cea mai mare parte a cunoştinţelor despre Italia şi italieni care pătrunseseră în cultura română se reflectă, în special, în cadrul istoriografiei. Evident, există lucrări şi de altă natură (calendare, poezii, jurnale de călătorie, cosmografii etc.) unde apar informaţii interesante despre Italia, dar ponderea principală aparţine istoriografiei, deoarece aceasta se afla pe locul al doilea, după lucrările cu caracter religios, în cadrul culturii scrise româneşti.

Forma principală de manifestare a istoriografiei româneşti rămâne şi în această perioadă tot cronica, dar conţinutul său, ca şi forma, nu mai sunt aceleaşi ca în veacurile anterioare. Continuând vechea tradiţie cronicărească, reprezentanţii istoriografiei româneşti scriu acum în alte condiţii interne şi sunt supuşi altor influenţe culturale. Umanismul[1], care pătrunde la noi atât prin filiera poloneză (mai ales în Moldova), cât şi prin cea italiană sau constantinopolitană (mai ales în Ţara Românească), chiar dacă nu înlătură complet, modifică substanţial vechile cadre slavo-bizantine. În secolul XVII slavona este înlocuită cu limba română, iar această transformare nu este numai formală[2]. Ea corespunde unei anumite evoluţii în conştiinţa oamenilor. În lucrările istoriografice ale epocii este prezentă conştiinţa de neam, se întâlneşte ideea originii latine şi a unităţii limbii române şi a poporului român.

În ceea ce priveşte concepţia istoriografică şi metoda de lucru, deşi nu se remarcă schimbări esenţiale, se observă totuşi un început de atitudine critică faţă de izvoarele folosite, din ce în ce mai numeroase[3]. Divinitatea continuă să joace un rol însemnat în explicarea faptelor istorice, dar caracterul general al noilor cronici este laic. Cei care scriu acum sunt reprezentanţi ai boierimii, nu clerici, lucrările lor aducând în consecinţă un plus de pricepere în treburile politice şi mai puţin interes pentru cele ecleziastice.

Cronicarii au fost oameni de cultură cu un evident spirit critic şi cu o neţărmurită încredere în capacitatea cuvântului scris de a participa la plămădirea actului istoric. Ei au cristalizat o tradiţie de cultură, au imprimat un spirit critic creaţiei intelectuale şi au introdus perspectiva istorică în evaluarea activităţii umane. Analiza textelor elaborate de aceşti gânditori pe parcursul secolului XVII şi la începutul secolului XVIII a pus în lumină preocuparea lor de a clarifica sensul unui destin în timp, de a da o accepţiune largă conceptului de "popor", de a preciza conţinutul îndatoririlor ce revin membrilor unei colectivităţi ce se angajează într-o acţiune civilizatoare. În acelaşi timp, în afară de a descifra şi explica trecutul poporului din mijlocul căruia provin ei înşişi, cronicarii manifestă preocupări din ce în ce mai intense pentru istoria universală, în special pentru istoria popoarelor vecine, dar şi pentru istoria unor popoare mai îndepărtate, care au contribuit totuşi, într-o măsură mai mare sau mai mică, în diferite epoci, la desfăşurarea istoriei poporului român.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Cunoştinţele cronicarilor români despre geografia continentului european[4] sunt destul de precise, ei au la dispoziţie hărţi şi manuale care le permit să fixeze cu precizie contururile Mării Baltice, să localizeze marile oraşe, să delimiteze teritoriile ocupate de popoare formate într-un spaţiu în care au locuit permanent sau în care au pătruns prin migraţie. Umaniştii noştri se orientează decis spre civilizaţia ce se dezvoltă dincolo de frontierele expansiunii otomane şi acordă o pondere deosebită culturilor care înfloresc într-o arie "clasică", acolo unde au apărut civilizaţiile elină şi latină, dezvoltate de popoare care au stat statornic în acelaşi spaţiu, printr-o continuitate neîntreruptă. Cărturarii pun în relief supravieţuirea moştenirii romane, prezentă chiar la turcii otomani. Atacurile lor nu se îndreaptă global impotriva "latinilor", ca în cultura neogreacă, ci împotriva forţelor politice îmbrăcate în haine confesionale. Această distincţie operată de ei pune în lumină faptul că ataşamentul faţă de "legea" ortodoxă nu s-a transformat într-un conservatorism intransigent; avem de-a face cu o replică dată presiunii politice care nu a determinat însă o respingere a culturii apusene. Sub acest aspect, cultura română se dovedeşte mult mai disponibilă la sesizarea elementelor înnoitoare, decât celelalte culturi din sud-estul european, printr-o mai vie discriminare ce i-a permis, de altfel, să joace un rol deosebit în această parte a continentului, în răstimpul umanismului. Discriminarea indică, în acelaşi timp, că apărarea legii se face acum cu noi mijloace, proprii fazei de "raţionalism ortodox". Cărturarii introduc în dispută conceptul de cultură şi, prin aceasta, deplasează termenii polemicii.

Compararea ideilor umaniştilor români cu teoria lui Vico, acest "ultim umanist italian"[5], pune mai bine în lumină modul în care gândirea acestora a ocolit cartezianismul şi criza sceptică şi, prin opţiunea pentru filosofia etică, "deschisă istoriei", s-a încadrat în filosofia modernă a istoriei. În viziunea umaniştilor români, universalismul spre care se îndreaptă culturile europene nu mai deţine caracteristicile universalismului medieval, dar el nu se defineşte nici între hotarele trasate de umanişti sau de gânditorii din epoca luminilor. Atitudinea faţă de marile etape ale civilizaţiei europene pune în lumină un ataşament pentru o comunitate umană cu o conştiinţă mai largă decât aceea a Occidentului în vremea cărturarilor; ei nu definesc civilizaţia prin câteva trăsături statice şi nu reduc cultura la realizările unor grupuri. Doctrina umaniştilor români iese în întâmpinarea discuţiei ce se va anima, la sfârşitul epocii Luminilor, asupra raportului dintre durabil şi schimbător, precum şi a studiului filosofic al omului, a unei antropologii generale, ca aceea elaborată sistematic de Kant.

Evident că în asemenea condiţii deschiderea cronicarilor români către istoria universală devenea o condiţie aproape obligatorie şi ea s-a înfăptuit pe o scară largă. În cadrul acestei deschideri, Italia şi italienii au jucat un rol esenţial, deoarece istoria lor se îngemăna pentru începuturile sale cu istoria poporului român, iar mai târziu Peninsula a devenit unul din principalele focare de cultură şi civilizaţie occidentale spre care se îndrepta atenţia umaniştilor noştri şi de care ei înşişi au fost influenţaţi în mare măsură.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

În ceea ce priveşte imaginea Italiei şi a italienilor ea cunoaşte, bineînţeles, un proces de formare evolutiv, pe măsura scurgerii timpului informaţiile devenind mai bogate şi mai numeroase. Cu toate acestea, principalele informaţii pe care le putem întâlni în majoritatea lucrărilor, în principal istorice, dar şi de altă natură, se referă la istoria Imperiului roman, la prezenţa romanilor în Dacia de la începuturile ei şi până la retragerea aureliană, la contribuţia lor în procesul de formare a poporului şi limbii române, la istoria Romei şi a Veneţiei în evul mediu şi în epoca în care trăiau şi scriau cronicarii, precum şi la istoria altor câtorva state şi oraşe italiene, dar într-o măsură mult mai redusă.

De asemenea, trebuie să subliniem faptul că în această perioadă, mai ales la sfârşitul secolului XVII şi în primele decenii ale secolului XVIII, istoriografia românească a cunoscut cea mai importantă dezvoltare în Moldova[6], unde apar cronicarii şi oamenii de cultură cei mai reprezentativi pentru întreg spaţiul românesc. Lucrul este explicabil dacă ne gândim că Moldova, la fel ca şi Ţara Românească, nu fusese ocupată de o putere străină, aşa cum s-a întâmplat cu Transilvania ocupată de austrieci la sfârşitul secolului XVII, dar, spre deosebire de Ţara Românească, avea de suportat o dominaţie otomană în forme ceva mai atenuate şi păstra un contact direct şi permanent cu principalele centre de cultură din Polonia, influenţate la rândul lor, în mare măsură, de cultura şi civilizaţia italiană. În acest sens istoriografia moldoveană o depăşeşte net pe cea munteană, inclusiv în problema reflectării istoriei universale şi, ceea ce ne preocupă pe noi, în problema imaginii Italiei şi a italienilor.

Cel care a contribuit cel mai mult, după opinia noastră, la formarea imaginii Italiei şi a italienilor în cultura română veche, cultură căreia i-a conferit o clară înfăţişare premodernă şi a îndreptat-o în mod evident spre formele moderne de exprimare, a fost Dimitrie Cantemir (1673-1723). Indiscutabil cel mai de seamă reprezentant al culturii noastre până la mijlocul secolului XIX, Dimitrie Cantemir, ilustru reprezentant al umanismului românesc[7], a fost cel care a ridicat preocupările în materie de istorie universală în istoriografia noastră la un nivel de erudiţie şi de concepţie ştiinţifică comparabil cu valorile europene[8]. Nu trebuie să uităm faptul că *Istoria Imperiului otoman* elaborată de el[9] a fost considerată cea mai bună lucrare de acest fel timp de mai bine de un secol, până la apariţia operei lui Hammer.

Unicitatea lui Cantemir pentru cultura română nu rezultă din aceea că s-a afirmat în principal în alte spaţii culturale decât cel românesc, cât din aceea că a supus fenomenul românesc unui foc concentric, venind spre el cu o încărcătură spirituală de care poate au dispus unii conaţionali, dar nici unul n-a vizat drept obiect de cercetare tocmai acest fenomen. Cantemir a pus temelia conştiinţei de sine a culturii române în calitate de cultură europeană[10]. Într-o vreme când Occidentul îşi definea el însuşi acest spirit european, Dimitrie Cantemir a traversat experienţa unei sinteze personale între cele două spaţii culturale - oriental şi occidental - şi a intuit în profunzime caracteristica europeană a culturii poporului său.

Viziunea de ansamblu asupra istoriei universale, în contextul căreia stabileşte locul şi însemnătatea poporului român de la începuturi până în perioada contemporană

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

lui, caracterizează activitatea de istoric a lui Cantemir faţă de toţi cei care au scris, în limba română, înaintea sau în vremea sa. Nici unul dintre istoricii români care l-au precedat ori l-au urmat imediat n-a avut, ca Dimitrie Cantemir, sentimentul că traversează un moment de mare răscruce în evoluţia lumii cunoscute, moment când, pentru poporul său, sunt încă deschise perspective grandioase, care să-l impună cu strălucire în ochii tuturor.

Pentru Cantemir cheia momentului politic contemporan era dată de situaţia Imperiului otoman. Din această situaţie a Imperiului otoman decurg pentru restul temelor istoriografiei cantemiriene o serie de determinări care produc unghiuri diferite de convergenţă a istoriilor locale către istoria otomană. Astfel, bazinul Mediteranei, adică arhipelagul grecesc, Grecia, nordul Africii, peninsula italică, precum şi zona Balcanilor şi restul ţărilor europene, sunt tratate de Cantemir, cu puţine excepţii, prin prisma modului cum au încercat, de-a lungul timpului, să-şi păstreze o personalitate distinctă de invazia turcească, să respingă agresiunea acestui duşman ce ameninţa însăşi fiinţa lor naţională. Se putea distinge, în acest sens, un conflict potenţial cu doi poli: islamismul şi creştinătatea.

Perspectiva europeană a lui Cantemir este explicită în tot *Hronicul* de pildă, iar privirea lucidă, pe care o aruncă Orientului în toată istoriografia sa, are menirea de a atrage atenţia statelor europene că a sosit momentul când conceptul însuşi de "Orient" trebuia asimilat de "Occident" pentru ca Europa să poată depăşi cu succes punctul în care se afla. El propune o sinteză Orient-Occident, o acoperire a rupturii care să fie profitabilă întregii Europe.

Din punctul de vedere al evoluţiei spirituale a lui Dimitrie Cantemir, putem considera în opera lui trei perioade[11]: prima, de la cea dintâi operă a lui, *Divanul*, scrisă la 1698, până la 1700, când scrie *Metafizica*, ce intră în aceiaşi ordine de idei. Această perioadă este vremea când scriitorul, tânăr, stă sub influenţa dascălului Ieremia Cacavelas[12] şi în care predomină în spiritul său mistica ortodoxă. În a doua perioadă, de tranziţie, Dimitrie Cantemir dă o singură scriere, *Istoria ieroglifică*, în care, dezbărat de înrâurirea lui Cacavelas, se îndreaptă spre scrierile istorico-politice, dar nu dobândeşte încă limpezimea unui adevărat om de ştiinţă. Această perioadă poate fi mărginită între anii 1700 şi 1711. În fine, a treia perioadă, a şederii în Rusia (1711-1723), când el scrie principalele sale lucrări ştiinţifice: *Istoria Imperiului otoman, Descrierea Moldovei* şi *Hronicul*.

Şi la Cantemir imaginea Italiei şi a italienilor are două principale filoane de formare: primul, strâns legat de demonstrarea romanităţii românilor[13], iar cel de-al doilea, în relaţie cu lupta antiotomană, aşa cum arătam puţin mai sus. Evident că pe lângă acestea apar şi o serie de alte informaţii, mai mult sau mai puţin importante, care au însă meritul de a întregi această imagine. Trebuie să mai adăugăm şi faptul că, deşi nu a fost niciodată în Italia, cunoştinţele lui vaste despre această ţară se datorează bogatei baze bibliografice[14] pe care au avut-o cele mai importante lucrări ale sale.

Dimitrie Cantemir a fost, fără nici o îndoială, cel mai bun cunoscător al istoriei Imperiului roman din cultura română până la apariţia Şcolii Ardelene. El şi-a folosit

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

aceste cunoştinţe din plin, mai ales în lucrarea *Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor*, acolo unde a demonstrat romanitatea românilor, unitatea şi continuitatea lor în spaţiul pe care-l locuiesc.Această lucrare, ultima scriere a lui Cantemir şi totodată cea mai întinsă, deşi rămasă neterminată, era pentru epoca lui cea mai însemnată - opera sa capitală - menită să cuprindă toată istoria românilor de la origini până în vremea autorului. Trebuia să fie şi este în parte, prima istorie critică şi sintetică a tuturor românilor consideraţi ca o unitate. În acelaşi timp, istoria românilor este studiată în context universal, în cadrul istoriei Imperiului roman, apoi bizantin, acela al legăturilor cu Ungaria, Polonia, Turcia, Rusia etc. În acest fel informaţiile despre Imperiul roman sunt bogate şi interesante, ele fiind completate de o serie de informaţii privitoare la Italia în perioada de sfârşit a imperiului şi de început a marilor migraţii.

Cantemir oferă cititorilor, pentru început, o foarte interesantă descriere a întemeierii Imperiului roman: "Remus şi Romulus fraţii, nevrând a să arăta nemulţumitori pădurilor carile i-au acoperit şi munţilor în carii au crescut, şi păstorilor carii i-au hrănit; aducând (precum scrie Iustin) mare sumă de oameni (de vreme ce îndată şi Senatul au aşezat, carile era o sută de bătrâni, şi i-au chemat părinţi), şi mărgând la locul, unde fiara i-au fost hrănit, acolo temeliile împărătesii cetăţilor au pus, mai denainte de vinire Domnului Hs. cu 750 ani (...)"[15]. Apoi, eruditul domnitor moldovean, povesteşte episodul legendar al răpirii sabinelor: " ... iară după ce s-au săvârşit cetate Romei, şi s-au mutat scaunul de la Alba lungă într-ânsa, îndată şi în scurtă vreme mulţime de voinici s-au strâns, cărora lipsindu-le femei, şi vecinii fetile după păstori a-şi da nepriimind (căci de pre fraţii Remus şi Remulus între păstori crescuţi fiind, tuturor oamenilor lor vecinii de prin prejur păstori le zice), ei încă la praznic, unde fete sabinence, pentru privala giocurilor alergase, pre acele fete a Sabinenilor au răpit, şi le-au luat femei (...)"[16].

În continuare este descrisă, în cuvinte puţine, dar foarte sugestive, formarea Imperiului roman: "Aşe dară fiind ijdăraniia şi începătura Romanilor de la Grecii Troadeni, şi temeliia împărăţii lor de la aces doi fraţi (de pe cărora nume şi cetatea Roma s-au numit) fiind, de aceia cu cursul vremilor atâta s-au mărit, şi peste toată lume s-au lăţit, cât şi mai nici un unghiu a lumii n-au rămas, carele să nu fie de la dânşii supus sau de armele şi numele lor să nu să fie cutremurat (...)"[17]. Trebuie să spunem totuşi că aici Cantemir exagerează puţin lucrurile deoarece doreşte să confere o nobleţe mai mare ascendenţei românilor, decurgând din cucerirea universală întreprinsă de strămoşii lor, romanii.

Mult mai echilibrat în privinţa întinderii împărăţiei romane sunt prezentate lucrurile într-o lucrare de mici dimensiuni, scrisă, probabil, în 1714, şi intitulată *Studiu asupra monarhilor*[18]. Aici se spun următoarele: "Monarhia Apuseană (Imperiul roman - n.n.) a succedat celei de mai sus care a îmbătrânit (deoarece mişcarea de rotaţie a naturii a rămas în vigoare). În decurs de mai multe secole, în mod treptat ea a pus stăpânire pe alte monarhii. Dar întrucât ea a apărut la marginea lumii, iar nu în centru, legea prevăzătoare a naturii a oprit-o de a se răspândi dincolo de Asia, către graniţele părţilor, iar India a rămas neatinsă. În Africa până la hotarele Cartaginei sau până la

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

hotarele de stăpânire a zeilor ei, până la Amon şi regiunile cele mai apropiate cum este Bivia, fiica Nilului"[19]. În ultimă instanţă întinderea împărăţiei romane este mai puţin importantă, deoarece Cantemir, aşa cum o arată foarte clar într-o lucrare scrisă la 1698[20], *Divanul sau gâlceava înţeleptului cu lumea sau giudeţul sufletului cu trupul*, consideră că toate lucrurile sunt trecătoare pe lumea aceasta, unul din exemplele la care se opreşte fiind tocmai acela al Imperiului roman: "Unde iaste Diocliţiian, Maximiian şi Iuliian, tiranii cei puternici şi mari ? Unde iaste Theodosie cel Mare şi Theodosie cel Mic ? Unde iaste Vasilie Machidon şi cu fiul său Leon Sofos şi alţi împăraţi puternici, mari şi vestiţi a grecilor ? Unde sînt împăraţii romii, cetăţii cei de toată biruitoare ? Unde iaste Romilos, ziditorul ei şi alţii până la Chesariu Avgust, căruia toate părţile i s-au închinat ?"[21].

Dar mai important decât faptul că toate lucrurile, chiar şi cele mai măreţe, sunt trecătoare, este ceea ce rămâne în urma lor, ce lasă ele moştenire viitorimii. Şi din acest punct de vedere Imperiul roman a lăsat o moştenire foarte bogată, o parte a ei fiind chiar poporul român, Cantemir afirmând cu toată convingerea acest lucru: "Aceşte dară mai sus pomeniţi şi în toată lume cu nume nemuritoriu vestiţi Romani, nepoţii adecă şi strănepoţii Ellinilor Troadeni, sunt moşii strămoşii noştrii a Moldovenilor, Muntenilor, Ardelenilor, şi a tuturor ori unde se află a Romanilor, precum şi singur numele cel de moşie ne arată (Români chemându-ne) şi limba ce părintească (care din Românească, sau latinească iaste)nebiruit martur ni iaste"[22]. Autorul acestei moşteniri este împăratul Traian: "Şi Traian marele împărat iaste săditoriul şi răsăditoriul nostru"[23], cel care a început atât de temeinic procesul de colonizare a Daciei cucerite, încât urmaşii săi nu au mai putut renunţa la ea: "... mari colonii de cetăţeni romani au fost aduse de împăratul Traian în Dacia şi urmaşul lui, Hadrian, a renunţat la părăsirea Daciei numai de teama ca ele să nu fie expuse exterminării, deşi în Orient el lăsa mai multe provincii de-ale sale în stăpânirea barbarilor"[24]. Aceasta a făcut ca românii, moldoveni, munteni sau ardeleni, să înrudească şi să se asemene cu italienii: "Aceştia prin firea lor, prin obiceiurile şi prin limba lor nu se deosebesc mult de felul de viaţă al Italiei: sunt oameni sălbatici în luptă şi de o mare vitejie, şi nu este alt neam care în privinţa gloriei războiului şi a vitejiei, să poată ţine piept, deşi au o ţară mai mică(...)"[25], dar întotdeauna şi-au păstrat numele lor ce derivă din acela de romani: "...moldovenii nu s-au numit niciodată italieni, nume care în vremile următoare a început să se întindă asupra altor romani din locuri mai îndepărtate, ci totdeauna au păstrat numirea de romani, care în acea vreme când capitala lumii întregi era la Roma era comun tuturor locuitorilor Italiei"[26].

Revenind însă la *Hronic*, în afară de a demonstra romanitatea românilor şi continuitatea şi unitatea lor, înrudirea lor cu italienii, Cantemir oferă cititorilor şi o serie de alte informaţii preţioase despre situaţia Italiei în secolele invaziilor popoarelor migratoare. Despre migraţia vandalilor spune că: "... cinci stări sau aşezări să însamnează: întâiu la Balta Meotis şi la munţii Sarmatici; a doua în Thrachia, a treia în Panonie; a patra în Italie; a cince în Ispanie, adecă după ce i-au gonit din Italia Velisar şi Narsitis Hadâmbul, hatmanii lui Iustinian (...)"[27]. Aici Cantemir confundă alun-

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

garea vandalilor din Italia cu distrugerea regatului vandal din Africa de Nord de către bizantini. Despre goţi se afirmă următoarele: "Aşe dară au fost despărţire Goţilor şi ieşire lor din Thrachia spre părţile Italiei. Din trecerea Goţilor spre Italia, şi de răutăţile carele au făcut împărăţiii Romanilor, de când i-au primit Valens în Mysia, până la Iustinian (carile apoi cu vrednicia lui Velisar, şi a lui Narsitis hatmanilor, din Italia aşes de tot i-au stârpit) (...)"[28]. Nu este uitat nici conducătorul vizigoţilor Alaric, cel care a cucerit Roma în 410: "Alaric pentru aceasta înfocându-se, let 409: întâi au intrat în Italia (precum am zis), cu carile Honorie, vrând să facă pace, el într-adins să fie pus condiţii, carile Honorie, să nu le poată priimi; cerşind de la Honorie, sie şi oamenilor lui locuri în Italia pentru lăcaşi, care Honorie ne priimind, el au întins spre Roma, ş-au încungiurat-o şi în anul 410: Avgust 23 au dobândit-o şi trei zile în prada varvarilor săi au dat-o"[29].

Printre invaziile migratorilor, Cantemir plasează, în câteva rânduri, şi momentul întemeierii Veneţiei: "Pre acestaş tulburări, leat 429 vestit şi în toată lumea cunoscut oraşul Veneţiei, temeliile pre năsip, şi pre apă ş-au pus, precum şi astăzi să vede, că trăieşte"[30].

Evident că dintre migratori nu puteau fi omişi hunii lui Atila care au fost pe punctul de a cuceri şi distruge întreaga Italie: "Attila iarăşi la anul 453, intrasă cu oşti în Italie, fiind de oştile lu Marchian din Illiria: şi acum sta pe lângă Acfilia; ce Valentinian împăratul, trimiţând la dânsul sol, pe papa Leon, cu cuvintele l-au înfrânt; şi aşe Attila atunce din Italia, nefăcând multe stricăciuni, oştile ş-au scos"[31].

De asemenea, nici Theodoric, conducătorul ostrogoţilor nu putea fi trecut cu vederea mai ales că el a stăpânit o mare parte din Peninsulă: "Theodoric încă după sfatul împăratului lăsându-să şi văzând că alalţi Goţi din neamul lor acum în Gallia, lin trăiia, şi auzind precum Herulii, neam prost şi întunecat, Italia, ca cum li-ar fi fost de moşie, vre să o ţie, îndată cu toţii cu ai săi s-au gătat să margă la Italia. Şi aşe let 490 Theodoric Amali (carele mai pre urmă s-au chemat Veronenul), pe mijlocul iernii s-au sculat cu tot neamul goţilor, cu mueri, cu copii şi cu toată povijie caselor; şi eşând din Misia, au purces spre Italia. Odoater domnul herulilor, vrut-au să-i închiza cale la munţi; ce ceva a isprăvi n-au putut. Apoi la apa Sonţium, s-au dat războiu; unde Theodoric au fost biruitoriu, deciia iarăş l-au biruit la Verona, aseş de tot au spart la Odoater. După izbândă îndată au luat şi Cetate Verona"[32].

După ce sunt descrise, cu numeroase amănunte, expediţiile întreprinse de Justinian pentru recucerirea Italiei de la ostrogoţi[33], Cantemir se opreşte, pe scurt, asupra ungurilor, unii din ultimii migratori ce au atins pământul Peninsulei: "Ungurii deciia într-aceste locuri aşezându-se, şi întărindu-să, cu atâta îndestulaţi nu s-au ţinut; ce mai mult înainte întinzându-să. Let 902: dân Pannonie ieşind, au intrat în Italia, şi multă pradă, şi stricăciune au făcut, în Longobardia (...)"[34], la care adaugă: "... la anul (942 - n.n.). Ungurii în doaă rânduri au întrat cu pradă în Italie, şi la mare strămtoare puind pe lăcuitori, s-au tocmit să de lui Taxis Craiul Unguresc 10 mierţă de bani"[35].

Toate aceste informaţii, de o bogăţie pe care noi nu am reuşit decât în mică măsură să o redăm în rândurile de mai sus, dovedesc, pe lângă extraordinara erudiţie

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

a lui Cantemir, faptul că el a introdus în cultura noastră cunoştinţe, date şi fapte ce au contribuit în mod hotărâtor la procesul de formare al imaginii Italiei şi a italienilor. Dar informaţiile pe care operele sale le oferă despre Peninsulă nu se opresc nici pe departe la acest nivel.

Deosebit de interesant este felul în care el prezintă participarea Veneţiei la cruciada IV din 1204, cea care a dus la cucerirea Constantinopolului şi a dat o lovitură decisivă Imperiului bizantin, lovitură din care acesta nu-şi va mai reveni niciodată: "Isachie dară orbul, şi cu fiiul său Alexie Anghel, lângedă şi slabă împărăţiia ce apucasă, mai mult decât şapte luni să o ţie n-au putut; căci Vineţiianii, cu hatmanul lor Dandul şi cu Balduin Graful din Flandriia, carii adecă pentru ajutorul venisă, cunoscând că fără nici o greutate, cu chip de prieteşug, vor cuprinde şi Ţarigradul, şi apoi şi toată împărăţiia, au scornit asupra împăraţiilor pricină, cerşind leafa slujitorilor, şi giuruită lor, care multă şi mare le-au fost giuruit, Alexie, când s-au rădicat de la Veneţiia"[36].

Apoi merită atenţie consideraţiile pe care le face eruditul domnitor în legătură cu prezenţa italienilor, mai ales a genovezilor, în spaţiul românesc, în special în Moldova. Vorbind despre Chilia el spune că: "Cetatea nu este prea întinsă, dar portul comercial este foarte vestit, fiind cercetat de tot felul de corăbii nu numai ale cetăţilor maritime de primprejur, dar şi ale celor mai depărtate: egiptene, veneţiene, ragusane, care duc de obicei de aici ceară şi piei crude de bou"[37]. Aducând însă vorba despre Chilia şi despre cetăţile moldoveneşti în general, Cantemir respinge categoric legenda potrivit căreia ele ar fi fost construite de către genovezi, considerând că ele sunt construcţii autohtone având la bază chiar tradiţiile în acest domeniu ale romanilor: "Aşa fiind, nu se poate nicidecum admite, ceea ce unii au vrut să dovedească (este vorba de cronicarul polon Bielski - n.n.), că cetăţile Moldovei au fost clădite de către genovezi. Căci pe de o parte soldaţii romani care erau acolo în garnizoană tot timpul în număr mare nu puteau trăi fără cetăţi şi fără adaposturi, iar pe de alta nu este de crezut că genovezii, care căutau să se aşeze la Marea Neagră doar pentru negoţ, ar fi vrut să pătrundă înăuntrul Moldovei şi să construiască cetăţi în ţinuturi mai bune de agricultură decât de negoţ. Dacă însă cineva ar socoti că ele au fost ridicate de vechii daci pe vremea când, sub regele Decebal, starea lor era destul de înfloritoare, şi că după aceea au fost ocupate de romani şi date drept locuri de aşezare colonilor lor, eu unul n-aş îndrăzni să-l contrazic"[38].

Despre relaţiile româno-italiene, Cantemir aduce vorba şi atunci când se referă la relaţiile pe care domnitorii români aflaţi în surghiun la Constantinopol le întreţin cu reprezentanţii puterilor europene, printre care şi Veneţia[39], dar şi atunci când vorbeşte acuzator despre Constantin Brâncoveanu şi despre faptul că el a depus mari sume de bani la Veneţia[40] şi a întreţinut contacte politice cu acest oraş[41]. Deşi îl acuză pe Brâncoveanu pentru aceste relaţii, totuşi, pentru Cantemir, conducătorii Veneţiei sunt adevărate modele ce ar trebui urmate şi de alţii ce se află în fruntea unor popoare: "Căci domnitorii (Moldovei - n.n.) mai cuminţi, ori de câte ori puteau răscumpăra cu bani vreo asuprire, preferau, pe bună dreptate, după exemplul iluştrilor conducători

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

prin faima înţelepciunii lor ai republicii veneţiene, să facă pagubă pungii, decât ţării şi supuşilor lor"[42].

Un capitol foarte important pe care Dimitrie Cantemir îl consacră Italiei în opera sa este, indiscutabil, acela al confruntării cu turcii otomani. În *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane* el pomeneşte o prorocire în care turcii credeau cu tărie: "Mai întâi, zic ei, nu poate veni sfârşitul mai înainte ca musulamnii să ia Roma (pe care o numesc de obicei *Kîzîl elma*, adică "Mărul roşu"), şi să o stăpânească 12 ani. Iar pentru cei curioşi voi adăuga aici o prezicere dintr-o tradiţie veche, care la ei este pe cât de crezută, pe atât de slăvită (...), ceea ce tradus cuvânt se înţelege: "Împăratul nostru va veni, ţara celor necredincioşi va lua, Mărul Roşu (adică Roma) va cuceri şi-l va stăpâni şapte ani (sau în al şaptelea an). Sabia necredincioasă nu se va scoate din teacă, doisprezece ani îi vor stăpâni (musulmanii pe creştini), fântânile vor deschide, vor sădi vii, vor lega grădini (adică le vor aduce la rod), vor naşte fii şi fiice. Iar după doisprezece ani, sabia creştină va ieşi (din teaca sa) şi pe turc îl va goni îndărăt". În virtutea acestei pseudo mărturisiri, poporul înclinat spre fabule şi lesne crezător crede cu tărie că statul otoman nu va cădea decât la sfârşitul lumii"[43]. Evident că în epoca lui Cantemir o astfel de prezicere avea mai mult un caracter defensiv, protector, făcându-i pe turci să creadă că, în ciuda înfrângerilor suferite, statul lor nu se va prăbuşi, deoarece mai avea încă de cucerit Roma. Evident, o iluzie deşartă. Dar, cu câteva secole mai devreme, o astfel de prezicere nu putea avea decât un caracter ofensiv, împingându-i pe turci să năzuiască la cucerirea Romei şi a Italiei.

Până să ajungă la acest obiectiv final turcii s-au ciocnit de italienii pe care i-au întâlnit în Marea Neagră, în Peninsula Balcanică şi mediterana Orientală, mai ales de veneţieni, cărora le-au produs multe pagube şi nenorociri. Cantemir nu este străin de această situaţie şi iată ce scrie el în *Hronic*: "Ce pentru ca aicea să nu mai pomenim câte răutăţi şi cumpliri au făcut Publicăi Veneţieneşti, de către slăvite ostroave, şi de câte vârtoase cetăţi pre mare şi pre uscat au sărăcit-o, socotim că ce mai din luntru Italiei, într-adins, pentru ce mai vrăjmaşă şi mai de pre urmă a tiraniei sale mânie neatinsă a o lăsa să fi vrut (...)"[44]. Observăm prin urmare că el acordă un oarecare credit prezicerii amintite mai sus, deoarece consideră că turcii nu au atacat special Italia, pentru a o lăsa printre ultimele lor cuceriri şi, astfel, a îndepărta cât mai mult în timp propria lor prăbuşire. Credem că este inutil să mai spunem că el se înşela, deoarece turcii nu au ezitat să atace direct Italia în 1480, dacă nu punem la socoteală şi desele atacuri îndreptate împotriva veneţienilor în părţile de nord-est ale Peninsulei.

Dar cele mai multe informaţii asupra relaţiilor turco-italiene, în special asupra celor turco-veneţiene, pe care le întâlnim la Cantemir se află într-una din cele mai importante opere ale sale, *Istoria Imperiului otoman*. Aceasta a făcut din eruditul domnitor moldovean un istoric de talie europeană, recunoscut ca atare de contemporanii săi. Cartea, scrisă în latină, cu titlul *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae*, a fost terminată în 1716 şi a rămas multă vreme, până la apariţia lucrării lui Hammer, un adevărat îndreptar pentru toţi cei interesaţi de istoria turcească.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Informaţia pe care ea ne-o furnizează este bogată, interesantă şi exactă mai ales în privinţa acelor evenimente contemporane cu autorul, ceea ce nu înseamnă că evenimentele desfăşurate în trecut sunt neglijate. Totuşi, pentru evenimentele mai îndepărtate în timp, se pot constata şi anumite confuzii şi suprapuneri, normale dacă avem în vedere dificultăţile de documentare specifice epocii.

O astfel de confuzie se constată atunci când sunt descrise evenimentele din anul 1480, când acţiunea otomană din Italia este suprapusă cu ameninţarea venită din partea lui Uzun Hasan, mort de doi ani la acea vreme. Se suprapun, de fapt, evenimente care au avut loc la o distanţă în timp de aproximativ zece ani. Iată însă ce ne spune Cantemir: "În anul următor, după ce bate pe veneţieni lângă râul Sonţiun, Mahomed pregăteşte o flotă mare sub comanda lui Gieduk Ahmed Paşa spre a devasta Apulia şi, daca ar fi posibil, toată Italia. Acest general şi prăda Apulia, şi ocupa vreo câteva fortăreţe; dar chiar în mijlocul progresului armatelor sale, a fost rechemat, fiindcă ajunsese ştirea că persanii iarăşi se mişcau şi Ussunhasan vrea să facă mai incursiuni, prin urmare că este necesară prezenţa atât a generalului cât şi a armatei. Puţin după sosirea lui Mahomed, veni un delegat veneţian şi se rugă foarte umil de pace; sultanul, ocupat acum cu alte afaceri, se învoi prea bucuros"[45].

Apoi sunt menţionate luptele din Moreea din 1532[46], când turcii au ocupat importante poziţii în detrimentul veneţienilor, victoriile lui Barbarossa împotriva flotei italiene[47], care culimineaza cu bătalia de la Preseva din 1538[48], cucerirea Ciprului de către turci la 1570[49], dar şi marea înfrângere suferită de ei la Lepanto, în 1571, despre care se spune: "După aceste victorii a urmat cel mai mare dezastru pentru Osmani, ce au putut ei resimţi de la pierderea încercată sub Ildirim Baiazid şi până în ziua de astăzi (...). După ce amiralul Ali Paşa a cucerit insula Cipru (posesiune veneţiană - n.n.), a pus toată floarea armatei în garnizoane prin cetăţi; pe soldaţii europeni, fatigaţi prin munca continuă de douăsprezece luni la facerea de şanţuri şi de alte lucruri, i-a trimis acasă, iar el cu flota şi cu celelalte trupe s-a întors la Constantinopol. Dar chiar pre când naviga pe Marea Mediterană, s-a văzut dintr-o dată atacat de o flotă inamică, întărită, precum zic unii, prin ajutorul Germanilor şi Spaniolilor (...). În urmă însă, după ce respinsese pe inamic mai de multe ori (...), a căzut în mijlocul luptei şi prin moartea sa a cauzat de victoria a înclinat în partea inamicului său"[50].

Cu foarte multe amănunte este descris războiul turco-veneţian pentru insula Creta desfăşurat între 1644 şi 1669, cel mai lung război dintre cele două părţi. Pretextul războiului a fost furnizat de capturarea unei nave turceşti de către cavalerii de Malta, care au transportat-o în Creta fără ca veneţienii să reacţioneze în vreun fel[51]. După ce sultanul a declanşat război Veneţiei, în 1644[52], turcii cuceresc, în anul următor, cetatea Canea din Creta[53], iar în anii 1659 şi 1663 mai cuceresc şi insulele Tenedos şi Lemnos[54]. În cele din urmă turcii cuceresc Candia, după lupte deosebit de violente: "Cu modul acesta vizirul, cu începutul lunei Gamaziul-ewel, anul hegirei 1080 (1669 - n.n.), a luat în posesiune Candia, după ce veneţianii ieşiră din ea (...). Aşa a succes turcilor în urmă după un belu de douăzeci şi patru de ani, a supune şi încorpora cu imperiul lor aceasta cetate superbă, gloria secolelor trecute şi a opta minune a lumei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

pe care însă-şi natura pare a o fi făcut inaccesibilă contra oricărui atac. În aceste lupte otomanii au pierdut peste două sute de mii de oameni, precum afirmă cei mai buni istorici ai lor, dintre care unii sunt încă în viaţă"[55], punând astfel capăt războiului în favoarea lor.

Cu şi mai multe detalii abordează Cantemir războiul turco-veneţian din 1684-1699, atunci când cetatea lagunelor, profitând de coaliţia antiotomană a altor puteri creştine şi de înfrângerea turcilor în faţa Vienei (1683), reuşeşte să întreprindă ultimul său război victorios împotriva Imperiului otoman. Cantitatea mare de amănunte ce ne este furnizată se explică prin faptul că autorul a fost nu numai contemporan cu evenimentele, dar s-a aflat chiar în capitala otomană în acei ani şi a participat la anumite evenimente militare, printre care şi bătălia de la Zenta din 1697[56]. Sunt descrise cauzele care au dus la ruperea păcii dintre turci şi veneţieni[57], fuga bailului din Constantinopol şi deruta turcilor obligaţi să lupte pe mai multe fronturi terestre şi maritime[58], încercările lor de reconciliere cu veneţienii[59], victoriile veneţienilor împotriva turcilor[60], luptele din Moreea şi Dalmaţia[61], ajungându-se până la pacea de la Carlowitz (1699) despre care se spune: "Veneţianii au obţinut următoarele condiţiuni. Toată Morea până la Hexamilon rămâne în mâna lor, iar Turcilor se lăsa terra firma turcească dimpreună cu Lepante, Prevesa şi castelul Romelia care sunt dărămate. Sinulu de mare de la Corintu rămâne comun la amândouă părţile şi Veneţianii conservă Leucadia dimpreună cu insulele vecine. Tributul anual se şterge, atât acel pe care-l plăteau până acum unele insule din Arhipelagul Veneţianilor, cât şi pe care-l răspundea până acum insula Zacintu Turcilor. În Dalmaţia de lăsa în posesiunea Veneţianilor Knin, Sing, Ciclutu, Vertica, Duare şi Vergora, care vor forma frontiera teritoriului republicii lor. Ragusanii rămâneau stat liber; şi Veneţianii căpătau Castelnuovo şi Risano cu tot ce mai posedau ei prin prejur. Rămâne permis la amândouă părţile a-şi întări frontierele cu noi fortăreţe sau a repara pe cele ruinate cu excepţiunea Lepantei, Prevesei şi a castelului Romelia"[62].

Dimitrie Cantemir a fost cu adevărat primul român a cărui operă a cucerit o meritată faimă internaţională. Deşi a trăit cea mai mare parte a vieţii în medii străine, activitatea şi opera lui, concepute la scară europeană, nu au părăsit nicicând punctul de plecare românesc. Aşa se explică faptul că scrierile sale au exercitat o reală influenţă asupra evoluţiei culturii româneşti şi au contribuit, în ceea ce ne priveşte, la formarea imaginii Italiei şi a italienilor. În acest sens putem spune că Dimitrie Cantemir, prin cantitatea şi complexitatea informaţiilor pe care le prelucrează şi le oferă cititorilor săi, a avut cea mai importantă contribuţie la cunoaşterea Peninsulei, a istoriei şi civilizaţiei sale, în cultura română a vremii. Până la mijlocul secolului XIX, nici un om de cultură român, deşi unii dintre ei au călătorit în Italia şi au putut cunoaşte realitatea italiană la ea acasă, nu a oferit o informaţie mai bogată şi mai interesantă decât eruditul domnitor al Moldovei. Au fost situaţii, este adevărat, în care informaţia a fost mai bogată, ca în cazul unor exponenţi ai Şcolii Ardelene, dar aceasta numai pentru un segment istoric limitat. Nimeni nu a acoperit, în privinţa imaginii Italiei, un spaţiu atât de vast şi de complex precum a făcut-o Cantemir. De aceea, şi din acest

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

punct de vedere, el ocupă o poziţie privilegiată în cadrul culturii româneşti, poziţie ce nu va fi atinsă, aşa cum am mai spus-o şi o repetăm, decât la mijlocul secolului XIX, atunci când cultura românească va intra într-o nouă etapă a dezvoltării ei ca urmare a unor profunde transformări economice, sociale, politice şi în statutul internaţional al ţărilor române.

1 Virgil Cândea, *Umanismul românesc*, în SAI, XVII, Bucureşti, 1972, pp. 13-23; idem, *Raţiunea dominantă. Contribuţii la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, 1979; Alexandru Duţu, *Umaniştii români şi cultura europeană*, Bucureşti, 1974.

2 Lucian Boia, *Evoluţia istoriografiei române*, Bucureşti, 1976, p. 23.

3 Dan Simonescu, *Spiritul critic în istoriografia veche românească*, în vol. *Lecţii de deschidere. Lucrările şcoalei de arhivistică*, 2, Bucureşti, 1945, p.111-128.

4 Al. Duţu, *op.cit.*, p. 176; idem, *Etapele civilizaţiei europene în viziunea umaniştilor români*, în RdI, tom. 27, nr. 5, 1974, p. 717.

5 Giuseppe Toffanin, *Storia dell'Umanesimo*, vol. III, Bologna, 1964, p. 142-147.

6 Paul Cernovodeanu, *Préoccupations in matière d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine aux XVII et XVIII siècles*, I. în RRH, tome IX, no.4, 1970, p. 679. Pentru începuturile istoriografiei în Moldova, mai timpurii decât în Ţara Românească, a se vedea Ştefan Andreescu, *Les débuts de l'historiographie en Moldavie*, în ibidem, tome XII, no. 6, 1973, p. 1017-1035.

7 Petru Vaida, *Dimitrie Cantemir şi umanismul*, Bucureşti, 1972; idem, *L'humanisme de Démètre Cantemir*, în RRH, tome XII, no. 5, 1973, p. 891-902.

8 P. Cernovodeanu, *art. cit.*, I, pp. 681-682; I. Chiţimia, *Dimitrie Cantemir, reprezentantul epocii sale în plan european*, în RITL, 1973, nr. 2, p. 177-186.

9 Maria Mathilda Alexandrescu Dersca Bulgaru, *Dimitrie Cantemir, istoric al Imperiului otoman*, în SRdI, tom. 26, nr. 5, 1973, pp.971-989; Halil Inalcik, *Eastern and Western Cultures in Dimitrie Cantemir's Work*, în RRH, tome XIII, no. 1, 1974, pp. 27-29; Al. Duţu, *Dimitrie Cantemir, a Historian of South-East European and Oriental civilizations*, în ibidem, p. 33-36.

10 Ecaterina Ţarălungă, *Dimitrie Cantemir. Contribuţii documentare la un portret*, Bucureşti, 1989, p. 321.

11 P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*, Bucureşti, 1958, p. 47.

12 *Ibidem.*

13 N. Grigoraş, *Originea, unitatea şi continuitatea poporului român în opera istorică a lui Dimitrie Cantemir*, în MMS, 1973, nr. 9-10, pp.609-617; Şt. Ştefănescu, *Originea, continuitatea şi unitatea poporului român în concepţia lui Dimitrie Cantemir*, în SRdI, tom 26, 1973, nr. 5, p. 915-921.

14 E. Ţarălungă, *op.cit.*, pp. 322-334.

15 Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor*, ed. Gr. G. Tocilescu, Bucureşti, 1901, p. 99.

16 *Ibidem*, p. 99-100.

17 *Ibidem*, p. 100.

18 Lucrarea este, de fapt, o justificare a pretenţiilor imperiale pe care Rusia începuse să le manifeste în vremea lui Petru cel Mare, ea fiind considerată ultima şi cea mai mare monarhie cu pretenţii universale din istorie.

19 Gh. Haupt, *"Studiu asupra monarhiilor". Un document inedit al lui D. Cantemir*, în "Studii. Revistă de istorie şi filosofie", tom 4, nr. 1, 1951, p. 221.

20 P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 47.

21 Dimitrie Cantemir, *Divanul*. Ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Virgil Cândea, Bucureşti, 1969, p. 53-65.

22 Idem, *Hronicul*, p. 104.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

23 *Ibidem*, p. 104.
24 Idem, *Descrierea Moldovei*. Traducere după originalul latin de Gh. Guţu, introducere de Maria Holban, comentariu istoric de N. Stoicescu, Bucureşti, 1973, p. 89.
25 *Ibidem*, p. 61.
26 *Ibidem*, p, 363.
27 Idem, *Hronicul*, p. 240.
28 *Ibidem*, p. 266.
29 *Ibidem*, p. 276.
30 *Ibidem*, p. 277-278.
31 *Ibidem*, p. 289.
32 *Ibidem*, p. 294.
33 *Ibidem*, p. 314-325.
34 *Ibidem*, p. 356.
35 *Ibidem*, p. 357-358.
36 *Ibidem*, p. 420-421.
37 Idem, *Descrierea Moldovei*, p. 87.
38 *Ibidem*, p. 89-91; idem, *Hronicul*, p. 134-135.
39 Idem, *Descrierea Moldovei*, p. 193-195.
40 Idem, *Scurtă povestire despre stârpirea familiilor lui Brâncoveanu şi a Cantacuzinilor*. Ediţie îngrijită, studiu introductiv, note şi comentarii de Paul Cernovodeanu. Transcriere, traducere şi indici de Emil Lazea, Bucureşti, 1995, p.5-7.
41 *Ibidem*, p. 15.
42 Idem, *Descrierea Moldovei*, p. 271.
43 Idem, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*. în *Opere complete*, VIII, tom II. Traducere, studiu introductiv, note şi comentarii de Virgil Cândea. Text rus îngrijit de Anca Irina Ionescu, Bucureşti, 1987, p. 245.
44 Idem, *Hronicul*, p. 20.
45 Idem, *Istoria Imperiului otoman. Creşterea şi scăderea lui*. Traducere română de Iosif Hodosiu, Bucureşti, 1876, p. 159.
46 *Ibidem*, p. 284-285.
47 *Ibidem*, p. 297-298.
48 *Ibidem*, p. 198.
49 *Ibidem*, p. 328-329.
50 *Ibidem*, p. 330-331.
51 *Ibidem*, p. 382-384.
52 *Ibidem*, p. 384-385.
53 *Ibidem*, p. 385.
54 *Ibidem*, p. 389.
55 *Ibidem*, p. 394-400.
56 L. Boia, *op.cit.*, pp. 43-44.
57 D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, pp. 500-502.
58 *Ibidem*, p. 502.
59 *Ibidem*, p. 502-503.
60 *Ibidem*, p. 520-522, 545-546.
61 *Ibidem*, p. 556-558.
62 *Ibidem*, p. 738-739.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Italy Mirrored in the Works of Dimitrie Cantemir
Abstract

The contribution of Dimitrie Cantemir, the erudite Moldavian Prince, to the forming and developing of the image of Italy and of the Italians in Romanian culture is being analysed. The author begins by noting that Dimitrie Cantemir remained the most prominent figure in this culture until the mid 19th century, to subsequently reach several interesting conclusions. Therefore, in the case of Cantemir as well, the image of Italy, the knowledge of this country and of its inhabitants sprang out from his desire to make an as accurate as possible demonstration of the Romanity of the Romanians, of their continuity and unity within the Carpatho-Pontic-Danubian space, as well as of their extensive contacts with the Italians and Italian culture at Constantinople, one of the main centres for dissemination of this culture which has reached the town especially by the agency of Greek scholars studying in Venice, Padova, Rome, Milan and in other renowned centres of the Peninsula. Thereby, the erudite Romanian prince had a prominent contribution to the forming of the image of Italy in Romanian culture, to the popularizing of the country and of the people, of their historical past and present under every significant aspects. His efforts would only be matched in the mid 19th century by the revolutionary intellectuals who laid the bases for modern Romania.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

GHEORGHE I. FLORESCU

BASARABIA: O TEMĂ A ISTORIOGRAFIEI AMERICANE (1945-1995)*
(I)

Basarabia, un teritoriu românesc, a devenit o "problemă" sau un "caz" în momentul în care a început să fie privită şi apoi tratată ca un posibil *obiect* al tendinţelor expansioniste şi deci cuceritoare ale Imperiului ţarist. Acest nume, pretins şi recunoscut la un moment dat a desemna o provincie, care a fost de fapt o parte componentă a Moldovei istorice, şi-a modificat cu timpul conotaţia iniţială, dobândind sau conferindu-i-se o accepţiune ce avea mai ales în vedere raţionamente politice ori diplomatice. Adeseori, toponimul în cauză, peste a cărui semantică s-a trecut cu uşurinţă atunci când adevărul istoric nu conta sau era inoportun şi trebuia deci eludat, s-a impus ca un termen generic, desemnând o arie teritorială ce nu era bine definită. Treptat, *Basarabia*, ca vocabulă ce ne poartă totuşi cu gândul la un pământ anume, a fost acceptată în sfera lumii diplomatice, dar mai ales în istoriografie, cu precizările de rigoare, dar numai atunci când în discuţie sunt aduse chestiuni care privesc graniţele teritoriale. "Dosarul" rezultat de-a lungul anilor se referă la întreaga Basarabie, ca o entitate istorică, dar şi la diferite zone ale ei, precum şi la o unitate administrativă a Rusiei ţariste, modificată apoi de Kremlin, în iunie 1940 şi, în sfârşit, după al doilea război mondial. Republica Sovietică Socialistă Moldova şi Republica Moldova de azi nu sunt identice, ca graniţe, cu Basarabia de odinioară, complicând discursul istoricilor şi îndeosebi pe cel al diplomaţilor. În general, însă, teritoriul transformat într-un subiect de dispută este cel situat între Prut, Nistru, Marea Neagră şi Bucovina.

Înainte de a se constitui într-o temă controversată - artificială, desigur - din sfera istoriografiei, Basarabia a reprezentat un "diferend" diplomatic instrumentat de Moscova pentru a-şi justifica intenţiile cuceritoare şi după aceea legitimitatea stăpânirii. Preluat de istorici, un asemenea "litigiu", lansat şi apoi reclamat astfel de către cercurile panslaviste moscovite, a determinat abordări dintre cele mai diverse, care au impus la un moment dat o aşa-zisă "problemă a Basarabiei". Fără a ne propune

* O formă prescurtată a acestui text a fost prezentată la primul *Congres mondial al refugiaţilor şi descendenţilor acestora din teritoriile româneşti ocupate de fosta Uniune Sovietică*, organizat la Iaşi, în zilele de 30 iunie - 2 iulie 1995, de către Consiliul Naţional al Reîntregirii din România.

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol",
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

un istoric al acestei "probleme", ale cărei începuturi trebuie căutate în secolul trecut, dar şi mai înainte chiar, amintim doar că sintagma este nu numai acceptată, ci preluată îndeobşte ca o realitate, a cărei recunoaştere asertorică eludează adevărul şi, deci, orice demonstraţie.

Dacă un timp îndelungat, după 1945, istoriografia română nu a vorbit decât aluziv şi cu multe menajamente despre Basarabia, al cărei nume nu putea fi nici rostit şi nici scris, după 1989 situaţia s-a modificat radical. Despre acel teritoriu din stânga Prutului s-a scris uneori, în ultimii ani, mai mult decât despre România în general. Demersurile iniţiate în această direcţie au plecat fie din dreapta râului în cauză[1], fie din stânga lui[2]. O atare explozie istoriografică era previzibilă şi întru totul explicabilă. Şi, desigur, ea nu se va opri aici.

În anii care au urmat celui de al doilea război mondial, atunci când Moscova a transformat istoria într-un instrument al propagandei comuniste, despre Basarabia s-a scris numai în Vest, acolo unde adevărul istoric nu a fost subordonat şi deformat deci de intruziunile discursului politic. Pretinsele lucrări sau studii publicate în U.R.S.S. sau în R.S.S. Moldova, pe această temă, nu au, în general, valoare ştiinţifică, întrucât ele au fost confecţionate pentru a justifica raţionamentele celui ce ocupase, prin forţa armelor, un teritoriu asupra căruia istoria nu-i recunoştea nici un drept.

Deşi poate suprinde ori chiar nedumeri, mai ales pe nespecialişti, istoriografia americană a rezervat un loc lesne sesizabil, chiar dacă nu predilect - cine putea pretinde aşa ceva ? -, studierii trecutului Basarabiei. Un asemenea interes pleca de la statutul acestei provincii, devenită "Republică Sovietică Socialistă", căreia i se refuza orice legătură istorică, indiferent de accepţiune, cu România. Dacă după primul război mondial cercurile politice americane, dar şi unii istorici, se îndoiau de oportunitatea actului reintegrării Basarabiei între fruntariile româneşti, considerând că graniţele Rusiei nu trebuiau radical modificate, pentru a nu se declanşa un proces greu sau imposibil de controlat apoi, după 1945 au intervenit unele nuanţări şi chiar categorice puneri la punct. Istoricii americani, alăturându-se celorlalţi exploratori ai trecutului, proveniţi din Vest, au început să studieze tot mai stăruitor statutul Basarabiei, ajungând - nu în unanimitate, bineînţeles - la concluzia că acest pământ a fost dintotdeauna unul românesc şi că el fusese ocupat de Kremlin în mod cu totul nejustificat. Astfel, vechiului "dosar" i-au fost adăugate noi file, unele dintre întrebările ce păreau uitate au fost reactualizate, multe dintre argumentele conjuncturale au ajuns a fi abandonate, impunându-se, firesc, elucidarea a ceea ce s-a numit "the question of Bessarabia"[3]. Treptat, "problema" în cauză s-a amplificat, circumstanţă care a reclamat unele gradări interpretative. Aşa, de pildă, un specialist al temei numea Basarabia "the Trojan horse of Russian colonial expansion"[4]. Robert R. King, un pertinent cercetător american, scriind despre acelaşi subiect, îşi intitula demersul *"Historical" debates: Bessarabia*, apelând şi el adeseori la formula "the Bessarabian question"[5] şi conchizând că Basarabia şi Nordul Bucovinei s-au constituit în "subiectul unei fascinante dezbateri istorice"[6]. În 1975, un alt istoric de dincolo de Ocean îşi intitula o intervenţie pur şi simplu "the Bessarabian question"[7]. Jack Gold, la rândul său, implicându-se în aceeaşi

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

dispută întreţinută de istoriografia sovietică, releva că "the Bessarabian question" era una inventată, întrucât în realitate lipseau datele care să o justifice[8]. Foarte recent, Charles King, deşi observă că în ultimul timp, după ce a devenit independentă, Republica Moldova, care nu întruchipează Basarabia întreagă, nu mai prezintă decât întâmplător un oarecare interes internaţional, "a rămas o chestiune controversată, divizatoare"[9]. Cu alte intenţii, dar sugerând în ultimă instanţă tot o "problemă", Mihai Cimpoi vorbeşte despre "fenomenul basarabean sub semnul păsării Phoenix"[10].

În secolul XIX şi în prima jumătate a celui ce se va încheia în curând, despre Basarabia s-a discutat mereu ca despre o "problemă", chiar dacă "dosarul" ei nu avea dimensiunile şi mai ales consistenţa celui de azi. Ipostaza aceasta, refuzată cu consecvenţă de către cei mai mulţi dintre basarabeni, dar obligaţi prin forţă, la un moment dat, să o accepte, a fost conferită unei părţi a României râvnite de Moscova, obsedată de planurile ei expansioniste către Sudul şi Centrul Europei. Întreţinând-o ca pe o "problemă", deci ca pe o regiune al cărei statut suscita încă discuţii, diplomaţia ţaristă şi cea sovietică, precum şi istoriografia kremlinistă, mai veche ori mai nouă, îşi asumau rolul de "inventatori"de argumente pentru oficialităţile ruseşti aflate într-o permanentă "cruciadă"antiromânească, al cărei prim mobil rezida în ocuparea şi stăpânirea Basarabiei.

Istoriografia americană, poate mai mult decât oricare alta, a sesizat această stare de lucruri şi a reacţionat în consecinţă. Luările de poziţie ale studioşilor dintre Atlantic şi Pacific, care nu pot fi judecate în afara cadrului internaţional politico-diplomatic, sunt mai numeroase şi mai convingătoare, dar şi mai intransigente, în stabilirea şi apărarea adevărului istoric, decât cele afişate în Europa ori în alte spaţii ştiinţifice. Despre Basarabia şi viitorul ei, istoricii americani au început să scrie încă înainte de a se încheia cel de-al doilea război mondial[11]. Apoi, după un antract caracterizat de o tăcere conjuncturală impusă de noua situaţie internaţională şi de ascensiunea comunismului, când nu numai Basarabia fusese ocupată, ci România întreagă, cercetătorii Lumii Noi s-au implicat tot mai mult în încercarea de soluţionare a unui exerciţiu ştiinţific pus în ecuaţie îndeosebi de istoriografia sovietică, adică tocmai cea interesată de un enunţ anume, ce refuza întrebările. În virtutea preceptelor istoriografiei marxist-leniniste, presupusele demonstraţii plecau întotdeauna de la erijarea unei formule oportuniste într-o pretinsă partitură concluzivă, infailibilă, ce trebuia "probată", indiferent de mijloace şi deci indiferent de adevărul istoric. Exasperaţi de o asemenea practică antiştiinţifică, sfidătoare chiar, specialiştii americani, aplecaţi asupra sondării trecutului, nu au întârziat să riposteze contrafacerilor puse la cale de primul stat comunist, care prefigura, chipurile, prin forţa unei dogme, viitorul umanităţii[12]. La fel au procedat şi în cazul istoriografiei române, care ocolea tema sau o trata evaziv, atunci când nu prelua "concluziile" plăsmuite de "îndrumătorii" sovietici[13]. Consecvenţi principiilor lor şi intrigaţi întrucâtva de hlestacovismul "şcolii sovietice" de istorie, Robert W. Allen, printre alţii, în 1965[14], şi Lowell R. Tillett, patru ani mai târziu[15], reveneau asupra istoriografiei sovietice şi a modalităţii de abordare a Estului european ori a naţionalităţilor neruseşti. Circumscriindu-şi demersul aceleiaşi intenţii,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Anatole G. Mazour publica în 1971 un studiu care se referea la scrierea, în general, a istoriei în U.R.S.S.[16]. Concomitent, au fost relevate şi raporturile care funcţionau la acea dată între istoricii sovietici şi cei din România[17], raporturi în funcţie de care era sau nu cercetată "problema Basarabiei". Şi chiar dacă, aşa cum era de aşteptat, "colaborarea" în cauză evita chestiunile discutabile, deci gingaşe, cu speranţa că uitarea va rezolva totul, Robert R. King observa, în 1973, că dacă problema Basarabiei nu a fost dezbătută atât cât ar fi trebuit, faptul se explica prin aceea că subiectul era delicat ori chiar tabuizat, întrucât Rusia continua a fi o mare putere, iar România un stat ce nu-şi putea înfrunta vecinul din Răsărit[18]. Aceleaşi premise, dar urmărite într-un cadrul general mai larg, puteau fi identificate şi în intervenţia lui John Erickson, din 1975[19]. În anul următor, Robert R. King revenea la mai vechile lui propensiuni, publicând două studii care se refereau, în mod explicit, la tema avută de noi în vedere: *The Escalation of Rumanian-Soviet Historical Polemics over Bessarabia*[20] şi *Debate between Rumanian and Soviet Historians over Bessarabia Continues*[21]. O atmosferă de surescitare, ce a provocat numeroase reacţii de respingere, a creat opul semnat de A. M. Lazarev (*Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost i bessarabskii vopros*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1974), judecat unanim ca o sumă de clişee prin care se încerca substituirea politicii, argumentului istoric. Jack Gold, amintit deja, a ripostat foarte energic împotriva falselor întrebări avansate de un pseudospecialist, care, prin gestul său, a compromis o întreagă istoriografie[22]. La fel au procedat şi alţi specialişti, faţă de contrafacerile puse la cale de "moldovenii" care au acceptat să facă jocul Moscovei[23]. O realizare istoriografică de excepţie, consacrată, cum o arată şi titlul, "problemei basarabene", o datorăm, apoi, studiosului olandez Wim P. van Meurs, publicată în 1994[24]. În sfârşit, foarte recent, Charles King a definitivat un studiu ce sondează evoluţia politică a Basarabiei în ultimii trei ani, învederând faptul că istoria "o plasează într-o poziţie unică printre statele post-sovietice", fiind "singura fostă republică sovietică, care rămâne un potenţial obiect al iredentismului străin"[25]. Aşadar, pentru istoriografia americană actuală, Basarabia continuă a rămâne o "problemă".

Desigur, trecutul acestui teritoriu, o componentă intrinsecă a unei zone disputate între Est şi Vest[26], nu a fost tratat de istoriografia transatlantică numai din această perspectivă. Notabil rămâne faptul că Basarabia a reprezentat, pentru studioşii nord-americani, o statornică tentaţie, circumstanţă evidenţiată de multe dintre bibliografiile editate de-a lungul anilor. În diferite întreprinderi de acest gen, capitole speciale sau unele secţiuni sunt consacrate Basarabiei[27]. O menţiune aparte se cuvine a fi făcută la adresa bibliografiilor ce însoţesc lucrările semnate de Wim. P. van Meurs şi George Ciorănescu[28], deşi ei nu provin din spaţiul istoriografic american.

Cum era şi de presupus, apropierea cercetătorilor americani de Basarabia, ca posibil câmp al unor explorări de durată, a reclamat la început o perioadă de tatonări, determinată de reticenţe situaţionale, dar mai ales geopolitice. Sfârşitul celui de-al doilea război mondial şi apariţia Cortinei de Fier au făcut ca distanţa dintre ţărmul vestic al Atlanticului şi râul Nistru să crească inimaginabil de mult. Înainte ca

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

specialiştii să se oprească asupra Basarabiei, în mod explicit, a fost nevoie de unele demersuri pregătitoare, precum a fost acela al lui John Campbell, din 1947[29], care desemna noua geografie teritorial-politică a Europei, aşa cum o imaginase Conferinţa de Pace de la Paris, făcând referire şi la Basarabia. Doi ani mai târziu, Ruben H. Markham publica o serioasă monografie dedicată României[30], din care nu lipseau principalele date istorice ale acelei părţi din Moldova ocupată de Stalin în 1940 şi reocupată în 1944. Noile frontiere ale Uniunii Sovietice, în care era înglobată şi Basarabia, au fost luate în studiu de Gordon W. East, în 1951[31]. O raportare directă la teritoriul în discuţie o vom întâlni peste doi ani[32], atunci când Basarabia începuse a se implanta ca o "problemă" în conştiinţa publică vest-europeană şi americană. Autorii unui articol publicat în 1956 - *Moldova: A Russian Satellite*[33] - renunţau la ambiguitatea de până atunci, prin care se urmărea menajarea orgoliilor imperiale bolşevice, consemnând o realitate creată şi menţinută prin forţă. John C. Campbell revenea, în 1956, la sfera ce ne interesează în mod deosebit, lansând o lucrare ce privea întreaga zonă comunistă a Europei estice, deci şi spaţiul dintre Prut şi Nistru[34]. Stephen Fischer-Galaţi, un remarcabil specialist al temei, proceda întrucâtva la fel, scriind în 1970 o monografie despre România secolului XX[35]. Asupra Basarabiei va reveni şi el, după cinci ani, cu o contribuţie articlieră inclusă într-un volum tematic[36]. Tot în 1975, îi apărea un studiu intitulat *Moldavia and the Moldavians*, într-o lucrare de referinţă editată la New York[37].

Un moment distinct al derulării subiectului întreprinderii noastre l-a reprezentat publicarea monografiei lui George F. Jewsbury, în 1976, despre *The Russian Annexation of Bessarabia, 1744-1828*[38]. Pentru prima dată după al doilea război mondial, istorioriografia americană îşi permitea să depăşească reticenţa, ori poate compromisul impus cândva, rostindu-se cu temeritate şi comprehensiune într-o chestiune cu implicaţii majore, atât ştiinţifice, cât şi politice. "Dosarul" Basarabiei era astfel readus în actualitate, fapt care comporta reluarea dezbaterilor care păreau încheiate odată cu împărţirea teritorială convenită între marile puteri învingătoare, printre care se aflaseră şi Statele Unite. Lucrarea a ridicat numeroase semne de întrebare, îngrijorătoare, desigur, în rândul studioşilor sovietici, care păreau până atunci convinşi că soluţionaseră pentru totdeauna "problema Basarabiei". Specialiştii americani au manifestat reacţii diferite, ei relevând obiectivitatea lui George F. Jewsbury şi considerând că sosise vremea ca vechile falsificări să fie eliminate din sfera sondării trecutului[39]. Aşadar, cu această carte se intra într-o nouă fază de abordare a trecutului Basarabiei, aserţiune demonstrată de realizările istoriografice ulterioare.

Totuşi, abia peste şase ani, în prestigioasa colecţie "East European Monographs", editată de University of Colorado, sub conducerea Profesorului Stephen Fischer - Galaţi, a fost oferită celor interesaţi următoarea lucrare dedicată Basarabiei[40]. Volumul, intitulat foarte sugestiv, s-a bucurat de un meritat succes, remarcat de G.Y. Shevelov[41], de Virgil Nemoianu[42] şi de Dennis J. Deletant[43]. În acelaşi an şi sub aceeaşi egidă a fost editată şi monografia semnată de Nicholas Dima - *Bessarabia and Bukovina. The Soviet-Romanian Territorial Dispute* -, oportună ca moment de apariţie

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

şi ca modalitate de prezentare a unei complexe confruntări istoriografice şi politice[44]. După numai un an, Maria Manoliu-Manea edita, la Los Angeles, un volum de studii pe aceeaşi temă[45].

La începutul anilor '90, deci atunci când realităţile internaţionale, dar mai ales cele din Rusia şi Basarabia, erau radical diferite de cele existente până în 1989, "problema Basarabiei" a început a fi discutată în alţi termeni. De această dată, rezervele de odinioară au fost total abandonate, fiind actualizat, fără nici un fel de cenzură, un "caz" care făcuse o carieră internaţională. În 1991, pe lângă unele reeditări şi apariţiile menţionate deja, în limba română, Nicholas Dima revenea asupra preocupărilor sale deja cunoscute, înfăţişându-se specialiştilor şi iubitorilor de istorie în ipostaza de autor al volumului *From Moldavia to Moldova. The Soviet-Romanian Territorial Dispute*[46]. Peste doi ani, la Minneapolis, Minnesota, a fost editat un op intitulat *Moldova*[47], ale cărui pretenţii nu depăşeau pe cele ale unui text de informare introductivă. Cea mai reuşită realizare, în acest interval, rămâne monografia semnată de Wim P. van Meurs[48], la care am mai făcut trimitere. În fine, Charles King, interesat de evoluţia raporturilor Moldovei cu Rusia[49], după dezintegrarea U.R.S.S., a publicat în 1995 studiul intitulat *Post-Soviet Moldova: A Borderland in Transition*.

Nu este nevoie, credem, să insistăm asupra ideii că istoriografia americană s-a arătat preocupată, în jumătatea de secol avută în vedere în aceste pagini, atât de înaintarea Basarabiei contemporane, cât şi de trecutul ei, mai îndepărtat ori mai apropiat. Aşadar, nu puţine observaţii ar putea fi avansate deja, dar cea mai importantă ni se pare a fi aceea că prin tot ce s-a realizat până în prezent nu s-a făcut altceva decât să se pregătească marea monografie a Basarabiei, care lipseşte încă din istoriografia americană. Studiile şi volumele amintite, toate remarcabile la vremea lor, dar şi azi, reprezintă, fiecare în parte, o treaptă către *Istoria Basarabiei* de mâine, aceea care va elucida, sperăm, tema pe care continuăm să o discutăm.

Nu putem trece, visând la *Istoria* de care vorbeam, peste manifestările ştiinţifice, mai ales cele internaţionale, consacrate "problemei Basarabiei" sau peste acelea unde s-a vorbit, indiferent cum, de orizontul dintre Prut şi Nistru. Aşa, de pildă, volumul editat în 1983 de Maria Manoliu-Manea este rezultatul comunicărilor prezentate de diverşi cercetători, nu numaidecât istorici, la sesiunea anuală sau la diferite întâlniri organizate de Academia Româno-Americană de Ştiinţe şi Arte[50]. O altă instituţie ştiinţifică implicată în clarificarea şi scrierea istoriei Basarabiei este The Society for Romanian Studies. De altfel, mulţi dintre autorii citaţi sunt membri ai acestui organism ştiinţific american. De-a lungul anilor, la diferite mitinguri anuale sau ocazionale, patronate de Societatea amintită, au fost prezentate numeroase comunicări pe teme ce vizau istoria acelei părţi a Moldovei situate la Est de Prut[51]. Amintim, bunăoară, că la Conferinţa internaţională "Pactul Molotov-Ribbentrop şi consecinţele lui pentru Basarabia", organizată de Parlamentul Moldovei, la Chişinău, în zilele de 26-28 iunie 1991, cinci studioşi americani, printre care şi membri ai The Society for Romanian Studies, au expus următoarele referate: *Pactul sovieto-nazist şi izbucnirea celui de al doilea război mondial* (Paul E. Michelson), *Pactul Molotov-Ribbentrop:*

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

unele consideraţii despre normele constituţionale fundamentale (L. Wyman), *Pactul Hitler-Stalin în viziunea istoriografiei americane* (Kurt W. Treptow), *Pactul Molotov-Ribbentrop şi relaţiile româno-ruse* (Nicholas Dima) şi *Consecinţele violării bazei etnice a statului-naţiune: Basarabia şi Bucovina* (Stephen Bowers)[52]. Aceeaşi The Society for Romanian Studies a organizat în cadrul întâlnirii anuale a American Association for the Advancement of Slavic Studies, din 19-22 noiembrie 1992, de la Phoenix, Arizona, o sesiune specială, intitulată "Moldovan Themes in Literature", al cărei moderator a fost Donald L. Dyer. Comunicările avansate atunci auditoriului american au fost: "Cuvinte care luminează: *Language and Ethnicity in Contemporary Moldovan Poetri* (Liliana Zancu), *Search for Ethnic Roots: Nostalgic Chronotopes in Moldovan/Bessarabian Prose* (Rodica Boţoman) şi *Pushkin in Moldova: The Gypsy Myth* (Michelle Brasher)[53]. Cu ocazia celui de-al doilea Congres Internaţional de Studii Româneşti, care şi-a desfăşurat lucrările la Iaşi, în zilele de 6-9 iulie 1993, sub patronajul Societăţii de Studii Româneşti, doi cercetători americani au abordat în intervenţiile lor subiecte circumscrise istoriei basarabene: Ion Manoliu Manea (*The Romanian Communist Party and the Bessarabian Problem, 1918-1945*) şi Ilie J. Smultea (*Bessarabia in Light of International Law*)[54]. La întâlnirea din 1990 a American Association for the Advancement of Slavic Studies, Donald L. Dyer a expus o comunicare intitulată *Moldavia and Moldavian*, iar la cea de a şaptea Conferinţă Internaţională a Limbilor Nonslave din U.R.S.S. (Chicago, 1991)a dezvoltat conferinţa: *Russian and Romanian Intertwined: The Legacy*[55]. Dintre multe alte realizări asemănătoare, amintim şi comunicarea Irinei Livezeanu (Ohio State University, Columbus, Ohio), despre *Moldavia: National Identity and Irredentism*[56].

Desigur, titlurile menţionate nu sunt decât câteva dintre cele care puteau fi reţinute în această succintă trecere în revistă. Este aproape imposibilă o identificare şi consemnare exhaustive, iar cele semnalate vin să certifice afirmaţia potrivit căreia istoria, cultura şi civilizaţia basarabeană suscită în permanenţă luarea-aminte a istoriografiei americane. De altfel, ajunşi în acest punct al excursului nostru, se cuvine să evidenţiem faptul că "problema Basarabiei" nu a fost niciodată privită ori interpretată de studioşii de dincolo de Atlantic ca un paradox, fie chiar şi ştiinţific, ori ca o temă insolită, prin care să se urmărească satisfacerea extravaganţelor unor anumite categorii de cercetători şi cititori, deopotrivă. Dintru început chiar, Basarabia s-a impus în conştiinţa oamenilor de ştiinţă americani ca o *întrebare*, majoră şi determinată de un complex de realităţi circumscrise istoriei europene în general, dar mai ales tendinţelor expansioniste ale Rusiei, în detrimentul Moldovei istorice, la început, şi al Principatelor Române ori ale României, mai târziu. Întotdeauna, însă, Basarabia i-a solicitat pe specialiştii Lumii Noi în ipostaza ei de temă a istoriei europene, şi nu una oarecare, atât timp cât ea s-a înfăţişat tuturor ca un jalon distinct al monomaniei imperialiste a panslavismului moscovit, care nu putea fi tratat mereu cu indiferenţă de către Washington.

Autorii americani s-au rostit, în lucrări speciale sau generale, asupra tuturor momentelor decisive ale istoriei Basarabiei, după ce aceasta a devenit o "problemă".

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Limitându-ne incursiunea la câteva exemple, amintim, de pildă, studiul publicat în 1956 de L. Yaresh, despre *Campania din 1812*[57], unde sunt emendate "argumentele" ruseşti . Peste mai mult de un deceniu, Robert Lee Wolff, vorbind despre Congresul de la Berlin, din 1878, care a nedreptăţit România în favoarea Rusiei, nota că, încă o dată, cea dintâi "s-a simţit înşelată prin spolierea Sudului Basarabiei"[58]. În 1970, Stephen Fischer-Galaţi evidenţia şi el "încorporarea teritoriului istoric românesc, în secolul XIX", de către Moscova, făcând trimitere expresă la 1812[59]. În schimb, Robert O. Paxton considera că în acel an Rusia a capturat Basarabia de la turci, eludând orice raportare la România, fie din indiferenţă, fie din necunoaştere[60]. Un autor avizat observa, discutând prevederile Congresului de la Berlin, că atunci, în 1878, "Rusia a recăpătat Sudul Basarabiei", "redevenind stat riveran"[61]. Barbara Jelavich, care s-a ocupat în mod special de acest subiect, publicând monografii şi studii mai mult decât notabile, a condamnat comportamentul Rusiei faţă de România în "disputa" purtată în jurul Basarabiei[62]. Recent, raportându-se la momentul 1812, Kurt W. Treptow avansa unele nuanţări, absolut îndreptăţite, arătând că, "oricum, convenţia a fost ilegală, întrucât Imperiul otoman, ca putere suzerană, nu avea dreptul să cedeze teritoriul moldovean"[63]. Foarte documentat şi pertinent, Keith Hitchins discută, în monografia recentă, întru totul remarcabilă, despre 1812, despre Basarabia în preajma şi în timpul Războiului de Independenţă, precum şi despre rezultatele Congresului de la Berlin[64]. Contestând ţarismului vreun drept asupra acestui spaţiu românesc, ilustrul cercetător relevă că după anexarea lui, în 1812, "autorităţile ruseşti au avut ca scop de durată contopirea provinciei în structura administrativă generală a imperiului"[65]. Tot el recunoaşte că "nu au existat, înainte de 1905, o mişcare politică naţională moldovenească sau măcar un partid politic"[66].

Dar, chiar şi în aceste condiţii, atunci când împrejurările internaţionale şi cele specifice Rusiei i-au permis Basarabiei să-şi decidă soarta, ea a optat, firesc, pentru revenirea la patria mamă. Victor S. Mamatey şi-a formulat încă din 1957 punctul de vedere în legătură cu această reparaţie istorică[67]. La fel a procedat şi Sherman David Spector, care a studiat aceeaşi chestiune în contextul Conferinţei de Pace de la Paris[68]. Zece ani după ce Victor S. Mamatey îşi făcuse publice opiniile sale, Robert Lee Wolff scruta întregul orizont balcanic şi conchidea că, în Basarabia, "populaţia românească, profitând de avantajul înfrângerii Rusiei, a ales o adunare care a proclamat unirea cu România"[69], recunoscută apoi de Puterile Centrale împotriva protestelor Moscovei. Cum era de presupus, Stephen Fischer-Galaţi, unul dintre cei mai avizaţi specialişti ai realităţilor româneşti, s-a pronunţat şi el asupra revenirii Basarabiei între graniţele ei istorice, evidenţiind justeţea unui asemenea act[70]. Un demers istoriografic deosebit, consacrat momentului în cauză, îl reprezintă monografia, încă nepublicată, definitivată de A. Thomas Devasia în 1970[71]. Revenind asupra aceluiaşi subiect, dar în alt context, Paul D. Quinlan recunoştea, în 1977, că "la Conferinţa de Pace de la Paris, delegaţia americană a fost cea mai critică faţă de cererile teritoriale ale României dintre cei Patru Mari". Membrii delegaţiei Casei Albe "au refuzat să aprobe unirea Basarabiei cu România. Robert Lansing, Secretarul de Stat american, a blocat continuu Con-

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ferinţa în chestiunea recunoaşterii noului statut al Basarabiei şi a insistat să nu fie făcute schimbări în teritoriul rusesc"[72]. Tot tangenţial - dar prob şi categoric -, Richard C. Frucht consemna unirea decisă la Chişinău, în 1918, care a făcut dreptate României, întrucât "cele mai vitale obiective ale politicii ei externe, îndeosebi dobândirea Transilvaniei, Basarabiei şi a Bucovinei, au fost deja realizate"[73]. Glenn E. Torrey[74], Barbara Jelavich[75] şi Hannah Pakula[76] au survolat, la rândul lor, în trecere ori mai insistent, actul unirii Basarabiei cu România, fără a-i contesta legitimitatea şi oportunitatea. O incursiune comprehensivă, avându-l în vedere pe autor, a întreprins în 1994 Keith Hitchins, care reactualizează toate argumentele epocii, lăsându-l pe cititor să mediteze atât asupra deciziei adoptate în 1918 de basarabeni, cât şi asupra opiniei autorului[77]. Refuzând parcă implicarea, indiferent de partea cui s-ar fi situat, cunoscutul istoric notează că, la Conferinţa de Pace de la Paris, "americanii *par* (subl. ns.) să fi fost cei mai refractari" cererilor lui Ion I. C. Brătianu, pretinzând, prin Lansing, un plebiscit, pe care nu-l putea accepta, în acele împrejurări tulburi, şeful diplomaţiei bucureştene[78].

În general, însă, chiar şi cu nuanţările semnalate, care nu se vor semne de întrebare, deci şi posibile îndoieli, putem afirma, fără a greşi, că istoriografia americană a judecat cu imparţialitate decizia Basarabiei de a se uni cu România, recunoscând viabilitatea istorică a unei asemenea rezoluţii, deşi oficialităţile Casei Albe, prezente la Paris, în 1919-1920, s-au pronunţat împotriva modificărilor teritoriale care ar fi afectat integritatea graniţelor de atunci ale Imperiului ţarist. Fără a face abstracţie de reticenţa diplomaţiei transatlantice faţă de drepturile româneşti, dobândite pe câmpul de luptă şi legitimate de istorie, studioşii americani s-au dovedit a fi printre cei mai nepărtinitori, nu consemnând doar un fapt împlinit, ci luând în discuţie întregul ansamblu problematic şi adoptând concluzia revelată de acesta.

Intervalul 1918-1940, când Basarabia a fost reintegrată României, nu a fost ocolit de demersurile istoricilor americani, ale căror referiri, însă, au plecat mai ales de la învederarea locului acestei provincii în cadrul raporturilor româno-sovietice. Astfel, Robert Lee Wolff observa că statutul Basarabiei după 1918 a continuat a fi privit ca o "problemă", întrucât "guvernul sovietic nu a recunoscut niciodată pierderea provinciei", iar ratificarea, de către marile puteri, a unirii ei cu România a suscitat destule semne de întrebare[79]. Starea de anxietate s-a repercutat şi asupra Europei, în general, deoarece, aşa cum remarca Stephen Fischer-Galaţi, "după primul război mondial, teama de renaştere a imperialismului rusesc a dobândit noi dimensiuni din cauza recunoscutei decizii a Moscovei de a recuceri Basarabia - anexată de România în 1918 - şi în general de a extinde frontierele comunismului"[80]. Un alt istoric american evidenţia, printre altele, sondând acelaşi interval, că U.R.S.S. nu putea accepta ca România să stăpânească gurile Dunării, prin "reanexarea Basarabiei"[81]. Un punct de vedere apropiat au împărtăşit şi alţi specialişti de dincolo de Ocean, deşi fiecare venea cu unele nuanţări ori precizări, în funcţie de sfera investigată[82]. Barbara Jelavich, o autoritate incontestabilă a istoriografiei americane, s-a arătat îngrijorată mereu de soarta Basarabiei după 1918, pământ râvnit de U.R.S.S., care a creat în 1924 acea

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Republică Populară Moldovenească fantomatică pentru a-şi legitima astfel pretenţiile ce vizau spaţiul dintre Prut şi Nistru[83]. Aceleaşi veleităţi revizioniste au fost radiografiate şi de Stephen Fischer-Galaţi, într-un studiu special din 1988[84]. Keith Hitchins, şi el, a reliefat că până în 1934, relaţiile româno-ruse au fost influenţate, într-o măsură decivisă, de "problema basarabeană"[85]. Nici după această dată, când au fost reluate contactele Bucureştilor cu Moscova, termenii vechii dispute nu au fost modificaţi decât în aparenţă.

Aşa se şi explică, de altfel, includerea Basarabiei printre prevederile secrete ale pactului germano-sovietic din 23 august 1939[86], ale căror consecinţe nu au fost anulate, în multe cazuri, nici astăzi[87]. În momentul în care acest tratat a devenit cunoscut, şi nu întâmplător în S.U.A., întreaga lume a fost consternată, dar era prea târziu pentru a se mai schimba ceva. Istoricii l-au consemnat, condamnându-l în unanimitate, fără însă a avea vreo putere concretă asupra tranzacţiei puse la cale de Hitler şi Stalin pe seama unei importante părţi a Europei[88]. "Pactul de neagresiune din 23 august dintre Germania şi Uniunea Sovietică, remarca Keith Hitchins, a reprezentat un şoc pentru conducătorii români, întrucât ei şi-au bazat politica externă pe ostilitatea ascunsă dintre nazism şi comunism. Ei s-au simţit mai în nesiguranţă decât înainte, deşi nu au ştiut detaliile protocolului secret, prin care Germania recunoştea interesele speciale ale Uniunii Sovietice în Basarabia"[89]. Istoriografia americană a revenit mereu asupra acestei "înţelegeri", ale căror stipulaţii au vizat întinse zone ale Europei, a căror suveranitate nu o punea nimeni la îndoială în august 1939.

Dacă peste pactul Ribbentrop-Molotov s-a trecut poate mai repede, deoarece, pentru un timp, nu au fost cunoscute toate dedesubturile lui machiavelice, procedeul uzitat de Stalin, în iunie 1940, pentru a ocupa prin forţă Basarabia, a avut un larg ecou în literatura de specialitate din Statele Unite. În 1950, Alexander Cretzianu iniţia, într-o cunoscută revistă americană, o dezbatere a ultimatumului adresat de Kremlin Bucureştilor, la 26 iunie 1940, care a impus ocuparea Basarabiei[90]. "Incidentul"a fost mereu reluat şi sondat din unghiuri diferite, pentru a se învedera că "actul de forţă" al Moscovei a şocat întreaga lume[91]. Aşa, de pildă, Stephen Fischer-Galaţi conchidea, în 1970, într-o monografie dedicată României secolului XX, că "ocuparea Basarabiei şi a Nordului Bucovinei", în urma acelui sinistru ultimatum, care se voia o demonstraţie de forţă, "a justificat cauza gardistă"[92], fără a aminti nimic de comunişti. Robert R. King, după ce observa că Bucovina a fost ocupată de ruşi în 1940, deşi nu le aparţinuse niciodată, sublinia că Imperiul ţarist a anexat Basarabia, cu o populaţie majoritară românească, "din considerente istorice şi strategice, nu etnice"[93]. Nu ştim ce "considerente istorice" avea în vedere diligentul studios, dar importantă rămâne dezavuarea principiilor generale la care au apelat sovieticii atunci când au început să reîmpartă Europa. Joseph Rothschild remarca, în 1974, că prin ultimatumul moscovit, pus la cale imediat după căderea Franţei, Stalin a trecut la "colectarea beneficiilor" ce-i incumbau din protocolul secret al pactului încheiat în 1939 cu Germania nazistă[94]. În anul următor, Robert O. Paxton consemna, ca pe o simplă constatare, observaţia că Rusia a cerut şi obţinut, în iunie 1940, nu numai Basarabia, ci şi "teritorii care nu

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

au fost niciodată ruseşti"[95]. Iar aceste concesii veneau fără ca Vestul să reacţioneze în vreun fel, după ce în perioada interbelică a afişat, în toate momentele decisive, o atitudine echivocă, degradantă în multe situaţii. Indiferenţa unora era însoţită de "obiectivitatea" Berlinului, coautor moral al raptului bolşevic, care sfătuia România, "sincer şi dezinteresat", să accepte ultimatumul pentru a evita, chipurile, un război cu U.R.S.S.[96]. Un an mai târziu, însă, totul a fost inversat, România fiind îndemnată să intre într-un război împotriva Rusiei tocmai pentru a-şi elibera pământurile răpite în iunie 1940.

O menţiune aparte, întrucât abordează în mod special chestiunea în cauză, o merită studiul lui George Ciorănescu, publicat în 1981 şi intitulat *Problem of Bessarabia and Northern Bukovina during World War II*, în care un cunoscător al subiectului pune în ecuaţie evoluţia "problemei" între 1940 şi 1945[97]. Toţi cei care s-au referit, mai târziu, la actul de forţă săvârşit de U.R.S.S. în iunie 1940, l-au condamnat, evidenţiindu-i cinismul şi consecinţele[98]. Astfel, cineva remarca, în 1984, fapt subliniat şi înainte, că, "forţat de Hitler să cedeze Basarabia şi Nordul Bucovinei Rusiei", Carol s-a văzut nevoit să renunţe la prerogativele dinastice[99]. Indiferent de punctul până la care se ajungea cu analiza, precum şi de contextul avansării acesteia, anexarea săvârşită de Stalin în vara anului 1940 în defavoarea României a fost considerată de istoriografia americană ca un act diplomatic revanşard, ce sfida ordinea internaţională existentă la acea dată. Stalin s-a comportat ca un despot ce dispunea de soarta unei importante părţi a Europei întrucât, aşa cum s-a evidenţiat de fiecare dată, "Hitler asigurase deja Uniunea Sovietică de consimţământul său pentru anexarea Basarabiei şi a Nordului Bucovinei"[100].

1 Gh. Buzatu, *Mareşalul Antonescu în faţa istoriei*, Vol.I, Iaşi, 1990; idem, ed., *România cu şi fără Antonescu*, Iaşi, Ed. Moldova, 1991; Florin Constantiniu, *Între Hitler şi Stalin. România şi Pactul Ribbentrop-Molotov*, Bucureşti, Ed. Danubius, 1991; Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia. 1918-1940*, Iaşi, Ed. Junimea, 1991; Nicolae Ciachir, *Basarabia sub stăpânirea ţaristă (1812-1917)*, Bucureşti, Ed. Didactică şi Pedagogică, 1992; Ioan Scurtu şi Constantin Hlihor, *Anul 1940. Drama românilor dintre Prut şi Nistru*, Bucureşti, Ed. Academiei de Înalte Studii Militare, 1992; Victor Bârsan, *Masacrul inocenţilor. Războiul din Moldova, 1 martie - 29 iulie 1992*, Bucureşti, Ed. Fundaţiei Culturale Române, 1993; George Ciorănescu, *Bessarabia. Disputed Land between East and West*, Bucureşti, Ed. Fundaţiei Culturale Române, 1993; Alexandru D. Duţu, Mihai Retegan, *Ostaşi, vă ordon: Treceţi Prutul!*, Bucureşti, Ed. "Globus", 1993; Ion Gherman, *Istoria tragică a Bucovinei, Basarabiei şi Ţinutului Herţa*, Bucureşti, Ed. All, 1993; Ion Alexandrescu, *A Short History of Bessarabia and Northern Bucovina*, Introduction by Kurt W. Treptow, Iaşi, The Romanian Cultural Foundation, 1994; Mihai Cimpoi, *Basarabia sub steaua exilului*, Bucureşti, Ed. "Viitorul Românesc", 1994; Ion Constantin, *Basarabia sub ocupaţia sovietică de la Stalin la Gorbaciov*, Bucureşti, Ed. "Fiat Lux", 1994; Valeiu Florin Dobrinescu, Ion Constantin, *Basarabia în anii celui de al doilea război mondial (1939-1947)*, Iaşi, Institutul European, 1995.

2 *Basarabia. 1940*, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1991; *Basarabia şi basarabenii*, Uniunea Scriitorilor din Moldova, Chişinău, 1991; *Pactul Molotov-Ribbentrop şi consecinţele lui pentru Basarabia. Culegere de documente*, Chişinău, Ed. Universitas, 1991; Ion Agrigoroaiei, Gh. Palade, *Basarabia în cadrul României întregite. 1918-1940*, Chişinău, Ed. Universitas, 1993; Mihail Bruhis, *Rusia, România şi Basarabia - 1812, 1918, 1924, 1990*, Chişinău, Ed. Universitas, 1992 (Această ediţie

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

reproduce pe cea publicată în limba rusă de Centrul de Cercetări Ştiinţifice pentru Rusia şi Europa de Est, din cadrul Universităţii din Tel Aviv, în 1979); Iurie Colesnic, *Basarabia necunoscută*, Chişinău, Ed. Universitas, 1993; Ion A. Eremia, *Ţara Moldovei şi Rusia. Relaţii politice în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, Chişinău, U.S.M., 1993; Aurel Kareţki, Adrian Pricop, *Lacrima Basarabiei*, Chişinău, Ed. "Ştiinţa",1993; Paul Mihail, *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia. Aşezăminte, scrieri, personalităţi*. Chişinău, Ed. "Ştiinţa", 1993; Vasile Nedelciuc, *Republica Moldova*. Chişinău, 1992; Ion Şişcanu, *Raptul Basarabiei. 1940*. Chişinău, Ed. Ago-Dacia, 1993.

3 Cf. Sherman David Spector, *The Question of Bessarabia in the Political Relations between Russia and Rumania*, Master's Thesis, Faculty of Political Science, Columbia University, New York, 1951.

4 Cf. Grigore Nandriş, *Bessarabia and Bucovina: The Trojan Horse of Russian Colonial Expansion to the Mediterranean*. London, Ed. Societăţii pentru Cultură, 1968.

5 *Minorities under Communism. Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1973, p.220.

6 *Ibidem*, p.241. În cele mai multe cazuri, din discuţiile ce se poartă în jurul Basarabiei nu lipseşte Nordul Bucovinei, regiune care a împărtăşit aceeaşi soartă în iunie 1940 şi apoi după 1944.

7 Cf. Nicholas Dima, *The Bessarabian Question*, , în "East Europe", Nos. 4-5, 1975, p.20-22.

8 Jack Gold, *Bessarabia: The Thorny "Non-Existent" Problem*, în "East European Quarterly" (Boulder, Colorado, University of Colorado), Volume XIII, No.1, March 1979.

9 Charles King, *Post-Soviet Moldova: A Borderland in Transition*, London, The Royal Institute of International Affairs, 1995, p.1.

10 Mihai Cimpoi, *op.cit.*, p.29-50.

11 Cf. Malborne W. Graham, *The Legal Status of Bukovina and Bessarabia*, în "The American Journal of International Law", Volume XXXVIII, No.4, October 1944, p.667-673.

12 Cf. Cyril E. Black, ed., *Rewriting Russian History. Soviet Interpretations of Russian's Past*, 2nd edition, 1956; reeditată la New York, Vintage Books, 1962. Vezi şi Cyril E. Black and John M. Thompson, eds., *American Teaching about Russia*, Bloomington, Indiana University Press, 1959; George F. Kennan, *Soviet Historiography and American's Role*, în "Contemporay History in the Soviet Mirror", p.286-305; G. Katkov, *Soviet Historical Sources*, în "Contemporary History in the Soviet Mirror", p.130-154.

13 Cf. Michael J. Rura, *Reinterpretation of History as a Method of Furthering Communism in Rumania. A Study in Camparative Historiography*, Washington, D.C., Georgetown University Press, 1961. Vezi şi Vlad Georgescu, *Politică şi istorie. Cazul comuniştilor români. 1944-1947*, Ediţia I-a, München, Ion Dumitru Verlag, 1981; ediţia a II-a, 1983;Frederick Kellogg, *A History of Romanian Historical Writing*, Bakerfield, Charles Schlacks, Jr., Publisher, 1990. Ediţia română: *O istorie a istoriografiei române*, traducere de Laura Cuţitaru, prefaţată de Al. Zub, Iaşi, Institutul European, 1996, 190 p.

14 *Recent Developments in the History of the Soviet Union and Eastern Europe*, în "Annals of the American Academy of Political and Social Science", No. 365, 1965, p.147-164.

15 *The Great Friendship: Soviet Historians on the Non-Russian Nationalities*, Chapel Hill, North Carolina, University of North Carolina Press, 1969.

16 *The Writing of History in the Soviet Union*, Hoover Institution Publications, No. 87, Stanford, California, Stanford University Press, 1971. Vezi şi idem, *Modern Russian Historiography*, rev. ed., Westport, Connecticut, Greenwood Press, 1975.

17 Cf. Relations between Soviet and Rumanian Historians, în "Radio Free Europe Research. East Europe. Rumania", No.3, January 25, 1971, p.11-12.

18 Robert R. King, *op.cit.*, p.221.

19 *Recent Soviet and Marxist Writings in Central and Eastern Europe*, în "Journal of Central European Affairs", Volume XVII, No.2, July 1975, p.119-126.

20 "Radio Free Europe Research. Background Report Romania", No.28, February 12, 1976, p.1-19.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

21 Idem, No. 137, June 15, 1976, p.1-17. Vezi şi *Soviet Academician Disputes Rumanian Historians' Views on the Bessarabian Question*, în "Radio Liberty. Research Bulletin", August 24, 1976, p.1-24. O lucrare ce se impune a fi citată în acest context este şi S.H. Baron, N.W. Heer, eds., *Windows on the Russian Past. Essay on Soviet Historiography since Stalin*, Columbus, Ohio, Anchor Press, 1977.

22 Jack Gold, *op.cit.*; vezi şi opiniile lui Dennis J. Deletant ("The Slavonic and East European Review", Volume 56, No.1, January 1978, p.115-117) şi Petre Moldovan <Constantin C. Giurescu> (*A.M. Lazarev: A Counterfeiter of History*, Milano, Nagard Publishers, s.a.). Pentru o vedere de ansamblu asupra istoriografiei sovietice amintim: G.M. Enteen, *Soviet Historians and the Study of Russian Imperialism*, Pennsylvania State University Series, No.45, University Park, Pennsylvania, Pennsylvania State University, 1979.

23 Michael Bruchis, *National Movements. National History, Ancient and Modern as Presented in the Moldavian Soviet Encyclopedia*, în "Crossroads. An International Socio-Political Journal", Volume X, Spring 1983, p.165-195. Vezi şi R.W. Davies, *Soviet History in the Gorbachev Revolution*, Bloomington, Indiana, Indiana University Press, 1989; St. White, ed., *New Directions in Soviet History*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.

24 *The Bessarabian Questions in Communist Historiography. Nationalist and Communist Politics and History-Writing*, East European Monographs, Boulder, Colorado, Distributed by Columbia University Press, New York, 1994. Ediţia în limba română a fost publicată în 1996: *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Chişinău, Editura Arc, 1996, 525 p. Vezi şi Gheorghe I. Florescu, *Moldavia between the Historical Truth and the Policy of Force*, în Dušan Kovač, ed., *History and Politics*, Bratislava Czecho-Slovak Committee of the European Cultural Foundation, 1993, p.115-120.

25 *Op.cit.*

26 Cf. George Ciorănescu, *op.cit.*, *passim*.

27 Cf. Robert F. Byrnes, *Bibliography of American Publications on East Central Europe, 1945-1957*, Bloomington, Indiana University Publications, 1958, *passim*; Paul L. Horecky, ed., *Southeastern Europe. A Guide to Basic Publications*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1969, p.331-345; Charles Jelavich, ed., *Language and Area Studies. East Central and Southeastern Europe. A Survey*.Chicago and London, The University of Chicago Press, 1969, *passim*; Janet Ziegler, *World War II: Books in English, 1945-1965*, Compiled by ..., Stanford, California, Stanford University Press, 1971, *passim*; K.E. Nylor, ed., *The American Bibliography of Slavic and East European Studies*, Columbus, Ohio, Ohio State University Press, 1972, *passim*; Joseph D. Dwyer, *Russia, the Soviet Union, and Eastern Europe. A Survey of Holdings at the Hoover Institution on War, Revolution and Peace*, Stanford, California, Hoover Institution Press, 1980, *passim*; Kenneth J. Dillon, *Scholar's Guide to Washington, D.C. for Central and East European Studies*, Washington, D.C., Smithsonian Institution Press, 1980, *passim*. Vezi şi Gh. Buzatu, Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial şi România. O bibliografie*, Iaşi, Ed. Academiei R.S.România, 1981, *passim*; Ion Ţurcanu, *Istoriografia din Moldova sovietică între ştiinţă şi propagandă*, în "Revista de Istorie a Moldovei", Chişinău, Nrs. 3-4, 1994.

28 *Bibliography*, în Wim P. van Meurs, *op.cit.*, p.399-444; *General Bibliography*, în George Ciorănescu, *op.cit.*, p.270-288. Vezi şi Gheorghe I. Florescu, *Relatii româno-americane: bibliografie selectivă*, în Gheorghe I. Florescu, ed., *Relaţii româno-americane în timpurile moderne*, Iaşi, Ed. Universităţii "Al.I.Cuza", 1993, p.333-355; idem, *Europa de Est într-o revistă americană*, în AIIAI, XXVI/1, 1989, p. 525-534..

29 John C. Campbell, *The European Territorial Settlement*, în "Foreign Affairs", Volume XXVI, Nos. 1-4, October 1947-July 1948, p.196-218.

30 *Rumania under the Soviet Yoke*, Boston, Meador Publishing Co., 1949. Vezi şi ediţia română publicată de Fundaţia Academică Civică (Bucureşti, 1996), în traducerea lui George Achim.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

31 *The New Frontiers of the Soviet Union*, în "Foreign Affairs", July 1951. Vezi şi F.C. Nano, *The First Soviet Double Cross: A Chapter in the Secret History of World War II*, în "Journal of Central European Affairs", Volume XII, No.3, October 1953, p.236-258.

32 Cf. *Trek from Bessarabia*, în "The Economist" No.1076, 1955, p.363.

33 George Savor and Léo Heiman, în "The Ukrainian Quarterly", No.2, 1956.

34 *American Policy toward Communist Eastern Europe*, Minneapolis, Minnesota, University of Minnesota Press, 1965.

35 *Twentieth Century Rumania*, New York, London, Columbia University Press, 1970. O nouă ediţie a apărut în 1991.

36 *The Moldavian Soviet Republic in Soviet Domestic and Foreign Policy*, în Roman Szporluk, ed., *The Influence of East Europe and the Soviet West on the USSR*, New York, Free Press, 1975.

37 Cf. Zev Katz, ed., *Handbook of Major Soviet Nationalities*, Free Press.

38 *The Russian Annexation of Bessarabia, 1774-1828: A Study of Imperial Expansion*, East European Monographs, Boulder, Colorado, Distributed by Columbia University Press, New York, 1976.

39 Cf. Paul E. Michelson, *The Russian Annexation of Bessarabia, 1774-1828, by George Jewsbury*, în "Russian History", Volume 4, 1977, pt.2, p.199-200.

40 Michael Bruchis, *One Step Back, Two Steps Forewor:On the Language Policy of the Communist Party of the Soviet Union in the National Republics (Moldavia: A Look Back, a Survey, and Perspectives, 1924-1980)*.

41 Cf "Canadian Slavonic Papers", Volume XXV, No.2, 1983, p.321-322.

42 Cf. "Slavonic Review", Volume XLII, No.3, 1983, p.509-510.

43 Cf. "Slavonic and East European Review", Volume LXII, No.1, 1984, p.105-106.

44 Cf. Ion Constantin, *op.cit.*, p. 108.

45 *The Tragic Plight of a Border Area: Bassarabia and Bucovina*, American Romanian Academy of Arts and Sciences Publications, No.3, Humboldt State University Press. Colaboratorii acestui volum erau: Maria Manoliu-Manea, Ion Manea Manoliu, George F. Jewsbury, Ion Stere, Anghel Rugină, Radu R. Florescu, Constantin Corduneanu, Ion Vardala, Zeno Câmpeanu, Mircea Ionniţiu, Viorel Florescu, Sanda Golopenţia-Eretescu, Emile Vicas, Nicholas Timiras, Kenneth H. Rogers, Marie Neag, Irinel Drăgan, Martha Neag, Miron Butariu şi Brutus Coste.

46 New York, Columbia University Press. Vezi şi Stephen Fischer-Galaţi, *Smokescreen and Iron Courtain: A Reassessment of Territorial Revisionism vis-à-vis Romania since World War I*, în "East European Quarterly", Volume XXII, No.1, Spring 1988.

47 Mary M. Rodgers, et al., eds., *Moldova*. Minneapolis, Minnesota, Lerner Publications, 1993.

48 *Op. cit.*

49 Cf. *Moldova*, în "Russia and the Successor States. Briefing Service", Volume I, No.2, 1993, p.2-24, 27-28.

50 Cf. Ion Constantin, *op.cit.*, p.108. Vezi Carmen Maria Andraş, ed., *Confluenţe româno-americane*, Târgu Mureş, Ed. "Mica Doris", 1995.

51 Cf. Gheorghe I. Florescu, *Studiul relaţiilor româno-americane: realizări şi perspective*, în Gheorghe I. Florescu, ed., *Relaţii româno-americane în timpurile moderne*, p.58,85. "The Society for Romanian Studies Newsletter", Department of History, Huntington College, Huntington, Indiana, Editor: Profesor Paul E. Michelson.

52 Vezi Paul E. Michelson and Dennis J. Deletant, *Moscow 1939 - Kishinev 1991: The Ribbentrop-Molotov Pact Conference in Moldavia*, în "Radio-Liberty. Report on the USSR", Volume III, No.34, 1991, p.16-18.

53 Cf. "The Society for Romanian Studies Newsletter", Vol. 16, Nr.2, 1992, p.26. Vezi şi Paul E. Michelson, *From the Editor*, în *Ibidem*, p.23.

54 Cf. "The Society for Romanian Studies Newsletter", Vol. 17, Nr.1, 1993, p.3-20; Gheorghe I. Florescu, *Dialog între Lumea Nouă şi Lumea Veche: al doilea Congres Internaţional de Studii Româneşti*, în AIIX, Iaşi, XXX, 1993, p.597-605. Vezi şi idem, *Al doilea Congres Internaţional de*

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Studii Româneşti, în "Cronica", Iaşi, Nr.13, 1-15 iulie 1993, p.1,14; idem, *Între Lumea Veche şi Lumea Nouă*, în "Cronica", Nr.15, 1-15 august 1993, p.13.

55 Vezi "The Society for Romanian Studies Newsletter", Vol.16, Nr.1, 1992, p.5. Profesorul Donald L. Dyer, de la University of Mississippi, a primit o bursă pentru a redacta şi publica un volum de studii intitulat *Studies in Moldavan (Ibidem)*. Volumul a apărut în 1996: *Studies in Moldovan: the History, Culture, Language, and Contemporary Politics of the People of Moldova*, Boulder, Colorado, East European Monographs, 225 p. Pe lângă editor, mai colaborează: William Crowther, Charles King, Paul E. Michelson, Sanda Golopenţia, Dennis I. Deletant şi Michael Bruchis.

56 *Ibidem*.

57 *The Campaign of 1812*, în Cyril E. Black, ed., *Rewriting Russian History. Soviet Interpretations of Russian's Past*, p.260-288.

58 Robert Lee Wolff, *op.cit.*, p.85.

59 *Twentieth Century Rumania, p.25.*

60 *Europe in the Twentieth Century*, New York, etc., Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1975, p.53.

61Richard C. Frucht, *Dunărea noastră. Romania, the Great Powers, and the Danube Question. 1914-1921*, East European Monographs, Boulder, Colorado, Distributed by Columbia University Press, New York, 1982, p.20,37.

62 *Russia and the Rumanian National Cause, 1858-1859*, Bloomington, Indiana, Indiana University Press, 1959, *passim*; idem, *Russian and the Formation of the Romanian National State, 1821-1878*, Cambridge, Massachusetts, Cambridge University Press, 1984, *passim*; idem, *Romania at the Congress of Berlin: Problems of Peacemaking*, în R. Melville, H.-J. Schröder, eds., *Der Berliner Kongress von 1878. Die Politik der Grossmächte und die Probleme der Modernisierung in Südosteuropa in der zweiten Hälfte des 19.Jahrhunderts*,Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1982, p.189-204.

63 *Introduction*, la Ion Alexandrescu, *op.cit.*, p.5. Vezi şi Keith Hitchins, *The Rumanians, 1774-1866*, Oxford, Clarendon Press, 1994, p.285; Kurt W. Treptow, ed., *A History of Romania*, Iaşi, The Center for Romanian Studies, 1995, p.231 şi urm.

64 *The Rumanians Outside Rumania. Bessarabia*, în *Rumania, 1866-1947*, p.40-41, 47, 51. Vezi şi ediţia română: Bucureşti, Humanitas, 1994, traducere din engleză de George G. Potra şi Delia Răzdolescu.

65 *Ibidem*, p.239.

66 *Ibidem*, p.249.

67 *The United States and East Central Europe, 1914-1918: A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda*, Princeton, Princeton University Press, 1957, *passim*. Reeditată: Port Washington, New York, London, Kennikat Press, 1972.

68 *Op.cit., passim*; idem, *Rumania at the Paris Peace Conference: A study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu*, New York, Bookman Associates, 1962, p. 93-94, 99-100 şi Ann Arbor, Michigan, University Microfilms International, 1980. Vezi şi ediţia Romanian Civilization Studies, Vol. VI, Series Editor: Kurt W. Treptow, Iaşi, The Center for Romanian Studies, 1995, precum şi traducerea românească: *România şi Conferinţa de Pace de la Paris. Diplomaţia lui Ion I.C. Brătianu*, Iaşi, Institutul European, 1995.

69 Op.cit., p.97. Vezi şi Keith Hitchins, *The Russian Revolution and the Rumanian Socialist Movement, 1917-1918*, în "Slavic Review", Volume XXVII, No.2, 1968, p.271-275.

70 *Twentieth Century Rumania*, p.5.

71 *The United States and the Formation of Greater Romania, 1914-1918: A Study in Diplomacy and Propaganda*, Boston, Boston College, 1970 (în manuscris).

72 Paul D. Quinlan, *British and American Policies toward Romania:1938-1947*, Los Angeles, American Romanian Academy of Arts and Sciences, p.119.

73 *Op.cit..*, p.46.

74 *The Diplomatic Career of Charles J. Vopicka in Romania, 1913-1920*, în Stephen Fischer-Galaţi, Radu R. Florescu, and George R. Ursul, eds., *Romania Between East and West. Historical Essays*

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

in Memory of Constantin C. Giurescu, East European Monographs, Boulder, Colorado, Distributed by Columbia University Press, New York, 1982, p.319-335.

75 *History of the Balkans. Twentieth Century*, Volume 2, Cambridge, etc., Cambridge University Press, 1983, p.159. Reeditată în 1984.

76 *The Last Romantic. A Biography of Queen Marie of Roumania*, New York, Simon and Schuster, 1984, p.238-239.

77 *Rumania. 1866-1947*, p.276-278.

78 *Ibidem*, p.289. Vezi şi Wim P. van Meurs, *op.cit.*, *passim*.

79 *Op.cit.*, p.99-100, 143. Vezi şi Dov B. Lungu, *Soviet Romanian Relations and the Bessarabian Question in the Early 1920s*, în "Southeastern Europe", Volume VI, No.1, 1963, p.165-188; Paul D. Quinlan, *The Play boy King. Carol II of Romania*, Westport, Connenticut, London, Greenwood Press, 1995, p.55 şi urm.

80 *The New Rumania. From People's Democracy to Socialist Republic*, Cambridge, Massachusetts, and London, The Massachusetts Institute of Technology Press, 1967, p.2.

81 Joseph Rothschild, *East Central Europe between the Two World Wars*, Seattle, University of Washington Press, 1983, p.281. Prima ediţie în 1974, retipărită, cu corecturi, în 1977 şi 1979. Vezi şi Robert R. King, *Minorities under Communism*, p.32.

82 Walter M. Bacon, Jr., ed., *Behind Closed Doors: Secres Papers on the Failure of Romanian-Soviet Negociations, 1931-1932*, Stanford, California, Hoover Institution Press, 1979, *passim*; Richard C. Frucht, *op.cit.*, p.47.

83 *History of the Balkans. Twentieth Century*, Volume 2, Cambridge, etc., Cambridge University Press, 1984, p.135, 159. Prima ediţie: 1983.

84 *Smokescreen and Iron Curtain: A Reassessment of Territorial Revisionism vis-à-vis Romania since World War I*, p.37-53.

85 *Op.cit.*, p.434.

86 Cf. David J. Dallin, *Soviet Russia's Foreign Policy, 1939-1942*, New Haven, Yale University Press, 1943. O nouă ediţie în 1947.

87 William L. Shirer, *op.cit.*, p.724.

88 Cf. Robert Lee Wolff, *op.cit.*, p.191; Barbara Jelavich, *op.cit.*, p.221-222; Martin E. Goldstein, *America's Foreign Policy: Drift or Decision*, Wilmington, Delaware, Scholarly Resources Inc., 1984, p.13; Paul E. Michelson, Dennis J. Deletant, *op.cit.*, p.16-18: Demetrius Dvoichenko de Markov, *The Pact Molotov-Ribbentrop and Its Consequences*, în *1991. Preoceedings of the Middle States Division of the Association of American Geographers*, p.87-90.

89 *Rumania. 1866-1947*, p.443-444.

90 *The Soviet Ultimatum to Roumania (26 June 1940)*, în "Journal of Central European Affairs", Volume IX, No.4, 1950, p.396-403.

91 Cf. William Hardy McNeil, *America, Britain, and Russia: Their Cooperation and Conflict, 1941-1946*, London, Oxford University Press, 1953; William L. Shirer, *op.cit.*, p.724, 1042-1043; Robert Lee Wolff (*op.cit.*, p.194) evidenţia că, prin anexarea Basarabiei, Rusia redevenea un stat riveran. Joseph F. Harrington and Bruce J. Courtney, Tweaking the Nose of the Russians: *Fifty Years of American-Romanian Relations, 1940-1990*, Boulder, Colorado, East European Monographs, 1991, *passim*.

92 *Twentieth Century Rumania*, p.61.

93 *Op.cit.*, p.31-32.

94 *Op.cit.*, p.182, 314.

95 *Op.cit.*, p.363, 427, 438.

96 Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p.62-63.

97 *The Problem of Bessarabia and Northern Bukovina during World War II*, I, *From Soviet Annexattion to Romanian Reconquest*, în "Radio Free Europe Research Background Report Romania", No.61, March 3, 1981, p.1-15; II, *The Diplomatic Negotiations on the Future of Bessarabia (1941-1942)*,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

în idem, No.136, May 12, 1981, p.1-14; III. *The Soviet Claims Prevail (1943-1945)*, No.329, December 2, 1981, p.1-24.

98 Cf. Barbara Jelavich, *op.cit.*, p.225, 370, 374.

99 Hannah Pakula, *op.cit.*, p.422.

100 *Op.cit.*, p.446. Nordul Bucovinei a fost anexat ca o "modestă compensaţie" ce şi-o oferea Kremlinul "pentru toate pierderile suferite de Uniunea Sovietică şi de locuitorii Basarabiei în timpul celor 22 de ani de stăpânire românească" (*Ibidem*). Vezi şi Ion Constantin, *România, marile puteri şi problema Basarabiei. 1940-1947. Rezumatul tezei de doctorat.*, Iaşi, Ed. Universităţii "Al.I.Cuza", 1995, p.9, 11-12; David B. Funderburk, *Pinstripes and Reds: An American Ambassador Caught Between the State Department and the Romanian Communists, 1981-1985*, With a Foreword by Congressman Philip M. Crane, Washington, D.C., Selous Foundation Press, 1987, p.40. Ediţia românească: *Un ambasador american între Departamentul de Stat şi dictatura comunistă din România. 1981-1985* (*Pinstripes and Reds*), Traducerea: Betty Funderburk, Constanţa, Ed. Dacon, 1994, p.59-60.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

VASILE DOCEA

CAROL I ŞI ACADEMIA ROMÂNĂ

I

Înfiinţată ca *Societate Literară* în aprilie 1866, cu o lună înainte de venirea în ţară a principelui Carol de Hohenzollern, Academia Română (cum avea să se numească din 1879) şi-a desfăşurat prima jumătate de secol de activitate în timpul domniei acestuia. În septembrie 1867, principele Carol I a fost ales membru de onoare şi i s-a oferit titlul de *protector* al înaltului for ştiinţific, iar în 1879 a preluat funcţia de preşedinte de onoare al acestuia, pe care a deţinut-o până la moarte (1914). Împrejurarea ca şeful unui stat, fără a fi om de ştiinţă, să deţină cel mai înalt rang în instituţia ştiinţifică supremă a ţării o întâlnim atât în secolul XIX, cât şi în vremuri mai apropiate, la noi, dar şi în alte părţi. Considerente politice sau protocolare explică asemenea opţiuni, iar cazul românesc nu constituie o excepţie.

În cazul lui Carol I, însă, nici coincidenţa temporală, nici funcţiile deţinute în conducerea Academiei nu sunt suficiente pentru a înţelege esenţa raporturilor dintre rege şi aceasta. Cunoaşterea personalităţii complexe a primului nostru monarh constituţional ne sugerează de la bun început ipoteza că acesta, aşa cum a procedat în multe alte domenii, nu se putea mulţumi nici aici cu un rol plat, formal şi decorativ. Iar dacă rolul său a depăşit cadrul strict protocolar, care presupunea doar participarea la şedinţele solemne de deschidere sau închidere a sesiunilor anuale, este firesc să ne întrebăm ce conţinut a avut acest rol şi ce semnificaţii pentru fiecare dintre cele două părţi.

II

Viaţa ştiinţifică, cea culturală în general, nu-i erau străine lui Carol I. Era un om instruit. Studiase la Universitatea din Bonn, deşi numai un semestru. Disciplinele urmate acolo, programul de studiu şi profesorii pe care i-a avut le aflăm dintr-o scrisoare către un frate al său, prinţul Anton de Hohenzollern-Sigmaringen, datată Bonn, 7 iunie 1862:

> "Urmez de patru ori pe săptămână prelegerile profesorului Höffer, de drept constituţional şi federal (drept princiar privat); în fiecare zi o prelegere a

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol".
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

profesorului Springer (istoria culturii) şi două lecţii private de istoria culturii; apoi istoria secolelor XVI-XVII cu Kunzschulle şi literatura franceză în secolul XVII cu Monard"[1].

Cunoştea, în afară de germană, limbile franceză şi engleză, pe care începuse să le înveţe încă din timpul studiilor elementare; de asemenea, latina[2]. Şi-a completat instrucţia prin numeroase călătorii în Europa şi Africa. Una dintre ele, pe Rin în 1862, a făcut-o în compania deja amintitului profesor Anton Springer, unul dintre întemeietorii *istoriei artei* ca disciplină modernă.

Relatări mai târzii, cu mult după venirea în România, ne dezvăluie o persoană care excelează tocmai în domeniile pe care începuse să le aprofundeze în semestrul universitar: dreptul, istoria şi istoria artei. La acestea se adaugă cunoştinţele sale militare, lărgite prin combinarea teoriei cu practica participării la două războaie. Mărturiile despre calităţile intelectuale ale regelui abundă. O selectăm aici pe cea din 1939, a juristului Constantin Stoicescu, rector al Universităţii din Bucureşti. Acesta ne relatează impresiile primei discuţii cu monarhul, în cursul unei audienţe din 1904, având ca subiect noile tendinţe în ştiinţa juridică:

"Mă aşteptam la întrebări destul de banale şi de caracter general, la o conversaţie convenţională, searbădă şi mă vedeam condus cu o rară competenţă pe propriul meu teren, chestionat în chip precis, minuţios"[3].

Priceperea sa pe tărâm economic nu a scăpat contemporanilor. Mărturia lui Grigore Antipa este relevantă în acest sens. În 1892, proaspăt absolvent, acesta i-a prezentat regelui un memoriu despre reorganizarea pescăriilor. A urmat discuţia, despre care îşi aminteşte următoarele:

"Din primul moment m-am simţit complet dominat de personalitatea puternică şi de marea inteligenţă a uriaşului în faţa căruia mă aflam, care-mi punea întrebări atât de profunde în materie încât am avut impresia că sunt supus la examenul unui adevarat specialist, care cunoaşte chestiunea mai bine decât o tratasem eu în memoriul ce-l prezentam. Abia mai târziu am putut să-mi dau seama că regele cunoştea tot atât de bine şi celelalte chestiuni economice ale ţării şi că el avea precizat în capul său un program complet de dezvoltare a tuturor bogăţiilor ei naturale, aşteptând numai să se găsească specialiştii necesari pentru a-şi putea pune treptat în aplicare acest program"[4].

Fără a fi om de ştiinţă în sensul strict al cuvântului, fără a fi specialist într-un domeniu anume - cu excepţia, poate, a celui militar -, Carol I a fost apropiat de viaţa ştiinţifică în special, de cea intelectuală în general. Aceasta a făcut ca participarea sa la viaţa Academiei să capete un conţinut aparte. A participat frecvent la şedinţe, pe care le prezida. În jurnalul său, în care îşi găseau loc doar fapte şi evenimente cărora le dădea o semnificaţie deosebită, a notat conştiincios aceste participări. Iată descrierea unei şedinţe festive, din 1 aprilie 1891, dedicată sărbătoririi unui sfert de veac de la înfiinţarea instituţiei:

"Ora 1 1/4 la Universitate. Sărbătorirea jubileului de 25 de ani al Academiei Române în sala Senatului. Foarte plin, multe discursuri, eu ţin cuvântarea de

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

deschidere - 20 min. D. Sturdza citeşte raportul (o oră), apoi vorbeşte Elisabeta. Toţi se ridică. Citeşte din nuvela "Sollon". Kogălniceanu citeşte un memoriu, 2 ore, vocea îi este slabă, el e obosit. La sfârşit îmi adresează câteva cuvinte, apoi îmi înmânează medalia comemorativă"[5].

În afara şedinţelor solemne, regele a participat frecvent la întruniri ordinare, în care se discutau chestiuni curente. A ţinut discursuri şi comunicări, interesul său îndreptându-se către două domenii: istoria şi limba română. Adresându-i-se regelui în cursul şedinţei din 13 martie 1900, Petru Poni, preşedintele de atunci al Academiei, arăta că:

" Progresele ştiinţei şi, înainte de toate, istoria patriei şi dezvoltarea limbii, care singure sunt în stare să dea unui popor putere şi viaţă, au format constanta Voastră preocupaţiune"[6].

Considerând că istoria şi limba trebuie să stea la temelia culturii, le-a acordat, în relaţiile cu Academia, atenţia corespunzătoare.

III

Studierea, unificarea şi promovarea limbii române s-au numărat printre scopurile declarate ale înfiinţării Societăţii Literare, devenită apoi Academie. La rândul său, Carol I nu a tratat-o din afară, ca un străin, ci, pe de o parte, ca monarh al poporului care o vorbea, pe de altă parte, ca un cunoscător al ei.

Încă de la venirea în România a început să înveţe temeinic româneşte, profesor fiindu-i August Treboniu Laurian. Acesta îl va fi familiarizat, probabil, cu problemele pe care şi le punea pe-atunci lumea ştiinţifică românească în legătură cu limba şi în special cu disputa, desfăşurată şi în sânul Academiei, dintre latinişti şi adepţii scrierii fonetice. La ceva mai mult de un an după sosirea în ţară, Carol I vorbea deja cursiv româneşte, din moment ce se putea înţelege, bunăoară, cu ţăranii olteni întâlniţi în cursul unei călătorii (mai 1867)[7]. Mai târziu a ajuns să stăpânească în aşa măsură limba, încât se încumeta să corecteze stilistic şi gramatical rapoartele miniştrilor şi ordinele aduse la semnat[8]. O stăpânea, însă, în scris, căci atunci când vorbea, de-ar fi să-i dăm crezare lui I. G. Duca, avea un accent atât de puternic, încât se întâmpla adesea să nu fie înţeles[9]. Aceasta nu l-a împiedicat ca, în noaptea morţii, să rostească ultimele sale cuvinte în limba română[10].

Carol I a participat la numeroase şedinţe ale Academiei având ca temă limba română. În jurnalul său, însemnări ca aceasta din 30 martie 1881 sunt frecvente:

"Ora 3 la Academie, condus şedinţa, discutat ortografie română; acolo până la ora 5; ţinut un mic discurs"[11].

Intervenţiile sale care se referă la această problemă au fost culese şi publicate încă din 1906[12]. Nu sunt opiniile unui filolog, ci aprecieri generale despre importanţa limbii. Ele fac parte dintr-un program mai larg, care se întemeia pe respectul faţă de spiritualitatea românească şi urmărea promovarea acesteia în întregul ei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Acestui program i se circumscrie şi iniţiativa regelui privind întocmirea unei *Etymologicum magnum Romaniae*. Ideea a lansat-o în şedinţa din 23 martie 1884, pe care o descrie pe scurt în jurnal:

> "1 1/2 cu Elisabeta la Academie, eu ţin un lung discurs, liber, apoi fac o donaţie de 6 000 fr. pentru un fel de Etymologicum magnum Romaniae. Ştefănescu şi Urechia ţin conferinţe, urmează apoi discuţii despre "u", care va trebui desfiinţat. Înapoi la ora 4 1/2"[13].

Raţiunile pentru care considera necesară realizarea unui astfel de opere le reţinem din discursul rostit cu acel prilej:

> "Trebuie să ne ocupăm (...) de limba noastră, care s-a păstrat neatinsă în câmpiile roditoare ale Dunării, în plaiurile măreţe ale Carpaţilor, aceste ţinuturi încântătoare, descrise cu măiestrie şi cu o limbă atât de curată de poetul nostru popular V. Alecsandri. Ce sarcină mai dulce poate avea Academia decât a lua sub paza sa această limbă veche, pe care poporul o înţelege şi o iubeşte ? Menţinem dar aceste frumoase expresiuni întrebuinţate de strămbuni şi nu ne temem de cuvinte care au căpătat de veacuri împământenirea: *Superflua non nocent*.
>
> Ce limbă are norocul de a dispune de patru cuvinte pentru o însuşire, care trebuie să fie mândria fiecărui popor, care trebuie să fie scrisă pe steagul fiecărei armate: *voinicie, vitejie, bravură, eroism* ? Să ne ferim însă de o îmbelşugare de expresiuni moderne, care, nepunând o stavilă la timp, va înstrăina poporului limba sa.
>
> Am fost îndemnat a rosti aceste câteva cuvinte prin dragostea care am pentru frumoasa şi bogata limbă românească, şi fiind încredinţat că dorinţa mea - îndrăznesc a zice şi a Academiei - nu va rămâne un *pium desiderium*.
>
> Supun la chibzuirea D-voastre dacă nu ar fi folositor de a face un fel de *Etymologicum magnum Romaniae*, conţinând toate cuvintele vechi, care altmintrelea vor fi pierdute pentru generaţiile viitoare: *Verba volant, scripta menent*"[14].

S-a angajat să susţină acest proiect printr-o donaţie anuală de 6000 lei, până la încheierea lui. Un an mai târziu, după ce proiectul a fost acceptat de Academie şi cu realizarea lui a fost însărcinat B. P. Hasdeu, regele s-a oferit să suporte din caseta sa particulară cheltuielile de tipărire[15].

Dicţionarul urma să îndeplinească, dincolo de raţiunile de ordin cultural, o funcţie politică. El trebuia să se constituie într-un instrument al strângerii solidarităţii naţionale, dincolo de deosebirile sociale. Văzut de monarh ca o stavilă în faţa pătrunderii neologismelor, îmbrăţişate de către straturile superioare ale societăţii româneşti, *Etymologicum...* urma să contribuie la acoperirea

> "şanţului ce se sapă între limba claselor culte şi neprihănita limbă a poporului. Despărţirea aceasta trebuie dar cu ori ce preţ preîntâmpinată ca o primejdie pentru neamul românesc, a cărui unitate se întemeiază pe legea şi limba sa"[16].

IV

Cel puţin pentru perioada de început a domniei, invocarea istoriei româneşti a fost pentru Carol I - aşa cum o dovedeşte un studiu recent[17] - un mod de legitimare a

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

prinţului străin şi a dinastiei pe care încerca să o întemeize. Astfel s-ar explica frecventele referinţe, în discursurile sale, dar şi ale celor care îl înconjurau - la mari personalităţi din trecutul românesc (Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul etc.), în continuitatea cărora era plasat. Îmbrăţişând tradiţia istorică, prinţul străin devenea parte a entităţii naţionale româneşti.

Deşi corectă, această interpretare este insuficientă pentru a cuprinde în întregime raporturile lui Carol I cu istoria. În epocă, disciplina istoriei păstra încă un caracter militant, angajat politic în sens naţional, iar Carol I a înţeles aceasta şi a încercat să o folosească în acelaşi scop. Reflecţii despre rolul istoriei în conturarea identităţii naţionale apar în cuvântările şi comunicările pe care le-a ţinut la Academie. În 1900, de exemplu, spunea:

> "O judecată sigură asupra condiţiilor de trai şi de dezvoltare ale unui popor, neputându-se dobândi fără o adâncită cunoştinţă a întregii sale istorii, privesc ca o datorie de a studia cu deamănuntul trecutul neamului românesc, care se coboară dintr-o obârşie aşa de mândră"[18].

Iar într-o comunicare din 1901 adăuga, în acelaşi spirit:

> "Numai printr-un studiu adânc al istoriei, generaţiile prezente şi viitoare îşi vor putea face o oglindă curată a trecutului şi a viitorului; vor putea preţui în toată însemnătatea sa vrednicul loc ce şi l-a asigurat România prin patriotismul şi vitejia fiilor ei"[19].

Cunoaşterea şi preţuirea istoriei ar fi urmat, aşadar, să conducă, pe de o parte, la o mai adâncă înţelegere a prezentului, pe de altă parte, la prezervarea identităţii naţionale. Nu erau idei originale, nici noi, dar enunţarea lor de la înălţimea tronului avea darul să le confere autoritate. Va fi contribuit şi aceasta - deşi este imposibil de apreciat în ce măsură - la creşterea însemnătăţii istoriei ca disciplină de învăţământ, dar şi ca obiect de studiu în cadrul Academiei.

A ţinut mai multe comunicări pe diverse teme de istorie. Una dintre ele, pe care o numeşte modest "cuvântare", a fost expusă în şedinţa din 13 martie 1900, pe care o evocă în jurnal:

> "Ora 1 1/2 cu Nando la Academie. Episcopul Popea din Banat este primit ca membru. Toţi domnii sunt de faţă, plin, multe doamne. Poni îmi adresează un cuvânt, eu răspund cu o lungă cuvântare şi predau un manuscris al contelui d'Hauterive, *Régne du Pr. Ipsilanti en Moldavie*. Episcopul Popea ţine un lung discurs despre Şaguna - o oră. Sturdza răspunde foarte bine. Cerc, foarte cald. Plecat la ora 4"[20].

Aşadar a donat manuscrisul, pe-atunci inedit, al lucrării lui d'Hauterive, *Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie*, iar în comunicare a vorbit despre împrejurările în urma cărora a intrat în posesia scrierii, despre personalitatea autorului şi epoca pe care o descrie[21].

Cea mai interesantă comunicare prezentată de Carol I la Academie rămâne cea din 1904, intitulată *Nicopole. 1396-1877-1902*[22]. Introducerea cuprinde o meditaţie

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

asupra rolului pe care monarhul înţelegea să şi-l asume în raport cu înaltul for ştiinţific, a cărui preşedinţie de onoare o deţinea:

> "Pot să-mi dovedesc cel mai bine participarea constantă la activitatea Academiei prin colaborarea la munca sa plină de foloase şi prin îmbogăţirea studiilor şi documentelor de însemnătate istorică pentru ţară"[23].

Subiectul comunicării a fost ales datorită dublei sale semnificaţii pentru rege. Mai întâi, datorită participării strămoşului său, contele Friedrich de Zollern, "întemeietorul măririi casei mele", la bătălia de la Nicopole împotriva otomanilor în timpul lui Mircea cel Bătrân. Apoi pentru că în acelaşi loc, aproape cinci secole mai târziu, "urmaşii lui Mircea au început războiul de eliberare", care avea să aducă independenţa României. Lucrarea este o descriere comparativă a luptelor, dar şi a contactelor diplomatice care le-au pregătit şi însoţit. Valoare documentară reală are doar partea a doua a comunicării, cea despre asediul din 1877, unde autorul foloseşte informaţii cuprinse în propriul jurnal de campanie.

Grija pentru monumentele istorice constituie o altă latură a interesului regelui pentru istorie. Aceasta se reflectă chiar la nivelul mesajelor adresate parlamentului, cum este cel din 15 noiembrie 1886:

> "O naţiune, care-şi respectă monumentele strămune şi mai ales pe cele ale pietăţii şi ale credinţei creştineşti, are un viitor sigur şi neclintit"[24].

Grija nu izvora, deci, doar din interesul său artistic faţa de monumente - domeniu în care, aşa cum am arătat deja, avea o pregătire specială -, ci mai ales din convingerea că urmele trecutului au un rol important pentru înţelegerea prezentului şi, prin aceasta, pentru garantarea viitorului. Ea nu s-a mărginit la teoretizări, ci s-a manifestat şi în plan practic, prin supravegherea atentă şi sprijinirea lucrărilor de restaurare la o serie de biserici medievale (biserica mănăstirii Argeş, bisericile Trei Ierarhi şi Sf. Nicolae din Iaşi).

Aceste preocupări au fost receptate cu recunoştinţă de către corpul academic[25], aşa cum mai târziu, după moartea monarhului, opera sa istorică a fost evocată şi omagiată în cadrul înaltului for ştiintific[26].

V

Deşi modestă în comparaţie cu cea a altor donatori, opera filantropică a lui Carol I se cuvine a fi amintită şi ea aici, cu atât mai mult cu cât ea reprezintă o constantă a atitudinii sale faţă de Academie, de la întemeierea acesteia şi până la moartea regelui.

Încă de la începuturile funcţionării sale efective, Societatea Academică s-a confruntat cu lipsa fondurilor. Sensibil la această problemă, Carol I îi scria în 1867 ministrului instrucţiunii publice:

> "Trebuie ca imediat să puneţi la dispoziţia Academiei una mie galbeni; lipsa de bani a oprit azi toate lucrările. De nu puteţi dispune de această sumă, o veţi lua din lista mea civilă"[27].

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Am amintit deja donaţia sa legată de întocmirea şi tipărirea lucrării *Etymologicum magnum Romaniae*. Acesteia avea să i se adauge suma de 60 000 lei, care a revenit Academiei pe cale testamentară, după moartea regelui. Era destinată, înainte de toate, achiziţionării de cărţi pentru biblioteca Academiei[28].

Dar în afară de donaţiile în bani, Carol I a oferit tipărituri, manuscrise, documente, gravuri, multe dintre ele fiind de un mare interes ştiinţific, dar şi artistic. Albumelor de artă, precum cel al lui A. Demmin, dăruit în 1878[29], li se adaugă volumele de documente istorice, precum *Corespondenţa politică a lui Friedrich cel Mare*, oferite pe măsură ce acestea se publicau la Berlin[30]. În 29 iunie 1884 a donat o colecţie de opt cărţi vechi româneşti, între ele numărându-se *Îndreptarea legii*, tipărită la Târgovişte în 1658[31]. Un set de gravuri din secolul XVII, reprezentând membri ai familiei Hohenzollern, a fost dăruit în 1907[32]. Medalii, gravuri, fotografii, ca şi volumele semnate de rege şi de soţia sa, Carmen Sylva, au constituit obiectul unor repetate donaţii[33].

Academia i-a apreciat lui Carol I în special atenţia sa faţă de cele două discipline despre care am scris mai sus: filologia şi istoria. Acestea au fost domeniile pe care regele le-a pus la temelia raporturilor sale cu instituţia amintită. În 1906, când Carol I aniversa 40 de ani de domnie, în cursul unei audienţe solemne în care monarhul a primit întregul corp academic, Ioan Kalinderu avea să evoce tocmai aceste preocupări:

> "În special studiul limbii româneşti datoreşte mult îndemnului Majestăţii Voastre, care, ştiind că a pătrunde limba unui popor înseamnă a-i pătrunde inima şi firea, aţi binevoit prea graţios a pune la cale lucrarea dicţionarului nostru.
>
> Academia a urmărit mai ales adunarea monumentelor scrise, interne şi externe ale trecutului nostru, spre a lumina şi aşeza pe baze sigure istoria naţională. În această operă, afară de concursul cercetătorilor şi erudiţilor, a avut parte de numeroase comunicări şi de daruri bogate, de nepreţuite documente de la Majestatea Voastră"[34].

Academia i-a recunoscut însă şi celelalte merite - politice, militare, diplomatice -, când, în acelaşi an, A. D. Xenopol a vorbit despre cei 40 de ani de domnie[35], sau când, la două zile după moartea regelui, C. I. Istrati a evocat în cuvinte calde viaţa şi activitatea sa[36].

1 ASB, Fond Regele Carol I. Personale, dos. V-D-273, f. 1.
2 *Ibidem*, Fond Casa regală, dos. 26/1893, f. 3 şi 5 v.
3 C. Stoicescu, *Audienţa mea la regele Carol I*, în Al. Tzigara-Samurcaş (ed.), *Din viaţa regelui Carol I*, Bucureşti, 1939, p. 294.
4 Gr. Antipa, *Câteva cuvinte despre regele Carol I*, în Al. Tzigara-Samurcaş, *op.cit.*, p. 31.
5 ASB, Fond Regele Carol I. Personale, dos. III/31, f. 98 v.
6 AAR, Dezbateri, S. II, Tom. XXII (1899-1900), p. 174-175.
7 *Aus dem Leben König Karls. Aufzeichnungen eines Augenzeugen*, I, Stuttgart, 1894, p. 196.
8 Eugen Wolbe, *Carmen Sylva. Der Lebensweg einer einsamen Königin*, Leipzig, 1933, p. 65.
9 I. G. Duca, *Amintiri politice*, I, München, 1981, p. 90.
10 Klaus Heitmann, *Deutsche und rumänische Kultur am Hofe Carols I. und Carmen Sylvas*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1994, p. 317.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

11 ASB, Fond Regele Carol I. Personale, dos. III/30, f. 10.
12 V. A. Gâdei, *Cuvântările M. S. Regelui cu privire la limba românească*, Bucureşti, 1906.
13 ASB, fond citat, III/30, f. 97 v.
14 AAR, Dezbateri, S. II, Tom. VI (1883-1884), p. 68-69.
15 *Ibidem*, S. II, Tom. VII (1884-1885), p. 87. Şedinţa din 8 martie 1885.
16 *Ibidem*, S. II, Tom. XXVII (1904-1905), p. 209.
17 Edda Binder- Iijima, *Rits of Power at the Beginning of Reign of Prince Charles 1866-1881. Means of Legitimation of the Foreign Dynasty*, în RESEE, Tom. XXXII, 1994, nr. 3-4, p. 211-212.
18 AAR, Dezbateri, S. II, Tom. XXII (1899-1900), p. 175.
19 D. N. Burileanu, *Dezvoltarea culturală în timpul domniei regelui Carol I*, în vol. *Domnia regelui Carol I. 5 conferinţe ţinute la Universitatea liberă în anul 1940*, p. 110.
20 ASB, fond citat, III/32, f. 98 v.
21 AAR, Dezbaterile, S. II, Tom. XXII (1899-1900), p. 175-176.
22 Prezentată în şedinţa din 22 martie 1904, comunicarea a fost publicata şi separat, ca broşură, în limbile română şi germană. Vezi, de exemplu, Carol I König von Rumänien, *Nikopolis. 1396-1877-1902*, Breslau, 1905, 29 p.
23 *Ibidem*, p. 1.
24 Regele Carol I al României, *Cuvântări şi scrisori*, II, Bucureşti, 1909, p. 186.
25 Într-o şedinţă din iunie 1879, după ce vizitase şantierul de restaurare de la Argeş, Alexandru Odobescu i-a adresat mulţumiri lui Carol I pentru iniţierea şi susţinerea acelor lucrări. Al. Tzigara-Samurcaş, *Carol I şi monumentele străbune*, în idem (ed.), *Din viaţa regelui Carol I*, p. 328-329.
26 În şedinţa din 17 octombrie 1914, Nicolae Iorga a vorbit despre *Opera de istoric a regelui Carol*. A evocat cele patru volume de *Memorii* ale regelui, cărora le recunoştea marea valoare istorică: "În ceea ce priveşte dezvoltarea Balcanilor în genere, e un izvor incomparabil: astăzi e izvorul de căpetenie, cartea capitală pentru tot ce s-a petrecut acolo de la 1866 la 1881. Nu se poate scrie o singură pagină despre oricare din statele cu care suntem vecini fără ca, jos, să nu se afle o trimitere la *Însemnările martorului ocular*". AAR, Mem. Secţ. ist., S. II, Tom XXXVII (1914-1915), p. 184.
27 D. N. Burileanu, *op.cit.*, p. 107.
28 Dorina N. Rusu, *Istoria Academiei Române. Repere cronologice*, Editura Academiei, Bucureşti, 1992, p. 138.
29 A. Demmin, *Histoire de la Céramique en planches phototypiques inalterables avec texte explicatif*, Paris, 1875; cf. AAR, Dezbateri, S. II, Tom XI (1878-1879), p. 227 şi 233.
30 *Ibidem*, S. II, Tom. XXVI (1903-1904), p. 61; Tom. XXIX (1906-1907), p. 53.
31 Cele opt cărţi donate sunt următoarele: 1) *Îndreptarea legii cu Dumnezeu, care are toată judecata arhierească şi împărătească de toate vinile preoţeşti şi mireneşti*, Târgovişte, 1658; 2) *Octoic, adecă osmoglasnicu*, Tipografia Mitropoliei, Iaşi, 1787; 3) *Psaltirea fericitului Prooroc şi Împărat David*, Braşov, 1833; 4) *Acelui întru sfinţi părintelui Ioan Damaschin, descoperire cu amăruntul a pravoslavnicei credinţe*, Iaşi, 1806; 5) *Kekragarion al Dumnezeiescului şi sfântului Augustin*, 4 cărţi, Tipografia Mănăstirii Neamţului, 1814; 6) *Orologhion adecă Ceaslov*, Braşov, 1835; 7) *Psaltirea Prooroculuı şi Împăratului David*, Mănăstirea Neamţului, 1843; 8) *Schimbarea omului celui vechi şi naşterea celui nou, adeca naşterea de a doua oară*, 18...; cf. AAR, Dezbateri, S. II, Tom. VII (1884-1885), p. 8.
32 *Ibidem*, passim.
33 *Ibidem*, passim.
34 *Ibidem*, S. II, Tom. XXIX (1906-1907), p. 12.
35 *Ibidem*, p. 9-10. Şedinţa din 12 mai 1906.
36 Dorina N. Rusu, *op.cit.*, p. 138. Şedinţa din 29 sept. 1914.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

I. SAIZU, AL. TACU

CRITERII MODERNE DE SPORIRE A EFICIENŢEI SOCIALE A ÎNVĂŢĂMÂNTULUI TEHNIC SUPERIOR (PERIOADA INTERBELICĂ)

Încheierea primei conflagraţii mondiale a adus la loc central noi orientări în stabilirea menirii sociale a învăţământului tehnic superior. Pe plan european, cel puţin occidental, se depăşise tendinţa de a scoate repede ingineri pentru a fi imediat încadraţi. După ce opera de refacere s-a terminat, nimeni nu se mai grăbea să angajeze fără o selecţie severă.

Într-un asemenea context a început a trona şi la noi ideea că dezvoltarea intensă şi diversificată a economiei naţionale era legată indisolubil de progresul învăţământului tehnic superior. Încă din 1911, adia la acest nivel "un vânt sănătos de energie morală care va înviora întreaga naţiune"[1]. Atunci, dar mai ales după înfăptuirea Marii Uniri, se apreciase corect că legătura şcolii cu viaţa practică, reprezentată şi prin inginerii implicaţi nemijlocit în activitatea productivă, era "un imperativ de existenţă", care avea ca reciprocă, tot atât de categorică, necesitatea ca ei "să păstreze contact cu şcoala, asigurând prin aceasta progresul profesiunii"[2].

Şi în acest caz, partidele politice n-au scăpat ocazia de a face din prevederile asupra învăţământului tehnic superior un suport de înfăptuire a propriilor lor concepţii. De la simplul enunţ al nevoii dezvoltării[3] sau înfiinţării de şcoli speciale tehnice superioare[4] s-a ajuns la afirmaţii de mare utilitate. Virgil N. Madgearu, ideologul principal al Partidului Ţărănesc (I. Mihalache), bunăoară, a demonstrat că tehnicienii, mai ales în epoca de reconstrucţie, au un mare rol, anume de a fi experţii oamenilor politici în toate domeniile[5]. În program, P.N.Ţ. a inclus cu necesitate dezvoltarea cuvenită şi folositoare a şcolilor tehnice superioare pentru pregătirea de ingineri. Menţionăm, totodată, că disidenţa condusă de Gh. I. Brătianu prevăzuse pentru şcolile superioare necesitatea înzestrării lor conform cu cerinţele tehnicii moderne pentru a realiza organizarea ştiinţifică a muncii şi a potrivi funcţiile sale cu nevoile timpului.

Pledoaria pentru sporirea calităţii funcţiei învăţământului tehnic avea să câştige în dimensiune şi în intensitate în cadrul slujitorilor lui şi aceasta întrucât descoperirile pe plan mondial cereau o pregătire nouă, cu care şi şcoala românească trebuia să se pună la curent. În consecinţă, în efortul de a se spori activitatea economică, s-a subliniat tot mai mult datoria învăţământului tehnic de a nu se izola de practică, de a

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol",
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

forma cadre (ingineri mecanici, electronişti, chimişti etc.), a căror prezenţă în viaţă a devenit o necesitate primordială şi fără de care dezvoltarea normală a civilizaţiei moderne era cu neputinţă.

La nivelul unor congrese[6] s-a cerut să se facă toate sacrificiile pentru pregătirea unui personal tehnic şi de conducere care să îndepărteze situaţia de a fi tributari străinătăţii şi din acest punct de vedere. Învăţământul tehnic superior trebuia extins şi completat spre a pregăti cadre inginereşti în *toate* ramurile industriale. Pentru România, măsurile respective se impuneau cu atât mai mult, cu cât tindea la valorificarea bogăţiilor sale naturale prin industrializare, care, îngăduind şi pregătirea tehnică a muncii, trebuia să determine imediat după Marea Unire revizuirea radicală a învăţământului tehnic şi completarea lui cu noi şcoli politehnice, întrucât universităţile nu erau dotate cu cele necesare pentru desfăşurarea în condiţii optime a procesului de învăţământ al ştiinţelor aplicative.

În plus, sub influenţa învăţământului chimic universitar, nu s-a dat atenţia cuvenită ştiinţei consacrate aparatelor şi proceselor din industria chimică. Aceasta era urmarea faptului că întregul învăţământ tehnic şi aplicat, care reprezenta "partea vie" a şcolii superioare, s-a dezvoltat în afară de universitate. Actul avea şi o deosebită însemnătate practică, deoarece, o dată cu cucerirea fundamentului ştiinţific în tehnică, rolul aşa-zişilor specialişti empirişti începea să scadă, locul fiindu-le luat de ingineri.

În anii crizei economice 1929-1933 s-a definit şi mai pronunţat menirea socială a învăţământului tehnic superior. Semnificativ era pentru acele împrejurări nu numai apelul de a răspunde prin organizare la dezorganizare, ci şi de a lega învăţământul tehnic superior de datoria de a schimba întrucâtva profilul economic al ţării. Mai mult, specialiştii au supus unei critici severe[7] pe acei reprezentanţi ai economiilor care aruncau pe tehnică şi pe tehnicieni vina "răului" ce s-a abătut asupra economiei şi nu constatau incapacitatea sistemului de a reveni la "normal"; deşi dobândiseră un rol mai mare decât în trecut, nu s-au declarat satisfăcuţi de funcţia şcolilor politehnice, cărora, după ieşirea din impasul economic, li s-a subliniat şi mai pronunţat datoria de a contribui în primul rând la efortul ţării spre a reface timpul pierdut şi a înţelege că nici o energie nu era de risipit[8].

Specialiştii demonstraseră că, după cum noua generaţie a "reuşit să obţină, în bună parte, un program adaptat cerinţelor sociale, tot astfel era neapărată nevoie să reuşească "a ridica giulgiul ce acoperă spiritul de curiozitate şi, printr-un efort asupra ei însăşi, să capete setea de cunoştinţă şi dragostea de producţie"[9], că se impunea să se dezvolte, "în marginile unei discipline folositoare, personalitatea, siguranţa şi sociabilitatea inginerilor de mâine"[10], că se cuvenea înfăptuită transformarea şcolii într-o "epocă luminoasă, de străduinţe pur intelectuale", în loc de a fi "o luptă aprigă între voinţa de a-şi crea o situaţie şi necesitatea de a-şi procura cele necesare traiului zilnic"[11], în fine, că şcoala politehnică nu se putea reduce la o fabrică de diplomaţi care, singurii, să deţină secretele specialităţii, ci trebuia "să lumineze toate straturile populaţiei asupra adevărurilor şi binefacerilor tehnice"[12].

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Prin urmare, menirea era fixată ca oricărei şcoli superioare moderne: de a fi un focar cultural în câmpul activităţii economice. N. P. Arcadian argumentase, fapt deosebit de semnificativ, că toate domeniile de activitate, mai ales cel tehnic, erau străbătute şi dominate de factorul economic, de care trebuia să se ţină seama indiscutabil pentru a se asigura dezvoltarea lor "sigură şi armonioasă".

Menţionăm, pentru ilustrarea radicalismului unora din revendicări, că "teoretizarea" tehnicii şi a programelor de învăţământ a fost considerată ca prioritară în descătuşarea industriei, prea mult tributară categoriei de specialişti empirişti. Era necesar ca, în raport de momentul potrivit, să se depună toate eforturile ca prin pregătirea dată viitorilor ingineri să li se insufle aptitudini pentru viaţa industrială. Ideea nu era nouă. Dovadă, între altele, că încă din 1883, P. S. Aurelian a demonstrat că industria nu poate progresa fără "lăţirea culturii tehnice în şcolile române"[13].

În statul unitar, şcoala politehnică trebuia ajutată de o industrie conştientă şi capabilă de sacrificii în vederea organizării de laboratoare, care să dispună nu numai de material, ci şi de personal[14]. La 29 noiembrie 1930, N. Vasilescu-Karpen, referindu-se la adaptarea învăţământului superior la necesităţile economice ale timpului, a arătat în cadrul "Săptămânii culturii raţionalizate" că îndreptarea, care reclama un efort susţinut şi îndelungat, "nu o putem aştepta decât de la dezvoltarea industriei; ameliorarea producţiei agricole va veni în acelaşi timp, sprijinindu-se pe dezvoltarea industriei", că nu era cu putinţă ca ţara să fie condamnată la o veşnică plugărie pentru motivul că "situaţia geografică impune aceasta sau că aceasta a fost de secole principala ei îndeletnicire", că menţinerea unui atare profil semnifica păstrarea României "într-o perpetuă inferioritate şi dependenţă faţă de alte ţări", împingând-o la "o sigură pieire"[15]. Din asemenea considerente, care învederează importanţa tehnicii, Vasilescu-Karpen a dedus menirea economică superioară a învăţământului tehnic pentru România.

Demnă de reţinut în pledoaria pentru legarea învăţământului tehnic în primul rând de problemele industriale este şi aprecierea că, atâta timp cât şcoala de acest gen nu era capabilă să dea sectorului respectiv elementele de care avea nevoie şi cât timp rămânea tributară străinătăţii, "o raţionalizare a producţiei noastre industriale - după cum aprecia C.R. Mircea - nu va fi posibilă"[16].

Activitatea de exploatare industrială era pătrunsă, chiar din anii imediat postbelici, de o dublă tendinţă: de predominare a economicului şi de raţionalizare a activităţii tehnice, ambele interesând pregătirea de ingineri. În consecinţă, în deplin acord cu convingerea că sarcinile fundamentale nu puteau fi soluţionate fără o masă compactă de tehnicieni, specialiştii au pus în evidenţă menirea aparte, mereu crescândă, a tehnicii şi a inginerilor.

Condiţiile de după actul istoric de la 1 Decembrie 1918 au determinat - se arăta la 20 martie 1927 în memoriul adresat Universităţii din Iaşi - "o serioasă, constantă şi foarte lăudabilă preocupare... de a se găsi cea mai potrivită soluţiune în problema creării învăţământului tehnic superior care să pregătească noul corp ingineresc român"[17], pentru toate domeniile economice. Urmărirea *idealului economic* - se arăta

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

în continuarea aceluiaşi document - "implică, în prealabil, crearea unui corp de specialişti şi tehnicieni *de tot felul*, capabil de a şi-l însuşi şi de a-l realiza treptat"[18] şi, prin urmare, menirea învăţământului tehnic superior era de a da vieţii industriale "factorii de concepţie şi de execuţie, pe care-i reclamă gravele probleme ce se pun în ţară noastră"[19].

Şt. Caraman calificase pe tehnicieni drept "sentinele neadormite ale prezentului în lupta unui viitor de fală", declanşând prin scânteierile spiritului lor "revoluţia de regenerare a României"[20]. Nu mai puţin, Gh. Ţiţeica apreciase că spiritul tehnic manifestat la nivel de inginerie, de întreprindere şi de organizare reprezenta "toată speranţa pentru progresul economic şi social al ţării"[21], iar Asociaţia Generală a Inginerilor din România considera că rolul inginerului în dezvoltarea industriei era multiplu: cercetează toate mijloacele de producţie şi le pune în valoare, dirijează materiile prime şi contribuie la buna lor utilizare ştiinţifică şi economică, formulează legile de organizare a fiecărei industrii ţinând seama de toate elementele naturale, de datele statistice, economice şi sociale. Deci, pe lângă rolul *de creaţie* şi *de organizare*, el *conduce şi controlează*, fapt care arată că *bunul mers al unei întreprinderi depinde de conducerea ştiinţifică şi raţională.*

În aceeaşi ordine de idei, Em. Em. Al. Anastasiu era convins că, în condiţiile în care România a fost chemată la modernism, ceea ce reclama cucerirea definitivă a poziţiilor strategice pentru cadrele tehnice, în primul rând pentru ingineri, epoca lor "nu a trecut şi nu va trece niciodată, deoarece inginerul e veşnic legat de producţiune, iar producţiunea va rămâne mereu cea mai indispensabilă şi mai nobilă ocupaţie a aşezărilor omeneşti"[22].

Aşijderea lui, D. Iorgovici stăruia pe ideea că progresul se afla în tehnică, disciplină care, la rândul ei, cerea muncă, acţiune şi continuă transformare. "Cine nu se încadrează în aceste forme - nota acelaşi - este sortit pieirii... Să lăsăm ca tehnica să pătrundă în toate părţile. Să dăm posibilitatea inginerilor şi tehnicienilor să organizeze munca industrială, să valorifice bogăţiile ţării". Dorinţa era legitimă, dacă avem în vedere că inginerii şi cei cu cultură tehnică sunt, prin cunoştinţele şi educaţia lor, "în contact continuu cu realitatea şi au posibilitatea să rezolve problemele mai în cunoştinţă de cauză"[23].

Era un mare adevăr, aflat în contrast cu unele sacrificii făcute din capul locului inutil, de vreme ce, pe spezele statului, au fost trimişi la specializare în hidraulică, în petrol şi în alte domenii ingineri care au ajuns moşieri sau altceva decât îşi propuseseră[24]. Mai reţinem că I. Cantuniar era încredinţat chiar că inginerii aveau asigurată şansa de a răspunde în viitor la chemări mult mai însemnate decât cele ale timpului interbelic[25].

P.P. Dulfu, secretarul general al Institutului Român de Organizare Ştiinţifică a Muncii, a pus în evidenţă un alt aspect al problemei, anume că în viaţă socială se manifesta o puternică anomalie a învăţământului tehnic, ilustrată de faptul că, deşi în practică, inginerul era în primul rând "mânuitor" de oameni şi în al doilea rând de

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

energie şi de materie inertă, şcoala se preocupa numai de cele din urmă elemente, neglijând factorul uman.

Din această meteahnă, el a extras necesitatea afirmării rolului social al inginerului ca trăsătură de unire între cele două forţe chemate să colaboreze şi, paradoxal, să se duşmănească - munca şi capitalul. În alţi termeni, inginerii erau invitaţi să-şi dea seama că în jurul lor se afla un câmp infinit de activitate: muncă omenească, pe care s-o valorifice la maximum. Şcoala era datoare să nu mai formeze pe ingineri doar în direcţie pur tehnică a materiei, a maşinii etc., lăsând în completă ignorare toate problemele legate de cel mai complicat factor - omul[26].

Într-o viziune mai largă, M. Manoilescu a considerat, pe drept cuvânt, că abia atunci când România va accepta planul economic naţional, inginerii vor juca rolul la care au dreptul[27], că chestiunile inginereşti, ca şi cele economice, nu sunt de simplă utilitate, ci "probleme de optimum".

De asemenea, constantând că, în raport de nevoi, pregătirea viitorilor absolvenţi ai şcolilor politehnice era incompletă, Arcadian a apreciat că se impunea o nouă orientare în formarea lor, problemă susceptibilă de o îndoită rezolvare: pe de o parte, lărgirea bazei studiilor tehnice inginereşti cu caracter unitar prin adăugarea disciplinelor de economie politică, de economie naţională, de ştiinţă administrativă, financiară, contabilitate, drept administrativ, minier şi comercial; pe de alta, adoptarea unei soluţii mai radicale constând în admiterea a două cicluri (unul pentru tehnicieni cu o pregătire ştiinţifică mai largă, străbătută de multă cultură generală în legătură cu domeniul tehnic, altul pentru cei cu pregătire pur tehnică[28].

După alte opinii, în pregătirea viitorilor ingineri trebuia inclusă nu numai cultura tehnică, economică, socială şi financiară, ci şi practica desfăşurată în seminar, în laboratoare, în ateliere şi în întreprinderi, ceea ce le sporea cunoştinţele şi şansa de a le pune în aplicaţie şi-i făcea conştienţi de condiţiile reale de lucru ale viitorilor subalterni executori[29]. Cu privire la aspectul din urmă, chiar Congresul inginerilor absolvenţi ai Şcolii Politehnice din Timişoara (Timişoara, 26-28 octombrie 1933) a inclus în *Moţiune* organizarea şi accentuarea practici tehnologice, introducându-se, fără mărirea anilor de studii, un semestru numai în acest scop, în care să se insiste asupra operaţiunilor manuale, asupra materialelor şi a încercării lor, asupra uneltelor şi a maşinilor-unelte, ca şi asupra metodelor de lucru[30].

Câştigase mereu adeziuni convingerea că esenţiala preocupare a celor ce se îngrijeau de organizarea acestui învăţământ trebuia să constea în a asigura viitorilor ingineri nu numai pregătirea teoretică şi practică, ci şi "rolul real ce le este rezervat în întreaga viaţă economică; inginerul este elementul principal al dezvoltării şi propăşirii economice, inginerul nu poate lipsi din nici un fel de activitate de care depinde buna aşezare de mâine"[31].

De aceea, orice politehnică trebuia să se caracterizeze - potrivit concepţiei lui M. Manoilescu - printr-o serioasă bază ştiinţifică, de pe care să se poată "decola" spre orice domeniu tehnic, aceasta însemnând trei puncte cardinale: nu tindea să specializeze la extrem pe ingineri; absolventul trebuia să fie format şi ca organizator, calitate

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

care îi oferea posibilitatea să ajungă la rezultate tot atât de bune la o fermă-model, la o fabrică sau altunde; nu se putea numi politehnică acea şcoală care nu cultiva stăruitor ştiinţa economică, întrucât inginerul era dator să aibă, deopotrivă, simţul tehnic şi economic[32].

Creşterea funcţiei social-economice a învăţământului tehnic superior nu a avut loc liniar. Dar, cu toate că unii dintre contemporani au negat că şcoala politehnică avea un rol tot atât de important ca acel universitar, ei i-au subliniat funcţia covârşitoare în pregătirea cadrelor pentru învăţământul tehnic, mediu şi superior, ca şi pentru conducătorii de întreprinderi şi de industrii[33]. Aceasta se datora, în mare, faptului că, nici acum, orientările interne nu au diferit prea mult de eforturile şi punctele de vedere exprimate pe plan internaţional, de limpezire a disputelor şi a problematicii.

Criteriile moderne de sporire a eficienţei învăţământului tehnic superior trebuiau să se reflecte şi în formele de organizare. Iată de ce în toată perioada interbelică a existat un puternic şi motivat interes pentru centralizarea învăţământului tehnic superior în şcolile politehnice, în ideea de a evita pulverizarea de fonduri, de cadre, de laboratoare şi de a spori calitatea instrucţiunii tehnice în producţie, în circulaţie şi în desfacere.

Problema raţionalizării se conjuga perfect cu aceea a planificării, complicată însă de faptul că, deşi opera de refacere şi de dezvoltare reclama mulţi ingineri, nimeni nu ştia cu precizie câţi anume erau necesari. Nu se întocmise - se arăta cu justeţe în 1921 - nici o statistică în stare să ateste cifra celor ce trebuiau pregătiţi anual pentru inginerie, pentru ca să nu existe un excedent de cadre neîntrebuinţate[34]. De aici, nevoia planificării riguroase la nivelul şcolii tehnice superioare spre a forma personal ingineresc atât cât reclamau nevoile, înlăturând pericolul creşterii şomajului intelectual. În legătură cu planificarea la acest nivel era dorită o legiferare în profesarea specializării spre a asigura, alături de menţinerea valorii morale a corpului ingineresc, "o propăşire intensă, raţională şi strict utilă în tehnica şi economia naţională"[35].

Problemei i s-a căutat o rezolvare prin legea din 1938 a raţionalizării învăţământului tehnic superior, măsură prin care institutele tehnice universitare au trecut la şcolile politehnice şi tot pe lângă acestea academiile de agricultură sub formă de facultăţi de ştiinţe agricole. Prin urmare, învăţământul tehnic căpăta o arie foarte largă. Toate specialităţile erau strânse la un loc într-o adevărată universitate tehnică. Concentrarea, produsă în condiţiile sporirii şi a preocupărilor de planificare a economiei naţionale[36], atrăgea după sine mari probleme, a căror soluţionare trebuia bine cumpănită pentru a aduce profesiunii de inginer tot folosul. Legea introducea principii noi, capabile să determine importante schimbări în structura învăţământului tehnic superior. Prin colaborarea strânsă între inginerii practici şi cei din învăţământ se putea îndruma activitatea şcolilor politehnice în direcţia rezolvării nemijlocite a chestiunilor de producţie cu avantaje pentru ingineri, sub raport profesional, şi pentru asigurarea unui înalt nivel progresului ştiinţelor şi tehnicii[37]. Izbucnirea celei de a doua confla-

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

graţii mondiale avea să pună noi probleme statului român şi funcţiei sociale a învăţământului tehnic superior.

1 E. Ceaicovschi, *Inginerul şi menirea lui socială*, în BSP, XXVII, 1911, 4, p.317.
2 C. Teodorescu, *Între şcoală şi viaţă*, în BAGIR, XIX, 1937, 10, p.366.
3 "Ţara nouă", 13 octombrie 1919.
4 *Programul "Ligii Poporului"*, Târgovişte, 1920, p.17.
5 V. N. Madgearu, *Doctrina ţărănistă*, în *Doctrinele partidelor politice*, Bucureşti, 1923, p.85.
6 *Congresul general al camerelor de comerţ şi de industrie din România la Oradea în zilele de 8, 9 şi 10 septembrie 1924*, Oradea, 1924, p.16.
7 V. Vâlcovici, *Tehnică şi gospodărie*, în RFR, II, 1935, I, p.82.
8 I. P. Gigurtu, *Învăţământul superior*, în "Libertatea economică, politică, socială, culturală", VI, 1938, 21, p.448.
9 Em. Em. Al. Anastasiu, *Pregătirea inginerilor*, Bucureşti, 1930, p.20.
10 *Ibidem*, p.5.
11 *Ibidem*, p.18.
12 *Ibidem*, p.24.
13 P. S. Aurelian, *Un sfat poporului român*, în "Almanahul Societăţii Academice Social-Literare «România Jună»", Viena, 1883, p.25.
14 S. Solacolu, *Teoretizarea tehnicii şi elementul intuitiv în metodele de predare a învăţământului tehnic*, în BAGIR, XVI, 1934, 10, p.189 c - 190 c.
15 ASB, fond I.R.O.M., dosar 7/1930, f.102.
16 C. R. Mircea, *Raţionalizarea*, în "Buletinul Uniunii Generale a Industriaşilor din România", VIII, 1929, 5-6, p.61.
17 ASI, fond Univ. "Al. I. Cuza", Rectorat, doar 27/1927, f.60.
18 *Ibidem*, p.61.
19 *Ibidem*, p.62.
20 Şt. Caraman, *Filosofia tehnicii*, Timişoara, 1925, p.30.
21 Gh. Ţiţeica, *Ştiinţa şi ingineria*, în BSP, XLII, 1928, 3, p.200.
22 Em. Em. Al. Anastasiu, *Funcţia inginerului şi evoluţia ei*, Bucureşti, 1937, p.5.
23 D. Iorgovici, *Munca organizată şi economie dirijată în cadrul interesului naţional*, Bucureşti, 1935, p.25.
24 I. P. Condiescu, *Doctrina administrativă*, Bucureşti, 1926, p.5.
25 I. Cantuniar, *Rolul inginerului în viitor*, în BSP, LV, 1941, 8, p.899.
26 ASB, fond I.R.O.M., doasr 8/1931, f.124-125.
27 M. Manoilescu, *Ideea de plan naţional economic*, în "Analele Industriei şi Comerţului", III, 1938, 10, p.10.
28 N. P. Arcadian, *O nouă orientare în pregătirea viitorilor ingineri*, în BAGIR, XIII, 1931, 4, p.187-189.
29 C. D. Buşilă, *Raţionalizarea învăţământului tehnic superior*, în idem, XVI, 1934, 11, p.352 c.
30 *Congresul inginerilor absolvenţi ai Şcolii Politehnice din Timişoara*, în BSP, XLVII, 1933, 12, p.1003.
31 C. D. Buşilă, *op. cit.*, p.351 c.
32 M. Manoilescu, *Ce este o politehnică*, în BAGIR, XX, 1938, 2, p.36.
33 St. Mihăescu, *Organizarea raţională a învăţământului tehnic superior*, în idem, XVIII, 1936, 5, p.166.
34 I. Ionescu, *Politehnicile şi institutele tehnice universitare*, în BSP, 1921, 3-4, p.231.
35 *Memoriu relativ la crearea de institute tehnice pe lângă universităţile din Bucureşti şi Iaşi*, în idem, XXXV, 1921, 3-4, p.219.
36 I. Saizu, *"Cariera" conceptului de plan în România (perioada interbelică)*, în AIIAI, XVIII, 1981, p.117-150.
37 C. C. Teodorescu, *Învăţământul tehnic superior în faţa legii recente de raţionalizare a învăţământului*, în BAGIR, XX, 1938, 10, p.248, 250.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

DĂNUŢ DOBOŞ

INGERINŢE POLITICE ÎN VIAŢA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ (1945-1958)

O particularitate a învăţământului superior în perioada 1945-1948 a constituit-o experimentarea de către regimul comunist a unui fenomen unic în istoria Universităţii: politizarea internă şi anularea neutralităţii academice care reprezentase o caracteristică a vieţii academice în perioada 1860-1948. Acest exerciţiu a alterat profund funcţiile tradiţionale ale Universităţii (ştiinţifică, culturală, etică, sociologică), precum şi raporturile tradiţionale ale acesteia cu societatea. Introducerea progresivă, urmată de o suprasolicitare a funcţiilor sociale şi politice ale Universităţii, în special în preajma demarării reformei comuniste a învăţământului, a consemnat începutul sfârşitului unei tradiţii de aproape un secol al vieţii universitare, reprezentată de funcţiile tradiţionale deja menţionate şi care s-au dezvoltat după regulile verificate, echilibrate, subsumate principiului neutralităţii academice.

Vom schiţa în cele ce urmează principalele momente ale impactului dur al ingerinţelor politice asupra evoluţiei Universităţii clujene în intervalul 1945-1958. Prezentul studiu reprezintă o rezumare a monografiei pe care am realizat-o despre Universitatea din Cluj în perioada menţionată[1].

Respectând planul celorlalte două monografii, dedicate Universităţilor din Iaşi[2] şi Bucureşti[3], studiul monografic dedicat Universităţii din Cluj are ca prim capitol *Epurările din anul 1945*. Acest capitol a fost realizat în absenţa regretabilă a dosarului epurărilor - dispărut din arhivele clujene. Din acest motiv am încercat o reconstituire a dramei petrecute la Universitatea din Cluj în anul 1945 pe baza colaţionării unor multiple surse, în special a documentelor de arhivă, cât şi a unor lucrări memorialistice, cele mai multe inedite. Vom prezenta, în cele ce urmează, în rezumat, aspectele particulare ale Comisiei de epurare clujene. Un prim aspect îl reprezintă atitudinea rectorului Alexandru Borza în calitatea sa de preşedinte al Comisiei de epurare, atitudine neobişnuită şi fără echivalent. Aceasta explică, pe de o parte, numărul mic de universitari epuraţi, înregistraţi în anul 1945 la Cluj, iar, pe de altă parte, reacţia guvernului comunist, care în martie 1945 l-a sancţionat pe rectorul conciliant cu demiterea din funcţia de conducere a Universităţii "Regele Ferdinand I"[4]. În al doilea rând, propunerile de licenţiere din serviciu s-au făcut de cele mai multe ori cu

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol",
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

majoritate, iar nu cu unanimitate de voturi, ca la celelalte două Universităţi. Atitudinea rectorului Alexandru Borza a determinat acutizarea disensiunilor dintre acesta şi profesorul Emil Petrovici, ultimul fiind liderul de opinie al curentului care milita pentru radicalizarea procentului de epurare a corpului profesoral universitar. Ca urmare a propunerilor de eliberare, Ministerul Educaţiei Naţionale a aplicat, la 28 iulie 1945, sancţiunea licenţierii din serviciu pentru profesorii Traian Herseni (Drept) şi Onisifor Ghibu (Litere), pentru asistentul Al. Olteanu (Drept) şi epurarea *temporară* din serviciu a profesorilor Iuliu Haţieganu şi Titu Vasiliu (Medicină), respectiv a asistentului Grigore Popa (Litere)[5].

Anticipând schimbările structurale în spirit comunist pe care urma să le sufere învăţământul superior, noua conducere a Universităţii (rector Emil Petrovici, prorector Liviu Rusu) a promovat după aprilie 1945, în spirit militant, procesul de radicalizare a conflictului cu vechea elită universitară. Guvernul Groza schimbase însă tactica răfuielii cu universitarii anticomunişti, în sensul trecerii, până la comprimările din toamna anului 1947, la o serie de arestări în rândul membrilor corpului profesoral, fără a mai proceda la simulacrul victimizării acestora în comisiile de epurare. Nu cunoaştem la această dată, fapt regretabil, din nici o sursă documentară, punctul de vedere al membrilor comisiei de epurare din 1945 - cu excepţia rectorului Al. Borza, ale cărui *memorii* le-am descoperit în arhiva familiei, la Cluj[6]. În ceea ce priveşte reacţia celor epuraţi, aceasta s-a materializat în trimiterea de memorii justificative rectoratului Universităţii, respectiv Ministerului Educaţiei Naţionale[7].

Spre deosebire de celelalte două Universităţi româneşti, unde s-a manifestat o extraordinară solidaritate a corpului profesoral cu universitarii epuraţi de la catedre, la Universitatea clujeană au prevalat disputele universitare. Vechi conflicte de natură academică sau politică au fost reiterate în perioada imediat următoare lui 23 august 1944, contribuind la alimentarea membrilor comisiei de epurare cu informaţii care au constituit suportul licenţierilor politice din anul 1945. Au existat şi alţi factori de presiune asupra comisiei de epurare, care aveau să direcţioneze propunerile de licenţiere, între care se detaşează activitatea ziarului comunist "România Viitoare", condus de decanul Facultăţii de Medicină, Victor Kernbach. Ziarul a funcţionat la Sibiu ca oficiosul Uniunii Patrioţilor, grupare condusă de profesorul Gh. Vlădescu Răcoasa[8].

O concluzie a capitolului dedicat epurărilor este aceea că membrii corpului profesoral universitar nu au conştientizat, în anul 1945, adevăratele intenţii ale iniţiatorilor legislaţiei epurării. Acest fapt explică, cu mici excepţii, lipsa de solidaritate a grupului de profesori anticomunişti, majoritar, cu victimele procesului de epurare. De asemenea, în faţa ofensivei iniţiate cu diferite mijloace de către adepţii fenomenului epurărilor, mobilizarea celor dintâi a fost aproape nulă. O excepţie o constituie accentele contraofensive ale ziarului anticomunist "România Nouă" (Sibiu), condus de Zaharia Boilă. Mult mai active, ziarele comuniste au bombardat pur şi simplu comisia de epurare cu informaţii variate privind biografia celor vizaţi cu licenţierea din extrase din două articole mai vechi, de nuanţă naţionalistă sau de altă

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

natură[9]. Membrii grupului de universitari epuraţi, dintre care unii aveau să împartă locurile de detenţie, au manifestat o anumită coeziune, relaţiile corecte dintre ei păstrându-se mulţi ani după consemnarea tragicului eveniment[10].

Principalele ministere, care au declanşat şi condus procesul epurărilor, au fost girate de către comunişti sau acoliţi politici ai acestora, chiar şi în guvernele Sănătescu şi Rădescu. Acest fapt a condus la ipoteza falsă a caracterului democratic al epurărilor şi la absenţa demersurilor universitare către miniştrii anticomunişti din guvernele post 23 august 1944, în problema protecţiei contra abuzurilor şi ingerinţelor politice şi a activităţii comisiei de epurare. Acestei premise false i-a căzut pradă şi un minuscul grup de studenţi care militau pentru scoaterea din Universitate a unor profesori compromişi în opinia lor din punct de vedere politic - cazul Onisifor Ghibu.

2. Cel de-al doilea capitol al studiului monografic poartă titlul *Procesul politic al Universităţii "Regele Ferdinand I"* şi este dedicat perioadei de tranziţie de la democraţie la totalitarism (1944-1947). Principalele probleme pe care le-am dezvoltat în mai mică sau mai mare măsură sunt: reîntoarecerea Universităţii la sediul central din Cluj, impactul memoriului profesorului Florian Ştefănescu-Goangă din 7 septembrie 1944, perceput ca un îndemn la începerea procesului politic la Universitatea clujeană, problema creării Universităţii maghiare Bolyai, grevele studenţeşti din perioada ianuarie-iunie 1946, represiunea antiuniversitară, în general, şi antistudenţească, în special, declanşată ca efect al grevelor studenţeşti şi, în fine, dezbaterile din Senatul Universitar pe marginea tendinţelor tot mai evidente de politizare a vieţii universitare clujene.

Vom evidenţia, în cele ce urmează, câteva din aspectele cele mai elocvente privind problematica enunţată. Astfel, demersul spectaculos al profesorului Florian Ştefănescu Goangă, redactat în termeni cu totul neobişnuiţi în raporturile academice, a reprezentat un îndemn foarte clar privind începerea unui proces politic în Universitatea clujeană[11]. Acuzele din memoriul profesorului Goangă sunt însă tipice perioadei, întâlnite în special în presa de stânga, care a condamnat Universitatea românească în general. Demersul a fost caracterizat de Senatul Universitar drept o "ruptură a solidarităţii între profesori"[12], produsă într-un moment când această solidaritate era mai necesară ca oricând. În fine, memoriul deschidea seria unor noi dispute universitare în anii următori, care aveau să permită la rândul lor imixtiunile politice în viaţa universitară.

La numai o lună de la acest eveniment, schimbarea Senatului universitar, care reprezenta de altfel şi subiectul principal al demersului profesorului Goangă, avea să îmbrace un caracter clar politic, aceasta efectuându-se fără respectarea legii învăţământului superior.

Problema înfiinţării la Cluj a unei Universităţi maghiare a căpătat la rându-i un caracter politic, nuanţat de vii dispute naţionaliste. Din acest motiv, Universitatea "Regele Ferdinand I" s-a aflat într-un conflict deschis cu guvernele Rădescu şi Groza. Acest fapt se explică prin reacţia Senatului Universitar la aflarea veştii înfiinţării,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

printr-o ordonanţă a prefectului de Cluj, în ianuarie 1945, a unei Universităţi maghiare, reacţie promptă, de condamnare a actului politic. Opiniile diverse exprimate de membrii Senatului Universitar variau de la acuzaţiile de genul "aberaţie juridică"[13], "ordonanţă"[14], până la acceptarea creării unei Universităţi maghiare la Cluj, loială în acelaşi timp statului român[15]. Conflictul Universităţii cu guvernul Groza avea să aibă drept efect neincitarea Universităţii "Regele Ferdinand I" la manifestările din 9 martie 1946 de la Cluj, cu ocazia comemorării retrocedării Ardealului. Crearea Universităţii maghiare, decisă definitiv prin Hotărârea Comitetului Executiv al Frontului Naţional Democrat din 17 aprilie 1945[16], avea să fie oficializată prin decretul regal 407 din 28 mai 1945.

Pentru istoria învăţământului universitar clujean, anul 1946 are o semnificaţie aparte şi datorită puternicilor manifestaţii studenţeşti care nu au fost încă relevate în toate semnificaţiile lor. În mod exagerat, acestea au fost etichetate drept "unul dintre cele mai mari evenimente politice ale anului 1946 din România"[17]. Manifestaţii studenţeşti au avut loc în toate centrele universitare româneşti, unele cu consecinţe tragice (vezi cazul uciderii studentului Sergiu Iacovlov la Iaşi). Ceea ce le particularizează pe cele de la Cluj este caracterul lor naţionalist, alături de cel anticomunist şi antiguvernamental. Primul aspect trebuie înţeles în contextul anului 1946, când Transilvania începea să fie recunoscută oficial de către Naţiunile Unite ca parte integrantă a României. Caracterul politic al mişcărilor studenţeşti este dat de condamnarea de către studenţi a regimului represiv comunist, a terorii şi epurărilor politice promovate de guvernul Groza şi de aspiraţiile studenţilor de revenire la democraţia interbelică. Este meritul studenţilor clujeni de a nu se fi lăsat provocaţi în declanşarea unor conflicte interetnice, chiar după ce împotriva lor fuseseră instigaţi muncitorii de la uzinele Dermata şi atelierele CFR, în mare parte de naţionalitate maghiară[18]. Decizia unor lideri comunişti maghiari de a provoca contramanifestaţii muncitoreşti, inclusiv prin atacarea căminului Avram Iancu, a fost considerată la vremea respectivă de către biroul regional Cluj al PCR drept o eroare[19].

În mod paradoxal, îndemnul la represiune a fost preluat şi de către autoritatea universitară, prin vocea rectorului Emil Petrovici care, la 23 mai 1946, într-o şedinţă a Senatului Universitar, îndemna la represiune împotriva tuturor celor care nu se adaptau la noua situaţie politică din ţară. Conform afirmaţiilor rectorului Emil Petrovici, guvernul Groza ceruse autorităţilor universitare adoptarea unor măsuri drastice împotriva studenţilor care, prin manifestaţiile lor, tulburau, chipurile, relaţiile cu vecinii României precum şi "buna înţelegere între popoarele conlocuitoare"[20].

Manifestaţiile studenţeşti din 1946 au avut un caracter complet. Potrivit opiniei diplomatului britanic Adrian Halman, "acţiunea lipsită de logică a guvernului român de a aresta studenţii români şi nu pe agresorii lor unguri este încă un exemplu al principiului după care se ghida guvernul, de a acorda imunitate comuniştilor, faţă de orice acţiune arbitrară, indiferent de delictul comis"[21]. În ceea ce priveşte durata neobişnuit de lungă a manifestaţiilor studenţeşti, aceasta se explică prin tergiversarea de către autorităţi a rezolvării doleanţelor studenţeşti, la care se adaugă reacţia

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

propriu-zisă a studenţilor faţă de arestările în valuri a colegilor lor, operate de poliţia clujeană.

3. Capitolul dedicat comprimărilor din anul 1947 este subsumat ideii conform căreia îndepărtările de cadre didactice din anul 1947 au fost în realitate *epurări politice*[22]. Principalele probleme abordate de noi au fost discuţiile din Senatul Universitar pe tema comprimărilor universitare, implicarea sindicatelor comuniste în procesul comprimării personalului didactic şi administrativ din anul 1947 (a se vedea, de exemplu, celebrul caz al secretarului general Ioan A. Vătăşescu, eliminat în urma conflictului cu rectorul Emil Petrovici), listele aferente publicate în "Monitorul Oficial", cu suprimările temporare sau definitive de posturi, persoane, catedre, în octombrie 1947, aspectul particular privind comprimarea profesorilor Al. Borza, Nicolae Mărgineanu, Florian Ştefănescu-Goangă, gravele deficienţe provocate în funcţionarea facultăţilor şi laboratoarelor Universităţii în urma acestor epurări politice. Acest capitol indică cu claritate amestecul direct în procesul comprimărilor al autorităţii universitare, în calitate de colaboratoare a partidului comunist şi a securităţii clujene[23]. În acelaşi timp, unele mărturii de arhivă prezentate confirmă, pentru prima dată, unele fapte spectaculoase cunoscute din memoriile unor universitari clujeni. Ne referim în special la cazul prorectorului Universităţii, Alexandru Roşca, implicat, conform afirmaţiilor profesorului Nicolae Mărgineanu, în propria sa epurare şi în cea a profesorului Fl. Ştefănescu-Goangă[24]. Referindu-se strict la cazul profesorului Fl. Ştefănescu-Goangă, prorectorul Al. Roşca declară în anul 1952: "Am făcut greşeala să susţin să i se prelungească lui Ştefănescu-Goangă rămânerea la catedră. Întrucât el fusese împuşcat de legionari, credeam că nu mai poate fi de folos. M-am înşelat însă în probabilitatea de a-l influenţa. Când am aflat de la tov. Vaida Vasile că în parlament a ţinut o cuvântare în care Goangă şi-a continuat vechea lui linie burgheză, am luat legătura cu tov. Daicoviciu, care era ministru adjunct la Instrucţie, să i se sisteze prelungirea, ceea ce s-a mai făcut"[25].

La începutul anului 1948, Ministerul Educaţiei Naţionale a fost obligat să accepte revenirea în Universitate a unor cadre didactice, în special cu funcţii mici, după ce se constataseră gravele deficienţe în desfăşurarea procesului de învăţământ[26].

4. *Studenţii clujeni şi revoluţia maghiară*

Impactul revoluţiei maghiare din anul 1956 asupra vieţii universitare româneşti continuă să rămână o prioritate a istoriografiei actuale. Fapt îmbucurător, arhivele contemporane conţin numeroase mărturii documentare privind evenimentele tragice la care facem referire. Cunoaştem astfel, graţie investigaţiilor arhivistice întreprinse de istoricul Mihai Retegan şi arhiva fostului CC al PCR, măsurile luate de regimul Dej pentru a preîntâmpina repetarea în România a revoluţiei anticomuniste maghiare[27]. Totodată, se confirmă astfel în totalitate faptul că regimul comunist, informat cu privire la impactul revoluţiei maghiare asupra societăţii româneşti, a dedus corect că "principalele acţiuni de provocare şi agitaţie" româneşti proveneau din

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

mediul intelectualilor şi în special din cel studenţesc[28]. Acesta a fost şi motivul pentru care Gh. Gheorghiu Dej a trimis la Cluj brigăzi formate din activişti de frunte ai PCR - Miron Constantinescu şi Leonte Răutu - cu scopul de a derula un întreg plan de represiune antistudenţească, plan care urma a fi pus în aplicare cu ajutorul PMR Cluj şi al securităţi locale. Principalele "două zone bolnave" la Cluj - cum le denumea Miron Constantinescu - erau Universitatea "Victor Babeş" şi Universitatea "Babeş Bolyai". Pentru preîntâmpinarea mitingului din 25 octombrie 1956 de la Căminul "Emil Racoviţă" al Universităţii "Victor Babeş", cadrele didactice au primit ordinul de a se considera mobilizate la dispoziţia partidului"[29], în timp ce planul de represiune la Universitatea maghiară a fost aplicat abia la 3 noiembrie 1956. "Aţi oscilat între C.C. al PMR şi radio Budapesta"[30] îi acuza, la 3 noiembrie 1956, Miron Constantinescu pe membrii corpului profesoral maghiar, liderul comunist incriminându-i pe studenţi şi profesori nici mai mult nici mai puţin decât de adeziune la partidul comunist din Ungaria şi disensiuni cu PMR[31]. Evident, situaţia a fost prezentată de Miron Constantinescu în mod exagerat. La Universitatea "Babeş-Bolyai", principala manifestaţie duşmănoasă se redusese la redactarea la Facultatea de Filologie a unui "Proiect de hotărâre", care prevedea că asociaţia studenţilor devenea una liberă, democratică şi autonomă. Proiectul prevedea reforma vieţii universitare, ignorarea rolului atribuit UTM-ului şi legătura cu asociaţii studenţeşti din străinătate[32]. Arestarea celor patru autori ai proiectului a declanşat un nou val de solidaritate cu aceştia a întregii studenţimi maghiare, fapt care a dus la destituirea şefului securităţii din Cluj[33].

Cercetările recente au remarcat un fapt paradoxal, care s-a manifestat cu prilejul reprimării de către regimul Dej a manifestaţiilor de solidaritate cu revoluţia maghiară, şi anume "îmbinarea bizantină a măsurilor punitive cu unele înlesniri economico-financiare"[34]. De altfel, îmbunătăţirea condiţiilor de studiu şi viaţă a studenţilor, dublate de o accentuare a măsurilor represive antistudenţeşti, au reprezentat o constantă a anului 1957[35].

La 21 aprilie 1957, Comitetul Regional PMR Cluj elogia "realizările bune" şi "preţioasa contribuţie" a securităţii din Cluj în cadrul acţiunii represive[36]. "Contribuţia" se referea la arestarea studenţilor maghiari autori ai proiectului asociaţiei studenţeşti de la Facultatea de Filologie[37], arestarea unei întregi organizaţii contrarevoluţionare condusă de profesorul Raul Volcinschi de la Universitatea "Victor Babeş"[38], organizaţie din care făceau parte atât universitari români cât şi maghiari, şi, în fine, arestarea unui al doilea grup contrarevoluţionar cu caracter net revizionist, condus de profesorul Ştefan Dobai, de la Universitatea "Bolyai"[39]. La 10 mai 1957 a fost neutralizată de către securitate o altă organizaţie naţionalistă, care fiinţa în cadrul Universităţii "Bolyai"[40].

Represiunea antiuniversitară declanşată la Cluj după 1956 va putea fi dezvăluită în totalitate abia după cercetarea individuală a tuturor dosarelor penale create de Tribunalul Militar şi Securitatea din Cluj în această perioadă şi compulsarea arhivelor CC al PCR şi ale Securităţii centrale.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

5. *Anul 1958 şi problema compoziţiei sociale a corpului profesoral*

Pe baza unei solicitări exprese, venite din partea Ministerului Învăţământului, şi invocând Hotărârea CC al PMR din iunie 1958, conducerea Universităţii "Victor Babeş" (rector Constantin Daicoviciu) a realizat în anul 1958 una din cele mai severe epurări politice din istoria învăţământului superior românesc. În vederea îmbunătăţirii compoziţiei sociale şi politice a corpului profesoral al Universităţii "Victor Babeş", a fost redactat în august 1958 un număr de 64 de referate politice pentru membrii corpului profesoral, toate cuprinzând propuneri de îndepărtare din învăţământul superior[41]. Din raţiuni care sunt cunoscute mai puţin astăzi, îndepărtările s-au produs în etape, în cazul majorităţii celor propuşi alegându-se formula scoaterii la concurs a posturilor respective. În cele mai multe cazuri, referatele politice recunoşteau valoarea profesional-didactică a persoanelor în cauză, epurările fiind decise în urma unui complex de acuzaţii de natură strict politică, oscilând de la lipsa de ataşament faţă de interesele clasei muncitoare şi dezinteresul faţă de educaţia comunistă a studenţilor, în cazul profesorilor şi a conferenţiarilor, până la lipsa perspectivei de a fi încadraţi în organizaţiile comuniste, în cazul asistenţilor, de exemplu.

O a doua direcţie pe care a încercat-o conducerea Universităţii în tentativa sa de îndepărtare de la catedre a unor cadre didactice cu dosare politice compromiţătoare a fost scoaterea la concurs a posturilor ocupate de acestea, în număr de câteva zeci.

Acţiunea de epurare a fost însă mult mai complexă. Numai la 21 august 1958 au fost întocmite trei liste, un plan de măsuri şi tabele nominale cuprinzând numele câtorva sute de membri ai corpului didactic şi ai personalului administrativ consideraţi "necorespunzători"[42]. Întocmirea listelor şi a tabelelor a fost supervizată de comitetul de partid al Universităţii "Victor Babeş"[43]. În majoritatea cazurilor, referatele politice recunoşteau valoarea profesională-didactică meritorie a persoanei în cauză, ceea ce reprezintă încă o dovadă a primordialităţii laturii politice în luarea deciziei de îndepărtare de la catedră.

Să mai arătăm doar că principalii autori ai "furtunii ideologice" din 1958 au fost rectorul Universităţii, Constantin Daicoviciu, şeful Serviciului Cadre, A. Sabău, şi secretarul Comitetului PMR - Universitatea, J. Jucan. Printre cei epuraţi temporar s-a aflat şi asistenta Beatrice Daicoviciu, a cărei reprimire la catedră a fost motivată prin nereuşita găsirii unui post corespunzător în învăţământul mediu[44]. În ceea ce priveşte decizia Ministerului de stopare a *elanului* epurărilor, dovedit de conducerea Universităţii, acesta se explică prin deficitul de cadre didactice de care suferea Universitatea clujeană la acea dată. Exemplificând, să arătăm faptul că printre cei scăpaţi ca prin minune de *zelul* rectorului Daicoviciu s-a aflat şi conferenţiarul Ştefan Pascu, succesorul celui dintâi la conducerea Universităţii "Babeş-Bolyai". În referatul politic întocmit personal de rectorul Daicoviciu, conferenţiarul Şt. Pascu era acuzat de lipsă de atitudine, intransigenţă şi combativitate partinică faţă de istoriografia burgheză, nesublinierea istoricilor români, maghiari şi saşi, în legătură cu *poziţia lor de clasă*, a comunităţii de interese între meşteşugarii de diferite neamuri din Transilvania în lupta împotriva exploatatorilor, nedemascarea în lucrarea vizată - *Meşteşugurile din*

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Transilvania în secolele XIII-XIV - a exploatării producătorilor direcţi de la oraşe şi sate de către nobilimea feudală. Din punct de vedere strict politic, i-a fost imputată participarea în anul 1944 la organizarea studenţilor în gărzile Iuliu Maniu![45].

6. *Compoziţia social-politică*

În realizarea politicii compoziţiei sociale au fost implicate mai multe organizaţii şi foruri universitare şi extrauniversitare - serviciul de cadre, decanatele, rectoratul, securitatea, comitetul regional PMR, inclusiv organizaţia UTM din Universitate. Studiul nostru cuprinde o analiză a fenomenului compoziţiei sociale al Universităţii din Cluj în toate cele trei perioade distincte identificate şi în cazul Universităţilor din Iaşi şi Bucureşti. Această politică, decretată oficial după reforma comunistă a învăţământului din 3 august 1948, impunea cele mai "dăunătoare" clauze politice pentru învăţământ - obţinerea unui procentaj de aproximativ 70% de studenţi provenind din categoriile sociale sănătoase[46]. "Comuniştii ţineau, aşadar, în mâinile lor, cheile cunoaşterii pentru zecile de mii de tineri, afirma un bun cunoscător al realităţilor politice româneşti, ziaristul american Reuben H. Markham[47]. Atunci când, din varii motive, inclusiv nefuncţionarea filtrelor privind admiterea în învăţământul superior, politica realizării compoziţiei sociale era încetinită, intervenea în mod automat un complex de măsuri şi factori politici de nuanţă exclusiv extrauniversitară. Cea mai simplă şi utilizată măsură împotriva studenţilor, spre exemplu, era exmatricularea politică, punctul culminant în această privinţă fiind atins în timpul marii represiuni antiintelectuale ordonate de Dej în anul 1958. Culpele politice cuprinse în referatele politice, de acum arhicunoscute, variau de la originea socială nesănătoasă până la imprudenţa unui student de a fi afirmat în faţa decanului său că fusese apreciat de "maestrul Blaga".

Zecile de tabele cuprinzând numele unor studenţi exmatriculaţi în anii 1956-1959 sugerează amploarea acestui fenomen nociv în perioada respectivă[48].

Politica compoziţiei sociale a *continuat* şi după unificarea Universităţilor română şi maghiară, prin crearea Universităţii "Babeş-Bolyai" în anul 1959[49]. În momentul unificării, procentajul compoziţiei social-politice era de 55% studenţi fii de muncitori şi tineri muncitori. Pentru îmbunătăţirea acestui procentaj au fost luate măsuri drastice privind favorizarea accesului în Universitate a studenţilor proveniţi din categoriile social-profesionale privilegiate.

Compoziţia naţională a studenţilor a fost o preocupare constantă a regimului în anii de după unificarea din 1959.

În legătură cu decizia guvernului comunist privind crearea Universităţii "Babeş-Bolyai", vom prezenta motivaţia acestui act aşa cum a fost prezentată de conducerea Universităţii, la 7 martie 1960. "Cu toată colaborarea ce a avut loc între cele două Universităţi, această formulă (a două Universităţi, n.n. - D.D.) nu a reuşit să înlăture izolarea naţională şi de aceea s-a văzut necesitatea unificării celor două Universităţi, ceea ce s-a şi realizat printr-o hotărâre a Partidului şi Guvernului, din vara anului 1959"[50]. În sfârşit, documentul citat sublinia faptul că unificarea Universităţilor

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

"Babeş-Bolyai" avusese ca rezultat " ridicarea la un nivel superior a muncii politice, ştiinţifice, educative, alături de crearea unui puternic focar de cultură socialistă" în Ardeal. Faptul cel mai important, se arată în respectivele documente, era că se înlăturaseră astfel disputele cu substrat naţionalist între studenţii şi profesorii români şi maghiari[51].

Ne exprimăm rezerva în aprecierea acestei motivaţii a autorităţii universitare, în absenţa, la această dată, a documentelor CC al PCR, care conţin cu siguranţă hotărârea partidului comunist în problema dată.

7. *Autoritatea universitară*

Patru rectori s-au succedat la conducerea Universităţii "Victor Babeş" în perioda circumscrisă comunicării noastre: Al. Borza (1944-1945), Emil Petroviciu (1945-1951), Raluca Ripan (1951-1957) şi Constantin Daicoviciu. În scurtul capitol dedicat autorităţii universitare am realizat biografiile celor patru rectori menţionaţi într-o manieră aplicată şi în cazul Universităţii din Bucureşti, axată pe colaţionarea biografiei oficiale, creată de Serviciul Cadre, a unor autobiografii şi, nu în ultimul rând, a mărturiilor unor colaboratori principali ai rectorilor Universităţii "Victor Babeş".

O figură cu totul deosebită între cei patru rectori a făcut Alexandru Borza. Numirea sa ca rector[52], un act politic, s-a datorat lui Ionel Pop, Înaltul Comisar al Guvernului pentru Ardealul de Nord, şi lui Iuliu Maniu, care s-a impus astfel în faţă ministrului Ştefan Voitec[53]. Datorită poziţiei sale în procesul epurărilor, care i-a nemulţumit profund pe comunişti, a fost destituit în aprilie 1945. Mărturiseşte Alexandru Borza: "după 6 martie 1945 se pare că mai mulţi peţitori se luptau pentru acest post, uzând fiecare de legăturile personale pe care le aveau la comunişti. S-a hotărât în sfârşit să fie Emil Petroviciu"[54]. Motivaţia politică care a stat la baza numirii rectorului Emil Petroviciu trebuie căutată în viaţa publică a acestuia din perioada 1940-1945, precum şi în aportul spectaculos al înscrierii în PCR în anul 1944. În calitatea sa de rector, profesorul Emil Petroviciu a fost în centrul activităţilor legate de comprimările univesitare din 1947, supervizând listele profesorilor care urmau a fi epuraţi[55].

Succesoarea rectorului Emil Petrviciu a fost profesoara Raluca Ripan. Nu cunoaştem cu exactitate motivaţia politică care a stat la baza actului numirii sale în funcţia de rector, în 1951. Intuim că factorul care a cântărit cel mai greu în această decizie a fost biografia sa politică ireproşabilă. Începând cu anul 1945, Raluca Ripan va deţine posturi de conducere în toate organismele politice patronate de comunişti şi la nivel regional dar şi naţional. O activitate care, opinăm noi, avea să-i asigure o la fel de impresionantă ascensiune în plan profesional şi ştiinţific. În mod paradoxal, activitatea de rector a profesoarei Raluca Ripan a fost percepută în mod controversat de către serviciul cadre, unii colegi sau chiar de către Ministerul Învăţământului. I s-au reproşat, în special, reminescenţe mic-bugheze, atitudine "şovăielnică" faţă de profesori reacţionari, sprijinirea unor elemente nesănătoase, nepromovarea la timp a unor cadre valoroase din punct de vedere politic şi profesional[56]. Comitetul regional PMR

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Cluj a propus în anul 1956 "eliberarea" din funcţia de rector a profesoarei Raluca Ripan pe motiv că aceasta era "supraîncărcată" cu diferite funcţii, ceea ce face ca munca profesională să sufere, iar funcţia de rector să nu fie îndeplinită la nivelul cerut[57]. La aceeaşi dată, a fost propus în funcţia de *rector* profesorul Constantin Daicoviciu, din următoarele considerente: "Este membru de partid, academician, prezintă autoritate în domeniul muncii ştiinţifice şi didactice. Este un bun organizator, se bucură de prestigiu în faţa membrilor corpului didactic din oraşul Cluj"[58].

Cea mai controversată biografie este însă aceea a rectorului Daicoviciu. Acesta a început ca socialist, în anii 1912, 1920-1921, liberal, în 1938, "democrat convins, în perioada interbelică", după propria mărturisire, legionar, în 1940, antifascist după 1941, comunist după 1944. Cariera sa didactică şi profesională se dovedeşte şi mai impresionantă: decan în 1940, respectiv 1944-1947, ministru subsecretar de Stat la Ministerul Muncii, Economiei Naţionale şi Educaţiei Naţionale în 1947. "Tare-i plăceau funcţiile, autoritatea - mărturisea despre el David Prodan - tare se complăcea în postura de director, de şef de catedră, de rector, să fie mereu la suprafaţă, în orice împrejurare. Rectoratul l-ar fi ţinut şi prin urmaşii săi până la ultima suflare. Se complăcea în ad-ţie, în care se afla ocupat"[59].

Caracterizându-şi menirea sa de rector al Universităţii, profesorul C. Daicoviciu mărturisea la 7 ianuarie 1958, în faţa Senatului Universitar, următoarele: "Conducerea Universităţii se consideră ca mandatară a Partidului şi Guvernului în Universitate. În calitatea sa, rectorul trebuia să se conducă după principiul conducerii partinice, printr-un contact direct cu birourile PMR din Universitate, orăşenesc şi regional, în toate problemele instructiv-educative şi administrative". "Procesul de învăţământ nu poate fi despărţit de cel al educaţiei, în cadrul educaţiei comuniste"[60].

8. *Colaboraţionismul universitar*

Potrivit unor analişti ai fenomenului comunist românesc, puţini intelectuali români au fost cu adevărat credincioşi ideologiei comuniste, cei mai mulţi colaborând din frică sau oportunism. Cum această delimitare în rândul universitarilor a fost dificil de realizat, am acordat prioritate aspectului factologic, care, singur, poate sugera dimensiunile implicării fiecărui universitar în procesul de comunizare a Universităţii clujene. Mai ales după finalizarea celei de-a doua etape a comprimărilor, asupra universitarilor rămaşi la catedre s-a exercitat un adevărat program de spălare a creierelor, de o complexitate deosebită. Practic, universitarul care a reuşit să evite epurarea - comprimarea - s-a supus, din frică, laşitate, umilinţă, oportunism, unui dublu joc: pe de o parte propriei spălări a creierului, iar pe de alta spălării creierelor studenţilor.

Un angrenaj uriaş a servit acestui joc: asimilarea marxism-leninismului, participarea la cercurile ideologice, asimilarea limbii ruse, a bibliografiei sovietice, înscrierea în ARLUS, în comitetele pentru pace, în comitetele raionale şi judeţene PCR sau UTC ş.a.. Universitarii erau urmăriţi printr-un sistem complex de supraveghere şi îndoctrinare, la care se adăuga sistemul informatorilor şi al colaboratorilor. Este inutil

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

să mai amintim faptul că, pentru o lungă perioadă de timp, accesul la cultura românească şi la cea occidentală a fost interzis. Odată supuşi acestui diabolic proces de spălare a creierelor, universitarii au început să transmită noul mesaj ideologic căpătat şi tinerelor generaţii, asigurând astfel rotiţa mecanismului de îndoctrinare pe de o parte şi îmbogăţindu-şi propriul nivel ideologic pe de altă parte.

Au existat universitari care au realizat dimensiunea dramei pe care o trăiau, dezvoltând ca răspuns un mecanism de autoapărare sau frânare a îndoctrinării. Alţii, însă, care au realizat vina sau păcatul îndoctrinării studenţilor, au ajuns la o fanatizare a credinţei în noua ideologie, considerată singurul refugiu al existenţei lor sociale sau spirituale. Acest fapt explică totodată atacul direct al universitarilor comunişti asupra grupului de universitari rămaşi neînregimentaţi, precum şi sprijinul acordat grupurilor de studenţi care reprezentau elitele fanatice din rândul acestora. În deceniul al VI-lea, aceste elite contribuiau la intimidarea şi controlul maselor de studenţi refractari la mesajul ideologic comunist. În cadrul corpului profesoral, rolurile s-au prezentat oarecum invers: în mod progresiv, noua elită comunistă avea să devină majoritară, înlocuind-o pe cea veche, de formaţie burgheză, anticomunistă.

Este uşor de sesizat faptul că una dintre cele mai aprige lupte purtate între grupurile de universitari anticomunişti cu regimul comunist s-a situat pe terenul apărării autonomiei universitare. Anulând, la 24 august 1946, principiul autonomiei universitare, guvernul Groza a deschis calea sigură a comunizării instituţionale a Universităţilor româneşti.

Înainte de 24 august 1946, Universitatea clujeană mai reprezenta încă un centru autonom de gândire, care încerca cu disperare să se sustragă pe cât posibil din ce în ce mai insistentului control ideologic. Nu în mod întâmplător, poate, tot înainte de această dată, regimul comunist a realizat prima etapă a comunizării, demarând procesul epurărilor într-un mod selectiv, în rândurile universitarilor consideraţi antonescieni, legionari şi fascişti. După această dată, epurările au devenit ele însele colective, îndreptate împotriva "duşmanilor obiectivi" ai comunismului, care aveau să fie eliminaţi în etape din învăţământ şi din viaţa publică, majoritatea cunoscând închisorile regimului Dej.

Alături de păstrarea în învăţământ în deceniile cinci şi şaşe a unor studenţi cu origine socială "nesănătoasă", faptul cel mai interesant, în opinia noastră, este menţinerea la catedre a unui grup de universitari, lipsiţi de orice rol în ierarhia universitară. În contrapondere cu aceştia, grupul favorizat, majoritar, era singurul care avea acces garantat la ierarhia universitară şi cea socială. În 1958, pe fondul ordinului lui Gh. Gheorghiu Dej privind reideologizarea forţată a ţării, s-a realizat eliminarea definitivă din învăţământ a primului grup în condiţiile sesizate de noi în capitolul dedicat Universităţii din Cluj în anul 1958. Faţă de acţiunea de epurare din 1958 - cea mai tragică şi spectaculoasă realizată în învăţământul superior românesc, în deceniul al VI-lea -, reacţia restului membrilor corpului profesoral a fost inexistentă. Nu am identificat pentru acest an nici un embrion al vreunei acţiuni de protest, fapt care are însă explicaţii obiective. Mai întâi, acţiunea regimului s-a desfăşurat în forţă, cu

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

rapiditate, iar deciziile de epurare au fost secrete, iar nu publice, ca în cazul studenţilor exmatriculaţi politic, ale căror nume erau afişate. Dacă pericolul reprezentat de aceşti "duşmani obiectivi" era perceput ca având proporţii alarmante, atunci se proceda la epurarea întregii catedre sau a întregului grup de colaboratori ai profesorului. Deşi nu se constituiseră într-un grup ca atare, universitarii originari din Basarabia şi Bucovina de nord au format cu predilecţie ţinta de atac a acţiunii din 1958, fapt care se explică în contextul retragerii trupelor sovietice şi al demarării procesului de derusificare din anul 1958.

Rolul de intelectuali critici la adresa regimului comunist a fost preluat şi dezvoltat doar de universitari din afara Universităţii şi ai catedrelor. Forma lor de manifestare au constituit-o memoriile, al căror caracter nu putea fi decât secret. Uneori, aceste memorii nu ajungeau la destinatari - Ministerul Învăţământului, Petru Groza sau Gh. Gheorghiu-Dej -, oprindu-se la nivelul secretariatelor. Acţiunea în sine s-a dovedit deosebit de periculoasă, după cum a demonstrat-o cazul profesorului Onisifor Ghibu, arestat tocmai după trimiterea unui astfel de memoriu.

Una dintre percepţiile cele mai eronate folosite ca argument împotriva rescrierii istoriei învăţământului universitar postbelic a fost aceea că se încerca, chipurile, restabilirea universitarilor fascişti sau colaboratori ai regimurilor dictatoriale. Pericolul "duşmanului obiectiv" a fost atât de exacerbat în deceniile postbelice, încât eliminările au fost justificate doar prin presupusele legături ale celor îndepărtaţi cu foştii universitari, legături de familie, educaţie şi chiar prin apropierile de vârstă. Aceasta explică şi de ce, după 1949, regimul comunist a alimentat epurările, inclusiv cu propriile elite comuniste, invocând, din raţiuni ideologice, doar motivaţii profesionale sau de morală comunistă. Acest haos decizional al regimului precum şi diminuarea unei strategii a epurărilor la sfârşitul deceniului al VI-lea a reprezentat handicapul cel mai serios pe care l-am întâmpinat atunci când am încercat o delimitare clară, între epurările politice şi îndepărtările nepolitice, producându-se astfel, în cazul studiilor dedicate Universităţii din Bucureşti, posibile confuzii sau chiar erori. Acesta este şi motivul pentru care am încercat în cazul Universităţii din Cluj o clarificare cât mai nuanţată a victimelor companiilor de epurare-exmatriculare, ajungând la concluzia că regimul a procedat la eliminarea următoarelor categorii socio-profesionale:

1. eliminarea curentelor autonome din interior, indiferent de originea lor socială;

2. eliminarea unor întregi categorii sociale "nesănătoase", percepute ca potenţiali "duşmani obiectivi", chiar dacă ele nu manifestau tendinţe autonome din motive de teamă, rezervă;

3. eliminarea studenţilor sau tinerilor asistenţi care, aflaţi în afara primelor două categorii, erau percepuţi ca periculoşi prin mesajul preluat de la profesorul autonom îndepărtat chiar cu mai mulţi ani în urmă;

4. eliminarea in corpore a tuturor formelor de rezistenţă anticomunistă;

5. eliminarea asistenţilor şi studenţilor din clasele sociale privilegiate, care, deşi nu erau anticomunişti, trădaseră şi înşelaseră speranţele profesorilor lor comunişti, fiind percepuţi ca unelte ale reacţiunii burghezo-moşiereşti.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Deşi greu de realizat, ar fi interesant de urmărit şi nuanţat evoluţia acestor studenţi în societate, după exmatricularea lor, comparativ cu studenţii cu origine socială "nesănătoasă", predispuşi mai uşor la represiuni politice.

Atitudinea regimului faţă de aceste categorii socio-profesionale nesănătoase sau curente de gândire autonome a fost dominată de *ură*, iar nu neapărat de teamă sau precauţie faţă de posibilitatea creării unor nuclee alternative de gândire. Sentimentul de teamă şi nesiguranţă a intervenit atunci când regimul a *constatat* reproducerea unor forme extrem de subtile de nuclee autonome de gândire sau forme de rezistenţă anticomunistă experimentată de către profesori pe seama colaboratorilor mai tineri sau a studenţilor. Cu atât mai mult cu cât aceşti tineri proveneau din ambele categorii sociale - "sănătoase" şi "nesănătoase".

9. *Universitatea captivă*

Studiul prezent reprezintă doar o primă *sondare* a vieţii univesitare clujene, urmând ca în forma sa finală, studiul monografic să mai includă următoarele compartimente necuprinse în prezent: izolarea Universităţii clujene de centrele universitare europene, după demararea reformei de la 3 august 1948, evoluţia vieţii ştiinţifice în condiţiile izolării de lumea universitară occidentală, ignorarea de către regimul Dej a adevăratelor interese ale Universităţii clujene, aspectul particular al destinului tragic al unui mare număr de universitari în anii de teroare ai regimului Dej. Această ultimă chestiune nu este deloc simplă şi nu poate fi lămurită *doar* pe baza unor liste conţinând numele celor închişi în temniţele comuniste, aşa cum procedează, spre exemplu, Cicerone Ioniţoiu în lucrarea *Cartea de aur a rezistenţei româneşti împotriva comunismului*. Va trebui cercetat fiecare dosar penal aflat în arhivele Securităţii, a Ministerului de Justiţie sau a Parchetului General, pentru a înţelege mai corect războiul declanşat total de regimul comunist împotriva univesitarilor clujeni, război vizând distrugerea duşmanului de clasă prin scoaterea lui din sfera de periculozitate la adresa regimului şi din cea de potenţialitate culturală şi ştiinţifică. Contribuind la trimiterea în captivitate a celor mai buni slujitori ai săi, Universitatea rămânea ea însăşi *captivă* regimului comunist, care a anexat-o total. În *interiorul captiv* al Universităţii, membrii corpului profesoral rămaşi la catedre au fost supuşi unei ofensive care a vizat anihilarea rezistenţei lor morale, determinându-i totodată să dezavueze vechile idealuri culturale, ştiinţifice şi universitare în care se formaseră.

Destinul Universităţii clujene în perioada 1945-1958 este asemănător destinului societăţii româneşti aflate în aceeaşi perioadă, într-o cumplită *captivitate comunistă*.

Ne asumăm în totalitate responsabilitatea privind deplasarea cercetării spre studiul politicii universitare a regimului Dej, aplicată la cazul Universităţii din Cluj, fapt care justifică selectarea de către noi doar a unor compartimente ale monografiei.

1 Dănuţ Doboş, *Universitatea captivă (Universitatea din Cluj în perioada 1945-1958)*, manuscris.

2 Idem, *Universitatea ieşeană în primele decenii de după cel de-al doilea război mondial* (teza de doctorat, Iaşi, 1994).

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

3 Idem, *Experienţa românească a comunizării învăţământului superior. Cazul Universităţii din Bucureşti. 1945-1964* (manuscris).
4 M.O. p. I, nr.74/30 martie 1945. La aceeaşi dată a mai fost destituit decanul Facultăţii de Drept, profesorul R. Boilă.
5 M.O., p. I, nr.169/28 iulie 1945.
6 Alexandru Borza, *Amintirile unui naturalist din Alba Iulia. Notiţe autobiografice* (manuscris).
7 Onisifor Ghibu, *Chemarea la judecata istoriei*, vol. I, Bucureşti, 1992, p.25.
8 Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Cluj (se va cita D.J.A.N), *Expoziţia Cluj. 1944-1946*, Cluj, 1994.
9 D.J.A.N. Cluj, Fond Universitatea "Regele Ferdinand I", Rectorat, dosarele 220/1945, 774/1945, 839/1945, 2925/1945, 995/1945, 992/1945, 2720/1944, 3026/1944, *nepaginate*.
10 Onisifor Ghibu, *Pagini de Jurnal. 1935-1963*, vol. I, Bucureşti, 1996; idem, *Ziar de lagăr. Caracal. 1945*, Bucureşti, 1991.
11 D.J.A.N. Cluj, Fond Universitatea Regele Ferdinand I, Rectorat, dos. 1362/1944 (nepag.).
12 *Ibidem*.
13 Idem, dos. 220/1945 (nepag).
14 *Ibidem*.
15 Idem, dos. 802/1949 (nepag).
16 D.J.A.N. Cluj, *Expoziţia....*
17 Apud *Gazeta de Cluj-Napoca*, nr. 25, an II, 13-20 iunie 1996, p.5.
18 *România. Viaţa politică în documente. 1946* (coordonator I. Scurtu), Bucureşti, 1996, p.120-121.
19 *Gazeta de Cluj-Napoca*, nr. 25, p.1.
20 D.J.A.N. Cluj, Fond Universitatea Regele Ferdinand I, Rectorat, dos. 2268/1946 (nepag).
21 *România. Viaţa politică în documente. 1946*, p.568.
22 D.J.A.N. Cluj. Fond Universitatea Regele Ferdinand I, Rectorat, dos. 25/1946-1947, f.76.
23 Idem, dos.26/1944-1948, f.29.
24 Nicolae Mărgineanu, *Amfiteatre şi închisori*, Cluj, 1991.
25 Arhiva Universităţii "Babeş Bolyai. Serviciul Cadre, dosar A.R.".
26 D.J.A.N. Cluj, Fond Universitatea Regele Ferdinand I, Rectorat, dos. 1502/1948 (nepag).
27 Mihai Retegan, *Conducerea P.M.R. şi evenimentele din Polonia şi Ungaria. 1956*, în *Arhivele totalitarismului*, nr.1/1945, Bucureşti, 1995, p.136-162.
28 *Ibidem*, p.153.
29 D.J.A.N. Cluj, Fond 13, *Comitetul Regional P.M.R. Cluj*, dos. 29/1956, f.79.
30 Idem, f.105.
31 Idem, f.110.
32 Mihai Retegan, *op. cit.*, p.158.
33 Idem, p.159.
34 Idem, p.148.
35 Idem, p.160.
36 D.J.A.N. Cluj. Fond 13. Comitetul Regional P.M.R. Cluj, dos.7/1757, f.151.
37 *Ibidem*, f.189.
38 *Ibidem*, f.188.
39 *Ibidem*, f.187-189.
40 *Ibidem*, f.188.
41 Arhiva Universităţii Babeş-Bolyai, Biroul Personal, dos.189/1958, nepaginat.
42 *Ibidem*.
43 *Ibidem*.
44 *Ibidem*.
45 *Ibidem*.
46 Reuben H. Markham, *România sub jugul sovietic*, Bucureşti, 1996, p.342.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

47 *Ibidem*, p.345.
48 D.J.A.N. Cluj, Fond Universitatea Regele Ferdinand I. Rectorat, dos. 5219/1956.
49 D.J.A.N. Cluj, Fond Universitatea Regele Ferdinand I. Rectorat, Procesele verbale. 1957-1961, f.69.
50 *Monografia Universităţii "Bolyai" din Cluj* (manuscris), în Arhiva Universităţii Babeş-Bolyai (nepag).
51 *Ibidem*.
52 M.O. p. I-a, m.238/ 14 octombrie 1944.
53 Al. Borza, *Amintirile...*, f.225.
54 *Ibidem*, f.228.
55 Apud Nicolae Mărgineanu, *op. cit.*, p.141.
56 Arhiva Universităţii Babeş-Bolyai, Serviciul Cadre, dos. "R.R" (nepag).
57 D.J.A.N. Cluj, f.13. Comitetul Regional P.M.R., Cluj, dos. 101/1956, f.89.
58 *Ibidem*.
59 David Prodan, *Memorii*, Bucureşti, 1993, p.160.
60 D.J.A.N. Cluj, Fond Universitatea Regele Ferdinand I. Rectorat. Procesele verbale - Senat, 1957-1961, f.20.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

DUMITRU VITCU

CAROL MIHALIC DE HODOCIN ÎN MOLDOVA. IDEI ŞI FAPTE

Prezenţa acestui personaj în viaţa economică a Moldovei în deceniile de mijloc ale veacului trecut s-a încadrat, am putea spune, în regula epocii, dominată de acel suflu înnoitor post-regulamentar, când societatea românească în ansamblul ei şi-a deschis porţile spre occident şi când nu doar schimbul de mărfuri, ci şi cel de idei începuse a stăpâni minţile întreprinzătorilor. Unui domn ca Mihail Sturdza, care la 1842 era apoteozat de Adunarea Obştească a ţării ca fiind "binefăcător şi părinte al Moldovei", şi unui înţelept ca Gh. Asachi, care, potrivit ultimelor exegeze, a fost "până spre 1840 cel mai activ factor în stimularea şi dezvoltarea culturii româneşti moderne"[1], s-au datorat aflarea şi apoi chemarea "montanistului" Carol Mihalic de Hodocin la Iaşi, pentru a îndeplini funcţiile publice încredinţate, pe etape şi departamente, corespunzător specializărilor şi cunoştinţelor sale multilaterale.

Aşadar, el n-a venit în Moldova doar pentru a-şi pune în valoare experienţa cumulată în domeniul geologiei, al "montanisticei", cum era mai cunoscut termenul în epocă şi cum i-a fost imprimată efigia în posteritate, ci, în calitate de consilier guvernamental în probleme tehnico-economice, chiar dacă această demnitate nu i-a fost oferită din start, ci a dobândit-o cu timpul, graţie registrului larg de cunoştinţe şi de competenţe afişat fără cuvenita publicitate. Spirit echilibrat şi modest, preţuit de contemporani, Carol Mihalic de Hodocin n-a mai avut parte - decât arareori şi fragmentar - de recunostinţa posterităţii, exprimată lapidar prin includerea numelui său în câteva lucrări de referinţă pentru veacul trecut[2] şi în prea puţine studii analitice speciale[3].

Potrivit unor note autobiografice, coroborate cu variate informaţii documentare dispersate prin fondurile arhivistice aflătoare la Iaşi ori Bucureşti, Mihalic de Hodocin avea obârşie nobiliară ungurească, nicidecum cehă, cum pretindea S. Reli ori N. Iorga, fiind originar din comitatul Ţipe[4]. S-a născut în anul 1802 (şi nu cu doi ani mai devreme, cum a reţinut C. Turcu), conform aceloraşi precizări biografice şi a semnalmentelor cuprinse în "biletul" poliţiei ieşene, înaintat în 1854 Secretariatului de stat al Moldovei în vederea eliberării paşaportului de călătorie la Bucureşti[5]. A urmat cursurile de filosofie ale Academiei de la Kaschau (Casovi - în documente), studiind în paralel economia şi mineralogia, după absolvirea cărora i s-a oferit posibilitatea

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol",
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

transpunerii în practică a cunoştinţelor acumulate la exploatările miniere ("băile de fier") ale contelui Emerich Czaki din Krompach. Vreme de doi ani şi nouă luni a îndeplinit funcţia de intendent "acelor moşii pe care iscălitul - cum însuşi nota - am lăsat-o numai din cauza morţii părintelui său, ce era proprietar al fabricii de hârtie de la Belnic (Belniţ), pentru că însuşirea sa de fiu mai mare îi cerea să se îngrijească de a ei direcţie şi aceea a părinteştei averi". Momentul invocat şi experienţa acumulată în funcţia preluată prin moştenire de la tatăl său trebuiesc reţinute în perspectiva înţelegerii raţiunii pentru care Gh. Asachi avea să-i solicite serviciile pentru întemeierea fabricii sale de hârtie de la Piatra Neamţ. După ce un incendiu i-a distrus întreprinderea de la Belnic, "iscălitul au fost orândator (arendaş - n.ns.) la moşia Sviniţi a contelui Paul Szirmay, în comitatul Alba-Ujvar (Agauiavar), după care a trecut ca orândator al crăieştii fabrici de hârtie din Roskany (Roşcaţi), pre care au format-o după sistema cea mai nouă"[6].

În Moldova a venit cu paşaport transilvănean, aidoma multor meşteri sau tehnicieni de etnie maghiară, germană sau austriacă, în cursul anului 1838, data rezultată din cuprinsul unui memoriu al său din 1853, în care făcea referiri la cei "15 ani <petrecuţi> în slujba statului"[7]. În autoprezentarea destinată comitetului academic din Iaşi, adică forului de conducere al Academiei Mihăilene, care era abilitat cu chemarea şi recomandarea specialiştilor străini pentru acoperirea necesităţilor de cadre calificate în variatele domenii ale vieţii publice, Hodocin preciza că experienţa acumulată în conducerea amintitelor întreprinderi şi cunoştinţele de economie rurală dobândite în administrarea unei ferme model îi întăreau convingerea în propria-i capacitate de organizare a "Institutului economic şi atelierul mecanic" ce urma a se deschide în capitala Moldovei. Deosebit de acestea, îşi declara priceperea - confirmată ulterior prin fapte - în construcţia diverselor binale şi instalaţii, precum: hambare, grajduri, velniţe, cărămidării, mori etc., precum şi în instruirea şcolară a meşterilor lăcătuşi, dulgheri şi strungari. Nu-şi declina competenţa, ba dimpotrivă, în domeniul exploatării ocnelor de sare[8], de care iarăşi îşi va lega numele şi în Moldova foarte curând.

Orizontul larg al cunoştinţelor sale teoretice, conturându-l pe cel al competenţelor enunţate fără a le fi epuizat, poate fi desprins şi comentat pe temeiul altui orizont, să-i spunem livresc, în interiorul căruia şi-a format şi modelat personalitatea. Această ultimă dimensiune se reconstituie din actul de donaţie al propriei biblioteci, care, imediat după moartea stăpânului ei (survenită în anul 1862) a fost făcut pentru biblioteca principală a Iaşului, prin grija devotatei sale partenere de viaţă, doamna Agnes Hodocin, născută Darvos. Lista-inventar a donaţiei, păstrată în manuscris la Biblioteca Centrală Universitară "M. Eminescu"[9] şi resprodusă în "Anuarul general al instrucţiunii publice" pe anul şcolar 1863-1864, Bucureşti, 1866, p. 117-118, cuprinde 136 volume, reprezentând 88 de titluri şi un număr nedefinit de pagini manuscrise, hărţi, schiţe, planuri, modele, concepte etc.

Aproape în totalitate, cărţile sunt de limbă germană, apărute fie la Viena, Berlin, Stuttgart, Nürenberg, Augsburg, Leipzig, Frankfurt, Wiesbaden, Weimar, Re-

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

gensburg, Freiburg, Göttingen, dar şi la Praga, Breslau, Pesta, Hermannstadt (Braşov), Kronstadt (Sibiu), Darmstadt, cele mai multe în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Existau între acestea şi cărţi mai vechi, precum cea a lui Joannes Seivert consacrată aurăriilor din Dacia romană, tipărită în limba latină în anul 1780, a lui Johann Fr. Rosenzweig, despre negustoritul şi cunoaşterea cailor, apărută în acelaşi an la Leipzig, a lui J. Gerog Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum* , Vindobonae, 1768, ori enciclopedia economică tipărită în 1788 de Johann Georg Krünitz. În afara unor almanahuri, albume şi enciclopedii, al căror profil le apropie ori le încadrează domeniului umanistic, majoritatea covârşitoare a lucrărilor donate dezvăluie pasiunea şi preocupările tehnico-economice ale lui Carol Mihalic de Hodocin, mereu extinse şi actualizate cu apariţii recente în epoca sa privitoare la: tehnica organizării moşiilor şi a construcţiilor agricole; construcţia morilor, a pivniţelor sau a diferitelor articole şi unelte de uz casnic; construcţia velniţelor, a fabricilor de oţet, a cărămidăriilor, ipsosăriilor şi vărăriilor; silvicultură, chimie, matematică; montanistică sau geologie şi mineralogie (între acestea pot fi citate compendiile şi manualele datorate lui Fr. Mohs, *Natur-Geschichte des Mineralreiches*, Wien, 1836; Karl Cäsar Leonhard, *Lehrbuch des Geognosie und Geologie*, Stuttgart, 1835 şi Karl Hartmann, *Die Wunder der Erdrinde*, Stuttgart, 1841); minerit în general şi exploatarea sării în special, cu ultimele noutăţi referitoare la salinele de la Wielicka şi Rotenfelde; metalurgie şi siderurgie, din care nu lipseau manualele lui W. A. Lampadius (*Handbuch der allgemeinen Hüttenkunde*, Göttingen, 1817) şi ale dr. Karsten, *System der Metallurgie*, Berlin, 1831 şi *Handbuch der Eisenhüttenkunde*, Berlin, 1841); legislaţia minelor, statute şi regulamente, la care va face dese trimiteri în cursul experienţei sale moldave; tehnologia fabricării potasei, a cleiului de tâmplărie, a cauciucului şi amidonului (J.C. Theib, *Bibliothek der Technologie. Gewerbskunde*, Leipzig, 1838); băi publice şi izvoare terapeutice; despre meserii, ca şi despre iluminarea stradală şi a locuinţelor; construcţia fântânelor arteziene şi a havuzurilor (Hamilcar Paulucci, *Das technische Verfahren bei Bohrung artesischer Brunnen*, Wien, 1838 şi J. A. Bruckmann, *Artesischen Brunnen*, Heilbronn, 1833), ba chiar şi arhitectură rurală, sugerată prin lucrarea lui Bailly de Merlieur, *Maison rustique du XIX-e siècle*, Paris, 1835.

Între manuscrisele proprii cuprinse în caiete de dimensiuni diferite, inventarul iniţial menţiona modele de construcţii în lemn şi piatră, de căzărmi, arsenale şi depozite, sisteme hidraulice şi cuptoare metalurgice, planuri de plantaţii silvice şi pomicole, schiţe pentru confecţionarea diverselor instrumente şi ustensile casnice din lemn, tabloul terenurilor şi resurselor mineralogice, inclusiv al instrumentelor utilizate în exploatarea lor, planul tehnic al aprovizionării cu apă a oraşului Iaşi din anul 1843, cuprinzând "drumul apelor" de la izvoarele situate în preajma localităţii, pe dealurile de la Aron Vodă şi Şapte oameni, până la Golia şi, în sfârşit, planul părţii arse din Bucureşti în anul 1847.

Din păcate, aceste manuscrise nu se mai află astăzi la depozitar, ele pierzându-se ori fiind distruse împreună cu nenumarate şi nepreţuite alte cărţi, în vremea ultimei mari conflagraţii mondiale, când Biblioteca Centrală Universitară din Iaşi a cunoscut

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

odiseea refugiului transilvan. Dar ceea ce a supravieţuit flagelului şi anume scrierile sale tipărite în publicaţiile vremii: "Albina Românească", "Spicuitorul moldo-român", "Calendar pentru români" şi "Foiletonul zimbrului", ca şi numeroasele demersuri manuscrise, corespondenţe şi acte diverse păstrate în fondurile de arhivă de la Bucureşti şi Iaşi, îngăduie reconstituirea până la nuanţe a unei personalităţi-ferment, nu doar pentru viaţa economică a Moldovei, ci şi pentru spiritualitatea vremii şi locului în care a trăit.

Curios, dar şi explicabil totodată, este faptul că Mihalic de Hodocin şi-a făcut intrarea sau debutul pentru ţara de adopţiune într-un domeniu în care antecedentele personale nu-i recomandau în chip explicit competenţa. Este vorba de domeniul învăţământului tehnic sau profesional, pentru organizarea şi dezvoltarea căruia Gh. Asachi a apelat nu la serviciile unui pedagog de formaţie, ci la ale unui practician cu experienţă în ştiinţa şi arta meşteşugurilor. Lipsa specialiştilor şi a forţei de muncă calificate în sectoarele vitale ale economiei ţării reclama urgentarea pregătirii cadrului instituţional adecvat noilor cerinţe şi posibilităţi, direcţie către care - precum am mai spus - oficialităţile moldoveneşti, în frunte cu Mihail Sturdza, au manifestat înţelegere şi chiar interes. Apreciem, prin urmare, că în anul 1839 aceste autorităţi au acţionat, nu în ideea "de a potoli direcţia naţională (antirusească, grecească etc.) a învăţământului public, care se năştea din studiile clasice, umaniste", cum enunţa dubitativ V. A. Urechia[10], ci din acele "bune convingeri economice" care au propulsat ideea înfiinţării unui institut special de agronomie şi a unei şcoli mecanice de artă şi meserii[11]. Paternitatea ideii rămâne încă discutabilă. A aparţinut ea lui Gh. Asachi, pe atunci referendarul Epitropiei învăţăturilor publice din Moldova, care, în numele acesteia, se adresa domnitorului, în martie 1839, cu cererea de a aproba înfiinţarea şcolii de arte şi meserii sub direcţia lui Carol Mihalic de Hodocin[12], sau penitentul prelua propunerile acestuia din urmă, vizând înfiinţarea unui institut de agricultură mecanică (din care avea să iasă ulterior o şcoală numită "Institut Agronomic"), precum şi a unei "şcoli de mecanică practică"[13], subscriind iniţiativei şi oferindu-şi concursul legal şi necesar pentru materializare ? Până la elucidarea controversei, să notăm că, la 3 martie acelaşi an, Hodocin era deja numit oficial director şi profesor al acestei "unităţi de învăţământ practic" în devenire şi fără sediu încă, urmând a i se atribui un local ce "va fi construit ad-hoc" Locul hărăzit construcţiei a fost ales în grădina şcolii de fete de la biserica Sf. Ilie, cu intrarea dinspre Uliţa Măjilor, cu oarecare aproximaţie aflător în perimetrul fostului liceu comercial din str. V. Alecsandri. Lucrările n-au început însă imediat, fiind necesare - în afara calculelor preliminare - întocmirea formalităţilor pentru darea în antrepriză a construcţiei localului şi a atelierelor, operaţiunii ce aveau să dureze mai bine de un an, răstimp în care numitul director a rămas la dispoziţia instituţiei centrale care l-a angajat.

Şi cum competenţa acesteia nu era reductibilă doar la organizarea şi urmărirea procesului didactic, la 30 mai 1839 îi comunica în scris lui Mihalic de Hodocin că, "până la înfiinţarea aşezământului de agronomie şi a şcolii mecanice la care D-ta te afli povăţuitor, cinstita Epitropie vă însărcineaza a cerceta cu amăruntul munţii

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Moldovei cu ramurile lor, după cum mai pre larg se va lămuri din alăturata porunca a ei"[14].

Misiunea, aparent complementară, era în realitate deosebit de importanta pentru ţară, având în vedere, pe de o parte, cerinţele dezvoltării ei economice curente şi de perspectivă şi, pe de alta, posibilităţile sau estimările rezultate din prospecţiunea calificată a unei zone ce mai ispitise de două ori în ultimele decenii atenţia autorităţilor, e drept nu pământene, ci de ocupaţie. Mai întâi, venise aici, din porunca ţarului, între anii 1810-1812, geologul rus de origine germană Einfeld, în scopul mărturisit de a efectua o atentă cercetare mineralogică "pe la toate acele ţinuturi unde este cunoscut că se află vinile metalurilor"[15]. Rezultatele acestei misiuni au rămas însă necunoscute, pentru că rapoartele întocmite cu acel prilej de Einfeld au avut o destinaţie externă. Doar o lapidară menţiune documentară din 27 septembrie 1810, provenind de la banul Andronache Donici - împuternicit atunci de cârmuirea Moldovei a-i însoţi în teren pe "trimişii împărăteşti" - consemna faptul că, după primele săptămâni de căutări, fuseseră descoperite în ţinutul Suceava bogate resurse minerale la Pârâul Ursului, la Crucea, la Chiril şi Dorna, la Bogata şi Sasca[16].

O a doua campanie de acelaşi gen avea să fie organizata imediat dupa intrarea în vigoare a Regulamentului Organic, în virtutea articolului 165 din legiuirea moldavă, fiind patronată initial tot de către autorităţile ruseşti de ocupaţie. Acestea au însărcinat cu misiunea de odinioara a lui Einfeld pe geologul Lizel, căruia i s-au pus la dispoziţie informaţiile de ordin istoric furnizate de "primul arhivist al statului, Gh. Asachi[17]. Beneficiind de concursul autorităţilor centrale şi locale, Lizel a întreprins o minuţioasă cercetare în teren, pe care a încheiat-o la începutul anului 1834 cu rezultate încurajatoare. Între altele, "au discoperit în sânurile munţilor <Moldovei> osebite metaluri[18], cu ale căror mostre şi-a întregit colecţia mineralogică, colecţie pusă la dispoziţia Sfatului administrativ al ţării şi donată apoi Cabinetului de istorie naturală din Iaşi. Cu toate că raportul detaliat asupra cercetărilor, întocmit de el cu siguranţă, nu ni s-a păstrat, dar pare să fi slujit geografilor şi cartografilor din armata rusă în alcătuirea hărţii din 1835 a Principatelor Române[19], important rămâne faptul că mostrele de minereuri adunate cu acel prilej au servit, nu numai instrucţiei teoretice a moldovenilor în domeniul mineralogiei, ci şi ca element de garanţie, de stimul pentru viitorii întreprinzători.

Avertizat, probabil, asupra datelor cunoscute din precedentele expediţii (Gh. Asachi va fi fost primul şi cel mai informat dintre consilierii săi) şi beneficiind de o recomandare expresă din partea Departamentului de Interne al Moldovei către dregătorii locali, spre a-i acorda "cuvinciosul agiutor", Carol Mihalic de Hodocin a plecat la 1 iunie 1839 în prima lui misiune profesionala spre nordul ţării (pentru care epitropia îi rezerva suma de 1 500 lei necesară deplasării), pe care trebuia s-o încheie până către finele lunii august "spre a se putea păşi îndată cu deschiderea şcolii mecanice"[20]. Durata deplasării avea să se prelungească însă până spre sfârşitul lunii octombrie, fără ca prin aceasta să fie stânjenit celalalt obiectiv, inaugurarea şcolii mecanice (mult întârziată faţă de data propusă), răstimp în care - potrivit raportului

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

său către Epitropie, din 4 noiembrie acelaşi an - a afectat "geognostică cercetare" a şirului de munţi de la Dorna până în valea Tazlăului. El declara cu acelaşi prilej că, prin propria-i ostenela, a fost "norocit a face descoperiri foarte însemnătoare, care ar putea aduce ţării folosuri atât de mari, încât abia se pot socoti"[21], asupra cărora îşi rezerva dreptul de a reveni printr-un "prospect lămurit doveditor". Şi n-a rămas dator faţă de cei care-i propuse şi finanţase ancheta: în anul imediat următor, în fapt la doar câteva luni după încheierea expediţiei, publica în tipografia "Albinei" din Iaşi broşura intitulată *Observaţii asupra stării pădurilor din valea Bistriţei de Sus*, broşură al cărei autor îşi adăuga la determinativul "nobil de Hodocin" şi titlul de "profesor al Academiei". Ulterior, publicaţia periodică ieşeană "Spicuitorul moldo-român", din iulie-septembrie 1841, insera în coloanele ei o dare de seamă sub forma unui rezumat bilingv al aceleiaşi solitare cercetări, cu titlul *Relaţie despre cercetările geognostice în Moldova*[22], republicat integral în 1842, alături de un alt studiu cu titulatură sugestivă, *Despre lucrarea minelor de metal*[23].

Ecoul pe care l-a avut acest ultim studiu în viaţa economică şi spirituală a ţării poate fi lesne dedus din simplul fapt că, după trei decenii şi jumătate de la apariţie, răstimp în care societatea românească făcuse paşi mari pe calea propăşirii generale, ideile sale îşi păstrau nealterate valabilitatea. Însuşi poetul nepereche al literaturii române Mihai Eminescu, ispitit de problematica politică a epocii sale şi venind în întâmpinarea unor imperative economice ce reclamau protejarea industriei naţionale, a republicat în extenso studiul lui Mihalic de Hodocin în gazeta al cărei redactor era, sub titlul *Despre folosurile ce le aduce unei ţări lucrarea minelor (băilor) de metal*, subliniindu-i valoarea şi actualitatea[24].

Să ne oprim puţin asupra acestor texte, ce dezvăluie nu numai o concepţie economică[25], ci, în egală măsură şi concomitent, definesc o personalitate complexă, cu vocaţia cercetării interdisciplinare ce-i asigură pertinenţa observaţiilor geologice, dar şi ecologice, geografice, agronomice, botanice şi chiar chimice. Aşadar, cele dintâi aprecieri prilejuite de solidara-i expediţie în zona muntoasă din nord-vestul Moldovei, între Dorna şi Valea Tazlăului, în cadrul unui program de "observaţii şi cercetări atingătoare *de toate producturile munţilor* (subl. ns.)", le-a făcut asupra pădurilor, pe care le socotea a fi cele mai însemnate dintre aceste "producturi" dintr-o dublă perspectivă: economică şi ecologică. Fără a subestima valoarea economică a lemnului pentru ţară, utilizat ca material de construcţii, ca materie primă şi combustibil sau ca marfă pentru export, Hodocin pare să insiste pe cealalta valenţă a pădurilor, cea ecologică, desprinsa din "înrâurirea lor asupra climei, timpului şi a rodirii pământului". Lecturile sale din G. L. Hartig[26], R. Feistmantel[27] ori J. G. Leiböck[28], ale căror lucrări de specialitate le regăsim în lista-inventar a propriilor cărţi donate bibliotecii ieşene, îi vor fi întărit convingerea în necesitatea unei raţionale exploatări a fondului forestier şi instituirea - după modelul altor ţări - a unei "privegheri oficiale" din partea guvernului asupra unui "aşa mare însemnător ram de iconomie naţională", pădurile, fie ele proprietate de stat sau particulară. Numai prin "înţălepte şi nimerite orânduieli", afirma el, putea fi prevenită devastarea acestora, conservarea şi chiar sporirea tere-

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

nurilor împădurite, spre a asigura astfel echilibrul ecologic şi necesarul de lemne, nu numai pentru contemporani, ci şi pentru urmaşi. Şi pentru a fi mai convingător, sublinia că "în multe ţări, stârpindu-se pădurile, s-au schimbat şi clima, multe izvoare s-au astupat, pâraiele au săcat şi dealurile s-au făcut pentru totdeauna neroditoare". Revenind cu observaţiile directe asupra zonei cercetate, considera că, în afară de "partea Dornei" şi de "şesurile mici" din preajma localităţilor Hangu, Pângăraţi şi Vadul de-a lungul Bistriţei, al căror sol era propice practicării agriculturii (ca îndeletnicire complementară celei specifice, păstoritul şi creşterea vitelor), întregul şes al Bistriţei, cu văile lăturalnice de la Chirilă până la Piatra, era foarte potrivit împăduririlor. Asemenea operaţiune putea asigura largi perspective valorificării superioare a acelor suprafeţe, atât prin comercializarea lemnului, prin mijlocirea drumului natural ce lega Moldova cu Orientul, râul Bistriţa, cât mai ales prin utilizarea lui în edificarea unor obiective industriale, precum "băi" de fier şi de aramă sau "fabrici" de sticlă, de faianţă, porţelan, piatră acră ş.a. "Cu greu - nota montanistul - poate fi <găsit> vreun alt loc în Moldova mai potrivit, după poziţie şi împrejurări, pentru susarătatele ramuri de industrie decât valea Bistriţei", unde mâna de lucru, bogăţiile solului şi ale subsolului, ca şi posibilităţile naturale de transport se constituiau în garanţii pentru orice întreprinzător, implicit în şansa propăşirii generale.

Viziunea sa optimistă contrasta însă cu realităţile constatate în acelaşi perimetru, unde, în loc să sporească, spaţiile împădurite "se mistuiesc printr-un catahrisis (abuz - n.ns.) vrednic de tânguire". Mulţimea fierăstraielor concentrată în zonă, exportul necumpătat şi "relele obiceiuri" ale despăduririlor în profitul extinderii imaşurilor pentru hrana vitelor, adeseori prin incendierea unor mari suprafeţe de păduri (exemplificând cu acelea de lângă Neagra şi Negrişoara), îl întristau şi revoltau deopotrivă. Locurile pustiite de incendii de la poalele munţilor i se înfăţişau improprii chiar pentru păşunat, posibilitatea odrăslirii pădurii i se părea exclusă, după cum exclusă era şi rodirea bradului prin sămânţă, singura specie adoptabilă condiţiilor fiind doar mesteacănul.

În concluzie, sublinia: "pentru ca cuprinsul Bistriţei să nu se prefacă în scurtă vreme în stânci şi pietriş gol făr nici un preţ pentru ţară: daca în această parte de loc nepotrivit pentru agricultură au a se statornici băi, fabrici şi o industrie favorizatoare întregii ţări, apoi au agiuns acum vremea a curma şi a desfiinţa sistema vătămătoare a stârpirii pădurilor şi a introduce o iconomie potrivită scopului, care să poată răspundă atât trebuinţălor de acum, precum şi viitorimei". Intervenţia hotărâtă a statului, în temeiul legiuirii organice, i se înfăţişa ca remediu firesc, iar el îşi încheia pledoaria printr-o recomandare ce-i dezvăluie serioase cunoştinţe de botanică şi chimiei, anume cultivarea speciei de arbore numită "crin" *(Larix europae meleze)*, asemănător cedrului libanez, considerat "cel mai bun lemn de durat al Evropei", pe care-l prezenta în tot ceea ce arborele, cultura şi utilizarea lui aveau distinctiv.

Dar, observaţiile şi impresiile sale nu se limitau doar la păduri şi mediu, în general, ci aveau un caracter atotcuprinzător, în pofida segmentării lor publicistice. Nevoia ordonării acestora, conjugată cu obligaţiile profesionale ce derivau din anga-

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

jamentele curente faţă de Academia Mihăileană, pe de o parte, şi faţă de Epitropia învăţăturilor publice, pe de alta, i-au îngăduit lui Mihalic de Hodocin abia în 1841 să încredinţeze tiparului o sinteză a cercetărilor sale montane din 1839, în versiunea paralelă româno-franceză, sub titlul primar *Relaţie despre cercetările geognostice în Moldova*. Partea a doua a sintezei, intitulată *Despre mijloacele prin care pot spori şi înflori minele într-o ţară înzestrată cu munţi de metale spre folosul ţării*, republicată peste câteva decenii de M. Eminescu cu un titlu ceva mai comprimat, are un pronunţat caracter practic, recomandând elaborarea unei legi a minelor după modelul celei austriece. De altfel, pentru argumentarea ideilor susţinute şi ilustrarea lor prin exemple, privirile i se îndreaptă adesea spre spaţiile austriac, ungur şi transilvan, pe care le-a cunoscut şi în care s-a format ca specialist.

Ideea centrală a studiului său, pe care o va relua, amplificându-i argumentaţia, în anii următori, consta în relevarea adevărului axiomatic - pentru ştiinţa şi uzul factorilor de decizie - că exploatările miniere în general constituiau "un mare izvor al înavuţirii naţionale". Două i se păreau direcţiile acestei înavuţiri: sporul demografic sau "împoporarea ţării", pe de o parte, şi creşterea capitalului public, prin reacţia în lanţ a efectelor economico-sociale ale minieritului, pe de alta. Ilustrative, în ambele direcţii, erau, după opinia sa, exploatările miniere de la Şemniţ (Chemnitz), localitate din Ungaria ce evoluase rapid dintr-un "sat sărac din pricina asprimei locurilor şi a nerodirii pământului muntos", într-un oraş cu aproximativ 40 000 de locuitori şi centru academic totodată, profilat pe minierit. Prin deschiderea exploatărilor miniere şi, implicit, prin înfiinţarea aşezărilor montane in măsură să ispitească un mare număr de străini cu îndeletniciri diverse, efectul benefic se răsfrângea, în opinia sa, nu numai asupra locuitorilor şi al proprietarilor locali, dintre care "mulţi fac însemnate stări şi înmulţesc numărul cetăţenilor înavuţiţi ai ţării", ci asupra întregii ţări, "de vreme ce prin producturile minelor se înfiinţează în ţară multe meserii şi fabrici, de la care, spre un mare folos ţării, intră dări în Visteria statului, sporindu-i capitalul".

Şi totuşi, privite comparativ, cel puţin în această fază a demersurilor sale, industria prelucrătoare - căreia, cu alte prilejuri, îi va propăvădui încurajarea din partea statului - o situa ca importanţă după cea extractivă, considerând-o mai vulnerabilă în faţa potenţialei concurenţe străine. Bogăţiile subsolului se constituiau oricând, indiferent de fluctuaţiile producţiei sau ale pieţei, în avuţii sigure pentru stat, după cum absenţa minereurilor i se înfăţişa ca "o grea boală"pentru ţara nevoită a le importa. "Minele Transilvaniei - continua el - au o mare înrâurire asupra întregii ţări şi o mare parte a Banatului timişan trăieşte cu banii din băile de la Oraviţa, Sasca şi Moldova <Nouă>, precum toată Styria şi Carinthia"[29] trăieşte din minele cele mari şi fabricile de fier ale acestor ţări. Din zone mai apropiate, cita disponibilităţile metalifere ale subsolului bucovinean, unde exploatările miniere de la Iacobeni, Pojorâta şi Cârlibaba realizaseră - potrivit informaţilor sale - în 1840 "o producţie de 12 000 cântare (sau 528 000 ocale) de fier, 1 200 cântare (respectiv 52 800 ocale) aramă, 11 cântare (484 ocale) argint, plus o cătime însemnată de plumb"[30].

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Referindu-se apoi la cercetările personale întreprinse în nord-vestul Moldovei, consemna: "deşi nu am avut îndestule mijloace <tehnice> şi am fost mărginit numai pe un scurt timp, totuşi am descoperit în mai multe locuri straturi mult făgăduitoare de ezuri cuprinzăoare de aramă şi de plumb cu argint, precum şi puternice straturi de piatră fier (minereu de fier - n.ns.) bună. În altele, la Broşteni, aproape de Bistriţa şi de Neagra, se află piatră-fier bună şi în mulţime, de-agiuns pe mii de ani, având totodată, în oricare privire, cea mai potrivită şi mai favoritoare poziţie pentru aşezarea a celor mai mari fabrici de fier. Pe lângă tradiţiile ce se păstrează acolo între popor, dovedesc şi gropile părute lângă Dealul Fierului şi movilele de scrum de lângă Catergaş, că acolo, în timpurile vechi, au fost fabrici de fier care s-au părăsit apoi". Fireşte, termenul de "fabrică" definea în fapt acele cuptoare împrovizate sau gropi utilizate vreme îndelungată pentru reducerea minereurilor de fier. Pe temeiul resurselor existente, Mihalic de Hodocin aprecia că "mine şi fabrici, mai ales de fier, s-ar putea înfiinţa în Moldova acum, deoadată, de cele mici, de exemplu, cu un fel de cuptoare până azi încă obişnuite în Ungaria, Transilvania, Danemarca, Svezia, Navara şi Biscaia în Spania şi care cuptoare se numesc stücköfen, necesitând un capital mic şi sigur". Posibilităţile, judecate prin prisma disponibilităţilor, erau corelate cu necesităţile, ce i se păreau imperative: "deschiderea minelor, mai ales de fier, este neapărată pentru Moldova, întrcât astăzi nici cea mai mică unealtă de plumb, nici o potcoavă, nici un cui măcar, nu se face în ţară fără să se aducă fier de peste hotare. Plătind mari sume, Moldova aduce fierul trebuitor din Germania, Anglia, până şi din Siberia [. . .] când zac mari cantităţi de minereu aproape de Bistriţa, în poziţii avantajoase, când Moldova ar fi în stare a produce nu numai fierul trebuitor în ţară, dar şi pentru export". Adevărul spuselor sale se verifică şi motivează, pe de o parte, prin primitivismul longeviv al agriculturii româneşti în ansamblu, lipsită de maşinile şi uneltele perfecţionate (la nivelul epocii) necesare şi, pe de alta,, prin confirmarea existenţei resurselor metalifere ale subsolului moldovenesc din partea altor analişti sau observatori. Bunăoară, J. D. Eschavannes afirma, într-una din scrierile sale consacrate special posibilităţilor dezvoltării industriale a Moldovei către mijlocul veacului trecut[31], ca aceasta dispunea de mult fier, cupru, aur şi alte metale, iar călătorul anonim, prezent în primăvara anului 1842 ca invitat la curtea principelui Dimitrie Moruzi, consemna că "natura terenului Moldovei pare să indice prezenţa minelor de sare, de fier şi de aramă, însă nu se cunosc până astăzi cea mai mică tentativă de a face să se asigure existenţa acestor mine şi a lor importanţă"[32].

Aşadar, observaţiile şi îndemnurile lui Mihalic de Hodocin în direcţia încurajării iniţiativelor menite a pune în valoare resursele subsolului moldav, pe temeiul cărora să fie create "manufacturi de tot felul" necesare propăşirii ţării, n-au fost izolate, nici formulate în premieră, în schimb au beneficiat de acel spor de profesionalism şi, implicit, de audienţă în rândul contemporanilor săi, care n-au rămas insensibili.

Este adevărat, înfiintărea unor astfel de întreprinderi, precum cele preconizate de Hodocin, genera dificultăţi mult mai complicate, mai greu de soluţionat, decât în alte ramuri industriale. Economia ţării avea nevoie, în egală măsură, de întreprinderi

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

pentru prelucrarea metalelor, dar şi de exploatare a acestora, pentru a fi în măsură să furnizeze materia primă celor dintâi. Şi într-un caz şi în celălalt, marile neajunsuri erau legate de problema disponibilităţii de capital, a specialiştilor, a mijloacelor de transport. În plus, pentru cele dintâi, către care s-au orientat primii întreprinzători, se punea invariabil problema procurării materiei prime încă neexploatată, deşi existentă, în ţară.

Împotriva dificultăţilor pomenite, statul, prin departamentele sale de profil, a acţionat cu o energie sporită, mai ales în deceniul al cincilea al secolului trecut. Pe aceasta linie se înscrie, mai întâi, înfiinţarea în anul 1840 (cu intrarea în funcţiune începând din ianuarie 1841) a "Şcoalei de arte şi meşteşuguri" din Iaşi, şcoală ce era menită să asigure "formarea unei clase industriale dintre pământeni"[33]. Această măsură se impunea, cu atât mai mult, cu cât lipsa unui stadiu manufacturier dezvoltat în industria Moldovei reliefa cu pregnanţă absenţa braţelor de muncă calificate, absolut indispensabile trecerii la maşinism[34].

Piatra de temelie a noii şcoli a fost pusă în ziua de 1 iulie 1840, în cadrul unei solemnităţi deosebite prezidată de spătarul Costache Negruzzi, în calitate de preşedinte al eforiei orăşeneşti. Documentul fundaţiei, după cum relata presa vremii, "s-au pus într-o cutie de plumb, cu o medalie a Preaînălţatului domn, şi s-au aşezat în piatra de temelie, care s-au închis de cliros şi peste care mădularii epitropiei şi toată adunarea au adăogit câte o piatră, cu încredere că acest aşezământ de industrie este o nouă dovadă a îngrijirii ocârmuirii pentru fericirea patriei"[35]. Imediat după începerea construcţiei localului şi a atelierelor aferente, al căror cost avea să însumeze în final 143 344 lei[36], directorul numit al şcolii, Carol Mihalic de Hodocin, urma a se deplasa în Transilvania pentru a recruta meşterii-instructori necesari desfăşurării procesului didactic, profilat pe meseriile: lăcătuşerie, rotărie mecanică, fierărie, săidăcărie, stolerie şi strungărie[37]. Demersul, început în a doua jumătate a anului 1840 şi extins şi în domeniul dotării tehnice s-a încheiat în cursul primului semestru al anului următor, când Hodocin populariza - prin mijlocirea gazetei lui Asachi - prospectul şcolii, unde fuseseră "aduşi cei mai aleşi ghibaci meşteri fabricanţi [. . .] cu toate uneltele, instrumentele şi materialul trebuitor şi s-au deschis şasă atelii sau fabrici"[38]. Ca obiectiv practic imediat, în afara celui ce motivase fundarea şcolii, direcţia îşi propunea să realizeze în cadrul acelor ateliere şi pe baza comenzilor primite de la populaţie articolele ce ţineau de profilul celor şase meşteşuguri, de la diverse tipuri de încuietori, unelte sau instrumentar agricol, trăsuri, mobilier, până la hamuri, tocuri de arme, bile pentru biliard sau tulumbe, toate "după cele mai noi metoduri", asigurându-se atât confecţionarea din nou, cât şi reparaţia lor.

Principiile de organizare a şcolii fuseseră stabilite prin anaforaua din 20 mai 1840 a Epitropiei învăţăturilor publice către domn, fixând durata cursurilor la patru (ulterior la cinci) ani şi dreptul exclusiv la învăţătură al moldovenilor, implicit al străinilor ce obţinuseră naturalizarea, spre a răspunde astfel scopului fundamental propus. Procesul didactic viza nu doar latura profesională, ci şi pe cea morală a educaţiei ucenicilor, pentru care se instituia "o necurmată regulă şi supraveghere"; în fiecare duminică şi sărbătoare legală, tinerii ucenici erau obligaţi să meargă la biserică

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

şi, după liturghie, să se întrunească într-o sală de clasă a şcolii spre a asculta "învăţăturile morale" şi a face exerciţii în "citire, scriere, aritmetică şi desen linear"[39]. Epitropia mai hotăra ca în prima serie de 36 de elevi să fie cuprinşi şi 12 militari ce activau de trei ani în armată şi aveau înclinaţii spre diverse meserii, urmând a frecventa zilnic cursurile şi a stimula astfel, prin disciplina şi maturitatea lor, sârguinţa celorlalţi colegi.

Întregul inventar al şcolii, precum şi fondul de salarii erau asigurate, în primul an, de către epitropie, urmând a fi în continuare furnizate, iar cheltuielile amortizate integral şi treptat până în anul terminal, prin "lucrul maiştrilor şi al ucenicilor", deci prin valorificarea producţiei realizată în cele şase ateliere. La absolvirea celor patru ani de şcoală, ucenicul trebuia să pregătească o lucrare practică de probă, pentru a fi declarat calfă. În noua-i ipostază, era obligat să mai lucreze un an în şcoală şi abia după aceea era declarat "maestru" al meşteşugului său, primind patenta spre a-şi deschide propriul atelier oriunde ar fi voit în ţară. Şcoala mai avea obligaţia ca, din beneficiile obţinute prin valorificarea producţiei realizate, să procure tânărului meşter instrumentarul şi uneltele necesare înzestrării atelierului acestuia, care mai beneficia şi de scutire de impozit către stat în primii trei ani de practicare a meseriei.

Autorul moral al principiilor organizatorice enunţate a fost primul director al şcolii, Carol Mihalic de Hodocin, care punea astfel bazele învăţământului tehnico-profesional în Moldova, într-o vreme când influxul mărfurilor de "modă nouă" şi concurenţa străină, facilitate de noua doctrină economică de stat, antitradiţională, semnifica amurgul vechilor bresle şi reclama cu insistenţă stimularea apetitului industrial în rândul localnicilor. Fireşte, transpunerea în practică a acelor principii n-a fost lipsită de impedimente, pentru că, aşa cum avea să remarce câţiva ani mai târziu "Albina românească", a fost destul de greu "a îndupleca pe tineri la învăţarea manufăpturilor"[40]. În chiar primul an de funcţionare efectivă a noii instituţii, la 20 octombrie 1841, Epitropia comunica Sfatului Administrativ al Moldovei dificultăţile întâmpinate în recrutarea tinerilor pentru şcoala de arte şi meserii, arătând, între altele, că "breslaşii neînstăriţi protimesc agiutoriul ce capătă acum la lucrurile de faţă de la ai lor fii, mai mult decât acela ce-l pot aştepta după săvârşirea învăţăturii lor de cinci ani". Şi, spre a asigura necesarul anual de elevi, propunea introducerea obligativităţii pentru eforiile orăşeneşti din ţară de a recruta şi întreţine pe cheltuială proprie unul, doi sau mai mulţi fii de târgoveţi, beneficiind în schimb, la sfârşitul perioadei de şcolarizare, de serviciile acestora, respectiv de "a practisi meşteşugul lor în târgul ce i-au sprijinit"[41]. Măsura a şi fost introdusă, taxa de întreţinere percepută eforiilor pentru un elev a fost sporită de la 600 la 700 lei, însă numărul şcolarizaţilor, cel puţin în primii ani, a rămas destul de mic: în decembrie 1843 şcoala avea doar 11 ucenici[42], ajungând la cifra de 80 abia în anul 1847[43]. Era vorba, prin urmare, de o luptă cu inerţia, cu conservatorismul persistent de factură tradiţională, cu care spiritul novator, reprezentat în cazul acesta de organizatorul şcolii de meserii, a fost confruntat, izbutind cu anevoie să se impună.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Orizontul mai larg şi buzunarul mai generos al primului director, faţă de nevoile unei astfel de şcoli, a şi determinat probabil, după numai trei ani de la numire, înlocuirea din funcţie a lui Mihalic de Hodocin, care "făcuse prea mari cheltuieli în contul Casei şcoalelor"[44]. Dar această înlocuire, indiferent care-i va fi fost raţiunea, n-a însemnat şi renunţarea din partea autorităţilor moldoveneşti la serviciile specialistului Hodocin, angajat concomitent în variate proiecte şi acţiuni de reală însemnătate pentru viaţa economică a ţării.

Astfel, în ianuarie 1841, urmând propunerii lui Lupu Balş, pe atunci ministru al treburilor dinlăuntru, a luat fiinţă la Iaşi *Comisia centrală de agronomie şi economie rurală*, cu scopul declarat de a asigura condiţiile "cele mai favorabile pentru ca producerea plantelor şi înmulţirea vitelor să aducă cât se poate de mult folos cu cheltuiala cea mai mică"[45]. Între membrii acestei comisii, a fost inclus ca expert şi Carol Mihalic de Hodocin, alături de Gh. Asachi, de preşedintele Eforiei orăşeneşti (C. Negruzzi), de vornicii C. Sturza şi Constantin Catargiu ş.a. Comisia se numea centrală pentru că fuseseră create şi comisii locale în oraşele Botoşani, Bacău şi Bârlad, iar instrucţiunile rezultate în urma dezbaterilor între membrii şi specialiştii ei erau transmise isprăvniciilor prin mijlocirea Departamentului dinlăuntru. Într-una din şedinţele acestei comisii, propunerea lui a fost însuşită ca direcţie de preocupare în imediată perspectivă, vizând "uscarea văii Bahluiului şi colonizarea ei cu würtemburghezi"[46]. În ianuarie 1843, când unul dintre specialiştii moldoveni în domeniu, cu studii în străinătate, Leon Filipescu, ceruse aprobarea Epitropiei învăţăturilor publice pentru tipărirea lucrării *Manual popular de economie rurală*, de fapt o traducere din limba germană adaptată, lectura manuscrisului a fost încredinţată aceluiaşi Hodocin, care, apreciind-o publicabilă, a sugerat ameliorarea ei prin introducerea unui capitol despre creşterea oilor[47].

Ca bun cunoscător al problemelor agriculturii în ansamblu, al celei din Moldova în particular şi în aceeaşi calitate de membru al Comisiei centrale de agronomie, el s-a adresat în scris guvernului, la 19 februarie 1843, cerându-i concursul pentru a i se facilita introducerea sau perfecţionarea unor unelte menite a ridica productivitatea muncii în acest sector vital pentru economia ţării. "Una din pricinile de căpetenie ale agriculturii înapoiate şi neîndemânatice de aice - observa Hodocin în preambulul demersului său - este, parte, construcţia nenimerită şi cu lipsuri a plugurilor obişnuite şi, parte, totala lipsă a multor unelte cu ajutorul cărora, în ţări străine, de mai multe decenii se iconomiseşte timpul, se inlesneşte lucrul şi se sporeşte cu mult producţia secerişurilor"[48]. Un sol chiar mai puţin propice culturilor agricole, afirma el, putea deveni mai productiv şi rentabil decât unul obişnuit, prin utilizarea instrumentarului adecvat. Şi exemplifica, fără a ieşi din spaţiul românesc: "De vreo 20 ani se seamănă în învecinata Transilvanie, cu multă iconomie, popuşoi prin o *maşină de semănat* ce se anină de al patrulea plug şi apoi popuşoii, în acest chip samanaţi, sau cartofele, se prăşesc cu multă înlesnire prin altfeli de *plug de prăşit*, la care trebuie numai un cal şi patru oameni, cari într-o zi isprăvesc mai mult şi mai bine decât ar fi aice în stare 50 sau 60 de oameni să facă într-o zi". Pentru economia de timp şi de braţe de muncă,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

nu mai puţin pentru eficienţa în planul producţiei, Hodocin recomanda introducerea deândată şi în Moldova a acelor "desăvârşite unelte agronomice", ale căror modele însuşi le adusese în ţară. Spre a risipi îndoielile, el se oferea ca, în prezenţa unei comisii numită de guvern şi "pe un pământ ce i se va însemna, va ara cu un asemenea plug cu doi boi, va samana cu o maşină popuşoi sau şi cartofe şi apoi, la vreme cuviincioasă, cu alt plug va prăşi şi, în sfârşit, la vreme, va scoate carofele cu plugul". Încredinţate astfel în privinţa rentabilităţii lor, după efectuarea unor asemenea probe practice, autorităţile urmau să-şi dea avizul pentru introducerea şi utilizarea "obştească" a acelor "desăvârşite unelte agronomice", operaţiune nu numai necesară, după propria-i opinie, dar şi posibilă, cu atât mai mult cu cât "ele (uneltele - n.ns.) se pot pregăti pân şi chiar de rotari în ţară spre întrebuinţare"[49]. Din păcate, demersul lui Hodocin a rămas fără cuvenita şi aşteptata reacţie din partea autorităţilor, pe de o parte, a producătorilor agricoli, pe de alta, ilustrând deopotrivă nu atât lipsa de capital ce greva economia ţării în ansamblu, cât mai ales conservatorismul încă persistent la nivelul gândirii şi practicii economice, teama de necunoscut a potenţialilor întreprinzători sau/ şi indiferenţa perpetuată prin refugiul în tradiţie, ca şi prin lipsa necesarei instrucţii în domeniu. Aceeaşi soartă a împărtăşit-o şi un alt proiect al său, comunicat Comisiei centrale de agronomie cu o zi mai devreme decât cel adresat guvernului, la 18 februarie, vizând înfiinţarea unei "fabrici de potasă", care să utilizeze ca materie primă cenuşa aflată din abundenţă în fiece gospodărie[50]. Spre a convinge, făcea următoarele calcule: dacă fiecare din cei 120 000 de birnici ai ţării ar fi fost obligaţi să predea anual statului cantitatea de 36 oca cenuşă, rezulta un total de 4 320 000 oca, din care puteau fi obţinute, printr-o tehnologie simplă, 528 000 oca potasă. Pentru fabricarea acesteia era nevoie doar de trei căldări mari de fontă, 24 căzi de lemn pentru leşie şi un cuptor simplu de calcinat. Potasa obţinută în cantităţi mari putea asigura fabricarea sticlei, de care ţara avea mare nevoie. Cum cheltuielile de producţie n-ar fi depăşit suma de 180 000 lei, rămânea un beneficiu net în seama Vistieriei de cel puţin 348 000 lei, socotind preţul potasei la 1 leu oca. Concluziile sale îl propulseaza ca precursor, în planul ideilor, al înfiinţării Creditului Agricol de mai târziu, pentru că sugera posibilitatea folosirii capitalului realizat într-o asemenea întreprindere în crearea unei "bănci naţionale", care, din dobânzile încasate pentru creditele acordate, ar fi putut subvenţiona economia rurală în ansamblu şi Comisia centrală în particular, comisie al cărei membru a rămas doar până la sfârşitul aceluiaşi an. La 4 decembrie 1843, Mihalic de Hodocin, nemaifiind director al şcolii de arte şi meserii, a fost înlocuit şi în Comisia centrală de agronomie cu Ion Ionescu de la Brad[51].

De altfel sfârşitul acelui an n-a fost tocmai fast pentru întreprinzător, prins până atunci într-o adevărată suită de angajamente şi iniţiative mai vechi, care, reclamând nu numai efort, ci şi timp şi mai ales bani, au trezit suspiciuni, poate şi invidii, metamorfozate în acuze, ce au condus la rezilierea contractului său cu Epitropia casei apelor din Iaşi, al cărei secretar era. În întâmpinarea făcută către această instituţie, la 11 decembrie 1843, pe un ton reverenţios şi suficient de convingător, el arăta că "acum, de curând, fără cea mai mică dovadă de vreo vinovăţie, fără a fi cercetat şi fără a se fi

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ascultat de la mine vreo dezvinovăţire, mă văd scos din slujbă cu un chip defăimatoriu, în mijlocul iernii şi impovărat de grele datorii". Văzându-se deci "aruncat în cea mai tristă poziţie", Hodocin solicita Epitropiei o despăgubire, "după cuviinţă", pentru cheltuielile făcute de el în cursul lucrărilor de ameliorare a aprovizionării cu apă a oraşului Iaşi[52].

Împrejurările angajării sale într-o asemenea lucrare de utilitate publică necesită câteva precizări şi rectificări informative faţă de ştirile puse în circulaţie până acum de N. A. Bogdan[53], Constantin C. Andreescu[54] sau C. Turcu[55]. Astfel, la 1 septembrie 1841, N. Şuţu raporta Sfatului administrativ constatările efectuate, "după osăbita însărcinare", de profesorul "feluritelor arte, dumnealui Mihailic", în privinţa stării canalurilor de aducţiune a apei potabile în capitala Moldovei, rezumându-se la două: "1 - pricina cea mai principală a stricăciunii canalurilor este mulţimea hrubelor ce sunt pe sub dânsele nepietruite şi care, având greutatea canalurilor deasupră-le, se năruiesc împreună cu acestea şi 2 - descărcarea pietrei pavelelor, ce se urmează de către podarii oraşului, în locul pe unde trece canalul şi care, din pricina slăbiciunii pământului şi a greutăţii ce li se pricinuieşte, necontenit se strică[56]. De reţinut este faptul că, până la acea dată conductele de aducţiune a apei în capitală (numite apeduct) erau confecţionate din oale de ceramică sau lut ars, a căror capacitate de rezistenţă la intemperii sau accidente naturale era relativ redusă şi oricum degradabilă odată cu scurgerea timpului.

În primăvara anului 1842, Epitropia casei apelor era deja convinsă de necesitatea înlocuirii vechiului apeduct cu unul mai rezistent, împărtăşind opinia lui Mihalic de Hodocin - împuternicit de Visterie cu întocmirea devizului lucrărilor - "de a să face asamine canaluri cu ţăvi de fier vărsat şi legate cu plumb, pentru a avea o trăinicie veşnică"[57]. Costul lor, pentru distanţa cuprinsă între Ciric şi Golia, era estimat la 138585 lei, în afară de munca salahorilor necesari pentru "deschiderea şanţurilor". Guvernul, în numele căruia semna Costache Sturza, aprobase lucrarea, cu precizarea că pentru salahorii urmau a fi utilizaţi robii cârmuirii. Angajându-se să construiască "un apeduct cu deplinătate bun şi foarte nimerit precum se află de mai mulţi ani în Viena şi Praga"[58], Hodocin şi-a asociat, pentru ridicarea planului lucrării, pe inginerul Raşek, iar în cursul lunilor iulie şi septembrie acelaşi an s-a deplasat la Iacobeni (Suceava) "spre a pune la cale nimerita facere a ţevilor coteţite şi de vizitaţie, precum şi spre a grăbi gătirea tuturor ţăvilor"[59]. Potrivit contractului încheiat cu Direcţia "băilor de fier", a fost angajată fabricarea unui număr total de 1 694 ţevi, din care, până la sfârşitul lunii octombrie, trebuiau executate şi predate beneficiarului 400 de ţevi în schimbul unui avans bănesc de 3 000 florini argint (respectiv 9 000 sorocoveţi). Interesant este şi faptul că unele accesorii, precum şuruburile necesare cuplării conductelor, presupunând un grad de dificultate sporit, urmau a fi executate la şcoala de arte şi meserii condusă de acelaşi Hodocin[60]. Concomitent, la 1 octombrie 1842, el propunea guvernului încă o soluţie ameliorativă naturală, complementară celei strict tehnice, menită a spori debitul de apă potabilă a oraşului şi anume împădurirea unei suprafeţe de circa 8 până la 10 fălci de pământ în zona deluroasă de la Aron Vodă şi

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Şapte Oameni, unde se aflau principalele izvoare captate la sistemul de aducţiune. "Este îndeobşte ştiut şi de mult dovedit din experienţe - sublinia de astă dată hidrologul Hodocin - că pădurile au o mare înrâurire asupra atmosferei şi asupra izvoarelor aflătoare în pământ cu păduri. Prin desimea copacilor se atrage o mare parte a norilor, a rouăi, a omătului şi a ploii, care adeseori se opresc şi se lasă peste locurile cu păduri. În asemine chip şi prin infiltraţia umezelilor din atmosferă, prin păduri, păstrează şi sporesc izvoarele câtimea lor de apă, când, dimpotrivă, se împuţinează şi adeseori sacă de tot. Dacă locurile pe unde ele se află sunt lipsite de păduri sunt supuse razelor soarelui ce sug umezeala înlăuntrică a pământului". Drept urmare, considera "neapărat de trebuinţă ca toate împregiurimea izvoarelor de la Aron Vodă şi de la Şapte Oameni [...] să se planteze cu copaci de acel fel care, după a lor însuşire, trag umezelile de hrană mai mult din atmosferă decât din pământ, precum este nucul, fagul, mesteacănul, teiul, paltinul, alunul ş.a."[61], măsură prin care, după opinia sa, s-ar fi asigurat un spor de debit de cel puţin o treime faţă de capacitatea de atunci a izvoarelor. Dar, chiar dacă a fost împărtăşită în principiu de guvern, soluţia a rămas nelucrativă din motive ce ţineau, fie de neînţelegerea cu proprietarul locului, al cărui acord era necesar, fie din lipsa de fonduri a Epitropiei, ori de interes a întreprinzătorilor.

Cum nici condiţiile contractului încheiat cu fabrica de la Iacobeni n-au fost respectate întru totul de executant, în pofida deselor şi costisitoarelor călătorii într-acolo, ce l-au sustras pe Hodocin altor obligaţii şi i-au provocat necazurile mărturisite în decembrie 1843, lucrările au trenat şi aveau să fie efectuate pe etape. În primăvara anului 1844, când rămăsese fără vreun alt angajament decât acela, recuperat între timp, de "a petrece aice numai pentru trebile apeductului", el scria Epitropiei că "pregătirea întârzietă a ţevilor la Iacobeni, dintre care giumătate am fost nevoit a înturna direcţiei ca netrebnice, sunt pricini care, cu toată stăruinţa măsurilor, au împiedicat a nu se pute încă face apeducul de la zidul din Tătăraşi până la Casa apelor de la Golia"[62]. Abia la 28 septembrie acelaşi an era în măsură să declare finalizarea lucrărilor între cele două cote, cerând Epitropiei să numeasca o comisie de recepţie[63]. Comparându-l cu cel anterior, executat din oale şi care costase peste un milion de lei fără a avea durabilitatea asigurată, noul apeduct, "proiectat şi săvârşit de mine, în toată privirea este mai folositor, nefiind supus la nici o reparaţie şi fiind de vecinică trăinicie, prin care, nu numai că se va îndestula capitala cu apă de băut, ci va avea şi o câtime îmbelşugată şi pentru primejdia focului"[64]. Potrivit angajamentelor asumate faţă de aceeaşi instituţie, el raporta totodată realizarea planului topografic şi a devizului de cheltuieli necesare pentru extinderea sau înlocuirea reţelei de canalizare internă, "de la Golia pân la Curtea veche şi pân la răspântiile caselor Cantacuzino", pentru care lucrări, tot la sugestia lui, fuseseră concesionate ţevile de fier trebuitoare la uzina Rusberg din Banat.

Cum în aceeaşi vreme se afla pe rol cantractul încheiat între Eforie cu întreprinzătorul francez Felix Barbereau, însărcinat cu "pavajul oraşului, şoseluirea lui şi cu tot *alte ce s-ar atinge de ramul ingineresc* trebuitor în oraş", se crease artificial o oarecare confuzie la nivelul administraţiei locale, care, prin Comisia pavelilor, con-

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

sidera de competenţa şi în atribuţiile lui Barbereau extinderea reţelei de alimentare cu apă a oraşului. Or, Epitropia casei apelor convenise deja asupra condiţiilor efectuării lucrărilor de către Mihalic de Hodocin, fără însă ca contractul între părţi să fi fost încheiat încă, situaţie ce a fost supusă arbitrajului însuşi domnitorului. La 1 decembrie 1844, Epitropia stăruia pe lângă domn să-i fie întărită opţiunea, motivând, pe de o parte, că multiplele însărcinări ale lui Barbereau făceau peste putinţă ca tot el "să fie necontenit stăruitor şi la această lucrare" şi, pe de alta, că "acum urmează trebuinţa a să trimete la fabrica de Rusberg un om cu ştiinţă spre a probălui cu maşina hidraulică ţăvile [. . .] la care nici poate altul <decât Hodocin - n.ns.> îndeplini o asămine trebuinţă"[65].

Mihail Sturdza a încuviinţat demersul, iar la 15 decembrie acelaşi an contractul părţilor era semnat[66]. În cuprinsul celor şapte clauze ale sale erau înscrise, mai întâi, obligaţiile executantului şi anume: de "a face şi a isprăvi cu toată deplinătatea apeducul oraşului, atât dinlăuntru, cât şi din afara lui, cu ţăvi de fier vărsat (fontă - n.ns.)" după proiectul ce însuşi îl oferise în anul anterior; de a verifica direct la fabrică calitatea şi dimensiunea conductelor comandate şi de a le supune probelor cu maşina hidraulică"; de a respecta ritmicitatea şi a asigura calitatea lucrărilor convenite cu Epitropia, faţă de care era dator să prezinte "lămurită socoteală de materialul ce va trebui" şi, în sfârşit, eliminarea în caz de litigiu a imixtiunii vreunei "străine protecţii". La capitolul drepturi, respectiv obligaţii pentru Epitropie, figurau: oferirea unei lefi de 350 galbeni pe an (faţă de 200 de galbeni cât i se oferise lui F. Barbereau) la care se adăugau alţi 25 galbeni pentu cheltuiala drumului la Rusberg de câte ori trebuia să fie nevoie, plus 10 galbeni pe lună pe durata deplasării şi, de reţinut, asigurarea expresă că "la orice prifacere a mădulărilor Epitropiei, eu să nu fiu dipartat supt nici un cuvânt [. . .] şi să fiu neschimbat pân la încheierea lucrării".

În aceste condiţii aveau să înceapă efectiv, în cursul anului 1845, lucrările de înlocuire şi de extindere a conductelor de apă potabilă în Iaşi, lucrări ce aveau să dureze până către sfârşitul anului 1848, după cum releva însăşi mărturia executantului[67]. Treptat, au fost instalate sau reinstalate, sub directa supraveghere şi conform planului elaborat de "inginerul montanist şi hidraulic"[68] C. Mihalic de Hodocin, conducte pentru un număr de 14 cişmele publice şi 33 private, în lungime totală de 4 686 stânjeni (aproximativ 10,5 km)[69], din care, lungimea conductei principale, între haznaua de la Ciric şi Golia, măsura 1.537 stâjeni (aproximativ 3,5 km). Debitul de apă potabilă a oraşului a fost astfel sensibil ameliorat, beneficiarii vor fi fost mulţumiţi, nu însă şi executantul, care, la 25 mai 1848, revendica de la Epitropie un rest de plată a lefii pentru anul 1844, în valoare de 150 de galbeni, plus cuvenitele procente pentru economiile în valoare de peste 3 000 de galbeni[70], realizate personal la bugetul statului în anul următor. Cu acel prilej, relevându-şi contribuţia şi "zelul neobosit" cu care şi-a îndeplinit obligaţiile, chiar dacă "în cei întâi ani ai slujbelor sale n-au primit regulat nici leafa sa cea foarte moderată, ci deabia i-au agiuns spre întâmpinarea celor de nevoie", Hodocin afirma că înlocuise vechiul apeduct - ce fusese, începând din 1803, "prefăcut din nou de patru ori cu mari cheltuieli", fără ca oraşul să aibă suficientă apă

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

potabilă - cu altul nou, care "în orice privire este mai deplin, mai potrivit cu trebuinţa şi de o trăinicie mai statornică"[71].

Recepţia lucrărilor pe ansamblu s-a făcut în primăvara anului 1849 de către o comisie special instituită de autorităţi, care, recunoscând meritele deosebite ale proiectantului şi executantului întruchipate de una şi aceeaşi persoană, i-au eliberat lui Mihalic de Hodocin, la 29 martie 1849, cuvenitul şi doritul *atestat*, în versiune bilingvă, română şi franceză[72], conferindu-i-se, se pare, tot atunci şi rangul de comis.

Reorganizarea administrativă impusă prin înfiinţarea noului Departament al Lucrărilor Publice, care a determinat şi trecerea Epitropiei casei apelor din subordinea Departamentului dinlăuntru în cea a departamentului nou creat, ca şi înlocuirea lui Mihail Sturdza la tronul Moldovei cu Grigore Al. Ghica, în urma Convenţiei de la Balta Liman (1849), l-au aflat implicat în continuare pe Hodocin în problematica edilitar-gospodărească a urbei. Către sfârşitul anului 1849, "Albina românească" aprecia laudativ preocuparea noului departament şi sârguinţa "inginerului de mine" al acestuia de a ameliora reţeaua stradală şi comunicaţiile în oraş, motiv pentru care Hodocin se deplasase în zona montană a Tarcăului, unde şi aflase piatra potrivită şi necesară pentru înlocuirea vechilor pavele prismatice din lemn de pin, aflate, după numai trei ani de folosinţă, în stare "hârbuită"[73]. Nici rezervoarele de apă ale oraşului nu mai corespundeau cerinţelor din punct de vedere cantitativ, reclamând deschiderea unor noi izvoare, ca şi curăţarea şi reamenajarea celor vechi de la Aron Vodă (Aroneanu) şi Şapte Oameni. La 11 ianuarie 1851, Mihalic de Hodocin răspundea însărcinării primite din partea aceluiaşi departament, printr-un amplu raport, în cuprinsul căruia îşi dezvolta observaţiile desprinse după un riguros control al sistemului de alimentare cu apă a oraşului Iaşi. Din capul locului, el aprecia că "izvoarele de la Aron Vodă şi Şapte Oameni a apeductului Goliei de îndelungată vreme sunt necăutate, prin urmare ele trebuiesc curăţite şi din nou aşezate şi îngrădite cu piatră şi că, pentru numeroasa populaţie a capitalei[74] trebuie a să înmulţi rezervorul apei din Golia prin deschiderea de izvoare noi"[75]. Devizul lucrărilor nefiind cu putinţă a-l face în condiţiile iernii, îl amână pentru primăvară, însă unele estimări în privinţa consumurilor materiale specifice, a plasamentelor acelor *mazlâcuri* (cămine intermediare), a necesarului de havuzuri şi de braţe de muncă, le avansa cu obişnuitul său profesionalism. Recomanda, între altele, ca pentru lucrările de construcţii şi reparaţii ale haznalelor să fie utilizată "piatra aleasă de la Păun" din preajma Iaşului, iar pentru "înfrumuseţarea oraşului şi pentru înlesnirea publicului", urmărind astfel să armonizeze utilul cu frumosul, preconiza reamplasarea câtorva havuzuri mai vechi (ca, de pildă, cel de la Adamachi, de pe "uliţa Aghenţiei" sau cel de la Curelari) în locuri mai potrivite, conform planurilor anexate raportului. Pentru aceleaşi raţiuni, continua el, "trebuie a să introduce cişmele şi havuzuri [. . .] dinaintea Mitropoliei, 2 cişmele cu 20 măsuri de apă, sau chiar şi dinaintea Palatului Ocârmuitor, la Cabinetul istorico-natural, la Adamachi, la Academie, la Golia şi la Sf. Sava"[76].

În zona Copoului, pentru care se afla în studiu soluţia aprovizionării cu apă a impunătoarei cădărmi începută de noul domnitor al Moldovei, Gr. Al. Ghica, Hodocin

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

aprecia că abia în primăvară demersurile sale aveau să lămurească dacă "prin mijloacele hidrotehnice s-ar putea aduna apă de la deal de Cazarmie şi dacă se va putea şi aduce la ea"[77]. Oricum, de la havuzul existent în faţa casei log. Costache Sturza i se părea cu neputinţă "a aduce <apa> la noua zidire", în schimb, vedea realizabilă o cişmea la acelaşi apeduct, însă "la o depărtare de 40 stânjeni de cazarmă". În sfârşit, el sugera autorităţilor posibilităţile de procurare a unor accesorii indispensabile proiectatelor lucrări, între care figurau aşa-numitele "canele de alamă" fixate în conducte (dispozitive de reglare şi distribuţie a debitului) şi care nu puteau fi fabricate în ţară, ci numai la Viena, precizând dimensiunile necesare, ca şi preţurile practicate. Printre realizările de marcă ale lui Hodocin în acest domeniu, s-a numarat *cişmeaua monumentală* din faţa Mitropoliei, construită în stil gotic, după planul său, într-o fabrică din Blansko (Moravia)[78]. Confecţionată din fier forjat şi "în parte aurit", cu o înălţime de 7 m şi o greutate de aproximativ 4,2 tone, cişmeaua - după cum relevă textul bilingv româno-latin de pe faţadă - a fost închinată de domnitorul Gr. Al. Ghica "îndemânării publice" în anul 1851. Un an mai târziu, la sesizarea lui Vasile Pogor, Departamentul Lucrărilor Publice cerea lui Mihalic de Hodocin să purceadă la o nouă verificare a sistemului de aducţiune a apei potabile în oras, deteriorat în mai multe puncte din pricina abundenţei ploilor[79], şi care necesita "o radicală îmbunătăţire" a havuzurilor şi cişmelelor existente. Cu acel prilej, au fost introduse pe reţea mai multe "canele de alamă" de provenienţă vieneză, "la puncturile apeductului de unde se împărţeşte apă pe la cişmelele private, încât ca să nu să deie apă decât în măsurile hotarâte", fiind executate "treucile" de piatră de la cişmelele de la Golia şi Sf. Vineri, ca şi patru noi "mazlâcuri acoperite cu obloane de fier"[80].

Tot în domeniul edilitar-gospodăresc mai este de semnalat proiectul mai vechi al lui Carol Mihalic de Hodocin pentru înfiinţarea la Iaşi a unor băi publice (sau feredeie) şi a unei şcoli de înnot, supus aprobării guvernului moldav la 24 noiembrie 1842. Relevând, în preambulul demersului său, "folosurile pentru care în toate capitalele şi politiile (oraşele - n.ns.) provinţiale din staturile civilizate sunt statornicite, între aşezământurile publice pentru educaţie şi sănătate, şcoalele publice de înnotat şi feredeie bine întocmite", el recomanda pentru oraşul Iaşi, "lipsit de amândouă aceste aşezamânturi", un amplasament natural ce nu reclama prea mari investiţii şi anume "locul de grădină cel slobod din vale de la Curtea Veche gospod, unde este şi iazul ce ar fi în lungime de 23 şi lat de 17 stânjeni, iar în adâncime, pe la mai multe locuri, peste un stâjen"[81]. Locul ales, deşi mlăştinos, prezenta în opinia sa două mari avantaje: primul, consta în diferenţa de nivel, superioară cu cel puţin 5 palme faţă de albia râului Bahlui, ceea ce ar fi îngăduit lucrările de drenaj în zonă şi "de curăţire a iazului în adâncime de încă 5 palme" şi, al doilea, debitul suficient al izvoarelor existente, ce putea fi suplimentat la nevoie prin "aducerea unui izvor ci să află în ograda unui Vasile Bacalu, în depărtare de 120 stânjeni". Cheltuielile estimate pentru săvârşirea unui asemenea stabiliment de utilitate publică - dat fiind faptul că materialul de construcţie preocnizat, lemnul, putea fi lesne procurat - n-ar fi depăşit suma de 500 de galbeni, în schimb, eforia şi obştea locuitorilor capitalei ar fi câştigat "o dobândă

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

însemnătoare [...] dacă, mai ales, locul de prinpregiur, ce este acum nelocuit, mlăştinos şi acoperit de gunoi, s-ar preface prin plantări de copaci în o grădină plăcută"[82]. Argumentele sale au convins şi de astă dată guvernul, care, exprimându-şi acordul de principiu şi implicând răspunderea eforiei pentru transpunerea în practică, a supus proiectul, prin anafora, aprobării domnitorului.

Fireşte, Mihail Sturdza, care se voia un partizan al modernizării, nu putea să nu aprobe o asemenea iniţiativă, menită a asigura capitalei "o nouă înfrumuseţare, iar vieţii sociale a publicului un plăcut centru de întrunire"[83]. În primăvara anului 1843, acest proiect a prilejuit disertaţia profesorului dr. C. Vârnav, în cadrul şedinţei publice a Academiei Mihăilene din 28 martie, pe tema "folosului cel mântuitor şi a înrâuririi ce au băile şi înnotarea asupra sănătăţii omului", ambele texte (proiect şi disertaţie) fiind publicate împreună în paginile revistei transilvane "Foaie pentru minte, inimă şi literatură"[84]. Dar, în pofida înaltelor încuviinţări dobândite şi a reacţiilor entuziaste în rândul publicului avizat, proiectul acelei "şcoale de înnotare, având împregiurul ei cămări pentru scaldătoare dupre cum să înfăţoşează în planul înadins făcut de d. director Mihailik", a rămas doar pe hârtie din motive dependente, se pare, de Eforie.

1 *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900*, Bucureşti, 1979, p. 56-57.
2 C. Sion, *Arhondologia Moldovei*, Iaşi, 1892, p. 407; Dim. R. Rosetti, *Dicţionarul contimporanilor*, Bucureşti, 1898, p. 168; C. Diaconovici, *Enciclopedia română*, vol. II, Sibiu, 1900, p. 708; *Dicţionar enciclopedic*, Ed. Cartea Românească, Bucureşti, 1932, p. 346.
3 A. Popovici, *Descrierea moşiei regale Broşteni din judeţul Suceava*, Bucureşti, 1906, p. 25, 98-99; G. I. Kirileanu, *Fabrica de fier a logofătului C. Conachi (1844)*, în RIR, XVII (1947), fasc. 1-2, p. 115-119; Dr. S. Reli, *Cehi în trecutul şcolar şi artisitic al românilor*, în "Revista de pedagogie", III, Cernăuţi, 1993, p. 7-10; C. Turcu, *Activitatea tehnico-economică desfăşurată de Carol Mihalic de Hodocin în Moldova*, în SAI, III, 1961, p. 185-201; Gh. Dobre, *Carol Mihalic de Hodocin despre economia Moldovei şi perspectivele dezvoltării ei industriale*, în "Buletinul Institutului Politehnic din Iaşi", IX, nr. 1-2, 1963, p. 469-474; I. Cojocaru, *Începuturile învăţământului tehnic şi profesional în Moldova şi Ţara Românească*, Bucureşti, 1967, p. 62-65.
4 ASB, Ministerul Cultelor. Moldova, dos. 318/1 837, f. 17.
5 ASI, Secretariat, dos. 1841_{III}, f. 277.
6 ASB, Ministerul Cultelor. Moldova, dos. 318/1 837, f. 16.
7 ASI, tr. 1 768, op. 2 017, dos. 1 492, f. 186.
8 ASB, Ministerul Cultelor. Moldova, dos. 318/1837, f. 16, 21.
9 Arhiva BCU, Iaşi, dos. 1(1861-1863), p. 395-396.
10 V.A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, II, p. 113.
11 Dr. S. Reli, *op.cit.*, p.9.
12 I. Cojocaru, *op.cit.*, p. 62.
13 C. Turcu, *op.cit.*, p. 189.
14 V. A. Urechia, *op.cit.*, II, p. 126.
15 T. G. Bulat, *Ruşii caută metale în Moldova (1810)*, în AB, III, nr. 2, 1931, p. 65-72.
16 D. Vitcu, *Preocupări şi iniţiative privind industria metalurgică din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în AIIAI, X, 1973, p. 53.
17 C. Turcu, *Vechi încercări de exploatare minieră în Moldova*, în SCSI, fasc. 2, 1957, p. 310.
18 ASI, Secretariat, dos. 130, f. 21.
19 Const. C. Giurescu, *Principatele române la începutul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, 1957, p. 48-49.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

20 V. A.Urechia, *op.cit.*, II, p. 126.
21 *Ibidem.*
22 "Spicuitorul moldo-român", Iaşi, iulie-septembrie 1841, p. 17-35.
23 A. Veress, *Bibliografia româno-ungară*, III, Bucureşti, 1935, p. 17.
24 "Curierul de Iaşi", IX, nr.69 şi 70, din 20 şi 23 iunie 1876.
25 Gh. Dobre, *op.cit.*, p. 469-474.
26 Georg Ludwig Hartig, *Lehrbuch für Förrster und die es werden wollen*, Wien, s.a.
27 Rudolph Feistmantel, *Forst-Wissenschaft*, Wien, 1835.
28 Johan George-Leiböck, *Die Forst-Wirtschaft*, Leipzig, 1836.
29 Provincii ale fostului Imperiul habsburgic, situate la graniţa dintre Austria şi Slovenia.
30 Pentru informaţii suplimentare, vezi Em. Grigorovitza, *Dicţionarul geografic al Bucovinei*, Bucureşti, 1908, p. 30, 115-116; N. Maghiar, Şt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, Bucureşti, 1970, p. 183.
31 J. D. Eschavannes, *Empire ottoman. Des resources que l'industrie pourrait trouver dans le Principauté de Moldavie*, în "Revue de l'Orient, IV(1848), Paris, p. 229-231.
32 Scarlat Callimachi, *Pagini inedite despre Moldova (Însemnările unui călător străin din întâia parte a veacului al XIX-lea*, Bucureşti, 1947, p. 28.
33 "Albina Românească", Iaşi, XI (1840), nr. 24, p. 93.
34 L. Boicu, *Despre stadiul manufacturier al industriei în Moldova*, în SCSI, XI(1960), fasc. 1, p. 135.
35 "Albina românească", Iaşi, XI, nr. 52, 4 iulie 1840.
36 ASB, Ministerul Cultelor. Moldova, dos. 552/1858, f. 53-56.
37 ASI, Secretariatul, dos. 754, f. 7, 13.
38 "Albina românească", Iaşi, XII, nr. 48, 19 iunie 1841.
39 V. A. Urechia, *op.cit.*, II, p. 165.
40 "Albina românească", XVIII(1847), nr. 77-80, p. 319-333.
41 ASI, Secretariat, dos. 754, f. 17.
42 *Ibidem*, f. 31.
43 N. Suţu, *Notiţii statistice asupra Moldovei*, Iaşi, 1852, p. 16.
44 I. Cojocaru, *op.cit.*, p. 63-64. Data exactă a înlocuirii sale din funcţie, ca şi numele succesorului său, rămân controversate. Operând cu informaţii de arhivă provenite din depozite diferite, Iaşi şi Bucureşti, C. Turcu şi I. Cojocaru ajung şi la concluzii diferite. Cel dintâi afirmă că, în 1843, Ion Ionescu de la Brad a fost numit director la "Şcoala de maeştri" în locul lui Hodocin (*op.cit.*, p. 189), în timp ce al doilea susţine că, "spre sfârşitul anului 1844, Hodocin a fost înlocuit din funcţie cu paharnicul Alecu Costinescu" (C. Turcu, *Activitatea tehnico-economică ...*, p. 63-64).
45 Virgil Apostolescu, *Din trecutul instituţional agricol. Comisia de agronomie şi economie rurală din Moldova*, în AIIAI, XXIII$_1$, 1986, p. 271-276.
46 I. C. Filitti, *Domniile române. . .*, p. 587; vezi şi *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, I, Iaşi, p. 442-444.
47 Al Andronic, Gh. Ungureanu, *Învăţământul agricol în Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în SCSI, IX(1958), fasc. 1-2, p. 115.
48 BAR., *Documente*, MCCXLII/248 (Precizăm că, între timp, colecţia de documente de la BAR a fost transferată în depozitele Arhivelor Statului Bucureşti. Trimiterea în text poartă cota existentă la data documentării).
49 *Ibidem.*
50 T. Codrescu, *Uricariul*, V, p. 215-218.
51 Virgil Apostolescu, *op.cit.*,, p. 275.
52 ASB, Departamentul Lucrărilor Publice Moldova, dos. 292/1843, f. 12.
53 N. A. Bogdan, *Oraşul Iaşi*, Iaşi, 1908, p. 386.
54 Const. C. Andreescu, *Iniţiative particulare de aducere a apei potabile la Iaşi*, în AR, VI(1941), p. 311-323.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

55 C. Turcu, *op.cit.*, p. 197.
56 ASI, Secretariat, dos. 176_{III}, f. 39.
57 Idem, Tr. 1 432, op. 1 619, dos. 818, f. 3.
58 ASB, Departamentul Lucrărilor Publice, Moldova, dos. 292/2843, f. 12.
59 *Ibidem.*
60 ASI, Tr. 1 432, op. 1 619, dos. 818, f. 12.
61 Idem, Secretariat, dos. 176_{III}, f. 94.
62 ASB, Dep. Lucr. Publ. Moldova, dos. 292/1843, f. 4.
63 *Ibidem*, f. 25.
64 *Ibidem.*
65 *Ibidem*, f. 26.
66 *Ibidem*, f. 28.
67 *Ibidem*, f. 53.
68 Planul este reprodus de N. A. Bogdan, în *op.cit.*., p. 389.
69 Un stânjen = 2,23 m (Cf. N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoşii*, Bucureşti, 1971, p. 59).
70 ASB, Dep. Lucr. Publ. Moldova, dos. 292/1843, f. 53.
71 *Ibidem.*
72 *Ibidem*, f. 57.
73 "Albina Românească", Iaşi, XXI, nr. 90, 13 noiembrie 1849, p. 1.
74 Populaţia capitalei Moldovei la mijlocul veacului trecut era de aproximativ 70 000 locuitori (Cf. Gh. Platon, *Populaţia oraşului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în "Carpica", Bacău, III, 1970, anexa II şi XIV).
75 ASI, Secretariat, dos. 176_{IV}, f. 204.
76 *Ibidem*, f. 205.
77 *Ibidem.*
78 *Calendar pentru români pe anul 1853*, Iaşi, p. 78-79; N. A. Bogdan, *op.cit.*, p. 331.
79 Const. C. Angelescu, *Creditul în Moldova*, în vol. *Dezvoltarea economiei Moldovei. 1848-1864 (Contribuţii)*, Bucureşti, 1963, p. 316-317.
80 ASI, Secretariat, dos. 176_{IV}, f. 209, 211-212.
81 Idem, Tr. 1 772, op. 2 020, dos. 3 459, f. 22.
82 *Ibidem*, f. 23.
83 "Foaie pentru minte, inimă şi literatură", Braşov, nr. 20, 17 mai 1843, p. 156.
84 *Ibidem*, p. 156-159 şi 162-165.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

CĂTĂLIN TURLIUC

PONDEREA ŞI ROLUL NAŢIONALITĂŢILOR ÎN ROMÂNIA MODERNĂ. CAZUL EVREILOR (1866-1918)

A afirma că lumea modernă este o lume a naţiunilor este, deopotrivă a spune că aceasta este o realitate, dar şi o aspiraţie. Principiul care a legitimat politic o astfel de stare de lucruri, precum şi crearea statelor moderne, a fost naţionalismul. Chiar statele federale sunt, mai totdeauna, federaţii naţionale, cel puţin la nivel european. În acelaşi timp puţine state sunt astăzi pe deplin state naţiune, în sensul de a fi congruente şi co-extensive, locuite în exclusivitate de o singură etnie. Cercetări recente[1] arată că doar câteva din cele peste 200 de state independente ale lumii sunt populate în exclusivitate de una şi aceiaşi etnie. Multe din statele lumii au minorităţi etnice şi/sau naţionale semnificative prin număr şi importanţă, iar un număr mare de state nu cuprind între graniţele lor, în totalitate, întreaga etnie. Aceasta este desigur o moştenire istorică, uneori multiseculară, care, din perspectivă modernă, pe fondul afirmării şi generalizării naţionalismului, a generat şi generează încă o complicată şi complexă problemă pentru lumea modernă în ansamblul ei. Imaginea pe care o avem astăzi este încă confuză, în sensul în care trasarea unor linii de demarcaţie între naţiune şi etnie, minoritate naţională şi minoritate etnică, naţionalitate şi minoritate naţională, etc. devine dificilă, iar folosirea concomitentă a unor termeni concept neexplicitaţi îndeajuns şi cu încărcături semantice diferite nu face decât să sporească ambiguitatea. Este însă cert că puterea aspiraţiilor de tip naţional, chiar dacă nu toate minorităţile etnice au manifestat-o sau o manifestă, a transformat natura relaţiilor între state, pe de o parte, şi cea a relaţiilor între minorităţi şi naţiunea dominantă, pe de altă parte[2]. Desigur, o astfel de realitate nu vizează doar contemporaneitatea ci şi, în egală măsură, lumea secolului al XIX-lea. În acest context, ne propunem descifrarea rolului şi locului naţionalităţilor în România celei de-a doua jumătaţi a secolului al XIX-lea şi începutul veacului următor oprindu-ne doar la cazul evreilor. Am făcut această alegere pornind de la statuturile pe care evreii le-au ocupat în societatea noastră în perioada mai sus amintită, de la numărul acestora şi de la modul propriu în care aceştia s-au raportat şi au fost priviţi de populaţia autohtonă. Aşa cum remarca şi istoricul ieşean Gh. Platon: "Comunitatea evreiască din România s-a dezvoltat şi a evoluat, a căpătat consistenţă în cuprinsul societăţii româneşti şi în sincronie cu aceasta: şi-a croit valorile şi şi-a

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol",
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

modelat specificul în acord cu realităţile din acest spaţiu, integrându-se în viaţa socială, în activitatea de producţie materială şi spirituală, contribuind într-un efort comun, de promovare a binelui, a frumosului şi a utilului, la progresul societăţii româneşti. Istoria acestei convieţuiri face parte din propria noastră istorie, cu împlinirile şi dramele sale şi ea nu poate fi ignorată fără riscul de-a prejudicia adevărul, atât de propriu vremurilor sub semnul cărora trăim"[3].

Trebuie subliniat faptul că perioada cuprinsă între instaurarea monarhiei constituţionale parlamentare şi finele primei mari conflagraţii mondiale s-a suprapus, fără să cuprindă în totalitate, perioadei modernizării statului român în sens general şi instituţional, deopotrivă. Proces complex şi de ample proporţii, modernizarea a marcat şi statutul naţionalităţilor din societatea noastră, a ridicat noi probleme şi a pus noi temeiuri chestiunii naţionale şi a celor conexe acesteia. Mobilizarea socială, omogenizarea şi asimilarea s-au constituit în trăsături definitorii ale acestui proces care a construit şi articulat noi relaţii şi realităţi la nivelul societăţii româneşti. Am remarca, în primul rând, raportul strâns care a existat între naţional şi modernizare şi, de asemeni, interdependenţa dintre factorii interni şi cei externi precum şi relativul dezechilibru manifestat între necesităţile impuse de procesul modernizării şi realităţile concrete ale societăţii noastre.

În arealul geopolitic căruia îi aparţinem, modernizarea s-a aflat într-o corelaţie strânsă cu problematica naţională, de unde şi specificităţile expuse mai sus, dominante ale unui proces fundamental care a schimbat în mod structural realităţile acestei zone şi a marcat într-un mod hotărâtor evoluţiile istorice ulterioare. Din această perspectivă, încercarea noastră bazată pe metoda analizei cantitative şi a conceputului de schimbare socială (*social change*)[4] ni se pare un demers necesar şi util.

*

Problema identităţii naţionale, a naţionalităţilor, a minorităţilor naţionale şi etnice cum au fost conceptualizate mai târziu, a fost, fără îndoială, produsul Marii Revoluţii Franceze, chiar dacă Johan Huzinga[5] a demonstrat că ideea identităţii naţionale s-a născut încă în perioada Renaşterii în sânul universităţilor şi comunităţilor de comercianţi aflate în afara graniţelor statului cărora le aparţineau. Tendinţa de centralizare şi de formare a unei mari unităţi politice, administrative, economice, culturale şi militare cu frontiere "naturale" locuită de o populaţie unită prin limbă şi etnicitate a făcut parte dintre condiţiile indispensabile ca Revoluţia franceză să reuşească instituirea primului stat naţional modern în care locul suveranului să fie ocupat de poporul încarnat în naţiune. S-a născut astfel ideea "naţionalităţii politice", care avea să evolueze şi să fie interpretată diferit în diverse perioade ale istoriei moderne. Acest concept al naţionalităţii politice s-a răspândit în Europa odată cu războaiele napoleoniene şi a făcut o îndelungată carieră. Romantismul, marele curent de la mijlocul veacului trecut, a marcat în mod fundamental prin preocuparea sa pentru limbile vernaculare, pentru faptele glorioase ale trecutului naţional, atât literatura naţiunilor care se afirmă acum din ce în ce mai mult, cât şi istoriografia, preocupările

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

pentru descrierea geografică şi economică a teritoriului naţional şi, bineînţeles, ale populaţiei, cu toate caracteristicile sale (origine, etnicitate, folclor şi toate celelalte trăsături demografice). Dintre ştiinţele noi apărute acum am menţiona etnografia şi, mai ales, statistica descriptivă care a înlocuit uneori metoda etnografică axată pe criterii mai mult calitative. S-a născut astfel şi posibilitatea unei mai bune cunoaşteri, pe baze ştiinţifice, a naţionalităţilor şi/sau minorităţilor etnice. Pornind de la aceste date statistice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX, completate desigur cu referinţele istoriografice necesare, vom încerca identificarea rolului şi ponderii pe care evreii au avut-o în cadrul societăţii noastre din perioada propusă analizei.

Un prim punct de plecare îl constituie, desigur, situaţia demografică. În acest sens, trebuie menţionat faptul că începând cu anii 1859-1860, ani în care eforturile în vederea alcătuirii unei statistici moderne au început să prindă contur prin activitatea lui Dionisie P. Marţian, C. Negruzzi şi Ion Ionescu de la Brad[6] recensămintele populaţiei din România şi-au pierdut din caracterul unor simple catagrafii fiscale întocmite de organele de specialitate din cinci în cinci ani. Începând cu activitatea lui Leonida Colescu, mai precis cu recensământul general din 1899, şi continuând cu cel din 1912, aceste recensăminte capătă o semnificaţie statistică mai profundă, rezultatele obţinute devin mai credibile din perspectiva cercetării şi analizei ştiinţifice. Ca o observaţie generală, trebuie însă să remarcăm că există încă numeroase neconcordanţe în statisticile din perioada analizată, aproximări şi, uneori, exagerări care trebuie privite şi analizate cu o reticenţă sporită. Am exemplifica această situaţie doar cu datele referitoare la anul 1860 furnizate de statistica tipărită de C. Negruzzi, şeful oficiului statistic sub ministeriatul lui Anastasie Panu în Moldova, care menţiona existenţa în cele 13 judeţe ale acesteia, a 118 922 evrei, din care 4 670 evrei supuşi străini[7], în comparaţie cu datele oferite de Leonida Colescu, care sublinia existenţa a 134 168 de evrei în acelaşi an în toată ţara[8], ştiut fiind faptul că numărul acestora nu trecea de 20 000 la data menţionată în Ţara Românească. Într-un studiu recent[9], Dan Berindei a calculat pe baza unor documente la 17 632 numărul evreilor din Ţara Românească faţă de 9 234 câţi indica bunăoară, Radu Rosetti (Verax)[10]. De altfel, mulţi dintre autorii care au făcut cercetări în ceea ce priveşte evoluţia demografică generală a ţării în perioada celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea sau au analizat evoluţia grupurilor alogene în aceiaşi perioadă au invocat una şi aceiaşi sursă, dar au folosit cifre statistice diferite[11]. În ciuda tuturor acestor situaţii, datele accesibile astăzi din studiile statistice şi din documentele de arhivă pot constitui o sursă credibilă importantă pentru analiza demografică din perioada menţionată.

Transformările din structura demografică au avut o influenţă covârşitoare asupra întregului proces de devenire al societăţii noastre moderne, condiţionând dezvoltarea social economică şi politică. Este cunoscut faptul că o stare social politică este legată de un anumit echilibru demo-economic, iar în momentul în care acest echilibru s-a rupt, au loc reacţii complexe în toate ramurile vieţii sociale, reacţii care determină transformări importante în structura societăţii. Din această perspectivă, evoluţia

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

demografică din ţara noastră în a doua jumătate a secolului al XIX-lea oferă un exemplu edificator. În această perioadă, creşterea demografică s-a încetinit relativ faţă de prima parte a secolului, dar a rămas la o rată înaltă de circa 1,35%, în medie, pe an. În perioada 1859-1899 creşterea populaţiei în România a fost de 54,1%, dovedind o reînnoire continuă a populaţiei[12]. Dacă la recensământul din 1859-1860, populaţia totală a ţării era de 3 864 848 locuitori în anul 1899 datele ne indică 5 956 690, pentru ca, în anul 1915, cifra estimată a populaţiei să fie de 7 897 311 locuitori (Vezi, Anexa I). În peisajul general demografic românesc întâlnim însă o situaţie deosebită în ceea ce priveşte creşterea populaţiei alogene, a evreilor în mod special. Gradul de credibilitate al statisticilor scade însă atunci când este vorba despre aceşti locuitori datorită faptului că o parte dintre ei, în special cei imigraţi curând, datorită mobilităţii şi a dorinţei de a nu fi expulzaţi în ţările de origine, se sustrag recensămintelor. Cu toate acestea, dispunem de unele date care ne pot face să urmărim dinamica populaţiei evreieşti în perioada cuprinsă între 1860 şi 1919. Astfel, recensământul din 1859-1860 ne indică prezenţa a 134 168 de evrei, adică 3,5% din populaţia totală a ţării. În anul 1899, evreii reprezentau 4,5% din populaţia totală numărul lor ridicându-se la 266 652. Sporul populaţiei evreieşti a fost deci în perioada 1860-1899 de 98,7% faţă de circa 50%, cât a fost sporul populaţiei autohtone[13]. În condiţiile crizei economice de la sfârşitul secolului trecut şi a pătrunderii largi a "visului american" populaţia evreiască va scădea în 1900-1901, fiind estimată la 261 000 locuitori[14] pentru ca, mai apoi, să crească lent la 269 000 locuitori în 1908[15] şi, în fine, la circa 300 000 înainte de intrarea României în primul război mondial, în anul 1916[16]. Odată cu realizarea Marii Uniri din anul 1918 numărul total al evreilor din ţară va creşte ajungând la circa 750 000[17]. Această creştere spectaculoasă s-a datorat însă pe lângă sporirea suprafeţei ţării prin unirea cu vechile provincii, şi imigrării masive în România din statele vecine - Rusia şi Ungaria îndeosebi - a circa 135 000 de evrei în perioada imediat următoare războiului mondial[18]. Toată această evoluţie numerică a elementului evreiesc la noi, în perioada luată în discuţie (Vezi Anexa II), este mai puţin semnificativă dacă nu o corelăm cu alte elemente de mare importanţă în analiza rolului şi ponderii acestui element populaţional din structura noastră demografică. Astfel, trebuie să menţionăm că la începutul secolului nostru, mai precis în primul deceniu al acestuia, din cei circa 11,6 milioane de evrei răspândiţi în toată lumea, aproximativ 7,2 milioane se găseau în centrul şi estul european[19]. În ceea ce priveşte proporţia evreilor la mia de locuitori, la începutul secolului XX, ea se cifra la 45 în România, nefiind depăşită decât în Austria (46,8) şi urmată îndeaproape în Ungaria (44,2)[20] - vezi Anexa III. Desigur, aceste date apar cu mult mai semnificative decât cifrele statistice privind evoluţia internă a numărului evreilor de la noi, cifre atât de discutate şi de discutabile având în vedere poziţia autorilor care le-au comunicat sau invocat. Pentru a avea o imagine asupra marjei de eroare posibile privind aceste date am invoca doar o lucrare bine documentată în general, lucrare semnată de G. Benger[21], care indica la 1900 prezenţa a 490 000 de evrei în România, cifră argumentată prin creşterea cu 55% a numărului evreilor faţă de 1880, prin imigrare din Rusia şi Galiţia. Este cert că nici datele statistice

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

oficiale rezultate din recensăminte, nici cele avansate de diverşi autori nu pot fi luate drept sigure în condiţiile în care fluctuaţiile populaţiei evreieşti erau cvasiincontrolabile, iar obiceiuri, precum acela de a încheia căsătorii peste graniţă urmate de stabilirea apoi în România a cuplului, erau la ordinea zilei pentru o parte din evrei.

Un element deosebit de important în analiza noastră îl constituie modul în care populaţia evreiască de la noi s-a distribuit în teritoriu, în diferite provincii, respectiv în mediul urban sau rural. Cea mai mare parte a populaţiei evreieşti s-a concentrat, la noi, în Moldova, unde reprezenta, la sfârşitul secolului trecut, circa 10,6% din întreaga populaţie a provinciei[22], în special în judeţele nordice ale acesteia precum Iaşi (24,3% din populaţie), Botoşani (17,1%), Dorohoi (11,8%), Neamţ (11,1%), Suceava (7,7%), Roman (7,4%) etc.[23] În zona sudică a ţării, în Oltenia în special, numărul evreilor este aproape nesemnificativ în raport cu totalul populaţiei. În ceea ce priveşte gradul de urbanizare al populaţiei evreieşti, acesta este spectaculos în toată perioada supusă discuţiei, rezultând din interdicţia de a dobândi proprietăţi funciare şi de a se stabili în mediul rural - interdicţie prezentă atunci în legislaţia ţării - dar şi din preocupările ocupaţionale specifice ale acestei populaţii. Astfel, respectându-se distribuţia teritorială, procentul de populaţie urbană evreiască a fost foarte ridicat în Moldova (37,8% din populaţia urbană erau evrei, faţă de 19%, media pe ţară, potrivit datelor recensământului din 1899)[24], judeţele care se aflau în fruntea celor cu populaţie urbană evreiască numeroasă fiind: Dorohoi (57,8% din totalul populaţiei urbane a judeţului), Suceava (57%), Botoşani (52,7%), Iaşi (50,5%), Neamţ (46,5%), Vaslui (40,9%), Roman (39,5%) etc.[25] În afara acestui aspect caracteristic nordului Moldovei, trebuie semnalat faptul că populaţia evreiască din capitala ţării, Bucureşti, a crescut de peste şapte ori, de la 5 934 la 43 274, în cursul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea[26], Bucureştii devenind centrul urban cu cea mai numeroasă populaţie evreiască din România şi depăşind astfel Iaşii, care numărau la 1899, 39 441 de evrei. Afluirea masivă spre oraşe a populaţiei evreieşti pământene sau, cel mai adesea, a celei recent imigrate a fost surprinsă şi de sociologul evreu Arthur Ruppin[27]. De altfel, chiar la începutul secolului XX, din datele pe care le avem, rezultă că aproximativ 80% din populaţia evreiască din ţară era concentrată în mediul urban[28], istoria oraşului românesc nereţinând însă vreodată existenţa ghetto-urilor. Mai mult, unele centre urbane, târguri din partea superioară a Moldovei, au fost înfiinţate cu populaţie evreiască, care le-a numit *stethl*, ca de exemplu: Mihăileni, Fălticeni, Darabani, Ştefăneşti, etc. La începutul secolului XX existau comunităţi evreieşti în 97 de centre româneşti, lucru ce atestă prezenţa acestei populaţii în mai toate centrele urbane din ţară[29]. Am adăuga, ca un element important, faptul că imensa majoritate a populaţiei evreieşti a fost askenazi, comunitatea sefardă fiind mult mai puţin numeroasă şi concentrată cu predilecţie la sudul Milcovului.

Din datele de statistică demografică prezentate şi interpretate până acum rezultă o serie de aspecte şi concluzii preliminare care pot fi formulate astfel:

a) prezenţa elementului evreiesc în structura populaţiei autohtone devine masivă începând cu deceniile mijlocului secolului al XIX-lea, proces ce se amplifică constant

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

până la cumpăna cu veacul XX când, în condiţiile crizei economice, asistăm la un val de emigrare evreiesc spre Statele Unite ale Americii cu predilecţie. Acest fenomen nu a fost însă unul specific evreilor din spaţiul românesc, ci a caracterizat tot spaţiul central european în cursul întregii celei de-a doua jumătăţi a secolului trecut (Vezi Anexa IV);

b) numărul evreilor a sporit constant în perioada analizată, atât prin sporul natural - superior celui al populaţiei autohtone - cât şi, mai ales, prin masivele valuri de emigrare din zonele învecinate, în special Galiţia şi Rusia, unde condiţiile şi tratamentul la care erau supuşi evreii i-a defavorizat net în comparaţie cu situaţia din România. Cu toate acestea, deşi cei mai importanţi numeric după populaţia autohtonă, evreii nu au depăşit 5% din totalul populaţiei în perioada analizată;

c) zona de maximă concentrare a acestui element populaţional alogen a fost zona Moldovei, în special nordul acesteia. La mijlocul secolului trecut străinii - din care marea majoritate erau evrei - formau circa 19% din populaţia Moldovei[30], iar la sfârşitul secolui 15%[31]. Datorită prezenţei masive a evreilor, cărora le era prohibită aşezarea în mediul rural, procentul urbanizării în Moldova, în a doua jumătate a secolului trecut, a fost superior mediei pe ţară, situându-se la 20,2%, faţă de 18,8% în restul ţării[32]. În acelaşi timp, compoziţia etnică a oraşelor româneşti, a celor din nordul Moldovei în special, a fost vizibil şi continuu marcată de prezenţa în număr din ce în ce mai mare a elementului evreiesc. Situaţia fostei capitale a Moldovei, Iaşi este elocventă în acest sens (Vezi Anexa V şi V A);

d) datorită presiunii demografice create prin sporul natural dar şi prin valurile de imigrare, şi datorită profilului ocupaţional specific al evreilor, în toată perioada analizată aceştia au difuzat spre celelalte zone ale ţării printr-un proces de migraţie internă (paralel celui din afara graniţelor ţării), spre marile centre urbane, în special Bucureşti, dar şi Iaşi, Craiova, Ploieşti şi, de asemeni, spre oraşele porturi de la Dunăre (Galaţi, Brăila, Turnu Severin, etc.), lucru ce atestă polarizarea lor în centrele cu activitate economică intensă, tendinţă pusă în evidenţă la toţi evreii din Europa acelei vremi[33];

e) în ciuda interdicţiei formale pentru evrei de a se stabili în mediul rural, la sfârşitul secolului al XIX-lea circa 20% din numărul lor total locuieşte în mediul rural ocupându-se în special cu cârciumăritul, mica negustorie, camăta şi arenda. Datorită marii lor concentrări în oraşe şi târguri precum Herţa, Mihăileni, Darabani, Ştefăneşti etc.[34], acestea s-au format ori s-au transformat în *stethl*-uri, centre eminamente evreieşti cu o cultură şi tradiţie specifice nefiind astfel posibilă nici aculturaţia şi cu atât mai puţin asimilarea.

*

În încercarea de identificare şi explicare cât mai exactă a rolului şi ponderii pe care evreii le-au avut în societatea noastră modernă, unul din capitolele cele mai importante este, desigur, cel al vieţii economice. Din această perspectivă, trebuie făcută precizarea că există o literatură foarte bogată, precum şi date statistice elocvente

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

în ceea ce priveşte prezenţa elementului evreiesc în viaţa şi activităţile economice ale ţării în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi primele decenii ale secolului XX.

Constituţia din 1866, văzută ca un corolar şi o sinteză a activităţii şi acţiunii reformatoare complexe începute odată cu formarea statului naţional modern român, a fost cadrul definitoriu care a stat la baza construcţiei moderne româneşti în toate domeniile. Concentrându-se demersul asupra modernizării din sfera economicului, reiterăm rolul major, de vârf de lance, al dezvoltării industriale ca premisă fundamentală a modernizării în general. De altfel, perioada de care ne ocupăm va marca şi manifestare plenară a revoluţiei industriale de la noi.

Dacă la mijlocul secolului al XIX-lea (deceniul 5) catagrafiile şi documentele vremii ne arată un "nomenclator" al meseriilor cu circa 100 de poziţii în care erau angrenate aproximativ 25 000 de persoane în cele două Principate[35], în preajma primului război mondial, industria furniza circa 22% din produsul social global şi 14% din venitul naţional[36], în aceasta ramură a vieţii economice fiind angajate peste 200 000 de persoane[37]. Cu toate acestea, chiar dacă industria se dezvolta accelerat, mai cu seamă începând cu deceniul 9 al veacului trecut - moment în care protecţionismul şi încurajarea de către stat a dezvoltării industriale a devenit o parte componentă a naţionalismului economic manifestat în societatea noastră - majoritatea întreprinderilor (stabilimentelor) industriale era reprezentată de atelierele meşteşugăreşti. Modernizarea şi dezvoltarea industrială nu poate fi concepută şi înţeleasă la noi fără a sublinia rolul fundamental al statului, politicii şi instituţiilor sale în cadrul acestui efort constant al societăţii româneşti. O statistică elocventă care sugerează dinamica şi dimensiunile procesului de industrializare, ritmul său accelerat şi rolul statului în încurajarea dezvoltării industriale este prezentată mai jos:

Întreprinderi încurajate[38]

Anul	1866	1893	1901	1915
Total întreprinderi din care:	236	403	625	1 149
Întreprinderi încurajate	83	115	182	837

Este de remarcat că ritmul în care s-au înfiinţat stabilimentele industriale a fost în medie de 8,2 întreprinderi pe an în perioada 1866-1887, 14 anual, în etapa 1887-1893 şi 18 pe an în perioada 1893-1906.

Unul din aspectele fundamentale care interesează în privinţa efortului de industrializare, al amplitudinii acestuia, este rolul şi locul jucat de elementul alogen, în cazul nostru elementul evreiesc în acest context. Înainte de a prezenta şi interpreta câteva din datele statistice elocvente cu privire la rolul şi locul evreilor în viaţa industrială românească, trebuie făcută precizarea de ansamblu că elementul acesta a fost unul din vectorii importanţi ai distrugerii economiei tradiţionale, agrare, din România, că el a fost purtătorul unor noi relaţii şi loialităţi bazate pe economia de schimb şi profit, că,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

în fine, acest element a dat consistenţă la ceea ce am putea numi o parte a clasei de mijloc din societatea noastră. Desigur, o astfel de realitate a creat şi determinat reacţii puternice în societatea românească, cu atât mai mult cu cât marea majoritate a evreilor nu au suferit un proces de aculturaţie deplină şi rapidă, în sensul antropologiei culturale, ei fiind percepuţi, judecaţi şi catalogaţi cel mai adesea drept străini care prin habitudini, obiceiuri, profesii, interese nu reprezentau şi nu erau solidari intereselor şi realităţilor româneşti. Unul dintre primii noştri economişti, Dionisie Pop Marţian, relata la începutul deceniului 7 al secolului trecut: "Clasa cea mai avută de la noi este un conglomerat de oameni de toate originile, de toate naţionalităţile. Acest sânge străin încă nu s-a prefăcut, nu s-a amestecat cu cel românesc în măsură ca acest element să absoarbă şi să amalgameze elementul străin"[39].

Este cunoscut faptul că dezvoltarea industrială şi, mai întâi, cea artizanală şi meşteşugărească s-a făcut simţită mai pregnant şi mai profund în aglomerările urbane, într-un anume sens industrializarea şi urbanizarea fiind fenomene conexe, acestea devenind adevăratele centre dinamizatoare ale dezvoltării în sens modern. Din acest punct de vedere, procentul populaţiei urbanizate din România a crescut în intervalul de care ne ocupăm, cu circa 9%, atingând în preajma primului război mondial 18,8% din totalul populaţiei.

Revenind la activitatea industrială, notăm faptul că la începutul deceniului 7 al veacului trecut existau bunăoară în Iaşi 3 721 meşteşugari evrei, comparativ cu 1 492 români şi supuşi străini[40]. Consultarea documentelor de arhivă, Condica Visteriei Moldovei spre exemplu, pune în evidenţă faptul că o bună parte a meşteşugarilor înregistraţi ca supuşi străini erau de fapt tot evrei - aşa cum adesea o atestă onomastica acestora - şi, în acest caz, cifrele prezentate trebuie amendate cu o corecţie semnificativă în favoarea acestei categorii (în jur de 35%). Un indiciu demn de luat în consideraţie este şi faptul că circa 40% din artizanii şi meşteşugarii evrei erau patentari de categoria I, lucru ce demonstrează forţa şi rolul economic al acestora în ansamblul economic al oraşului. Situaţia din Iaşi poate fi extrapolată la mai toate centrele urbane din jumătatea nordică a Moldovei. În sudul acestei provincii, Galaţiul a reprezentat un centru economic deosebit de important, în special datorită activităţii portuare, care a cunoscut un ritm acerb de dezvoltare - în ciuda concurenţei tot mai mari existente din partea Brăilei - în ultimele decenii ale secolului trecut. Şi în acest oraş, unde întâlnim un spor demografic remarcabil al evreilor, datorat atât fenomenului migratoriu, cât şi sporului natural, excedentar constant începând cu 1875[41], datele statistice ne arată la începutul ultimului deceniu al secolului trecut existenţa a 3 295 de meseriaşi şi a 66 de industriaşi şi fabricanţi. Din rândul ambelor categorii, circa 45% reprezentau evrei, aşa cum ne demonstrează "Rolurile de contribuţiune ale casieriei generale de Covurluiu pe anul 1889".

Analize şi date recente publicate de Liviu Rotman[42] atestă conturarea unei elite economice, industriale, evreieşti şi în alte centre ale Moldovei precum şi reorientarea unei părţi a minoritarilor evrei spre activităţi eminamente industriale, între care şi născânda industrie petrolieră. Publicaţia evreiască "Fraternitatea" menţiona în 1882,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

existenţa unei rafinării la Valea Arinului, în judeţul Bacău, care, modernizată fiind de proprietarul ei, Joseph Theiller, folosea aproape 4 000 de angajaţi[43].

Realităţi şi fenomene similare celor din Moldova pot fi puse în evidenţă şi în Muntenia, desigur la altă scară, cu precădere în Bucureşti, capitala ţării. Aici, la începutul secolului nostru alături de cele 1 430 de ateliere meşteşugăreşti aflate în proprietate evreiască, circa 27% din numărul total al acestora[44], întâlnim şi personalităţi ale industriei - în sensul de proprietari ai unor adevărate concerne la nivelul epocii - de origine evreiască precum Philip Bierman, aflat la concurenţă cu celebra familie Lusters, atât de cunoscută în Iaşi şi Piatra Neamţ.

Din punct de vedere economic, perioada de după cucerirea independenţei de stat a fost o perioadă de înflorire, în ciuda convenţiilor economice semnate cu marile puteri europene, în special cu Austro-Ungaria, care concurau produsele industriale şi manufacturiere româneşti nepermiţând o dezvoltare accentuată a acestei ramuri deosebit de importante pentru economia românească. Asistăm acum la o simbioză între activitatea de producţie şi cea comercială, în sensul că producătorul este de regulă un comerciant, lucru ce caracterizează şi o parte a evreilor stabiliţi în România. De exemplu, Joseph Mory, care avea în 1884 o papetărie în Bucureşti, a devenit în 1887 proprietarul unei fabrici de plicuri[45], la fel, coreligionarul său din Iaşi, Moritz Ghelber, a deschis o fabrică de pielărie numită "Concordia", în anul 1885, cu magazin propriu, care mai târziu va deveni un stabiliment industrial important[46]. În alte cazuri, iniţiativa evreiască se va remarca prin crearea unor stabilimente industriale care introduceau pentru prima oară pe piaţa românească produse care până atunci fuseseră în exclusivitate importate. Un astfel de caz este cel al lui Philip Birman, misit, care a inaugurat o primă fabrică de umbrele la noi, la Bucureşti[47]. O activitate importantă, derivată din producţie şi schimb a fost aceea a intermedierilor. Şi în acest caz, întâlnim iniţiativa evreiască concretizată în organizarea unor birouri de intermediere la Bucureşti şi Iaşi de către D. Salamon şi M. Cohen, de exemplu[48].

Un element semnificativ care a apărut la nivelul economiei naţionale spre sfârşitul secolului al XIX-lea a fost debutul unei capitalizări mai consistente în industrie şi apariţia societăţilor pe acţiuni. Şi în acest domeniu găsim în frunte industriaşi evrei, care, aşa cum aprecia Gh. Zane, "vor fi acei care aproape singuri vor introduce societăţile pe acţiuni"[49]. Printre primele societăţi industriale pe acţiuni importante create la noi se va număra şi Sigismund Hornsein & Co., prima turnătorie de fontă înregistrată ca atare în Bucureşti[50].

Una din imaginile cele mai exacte şi coerente în acelaşi timp despre iniţiativa evreiască în domeniul industrial în România ne-o oferă ancheta industrială[51] întreprinsă în timpul ministeriatului liberal, în anii 1901-1902, sub conducerea lui Leonida Colescu. Din datele oferite de aceasta sursă rezultă că în România funcţionau 66 188 de stabilimente industriale, din care 45 963 (73, 9%) aveau proprietari români, 6 360 (10,2%) se aflau în proprietatea supuşilor străini şi 9.865 (15,9%) aveau proprietari evrei (străini fără protecţiune după documentele epocii). Relativ la industria mare - stabilimente industriale cu un capitol social mai mare de 15 000 lei notăm existenţa a

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

625 de unităţi deţinute în proporţie de 53,9% de români, 26,6% supuşi străini şi 19,5% de evrei. Este relevant faptul că în această categorie industrială era ocupată 23,5% din forţa de muncă cuprinsă în întreaga industrie, iar capitalul social total însuma 247 388 890 lei. Un alt element semnificativ îl constituie faptul că în industria mică peste 95% din proprietari erau români, iar în industria mijlocie, acest raport se păstra în favoarea românilor care deţineau 71,4% din întreprinderi, în timp ce evreilor le revenea un procent de 18%. Aceste date confirmă faptul că evreii deţineau o pondere importantă în sectorul industrial şi, în special, în industria mare, deci industriaşii evrei constituiau un factor de importanţă majoră în viaţa economică a ţării.

Detaliind datele referitoare la industria mare observăm că în sfera întreprinderilor înfiinţate de stat (30 la număr), din restul întreprinderilor, 116 se aflau în proprietatea evreilor şi 204, în proprietatea supuşilor străini. Reamintim că o parte din aceşti supuşi străini erau de origine evreiască. În legătură cu forţa de muncă, din datele prezentate în cuprinsul anchetei rezultă că doar 5,6% din personalul lucrător erau evrei şi 17,8% supuşi străini.

Proporţia artizanilor, meşteşugarilor şi industriaşilor evrei ocupaţi în activitatea industrială era de 4,4 ori mai mare decât proporţia acestei populaţii în totalul populaţiei României[52]. S-ar putea concluziona fals că în cvasimajoritatea ei comunitatea evreiască ocupa o poziţie dominantă în economia românească, neglijându-se un aspect fundamental, şi anume acela că exista o foarte numeroasă categorie de evrei pauperi sau ocupaţi în sectorul terţiar al economiei încă slab dezvoltat în acea perioadă. Cu toate acestea însă, nu putem să nu fim de acord cu Traian Bratu care nota: "în Moldova Vechiului Regat populaţiunea oraşelor şi târgurilor în majoritatea ei e formată de evrei, care neavând voie a se stabili la ţară s-au concentrat şi s-au înmulţit la oraşe, şi deţin acolo aproape exclusiv comerţul şi industria mare şi mică şi formează şi clasa de meseriaşi, burghezia şi bună parte populaţiunea săracă, pe când românii nu sunt încă funcţionari şi tot ei ocupă o parte din mahalale, ducând o viaţă cu un caracter jumătate rural. În totalitatea lor, oraşele au un caracter special evreu-român"[53].

Dintre marii industriaşi evrei am aminti pentru rolul şi poziţia ocupată pe: Hugo Zelliger şi Joseph Cohen (ambii din Bucureşti) în industria chimică; I. Frank (Dorohoi), Moise Juster (Neamţ), Leon şi Smuel Cosiner (Botoşani), Lazăr Predinger (Piteşti) în industria alcoolului; I. Steinberg (Mihăileni), L. Abramovici (Botoşani) în industria morăritului; J. Birman (Bucureşti) şi L. Wachtel (Iaşi) în industria textilă; S. Moessner (Galaţi) în industria săpunurilor şi parfumurilor; M. Bernheim (Vâlcea), S. Eichler (Falticeni), Avram L. Juster (Neamţ) în industria cherestelei; Rosen, Bucher şi Durer (Bucureşti), I. Steinberg (Galaţi) în industria mobilei; H. Nissl (Ploieşti), I. Fernic, J. Katz, I. Grünberg, A. Solomon (toţi din Bucureşti) în industria metalurgică; Erler (Azuga) în industria materialelor de construcţii; Schapira şi J. Theiller în industria petrolieră; etc.[54].

În 1884, autorităţile româneşti au iniţiat o serie de măsuri financiare prin care au cerut reînregistrarea firmelor economice existente în ţară. Statisticile acestui an arată că erau peste 600 de artizani şi negustori evrei în Bucureşti şi mai mult de 1 000

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

în Iaşi, acoperind practic mai toate domeniile de activitate şi reprezentând partea cea mai consistentă a populaţiei active din aceste oraşe[55]. Dintre meseriile în care evreii erau foarte bine reprezentanţi, la începutul secolului XX, depăşind de regulă cu mult proporţia în care erau reprezentaţi în populaţia totală şi cea activă a ţării, din totalul meseriaşilor, am amintit croitorii (43,4%) din numărul total, adică 9 215 din totalul de 21 511); pantofarii (15,72% din numărul lor total); boiangii (9,8%0; ceasornicarii (65%); editorii şi tipografii (10%); legătorii de cărţi (75%0; zidarii (6,24%); lemnari, rotari, arămari, constructori de acoperişuri (25%), etc.[56].

Este binecunoscut faptul că începând cu deceniul 9 al secolului trecut, statul român a trecut la o politică protecţionistă şi de încurajare a industriei naţionale - un rol deosebit revenindu-i în acest sens lui P. S. Aurelian, printre alţii - concretizată în celebrele legi din: 1886 (tariful vamal), 1887 (de încurajare a industriei), 1895 (legea minelor), 1902 (legea meseriilor), 1904 (tariful vamal), 1906 (legea invenţiilor), 1912 (legea de încurajare a industriei). De altfel, o astfel de orientare a politicii economice fusese prevăzută încă de congresul economiştilor desfăşurat în 1884, la Iaşi, şi anticipată de măsurile legislative din anii 1881-1885. Desigur, toate aceste legi, care au fost expresia în plan legislativ a naţionalismului economic românesc, dar şi a unei realităţi care cerea imperios astfel de măsuri[57], au fost un impediment, dar şi un stimul - în special legea încurajării industriei din 1887 - în calea formării şi afirmării industriaşilor evrei şi a raporturilor acestora cu industriaşii autohtoni. Avram Rosen susţine în studiul său[58] că industriaşii evrei au beneficiat din plin de legea din 1887. O părere autorizată din epocă, emisă de industriaşul evreu Wachtel, sublinia că termenul de cinci ani de la înfiinţare prevăzut de lege (art. 2 şi 4) pentru ca o întreprindere să aibă 2/3 din lucrători români - în cazul celor încurajate de stat - este prea scurt şi dăunează intereselor economice generale[59]. Cu toate acestea, nu se poate nega rolul hotărâtor al acestor măsuri legislative în dezvoltarea economică generală a ţării şi, în special, industrială.

Înfiinţarea şi mai apoi extinderea monopolurilor statului în perioada 1864-1900[60] a afectat în egală măsură întreprinzătorii români şi evrei, dar din datele statistice care ne stau la dispoziţie putem aprecia că neinstituirea unui monopol al alcoolului a favorizat relativ mult pe evrei, care, în mediul rural mai ales, au dominat în acest sector al producţiei şi desfacerii.

O altă componentă importantă a vieţii economice, dezvoltată cu precădere odată cu apariţia şi instituirea noilor relaţii generate de economia de schimb, a fost comerţul. Şi în acest domeniu prezenţa elementului evreiesc a fost bine documentată şi reprezentată prin intermediul datelor statistice dar şi a mărturiilor din epocă şi, firește, a referinţelor istoriografice. Astfel, aşa cum menţionam mai sus, o bună parte din meşterii şi artizanii evrei îşi vindeau singuri produsele, fiind dificil de catalogat într-unul din sectoarele producţie sau comerţ. Unul din exemplele cele mai elocvente în acest sens îl oferă micile ateliere de croitorie care vând haine de-a gata, din care avem menţionate în anul 1884, 88 în Bucureşti şi 110 în Iaşi[61]. O interesantă statistică vizând începutul perioadei, "Oraşul Iaşi. Tabla negustorilor. 1860" (Vezi Anexa VI),

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ne dezvăluie că din totalul negustorilor oraşului, 3 160 erau evrei, 665 de negustori erau supuşi străini şi 524 erau negustori pământeni[62]. Situaţii similare întâlnim şi în celelalte oraşe ale Moldovei. Andre Bellessort, un bun cunoscător al situaţiei din România, vorbind despre Darabani amintea că mai tot oraşul era în mâna comercianţilor evrei, inclusiv cele 14 cârciumi, din micul târg moldav[63]. Aşa cum s-a observat[64], comerţul cu lucruri la mâna a doua (lucruri vechi) a fost virtual un monopol evreiesc. Pieţele din Bucureşti din deceniul al 8-lea, Piaţa Sf. Vineri de exemplu, deschisă în 1878 şi având ca principală activitate desfacerea şi comercializarea hainelor vechi a fost o piaţă eminamente evreiască aşa ca şi mai târziu, o bună parte din celebra stradă Sf. Lazăr şi "Marele bazar de mobile din România". Trebuie să menţionăm aici numărul mare de măcelari, vânzători de legume (circa 40% din totalul acestora), brutari (16,17%) de origine evreiască şi care au animat pieţele şi halele alimentare din marile oraşe ale ţării[65], acolo unde era şi concentrată cea mai mare parte a populaţiei evreieşti.

Statisticile comerciale de la începutul secolului XX menţionează că peste 21% din comercianţi - plătitori de patente - erau evrei. În cifre absolute, din 107 332 comercianţi peste 22 690 erau evrei. Cei mai mulţi erau concentraţi în judeţele Iaşi (75,3% din toţi negustorii), Botoşani (75%), Dorohoi (72,9%), Tecuci (65,9%), Neamţ (60,7%), Romanaţi (57,4%), Vaslui (56,5%), Fălciu (55,7%), Bacău (52,5%)[66]. Aşadar, o mare parte a comerţului din nordul Moldovei se afla în mâna negustorilor şi comercianţilor evrei care dominau autoritar în această zonă (Vezi Anexa VII).

Una din ocupaţiile în care populaţia evreiască a fost foarte bine reprezentată în domeniul comerţului a fost aceea de agent comercial, numai în Bucureşti existând în ultimul deceniu al secolului trecut 1 696 agenţi comerciali evrei, adică circa 39% din numărul total al acestora. În aceasta direcţie s-au pus chiar bazele unei Societăţi a Agenţilor Comerciali înfinţată în 1891 şi care, din 1896, a înfinţat şi o şcoală pentru aceştia[67].

Un domeniu nou de activitate care s-a afirmat spre sfârşitul veacului al XIX-lea a fost acela antreprenorial, domeniu în care evreii au fost prezenţi şi bine reprezentaţi. Fără a presupune cunoştiinţe de specialitate aprofundate dar presupunând acces la finanţe şi cunoştiinţe de management, munca antreprenorială a adus, în general, mari beneficii. Dintre evreii implicaţi în acest domeniu am aminti pe Herşu Rosenthal şi Ioseph Stoleriu, care la 1861 semnează contractul pentru repararea Academiei Mihăilene din Iaşi, pe Lupu Davidovici, activ în deceniul 8 al secolului trecut în contractarea unor comenzi din partea statului, pe M. Weinberg şi M. Littman care, în 1869, contractează trasarea liniei ferate de la Giurgiu la Smârdan, pe Solomon Zaraful din Iaşi care a contractat pavarea unor străzi, în fine, pe A. Braunstein, câştigătorul contractului construirii pieţei acoperite Traian din Bucureştişi A. Scherer şi L. Loebel, antreprenori importanţi în realizarea unor lucrări de feronerie[68].

Un alt sector important în care ponderea evreilor a fost importantă a fost cel financiar, mulţi dintre evreii stabiliţi în România, care s-au implicat în activitatea

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

circulaţiei băneşti fiind zarafi, cămătari sau bancheri. Astfel, exportul cerealelor în perioada de care ne ocupăm, principalul domeniu al exportului românesc, având în vedere profilul economiei naţionale din aceasta epocă şi ponderea sa în balanţa externă de plăţi a ţării, era controlat, în bună parte, de către băncile având capital evreiesc[69]. Dintre bancherii evrei celebri ai epocii menţionăm numele lui Solomon Goldbaum, Leon Daniel, Haim Cahana, Janos Byck, Neuschotz, M. Predinger, A. Schartz, Solomon Cahan, etc. Într-un raport al consulului francez din Iaşi, din anul 1867, se sublinia: " ... mai mult, băncile existente în ţară aparţin toate israeliţilor ... ca urmare, capitalurile ţării se vor plasa în mâinile evreilor şi nici o afacere nu se va putea realiza decât prin intermediul lor ..."[70]. Multe din marile afaceri din România, unele oneroase, începând cu binecunoscuta "Afacere Strousberg", din această perioadă vor implica şi finanţa evreiască autohtonă alături de cea străină.

Odată cu înfiinţarea Băncii Naţionale a României, a întăririi capitalului românesc, în special prin acţiunile liberalilor, ponderea capitalului financiar evreiesc autohton se va diminua, ca şi importanţa instituţiilor financiare controlate de evrei, fără însă ca acestea să nu rămână importante în peisajul financiar general al ţării.

În ceea ce priveşte agricultura, ramura de bază a economiei naţionale româneşti din această perioadă, ponderea directă a evreilor a fost relativ scăzută, datorită faptului că aceştia nu puteau deţine proprietăţi funciare în mediul rural. Cu toate acestea, ponderea lor indirectă, prin intermediul sistemului arendăşesc, a fost substanţială. La aceasta s-a adăugat faptul că, în ciuda interdicţiilor legale, aproape 21% din populaţia evreiască se afla în mediul rural, unde era ocupată în ceea ce am putea numi astăzi, sectorul serviciilor. În special în Moldova, marele trusturi arendăşeşti, cum a fost trustul fraţilor Fischer, controlau suprafeţe imense de terenuri agricole, încercând asigurarea unor profituri cât mai substanţiale prin exploatarea acerbă a muncii ţăranilor. Un aspect important al chestiunii agricole din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX l-a constituit acest sistem al arendării, care nu a dus la modernizarea moşiilor, implicit a agriculturii, ci a devenit o bombă socială prin exploatarea cruntă a abundentei forţe de muncă ţărăneşti, ieftină până la ridicol. Ura faţă de arendaşi era însoţită de faptul că majoritatea erau greci şi bulgari, în Muntenia, şi evrei, în Moldova[71]. La cumpăna dintre veacurile al XIX-lea şi al XX-lea, 56, 8% din suprafaţa latifundiilor mai mari de 500 ha. şi 72% din moşiile de peste 3 000 ha era inclusă în sistemul arendăşiei. Astfel, arendaşii au ajuns să controleze judeţe întregi[72]. Mizeria generalizată, violenţa socială acumulată, au determinat izbucnirea răscoalei din 1888 care a cuprins 27 din cele 32 de judeţe ale ţării. Aceasta a fost însă doar prevestirea marii explozii petrecute 19 ani mai târziu, în 1907, când, alături de cauzele generale, atât de bine cunoscute, creşterea taxelor şi concurenţa dintre arendaşi a determinat izbucnirea revoltelor în nordul Moldovei, în luna februarie. A urmat apoi o reacţie în lanţ în întreaga ţară, în cursul căreia au fost semnalate atacuri împotriva populaţiei evreieşti, nu numai din mediul rural, dar şi din oraşe şi târguri, evreii fiind văzuţi în Moldova printre cauzele răului general care se întinsese în mediul rural. Ne vom opri aici cu aceste consideraţii privind rolul şi

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ponderea evreilor în agricultura ţării subliniind, încă o dată, ponderea indirectă importantă pe care aceştia au avut-o în acest domeniu economic de interes major pentru societatea noastră modernă.

Un ultim domeniu al vieţii economico-sociale în care întâlnim un numeros element evreiesc îl reprezintă meseriile liberale şi ne referim aici la învăţători şi profesori, medici, ingineri, arhitecţi etc. Având în vedere organizarea învăţământului confesional şi importanţa acordată educaţiei în comunităţile evreieşti, mulţi dintre evrei au devenit învăţători sau profesori. Astfel, din totalul celor 1 244 de profesori existenţi în ţară în anul 1899, 78 erau evrei[73]. De altfel, procentul analfabeţilor în rândul masei evreieşti era mult mai redus (circa 10%), faţă de procentul analfabeţilor din toată ţara. Un grup profesional numeros l-au constituit medicii şi lucrătorii din domeniul sanitar de origine evreiască, în ciuda existenţei temporare a unor piedici în calea exercitării meseriei (mijlocul deceniului 7 al secolului trecut, mai precis perioada 1864-1868). În 1904 existau 221 de medici evrei din totalul celor 559 înregistraţi în ţară, iar în domeniul stomatologiei medicii evrei erau cvasimajoritari[74]. În ceea ce priveşte inginerii şi arhitecţii, aceştia erau în aceiaşi perioadă astfel reprezentaţi: 9 din cei 139 de ingineri erau evrei, respectiv 5 arhitecţi din totalul de 64 la nivel naţional[75].

*

* *

Nu putem concluziona asupra ponderii şi rolului evreilor în societatea noastră modernă din a doua jumătate a veacului trecut şi primele decenii ale secolului nostru fără a prezenta câteva din aspectele semnificative ale vieţii culturale evreieşti, ale modului în care aceasta s-a integrat şi a completat viaţa spirituală din România acelor ani.

Gradul relativ ridicat de alfabetizare din sânul comunităţii evreieşti şi implicit procentul mare de şcolarizare al acestora (vezi Anexa VIII şi Anexa VIII A) a generat atât producători cât şi consumatori ai artefactelor culturale. Dintre personalităţile evreieşti ale perioadei pe care o analizăm am aminti pentru contribuţiile lor pe: Hillel Kahane, H. M. Pineles, M. S. Robener, Benjamin Schwarzfeld, D. Wechsler, M. Braunstein-Mebraşcu - toţi aceştia scriitori ebraişti; pe Iacob Psantir, Wilhelm, Moses şi Elias Schwarzfeld, Iosif Kaufman - cu preocupări în domeniul istoriei evreilor din România; pe Iuliu Barasch - medic preocupat şi de literatură, mare personalitate de la mijlocul secolului trecut; pe Tictin, Moses Gaster şi Lazăr Şăineanu - filologi şi folclorişti de marcă ai secolului trecut; pe Ronetti Roman, B. Lăzăreanu, B. Luca, B. Nemţeanu, C. altazar, I. Pribeagu, F. Aderca, E. Furtună, E. Dancu, Herman Reinstein, Ion Ionalescu - în domeniul literaturii; pe Karpel Lippe şi I. Niemirower - în apologetica iudaică şi iudaismul cultural; pe C. Dobrogeanu Gherea (Solomon Katz), Henric Sanielievici - în domeniul sociologiei şi criticii; ş.a.m.d.[76]

În domeniul artelor vizuale se disting în aceasta perioadă: C. D. Rosenthal, N. Vermont, N. Gropeanu, Mützner, ş.a.[77].

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Un capitol aparte în viaţa culturală a evreilor din România l-a constituit publicistica, adesea polemică, care a impus nume precum: Elias Schwarzfeld, A. S. Gold, M. Beck, I. B. Brociner, A. Stern, S. Grossman, C. Graur, E. Fagure, B. Brănişteanu, etc.[78]. Dintre publicaţiile evreilor din România am aminti: "Fraternitatea", "Emanciparea", "Egalitatea", "Revista israelită", "Pământeanul", "Aurora", "Sionistul", "Anuarul pentru israeliţi"[79]. Toate aceste publicaţii aşa cum ne-o indică şi numele pe care le poartă, au făcut o clară propagandă sionistă. Multe din aceste publicaţii au văzut lumina tiparului în editurile şi tipografiile aparţinând fraţilor Samitca, Saraga sau a lui Alcalay care au avut un rol destul de important în epocă.

*

* *

O astfel de prezentare generală a rolului şi ponderii evreilor în societatea română modernă din a doua jumătate a secolului trecut şi primele decenii ale secolului nostru, presupune, desigur, o serie de concluzii la care credem ca suntem îndreptăţiţi şi din care am menţiona doar:

a) Prezenţa unui numeros element alogen evreiesc este sesizabilă în tot intervalul supus analizei noastre. În ciuda unor date statistice, uneori neconcordante, acest element nu a depăşit 5% din totalul general al populaţiei României. În acelaşi timp, trebuie subliniat faptul că majoritatea covârşitoare a evreilor s-au stabilit în Moldova, în special în judeţele nordice ale acesteia, de unde ulterior au migrat spre toate marile centre urbane şi comerciale ale ţării. O altă caracteristică a populaţiei evreieşti ar fi gradul mare de urbanizare, circa 80%, acesta în condiţiile prohibirii prin lege a stabilirii lor în mediul rural. O consecinţă a acestui fapt a fost crearea unor târguri în nordul Moldovei sau invazia literalmente a oraşelor din jumătatea superioară a acestei provincii. O altă trăsătură de ordin demografic ar fi sporul natural constant pozitiv al acestei populaţii şi prezenţa masivă a evreilor askenazi spre deosebire de sefarzi, puţin numeroşi, care s-au aşezat mai ales în sudul ţării şi au fost mai uşor asimilabili;

b) Populaţia evreiască a crescut masiv prin intermediul imigrărilor succesive din zonele învecinate, care adăposteau marea majoritate a evreilor din întreaga lume. În Vechiul Regat, raportul evreilor la mia de locuitori a ajuns până la 45, plasând astfel ţara noastră pe locul doi în lume din acest punct de vedere. Din această perspectivă, statul român a încercat, prin măsuri legislative şi administrative, stoparea acestui fenomen, precum şi îngrădirea drepturilor publice, în special politice şi economice, ale acestor alogeni, dar măsurile au fost de cele mai multe ori formale şi ineficiente datorită corupţiei funcţionarilor săi şi a presiunilor constante din exterior. Valul migratoriu spre America din anii 1899-1903, continuat şi mai apoi, nu a avut la origine doar politica statului român, ci, mai ales, puternica criză economică din acei ani şi a fost o realitate pentru mai toate ţările din spaţiul central-est european. Numărul total al evreilor care au emigrat în aceasta perioadă din România nu a depăşit 60-70 000;

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

c) În viaţa economică a ţării, evreii au fost un element dinamic şi activ, care s-a interpus, în general, între proprietarii de pământ (moşieri) şi ţărani, formând o burghezie, mai bine zis, o "clasă de mijloc" *sui generis* alogenă puternică şi puţin supusă fenomenului asimilării şi aculturaţiei, concurând astfel burghezia română, care şi-a văzut periclitate interesele şi aspiraţiile. Aşa cum observa printre alţii şi Traian Bratu: "Între guvernanţii români şi populaţiunea rurală românească este intercalată o burghezie în majoritate neromânească"[80]. Din această realitate s-a născut, după părerea noastră, şi antisemitismul de la noi, adesea virulent invocat, care a avut o puternică componentă economică. Aşa cum mărturisea marele om politic P. P. Carp, care nu poate fi acuzat de antisemitism niciodată, "antisemitismul nostru nu este decât o formă de teamă care ne este inspirată de capitalurile şi industria străinilor"[81]. Este cert şi uşor de dovedit statistic că evreii au deţinut o pondere foarte importantă în raport cu proporţia lor în totalul populaţiei în activităţile industriale, meşteşugăreşti, comerciale şi financiare. Pe de altă parte, ei şi-au exercitat influenţa şi în domeniul agriculturii, prin intermediul sistemului arendăşeşc - în special în Moldova - şi prin intermediul controlului capitalului din agricultură şi mediul rural. O serie de meserii şi îndeletniciri au fost eminamente evreieşti în societatea noastră, lucru ce a blocat evoluţia autohtonilor în aceste direcţii. O altă constatare care se impune este prezenţa masivă a evreilor în rândurile meseriilor liberale, în general, aducătoare de prestigiu şi profituri în această epocă. De asemeni, evreii au fost printre primii care au organizat şi înfiinţat societăţi.pe acţiuni în România;

d) În ceea ce priveşte viaţa culturală, evreii au fost deosebit de activi în mai toate domeniile acesteia. Sunt sesizabile două mari curente de gândire în această perioadă. Un prim curent pornea de la a invoca drepturi politice pentru evreii din România în virtutea unei îndelungate coabitări şi utilităţii acestei populaţii în spectrul social românesc, prezentând în acest sens şi soarta coreligionarilor din alte ţări şi interpretând în propria favoare obligaţiile asumate pe plan internaţional de România. Un alt curent, la fel de puternic, milita pentru sionism - formă specifică a naţionalismului - şi nu întâmplător primele colonii moderne din Palestina au la origine evrei din România, după cum şi una din primele conferinţe sioniste din lume s-a organizat la Focşani în 1882[82]. Aceste curente s-au oglindit în opera tuturor scriitorilor şi publiciştilor evrei din epocă, dar şi în numeroasele publicaţii evreieşti apărute în toată această perioadă în România;

e) Factorii politici şi instituţionali, opinia publică românească, au reacţionat firesc în faţa elementului evreiesc în acord cu spiritul vremii (Zeitgeist) şi cu realităţile specifice societăţii noastre. Ni se par, în acest sens, exagerate aprecierile unor autori care acuză poporul român de un antisemitism feroce extrapolând realităţile occidentale, unde evreii au fost întâi asimilaţi şi aculturaţi şi abia apoi au primit drepturi politice[83], realităţilor româneşti. Un rol important în crearea acestui curent de opinie care a răzbătut până în contemporaneitate a revenit organizaţiilor internaţionale evreieşti - foarte active şi incisive în toată această perioadă - precum şi unor evrei din România care au ţinut trează atenţia opiniei publice mondiale asupra lor şi a core-

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ligionarilor, de multe ori prin supralicitarea obstrucţiilor şi primejdiilor cărora urmau să le facă faţă. Pe de altă parte, măsurile legislative şi administrative adoptate de statul român au căutat să favorizeze dezvoltarea elementului naţional, aşa cum era şi firesc în această epocă, naţionalismul românesc întâlnindu-se pe poziţii antagoniste cu efortul de creare a unei identităţi naţionale evreieşti, de unde şi diversele manifestări cu caracter antisemit din epocă;

f) Evreii au fost un partener activ în societatea română modernă, au contribuit la procesul modernizării generale, au determinat prin atitudinea şi poziţia lor reacţii în cadrul societăţii româneşti de cele mai diverse intensităţi şi orientări, au reprezentat, în fine, o componentă importantă în structura demografică, economică şi culturală a societăţii noastre în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi la începutul secolului XX.

1 Vezi, de exemplu, J. Mayall, *Nationalism and International Society*, Cambridge University Press, 1990, cap. III, p. 35-50 sau J. G. Kellas, *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, MacMillan, London, 1991, cap. X, p. 146-159.

2 A. D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell, Oxford, 1991, p. 129.

3 Gh. Platon, *Cuvânt înainte*, în L. Benjamin, M. Spielmann, S. Stanciu (ed.), *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol. II, Partea a II-a, Editura Hasefer, Bucureşti, p. XIII.

4 Conceptul de *social change* (schimbare socială) a fost iniţiat şi aplicat în istoriografie de J. M. Roberts, Arthur Maverick, Bernard Waites, Clive Emsley, Iann Donachie, ş.a. şi se doreşte a fi o modalitate nouă de a explora şi prezenta realităţile trecutului pornind de la zece obiective specifice care pot demonstra modul în care evoluează dinamic societatea. Aceste obiective sunt: geografia socială, teoria şi performanţa economică, structura socială, coeziunea naţională, reformismul social şi politica bunăstării generale, condiţiile materiale, obiceiuri şi comportamente, femeia şi familia, cultura populară şi cea înaltă, instituţiile şi valorile politice. Acest concept este folosit cu predilecţie în istoriografia anglo-saxonă contemporană, dorindu-se un răspuns la "Şcoala Analelor" şi direcţia iniţiată de aceasta în istoriografia franceză şi mondială mai apoi.

5 Johan Huizinga, *Patriotisme et Nationalisme*, Paris, 1940.

6 Vezi, în acest sens, aprecierile făcute de Sabin Manuilă în *Prefaţă* (p. 3-5) în Dr. Leonida Colescu, *Analiza rezultatelor recensământului general al populaţiei României din 1899*, Institutul Central de Statistică, Bucureşti, 1944; Ecaterina Negruţi, *Situaţia demografică a Moldovei în secolul al XIX-lea*, în RdI, Tom 34, Nr. 2, 1981, p. 243-259; Dr. I. Felix, *Despre mişcarea populaţiunii României*, Bucureşti, 1880, p. 2-3, etc.

7 Cf. *Dreptate - Chestia evreilor din România de un grup de evrei pământeni*, Bucureşti, 1910, p. 17.

8 Leonida Colescu, *op.cit.*, p. 82.

9 D. Berindei, E. Oprescu, V. Stan, *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, vol. I (1859-1861), Bucureşti, 1989, p. 231.

10 Radu Rosetti (Verax), *La Roumanie et les Juifs*, Bucureşti, 1903, p. 54.

11 Vezi, de exemplu, cifrele invocate de L. Rotman, *Social and Economic Structures of the Jewish population of Romania in the Last Part of the 19th Century*, in RJS, vol. I, Spring 1987, 1, p. 15 care trimite la recensământul din 1899 fără ca aceste cifre să se regăsească în cuprinsul acestuia. Autorul diminuează numărul total al locuitorilor (5 912 520 faţă de 5 956 690) şi obţine o proporţie de 4,6% evrei faţă de cât indică L. Colescu adică 4,5%.

12 Ecaterina Negruţi, *op.cit.*, *loc. cit.*, p. 245.

13 L. Colescu, *op.cit.*, cap. X, "Populaţiunea după religiune", p. 82-83.

14 *Dreptate- Chestia evreilor...*, Bucureşti, 1910, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

15 L. Colescu, *Raport cu privire la datele statistice pe 1908*, seria II Nr. 4, Bucureşti, 1909, p. 131.
16 Institutul Central de Statistică (ed.), *Recensământul general al populaţiei României din 29 decembrie 1930*, vol. I, "... Sex, stare civilă, grupe de vârstă, gospodării, infirmităţi, populaţie flotantă", Bucureşti, 1938. Aceleaşi date oferă *Encyclopedia Judaica*, Ierusalim, f.a., vol. XIV (RED-SL), art. "România", p. 397.
17 Sunt unii autori precum C. G. Rommenhoeller, *La Grande Roumanie*, Edit. Martinus Nighoff, Haga, 1926, p. 70, care indică chiar 900 000 de evrei în România. Oricum cifra este exagerată având în vedere că la recensământul din 1930 erau 728 115 evrei.
18 Vezi Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier 1919-1945*, Edit. Humanitas, Bucureşti, 1993, p. 61 şi H. Prost, *Destinul de la Roumanie*, Paris, 1954, lafont, p. 7.
19 Dr. Arthur Ruppin, *Die Juden der Gegenwart. Eine sozialwissenschaftliche Studie*, Judischer Verlag, Köln und Leipzig, 1911, p. 27-28.
20 Dr. L. Colescu, *Recensământul* ..., Bucureşti, 1944, p. 84.
21 G. Benger, *La Roumanie en 1900*, Paris, 1900, p. 2.
22 Dr. L. Colescu, *Recensământul* ..., Bucureşti, 1944, p. 84.
23 *Ibidem*, p. 84.
24 *Ibidem*, p. 85.
25 *Ibidem*, p. 85.
26 Liviu Rotman, *op.cit., loc. cit.*, p. 15.
27 Arthur Ruppin, *Les Juifs dans le mode moderne*, Paris, Payot, 1934, p. 15.
28 Vezi şi L. Rotman, *Mental and Cultural Structures of Romanian Jews at the Turn of the Century*, în SHVUT, 16, 1993, Tel Aviv University, p. 151.
29 *Ibidem*, p. 151.
30 *Din lucrările statistice a Moldovei*, cap. II, "Populaţiunea pe 1859 şi 1860", Iaşi, 1862, p. 189.
31 Dr. L. Colescu, *Recensământul* ..., p. LVI.
32 Ecaterina Negruţi, *op.cit., loc. cit.*, p. 253.
33 Vezi Arthur Ruppin, *Les Juifs* ..., p. 42-43.
34 Vezi, C. Colescu Vartic, *La population de religion mosaique en Roumanie*, Bucureşti, 1915, p. 17.
35 Vezi, de exemplu, Catagrafia din Moldova de la 1845 care înregistra 8 530 de meşteri şi calfe practicând 101 meserii.
36 N. P. Arcadian, *Industrializarea României: Studiu evolutiv istoric, economic şi juridic*, ed. a II-a, Bucureşti, 1936, p. 141.
37 V. Axenciuc, I. Tiberian, *Premise economice ale formării statului naţional unitar român*, Bucureşti, 1979, p. 241.
38 *Ibidem*, p. 238.
39 D. P. Marţian, *Analele economice pentru cunoştiinţa părţei muntene din România*, anul III, Nr. 5-8, Trim. I-IV, 1861, p. 6.
40 ASI, Fond Visteria Moldovei, Tr. 1766, op. 2 015, condica nr. 1 584.
41 M. N. Pacu, *Cartea judeţului Covurlui*, Partea I-II, Oraşul Galaţi, Bucureşti, 1891, p. 114-115.
42 Liviu Rotman, *Mental and Cultural* ..., p. 152 şi idem, *Social and Economic*..., p. 16-19.
43 *Fraternitatea*, IV, 1 oct. 1881, p. 3.
44 Avram Rosen, *The Contributionof the jews to the Industrial Developement and Modernization of Romania 1900-1938: The Case of Bucharest*, în SHVUT, 16, 1993, Tel Aviv University, p. 238.
45 ASB, Tribunalul de comerţ şi industrie Ilfov. Înregistrări firme, 1884, p. 37.
46 ASI, Fond Camera de Comerţ şi Industrie, dosar 9, 1884, f. 110.
47 Liviu Rotman, *Social and Economic* ... p. 16.
48 *Ibidem*, p. 16.
49 Gh. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, Bucureşti, 1930, p.350.
50 *Anuarul catalog al industriilor metalurgice şi miniere din România*, Bucureşti, 1939, p. 21.
51 *Ancheta industrială din anii 1901-1902*, vol. I, *Industria mare*, Bucureşti, 1904.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

52 Avram Rosen, *op.cit., loc.cit.*, p. 237.
53 Traian Bratu, *Politica naţională faţă de minorităţi. Note şi observaţiuni*, Edit. Cultura Naţională, Bucureşti, f.a., p. 21.
54 *Ancheta industrială, Partea I, Industria Mare, Desiderate şi observaţiuni asupra stării economice a industriei naţionale. Extrase din memoriile marilor industriaşi*, Bucureşti, 1904, passim.
55 Liviu Rotman, *The Social and Economic Structure of the Jewish population of Romania in the Later part of the 19th Century (II)*, in RJS, vol. I, Winter 1987, Nr. 2, p. 19.
56 *Ibidem*, p. 20-23.
57 Vezi, în acest sens, C. Alimănişteanu, *Necesitatea de a se încuraja de către statul român anumite industrii*, Bucureşti, 1904.
58 Avram Rosen, *op.cit., loc. cit.*, p. 240.
59 *Ancheta industrială*, Partea I, *Industria Mare, Deziderate ...*, p. 61.
60 Vezi, Th. C. Aslan, *Studiu asupra monopolurilor în România*, Ediţiunea Academiei Române, Bucureşti, 1906.
61 Liviu Rotman, *The Social and Economic ... (II)*, p. 29.
62 ASI, Fond Visteria Moldovei, tr. 1768, op. 2018, Condica Nr. 1549.
63 Andre Bellessort, *La Roumanie contemporaine*, Paris, 1905, p. 202.
64 Liviu Rotman, *The Social and Economic ...(II)*, p. 24-25.
65 *Ibidem*, p. 24-25.
66 G. Bogdan Duică, *Românii şi Ovreii*, Bucureşti, 1913, p. 223; Vezi şi *Encyclopaedia Judaica, op. vol.* şi *art. cit.*, p. 398.
67 Liviu Rotman, *The Social and Economic ... (II)*, p. 25.
68 *Ibidem*, p. 26.
69 V. Liveanu, *Relaţiile agrare din vechea Românie*, în "Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România 1908-1921", Bucureşti, 1967, p. 83.
70 Mihai D. Sturdza, *Junimea societate secretă*, în "Ethos", Paris, I, 1973, p. 95.
71 Philip G. Eidelberg, *The Great Rumanian Peasant Revolt of 1907.-Origins of a Modern Jacquerie*, Leiden, 1974, p. 36.
72 Vezi, H. L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, Yale University Press, London, Oxford University Press, 1951, p. 38; Mircea Iosa şi Traian Lungu, *Viaţa politică în România 1899-1910*, Bucureşti, 1977, p. 28 şi 159.
73 Liviu Rotman, *The Social and Economic ... (II)*, p. 26.
74 *Ibidem*, p. 26.
75 *Ibidem*, p. 26.
76 Vezi, în acest sens, o bogată enumerare în J. Pineles, *Istoria evreilor din cele mai vechi timpuri până la Declaraţia Balfour*, Iaşi, *Viaţa Românească*, 1928, p. 362-364, şi G. Bogdan Duică, *op.cit.*, p. 194-195.
77 J. Pinles, *op.cit.*, p. 364.
78 *Ibidem*, p. 364.
79 Nicolae Iorga, *Istoria evreilor în ţările noastre*, Bucureşti, 1913, p. 204-205.
80 Traian Bratu, *op.cit.*, p. 23.
81 Andre Bellessort, *op.cit.*, p. 222.
82 Vezi, Carol Iancu, *Aux sources de l'Etat d'Israel: La Conference sioniste de Focşani (1882) en Roumanie*, p. 217-218; idem, *op. cit.*, p. 39-40.
83 James Parkes, *The Emergence of the Jewish Problem 1878-1939*, Oxford University Press, London, New York, Toronto, cap. IV, 1946, p. 91-104.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ANEXA I

Populaţia României în perioada 1859-1916

Anul	Numărul locuitorilor
1859 -1860 (Recesământ)	3 864 848[1]
1884	4 648 123[2]
1889	5 038 342
1894	5 406 249
1899 (Recesământ)	5 956 690
1904	6 490 024
1909	6 864 991
1912 (Recesământ)	7 160 682
1915	7 897 311
1919	14 669 841[3]

Notă: Datele statistice au fost preluate din L. Colescu, *Analiza rezultatelor recesământului general al populaţiei României din 1899*, Bucureşti, 1944 şi Institutul Central de Statistică, *Bréviare statistique de la Roumanie*, Bucureşti, 1940.

1 România cu Basarabia de Sud
2 România cu Dobrogea
3 România Mare

ANEXA II

Populaţia evreiască în România în perioada 1859-1919

Anul	Numărul locuitorilor evrei
1859-1860 (Recesământ)	134 168
1878 (estimare)	180 000 - 200 000[1]
1899 (Recesământ)	266 652
1900	261 000
1908	269 000
1912 (Recesământ)	239 967
1916	260 000 -280 000[2]

1 şi 2.Cifrele sunt estimative lipsind date statistice concrete. Ele au fost calculate de autor făcând o medie între referinţele istoriografice şi datele accesibile.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ANEXA III

Proporţia locuitorilor evrei la mia de locuitori în câteva ţări europene

Ţara	Data recesământului	Numărul locuitorilor evrei	Proporţia la 1 000 de locuitori
Anglia	1901	120 000	3
Austria	1900	1 225 000	46,8
Belgia	1900	4 000	0,6
Bulgaria	1900	33 633	9
Danemarca	1901	3 476	1,4
Elveţia	1900	12 551	3,9
Franţa	1900	100 000	2,6
Germania	1900	586 833	10,4
Italia	1901	35 617	1,7
Norvegia	1900	642	0,3
Olanda	1899	103 988	24
Rusia	1897	5 189 401	40,6
ROMÂNIA	1899	266 652	45
Serbia	1895	5 100	2,2
Suedia	1900	3 500	0,3
Ungaria	1900	851 378	44,2

După: Dr. Leonida Colescu, *Analiza rezultatelor recesământului general al populaţiei României din 1899*, Institutul Central de Statistică, Bucureşti, 1944, p.88-89.

ANEXA IV

Emigraţia din centrul şi estul Europei după naţionalitate în perioada 1850-1914

Naţionalitate	Minimul numărului populaţiei emigrate (milioane)	Populaţia totală la 1900 (milioane)	Emigranţi în procente din populaţia totală
Evrei	1,6	7,5	21
Slovaci	0,4	2,0	20
Croaţi	0,5	2,5	20
Germani din Rusia	0,3	1,8	17
Sloveni	0,2	1,25	16
Lituanieni	0,22	1,7	13

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Polonezi	1,8	15	12
Cehi	0,5	6,5	7,7
Greci	0,3	4,0	7,5
Finlandezi	0,15	2,1	7
Ruteni	0,2	4,0	5
Sîrbi	0,15	4,0	3,7
Maghiari	0,25	10,0	2,5
Letoni	0,03	1,45	2,1
Români	0,15	9,0	1,7
Bulgari	0,04	4,0	1,0
Ucrainieni	0,2	23,0	0,9
Bieloruşi	0,05	6,0	0,8
Ruşi	0,06	56,0	0,1
Germani din Imperiul Habsburg	0,01	12,0	0,08
Total	7,11	173,8	Media 4,1

După: Raymond Pearson, *National Minorities in Eastern Europe 1848-1945*, M, 1983, Milton Keynes, p.97.

ANEXA V

Mişcarea populaţiei oraşului Iaşi după sporul natural în perioada 1866-1908

Perioada	Raportul naşteri/decese ptr, creştini şi alte religii afară de cea mozaică	Raportul naşteri/decese pentru israeliţi
1866-1875	6 093	2 940
1876-1903	6 461	13 381
1904-1908	685	1 393
Total	13 239	17 664

După: A. C. Cuza, *Despre poporaţie. Statistica, teoria, practica ei. Studiu economic-politic*, Bucureşti, 1929, p.545.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ANEXA V A

Grafic prezentând situaţia oraşului Iaşi din punct de vedere etnic în anii 1848, respectiv 1898

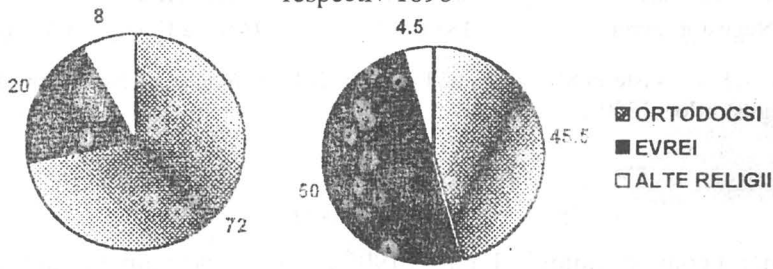

După: A. C. Cuza, *op. cit.*, p.546. Grafic realizat de N. A. Bogdan, şeful serviciului statistic al oraşului Iaşi

ANEXA VI

Negustori evrei în oraşul Iaşi la 1860

Despărţirea I 277 negustori evrei din care:	7 clasa I
	30 clasa a II-a
	240 clasa a III-a
Despărţirea a II-a 572 negustori evrei din care:	11 clasa I
	56 clasa a II-a
	505 clasa a III-a
Despărţirea a III-a 840 negustori evrei din care:	28 clasa I
	85 clasa a II-a
	727 clasa a III-a
Despărţirea a IV-a 1 660 negustori evrei din care:	52 clasa I
	137 clasa a II-a
	1 471 clasa a III-a
Despărţirea a V-a 2 547 negustori evrei din care:	116 clasa I
	137 clasa a II-a
	2 186 clasa a III-a
Despărţirea a VI-a 2 998 negustori evrei din care:	133 clasa I
	293 clasa a II-a
	2 572 clasa a III-a

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Negustori în total

Negustori pământeni	18 (cl. I)	56 (cl. a II-a)	395 (cl. a III-a)
Negustori supuşi străini	82 (cl. I)	105 (cl. a II-a)	348 (cl. a III-a)
Negustori evrei	133 (cl. I)	293 (cl. a II-a)	3 315 (cl. a III-a)

Sursa: ASI, Fond Visteria Moldovei, tr. 1768, op. 2018, condica nr. 1549, "Oraşul Iaşi. Tabla negustorilor. 1860".

ANEXA VII

Numărul comercianţilor la 1 aprilie 1905 în unele judeţe din nordul Moldovei

Judeţul	Nr. total al comercianţilor din care:	Români	Evrei	Străini
Botoşani	3246	734	2 359	171
Dorohoi	3010	691	2 227	92
Suceava	1909	539	1 269	101
Total	8183	1964	5 855	364

După: A. C. Cuza, *op. cit.*, p.558

ANEXA VIII

Numărul elevilor înscrişi în învăţământul primar public în anul şcolar 1906-1907

Şcoli primare rurale:				Şcoli primare urbane:			
Ortodocşi	Catolici	Israeliţi	Alte confesiuni	Ortodocşi	Catolici	Israeliţi	Alte confesiuni
428 453	6 102	1 765	2 489	70 365	1 050	3 809	598

ANEXA VIII A

Numărul elevilor înscrişi în învăţământul privat primar şi secundar în 1906/1907 comparativ cu 1895/1886

Înscrişi în 1895/1896	Înscrişi în 1906/1907
Total: 19.232	Total: 19.232
din care israeliţi:	din care israeliţi:
curs primar: 9.376	curs primar: 9.376
curs secundar: 590	curs secundar: 590
total:9.966	total:9.966

Sursa: *Dreptate - Chestia evreilor din România de un grup de evrei pământeni*, Bucureşti, 1910, p.47.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

IONAS AURELIAN RUS

THE ROOTS AND EARLY DEVELOPMENT OF "MOLDOVAN"-ROMANIAN NATIONALISM IN BESSARABIA (1900-1917)

Bessarabia, the historical province between the Prut and Dniester rivers. is undoubtedly one of the most mysterious and underresearched areas in the former Russian Empire (or Eastern Europe). The issue of Moldovan/Romanian nationalism is undoubtedly more interesting and controversial than most topics connected with Bessarabia. In this paper, I will try to evaluate, almost exclusively on the basis of secondary sources, the nature and strength of the Moldovan national movement before the Bolshevik Revolution in the fall of 1917. How nationalistic were the masses? How much mass support did the nationalist movement get, and from whom? What was the nature, and what were the divisions of the national movement? How much Moldovan-Romanian nationalism was "Moldovan", and how much was "Romanian"? How should one place Moldovan nationalism in relation to the agrarian question and the Russian Revolutions of 1905-1907 and 1917 ? What were the strong points and pitfalls of the various historiographical and sociological treatments of the problem ? How does Moldovan reality fit in the framework of a number of studies on nationalism, and Russia during that particular period of time ?

A study of Moldovan national consciousness is necessary for understanding Bessarabia. Outside the former Soviet Union, it has been almost generally accepted by Romanians and by Western experts that Moldavians are not ethnically distinct from Romanians. This is no longer denied by most post-Soviet authors, and especially by Moldovan historians. The Bessarabian Moldovan idiom, Moldovan, diverges from standard Romanian only in terms of differences of dialect and accent. However, if one uses Walter Feldman's terminological framework, there is, and there has been throughout history, a very large population of Romanian nationality with a Moldovan "nationality consciousness"[1].

Overall, Romanian scholarship has argued that historically all ethnic Romanians (including the Bessarabian Moldovans) have thought of themselves as Romanians. Soviet sources have argued that the process of the formation of the Moldovan nation was ended in the late 19th century. The truth is, of course, more complicated. Since at least the 13th to 15th centuries, in the principality of Moldova, in addition to a

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol",
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Romanian identity shared by a minority of the population, including (but not only) members of the aristocratic and intellectual elites, there was a Moldovan identity shared by most people, who thought that they were part of the "Moldovan people"[2]. Historically, many individuals seem to have shared both identities. Each one of them had different degrees of salience (and meaning) in comparison with the other one for different groups of people[3]. During the period of Russian rule in Bessarabia, which lasted from 1812 to 1917, the survival of the Moldovan identity was caused by traditionalism, plus the isolation, backwardness, repressive character and Russification policies of the Tsarist Empire.

In any case, according to the most prominent conservative Russian Bessarabian landlord, politician and anti-Romanian activist, A.W.Krupensky, probably developed in 1917-1918 or before that, 48.2% of Bessarabia's population was "Moldovan" and 21% "Romanian"[4]. Of course, the percentages are not wholly accurate because the Moldovans-Romanians, officially counted as "Moldovans" represented 47.6% of the province's population according to the Russian census of 1897. Even adjusting for Russification, the Moldovans represented, according to the research of a Soviet scholar, only 52.1% of Bessarabia's population[5]. In any case, Krupensky's estimate that most Moldovan-Romanians of Bessarabia thought of themselves as "Moldovans" at the beginning of the twentieth century is accurate and corroborated by various Romanian estimates.

The Moldavian-Romanian nationalist movement (a term which refers to networks and groups of Moldovan-Romanians, some of whom had a predominantly "Romanian", and some of whom had a "Moldovan", identity and nationalism) was initially very weak. It did not involve the peasant masses (who formed more than 90% of the Moldovan population) for a long period of time. This was the situation between 1812 (the year when Russia annexed Bessarabia, mostly from Moldova, and the south-eastern and extreme northern parts, from the Ottoman Empire) and around 1900. It was so partly because of the repressive Russification of the church, school and administration, and the end of the use of Moldovan for any public functions. Perhaps even more importantly, it happened this way because of the pre-political, pre-activist frame of mind of the serf peasants and their descendants, and, to a lesser extent, of the other non-noble sections of the population. This mentality did not start to slowly wither away until the beginning of the twentieth century[6]. Up to the last decade of the nineteenth century, the only politically-minded and politically-activized group was the landed aristocracy[7].

Demographics also played a role. A Soviet scholar, V. Zelenchuk, shows on the basis of Russian archival data, that in 1817, Moldovans formed 78.2% of the population of the province, 58.2% in 1835, and in 1858, 51% (or 54.9%, if one includes Russified Moldovans, in 1859) of all the Bessarabians[8]. In other words, the proportion of Moldovans was lower than most official Russian imperial estimates, and the Romanian sources which used these numbers, alleged. The demographic change is explained by the colonization of the province (especially up to the 1860's)

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

with, or other forms of immigration into the province of, Russians, Ukrainians, Germans, Bulgarians, Gagauzi, Jews, etc., as well as by the Russification of Moldovans.

The Moldovan national movement in the nineteenth century has been dealt with only in Romanian sources. Throughout the nineteenth century, some members of the Moldovan aristocracy very much desired, and sometimes agitated for, a number of things. They demanded the greater use of the Moldovan (as opposed to Russian) language in the public sphere, for political autonomy for Bessarabia and, in the case of some isolated individuals throughout the period - for union with the other Romanian-inhabited areas in a Romanian national state[9]. In 1862-1867, the nationally-minded sections of the Moldovan nobility united in a loosely-structured, small "Party of the Moldovan Boyars"[10]. In the repressive conditions of the Russian empire and with the banishing of the Moldovan language from education and the church which started in the 1860's and 1870's, nationalism switched from being both political and cultural to being only cultural. National organizations disappeared.

There is a universal consensus that many Moldovan nobles and city people became completely or partly Russified, even before the 1860's. Nevertheless, the view of a number of Romanian and Western scholars, including the Romanian nationalist historian and politician Ion Nistor, that most Moldovan nobles had switched to using Russian as their mother tongue, is false. According to various Romanian and Western scholarly works, the nobility of Moldovan descent represented 28.6%, 29.5% or 34.7% of the Bessarabian nobility[11]. Seymour Becker's study on the Russian nobility shows that 22% of all the Bessarabian nobles used "Moldovan" as their native language[12]. Most Bessarabian nobles used Russian as their mother-tongue, but 63-77% of those of Moldovan descent (or even more) were Moldovan-speaking. It would be more fair to say that most Moldovan nobles believed that Russian should be used in public affairs, and Moldovan in family, colloquial and local discussions.

Russification did not make any significant inroads into the great mass of the Moldovans because of the latter's peasant traditionalism and inertia, and even more saliently, medieval-style ethnic identity, pride and xenophobia. Historians such as Ion Nistor note some examples of this. For example, during the 1860's there were a few unsuccessful petitions signed by peasants who de facto demanded that the switch from Moldovan to the Russian language in teaching in the village schools, which was taking place during that decade, be reversed. The petitioners also demanded more Moldovan-language schools[13]. However, the only form of widespread militant fight against Russification during the nineteenth century was the smuggling (and reading) of Romanian books, but even this was an informal grass-roots rather than organized effort, which, of course, involved only a small minority of the population.

A number of ethnic Romanian scholars, including Andrei Popovici and myself, have argued that the Russification process failed, and that this compelled the Russian authorities to make a few concessions[14]. This was undoubtedly partially true, but a Romanian sociological study by D. Dogaru of the village of Napadeni, a village of

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

formerly free peasants of mostly aristocratic descent, who were classed by the Russian authorities as small nobles, presents a somewhat different picture. These people were always Romanian-speaking, but at least the peasant- nobles believed that knowledg of Russian made one a "distinguished" man[15]. Although this phenomenon has not been noted by historians, it is clear that a minority of the Moldovans took Russian-style first and second-name forms (e.g. "Nikolai Ivanovich" instead of the Moldovan "Nicolae Ion") or Russian nicknames~abbreviations such as "Vania"[16].

Many students learned very little in the Russian schools because of their lack of knowledge of the Russian language. The use of Russian in education also accounts for why fewer rural Moldovans went to school, which explains why, according to Keith Hitchins, the number of village schools in Bessarabia plummeted from 400 (with 7,000 students) in the mid-1860's, to only 23 in 1880[17]. Whatever literacy existed among the Moldovans was often only in the Moldovan language, and, as C.U.Clark notes, the Russian authorities found it necessary to print "emergency" information about epidemics, plant diseases, etc., in Moldovan all throughout the Russian period[18]. The Russian authorities felt compelled to permit Moldovan to be used again in church activities in 1900[19].

The national movement emerged in 1898, 1901, 1903 or 1905 (according to the chronologies of Ion Nistor, Alexandru Boldur, Keith Hitchins[20], etc.). I would argue that Hitchins' definition of a national movement is more restrictive than the others. His conceptualization of "a Moldovan national political movement, or even a political party", which "did not exist before 1905"[21] does not include the underground small, but modern, nationalistic group of Bessarabian Moldovan students in the Ukraine, and even in Bessarabia, before 1905. During the 1905-1907 Russian Revolution, many (though, because of passivity, not most) Moldovans clearly demonstrated their opposition to Russification, and their desire for cultural and territorial autonomy. Even more peasants showed that they wanted more land from the mostly city-living absentee landowners, who happened to be overwhelmingly Russian or Russified.

The various Moldovan nationalist currents which were emerging during the 1905-1907 revolution were not united, as Nistor notes. The "Moldavian Cultural Society", a continuation of noble nationalism, demanded the end of Russification, and teaching in Moldovan. The nationalism of this group was, as one can see from its program and activities, cultural rather than political.

The Democratic Moldovan Party, founded by the lawyer Emanuel Gavrilita and which included, as Alexandru Boldur and some newer research show, mostly current or former students of the Theological Seminary of Kishinev (Chişinău), the provincial capital. Iurie Colesnic argues (I think convincingly in view of the few dozen cases of important activists whose lives are discussed in his work and other sources) that these young people of rural origin, mostly the sons of priests and deacons, absorbed in the villages, as children, a Moldovan ethnic consciousness[22]. However, I believe that they absorbed an activistic frame of mind, which allowed them to act on their beliefs, not from the villages, but from more modern realities and forces. This group included

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

numerous people with an emerging "Romanian" national consciousness[23]. It obtained the support of a number of priests, teachers, other intellectuals, and peasants, especially younger ones. It demanded education in Moldovan, land reform, Bessarabian autonomy, universal suffrage and the creation of a cooperative movement[24]. The leadership and activists of the group were, like their Ukrainian counterparts, mostly Social Revolutionaries in sympathies according to Alexandru Boldur.

The program of this nationalist group, more than that of the aristocratic nationalists, is consistent with Miroslav Hroch's model of the fight of the nationally-activized population in "small nations" (even though the Bessarabian Moldovans do not fit perfectly in the category of "small nations" under "foreign" rule as described by Hroch). He believes that these nationalistic movements fought for "equal rights, national language and culture, for a share in economic prosperity, for social liberation and political autonomy", which is certainly true of the Moldovan movement[25].

For a time, the Russian authorities allowed the publishing of various Moldovan newspapers (including one in Latin characters, as in Romania). They also permitted the introduction of teaching in Romanian at the theological seminary, and at a high school in the provincial capital of Kishinev(Chişinău in Romanian)[26]. In 1905, a church congress decided that Moldovan could again be used for preaching in the villages, after a formal interdiction of such practices for a few decades. But after that, during the period of reaction that started in 1906-1908, the authorities tried to minimize the open manifestations of Moldovan nationalism and to roll back some of these Moldovan gains.

It is rather clear, as I have argued elsewhere, that the politicized Moldovan national movement of 1905-1907 was still rather weak[27]. It was not able to get its members elected to the Russian Duma (parliament). In 1905-1907, some grievances were expressed through meetings and mass petitions to the Tsar for land and national linguistic rights (like the ones convened in a few localities). Nevertheless, in numerous, possibly most, villages, the people were not concerned with things beyond the village level, as the study by the Romanian interwar sociologist T. Al. Ştirbu of the village of Valenii would seem to indicate[28]. Therefore, no activity in favor of Moldovan nationalism or the Moldovan language took place during the period of Russian rule in them.

Only a minority of the agrarian discontent was channeled towards the national movement, which was demanding land reform. Most rural discontent manifested itself in spontaneous agrarian unrest. The non-nationalistic character of the agrarian strife would seem to indicate that most peasants found their Moldovan identity relevant only in terms of language, traditions and culture, not in the political and social arenas.

The aristocratic cultural nationalists were opposed to land reform. So, as the Romanian historian Ion Nistor emphasizes, the Moldovan nobles made common front with Russian conservative forces, apparently driven by their class interests. This would indicate that social and political factors were more important in shaping their

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

attitudes than their nationalism, which was in any case cultural rather than political-autonomist.

It is not clear whether 1905-1907 represented the "breakthrough" for the national movement. The work of the Romanian interwar historian Alexandru Boldur contains statistical data showing that a small (though, one could argue, increasing) number of non-nationalist Moldovan deputies were elected among the nine Bessarabians sent to the various Dumas. There were no Bessarabian Moldovans in the 1906 first Duma. There was one in the February 1907 second Duma, one in the third Duma of November 1, 1907, and two in the fourth Duma of 1912[29]. It is possible that, even in Russia's system of unequal suffrage, and not altogether free and fair elections, the Moldovan population's electoral choices were increasingly discriminating along the ethnic line.

In 1913, a newspaper which represented a common nationalist front of some nobles, and especially members of the radical group of 1905, including both laymen and priests, appeared. It was called *Cuvânt Moldovenesc (Moldovan Word)*. It was the first Moldovan endeavor in which nobles and non-nobles came together. The nucleus of the Moldovan-Romanian national movement consolidated itself around this newspaper[30].

Nistor argues that in 1905 (and, it would appear, also in 1917), most nationalist activists were not the descendants of serfs, but the educated sons of clergymen, and to a lesser extent, of the old estates of market-town dwellers and free peasants. I would tend to think that his use of class or estate is to some extent misleading because there were comparatively few, if any, nationalists before 1917-1918 who were descended from the old market-town dwellers. Moreover, the students (or former students) of the Kishinev theological seminary were social-revolutionary nationalist activists because of their social position as students or budding intellectuals rather than because of who their parents were.

One observes the comparative lack of importance of the industrial and commercial bourgeoisie and proletariat in national activism. The role of industrialization, which Miroslav Hroch and Ernest Gellner emphasize as a factor in the development of nationalism[31], was totally unimportant in Bessarabia, at least among Moldovans. By 1900, as Edward H. Judge shows in his study of the famous 1903 anti-Jewish pogrom in Kishinev (in which, like in the 1905-1907 pogroms throughout Bessarabia, the participants included Russians, Moldovans, Ukrainians, etc.), commercial and other business positions were occupied overwhelmingly by Jews. They formed more than 80% of the merchants of the province, and three fourths of all the industrialists of the provincial capital, Kishinev[32]. By 1900, there were also very few Moldovan proletarians, bureaucrats, or urban inhabitants in general. At the turn of the century, 37.2% of all urban people were Yiddish-speakers, 24.4% were Russian-speakers, 15.8% spoke Ukrainian, and only 14.2% Moldovan.

Roman Szporluk's category of nations without a modern economy, where nevertheless nationalism is developing in the area of civil society/culture is useful for

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

understanding the case of the Bessarabian Moldovans[33]. One has to agree that the Eastern European pattern postulated by Szporluk, that nationalism first appeared in the area of culture is applicable to the Bessarabian Moldovans, especially in the area of print culture[34]. This is true in terms of "cultural" nationalism, with its "journalistic" connections. The previously-noted evidence shows that his emphasis on the role of schooling (for the "studious youth" which was enrolled in the national movement), newspapers, and (sometimes smuggled) books is to some extent accurate[35]. However, Szporluk, Gellner, Hroch and other analysts (though not Ronald Grigor Suny) tend not to discuss, and to de facto ignore, the existence of ethnic identities, and of pre-modern mass proto nationalisms, among the popular masses since the Middle Ages. These "ethnocentric" realities would transform into genuinely modern nationalism at the time when the masses would later be mobilized or activized, and politicized.

During the first part of World War I. the newspaper *Cuvânt Moldovenesc ("Moldovan Word")* marginally helped the national cause. After the fall of Tsarism on March 12, 1917, the Moldovan nationalist movement reemerged politically in the form of the Moldovan National Party (PNM) on April 3rd. Its party committee and activists included prominent figures from the 1905-1907 generation, and people of various social classes, including peasants. The party's newspaper was *Cuvânt Moldovnesc*, and the party demanded the use of Moldovan in educationr the church and administration, and an autonomous Bessarabia, a mostly Moldovan state or polity.

Although traditional scholarship has presented the PNM as a very popular party, indeed as the party which included most Moldovan nationalists and obtained the support of large numbers of Moldovans, I would argue that this was not the case. One of its weaknesses was the fact that the party was accused of being in favor of union with Romania by Russocentric anti-autonomist, mostly non-Moldovan revolutionaries. PNM was also accused by groups more leftist than itself (like the Socialist Revolutionaries) of not being radical or revolutionary enough on issues of social reform (especially land reform, that is, the giving of land to the peasants without compensation)[36].

Moldovan nationalism and the option of union with Romania had the support of only a small minority of even the Moldovans according to a Romanian sociologist who investigated the attitudes of the Moldovan soldiers on the Romanian front during the period[37]. For most of them, their community of language with other ethnic Romanians did not have too much significance, and did not indicate a common nationality. The people felt that they were "Moldovans", not "Romanians", and did not find anything unnatural in living under Russian rule[38]. There is universal agreement that many articulate and less articulate Bessarabians, including some Moldovans, were anti-unionist partly because Romania was seen as an undemocratic country ruled by landlords who owned most of the land.

The Soviet of Deputies of the Peasants (SDT), which is still a mysterious group, and which has been largely ignored by Romanian and Western scholarship despite its great importance, was an officially non-partisan group of people originating from

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

various political parties. Its most important activists had been elected by the peasants in the provincial peasant Soviet. These people would eventually put forward an electoral list for the elections for the Russian Constituent Assembly in late 1917. SDT included among its foremost personalities popular and well-known more or less Socialist Revolutionary Moldovan nationalist leaders and activists. SDT was in favor of the restoration of Moldovan Bessarabian autonomy (like in 1812-1828), which explains the conflict between SDT and the SR's. There is widespread scholarly acceptance of the view that land reform was somewhat more important for the party than Moldovan nationalism. In any case, it is an accepted fact that the Bessarabian peasants had seized 2/3 of the arable surface of the landed estates from March 1917 until the end of the year. The desires of the SDT leaders and of its overwhelmingly Moldovan peasant constituents, caused the group to adhere to the program of the National Moldovan Party, including in its demands for Bessarabian autonomy, but with more radical plans for land reform than the PNM.

The SDT was widely regarded as being led mostly by "Moldovan nationalists" (some of whom had a "Romanian" national consciousness) and as being almost a Moldovan peasant party. However, as some recent research done in Moldova shows, unlike the PNM, it was not regarded as, or accused of, being in favor of Bessarabia's union with Romania, despite the past desires for such an union of some of its leaders. It was accused only of having some reactionary nationalist leaders[39]. The mostly false accusations of reactionarism did not stick, and the "reactionary nationalist" SDT leaders were apparently the most popular politicians. The party's calls for Bessarabian autonomy, which were convenient for the Moldovan majority in the province, and were well-received among that native population, were hardly supported by any non-Moldovan descendants of the colonists who settled in Bessarabia during the Tsarist period. This guaranteed that SDT would get very few non-Moldovan votes. Some Ukrainians who had been natives of northern Bessarabia for centuries voted for SDT, but the ethnonational rift between SDT and the SR's cannot be doubted.

After the overthrow of the Tsars, the Moldovan population, or, more exactly, a large part of it, through its political mass mobilization, achieved for itself the national linguistic rights which the national movement was demanding (the use of Moldovan in education and the church, etc.). It was increasingly agitating in favor of autonomy. Elected peasants', teachers' and priests' congresses, cooperative congresses, a number of grass-roots village assemblies, etc., proclaimed their support for not only the use of Moldovan in public functions, but also for Bessarabian autonomy. There was even ethnic friction, which partly explains the creation of the SDT political group. In the first (multiethnic rather than Moldovan) peasant congress, the Moldovans felt insulted by the other ethnic groups, and left the Congress until concessions were made to them in the area of ethnic rights. The PNM activists were also able to make more Moldovans identify themselves as Romanians.

Pro-autonomy rallies, in which thousands of people (mostly soldiers and peasants) participated, took place. On October 20/November 2, 1917, there was a meeting

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

of the Military Committee. This body represented not 300,000 Bessarabian soldiers, as most scholars have believed, but slightly less than 100,000, because each of the 989 delegates to the committee were selected either one delegate by one hundred soldiers, or two by one hundred officers[40]. In fact, the number 300,000 probably refers to the entire adult male population 18 to 60 years old. The body decided that a local parliament or diet, Sfatul Ţării ("The Council of the Country"), should rule an autonomous Bessarabia.

For the elections for the All-Russian Constituent Assembly held in November 1917, we have three published sets of statistics. One set was published by Oliver Radkey in his updated study of the Russian Revolution, which covers a minority of Bessarabia's population on the basis of the calculations of the Soviet historian Afteniuk (who is well known for his polemics against pro-Romanian studies dealing with Bessarabia). Another set includes the partial, detailed results whose accuracy has been proven, and which have been published in *Revista de Istorie a Moldovei* ("Moldovan History Review") by G. Cojocaru. They cover almost two-thirds of Bessarabia's voters, but do not include the votes of the soldiers. There are also allegedly complete results published by the Soviet author G. Ustinov in the interwar period, which seem plausible enough since they tend to be corroborated by the other data. Although Radkey does not indicate the districts for which he has the data, one realizes (after playing with the numbers) that the Moldovan numbers apparently include the districts covered by Radkey's data, plus some new electoral new statistics. However, one cannot be completely sure because of some discrepancies in connection with the numbers, so I will also include Radkey's figures. Finally, I will also include my own calculations in which I will add the military votes to the civilian votes of G. Cojocaru, thereby including all the reliably counted ballots cast in Bessarabia.

According to the Moldovan set of data, between a little over 40% of all adult men and women, or over 60% according to the second Ustinov set, participated in the election[41]. For the districts where the rate of turnout is known, 52.4% of the eligible voters participated in the elections[42].

According to my calculations on the basis of the various sets of data, the National Moldovan Party won 2.2%-2.3% of vote (2.6% according to Radkey's data, and 2.1% according to my numbers). The province's list of the Soviet of Deputies of the Peasants, whose votes were almost exclusively Moldovan, won 36.7% of the reliably counted votes according to the Moldovan historians, 35.3% according to my numbers, one-third of the total according to the Soviet interwar source, and only 27.2% according to Radkey's data. The two predominantly Moldovan parties obtained about 42.5% of all the rural civilian votes tabulated by Cojocaru, and 38.9%, 35.7% and 37.5% of all the votes according to the Moldovan, Soviet, and, respectively, my numbers. The votes for the SDT came from the rural areas where peasant holdings were of particularly small size. The greatest mass land seizures by the peasantry largely coincide territorially with support for the SDT.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

One has to take into account the fact that the Moldovans represented about 52.1% of the population. On the basis of the county by county, and locality-by-locality electoral and ethnic distribution and turnout figures, to the extent to which they are available, it would appear that a clear and undeniable majority of the Moldovan voters cast their ballots for the two autonomist lists. However, less than 1/5 (indeed 1/10) of the urban Moldovan vote went for these two lists.

One-fourth or less of all the Bessarabian civilian Ukrainian voters supported a left-wing nationalist party, the Ukrainian Socialist Party, which won 4% of the vote according to Cojocaru, 4.1% according to my numbers, and 1.7% according to Radkey. The Socialist Revolutionary Party (SR), which was opposed to Bessarabian autonomy, obtained 31.2% of the vote according to Cojocaru, 31.6% if one includes the soldiers' vote, 33.6% according to Radkey, and 38.2% according to the Soviet source. The SR obtained numerous ethnic minority votes (the bulk of its support), particularly from southern Bessarabia. A substantial minority of Moldovan votes seems to have gone to the SR according to Radkey[43]. The National Jewish Party obtained 10-10.6% (11.3% according to Radkey, 10.2% according to me) of the total number of votes, at least 90% of the members of the Jewish ethnoreligious group. The Constitutional Democrats obtained 4.5% of the votes according to the Moldovan source and my numbers, and 6.5% according to Radkey[44].

The closest thing to a Bolshevik electoral list were the Internationalist Socialists (SI), which included Bolsheviks and Mensheviks. The SI were for this reason generally branded as Bolsheviks by a part of the press, and by Radkey. The SI list obtained 6.9% according to Cojocaru, 8.2% according to me, 10.1% according to Radkey and more than 15% of all votes of the "workers and peasants" of Bessarabia according to the unproven and improbable allegations made by Soviet sources published after World War II[45]. The Bolshevik votes were overwhelmingly non-Moldovan, with a strong Ukrainian overrepresentation.

According to the partial detailed results, the SI (Bolsheviks) were popular among the soldiers who voted in military polling places. They obtained 41% of all the military votes, which represented 39.8% of the SI-Bolshevik votes in those districts. In addition, many soldiers who voted SR (41.4%) were in favor of the SR agrarian policy, but took the radical Bolshevik position that there should be an immediate peace in the war against the Central Powers[46]. These Left SR and Bolshevik soldiers, and their comrades who were leaving the Romanian front and passing through Bessarabia, especially after the October 25/November 7, 1917, Communist takeover in St. Petersburg (Petrograd), were almost exclusively neither Bessarabians nor Moldovans, but from the Russian heartland, and secondarily, from the Ukraine. This explains why only 2% of the soldiers in Bessarabia voted for SDT and PNM[47].

Overall, Bessarabia elected five deputies from SDT, 5 SR's, one Kadet, one Jewish National Electoral Committee candidate, and an Internationalist-Bolshevik[48]. All the SDT deputies were Moldovans, and the other deputies included 5 or 6 Russians and 2 or 3 Jews (including 1 or 2 SR's).

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

The history of Bessarabia from November 1917, with which I have dealt with elsewhere, does not concern us in this paper, except to the extent to which a synopsis might help put some things in perspective[49]. The deputies from Sfatul Ţării (more than 70% of whom were Moldovans), were elected, mostly indirectly, by about half of the Bessarabian population. The emergence of Sfatul Ţării on November 21/December 2, 1917 inaugurated the beginning of Bessarabia's separation from Russia. Sovereignty was declared. When "the right time" (January 5-13/18- 26, 1918) came, most of the soldiers, whose political opinions I have discussed above, supported the attempted Bolshevik coup against Sfatul Ţării. The Romanian troops called in by the diet defeated the Bolsheviks in January 1918, after which, for a number of reasons, Sfatul Ţării voted for independence (January 24/February 6, 1918) unanimously, and later for union with Romania (March 27/April 9, 1918). At that time 86 members voted for union, 3 against, 3 abstained, and 13 were absent.

The evidence from both primary (including archival) and secondary sources clearly supports the view that from the 1923-1924 on, and probably from 1918, until 1940, half (between 1938 and 1940) or more (before 1938) of the Bessarabians were pro- Romanian. The rest was divided between the pro-Soviet population and a slightly smaller group of "neutral" people. The available evidence suggests that most Moldovan historians have found my arguments persuasive[50]. It is also clear that most Moldovan-Romanian voters were clearly definite and conscious supporters of Romanian nationalism by the late 1930's.

It has already been shown that the period up to 1917 presents a Moldovan-Romanian nationality that was a nationality in itself, aware of its identity. But it was not necessarily also "for itself", if one adapts Szporluk's terminology[51]. The nation becomes "for itself" when its members support nationalist demands, hopes, options, fears, desires, etc. This did not happen to most Moldovans until 1917, when, during the Russian Revolution, they showed this in a fashion which was undeniable from the electoral point of view. Most of those Moldovans who had a choice between more than one candidate from their ethnic group, chose nationalists over non-nationalists, and the SDT over the PNM. These choices were consistent with their mentality. Most Moldovans were clearly ethnically-minded and proto-nationalistic (or, more exactly, in a state of transition from proto-nationalism to nationalism). However, I would hesitate to call most of those who lived in 1917 Moldovan and/or Romanian "modern nationalists".

It is hard to place the Moldovans in the framework of Ronald Grigor Suny's models of national ("vertical") and class ("horizontal") integration during the Russian Revolution. The Moldovans, unlike the Belorussians, Lithuanians and Azerbaijanis, did have a national consciousness[52]. Moldovan ethnic consciousness was older and more universally widespread than the Ukrainian one, even though, obviously, the Moldovan population was more inert and more illiterate[53]. Suny argues that most Ukrainian peasants voted for Ukrainian parties because they preferred people of their own kind over foreigners rather than because of nationalism[54]. In any case, the

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Ukrainian SR's and other Ukrainian parties were simply national offshoots of Russian parties with the same names. This applied to many other parties of other non-Russian nationalities (Finns, Georgians, Estonians, Latvians, etc.), but did not apply to the Bessarabian Moldovans[55]. The Moldovans had the SDT and the PNM, which were not offshoots of any Russian party. These groups were two genuinely Bessarabian major parties in every sense of the word despite the former, or current, SR connections of many Moldovan nationalists. The Moldovans were also different from the Armenians because the latter had only one real option, the Armenian Revolutionary Federation (Dashnaksutiun), but similar because that Armenian group, like the SDT, was a group including people of various political ideas.

The issue of vertical, as opposed to horizontal, integration is difficult and, in some sense, somewhat dialectical and irrelevant for the Bessarabian Moldovan case. For the voters of the SDT, that is, for most Moldovan peasants, class or land was more important than Moldovan nationalism. However, they refused to vote for horizontal integration across the national line, by not voting for the SR's, Bolsheviks, Kadets, Mensheviks, etc. Instead, they preferred a Bessarabian solution to the agrarian problem, and for a moderately, but unambiguously, nationalistic program. We are dealing with oblique integration.

I would argue that the Moldovans should be treated as an ethnic group different from most other peoples in Russia. Moldovan-Russian nationalism was definitely as much central or southeastern European as similar to other nationalisms in the Russian Empire. A large majority of the Moldovan nationalists were educated in seminaries, and were religious and parochial or provincial-minded. Moreover, there was the pan-Romanian aspect. Many key Moldovan nationalists, including the PNM activists, and some of the SDT leaders of SR origin, had been more connected to Romania through their university education, through what they read and wrote, and through their friends and mentors, even before the war. The program of the Moldovan National Party of 1917 was written by a Transylvanian Romanian, Onisifor Ghibu, who wanted to "channel" the Moldovans out of all-Russian and Social Revolutionary orientations, and largely succeeded in doing that for most intellectuals and activists[56]. The SDT accepted the PNM program with few changes and additions. Moldovans, to the extent to which they had cared about all-Russian currents before, retreated into provincialism. Being interested in Bessarabian autonomy within Russia, and in Bessarabian rather than in all-Russian politics by November 1917, the Moldovans elected to the Constituent Assembly simply did not leave Bessarabia to go there[57]. Most Moldovans started not to care about new Russian ideas and politics before they started to separate from Russia. The switch to the Latin alphabet was intimately connected with this, because it represented a change in orientations.

In this paper I have dealt with how the Moldovan national movement appeared and became a mass phenomenon. During the period from roughly 1900 until 1917, most Moldovans had proto-nationalistic views, but passivity was dominant before 1917. Nationalism and national mobilization increased through the activization of the

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

masses rather than through the imposition of an ethnic consciousness by the elites, or by turning 'peasants into Moldovans/Romanians". The "old" and weak national movement, pre-modern and aristocratic before around 1900, can be said to have given way to the modern national movement of "commoners", especially intellectuals, which emerged around 1905. Even this movement was rather weak before the Russian Revolution of 1917. A large majority of the Moldovan-speaking people felt that they were ethnic "Moldovans" rather than "Romanians' throughout the period, with the percentage of the latter increasing over time. During the year 1917, most Moldovan voters came to support the Moldovan-Romanian national movement which was in favor of giving the land to the peasants, and was fighting for national rights, and especially provincial autonomy. The agrarian current, which was visibly stronger than the national one, and distinct from it in 1905-1907, was merged with the national current through "oblique integration". One might be surprised that most Moldovans voted for autonomist platforms in the elections of 1917 if he would look at literacy and other "development" statistics and at the weakness of the Moldovan national movement; it is clear that the strength of pre-existing proto-nationalism is the key in the process of determining the growth of the national movement.

1 Walter Feldman, "The Theoretical Basis For the Definition of Moldavian Nationality", in Ralph S. Clem (ed.). *The Soviet West Interplay Between Nationality and Social Organization*, (New York; Praeger Publishers, 1975), p. 47-48.

2 See, for example, Vlad Georgescu, *The Romanians*, (Columbus; Ohio State University Press, 1991), p. 15-16, 18, 41- 42, 67, 70-71, Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, (Bucureşti; Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1973), p. 298-299, 337-341, etc., *Cronica Ghiculeştilor*, (Bucureşti; Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1965), and Radu Popescu, *Istoriile Domnilor Ţării Româneşti*, (Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1963), Ionas Rus, "Românii şi Minoritarii în Basarabia Interbelică", în *Revista de Istorie a Moldovei*, (Chişinău; Ştiinţa, 1994), no. 1 (17), January-March 1994, p. 29-30, and Ionas Aurelian Rus, *Self-Determination Moldovan-Romanian Nationalism and Nationality Conflict in Bessarabia. 1900-1940*, Henry Rutgers Thesis, History and Political Science Departments, April 1995, p. 9-11, and passim.

3 See Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 298-299, 337-341, 365-367, Mihai Canciovici, *Domnitori români în legende*, (Editura Sport-Turism, 1984), and Octav Păun and Silviu Angelescu, *Legende populare româneşti*, (Bucureşti; Editura Albatros, 1983) and my two works cited above.

4 A.W.Kroupensky, *Bessarabie*, (Paris, 1920), cited in Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *1940. Drama românilor dintre Prut şi Nistru*, (Bucureşti; Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1992), p. 145.

5 Michael Bruchis, *The USSR_Language and Realities-Nations, Leaders, and Scholars*, (Boulder, Colorado; East European Monographs, 1988), p. 276-278.

6 Consult, among others, Prince Serge Dimitriyevich Urussov, *Memoirs of a Russian Governor*, (London; Harper and Brothers Publishers, 1908), and Grigore Constantinescu, "Din vremuri ţariste", in Iurie Colesnic, *Basarabia necunoscută*, (Chişinău; Universitas, 1993), p. 35-36.

7 Consult Prince Serge Dimitriyevich Urussov, and Iurie Colesnic, *Basarabia nenunoscută*, (Chişinău; Universitas, 1993), p. 35-36, 250.

8 Michael Bruchis, *The USSR Language and Realties- Nations Leaders, and Scholars*, p. 276-278.

9 See Stefan Ciobanu, *Basarabia: populaţia, istoria, cultura*, (Chişinău; Ştiinţa, 1992), p. 47-60. Also consult Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, (Bucureşti; Humanitas, 1991) and Alexandru V. Boldur, *Istoria Basarabiei*, (Bucureşti; Editura Victor Frunză, 1992), p. 454-455.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

10 See Stefan Ciobanu, p. 58-60, 95-97 and Boldur. p. 395-398. Also consult Ion Nistor.
11 See Alexandru V. Boldur, p. 538, Ifor L. Evans, *The Agrarian Revolution in Roumania*, (Cambridge; Cambridge University Press, 1924), p. 171, Charles Upson Clark, *Bessarabia: Russia and Roumania on the Black Sea*, (New York; Dodd, Mead & Company, 1927), p. 111.
12 The data are from Seymour Becker, *Nobility and Privilege in Late Imperial Russia*, (Dekalb, Illinois; Northern Illinois University Press, 1985), p. 185.
13 See Ion Nistor, passim.
14 See Andrei Popovici, *The Political Status of Bessarabia*, (Washington, D.C.; School of Foreign Service, Georgetown University, 1931), and Ionas Rus, "Românii şi minoritarii în Basarabia interbelică".
15 Dumitru Dogaru, "Napadenii, un sat de mazili din Codru", in *Sociologie Românească*, Year 2, no. 7-8, July-August, 1937, p. 297.
16 *Ibid.*
17 Keith Hitchins, *Rumania. 1866-1947*, (Oxford; Clarendon Press, 1994), p. 245.
18 Charles Upson Clark, *Bessarabia*, p.80-81.
19 Andrei Popovici, p. 105-106.
20 See Ion Nistor, passim., Alexandru Boldur, passim., and Keith Hitchins, p. 249.
21 Keith Hitchins, p. 249
22 Iurie Colesnic, p. 250.
23 R. W. Seton-Watson, *A History of the Romanians*, (Archon, 1962), p. 563.
24 Andrei Popovici, p. 113, 116-117.
25 Miroslav Hroch, "How Much Does Nation Formation Depend on Nationalism ?" in *East European Politics and Societies*, (University of California Press), vol. 4, No. 1, p. 109-113.
26 Hugh Seton-Watson, *The Decline of Imperial Russia*, (New York; Frederick A. Praeger Publishers, 196p), p. 235.
27 See Ionas Rus, *Românii şi minoritarii în Basarabia interbelică*, p. 30-31.
28 T. Al. Ştirbu, "Vălenii de lîngă Prut", in Sociologie Românească, Year 3, October-December 1938, p. 521.
29 Alexandru V. Boldur, p. 377-378.
30 See Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieţii în Basarabia revoluţionară (1917-1918)*, (Chişinău; Editura Universitas, 1992), Alexandru V. Boldur, and Iurie Colesnic, etc.
31 See, for example, Miroslav Hroch, p. 106 and Ernest Gellner, *"The Dramatis Personae of History"*, *East European Politics and Sovieties*, (University of California Press), vol. 4, No. 1, 126-127, 131.
32 Edward H. Judge, *Easter In Kishinev: Anatomy of a Pogrom*, (New York; New York University Press, 1992), p. 26.
33 Roman Szporluk, "In Search of the Drama of History: or, National Roads to Modernity", in *East European Politics and Societies*, (University of California Press), vol. 4, no. 1, p. 141-144, 146.
34 *Ibid.*, p. 141-143.
35 See *Ibid.*, p. 146.
36 Gheorghe Cojocaru, "Cu privire la problema Adunării Constituante în Basarabia în anul 1917", part 1, in "Revista de Istorie a Moldovei", (Chişinău; Ştiinţa, 1991), no. 2(6) for 1991 (April-June).
37 Dumitru Dogaru, p. 297.
38 *Ibid*em.
39 Gheorghe Cojocaru, "Cu privire la problema Adunării Constituante în Basarabia în anul 1917", part 2, in *Revista de Istorie a Moldovei*, (Chişinău; Ştiinţa, 1991), no. 3 (7) for 1991 (April-June), p. 18.
40 Wim P. Van Meurs, *The Bessarabian Question in Communist Historiography: Nationalist and Communist Politics and History Writing*, (Columbia University Press; East European Monographs, 1994), p. 59.
41 Oliver H. Radkey, *Russia Goes to the Polls: The Election to the All Russian Constituent Assembly, 1917*, (Ithaca; Cornell University Press, 1900), p. 107-108, 153-158.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

42 Gheorghe Cojocaru, "Cu privire la problema Adunării Constituante în Basarabia în anul 1917", part 2, p. 10-15 and passim.
43 Oliver H. Radkey, p. 151,160.
44 Gheorghe Cojocaru, "Cu privire la problema Adunării Constituante în Basarabia în anul 1917", part 2, p. 14-15, and Oliver Radkey, p. 151, 160.
45 Gheorghe Cojocaru, "Cu privire la problema Adunării Constituante în Basarabia în anul 1917", part 2, p. 14-15, 17.
46 Gheorghe Cojocaru, "Cu privire la problema Adunării Constituante în Basarabia în anul 1917", part.1.
47 *Ibid.*
48 Gheorghe Cojocaru, "Cu privire la problema Adunării Constituante în Basarabia în anul 1917", part 2, p. 15.
49 For more details and information, consult Ionas Rus, "Românii şi minoritarii în Basarabia interbelică", and Ionas Aurelian Rus, *Self-Determination. Moldovan-Romanian Nationalism and Nationality Conflict in Bessarabia, 1900-1940.*
50 See the response of the editorial board of *Revista de Istorie a Moldovei* to my article, in *Revista de Istorie a Moldovei*, (Chişinău; Ştiinţa, 1994), no.1(17), January-March 1994, p. 29, 37.
51 Roman Szporluk, p. 136.
52 Ronald Grigor Suny, *The Revenge of the Past: National, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union*, (Stanford, California; Stanford University Press, 1993), p.30.
53 Oliver H. Radkey, p. 108.
54 Ronald Grigor Suny, p. 48.
55 Oliver H. Radkey, p. 160.
56 Consult Onisifor Ghibu.
57 Gheorghe Cojocaru, "Cu privire la problema Adunării Constituante în Basarabia în anul 1917", part 2, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

GHEORGHE CLIVETI

UN CAPITOL APARTE AL DOCUMENTARISTICII MODERNE: EDITAREA "MARILOR COLECŢII DE TRATATE INTERNAŢIONALE" (SECOLELE XVII-XVIII)

Prin conţinutul şi forma lor, *tratatele* pot fi considerate cele mai vii şi concise expresii ale evoluţiei relaţiilor internaţionale - fie şi numai la nivelul politico-diplomatic al acestora din urmă. Surse principale ale dreptului internaţional, tratatele au exprimat, în decursul istoriei, ceea ce diplomaţii obişnuiesc a înţelege prin "cadrul juridic al raporturilor dintre state". Ca acte contractuale, angajante, tratatele au rezultat din necesitatea soluţionării unor probleme sau situaţii complexe, decurgând de aici consecinţe dintre cele mai serioase asupra evoluţiei societăţii. Nu întâmplător, pe seama responsabilităţilor încheierii tratatelor au fost formulate, de contemporani sau în posteritate, comentarii cu mult mai controversate şi uneori chiar mai aspre decât în privinţa responsabilităţilor acţiunilor războinice. Şi aceasta, desigur, nu din cauză că în viaţa societăţii s-ar fi resimţit într-o mai mică măsură impactul războaielor decât cel al tratatelor. Războaiele au reprezentat, se ştie, fapte istorice dintre cele mai grave[1], însă responsabilităţile pe care le-au presupus nu au avut cum, de multe ori, să fie strict nominalizate ("personalizate"), ele fiind stabilite îndeosebi din perspectiva largă a "judecăţii istoriei", a acelei istorii în care Hegel vedea un "tribunal universal" (die Weltgeschichte ist das Weltgericht !), şi au "căzut", de regulă, în contul celor învinşi (Vae victis!). În schimb, responsabilităţile încheierii actelor politico-diplomatice (tratate, convenţii etc.) au putut fi supuse unor comentarii sau evaluări cu trimiteri directe la instituţii sau persoane. Şi nu la orice fel de persoane, ci la acelea care, întruchipând ori delegându-li-se o anumită autoritate (monarhică, prezidenţială, guvernamentală, ministerială etc.) le-a revenit rolul negocierii, contractării şi sancţionării unor acte ce angajau statele în calitatea lor de subiecte de drept internaţional. Prin urmare, dincolo de responsabilităţile de ordin moral şi religios - faţă de raţiuni superioare ca divinitatea, "pacea generală", posteritatea etc. - semnarea tratatelor a implicat responsabilităţi concrete şi imediate, şi nu doar pentru persoanele şi instituţiile ce le-au contractat sau ratificat, ci, în ultimă instanţă, pentru colectivităţile umane din cadrul statelor angajate de respectivele acte politico-diplomatice[2]. Pornind de la o atare realitate, ne putem explica de ce, cu prilejul ratificării sau al îndeplinirii obligaţiilor contractuale, a fost necesar să se recurgă la încercări de justificare a

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol",
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

tratatelor semnate. Or, încercările de justificare ar fi greu să ni le imaginăm fără "darea în vileag" a ceea ce se urmărea a fi justificat.

Desigur, am putea invoca, pe lângă "justificarea semnării şi a ratificării", alte mobiluri care au condus la *publicarea* unor acte de valoarea tratatelor internaţionale. În primul rând, trebuie să avem în vedere mobilurile decelabile în "orizontul cunoaşterii istoriei" şi care, beneficiind de detaşarea permisă de trecerea timpului, sunt dictate de tentaţia reconstituirii obiective şi a explicării faptelor trecutului. Pentru istoric, tratatele, ca şi alte acte diplomatice, reprezintă *documente* a căror *publicare* s-ar fi cuvenit să respecte întotdeauna şi oriunde regulile proprii *editării izvoarelor istoriei*. Numai că, tot pentru istoric poate să apară limpede faptul că publicarea tratatelor s-a făcut după norme şi în forme diferite de la o epocă la alta. Este un fapt de care istoricul trebuie să ţină seama pentru a reuşi să "ajungă" la semnificaţiile reale şi profunde ale celor relatate de documentul autentic, acea fereastră retrospectivă spre ceea ce Lucien Febvre denumea "l'histoire vivante"[3]. Poate tocmai de aceea orice tentativă de determinare a accepţiunii acordurilor dintre state (nu doar la valoarea de document) a implicat şi continuă să implice cu necesitate incursiuni, fie şi foarte succinte, în zarea devenirii respectivelor *acorduri* până la a căpăta "condiţia lor clasică" (în formă şi conţinut) de *tratate internaţionale*, condiţie regăsibilă din plin sub incidenţa căutării deliberate a inserării acestora în "marile colecţii" a căror editare s-a constituit, fără îndoială, într-unul din cele mai spectaculoase fapte intelectuale din secolele XVII şi XVIII.

Prima atestare scrisă a unui "acord între state" pare să fi rămas cea referitoare la "frontiera" dintre oraşele-regat Lagaş şi Umma, în mileniul III î.Hr. (atestare cuprinsă de o stelă cu caractere cuneiforme, descoperită în Chaldeea). Încheiat prin medierea regelui din Kiş şi prin invocarea divinităţii, "acordul" menţionat a implicat "jurământul solemn" depus de contractanţi (prima mărturie istorică despre principiul îndeplinirii cu "bună-credinţă" a actelor contractate între state, principiu cunoscut în literatura de specialitate sub denumirea de *pacta sunt servanda*). Şi ca un lucru interesant aici, din text reiese că acelaşi "acord", cel mai vechi, a fost "expus" spre cunoştinţa locuitorilor[4]. Primul "tratat publicat şi păstrat integral" pare să fie însă, după opinia specialiştilor, cel încheiat la 1296 î.Hr. de Ramses al II-lea (faraonul Egiptului) şi Hattusill al III-lea (regele hitiţilor), "tratat" al cărui text ne este redat de "un înscris în hieroglife egiptene pe peretele meridional al hipostilului templului lui Amon, la Karnak"[5]. Fără a mai enumera şi alte exemple de "tratate străvechi" (din Egipt, China, India etc.), credem că se cuvine să reţinem că de caracterul sacru al încheierii acestora (prin invocarea divinităţii, în prezenţa "martorilor") a fost legată şi "anunţarea publică" ("publicarea") actelor respective. Şi tot în legătură cu ceremonia sacră a încheierii lor, "tratatele" au fost aduse spre cunoştinţa publicului la vechii greci şi la romani. La greci, jurământul sacru (spondai) era depus în *agora*, fie de toţi locuitorii liberi, fie numai de magistraţii sau de conducătorii cetăţii. Chiar în Iliada, este descris un acord între greci şi troieni, în prima zi de bătălie, acord întărit de jurămintele solemne ale lui Agamemnon şi Priam. La romani, "tratatele" urmau, de

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

regulă, "o procedură rituală cu jurăminte, sacrificii şi imprecaţii ale Fetialilor"[6]. Titus Livius, relatând despre un "tratat" încheiat de romani cu albanii, aminteşte cum, pentru întărirea acestuia, s-a recurs la o ceremonie, în care un membru al Colegiului Fetialilor, atins pe creştet cu un mănunchi de verbină culeasă de pe Capitoliu, devenea investit cu dignitatea de *Pater patratus* (padrare - a întări un act, a ratifica), el depunând în numele Romei jurământul solemn, ce se termina cu invocarea lui Jupiter, cu aruncarea unei pietre (gest ce semnifica pedeapsa cu exilul în cazul nerespectării "tratatului") şi cu sacrificarea unui porc[7]. Alături de ceremonialul sacru al actului încheierii, s-au derulat însă şi alte ocurenţe ale aducerii "tratatelor" la cunoştinţa locuitorilor greci şi romani. După ce în "tratatele" din Grecia antică erau incluse clauze referitoare la "arbitraj" sau "clauza compromisorie", ce permitea interpretarea acordurilor încheiate (cum a făcut-o Tucidide cu "tratatul de pace pe 30 de ani", între Sparta şi Atena, din 445 î.Hr.), la romani aveau loc proceduri ce trimiteau la actul *ratificării*, aşa cum putem să înţelegem din refuzul Republicii de a recunoaşte "tratatul" umilitor încheiat de consulul Postumius după înfrângerea suferită în bătălia cu samniţii din defileul Caudium, unde s-a petrecut şi celebrul episod al "furcilor caudine" (321 î.Hr.)[8]. Aşadar, pentru greci, dar mai ales pentru romani - fondatorii principiilor şi normelor de drept - tratatele însemnau acte contractuale, încheiate nu doar sub auspiciile divinului, ci în numele şi pe baza unei concepţii juridice închegate. O astfel de concepţie permitea (re)interpretări ale tratatelor, acestea putând deveni obiecte ale dezbaterilor publice (în speţă ale dezbaterilor din Senatul roman).

"Tradiţia romană" şi ideea creştină s-au înscris, cum bine se ştie, între fundamentele principale ale organizării instituţionale a statelor medievale. Alte fundamente au ţinut de însuşi specificul fiinţei statale şi al societăţii medievale, considerate atât din perspectiva trăsăturilor generale cât şi din cea a particularităţilor zonale ori regionale. Organizarea instituţională se dispunea în funcţie de fenomenul puterii[9], ce rezida, de drept şi de fapt, în autoritatea monarhică. Era autoritatea în care rezida şi suveranitatea, voinţa capului încoronat, ca "uns al lui Dumnezeu pe pământ", reprezentând şi sursa primordială a legii în stat. Dat fiind că şi politica externă "se ordona" în funcţie de autoritatea monarhică, documentele diplomatice, între care şi "tratatele", şi-au păstrat, pentru cea mai mare parte a Evului Mediu, caracterul de "acte secrete de cancelarie". Prezentate, în împrejurări excepţionale, forurilor consultative (Stări generale, Diete, Sfaturi etc.) "tratatele" nu au prea fost făcute publice până în secolul XVI. Începuturilor afirmării "dreptului modern al ginţilor" (fundamentat, în secolele XVI-XVII, prin contribuţiile unor "nume" rămase celebre, ca Jean Bodin, Alberico Gentili, Hugo Grotius, Samuel Puffendorf)[10], drept în virtutea căruia statele urmau să intre "en proprietairs" în raporturi, le-a corespuns extinderea, la aproape toate organismele statale suverane europene[11], a practicii diplomaţiei permanente. Toate acestea, coroborate cu audienţa crescândă a principiului "raţiunii de stat" şi, nu mai puţin important, cu răspândirea tiparului în circumstanţe noi, sub incidenţa cărora a putut demara publicarea tratatelor internaţionale.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Ce-i drept, au fost publicate (tipărite) şi înainte de 1500 unele (foarte puţine) acte relative la relaţiile internaţionale. Primele dintre astfel de documente, care au fost date publicităţii prin intermediul tiparului, par să fi fost Bulele Papale *In apostolicae sedis specula* şi *Cum nos hodie* (1461)[12]. Am mai putea enumera, apoi, Tratatul de la Arras (semnat de Ludovic al XI-lea, regele Franţei, şi de Maximilian de Austria la 23 decembrie 1482 şi tipărit în aprilie 1483), Tratatul de la Picquigny (încheiat de acelaşi Ludovic al XI-lea şi de Eduard al IV-lea, regele Angliei, în 1475 şi publicat la 1485-1486), concordatul din 1448 între Împărat şi Papă (tipărit la Strasbourg, în 1513). Spre finele secolului următor frecvenţa tipăririi tratatelor a crescut simţitor (menţionăm, între altele, "capitulaţiile" Imperiului Otoman cu Franţa, publicate la Paris, în 1570; tratatul dintre Franţa şi Savoia din 1569, publicat la 1597 etc.); ajungându-se chiar la întocmirea primelor "colecţii" de acte internaţionale. Una dintre acestea din urmă, publicată de Jean Tillet în 1577 (*Recueil des guerres et des traités de paix, de trêve, d'alliance d'entre les Rois de France et d'Angleterre depuis Philippe I-er, Roi de France, jusqu'à Henri II*, Paris), a reprezentat, în fapt, "un sumar al tratatelor", încât ea nu apare înscrisă între "colecţiile" propriu-zise de tratate. Alte "colecţii" au cuprins, în general, acte publice (*acta publica*), nu numai tratate sau alte documente cu caracter politico-diplomatic. Dintre astfel de "colecţii", merită să fie amintită cea a lui Melchior Goldast (*Imperatorum regnum et electorum S.R.I. statuta et rescripta a Carlo M. ad Carolum V et a Carolo V ad Rudolphum II*, 3 vol., Frankfurt, 1607) sau cea a lui Vittorio Siri (*Mercurio overo historia de'correnti tempi*, cu referinţă la anii 1635-55, publ. în 15 vol., între 1644 şi 1682), ca şi celebra "cronică" *Theatrum Europaeum... vom Jahr Christi 1617 biss auff das Jahr 1629 exclus...* (21 vol., Erben in Frankfurt, 1535-1738).

Prima colecţie veritabilă de tratate este considerată cea a lui Jean Jacques Chifflet (*Recueil des traittez de paix, trêves et neutralité entre les couronnes d'Espagne et de France*, Antwerp, 1643) şi care cuprinde tratatele negociate "de regalităţile franceză şi spaniolă" între anii 1526 şi 1611. Colecţia lui Chifflet prezintă însă o deosebită importanţă şi din cauză că în legătură cu ea putem evidenţia şi alte raţiuni principale, pe lângă cele menţionate mai sus, care au dus, în secolul XVII la sporirea frecvenţei publicării tratatelor internaţionale. Colecţia respectivă a fost întocmită pentru a servi plenipotenţiarilor Spaniei la negocierile franco-spaniole de la Münster. După cum se poate constata, Războiul de 30 de ani şi negocierile ce au premers sau consfinţit încheierea Păcii din Westphalia (1648) au ocazionat confruntări şi dezbateri în legătură cu relaţiile dintre state, mai exact în privinţa principiilor şi normelor de drept pe care acestea să fie aşezate. Pacea din Westphalia a consacrat, cum bine este cunoscut, primatul "raţiunii de stat" în raport cu principiul monarhic. Ea a reprezentat momentul de deschidere pentru o nouă epocă în istoria relaţiilor internaţionale, caracterizată prin emergenţa aşa-numitului "sistem de state". Pentru unii istorici, Pacea din 1648 ar fi ocazionat "naşterea concertului european"[13], în accepţiunea de "solidaritate" a marilor puteri în numele "intereselor generale". În realitate, actele politico-diplomatice ce au consfinţit pacea amintită au avut meritul incontestabil de a consacra

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

noua calitate în care statele le-au încheiat. Din acele acte nu reiese însă limpede angajamentul părţilor semnatare de a acţiona, pe viitor, "de concert", în scopul asigurării a ceea ce s-a semnat. Cât despre "concertarea" semnatarilor în scopul identificării şi înlăturării unor acte şi acţiuni prejudicioase "ordinei europene", despre aşa ceva nici nu a putut fi vorba cu prilejul păcii ce a pus capăt Războiului de 30 de ani. Acea pace a dat o nouă organizare Germaniei şi a pus capăt tendinţelor de realizare a "imperiului universal" sub sceptrul Habsburgilor. Prima "ordine europeană", contractată de marile puteri, va fi aceea fondată pe tratatele din 1815, iar angajamentul formal al semnatarilor (prin Tratatul de la Paris, 20 noiembrie 1815) de a supraveghea prin "conferinţe periodice" la menţinerea ei va însemna punctul de plecare al "concertului european" în "versiunea sa consacrată"[14]. În fond, "sistemul de state" de după 1648 a avut drept axiomă "echilibrul (balanţa) de forţe pe plan european", ceea ce nu echivala cu "ordinea europeană", o noţiune cu mult mai complexă.

Oricum, Pacea din 1648 a însemnat un moment de demarcaţie pentru evoluţia relaţiilor internaţionale, fapt înţeles încă "din epocă". Atât la nivelul oamenilor de stat şi al diplomaţilor cât şi la cel al cercurilor de afaceri sau de intelectuali devenea tot mai limpede că pentru viaţa internaţională începea"un timp nou", ce se cerea să fie cât mai bine evaluate. A fost firesc, de aceea, ca negocierile şi încheierea păcii amintite să aibă loc pe fondul unei "curiozităţi publice" ce reclama cunoaşterea actelor internaţionale. Ca o expresie a tonusului unei atare "curiozităţi", unii *editori privaţi* au căutat să publice textul proiectului de tratat de la Osnabrück din iulie 1648, înainte ca acesta să fie semnat, împreună cu Tratatul de la Munster din 24 octombrie acelaşi an. În noul context, "Colecţia Chifflet" a trebuit să fie adusă "la zi", ea incluzând alte tratate, până la Pacea din Pirinei (1659). O altă colecţie, cuprinzând acordurile internaţionale încheiate de Ludovic al XIII-lea între anii 1628 şi 1644, a fost publicată la 1650, iar puţin mai târziu, în 1644, a văzut lumina tiparului, la Amsterdam, un *Recueil des traictés de confédération et d'aliance, entre la Couronne de France et les Princes et Estats estrangers depuis l'an M.DC.XXI jusques à prezent...* ("recueil" al cărui titlu păstra, cum se vede, unele arhaisme ale limbii franceze). Un loc aparte în "istoria colecţiilor" l-a deţinut cea a lui Christoph Peller (*Theatrum pacis, hoc est: Tractatum atque instrumentorum praecipuorum ad anno inde MDCXLVII ad MDCLX usque in Europa initorum et conclusorum collectio*, Numberg, 1663-85) publicaţie care, deşi compusă numai din şaptezeci de documente, a fost, datorită provenienţei diverse a acestora, considerată drep "prima colecţie generală de tratate"[15]. Era făcut astfel încă un pas spre editarea "marilor colecţii" din secolele XVII-XVIII.

Faptul că publicarea actelor internaţionale s-a aflat "în vogă" în respectivele secole îşi are, desigur, explicaţiile sale. El a corespuns, în fond, căutărilor de "atestare", pe baza informaţiilor documentare, a realităţii că relaţiile internaţionale tindeau să se aşeze, tot mai evident, pe principiile şi normele "dreptului modern al ginţilor". Ceea ce Hugo Grotius fundamentase teoretic cu al său *De jure belli ac pacis*, apărut la 1625, se cerea să fie confirmat, amendat sau dezvoltat pe temeiul studierii principalelor izvoare ale dreptului internaţional: *tratatele*. Iar "responsabilitatea" studierii şi-au

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

asumat-o, dintru început, exponenţi ai aşa-numitei "şcoli istorico-juridice erudite", care, urmând să se detaşeze de înfrumuseţările filosofico-literare ale epocii umaniste"[16], şi-au făcut, din publicarea şi comentarea surselor documentare, o preocupare de predilecţie. Spiritele "erudite" erau animate de o veritabilă "religie a documentului", mai ales a aceluia istoric-juridic, de natură să releveze "orizonturile politicii noi" - ştiinţă devenită "la modă", cum aprecia, "în epocă", Jacques Bernard, cel care a conceput şi realizat publicarea uneia dintre "marile colecţii" de tratate internaţionale (*le Grand Recueil*). "Erudiţii", anunţând deja "epopeea enciclopedismului" din secolul XVIII, se aflau totuşi departe de a-şi fi însuşit metodologia unui *pozitivism excesiv*, ce va atinge "faza clasică" abia spre finele veacului XIX. Pentru "erudiţi", cultul documentului exprima înclinaţia lor spre desfăşurări intelectuale "pe orizontală", ceea ce permitea întrucâtva atenuarea ştiutelor inconveniente presupuse de angajarea lor în susţinerea unui dublu demers: ştiinţific şi politic. Se regăsea, în toate acestea, o anumită atitudine, cu rădăcini adânci în mentalitatea medievală, atitudine ce reclama în cazul cărturarului o "înnobilare" conferită nu doar de "ştiinţa de carte", ci şi de "rangul politico-social". Iar un domeniu propice încununării unui efort intelectual în conexiune directă cu asigurarea unui "rang înalt" în societate a putut fi şi cel al publicării (sub forma "colecţiilor") tratatelor internaţionale. Chiar dacă nu au putut avea o atât de imediată "eficienţă" ca cea cunoscută de activitatea "legiştilor" sau de cea a cărturarilor şi artiştilor "de curte", publicarea şi comentarea unor surse documentare de felul tratatelor internaţionale s-au dovedit în măsură să asigure oportunităţi certe acelora ce au dorit şi au fost în stare să devină "nume". Având în vedere că de editarea "colecţiilor" de tratate internaţionale erau direct interesaţi suveranii şi miniştrii lor, nu apare cu nimic surprinzătoare practicarea până şi a unui soi de "mercenariat intelectual", serviciile specialiştilor "de notorietate" costând destul de mult. Specialiştilor în materie de drept şi tratate internaţionale li se putea, desigur, recunoaşte "autonomia profesională", altfel spus, libertatea iniţiatului în conceperea "colecţiilor", însă actul publicării acestora din urmă nu prea avea cum să survină fără o sancţionare oficială. Se impunea astfel o regulă ce va dăinui, dincolo de excepţiile reprezentate de "colecţiile private", până în zilele noastre, ştiut fiind că editarea "colecţiilor" de tratate internaţionale sau de documente diplomatice continuă să se producă mai curând sub patronaj oficial - exercitat de ministere de externe şi chiar de interne sau de departamente de stat - decât sub cel al instituţiilor academice.

Între factorii politic şi ştiinţific şi-au făcut loc, deseori, divergenţe serioase, decurgând, între altele, din unghiurile diferite din care era înţeleasă finalitatea editării tratatelor internaţionale şi a celorlalte tipuri de documente cuprinse de categoria *acta publica*. Din unghiul politicii, aplecată funciar spre licitarea sau justificarea unor acţiuni, era dorită ocolirea unor documente "compromiţătoare", generatoare de polemici aprinse, în vreme ce din optica ştiinţifică aspectele controversate, fie ele şi "delicate", constituiau "sarea şi piperul" activităţii de editare şi comentare a surselor documentare. Iar atunci când aşezării unei astfel de activităţi pe temeiurile competenţei şi îndrăznelii i-a corespuns înţelegerea venită "de sus" (din partea forurilor

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

politice) a fost firesc să se ajungă la rezultate remarcabile. Acest fapt sperăm să reiasă şi din prezentarea, ce ne-am propus-o aici, a "colecţiilor" de tratate internaţionale, considerate reprezentative, din secolele XVII-XVIII. Vom recurge la prezentarea fiecărei "colecţii" în parte, cu referiri, în măsura permisă de cunoaşterea datelor, la "patroni", autori (editori) şi, se înţelege, la conţinut. A fost necesar, pentru a ne atinge scopul propus, să investigăm defel lesne accesibile "fonduri de arhivă" sau "de carte rară" din ţară şi din străinătate, cu deosebire din Germania.

"Colecţia Léonard"[17] - spre exemplu - cuprinde tratatele şi actele adiacente acestora, realtive la "faza a doua" a războiului provocat de Franţa lui Ludovic al XIV-lea pentru anexarea Belgiei (1672-1679), prima "fază" producându-se în anii 1667-1668), război încheiat prin Pacea de la Nijmegen. În cea mai mare parte, "colecţia" este formată din tratate internaţionale. În "anexe" ea cuprinde însă şi documente relative la deliberările Camerei Regale din Metz pe tema "dependenţelor feudale" ale episcopiilor din oraşul amintit, din Toul şi Verdun. "Anexele" au rezultat din intenţia curţii franceze de a justifica ocuparea Strasbourg-ului (1681) şi ofereau o dovadă în plus despre caracterul oficial al întregii "colecţii", a cărei publicare se pare că s-ar fi dorit a fi o replică la adresa reacţiei altor "curţi europene" faţă de deliberările faimoaselor Camere de Unificare (Chambres de Reunion), înfiinţate din dispoziţia "Regelui Soare" în scopul stabilirii drepturilor Franţei asupra unor teritorii (în principal, asupra "provinciilor renane") aflate atunci în componenţa Sfântului Imperiu Roman de Neam German. Acelaşi caracter oficial a ţinut, de altfel, şi de calitatea autorului, care în 1668 a fost numit de Ludovic al XIV-lea ca "editor regal", iar în 1678 i s-a rezervat "dreptul exclusiv" de a publica tratatele încheiate "cu sau fără participarea Franţei". Un atare "privilegiu" i-a permis lui Leonard liberul acces la arhivele regatului, el putându-se crede de aceea "în stare" să conceapă editarea unei "mari colecţii", menită să servească nu atât unui scop politic imediat cât prestigiului "profesional" al autorului.

"Colecţia mare" a lui Leonard[18] conţine în jur de nouă sute de tratate, încheiate de regii Franţei începând cu anul 1435 (tratatul de la Arras). Dintre cele şase volume, primele două au fost mai atent întocmite, documentele cuprinse "în ordine cronologică" acoperind perioada delimitată de anii 1435 şi 1600. Anumite "neglijenţe" sunt denotate însă de celelalte volume, pe alocuri lipsind chiar şi numerotarea paginilor. Autorul a recurs, probabil din "graba" de a-şi vedea "opera" publicată, la "gruparea" unor documente ce au fost tipărite anterior, în mod separat, nemaiacordând atenţia cuvenită numerotării paginilor în mod corect. Cu toate aceste "minusuri", "colecţia Leonard" rămâne o realizare valoroasă în domeniul editării izvoarelor, ea fiind utilizată, parţial sau integral, la întocmirea altor "colecţii" de tratate internaţionale. O importanţă aparte a fost atribuită volumului al şaselea al "colecţiei" din 1693, volum ce acoperă perioada 1632-1690 şi conţine, pe lângă tratatele semnate de regii Franţei, o bună parte dintre actele de aceeaşi natură încheiate de "coaliţiile antifranceze". Acelaşi volum conţine şi materiale referitoare la "negocierile tratatelor" ca şi la deliberările "Camerelor de Unificare", el probând, într-o măsură mai mare decât

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

celelalte cinci, intenţia lui Leonard de a aduna şi de a publica cât mai mult material inedit. Acesta a fost şi principalul merit al lui Leonard, merit ce s-a regăsit şi în larga folosire a "colecţiei" sale la editarea altora, ulterioare, mai riguros întocmite şi, ca urmare, mai "de încredere" considerate de aceia ce s-au aplecat spre studierea unor probleme atât de complexe, cum sunt cele ale istoriei relaţiilor internaţionale.

Fondul documentar al "marii colecţii Leonard" a fost mult utilizat la editarea *Codex*-ului Leibnitz[19], completat la 1700 de un *addendum* (*Mantissa codicis juris gentium diplomatici...*) şi care cuprinde documente variate, cea mai mare parte constituind-o tratatele şi alte acte relative la raporturile dintre state sau dintre suverani. Faptul că a îndeplinit o "misiune oficială" (fiind angajat de Casa de Braunschweig să desfăşoare "investigaţii genealogice" în Germania, Italia, Anglia, Franţa etc.) l-a făcut pe Leibnitz să se îndepărteze, treptat, de intenţia sa iniţială - aceea de a realiza o "colecţie de tratate". O îndepărtare ce răzbate până la evidenţă din cuprinsul *Mantissei* de la 1700, aceasta din urmă constituind, în fond, un corpus de documente din categoria largă de *acta publica*. Cu toate acestea, ar fi nedrept să fie omis sau subapreciat meritul "colecţiei Leibnitz" - o operă de erudiţie prin excelenţă - de a fi putut folosi "din plin", alături de "colecţia Leonard", ca punct de plecare pentru întocmirea altor corpusuri documentare, a celebrului *Grand Recueil*, în special.

Supranumită încă de contemporani *le Grand Recueil*, "colecţia Bernard"[20] a reprezentat una dintre cele mai remarcabile contribuţii de la finele secolului XVII în domeniul publicării tratatelor internaţionale. Dintre cele 1625 de documente conţinute, majoritatea covârşitoare o constituie tratatele "încheiate în toate părţile lumii", începând cu anul 536 de la naşterea lui Hristos (an în care regatul ostrogot din Italia a trebuit să recunoască drepturile Franţei asupra Provenţei). Ţinuta ştiinţifică a "colecţiei" este relevată, în mod deosebit, de respectarea riguroasă a normelor editării izvoarelor istorice. Primul volum al "colecţiei" începe cu un foarte util "eseu bibliografic asupra surselor"; fiecare dintre cele patru volume prezintă o "tablă cronologică", ultimul încheindu-se şi cu un "*indice tematic*". De remarcat că J. Bernard era deja un "nume" binecunoscut în "lumea literelor" până când a recurs la realizarea "marii colecţii" de la 1700. În anii 1692-1698 el publicase *Les Lettres Historiques* şi elaborase volumele XX-XXV ale faimoasei *Bibliothéque Universelle* (coordonată de Le Clerc). Părăsind Franţa din cauza convingerilor sale religioase şi politice şi refugiindu-se în Ţările de Jos, "teologicianul Bernard" a reuşit, la puţin timp (în 1699), să publice la Haga o altă lucrare a sa, în patru volume, *Actes et memoires des negociations de la paix de Ryswick*. În noua "patrie", "experienţa profesională" a lui Bernard s-a întâlnit fericit cu sârguinţa unuia dintre editorii săi olandezi (Adrian Moetjens), întâlnire ce s-a aflat şi la originea reuşitei deosebite în privinţa lui *Grand Recueil*. Deşi a rezultat, în mare măsură, din preluarea a ceea ce a fost "adunat" anterior (de un Léonard, de un Leibnitz etc), "marea colecţie Bernard" s-a impus, pentru o bună bucată de vreme, ca model pentru cei preocupaţi de editarea surselor dreptului internaţional.

Din considerente multiple, "colecţia Rymer"[21] poate fi apreciată ca o "replică engleză" faţă de tentativa Curţii franceze de a-şi aroga primatul în domeniul editării

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

şi al comentării surselor dreptului public internaţional. Şi în domeniul amintit se reflecta confruntarea anglo-franceză, desfăşurată, cu intermintenţe, mai bine de un secol (1688-1815), confruntare privită, cu oarecare îndreptăţire, de unii istorici, ca un "al doilea război de o sută de ani"[22]. Nu pare, de aceea, să fi fost o pură întâmplare faptul că în chiar anul apariţiei "colecţiei mari" a lui Leonard (1693), Thomas Rymer a fost numit, de monarhul englez, "istoriograf regal" şi însărcinat să coordoneze publicarea "tuturor tratatelor" încheiate de regii Angliei, cu începere din anul 1101 (adică din anul când Henric I a căutat să anuleze vasalitatea ce legase "dinastia normandă" a Angliei faţă de coroana franceză). Dacă lui Léonard i s-a permis liberul acces la arhivele regale franceze, de un "privilegiu" asemănător a beneficiat şi Rymer în privinţa arhivelor regale engleze. Însă nu asemănătoare, ca arie de cuprindere şi ca valoare ştiinţifică, au fost şi realizările celor doi "editori regali". Începând să-şi publice "colecţia" de-abia la 1704, Rymer a avut posibilitatea să compare diverse realizări şi să se orienteze după ceea ce i-a părut mai valoros în domeniul editării izvoarelor. Prin ţinuta ştiinţifică, "colecţia Rymer" aminteşte de cea a lui J. Beranrd de la 1700. "Colecţia engleză" s-a distins însă net şi de *Grand Recueil* din punctul de vedere al "întinderii", ea având, în forma originală, nu mai puţin de şaptesprezece volume. Dintre acestea Rymer a reuşit să publice doar o parte, el murind la 1713. De publicarea celorlalte volume (până în 1717) s-a îngrijit Robert Sanderson, care a întocmit şi cele două *Indice* (de nume şi tematic), conţinute de ultimele două volume ale "colecţiei". Încununând activitatea a doi foarte buni "profesionişti", "colecţia" patronată de Curtea regală engleză a rămas într-adevăr ca una dintre cele "mari" în domeniul publicării de documente relative la raporturile internaţionale. "Colecţia" respectivă s-a impus ca o realizare ştiinţifică deosebită, chiar dacă, pe alocuri, a trebuit să i se imprime un prea evident caracter oficial.

După cum, un evident caracter oficial, un deliberat *part-pris* în contul "cauzei Întâiului Reich German", i s-a imprimat şi "Colecţiei Lünig"[23], completată de un *Codex Germaniae Diplomaticus* şi rezultată din tentativa autorului de a "aduna" tot ce i-a fost în putinţă şi a crezut ca fiind de natură să permită dezvăluirea atât de torturoaselor desfăşurări politico-diplomatice din "lumea germană". "Colecţia Lünig" poate interesa îndeosebi cercetările referitoare la situaţia generală a Sfântului Imperiu şi la raporturile în care erau implicate statele germane după 1648. Dat fiind însă că autorul nu a avut acces la toate arhivele "suveranilor germani" şi că a acordat credit unor surse discutabile (sub aspectul valorii lor de "acte politico-juridice internaţionale"), investigarea "colecţiei" impune discernământ sporit, necesar pentru a distinge *falsul* de *autentic*; şi cum autorul nici nu pare să-şi fi impus *respectul* unor criterii metodologice riguroase, nu e de mirare că, deşi voluminoasă, "colecţia Lünig" nu s-a putut înscrie ca una de referinţă între cele "mari".

S-a putut înscrie, se ştie, *Corpusul universal* al lui Jean Dumont[24], cărturar francez ce a împărtăşit, la rându-i, soarta de "refugiat religios" în Ţările de Jos. "Marea colecţie Dumont" a fost prefaţată de una "mică"[25], care include, în exclusivitate, tratate internaţionale ("de alianţă, de armistiţiu, de pace, de garanţie şi de comerţ") şi care a

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

văzut "lumina tiparului" prin grija editurii Moetjens al cărei "patron" suplimentase, în 1707, cu două volume, *le Grand Recueil*, volume incluzând documente cu referire predilectă la Pacea din Westphalia şi la perioada ulterioară acesteia. De universul documentar al "momentului 1648" a fost preocupat şi J. Dumont, univers din care "refugiatul francez" a căutat să desprindă rădăcinile mai adânci ale "războiului pentru succesiunea la tronul Spaniei" (1701-1714) şi să ofere "un ghid" pentru abia începutele negocieri de pace. Preocupat însă să elucideze cauzele profunde sau să definească "cadrul juridic" al diferitelor probleme internaţionale, Dumont a fost în permanenţă atras de ideea realizării unei "colecţii" atotcuprinzătoare, mai exact a unui "corpus universal". În atenţia autorului s-a aflat, de la bun început, realizarea unui "corpus" ce să cuprindă nu numai tratatele internaţionale, ci şi alte "acte publice" care, după propria-i mărturisire, "să servească la stabilirea, limitarea, asigurarea sau abolirea drepturilor suveranilor ori ale statelor fie prin referinţă la rangurile si posesiunile lor, fie în relaţie cu legislaţia publică" (the public constitution); altfel spus, în intenţia lui s-a aflat realizarea unui "corpus" care "să întruchipeze şi să servească de bază pentru dreptul public" (în accepţiunea dată acestuia de Hugo Grotius). Pentru a-şi atinge scopul, Dumont a înţeles să se folosească şi de "oportunitatea" numirii sale ca "istoriograf oficial" al curţii imperiale de la Viena. În "marea capitală" de pe Dunăre i s-a facilitat, din dispoziţia arhicancelarului Imperiului, "adunarea" a nu mai puţin de o mie de documente, în cea mai mare parte nepublicate până atunci. Evitând, pe cât posibil, să se lase prins de îndeplinirea unei acţiuni cu caracter strict "oficial-eulogistic", Dumont a urmărit nu atât să justifice anumite stări de lucruri cât să dezvăluie măsura în care acestea se aşezau pe fundamente de drept şi, nu mai puţin, istorice. El a urmărit să "adune" material documentar de provenienţă cât mai diversă, apelând şi la alte "curţi europene" pentru a fi sprijinit în tentativa finalizării unei lucrări "de interes general". Apelurile sale au avut un ecou pozitiv la Berlin, de unde a primit documente oferite de Biblioteca Regală a Prusiei. Alte documente au putut fi depistate în "arhiva" Provinciilor Unite, ca şi în Arhiva Ambasadei Spaniei de la Haga. Ecou pozitiv au avut şi altele dintre apelurile pe care Dumont le-a făcut la aproape toate "curţile suverane europene", încât el s-a putut vedea în situaţia de a i se fi pus la dispoziţie în jur de cincizeci de mii de documente, a căror publicare era deja aşteptată de oameni de stat, de diplomaţi, de istorici, de jurişti şi de diverşi exponenţi ai "interesului public". O problemă deosebit de dificilă a fost, se înţelege, aceea a stabilirii autencităţii multora dintre "piesele" vastului material documentar "adunat", problemă de a cărei soluţionare autorul s-a preocupat cu o scrupulozitate proprie specialistului în domeniul editării izvoarelor. Ţinând cont că majoritatea documentelor i-au parvenit în copie sau au fost preluate din publicaţii anterioare, colaţionarea ar fi necesitat prea mult timp, căile spre textul original apărând, nu în puţine cazuri, de nepătruns. De aceea Dumont s-a văzut nevoit să se oprească la mijlocul drumului în acţiunea de stabilire a autenticităţii documentelor "adunate". El a putut să se pronunţe, pe baza informaţiilor verificate, asupra autenticităţii provenienţei documentelor, dar nu şi asupra concordanţei fiecăruia dintre acestea cu textul original. Con-

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

cordanţa respectivă s-a putut însă verifica, cu timpul, în cazul multor documente, şi odată cu ea s-a confirmat şi faptul că Dumont a desfăşurat o activitate ştiinţifică de un nivel arareori atins în epoca sa. Dar, cu toate că activitatea ştiinţifică îi asigurase deja o faimă aparte, în "lumea cărturarilor", Dumont nu a izbutit să-şi impună, în totalitate, punctul de vedere în privinţa finalizării proiectului iniţial al "corpusului universal". Principala rezervă formulată la adresa finalizării respectivului proiect a survenit din partea editurilor din Amsterdam şi din Haga. În concepţia "patronilor" acestora, Dumont ar fi trebuit să se preocupe doar de întocmirea unei noi ediţii, "lărgită şi adusă la zi", a lui *Grand Recueil*. Şi fiindcă eruditul francez nu s-a arătat dispus să renunţe complet la proiectul "corpusului universal", s-a ajuns, până la urmă, la un compromis, în determinarea căruia cuvântul cărturarului a cântărit mai mult decât cel al "patronilor" caselor editoriale. Dumont a acceptat ca materialul "adunat" să fie publicat în două părţi, dintre care cea dintâi a însemnat amintitul mai sus *Corpus universal*, în opt volume. A doua parte urma să fie compusă din trei secţiuni (prima cuprinzând tratate şi documente din categoria de *acta publica* dintr-o perioadă începută de domnia lui Constantin cel Mare şi încheiată cu cea a lui Carol cel Mare; a doua secţiune conţinând documente neincluse de prima, iar a treia secţiune fiind consacrată "ceremonialului diplomatic"). Dintre cele două părţi mari (apreciate de unii specialişti drept "colecţii distincte") Dumont a reuşit să o întocmească integral doar pe cea dintâi. Însă fără să o şi vadă publicată integral, deoarece el a murit în anul apariţiei celui de-al patrulea volum (în 1727). De publicarea celorlalte patru volume (fără să le fi fost aduse modificări notabile) s-a îngrijit un alt "refugiat politic" în Ţările de Jos, anume, Jean Rousset. Iar toate cele opt volume, incluzând circa zece mii de documente, s-au constituit într-o "mare colecţie", apreciată de M. Toscano ca "cel mai comprehensiv al istoriografiei erudite" în domeniul editării izvoarelor istoriei relaţiilor internaţionale. Faptul că specialiştii continuă să considere "marea colecţie Dumont" (cum mai este denumită prima parte a "corpusului universal") între sursele "de primă mână" are darul de a confirma o dată în plus valoarea ştiinţifică a contribuţiilor lui Dumont. Dacă *le Grand Recueil* s-a impus ca un model, "corpusul universal" a însemnat cu mult mai mult. El a fost receptat ca un *program ştiinţific*. Avem în vedere proiectul "corpusului universal", ce a permis unor cărturari să continue şi să completeze, iar altora să comenteze ceea ce Dumont a conceput şi realizat. Dintre continuatori, Jean Berbeyrac, profesor de drept la Universitatea din Gröningen, a avut în grijă publicarea, după completări şi revizuiri de rigoare, a primei secţiuni a celei de-a doua părţi a "corpusului universal", secţiune care, prin conţinutul său (după aprecierea autorului: "un fel de istorie universală bazată pe tratate", mergând până în timpul domniei lui Carol cel Mare) nu prezintă un interes special pentru Istoria modernă.

În perspectiva *programului documentaristic* iniţiat de Dumont s-au înscris, pe linia unei "continuităţi directe", în măsură să confere întreaga acoperire sintagmei "de la mentor la discipol", "colecţiile Rousset"[26]; apoi, într-o continuitate procesuală, marcată de inexorabile schimbări de coordonate pentru însuşi "mersul documentaristicii relaţiilor internaţionale" s-au înscris "colecţiile" Saint Prest[27] şi Lamberty[28].

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Aceste două din urmă "colecţii" au rezultat nu doar din gruparea unor documente, ci şi din comentarea lor. Dealtfel, Saint Prest şi-a definit, el însuşi, contribuţia sa nu ca o continuare sau o completare a "colecţiei Dumont", ci ca o *introducere* la aceasta. Era o dovadă că noile "colecţii" nu mai denotau cultul pentru tratatele vechi. Ele nu mai vizau, ca scop în sine, stabilirea "cadrului de drept" al raporturilor internaţionale. În climatul politic şi intelectual al Europei Luminilor deveneau "în vogă" dezbaterile şi confruntările de idei, realitate ce nu avea cum să nu cadă şi în atenţia specialiştilor în materie de tratate internaţionale. În noul climat îşi făcea vizibil loc tendinţa spre "istoria diplomatică", din perspectiva căreia raporturile dintre statele moderne nu-şi mai puteau afla "măsura" doar în conformarea lor unei "stări de drept" (unui "cadru juridic"). Ele se impuneau atenţiei ca *stări politice*, dinamice, de natură să evidenţieze nu atât însemnătatea actului contractual în sine cât pe cea a acţiunii constructive, menită să conducă la evitarea, provocarea, aplanarea sau reglementarea unor diferende, crize, coliziuni etc. Ca urmare, "colecţiile de tratate" vor căpăta, treptat, ţinute noi, adaptate cursului realităţilor. "Mari colecţii" vor continua să apară, consacrând "noi nume" cu rezonanţă deosebită ca Wenck sau Martens. Dar, de pe la mijlocul secolului XVIII, publicarea de tratate se va regăsi, mai frecvent, sub forma "colecţiilor speciale", cu referinţă expresă la un stat sau la altul. Totodată, ea se va regăsi în acele "manuale" sau "ghiduri de tratate", necesitate îndeosebi de pregătirea şi activitatea diplomaţilor de profesie. Necesitate căreia a trebuit să-i răspundă şi "Codexul Wenck"[29], cuprinzând tratatele încheiate între 1735 (anul încheierii "Războiului pentru succesiunea la tronul Poloniei") şi 1772 (anul primei împărţiri a regatului polon); această "colecţie" a rezultat din dorinţa autorului de a relua firul completării şi al actualizării "corpusului universal". Ea poate fi privită ca o expresie elocventă a ceea ce se înţelege prin "scrupulozitatea spiritului academic german". Autorului i-au trebuit nu mai puţin de paisprezece ani pentru a publica cele trei volume ale *Codex*-ului. Dacă luăm în considerare şi timpul ce i-a fost necesar pentru investigarea fondurilor de arhivă sau pentru studierea "colecţiilor anterioare", putem concluziona că Wenck, desfăşurându-şi cercetările pe cont propriu şi nu în baza vreunui "mandat oficial", a căutat şi a reuşit să ofere, prin fructul activităţii sale, o dovadă peremptorie despre necesitatea şi eficienţa autonomiei demersului ştiinţific. Iar în această nouă perspectivă a trebuit a surveni şi "marele moment Martens", culminaţie de la care avea să apară în mod limpede, la cumpăna secolelor XVIII şi XIX, depăşirea "epocii documentariştilor eruditi" şi avansarea în cea definită de constituirea *editării izvoarelor trecutului* într-un domeniu de vădită specialitate.

Dacă ar fi să se efectueze un sondaj în rândurile specialiştilor, şi nu numai ale lor, în legătură cu "marile colecţii" de tratate internaţionale, atunci, cu siguranţă, "colecţia Martens" ar fi invocată, dacă nu întotdeauna, în orice caz, foarte frecvent, ca fiind cea mai reprezentativă. În primul său *Recueil*[30], Martens a publicat documente relative la tratativele de la Fontainbleau (noiembrie 1762), ce au consfinţit încetarea ostilităţilor militare din timpul "Războiului de şapte ani" (1756-1763) şi au deschis calea spre încheierea Păcii din 1763 (tratatele de la Paris şi Hübertsburg) ca şi evoluţia

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

raporturilor internaţionale până la 1801 (Pacea de la Luneville, dintre Franţa napoleoniană şi Austria). În cele patru volume ale *Supplément*-ului (care "merge" până la Pacea de la Tilsit, 1807)[31] au fost incluse, după cum se precizează în titlu, şi acele tratate, anterioare anului 1761, ce nu se aflau în *Corpus universal* şi nici în alte "colecţii generale" (Rousset, Wenck etc.). Cât priveşte ediţia a doua a lui *Recueil*[32], aceasta a rezultat din reorganizarea materialului din prima sa ediţie ca şi din *Supplément*, toate documentele fiind inserate în ordine strict cronologică. Martens a ţinut mult la respectarea riguroasă a.criteriului cronologic, poate şi din cauză că urmărirea unui alt criteriu metodologic - cel al colaţionării documentelor - nu i-a fost la îndemână. El a preluat şi verificat materialele ce au fost făcute publice de diferite guverne europene. Oricum, din întreaga sa contribuţie răzbate un autentic filon ştiinţific, "marea colecţie Martens" neavând nimic de-a face cu întrunirea unui caracter oficial. Autorul nu a fost numit editor sau istoriograf oficial la niciuna dintre "curţile monarhice", cum nu a avut de onorat nici un contract cu vreo editură de renume. Singura "asistenţă", ce i-a fost asigurată din punct de vedere financiar, a survenit din partea Universităţii sale, din Göttingen. Şi nu a fost puţin, dacă ne gândim la ce însemna, încă pe atunci, amintita Universitate sau la "priza" ce o avea deja în rândurile intelectualilor şi, în general, ale iubitorilor de carte "valoarea universitară" (academică) a contribuţiilor ştiinţifice. Iar dacă ne gândim şi la faptul că de fertilitatea campusurilor în contribuţii ştiinţifice valoroase a depins, în mare măsură, faima universităţilor moderne, nu poate să apară cu nimic surprinzătoare, ci, dimpotrivă, plină de semnificaţii, "patronarea" de Universitatea Göttingen a publicării unei "mari colecţii" şi a completărilor ce au fost aduse acesteia, în timp, de "moştenitorii" sau de continuatorii activităţii lui Friedrich Georg von Martens[33]. Publicarea ultimei, din cele asupra cărora am stăruit, "mari colecţii de tratate" sub auspicii universitare ţinea şi de survenirea unor mutaţii notabile în adresabilitatea contribuţiilor de felul acelora aduse de cei ce l-au continuat pe Martens. Din moment ce pentru oamenii de stat sau pentru diplomaţi deveneau mai utile "instrumente cu trimiteri la imediat şi la concret" ("ghiduri diplomatice", "colecţii speciale", "manuale de tratate" etc), "marile colecţii" vor continua să suscite interes îndeosebi din partea specialiştilor din domeniul dreptului internaţional şi, se înţelege, în cel al istoriei relaţiilor internaţionale. Un asemenea interes l-au suscitat şi continuă să-l suscite contribuţiile continuatorilor lui Martens, contribuţii care, având şi alura unor "colecţii" de sine stătătoare, se regăsesc încă destul de frecvent în "trimiterile" operate de studiile de specialitate.

Fără îndoială, iniţiative şi realizări semnificative în domeniul"colecţiilor de tratate internaţionale" s-au putut constitui şi în alte "capitole" decât cel reprezentat de "voga marilor colecţii" din secolele XVII-XVIII. Asemenea "capitole" privesc "colecţii" precum cele "private", cele "oficiale", "guvernamentale" sau, pentru secolul încă în curs, cele editate sub egida unor foruri internaţionale (Liga Naţiunilor, Organizaţia Naţiunilor Unite). Iar dintre toate "capitolele" documentaristicii relaţiilor internaţionale, cel mai puţin cunoscut sau, poate, mai greu accesibil, nu doar specialiştilor români, ni s-a părut a fi cel care a făcut obiectul demersului de faţă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

1 Raymond Aron, *Paix et guerres entre les nations*, Paris, 1962; Maréchal Montgomery, *Histoire de la Guerre*, Paris, 1970; Norman Z. Alcocq, *The War Disease*, Oakville, 1972; *La Bataille, l'Armée, la Glorie. 1745-1871* (Actes du colloque international de Clermont-Ferrand recueillis et prés. par Paul Viallaneix et Jean Ehrard), t. 1-2, Clermont-Ferrand, 1985.

2 A. -F. Frangulis, *Téorie et practique des traités internationaux*, Paris, Académie Diplomatique Internationale, p.88-106; Grigore Geamănu, *Drept internaţional public*, vol. I, Bucureşti, 1981, p.244-254.

3 Lucien Febvre, *Combats pour l'histoire. Contre l'histoire diplomatique en soi: Histoire ou politique? Deux méditations: 1931, 1935*, Paris, A. Colin, 1945.

4 A. -F. Frangulis, *op. cit.*, p.2

5 *Ibidem.*

6 *Ibidem.*

7 R. Redslob, *Histoire des grands principes du droit des gens*, Paris, 1923, p. 51 şi urm.

8 A. -F. Frangulis, *op. cit.*, p.3

9 A se vedea, în acest sens, opiniile lui Jacques le Goff din *Istoria politică mai poate fi coloana vertebrală a istoriei?*, publ. în colecţia de studii ale aceluiaşi autor *Imaginarul medieval*, Bucureşti, 1991, p.438-459.

10 A se vedea, pentru detalii, Grigore Geamănu, *op. cit.*, p.17-23; N. Ciachir şi Gh. Bercan, *Diplomaţia europeană în epoca modernă*, Bucureşti, 1984, p.24-32.

11 Mario Toscano, *The History of Treaties and International Politics*, vol. I, Baltimore, The John Hopkins Press, 1966, p.49.

12 *Ibidem.*

13 Charles Dupuis, *Le principe d'équilibre et le concert européen de la paix de Westphalie à l'acte d'Algésiras*, Paris, 1909.

14 Pentru perioada 1815-1871/1878, H. G. Schenk, *The Aftermath of the Napoleonic Wars. The Concert of Europe - an Experiment*, New York, 1947; J. -B. Duroselle, *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965, p.196 şi urm.

15 Mario Toscano, *op. cit.*, p.51.

16 *Ibidem*, p.52.

17 Frédéric Léonard, *Recueil de tous les traités modernes conclus entre les potentats de l'Europe: de tous les mémoires qui ont servi à faire la paix de Nimégue, et de tous les arrets de la Chambre Roiale de Metz, relatifs aux traités de Nimégue et de Münster*, Paris, 1683.

18 *Recueil des traités de paix, de trêve, de neutralité, de confédération, d'alliance et de commerce, faits par les rois de France avec tous les princes et potentats de l'Europe, et autres, depuis près de trois siècles*, 6. vol., Paris, 1693.

19 Gottfried Wilhelm Freiherr von Leibnitz, *Codex juris gentium diplomaticus, in quo tabulae authenticae actorum publicorum, tractatum, aliarumque rerum majoris momenti per Europam gestarum, pleraeque ineditae vel selectae, ipso verborum tenere expressa ac temporum serie digestae, continentur; a fine saeculi undecimi ad nostra usque tempora aliquot tomis comprehensus*, Hanovra, 1693.

20 Jaques Bernard, *Recueil des traités de paix, de trêve, de neutralité, de suspension d'armes, de confédération, d'alliance, de commerce, de garantie, et d'autres actes publics, comme contracts de mariage, testament, manifestes, déclaration de guerre etc. faits entre les empereurs, rois, républiques, princes, et autres puissances d'Europe, et de autres parties du monde; depuis la naissance de Jesus-Christ jusqu'à présent; servant à établir les droits de princes et de fondament à l'histoire*, 4 vol., Amsterdam-Haga, 1700.

21 Thomas Rymer, *Foedera, conventiones, literae et cujuscunque generis, acta publica, inter regis Angliae et alios quosvis imperatores, reges, pontifices, principes, vel communitates, ab ineunte*

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

saeculo duodecimo, viz. ab anno 1101, ad nostra usque tempora, habita aut tractata; ex autographis, infra secretiores archivorum regiorum thesaurarias, per multa saecula reconditis fideliter ex-scripta. In lucem messa de mandato reginae, 17 vol., Londra, 1704-1717.

22 Camil Mureşan, Al. Vianu, R. Păiusan, *Downing Street 10*, Cluj-Napoca, 1984, p.14 şi urm.

23 Johann Christian Lünig, *Das Teutsche Reichs-Archiv*, 24 vol., Leipzig, 1710-1722.

24 Jean Dumont, *Corps universal diplomatique du droit des gens; contenant un recueil des traités d'alliance, de paix, de trêve, de neutralité, de commerce, d'échange, de protection et de garantie, de toutes les conventions, transactions, pactes, concordates et autres contrats, qui ont été faits en Europe, depuis le regne de l'Empereur Charlemagne jusques à présent*, 8 vol., Amsterdam-Haga, 1726-1731.

25 Idem, *Nouveau recueil des traités d'alliance, de trêve, de paix, de garantie, et de commerce, faits et conclus entre les rois, princes, et états souverains de l'Europe, depuis la paix de Münster jusques à l'an MDCCIX, lesquels pour la plupart n'ont point encore été imprimés et sont très utiles pour les negotiations de la paix prochaine*, 2 vol., Amsterdam, 1710.

26 Jean Rousset, *Supplément au Corps universel diplomatique du droit des gens, contenant un recueil des traités d'alliance, de paix, de trêve, de neutralité, de commerce, d'échange, de protection et de garantie, de toutes les conventions, transaction, pactes, concordats, et autres contracts, capitulations impériales et royales, donations, renonciations, protestations, testaments, investitures et en général de tous les titres sous quelque nom qu'on les désigne, qui ont échapé aux premières recherches de Mr. Du Mont*, 2 vol., Amsterdam-Haga, 1739; Idem (şi Jean Dumont), *Le Cérémonial diplomatique des cours d'Europe, ou collection des actes, mémoires, et relations qui concernent les dignités, titulaires, honneurs et prééminences; les fonctions publiques des souverains, leurs sacres, couronnements, mariages, batêmes et enterrements; les investitures des grands fiefs; les entrées publiques, audiences, fonctions, immunités, et franchises des ambassadeurs et autres ministres publics; leurs disputes et démêles de préséance; et en gênéral tout ce qui'a rapport du cérémoniae et à l'étiquette*, 2 vol., *Amsterdam-Haga, 1739; Idem, Recueil historique d'actes, négociations, mémoires, traités, depuis la paix d'Utrecht jusqu'au sécond Congrès de Cambray inclusivement*, 23 vol. (dintre care ultimele trei au suportat o schimbare a titlului, incluzând cuvintele: *jusqu'à a celle d'Aix la Chapelle*), Haga-Amsterdam-Leipzig), 1728-1755.

27 Jean Yves de Saint Prest, *Histoire des traités de paix et autres négociations du dix-septième siècle, depuis la paix de Vervins jusqu'à la paix de Niméque; où l'on donne l'origine des prétentions anciennes et modernes de toutes les puissances de l'Europe, et une analyse exacte de leur negociation, tant publiques que particuliers*, 2 vol., Amsterdam-Haga, 1725.

28 Guillaume de Lamberty, *Mémoires pour servir à l'histoire de XVIII-e siècle contenant les négociations, traités, résolutions, et autres documents authentiques concernant les affaires d'état; liés par une narration historique des principaux événements dont ils ont été précédés on suivis, et particulièrement de ce qui s'est passé à la Haïe, qui a toujours été comme le centre de toutes ces négociations*, 14 vol., Haga-Amsterdam, 1724-1740.

29 Friedrich August Wilhelm Wenck, *Codex juris gentium recentissimi, et tabulariorum exemplarumque fide dignorum monumentis compositus*, 3 vol., Leipzig, 1781-1795.

30 Georg Friedrich von Martens, *Recueil des principaux traités d'alliance de paix, trêve, de neutralité, de commerce, de limites, d'échange etc., conclus par les puissances de l'Europe tant entre elles qu'avec les puissances et états dans d'autres parties du monde depuis 1761 jusqu'à présent; tiré des copies publiés par autorité, des meilleurs collections particulières de traités, et des autres les plus estimées*, 7 vol., Göttingen, 1791-1801.

31 Idem, *Supplément au Recueil des principaux traités d'alliance, de paix, de trêve, de neutralité, de commerce, de limites, d'échange etc., conclus par les puissances de l'Europe tant entre elles qu'avec les puissances et états dans d'autres parties du monde depuis 1761 jusqu'à présent; précédé de traités du XVIII-e siècle antérieurs à cette époque et qui ne se trovent pas dans le Corps universel de Mrs. Du Mont et Rousset et autres recueils généraux de traités*, 4 vol., Göttingen, 1802-1808.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

32 Idem, *Recueil de traités d'alliance, de paix, de trêve, de neutralité, de commerce, de limites, d'échange etc., et plusieurs autres actes servant à la connaissance des relations étrangeres des puissances et états de l'Europe tant dans leur rapport mutuel que dans celui envers les puisances et états dans d'autres parties du globe, depuis 1761 jusqu'à présent; 2-e édition revue et augmentée*, 8 vol., Göttingen, 1817-1835.

33 Dintre "continuatori", s-au impus, prin contribuţii deosebite, Friedrich Wilhelm August Murhard, Heinrich Triepel, Karl von Martens, Ferdinand de Cussy, Friedrich Heinrich Geffcken...; a se vedea, pentru amănunte, Mario Toscano, *op. cit.*; Gh. Cliveti, *Izvoarele istoriei relaţiilor internaţionale*, Iaşi, 1993, p.50-52.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

PAUL PĂLTĂNEA

UN ZAPIS INEDIT AL UNUI ŞOLTUZ BĂRLĂDEAN

1631 <7139> februarie 22, <Bârlad>. Carapotana, Soltuz al târgului Bârlad, cu cei 12 pârgari şi alţi martori adeveresc că Nastasia şi sora ei Vasilica, fetele Dorioaiei, împreună cu Gavril, feciorul Nastasiei, au vândut "jupânului" Maftei Roşca partea lor din satul Feleştii, ţinutul Covurlui, pentru 150 de galbeni.

Eto az noi, Carapotana şoltuzul, cu 12 pârgari, şi Ştefan preutul domnescu şi Ioanşco Dinga şi Enachi <Goian>* şi Necula Bărbusul şi Crăciun Ciudin şi Nacul, s(â)nă Iani, şi Dumitraşco Iurga şi alţi oräşéni buni şi bătrâni de târg de B(â)rlad, <scriem şi mărturisim>** cum au venit înnaintea noastră Nastasiia şi cu sora ei, Vasilca, fételei ii Dorioae, şi cu feciorul Nastasie<i>, Gavril, de bunăvoia lor, de nemine nevoiţi, nici împresuraţi, ce de a lor bunăvoe, ş-au vândut a lor parte din sat di<n>** Feleşt<i>, din tot venitul: dân cânpu, şi din iazer, şi din vatra satului, şi din vii şi din tot ce va hi partea lor cu dereptul*** au vândut giupâ<nulu**>i Mafteiu Roşca neguţătorul, şi feciorilor <sai***>, Gligorie şi Gavril, de t(â)rg de B(â)rladu, dedreptu o sută cincizăci de galbeni, tot bani gata, ban<i> buni, ca s<ă> fie lui şi feciorilor săi ocină direaptă şi moşie în veci.

Deci noi, deacă am vădzut cu ochii noştri plată deplină, cât mai sus scrie în cest zapis, noi i-am fă<cut**> mare mărturie şi zapis ca s(ă) fie lui de mărturie, până-ş<i> va faci dirése domneşti.

Şi, m<a>** i pre mare credinţă, pus-am pecéte oraşului şi ale noastre, să s<e> ştie.

Document original scris pe hârtie fără filigran, cu mici deteriorări, pecetea târgului Bârlad în tuş negru. Al. Papadopol-Calimach a publicat în *Notiţă istorică despre Bârlad*, Bârlad, 1889, p. 42, regestul unui document scris la 22 aprilie 1631 prin care Nastasia şi Vasilca, fetele Doroaiei, vând "jupânului" Matei Roşca părţile de ocină ce le aveau în satul Feleştii, cu două părţi din Cătuşa. Regestul a fost inclus într-un hrisov al domnitorului Vasile Lupu, pe care nu-l publică.

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol",
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Note tergale: "Feleştii, cu litere chirilice; videt nr. 11". S-ar putea ca acest document numerotat 11 să fie cel al cărui regest l-a publicat Al. Papadopol-Calimach.
Iscălituri autografe: Al/exandru/ Moruzi, Iancu Fotte, Lascăr Catargi

Documentul se află în posesia Domnului medic Alexandru Georgescu, Săcele, jud. Braşov.

Pe şoltuzul Ion Carapotona[1], un negustor bârlădean, îl întâlnim în documente mai întâi ca martor la scrierea zapiselor din 7 iunie 1597, 18 ianuarie 1607, 24 iunie 1609[2]. Ca şoltuz este ales în cursul anului 1621. Era în slujbă la 11 decembrie, dar şi la 1 ianuarie 1623[3]. Documentul publicat acum atestă revenirea în funcţie la 1 ianuarie 1631 sau, poate, de la 23 aprilie 1630, şi activează până la Sfântul Gheorghe 1633[4]. La 5 iulie 1633 zapisele sunt întărite de şoltuzul Tule[5].

Preotul "domnesc" Ştefan figurează, ca martor, în zapisele bârlădene de la 20 august 1617. Slujea şi la 17 iulie 1643[6] la vechea ctitorie a lui Ştefan cel Mare şi sub privegherea lui se va face refacerea bisericii de către domnitorul Vasile Lupu[7].

Ionaşco Dinga, negustor, mai este prezent, ca martor, la 10 iunie[8] şi 28 august 1632, dar şi la 4 iulie 1642, 17 iulie 1643 şi 20 februarie 1644[9]. Enache Goian, "cupeţ" şi el, apare ca martor la 23 iunie 1623, 26 august şi 5 iulie 1633, 2 octombrie 1635 şi 2 octombrie 1637[10]. Necula Bărbusul, tot negustor, era printre fruntaşii târgului încă din 23 septembrie 1623. Mai este prezent la scrierea unui zapis din 16 iulie 1643[11]. Crăciun Ciudin este numit, în alte documente, fie numai Crăciun, ca la 23 septembrie 1616, 10 iunie 1632 şi 22 febuarie 1646, fie Ciudin, la 20 februarie 1644[12]. Nacul, fiul negustorului Iani, şi Dumitrachi Iorga mai adeveresc zapise la 28 august 1632[13].

Nu cunoaştem ce interese negustoreşti l-au îndemnat pe Maftei Roşca să cumpere părţi de mosie la Fileşti, în vecinătatea Galaţilor, şi cum au ajuns ele în posesia familie Ghica, iniţiatoarea, în a doua jumătate a secolului XIX, a unui proces la Judecătoria ţinutului Covurlui, unde este prezentat şi acest document.

La o dată pe care nu o ştim, dar oricum înainte de 1 septembrie 1640, Maftei Roşca mai cumpărase cu 150 de lei şi şapte boi de negoţ satul Bereşti pe apa Chinejei (Târgu Bereşti, jud. Galaţi) "cu tot venitul, cu vatră de sat şi cu ţarină şi cu pomăt şi cu loc de fân", pe care-l dăruie nepoatei lui, Angheliţa[14].

Satul Feleşti (Filiştii) este astăzi inclus în teritoriul oraşului Galaţi. Este amintit, în documente, la 25 iunie 1519, când satul se numea Cătuşa şi era pe Bârlad[15]. Când Condrea Bucium, mare vornic de Ţara de Jos, cumpăra satul, la 24 ianuarie 1589, se numea Feleştii: "Cătuşe, care acmu se chiamă Feleştii"[16]. Nu ştim cui a vândut Maftei Roşca satul. La 4 iulie 1786 îl stăpânea vornicul Iordache Ghica, dăruit, apoi, fiului Alecu, înainte de 24 mai 1801[17]. Tot în posesia familiei Ghica era şi la 7/19 aprilie 1870[18].

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

* Loc rupt, completat după *DRH*, A, XXI, p. 235, p. 183.

** Omis.

*** Loc rupt.

1 În unele documente numele i-a fost transcris *Carapotoma (DIR*, A, XVI, vol IV, p. 169, nr. 227) şi *Carapoton* (Ibidem, XVII, vol. II, p. 80, nr. 92; p. 224, nr. 297. *DRH*, A, XXI, p. 234-235, nr. 183; XXII, p. 102, nr. 88). Într-un document, publicat de I. Antonovici, după *Uricariul* (trimiterea este greşită), există forma *Carapotorna (Documente bălădene*, IV, Bârlad, 1924, p. 52-53).

2 *DIR*, A, XVI, vol. IV, p. 169, nr. 227; XVII, vol. II, p. 80, nr. 92; p. 224, nr. 297. Vezi şi Alexandru I. Gonţa, *Documente privind istoria României, A, Moldova. Indicele numelor de persoane*. Ediţie îngrijită de I. Caproşu, Bucureşti, 1996.

3 *DIR*, XVII, vol. V, p. 82, nr. 111. I. Antonovici, *op.cit.*., IV, p. 52-53. Pentru documentul din 1 ianuarie 1623 *DIR* (XVII, vol. V, p. 179, nr. 246) a folosit doar un regest în care nu este amintit numele şoltuzului.

4 *DRH*, A, XXI, p. 168-169, nr. 132; p. 233-235, nr. 182, 183; p. 284, nr. 228; p. 305, nr. 245; p. 331-332, nr. 263; p. 357, nr. 279. Nu ar fi exclus ca documentul datat <înainte de aprilie 1634>, *DRH*, A, XXII, p. 102, nr. 88, să fie din 1633.

5 *DRH*, A, XXI, p. 430-431, nr. 337.

6 *DIR*, A, XVII, vol. IV, p. 201, nr. 250; vol. V, p. 180, nr. 247; I. Antonovici, *op.cit.*, IV, p. 84-85.

7 Constantin Şerban, (*Vasile Lupu. Domn al Moldovei. 1634-1653*, Bucureşti, 1991, p. 111-121) nu aminteşte restaurarea bisericii din Bârlad. N. Stoicescu apreciază că lucrările de restaurare s-au executat prin 1636 (*Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 84).

8 Documentul din 10 iunie 1632 nu a fost inclus în *DRH*, A, XXI.

9 *DRH*, A, XXI, p. 234-235, nr. 183; I. Antonovici, *op.cit., IV, p. 63, 71, 83-84, 86.*

10 *DIR*, A, XVII, vol. V, p. 229, nr. 306; *DRH*, A, XXI, p. 233-235, nr. 182, 183; p. 429-431, nr. 336, 337; I. Antonovici, *op.cit.*, IV, p. 74-75, 77-78.

11 *DIR*, A, XVII, vol. IV, p. 47, nr. 69; I. Antonovici, *op.cit.*, IV, p. 84.

12 *DIR*, A, XVII, vol. IV, p. 47, nr. 69; I. Antonovici, *op.cit.*, IV, p. 63, 86, 89.

13 Nacul va cumpăra la 28 august 1632 şi 2 octombrie 1637 părţi dintr-un vad de moară la gârla Putnei (*DRH*, A, XXI, p. 234-235, nr. 183); I. Antonovici, *op.cit.*,, IV, p. 77-78.

14 Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, II, 1, Iaşi, 1909, p. 223.

15 *DIR*, A, XVI, vol. I, p. 145-147, nr. 133.

16 Ibidem, A, XVI, vol. III, p. 413, nr. 503.

17 ASB, ms. nr. 534, f. 4v. Radu Rosetti, *Despre urmaşii lui Grigore Ghica Vodă şi originea Ghiculeştilor*, în *CL*, 1902, p. 801.

18 ASG, *Tribunalul Covurlui*, tr. Iaşi, 1870, dos. 25, f.1.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

VIOLETA ONIŞORU, ZAMFIRA PUNGĂ

DOUĂ DOCUMENTE CÂMPULUNGENE DIN 1787

Inventarul Muzeului de Istorie din cadrul Complexului Naţional Muzeal "Moldova" Iaşi cuprinde câteva documente inedite de la sfârşitul secolului XVIII privind istoria Bucovinei. Ele au fost achiziţionate în anul 1972, de la Mironescu Aurelia din Piatra Neamţ, şi sunt înregistrate cu numărul de inventar 4 680. Deschidem seria publicării lor cu două manuscrise ce poartă numerele de ordine 458 şi 460. Ambele documente sunt emise de Comisia Imperială a Districtului Bucovina şi cuprind câte o hotarnică, datată la 21 august 1787, şi câte o scrisoare de posesiune, emisă două zile mai târziu.

Comisia imperială numită de Iosif II, formată din von Cronewald, Pitzelli şi Zatler, îşi desfăşura activitatea începând din anul 1782 în scopul delimitării proprietăţilor dominicale şi răzeşeşti din ocolul Câmpulungului. Documentele selectate înfăţişează una din modalităţile de constituire a micii proprietăţi rusticale în Bucovina. În urma cercetărilor asupra dreptului de proprietate a doi locuitori ai târgului domnesc Câmpulung, Vasile Samson şi Petri Petruilla, vor primi câte o scrisoare de posesiune şi o hotarnică care le asigură stăpânirea pe vecie a pământurilor.

ANEXE

Documentul nr. 458. Câmpulung, 21 şi 23 august 1787. Petri Petruilla, locuitor al târgului domnesc Câmpulung, se justifică în faţa Comisiei Proprii Districtului Bucovina pentru căsuţa şi terenul său aflate dincolo de pârâul Moldovei. În urma cercetărilor el primeşte actul de posesiune şi hotarnica acestor locuri.

Cunoscut şi spre ştiinţă să fie aceasta fiecăruia. După cum Petri Petruilla, ce locuieşte în târgul domnesc Câmpulung, în privinţa proprietăţii sale, a căsuţei neînsemnate şi a terenului, stăpânite dincolo de pârâul Moldova, s-a justificat în faţa acestei Comisii proprii Districtului Bucovina, numită de Majestatea Sa Imperială şi Regală, pentru delimitarea, discutarea şi cercetarea dreptului de proprietate, apoi pentru delimitarea hotarelor, precum că lui bucăţica de pământ i-a fost dată de autorităţile târgului (fără a avea o scrisoare la mână) şi i-a fost încuviinţată ridicarea unei căsuţe

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol",
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

pe acesta ca o plângere comună cu locuitorul îndrăzneţ, în care timp el de atunci s-o bucura de stăpânire liniştită.

El Petre Petruilla poate şi trebuie să stăpânească pe veci, în linişte şi netulburat, neatacat şi nestingherit, această căsuţă şi terenul, ca o adevărată proprietate, în interiorul graniţelor fixate de Comisia iscălită la sfârşit şi în suprafaţa stabilită de aceasta din piatră în piatră de hotar. La care încheiere acestuia i-a fost remisă din partea sus-pomenitei Comisii prezenta scrisoare de posesiune şi de hotărnicie. Iscălit ca atare pentru el şi pentru copiii copiiilor săi.

Dat la Câmpulung la 23 august, în ziua de dinainte de Sf. Bartolomeu, în 1787.

Phi(lip) Cranistre von Cronenwald, m.p., căpitan.
Pitzelli, m.p., căpitan de cavalerie
A. Zatler, m.p., grefier.
(L.S.)

Hotarnica terenului nr. 458
Datat la Câmpulung, la 21 august 1787.

Prima piatră a acestei hotarnice a fost aşezată pe marginea înălţimii de deasupra pârâului a lui Matiş, numit şi pârâul Lelii, în partea de sus a acestui teren, într-un colţ. Apoi acest teren se trage la vale, pe această înălţime şi după 23 stânjeni, 3 picioare, până la un alt colţ, a fost îngropată o piatră. De acolo se îndreaptă acest hotar către apus drept pe munte, până unde, după 32 stânjeni, 5 picioare, a fost pusă o piatră. Mai departe au fost măsuraţi 29 stânjeni, un picior către colţul făcut către miazănoapte şi a fost îngropată o piatră.

Apoi se îndreaptă acest hotar la vale până acolo unde, după 11 stânjeni, 2 picioare, la o cotitură a fost pusă o piatră. La final însă de acolo până la prima piatră, de început a hotărniciei, s-au găsit 20 stânjeni, 4 picioare şi astfel acest teren a fost în întregime hotărnicit.

După ce prezenta citită şi tradusă a fost iscălita de proprietar, apoi s-au adăugat chiar şi iscăliturile Comisiei.

Semnat ca mai sus
Fără vecini

Petre Petruilă
Posesor

Phi(lip) Cranistre von Cronenwald, m.p., căpitan.
Pitzelli, m.p., căpitan de cavalerie
Colationat Zatler, m.p., grefier.
(Original în limba germană, sigiliu timbrat, hârtie filigran (24,6 x 37,6 cm)

Documentul nr. 460. Câmpulung, 21 şi 23 august 1787. Vasile Samson, locuitor al târgului domnesc Câmpulung, îşi apără dreptul asupra proprietăţii obţinute prin

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

căsătorie de la socrul său Dumitru Toutul. Comisia eliberează actul de posesiune şi hotărnicie aflate sub nr.200 la Protocol.

Cunoscut şi spre ştiinţă să fie aceasta fiecăruia. După cum Vasile Samson, ce locuieşte în târgul domnesc Câmpulung, în privinţa proprietăţii sale, casa împreună cu pământul, stăpânit dincolo de pârâul Moldova s-a justificat în faţa acestei Comisii proprii Districtului Bucovina, numite de Majestatea Sa Imperială şi Regală, pentru discutarea şi cercetarea dreptului de proprietate, apoi pentru delimitarea hotarelor, precum ca el acestea împreună cu soţia sa - fiica Cristinei Toutuleasca - numită Todosca Toutul, le-ar fi obţinut prin căsătorie de la tatăl acesteia Dumitru Toutul, care ar fi făcut acest pământ din pământ din pădurea verde şi deci, după legea ţării, i-a devenit proprietate; de atunci el, la fel ca şi decedaţii săi socri, le-ar fi stăpânit în linişte. El Vasilie Samson cu copii săi şi urmaşii copiilor săi, imediat poate şi trebuie să stăpânească pe veci, în linişte şi netulburat, neatacat şi nestingherit, această casă a sa şi terenul, ca o adevărată proprietate, în interiorul graniţelor fixate de comisia iscălită la sfârşit şi în suprafaţa stabilită de această din piatră în piatră de hotar. La care încheiere acestuia i-a fost remisă de partea sus-pomenitei comisii prezentul act de posesiune şi de hotărnicie iscălit ca atare.

Dat la Câmpulung în a 23-a zi a lui august, în anul 1787.

Phi(lip) Cranistre von Cronenwald, m.p., căpitan.
Pitzelli, m.p., căpitan de cavalerie
A. Zatler, m.p., grefier.
(L.S.) Sigiliul timbrat al comisiei

Hotarnica terenului nr. 460
Datat la Câmpulung, la 21 august 1787.

Prima piatră a acestei hotarnice a fost îngropată pe munte, unde acesta, numai în acest unic punct se atinge cu terenul văduvei Aniţa a lui Dumitru Toutul. Apoi acest hotar se trage la vale, drept pe pârâul lui Matis, numit şi Pirâul Lelii, până la marginea înălţimiii de deasupra acestui pârâu unde la colţul acestui teren a fost îngropată o piatră, parcurgând până aici 41 de stânjeni, un picior. De la această margine pe pârâu în sus au fost măsuraţi 16 stânjeni, 3 picioare şi a fost aşezată o piatră la o cotitură (a pârâului) apoi mereu pe această margine înainte, până acolo unde, după o lungime de 67 stânjeni, 2 picioare, a fost îngropată o piatră la celălalt colţ al acestui teren. Aici acest hotar prezentând un unghi obtuz, se îndreaptă drept către munte şi ajunge până acolo unde, după 75 stânjeni a fost pusă o piatră. Mai departe către apus au fost măsuraţi 78 stânjeni, 2 picioare şi la o cotitură din nou a fost îngropată o piatră. În final însă se întâlneşte acest hotar cu piatra de început a acestei hotărnicii după o lungime de 16 stânjeni, unde acest hotar a fost pe deplin înconjurat. Documentul terenului casei se află sub numărul 200 în Protocol.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

După ce prezenta citită şi tradusă a fost iscălită de proprietar, apoi s-au adăugat iscăliturile comisiei.

Semnat ca mai sus.

Aniţa văduva lui — Vasile Samson
Dumitru Toutul, vecină — Proprietar.

Phi(lip) Cranistre von Cronenwald, m.p., căpitan.
Pitzelli, m.p., căpitan de cavalerie
Zatler, m.p., grefier.
Colaţionat, Zatler, m.p., grefier.
(originalul în germnă, deteriorat pe margini, hârtie filigran (24,6 x 37,6 cm)

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

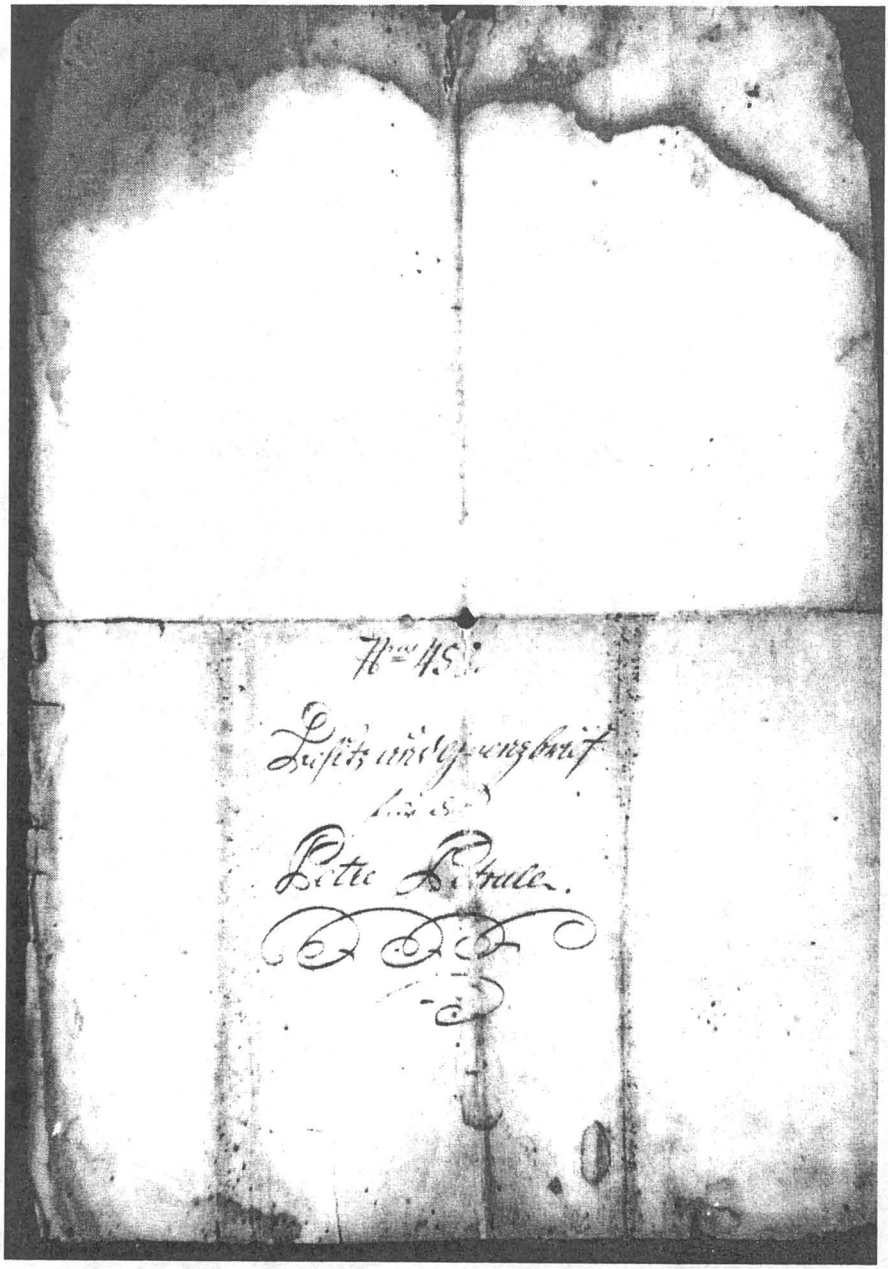

Fig. 1

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

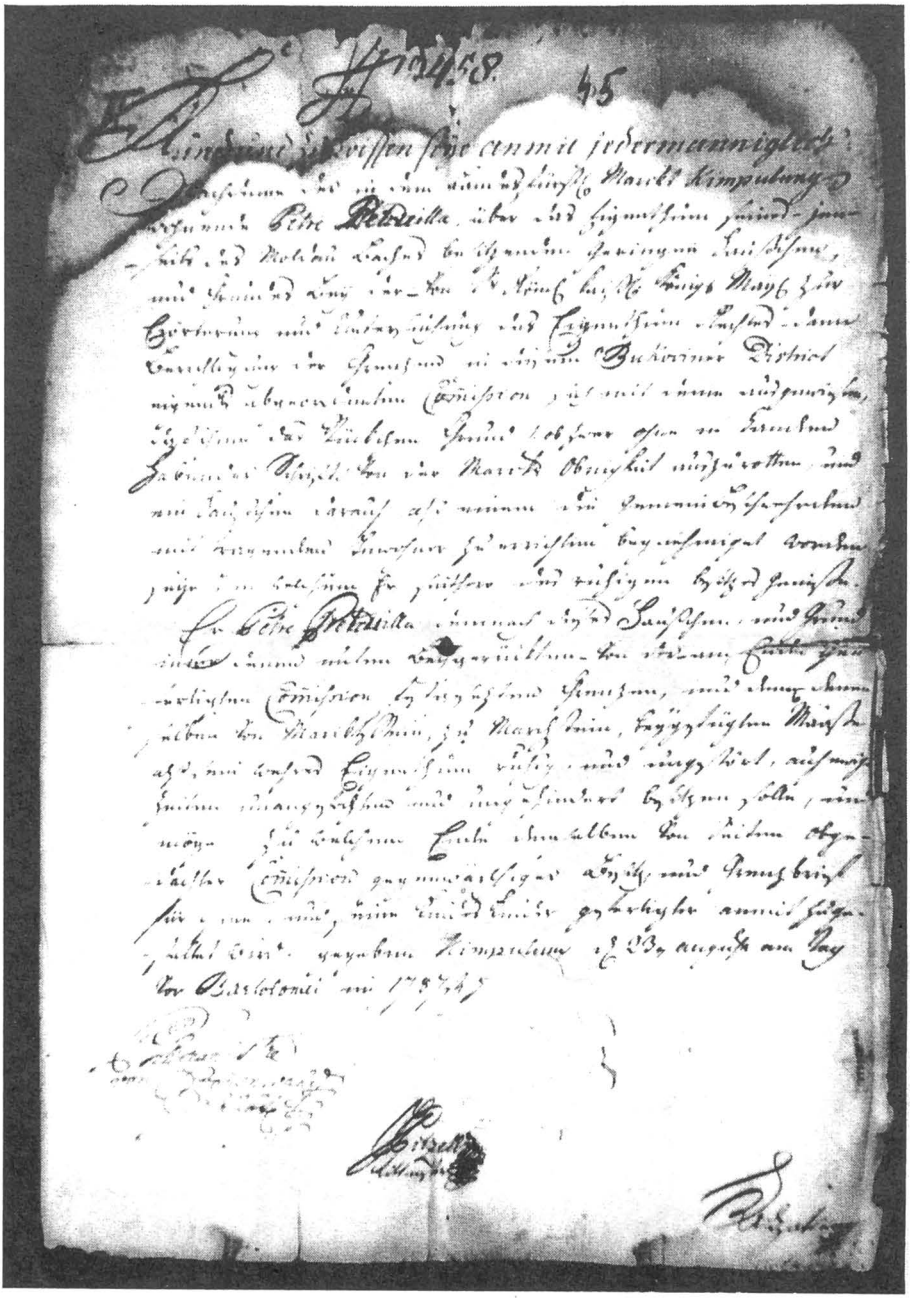

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

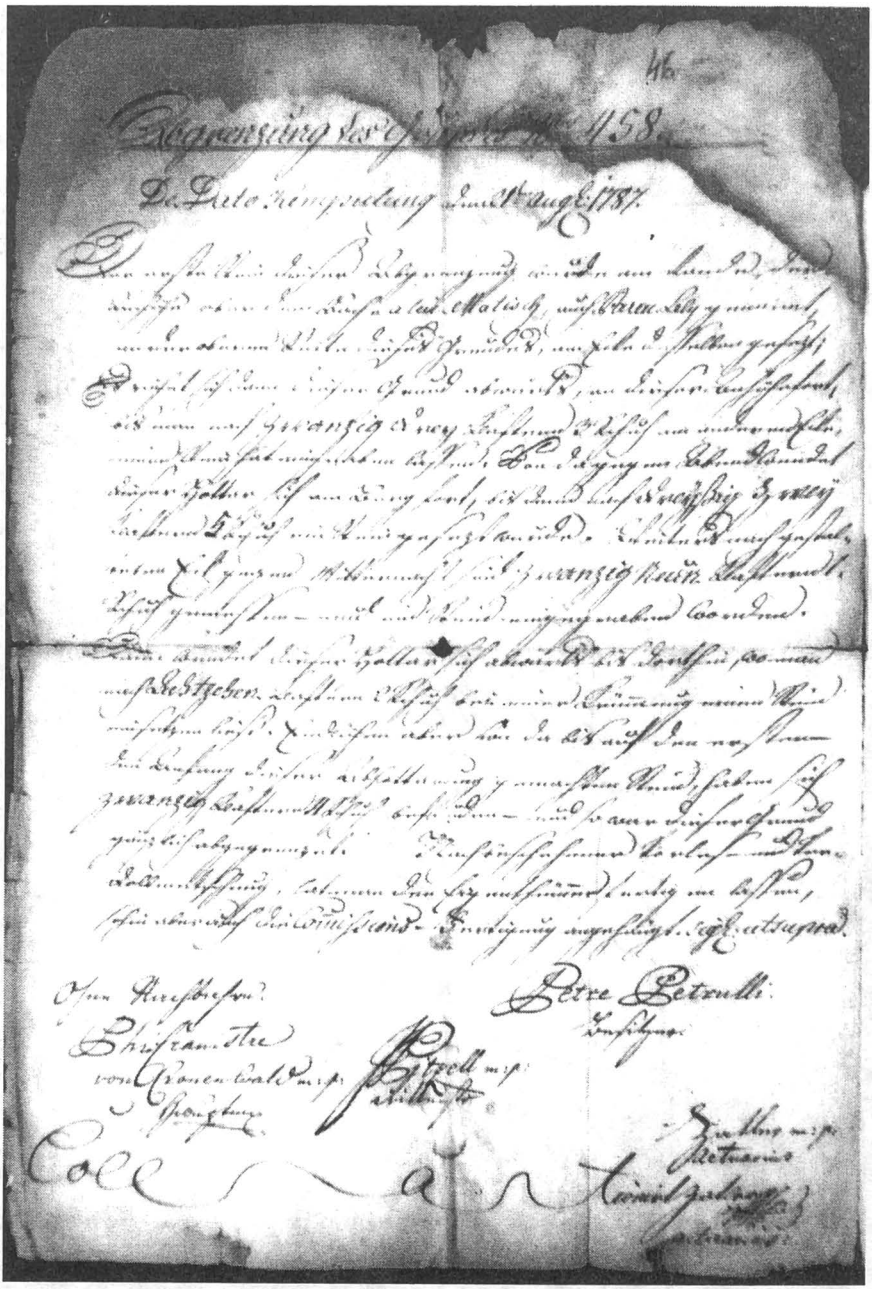

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

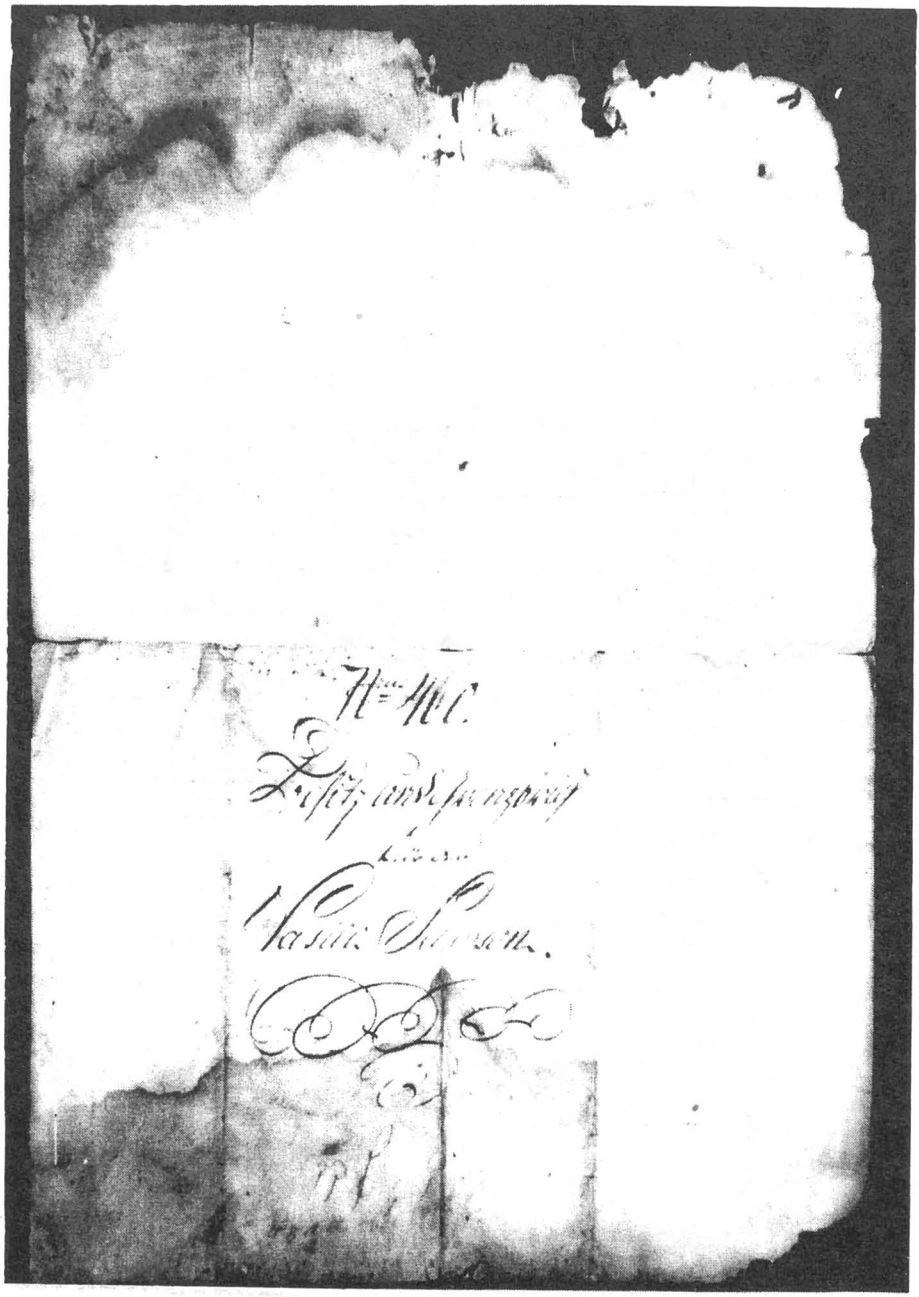

Fig. 4

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

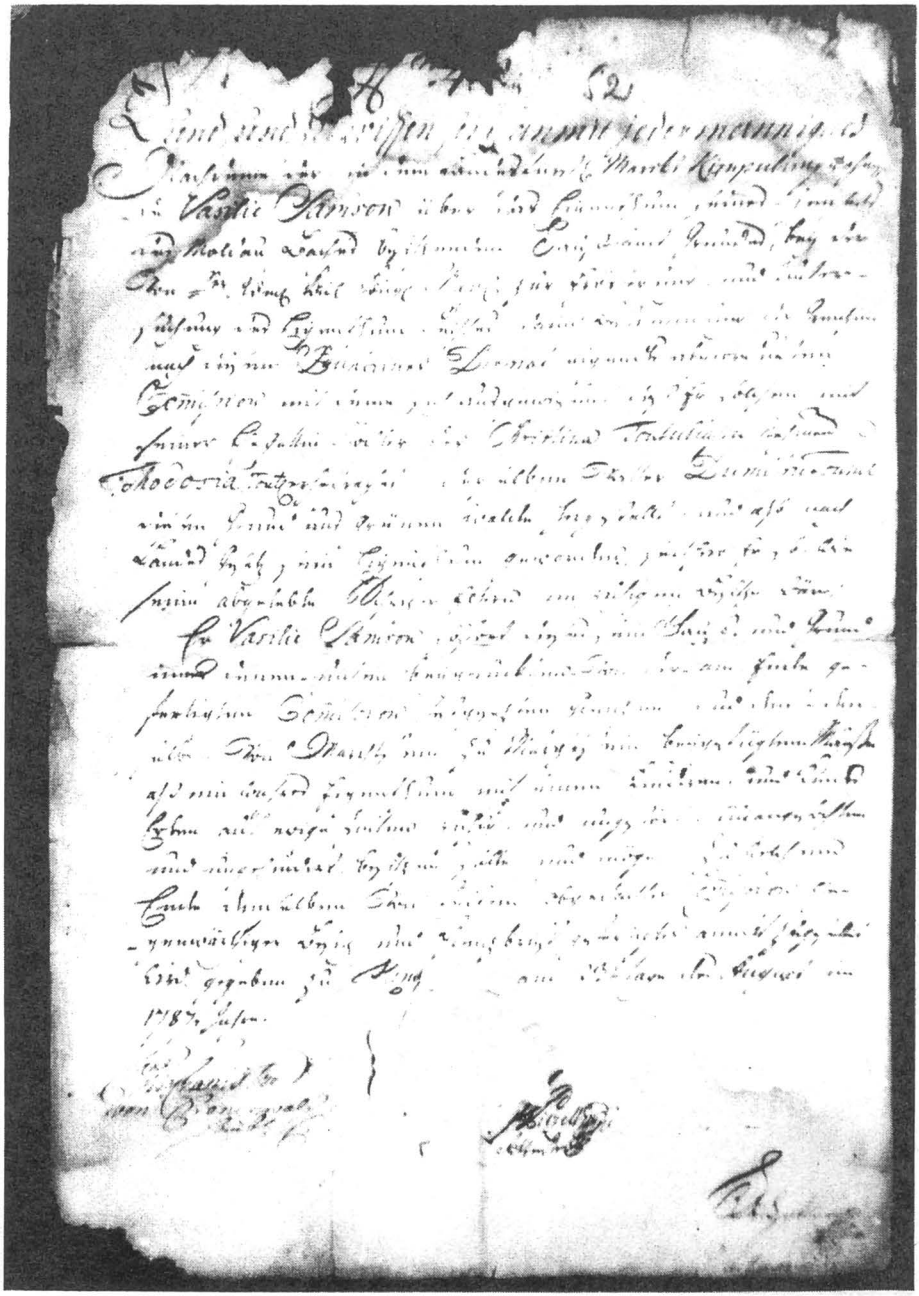

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

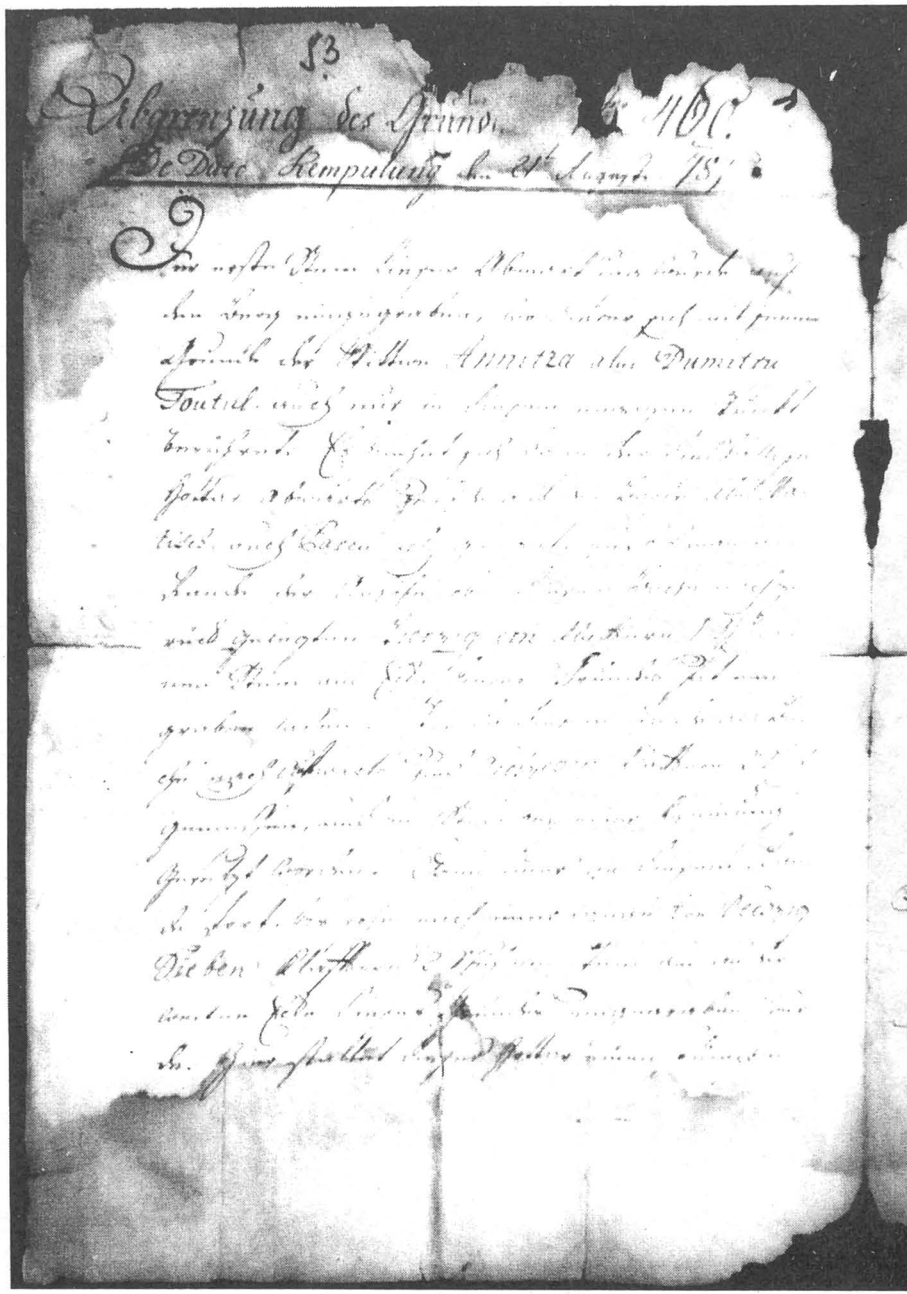

Fig. 6

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

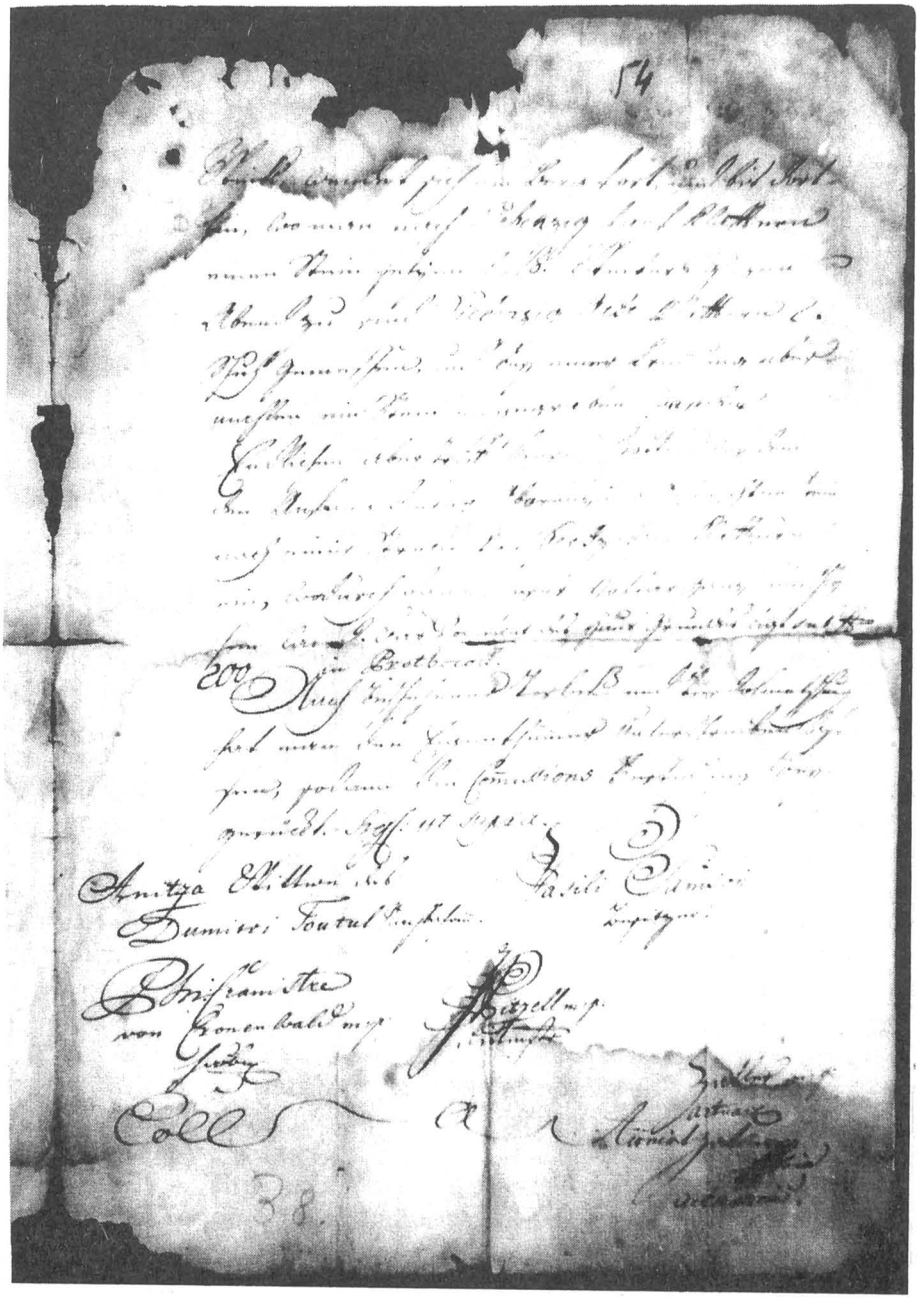

Fig. 7

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

MARIN BUCUR

TINERI TRIMIŞI LA ÎNVĂŢĂTURĂ LA MÜNCHEN ÎN PRIMELE DECENII ALE SECOLULUI XIX

Bursierii români ştiuţi de N. Iorga erau beneficiarii învăţământului naţional al lui Gheorghe Lazăr şi ai generozităţii unui prim domn pământean, Grigore Dimitrie Ghica. Ei sunt tinerii Ioan Pandeli, Eufrosin Poteca, la Paris, Petrache Poenaru la Politehnica din Viena, apoi la Paris, unde mai era şi Simion Marcovici[1]. Nu erau singurii, fireşte. Domnitorii şi neamurile lor aveau copii care trebuiau şcoliţi şi ei în instituţii europene de prestigiu. Bursierii erau trimişi pentru nevoile culturale ale ţării, recrutaţi din clasele mijlocii, promovaţi cum s-ar spune, pe când fiii marilor familii erau rostuiţi de părinţi, care-şi pregăteau progeniturile pentru cariere cerute de prestigiul şi protocolul oligarhiei ţării. Având un regim privat, cum avuseseră şi o instrucţie particulară de salon, aceştia au rămas neştiuţi în evidenţele învăţământului românesc de la sfârşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX. Trimiterea în Occident, pentru studii, iată însă, în baza unor mărturii pe care ni le-a furnizat departamentul de manuscrise de la Bayerische Statsbibliothek din München, era un fapt deja curent în familiile domnitoare chiar de la începutul secolului trecut. Şi ceea ce este mai interesant ca mentalitate culturală este că spaţiul francez nu era o preferinţă exclusivă, după cum ne-am fi aşteptat ţinând seama de puternica iradiere în Ţările Româneşti a culturii franceze la sfârşitul secolului "luminilor". Primul document este o scrisoare din 1817, în limba franceză şi aparţine lui Grigore Ghica, fiind adresată profesorului Friedrich Tiersch de la Politehnica din München, o somitate a vremii. Din ton, este clar că îşi erau unul altuia cunoştinţe. Este o scrisoare de părinte cu grijă pentru soarta fiului său, Nicolae, aflat, mai bine zis dat în seama acestui profesor. Tatăl se afla la Viena, unde "le Sieur Margueritry", probabil un dascăl francez, îi adusese veşti de la fiu. Cine era tatăl şi cine era fiul ? Grigore Ghica, "le prince", era descendent de domn, nepotul lui Grigore Ghica II, cel decapitat de turci la 1777, pentru că se împotrivise ocupării austriece a Bucovinei, şi fiul lui George (Baiul) Ghica şi al Anastasiei Kostaki. Grigore Ghica era mare postelnic, căsătorit cu Caterina Cantacuzino, apoi cu Casandra Sturdza, Eufrosina Balş, de la care a avut trei copiii: Vasile, George şi Nicolae. În scrisoare este vorba de acest din urmă fiu, ce nu va face o mare carieră, căsătorit cu Elena Rosetti, şi prin aceasta înrudindu-se cu C.A. Rosetti! Dar

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol".
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

nu destinul său viitor ne priveşte, ci faptul că un tânăr român se află la învăţătură în Germania, la o şcoală politehnică, în plin fanariotism.

A doua scrisoare apare în 1822 şi este adresată aceluiaşi profesor, de data aceasta de însuşi Nicolae Ghica, de unde se subînţelege lungul stagiu münchenez al tânărului boier. Pare o scrisoare de recunoştinţă şi de adio, trimisă de pe traseul întoarcerii sale în ţară. El era "fostul" elev "de odinioară" şi, după serviciile pe care i le cere, relaţiile fuseseră destul de strânse, căci profesorul münchenez îi cunoaşte pe ceilalţi dascăli ai tânărului prinţ. Unul era la Breslau, altul la Augsburg, alţii la München, probabil unul la Nürnberg. Apoi, un itinerar german al unui călător român modern din epoca lui Dinicu Golescu. Profesorului Friedrich Tiersch i se adresează din Leipzig. Trecuse şi pe la Augsburg, iar de la Leipzig ajungea la Nürnberg. Tânărul umblase bine prin străinătate, nu numai în Germania, dar şi prin Franţa, Italia, Elveţia, Cehia, Polonia, descoperindu-se unul dintre pionierii pasionaţilor călători români în Occident. Cât priveşte pe Friedrich Tiersch, acesta era o cunoştinţă constantă şi de garanţie intelectuală şi morală în familiile moldovene şi muntene, un mentor german de prestigiu al odraslelor boiereşti trimise la studii în Germania.

După câţiva ani, o nouă relaţie apropiată a profesorului münchenez cu o altă familie domnitoare: Sturza. Alexandru Sturza recomanda, tot pentru învăţătură şi protecţie în ale educaţiei, pe un tânăr grec, Rizo (Rizu), fiul poetului şi diplomatului grec de renume, Iacovachi Rizos Neroulos (1778-1850), cu stagii la curtea domnitorilor fanarioţi Ipsilanti şi Ion Caragea. "A. de Stourdza" nu putea fi la 1828, decât Alexandru, fiul lui Scarlat (+ 1816) şi al Sultanei Moruzi, devenit general în armata rusească, diplomat şi om cu mari influenţe în capitala Moldovei, ce avea să moară în 1854. El i se adresa lui Friedrich Tiersch ca unei vechi cunoştinţe de familie, de unde se subânţelege că trecuseră pe la el şi vlăstare sturzeşti.

În anul următor, deci în 1829, apăreau şi Ghiculeştii din Muntenia în legătură cu Tiersch. Şi cine, însuşi domnitorul Grigore Ghica! Sunt două scrisori: prima de mulţumire pentru primirea atentă a copiilor la München, a doua, din 1834 când, după încheierea studiilor unui prim lot de băieţi, îl mai trimitea şi pe ultimul, Dumitru, adică pe acela care va deveni viitorul prinţ Dimitrie Ghica (1816-1897). Fraţii săi se numeau Costache, Scarlat, Grigore şi Panaiot, cu toţii urmaşii lui Grigore D. Ghica (+ 1834), domnitorul instaurator luminat al guvernării pământene cu care se punea capăt secolului fanariot. Dimitrie Ghica va rămâne cel mai cunoscut dintre toţi fiii lui Grigore D. Ghica. Şi-a început cariera militară în armata rusească, solicitat de ţarul Nicolae I să primească gradul de ofiţer în garda imperială. Îşi face studiile în Germania, călătorind prin occident şi revenind în ţară în 1846. În 1849 îi va adăposti pe românii transilvăneni fugiţi de prigoana habsburgică. Intră în viaţa publică în 1853. A fost membru în Divanul Ad-hoc, refuzând să candideze la tron în 1859. A fost ministru în diverse cabinete ministeriale ale lui Al. I. Cuza şi Carol I, preşedinte al Societăţii de Cruce Roşie şi al Eforiei Spitalelor Civile, conservator, apoi liberal.

Pe lângă tinerii Ghica şi Sturza, mai apare un candidat la învăţătura profesorului german: tânărul Nicolae Manu (1812-1861), fiul lui Mihail Manu, mare vornic,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

fanariot venit cu tatăl său în ţară. Şi aici tot tatăl se adresează pentru ca odrasla să se bucure de luminile învăţăturii înalte, solicitând o bursă pentru fiu la gimnaziul imperial din München. Viitorul mare logofăt şi mare vornic, căsătorit cu Maria Grădişteanu, îşi făcea şi el, deci, instrucţia la o şcoală germană.

O duzină de tineri răsar dintrodată într-un centru cultural german, optând, prin familiile lor, pentru limba şi învăţământul german, de unde se deduce şi importanţa care se da limbii germane în familiile boiereşti şi fanariote, năruindu-se imaginea unui monopol absolut al limbii franceze. Pentru ca aceşti tineri să prefere studiile la München, înseamnă că aveau deja o pregătire şi o educaţie în această direcţie.

Münchenul, cu profesorii şi instituţiile sale de învăţământ era un oraş solicitat de învăţăceii români de la începutul secolului al XIX-lea. Pentru atâţia dintre ei, capitala bavareză va fi şi capitala occidentală a formării lor intelectuale.

1 N. Iorga, *Contribuţii la istoria literaturii române. Bursierii din 1823*, AAR, Tom XXVIII, Mem. Secţ. Lit., p. 5.

ANEXE

1.

Monsieur !

Le Sieur Margueritry après son retour à Vienne, de Munich, m'a donné les nouvelles les plus satisfaisantes par rapport à mon fils Nicolas; c'est ce que j'esperais entendre après l'avoir remis entre les mains d'un si sage professeur.

Je ne saurais pas me refuser aux depenses indispensables, mais je voudrais que toutes se passent par le moyen de monsieur Margaritry et par son avis. Les momen[t]s présents sont ceux de l'étude et pas de la galanterie, et les depenses nécessaires sont assez pour en chercher des superflues.

En attendant j'ai l'honneur d'être avec la plus parfaite considération.

Veuillez bien faire accompagner le jeune homme à les promenades de quelque surveillant.

Votre humble s[ervi]teur
Grégoire de Ghyka

Jassy, ce 25 Juin 1817

(Bayerische Staatsbibliothek, Thierschiana, I, 87)

Domnule,

Revenind la Viena, de la München, Signor Margueritry mi-a adus veştile cele mai mulţumitoare în legătură cu fiul meu Nicolae; era tocmai ceea ce mă aşteptam să aud după ce l-am lăsat pe mâinile unui asemenea profesor înţelept.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Nu o să mă dau în lături de la cheltuielile absolut necesare, dar aş dori ca toate să treacă pe la domnul Margaritry şi să aibă avizul său. Este vremea acuma pentru care şi nu pentru aventuri, iar cheltuielile de rigoare sunt destul de mari pentru a umbla după prostii.

În aşteptarea /unei veşti!/, am onoarea de a fi cu cea mai aleasă consideraţie.

Faceţi dumneavoastră ca tânărul să fie însoţit atunci când iese la plimbare, de un supraveghetor.

Supusa dumneavoastră slugă
Grigore Ghica

Iaşi, 25 iunie 1817

2

Leipzig den 21ten Juli 1822

Sehrsehenswehrtester Herr Professor

Nur einen Mann von Ihrer Bildung kann es zu kommen, Beleidigungen nicht nur zu vergessen sondern auch zu verzeihen, und deswegen wage ich es Ihr jemaliger Schüler, diese Zeilen, vor Ihren Füssen zu legen, und Sie Herr Professor innigst zu bitten mir nur durch ein paar Zeilen zu versichern, dass Sie mir wieder gut sind, und ich will jene Zeilen, tausende und abertausendemahl küssen und mit heissen Thränen bedecken, - denn meine Reue ist wahrhaft. Ich habe dem Hochwürdigen Pfarrer *Gaudin* in Augsburg, der sehr gefälig gegen mich gewesen [gesucht], ich werde mir die Freiheit nehmen von Nürnberg aus zu schreiben, allein ich bleibe blos einen halben Tag da. Seitdem mich das Schicksall von Ihnen gerissen hat, habe ich Jena, Leipzig, Paris, Triest, ganz Morea, den nördlichen Theil von Italien dann Schweiz gesehen und bin durch Baiern hieher gekommen um über Dresden, Breslau u. Warschau nach Orchin in Bessarabien zu meinen Eltern zu gehen und dieses deswegen weil, wie Sie Sich es wohl denken können die Österreicher aus Christen Liebe uns durch Ihre Staten nicht durch lassen. Ich bin mehr als versichert, dass die schöne Auswahl der Büchern die ich Ihnen Herr Professor zu verdanken habe, ein Raub des Feuers samt unseren Haus geworden, und nun werde ich wenn ich zu Hause komme mich mit flachen Wandern unterhalten müssen. Sie können wenn Sie gnädig sein wollen mich mit einigen Zeilen zu beehren, den Brief an Herrn Professor Ludwig *Waihler* in Breslau adressieren, an dem ich von Seite des Herrn Pfarrers an empfohlen bin, und dadurch werden Sie mich aufs äusserst verbinden. Darf ich wohl so frei sein Sie auch zu bitten im Falle Sie den Herrn Pfarrer schreiben sollten Ihn und seiner Gemahlin meiner Seits vielmals zu grüssen und zu versiechern dass ich Ihm von Breslau aus gewiss scheiben werde; dann nehm ich mir die Freiheit Sie zu bitten im Falle Sie den Herrn Hofrath und ... von Baden begegnen sollten Ihm und seiner Familie meinerseits vielmals zu grüssen; und bitte tausendmahls um Verzeihen, dass ich es wage, Sie mit solchen

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Kleinigkeiten zu beschweren. Ihren Frau Gemahlin nehme ich mir die Freikeit die Hände zu küssen und seien Sie versichert dass ich bis am Ende meines Lebens mit der grössten Hochachtung, Ehren Situng und Liebe als Ihr gehorsamster Schüler-bleiben werde

Nicolaus von Ghyka

P.S. Sollten Sie mich jemahls einer Ihrer Dienste fähig finden, so erwarte ich blos Ihre Befehle.

[Adresa]: Sr. Hochwohlgebohrenen den Herrn Herrn Hofrath und Professor Friedrich Thiersch /in/ München Baiern

(Bayeriche Staastsbibliotek, Thierschiana, I, 87)

(Transcrierea şi traducerea textului de Aurelia Perju).

Leipzig 21 iulie 1822

Mult apreciate domnule profesor,

Numai un bărbat cu cultura dumneavoastră poate să uite nu numai jignirile aduse dar să le şi ierte şi de aceea îndrăznesc, eu fostul dumneavoastră elev de odinioară, să aştern la picioarele dumneavoastră aceste rânduri şi să vă rog sincer, domnule profesor, ca prin câteva rânduri să mă asiguraţi că m-aţi iertat, şi voi săruta acele rânduri de mii şi mii de ori şi le voi acoperi cu lacrimi fierbinţi deoarece căinţa mea este adevarată. La Augsburg l-am [căutat] pe prea onoratul preot *Gausin*, care a fost foarte amabil faţă de mine; îmi voi lua permisiunea să-i scriu din Nürnberg, atât doar că stau aici numai o jumătate de zi. De când soarta m-a rupt de dumneavoastră, am văzut Jena, Leipzig, Paris, Triest, întreaga Moravie, partea de nord a Italiei, apoi Elveţia şi am venit aici prin Bavaria pentru a pleca prin Dresda, Breslau şi Varşovia la Orhei în Basarabia, la părinţii mei, şi aceasta pentru că, după cum bine vă puteţi imagina, austriecii, cu frica lui Dumnezeu, nu ne lasă să trecem prin statele lor. Sunt mai mult decât încredinţat că volumele a căror frumoasă alegere v-o datorez, domnule profesor, au fost pradă flăcărilor împreună cu casa noastră şi, deci, când voi ajunge acasă va trebui să mă distrez cu simple drumeţii. Puteţi, dacă vreţi să fiţi îndurător, să mă onoraţi cu câteva rânduri, să adresaţi scrisoarea domnului profesor Ludwig *Wahler* la Breslau, căruia i-am fost recomandat din partea domnului părinte, şi prin aceasta mă veţi îndatora în mod deosebit. Pot să-mi iau permisiunea de a vă ruga în cazul în care i-aţi scrie domnului preot să salutaţi din parte-mi, pe el şi pe soţia sa şi să-l asiguraţi că din Breslau îi voi scrie cu siguranţă; apoi îmi iau permisiunea de a vă ruga, dacă l-aţi întâlni pe domnul consilier de curte şi ... von Baden să-l salutaţi din partea mea pe el şi familia sa şi vă cer o mie de scuze că îndrăznesc să vă împovărez cu nimicuri. Soţiei dumneavoastră îmi permit să-i sărut mâinile şi fiţi asigurat că până la sfârşitul vieţii voi rămâne cu cea mai mare stimă, dragoste şi onoare.

Al dumneavoastră prea supus elev

Nicolae Ghica

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

P.S. Dacă vreodată m-aţi considera capabil de a vă face vreun serviciu, rămâne să aştept doar ordinele dumneavoastră.

3

Monsieur,

Je profite de l'occasion du départ de Mr. Riso pour me rappeler à Votre souvenir; je n'ai pas oublié que j'ai eu l'avantage de Vous voir pendant mon séjour en Allemagne, ausi je me prevaux des droits d'une ancienne connaissance pour Vous recommander particulièrement le jeune homme qui vous remettra cettre lettre; il est le fils du poäte de ce nom, citoyen zélé pour son pays et son ami.

Veuillez prendre en considération, Monsieur, que c'est pour les transmettre aux malheureux Hellénes, ses compatriotes, que Vous lui ferez part de Vos lumières et que c'est un nouveau titre que Vous pouvez ajouter encore à ceux qui Vous accordent déjà l'estime publique, et la considération spéciale des personnes qui ont été en rapport avec Vous, je suis de ce nombre et je me fais un vrai plaisir de Vous esprimer la considération destinguée avec laquelle

Je suis Monsieur, Votre très humble et très obéissant serviteur

A. de Stourdza

Jassi, le 29 Octobre 1828

(Bayerische Staatsbibliothek,Thierschiana I, 87)

Domnule,

Profit de ocazia plecării domnului Riso pentru a apela la aducerea aminte a dumneavoastră; nu am uitat că am avut cinstea de a vă vedea în timpul şederii mele în Germania; de asemenea, mă prevalez de drepturile unei vechi cunoştinţe, pentru a vă recomanda în mod special pe tânărul care vă va înmâna această scrisoare: este fiul poetului cu acelaşi nume, cetăţean devotat ţării sale şi prietenului său.

Binevoiţi a lua în consideraţie, Domnule, că luminile cu care îl veţi hrăni, vor ajunge la nefericiţii de greci, compatrioţii săi, şi că aceasta va fi un nou titlu /de glorie/ adăugat acelora pe care vi le-a acordat stima publică şi consideraţia deosebită a persoanelor care v-au cunoscut.

Mă număr printre aceştia şi îmi revine o adevarată plăcere de a vă exprima distinsa consideraţie cu care sunt, Domnule, al Dumneavoastră prea umilă şi prea supusă slugă

A. de Sturza

Iaşi, 29 octombrie 1828

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

4

Τήν ὑμετέραν σοφωτάτην κορυφην ως εικος προσκυνω

Η ωκυπτερος φημη των σπανιων αυτης προτεφηματων και η φιλανθρωπος διαθεσις ην τρεφει προς το πεπιεσμενον των Γραικων γενος ενεψυχησαν καμε πολυαριθμου οικογενειας οντα γεννητορα το να ππροσφυγω προς αυτην εραιτουμενος μικραν τινα παραμυθιαν εις τα περιστοιχουντα με δεινα την σημερον. Γνωστα τη υμετερα σοφωτατη κορυφη τα δυστυχηματα του γενουςμου, και τα ποσα κατα την εποχην ταυτην υπεστησαν οσοι των Γραικων την ωθομανικην οικουσιν επικρατειαν, ωστε προς τοις αλλοις δεινοιτε αστεριθησαν και των τροπων της ανατροφης και παιδειας των ιδιων αυτων τεκνων, καταργηωεντων και σχολειων και παντος αλλου μεσου εις την απαιτουμενην προοδον. Εις την αυτην στασιν υπαγομενος και ο γραφων, ως Γραικος ευπατριδης των πρωτιστων οικογενειων της Κωνσταντινουπολεως, προ ετων δε τεσσαρακοντατριων ηδη εν Βουκουρεστιου της Δακιας διατριβων, οπου και συζευχθεις μετ ιωαγενος ευπατριδους ωσαυτως απεκατασταθην μεν ενταυωα ομοιον τη γνωμη μου, ουτε κατα λογον της αοκνου σπουδης μου και των διηνεκων μοχθων μου εβραβευσεν η αδικος τυχη τα προς βελτιωσιν της καταστασεως μου, και επομενως προς αγωγην των τεκνων μου, το μονον παραμυθημα της πατρικης στοργης του γραφοντος. Τουτων δ ουτως εχοντων, και πληροφοριθεις παρα πολλων την πατρικην κηδεμονιαν και εψδιαθετον της Βασιλικης αυτου Μεγαλειοτος προς το μαθητων Βασιλικοις αναλωμασιν εχειν την χωραν εις το διδασκαλειον δυ Χορπσ δεσ Χαδετσ λεγομενον, προς δε μαθων, οτι η υμετερα σοφωτατη κορυφη προεδρευει εις πασας τας εν τρισολβιω Παβαρια σχολας και διευθετει ταυτας κατα την απαραμιλλον αυτης φρονησιν, ετολμησα δια την ιδιας και θερμως να καθικετευσω αυτην οπως την αυτου Μεγαλειοτητα εμφανιζουσα απο μερους μου κατα στιγμην ευδιαθετον ηθελε συναψη και δυο λεξεις προς επιτυχιαν της μονης λεγω, επιθυμιας μου του να ιδω τον υιον μου Νικολαον το δεκατν πεμπτον ετος της ηλικιας του βαδιζοντα, οτι ηξιωθη να συαριθμηθη και αυτος μεταξυ των δωδεκα μαθητων εκεινων ους η Βασιλικη ευμενεια εν τω γυμνασιω εκεινων καταταξει προσεταξατο. Ευελπις δε οτι θελει με αξιωση διστιχου αυτης περιεκτικου ευκταιας μοι αποκρισεως, πολαμβανω την αποδοσιν.των ευγνομονων χαριτων μου, πληροφορων την σοφωτατην και σεβαστην μοι κορυφην αυτης, οτι μεχρι ταφου απαξαπασα η οικογενεια μου θελει αιρη χειρας ικετιδας προς κυριον υπερ της υγιειας και ευδαιμονιας τοιουτου και τηλικουτου ευ εργετου μου.

Ο της υμετερας σοφολγιοτητας,
εν Βουκουρεστιου ταπεινοσ δουλος,

τη δ νοεμβ. 1828 Ο μεγας βορνικος Μιχαιλ Μα

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Preaînţeleptei sale Înălţimi mă închin cu respectul cuvenit.

Faima înaripată a rarelor sale calităţi şi bunăvoinţa iubitoare de oameni pe care o poartă neamului asuprit al grecilor, m-au încurajat şi pe mine, părinte al unei numeroase familii, să mă adresez Înălţimii voastre, ca să cer o prea mică consolare la nenorocirile care mă înconjoară astăzi.

Îi sunt cunoscute Prea înţeleptei voastre Înălţimi nenorocirile neamului meu şi câte au îndurat în această vreme grecii care locuiesc în imperiul otoman, astfel că pe lângă celelalte nenorociri erau lipsiţi şi de mijloacele de educaţie şi învăţământ ale propriilor lor copii, deoarece au fost desfiinţate şcolile şi orice alt mijloc necesar progresului. În această situaţie aflându-se şi cel ce scrie, ca nobil grec din cele mai bune familii de la Constantinopol, aflându-mă deja pe patruzeci şi trei de ani în Bucureştii Daciei, unde m-am căsătorit cu o nobilă băştinaşă, ca atare m-am stabilit aici deci ca localnic în acest oraş, însă în toată această perioadă, nu numai după părerea mea [şi] nici în urma neobositei mele strădanii şi neîntreruptei mele osteneli, nu m-a răsplătit soarta nedreaptă ce cele [necesare] pentru îmbunătăţirea situaţiei mele, şi prin urmare şi pentru educaţia copiilor mei, singura mângâiere a dragostei părinteşti a celui ce scrie.

Astfel stând lucrurile şi aflând de la mulţi despre grija părintească şi bunăvoinţa măriei sale imperiale faţă de nefericitul meu neam, [şi] că are în ţară şi un număr de elevi greci cu bursă imperială pentru şcoala numită *du Corps des Cadets*, şi aflând că Prea înţeleapta voastră Înălţime prezidează toate şcolile preafericitei Bavarii şi orânduieşte acestea după neîntrecuta sa înţelepciune, am îndrăznit prin această umilă [scrisoare] a mea să mă adresez ei şi să o rog călduros ca umila mea cerere alăturată [adresată] Măriei sale să o prezentaţi din partea mea la momentul oportun şi să adăugaţi două vorbe pentru succesul singurei mele dorinţe, zic, de a-mi vedea pe fiul meu Nicolae, care merge pe cincisprezece ani, că s-a învrednicit să se numere şi el printre acei doisprezece elevi ai acestui Gimnaziu, aşa cum a hotărât bunăvoinţa imperială.

În nădejdea că voi fi învrednicit de un scurt şi dorit răspuns al ei, îmi exprim sentimentele mele de recunoştinţă şi aduc la cunoştinţa Prea înţeleptei şi responsabilei voastre Înălţimi că până la moarte întreaga mea familie va înălţa către Domnul mâini rugătoare pentru sănătate şi fericire unui aşa de mare binefăcător.

Al Prea înţelepciunii voastre rob smerit
Marele Vornic *Mihail Manos*

La Bucureşti, 4 noiembrie 1828

(Bayerische Staatsbibliothek, *Thierschiana* I, 87)
(Transcriere şi traducere după originalul grecesc de Cornelia Papacostea-Danielopol şi Mihail Carataşu)

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

5

Monsieur le Professeur!

J'ai appris avec plaisir le bon accueil que Vous avez vien voulu faire à mes enfans, ainsi que les conseils que Vous avez donnés rélativement à leur établissement, et je suis bien charmé de trouver dans le témoignage de la reconnaissance, dont je suis pénétré, et que je m'empresse de Vous offrir, une occasion de Vous faire connaitre les sentiments que Votre réputation m'a toujours inspirés. Votre nom, Monsieur le Professeur, n'est point inconnu parmi nous, ni ce que les lettres vous doivent en général. En s'adressant à Vous mes enfans n'ont cherché peut-être que le philosophe; mais ils ont trouvé l'homme réussi, à qui rien n'est étranger de ce qui est humain.

Et voilà ce qu'ils doivent s'estimer heureux d'avoir trouvé. Il n'appartenait qu'à, Vous de leur montrer cette réunion si rare dans ce monde et en même tems si précieuse.

Je Vous prie, Monsieur le Professeur, de vouloir bien croire à le sincérité de ces sentimens, ainsi qu'à celle de ma parfaite considération.

Pr[ince]: Grégoire Ghika

Bukarest, ce 2 Novembre 1829

(Bayerische Staatsbibliothek, Thierschiana I, 87)

Domnule Profesor,

Am aflat cu plăcere de buna primire pe care aţi făcut-o copiilor mei, precum şi de sfaturile pe care le-aţi dat în legătură cu stabilirea lor, şi sunt prea încântat de a găsi în mărturia de recunoştinţă, de care sunt pătruns şi pentru care mă grăbesc să vă ofer o ocazie de a vă permite să cunoaşteţi sentimentele pe care întotdeauna mi le-a inspirat renumele dumneavoastră.

Numele dumneavoastră, Domnule Profesor, nu este deloc un nume necunoscut printre noi, nici ceea ce Literele va datorează în general.

Adresându-se dumneavoastră copiii mei n-au căutat, poate decât pe filosof; dar au aflat omul întreg, căruia nimic nu-i este strain din ceea ce este omenesc.

Iată ceea ce ei se cuvine să aprecieze fericiţi de ceea ce au aflat. Nu rămâne decât de a le arăta dumneavoastră această împerechere aşa de rară în această lume şi aşa de preţioasă în acelaşi timp.

Vă rog, Domnule Profesor, de a binevoi să credeţi în sinceritatea sentimentelor mele, precum şi în aceea a perfectei mele consideraţii.

Prinţul Grigore Ghica

Bucureşti, 2 noiembrie 1829

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

6

Monsieur le Professeur,

Obligé de faire venir, il y a quelque tem[p]s, mes enfants à Vienne pour des affaires particulières, je n'ai jamais perdu de vue, qu'il entrait dans l'intérêt de l'éducation militaire, que je voux donner à Démetre, de la renvoyer à Munich, à fin de s'éxercer aussi dans la partie practique de cette éducation, qu'il a si heureusement commencé sous les auspices bienfaisants de S.M. le Roi.

A ces fins, je pren[d]s la liberté de la récommander à Votre protection paternelle. La jeunesse en général surtout une jeunesse fougueuse, comme celle de mon fils, a toujours besoin de bons conseils et, à Munich, il n'y a que Vous, Monsieur le Professeur, dont j'espère obtenir ce bienfait. Oserai-je me flatter que Vous daignerez avoir cette complaisance ? Permettez-moi de Vous avouer cependant, Monsieur le Professeur, que, connaissant l'intérêt que Vous portez à la jeunesse, connaissant surtout ce que Vous avez fait pour les coréligionnaires de mon fils, c'est dans ce seul espoir que j'ai fai partir ce dernier pour Munich. Il ne me reste donc que de Vous assurer de ma reconnaissance ineffaçable, et de ma parfaite considération.

Pr[ince]: Grégoire Ghika

Le 12/24 oct^{bre} 1834

(Bayerische Staatsbibliothek, Autogr. III.D.)

Domnule profesor,

Obligat de a-mi aduce, acum câtva timp, copiii la Viena, pentru treburi particulare, n-am uitat deloc că era în interesul educaţiei militare, pe care vreau să i-o dau lui Dumitru, de a-l retrimite la München, în scopul de a se deprinde de asemenea şi cu partea practică a acestei educaţii, pe care atât de fericit a început-o sub auspiciile binefăcătoare ale majestăţii sale regelui.

Pentru aceasta, îmi permit să-l recomanda protecţiei sale părinteşti. Tinereţea, în general, mai ales o tinereţe focoasă, ca aceea a fiului meu, are întotdeauna nevoie de sfaturi bune, iar la München nu sunteţi decât dumneavoastră, domnule profesor, de la care sper să obţin această binefacere.

Să îndrăznesc a nădăjdui că veţi găsi cu cale a avea această bunăvoinţă. Permiteţi-mi totodată să vă mărturisesc, domnule profesor, că cunoscând interesul pe care dumneavoastră îl purtaţi tineretului, cunoscând mai ales ceea ce dumneavoastră aţi făcut faţă de coreligionarii fiului meu, cu această speranţă l-am trimis pe fiul meu la München. Îmi rămâne deci doar să vă asigur de recunoştinţa mea veşnică, şi de totala mea consideraţie.

Prinţul Grigore Ghica

12/24 octombrie 1834

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

MIHAI-RĂZVAN UNGUREANU

O HARTĂ A COMUNITĂŢILOR CATOLICE DIN MOLDOVA

Într-un articol referitor la genealogia familiei Baiardi[1] detaliam natura relaţiei dintre inginerul Josef Anton de Bayardi şi ierarhii bisericii catolice moldoveneşti. Când aceasta din urmă, agasată de insistenţele monahilor greci de la Trei Sfetitele, dispunea - în vederea prezentării de probe într-un proces de hotărnicie - topografierea locului stăpânit în vatra târgului Iaşii, apela, cu deplină încredere, la serviciile devotatului catolic Josef Anton de Bayardi. Lui i se datorează prima hotărnicie, şi prima hartă a teritoriului bisericii catolice Sf. Maria din capitala principatului, la 14 decembrie 1814 - probabil întâiul său angajament de la stabilirea în Moldova[2].

Un argument suplimentar pentru statutul deosebit al inginerului italian între omologii săi din epocă este oferit de existenţa unui document cartografic inedit, fără precedent în analele academice: o hartă a tuturor comunităţilor catolice din Moldova. O prezentăm cititorului nutrind convingerea că semnalarea ei poate, în viitor, servi la ilustrarea unei mult-aşteptate istorii a catolicismului în Moldova.

Harta se găseşte la Arhivele Statului Iaşi, fondul *Planuri, hărţi*, sub numărul 3078. Are dimensiunile de 107,5 x 75,9 cm. şi este desenată pe hârtie-carton cu suport de pânză. În cartuşul oval din colţul dreapta-sus se citeşte: "Carta speciale del Principato di Moldawia per la Missione Cattolica; delineata e ridotta secondo le osservazioni state fatte da me, ingegnere geografo I.A. de Bajardi; 1842". În partea de sus a hărţii, în imediata apropriere a cartuşului, se distinge rozeta punctelor cardinale, în culori. În partea inferioară, chiar deasupra marginii de jos, centrat, se află cartuşul scărilor de distanţă: 1) "scala divisa in ore" pentru 15 ore; 2) "scala divisa in miglia, 15 per un grado" pentru 10 mile; 3) "scala divisa in verst<i> di Russia, 104 verst<i> per un grado" pentru 65 de verste.

Frontierele sunt colorate diferit: în *roşu* pe firul Prutului şi pe graniţa estică dintre Basarabia şi Galiţia austriacă, în *galben* pe partea de vest a graniţei dintre Basarabia şi Galiţia şi apoi pe graniţa dintre Moldova şi Galiţia, în *albastru* pe graniţa dintre Moldova şi Transilvania şi pe partea vestică a graniţei dintre Transilvania şi Valahia, în *verde* pe partea estică a graniţei dintre Transilvania şi Valahia şi la graniţa moldo-valahă. Harta aparţine categoriei hărţilor fizice: denivelările, curbele de teren, accidentele de relief, traseele râurilor etc. sunt bine puse în evidenţă prin curbe izotopice. Văile umede sunt marcate cu prescurtarea "Fiu" (*fiumex* - "fir de apă" în

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol",
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

italiană). Localităţile - doar cele în care trăiesc familii de catolici - sunt figurate cu roşu; în funcţie de importanţa lor demografică, de mărimea comunităţilor, de profilul principalului lăcaş de cult, dimensiunile semnului variază, alăturându-i-se uneori şi schiţa minusculă a bisericii, palatului episcopal etc. Localităţile însemnate sunt următoarele:

- **capitala**: Jassy, desenată în cotul Bahluiului (*Fiu: Bachlui*);

- **târguri**: Herza, Dorohoi, Mihăileni, Ştefăneşti, Botussan, Herlou, Slatina, Baja, Kotnar, Tirgo-Formos, Niamez, Roman, Piatra, Waslui, Hus, Bakeu, Okne, Trotus, Berlat, Falcsi, Tekuzia, Foksan, Galaz;

- **sate**: (înşiruirea merge de la nord la sud şi de la vest la est)

Wezpol, Balilesti, Talpa, Russi, Zamostie - pe valea Siretului; Dombraveni - pe Siret;

Mora Prefet (Moara Prefectului), Josepesti, Modora (Hodora) - pe Bahlui, în amonte de Tg.-Frumos;

Pojenilor, Domesti, Lezkani, Kokoteni, Orlesti, Slobozia, Pojana, Bogotin, Pribesti, Corni Poiani, Gemnanesti, Pogonesti - în aval pe Bahlui şi în bazinul Jijiei;

Zapodia, Particest, Mogosest, Kosmest, Reketeno (Racatau), Allaocest (Halaucesti), Mercest, Jugani, Teskani; Pildest, Giriesti, Cikoseni, Sabaoani, Giudeni, Tamaseni - în bazinul Moldova-Siret, în amonte de confluenţa lor la Roman;

David, Coran, Oniceni, Braza, Valeni, Valle Alba, Talpa, Tupilaz - în bazinul Moldovei;

Farkasen, Skeja (Skeia), Miklauseni, Bogonka, Rotunda, Nestiuta, Boghic, Ozzelen (Oteleni), Burianest, Maxinest, Sakna - la est de "fiu: Seret";

Vexia - pe "fiu:Vexia";

Formosa - în Podişul Central Moldovenesc; Reccia - pe Siret;

Ciuches, Brustulosa, Preluca, Komanest, Doftana, Joset, Koot, Petrescan - pe firul Trotuşului, în amonte de confluenţa cu Siretul, la Adjud;

Formosa, Sucei, Pustiana, Solonz G(u)ra, Solonz, Tasleu Sarat, Moinest, Serbek, Strugar, Largha, Widraska, Bersonza, Pojana, Gura Wai - între Trotuşul superior şi Tazlău şi pe Tazlău;

Lespez, Sekatura, Loncan, Sacca, Marginen, Kosbik, Baratz, Bosoten, Reketesc, Sarata, Diosebik, Kalugera, Petricika - pe Tazlăul superior, între Tazlău şi Bistriţa şi pe Bistriţa;

Gaidar, Bretesti, Pakorar - între Tazlău, Trotuş şi Siret;

Serbest, Spineni, Truzest, Kosten, Doftor, Trandafil, Trunki, monastir Vale Sacca, Vale Mare, Faraoan, Klesia, Ciocan, Vale Re, Kolmatura, Sat Nou, Rokaciuni, Sascut - pe Siret;

Ros Wladiki, Kalugereni, Pojana, Bogdanest, Presest, Bertest, Bogoccia, Parinkari, Petrest, Giosen, Reketeu, Horgest, Valeni, Wladnik, Piorinci,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Medeleni, Gaiciana, Ploskozen, Nikorest - la est de Siret, în Podişul Central Moldovenesc;

Satu Nou, Solohegi, Bohana, Grosest, Slanik, Hersa, Wale Saka, Bogdaha, Kascio (Casin), Angelest, Domnest, Prala, Wisant - la sud de Trotuş;

Wadu Isak, Kolibazse, Bryzu - pe Prutul inferior, în zona Galaţilor;

Wadu Lungu - lângă Galaţi;

Macsineni - pe cursul inferior al Siretului, în amonte de confluenţa cu Prutul.

Hălăuceştii, Răchitenii, Săbăoanii, Adjudenii, Ţalpa, Comăneştii, Pustiana, Moineştii, Călugăra, Valea Seacă, Faraoanii, Cleja, Prăşeştii, Vălenii - sunt însoţiţi de simbolul bisericii. Pe valea Prutului, în preajma Fălciului şi la nord de Huşi, apar sate cărora nu li se mai precizează numele.

De asemenea, sunt reprezentate pe hartă târgurile Hotin, Racota, Lipkani, Scoleni, Reni, Ismail (din Basarabia), Ibrail (din Valahia), Macsin (Macin), Isaksa şi Tulcea (din Rumelia - Dobrogea), Kimpolung, Sutchava, Seret, Tschernowitz, Sniatyn, Sadagura (din Bucovina - Galiţia). Mănăstirle Agapia şi Bistriţa sunt figurate cu o cruce.

În total, sunt însemnate 178 localităţi cu populaţie catolică, în Moldova, la 1842.

1 *Despre genealogia unei familii celebre: Baiardi*, în *ArhGen*, II(VII), 1995.

2 ASI, *Documente*, pachet 1 078, doc. 554; harta a fost întărită de vel vornicul Cazimir. Hotarnica locului: doc. 556 din 14 decembrie 1814.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

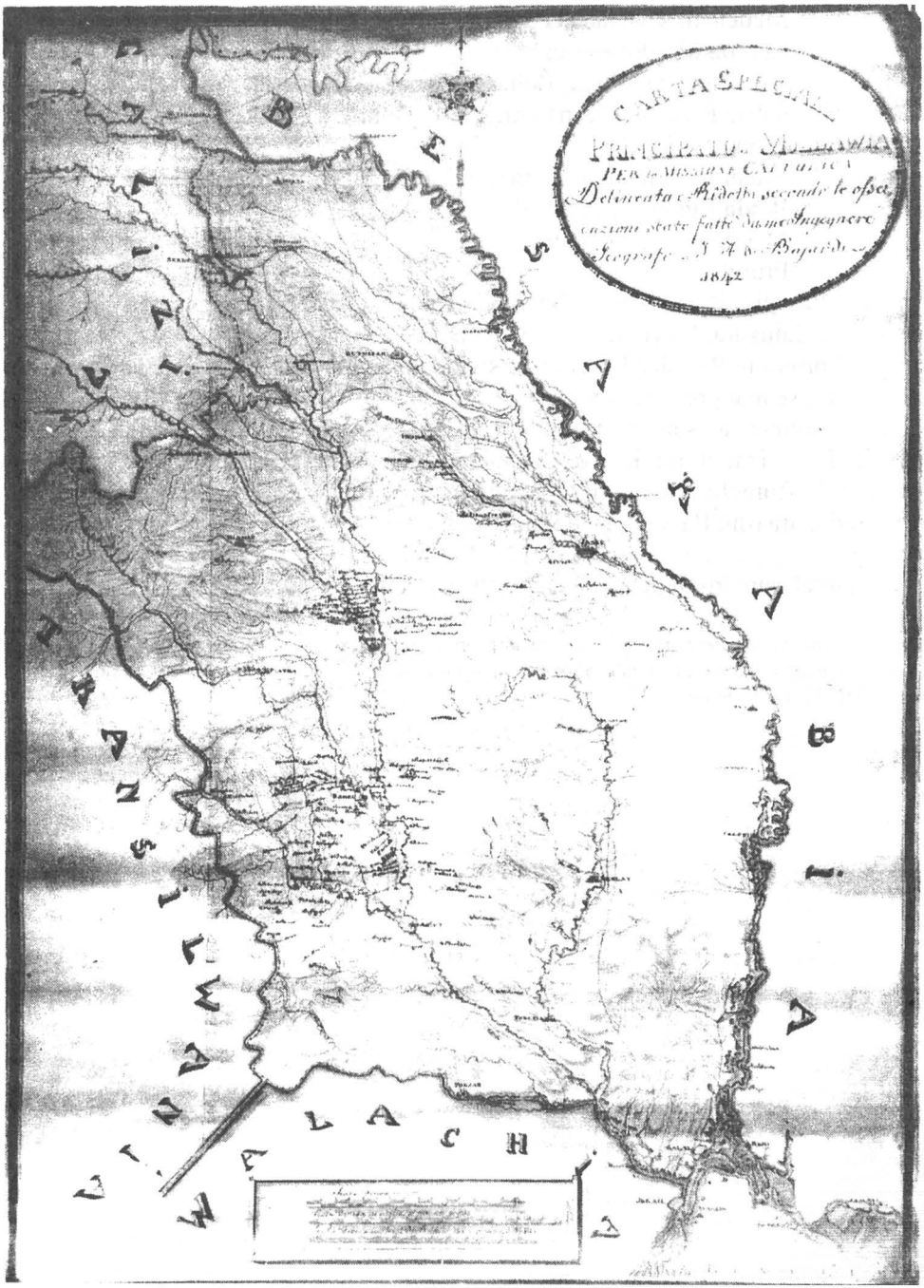

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

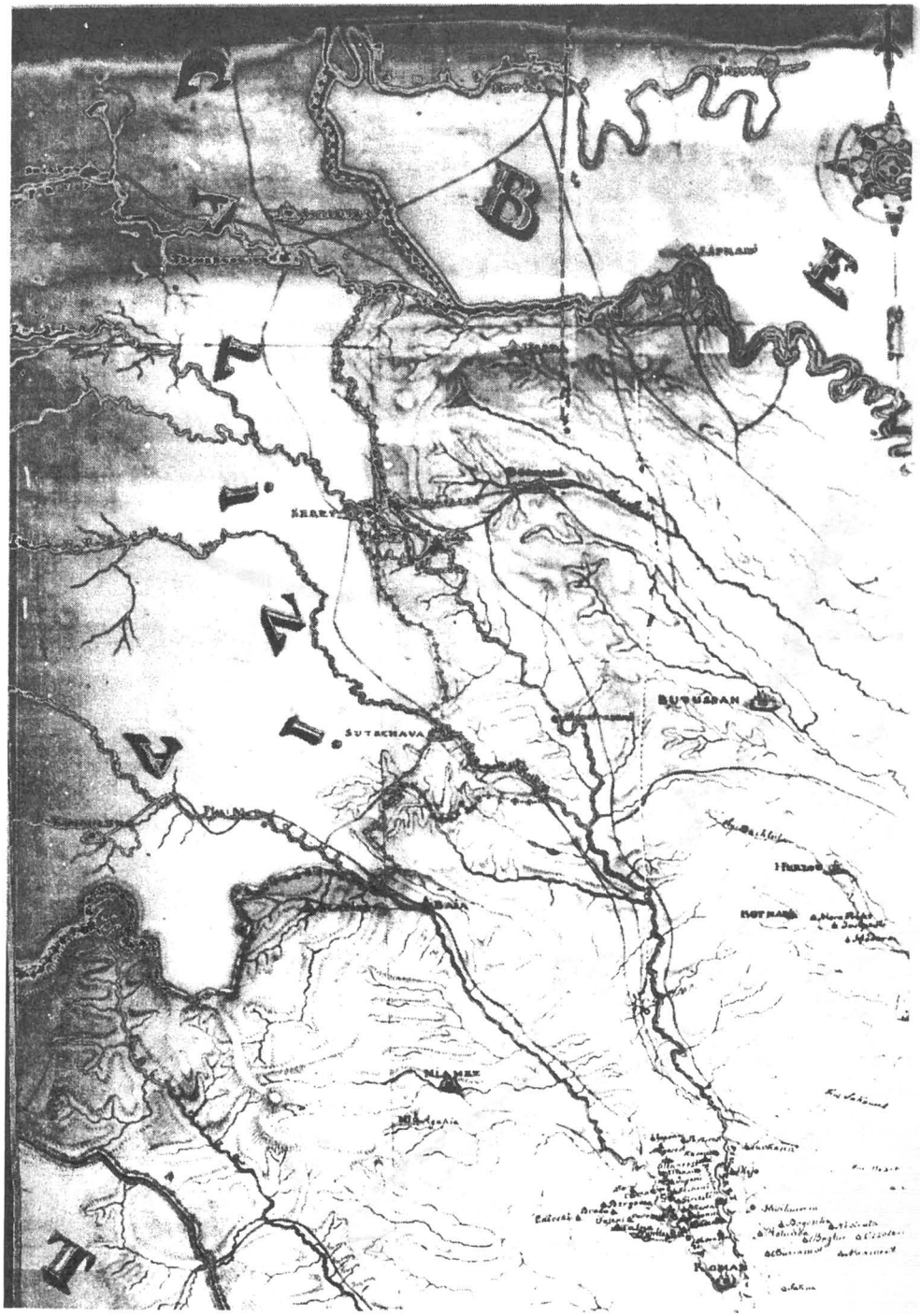

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

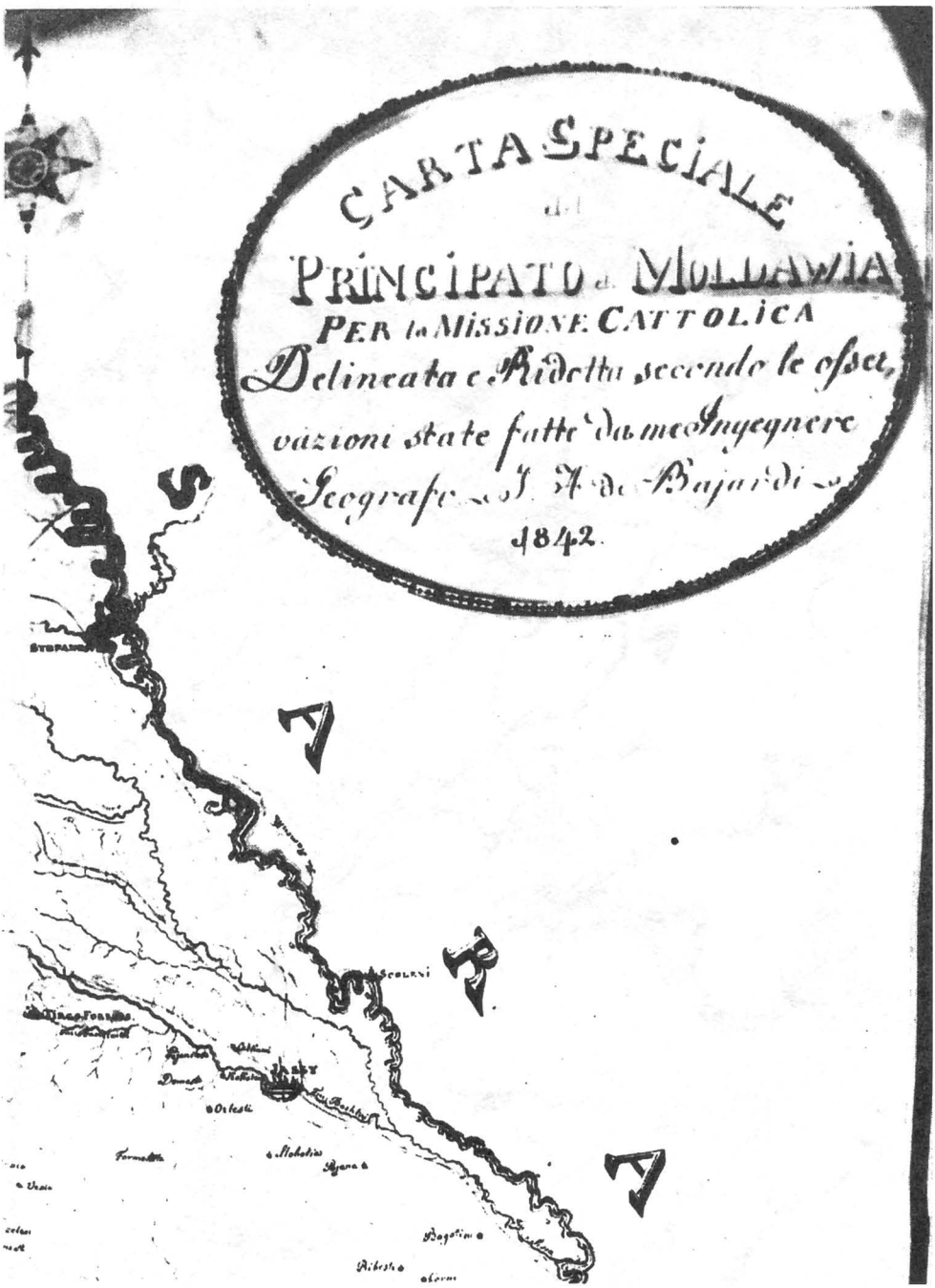

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

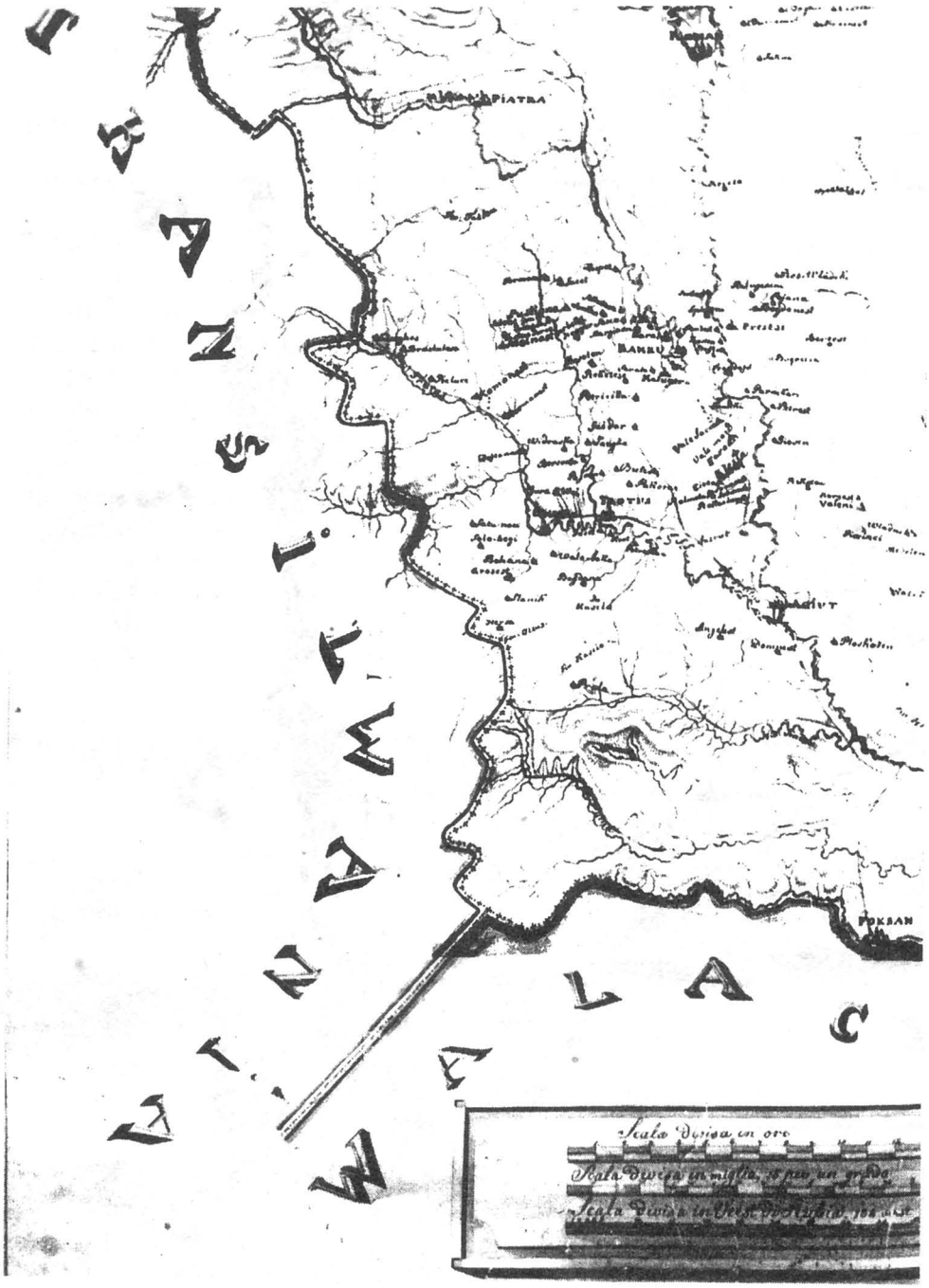

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

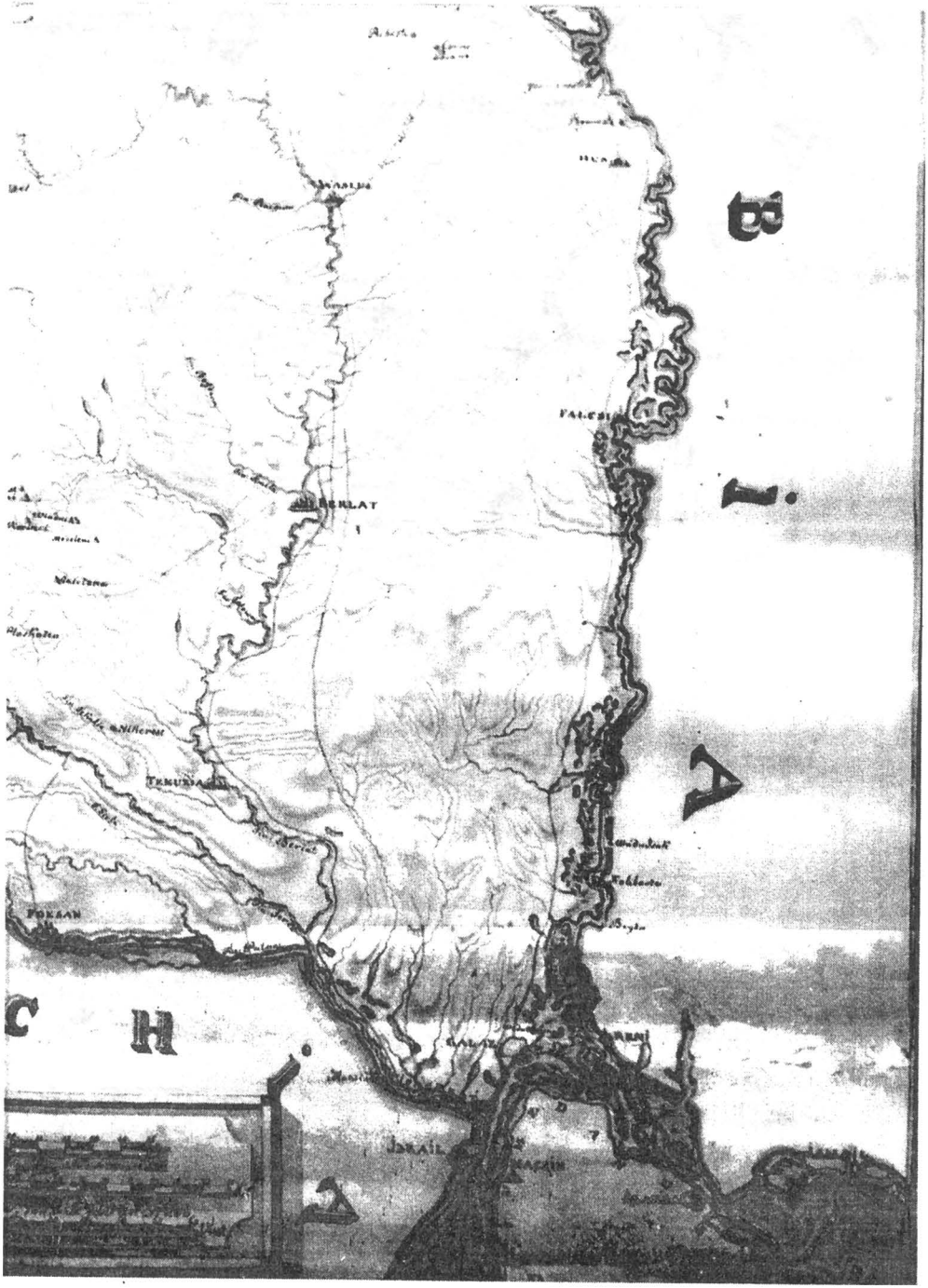

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

DUMITRU ŞANDRU

INSTRUCŢIUNILE DE APLICARE A DECRETULUI NR. 83/1949

La 2 martie 1949, prezidiul Marii Adunări Naţionale a adoptat decretul nr. 83 pentru completarea unor dispoziţiuni din legea nr. 187 din 23 martie 1945. Pe baza prevederilor lui, treceau în proprietatea statului exploatările agricole şi semiindustriale, împreună cu toate bunurile materiale existente pe ele, cu creanţele, cu titlurile şi cu alte participări şi drepturi ce decurgeau din activitatea exploatărilor moşiereşti expropriate*.

Instrucţiunile de aplicare permiteau însă deposedarea persoanelor respective şi de cea mai mare parte din bunurile personale avute în proprietate de cei care cădeau sub incidenţa decretului. Documentul pe care îl prezentăm reprezintă o ilustrare a acestui fapt, obligându-ne să precizăm însă că, în majoritatea zdrobitoare a cazurilor, celor deposedaţi nu le-au fost lăsate în proprietate nici măcar bunurile inserate în instrucţiunile Comisiei Centrale pentru desăvârşirea reformei agrare trimise comisiilor judeţene**. Menţionăm că între *Instrucţiunile* prezentate aici şi textul Decretului nr. 83/1949 nu există nici o concordanţă.

COMISIUNEA CENTRALĂ PENTRU DESĂVÂRŞIREA REFORMEI AGRARE
Către
COMISIILE JUDEŢENE

Instrucţiuni cu privire la desăvârşirea reformei agrare.

Pentru organizarea identificării şi preluării exploatărilor şi bunurilor agricole pe baza criteriilor stabilite de Comisiunea Centrală, comisiunea judeţeană, alcătuită din:

- secretarul judeţenei P.M.R.;
- delegatul U.S.S.A.R.;
- prefectul judeţului;
- directorul judeţean agricol M.A;

îşi va exercita atribuţiunile conformându-se întocmai instrucţiunilor de faţă.

---

* Vezi "Buletinul oficial al Republicii Populare Române", nr.1 din 2.III.1949.
** ASI, fond II, Partidul Muncitoresc Român. dosar 11/1948, f.1-6.

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol",
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Comisiile judeţene vor efectua operaţiile de preluare pe baza tabelelor anexe identificând însă pe baza aceloraşi criterii stabilite de Comisia centrală exploatările şi bunurile agricole ce eventual au fost omise din aceste tabele şi cărora le vor aplica acelaşi regim.

Comisiile judeţene vor organiza comisiile comunale (atâtea câte proprietăţi vor fi preluate ţinând seamă de dispoziţiunile în acest sens din instrucţiunile către comisiile comunale) şi vor convoca la judeţeana P.M.R. la termenul ce se va comunica ulterior de către Comisia Centrală delegaţii pentru comisiile comunale, instruindu-i şi înmânându-le materialul necesar pentru preluarea exploatărilor şi bunurilor agricole.

Paza bunurilor preluate va fi asigurată de echipe special formate din alte elemente decât cele însărcinate cu preluarea.

Echipele de pază se vor organiza ţinându-se seama de necesarul pentru acoperirea tuturor punctelor ce urmează a fi dirijate în vederea păstrării bunurilor preluate.

Elementele ce vor alcătui aceste echipe vor fi mobilizate din rândurile muncitorilor din fabrici şi uzine, complectarea acestora până la acoperirea necesarului, făcându-se cu elemente verificate din masa ţărănimii sărace.

Delegaţii din comisie însărcinaţi cu administrarea unităţii preluate şi delegatul P.M.R. este de dorit să nu fie din localitatea respectivă.

Comisiile judeţene se vor îngriji ca operaţiunea de preluare să se declanşeze simultan în tot cuprinsul judeţului.

În operaţiunile de preluare se va ţine seama în special de gospodăriile care au în proprietate conace, organizarea comisiilor făcându-se pe baza numărului de conace existente în cuprinsul comunei.

Comisiile judeţene vor ajuta, îndruma, controla şi coordona activitatea comisiunilor comunale în munca de identificare, inventariere şi preluarea tuturor bunurilor prevăzute în instrucţiunile respective.

Ordinea de realizare a operaţiunii de preluare a exploatărilor şi bunurilor agricole, va fi următoarea:

- covocarea la judeţeana P.M.R. a delegaţiile comisiilor comunale stabilite pentru executarea operaţiunilor, în vederea instruirii lor şi înmânării materialului necesar.

1 zi înaintea orei stabilite, pentru executarea operaţiunei

- plecarea celor destinaţi efectuării operaţiunilor de preluare spre comunele hotărâte se va face în aşa fel încât aceştia să aibă timpul necesar pentru a-i instrui pe ceilalţi membri din comisie.

În perioada de pregătire a operaţiunii se va menţine cea mai strictă conspiraţie.

Mijloacele de comunicaţie necesare efectuării operaţiunilor de expropriere vor fi puse la dispoziţie în primul rând de către Departamentele a căror delegaţi participă în comisiile de preluare, de asemeni se vor obţine prin rechiziţii şi la nevoie de la întreprinderi.

Organizarea comisiilor judeţene se va face de către Comisia centrală, activitatea acestora fiind îndrumată şi controlată de către organele acestei Comisii.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

TABEL ANEXA

1	-	Toată lenjeria de corp	folosită
2	-	Lenjeria de casă	strict necesară 3 schimburi
		cearceafuri de pat	" " 3 maximum
		" " plapumă	" " 3 maximum
		cuverturi de pat	1-3 după numărul pers.
		feţe de masă	1-3 " " "
		perne pt. aşternut	1 de persoană
		plapumă sau pled	1 la 2 persoane
		şervete de masă	1 de persoană
		şorţ de bucătărie	1 de (casnică)
3	-	Toată îmbrăcămintea şi încălţămintea	folosită
4	-	Diverse	
		aparat bărbierit, brici	1 de pers. folosit
		apă de colonia	250 gr.
		toate calapoadele pt. ghete	folosite
		ceas de mână (buzunar)	după numărul pers. (personal purtate)
		cercei	personal purtaţi
		foarfecă	una
		fileu de păr	toate
		fotografii de familie	"
		inele fără pietre de preţ	personal purtate
		piepţini	toate folosite
		perii de cap	" "
		" " haine	" "
		" " ghete	" "
		poşetă de damă	" "
		obiecte cosmestice	" "
		săpun bărbierit, spălat şi toaletă	" "
		stilouri	personal purtate
		umbrelă	una
		umeraşe pt. haine	toate folosite

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

	verighetă aur	personal purtate
5 -	Veselă	
	ceainic	unul
	castron	"
	ceşti cafea şi ceai	după numărul pers. folosite
	compotieră	una
	cuţite masă metal comun	după numărul pers. câte unul
	farfurii mat. comun	2 de pers. folosite
	farfurioare dulceaţă	2 de persoană
	furculiţe pentru masă	una de pers. folosită
	linguri şi linguriţe	" " " "
	pahare pentru apă şi vin	" " " "
	polonic de sufragerie mat. comun	unul folosit
	serviciu oţet, undelemn mat. com.	" "
	solniţe material comun	2 folosite
	strecurători pt, ceai	1 folosită
	supieră mat. comun	1 "
	suporturi pt. tacâm mat. comun	1 de pers. folosit
	tăvi de servit mat. comun	1 folosită
	cratiţe mat. comun	2 "
	cuţite de bucătărie	1 folosit
	lampă de gătit (petrol)	1 "
	ligheane mat. comun	1 "
	oale bucătărie mat. comun	2 "
	polonic bucătărie mat. comun	1 "
	răzătoare bucătărie	1 "
	sită pentru cernut	1 "
	strecurătoare pentru supă	1 "
	tăvi de copt mat. comun	1 "
	tigăi de prăjit mat. comun	1 "

6. Alimente

100 (una sută) kgr. alimente în total din cele existente în depozitul exploatării în proporţie normală: ca alimente nu se înţeleg păsări sau animale sacrificate în acest scop, ci numai cereale, legume, grăsimi conservate etc.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

TABEL ANEXA

de obiectele ce urmează a fi transportate imediat de la proprietăţile preluate la depozitele indicate de comisiile judeţene.

1. bijuterii metale preţioase
2. pietre preţioase
3. tablouri de artă
4. sfeşnice şi tacâmuri din metale preţioase
5. porţelanuri de valoare
6, bibelouri de artă
7. covoare de valoare artistică
8. cărţi de valoare
9. colecţii de mărci de valoare
10. colecţii de note muzicale de valoare
11. blănuri de valoare
12. obiecte de uz comun din metale preţioase (creioane rezervoare, tocuri rezervoare, ceasuri, ace din platină, aur sau argint).

1. - Clasa muncitoare în frunte cu Partidul Comunist Român a antrenat pe ţăranii muncitori în lupta pentru luarea pământurilor de la moşieri înainte de aducerea la putere de către popor a guvernului democratic Petru Groza, cu toată împotrivirea moşierilor sprijiniţi de guvernele cu majoritate reacţionară de dinainte de 6 Martie 1945.

2. - Reforma agrară s-a făcut într-o perioadă când la cârma statului se mai afla fostul rege, cel mai mare capitalist şi moşier, iar în guvern se găseau reprezentanţi ai claselor exploatatoare (gruparea Tătărăscu). Aceştia s-au împotrivit cu înverşunare unei exproprieri totale a moşierilor.

3. - Prin reforma agrară din 1945, proprietatea moşierească a fost lichidată în mare parte. În mâna moşierilor au rămas totuşi însemnate întinderi de pământ, şi alte bunuri mobile şi imobile. Ei au folosit unele portiţe de scăpare prevăzute în lege ca: înfiinţarea de ferme model etc.

4. - Moşierii expropriaţi sunt şi nu pot fi decât cei mai îndârjiţi şi înrăiţi duşmani ai celor ce muncesc. Ei au sabotat toate măsurile luate de guvern în sprijinul ţărănimii muncitoare, semănând panică, neîncredere şi duşmănie împotriva puterii de stat a oamenilor muncii.

5. - Ei au sabotat în permanenţă planul de însămânţări, colectările etc. şi au lăsat în paragină şi degradează exploatările agricole, lovind astfel în interesele oamenilor muncii. Ei erau cei mai vicleni răspânditori de zvonuri, împânzind lumea satelor cu minciuni care uneori au adus pagube ţăranilor muncitori prinşi în cursa acestor svonuri, de ex.: tăieri de vite, înainte de recesământ sau înainte de sărbători etc.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

6. - Toată averea acestor duşmani ai poporului muncitor, a fost strânsă din sudoarea muncitorilor de la oraşe şi a ţăranilor muncitori deopotrivă. Această avere este fructul exploatării nemiloase de zeci şi sute de ani a oamenilor muncii de la oraşe şi sate.

7. - Averea strânsă din truda poporului muncitor se întoarce acum în mâinile celor de la care a fost furată. Această avere intră în posesia oamenilor muncii de la oraşe şi sate, ca bun comun al tuturor celor ce muncesc. Ea trece în proprietatea Republicii Populare Române, a statului* nostru care o va administra în folosul şi pentru îmbunătăţirea traiului celor ce muncesc la sate şi oraşe.

8. - Foloasele pe care le vor trage oamenii muncii de la sate şi oraşe, de pe urma exproprierii totale a moşierilor sunt deosebit de mari:

a) În locul exploatărilor agricole moşiereşti lăsate în paragină se vor înfiinţa ferme de Stat prospere, utilate cu maşini şi unelte agricole moderne şi înzestrate cu seminţe şi vite de soi, care vor ajuta efectiv ţărănimea muncitoare să-şi mărească producţia agricolă şi deci să-şi îmbunătăţească şi mai mult traiul.

b) Producţia agricolă a ţării noastre va creşte considerabil, stimulând schimbul de produse între sat şi oraş, şi îmbunătăţind astfel nivelul de trai al tuturor celor ce muncesc.

9. - Exproprierea totală a proprietăţii moşierilor şi trecerea bunurilor lor în proprietatea Statului se face din iniţiativa Partidului Muncitoresc Român, avantgardă clasei muncitoare şi conducătorul tuturor celor ce muncesc la oraşe şi sate, în lupta pentru o viaţă liberă şi îmbelşugată.

Acest act reprezintă încă un pas înainte pe drumul întăririi sectorului socialist al economiei noastre, pe drumul construirii socialismului în Patria noastră.

10. - Exproprierea totală şi îndepărtarea din sate a moşierilor duşmani ai poporului muncitor, va contribui la întărirea şi mai mult a alianţei între clasa muncitoare şi ţărănimea muncitoare, sub conducerea clasei muncitoare în frunte cu Partidul Muncitoresc Român şi va înlesni îndeplinirea şi depăşirea Planului Economic de Stat pe 1949, atât în agricultură cât şi în industrie.

11. - Muncitorii agricoli şi ţăranii săraci, umiliţi, înjosiţi şi exploataţi de moşieri, au sarcina de a sprijini activ această acţiune de trecere în proprietatea statului a averilor strânse de jecmănitori de pe spinarea poporului.

Ţărănimea muncitoare trebuie să dea sprijin larg Miliţiei Populare şi tuturor organelor însărcinate cu paza şi conservarea acestor bunuri, veghind cu străşnicie ca nu cumva duşmanii poporului sau cozile lor de topor să aducă pagube şi stricăciuni bunurilor expropriate, prin furturi, dare de foc etc.

12. - Uniţi prin interesele lor comune de luptă, oamenii de la oraşe şi sate, sub conducerea înţeleaptă a Partidului Muncitoresc Român păşesc încrezători în forţele lor, spre noi şi noi victorii pe calea construirii socialismului, pentru un trai mai bun şi mai îmbelşugat pentru toţi oamenii muncii.

* În text apare dactilografiat greşit cuvântul *satului*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

SINTEZE

SERGE BERSTEIN, PIERRE MILZA, *Istoria Europei*, I, *Moştenirea Antichităţii*, traducere de IONUŢ BIŢA, ediţie îngrijită, note şi comentarii de NELU ZUGRAVU, Editura Institutului European, Iaşi, 1997, 372 p.

Recent, Institutul European a editat volumul I al lucrării lui Serge Berstein şi Pierre Milza, *Istoria Europei*, lucrare publicată cu sprijinul Ministerului Francez al Afacerilor Externe şi al Ambasadei Franţei la Bucureşti. Textul a fost tradus de Ionuţ Biţa şi îngrijit de noi. Din nefericire, ediţia românească are zeci de greşeli, cauzate de graba şi, foarte probabil, alte interese care au animat conducerea Editurii Institutului şi care au determinat-o să publice această traducere fără ca noi, în calitate de editor, să efectuăm corectura textului, a hărţilor, indicilor şi propriilor noastre note şi comentarii; cu alte cuvinte, fără ca noi să fi dat bunul de tipar, cum era normal. Printr-un memoriu înregistrat cu nr.59/16.06.1997 am atras atenţia Institutului European asupra acestor anomalii şi am solicitat retragerea de pe piaţă a ediţiei. Până când conducerea acestei instituţii va lua o măsură în acest sens, atragem atenţia cititorilor asupra câtorva dintre zecile de greşeli: p.30 (harta): "Moldova", în loc de "Molodova"; p.67 (harta): "Micena", în loc de "Micene", localizată greşit, în insula Lesbos, în loc de Grecia peninsulară; p.81 (harta): "Megar", pentru "Megara"; "Cheronez", pentru "Chersonesus", ca la p.236; "Selionte", pentru "Selinunte", ca la p.80; "Epidam", pentru "Epidamnos"; "Lamp-sac", pentru "Lampsacos"; "Calcidica" şi "Chalcidica" etc.; p.117 (harta): "Naupacte", pentru "Naupact"; p.116: "Leontioni", pentru "Leontini" sau "Leontinoi"; p.136 (harta): "Itan", pentru "Iran"; "Arbeles", pentru "Arbela"; p.137: "Herkles", pentru "Herakles"; p.137: "elenistă", pentru "elenistică"; p.200 (harta): "Cumas", pentru "Cumae"; p.239: "Vecingetorix", pentru "Vercingetorix", cum e pe aceeaşi pagină şi la p.240; p.241 (harta), 286, 300: "Philippes", pentru "Filipi", cum e la p.256; p.241 (harta), 300: "Farsala", pentru "Farsalus"; p.241 (harta): "Bretania", în loc de "Britania", cum e la p.295, 299, 300; p.241 (harta): "Britinia", pentru "Bitinia"; p.268: "zeiţele egiptene Isis şi Seraphis", în loc de "zeităţile egiptene Isis şi Serapis", acesta din urmă fiind un zeu, ca la p.328; p.285, 366: "Noricum", aşa cum e corect, dar la harta de la p.286 apare, greşit, "Norica"; p.285, 299, 308, 315, 366 - "Moesia", cum e corect, dar la harta de la p.286 - "Mesia", localizată greşit; p.333, 365 (indici): "Galienus", pentru "Galenus", medicul lui Marcus Aurelius; p.345: "Galienus" pentru "Gallienus", ca la p.306, 307, 361, 365, cum e corect; p.348, notele 5, 6 şi 7: "Cf. V. Chirica" sau "Cf.-V. Chirica", în loc de "C.-V. Chirica", adică "C(odrin)-V(alentin) Chirica", fiul lui Vasile Chirica; p.349, nota 13: "paleo-liticului", pentru "neoliticului"; p.351, nota 14: "Civilizaţii", pentru "Civilizaţie"; p.358, nota 65: "762" în loc de "672" etc., etc.

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol",
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Cinismul conducerii Editurii Institutului European ni se pare cu atât mai mare cu cât pe ediţie nu figurează nici măcar un redactor responsabil, care să-şi asume responsabilitatea pentru bunul de tipar şi pentru aceste greşeli.

Sperăm că prin această notă facem un serviciu cititorilor interesaţi de istorie.

Nelu Zugravu

KEITH HITCHINS, *România: 1866-1947*, Traducerea din engleză de GEORGE G. POTRA şi DELIA RĂZDOLESCU, Bucureşti, Humanitas, 1996, 622 p.

Cartea la care ne vom referi era una aşteptată de mult, ca fiind absolut necesară, dar îndeosebi pentru că ştiam cine o scria. A apărut tocmai la timp (*Rumania: 1866-1947*, Oxford, At the Clarendon Press, 1994, 580 p.), la o editură prestigioasă, fapt deosebit de important, întrucât, aşa cum mărturiseşte autorul în *Prefaţa la ediţia română*, "am scris această carte pentru un public anglofon, istorici şi alte persoane interesate, încercând să explic cum a luat fiinţă România modernă".

Nu putem afirma că în deceniile din urmă nu au fost publicate, în Europa sau în S.U.A. - dar şi pe alte meridiane -, diferite istorii ale României, care au luat în studiu principalele perioade ale evoluţiei acestei ţări în secolele XIX-XX sau mai înainte. În ultimii ani, eforturile specialiştilor s-au concentrat, cu predilecţie, asupra sondării intervalului 1944-1989, chiar şi a interstiţiului 1990-1996, antracte privite ca nişte experienţe paradoxale, subrogante ale normalului, dar probatorii pentru acela care încearcă să prevadă viitorul, interogând trecutul şi reflectând la faptele prezentului. Descifrarea deflexiunii comuniste şi apoi a celei postcomuniste este o obligaţie a timpului nostru - fără a fi cumva transformată într-o modă *sui-generis* -, care însă nu poate fi realizată, în toată complexitatea ei, înaintea elucidării acelui trecut încheiat în 1947. Studiosul străin, îndeosebi cel provenit din spaţiul ştiinţific de limbă engleză, apela, atunci când era vorba de România, mai ales la monografia lui Henry L. Roberts, din 1951 (*Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, Yale University Press, reeditată în 1969, de Archon Books), sau la cea a lui Joseph S. Rouček, publicată în 1932 (*Contemporary Roumania and her Problems: A Study in Modern Nationalism*, Stanford, California, Stanford University Press, republicată în 1971: New York, Arno Press & The New York Times). De mai mulţi ani, istoricii, politologii, sociologii, diplomaţii, istoricii literari etc. acuzau lipsa unei lucrări care să răspundă unui alt orizont de aşteptare, convinşi fiind că vechile *Istorii* erau depăşite, chiar dacă nu în totalitate, din punct de vedere documentar şi, desigur, interpretativ. Toţi aşteptau, deci, apariţia unei noi monografii, în limba engleză, ca o întreprindere personală sau de grup, iniţiată în România sau undeva în afara graniţelor ei. Convingerea cvasiunanimă era aceea că o *Istorie a României* adresată străinătăţii - şi în primul rând celei de cultură anglofonă - ar fi mai credibilă dacă autorul ori autorii ei nu ar fi numaidecât români. O asemenea opinie nu respingea *de plano* profesionalismul sau plauzibilitatea unui demers datorat istoricilor români, ci se justifica prin virtualitatea că studiosul străin este întotdeauna mai apropiat de particularitatea întrebărilor pe care şi le pun cei din jurul lui în legătură cu trecutul şi prezentul altui neam. Apoi, trebuie să recunoaştem, cu francheţe, că istoriografia română ajunsese, într-adevăr, destul de compromisă, astfel încât nedumeririle exprimate nu o dată, manifest ori numai evocate, nu erau simple capricii sau accese de respingere apriorică. Dar, cartea aşteptată întârzia, nefiind vorba de o întreprindere la îndemâna oricui. Când s-a aflat că Profesorul Keith Hitchins a început să scrie o istorie a României, toţi cei implicaţi,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

sentimental măcar, în această întreprindere, au recunoscut, expres sau implicit, că el era acela - singurul - capabil să înfăptuiasca un asemenea deziderat. De altfel, această convicţiune plana ca un verdict nerostit, dar sugerat totuşi, în diverse medii şi împrejurări, de către diferiţi specialişti ce proveneau din sfera acelora interesaţi, din varii considerente, de România.

Keith Hitchins, profesor la University of Illinois at Urbana-Champaign, a absolvit cursurile Universităţii Harvard, devenind doctor al aceleiaşi celebre şcoli, în 1964, cu o teză intitulată *The Rumanian National Movement in Transylvania, 1780-1849*, publicată cinci ani mai târziu de către Harvard University Press. A fost elevul lui Robert Lee Wolff şi a avut şansa de a fi consiliat, apoi, la Paris, de către Jean Boutière, înainte de a veni în România, în 1960, unde a studiat, ca doctorand, aproape doi ani. După numeroase articole publicate începând cu anul 1964 şi după teza de doctorat, în 1970 îi apărea la Cluj un volum de *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, pentru ca apoi să se afirme ca lider al românişti lor americani şi unul dintre cei mai avansaţi cunoscători ai istoriei şi civilizaţiei româneşti. A publicat mai multe volume despre Transilvania, despre ortodoxie şi naţionalitate, despre cultură şi naţionalitate, despre ideea de naţiune, despre conştiinţa naţională şi acţiunea politică la românii din Transilvania, înainte de a-şi vedea apărute *The Rumanians: 1774-1866* (Oxford, At the Clarendon Press, 1996) şi *Rumania: 1866-1947*. Profesorul Hitchins este *doctor honoris causa* al Universităţii din Cluj (1991) şi Sibiu (1993), membru de onoare al Academiei Române (1991) şi autor al unei opere ştiinţifice impresionante, în cuprinsul căreia România ocupă un loc preponderent. Nu greşim afirmând că el este, la această oră, singurul specialist din străinătate în stare să scrie o *Istorie a României*, aşa cum nu a fost altcineva înaintea sa. Azi, nici printre istoricii români nu sunt mulţi care i-ar putea sta alături.

Deşi gândită pentru omul de ştiinţă şi cititorul de rând anglofon, *Rumania* lui Keith Hitchins interesează, poate în egală măsură sau, în unele cazuri, probabil mai mult, şi pe intelectualul provenit din alte orizonturi culturale şi ştiinţifice. În primul rând, o asemenea carte este oportună şi utilă, deopotrivă, românilor, indiferent de domeniul specializării şi fără a-i exclude pe iubitorii de istorie, în general. Aşa se explică interesul declanşat de apariţia volumului, circumstanţă care a impulsionat traducerea lui în limba română. Dacă ediţia originală a beneficiat de favoarea de a fi publicată de celebra Universitate din Oxford, într-o colecţie de renume - Oxford History of Modern Europe - condusă de reputaţii Lord Bullock şi Sir William Deakin, ediţia română a fost tipărită de respectabila Editură Humanitas, în Seria istorie - coordonată de Sorin Antohi -, în condiţii grafice onorabile, chiar dacă nu le egalează pe cele ale casei de presă din Oxford. Aşadar, la doi ani după apariţia ei, *Rumania* Profesorului Hitchins a ajuns în mâna cititorului român, dar mai întâi a specialistului, realizându-se astfel un record în materie, care va trebui repetat şi în alte cazuri.

Spre deosebire de apariţia oxfordiană, versiunea definitivată de Humanitas beneficiază de o explicabilă *Prefaţă la ediţia română*, în încheierea căreia autorul mulţumeşte Editurii şi traducătorilor, "care au respectat nu numai sensul textului original, dar şi spiritul său". În plus - ori în minus -, în varianta bucureşteană, *Indicele*, care era unul general în 1992, a fost simplificat, devenind *Indice de nume proprii*, dar mai complet decât primul. O incorectitudine, peste care nu se poate trece cu pasivitate, priveşte harta României, publicată de autor la începutul cărţii sale. În traducerea bucureşteană, harta respectivă a fost mutată la sfârşit, iar în legendă, ultima explicaţie - *Territories lost in 1940* - apare grav deformată: *Teritoriile pierdute în 1918*. Aşadar, ediţia română, exceptând neînsemnatele diferenţe semnalate, este o traducere a monografiei *Rumania* şi când facem această precizare nu avem în vedere vreo intenţie reprehensibilă, ci pur şi simplu constatăm un fapt firesc, demn de a fi elogiat chiar.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

În *Prefaţa* la noua ediţie, Profesorul Hitchins îşi avertizează cititorul că prima fază de formare a naţiunii române a prezentat-o în volumul *The Rumanians: 1774-1866*, astfel încât, în cel de faţă urmăreşte etapa finală a formării şi consolidării naţiunii şi integrarea ei treptată în Europa anilor care au urmat primului război mondial. O remarcă întrucâtva frapantă, deoarece eludează, cu îndreptăţire, unele aserţiuni triumfaliste, devenite în timp truisme emoţionale, este aceea că "România Mare s-a înfăptuit în primul rând ca răspuns la condiţiile specifice din fiecare dintre teritoriile locuite de români şi nu atât ca rezultat al victoriilor obţinute pe câmpul de luptă". Încheindu-şi observaţiile adresate cititorului român, Keith Hitchins conchide că, incontestabil, "comunismul a dominat întreaga realitate românească în a doua jumătate a secolului al XX-lea. Mai bine de patruzeci de ani, de la sfârşitul anilor 40 până în 1989, acesta a servit drept acoperire ideologică pentru un sistem politic şi economic care a reorientat România dinspre Europa Occidentală către Răsărit. [...] În timp, perioada aceasta poate fi considerată ca o aberaţie care a deviat România de la cursul europenizării, pe care se angajase la începutul secolului al XIX-lea. Istoricii vor sublinia neîndoielnic - presupune autorul acestor pertinente reflecţii - acele aspecte ale dezvoltării României în perioada comunistă, care sugerează continuitatea cu anii interbelici. [...] Dar oricare ar fi în viitor judecata istoricilor, rămâne de domeniul evidenţei faptul că pentru români întreaga experienţă comunistă a fost traumatizantă". În fine, merită a fi reţinută, ca o temă de permanentă meditaţie, neliniştea provocată istoricului american de constatarea că "o chestiune fundamentală, nu foarte diferită de cea ridicată de către junimişti în secolul al XIX-lea, rămâne: «Ce cale de dezvoltare vor alege românii?»". Convingerea, formulată în septembrie 1995 şi care exprimă întotdeauna, cum recunoaşte de altfel, "punctul de vedere al unui om din afară", este, din nefericire, aceea că "dezbaterea naţională cu privire la căile de dezvoltare nu dă semne să se liniştească, iar românii se află, ca şi în trecut, la o răspântie între Est şi Vest".

Introducându-şi cititorul anglofon în problematica demersului său, autorul îl avertizează că "această carte este dedicată formării naţiunii moderne, proces care a absorbit energiile elitei politice şi intelectuale româneşti, între începutul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea şi declanşarea celui de-al doilea război mondial. Ea urmăreşte strădaniile acelei elite de a crea un stat naţional, care să-i cuprindă pe toţi românii, şi de a-l înzestra cu instituţii politice moderne şi cu o economie şi o structură socială bazate pe industrie şi pe oraş, mai curând decât pe agricultură şi sat. În calitatea lor de conducători ai unei puteri mai mici, au recunoscut, de asemenea, cât de importante puteau fi pentru misiunea lor pe plan intern mutaţiile petrecute în ordine internaţională. Astfel, această prezentare a făuririi unei naţiuni are permanent în vedere relaţiile României cu Marile Puteri. Dintre toate contactele sale, decisive s-au dovedit a fi cele cu Europa de Apus: Occidentul, sau «Europa» cum îi spuneau mulţi români, a servit elitei un model de dezvoltare, de urmat sau de evitat, dar niciodată de ignorat".

Aceste intenţii, atât de limpede şi concis exprimate, care se deosebesc de discursurile repetate altădată de către unii istorici români până la tabuizare, pentru a substitui astfel şablonul adevărului, şi-au găsit concretizarea în cele 12 capitole ale *României* Profesorului Hitchins: 1. *Independenţa, 1866-1881*; 2. *Modele de dezvoltare*; 3. *Domnia Regelui Carol, 1881-1914*; 4. *Societate şi economie;* 5. *Românii din afara României*; 6. *Primul război mondial;* 7. *Marea dezbatere;* 8. *Societate şi economie, 1919-1940;* 9. *Viaţa politică, 1919-1940*; 10. *Politica externă, 1919-1940;* 11. *Al doilea război mondial, 1940-1944;* 12. *Tranziţia, 1944-1947.* Deşi, scrutând trecutul României dintr-o perioadă distinctă a evoluţiei sale către modernizare, el şi-a fixat ca dată de început anul 1866, considerând că "acest an este un punct de plecare potrivit".

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

"în măsura în care un singur an poate reprezenta o asemenea graniţă", deoarece, atunci, cadrul instituţional şi climatul spiritual reclamate de procesul avut în vedere erau deja create. În explorarea celor trei sferturi de secol, cuprinse între 1866 şi 1940, autorul a urmărit înaintarea naţiunii române pe etape, care se identifică, aşa cum se ştie, cu ascensiunea către independenţă (1866-1881), cu România lui Carol I (1881-1914), cu primul război mondial (1914-1918) şi cu cele două decenii interbelice (1919-1940). Dar, demersul a continuat şi cu abordarea intervalului celui de-al doilea război mondial (1940-1944), precum şi a interstiţiului 1944-1947, adică acela cuprins între 23 august 1944 şi 30 decembrie 1947, abordare necesară, consideră autorul, întrucât "urmăreşte dezintegrarea României moderne şi serveşte, ca atare, drept epilog al acestei prezentări a clasicei făuriri a naţiunii". Fiecare capitol, la rândul lui, a fost structurat în funcţie de caracteristicile timpului avut în vedere, caracteristici de ordin programatic - politice, economice, culturale etc. -, investigate din perspectivă românească şi europeană. În final a rezultat un tablou complex, în care nu se regăsesc vechile tipare şi aglomerări artificiale de date şi evenimente nesemnificative, prin care se încerca îndeobşte a se demonstra propoziţia de început, care era de fapt o concluzie prestabilită, justificată numai de raţionamente ideologice. *România* reconstituită de Keith Hitchins este una ce fascinează cititorul, prin coerenţa discursului, prin disciplina analizei, prin bogăţia şi temeinicia osaturii documentare şi, bineînţeles, prin pertinenţa interpretării şi a învederării judecăţilor de ansamblu.

În *România* Profesorului Hitchins întâlnim afirmaţii, nu numaidecât concluzive, la care noi ne-am gândit, dar am refuzat câteodată sau am întârziat alteori să le mărturisim în scris, iar atunci când, totuşi, unele le-am avansat, parcă pentru a ne elibera de o acuzaţie pe care singuri ne-o adresam, nu am mers cu destăinuirea până la capăt. Referindu-se la intervalul care a urmat Marii Uniri, bunăoară, istoricul american remarcă, pe un ton direct şi fără vreo reţinere circumstanţială, că "între cele două războaie mondiale, România a prezentat contrastul izbitor dintre o înapoiere adânc înrădăcinată, pe de o parte, şi înflorirea, chiar dacă inegală, a industrializării şi urbanizării, pe de altă parte". Caracterizând realităţile politice ale anilor 1919-1940, el consideră, înainte de orice altă posibilă evidenţiere, că "principala problemă a vieţii politice româneşti în perioada interbelică a fost confruntarea între democraţie şi autoritarism", pentru a reveni apoi cu nuanţarea potrivit căreia "sistemul politic din România din perioada interbelică a fost o democraţie parlamentară în formă, dar aceasta a funcţionat într-un mod ce reflecta condiţiile sociale şi economice existente în ţară şi evoluţia sa politică de-a lungul secolului anterior". Toate aceste aserţiuni nu sunt nişte noutăţi pentru specialistul român - să nu uităm că volumul nu i se adresează lui, decât în subsidiar -, dar Profesorul Hitchins ajunge la ele mai direct şi apoi le comunică - fapt ce trebuie relevat - fără nici un fel de reţineri, cauzate de timorări sanguinare ori de reticenţe transformate cu anii în reflexe condiţionate. În plus, din discursul său lipsesc declaraţiile apoteotice, care se transformă, pe nesimţite, într-un lest ce estompează sau atomizează explicaţia avută în vedere.

Ultimele două capitole sunt foarte interesante şi binevenite, întrucât tratează unele subiecte de istorie românească ocolite anterior sau deformate din considerente politice. În paginile dedicate celui de-al doilea război mondial, întâlnim câte un excurs intitulat: *Dictatura, Războiul împotriva Uniunii Sovietice* şi *Întrângerea*, teme care ridică istoriografiei române multe semne de întrebare şi întreţin încă unele rezerve. *Tranziţia, 1944-1947*, cu care se încheie *România* pe care o discutăm, este o succintă investigaţie exhaustivă, în care descoperim, nu numai enunţate, caracteristicile unei perioade încheiate la 30 decembrie 1947, când, după ce l-au obligat pe Regele Mihai să abdice, comuniştii au instaurat "Republica Populară Română",

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

act care, observă autorul, "a marcat pe plan intern subordonarea ţării modelului politic şi economic sovietic şi aservirea ei scopurilor sovietice în relaţiile internaţionale. Într-un sens mai profund - precizează el -, aceasta anunţa că epoca modernă a istoriei României, care începuse cu slăbirea legăturilor cu Răsăritul şi deschiderea către Apus, luase sfârşit". *Eseul bibliografic*, ce complineşte o întreprindere care sugerează revizuiri şi reconsiderări viitoare, este nu numai salutar, ci şi ilustrativ pentru un anume gen de investigaţie.

Parcă pentru a ilustra cât de dificil e să depăşeşti ori chiar să sesizezi clişeele, Profesorul Hitchins a preluat uneori, fără cuvenitele explicaţii, deformări sau mici inadvertenţe, precum ar fi cifra de 11 000 de ţărani omorâţi în 1907 etc. Survolând perioada interbelică, el afirmă la un moment dat că în România acelor timpuri, "nici un guvern nu a fost vreodată răsturnat de către Parlament". Or se ştie că formaţiunea ministerială instituită pe 17 decembrie 1921, sub conducerea lui Take Ionescu, a căzut, o lună mai târziu, în urma unui vot de neîncredere al Parlamentului român. Surprinde, apoi, tonul neangajant, concesiv chiar, al comentariilor care însoţesc lucrările discutate în *Eseul bibliografic*, lucrări unde pot fi întâlnite, nu o dată, capitole în care unii istorici români au abjurat de la slujirea adevărului istoric. Cum va reacţiona, oare, un cititor anglofon, apelând la o asemenea lucrare, recomandată de Profesorul Hitchins ?

Această *Românie* (autorul ei preferă forma *Rumania*, chiar dacă numele oficial este *Romania*) este o carte rară, deci o realizare de excepţie. Ea ne-a fost oferită, ca un dar deosebit, tocmai în aceste vremuri de căutări, când identitatea noastră apărea străinătăţii maculată de prea multe reziduuri ideologice, scurse dinspre Răsărit peste fiinţa naţională românească. Deşi se adresează vorbitorilor de limbă engleză, *Istoria* profesorului american ne oferă posibilitatea de a ne vedea aşa cum imaginea naţiunii române se proiectează în conştiinţa cuiva de "dincolo" de noi şi de dincolo de Ocean. Ipostaza care ni se relevă astfel ne întoarce cu gândul către noi înşine, ajutându-ne să ne descoperim altfel decât ne ştiam sau ne doream, adică mai aproape de ceea ce am fost şi cine am fost şi ceea ce suntem şi cine suntem astăzi. Toate aceste revelaţii i le datorăm Profesorului Keith Hitchins, care ne demonstrează astfel că, din multe puncte de vedere, ne cunoaşte mai bine decât ne cunoaştem noi înşine.

Gheorghe I. Florescu

DOCUMENTE, STUDII ŞI MONOGRAFII

ALEXANDRU SUCEVEANU, *Alexandru cel Mare*, Ed. Academiei Române, Bucureşti, 1993, 240 p. + 2 hărţi

Alexandru Suceveanu este cunoscut ca unul dintre specialiştii de marcă ai istoriei Principatului la Dunărea Inferioară (*Viaţa economică în Dobrogea romană. Secolele I-III*, Bucureşti, 1977; *Histria*, VI, *Les thermes romaines*, Bucureşti, 1978; *La Dobroudja romaine*, Bucureşti, 1991 (în colaborare cu Al. Barnea), încât recenta biografie dedicată lui Alexandru Macedon ar putea surprinde. Nimic mai puţin adevărat, pentru că, aşa cum mărturiseşte autorul, pasiunea pentru această copleşitoare personalitate a Antichităţii greco-macedonene datează de mult, respectiv din 1966, când a semnat introducerea, notele şi indicele de termeni la ediţia Flavius Arrianus, *Expediţia lui Alexandru cel Mare în Asia*, tradusă de R. Alexandrescu. De

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

altfel, figura marelui rege e pentru toţi cititorii cât de cât cultivaţi un reper fascinant, cu atât mai mult pentru un istoric cu formaţie clasicistă ca Alexandru Suceveanu.

Într-o epocă precum cea pe care o traversăm, atentă mai degrabă la fenomenele contemporane atât de acute şi la actorii atât de diverşi care le dirijează, cunoaşterea vieţii atât de scurte şi a faptelor atât de excepţionale ale lui Alexandru cel Mare nu e lipsită de interes. Acest erou de legendă a trăit şi s-a afirmat într-o vreme care, prin complexitatea ei, prin schimbările spectaculoase la care a fost martoră, prin personalităţile de excepţie pe care le-a făcut cunoscute, prin ideile pe care le-a afirmat, are multe în comun cu "zbuciumata noastră epocă" - pentru a folosi cuvintele lui Alexandru Suceveanu (p. 167). Este vorba despre acel interval istoric în care s-au pus bazele a ceea ce avea să se numească *epoca elenistică*. Trăsăturile sale fundamentale au fost succint, dar profund subliniate de Alexandru Suceveanu (p. 26-45): decadenţa lumii greceşti, măcinată de conflictele dintre cetăţi în numele unor idealuri vetuste, de fluctuaţia regimurilor politice şi crizele intestine, de hegemoniile (ateniană, spartană, thebană) apăsătoare şi urâte, de autarhia economică; letargia unui Imperiu - cel persan, înspăimântător cândva, strălucitor încă, dar ameninţat cu descompunerea de tendinţele centrifuge; ascensiunea şi afirmarea viguroasă a unei ramuri obscure a grecilor - macedonenii, a căror energie "barbară", atent călăuzită de suverani întreprinzători şi nu de puţine ori cruzi şi perfizi, i-a propulsat în avanscena vieţii politice balcanice. Din această lume vine Alexandru Macedon, care, graţie genialităţii sale, va şti, ca nimeni altul, să găsească soluţii disfuncţionalităţilor şi să-i orienteze pe contemporani spre noi idealuri.

În lucrarea sa, Alexandru Suceveanu a urmărit tocmai această operă de "reconstrucţie" a lumii antice întreprinsă de regele macedonean de la Adriatica la Indus, paralel cu creionarea personalităţii eroului. Întreprindere dificilă, dar dusă la bun sfârşit cu multă pricepere. Demersul autorului urmează, în mod firesc, desfăşurarea evenimentelor în care a fost implicat Alexandru din copilărie până la dispariţia sa prematură; atunci când a fost necesar, el s-a oprit asupra unor aspecte structurale, cum ar fi organizarea armatei, a finanţelor, administraţiei, problemelor ideologice, religioase şi interumane ale Imperiului clădit de suveranul macedonean, subliniind elementele de continuitate şi, mai ales, inovaţiile care au dat soliditate fantasticei realizări. Peste tot, iese în relief figura lui Alexandru, pentru care autorul are o simpatie molipsitoare. Din fiecare faptă, din orice acţiune, dintr-o anumită replică sau dintr-un oarecare discurs, el relevă o calitate a conducătorului (omul politic, strategul, diplomatul etc.), o latură a personalităţii Marelui Alexandru (genialitate, temperament vulcanic, voinţă puternică etc.), depistează o atitudine caracteristică (generozitate, bunăcredinţă etc.), evidenţiază un mod aparte de a gândi şi a acţiona (clarviziune, toleranţă, umanism etc.); chiar şi aspectele mai puţin luminoase din biografia eroului sunt explicate prin prisma educaţiei primite, a contextului istoric sau a civilizaţiei căreia îi aparţinea Alexandru. Indiscutabil, personajul l-a fascinat pe autor - lucru absolut normal la o figură de talia lui Alexandru cel Mare. Excelenta cunoaştere a izvoarelor istorice (vezi p. 13-25) şi atenta lor folosire ca şi valorificarea pertinentă, uneori acidulată în punctele de dezacord, a impresionantei bibliografii (vezi p. 7-11, 229-232) dau soliditate aprecierilor biografului, iar stilul său oral (multe paranteze explicative, propoziţii incidentale, comparaţii, trimiteri la situaţii actuale) fac lectura deosebit de agreabilă.

Ce rămâne din marea operă a lui Alexandru Macedon ? Aşa cum se cunoaşte şi cum ne-a reamintit atât de elocvent autorul recentei monografii, tânărul suveran a ridicat din anonimat o "naţie" obscură şi a făcut-o stăpână lumii cunoscute, a cucerit şi organizat popoare, a condus armate victorioase, a deschis orizonturi nebănuite. Dacă ar fi fost numai atât, atunci

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

alţi monarhi, strategi şi diplomaţi l-ar fi egalat cu uşurinţă. *Alexandru şi-a depăşit, însă, contemporanii şi epocile care au urmat prin umanismul său universal. "Dar ceea ce trebuie să ne impresioneze astăzi cel mai mult - apreciază autorul biografiei şi ne însuşim întrutotul opinia - este geniala idee a înfrăţirii macedo-persane (cea pe care a încercat şi a şi reuşit s-o pună în practică) dar şi aceea a înfrăţirii universale, aşa cum ne apare ea în proiectele de viitor"* (p. 166, subl. n.). Educat de Aristotel în spiritul distincţiei dintre "greci" şi "barbari", Alexandru a înţeles că, de fapt, această dihotomie nu există şi că oamenii din toate locurile au mai multe puncte de apropiere decât de separaţie. Acesta este, cum scrie istoricul bucureştean, "cel mai profund şi peren mesaj a tot ce a realizat Alexandru" (p. 167). Tocmai de aceea avem dreptul să ne întrebăm, odată cu semnatarul biografiei: "Oare a murit vreodată Alexandru cu adevărat ?". Răspunsul nu poate fi decât consonant cu cel oferit de Alexandru Suceveanu: "Astfel de oameni nu mor - de fapt - niciodată, dovadă că şi astăzi el este încă în conştiinţa noastră". Prin foarte frumoasa şi documentata sa biografie, Alexandru Suceveanu l-a apropiat mai mult pe regele macedonean de contemporaneitate.

Înainte de a încheia această prezentare, se cuvine remarcat un aspect aparte al cărţii subscrise de Alexandru Suceveanu, care ţine de seriozitatea şi profunzimea demersului întreprins de el. Este vorba despre "anexele" textului propriu-zis, care ocupă o treime din numărul total de pagini, respectiv un tabel cronologic (p. 169-182), un indice prosopografic (p. 183-204), unul geografic (p. 205-220) şi altul de termeni tehnici (p. 221-228), o bibliografie (p. 229-232), precum şi câteva tabele rezumative incluzând familia lui Alexandru (p. 233) şi a lui Darius (p. 234), schema armatei terestre (p.235) şi lista satrapiilor lui Alexandru (p.236-240); se adaugă, de asemenea, două hărţi. Aceste "anexe" constituie importante instrumente de lucru, ce facilitează înţelegerea mai bună a textului.

Noua lucrare a lui Alexandru Suceveanu este o realizare utilă, plăcută şi instructivă.

Nelu Zugravu

PIERRE GRIMAL, *Seneca sau conştiinţa Imperiului*, traducere de BARBU şi DAN SLUŞANSCHI, Cuvânt înainte, adnotări şi indici de DAN SLUŞANSCHI, Bucureşti, Ed. Univers, 1992, 460 p.

Lucius Annaeus Seneca se situează printre autorii latini cei mai bine cunoscuţi cititorului român. Două biografii, semnate de Eugen Cizek (Bucureşti, 1972) şi Gheorghe Guţu (Bucureşti, 1944), şi, mai ales, publicarea unor importante capitole din opera literară şi filosofică (*Apokolokyntosis*, 1967; *Scrieri filosofice alese*, 1981; *Tragedii*, vol. I, 1979; vol. II, 1984; *Scrisori către Lucilius*, 1967) au familiarizat publicul cu personalitatea şi creaţia celui care a fost mentorul împăratului Nero. Nici autorul noii biografii - Pierre Grimal - nu este necunoscut lectorului interesat de istoria antică, întrucât încă acum două decenii au fost redate în limba română paginile valoroasei salesinteze *Civilizaţia romană* (Bucureşti, Editura Minerva, vol. I-II), lucrare aproape singulară în orizontul cultural românesc. Să adăugăm faptul că Pierre Grimal este o autoritate în domeniul clasicismului latin, un autor prolific şi foarte citit în mediul francofon.

Barbu şi Dan Sluşanschi au tradus de curând una dintre biografiile subscrise de P. Grimal. Spunem "una", întrucât profesorul amintit este autorul mai multor lucrări biografice, precum cele dedicate lui Horaţiu (Seuil, 1958), Vergiliu (Arthaud, 1985), Cicero (Fayard, 1986), Marcus Aurelius (Fayard, 1990), în care a încercat să refacă personalităţi şi epoci din

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

istoria culturală şi politică a Romei. *Seneca* prezintă un interes aparte, având în vedere controversele - destul de îndelungate - din jurul acestui personaj. Om politic şi filosof, adept al stoicismului, tragician de talent, epistolar savuros, Lucius Annaeus Seneca a dat naştere la opinii divergente, mergând de la admiraţie necenzurată la blamare categorică; obiectul acestor controverse îl reprezintă comportamentul său contradictoriu, diferenţa frapantă dintre gânditorul, moralistul, sfătuitorul Seneca şi politicianul, funcţionarul, pragmaticul Seneca. Pierre Grimal şi-a propus să explice tocmai acest fapt, încercând să acomodeze gândirea senecană cu experienţa sa politică şi socială. Fapt foarte curios la un erudit ca filologul francez, dorinţa de a-l "reabilita" pe Seneca, de a-i justifica acţiunile prin preceptele Porticului au creat un personaj fără contur; lectorul nu va putea să-şi formeze o imagine reală despre filosoful roman, pentru că acesta nu are creionate decât aspectele generale - lipsesc detaliile, care fac întotdeauna personajele mai vii. Seneca înfăţişat de Pierre Grimal n-are biografie, este lipsit de viaţă interioară, e rece. Pentru autor, este mai important să depisteze cronologia exactă a unei scrisori decât să desluşească psihicul, temperamentul personajului pe care şi-a propus să-l înfăţişeze. Mai mult, Seneca e aproape rupt de contextul istoric, deşi P. Grimal nu ezită să vorbească de "vremea" când s-a format şi a acţionat acesta. Nici un "actor" din epocă nu e deplin creionat: Nero apare ca nebulos, Agrippina e doar amintită ca exponenta unui anumit grup politic roman, Lucilius, destinatarul scrisorilor, nu prezintă nici un detaliu semnificativ, pe când un Sextus Afranius Burrus, colaboratorul lui Seneca în diriguirea politicii romane, lasă cu totul nedumerit lectorul în privinţa consistenţei sale ca personaj real. Categoric, lucrarea lui Pierre Grimal e, din acest punct de vedere, lipsită de viaţă.

Dar să revenim la "reabilitatea" lui Seneca. Autorul este, indiscutabil, un cunoscător al filosofiei stoice în general, a celei practicate de Seneca în particular. De altfel, capitolul dedicat gândirii senecane, unde sunt înfăţişate sursele acesteia, sunt analizate creaţiile latinului, este stabilit locul său în galeria stoicilor ("un filosof în afara şcolii"), nu lasă nici un dubiu în acest sens (p. 223-387). Dar ceea ce este mai curios din toată această analiză este accentul pus de Pierre Grimal pe "simţul oportunităţii" (*opportunitas*), al "conjuncturii" manifestat de stoici, care justifică, după el, inconstanţa lui Seneca, dezacordul dintre doctrina susţinută şi acţiunea practică, variaţiile atitudinilor sale. Şi autorul este atât de convins de justeţea căii urmate, că nu ezită să califice drept "greşeală" eventuala "scandalizare" a cititorului (p. 21). Aprecieri de genul "lui Seneca puţin îi pasă să rămână de acord cu sine însuşi ... şi el se lasă antrenat de imboldurile elocvenţei sale ..." (p. 21), "stoicii sunt aceia care au făcut o virtute din *eukairia*, adică din oportunitate" (p. 100), "împrejurările sunt cele care fundamentează judecata înţeleptului, care respectă întotdeaun *eukairia*, adaptarea la moment" (p. 197) etc. te fac să te gândeşti dacă stoicismul n-a fost doctrina prin excelenţă a versatilismului ! Doar Seneca a putut scrie într-un capitol cu titlu semnificativ (*Să acţionăm potrivit împrejurărilor)* din *De tranquilitate animi*, IV, 1: "Este nevoie să dovedim îndemânare: să nu ne închinăm cu totul ţelurilor noastre şi să primim locul pe care ni-l dă întâmplarea. Să nu ne fie teamă să ne schimbăm gândurile sau atitudinea ..." (*Scrieri filosofice alese*, Bucureşti, 1981, p. 101). Desigur, tendinţa de a da credit unei asemenea opinii va fi spulberată, ştiind că au fost reprezentanţi ai stoicismului roman (Cato, Marcus Aurelius) care au făcut o virtute din *constantia*, nu din *opportunitas*. Pierre Grimal se străduieşte în mod constant să demonstreze că noul context politic, respectiv instaurarea Principatului, a modificat dimensiunea practică a ideilor Porticului; acestea nu mai corespundeau celor susţinute la vremea lor de un Cato sau Cicero. "Imperiul este o fatalitate istorică", scrie Pierre Grimal (p. 152), de aceea filosofia stoică trebuia să aducă "o soluţie" în stabilirea fundamentelor politice ale statului (p. 122-136, 221), în procurarea principiilor de

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

conduită politică sub noul regim (p. 210). De aici, acea "conştiinţă a Imperiului" de care ne avertizează Grimal. Fără îndoială, ceva adevăr există în aceste aprecieri, dar ne îndoim că "preferabilul" (termen foarte drag autorului - p. 22, 23, 200 etc.) este echivalent cu versatilismul (în *Consolaţia către Polibiu*, Seneca l-a ridicat în slăvi pe Claudiu, ceea ce i-a adus înapoirea din exilul corsican, pe când în *Apokolokyntosis* l-a ridiculizat fără nici un scrupul, servind noului regim) (p. 97-111), compromisul şi duplicitatea ("Dacă, foarte probabil, scrie P. Grimal, Seneca nu a fost instigatorul atentatului /împotriva Agrippinei, mama lui Nero - n.n./, el deveni oricum complicele lui ...", pentru că "acea mamă constituia o ameninţare pentru pacea civilă"! - p. 172; "Dar raţiunea de stat poate cere şi crime" !, ne aminteşte încă autorul, analizând motivistica tragediilor senecane - p. 383). Din acest punct de vedere, ca mod de analiză, demersul filologului francez ni se pare suspect. De altfel, adesea, nici el nu poate evita aprecierile despre "ipocrizia" (p. 104), "viclenia" (p. 107), "marea abilitate" (p. 109), lipsa de "curaj" (p. 117), "discreţia" (p. 120) etc. manifestate de Seneca în diferite situaţii. Prin aceasta, impresia care se degajă este ca P. Grimal nu-i face nici un serviciu scriitorului pe care tocmai doreşte să-l "disculpe" !

În ceea ce ne priveşte, credem că tentativa autorului n-a reuşit; Seneca rămâne, pentru noi, acel personaj atât de plastic caracterizat de Cassius Dio, LXI, 10: "El a dovedit nu numai în această privinţă, ci şi în multe altele că avusese o purtare cu totul opusă preceptelor sale de filosofie. El condamna tirania, şi era învăţătorul unui tiran; învinuia pe cei ce fac suită dinaştilor, dar el nu se dezlipea de palat; denunţa prin cuvinte tari pe linguşitori în timp ce-i cultiva în aşa măsură pe Messalina şi liberţii lui Claudiu, încât, din insula în care se afla <în exil> /Corsica - n.n./ le adresa o carte plină de elogii la adresa lor, căreia mai târziu, de ruşine, îi şterse scrisul; blama pe cei bogaţi, în timp ce el avea o avere de şapte milioane cinci sute de mii de denari; tuna şi fulgera împotriva luxului în casele altora şi la el acasă avea nu mai puţin de cinci sute de mescioare din lemn de chitru, montate pe picioare de ivoriu, pe care dădea banchete. Toate acestea dovedesc lipsa lui de cumpătare ...".

Dincolo de observaţiile de mai sus, lucrarea lui Pierre Grimal e o dovadă în plus că personalităţile contradictorii nu se lasă cu uşurinţă surprinse; mai mult, că nu întotdeauna este facil a acomoda planul teoreticului cu cel al practicului, mai ales în domeniul atât de instabil al politicului.

Nelu Zugravu

Shifting Frontiers in Late Antiquity, edited by RALPH W. MATHISEN and HAGITH S. SIVAN, Variorum, 1996, 384 p.

În ciuda unei incidenţe sporite în literatura istoriografică din ultimele decenii, "Antichitatea târzie" reprezintă un concept care acoperă un interval istoric asupra căruia cercetătorii nu s-au pus încă de acord. El desemnează fie secolele II-III sau III-IV, fie perioada dintre Severi şi aşa-zisa cădere a Imperiului Roman de Apus, fie spaţiul temporal dintre Diocleţian şi Justinian (284-565) etc. Totuşi, un lucru este cert: indiferent de criteriile şi opticile de abordare a fenomenelor istorice, savanţii sunt de acord că este vorba de un teritoriu de graniţă, caracterizat, deopotrivă, prin continuitate şi ruptură, prin rezistenţă şi înnoire, prin coexistenţa unor valori originare din variate patrimonii spirituale (elenistic, greco-roman, oriental, barbar, creştin) din interferenţa cărora s-a născut paradigma culturală a lumii medievale şi moderne. Având ca pretext noţiunea de "frontieră", recenta culegere de studii coordonată de Ralph W.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Mathisen şi Hagith S. Sivan înfăţişează câteva dintre dimensiunile acestei perioade interpuse, delimitată între aproximativ mijlocul secolului al III-lea şi mijlocul secolului al VII-lea (260-641).

Bazate pe o metodologie modernă, pe un eşafodaj conceptual incitant, pe o cunoaştere a realităţilor epocii direct de la surse şi pe o abordare integratoare a fenomenelor, din Orient până în Britannia şi din Dacia până în nordul Africii, contribuţiile reunite în acest volum se individualizează mai ales prin "alternativele" deschise analizei ideii de frontieră; manierei tradiţionale - foarte importantă, de altfel - de definire a acesteia, respectiv "linear-cum-geographical-cum-militar frontiers" (p. 4), i s-au adăugat noi unghiuri - cele vizând domeniul spiritual, religios, intelectual, psihologic, mental, social, dar şi cele numite de autori "«metaphorical» frontiers" (p. 4, 7, 215-343), anume transformările generate în Antichitatea târzie de noile relaţii dintre corp şi suflet, realitate şi supranatural, cer şi pământ, devenire istorică şi istorie nedefinită. Vom încerca să evidenţiem câteva dintre aceste noi dimensiuni ale conceptului de frontieră surprinse de autorii studiilor reunite în acest volum.

Astfel, din punct de vedere politic, militar şi geografic, în Antichitatea târzie se observă o accentuare a permeabilităţii *limes*-ului roman, a interferenţelor dintre Imperiu şi Europa non-romană. Aceasta pentru că, aşa cum arată foarte bine David Harry Miller, frontiera imperială "was not a limit to expansion, but a line of communication ..., was never intended to be a preclusive perimeter defense but was a deep zone that includes the *limes* itself, the supporting provinces, and the so-called «free» native population zones beyond" (p. 162). Cu alte cuvinte, fie că a fost vorba de graniţa britanică (Michael Jones), estică (Jacqueline Long, John Eadie, Walter E. Kaegi) sau cea de pe Rhin, Tigru şi din Africa nordică (Hugh Elton), s-a format, aşa cum subliniază Hugh Elton, "more than one frontier", respectiv una politică, alta militară, dar şi una comercială, monetară, lingvistică şi culturală (p. 127). În acest context se pot înţelege mult mai bine anumite fenomene politice, ideologice, culturale şi etno-demografice specifice zonelor din proximitatea *limes*-ului în Antichitatea târzie, precizate de Lawrence Okamura (p.11-19), David Olster (p. 93-101) şi Linda Ellis (p. 105-119): interesul manifestat de autorităţile romane chiar pentru teritoriile abandonate - Agri Decumates, Raetia, Dacia (p. 11-19), ("this is not to say that these emperors renounced entirely their former territories or that they disowned the use force in punitive expeditions" - p.18); continuitatea în zonele părăsite a unei populaţii provinciale supusă diferitelor grupuri barbare ("the provincials who remained may have been *humiliores* who had more in common with the barbarians than with their own honestiores" - p. 19); afirmarea, în ciuda defensivei, agresiunilor şi limitărilor teritoriale, a unor noi principii ale universalismului roman, fundamentat pe "the Christian interpretation of the *basileia* and the *oikumene*" (p. 99); în sfârşit, noile dimensiuni ale coexistenţei, aculturaţiei şi pluralismului etnic dintr-o societate precum cea din secolul al IV-lea de la nordul Dunării de Jos şi al Mării Negre, unde, aşa cum arata Linda Ellis pe baza unei metodologii originale şi a unui fin simţ istoric, interacţiunea culturală şi etnică îndelungată ("a long tradition of cultural contact and co-existence" - p. 118) a creat premisele coabitării paşnice a dacilor, sarmaţilor şi goţilor.

În egală măsură, în perioada târzie a Antichităţii s-au modificat înţelesul dihotomiei *Romani - gentiles* şi structurile înseşi ale societăţii barbare. Tradiţiile seculare ale raporturilor diferitelor *externae gentes* cu lumea romană, trecerea în Imperiu, "romanizarea" elitelor sociale barbare, formarea regatelor germanice, colaborarea aristocraţiei romane provinciale cu noii stăpânitori au condus treptat la ceea ce Jill D. Harries numeşte "a delineation of the frontiers of romanitas" (p. 42); un conservator ca Sidonius Apollinaris se străduia în van s-o fortifice,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

accentuând diferenţele lingvistice, culturale şi religioase dintre romanii catoloci şi germanii arieni (p. 31-44). Legislaţia din veacurile IV-VI, analizată pertinent de către Hagith S. Sivan (p. 136-145) şi A. J. Boudewijn Sirks (p. 146-157), reflectă foarte fidel aceste schimbări atât în raporturile dintre romani şi barbari, cât şi între aceştia din urmă.

Antichitatea târzie este şi martora unor transformări profunde ale "frontierelor interne" ale lumii romane. Astfel, aşa cum arată Dennis Trout (p. 175-186), dacă în vremurile clasice mediul rustic era simbolul conservării valorilor tradiţionale ale Romei (*mores maiorum*), în comparaţie cu mediul urban, pervertit de *luxuria*, *avaritia* şi *ambitio*, în veacurile IV-V "moral frontier" (p. 176) ce separa satul de oraş capătă o conotatie religioasă creştină net favorabilă celui din urmă: *pagi*, *vici* devin depozitarii credinţelor şi superstiţiilor păgâne, pe care episcopii încearcă prin toate mijloacele să le înlăture. Dar semnificaţia spaţiului urban însuşi, al cărui simbol era altădată *murus* - linie de demarcaţie socială, culturală, de habitat faţă de ţinutul învecinat, capătă noi dimensiuni, printre care cea mai spectaculoasă este "pătrunderea" mormintelor în interior (Susan T. Stevens, p. 187-200).

Foarte interesantă este secţiunea din volum dedicată "frontierelor metaforice", contribuţiile subscrise de autori remarcându-se printr-o mare originalitate. Paginile respective evidenţiază câteva dintre "paradoxurile" Antichităţii târzii, pe care ne mărginim doar a le puncta: corpul uman, văzut adesea ca o piedică în calea desăvârşirii creştine, se dovedeşte "a place of interchange and transformation" (p. 229), amplu relevate de dezbaterile din jurul încarnării lui Hristos (Gillian Clark); femeia din veacurile trecerii de la Antichitate la Evul Mediu n-a fost doar un simbol al coruperii sexuale şi al păcatului, ci, adeseori, şi un model intelectual şi religios (Fannie J. LeMoine, Lisa M. Bitel, James A. Brundage); idealurile morale şi estetice ale clasicismului au avut, în ciuda divergenţelor, multe elemente comune cu cele creştine, de unde valorizarea lor de către noua paradigmă spirituală (André Basson, Constantin A. Marinescu, Richard Rothaus); în sfârşit, omul antichităţii târzii se dovedeşte, la fel ca şi cel care l-a precedat, foarte sensibil la fenomenul supranatural (miracole, minuni), înţeles ca manifestări ale lui Dumnezeu în lume (Ralph W. Mathisen), este conştient de interpunerea între cer şi pământ a numeroase "bariere" (demoni, sfinţi, *militia angelorum*) (Beatrice Caseau) şi, martor al numeroase dezastre şi distrugeri abătute asupra Imperiului roman creştin, îşi pune problema împlinirii profeţiilor legate de sfârşitul lumii şi a Doua Venire a lui Hristos (Richard W. Burgess).

În finalul acestei prezentări, putem afirma că volumul *Shifting Frontiers in Late Antiquity* este, din toate punctele de vedere, dar mai ales prin noutatea problematicii dezbătute, o apariţie editorială remarcabilă.

Nelu Zugravu

*

* *

Documenta Romaniae Historica, *A. Moldova*, volumul XXIII (1635-1636), volum întocmit de LEON ŞIMANSCHI, NISTOR CIOCAN, GEORGETA IGNAT şi DUMITRU AGACHE, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1996, 907 p.

O recentă apariţie bibliografică anunţă, după o întrerupere îndelungată, reluarea seriei *A. Moldova* a colecţiei de izvoare *Documenta Romaniae Historica*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Rezultat al muncii colectivului de istorie medie a României, de la Institutul de Istorie "A. D. Xenopol" din Iaşi, la care s-au adăugat şi contribuţiile altor cercetători din Iaşi, Bucureşti şi Atena, volumul cuprinde, în total, 575 de documente. Dintre acestea, 572 sunt piese autentice, 2 sunt falsuri, iar un act are o origine îndoielnică. Lecturarea actelor amintite ne permite să susţinem că majoritatea lor absolută reflectă relaţiile de proprietate: tranzacţiile funciare, reglementarea statutului ţăranilor, clarificarea unor probleme legate de patrimoniul sătesc etc. Totuşi, spre deosebire de volumele precedente, diversitatea documentelor este impresionantă, fiind prezente aproape toate tipurile înscrisurilor din epocă, de la acte emanând din cancelaria domnească, până la însemnări private. Tot aici, este locul să spunem că, la fel ca şi în volumele precedente, autorii au recurs la prezentarea conţinutului tuturor documentelor în rezumate, în limbile română şi franceză. De asemenea, accesul cercetătorului la cantitatea imensă de informaţie va fi, fără îndoială, uşurată de cele două indice, de nume proprii şi materii, întinse pe parcursul a 200 de pagini.

Evident, după cum menţionează editorul, în *prefaţă*, în ciuda adaosurilor şi îmbunătăţirilor de care s-a bucurat prezentul volum, "normele de editare a documentelor medievale comportă încă anumite insuficienţe". Totuşi, dacă s-ar fi recurs la remedierea acestora, nu s-ar fi obţinut decât complicarea operaţiunilor de transcriere şi imprimare a volumului. Nu avem decât să subscriem opiniei colectivului de autori, adăugând, totodată, că este, în continuare, şi de datoria lingviştilor şi a istoricilor artei, de a se apleca atent asupra documentelor prezentate, în special asupra originalelor, pentru a le analiza şi comenta sub aspect filologic şi artistic.

În ce îl priveşte însă, istoricul va aprecia cu siguranţă munca depusă de colectivul ieşean. Cu toate că este vorba de doar doi ani din istoria Ţării Moldovei, recentul volum - apărut într-o excelentă ţinută grafică şi datorită redactării documentelor la calculator şi folosirii unui program performant de reproducere a caracterelor slavone - este un pas important în opera de editare a documentelor noastre vechi. Totodată, el ar putea fi şi un semnal pentru forurile care decid asupra priorităţilor de cercetare în ţara noastră. A venit poate timpul ca colecţiei naţionale *Documenta Romaniae Historica* să i se acorde atenţia pe care o merită. Altfel, există riscul ca schimbul de generaţii, care bate tot mai mult la uşă, să aibă ca rezultat şi întreruperea activităţii de colectare şi editare a documentelor, iar, cu aceasta, încheierea colecţiei va rămâne doar un vis.

Flavius Solomon

*

* *

LOTHAR MAIER, *Rumänien und die europäische Mächte (1859-1944)*, în *Rumänien im Umbruch. Chancen und Probleme der europäischen Integration*, 1993, Verlag Cr. Dieter Winkler, p. 16-21.

IDEM, *Iaşi, die Hauptstadt der Moldau, als religiöses, geistiges und politisches zentrum im 19. Jahrhundert*, în *Horizonte der Christenheit*, Festschrift für Friedrich Heyer zur seinem 85. Geburtstag, Hrsg. von MICHAEL KOHLBACHER und MARKUS LESINSKI, Erlangen, 1994, p. 334-343.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Specialist de marcă în istoria modernă a României, autor al unei solide, foarte bine documentate şi exhaustive monografii consacrate dezvoltării vieţii politice a statului naţional român modern în perioada 1866-1877, de la abdicarea lui Al. I. Cuza şi până la proclamarea independenţei de stat a României, rămasă până astăzi o lucrare ştiinţifică de referinţă în materie[1], un adevărat model al genului, profesorul Lothar Maier de la Departamentul de Istorie a Europei Răsăritene din cadrul Universităţii westfalice Wilhelm din Münster este un nume binecunoscut istoricilor români prin valoroasele sale contribuţii ştiinţifice cu tematică românească[2] şi nu numai[3]. El este nu numai un expert în istoria medievală şi modernă a României, ci şi un prieten adevărat al românilor.

Dintre lucrările sale ştiinţifice de dată mai recentă care abordează istoria politică sau culturală a României în secolul al XIX-lea, pe care le vom prezenta succint în cele ce urmează, două reţin îndeosebi atenţia noastră şi se cuvine a fi menţionate:

1. *Rumänien und die europäischen Mächte (1859-1944)*, apărută în volumul semnificativ intitulat: *Rumänien im Umbruch. Chancen und Probleme der europäischen Integration*, editat de Ilina Gregori şi Angelika Schaser, în 1993, la Editura dr. Dieter Winkler, volum care a înmănunchiat contribuţiile unor nume prestigioase: Mathias Bernath, Sorin Alexandrescu, Keith Hitchins, Ilina Gregori, Gabriel Liiceanu, Lothar Maier, Angelika Schaser, Klaus-Henning Schroeder, Holm Sundhaussen ş.a.

2. *Iaşi, die Hauptstadt der Moldau, als religiöses, geistiges und politisches Zentrum im 19. Jahrhundert*, articol publicat în volumul *"Horizonte der Christenheit". Festschrift für Friedrich Heyer zu seinem 85. Geburtstag*, editat de Michael Kohlbacher şi Markus Lesinski, Erlangen, 1994, S. 334-343. Iniţial acesta a fost prezentat ca o comunicare la cel de al 10-lea Seminar sud-est european de Teologie de la Iaşi, din 23.08.1992.

Primul studiu al prof. Maier - *Rumänien und die europäischen Mächte (1859-1944)* - propune spre dezbatere o temă mereu actuală: constantele politicii externe ale României. Din analiza pertinentă a istoriei României în decursul unui veac, de la 1859 până la mijlocul secolului nostru, autorul decelează în raporturile acesteia cu Puterile europene aşa-numite *structuri de durată* sau *constante*, pe care le rezumă în câteva puncte:

1. Continua aspiraţie a României de a-şi păstra libertatea de mişcare pe plan extern şi de a nu cădea în zona de influenţă sau sub protectoratul uneia din marile Puteri europene. Această constantă, observă autorul, care este mai pregnantă în cazul României decât a altor state asemănătoare, stă în legătură cu poziţia geografică şi cu continua ameninţare reprezentată de vecinul de la Nord, de Rusia. În veacul al 19-lea experienţele făcute de România cu protectorul şi aliatul vecin de la Nord au accentuat această tendinţă şi au condus la resentimente profunde.

2. În întreaga perioadă avută în vedere, regimurile de la conducerea României au tins ca printr-o politică externă naţională să-şi asigure un indispensabil consens minimal între guvernanţi şi o parte substanţială a celor guvernaţi.

3. A treia constantă, remarcă autorul, constă în extraordinara putere de rezistenţă a sistemului de guvernământ faţă de influenţele din exterior, rezistenţă care a stat în legătură cu popularitatea lozincilor naţionale în opinia publică românească.

4. Ultima constantă care nu trebuie trecută cu vederea, observa autorul, constă în aceea că începând din vremea primei generaţii de tineri români care şi-au făcut studiile în Franţa, clasa conducătoare românească a afirmat apartenenţa sa politică şi culturală la Europa apuseană.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Concluziile profesorului L. Maier sunt judicioase şi pertinente, formulările sale - exacte şi pline de substanţă, precum şi utile, deschizând o perspectivă mai largă de înţelegere a raporturilor internaţionale ale României în epoca modernă şi contemporană.

De un interes general, cercetarea profesorului de la Universitatea din Münster oferă istoriografiei noastre repere şi termeni de comparaţie pentru o mai bună comprehensiune şi apreciere a politicii externe a României în ultimii 85 de ani.

Cel de-al doilea studiu al prof. L. Maier intitulat: *Iaşi, die Hauptstadt der Moldau, als religiöses, geistiges und politisches Zentrum im 19. Jahrhundert*, apărut în volumul *"Horizonte der Christenheit"*, dedicat profesorului Friedrich Heyer la a 85-a aniversare, editat de Michael Kohlbacher şi Markus Lesinski, în colecţia "Oikonomia, Izvoare şi studii de Teologie Ortodoxă", întemeiată de Fairy von Lilienfeld, volumul 34, Erlangen, 1994, p. 334-343 - se ocupă de istoria culturală şi politică a Moldovei şi a capitalei sale, reşedinţă mitropolitană şi domnească până la Unirea din 1859, de rolul ei în viaţa religioasă, spirituală şi politică a ţării în veacul trecut. Baza documentării sale este de primă mână. El îşi întemeiază studiul îndeosebi pe surse inedite străine, şi anume, în primul rând, pe corespondenţa diplomatică franceză din deceniul 7 al secolului al 19-lea de la Quai d'Orsay, pe arhiva Ministerului Afacerilor Externe ale Prusiei de la Bonn şi pe arhiva de la Haus-Hof und Staatsarchiv din Viena. Apelul frecvent la sursele primare de arhivă, completat de utilizarea unei foarte bogate literaturi edite, inclusiv a celei din spaţiul slav, autorul cunoscând bine şi limba lui Tolstoi, conferă analizei sale un spor de soliditate şi de profunzime, calităţi vădite cu prisosinţă de autor încă de la excelenta sa monografie: *Rumänien auf den Weg zur Unabhängigkeitserklärung. 1866-1878*, München, 1989, 514 pag.

Autorul se simte ca la el acasă în istoria politică şi culturală a României din veacul trecut, în general şi a Moldovei, în particular. Analiza întreprinsă este la obiect, conţinutul prezentării sale este judicios, stilul elegant, fraza - densă, plină de substanţă.

Studiul debutează cu ideea că în veacul trecut, într-o epocă de accelerate transformări în toate domeniile vieţii economice, sociale, politice, culturale şi spirituale din România, cultura trecutului, de caracter greco-oriental a făcut loc uneia româneşti, naţionale, care a trebuit să se integreze în paradigma apuseană. El remarcă că deşi de aceste profunde schimbări au fost cuprinse ambele Principate, totuşi în Iaşi dezbaterile teoretice pe tema modernizarii au fost mai intensive decât în Bucureşti. Ele au fost colorate aici şi de resentimente provocate de pierderea statutului de capitală după 1859, după înfăptuirea Unirii. În continuare, prof. L. Maier îşi punctează prezentarea cu relevarea momentelor mai semnificative din istoria religioasă, culturală, spirituală şi politică a fostei capitale moldave până la sfârşitul secolului trecut, a luptelor de idei şi curente, cu evidenţierea rolului jucat de câteva mari personalităţi ecleziastice, culturale şi politice, precum: Mitropoliţii Veniamin Costache, Sofronie şi Calinic Miclescu, fraţii Neofit şi Filaret Scriban, Titu Maiorescu, Spiru Haret, Constantin Stere ş.a.

În încheiere, autorul conchide că în Iaşi discuţiile pe marginea modernizării şi integrării în modelul apusean au fost până în anii 70 ai veacului trecut mai profunde, mai intensive şi mai de rezonanţă, generând teorii şi programe ideologice, dar că până la urmă, totuşi, centralismul a învins şi a atras toate forţele din domeniul spiritual din provincie în capitală.

Studiile recente ale prof. L. Maier de la Universitatea din Münster, succint prezentate de noi în rândurile de faţă, atestă odată în plus actualitatea şi utilitatea demersului său ştiinţific.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

1 Lothar Maier, *Rumänien auf dem Weg zur Unabhängigkeitserklärung. 1866-1877. Schein und Wirklichkeit liberaler Verfassung und staatlicher Souveränität*, R. Oldenbourg Verlag, München, 1989, 514 S.

2 Selectiv, citãm câteva din titlurile studiilor sale cu tematică românească: - *Die Agrarreform Cuzas*, în "Korrespondenzblatt des Arbeitskreises Siebenbürgische Landeskunde". 3. (1973), S. 41-47; *Die innen - und aussenpolitischen Auseinandersetzungen um die Gründung der "Rumänischen Eisenbahngesellschaft" 1871-1872*, în AIIAI, XXIII, 2 (1986), S. 491-511; *Mazar Pascha. Ein abentwuernder Engländer und die rumänische Politik (1875-1876)*, Festschrift für Emanuel Turczynski, München, 1989; *Die Politik Rumäniens in der Orientalischen Krise 1875-1878 aus der Sicht des diplomatischen Vertreter Grossbritanniens und Frankreichs in Bukarest*, în "Süd-ost Forschungen", München (1981), S. 81-103; *Stadien der Modernisierung Rumäniens im 19. und 20. Jh. 1830-1930*, în *Fragen zur Zeitgeschichte Rumäniens. Deutsch-rumänischen Kolloquim*, München, 14-15 Februarie 1996.

3 Lothar Meier, *Reformwille und Beharrung. Das Osmanische Reich. 1835-1839 aus der Sicht Helmuth von Moltkes*, în "Südosteuropa in der Wahrnehmung der deutschen Öffentlichkeit vom Wiener Kongress (1815) bis zum Pariser Frieden (1856)". Hrsg. von Josip Matesic und Klaus Heitmann, in "Südosteuropa Studie", 47, München, 1990, S. 43-56.

Stela Mărieş

CAROL IANCU, *Bleichröder et Chémieux. Le combat pour l'émancipation des juifs de Roumanie devant le congrès de Berlin. Correspondence inédite (1878-1880)*, Collection "Sem", Centres de recherches et d'études juives et hebraiques, Université "Paul Valéry", Montpellier, 1987, 264 p.

Reputatul istoric Carol Iancu, originar din România, profesor la Universitatea "Paul Valéry" din Montpellier, director al "Centrului de cercetări şi studii evreieşti şi ebraice", s-a înscris în peisajul istoriografiei contemporane prin impresionanta sa operă ştiinţifică[1] drept un nume de prim rang, un expert, în istoria iudaismului românesc. Dacă luăm în consideraţie şi cărţile sale recent apărute: *Les Juifs en roumanie (1919-1939). De l'émancipation à la marginalisation*, Editura Peeters, Paris-Louvain, 432 p. şi *Evreii în România (1866-1919), De la excludere la emancipare*, Editura Hasefer, 1996, 444 p., atunci putem afirma cu certitudine că opera sa se înscrie în sfera totalităţii şi exhaustivităţii.

După cum lesne se poate observa, sarcina pe care şi-a asumat-o autorul şi a realizat-o exemplar priveşte o istorie globală a emancipării evreilor din România (termen consacrat pentru a desemna accesul lor la cetăţenie) de la începutul acesteia la mijlocul veacului trecut şi până în pragul celui de-al doilea război mondial. Subiect de o extraordinară complexitate, devenit "une cause célèbre" a diplomaţiei europene de la finele "secolului naţionalităţilor" şi începutul veacului nostru a atras, după cum era şi firesc, atenţia şi a altor istorici contemporani[2], fără însă ca aceştia să realizeze performanţa profesorului de la Universitatea din Montpellier, care a dus la un bun sfârşit proiectul ambiţios ce şi l-a propus, realizând o istorie exhaustivă a emancipării evreilor din România.

Fără a avea un caracter polemic, lucrările sale reprezentative susmenţionate (vezi nota 1) nu sunt însă, din păcate, întotdeauna şi obiective[3].

În suita contribuţiilor sale ştiinţifice volumul care face obiectul atenţiei noastre ocupă un loc distinct. El deschide seria studiilor sale consacrate luptei evreilor pentru accesul la cetăţenie în România, trasând coordonatele în care s-a înscris şi înfăptuit, etapă cu etapă, cu înalt profesionalism, opera sa ştiinţifică ulterioară. Autorul stăpâneşte cu autoritate subiectul

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

căruia i-a rămas fidel de aproape două decenii. Este lesne de observat că el este familiarizat înde-aproape atât cu istoria României moderne cât şi cu cea a iudaismului românesc. Subiectul este tratat cu înaltă competenţă şi analizat cu finețe. Ca o observaţie globală, se observă, însă o optică marcată de "parti pris" în aprecierea chestiunii emancipării evreilor din România şi a poziţiei guvernului român faţă de aceasta.

Aşa cum, de altfel, judicios a observat un pertinent analist, care s-a rostit deja asupra volumului în cauză[4], autorul nu încearcă să desluşească cauzele interne, motivaţiile de ordin economic, social, juridic care au stat la baza aşa-zisei politici de "tergiversare" a statului român în chestiunea emancipării evreilor din România. Frapează faptul că autorul care recunoaşte că poporul român este tolerant din punct de vedere religios nu explică ceea ce el numeşte "paradoxul" politicii româneşti, prin care înţelege refuzul acesteia de a acorda egalitatea în drepturile civile şi politice evreilor din România veacului trecut.

Optica autorului şi analiza sa este prevalent *din afară*. Ori, după cum corect s-a remarcat: "pentru a putea fi cunoscută în toate articulaţiile sale problema evreiască trebuie apreciată şi tratată ca problemă internă a societăţii româneşti"[5]. Privită din această perspectivă chestiunea prezintă o cu totul altă înfăţişare şi dimensiune. Din acest unghi ne propunem să abordăm volumul în cauză, insistând asupra unor aspecte neelucidate de autor, asupra cărora cercetările mai noi ale istoricilor şi juriştilor români şi străini aruncă o lumină clară, neechivocă[6].

Lucrarea profesorului de la Universitatea din Montpellier prezintă dintr-o perspectivă nouă, inedită, bazată pe o documentaţie exhaustivă în arhiva Alianţei Israelite Universale şi a Quai d'Orsay-ului din Paris, dosarul "uluitor şi spinos al istoriei iudaismului şi al diplomaţiei europene" al chestiunii emancipării israeliţilor din România secolului trecut în contextul dezbaterilor Congresului de la Berlin pe marginea recunoaşterii independenţei României.

Volumul este rodul unei laborioase munci de depistare şi valorificare a unor surse de o importanţă excepţională, necercetate până în prezent decât sporadic de alţi istorici străini. În continuarea unui studiu dens şi incitant, autorul reproduce în capitolul V (p. 133-234) corespondenţa inedită dintre anii 1878-1880, însumând 107 scrisori, dintre Isac Adolphe Crémieux (1796-1880), Comitetul Central al alianţei israelite Universale şi baronul Gerson von Bleichröder (1822-1893), bancherul şi prietenul apropiat al cancelarului german Otto von Bismarck. Mai este reprodusă în acelaşi capitol şi o corespondenţă diplomatică franceză inedită din anii 1878-1879 provenind de la Quai d'Orsay, precum şi alte scrisori din anii 1878-1880 adresate de Comitetul Central al Alianţei Israelite Universale unor personalităţi evreieşti din România, Italia, Germania şi Austria. Materialul documentar extrem de valoros introdus pentru prima dată în circuitul ştiinţific aruncă o lumină nouă asupra rolului decisiv de prim rang, jucat de Isac Adolphe Crémieux, conducatorul Alianţei Israelite Universale şi de baronul berlinez Gerson von Bleichröder în concertarea unei politici de intercesiune la nivel foarte înalt pentru obţinerea înscrierii în articolul 44 al tratatului de la Berlin a clauzei egalităţii în drepturi civile şi politice pentru coreligionarii lor români.

Arhitectura lucrării profesorului Carol Iancu este echilibrată. Propriu-zis, volumul este structurat în trei mari capitole: Cap. I: *Naissance de la Roumanie et du probleme Juif* (pp. 13-31); Cap. II: *Grandeur d'une politique Juive d'intercession: Bleichröder et Crémieux dans les coulisses du Congres de Berlin* (pp. 33-59); Cap. III: *Limites d'une politique Juive d'intercession: La Reconnaissance de l'independance de la Roumanie et la non émancipation des Juif roumains* (pp. 61-96), precedate de o *Introducere* care defineşte politica evreiască de intercesiune iniţiată de Isac Adolphe Crémieux şi Alianţa Israelită Universală în favoarea

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

coreligonarilor din România în preajma Congresului de la Berlin şi urmate de *Concluzii* privind rolul considerabil avut de Crémieux şi Bleichröder în această acţiune în episodul excepţional al istoriei diplomaţiei europene pe care l-a reprezentat recunoaşterea independenţei României la Congresul de la Berlin (1878). Un capitol IV (p. 105-132) conţinând sumarul cronologic şi analitic al corespondenţei inedite citate şi un capitol V (p.133-234) cuprinzând corespondenţa inedită propriu-zisă între I. A. Crémieux, Alianţa Israelită Universală şi Gerson Bleichröder încheie volumul prevăzut cu anexe şi un impresionant şi foarte bine documentat aparat critic.

Aşa după cum un fin analist străin a observat în mod judicios într-o lucrare publicată în anul 1946[7] intercesiunea externă la Congresul de la Berlin, dirijată de Alianţa Israelită Universală, a ignorat complet deosebirile esenţiale între statutul evreului din Apusul Europei şi a celui din România, diferenţe rezumate de analistul James Parker în câteva puncte esenţiale, şi anume: 1) Procentajul populaţiei evreieşti raportat la numărul total al locuitorilor în fiecare ţară occidentală reprezenta sub 1 % faţă de 5-6 % în România; 2) Evreii occidentali nu deţineau nici un fel de monopol în viaţa economică a ţărilor ai căror cetăţeni erau; 3) Dobândirea cetăţeniei de către evrei se realizase în Occident pe fondul unei relativ lesnicioase asimilări favorizată de ascendentul şi de capacitatea de iradiere sporite ale culturilor franceză şi engleză. Ori, conchide James Parker: "nici unul din aceste elemente nu se potrivesc României. Acolo evreii erau numeroşi şi de-a lungul graniţei de Nord a ţării, aproape lipsită de supraveghere, trăia o populaţie evreiască deprimată, al cărei număr covârşea pe creştini în proporţie de doi la unul. Ei continuau să domine viaţa comercială, unde românii nu-i puteau concura. În domeniul vieţii culturale şi a relaţiilor sociale nimic nu-i ispitea pe români a lua din spiritualitatea iudaică şi încă şi mai puţin pe evrei de a lua de la români. Cele două comunităţi trăiau şi voiau să trăiască separat. De aceea este uşor de înţeles de ce românii erau hotărâţi să reziste oricărei încercări evreieşti de uzurpare în plan politic şi de ce dorinţa dobândirii drepturilor politice a evreilor n-a fost prefaţată ca în Occident de o perioadă de asimilare"[8].

De altfel, statele europene apusene care cereau ultimativ României emanciparea politică a evreilor nu o acordaseră în ţările lor decât relativ târziu: abia în 1867 în Austria, în 1869 în Germania şi în 1871 în Anglia.

Argumentele sus citate nu sunt deloc avute în vedere de autor, care-şi pune întrebarea în *Introducere*: "de ce emanciparea evreilor a întâmpinat atâta rezistenţă în România şi n-a fost în final concretizată ?" (p.4). De asemenea, el ignoră aspectul juridic al imixtiunii Marilor Puteri în "chestiunea israelită" în România, aspect care a fost în mod documentat demonstrat de jurişti şi istorici români contemporani (vezi Barbu B. Berceanu, *Modificarea din 1879 a articolului 7 din Constituţie* în "Studii şi materiale de istorie modernă", vol. VI, Bucureşti, 1979, p. 67-89). Astfel, reputatul jurist Barbu B. Berceanu comentând din punct de vedere al dreptului internaţional articolul 44 al tratatului de la Berlin conchidea pe bună dreptate: "În Congresul de la Berlin s-a urmărit impunerea unor principii de incontestabilă valoare umană, cele care au determinat formularea articolului 44; dar, fără a socoti că ar exista vreo contrazicere de principiu între promovarea internaţională a Principatelor prin Tratatul de la Paris 1856 (cu convenţia completatoare din 1858) şi promovarea politică a populaţiei evreieşti din Tratatul de la Berlin din 1878, puterile semnatare par a fi ignorat în această materie, preexistenţa unei vieţi de stat în România, legislaţia ei şi tehnica ei de legiferare, ceea ce desigur a întârziat procesul încetăţenirii în discuţie, în loc de a-l grăbi[9]. Acelaşi fin observator remarcă în continuare: "Prin actul său, România afirma - reamintita - preexistenţa sa politică în faţa unei "Europe" grăbite, puţin atentă la nuanţările juridice", modificarea din 1879 a articolului 7 din

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Constituţia României reprezentând una din paginile fundamentale ale istoriei independenţei şi suveranităţii României şi, totodată, o frumoasă pagină de drept"[10].

Am zăbovit mai mult asupra substratului juridic al poziţiei guvernului de la Bucureşti în "chestiunea israelită" pentru că el dovedeşte în mod peremptoriu, că suveranitatea şi independenţa României erau la acea dată o situaţie *de fapt* de care nu se mai putea face abstracţie şi că, aşa cum remarca un istoric american: "orice încercare de a rezolva ori de a impune o soluţie, la nivelul naţional, unei probleme naţionale, poate fi realizată numai dacă naţiunea implicată acceptă asemenea soluţie dictată din exterior sau dacă puterile ce intervin utilizează forţa spre a-şi impune şi susţine punctul de vedere"[11].

De altfel şi din punctul de vedere al populaţiei evreieşti din România acceptarea necondiţionată a tratatului de la Berlin aşa cum o cereau Marile Puteri, nu ar fi reprezentat, aşa cum corect s-a observat de către un pertinent jurist şi analist al subiectului în discuţie, "o rezolvare, independent de valoare etică a conţinutului articolului 44, căci dacă statul român de atunci s-ar fi supus imixtiunii străine, implicit obiectul supunerii ar fi devenit pe plan intern - după independenţă - anulabil; în timp ce rezolvarea Adunării de Revizuire a Constituţiei a creat condiţiile unor încetăţeniri juridice valabile, a unor încetăţeniri ireversibile"[12].

În concluzie, volumul profesorului de la Universitatea din Montpellier este o carte de istorie incitantă, nu întotdeuna obiectivă, care trebuie citită şi recitită de cercetătorul avizat. Stilul ei clar, concis şi elegant sporeşte calităţile intrinsece ale unei lucrări de excepţie. Cititorii istoricului Carol Iancu, mai ales cei familiarizaţi cu extraordinara complexitate a problemei tratate de autor, vor avea astfel prilejul să ia contact cu o lucrare de înaltă ţinută ştiinţifică, care îmbină armonios munca laborioasă şi erudiţia arhivistului cu rigoarea şi acribia istoricului înnăscut şi care se constituie într-o contribuţie originală, de mare valoare, la dosarul istoriei iudaismului românesc.

1 Selectiv citäm câteva titluri mai semnificative din opera sa: *Adolphe Crémieux, l'Alliance israélite universelle et les Juifs de Roumanie ou debut du règne de Carol Hohenzollern Sigmaringen*, în "Revue des Études Juives", CXXXIII, 1975, no. 3-4, pp.481-502; *Les Juifs en Roumanie (1866-1919). De l'exclusion à l'émancipation*, Aix en Provence, Edition de l'Université de Provence, 1978, volum apărut recent şi în traducere în limba română la Editura Hasefer; *Races et nationalités en Roumanie. Le problème Juif à travers des documents diplomatiques frasnçaises (1866-1886)*, în "Revue d'Histoire Moderne et Contémporaine", tom XXVII, 1980; *L'émancipation des Juifs de Roumanie (1913-1919)*, Montpellier, 1992, 350 p.; *Le Combat international pour l'émancipation des Juifs en Roumanie. Documents et témoignages*, I, 1913-1919, Tel-Aviv, 1994.

2 Feldman Eliyahu, *The Question of Jewish emancipation in the Ottoman Empire and the Danubian Principalities and the Crimeon War*, în "Jewish Social Studies", vol. XLI, 1979, nr. 1, pp. 41-73; Lloyd A. Cohen, *The Jewish Question during the period of the Romanian nation Renaisance and the Unification of the two Principalities of Moldavia and Wallachia*, în volumul: *Romania between East and West*, editat de Stephen Fischer-Galaţi, Radu R. Florescu şi George R. Ursul, Columbia University Press, Boulder, 1982; James Parker, *The Emergence of the Jewish Problem (1878-1939)*, Oxford University Press, London, 1946; M. Reifer, *Der hundertjährige Kampf um die Judenemanzipation in Rumänien. 1825-1925*, în "Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums", 1985, S.377-387.

3 Vezi în acest sens concluziile recenziilor lui: 1) Gh. Platon pe marginea cărţii lui Carol Iancu, *L'Émancipation des Juifs de Roumanie (1913-1919)*, Montpellier, 1992, în AIIAI, XXIX, 1992, pp. 467-473; 2) Andrei Pippidi pe marginea lucrărilor lui Carol Iancu: *Bleichröder et Crémieux, Le Combat pour l'émancipation des Juifs de Roumanie devant le Congrès de Berlin. Correspondance inedite (1878-1883)*, Collection "Sem", Montepllier, 1987; *L'Émancipation des Juifs de Roumanie, 1913-*

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

1919, Montpellier, 1992; *Le Combat international pour l'émancipation des Juifs de Roumanie. Documents et Témoignages*, I, 1913-1919, publicate în RRI, Bucureşti, No. 1-2, 1995, p. 232-236.

4 Vezi recenzia prof. Gh. Platon publicată în AIIAI, Tom XXVI, 1989, 1 parte, p. 618-620.

5 Vezi recenzia Gh. Platon asupra volumului lui Carol Iancu, *L'Émancipation des Juifs de Roumanie (1913-1919)*, Université "Paul Valéry", Montpellier, 1992, 259 p. în AIIAI, XXIX, 1992, pp. 470-471.

6 James Parker, *The Emergence of the Jewish Problem (1878-1938)*, Oxford University Press, 1946; Dumitru Vitcu, *Chestiunea evreiască în relaţiile româno-americane timpurii*, în *Studia et Acta Historiae Judaeorum Romaniae*, I, Editura Hasefer, 1996, p. 166-216; Barbu B. Berceanu, *Modificarea din 1879 a articolului 7 din Constituţie*, în "Studii şi materiale de istorie modernă", vol. VI, Ed. Acad., Bucureşti, 1979, p.67-89; Cătălin Turliuc, *Marile puteri şi problema naţionalităţilor în România (1866-1918)*, în *Itinerarii istoriografice*, volum coordonat de Gabriel Bădărău, Iaşi, 1996, p. 167-188.

7 James Parker, *The Emergence of the Jewish Problem (1878-1939)*, Oxford, University Press, 1946, p. 97; apud D. Vitcu, *op.cit.*, în *loc. cit.*, p. 174-175.

8 *Ibidem.*

9 Barbu B. Berceanu, *op.cit.*, în *loc. cit.*, p. 80.

10 *Ibidem*, p. 80, 89.

11 Lloyd A. Cohen, *The Jewish Question during the period of the Romanian National Renaissance and the Unification of the two Principalities of Moldavia and Walachia*, p. 203, apud D. Vitcu, *op.cit.*, p. 168-169, în vol. *Romania between East and West*, editat de Stephen Fischer-Galaţi, Radu R. Florescu şi George R. Ursul, Columbia University Press, Boulder, 1982, p. 195.

12 Barbu B. Berceanu, *op.cit.*, în *loc. cit.*, p. 79-80.

Stela Mărieş

S.A. MADIEVSCHI, *Elita politică a României (1866-1918)*, trad. de S. PREIGHER, Chişinău, Casa editorială "Logos", 1993, 208 p.

Din diverse motive, cercetările asupra elitelor româneşti sunt abia la început. Istoriografia noastră n-a promovat deocamdată anchete sistematice în această direcţie şi nici n-a oferit apariţii editoriale semnificative. Lucrarea de faţă pare de aceea o tentativă izolată şi surprinzătoare. Aerul său exotic este potenţat de condiţiile editoriale în care a apărut: deşi pe una dintre coperţi sunt trecute Academia de Ştiinţe a Republicii Moldova şi Institutul de Istorie (probabil din Chişinău), autorul este total necunoscut publicului intelectual românesc, mai mult, într-o casetă a redacţiei se afirmă că este vorba de o traducere, dar fără a se preciza din ce limbă şi unde a apărut iniţial, dacă aceasta s-a produs. O ipoteză poate fi aceea că lucrarea este opera unui cercetător rus, sau rusofon, de la Chişinău sau poate de la Moscova, care s-a ocupat de probleme româneşti, dar care nu şi-a putut publica (economia de piaţă este nemiloasă!) opera în original. Undeva la finalul cărţii se face indicaţia, într-o manieră sibilinică, că autorul prezentei lucrări s-ar afla deja la a doua sa lucrare despre istoria politică a acestei perioade.

Această natură enigmatică a lucrării, care trimite la vechi obiceiuri ale unei anumite propagande, nu se regăseşte în conţinutul său; în general, se poate spune că lucrarea respectă rigorile discursului academic şi nu are o intenţie propagandistică foarte transparentă. Este adevărat că autorul îşi struneşte cu greu limbajul, marcat evident, ca şi grila de interpretare, de o formaţie sovietizantă. Altminteri, perspectiva sa este utilă şi, cu anumite eforturi din partea lectorului, verosimilă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Materialul lucrării este organizat în şase capitole precedate de o introducere, care par să corespundă a patru structuri tematice: primul capitol tratează despre *corpul politicienilor*, al doilea se ocupă de *îmbinarea corpului de politicieni cu elita economică*, capitolele trei şi patru sunt dedicate *comportamentului politic*, capitolul cinci, *elocvenţei politice*, iar ultimul capitol ne prezintă imaginea *contemporanilor şi descendenţilor despre politicieni*.

Fragmentul temporal în care se desfăşoară ancheta lui S.A. Madievschi este în linii mari domnia lui Carol I, o perioadă relativ distinctă, mai cu seamă politic decât cultural, economic sau social. În buna tradiţie a prozei istoriografice de filiaţie marxistă, în *introducere* se face o prezentare a contextului economico-social al României între 1866 şi 1918, pe care autorul o plasează din punct de vedere ideologic, în succesiunea momentului paşoptist.În perspectiva autorului, deceniul VI ale secolului XIX este momentul de trecere de la epoca feudală la cea capitalistă. Transformările care au avut loc cu această ocazie "au încheiat etapa iniţială a revoluţiei sociale burgheze şi au deschis etapa finală, la sfârşitul căreia relaţiile capitaliste au devenit predominante".

În aceeaşi ilustră manieră de interpretare, S. A. Madievschi descrie societatea românească din a doua jumătate a secolului XIX ca un amestec de mai multe moduri de producţie, *modul de producţie capitalist* impunându-se abia în ajunul primului război mondial. În opinia sa, principala contradicţie din această perioadă în lumea satelor era cea dintre moşieri şi ţărănimea luată în ansamblu. El aminteşte de asemenea de "procesul de constituire a monopolurilor", iar, "alianţa dintre burghezie şi moşieri" se află la temelia sistemului politic al României timpului.

Pentru S.A. Madievschi, partidele politice ale epocii aveau o clară determinaţie socială, în ciuda faptului că, observă autorul, atât liberalii, cât şi conservatorii proveneau din ambele clase sociale, pe care teoretic le-ar fi reprezentat, respectiv, moşierimea şi burghezia. Între aceste clase/partide existau atât "contradicţii" cât şi "convergenţe", dar în timp ce primele sunt naturale şi de esenţă, acestea din urmă sunt de conjunctură, efect al politicianismului incurabil al clasei de la conducere, care se manifestă printre trecerea de la un partid la altul, "în goana lor după posturi..." Oricum ar fi, se poate conchide, în acelaşi timp cu cercetătorul în cauză, ambele partide/clase formau un bloc, care domina politic şi economic România acelui timp.

Această viziune este susţinută, de altfel, în cuprinsul cărţii de apelul la o bogată literatură critică provenind în marea sa majoritate din publicaţiile socialiste. S.A. Madievschi justifică această preferinţă prin faptul că autorii social-democraţi "interpretau aceste fenomene sub unghi sociologic". Altfel spus, aceste perspective critice fac involuntar munca istoricului, căci ele ar reconstitui o imagine a timpului oarecum din "exterior", căci, social-democraţii nu erau integraţi propriu-zis clasei politice. De aceea, ni se sugerează, avem mai curând o *lectură socialistă* asupra elitelor politice româneşti din perioada respectivă, decât o veritabilă cercetare istorică.

În aceeaşi secţiune de introducere, autorul îşi afirmă obiectivele ("sarcinile", în jargonul de peste Prut), pe care le-a urmărit în cercetarea sa : "1. studierea componenţei corpului politicienilor (provenienţa şi apartenenţa socială, ocupaţii etc.); 2. reconstituirea căilor şi principiilor formării elitei politice, calităţilor necesare pentru o carieră în această sferă, a relaţiilor în cadrul grupului; 3. examinarea căilor şi formelor de contopire a politicienilor cu clasele pe care le reprezentau; 4. analiza unor elemente de comportament politic care în total formau un anumit stil". În general, autorul urmează aceste obiective în expunerea pe care ne-o oferă, dar efortul său rămâne destul de puţin încununat de succes. Se observă aici influenţa

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

unor referinţe din sociologia germană (Max Weber, în primul rând), dar, impactul lor se opreşte la un nivel superficial.

Orice anchetă istoriografică asupra elitelor ar trebui să înceapă prin a defini limpede orizontul de discurs, în acest caz, în primul rând, ce sunt elitele politice, care este universul teoretic în care se plasează ancheta şi prin ce mijloace se poate obţine imaginea dorită. Această chestiune, foarte importantă, de ordin metodologic, cercetătorul în cauză o rezolvă de obicei prin ignorare. Reconstituirea de faţă începe destul de abrupt printr-o încercare de recenzare a efectivului clasei politice, adică a ceea ce autorul numeşte *corpul politicienilor*. Cercetarea se bazează pe date provenind din epocă, ca şi pe unele rezultate istoriografice, pe care autorul le interpretează sumar, fără a întreprinde cu adevărat o cercetare sistematică şi de o amploare relevantă.

Cine forma aşadar elita României sfârşitului secolului XIX? Cifra la care ajunge S.A. Madievschi nu depăşeşte o mie de membri, dintre care "politicieni propriu-zişi" doar şase sute: miniştri, parlamentari, înalţi funcţionari ("elita birocratică"). Dintre aceştia cei mai mulţi erau moşieri, o formulă destul de imprecisă, căci a fi proprietar agricol nu însemna obligatoriu apartenenţa la o clasă socială anume. Burghezii în schimb, constată S. A. Madievschi, erau "foarte puţini", ceea ce ar fi trebuit să-l pună în gardă în ce priveşte teza alianţei burghezo-moşiereşti. De altfel, autorul pare a se contrazice atunci când este să identifice apartenenţele sociale. Moşierii sunt "cel mai numeros grup parlamentar", iar avocaţii "cel mai numeros grup profesional". În plus, statisticile la care face apel sistematic S.A. Madievschi sunt irelevante. Totuşi, observaţia sa privind preponderenţa politicienilor de origine boierească este probabil corectă. Aceasta nu explică nimic, este un fapt normal, întâlnit în toate democraţiile timpului. Faptul că averea şi originea socială aveau o importanţă în cariera politică este oricum o evidenţă de bun simţ.

Pe de altă parte, S.A. Madievschi recunoaşte că acestea nu erau suficiente pentru o bună carieră politică. Averea şi rangul puteu favoriza debutul şi ascensiunea până la un anumit nivel, dar, observă el, "menţinerea la înălţimea cucerită era posibilă numai cu condiţia unor anumite calităţi" specifice. Într-o societate concurenţială, competiţia era deschisă şi selecţia foarte dură. Prin urmare, omul politic avea nevoie de o serie de calităţi care pot fi integrate în ceea ce numim *merit*, de la inteligenţă şi talent (formule totuşi vagi sau relaţionale), la cinste şi competenţă profesională. Este un teren foarte mişcător, în absenţa unor clarificări terminologice.

Al doilea capitol tratează mai curând o teză, decât o realitate: *îmbinarea corpului de politicieni cu elita economică*. Teza lui S. A. Madievschi este că, în general, averea era determinantă în ce priveşte cariera politică (el nu distinge între avere şi rang sau poziţie socială), dar că adesea acei politicieni care nu aparţineau claselor superioare la începutul carierei, "intrau în componenţa lor ulterior, îmbogăţindu-se datorită utilizării situaţiei lor în politică". Limitele analizei sale se văd în alegerea surselor de documentare, care se reduce îndeosebi la C. Dobrogeanu-Gherea şi la proza pamfletară a epocii.

Totuşi, acest gen de "excese", cum le numeşte cercetătorul de peste Prut, "nu era ceva specific românesc", ci se înscrie "în albia generală a dezvoltării capitalismului, societăţii burgheze". Concluzia sa este că "gradul de contopire a elitei politice cu cea economică în România era destul de înalt în perioada examinată". Explicaţia lui S. A. Madievschi pentru această situaţie este totuşi destul de coerentă. El arătând rolul pe care l-a avut statul în modernizarea societăţii şi implicaţiile acestui fapt asupra relaţiilor dintre elita politică şi mediile economice. Se poate adăuga că peste tot, corupţia, sistemul clientelar, traficul de

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

influenţă sunt fenomene care însoţesc invariabil orice proiect politic voluntarist. Dar schema prezentată în lucrarea de faţă este prea simplistă. "Diferenţa dintre reprezentanţii elitei politice, care după originea lor aparţineau la elita economică, şi cei care au intrat în componenţa ei pe parcursul carierei politice, arată autorul, se reducea la următoarele: pentru primii bogăţia servea ca mijloc de a obţine puterea, care, la rândul ei, în majoritatea cazurilor, le mărea averea; pentru ceilalţi, dimpotrivă, puterea era, de regulă, mijloc de a înjgheba bogăţii, care la rândul său, le consolida situaţia".

Două dintre capitolele cărţii tratează ceea ce autorul numeşte *comportament politic*, respectiv, maniera în care membrii clasei politice înţelegeau de a participa la viaţa politică: de a guverna, de a fi în opoziţie, de a se raporta la partenerii şi adversarii politici, ca şi faţă de electorat. Nici aici, clişeele nu se lasă aşteptate. Faptul că scopul fiecărui politician era puterea, aceasta i se pare lui S.A. Madievschi un semn sigur de egoism şi de "lipsă de principialitate", căci aceasta era pasarela de acces către o "multitudine de avantaje şi privilegii, atât materiale, cât şi nemateriale".

Acest rechizitoriu sever al politicianismului din epocă, specific istoriografiei din care provine autorul, se bazează evident pe aceeaşi practică de a utiliza texte marcate de parti-pris sau exemple individuale care generalizate grosier la întreg corpul de politicieni. Faptul că o treime din cei care au ocupat posturi ministeriale, după calculele lui S.A. Madievschi, şi-au schimbat partidul de-a lungul carierei lor este semnificativ sau nu? Ar trebui probabil judecat prin comparaţie cu alte sisteme politice, dar mai ales în raport cu moravurile generale ale epocii. Dacă toate aceste "trădări" aveau considerente morale sau materiale este secundar. Faptul cel mai important este că sistemul politic era îndeajuns de stabil pentru a impune anumite reguli minimale de conduită şi, în primul rând, că sitemul politic în cauză era eficace şi larg acceptat de opinia publică. Tonul moralist este aici ridicol. Moralismul nu este strict domeniul istoriografiei.

Ultimele două capitole ale lucrării continuă maniera celorlalte. Ele au titluri curioase (pentru subiectul lucrării), cum ar fi *elocvenţa politică* sau *contemporanii şi descendenţii despre politicieni*. O discuţie asupra limbajului politic este totuşi de interes, indiferent de temă, dar multe din observaţii nu excelează în spirit de pătrundere. Capitolul final este de-a dreptul inutil, dacă ţinem cont că el nu face decât să repete aceleaşi citate şi opinii expuse deja copios în restul lucrării.

Încă o dată, regăsim şi aici practica de a-i judeca pe oamenii politici ai timpului din perspectiva adversarilor (unii ai sistemului), care nu este câtuşi de puţin ştiinţifică. Concluziile autorului, cu aspiraţii spre generalizare, sunt de un nivel prea modest pentru a merita cu adevărat atenţie. Cu toate acestea, S.A. Madievschi este mai curând favorabil sistemului politic a cărui elită a încercat s-o analizeze. Importă puţin maniera în care răspunde la întrebarea bizară, dacă România acelui timp avea un sistem politic burghezo-democratic sau nu, iar cât priveşte interesantele sale sfaturi din final, ele sunt mai curând de ignorat.

S.A. Madievschi n-are mijloacele teoretice de a înţelege şi mai ales de a explica realitatea acelei epoci, specific pentru un istoric format într-o tradiţie istorică în care tematizarea principalelor chestiuni şi mai ales concluziile erau opera grilei ideologice. El nu observă centralizarea elitei, concentrarea sa în noua capitală a României, fenomen caracteristic al epocii, prin care elita devine tot mai piramidală şi etatistă.

Arhaismul său marxizant se observă şi din faptul că, pentru el "democrat" înseamnă a fi obligatoriu de stânga, iar, un publicist ca Ştefan Antim, apropiat de clasa politică a epociii, este "pro-burghez". Acest deficit de natură teoretică, la care se adaugă probleme de documen-

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

tare (absenţa totală a explorărilor arhivistice şi chiar a referinţelor la dezbaterile parlamentare), subminează drastic autoritatea lucrării. Citatele, foarte numeroase, sunt alese nefericit (Gherea este marele preferat, alături de C. Bacalbaşa, N.D. Cocea etc.).

Cu toate eforturile sale de nuanţare, autorul trădează, dacă nu resentimente faţă de subiect (elita politică), cel puţin o neînţelere a epocii. Viziunea sa generală nu este totuşi diabolizantă, în stil sovietic. Se pot remarca sistematizarea materialului, expunerea destul clară (precizarea din start a intenţiilor şi desprinderea unor concluzii finale la fiecare capitol), în timp ce, erorile de informaţie, specifice străinilor îndeosebi, nu depăşesc un nivel acceptabil. Interpretarea sa se menţine însă la un nivel elementar, iar valoarea lucrării rămâne mai ales informativă şi bibliografică.

Nu se pot face consideraţii asupra traducerii, din motive lesne de înţeles (absenţa originalului), dar limba în care este înfăţişată publicului poate reprezenta un pericol în sine pentru cititorul mai puţin atent. Ea atinge uneori o culme de inexpresivitate şi inadecvare terminologică. Ca să nu mai vorbim că sunt unele fraze ilizibile sau umoristice.

Florea Ioncioaia

DETLEF BRANDES, *Von den Zaren adoptiert. Die deutschen Kolonisten und die Balkanisiedler in Neurussland und Bessarabien 1751-1914*, R. Oldenbourg Verlag, München, 1993, 549 p.

Există în Germania o îndelungată tradiţie a cercetării istoriei diasporei în general, a colonizărilor în special. Astăzi funcţionează în acest scop o întreagă reţea ştiinţifică, alcătuită din institute de cercetare, catedre universitare, biblioteci, arhive, edituri şi reviste. Eforturile sistematice au dus la acumularea unui număr impresionant de studii speciale şi monografii. În timp, clasarea şi decantarea informaţiilor a devenit nu doar posibilă, ci necesară. Astfel au apărut lucrările de sinteză, care, la rândul lor au cunoscut un proces evolutiv. O privire sumară asupra acestei evoluţii relevă faptul că aceasta s-a desfăşurat pe două coordonate. Prima este de ordin geografic şi constă în polarizarea interesului spre două mari direcţii: spre vest, unde sunt cercetate emigrările, colonizările şi comunităţile germane din spaţiul nord şi sud-american; spre răsărit, avându-se în vedere aceleaşi fenomene desfăşurate în Europa estică şi mai ales în Rusia. O a doua coordonată constă în substituirea treptată a demersurilor istoriografice individuale cu cele colective. Eforturi sintetizatoare de felul celui întreprins, de exemplu, de Karl Stumpp în anii '50, privind colonizările germane în Rusia, au lăsat astăzi locul unor încercări în care sunt implicate colective relativ mari de cercetători şi unde prevalează abordarea interdisciplinară.

Detlef Brandes se plasează oarecum în afara acestui curent, încercând nu lipsit de curaj asumarea individuală a unui proiect sintetizator cu o temă atât de largă: *coloniştii germani şi balcanici în Rusia Nouă şi în Basarabia între 1751-1914*. Mai mult decât atât, nu s-a mărginit la prelucrarea informaţiilor deja publicate, ci a făcut el însuşi cercetări sistematice în arhive ruseşti (St. Petersburg, Moscova), basarabene (Chişinău) şi americane (Stanford).

Autorul are în vedere un spaţiu geografic imens: întregul teritoriu de la nord de Marea Neagră, între Nistru şi Caucaz, intrat sub stăpânirea ţarilor în cursul celei de-a doua jumătăţi a secolului XVIII, la care se adaugă Basarabia, anexată în 1812. Faptul îi permite nu numai conturarea unei imagini de ansamblu asupra temei, dar şi *abordarea comparativă* a fenomenelor. Intervalul de timp relativ întins la care se aplică cercetarea - peste un secol şi jumătate

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

- face posibilă surprinderea unor linii evolutive şi, în ultimă instanţă, conturarea *destinului istoric* al celor care, aşa cum sugestiv spune autorul încă din titlu, au fost "adoptaţi de ţari".

Apreciabilă este şi aspiraţia la exhaustivitate a cărţii. Aceasta nu rezultă, însă, din îngrămădirea de amănunte mai mult sau mai puţin semnificative, ci din problemele propuse spre discutare, rod al îndemânării autorului de a identifica întrebările esenţiale, care tind să epuizeze tema aleasă. Sunt analizate împrejurările şi cauzele - atât de diverse - ale emigrărilor din spaţiul german şi de la sud de Dunăre în Noua Rusie şi în Basarabia, interesele şi metodele guvernanţilor ruşi de a sprijini şi încuraja fenomenul, formele particulare şi cele instituţionalizate ale raporturilor coloniştilor cu autorităţile ţariste dar şi cu alte grupe etnice, apoi "organizarea internă" a coloniilor, problemele economice, sociale, demografice, religioase, şcolare etc.

În Basarabia, colonizarea a început îndată după anexarea provinciei în 1812. În jur de zece mii de persoane provenind din întregul spaţiu german au fost colonizate în deceniul care a urmat în sudul provinciei, mai ales de-a lungul râului Kogâlnic. Astfel au fost întemeiate aşezările Tarutino, Borodino, Paris, Brienne, Kulm, Leipzig, Klöstitz, Arzis, Fère Champanoise şi Malojaroslavec. O altă colonie, Sărata, a fost întemeiată în 1822 de către adepţii din sudul Germaniei şi nordul Elveţiei ai unui preot catolic disident, Ignaz Lindl. Tot în anii '20 a fost înfiinţată de către colonişti elveţieni aşezarea viticolă Chabag. Peste 2500 de familii de "sud-dunăreni" (în majoritate bulgari, dar şi găgăuzi, români, greci, ţigani) au fost colonizate de autorităţile imperiale în sudul Basarabiei în anii 1812-1815. Când, în urma războiului Crimeii şi a Tratatului de pace de la Paris din 1856, sudul Basarabiei a revenit la Moldova, coloniştii au rămas aici. Doar foarte puţini şi-au părăsit aşezările pentru a se stabili în Rusia, în ciuda încercărilor autorităţilor ţariste de a-i atrage dincolo de noua graniţă şi a retragerii treptate de către guvernele româneşti a privilegiilor ce le fuseseră încredinţate în momentul colonizării.

Ne-am fi bucurat să aflăm în această carte mai multe amănunte despre un episod al istoriei coloniilor germane din Basarabia, care are legătură cu istoria Principatelor române. În 1842-1843, un mare număr de colonişti germani din sudul Basarabiei au plecat de acolo, trecând în Principate, apoi la sud de Dunăre, pentru a se stabili pe teritoriul Imperiului otoman. Unii au rămas în Moldova şi Valahia, unde au fost aşezaţi pe la diferite moşii. Autorul nu explică suficient împrejurările şi cauzele plecării din Basarabia a acestor colonişti, plecare ce s-a aflat la originea unei "recolonizări". O "scăpare" minoră şi, totodată, explicabilă pentru o lucrare atât de amplă.

O întinsă bibliografie - 27 de pagini - completează în mod fericit această carte, care, fără îndoială, rămâne o lucrare de referinţă.

Vasile Docea

MIHAI TIMOFTE, *România la 1870-1871: Monarhie sau republică. Studiu de caz asupra scenei politice interne şi a relaţiilor internaţionale*, Iaşi, 1996, 148 p. (Volum apărut în seria "Relaţii internaţionale", publicată de Fundaţia Academică "Petre Andrei")

S-a pus întradevăr, la 1870-1871, problema schimbării formei de guvernământ în România ? S-a urmărit în mod serios şi cu şanse de reuşită instalarea unui regim republican în locul celui tradiţional, monarhic ?

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Cine ar fi pus astfel de întrebări cu câţiva ani în urmă, ar fi riscat să fie considerat eretic. Pentru că, decenii întregi, în timpul regimului comunist, rolul istoricului nu era să pună întrebări, ci să fabrice, la comandă, argumente pentru "demonstrarea" ideilor şi teoriilor lansate de puterea politică. Iar una dintre aceste teorii, pentru care s-a făcut mare risipă de cerneală, a fost aceea care susţinea "tradiţia republicană" a poporului român. Contestarea sau măcar punerea ei sub semnul întrebării ar fi atras îndată sancţionarea îndrăzneţului. Pentru istoricul Mihai Timofte, aceste întrebări reprezintă punctul de pornire şi centrul de greutate ale cărţii sale. Deşi târziu, el încalcă un *tabu* şi contestă o tradiţie istoriografică de tristă amintire. Este un semn al înnoirii scrisului istoric şi, totodată, primul dintre meritele cărţii pe care o comentăm.

Evenimentele petrecute în anii 1870-1871 sunt, în general, cunoscute. În august 1870 a avut loc "mişcarea de la Ploieşti", o încercare a liberalilor radicali ("roşii") de a reveni la putere printr-o lovitură de stat, care nu excludea înlăturarea lui Carol I şi proclamarea republicii. Totodată s-a petrecut falimentul fraudulos al întreprinderii Stroussberg, fapt care avea să intensifice criticile la adresa principelui, atât în presă cât şi pe băncile parlamentului. Carol I, la rândul său, a intenţionat modificarea unor prevederi ale Constituţiei, în sensul obţinerii unor prerogative mărite pentru monarh. Încercarea avea să trezească la rându-i nemulţumiri în interior. Relativ izolat în ţară şi confruntat cu manifestaţia violentă din martie 1871 de la sala Slătineanu, principele şi-a anunţat intenţia de a abdica, fapt care putea avea consecinţe imprevizibile pentru ţară. Toate acestea s-au desfăşurat pe fundalul unui context internaţional frământat, dominat de războiul franco-german, de înfrângerea Franţei şi crearea Imperiului German şi de încercările Rusiei de a anula unele prevederi ale Tratatului de pace de la Paris din 1856. Autorul nu insistă pe descrierea tuturor acestor fapte, ci urmăreşte descifrarea implicaţiilor lor şi a conexiunilor dintre ele. Influenţa evenimentelor internaţionale asupra desfăşurărilor din România este analizată prin apelul, între altele, la un mare număr de documente din arhive româneşti şi străine, constând îndeosebi în rapoarte diplomatice (belgiene, spaniole, americane etc.).

O noutate metodologică adusă de această carte în analiza evenimentelor politice interne o constituie extinderea investigaţiei asupra unor grupări şi orientări politice care s-au bucurat până acum de o mai mică atenţie. Încercând să identifice poziţia clasei politice româneşti faţă de problema *monarhie-republică* la 1870-1871, autorul nu se opreşte doar asupra extremelor ("roşii" şi "albii"), zgomotoase în declaraţii dar mai puţin eficiente în practica politică, ci ia în considerare şi centrul politic (liberalii moderaţi şi conservatorii moderaţi), care constituia în epocă majoritatea, atât în parlament cât şi în afara lui. Soluţiile politice adoptate pentru ieşirea din criză au fost nu cele susţinute de agitaţia sterilă a "roşiilor", ci tocmai cele care întruneau adeziunea grupărilor de centru.

Demne de semnalat aici sunt nuanţările pe care le face autorul, înlăturând în felul acesta unele confuzii care au persistat, intenţionat sau nu, în istoriografia mai veche. Discutând caracterul diferitelor poziţii exprimate în epocă faţă de Carol I sau de instituţia monarhică, face distincţie între antiprusianism, anticarlism, antidinasticism şi antimonarhism (sau republicanism). Concluziile la care ajunge - şi care reprezintă un rezumat al răspunsurilor autorului la întrebările pe care deja le-am prezentat - sunt convingătoare şi merită a fi reproduse aici, pentru claritatea şi concizia lor:

"Aşa cum se desprinde din demersul nostru, anticarlismul nu era substituit de antimonarhism şi implicit de republicanism. Opoziţia faţă de Carol nu a însemnat, în egală măsură, şi opţiunea pentru un regim republican în România. Acţiunea de la Ploieşti din august 1870 şi

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

manifestaţia din martie 1871 de la Bucureşti, considerate de unii autori ca momente de vârf, nu întrunesc calificativul de mişcări republicane ci, cel mult, de tentative, de altfel nereuşite, de înlăturare a domnitorului. Opozanţii au putut urzi schimbarea deţinătorului tronului dar nu şi a instituţiei". Opţiunea republicană nu întrunea nici măcar sufragiile tuturor liberalilor radicali, ceea ce o defineşte, daca adăugăm contextul internaţional în întregime nefavorabil acestei idei, drept o opţiune riscantă şi nerealistă. "Transformarea în sens republican a regimului politic din România - conchide autorul - nu constituia o alternativă posibilă" (p. 82).

Vasile Docea

KATRIN BOECKH, *Von den Balkankriegen zum Ersten Weltkrieg. Kleinstaatenpolitik und etnische Selbstbestimmung auf dem Balkan*, R. Oldenbourg Verlag, München, 1996, 418 p.

Cartea semnată de Katrin Boeckh şi publicată ca al 97-lea volum din seria "Südosteuropäische Arbeiten" sub egida *Südost-Institut München* reprezintă teza de doctorat susţinută de autoare la Universitatea din capitala bavareză în semestrul de iarnă 1994/1995. Este un amplu şi minuţios studiu al unui fragment din istoria Balcanilor, al perioadei cuprinse între cele două războaie balcanice şi vara anului 1914, când a izbucnit primul război mondial. Centrul de greutate al analizei cade pe relaţia dintre "politica statelor mici" şi procesul de autodeterminare etnică, dar sunt cercetate cu mare atenţie şi fenomenele militare, economice, sociale şi religioase din zonă. Preocuparea autoarei se îndreaptă în special asupra statelor balcanice propriu-zise, asupra ţărilor de la sud de Dunăre: Serbia, Bulgaria, Grecia şi Muntenegru.

Cel puţin două aspecte conferă originalitate lucrării. Este vorba, pe de o parte, de perioada care constituie obiectul cercetării, care este de obicei neglijată de istorici (sintezele de istorie universală, de exemplu, trec de la prezentarea războaielor balcanice direct la descrierea primul război mondial), dar care se dovedeşte a fi determinantă atât pentru conturarea raporturilor de forţe în zonă în momentul izbucnirii conflagraţiei mondiale cât şi pentru deceniile care au urmat acesteia. Pe de altă parte, avem de-a face cu o perspectivă originală, diferită de cea a istoricilor din interiorul spaţiului balcanic, dar şi de cea a celor din afara zonei. Spre deosebire de primii, autoarea încearcă să se plaseze pe o poziţie neutră, să judece faptele "la rece", fără a fi preocupată de găsirea de justificări ale diferitelor fapte comise de participanţi. În comparaţie cu ceilalţi, care au avut în vedere în primul rând politica marilor puteri, se încearcă aici relevarea mai cu seamă a intereselor, politicii şi acţiunilor statelor balcanice. Pentru a le prezenta şi evalua, sunt folosite atât informaţii "interne", aparţinând participanţilor nemijlociţi la evenimente, cât şi "izvoare externe", constând înainte de toate în relatări ale diplomaţilor străini. Acestea din urmă, culese prin cercetări în arhive din München, Bonn, Viena, Londra, Moscova şi Washington, îi facilitează autoarei accesul la o "perspectivă exterioară", dacă nu obiectivă - ce istorie poate fi obiectivă ? -, cel puţin alta decât cele ale competitorilor direcţi din zonă.

Volumul debutează cu un scurt capitol dedicat "luptei pentru independenţă naţională în Balcani în secolul XIX" (p. 19-22). Este urmat de un al doilea, despre desfăşurarea celor două războaie balcanice şi despre tratativele de pace (p. 23-92) şi de un al treilea, în care este descrisă "noua trasare a graniţelor după cel de-al doilea război balcanic" (p. 93-116). Toate acestea nu constituie decât partea introductivă a lucrării, pe cât de întinsă şi amănunţit

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

prezentată, pe-atât de necesară pentru înţelegerea desfăşurărilor ulterioare. Acestea sunt abordate în capitolele următoare, dedicate analizei situaţiei interne - economice, administrative, militare, politice - a celor patru state balcanice (cap. IV, p. 117 - 256), mişcărilor demografice provocate de războaie şi de trasarea noilor graniţe (cap. V, p. 257-274), coaliţiilor externe, care au tins spre conturarea a două blocuri, româno-sârbo-grec şi bulgaro-turc (cap. VI, p. 275-306), aspectelor religioase (cap. VII, p. 307-328), problemelor etnice (cap. VIII, p. 329-364) şi - în sfârşit - receptării războaielor şi mai ales a cruzimilor înfăptuite de combatanţi (cap. IX, p. 365-376).

Cheia înţelegerii perioadei aflate în atenţie se află - pare să sugereze autoarea - în urmările războaielor din 1912-1913. Acestea s-au făcut simţite în toate domeniile enumerate mai sus. Tocmai în identificarea şi interpretarea lor constă deosebirea acestui studiu faţă de ceea ce Katrin Boeckh numeşte "istoriografiile naţionale din ţările balcanice". Acestea din urmă nu amintesc decât arareori efectele negative ale războaielor, străduindu-se în schimb să sublinieze ceea ce este considerat un fapt pozitiv, împlinirea de către statele balcanice a "unei misiuni istorice", eliberarea tuturor conaţionalilor (sau a celor consideraţi astfel) şi unirea lor în state naţionale. Prin aceasta, istoriografiile naţionale balcanice îşi asumă un rol politic, acela de a justifica atât războaiele, cât şi metodele folosite în purtarea lor. Interesele indivizilor sunt neglijate în raport cu "raţiunea de stat". Ca urmare, amintitele istoriografii consideră că doar cei care şi-au dat viaţa pe front, pentru onoarea patriei, pot fi consideraţi jertfe, nu şi civilii care au murit sau au avut de suferit de pe urma confruntărilor. În mod similar sunt neglijate şi alte probleme sau greutăţi survenite în urma războaielor: demobilizarea trupelor, necesitatea îngrijirii victimelor, reorganizarea economiei de război, înlăturarea distrugerilor în teritoriile nou obţinute, constituirea acolo a unui aparat administrativ, colonizarea cu elemente ale naţiunii "de stat".

Toate aceste au necesitat cheltuieli enorme, la care - adaugă Katrin Boeckh, trebuie adăugate vieţile omeneşti pierdute în timpul confruntărilor militare. Deşi nu este expusă explicit, o întrebare pare să emane din întreaga expunere: n-au fost cumva aceste costuri prea mari ? Pornind de la numeroase izvoare, autoarea cercetează atent toate urmările războaielor. Concluziile la care ajunge sunt bogat argumentate. Responsabilitatea războaielor - se arată în carte - şi implicit a efectelor lor revine nu populaţiei, cea care a suportat costurile, ci conducătorilor politici, care, în numele "misiunii istorice" pe care o atribuiau popoarelor lor, au acţionat nestânjeniţi şi necontrolaţi, reuşind să influenţeze în direcţia propriilor scopuri opinia publică a unor societăţi prea puţin dezvoltate.

Efectul în plan extern al războaielor balcanice a fost conturarea a două blocuri cu interese divergente, care vor persista şi în deceniile de după primul război mondial: pe de o parte Grecia, Serbia şi Muntenegru, cărora li se adaugă România, încercau să menţină situaţia geopolitică născută prin pacea de la Bucureşti din 1913; de cealaltă parte se produce o apropiere între Bulgaria, învinsă în cel de-al doilea război şi Turcia, deposedată de teritorii şi eliminată practic din Europa în primul, ambele urmărind revizuirea în folos propriu a graniţelor. Fiecare din cele două blocuri va căuta alianţa câte unuia dintre grupurile marilor puteri, Antanta şi Puterile Centrale.

Nici în plan intern urmările nu au fost pozitive, cel puţin pe termen scurt. Învingătoare sau învinse - arată autoarea -, statele balcanice au ajuns la capătul celor două războaie într-o situaţie economică şi financiară dezastruoasă. A fost necesară contractarea de împrumuturi din afară, ceea ce a condus, prin "legarea" debitorilor de statele creditoare, la o îngustare simţitoare a libertăţii lor de mişcare în politica externă. Fragmentarea vastului teritoriu aflat anterior în

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

componenţa Imperiului Otoman a avut, de asemenea, efecte economice imediate nefavorabile. Trasarea noilor graniţe între statele "moştenitoare" ca şi politicile vamale duse de acestea au provocat scăderea drastică a schimbului de mărfuri. Dispariţia "comerţului fără graniţe" din perioada otomană a fost însoţită de decăderea şi chiar dispariţia unor firme şi la stingerea unui mare număr de afaceri. În ciuda creşterii teritoriale a statelor balcanice, agricultura a stagnat şi nu a cunoscut progrese decât târziu, în perioada interbelică, după ce fostele mari domenii din epoca otomană au putut fi împărţite prin reforme agrare.

S-a semnalat, totodată, o înrăutăţire a situaţiei minorităţilor etnice şi religioase. Unele state au luat în mod deliberat măsuri care urmăreau provocarea emigrării minoritarilor din teritoriile proaspăt alipite. Împărţirea teritorială din 1912-1913 nu a rezolvat nici pe departe problemele minorităţilor şi nici nu a reuşit să garanteze pacea. Dimpotrivă, probleme precum cea macedoneană (obiect al disputei dintre Bulgaria, Serbia şi Grecia), cea a zonei Cosovo (dintre Serbia şi Albania) sau cea a Epirului de Nord (între Albania şi Grecia) au rămas până târziu focare de conflict.

Deşi nu se află în centrul de atenţie al cercetării, precum cele patru ţări sud-dunărene, România ocupă un loc destul de însemnat în economia lucrării. Sunt abordate în carte, în conexiune cu desfăşurările balcanice, patru aspecte ale istoriei româneşti: tendinţa României de a deveni cel mai puternic stat în zonă; interesul şi acţiunile României în vederea menţinerii situaţiei create prin tratatul de la Bucureşti din 10 august 1913; interesul unor state balcanice (Serbia, Grecia şi Muntenegru) de a avea bune relaţii cu România, fiecare însă având motivaţii proprii, diferite de ale celeilalte părţi (Serbia, bunăoară, dorea alianţa României în eventualitatea unui conflict cu Austro-Ungaria, caz în care exista temerea că Grecia, aliata Serbiei, nu va interveni, în timp ce Grecia vedea în Bucureşti un sprijin împotriva tendinţelor revizioniste ale Bulgariei) (p. 282); problema relaţiilor României cu populaţia aromână sud-dunăreană şi semnificaţia acestora.

Unele erori şi confuzii în legătură cu istoria românească nu diminuează calitatea analizei. Se vorbeşte, de exemplu, despre decorarea de către Carol I, în august 1913, a miniştrilor Venizelos şi Vukotić cu "marea cruce a *Stelei Bucureştiului*" (p. 68). De fapt, binecunoscutul ordin se numea *Steaua României*. În alt loc se arată că ministrul de externe rus Sazonov, urmărind spre sfârşitul anului 1913 o apropiere de România, ar fi mizat pe *Ion C. Brătianu*, aflat atunci în opoziţie (p. 279). Cum personajul cu numele amintit murise încă în 1891, nu poate fi vorba aici decât de fiul său, *Ion I. C. (sau Ionel) Brătianu*. Ceva mai departe se vorbeşte - probabil preluând în mod neverificat o informaţie tipărită greşit în presa germană a epocii - despre ziarul românesc *"Victorul"* (p. 288). Trebuie să fie vorba, fără îndoială, de publicaţia liberală *"Viitorul"*.

Aromânilor le este dedicat un întreg subcapitol (p. 344-356). Ponderea lor numerică în teritoriile otomane care au fost împărţite în 1912-1913 între Grecia, Bulgaria şi Albania este apreciată prin compararea unor statistici de la începutul secolului nostru. Un recensământ otoman din preajma primului război balcanic dă următoarele date: în vilaetul Salonic 24390 aromâni ortodocşi, în vilaetul Monastir 44405, iar în vilaetele albaneze Scutari şi Ianina 19000. O altă statistică, românească de această dată, realizată pe la 1900, oferă pentru întreaga peninsulă balcanică cifra de un milion de aromâni (în Macedonia, Tracia, Tesalia, Albania şi Epir). Sunt consideraţi "un popor romanic, care şi-a dezvoltat o limbă est-romanică proprie, în mod paralel cu românii" (p. 346). Sunt exprimate îndoieli în legătură cu apartenenţa aromânilor la poporul român. Autoarea se întreabă, bunăoară, "dacă macedoromânii/aromânii se vedeau tot atât de înrudiţi cu dacoromânii pe cât pretindeau aceştia din urmă" (p.350).

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Autoarea nu îşi propune şi nu face o discuţie asupra originii etnice a aromânilor. Mai importantă i se pare problema autodefinirii acestora sau, pe scurt, ce credeau aromânii despre ei înşişi ? Răspunsul, circumspect în formulare, căci nu se referă la toţi aromânii, este: în secolul XIX, "o pătură superioară aromână - mai puţin păstorii transhumanţi - se simţeau în mod tradiţional ca aparţinând grecităţii" (p. 345). Ideea, însă, este insuficient şi unilateral argumentată. Se face apel, în special, la literatura de specialitate greacă şi este neglijată cea românească, ale cărei concluzii diferă, cum de altfel este de aşteptat, de cele ale primeia. Din acest motiv, autoarei i se pare suficient să argumenteze teza apartenenţei la grecitate a aromânilor doar prin ideea că reprezentanţi ai acestora au luptat alături de greci împotriva turcilor în războiul de eliberare a Greciei (idee preluată după V. Colocotronis, *La Macédonie et l'hellenisme. Etude historique et etnographique*, Paris, 1919). Argumentul este inconsistent, căci lupta alături împotriva otomanilor nu înseamnă nicidecum recunoaşterea apartenenţei la "grecitate". La acel război au luat parte şi români nord-dunăreni, slavi balcanici, ba chiar vest-europeni (cine nu cunoaşte cazul lordului Byron ?), fără ca aceştia să se autoidentifice drept greci. Era o cauză creştină, care se suprapunea într-o oarecare măsură cu cea a grecilor, fără însă a putea fi confundate.

Pornind de la o premisă greşită, nici concluzia finală, cea privind raporturile dintre statul român şi aromâni, nu poate fi corectă. Descriind interesul şi sprijinul Bucureştiului faţă de aromâni de pe la sfârşitul secolului XIX şi până după războaiele balcanice, autoarea concluzionează: "În orice caz, angajamentul românesc s-a întemeiat mai puţin pe intenţia de a-i ajuta pe conaţionali la nevoie, cât pe aceea că s-au urmărit scopuri politice, de creştere a propriei puteri şi de obţinere de teritorii în Balcani, fapt vădit de intervenţia în cel de-al doilea război balcanic" (p. 350). Este o concluzie la care nu subscriem, căci pe cât este de adevărat că Bucureştiul a folosit problema aromână ca mijloc de a-şi menţine şi întări influenţa în Balcani, pe-atât este de greşit a considera aceste scopuri politice drept *unica* ori cea mai importantă explicaţie a repetatelor acţiuni de sprijin (financiar, cultural, diplomatic) întreprinse de România în favoarea aromânilor. Să mai amintim că aceste intervenţii ale României nu au fost impuse cu forţa, ci, dimpotrivă, ele au constituit răspunsuri la solicitările şi semnalele aromânilor înşişi.

În ciuda acestor neconcordanţe - puţine, de altfel, în întregul cărţii - lucrarea Katrinei Boeckh este, prin seriozitatea documentării şi profunzimea analizei, un volum de referinţă pentru istoria Balcanilor în general, a perioadei premergătoare primului război mondial în special. Prin perspectiva inedită folosită în interpretarea faptelor şi prin concluziile îndrăzneţe - dar documentate -, cartea este un îndemn la meditaţie atât asupra istoriei trăite, cât şi a celei scrise.

Vasile Docea

*

* *

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

GHEORGHE I. BRĂTIANU, *Cuvinte către români*, ediţie îngrijită de ION TODERAŞCU, Iaşi, Editura Universităţii "Al. I. Cuza", 1996, 180 p.

În 1942, deci într-un an ale cărui consecinţe pentru viitorul României au fost dintre cele mai semnificative, Gheorghe I. Brătianu şi-a adunat în volum zece conferinţe şi prelegeri, sub un titlu care, în cazul său, nu putea fi considerat întru nimic preţios: *Cuvinte către români*. Cinci decenii şi jumătate mai târziu, interstiţiu egal cu vârsta la care a dispărut marele istoric, dl. Ion Toderaşcu a decis să reediteze acele *Cuvinte*, demers care se jusitifică din varii considerente.

Aşa după cum vom vedea, *Cuvintele* în cauză nu erau obişnuite discursuri ocazionale sau mărturisiri avansate de cineva unui auditoriu dispus să asculte orice. La data consumării primei prelegeri - 11 noiembrie 1940 -, deci a doua zi după un copleşitor cutremur, românii traversau o toamnă tristă şi nesfârşită, avertizaţi parcă de tragica asasinare a lui N. Iorga, ce avea să se adauge pierderilor teritoriale pricinuite de monomania cuceritoare a Moscovei, care, în vara aceluiaşi an, pusese în practică ceea ce prescrisese, între zidurile Kremlinului, "creionul d-lui Molotov", cum va observa acela care, în 1937, publicase *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*. Aşadar, conferinţele şi prelegerile la care ne referim aveau în vedere, toate, un timp al unor pătimiri greu imaginabile, iar autorul lor, o conştiinţă a acelor timpuri, le-a rostit, cum singur mărturiseşte, întrucât sunt momente în istoria unui neam când "nu numai oamenii trebuiesc mobilizaţi, şi trebuiesc mobilizate şi gândirea şi cuvântul".

De altfel, vorbind despre trei modele de ctitori, întruchipate de Ferdinand I, de Regina Maria şi de N. Iorga, fostul student al celui din urmă, care "aparţine acelei *generaţii de întregitori de hotare*, urmaşi vrednici ai acelei a întemeietorilor şi ctitorilor României moderne", cum remarca el, îi deplângea dispariţia tocmai atunci când conaţionalii lui aveau nevoie de *cuvântul* ilustrului român. "Cât de mult ne lipseşte, observa Gheorghe I. Brătianu, cuvântul acesta astăzi ! Câtă nevoie era pentru menţinerea nădejdilor fireşti ale neamului, de credinţa nezdruncinată a lui Nicolae Iorga că odată va fi dat iarăşi «vitejiei drepte să biruiască», atunci când conducătorii noştri vor şti să aşeze în slujba dreptăţii care nu piere, vitejia ce au dovedit-o întotdeauna ostaşii României". Conştient de rostul cuiva capabil să rostească atunci *cuvintele* de care aveau nevoie românii, Gheorghe I. Brătianu şi-a însuşit acea ipoteză predestinată, de sfetnic al neamului său la traversarea unui timp tragic, ce seamănă cu un pustiu asiatic, către izbăvirea de sine. Drapându-se în mantia apostolului, el nu se erija în rolul unui personaj simbolic din dorinţa unei parveniri deşarte, întrucât fusese învestit cu un asemenea sacerdoţiu de întreg trecutul său şi al unei familii de ziditori de ţară. "Eu aparţin unei generaţii care a mai avut cinstea, în anii tinereţii, mărturisea el la 24 mai 1941, să stea în rândurile luptătorilor şi vă asigur că nu am dorinţă mai fierbinte, după toate câte s-au întâmplat, decât de-a trece a doua oară examenul alături de D-voastră. Asemenea luptă pentru a izbuti n-are neapărat nevoie de izbândă imediată: indiferente de e fericită sau nefericită, vitejia ei înalţă sentimentul naţional şi-i asigură respectul celorlalte popoare".

Aşadar, Gheorghe I. Brătianu şi-a împărtăşit destinul ca pe o poruncă a unei vremi ajunse la o margine a ei, care, porunca, era în acelaşi timp o povară a unui neam confruntat cu ispăşirea unei pedepse cruciale şi de neevitat, deoarece, aşa cum ţinea el să-şi avertizeze contemporanii, "e desigur o lege inexorabilă a istoriei, ca la locul de răspântie care e acel la care ne aflăm aşezaţi, fiecare generaţie să treacă prin această grea încercare". Hotărât, deci, de a se arunca încă o dată în vâltoarea unui război pe care îl accepta ca pe un testament al fatalităţii, el nu uita să amintească - iarăşi şi iarăşi -, vorbind de cărturarii neamului, că, dintotdeauna,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

"cuvântul lor pătrunde în sfere tot mai largi, insuflând masei, ca odinioară spiritul evocat de profetul biblic şi de Fichte, încrederea în rostul şi destinele neamului. Dar oricât [...] de puternic le-ar fi îndemnul, încă nu e de ajuns pentru a închega deplin şi temeinic o conştiinţă naţională. Mai trebuie un element esenţial: *fapte*, lupta comună împotriva primejdiei din afară, care făureşte în focul ei legătura de oţel a solidarităţii ce constituie o comunitate". Avansând toate aceste consideraţii, *Cuvintele* lui Gheorghe I. Brătianu ne apar, azi, ca nişte moderne *table de legi*, la care trebuie să ne întoarcem mereu pentru a nu greşi drumul predestinat neamului nostru.

Cuvintele către români, care poate nu întâmplător sunt zece, asemeni decalogului biblic, au fost adresate nu numai românilor din anii 1940-1941, ci tuturor acelora care se recunosc a fi români, deci şi nouă, celor de azi. Restituindu-ne încă ceva din dimensiunea adevărată a lui Gheorghe I. Brătianu, dl Ion Toderaşcu ne-a pus în mână o carte care trebuie citită ca una scrisă pentru totdeauna, ce ne relevă o stare de spirit, generală, proprie românilor, care e de fapt conştiinţa a ceea ce am fost şi va trebui să redevenim. Lecţiile de istorie pe care ni le-a adresat un mare învăţat al neamului, aşa cum, cu îndreptăţire, le consideră editorul, nu au fost gândite numai pentru o generaţie, deci pentru un timp anume, eroic sau dramatic. Altfel, autorul lor nu le-ar mai fi amintit pe cele ale lui Fichte - *Cuvântări către naţiunea germană (1807-1808)* -, scrise în vremuri asemănătoare, în urmă cu treisprezece decenii şi jumătate. De altfel, recunoscând că titlul cărţii sale îl amintea pe acela al filosofului german, chiar dacă refuza a compara *Cuvintele* rostite la Bucureşti, cu *Cuvântările* rostite cândva la Berlin, fiul unei ilustre familii de români se întreba: "nu eram oare îndreptăţit, fără a cuteza o asemuire cu glasul profetic al lui Fichte, să mă întorc cu gândul la clipa «cea mai desnădăjduită din istoria Prusiei», în care cărturarul porni să insufle credinţă neamului său, răpus de vrăjmaşi şi asuprit de soartă?". Răspunzându-şi, singur, el observa că "şi în vremuri mai apropiate de noi, cuvântările lui Fichte au rămas, în împrejurări grele, izvorul de încredere al acelora cari n-au desnădăjduit". Prin urmare şi *Cuvintele* sale vor rămâne - şi sunt de fapt ! - "izvor de încredere" pentru cei care se consideră români.

Ediţia pe care ne-o oferă dl. Ion Toderaşcu a plecat de la cea din 1942, în care autorul şi-a publicat câteva dintre conferinţele şi prelegerile ţinute la Universitatea din Bucureşti, la Universitatea Liberă şi la Radio Bucureşti, între 11 noiembrie 1940 şi 28 octombrie 1941, după ce unele dintre ele fuseseră tipărite, separat sau în reviste ale timpului, cum aflăm din densa *Notă asupra ediţiei*, care însoţeşte excelentul studiu introductiv - *Gheorghe I. Brătianu: un savant şi un soldat* - semnat de dl. Ion Toderaşcu. Ar fi lipsită de rost orice întrebare ce ar avea în vedere unitatea acestui volum. Sumarul, care se constituie din titlurile *Cuvintelor*, învederează faptul că reflecţiile rostite de prestigiosul istoric în preajma intrării ţării sale în al doilea război mondial şi în zilele primelor patru luni ale acestuia aveau acelaşi scop, indiferent de tema abordată: *Ideea naţională la unguri şi la români; Misiunea istorică a Ungariei; Evoluţia ideii naţionale; Intrarea lui Mihai Vitezul în Alba Iulia; Geopolitica, factor educativ şi naţional; Destinul românesc; Zece Mai 1941; Trei chipuri de ctitori; Moldova* şi *România lui Ferdinand I.* Scrutând trecutul românilor, care nu poate fi izolat de al vecinilor, dar nu numai de al acestora, Gheorghe I Brătianu a încercat să evidenţieze contemporanilor şi, deopotrivă, celor care îl vor urma cum trebuie să acţioneze neamul său în situaţii critice, când fiinţa naţională este ameninţată de pericole distrugătoare. Apelând la pildele de odinioară, el şi-a adus în sprijin gândurile şi faptele celor mai importante personalităţi ale unei *Istorii*, începând cu Burebista şi încheind cu Regele Mihai. În paginile volumul se succed, ca într-o uriaşă cruciadă, nu numaidecât imaginară, Dragoş, Alexandru cel Bun, Vlad Ţepeş, Ştefan cel Mare,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Neagoe Basarab, Petru Rareş, Mihai Viteazul, Matei Basarab, Vasile Lupu, Dimitrie Cantemir, Al. I. Cuza, Carol I, Regele Ferdinand, dar şi Miron Costin, Ion Neculce, M. Eminescu, I. Creangă, M. Kogălniceanu, N. Iorga ori Theodor Mommsen, Ernest Renan, Louis Halphen etc. *Cuvintele* rostite de Gheorghe I. Brătianu într-un interval decisiv pentru destinul României nu au fost întâmplătoare şi nici întâmplător nu a fost faptul că tocmai el şi-a asumat această responsabilitate. "Revendicarea drepturilor veşnice, pe care nu totdeauna o pot face oamenii încărcaţi de răspunderile cârmuirii, se poate rosti în orice împrejurare de pe tribunele de învăţământ ale conştiinţei publice. Aceasta m-am străduit să o îndeplinesc, de câte ori mi s-a oferit prilejul, în zilele grele pe cari le-am trăit în decursul iernii şi primăverii trecute (1940-1941 - n.ns.). În acest gând se va afla *legătura între paginile şi subiectele răzleţe, ce alcătuiesc volumul de faţă"*, se explica autorul volumului în discuţie în *Cuvântul înainte*, scris în decembrie 1941. Iar intenţia publicării unui asemenea tom nu privea numai acele vremuri, atât timp cât el îl dedica foştilor "camarazi în două războaie", dar, poate, mai ales, "în nădejdea viitorului". Iar viitorul avut în vedere atunci nu putea fi, în nici un caz, acela traversat de România între 1945 şi 1990.

Ca întotdeauna, prob şi egal cu sine, dl. Ion Toderaşcu a avut grijă ca, editând acest volum, să intervină, atât şi atunci când a trebuit, cu cele mai potrivite note şi comentarii, adăugând, pentru a-şi întregi demersul, o rubrică de *Ilustraţii* şi un necesar *Indice de nume*.

Rostind şi apoi publicându-şi aceste *Cuvinte catre români*, acela care a fost unul dintre elevii favoriţi ai lui N. Iorga, mândrindu-se cu un asemenea privilegiu, nu ştia ce destin tragic îi rezerva viitorul, aşezându-l, şi prin jertfa sa greu imaginabilă, alături de profesorul său dintotdeauna. Existenţa ultimului celebru coborâtor al familiei Brătianu, de un mesianism tragic şi plin de irepetabile învăţăminte, a parcurs neprevăzutul fiecărui trecător prin viaţă cu o demnitate care a făcut şi continuă să facă cinste neamului său. Cu o descendenţă strălucită, succedând două generaţii de ctitori ai României adevărate, care au înscris, prin faptele lor, cele mai importante capitole ale istoriei moderne, Gheorghe I. Brătianu a continuat şi complinit o operă nu guvernând administrativ o ţară, ci consolidând-o şi înnobilând-o cu spiritul său. Înscriindu-se, ca vârstă, în falanga acelora care au acuzat mereu lipsa unui ideal pe măsura celor hărăzite de istorie generaţiilor de la 1848, 1859, 1877 şi mai ales celei de la 1918, el a transformat într-un veritabil crez desăvârşirea a ceea ce se înfăptuise la sfârşitul primului război mondial. Implicat direct, după o anumită dată, în evoluţia realităţilor politice ale României, el nu şi-a egalat, în această ipostază, nici tatăl - pe care îl aminteşte aproape în fiecare dintre *Cuvintele* lui -, nici bunicul, dar i-a continuat şi chiar depăşit într-o altă circumstanţă, caracteristică altei vremi. A participat la cele două războaie mondiale, bucurându-se de victoria unuia şi întristându-se de drama celuilalt, fără a se gândi vreo clipă să transforme cele două momente într-un posibil piedestal al unui imaginar monument, cu care prezentul lui, dar mai ales posteritatea îi erau datoare. Atât viaţa, cât şi opera i-au fost exemplare, indiferent din ce unghi i-ar fi privite şi judecate. Acceptând a transforma studiul istoriei într-un precept suprem al unui timp al marilor avânturi româneşti, aşa cum îl povăţuise tatăl său, pentru care istoria a fost o poruncă sacră, Gheorghe I. Brătianu a ilustrat cu demnitate a treia generaţie a unei adevărate dinastii naţionale. Căci familia Brătianu, necunoscută încă îndeajuns, afirmată, printre alţii, de Ion C. Brătianu, Dumitru Brătianu, Ion I. C. Brătianu, Vintilă Brătianu, Constantin I. C. Brătianu şi Gheorghe I. Brătianu, a impus o adevărată *casă* de oameni de stat şi de intelectuali care pot fi întâlniţi în fiecare dintre momentele esenţiale ale procesului unei naţii în a doua jumătate a veacului XIX şi în primele cinci decenii ale secolului XX.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Restituind acestui timp anormal o carte publicată într-un alt timp anormal, editorul le-a înlesnit tuturor celor interesaţi posibilitatea de a afla ori de a-şi reaminti ce gândea, în 1932 ori în 1941, Gheorghe I. Brătianu: *"în provederile noastre de viitor şi o tragedie este posibilă, ceasul de restrişte în care ţara noastră ... s-ar găsi împresurată de duşmani la mai toate graniţele sale.* Şi totuşi, peste greutăţile prezente şi ameniţările viitoare, dincolo de îngrijorările ce ne cutremură, lecţia trecutului ne întăreşte în credinţa că *nimic nu este pierdut, cât timp păstrăm, neînduplecată şi neştirbită conştiinţa legăturii veşnice dintre acest neam şi pământul său*, cât timp se va găsi un glas, fie ca expresie a consensului obştesc, fie chiar ca manifestare hotărâtă a unui sacrificiu izolat, care să revendice cu tărie, în faţa naţiunii şi a istoriei, drepturile ce nu se pot perima, pe cari împrejurări potrivnice le pot acoperi vremelnic, fără a împiedica însă triumful justiţiei, care întârzie adesea, dar nu lipseşte niciodată". *Glasul* care a revendicat întotdeauna aceste drepturi a încetat de a mai fi auzit atunci când, aşa cum precizează dl. Ion Toderaşcu, Gheorghe I. Brătianu "a sfârşit tragic, la 24 aprilie 1953, în temniţa de exterminare a politicienilor şi intelectualilor «burghezi» de la Sighetul Marmaţiei".

Gheorghe I. Florescu

ANASTASIE IORDACHE, *Ion I. C. Brătianu*, Bucureşti, Editura Albatros, 1994, 592p.

Cartea pe care o avem în vedere de această dată nu este prima dedicată celui mai reprezentativ dintre cei intraţi în istorie ca generaţia Marii Uniri. De-a lungul anilor, nu puţini au fost cei care s-au referit, în articole de presă, în studii speciale, în lucrări de amploare chiar, la omul politic care şi-a condus neamul în anii în care România a devenit ea însăşi, adevărată şi întreagă din toate punctele de vedere. Totuşi, o monografie Ion I. C. Brătianu, în adevăratul sens al cuvântului nu există. De aceea, cartea d-lui Anastasie Iordache este una deosebită, nu numai pentru că e prima biografie a unei personalităţi excepţionale, ci mai ales pentru că ni-l restituie, după ani şi ani de uitare, pe acela dintre românii care, în clipa dispariţiei sale, a fost unanim recunoscut ca unul dintre marii bărbaţi de stat ai Europei. Această restituţie vine după o lungă perioadă în care despre Ion I. C. Brătianu nu s-a putut scrie decât întâmplător şi tangenţial, umplându-se deci un gol imens, resimţit dureros de toţi cei pentru care trecutul naţional reprezintă ceva şi cărora li s-a tot repetat că marele român a fost "unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai tendinţelor imperialiste agresive ale burgheziei şi moşierimii române", care "a iniţiat şi organizat intervenţia împotriva Rusiei Sovietice şi împotriva revoluţiei socialiste din Ungaria, a reprimat mişcarea muncitorească revoluţionară (la 13 decembrie 1918) şi a scos în afara legii (în 1924) Partidul Comunist din România" (*Dicţionarul Enciclopedic Român*, 1962).

Un asemenea demers nu putea fi realizat de oricine şi oricând. Anastasie Iordache este un istoric de mare suprafaţă ştiinţifică, un autor care a scris mai multe monografii, toate valoroase şi devenite deja lucrări de referinţă. Astfel, în 1972 a publicat, pe lângă altele, studiul monografic *Viaţa politică în România, 1910-1914*, iar doi ani mai târziu semna volumul *Alexandru G. Golescu (1819-1881)*. În 1979 a publicat *Goleştii. Locul şi rolul lor în istoria României*, volum urmat de cele intitulate *Pe urmele Goleştilor* (1982) şi *Pe urmele lui Dumitru Brătianu* (1984). În 1987 a apărut *Originile conservatorismului politic din România*, de acelaşi autor, pentru ca după patru ani să propună specialiştilor, dar şi celor interesaţi, în general, de istorie, monografia: *Viaţa politică din România între 1871-1878*. În acelaşi an - 1991 - el oferea celor care îl urmăreau, de mult timp, în ipostaza de cititori, cartea: *Principii Ghica. O familie*

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

domnitoare din istoria României. În sfârşit, în 1994, după aşteptări şi deziluzii specifice vremurilor pe care le trăim în prezent distinsul şi diligentul studios bucureştean şi-a văzut publicată monografia *Ion I. C. Brătianu*, la care lucra dintotdeauna, cu o obstinaţie caracteristică numai cercetătorului împătimit, şi pe care o considera încununarea unei vârste şi a unui program. Prefaţându-şi excursul, el observă că "istoriografia românească resimte lipsa acută a unei temeinice şi ample analize şi determinări referitoare la viaţa şi activitatea unor personalităţi proeminente ale istoriei moderne, în primul rând Brătienii, tatăl şi fiul, care s-au aflat la conducerea statului român în momente cruciale, precum Independenţa şi Unirea cea Mare".

Aşadar, Anastasie Iordache, un istoric cu propensiuni evidente către explorarea monografică şi un cunoscător perfect al intervalului în care a trăit primul fiu al lui Ion C. Brătianu, a elaborat, după o sută treizeci de ani de la naşterea aceluia care avea să devină cel dintâi prim-ministru al tuturor românilor, o biografie a acestuia. Conştient de dificultăţile pe care le incumba o asemenea întreprindere, autorul a optat pentru următorul sumar, care e de fapt planul lucrării: I. *Începuturile unui mare destin*; II. *Pregătirea accederii la şefia partidului*; III. *Preluarea conducerii Partidului Naţional Liberal*; IV. *Radicalismul conceptelor de reforme*; V. *Promotorul unei noi politici externe*; VI. *Pregătirea politico-diplomatică şi militară a intrării în război*; VII. *În războiul întregirii*; VIII. *Convingerea nestrămutată în victoria finală*; IX. *Împlinirea şi consacrarea Marii Uniri*; X. *Dificultăţile de adaptare la viaţa politică a României Mari*; XI. *Consolidarea regimului democrat-constituţional*. Totul se încheie cu paginile rezervate concluziilor şi cu un util *Indice de persoane*, întocmit de doamna Elisabeta Simion.

Am recurs la transcrierea cuprinsului, convinşi fiind că el redă întocmai momentele asupra cărora a stăruit autorul în încercarea lui de a reconstitui o traiectorie politică inegalabilă, începută în 1895, ca deputat, şi încheiată, în 1927, ca şef al Partidului Naţional Liberal şi Preşedinte al Consiliului de Miniştri. Între aceste două date, adică timp de 32 de ani, existenţa lui Ion I. C. Brătianu s-a consumat în sfera străduinţelor modernizatoare ale unui neam, la sfârşitul secolului XIX şi începutul celui următor, afirmându-se printre personalităţile marcante ale vieţii publice, mai ales după 1909 când i s-a încredinţat succesiunea prezidenţială a celei mai importante formaţiuni partidiste româneşti. Preluând această importantă prepotenţă politică, Ion I. C. Brătianu şi-a legat numele, şi nu prin acte aleatorii, de programul liberal din septembrie 1913 - adică acela al marilor reforme -, de reorientarea politicii externe a României către una care urmărea fără întrerupere realizarea idealului naţional, mai ales după ianuarie 1914, când a preluat guvernarea ţării, adică tocmai în anul în care izbucnea primul război mondial. După ce a condus ţara în intervalul neutralităţii şi al pregătirii intrării ei în război, tot el a fost acela care a decis implicarea României în conflictul numit apoi *Marele Război*, ocupând fotoliul de premier (cu excepţia interstiţiului cuprins între februarie şi decembrie 1918), până în septembrie 1919. Deci, în anii 1914-1919, când Parlamentul a modificat Constituţia, pentru a permite punerea în practică a reformelor anunţate în septembrie 1913, când Basarabia, Bucovina şi Transilvania s-au reunit cu Vechiul Regat, când la Paris s-au desfăşurat lucrările Conferinţei de pace, România a fost condusă de Ion I. C. Brătianu. Între 1922 şi 1926, tot el a fost acela care, în ipostaza de premier, a răspuns de destinele ţării, atunci când Parlamentul a adoptat Constituţia noii Românii, contribuind, într-o măsură esenţială, la consolidarea a ceea ce se înfăptuise în 1918 pe câmpul de luptă. Soarta a vrut ca acelaşi om de stat să preia destinele neamului său după moartea lui Ferdinand Întregitorul, atunci când viaţa politică românească intra într-un nou stadiu al evoluţiei sale de ansamblu.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Viaţa lui Ion I. C. Brătianu se conjugă în chip armonios şi inseparabil cu o epocă definitorie a devenirii României întregi şi democrate. Faptele lui, cu limite inerente vremii şi realităţilor naţionale, stau la temelia României Mari şi a istoriei sale dintr-o perioadă când Europa întreagă a traversat un amplu proces înnoitor, ca pe un imperativ inebranlabil. Fără a eluda ori a minimaliza nereuşitele sau greşelile săvârşite de cineva care s-a confruntat ani de-a rândul cu responsabilităţi extraordinare, dl. Anastasie Iordache a găsit întotdeauna măsura şi tonul potrivite pentru a aprecia cu exactitate şi într-o formă adecvată dimensiunile şi sensurile cele mai adânci ale unei existenţe care reprezintă de fapt un posibil capitol de istorie naţională. Biografia *Ion I. C. Brătianu* nu este una care să refacă o viaţă personală, desprinsă sau paralelă cu tot ce se întâmpla la un moment dat în lume şi în România. În fiecare pagină a acestei monografii, îl descoperim pe Brătianu nu ca pe personajul principal al propriei vieţi, ci ca pe acela care a făcut istoria unei epoci. Nu lipsesc, desigur, referirile care îl reconstituie pe Brătianu - omul, acela de fiecare zi, deci şi al zilelor obişnuite. Accentul cade, însă, aşa cum era şi firesc, asupra aceluia care s-a înfăţişat ţării, ca demnitar şi patriot, în zilele decisive ale înaintării unui neam, cu luminile şi umbrele înaintării respective. Alături de el apar toţi cei ale căror prezenţe în epocă s-au intersectat cu traiectoria distinctă a unuia dintre Brătieni, adică Regele Carol I, Regele Ferdinand, N. Iorga, N. Filipescu, Take Ionescu, Al. Marghiloman, Al. Averescu, Iuliu Maniu, I. G. Duca, Al. Vaida-Voevod şi alţii. Important este apoi faptul că toţi aceştia se întâlnesc în momente cruciale ale istoriei neamului lor, când răspunderea nu apăsa numai pe umerii Regelui sau ai primului ministru.

Ion I. C. Brătianu nu este o biografie faptică şi nici una a evenimentului personal. Ea este aşa cum era de aşteptat să fie datorită priceperii autorului ei, care a ştiut să păstreze echilibrul între atâtea posibile tentaţii, dar şi datorită individualităţii aceluia pe care îl are în vedere în fiece clipă a examenului său. Monografia aceasta ne apare, de aceea, ca o eboşă a unei epoci, pe care se proiectează imaginea bine trasată, în tot ce are ea mai caracteristic, a unei personalităţi ce conferă culoare şi originalitate unui timp anume, ce se confundă cu viaţa sa. Scrisă cu delicateţe şi cu o atentă implicare sentimentală, cartea pe care o discutăm sugerează o posibilă construcţie - monumentală, desigur -, dar nu cade în greşeala de a se transforma într-un prelungit discurs encomiastic, circumstanţă care ar macula efigia unei personalităţi unice şi ar anula valoarea intrisecă a unei investigaţii ştiinţifice. Dl. Anastasie Iordache a găsit formula cea mai nimerită pentru ceea ce şi-a propus, astfel încât consideraţiile cu care îşi încheie el îndelungatul demers sunt tocmai acelea pe care le întrevedea cititorul avizat.

Documentată şi scrisă cu priceperea proprie istoricului de vocaţie, monografia *Ion I. C. Brătianu* este o carte demult aşteptată, care se adresează atât specialistului, cât şi celui interesat de trecutul naţional. După eforturi numai de el ştiute, dl. Anastasie Iordache îşi vede realizate, cum nu se putea mai fericit, visurile sale cele mai tăinuite, care i-au împovărat conştiinţa timp de un sfert de secol. "Omul cel mai hotărât din generaţia sa", cum îl considera I. G. Duca pe Ion I. C. Brătianu, nu va mai fi pentru contemporanii noştri un necunoscut. Rămâne doar, ca în viitor, toţi cei care au intrat în conştiinţa românească dintotdeauna ca fii ai generaţiei Marii Uniri să se regăsească în câte o lucrare asemănătoare, pe care o merită fiecare, întrucât, aşa cum declara Iuliu Maniu la 26 august 1920, în plenul Camerei deputaţilor, ei au fost "marii organizatori ai gândirii şi voinţei politice a neamului românesc".

Gheorghe I. Florescu

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

NICHOLAS M. NAGY TALAVERA, *Nicolae Iorga. A Biography*, The Center for Romanian Studies, Iaşi, 1996, 534 p.

Se ştie că despre N. Iorga s-au scris de-a lungul anilor mai multe lucrări, unele având chiar caracter monografic, fără a se ajunge însă, până la această oră, la realizarea biografiei pe care o merită acela care, timp de cincizeci de ani, adică de la începutul ultimului deceniu al secolului XIX şi până la sfârşitul celei de-a patra decade a acestui veac, s-a identificat cu ascensiunea neamului său către adevărata-i identitate. Aşa, de pildă, Pamfil Şeicaru (1957), Barbu Theodorescu (1968), William O. Oldson (1973) şi Bianca Valotta Cavallotti (1977) au semnat, fiecare, câte un demers monografic dedicat ilustrului istoric, dar nici unul dintre ei nu a pretins că ar fi desăvârşit o întreprindere ştiinţifică în stare să o restituie posterităţii, în integralitatea ei, pe una dintre personalităţile unei epoci distincte, personalitate al cărei nume îl scriem îndeobşte însoţit de un superlativ. Acestor încercări li s-au alăturat în timp numeroase studii, generale ori speciale, publicate încă înainte de dispariţia savantului ori atunci când autorităţile comuniste au permis a se vorbi despre "istoricul român burghez", a cărui "gândire reacţionară" "l-a împiedicat în fundamentarea ştiinţifică a istoriei poporului român" (*Uj Magyar Lexikon*, 3, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962, p. 420). Cum este şi firesc, nu tot ce s-a scris despre N. Iorga are aceeaşi valoare sau mai are, chiar, vreo valoare, azi. În multe cazuri, unii au devenit biografi ai celui mai mare istoric român deoarece aşa li s-a cerut, alţii au procedat aidoma pentru a-şi demonstra ataşamentul faţă de principiile materialismului istoric, iar o altă categorie de "biografi" au încercat a-şi lega astfel numele de unul care să le confere o autoritate morală şi profesională după care tânjeau fără speranţe. Dar, dincolo de toate opreliştile - ideologice ori ştiinţifice - ale unui timp de neuitat prin atâtea dintre răutăţile lui nesfârşite şi inimaginabile, în ultimele două decenii au apărut şi contribuţii notabile, deci peremptorii, care privesc viaţa sau opera inconfundabilului polihistor. Înainte de toate, însă, nu s-a ajuns la scrierea *biografiei* pe care o aşteptăm cu toţii datorită (ori mai ales) că aceasta nu va putea rezulta unui travaliu personal, ci unuia care să reunească specialişti din domenii diverse, domenii care să acopere toate direcţiile şi dimensiunile unei vieţi de om aşa cum a fost ea.

În iunie 1996, exact la data la care se împlineau 125 de ani de la naşterea lui N. Iorga, The Center for Romanian Studies din Iaşi a publicat în seria Romanian civilization Studies, al cărei editor este Domnul Kurt W. Treptow, o carte impresionantă - înainte de toate prin dimensiuni (534 p.) şi condiţii grafice -, semnată de Nicholas M. Nagy-Talavera şi intitulată, cu modestie, *Nicolae Iorga. A Biography*. Ştiam de mult că profesorul Nagy-Talavera pregătea această monografie, îl cunoaştem întrucâtva pe autor, dar, cu toate acestea, ne-a surprins - plăcut, bineînţeles - cartea la care ne vom referi în continuare. Ne-a surprins în primul rând pentru că toţi acei care lăsau să se înţeleagă, la un moment dat, că scriau sau vor scrie o carte despre autorul acelei monumentale *Istorii a Românilor* nu şi-au onorat încă promisiunile, deşi timpul lor încă nu a trecut. Apoi, cartea, ca un tot, este epatantă din varii considerente. Ne aşteptam să fie aşa şi eram siguri că autorul nu va abjura de la principiile sale, deja cunoscute colegilor de breaslă: onestitate profesională, perseverenţă, acribie ştiinţifică şi nobleţe spirituală. În timp, el a scris de mai multe ori despre N. Iorga fie studii speciale, fie pagini importante în monografia *The Green Shirts and the Others. A History of Fascism in Hungary and Rumania* (Stanford, California, Stanford University Press, Hoover Institution Press, 1970). O viaţă întreagă a citit şi a meditat pe marginea operei şi a faptelor "acestui Goethean Tatmensch", pe care îl citează cu predilecţie şi nu numai atunci când scrie despre România (Cf. *Un martor*

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ocular al secolului XX. Interviu cu Nicholas M. Nagy-Talavera, Prezentare şi interviu realizate de Gheorghe I. Florescu, în "Timpul" (Iaşi), 6 Iunie 1996, p. 12-13, 17). Apoi, trebuie precizat că profesorul Nagy-Talavera este născut în Ungaria, cu vechi ascendenţe transilvane, care vorbeşte româneşte şi şi-a încheiat nu de mult o strălucită carieră didactică americană la California State University at Chico, din Chico, California. A ajuns în S.U.A. după o cumplită experienţă trăită la Auschwitz, după o alta, asemănătoare, consumată în Siberia, după participarea la revolta din Budapesta, din toamna anului 1956, şi după o degradantă întemniţare la Jászberény, în Ungaria. Un istoric - căci aceasta a fost profesiunea de credinţă pentru care a optat, după studii remarcabile făcute la University of California, din Berkeley, Domnul Nicholas M. Nagy-Talavera - cu o asemenea experienţă de viaţă va judeca totul cu mai multă stăruinţă şi înţelepciune şi nu va tabuiza nimic din ceea ce este trecător şi lipsit de sens, chiar dacă pare, pe moment, o modă, personaj sau un eveniment în vogă. Nu întâmplător, desigur, profesorul Nagy-Talavera s-a aplecat, ani şi ani, asupra vieţii şi a operei lui N. Iorga cu care se aseamănă, din anumite puncte de vedere, surprinzător de mult. Şi, bineînţeles, nu aleatoriu. Apoi, simptomatic ni se pare faptul că după definitivarea biografiei Iorga, Domnul Nagy-Talavera a decis să-şi redacteze propria-i biografie. Încercând a-l descoperi pe Iorga, el s-a descoperit treptat, aşa cum era şi firesc, pe sine.

După o *Dedicaţie* prefaţatorie şi obişnuitele *Acknowledgments*, din care aflăm că mulţi dintre cei care l-au ajutat la scrierea acestei carţi s-au confruntat cu "vremuri politice dificile", asumându-şi un mare risc, autorul face precizarea, din chiar începutul *Introducerii* că "aşa cum indică titlul, acest studiu este *o* biografie a lui Nicolae Iorga, nu ultimul cuvânt", dar, "în mod sigur, este mai curprinzătoare decât orice s-a scris despre Iorga în limba engleză sau în alte limbi de circulaţie internaţională". Fascinat, cum singur mărturiseşte, de "imensitatea acestui titan", s-a văzut obligat să recunoască - nici nu se putea altfel - că pentru a reuşi ceva a trebuit să recurgă la "metodele rembrandiene: să schiţez pictura şi să arunc lumină asupra acţiunilor mai importante din ansamblul tabloului". Intenţia sa finală, manifest exprimată şi încă de la început, a fost aceea de a elucida mai ales "un subiect sensibil: naţionalismul din Sud-Estul Europei cu oarecare înţelegere - chiar simpatie". Urmărind cursul vieţii şi al operei lui Iorga, am încercat să rectific unele concepte eronate despre naţionalism în general şi despre naţionalismul lui Iorga în particular". Făcând toate aceste precizări, domnul Nagy-Talavera conchide prin a recunoaşte că "totuşi, cheia istoriei unei regiuni (şi, poate, a lumii ca un tot) rămâne centrată în jurul identităţii naţionale". Glosând pe marginea unei existenţe exemplare, autorul nu a uitat că viaţa "eroului" său "a fost întreţesută cu istoria românească", dar şi a Europei, în general, "întrucât importanţa vieţii lui Iorga, pentru zilele noastre este că el a fost un istoric-politician naţionalist, adânc înrădăcinat în tradiţia Balcanilor", avertizându-ne, final, că "trebuie să ne apropiem de secolul XIX cu înţelegerea trecutului".

Din remarcile avansate până aici reiese, credem cu destulă claritate, că opţiunea profesorului Nagy-Talavera nu a fost un impuls stocastic şi că el era persoana cea mai potrivită, deci şi îndreptăţită, să scrie *o biografie* a lui N. Iorga. Sumarul volumului se constituie din opt capitole, fiecare purtând un *motto* foarte sugestiv, preluat din Miron Costin, M. Eminescu, Take Ionescu, Perpessicius, Iorga însuşi, precum şi din Bismarck, E. H. Carr, Emmanuel Mounier şi William B. Yeats. Titlurile capitolelor sunt: I. *Naţionalismul şi scrierea istoriei*; II. *Devenirea unui istoric-politician: originile, copilăria şi adolescenţa lui Iorga;* III. *Lupta începe;* IV. *Aşteptând împlinirea Scripturilor*; V. *Triumful;* VI. *Lupta contra tragediei;* VII. *Curcubeul Axei;* VIII. *Tragedia.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

După ce am aflat, din mărturisile autorului, care au fost temeiurile scrierii acestei cărţi, să încercăm "a descoperi" cum şi cât dintre atâtea intenţii generoase se regăsesc în paginile acestei biografii a lui N. Iorga. Nu putem trece, însă, peste o afirmaţie a lui E. H. Carr, pe care profesorul Nagy-Talavera şi-o însuşeşte fără rezerve - "*istoricul este un fenomen social, deopotrivă rezultatul şi reprezentantul, conştient şi inconştient, al societăţii căreia îi aparţine*" -, aşezând-o în chip de *motto* la începutul primului capitol. Citind cartea, ne-am amintit mereu de acest *credo* mărturisit, care nu este întru nimic trădat. Pentru a ne confirma, parcă, această afirmaţie, autorul îşi începe îndelungatul excurs cu observaţia că "din 1914 până în zilele noastre, Balcanii (şi Europa) au parcurs un întreg ciclu: de la Sarajevo, înapoi la Sarajevo. Scrierea istoriei nu este prea statică şi nu există un ultim cuvânt, chiar acolo unde presiunile naţionaliste sunt mai puţin precumpănitoare decât în Europa Est-Centrală".

Monografia aceasta a fost concepută înainte de 1989, circumstanţă care îi sporeşte actualitatea. "Simţămintele lui Iorga faţă de patria sa, relevă domnul Nagy-Talavera, i-au dominat viaţa şi activitatea. El a devenit istoric şi politician datorită naţionalismului său, iar naţionalismul i-a definit caracterul tradiţional al politicii sale". Pentru un intelectual american sau vestic, "naţionalismul cultural al istoricului român va fi foarte greu de înţeles şi de acceptat, desigur, observă biograful de azi. Iorga a respins cu consecenţă şovinismul, iar naţionalismul nu e considerat în România şi în Est, în general, ca fiind un sentiment extremist, explică mai departe studiosul american, ca bun cunoscător al realităţilor din aceasta zonă geopolitică. El observă apoi - infirmând teza falsă a unui Petre Ţurlea - că "toată măreţia sa de istoric şi intelectual, dragostea sa pentru România, chiar marea sa integritate au fost anulate în politică de personalitatea sa lipsită de spirit politic". Ajuns la ora concluziilor, profesorul Nagy-Talavera se întreabă: "a fost Iorga democrat ?". Răspunsul e unul direct, deci unul afirmativ fără rezerve. "Partidul său, scrie biograful, a fost Partidul Naţional-Democrat. Se poate sugera că, pentru Iorga, unde se sfârşea democraţia, intervenea naţionalismul". Respecta democraţia, concede profesorul Nagy-Talavera, s-a declarat cu consecvenţă şi convingere împotriva dictaturii, dar, căci mereu intervine câte un *if*, spiritul său autoritar era "incompatibil cu un proces democratic: el a fost cu desăvârşire incapabil de a profesa critica, partidul său, ziarele sale, şcolile sale şi activitatea sa au fost al unui «one man show»". Este o ocarecare distanţă între această caracterizare şi între aceea de "this truly Goethean «Tatmensch»", din *Introducere*, dar, cele două definiri privesc faţete deosebite ale unei personalităţi care, atrăgându-l irezistibil, s-a trezit tentat să-i adauge unele tuşe gri, pentru ca efigia pe care i-a schiţat-o să nu apară cumva prea luminoasă.

După căutări îndelungate şi neajunsuri numai de el cunoscute, profesorul Nagy-Talavera, ajuns la vârsta care-i permite istoricului să se încumete a-şi însuşi explorări care de regulă au darul de a înfricoşa ori a demobiliza, a realizat o carte absolut necesară, scrisă în limba engleză, care se adresează deci unei largi sfere de specialişti şi iubitori de istorie. Oricum şi oricine ar judeca-o va ajunge în final să-i recunoască, neîndoielnic, completitudinea, dimensiunile bine alese, limbajul cel mai potrivit, echilibrul tuturor compartimentelor şi valoarea ştiinţifică indubitabilă.

Acum, când această biografie a devenit o realitate, realizăm cât de măgulitor şi reconfortant în acelaşi timp este să ştim că undeva, departe, în lumea de dincolo de Atlantic, cineva se gândeşte la România şi nu oricum, scriind o biografie a unuia dintre cei mai reprezentaţi fii ai ei. Acel *cineva* se dovedeşte a fi mai aproape de această ţară decât mulţi dintre cei ce-şi fac un merit dintr-un patriotism conjunctural, el militând astfel pentru România

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

adevărată, aceea care a fost cândva şi care ar trebui să redevină ce a fost, mărturisindu-şi aceste sentimente frumoase cu candoare şi înţelepciune.

Dintotdeauna, orice carte devine perfectabilă din clipa în care autorul ei a pus punctul final. Mai devreme sau mai târziu, ea, cartea, ajunge să-l nemulţumească chiar şi pe autorul ei sau pe unii dintre cititori. Dar, dincolo de toate posibilele neîmpliniri, întru totul justificate ori numai parţial, o carte este o carte şi rămâne o carte. Iar o biografie a lui N. Iorga rămâne, indiferent de cum va fi judecată azi sau mâine, o treaptă către biografia ideală a unei personalităţi a cărei trecere prin viaţă se confundă cu istoria neamului său dintr-o jumătate de veac. Când şi cine va putea pretinde vreodată că *o biografie, ...* Iorga ?

Scriind această carte, Profesorul Nagy-Talavera şi-a adăugat de fapt un capitol, unul dintre cele mai importante, propriei biografii. Acum, când îşi scrie memoriile, un capitol al acestora se va identifica, vrând-nevrând, cu ceea ce a numit el *Nicolae Iorga. A Biography.*

Gheorghe I. Florescu

SABIN MANUILĂ, *Istorie şi demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1995, 276 p. (coordonatori SORINA BOLOVAN, IOAN BOLOVAN)

De-a lungul anilor, cercetătorii clujeni au păstrat un interes constant pentru studiul demografiei istorice, fapt ce explică, de altfel, şi publicarea de către *Centrul de Studii Transilvane* a volumului consacrat lui Sabin Manuilă, de numele căruia se leagă înainte de toate organizarea recensămintelor populaţiei României din 29 decembrie 1930 şi din 6 aprilie 1941 şi publicarea rezultatelor lor. Este un fapt cunoscut în lumea specialiştilor că în anii dintre cele două războaie mondiale România a organizat un singur recensământ al populaţiei ei potrivit principiilor celor mai moderne ale statisticii. Recenzarea populaţiei ţării după un deceniu, prevăzută a fi înfăpuită potrivit aceloraşi norme, nu a mai fost posibilă însă datorită conjuncturii perioadei.

În vara lui 1939, conducerea Institutului Central de Statistică a intervenit la factorii de răspundere pentru a obţine suma de 290 de milioane de lei, necesară finanţării operaţiilor de efectuare şi de prelucrare a datelor recensământului general al populaţiei, prevăzut a fi organizat la sfârşitul lui 1940, însă evenimentele din vara acelui an au determinat amânarea operaţiei, care va fi efectuată abia la 6 aprilie 1941, fără ca datele lui definitive să mai fie vreodată publicate. Câteva aspecte legate de aceste acţiuni sunt expuse în articolul semnat de academicianul Vladimir Trebici, *Dr. Sabin Manuilă, organizatorul statisticii ştiinţifice în România*. Autorul ne informează, citându-l pe Raoul Bossy, că astăzi se ştie puţin despre faptul că Sabin Manuilă a participat în august 1940 la Viena, ca expert în problemele Transilvaniei (p. 23). Afirmaţia nu poate fi negată, dar trebuie să adăugăm că şi mai puţini cunosc, nici chiar Vladimir Trebici, că Sabin Manuilă a pregătit, în august 1940, două memorandumuri privitoare la teritoriul pretins de Ungaria, din care unul a fost depus la Viena în ziua de 30 august 1940, pe care avem acum ocazia să le prezentăm cititorilor.

Primul dintre ele, intitulat *Principiul etnic şi revendicările maghiare*, de dr. Sabin Manuilă, Bucureşti, 18 august 1940, contestă, cu argumente indubitabile orice drept al Ungariei asupra Transilvaniei: "Faptul de a stăpâni în cursul istoriei un pământ - declara autorul - nu poate constitui o sursă de drept etern de stăpânire. Nesfârşitul număr de războaie, care s-au dat aproape totdeauna pentru cuceriri de teritorii, dovedesc că sursa de drept, creată prin cucerire

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

cu forţa sau vicleşug, nu este definitivă decât până la apariţia unei alte forţe, mai puternice, care, prin răsturnare, impune o nouă stare de drept.

Singura sursă indiscutabilă de drept de stăpânire asupra unui teritoriu este *hotărârea majorităţii locuitorilor acelui teritoriu* (subl. autorului). Această hotărâre nu constituie o simplă formă juridică, ci mai ales un titlu de drept, dreptate de la Dumnezeu şi dreptate izvorâtă din adâncul firii. Iar condiţiunea pentru stabilirea titlului de drept asupra unui teritoriu este hotărârea formală şi conştientă a poporului".

După ce face un istoric al actului de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918, la care a luat parte, Sabin Manuilă expune în mod succint propaganda revizioniştilor maghiari, evidenţiind că, după semnarea Tratatului de pace de la Trianon, aceştia nu şi-au formulat niciodată clar pretenţiile teritoriale, vorbind doar de rectificări de frontieră. Astăzi - releva Manuilă - guvernul de la Budapesta lansează două idei noi: prima, comunicată prin semioficiosul "Pester Lloyd", vorbeşte de găsirea unei "baze de discuţii" privind reglementarea litigiilor teritoriale dintre Ungaria şi România. Am căutat baza de discuţie pe teren juridic şi trebuie să afirm - observa el - că Ungaria ar trebui să reia raporturile cu România începând de la ultimul act juridic survenit între cele două ţări. Acesta a fost pactul de armistiţiu semnat la 13 noiembrie 1918, la Belgrad, de către reprezentantul acestui stat şi generalul francez Franchet d'Esperay, care prevedea că armata maghiară trebuia să evacueze teritoriul cuprins între valea Someşului Mare, prin Bistriţa la Reghin, pe tot parcursul Mureşului, până la Seghedin. Acea delimitare, pur militară, s-a făcut în scopuri strategice, fără a se cere acordul României şi fără a fi fost consultată harta etnografică, fie ea chiar şi una întocmită de maghiari.

A doua idee, lansată prin Radio Budapesta, era *abandonarea criteriului etnic* (subl. autorului) şi întemeierea pretenţiilor ungureşti pe <superioritatea culturală maghiară>, care ar îndreptăţi Ungaria, ca, fără a mai ţine socoteală de majoritatea absolută românească a Ardealului, să revendice stăpânirea Ardealului, ca a unei colonii oarecare". Se renunţa, aşadar, la principiul etnic, deoarece ungurii s-au văzut nevoiţi să accepte că el nu putea justifica revendicările teritoriale ale Budapestei"[1]. "Or, - preciza Sabin Manuilă - etnicul este un element cert, imposibil de trecut cu vederea. Şi imposibil de înlocuit cu vorbe ca <tradiţie milenară>, <superioritate economică>, <superioritate culturală> şi altele de acestea. Iar dacă aceste argumente ar exista, - releva autorul - ele nu ar pleda cauza Ungariei, ci contra ei. Pentru că stăpânirea milenară maghiară a fost tot ce poporul supus şi blând al românilor din Ardeal poate socoti mai nedrept şi mai odios". În momentul în care românii din Transilvania au scăpat de sub obladuirea <culturii superioare maghiare>, ei aveau două licee şi nici o şcoală superioară, pe când în 1940 ei dispuneau de zeci de licee, de o universitate la Cluj, o politehnică la Timişoara, o Academie de agricultură şi o Academie de ştiinţe comerciale şi industriale la Cluj, timp în care şi cultura maghiară din Ardeal de după Unire atinsese cea mai înaltă culme. Şi ideea susţinută de Budapesta că Transilvania nu poate fi decât a ardelenilor trebuie, de asemenea, respinsă. Când locuitorii provinciei, în majoritate absolută ar formula dorinţa de a se reîntoarce la Ungaria, atunci această reîntoarcere ar putea fi susţinută şi de Budapesta. Dar această majoritate absolută nu exista atunci şi nici nu avea şansa de a apărea vreodată, din cauza diferenţei biologice a populaţiei maghiare, incapabile de a spori în acelaşi ritm cu românii[2].

Cel de-al doilea document redactat de Sabin Manuilă, datat 30 august 1940 şi depus la Viena, sub titlul de *Memoriu asupra tratamentului ce trebuie asigurat pentru românii din Ungaria*, conţine 11 puncte:

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

1. Grupul etnic românesc de pe teritoriul Ungariei trebuie să fie recunoscut ca entitate politică şi culturală autonomă, cu autonomie completă, care să facă cu putinţă o autoguvernare independentă.

2. Trebuie respectate faţă de minoritatea românească din Ungaria toate prevederile hotărârilor din 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia, minus unirea cu Vechiul Regat, care încetează prin arbitrajul din 30 august 1940.

3. Guvernul unguresc nu va putea lua nici o măsură care să împiedice funcţionarea, dezvoltarea şi lărgirea razei de activitate a instituţiilor de drept public sau privat ale românilor din Ungaria, dirijate de reprezentanţa legală a comunităţii etnice româneşti.

4. Nici o măsură nu se poate lua de guvernul maghiar contra românilor pentru activitatea lor în cadrele României de până la data când au devenit cetăţeni maghiari. Toţi cei născuţi pe teritoriul cedat Ungariei au dreptul de a se reîntoarce în România. Opţiunea se va exprima în termen de un an.

5. Drepturile câştigate de populaţia românească în orice domeniu nu trebuie să fie contestate de guvernul maghiar. Orice măsură de acest gen trebuie să fie lovită de nulitate.

6. Nu trebuie să se ia nici o măsură cu scopul de desnaţionalizare a românilor. Pentru constatarea şi anularea unor astfel de măsuri trebuie să fie instituit un for investit cu dreptul de a hotărî cu putere executorie, compus din trei delegaţi străini, din care unul va fi recomandat de guvernul maghiar, al doilea va fi recomandat de guvernul României şi al treilea va fi desemnat de guvernul Reich-ului şi al Imperiului Italian.

7. Comunitatea etnică românească trebuie să fie reprezentată în corpurile legiuitoare maghiare printr-un număr de parlamentari aleşi din rândurile ei. Nici o lege nu va putea fi aplicată membrilor comunităţii etnice româneşti fără ca la votarea ei să fi participat majoritatea reprezentanţilor ei.

8. Bisericile româneşti ortodoxă şi unită nu vor desfăşura activitate politică; în schimb, guvernul maghiar le va recunoaşte o autonomie completă, neexercitând nici un fel de control asupra activităţii lor. Ambele biserici vor fi conduse de câte un mitropolit şi de celelalte organe ierarhice, care vor fi alese de către exponenţii statutari ai bisericilor, fără vreo recomandare sau aprobare politică.

9. Şcolile de toate gradele, până la Universităţi, trebuie să fie menţinute, trecând sub controlul şi conducerea comunităţii etnice româneşti şi trebuie să beneficieze, sub formă de subvenţii, de aceleaşi drepturi materiale din partea statului maghiar de care beneficiază astăzi din partea statului român. Nici o şcoală de care dispun astăzi românii nu va fi închisă sau luată şi nici nu i se va putea schimba caracterul.

10. Membrii comunităţii etnice româneşti nu pot fi obligaţi să facă serviciul militar.

11. Guvernul autonom al grupului etnic românesc din Ungaria trebuie să fie ales pe baza cadastrului naţional al românilor, fără imixtiunea guvernului maghiar[3].

Studiile publicate în legătură cu soarta românilor din nordul Transilvaniei în perioada stăpânirii horthyste evidenţiază că aceştia s-au confruntat cu un regim opresiv şi că, de fapt, în multe cazuri, ei au fost trataţi într-o manieră care amintea de vechiul regim iobăgist, aşa că revendicările lui Sabin Manuilă nu au avut nici un efect. Trebuie să mai arătăm însă că broşura *The Vienna Award and its Demographical Consequences* nu a fost prezentată la arbitrajul din capitala fostului stat austriac, cum ne spune Vladimir Trebici, ci ea a fost pregătită în ideea de a servi ca material documentar al delegaţiei României la Conferinţa de pace de la sfârşitul celui de-al doilea război mondial. Titlul şi analiza conţinutului ei conduc spre această concluzie.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Privit ca un tot, volumul trebuie apreciat ca o întreprindere reuşită. Practiç, el este departajat în cinci secţii; prima, cu trei studii, este consacrată lui Sabin Manuilă, în celelalte fiind incluse studii care abordează probleme ale demografiei istorice din Transilvania, excepţie făcând cel semnat de Kurt W. Treptow (*Politica regală şi alegerile din 1937-1938*), care nu se leagă de tematica propusă şi al cărui titlu pune semne de întrebare.

Autorii, deşi şi-au concentrat, în majoritatea lor, cercetările asupra unor perioade relativ scurte şi numai asupra unor zone geografice din Transilvania, ne oferă însă analize temeinice, realizate pe baza documentelor din arhive, care completează în mod fericit informaţiile de până acum privitoare la populaţia acestei provincii. Este şi motivul pentru care socotim că studiile tipărite în el ar putea fi pe deplin valorificate în vederea realizării unui volum monografic consacrat populaţiei din Transilvania.

1 ASB, fond Ion Mihalache, dosar 68/1940, f. 1-3.
2 *Ibidem*, f. 4-5.
3 *Ibidem*, f. 7.

Dumitru Şandru

ISTORIA CULTURII

HENRI H. STAHL, *Probleme confuze în istoria socială a României*, Ed. Academiei Române, Bucureşti, 1992, 214 p.

Un autor nemulţumit şi o carte nihilistă - este impresia care se degajă de la primele rânduri ale noii lucrări subscrise de Henri H. Stahl. Cunoscutul sociolog admonestează pe toţi - colegi de breaslă şi istorici; pe primii - pentru că nu aplică metodologia materialismului istoric în analiza fenomenelor sociale, pe cei din urmă - pentru că nu posedă noţiunile de bază în caracterizarea "orânduirilor". Cunoscător avizat al marxismului, în ale cărui "legi general-valabile", aplicabile "tuturor societăţilor umane posibile", crede neţărmurit, H. H. Stahl respinge orice criteriu sau teorie sociologică preocupată de explicaţia evoluţiei istorice: concepţia lui Ranke despre istorie ca expunere sistematică a faptelor de orice natură are un "defect major" - "nu ne spune care sunt evenimentele ce trebuiesc reţinute" (p. 27); criteriul referirii la un sistem de valori propus de Dilthey, Rickert, Simmel etc. e arbitrar, pentru că fiecare istoric are sistemul său de valori (p. 28-29); "irepetabilitatea" e şi ea "un fel de a nu spune nimic, căci absolut toate câte se întâmplă, atât în Natură cât şi în Social, nu se repetă" (p. 30); tendinţele "previzionale" n-au nici o şansă, "ştiinţa actuală fiind departe de a fi găsit procedeele de calcul care să permită depistarea cauzelor vieţii sociale, asemenea analize fiind oarecum mai uşoare în lămurirea unor procese sociale trecute, nu în previziunea celor viitoare" (p. 35); sociologia organicistă (Comte, Spencer, Lapouge etc.) e aproape ridicolă (p. 38-39); Hegel, cu al său *Volksgeist*, e "tot idealist platonic" (p. 39); structuralismul nu poate fi decât să zăpăcească lumea, "pentru motivul că în ultima vreme s-a născut un adevărat curent "structuralist", ajuns a fi "la modă", ceea ce e de natură să încurce limpedea judecată a celor care cercetează viaţa socială" (p. 47) şi, mai ales, pentru că "înclină pe adepţii ei spre o viziune statică a lumii, ca şi cum fenomenele sociale s-ar "cristaliza" în forme tipice, dacă nu veşnic aceleaşi, în tot cazul dotate cu o permanenţă relativă" (p. 54). De fapt, singura teorie acceptabilă este cea a materialismului istoric, dar pe care mulţi sociologi au interpretat-o greşit: unii pentru

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

că n-au citit cu atenţie o frază din Marx, alţii pentru că au "tăiat" gândirea acestuia în două - una de tinereţe şi alta de maturitate, unii pentru că n-au cunoscut "o notă adăugată" de Engels la cine ştie ce ediţie din *Manifest*, alţii pentru că, pur şi simplu, sunt cu totul ignoranţi în problemele marxismului (p. 56-74).

Dar nu doar teoriile sociologice se dovedesc pline de inconvenienţe, ci şi metodele de cercetare în istoria socială: C.C. Giurescu a reconstituit trecutul în lumina prezentului, încurcându-se iremediabil între a susţine că toată ţărănimea a fost aservită şi a arăta că, de fapt, exista o mare masă de ţărănime liberă (p. 76-77); C. Giurescu a procedat altfel, proiectând spre trecut opiniile prezente, dar această modalitate l-a condus la o concluzie falsă, făcându-l să admită o similitudine dintre realitatea socială a secolului XVII cu cea a secolului IV (p. 78-79); C. C. Giurescu (din nou!) a aplicat o situaţie istorică târzie unei alte epoci, sfârşind prin a crede că "rusticii" din *Diploma Ioaniţilor* sunt totuna cu "vecinii" şi "rumânii" veacului al XV-lea (al XVI-lea ? - H. H. Stahl ezită), în realitate Giurescu neştiind "despre veacul al XIII-lea decât trei cuvinte", pe care doar "bănuie" că le poate interpreta "în lumina a ce se ştie despre veacul al XVI-lea" (p. 80-81); tot C. C. Giurescu (!), dar şi I. Bogdan, P. P. Panaitescu au făcut marea eroare de a compara feudalismul românesc cu cel francez, procedând "foarte comod" - transplantând în Ţările Române fenomene specifice feudalismului francez; documentele nu menţionează "omagiul", îndatoririle vasalului, "imunităţi" şi alte aspecte? "N-are nici o importanţă! Aceste fenomene sociale au trebuit să existe şi la noi de vreme ce au existat în feudalismul francez" (p. 86); etc., etc. (p. 88-99).

Concluzia la prima parte a cărţii subscrise de Henry H. Stahl ar fi aceasta: toţi cei care nu se inspiră din învăţăturile materialismului istoric riscă să formuleze teorii şi metodologii greşite, să ajungă la concluzii aberante, să intre în contradicţii insurmontabile. Desigur, autorul are dreptul să aprecieze acel demers teoretic pe care îl consideră mai potrivit, dar de aici şi până la a nega orice valoare încercărilor paralele ni se pare o exagerare. Deşi nu suntem sociolog, nu avem cunoştinţă că teorii precum cele subscrise de Dilthey, Comte, Weber, Lévi-Strauss ar fi aberante; ele au propus un anumit mod de abordare, au creat un eşafodaj conceptual adesea fructuos şi nu e de mirare că s-au bucurat de atâta preţuire, inclusiv din partea istoricilor. A considera "că problema fundamentală de care au a ţine seama, atât istoricii cât şi sociologii, este cea a «formaţiunilor social-economice», adică a «orânduirilor» pe care le-a cunoscut omenirea în decursul milenarei ei dezvoltări" (p. 103) ni se pare un mod dogmatic, strâmt şi neproductiv de a concepe o cercetare ştiinţifică.

Nemulţumirea - am spune furia - autorului se dezlănţuie în partea a doua a cărţii - *Problema periodizării istoriei sociale româneşti* (p. 103-207). Ne-ar trebui multe pagini pentru a expune pe larg toate obiecţiile, corijările, reproşurile aduse de un sociolog istoricilor, uneori făcute în modul cel mai răutăcios, chiar pătimaş. *Nici o periodizare propusă de istoriografia românească, de la A. D. Xenopol şi până astăzi, nu este valabilă.* Chiar şi atunci când recunoaşte anumite încercări valoroase, ai impresia că o face cu reţinere, atent să nu fi spus prea mult, să nu fi lăudat peste măsură, dornic - parcă - să-şi retragă cuvintele. H. H. Stahl clasează fără nici un menajament istorici şi opere: unul e confuz (D. Onciul - p. 109-111), altul e plin de bune intenţii, fără să ai prea multe de reţinut de pe urma lui (I. Ursu - p. 111-112), unul n-are nici o apetenţă "filosofică" (C. C. Giurescu - p. 113-114), P. P. Panaitescu e neclar, speculativ, promotor al unor idei insuficient documentate (p. 116-119, 156-158), autorii tratatului de *Istoria României* din 1960-1965 sunt de-a dreptul ignoranţi în problemele teoretice, mecanicişti, jonglează cu termeni pe care nu-i înţeleg (*totemism, rudenie, obşte* etc.) (p. 124-155), C. C. Giurescu propune în 1964 "o ciudată periodizare" (p. 159) etc., etc. Henry

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

H. Stahl e sentenţios, aruncă la coş, admonestează, face cu degetul şi pedepseşte fără discriminare; pentru el, nimeni nu e fără cusur şi aceasta pentru că nu cunoaşte sociologie. Interesantă vanitate !

În introducerea lucrării, Henry H. Stahl are grijă să ne avertizeze că lucrarea sa se doreşte o triplă pledoarie: "pentru o sociologizare a istoriei", "pentru un anume fel de a înţelege sociologia", "pentru o analiză sociologică" a orânduirilor (p. 13). N-a realizat nici una! Tot în acele pagini scria că "scopul nostru nu este de a critica cu orice preţ şi nici de a denigra lucrările marilor noştri istorici, al căror merit îl recunoaştem pe deplin, ci numai de a convinge pe cât mai mulţi dintre cei tineri de absoluta necesitate de a îmbina cercetările lor cu învăţăturile sociologiei, pentru ca astfel să poată depăşi stadiul simplei istorii evenimenţiale şi a-l atinge pe cel al istoriei ştiinţifice" (p. 21). A recunoaşte meritul unui istoric înseamnă a-i recunoaşte valoarea operei, lucru care nu se întâmplă în lucrarea lui H. H. Stahl. Cât priveşte partea a doua a afirmaţiei sale anterioare, mărturisim că - la începutul carierei fiind - nu ne simţim deloc inspiţi de a face o istorie sociologizantă, care ne-ar dezvălui adevărata "istorie ştiinţifică". A cerceta atent, fără grabă, cu luciditate o epocă, a încerca să o reconstitui aşa cum ţi-o înfăţişează "limbajul" său, dar şi cu intuiţie şi "imaginaţie" (în sensul de a "vedea" o epocă, nu de a fabula pe marginea ei) ni se pare calea de urmat cea mai corectă. A-l urma pe Henry H. Stahl ar însemna să dai credit unei metodologii confuze şi neconstructive.

Nelu Zugravu

GHEORGHE CLIVETI, *Liberalismul românesc. Eseu istoriografic*, Iaşi, Editura Fundaţia "Axis", 1996, 199 p.

Pentru români, liberalismul s-a constituit, ani şi ani, într-o vocabulă care, înainte de a trezi resentimente, a fost voit deformată şi transformată, treptat, într-un "perimetru" unde totul era retrograd, reacţionar, antinaţional chiar, deci "burghez". Cum era şi firesc, despre liberalism nu s-a scris decât întâmplător, tangenţial sau "printre altele", iar atunci când, totuşi, nu s-a putut evita "subiectul", el a fost tratat în aşa fel încât să nu se impună ca un "titlu independent", care să atragă atenţia prin "ceva", ci să apară doar enumerat "undeva", deoarece nu putea fi eludat. În 1975, bunăoară, la peste trei decenii după "eliberare", titlu "de glorie", care din păcate face parte, gramatical, din aceeaşi familie de cuvinte, *DEX* defineau liberalismul ca o "concepţie politică şi economică burgheză [...], care devine reacţionară după preluarea puterii politice de către burghezie". Trei ani mai târziu, liberalismul ajunsese un neologism, ceea ce e adevărat, dar reprezenta o "doctrină politică şi economică burgheză", care, "cu timpul, trădând principiile egalitare şi luptând împotriva drepturilor maselor muncitoare, a devenit reacţionară". Într-o altă accepţiune, se insinua că liberalismul ar reprezenta, chipurile, o "atitudine excesiv tolerantă şi binevoitoare faţă de greşelile altora", ceva deci depăşit, periculos şi care nu merita mare atenţie. Aşadar, fie că era o idee, fie că era o doctrină, liberalismul rămânea, fatalmente, "reacţionar", întrucât lupta "împotriva drepturilor maselor muncitoare". Or, se ştie că definiţia liberalismului este mult mai complexă - ori mai simplă, ca orice adevăr -, dar că trebuie explicată deci ca o filosofie politică apărută în secolul XVIII, care a parcurs o traiectorie ascendentă până la declanşarea primului război mondial, asociată, din punct de vedere istoric, cu libertatea, libertate ce rezidă în libertatea civilă a individului, în instituţii politice libere, în libertatea religiei, în libera iniţiativă şi în economie deschisă etc. Politologii, economiştii, filosofii şi, nu în ultimul rând, istoricii conced că, deşi ideile liberale au încă o răspândire lesne

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

sesizabilă în educaţie, în politică şi în viaţa publică a Europei vestice, a Americii de Nord, a Australiei, partidele liberale, în general, au pierdut din însemnătate după primul război mondial. O revigorare a lor, deci a principiilor mai întâi, s-a produs în anii '70 în Marea Britanie şi Germania, fără a se putea afirma că s-a revenit la ceea ce se întrerupsese în 1914 sau că direcţia ulterioară s-a dovedit a fi perfect viabilă. Astăzi, realităţile s-au metamorfozat vizibil prin revenirea ţărilor foste comuniste la regimuri democratice şi reapariţia partidelor liberale. Rămâne de văzut dacă opţiunile liberale ale acestor state vor determina o resuscitare a partidelor politice liberale sau de nuanţă liberală, o readaptare de principii la noile direcţii evolutive ale Europei şi ale lumii în general sau procesul la care asistăm azi se va îndrepta către un orizont imposibil de întrezărit la această oră.

Tentaţia de a glosa pe o asemenea temă, atât de generoasă, după o tăcere îndelungată, este îndreptăţită şi, în mod sigur, sondarea ei vă duce la publicarea unor studii sau lucrări monografice, absolut necesare specialistului în domeniul ştiinţelor politice, filosofului, istoricului, economistului etc. Deja, când scriem aceste rânduri, au şi apărut câteva tomuri care privesc elucidarea teoretică a liberalismului, liberalismul politic în România, istoria partidului liberal şi altele. În cele ce urmează, ne propunem a ne referi la *Liberalismul românesc. Eseu istoriografic*, semnat de istoricul Gheorghe Cliveti.

Mai întâi se cuvine a observa că autorul acestui concis dar substanţial demers istoriografic este un studios distins şi subtil, care a oferit specialiştilor şi, deopotrivă, obişnuitului cititor de istorie câteva lucrări intrate, imediat după publicare, între cele de referinţă. El a fost şi a rămas un cercetător care i-a impresionat pe cei din breasla sa prin ceea ce numim îndeobşte *forma liberalis*. Astfel încât, abordarea temei care face obiectul incursiunii avute de noi în vedere ni se pare firească şi ea vine că complinească, în mod fericit, imaginea unui istoric, cu gândurile singurătăţii şi ale mângâierilor lui, dar şi a unui contemporan de-al fiecăruia dintre noi, în care ne redescoperim, indiferent dacă ne place ori nu.

Meditând pe marginea liberalismului românesc, nu numai azi, ca fiind la modă în România, ci de aproape două decenii, universitarul ieşean s-a oprit deocamdată la o incursiune istoriografică, încheiată ca o promisiune nerostită, ce ne face să sperăm în ducerea la capăt a unor noi demersuri privitoare la liberalismul românesc ori la liberalism, în general. S-a oprit mai întâi la istoriografia unei chestiuni al cărei trecut ridică încă semne de întrebare, deoarece "dincolo de aparenţe sau, poate, mai bine zis, de înţelesul comun al lucrărilor, pe tema valorii istorice a liberalismului românesc s-ar putea discuta încă foarte mult. Diverse aspecte, mai mult sau mai puţin relevante pentru rolul istoric al respectivului curent politic, sunt încă departe de condiţia elucidării, a cărei atingere s-ar constitui într-o mare dificultate chiar şi pentru cei mai în temă, consideraţi specialişti. Istoriografia aferentă originilor şi menirii mişcării liberale pare a resimţi un serios impas metodologic şi conceptual, observă dl Gheoghe Cliveti, în care a fost împinsă sub incidenţa schimbării vremurilor şi oamenilor". Mai direct spus, acest *eseu istoriografic* a "pornit, recunoaşte el, din intenţia de a incita perspectiva reconsiderării de esenţă a manierei în care a ajuns a fi relevată, de demersurile zise «de specialitate», devenirea liberalismului românesc. În acest sens, adaugă autorul, nu am considerat necesar să realizăm o istorie a istoriografiei liberalismului, cu referiri la etape, contribuţii, autori. Am căutat să evaluăm stadiul şi să scrutăm perspectivele demersurilor istoriografice în funcţie de principalele probleme presupuse necesar de mai buna cunoaştere a devenirii istorice a liberalismului la români: mai întâi, în funcţie de problema originilor; apoi, de cea a instrumentării specifice a respectivului curent politic în scopul determinării fundamentelor edificiului statal naţional şi a articulaţiilor esenţiale ale societăţii moderne; în fine, de cea a obsesivei, de la o vreme,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

dihotomii liberalism-neoliberalism, cu raportare la «epoca contemporană» a istoriei românilor".

Cunoscând exact motivaţiile studiului de faţă, înclinăm să credem că dl. Gheorghe Cliveti, "întors" către trecut ca un specialist, şi nu unul oarecare, a decis să stăruie în cercetările reclamate de această întreprindere plecând de la recunoaşterea, implicită, că l-a interesat tema, în ansamblul ei, cu referire specială la vremurile noastre. Înainte de a ajunge la această "raportare", obligatorie, credem, la ce se întâmplă azi, el a reconstituit *Originile liberalismului românesc. Resurecţia naţională; "novatorii"*, titlu rezervat primului dintre cele patru capitole, perfect echilibrate ca întindere. Numele la care face referire autorul, scrutând *începuturile*, fără de care un excurs precum acesta nu poate fi sau nu pare întreg, sunt A. D. Xenopol, Şt. Zeletin, Eugen Lovinescu, N. Iorga şi alţii, nelipsind numele lui M. Eminescu, V. Alecsandri, T. Maiorescu, C. Dobrogeanu-Gherea, G. Ibrăileanu, T. Vianu, C. Rădulescu-Motru, C. C. Giurescu, Al. Zub, dar şi Mihail Roller, B. T. Câmpina, V. Maciu, Ion Popescu-Puţuri etc. Incursiunea istoriografică la care s-a angajat dl. Gheorghe Cliveti ajunge până în zilele noastre, traversând "epoca Ceauşescu" şi oprindu-se la începutul anilor '90, "Ţinând seama de deschiderile spre care tind demersurile contemporane de «istoria ideilor politice», credem - se explică autorul - că geneza liberalismului românesc ar trebui să ne-o explicăm, înainte de orice, în funcţie de tensionarea tot mai accentuată a raportului dintre organizarea de stat şi aspiraţiile societăţii la începuturile epocii moderne. Liberalismul ne-ar putea apărea astfel nu doar ca ideologie sau politică «de clasă», ci ca principal curent de gândire şi acţiune a celei mai dinamice părţi a elitei româneşti, animată de un profund *credo* naţional şi al cărei «merit istoric» a constat în a interpreta partitura politică la opera edificării României moderne". Imediat după această îndreptăţită observaţie, urmează mai multe întrebări, cu cuvenitele răspunsuri, care privesc modul de afirmare a liberalismului românesc, între tradiţie şi influenţe, între limite şi specificităţi novatoare etc.

Cadrul celui de-al doilea capitol - *Liberalism şi cauză naţională la paşoptiştii români* - este unul foarte sugestiv şi care îmbie la interogaţie. Chintesenţa acestora, evidenţiată de autor, este aceea că generaţia de la 1848, prin tot ceea ce a făcut pentru neamul ei, se află la temelia tuturor "actelor programatice, toate relevante pentru *miezul liberal* al gândirii politice", privilegiu dobândit prin sacrificii dar care i-a permis a afirma "vocaţia Libertăţii întru eternizarea Naţiunii".

Arhitectura liberală a României moderne, al treilea şi cel mai întins capitol al studiului, ocupă un loc particular în configuraţia generală a întregii investigaţii. Gândindu-l din aceeaşi perspectivă istoriografică, dl. Gheorghe Cliveti realizează de fapt, în acest caz, o micro-monografie a edificării României moderne, învederând în permanenţă rolul liberalismului în afirmarea de sine a unei naţiuni. "Urmându-şi vocaţia, încheie el, liberalismul a putut, ştim bine astăzi, să reziste provocărilor şi denaturărilor «venite din stânga şi din dreapta», toate prevestind şi, cu timpul, însoţind «pornirile scelerate» de care avea să se încarce devenirea societăţii în secolul sortit a cunoaşte experienţele conflagraţiilor mondiale şi ale regimurilor totalitare".

În ultima parte a volumului - *Liberalism şi neoliberalism în România contemporană* - este luat în discuţie un subiect ocolit până în anii din urmă, întrucât, aşa cum remarcă autorul, "până mai *ieri*, o intitulaţie de capitol în termenii celei pentru care, iată, am optat ar fi fost dacă nu de neconceput, atunci, cu certiduine, serios amendabilă. După cum, amendabilă ar fi fost şi în eventualitatea unui demers de sine stătător: carte, studiu, articol etc.". Încercările istoriografice subsumate unei asemenea direcţii investigaţionale au cunoscut, după primul

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

război mondial, o fervoare explicabilă, necesară şi posibilă în primul rând, pentru ca după aceea, atât liberalismul, în întregul lui, cât şi istoria partidului care era sau fusese exponentul unui asemenea curent politic să devină subiecte tabuizate ori anulate prin maculări succesive. Partidul Naţional Liberal, considerat "istoric" după primul război mondial, întrucât de numele lui şi al partidului Conservator se lega istoria României moderne, a redevenit "istoric", după 1944, în altă accepţiune, adică una care îl arunca într-un "trecut dezonorant", ce trebuia oricum criticat, deformat şi refuzat până la uitare. În paralel sau înainte de toate, s-a procedat, cum evidenţiază dl. Gheorghe Cliveti, la instrumentarea şi exercitarea "unor excesive practici de eradicare, concretizate de condamnarea, încarcerarea şi lichidarea fizică a multor naţional-liberali, cu prioritate a liderilor acestora, precum şi de sancţionarea extrem de severă a manifestărilor «în spirit liberal». Nu s-a reuşit însă, consideră el, a se merge până la o eradicare definitivă, întrucât, în chiar contextul prăbuşirii «regimului comunist» (în decembrie 1989-ianuarie 1900), liberalismul politic a fost în stare să dea poate suprinzător de viguroase semne ale «revenirii la viaţă». S-a realizat, ca urmare, un veritabil *arc peste timp*, tensionat de necesitatea reconsiderării perspectivei «liberalismului contemporan» şi, prin extensie, asupra întregii «epoci contemporane» la români. Ne-a şi apărut, de aceea, întru totul firească consacrarea prezentului capitol - de «încheiere» pentru întregul nostru demers - problematicii liberalismului românesc la dimensiunea epocii contemporane".

Eseul istoriografic pe care ni-l oferă în 1996 un istoric - nu e o întâmplare că o asemenea reuşită a devenit posibilă abia în 1996, iar făptuitorul ei este un istoric - reprezintă, după o nepermis de lungă tăcere, o punere în temă, o introducere deci, o reactualizare şi o aducere la zi, înainte de a fi un studiu ştiinţific al liberalismului românesc în toate formele lui de manifestare. Din varii considerente, asupra cărora nu insistă, această carte e un *prodrom*, care dă seama asupra unei stări de spirit şi ne avertizează că într-o zi, când va veni o vreme a bilanţurilor acestor ani de istoriografie, şi cu ea, cu această carte, se va începe şi de la ea vor porni "măsurătorile" cantitative şi calitative. Ceea ce trebuie reţinut şi recunoscut aici, cu bucurie şi sinceritate, este că *Liberalismul românesc* semnifică un punct de plecare şi un exemplu de cum trebuie abordată o astfel de temă, care e de fapt şi un capitol de istorie naţională. Dar dincolo de litera cărţii, descoperim un studios ale cărui generozitate şi libertate de gândire ne predispun la cugetare, la redescoperirea adevăratei misiuni a celui ce explorează inefabilul pe care îl numim trecut istoric. Dl. Gheorghe Cliveti este un intelectual riguros, pedant cu măsură, elegant în argumentaţie şi scriitură, "deasupra", atât cât trebuie, şi "departe", în aparenţă, de ceea ce scrie, eliberat - poate în cazul său nu a fost nevoie - de o mentalitate, de un limbaj, de o gestică a minţii şi un comportament peste care au fost grevate "ticuri", "aprehensiuni", "autocenzuri" ce s-au confundat cu compromisul unui important segment al istoriografiei române din ultima jumătate de secol.

Eseul în cauză nu şi-a propus - nici nu ar fi posibil - să se constituie într-un capitol sau chiar şi într-o pagină scrisă odată pentru totdeauna, deci peste care nu se va putea trece sau asupra cărora nu se va reveni. Primul conştient de limitele unei asemenea "ipostaze" este autorul. Dar, cu incursiunea sa istoriografică - şi nu numai -, el ne avertizează că liberalismul românesc este departe de a fi cunoscut, elucidat deci, *atât* şi *aşa* cum a fost, şi departe de a şti cum va evolua.

S-a spus, întru totul îndreptăţit, că liberalismul este, până la un punct, un termen imposibil de definit printr-o simplă explicaţie teoretică, întrucât, întotdeauna, dincolo de ea apar ideile fundamentale ale unui comportament şi ale unui mod de viaţă; credinţa în valoarea supremă a individului, a libertăţii şi a drepturilor lui, justificarea individualismului, în varianta

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

sa metafizică, credinţa că individul are drepturi naturale, care există şi se manifestă, toate, independent de un guvern, drepturi care ar trebui protejate de şi împotriva guvernului, oricare ar fi el, recunoaşterea valorii supreme a libertăţii etc. Toate aceste doctrine ori idei filosofice merg de regulă împreună şi prefigurează o unitate morală şi metafizică. Lor li se adaugă umanismul, universalismul, toleranţa în materie de moralitate şi religie, dar şi, de pildă, comerţul liber, care e un rezultat inevitabil al ideilor liberale, circumstanţă care a făcut ca liberalismul să fie denunţat adeseori ca "ideologie burgheză", întrucât justifică existenţa şi deci necesitatea relaţiilor de producţie capitaliste. Într-un cuvânt, liberlismul îl exprimă pe omul-liber şi stăpân pe el, deci şi responsabil.

Azi, când istoricul ideilor, istoricul din Vest, desigur, se întoarce către propriul său timp, aşa cum a procedat bunăoară Max Savelle, în *Is Liberalism Dead?* (1967), se trezeşte confruntat cu destule evidenţe, ce par să susţină judecata că "ideologia liberală este a unei zile care a trecut". Doctrina politică liberală şi partidele care o reprezintă, însă, confruntate cu o explicabilă criză, continuă să fiinţeze, acceptând deschiderile şi avatarurile vremurilor.

La noi şi în ţările din jur, liberalismul pare a avea un alt destin. S-ar putea ca toţi aceia care prevedeau "the decline of liberalism" (John H. Hallowell, Morris R. Cohen, Thomas P. Neill, Arthur E. Ekrick, Jr. şi alţii) să fie infirmaţi ori corijaţi de evoluţia liberalismului din Centrul şi Sud-Estul Europei. Şi - cine ştie ? - poate chiar şi Vestul va ajunge să gândească altfel.

Iată, câteva dintre întrebările şi deci gândurile cu care ne-am trezit confruntaţi citind această din urmă carte a dlui. Gheorghe Cliveti. Fără îndoială că notaţiile noastre vor fi urmate de reflecţiile, fireşti şi profitabile, ale acelora care vor parcurge *Liberalismul românesc*, o carte imperios folositoare acestui timp al schimbării, deci al redescoperirii identităţii naţionale.

Gheorghe I. Florescu

FREDERICK KELLOGG, *O istorie a istoriografiei române*, traducere de LAURA CUŢITARU, prefaţă de AL. ZUB, Iaşi, Institutul European, 1996, 190 p.

După studiile dedicate perioadei anterioare războiului de independenţă al României, Frederick Kellogg - cunoscut şi ca editor al secţiunii române din *Southeastern Europe* - ne propune în lucrarea de faţă o discuţie privind destinul istoriografiei româneşti. Prin traducerea datorată editurii Institutului European din Iaşi (1996), cartea domniei sale *(A History of Romanian Historical Writing*, 1990) a fost, în sfârşit, adusă la cunoştiinţa publicului românesc. Incitant prin chiar titlul său, studiul eruditului istoric american constituie un ansamblu bine închegat, oferindu-ne o imagine veridică a evoluţiei istoriografiei române, de la primele manifestări ale scrisului istoric în spaţiul românesc până în ultimul deceniu al secolului XX. Lucrarea este structurată în şase capitole, cu titluri sugestive: I. *Scrieri istorice vechi din ţinuturile româneşti;* II. *Scrieri istorice româneşti moderne;* III. *Scrieri istorice româneşti contemporane;* IV. *Lucrări străine despre istoria românilor;* V. *Resursele şi organizarea cercetării istorice româneşti;* VI. *Necesităţile actuale ale istoriografiei româneşti.*

După o scurtă introducere dedicată fiecarei perioade semnificative a istoriografiei noastre, autorul expune, pe larg, evoluţia metodologică şi conceptuală a creaţiei istoriografice româneşti.

În ceea ce priveşte perioada veche a istoriografiei române, autorul recurge la analiza operelor cronicarilor (ale lui Grigore Ureche, Miron şi Nicolae Costin, Ion Neculce, ale

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

stolnicului Constantin Cantacuzino, Radu Popescu etc.), dar şi ale primilor istorici care experimentează critica textelor, aşa cum au procedat, de exemplu, Dimitrie Cantemir şi reprezentanţii Şcolii Ardelene. Nu sunt neglijate nici operele acelor etnici neromâni care, în scrierile lor, au oferit informaţii referitoare la istoria noastră (Dorde Brancović, Antonio Bonfini, Kaspar Heth, Joszef Benkö, Lorenz Toppeltinus etc.).

Stadiul cronicăresc va fi depăşit treptat, istoriografia română modernă având- spre deosebire de cea din perioada medievală - un caracter "mai mult pragmatic decât fantezist". Referindu-se la istoricii români moderni, autorul observă că "entuziasmul care le impregnează operele este asemănător cu ceea ce găsim în toate lucrările istorice din Europa şi din lume, mai ales după războaiele napoleoniene" (p. 47). În perioada modernă îşi desfăşoară activitatea Mihail Kogălniceanu, Nicolae Bălcescu, Eudoxiu de Hurmuzaki, V. A. Urechia, A. D. Xenopol, Nicolae Iorga etc.

Desemnarea istoriografiei interbelice drept istoriografie a "Vârstei de argint" este argumentată de autor prin observaţia că "argintul circulă pe arii mai extinse decât aurul" (p. 66). După 1918 interesul românilor pentru istoria lor a crescut în mod deosebit, perioada dintre cele două războaie mondiale fiind dominată de prezenţa unor nume de marcă ale istoriografiei naţionale. În paralel cu activitatea lui Nicolae Iorga, se impun nume noi ca: Gh. Brătianu, P. P. Panaitescu, C. C. Giurescu, Victor Papacostea etc.

Urmează "Vârsta de mercur", după 1944, denumire motivată prin faptul că "noul guvern socialist a sprijinit încercările de reinterpretare a istoriei românilor", deschizând "o epocă de inovaţii multiple" (p. 83). Epurarea oamenilor de ştiinţă nemarxişti (1948) a constituit debutul unei perioade funeste pentru scrisul istoric românesc. În acest sens, menţionăm înlăturarea istoricilor Alexandru Lapedatu şi Ioan Lupaş de la Cluj, Gh. Brătianu, P. P. Panaitescu, Nicolae Bănescu şi C. C. Giurescu de la Bucureşti. Unii au fost închişi, aşa cum a fost cazul cu C. C. Giurescu, Alexandru Lapedatu şi Gh. Brătianu, ultimii doi decedând în închisoare. În mod "normal" - dacă mai era ceva normal în Romnia de după 1948 - "monopolul" adevărului era deţinut de către istoricii oficiali ai regimului comunist. Era perioada lui Roller. Situaţia avea să se schimbe, parţial de la jumătatea deceniului cinci, când au fost reactivaţi unii dintre istoricii perioadei anterioare. Kellogg consideră că, deşi tributari concepţiilor marxist-leniniste, istoricii români din Vârsta de mercur "au fost, în general, mai productivi decât predecesorii lor" (p. 97).

Autorul observă că "volumele scrise de istoricii străini sunt relativ superficiale sau au o natură pur introductivă, reflectând intresul principal al cititorilor neromâni - şi anume, un interes faţă de ansamblu şi nu faţă de amănuntele trecutului românilor" (p.107). În afară de aceasta, "istoricii străini îşi închipuie adesea că sunt mai obiectivi decât românii în ceea ce priveşte istoria acestora, însă, câteodată, şi ei vădesc preferinţe geografice şi ideologice (p.124).

La sfârşitul volumului este anexată o *Scurtă cronologie a spaţiului carpato-dunărean*, care, chiar dacă pentru cititorul român ar părea schematică, fără îndoială că pentru cel anglosaxon, căruia i se adresa iniţial, este suficient de utilă.

Din nefericire, în lucrarea lui Frederick Kellogg s-au strecurat o sumă de inexactităţi, care, însă, nu scad cu nimic valoarea lucrării. Este vorba, pe de o parte de amănunte pe care, bănuim, autorul american nu avea de unde să le cunoască, iar pe de altă parte de evidente greşeli de tipar. Am considerat necesar să le corectăm şi pe acestea din urmă, având în vedere că lucrarea nu este însoţită de o erată, aşa cum nu au, în general, lucrările tipărite la noi de câţiva ani încoace.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

În *Prefaţa la ediţia a II-a*, se aminteşte de "paisprezece istorici din Bucureşti, conduşi de D. Prodan, D. M. Pippidi şi Al. Zub", care au avut initiativa reconsiderării rolului istoriografiei române în decembrie 1989 (p. 15). Or, în acel moment, cel dintâi locuia la Cluj, iar Al. Zub, atunci ca şi acum, îşi desfăşura activitatea la Iaşi. Inexactă este şi datarea întemeierii mănăstirilor româneşti (sec. XV !?) (p. 18), de vreme ce ştim că ele şi-au aflat începuturile încă din secolul al XIV-lea, când Nicodim fondează mănăstirile Vodiţa şi Tismana. La aceeaşi pagină 18 apare sintagma "regat maghiar al Ungariei", care ni se pare puţin cam insolită, întrucât ne lasă să înţelegem că ar mai fi existat şi un alt regat maghiar, dar denumit altfel. Falsă este şi afirmaţia că "moldovenii un plătit tribut turcilor până în anul 1456" (p. 18). Or, ştim că în acel an, în urma adunării de la Vaslui, Moldova a început să plătească 2 000 de galbeni ca tribut anual. În legătură cu familia Cantemir, autorul confundă personajele, atunci când afirmă că tatăl lui Dimitrie Cantemir a fost Antioh Cantemir, cu domnii între 1695-1700 şi 1705-1707 (p. 22). În realitate, acesta din urmă era fratele prinţului cărturar, tatăl lor fiind Constantin Cantemir, ai cărui ani de domnie au fost între 1685-1693.

Atunci când scrie despre C. D. Gherea, autorul afirmă că acesta nu a observat potenţialul revoluţionar al ţărănimii şi nici nu a anticipat alianţa acesteia cu proletariatul (p. 65), ceea ce ne crează impresia că, involuntar, românistul american a fost influenţat, indirect, de editorul operei complete a lui Gherea, Ion Popescu Puţuri (vezi nota 47 de la p. 79). În ceea ce-l priveşte pe cel din urmă, ni se pare pretenţioasă considerarea lui ca "politolog" (p. 86). Trecând în revistă activitatea lui David Prodan, Kellogg îl menţionează doar ca "arhivar" (p. 96). În realitate, Prodan a fost şi profesor universitar la Cluj, şef de secţie la Institutul de Istorie şi Arheologie din acelaşi oraş, devenind şi membru al Academiei (pe atunci a R. P. R.).

Greşeli de tipar, în mod evident, sunt datele referitoare la anumite evenimente: anul 1771, în loc de 1711, când este vorba de alianţa dintre Dimitrie Cantemir şi Petru cel Mare (p. 21); conciliul de la Florenţa datat la 1493 (p. 48), care a fost de fapt în 1439; biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia fondată la 1794 (p. 142), în realitate a fost întemeiată în 1784; este pomenită "Republica Sovietică Bulgară" în 1919 (p. 110), când ştim că a fost vorba de o altă ţară vecină cu România, dar situată la vest, Ungaria.

Unele vicii de formă s-au strecurat şi în ortografierea unor substantive proprii. Astfel, la p. 115 în loc de Vladimir Ţaranov este scris Victor Ţaranov, deşi la nota 39, p. 131, numele acestuia apare corect. Numele lui David Mitrany, este redat sub forma de Davis Mirany la p. 122., dar este bine ortografiat la nota 82, p. 133. Consemnându-se numele celor care au condus Institutul de Istorie şi Arheologie "A. D. Xenopol" din Iaşi, este amintit şi Mircea Popescu-Dâmboviţa (p. 143). Evident, este vorba de Mircea Petrescu-Dâmboviţa.

În încheiere, făcând abstracţie de micile erori de mai sus, putem afirma că studiul lui Frederick Kellogg reprezintă un valoros instrument de lucru, putând fi utilizat cu un real folos de cei interesaţi în investigarea acestei problematici.

Dorin Dobrincu

LUCIAN BOIA (sub direcţia lui...), *Mituri istorice româneşti*, Bucureşti, Editura Universităţii Bucureşti, 1995, 254 p., 5500 lei

Puţine lucrări ies în evidenţă din peisajul obişnuit al istoriografiei româneşti precum cele două volume editate de Lucian Boia, sub tutela Centrului de Istorie a Imaginarului înfiinţat în 1993 pe lângă Facultatea de Istorie a Universităţii Bucureşti. Acest statut nu este dat neapărat

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

de valoarea contribuţiilor, în general destul de eterogene, cât de perspectiva lor polemică şi demitizantă. Ele par a sugera în acelaşi timp proiectul unei vaste antropologii a imaginarului românesc sau a ceea ce coordonatorul său numeşte "mitologia istorică şi politică românească".

Primul volum din această serie (*Mituri istorice româneşti*) cuprinde, alături de un *cuvânt înainte* al dlui Boia, un număr de douăsprezece contribuţii. Cei care semnează aceste texte - apropiate ca tematică şi manieră de interpretare, dar inegale ca reuşită - sunt în general nume mai puţin cunoscute, probabil unii încă studenţi. Obiectul analizelor cuprinse în volumul de faţă este, cum precizează Lucian Boia, în textul introductiv, cariera postumă a personalităţilor panteonului naţional, nu atât pentru a le devaloriza, cât pentru a pune în evidenţă, printr-o nouă lectură a lor, "imaginarul social" al unei epoci. Apelul la personalităţi - este un fapt cunoscut - a oferit multor societăţi şi epoci culturale argumente pentru eşafodajul proiectului lor politic şi intelectual. Ceea ce interesează în primul rând aici nu este de a stabili veridicitatea unui discurs sau altul, deşi aceasta nu poate fi evitată, ci de a înţelege motivaţiile şi mijloacele de exprimare ale unei practici colective. Aşa cum observă Lucian Boia: "Discursul despre istorie şi despre eroii săi a marcat şi marchează puternic desfăşurarea însăşi a istoriei".

Aceasta nu este prin urmare o simplă anchetă istoriografică. Istoriografia (incluzând aici ansamblul enunţurilor care privesc trecutul şi reprezentările sale) este mai curând o victimă ea însăşi. Aportul istoricilor la configurarea unei mitologii istorice a fost important, dar este necesar în acelaşi timp de a separa clar diversele nivele şi tipuri de reprezentări, respectiv discursul istoriografic de "povestirile" cu caracter pur propagandistic, care au abuzat de istoriografie şi de tematica istorică în general ca de un simplu instrument.

În studiul introductiv al editorului (Lucian Boia, *Elemente de mitologie istorică românească. Secolele XIX-XX*), se arată că mitul/mitologia nu este în sine o realitate negativă, un tip de discurs la care trebuie să ne raportăm cu oroare. Tendinţa de a simplifica realitatea este inerentă spiritului uman. Un mit este un tip de naraţiune exemplară care reduce realitatea la o anumită schema cauzală, dar care relatează în maniera sa proprie un fapt esenţial pentru acea comunitate.

Istoriografia a avut un rol esenţial în formarea ideologiei naţionale, care a contribuit decisiv la făurirea României Mari. "România modernă, rezultat al unirilor succesive din 1859, 1878 şi 1918, remarcă L. Boia, s-a construit prin intermediul unei istorii reînviate şi în mod inevitabil, mitologizate". Relaţia dintre istorie şi ideologie, foarte ambiguă, de altfel, nu este specific românească, o regăsim atât în ţările care au luptat pentru emancipare şi unitate naţională, cât şi în altele care traversează momente de criză. Trecutul serveşte drept o contrapondere imaginară faţă de prezentul mizerabil, instrument de mobilizare colectivă şi suport al rezistenţei în faţa "răului istoric".

Deşi îşi plasează demersul în linia genealogică a junimismului şi a "şcolii critice", această afinitate nu-i interzice dlui Boia o privire lucidă asupra ambelor. Afirmate drept tentative critice sistematice, nici acestea n-au reuşit să se sustragă fatalităţii: ele au înlocuit (sau au permis aceasta) o mitologie cu alta. În fapt, Iorga şi "şcoala nouă" de istorie au reprezentat un conflict între două maniere de a vedea istoria: pe de o parte, un discurs - ecou al romantismului -, pentru care istoria era o mitologie naţională în cadre ştiinţifice, pe de alta, acel tip de discurs care vedea în actul istoriografic o disciplină intelectuală, cu un rol militant neîndoielnic, dar al cărei demers nu putea avea decât o finalitate primordial ştiinţifică. Critic sever al primei tendinţe, în acelaşi timp, Iorga însuşi n-a putut evita "sugestia mitologică" în vastele sale reconstrucţii ale trecutului naţional.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Sistemul comunist se înscrie astfel într-o anume continuitate, dar, în acelaşi timp, el reprezintă şi o ruptură clară, un dat cu totul nou. Atitudinea faţă de trecut a comuniştilor trebuie însă nuanţată. Iniţial, se constată respingerea mitologiei naţionale şi substituirea acesteia cu noua mitologie proletară, în care, constată Lucian Boia, "lupta de clasă şi raporturile privilegiate cu lumea slavă luau locul, ca teme dominante, ideii naţionale şi integrării europene, pe deplin eclipsate". După 1960, mai cu seamă, are loc o revenire, nu deplină, dar semnificativă, la discursul tradiţional, căruia i s-au adăugat diverse ornamente ideologice noi "recuperate din arsenalul marxist-leninist şi adaptate retoricii naţionaliste". O mişcare extrem de înşelătoare, care a făcut ca noua agendă naţionalistă să se bucure "de un ecou incontestabil" în rândul opiniei publice, dar şi al specialiştilor, căci ea apărea în antiteză cu tendinţa din anii '50 şi constituia o tentativă de reapropiere de linia tradiţională interbelică.

Ar fi de observat aici, în ce ne priveşte, că inovaţia adusă de sistemul comunist în această relaţie nu este de ordin tematic, în primul rând. Spre deosebire de perioadele anterioare, atitudinea istoricilor nu mai este ecoul unor sentimente liber exprimate, ci este dictată limpede de presiuni politice foarte dure. Cât priveşte dimensiunea acestui fenomen, aceasta este incomparabilă cu perioada anterioară, în ce priveşte constrângerile politice asupra demersului ştiinţific şi forţa de penetraţie în cultura comună a noilor mituri. De asemenea, faptul că disputarea liberă a diverselor opinii, critica istoriografică în general, ca şi contactele normale cu restul lumii istoriografice au fost aproape interzise, a facilitat constituirea unei vaste antreprize mistificatoare.

De partea sa, Lucian Boia observă "rolul pe care acest discurs istoric, repetat fără încetare, l-a avut în consolidarea şi prelungirea dictaturii lui Ceauşescu", întrucât, "imaginea comunist-naţionalistă a istoriei se aşeza pe un tip de mental tradiţional (originile daco-romane, continuitatea, lupta pentru independenţă, rolul nostru în apărarea Europei, victimizarea românilor supuşi adversităţii celorlalţi...)". Concluzia sa este: "Din acest punct de vedere, comunismul naţionalist a fost continuatorul mitologiei naţionale cristalizate în secolul XIX, ceea ce i-a conferit credibilitate şi legitimitate". De aceea, continuitatea sa în discursul oficial de după 1989 nu surprinde, dar pericolul pe care-l exprimă este acum mai mare, căci, opinia publică este dezarmată în noul context, şi tinde să i se întipărească convingerea că aceasta este istoria unică şi adevărată.

După această discuţie de ordin general asupra raportului dintre istorie şi ideologia naţională, Lucian Boia ne propune mai departe o descriere a principalelor mituri sau ansambluri mitologice ale istoriografiei şi conştiinţei istorice româneşti din ultimele două secole. Dintre acestea, primul în ordinea importanţei este *mitul dacilor şi romanilor*, un mit fondator, care a îndeplinit în secolul XIX o funcţie politică şi naţională. Acest mit al originilor este interesant pentru cercetător nu atât pentru că ar pune în discuţie rădăcinile noastre daco-romane, cât pentru că ne oferă posibilitatea de a urmări maniera în care fuziunea daco-romană este reprezentată şi utilizată în diverse combinaţii ideologice.

Ar trebui să observăm aici că, din prezentarea autorului, pare neclar dacă este vorba de o tendinţă de mitizare sau de un mit propriu-zis. Din prezentarea lui Lucian Boia se poate constata că, pe de o parte, că este vorba de utilizarea dacilor şi romanilor în constituirea mitului identitar românesc, iar pe de alta, de o manipulare, într-un sens sau altul, a relaţiei dintre cele două popoare, care s-au înfruntat acum aproape două mii de ani. Astfel, dacă la început (până spre sfârşitul secolului XIX) accentul s-a pus pe elementul roman, care oferea un statut ilustru de "naţiune istorică", şi prin care românii deveneau fondatorii Europei, în anii regimului Ceauşescu (care relua însă o direcţie interbelică) s-a privilegiat factorul autohton (dacic). În

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

opinia lui Lucian Boia, această dispută exprimă "raportul dintre reperele europene, occidentale (romanii) şi cele autohtone (dacii)". Problema factorului slav a complicat mult chestiunea, căci demersul de acest tip "face abstracţie de faptul că o naţiune nu este un organism biologic, ci un organism social, nu se prezintă ca o sumă de indivizi (fiecare cu mulţimea-i de strămoşi), ci ca o sinteză culturală".

Lucrul cel mai grav aici este nu atât intenţia mitologică în sine, cât transformarea acestui enunţ cultural în dogmă. În anii Ceauşescu, hotărârile de partid au ţinut loc de grilă de interpretare. Seduşi de diversele construcţii de tip Densuşianu, activiştii de partid au convertit tema într-o afacere propagandistică. Ei au trecut fără complexe graniţele ridicolului pur. Dacismul epocii Ceauşescu pare a fi mers până acolo încât s-a propus la un moment dat formarea unei catedre universitare de limbă dacă.

Alături de mitul originilor daco-romane, un alt mit fundamental, intens utilizat ideologic, a fost *mitul continuităţii*. El are ca sursă teza identificării spaţiului românesc actual cu Dacia antică şi arhetipul frontierelor naturale, respectiv, faptul că românii s-au format în mod cert la nord de Dunăre. De aceea, respingerea originii nord-dunărene a devenit o sarcină de partid, operată în general doar cu argumente arheologice, deşi, remarcă Lucian Boia, fenomenul este mai curând spiritual decât material. Sub comunişti, de la continuitatea etnică s-a extrapolat către continuitatea politică, a statului centralizat, republican, autoritar, personalizat de către o figură tutelară de tip Burebista sau Ceauşescu.

În aceeaşi categorie ideologică trebuie plasat şi *mitul unităţii*. Sinteza dacică prefigurează unitatea românească, iar Burebista, Mircea cel Bătrân, pentru a nu mai vorbi de Mihai Viteazul, apar în anii lui Ceauşescu drept exponenţii ideii naţionale. Unitate semnifică adesea în acest tip de gândire uniformitate. Reflexul acestui mit este de-regionalizarea istoriei României, prin cvasi-interdicţia de a mai utiliza numele unor provincii istorice, cel puţin în manuale sau lucrările cu caracter oficial. Derivat din acesta este *mitul spiritului naţional românesc*, ideea de origine romantică "a unei spiritualităţi specifice şi permanente", care-i deosebeşte pe români de celelalte sinteze naţionale. O teză cu mare priză în anii '30, când are loc o identificare a spiritului naţional cu ortodoxismul. Ea reprezintă o încercare de a construi imaginea "unui spirit naţional perfect conturat şi inalterabil", identificat solemn ca fiind "sufletul românesc".

În faţa unei asemenea perfecţiuni atemporale, cum se pot explica totuşi perioadele de declin, pentru a nu mai vorbi de prezentul nedemn? Cauza este străinul, interior sau exterior, care ameninţă românitatea din toate părţile şi sub toate formele. Acest sindrom al cetăţii asediate are ca derivate teme-mituri, cum sunt cel al luptei pentru independenţă, cel al românilor apărători ai creştinătăţii, mitul conspiraţiei universale, mitul Ialtei şi al trădării Occidentului etc. Dar, din nou trebuie să observăm că nu se face o distincţie clară între mit şi diversele forme de mistificare politică.

Un loc important îl ocupă în cadrul acestui tip de discurs galeria personajelor mitizate, mai înainte de toate cultul personajului autoritar, salvator, aspru, uneori, poate, crud, dar întotdeauna drept şi providenţial. Acest mit nu este inventat de comunişti. Deşi, cei care au introdus practica rescrierii necontenite a biografiei unor personalităţi în funcţie de oportunitatea ideologică (cazul Bălcescu, Roaită, Doja etc.), ca o acţiune de stat, sunt comuniştii, utilizarea ideologică a unor personalităţi este un obicei mai vechi. Lucian Boia se întreabă, la un moment dat, de ce ideologia liberală a secolului XIX a permis naşterea unui mit de tipul Vlad Ţepeş. Asupra acestei tradiţii inspiratoare se opreşte Mirela-Luminiţa Murgescu, în cele două studii ale sale: *Galeria de personaje istorice în manualele de istorie din şcoala primară*

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

(1859-1900) şi *Trecutul între cunoaştere şi cultul eroilor patriei. Figura lui Mihai Viteazul în manualele şcolare de istorie (1831-1994).*

Personajele istorice pe care le cultivă o epocă exprimă fidel obsesiile şi valorile sale, constată Mirela-Luminiţa Murgescu. Interesul acordat manualului de istorie este foarte semnificativ din acest punct de vedere. Manualul are un rol formativ esenţial pentru individul mediu, fiind în acelaşi timp unul din mijloacele cele mai eficace de a difuza şi de a fixa în mentalul colectiv o galerie de eroi naţionali. Ele cultivă în acelaşi timp o imagine de sine mai curând dezirabilă decât reală. De altfel, majoritatea contribuţiilor din acest volum au ca obiect de cercetare manualele.

În această galerie de portrete, Mihai Viteazul a reprezentat, indiferent de epocă, un mit persistent. Descoperită de ardeleni, mai întâi, figura lui Mihai se impune în epoca paşoptistă ca un simbol cvasi oficial, cel putin în Muntenia. Interesant este că, deşi necunoscut practic în Moldova, cel puţin până la unire, la începutul secolului XX, deja, Mihai devenise figura cea mai importantă a panteonului naţional, ceea ce ne oferă o idee despre ritmul socializării mitului în perioada modernă, prin intermediul manualului şi a celorlalte instrumente ale statului naţional.

Maniera în care este cultivat mitul lui Mihai Viteazul atestă natura aspiraţiilor şi frustrărilor naţionale, domnul muntean fiind indicat drept purtător succesiv al unei vocaţii creştine, europene sau balcanice. Originea sa este cvasi fabuloasă, subiect de ipoteze legitimante. Greşelile lui Mihai au valoare de test pentru autorii acestor manuale, căci ele pun în dificultate articularea mitului, întrucât, discursul mitologic nu suportă contradicţiile şi ambiguităţile. Putea un asemenea personaj simbolic să întreprindă o acţiune negativă, de felul "legăturii lui Mihai"? De cele mai multe ori, acest gest est văzut ca fiind una dintre cauzele sfârşitului său tragic, căci, aşa cum observa Mirela-Luminiţa Murgescu, ca erou popular, Mihai nu putea avea succes decât dacă se afla în comuniune cu poporul.

După 1948, mitul lui Mihai Viteazul se confruntă cu interesele mereu schimbate ale ideologiei oficiale. La început, eroizarea sa a intrat în concurenţă cu exigenţele ideologiei comuniste, care era interesată de a pune în prim-plan rolul maselor în istorie, conflictele sociale şi relaţiile cu Rusia. "Legătura lui Mihai" este acum explicată prin racilele sistemului feudal şi prin presiunile boierimii rapace, iar relaţiile lui Mihai cu ţarul Feodor al Rusiei sunt plasate în centrul politicii externe a lui Mihai. Odată cu accentuarea tentei naţionaliste a regimului Ceauşescu, figura sa de lider unificator, luminat, o figură funciar tragică, se impune de o manieră tot mai copleşitoare. Epopeea lui Mihai Viteazul este integrată luptei pentru independenţă şi unitate a poporului român, care a fost încununată de epoca Ceauşescu.

Două concluzii cu o valoare mai generală extrage de aici Mirela-Luminiţa Murgescu. Mai întâi, capacitatea mitului lui Mihai Viteazul de a supravieţui diverselor conjuncturi culturale şi politice, prin prezervarea forţei sale mobilizatoare şi educative. În al doilea rând, faptul că acest mit este acceptat aproape integral de către imaginarul colectiv, ceea ce-l transformă aproape într-un mit identitar.

Studiile care întregesc acest volum sunt redactate într-o manieră apropiată celor două studii analizate mai sus. Cristina Dineaţă se ocupă de figura lui Mircea cel Bătrân în istoriografia regimului comunist, de la Roller la Ceauşescu, Maria Bizomescu deconstruieşte imaginea lui *Ioan Vodă, ca mit antiboieresc*, şi tot ea prezintă mitul feminin reprezentat de Regina Maria, Milviuţa Ciauşu se opreşte asupra mitului lui Tudor Vladimirescu, Carmen Tănăsoiu analizează figura lui Carol I şi iconografia sa oficială, Sorin Şerb discută mitul politic al Brătienilor, Leonard Drulă descrie "înfruntarea"dintre Ion Antonescu şi Mihai I, privite ca

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

întruchipări mitologizate, iar Milviuţa Ciauşu prezintă ceea ce ea numeşte "panteonul mişcării legionare". Singura excepţie de la acest scenariu este o altă contribuţie a Cristinei Dineaţă, care ne introduce în disputa, cu un puternic iz ideologic, din anii '80, în jurul datării bătăliei de la Rovine.

Ceea ce apropie aceste texte între ele este maniera de anchetă şi sensibilitatea critică faţă de aspectele patologice în care au fost implicate istoria şi istoricii. Aproape toate aceste studii pun în lumină noul context al anilor '80 în ce priveşte reprezentarea trecutului, context marcat de accentuarea constrângerilor ideologice asupra istoriografiei şi de proiectarea brutală asupra trecutului a unei viziuni a prezentului puternic deformantă. Practic, orice comemorare istorică devine o mare sărbătoare naţională, şi prin aceasta, un prilej de resuscitare frenetică a ideologiei oficiale, naţional-comuniste, şi un omagiu adus figurii Conducătorului. Trecutul nu există decât prin persoana acestuia, ca împlinire apoteotică a sa. Expediţia lui Mircea cel Bătrân din 1388 în Dobrogea nu mai este o anexiune, ci prima unire, care o precede pe cea a lui Mihai, iar Mircea (acum, cel Mare) devine "primul domn al unirii", fără a se încerca o cât de măruntă motivaţie ştiinţifică, în cea mai perfectă înscenare suprarealistă.

Se remarcă apoi preferinţa ideologiei oficiale pentru eroii tragici, care trimit la un nou model uman, al individului care-şi depăşeşte timpul, devotat până la sacrificiul suprem intereselor colective, justiţiari şi luptători pentru independenţă şi unitate naţională (Vlad Ţepeş, Mihai Viteazul, Ioan Vodă cel Cumplit, Tudor Vladimirescu, Horia, N. Bălcescu, Ion Antonescu). La aceasta se adaugă accentul pus pe factorul dacic, autohtonismul şi antioccidentalismul, precum şi tonul xenofob sau exaltarea figurilor războinice, care apropie până la identitate ideologia naţional-comunismului de ideologia radical-naţionalistă din anii '30.

Tezele despre rolul civilizator al românilor în istorie ca şi un afişat complex de superioritate sunt maniere al unei intense exaltări de sine şi ele nu dispar odată cu Ceauşescu. Linia de continuitate post-decembristă, cum este cazul apologeticii lui Antonescu, dar şi restul, festivismul perpetuu, menţine confuzia dintre istorie ca obiect al unui discurs ştiinţific şi politica de stat şi tendinţa de a construi istoria ca o supra-realitate fabuloasă şi maniabilă prin decret prezidenţial. Ca o culme a ironiei, pe lângă Decebal sau Antonescu, genealogiei tragice i se mai adaugă o figură: N. Ceauşescu, victimă a "aceloraşi cominternişti".

Este posibilă o atitudine de-mitologizantă? Parţial, da. Lucian Boia oferă aici cazul lui P.P. Panaitescu, angajat politic, dar ale cărui lucrări au răspuns întotdeauna rigorilor discursului ştiinţific, cum o arată excepţionalul său manual de *Istoria românilor* din anii '40. O altă cale ar fi tratarea critică a miturilor sau înlocuirea lor cu mituri pozitive, ponderate. Dar, în acest caz, forţa lor de penetrare ar fi probabil mult diminuată. Este o temă de meditaţie, care necesită o mai limpede clarificare a conceptelor şi planurilor de discuţie. Autorii nu fac întodeauna diferenţa dintre mitic/mitologic şi fabulaţia ideologică, între istorie şi colportajul propagandistic pe teme "istorice". De asemenea, ar fi fost utilă o discuţie preliminară asupra conştiinţei istorice, ca principală ţintă a enunţului mitologic. Esenţial rămâne aici spiritul critic de care fac dovadă tinerii colaboratori ai domnului Boia (de unde şi rolul lor sanitar pentru istoriografia noastră în general), ca şi preocuparea pentru temele actuale, unele explozive, lipsa de inhibiţii culturale şi de prejudecăţi.

Florea Ioncioaia

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

LUCIAN BOIA (sub direcţia lui...), *Miturile comunismului românesc*, Bucureşti, Editura Universităţii Bucureşti, 1995, 254 p., 5500 lei

În comparaţie cu volumul anterior coordonat de Lucian Boia, acesta este mai variat din punct de vedere tematic şi metodologic. În timp ce, primul volum se ocupa de reprezentările istoriografice sau paraistoriografice, ca expresii ale unui anumit mod de raportare la trecut, cu accent pe "opera" ultimelor decenii, cel de-al doilea se opreşte exclusiv asupra reprezentărilor comunismului românesc, fie acestea artistice, literare sau istoriografice. De asemenea, autorii contribuţiilor sunt nume cu mult mai cunoscute, chiar dacă unii dintre aceştia vin din domenii exterioare istoriografiei.

Motivaţia acestei întreprinderi o găsim în cuvântul introductiv al lui Lucian Boia, de unde putem deduce şi ce anume se înţelege prin formula "comunismul românesc": "Încercăm să contribuim, cu mijloacele noastre şi din perspectiva noastră, la punerea în mişcare a cercetării epocii comuniste. În ciuda paşilor întreprinşi, acesta rămâne un domeniu marginalizat". Este denunţată de asemenea maniera profund defectuoasă de a istoriza acest trecut. "Ce învaţă astăzi tânăra generaţie despre comunism? se întreabă el. Aproape nimic." Reprezentarea sa în manuale, fie acestea de istorie, fie de literatură, este "palidă şi ambiguă". Convingerea sa este că fără înţelegerea acestei jumătăţi de secol de comunism "nici societatea românească de astăzi nu poate fi înţeleasă". Căci, din nefericire, nu este vorba de "simple deformări", ci "se pregăteşte ceva mult mai grav: uitarea".

Abordările din acest volum sunt, potrivit dlui Boia, o încercare de analiză cu "mijloace noi (...) a unei mitologii extrem de complicate". Această natură complexă a mitologiei comuniste este pusă în evidenţă în chiar eseul introductiv (*Cele două feţe ale mitologiei comuniste*), unde se discută despre raportul ideologie-mitologie, mai cu seamă în cazul ideologiei comuniste, una dintre cele mai puternic dominate de componenta mitologică. Aceste ideologii, a căror "ţesătură milenaristă" fusese remarcată deja de Mircea Eliade, apar, constată d-l Boia, ca nişte "mitologii transfigurate".

Potrivit autorului, ceea ce diferenţiază comunismul de alte sisteme ideologice n-ar fi atât "dimensiunea mitologică, prezentă în tot spectrul ideologic şi, cu pondere zdrobitoare, în zona transformistă şi totalitară a spectrului, cu foarte curioasa îmbinare a două mitologii contradictorii, legate între ele, la nevoie, dar nu neapărat, prin inevitabila dialectică, ştiinţă a contradicţiilor, metodă capabilă de a concilia orice fel de nepotriviri". Particularitatea comunismului constă în faptul că el "se afirmă în aceeaşi măsură ca determinist şi voluntarist, libertară şi totalitară, democratică şi elitistă, internaţionalistă şi naţionalistă, sau la nivelul discursului istoric, structurală şi evenimenţială".

Astfel, regimul Ceauşescu n-a fost o formă deviantă a comunismului, ci chiar expresia logicii sale intime. "Tot ce pare aberant în proiectele lui Ceauşescu se integrează în fapt, absolut logic, în marele proiect ideal al comunismului". Totuşi, el observă că marxismul *la putere* s-a deosebit de cel original. Din determinist, cum apărea la fondatori, marxismul a devenit de un inflexibil voluntarism, de la accentul pus pe mase a trecut la legitimarea ca instanţă absolută a partidului, iar de la partid la preeminenţa, cvasitranscedentală, a liderului suprem; de asemenea, afirmat ca teorie universalistă el a sfârşit în cel mai negru naţionalism. "Utopie a viitorului, observă Lucian Boia, comunismul s-a cufundat tot mai mult într-un trecut mitologizat, în confruntare şi în izolare".

Ce se petrece astăzi cu comunismul, observă mai departe Lucian Boia, care a ajuns la extrema dreaptă (cazul Jirinovski) nu are legătură cu dreapta sau cu stânga în sens clasic şi este

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

în fapt "punctul extrem la care a ajuns, logic, aventura comunistă". Mort din punct de vedere politic, comunismul lasă în urmă mizerie fizică şi morală, dar şi o mare confuzie intelectuală, generată de multiplele inadvertenţe ale discursului, de dificultatea de a separa clar mitologia de realitate, apoi textul original al marxismului de vulgatele sale ulterioare. "Demontarea intelectuală a comunismului - conchide Lucian Boia - se anunţă chiar mai dificilă decât anihilarea lui materială."

Deşi, cele paisprezece contribuţii ale volumului acoperă o gamă foarte largă de interpretări şi domenii, de la istoriografie la critică literară sau arhitectură, pot fi constituite mai multe grupaje tematice. Primul dintre acestea priveşte raportul dintre individ şi sistemul comunist şi conţine în general abordări mai puţin riguroase ca tip de discurs, dar cu multe sugestii de interes.

Asupra condiţiei femeii sub comunişti se opreşte cunoscuta cercetătoare Zoe Petre (*Promovarea femeii sau despre destructurarea sexului feminin*). Eseul are ca obiect mitul emancipării femeii în sistemul socialist, dar intenţia sa este de a întreprinde o discuţie mai largă nu doar asupra identităţii feminine, ca subiect al ideologiei statului socialist, ci şi asupra unor aspecte mai largi, care privesc familia şi viaţa privată, aventura cuplului şi discursul asupra sexualităţii, tema educaţiei infantile etc.

Emanciparea femeii a fost una din temele cele mai intens cultivate ale propagandei comuniste. O emancipare ce i se pare autoarei de la început a fi "stridentă", "ostentativă", ideologică. Comuniştii erau interesaţi de a câştiga, cel puţin în primii ani, "o legitimitate revoluţionară emancipatoare", de la emanciparea socială la cea sexuală, pornind de la modelul unei "egalităţi mecanice a sexelor". La baza acestui proiect, Zoe Petre distinge motivaţii economice, sociale şi politice foarte prozaice, cum ar fi disponibilizarea unei forţe de muncă suplimentare pentru marile proiecte industriale, ca şi limitarea drastică a vieţii private.

Spre deosebire de alte state ale lagărului sovietic, crede Zoe Petre, avem cel puţin două faze distincte în ce priveşte atitudinea sistemului comunist faţă de femeie; întâmplător ele reproduc cronologia politică a acestor decenii: momentul stalinizării României şi anii Ceauşescu.

Încă de la început, ne relatează autoarea, a avut loc o "eroizare" a femeii, care, alături de laicizarea brutală a căsătoriei şi de facilitarea aproape iresponsabilă a divorţului, au creat o mişcare feministă artificială. Elogiul iezuit al femeilor care practicau munci masculine este de fapt o *masculinizare* a lor. Rezultatul acestei ofensive emancipatoare este redistribuirea rolurilor între cele două sexe: un hermafroditism revoluţionar de inspiraţie sovietică încarna emanciparea prin masculinizare a femeii. Modelul era femeia comisar reprezentată de Ana Pauker. În plan social, conchide Zoe Petre, efectul acestei "silnice emancipări socialiste" este încă mai pervers şi poate fi observată în "dubla aservire a femeii", pe de o parte, redusă la statutul de "obiect de muncă", iar pe de alta, condamnată la mizerie, servituţi de stat, agresiune ideologică şi la destructurarea vieţii private şi a culturii familiale.

Venirea la putere a lui Ceauşescu a părut că semnifică o mutaţie importantă. Aşteptările sunt confirmate doar în ce priveşte înlocuirea "celibatului simbolic", specific epocii staliniste, cu noua imagine de "conjugalitate" a noilor conducători. Faptul că în 1966 are loc interdicţia bruscă a avorturilor nu este totuşi în contradicţie cu această linie, cum sugerează autoarea. Ea este logică. Politica demografică a lui Ceauşescu, respectiv, sancţionarea celibatului, blocarea sistematică a mecanismelor divorţului, interdicţia practicilor de întrerupere a sarcinii, era o aplicare "a politicii tradiţionaliste inaugurate la Congresul IX şi care se va dezvolta curând ca

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

naţional-socialism". Ea nu reprezintă în fapt decât o nouă "rechiziţionare a trupului feminin", motivată de alte valori şi cultivate prin alte practici.

Cum observă autoarea, noile măsuri se revendicau de la conceptul de "naţiune socialistă", un "concept bastard care amesteca arhaice drepturi ale sângelui cu textele unei lupte de clasă readaptate". Această nouă politică demografică, impusă discreţionar de partidul-stat "echivalează cu un viol colectiv, şi faptul că acesta se exercită în numele naţiunii îl situează în precedenţa directă a violului etnic efectiv", cum a fost el practicat recent în Bosnia, constată autoarea, poate într-un exces de freudism politic.

După o primă etapă "de ură instituţionalizată, patentă", următoarea, care se consumă integral în anii regimului Ceauşescu, îi pare autoarei acestui studiu, a fi "de invadare generalizată şi de oprimare latentă", din partea regimului. Ambele exprimă tentative de control al vieţii private de către stat, de subminare a familiei şi de supunere a condiţiei feminine. Chiar dacă dna Petre evită agenda ofensivă a feminismului radical, redus la un singur sex, tabloul este poate prea negru: în fond nici "condiţia masculină" n-a fost mai bine tratată.

Pe de altă parte, există tendinţa de a prezenta regimul comunist ca fiind condus de o inteligenţă malefică superioară, capabilă să imagineze proiecte pentru întreaga realitate socială. Ceea ce este bizar vine din faptul că această viziune coexistă paşnic cu imaginea de persoane mediocre pe care ea însăşi o cultivă despre liderii comunişti. Este probabil că tot ceea ce nouă ne place să descriem astăzi ca expresie a unei intenţionalităţi a regimului este mai degrabă opera anonimă a mecanicii interne a sistemului decât un act raţional. Închegată şi cu multe observaţii de fineţe, contribuţia dnei Petre este lipsită de orice referinţă documentară, ceea ce-i conferă mai mult statutul unei mărturisiri subiective.

Într-un registru apropiat se situează abordarea care o semnează Antoaneta Tănasescu (*Un Făt-Frumos de laborator, un Făt-Frumos de tip nou: "omul nou"*), fără a avea însă miza şi rigoarea intelectuală ale celui anterior. Tema omului nou deschide o poartă de acces către interiorul profund al gândirii totalitare şi ea apare frecvent în reprezentările epocii, cum ne-o arată şi studiul lui Adrian Drăguşanu dedicat imaginii lui Nicolae Bălcescu difuzată de propaganda regimului (*Nicolae Bălcescu în propaganda comunistă.1948-1989)*; o imagine care ascunde în ea o intenţie normativă: "figura ascetică a revoluţionarului tânăr", care a renunţat la sine pentru "binele naţiei", ca un posibil model al "omului nou".

O analiză a mitului Bălcescu este în acelaşi timp o descriere în filigran a mutaţiilor care au avut loc în ideologia politică oficială a sistemului. Astfel, Bălcescu evoluează "de la gânditorul democrat-revoluţionar de talie europeană", premarxist şi vizionar, din primii ani ai democraţiei populare, către luptătorul tenace pentru unitatea şi independenţa naţiunii române, în anii cultului personalităţii lui Ceauşescu. Ca tip uman, Bălcescu apare invariabil drept, inflexibil, personalitate complexă şi tragică, victimă a "inamicului intern". Această imagine cunoaşte un anume declin, între 1965 şi 1974, datorate unei trecătoare indiferenţe a regimului, dar ea se dovedeşte a fi doar un răgaz pentru o nouă transfigurare, în care accentul se mută definitiv pe figura sa de apostol naţional.

Există aici anumite diferenţe dintre propaganda pură, în general, şi viziunea istoriografică, mult mai nuanţată, pe care autorul nu le marchează limpede întotdeauna. Faptul că în primii ani ai regimului, acestea păreau a forma acelaşi corp nu trebuie să înşele, iar dacă unii autorii şi-au revizuit radical opiniile de-a lungul carierei lor se datorează evoluţiei raportului dintre propagandă şi discursul istoriografic, odată cu anii '60-'70. După 1965, istoriografia obţine o anumită autonomie, încălcată adesea, dar care permite a se opera, fie şi

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

tacit, o certă distincţie, la nivelul opiniei intelectuale, măcar, între propagandă şi enunţul cu caracter ştiinţific, participant într-o manieră mult mai nuanţată la acest cult.

Tema raportului dintre istoriografie sau alte domenii ale discursului intelectual şi politică este de regăsit mai discret sau mai clar enunţată în miezul celor două grupaje următoare ale volumului, care au ca obiect mitologia comunistă ca propagandă şi relaţia dintre aceasta şi diversele componente ale societăţii civile.

În primul dintre acestea, pot fi incluse contribuţiile lui Ovidiu Cristea (*Frontul românesc antiotoman în secolele XIV-XV: realitate istorică sau mit istoriografic?*), Petre Guran (*Colectivizarea, între mit şi realitate*), precum şi aceea a Sandei I. Ducaru (*"Religia" cincinală. Funcţiile sărbătorilor comuniste*). În timp ce Ovidiu Cristea îşi propune să readucă în dezbatere teza unităţii româneşti medievale şi cere ca "succesele militare româneşti" din această epocă să fie privite la adevărata lor dimensiune", iar Petre Guran reface genealogia proiectului de colectivizare a agriculturii, fără a se ocupa decât periferic de cazul românesc, Sanda Ducaru ne introduce în mecanismele şi motivaţiile festivismului comunist, de asemenea, cu referire îndeosebi la cazul sovietic, ceea ce ne îndeamnă să credem că ambele constituie doar prefaţa unor preocupări mai ample.

Un alt posibil grupaj tematic îl formează studiile lui Lucian Boia (*Un nou Eminescu: A. Toma*), Eugen Negrici (*Mitul patriei primejduite*), Adrian Cioroianu (*Lumina vine de la Răsărit. "Noua imagine" a Uniunii Sovietice în România post-belică, 1946-1947*) şi Marcel Bâlici (*La trecutu-ţi sumbru, falnic viitor. Istorie şi poezie în Moldova sovietică*). Acestea au o arie tematică înrudită, care priveşte natura raportului dintre literatură/intelectuali şi puterea comunistă. Mai exact este vorba despre felul în care propaganda regimului comunist a încercat să schimbe, cu deosebire în anii săi de început, ierarhia valorilor literare (în cazul A. Toma) sau să-şi anexeze literatura temelor sale politice.

Între intelectuali şi regimul comunist raporturile sunt departe de a fi fost simple. Aderenţa intelectualilor la noul regim a fost cel mai adesea rezultatul unor presiuni dramatice sau al unor oportunisme, rareori, a unor convingeri sincere, chiar în anii romantici. Adrian Cioroianu reconstituie rolul pe care o mare parte dintre intelectualii români l-au avut în sovietizarea ţării, pornind de la cazul acelora grupaţi în jurul ARLUS şi al publicaţiei sale "Veac nou". Lista este incredibilă, de la cei mai cunoscuţi ca Sadoveanu, Iorgu Iordan, Gala Galaction, V. Eftimiu, Parhon, Cezar Petrescu, până la alţii ai căror nume astăzi nu ne mai spune nimic, dar a căror pondere în epocă a fost importantă.

Toţi aceştia publică reportaje şi note de călătorie din Uniunea Sovietică, articole de atitudine favorabile acesteia, în care imaginea marelui prieten de la răsărit este refăcută practic complet, după anii de intensă demonizare din timpul războiului. URSS apare acum ca un tărâm fabulos, un spaţiu mitic absolut, unde se petrec tot felul de întâmplări miraculoase. Aici, după ce revoluţia socialistă l-a emancipat de exploatarea capitalului, iar ştiinţa l-a salvat aproape complet de constrângerile penibile ale naturii, individul duce o existenţă paradisiacă. În Uniunea Sovietică, istoria a fost abandonată complet şi totul a fost reinventat: un nou tip de stat, bazat pe o democraţie spontană şi entuziastă, un nou tip uman, care este gata să facă experienţa nemuririi, un super-muncitor, devotat colectivităţii, educat şi sincer, un fel de reîncarnare sovietică a omului primordial.

Ponderat în ton, la obiect, documentat şi remarcabil expus, studiul lui A. Cioroianu poate fi receptat şi ca o discuţie asupra vieţii intelectuale din anii cincizeci. ARLUS şi tot ce s-a petrecut în jurul său este interesant astăzi, mai cu seamă, ca fenomen de penetrare a lumii

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

intelectuale de către propaganda comunistă, căreia la un moment dat nici George Enescu (apolitic, în sensul cel mai neutru) nu i se poate sustrage.

Mai aproape în timp se situează contrinuţia lui Eugen Negrici, care ne readuce în atenţie relaţia dintre propagandă şi literatură în anii regimului Ceauşescu. El atrage atenţia că scriitorii n-au încetat nici o clipă de a fi consideraţi de către partid "instrumentele unei neîntrerupte ofensive ideologice". În ciuda respingerii cvasi-oficiale a proletcultismului, regimul Ceauşescu a încercat mereu să readucă în "aria literaturii" anumite teme şi practici din anii glorioşi ai acestuia. În acest context este reactivat, în 1968, *mitul patriei primejduite*, ca un pretext pentru reactivarea literaturii de propagandă, sub forma aşa-zisei literaturi patriotice şi revoluţionare. Dar, spre deosebire de anii '50, acest gen rămâne la marginile literaturii veritabile, consacrate ca atare; el este monopolizat de diletanţi, versificatori sau de oportunişti, practicată într-o manieră rutinieră, fără efect literar, şi, în ciuda opiniei lui Eugen Negrici, care-l vede impus în mentalul comun, fără un impact social semnificativ. Faptul că el rezistă în anumite reprezentări de astăzi ale mentalului comun, se datorează probabil mai ales condiţiilor intelectuale de ordin general de la noi, marcate de izolaţionism şi contra-selecţie socială.

Singurele rezultate de ordin practic ale acestei producţii constau, poate, în compromiterea gravă a poeziei patriotice, dar, în opinia noastră, mai ales a ideii de scriitor. "Mecanismele mistificatoare" ale regimului nu puteau funcţiona fără participarea voluntară, interesată, cel mai adesea, a scriitorilor, printre care domină figura "bardului cel mare" (Adrian Păunescu). Literatura de acest tip s-a dovedit o industrie foarte lucrativă, dar cu minime efecte propagandistice sau culturale. Din nefericire, însă, ea nu s-a rezumat la accente xenofobe şi naţionaliste, ci a participat cu tot elanul la cultul personalităţii lui Ceauşescu. Fără impact literar propriu-zis, această literartură rămâne un "capitol interesant de patologie estetică", remarcabilă prin capacitatea autorilor de a se plia diverselor şi complicatelor situaţii ideologice, în acelaşi timp, un atentat reuşit asupra mitului patriei.

Ultimul grupaj tematic al volumului este compus din trei eseuri privind relaţia dintre putere şi arhitectură, cu referire directă la proiectele arhitecturale ale lui Ceauşescu. Este un prilej salutar de a integra acest discurs, în genere, nonnarativ, care nu produce automat discurs despre sine, într-o dezbatere asupra miturilor comunismului, dar şi, în plan mai larg, de a discuta despre raporturile dintre arhitectură şi istorie sau despre importanţa unei abordări din unghiul specialistului în arhitectură asupra istoriei. Cele trei intervenţii aparţin unor arhitecţi cunoscuţi, unii dintre ei ilustrându-se ca militanţi pentru apărarea profesiei şi a valorilor urbanistice în ultimul deceniu al dictaturii comuniste.

Relaţia dintre arhitectură şi sistemul politic a fost intens dezbătută în anii din urmă. Societăţile totalitare şi cele democratice se deosebesc fundamental între altele şi prin atitudinea faţa de arhitectură. În societăţile democratice, marile proiecte urbanistice sunt operaţiuni complicate şi adesea imposibile. Dificultăţile financiare, dar mai ales problemele legate de regimul proprietăţii, precum şi atitudinea societătii civile, fac dificilă reamenajările urbanistice de amploare. Politicienii nu pot decide singuri. De asemenea, faptul că sistemelor democratice le este caractersitica alternativa politică micşorează marja de manevră a voinţei politice. Toate acestea face ca societăţilor guvernate de regimuri democratice să le corespundă un tip de urbanism organic, în care diversele intervenţii voluntariste au un impact scăzut şi pot fi acceptate relativ facil de către mediul urbanistic general. Marile proiecte urbanistice care ameninţau Londra sau Parisul în cele din urmă s-au realizat de-a lungul unor perioade lungi de timp şi n-au afectat spectaculos textura urbană.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

În schimb, sistemele totalitare şi-au lăsat aproape invariabil o amprentă de neşters asupra limbajului arhitectural şi a spaţiului urban. România lui Ceauşescu este un caz printre altele. În eseul cu caracter programatic semnat de Alexandru M. Sandu (*Cinci repere de "putere" pentru ieşirea din diletantismul arhitectural-urbanistic*) se observă că domeniul construcţiilor este "un util mijloc de diversiune social-politică". Regimurile totalitare au abuzat de aceasta, arhitectul regăsindu-se mereu "surprins şi închis".

Proiectul "Centrului Civic" din Bucureşti este văzut de Mariana Celac în abordarea sa (*O analiză comparată a limbajului totalitar în arhitectură*) ca un urbanism de tip "deliberat, expresie fidelă a programului de restructurare urbană a lui Nicolae Ceauşescu, un model de reflectare a limbajului totalitar în arhitectură. Autoarea încearcă să distingă originile şi filiaţiile acestui proiect, expresie a unei gândiri bine structurate, pe care le găseşte în proiectele similare de la Moscova din perioada stalinistă (neterminat, însă), din Phyongyang sau Bangui.

Spre deosebire însă de alte "ctitorii" ale unor sisteme totalitare, acestea se diferenţiază prin faptul că sunt aproape integral expresia voinţei unui singur om, mai mult decât opera unui sistem sau a unui partid. Toate au în comun, ca program estetic, "ataşamentul la stilurile istorice". Funcţia lor era în primul rând ideologică, de mobilizare a maselor în jurul conducătorului; ele servesc ca pieţe ceremoniale, trimit un mesaj eroic şi identitar, ca expresii ale forţei ctitorului şi a poporului său, de soliditate, un mesaj de coeziune în jurul conducătorului şi de mândrie naţională.

Din punct de vedere arhitectural, Mariana Celac crede că "Centrul civic" din Bucureşti este un eşec, atât în ce priveşte "intenţia mesianică a ctitorului ", cu aerul său carnavalesc, în maniera Disneylandului, care ignoră ridicolul, cât şi în ce priveşte funcţionalitatea sa urbană. Modelele sale nu sunt europene, ci provin din clasa opţiunilor estetice şi politice ale unor Marcos, Stroesner, Somoza, Kim Il Sung, Gadaffi, Bokassa I. Autorul ei este Nicolae Ceauşescu, care s-a substituit arhitectului de profesie. Succesul la public al "Casei Poporului", după 1990, o îngrijorează pe autoare, dar îl explică prin revanşa istorică pe care românii cred că o pot obţine astfel prin arhitectură: "Casa Poporului" ar "răspunde astfel, printr-un gest de forţă, rapid, căutării unei identităţi şi nevoii sale de legitimitate".

Faptul că proiectul lui Ceauşescu n-are origini vernaculare (o acuzaţie bizară pentru cel care se făcuse un campion al refuzului influenţelor străine!) este demonstrat şi de cunoscutul arhitect Alexandru Beldiman în intervenţia sa (*Victoria Socialismului - Casa Poporului: o ruptură în istoria Capitalei*), în care discută succesivele influenţe asupra urbanisticii bucureştene, începând cu secolul XVIII până la Ceauşescu. Alexandru Beldiman arată că după o primă perioadă în care stilul constantinopolitan a dominat, a doua parte a secolului XIX este dominată de influenţa franceză. După un moment de eclectism accentuat, la începutul secolului, prin Ion Mincu se observă tendinţa de a contura un stil arhitectonic naţional ("curentul neoromânesc"), care devine oarecum oficial în anii '30. Identitatea naţională în arhitectură, observă A. Beldiman, nu se afirmă prin izolare în raport cu evoluţia arhitecturii mondiale, dimpotrivă, prin sincronizare cu noile curente.

Volumul în sine poate fi interesant deopotrivă ca document intelectual al unei epoci. Apărute la şase ani de la căderea comunismului, contribuţiile de faţă ne apar acum deja uşor vetuste, prin aerul lor combativ, de răfuială cu un trecut foarte apropiat şi încă greu prin consecinţe sale. Pe de altă parte, transpare în acest volum o netă deosebire între generaţii şi care pare a exprima diferite nivele de istorizare a epocii comuniste. Contribuţiile aparţinând unor autori în plină maturitate, care au propria dispută cu acest trecut, au predominant un

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

caracter autoreferenţial şi ofensiv, în timp ce articolele semnate de tineri cercetători sunt concepute într-o manieră tehnică şi oarecum detaşată.

Se pot reproşa acestor contribuţii ca un fenomen general lejeritatea cu care se utilizează anumite concepte, cum este cel de mit/mitologie mai cu seamă. De asemenea, tentaţia de a judeca în bloc culpabilităţile sau de a relativiza între diversele înfăţişări ale discursului mitifiant. Deşi se face referire la mit, adesea este vorba de stereotipuri culturale şi ideologice, sau chiar de simple clişee propagandistice. Dincolo de acestea, la care se pot adăuga şi altele, încă odată trebuie remarcat spritul critic al mai tuturor contribuţiilor care constituie cele două volume coordonate de profesorul Boia, precum şi deschiderile pe care le oferă istoriografiei actuale.

Florea Ioncioaia

HERVE COUTAU, *Le phenomene "Nouvelle Histore". Grandeur et decadence de l'ecole des "Annales"*, 2e edition entierement refondue, Paris, Economica, 1989, 409 p.

Era de aşteptat ca poziţia hegemonică dobândită de *"şcoala analelor"* în ultimile patru decenii, strategia ei de captare a pârghiilor puterii intelectuale (universitare şi reţelele mas-mediei), să genereze polemici, contestări şi pamflete. Nu întâmplător conceperea acestei cărţi coincide cu două apariţii semnificative: Regis Debray, *Le pouvoir intellectuel en France* (1979) şi Herve Hamon, Patrick Rotman, *Les intellocrates. Expedition en haute intelligentsia* (1981), ambele la aceeaşi editură pariziană, "Ramsay". Sugestiile nu au lipsit însă nici în perioada anterioară, prin studiile semnate de Terry N. Clark, Priscilla P. Clarck (*Le patron et son cercle; Clef de l'Universite francaise*, în "Revue francaise de sociologie", 1971, şi mai pe larg în vol. *Prophets and patrons. The French University and the Emergence of Social Sciences*, Cambridge, Harvard University Press, 1973), V. Karady *(Strategies de reussite et modes de faire-valoir de la sociologie chez les durkheimiens*, în "Revue francaise de sociologie", 1979) sau J. H. Hexter (*Fernand Braudel and the monde braudelien*, în "Journal of Modern history", 4/1972). Sunt doar câteva repere bibliografice menite fie să zdruncine poziţia "analiştilor", fie să ofere o nouă grilă metodologică în evaluarea impactului acestei "şcoli" asupra istoriografiei ultimelor şase decenii.

Deşi în lucrarea de faţă H. Coutau-Begarie proclamă şi încearcă să argumenteze decadenţa fenomenului "nouvelle histoire", suntem totuşi departe de a putea face un bilanţ cu diagnostice bine definite. Dacă îndeobşte contestările intelecuale se produc între generaţii diferite, Franţa oferă şi imaginea unui conflict specific, distinct conturat, între centru şi periferie, între capitală şi provincie.

Elaborată iniţial în cadrul Universităţii din Bordeaux (sub coordonarea lui Jean-Louis Martres), cartea scoate mai puţin în evidenţă strategiile tematice ale *Analelor* în captarea producţiei istorice franceze prin cel mai larg câmp de cercetare posibil; ea reliefează mai ales strategia alianţelor închise şi ecumenismul epistemologic al reprezentanţilor acestei "şcoli" care a dus la eliminarea oricăror rivali. În acest context, Coutau-Begarie îşi dezvoltă analiza urmărind trei paliere distincte, dar care conceptual comportă numeroase discuţii: 1. *extensia* istoriei spre alte discipline mai mult sau mai puţin conexe şi mutarea accentului de pe biografia marilor eroi ai istoriei pe cea a eroilor obscuri ai cotidianului; 2. prezenţa unei anume *ideologii* (pe baza cărei definiţii ?); 3. gestionarea pârghiilor esenţiale în sfera *instituţională*. Iar analiza este întreprinsă în cea mai pură manieră a "noii istorii".

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Istoriografic, a fi în declin înseamnă a fi imobil. Or sistemul principal de referinţă al autorului este societatea mediatică, aşezămintele în care activează şi le controlează reprezentanţii *Analelor*. Dacă instituţiile ar putea fi bănuite în general de un anume conservatorism, nu acelaşi lucru se poate spune şi despre reţelele mediatice, în continuă adaptare la raportul dintre cerere şi ofertă. Iar acest lucru într-o societate în care - conform anchetei întreprinsă de Ministerul Culturii în chiar anul definitivării primei ediţii a lucrării de faţă (1982) - 50,2 % francezi manifestau un interes sporit pentru cartea de istorie iar 9,6 % o considerau ca lectura lor cea mai importantă. Poate că instituţional există o inerţie, însă o inerţie conştientizată, în care acţionează un spirit de castă ce scapă regulilor cotidiene, dar care este foarte sensibil la acţiunea principiului meritocratic.

Din nefericire însă ancheta şi reflecţiile autorului asupra domeniilor abordate de "şcoala *Analelor*" suferă de un anume mecanicism provocat de jocul imaginii într-un complex de oglinzi şi care îţi crează permanent senzaţia unei monotonii a discursului istoric. Nu ne propunem acum o trecere în revistă a etapelor parcurse de această "şcoală" în dobândirea actualei poziţii hegemonice şi nici a ruinelor pe care şi-a clădit renumele; ea are deja o istorie deoarece - după cum afirma Lucien Febvre în 1946 - "le monde bouge, les *Annales* bougent aussi". Lucrările lui J. Le Goff (*La Nouvelle Histoire*, Retz, 1978), N. Broc (*Au berceau des Annales*, Presses de l'Universite de Toulouse, 1983), G. Bourde şi H. Martin (*Les Ecoles historiques*, Paris, le Seuil, 1983), G. G. Iggers (*New Directions in European Historiography*,, Wesleyand University Press, 1975), H. D. Mann (*L. Febvre: la pensee vivante d'un historien. Cahiers des Annales*, Paris, A. Colin, 1971), Fr. Dosse (*L'histoire en miettes. Des "Annales" a la "nouvelle histoire"*, Paris, La Decouverte, 1987) ş.a. au evidenţiat suficient acest curent militant ce refuza orice dogmă, orice filosofie sau teorie a istoriei, cu o mare mobilitate şi capacitate de integrare în cele mai complexe domenii ale cercetării - fapt ce a determinat de altfel destabilizarea istoriei istorizante.

Merită însă subliniată reala mobilitate a *Analelor* în ultimii 45 ani, revista schimbându-se şi adaptându-se sub impulsul noilor interpretări: *structuralismul*, care a beneficiat de contextul favorabil al decolonizării şi a contribuit la fundamentarea antropologiei istorice; *istoria serială* ce a permis fiecărui obiect o independenţă în raport cu celelalte elemente ale realului; *demografia* ("un fel de reabilitare generală a lui Malthus în istoriografia contemporană", după expresia lui E. Le Roy Ladurie); *istoria mentalităţilor*; *istoria gulagurilor; istoria imobilă* ş.a. Sunt doar câteva elemente ce definesc mai nou "şcoala *Analelor*" (vezi E. le Roy Ladurie, *Y a-t-il une nouvelle histoire?*, Colloque de Loches, 1980, Institut collegial europeen) şi care impun anumite imperative strategice - instituţionale îndeosebi - pentru menţinerea coerenţei unui întreg, a identităţii comune.

Istoria *Analelor* nu este deci imobilă. Dimpotrivă, ea s-a adaptat cu succes mutaţiilor succesive şi rezistă cu multă vitalitate asalturilor venite din partea altor discipline concurente.

Lucian Nastasă

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ISTORIE LOCALĂ

IONEL CÂNDEA, *Brăila. Origini şi evoluţie până la jumătatea secolului al XVI-lea*, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 1995, 329 p. + 84 fig.

A XXX-a Sesiune naţională de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice - 2-5 mai 1996 - a prilejuit lansarea de către Editura Istros, aferentă Muzeului Brăilei, a două volume de cercetări arheologice şi istorice semnate de doi cunoscuţi istorici brăileni: Ionel Cândea şi Valeriu Sârbu. Prezentarea noastră se opreşte asupra unuia dintre aceste două volume, anume la cel semnat de Ionel Cândea, despre originea şi evoluţia Brăilei până la mijlocul secolului al XVI-lea.

Această nouă abordare a istoriei Brăilei, chiar dacă a beneficiat de o amplă monografie realizată în 1968 de C.C. Giurescu, se justifică, după cum apreciază reputatul profesor ieşean Victor Spinei în deschiderea volumului, atât datorită numeroaselor noi date oferite de cercetarea arheologică, dar şi reinterpretării unor izvoare scrise. Acestora li se adaugă rezultatele unor cercetări interdisciplinare, de paleofaună, arheobotanica, antropologie, care nuanţează anumite concluzii referitoare la evoluţia Brăilei medievale.

Volumul este structurat în patru capitole, fiecare împărţit în mai multe subcapitole. Acestea sunt precedate de lista abrevierilor bibliografice şi un *Cuvânt înainte*, fiind urmate de un *Indice de persoane şi locuri*, cinci anexe, un rezumat în limba franceză şi o bogată ilustraţie.

În *Introducere*, autorul face o prezentare a celor mai importante izvoare scrise şi arheologice şi a istoriografiei problemei. Este de remarcat faptul că interesul pentru istoria Brăilei s-a manifestat încă din perioada interbelică, atunci când revista *Analele Brăilei* a găzduit în paginile sale articole şi documente privitoare la trecutul oraşului.

Al doilea capitol, împărţit în trei părţi, se opreşte asupra istoriei Brăilei şi a ţinutului înconjurător din secolul al X-lea până la constituirea raialei. După ce, în prima parte, ne este înfăţişat cadrul geografic al zonei, în partea a doua, autorul face o descriere a realităţilor etno-demografice şi politice. Astfel, cele mai vechi urme de locuire medievală din cuprinsul hinterlandului aşezării urbane de mai târziu datează din secolele IX-XI şi au fost puse în valoare de descoperirile de la Chiscani (o necropolă cu 54 morminte de incineraţie), Tichileşti (o necropolă cu 89 morminte de incineraţie şi un mormânt de înhumaţie), Sihleanu (o necropolă cu 73 morminte de incineraţie şi patru de înhumaţie), Baldovineşti (o locuinţă din secolul al XI-lea), atribuite comunităţilor străromâneşti, purtătoare ale culturii Dridu. Prezenţa unei populaţii romanizate în zona Brăilei este dovedită şi de cronicile bizantine. Reinterpretând cronica lui Ioannes Skylitzes, autorul plasează o parte din fortăreţele autohtonilor de la nord de Istru şi în zona Brăilei. Se fac apoi referiri la prezenţa şi stăpânirea politică în zona a pecenegilor, uzilor şi cumanilor.

Pentru secolul al XII-lea, I. Cândea apelează, îndeosebi, la cronicarii bizantini care fac referiri la vlahii nord-dunăreni. Astfel, dacă în prima jumătate a veacului se poate vorbi de un control al cumanilor în Muntenia, a doua jumătate a stat sub semnul războaielor bizantino-ungare. În acest context, autorul plasează episodul trecerii Dunării de către corpul de armată bizantin condus de Ioan Ducas (la 1166) prin vadul din faţa Brăilei, considerând că o parte din vlahii recrutaţi ar putea fi şi din estul Munteniei.

Izvoarele scrise şi orale privind românii nord-dunăreni pentru secolele XII-XIV sunt mai numeroase şi mai ample. Se disting cele referitoare la răscoala lui Asan şi Petru, la invazia

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

mongolă din 1241-1242 şi la presupusul descălecat al lui Radu Negru, când parte din comunităţile ce coborâseră din munţi s-au îndreptat şi spre estul Munteniei. Acestor surse li s-au adăugat în ultima vreme numeroase descoperiri arheologice şi monetare. Între ele se numără şi necropola creştină de la Brăila - str. Cetăţii nr. 70.

Veacurile XV şi XVI marchează, sub toate aspectele, progresele societăţii româneşti. În acest cadru se înscrie şi dezvolarea Brăilei ca important centru negustoresc şi ca port la Dunăre. Realităţile demografice sunt atestate atât arheologic, cât şi documentar. Sunt menţionate două importante descoperiri arheologice de pe cuprinsul Brăilei: necropola creştină cu 32 morminte de înhumaţie şi o groapă comună, conţinând 16 cranii, de la Biserica Sf. Arhanghel Mihail şi necropola creştină cu 9 morminte de înhumaţie de pe str. Orientului nr. 24. Dintre sursele documentare folosite de autor reţinem un registru otoman, care precizează că la 1586/87 Brăila număra 23 de cartiere cu 577 gospodării nemusulmane, care ar însuma aproximativ 3000 de suflete. În ultima parte a capitolului, autorul face o scurtă prezentare a vieţii economice din Câmpia Brăilei.

Capitolul al treilea este consacrat oraşului Brăila din secolul al XIV-lea până la constituirea raialei. În prima parte, autorul se opreşte asupra genezei aşezării urbane. Dacă prima menţiune documentară a oraşului datează din 20 ianuarie 1368, când este atestată o "via Braylon", autorul vorbeşte de un caracter urban al aşezării medievale de la Brăila chiar pentru primele decenii ale secolului al XIV-lea. Această dezvoltare spre urbanism este pusă în legătură cu creşterea comerţului în zonă, aşa cum o demonstrează descoperirile numismatice de la Maraloiu şi Brăila, ce confirmă existenţa, încă de la sfârşitul secolului al XIII-lea, a drumului comercial ce cobora din sudul Transilvaniei pentru a ajunge la Brăila, drum ce lega Europa Centrală cu bazinul pontic.

În partea a doua a capitolului, autorul realizează o radiografie asupra Brăilei ca centru meşteşugăresc şi comercial de seamă a tânărului stat carpato-dunărean, Ţara Românească. Se remarcă bogatul material ceramic, ce atestă importanţa Brăilei medievale în rândul centrelor ceramice de la Dunărea de Jos. Apoi, bucăţile de zgură şi obiectele de metale fac dovada unor activităţi de reducere a minereului de fier şi de prelucrare a fierului. Dincolo de calitatea sa de centru meşteşugăresc, Brăila a fost, în primul rând, un activ nucleu comercial. Sursele diplomatice, ca şi descoperirile monetare aduse în discuţie de autor, relevă o intensă activitate comercială, Brăila fiind un important punct de tranziţie între Occident şi Orient, dar şi un furnizor de produse, îndeosebi de peşte.

Ultimul capitol, de concluzii, permite autorului să formuleze unele aprecieri generale privitoare la problema cercetată. Din păcate, acestea nu sunt decât un rezumat al capitolelor anterioare, văduvindu-se astfel volumul de o analiză sintetică asupra temei abordate.

Lucrarea se încheie cu cinci anexe: în primele trei sunt prezentate necropolele creştine de la Brăila; în cea de-a patra, analizele antropologice asupra osemintelor din necropola de la Brăila - Biserica Sf. Arhanghel Mihail, realizate de Petru Cantemir şi Dan Botezatu, pentru ca în anexa a cincea, Luminiţa Bejenaru şi Carmen Hrişcu să prezinte datele arheozoologice privitoare la materialul faunistic de la Brăila-Biserica Sf. Arhanghel Mihail.

Noua abordare monografică a Brăilei medievale, ce întregeşte cercetarea istorică asupra oraşului, se remarcă atât prin noile contribuţii, dar mai ales prin spiritul critic al autorului. Avem în vedere aprecierile asupra începutului aşezării urbane, mult mai apropiate de adevăr faţă de ipoteze enunţată acum trei decenii de către marele istoric C. C. Giurescu, potrivit căreia oraşul Brăila ar putea data încă de pe vremea lui Asan şi Petru. Criticând enunţurile cercetătorului german Uwe Fiedler privind atribuirea necropolelor de la Chiscani,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Tichileşti şi Sihleanu populaţiilor protobulgare şi slave, autorul susţine că acestea aparţin populaţiei strămăneşti, încă necreştinate. În acest sens, ne întrebăm dacă este posibil ca o populaţie romanizată, care a cunoscut creştinismul încă din primele secole ale istoriei sale şi era învecinată cu importante centre ecleziastice bizantine, să nu fi adoptat creştinismul, implicit înhumaţia ? Aceasta cu atât mai mult cu cât însuşi autorul vorbeşte de un obiect de cult creştin descoperit la Brăila, ceea ce confirmă proliferarea creştinismului în zonă.

Nu în ultimul rând, remarcăm prezentarea detaliată a ocupaţiilor locuitorilor din Câmpina Brăilei, îndeosebi în sfera agriculturii, pe baza analizelor seminţelor carbonizate, realizate de Felicia Monah, descoperite în săpăturile arheologice, şi a datelor arheozoologice.

Desigur, volumul prezentat nu are pretenţia de a epuiza problematica originii şi evoluţiei oraşului medieval Brăila, viitoarele descoperiri arheologice şi documentare putând aduce noi date. El constituie o importantă contribuţie la istoria urbanismului medieval românesc. Considerăm că lucrarea de faţă poate fi socotită un exemplu pentru studierea aşezărilor urbane româneşti.

Vasile Cotiugă

ION M. BĂLĂNESCU, *Epureni 500 - File de monografie*, 1995, 293 p.

Lucrarea prezintă un interes deosebit pentru trecutul şi prezentul satului şi comunei Epureni ca şi al multor altor sate. Autorul împarte această lucrare în patrusprezece capitole, repetând multe aspecte, de la un capitol la altul, pentru a spori paginaţia.

Se apreciază trecutul sărac în izvoare istorice, dar nu sunt folosite în suficientă măsură nici cele din viaţa contemporană, prin care să fie prezentate evoluţia reală a comunei pe infrastructurile, structurile şi suprastructurile evoluţiei şi nu pe frânturi.

În introducerea lucrării, autorul nu prezintă preocupările anterioare în acest domeniu şi nu informează cititorul cu problemele pe care urmează a le trata.

Vom semnala, în ordinea celor 14 capitole, doar câteva din inadvertenţele şi omisiunile autorului.

Capitolul I - *Cadrul natural*: nu prezintă schiţa actualului judeţ prin care comuna Epureni să poată fi privită ca aşezare în acest ţinut.

În capitolul IV, *Populaţia şi activitatea economică*, nu se aminteşte de structura solului, felul în care era lucrat, mijloacele de muncă folosite în ordinea cronologică pe parcursul celor 500 de ani de existenţă, care sunt cunoscute de altfel: de la săpăluit, plugul de lemn, apoi de fier, până la tractor, grapa dinţată, descuitor şi semănătoare, a recoltatului, de la strângerea manuală a spicelor, la secerat cu secera, la coasa cu hreapcă, treieratul cu cai, batoza purtată de motorul cu aburi, până la recoltatul şi treieratul modern.

Nu sunt prezentate formaţiunile politice care s-au succedat în perioada istorică parcursă şi ce influenţe au avut asupra evoluţiei sociale şi economice ale comunei, cunoscând că au existat partidele ţărăniste şi liberale în comună.

Capitolul IV poate fi ordonat şi tratat pe cele trei laturi ale activităţii de bază (primar, secundar, terţiar). Dacă în acest capitol se vorbeşte de creşterea animalelor nu se scoate în evidenţă evoluţia speciilor de animale de la sura de stepă la cea de metis-brună, creşterea şi evoluţia ovinelor (de la ţurcană la caracul); în viticultură, de la viţa de vie hibridă la cea nobilă, care astăzi ocupă o suprafaţă destul de mare pe diferite soiuri; cultivarea cânepii în care alături de lâna provenită de la tunsul oilor, ca şi al mătăsii recoltate din gogoşile viermilor de mătase

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

constituiau materia primă pentru ţesutul manual pe războaiele de lucru al pânzeturilor, cuverturilor şi covoarelor ţărăneşti cu frumoase motive populare şi naţionale.

Nu se scoate în evidenţă, în ordine cronologică, evoluţia caselor de locuit, evoluţia cunoscută de la pereţii din ceamur, cu un iluminat natural, prin sticlă fixată direct în ceamur, acoperirea caselor cu paie, coceni sau stuf, la construcţii mai spaţioase cu trei sau patru încăperi acoperite cu ţiglă sau tablă, cu prispă şi cerdac.

În perioada contemporană se trece treptat la construcţii de case din cărămidă, cu etaj.

Se trece de la iluminatul cu opaiţ, la lampa cu petrol şi apoi la cel cu energie electrică.

Comerţul nu este prezentat în toate formele sale, începând cu zilele de târg, respectiv duminica târgului de la Murgani, apoi duminica şi marţi la Bârlad, zilele de bâlci anuale la Murgani (6 august), Bârlad (15-30 august), unde ţăranii din zonă mergeau să-şi valorifice şi produsele agricole şi animaliere şi cumpărând produse industriale necesare gospodăriei.

Autorul nu studiază şi nu scoate în evidenţă speranţa de prosperitate şi viaţă după revoluţia din decembrie 1989, când pământul revine în proprietatea gospodăriilor ţărăneşti.

În capitolul V, *Viaţa bisericească*, nu aminteşte, în ordine cronologică, pe preoţii care au slujit cele patru lăcaşuri de cult: Biserica Epureni: preoţii Topoiu Stavăr, Ciobanu Ioniţă şi Batog Maricel; Biserica Horga: preoţii Ion Brahă, Nicolae Colescu, Dănăilă Ioan; Biserica Bârlăleşti şi Bursuci; preoţii Dimitrie Ştefănescu, Guriţă Toader.

La capitolul VI, *Învăţământ*, se cuvenea a fi scos în evidenţă în ordine cronologică întregul corp didactic pe fiecare şcoală în parte cu menţionarea celor proveniţi din rândul foştilor elevi ai acestor şcoli, continuând cu o situaţie statistică şi nominală, dacă era posibil a copiilor care şi-au continuat studiile prin liceele de cultură generală, de specialitate şi în învăţământul superior, care constituie de altfel intelectualitatea comunei. O mare parte din aceştia, pentru merite în activitatea ştiinţifică deosebită, deţin titluri ştiinţifice şi funcţii în diferite domenii de activitate. Nu aminteşte nimic de învăţători, profesorii şi educatoarele din comună care au slujit şcolile şi grădiniţele.

Merită a fi scoase în evidenţă contribuţia şi preocuparea directorilor de şcoli la asigurarea bazei materiale care a făcut posibilă trecerea la învăţământul gimnazial (Zugravu Ion, Mihăileanu P., Trăşculescu Ion şi Haloca Titus).

La capitolul VII, *Viaţa culturală şi activitatea sportivă* se cuvenea să se menţioneze faptul că încă din 1959 locuitorii satelor Epureni şi Bârlăleşti au beneficiat de câte un aparat de proiecţie cinematografică, iar din anul 1962 toate satele comunei au fost conectate la sistemul energetic naţional. Locuitorii comunei îşi păstrează în continuare tradiţiile populare, participând cu formaţii corale şi de dansuri populare ca "Brăuleţul", "Banul Mărăcine", "Ţânţăraşul" şi altele, de ziua eroilor, ziua recoltei, având loc pe scena căminelor culturale spectacole artistice.

Nu poate fi acceptată ideea trecerii cu rapiditate peste capitolul *cultură* fără a prezenta în ordine cronologică o situaţie statistică a numărului de cărţi şi al cititorilor bibliotecii comunale.

În mod deosebit, credem, autorul trebuia să stăruie asupra construcţiei caselor de locuit care sunt reprezentate prin acel cerdac cu prispe străjuite de stâlpi cu motive naţionale, iar pe pereţii exteriori ai faţadei, pe verticală, la colţurile laterale, pe o parte şi pe alta a uşii de la intrare sunt scoase în relief prin construcţie, câte un şir de "pernuţe" colorate, cu cele trei culori ale drapelului românesc, dar şi alte culori îndrăgite de populaţia comunei.

În interiorul caselor se găseau covoare, cuverturi, ştergare frumos expuse.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

În capitolul IX, *Administrația publică*, I. M. Bălănescu nu expune felul în care a fost gospodărită și administrată comuna cu influențe directe asupra dezvoltării ei pe plan social și economic, fără a aminti însă contribuția primarilor, notarilor și restul personalului administrativ în perioada respectivă; de unde rezultă că autorul n-a consultat arhiva primăriei.

Capitolul XII, *Personalități*. Atât în prezentul capitol, cât și în cel în care s-a vorbit despre învățământ, autorul atribuie profesii și funcții fictive anumitor persoane. Lista personalităților este incompletă.

În concluzie, I. M. Bălănescu are meritul inițiativei, a efortului depus, aducându-și și contribuția științifică la alcătuirea monografiei prin cele expuse în primul capitol, cât și al doilea, privind mediul încojurător, și reperele istorice, dar expunerea nu este nici atât de concisă și nici suficient de clară, iar ortografia lasă mult de dorit.

Absența aparatului critic trezește în chip firesc îndoiala cititorului asupra conținutului lucrării.

Nu sunt prezentate nici un fel de anexe documentare cu lista și textul unor surse inedite, documente, scrisori, memorii și proveniența acestora; nici bibliografia selectivă nu este corect prezentată, fiind lipsită, de asemenea, de unele izvoare și lucrări generale și speciale.

Constantin M. Bularda, Petru Gh. Mihăileanu

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

STUDII ŞI MONOGRAFII

SILVIU SANIE, *Din istoria culturii şi religiei geto-dacice*, Ed. Universităţii "Al. I. Cuza", Iaşi, 1995, 314 pag., LXXXVIII pl.

Studiul religiilor antice este un domeniu fascinant, dar extrem de dificil, presupunând o cunoaştere atentă a surselor, intuiţie, spirit comparativ, multă erudiţie. Aceste calităţi sunt cu atât mai necesare cercetătorului interesat de un patrimoniu religios ca cel geto-dac, pentru care informaţia nu este foarte generoasă. Lucrarea *Din istoria culturii şi religiei geto-dacice* e o bună dovadă că autorul ei, Silviu Sanie, le întruneşte întrutotul. De altfel, lectorul avizat nu poate fi surprins. Numeroase studii şi articole publicate în reviste de specialitate şi în diferite volume, voci subscrise în dicţionare şi enciclopedii, un prim tom, dedicat cultelor siriene şi palmiriene, dintr-o lucrare mai amplă având ca obiect *Cultele orientale în Dacia romană* (Bucureşti, 1981) îl recomandă pe cercetătorul ieşean ca un specialist de marcă, recunoscut în ţară şi străinătate, în domeniul religiilor antice.

Lucrarea asupra căreia stăruim se individualizează prin multe elemente. În primul rând, spre deosebire de foarte mulţi dintre cei care l-au precedat, ce şi-au bazat cercetarea religiei geto-dacice mai ales pe izvoare literare (vezi, în special, p.15-18), Silviu Sanie a luat în discuţie şi sursele arheologice, "de la sanctuare la micile simulacre de lut", pe care le-a clasificat şi analizat detaliat, cu multă competenţă, avansând puncte de vedere interesante despre o problematică religioasă extrem de diversă (p.19-170). În al doilea rând, cercetătorul ieşean a privit fenomenele din spaţiul dacic într-o perspectivă comparatistă, făcând trimiteri la diferite patrimonii spirituale antice - celtic, iranian, roman, grecesc, germanic, dar şi din zone mai îndepărtate. În al treilea rând, autorul lucrării şi-a fundamentat demersul pe o erudiţie impresionantă, cuprinzând elemente de cultură clasică, istoria religiilor, filosofie, lingvistică, absolut indispensabilă unui domeniu atât de pretenţios ca cel al cercetării religiilor antice. Din acest punct de vedere, *Din istoria culturii şi religiei geto-dacice* poate prezenta un model pentru unii muzeografi întârziaţi la învăţătură, dar ajunşi peste noapte doctori în "ştiinţă", şi magiştrii lor "academicieni", care, din autosuficienţă, diletantism şi orbecăială în problematica mitologiei şi religiei, "descoperă" la geto-daci tot felul de "credinţe", "rituri" şi "practici rituale", menite să-i impresioneze şi să-i convingă doar pe ei înşişi. În sfârşit, cu totul originală este încercarea lui Silviu Sanie de a depista pe diferite figurine, recipiente sau fragmente ceramice imagini, simboluri, însemnări, antroponime care ar putea îmbogăţi informaţiile despre sacrul geto-dac. Cititorul este pus la grea încercare, nelăsându-se întotdeauna convins. Cert este, însă, că istoricul ieşean a atras atenţia asupra unui aspect al cercetării pe care arheologii nu-l mai pot ignora.

Noua lucrare subscrisă de Silviu Sanie va trezi interesul tuturor celor preocupaţi de istoria culturii şi religiei geto-dacice.

Nelu Zugravu

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol",
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ERNEST OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, *Emissions d'or romaines de 253 à 364*, în "Revue Numismatique", vol. 151, Paris, 1996, p.141-170 + 5 planşe.

Numismatica românească s-a dezvoltat intensiv după cel de-al doilea război mondial, ajutând la clarificarea multor aspecte controversate în istoriografie, dar cercetările unor specialişti de mare valoare puteau răzbate cu greu dincolo de frontierele ţării. După căderea regimului comunist s-a declanşat o adevărată ofensivă, articolele publicate în revistele de specialitate sau comunicările prezentate la diferite congrese fiind bine primite de cercetătorii străini.

Reputatul numismat Ernest Oberländer de la Muzeul Naţional de Istoria României, sprijinit de un grup de colaboratori, a analizat compoziţia unui lot de monede romane de aur. S-a folosit aparatura cu raze X, deoarece piesele nu devin radioactive şi pot fi reutilizate. Rezultatele au fost uimitoare şi multe determinări efectuate până acum în ţară s-au dovedit total eronate. Eroarea se datora în mare măsură aparaturii folosite, dar şi monedelor care au servit drept etalon şi care nu aveau un titlu prea ridicat. Tehnologia modernă folosită a permis să se constate că împăraţii romani au manifestat o deosebită grijă pentru menţinerea monedei de aur la o puritate de peste 995‰ mergând chiar până la 999‰, performanţă neegalată în secolele XVIII-XIX. Doar în perioda anilor 253-268, datorită situaţiei dificile prin care trecea statul roman, titlul a scăzut până la 895‰. Pe baza lotului de 97 de monede au fost determinate cinci perioade în emiterea modelelor de aur notate de la A la F. S-a putut constata că monedele se încadrează etalonului legal de 23,5 carate, iar aureii emişi de uzurpatori respectau standardele. În perioada cuprinsă între anii 337-364 (F), valoarea aurului ajunge la 964‰ cererea de monede impunând mărirea stocului de aur prin adaosul de argint. Conţinutul de platină sporeşte în mod semnificativ. Cercetătorii occidentali explicau această prezenţă prin deschiderea unor noi mine, dar nu aduceau nici o dovadă în sprijinul afirmaţiei. Prin prezentul articol numismatul român explică conţinutul ridicat de platină prin afluxul de aur uralian adus de goţi în imperiu. Se ştie că platina se găseşte în cantităţi mari în Urali şi ruşii au folosit-o în secolul trecut la falsificarea monedelor de aur, deoarece atunci nu avea o valoare ridicată.

Articolul datorat cercetătorului român aduce noi argumente într-o chestiune esenţială a monetăriei romane şi în viitor studiile asupra aureilor vor trebui să ţină cont de rezultatele acestor cercetări. Cercetările întreprinse de Muzeul Naţional în colaborare cu Institutul de Fizică Atomică vor trebui continuate pentru a se smulge micilor piese de metal ultimele taine.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

*
* *

MIHAI CAZACU, *Bizanţul*, Editura Helicon, Timişoara, 1995, Postfaţă de EUGEN TODORAN, 253 p.

Dedicată memoriei lui Mircea Streinu şi adresată unui public mai restrâns, lucrarea se doreşte şi reuşeşte a fi o contribuţie la istoria vieţii culturale bizantine. Dealtfel, abordarea factorului spiritual se face vizibilă începând de la copertă, a cărei nuanţă aurie invită pe iniţiaţi

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

la recunoaşterea conţinutului cărţii; culoare de fond în pictura bizantină, auriul e utilizat pentru a indica participarea figurilor la viaţa spirituală.

Autorul începe cu *Un punct de vedere*, o introducere în care, alături de alte elemente, subliniază diferenţele dintre cele două imperii, roman şi bizantin, primul aparţinând antichităţii, ultimul punând bazele unei ere noi şi înregistrând o traiectorie, un conţinut şi obiective distincte. Bizanţul, scrie Mihai Cazacu, reprezintă mai mult decât un imperiu, este o împărăţie, afirmaţie perfect justificată şi tot mai mult vehiculată şi acceptată în cercurile specialiştilor.

Într-adevăr, considerându-se locţiitorul lui Iisus pe pământ, împăratul bizantin se prezenta ca stăpân necontestat al lumii terestre, precum Dumnezeu în ceruri. El avea o misiune spirituală, trebuind să asigure succesul dreptei credinţe în întreaga lume locuită (oikoumene), de aici decurgând şi apetenţa împărăţiei de a constitui nu doar un organism statal, cât, mai ales, un univers spiritual.

Primul capitol, *Premise elene*, analizează rolul factorului elenistic, al grecităţii antice, în cristalizarea spiritualităţii bizantine. Conţinutul acestuia poate fi însă privit şi din perspectiva unei sinteze a filosofiei greceşti, pertinent interpretată de către autor.

Capitolul secund, intitulat *Mesajul bizantin*, constituie "miezul" volumului şi reprezintă o analiză a Bizanţului din unghiurile ideologiei, artei şi filosofiei, cu sublinieri de rigoare care trimit la rolul creştinismului. Deosebit de importantă, atât pentru registrul ideologiei imperiale, dar şi pentru cel al spiritualităţii, este dispariţia - odată cu adoptarea creştinismului ca religie legală şi apoi ca unică religie de stat - a hotarelor care separau altădată sferele lumii terestre şi ale celei cereşti. Liantul necesar a fost, fără îndoială, Iisus, un model desăvârşit de coabitare armonioasă a naturilor divină şi umană.

Ultimul capitol, *Deschideri spre viitor*, subliniază rolul de prototip şi centru de iradiere culturală a Bizanţului în raporturile sale cu Occidentul catolic, relaţia cauzală între spiritualitatea bizantină (în principal renaşterea paleologă) şi renaşterea italiană.

Cu certitudine, *Bizanţul* reprezintă un eveniment fericit în peisajul cărţilor româneşti şi, cu atât mai mult, o contribuţie reuşită adusă redresării bizantinisticii din acest spaţiu unde, după cum afirmă şi Mihai Cazacu, predomină fizionomia balcanică, cu adânci rădăcini în spiritualitatea bizantină.

Leonidas Rados

JOHN J. YANNIAS (editor), *The Byzantine Tradition after the Fall of Constantinople*, University Press of Virginia, 1991, 362 pagini, planşe şi indice

Căderea capitalei bizantine, la 29 mai 1453, a pus capăt existenţei "împărăţiei romeilor" numai din perspectivă pur politică. Tradiţia culturală a Bizanţului, puternic ancorată în statele ortodoxe, a depăşit însă tragicul moment 1453. Intrarea turcilor în Constantinopol şi sfărâmarea unui edificiu necrozat de multă vreme nu a condus la anularea nenumăratelor faţete ale unei tradiţii milenare. O parte a elementelor bizantine s-au transmis atunci lumii ortodoxe sau au fost revitalizate. Mai mult, stăpânirea otomană a preluat unele idei şi practici ale civilizaţiei cucerite, în special din registrul ideologiei imperiale şi a tolerat altele.

Volumul amintit cuprinde lucrările prezentate la Simpozionul omonim, desfăşurat la Universitatea din Virginia pe 15-16 aprilie 1988, editorul introducând şi unele texte ulterioare acestei manifestări ştiinţifice. Scopul propus este revelarea, prin articolele unor specialişti în

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

domenii diferite, dar aplicate istoriei Bizanţului, tocmai a acestor tradiţii bizantine moştenite şi salvate în civilizaţiile altor popoare, într-o perioadă istorică cunoscută sub numele de postbizantină, denumire care, după cum subliniază însuşi editorul, face trimitere la sfârşitul Bizanţului ca organism politic şi nu ca civilizaţie. Acestei sfere, a "Bizanţului după Bizanţ", se circumscriu lucrările semnate de: Steven Runciman, *"Rum Mileti": comunităţile ortodoxe sub autoritatea sultanilor otomani*; Spiros Vryonis Jr., *Moştenirea bizantină în civilizaţia popoarelor balcanice*; John Meyendorff, *A existat vreodată "a treia Romă"? Observaţii asupra moştenirii bizantine în Rusia*; Aglaia Nelli Kasdagli, *Identitatea socială a sexului şi realitatea cotidiană: exemplul insulei Naxos postbizantine*; Milos Velimirovic, *Tradiţiile muzicale bizantine la slavi*; Halabos Th. Bouras, *Tradiţia bizantină în arhitectura ecleziastică din Balcani în sec. XVI şi XVII*; Gary Vikan, *Evangheliarul pinacotecii Walters W. 535 (1594 d. Chr.) şi renaşterea producţiei manuscrisleor greceşti de lux după căderea Constantinopolului*; John J. Yannias, *Picturile de sfinţi ale trapezelor Sfântului Munte: o cercetare.*

Deşi o evaluare a articolelor implică o oarecare doză de subiectivism, nu putem să nu aducem laude binemeritate lucrărilor semnate de bizantinişti de renume, ca Steven Runciman şi John Meyendorff şi, totodată, să nu exprimăm insatisfacţia în legătură cu firava prezenţă a elementelor din spaţiul românesc care puteau constitui subiecte interesante în acest context.

Dincolo de eventualele lipsuri ale volumului editat de John J. Yannias, atât intenţia, cât şi rezultatul demersului sunt benefice, perioada abordată având suficiente puncte de interes pentru bizantinologia română, dealtfel, un domeniu atât de vitregit în România ultimelor decenii.

Leonidas Rados

Sardegna, Mediterraneo e Atlantico tra medioeve et età moderna. Studi storici in memoria di Alberto Boscolo a cura di LUISA D'ARIENZO. Volume primo *La Sardegna*, 686 p., volume secono, *Il Mediterraneo*, 532 p., volume terze, *Cristoforo Colombo e la sua epoca*, 529 p., Bulzoni Editore, Roma, 1993

Această monumentală culegere de studii închinată memoriei istoricului Alberto Boscolo (1920-1987) este rezultatul iniţiativei prietenilor, colegilor şi discipolilor săi. Culegerea a fost concepută în trei mari volume dedicate Sardiniei, Mediteranei şi lui Cristofor Columb şi epocii sale, adică problematicii acelor domenii cărora Alberto Boscolo le-a consacrat o mare parte a activităţii sale ştiinţifice.

Primul volum al culegerii, acela dedicat Sardiniei, se deschide cu biografia şi bibliografia lui Alberto Boscolo, ambele semnate de Luisa D'Arienzo, coordonatoarea generală a lucrării. Urmează patru studii care cuprind evocări ale diferitelor aspecte ale activităţii istoricului italian, studii semnate de personalităţi apropiate acestuia, cum ar fi Aldo Penasa, Luigi Bulfereti, Felipe Mateu y Llopis, Federico Udina Martorel. În continuare volumul conţine un număr de 27 de studii care abordează istoria Sardiniei din perioada evului mediu timpuriu până în zorii secolului nostru. Sunt, cu rare excepţii, studii de istorie locală sardă, de mare valoare ştiinţifică, dar şi câteva studii referitoare la relaţiile Sardiniei cu regatul aragonez şi cu Spania. Astfel, Francesco Cesaro Casula tratează problema tratatelor diplomatice sardo-aragoneze dintre 1323 şi 1326, iar Antonello Mattone se ocupă de administraţia flotei de galere în Sardinia aflată sub dominaţia spaniolă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Alte studii pe care am dori să le amintim în această prezentare se referă la organizarea militară a insulei în epoca dominaţiei bizantine (Giovanni Lilliu), la prezenţa unui medic evreu în Sardinia secolului XV (Michele Luzzati), la organizarea muncii în oraşul Cagliari în acelaşi secol (Gabriella Olla Repetto), la imaginea insulei în câteva hărţi din 1575 şi 1622 (Angela Asole), la răscoalele antifeudale dintre 1793 şi 1986 (John Day), la comunitatea greacă din Cagliari de la sfârşitul secolului XVIII şi din prima jumătate a secolului XIX (Carlo Pillai). Celelalte studii ale acestui prim volum, la fel de interesante şi valoroase sub aspect ştiinţific, dar pe care spaţiul ne împiedică să le menţionăm pe fiecare în parte, se referă la probleme de istorie maritimă, de istorie a instituţiilor, de geografie istorică, de istorie a dreptului, de genealogie, de istorie a artei şi culturii din Sardinia.

Cel de-al doilea volum al culegerii, cel consacrat Mediteranei, cuprinde 31 de studii ce abordează probleme de istorie economică, socială, politică, culturală cu privire specială asupra părţii occidentale a Mediteranei şi a relaţiilor italo-spaniole de la începuturile evului mediu şi până în secolul XVIII. Câteva exemple sunt elocvente în acest sens. Astfel, Juan Vernet analizează, în linii generale, navigaţia din Mediterana Occidentală în secolul X, Manuel Riu face câteva pertinente observaţii asupra *Cronicii* lui Luitprandi, Jacques Heers se ocupă de puterea politică şi puterea economică în Mediterana între anii 1000 şi 1500, Salvatore Tramontana abordează problema condiţiei femeii în Sicilia secolului XIV, iar Josefa Mutgé i Vives pune în valoare noi informaţii şi documente cu privire la relaţiile dintre Barcelona şi Neapole în timpul războiului Genovei din 1333-1335.

Deosebit de important, din punctul nostru de vedere, este studiul lui Rafael Conde y Delgado de Molina, *Las cuentas de un patróm de nave catalán en Constantinopla (1369)* (pp.217-256). Prin publicarea unor documente ce atestă intensitatea prezenţei catalane comerciale în capitala Imperiului bizantin, istoricul spaniol confirmă, indirect, şi acele opinii care îi plasează pe negustorii şi navigatorii catalani pe poziţia a treia ca importanţă în viaţă economică a bazinului Mării Negre din secolul XIV.

La fel de interesante ca aport ştiinţific şi tratare modernă sunt şi celelalte studii din acest volum, ca cel al lui Maria Teresa Ferrer i Mallol referitor la acţiunile corsarilor catalani împotriva Genovei în anul 1370, cel al lui Francesco Giunta despre pirateria în Mediterana la sfârşitul secolului XIV, cel al lui Alfonso Leone despre comerţul dintre Neapole şi Sicilia în epoca aragoneză şi cel al lui Luis Suàrez Fernández despre relaţiile dintre Ferdinand Catolicul şi Genova, până la alianţa din 1493. Alte studii se referă la Sicilia ca exemplu de societate sclavagistă medievală (Henri Bresc), la felul în care Jerónimo Zurita şi-a redactat *Analele* (Angel Canellas López), la relaţiile dintre genovezi şi corsicani, mai ales la acele elemente specifice pentru acţiunile de colonizare din Mediterana medievală (Jean A. Cancellieri), la iconografia şi sigilografia viceregilor Cataloniei în secolele XV-XVIII (Josefina Mateu Ibars), la importanţa activităţilor corsare pentru Mallorca în prima decadă a secolului XVI (Álvaro Santamaria), la cardinalul infante don Fernando ca guvernator al Milanului în anii 1633-1634 (Quintin Aldea) şi la Fronda franceză de la mijlocul secolului XVII aşa cum se reflectă ea în documentele nunţiilor apostolici (Raffaele Belvederi).

Al treilea şi ultimul volum al culegerii, alcătuit din 24 de studii, se referă la Cristofor Columb şi la epoca sa. Şi aceste studii au o deosebită valoare ştiinţifică, atât sub aspectul contribuţiei documentare, cât şi sub aspectul manierei noi, moderne, de abordare a diferitelor probleme.

Volumul este deschis de studiul lui Paolo Emilio Taviani referitor la geniul şi la rădăcinile culturale ale gândirii lui Columb. Urmează studiul lui Geo Pistarino despre "călăto-

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ria imposibilă" a lui Columb, imposibilă în sensul în care tocmai un om ca el, dominat în mare măsură de o gândire medievală şi profund religioasă, a fost cel care a distrus mitul esenţial al evului mediu, al milenarei tradiţii creştine a europocentrismului. Antoni Riera i Melis analizează construcţiile navale din Catalonia în secolul care a premers marilor descoperiri geografice (1350-1450), iar Osvaldo Baldacci se opreşte asupra mijloacelor de navigaţie folosite de Columb în prima sa călătorie spre Lumea Nouă. Câteva studii sunt consacrate aportului italian la marile descoperiri geografice, cum ar fi cel al lui Luisa D'Arienzo referitor la coloniile genoveze din Sevilla, Cádiz, Jérez şi Puerto de Santa Maria în preajma anului 1492, cel al lui José Hinojosa Montalvo despre negustorii florentini din Valencia în perioada de trecere de la evul mediu la epoca modernă şi cel al lui Marco Spallanzani despre câţiva negustori florentini care au ajuns în Lumea Nouă la începutul secolului XVI.

Un studiu care ne-a reţinut în mod deosebit atenţia este cel semnat de José Enrique López de Coca Castañer, *Granada y los turcos otomanos (1439-1516)* (pp.185-199). Aici se arată că sultanul Baiazid al II-lea a fost solicitat, în iarna dintre 1486 şi 1487, să trimită ajutoare regatului Granadei, lucru pe care l-a şi făcut în 1487, când a trimis o escadră în apele Mediteranei Occidentale sub comanda lui Kemal Reis. Acest lucru poate fi considerat şi ca un element important pentru stabilirea datei la care s-a încheiat pacea dintre Baiazid al II-lea şi Ştefan cel Mare, întărind opiniile celor care o fixează în anul 1486.

În concluzie, cele trei volume de studii pe care le-am prezentat foarte succint în rândurile de mai sus reprezintă o incontestabilă realizare ştiinţifică a istoriografiei italiene contemporane, corespunzând, din toate punctele de vedere, tuturor exigenţelor actuale. Dar, pe lângă calitatea lor ştiinţifică indiscutabilă, aceste volume ne mai dezvăluie o calitate la fel de mare, şi anume importanţa pe care a căpătat-o în zilele noastre cooperarea ştiinţifică internaţională, ele fiind rezultatul colaborării dintre istoricii italieni, spanioli şi francezi. Fără această colaborare, fără aportul mai multor şcoli istoriografice, realizarea unor astfel de culegeri care să corespundă standardelor actuale de exigenţă este o imposibilitate.

Eugen Denize

*
* *

ANGHEL POPA, *Renaşterea armatei pământene în Moldova 1829-1859*, Biblioteca municipală, Câmpulung Moldovenesc, 1995, 140 p., cu ilustraţii

Volumul este rezultatul unei cercetări îndelungate şi consecvente a problematicii începuturilor organizării militare în Moldova epocii moderne, temă despre care autorul a publicat deja o serie de studii, unele chiar în numerele acestui *Anuar*. Este o lucrare de "istorie militară"? În sensul larg al sintagmei, da, însă lucrarea se încadrează mai degrabă în ceea ce ar putea fi definit drept "istorie instituţională". Aceasta deoarece unghiul de vedere al autorului nu este al unui militar, nu este dominat de grija pentru evoluţia tacticii ori pentru desfăşurarea bătăliilor. La Anghel Popa domină perspectiva istoricului, căci el încearcă reconstituirea evoluţiei armatei ca *instituţie*, ca o componentă a structurilor statului modern. Sunt avute în vedere legislaţia, regulamentele şi ordinele, structura şi dotarea, sistemul de recrutare şi repartizarea în teritoriu. Este vorba, aşadar, de o tratare structuralistă, care urmăreşte redarea

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

organizării interne a armatei, dar şi interacţiunile multiple şi complexe ale acestei instituţii cu societatea românească în ansamblu.

Deşi dorinţa de a avea o armată naţională fusese exprimată mai devreme, în diferite memorii şi proiecte de reformă, la acţiuni concrete de organizare s-a putut trece abia în 1828, din iniţiativa Rusiei. Tratatul de la Adrianopol din 1929 şi Regulamentele Organice aveau să fixeze cadrul juridic al înfiinţării armatei pământene. Autorul analizează cu atenţie cele două opinii care s-au confruntat în epocă în legătură cu structura şi rolul instituţiei: în timp ce Rusia dorea înfiinţarea şi întreţinerea unor trupe reduse ca număr şi cu atribuţii doar în domeniul menţinerii ordinii interne, oamenii politici şi factorii de decizie din Iaşi au căutat în permanenţă - uneori eludând reglementările formale - să-i mărească efectivele şi să-i confere, prin dotări şi prin plasarea trupelor la graniţe, rolul de adevărată *armată naţională*.

Toate acestea sunt tratate pe parcursul a două mari capitole. Primul (p.15-66) se ocupă de "începuturile reorganizării armatei pământene", care sunt plasate în perioada 1828-1834. Celălalt urmăreşte evoluţia aceleiaşi instituţii în perioada regulamentară (p.67-128). În cadrul celui de-al doilea interval, autorul distinge două etape, pe care le tratează separat, în câte un subcapitol: domnia lui Mihail Sturdza (1834-1849) şi cea a lui Grigore Al. Ghica (1849-1856). Un subcapitol intermediar se ocupă de "armata din Moldova în timpul revoluţiei din 1848", problemă care putea fi tratată, după părerea noastră, în subcapitolul dedicat domniei lui Mihail Sturdza, căci la 1848 nu a intervenit nici o schimbare în organizarea armatei, care să reprezinte eventual o etapă nouă în evoluţia instituţiei şi care să presupună tratarea separată în această lucrare.

Informaţia bibliografică întinsă, ca şi numărul mare de documente inedite culese din diferite fonduri de arhivă fac din cartea semnată de Anghel Popa o lucrare utilă atât pentru cei interesaţi de istoria militară, cât şi pentru cei al căror interes se îndreaptă spre istoria instituţională românească.

Vasile Docea

GERHARD GRIMM, KRISTA ZACH (editori), *Die Deutschen in Ostmittel-und Südosteuropa. Geschichte - Wirtschaft - Recht - Sprache*, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1995; vol. 1, 327 p.; vol. 2, 251 p.

Cele 26 de studii semnate de 24 de autori şi editate de istoricii germani - cunoscuţi la noi pentru preocupările de istorie a spaţiului sud-est european - Gerhard Grimm şi Krista Zach sub genericul "Germanii în Europa est-centrală şi sud-estică. Istorie - economie - drept - limbă" sunt prelegeri susţinute la Universitatea "Ludwig Maximillian" din München în perioada 1986-1988. În funcţie de conţinut, lucrările sunt grupate în patru secţiuni. Prima reuneşte contribuţii având caracter de "privire generală" şi de "introducere" în temă (Friedrich Gottas, *Germanii în Europa de sud-est. De la colonizarea în Evul Mediu şi în sec. XVIII la reîntoarcerea lor din sec. XX*; Gerhard Grimm, *Germanii din Europa de sud-est şi istoria germană*), observaţii metodologice (Günter Schödl, *Amintire şi analiză. Consideraţii metodologice despre istoriografia germanilor din sud-est*; Gerhard Seewann, *Metode ale cercetării istoriei contemporane*), o propunere de abordare interdisciplinară istorico-lingvistică (Helmut Protze, *Despre cercetarea insulelor lingvistice germane în Europa de est şi sud-est. Colonizări, limbă, istorie şi efecte reciproce*) şi o pe cât de inedită, pe-atât de interesantă analiză de istorie economică, din care nu lipseşte încercarea de limpezire metodologică şi terminologică (Harald

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Heppner, *Importanţa economică a teritoriilor de colonizare germană în Europa de sud-est pentru Imperiul Habsburgic între 1720-1918*).

A doua secţiune cuprinde studii dedicate fie unor subdiviziuni regionale, fie unor subgrupe de populaţie (Ernst Wagner, *Saşii transilvăneni din Evul Mediu până în perioada habsburgică*; Jörg K. Hoenech, *Ţipţerii. Privire generală*; Ingomar Senz, *Zonele de colonizare germană în Ungaria în sec. XVIII-XIX*; Emanuel Turczynski, *Aşezări germane pe versanţii răsăriteni ai Carpaţilor. Bucovina şi Galiţia*; Alfred Eisfeld, *Germanii de la Marea Neagră*).

Secţiunea a treia a fost concepută pe baza criteriului cronologic. Ea cuprinde perioada de după 1918, când germanii din sud-estul Europei se constituie în minorităţi naţionale în cadrul statelor naţionale din regiune. Studiile au în vedere în special raporturile dintre minoritatea germană pe de o parte şi stat sau naţiunea majoritară pe de altă parte. Autorii se arată interesaţi în special de cazul României (Cornelius R. Zach, *Minorităţi şi majorităţi în Transilvania*; Walter König, *Germanii din România după 1918*; Anton Sterbling, *Evoluţia conflictelor şi raporturilor etnice în România în sec.XX*), fără a neglija însă Ungaria (Gerhard Seewann, *Germanii în Ungaria după 1918*) şi situaţia generală din întreaga zonă (Günter Schödl, *Regionalismul în perspectiva germanilor din sud est*).

Ultima secţiune, care constituie conţinutul celui de-al doilea volum, are un caracter oarecum "tehnic", deoarece urmăreşte, aşa cum anunţă titlul, conturarea unei imagini despre "Izvoare şi domenii de cercetare". Studiile reunite aici sunt semnate de Gertrud Thoma, Krista Zach, Harald Zimmermann, Adám T. Szabó, Konrad Gündisch, Ilpo Tapani Piirainen, Mária Papsonová, Ute Monika Schwob, Hans Meschendörfer şi Zoran Ziletic. Este subliniată importanţa ca izvoare istorice a etnonimelor (pentru istoria timpurie: sec. XIII-XV), a textelor juridice, a însemnărilor de călătorie şi a diferitelor tipărituri. Între domeniile fecunde de cercetare a istoriei germanilor din estul continentului atrag atenţia teme precum: istoria colonizărilor, istoria ordinelor militare, rolul saşilor în minerit, legăturile culturale dintre Imperiul german şi insulele etnice germane din răsărit, imaginea germanilor reflectată de diferite medii.

Un număr de 16 hărţi şi câte un indice de nume la sfârşitul fiecărui volum completează această lucrare, despre care se mai cuvine de arătat că a fost publicată în condiţii grafice excelente.

Vasile Docea

GHEORGHE IACOB/LUMINIŢA IACOB, *Modernizare-europenism. România de la Cuza Vodă la Carol al II-lea*, Iaşi, Editura Universităţii "Al. I. Cuza", col. "Historica", 1995, 2 vol., 298+199 p., 8 000 lei

Intenţia autorilor este de a oferi prin aceste două volume o imagine documentară a constituirii şi maturizării sistemului economic şi politic liberal din România. Destinată îndeosebi marelui public, lucrarea poate interesa deopotrivă un public specializat, prin imensul volum de informaţii pe care-l adună în paginile sale, ca şi prin comentariile avizate, uneori destul de extinse, ale celor doi autori.

Cadrul temporal ales nu este întâmplător, dar el poate necesita anumite discuţii. Domnia lui Alexandru Ioan Cuza este primul moment politic important când s-a manifestat o dorinţă modernizatoare clară si coerentă. Cât priveşte celălalt punct liminar, domnia lui Carol II, mai bine spus sfârşitul său brusc, lucrurile sunt mai complicate. Este greu de spus în ce măsură,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

din punct de vedere economic şi chiar politic, este vorba de un final sau de începutul unei rupturi decisive. Este probabil că autorii au preferat să nu intre într-o discuţie prea specioasă asupra acestui moment, deloc simplu.

Aşadar, cititorii care vor căuta în această lucrare o monografie istorică a fragmentului temporal în discuţie din perspectiva raportului modernizare-europenism vor fi poate dezamăgiţi. Lucrarea nu este o întreprindere istoriografică obişnuită. Autorii au preferat să adopte o formulă mai puţin uzitată, lăsând istoriei înseşi ocazia de a se reprezenta. Dacă primul volum este dominat de statistici, între care sunt intercalate scurte comentarii, al doilea volum conţine o antologie de texte narative provenind din epocă.

Această istorie "documentară" este sistematizată însă după un plan precis şi este somată să răspundă la câteva întrebări mereu actuale, cum ar fi cele legate de ritmul şi natura modernizării, relaţia dintre modernizare, naţional şi europenitate, problema redefinirii identităţii etnice sau chestiunea manierei în care este receptată schimbarea, mai ales sub unghi politic şi cultural. Sub raport metodologic, pot fi distinse trei nivele de abordare, cum ne indică autorii în *argumentul* lor introductiv, respectiv, o abordare *descriptivă*, una *explicativă* şi o alta *ilustrativ-reprezentativă*.

De altfel, arhitectura lucrării traduce foarte fidel această triplă perspectivă. Primul volum, întocmit de Gheorghe Iacob, are ca obiect *ritmul şi strategia modernizării*. Acesta cuprinde două părţi distincte: prima se referă la *reperele şi ritmurile modernizării*, iar cea de-a doua priveşte *coordonatele modernizării României*. Găsim, în prima secvenţă, informaţii de ordin general privind *teritorul şi populaţia, evoluţia social-economică, viaţa cotidiană*, în mare parte neprelucrate, care oferă o imagine completă asupra societăţii româneşti din acest interval cronologic. Din acest punct de vedere lucrarea are un caracter cvasi-enciclopedic, general informativ.

Această manieră de abordare, care lasă textul oarecum la dispoziţia cititorului, este parţial abandonată în partea a doua a volumului, în care cititorul nu mai este doar consiliat din umbră, prin acele comentarii şi observaţii liminare documentului istoric, ci este îndrumat cu mână forte. Istoricul îşi reintră în drepturi, iar documentul devine anexa comentariului istoric, sursa şi ilustrarea sa. Gheorghe Iacob încearcă să surprindă aici liniile de forţă ale fenomenului modernizator în cazul României, printr-o abordare, atât sub unghi politic şi diplomatic, aşezată *sub semnul "faptului împlinit"*, cât şi constituţional şi ideologic. Sunt analizate instituţiile, sistemul politic şi cel administrativ, ideologia şi aspectele practice ale modernizării, raporturile cu lumea din afară. Intenţia ilustrativ-documentară este şi aici evidentă.

Cel de-al doilea volum (*Percepţie, trăire, identitate etnică*) este dedicat reprezentărilor şi o are ca autoare pe Luminiţa Iacob. De această dată, structura narativă a lucrării este diferită. Comentariile ocupă primele două capitole, în timp ce partea documentară este plasată compact, în finalul volumului, constituind un dosar consistent. Temele de care se apropie Luminiţa Iacob, în cheie analitică, moderat etno-psihologică, sunt extrem de actuale, aproape fierbinţi.

Primul capitol (*Consideraţii despre perceperea şi trăirea procesului modernizării*) încearcă să ofere câteva sugestii privind maniera în care a fost perceput şi reprezentat la nivelul conştiinţei colective fenomenul modernizării. Demersul autoarei nu aspiră să închidă discuţia asupra acestui fenomen, ci doar să ofere câteva sugestii epistemologice şi de metodă.

Inevitabila temă a identităţii culturale naţionale este tratată într-o manieră identică în cel de-al doilea capitol (*Problematica identităţii etnice*). Este un teren pe care cercetătoarea în cauză îl stăpâneşte foarte bine. Incursiunea d-sale demarează printr-o incitantă punere în perspectivă, din punct de vedere conceptual şi metodologic, pentru a încheia printr-o discuţie

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

privind înţelesurile şi semnificaţia dezbaterii asupra identităţii.Tema este reluată, dintr-un alt unghi, în capitolul al treilea, dedicat *vocilor epocii*, respectiv, dezbaterii privind imaginea de sine pe care românii şi-o proiectează despre ei înşişi. I se alătură o discuţie privitoare la marile teme ale timpului (a destinului românesc, a percepţiei alterităţii şi a raporturilor cu aceasta), ca şi asupra reprezentării cotidianului. Inedită, pentru o lucrare istoriografică, este şi grila de interpretare oferită de Luminiţa Iacob, cu sugestii din noile achiziţii ale psihologiei sociale.

S-ar putea reproşa autorilor, la o primă lectură, viziunea simplist progresistă ca şi inegala sistematizare a materialului. Dacă ne referim la al doilea volum, se mai poate observa de asemenea faptul că unele teme discutate ca spefice epocii nu acoperă întreg fragmentul temporal în discuţie, fiind caracteristice mai cu seamă perioadei interbelice sau oricum secolului XX. La fel, se poate reproşa limbajul excesiv de tehnic, cu care cititorul de istorie este de obicei puţin familiarizat.

Un rezumat în limba engleză şi un index de persoane încheie cele două volume, a căror utilitate, mai cu seamă pentru marele public, este incontestabilă.

Florea Ioncioaia

Jews in the Hungarian Economy 1760-1945. Studies Dedicated to Moshe Carmilly-Weinberger on his Eightieth Birthday, Edited by MICHAEL K. SILBER, Jerusalem, The Magnes Press, The Hebrew University, 1992, 297 p.

Fost şef-rabin al comunităţii israelite de rit occidental din Cluj (1934-1944), profesor emerit la Universitatea Jeshiva din New York, Moshe Carmilly-Weinberger este o personalitate culturală de anvergură, profund ataşată de comunitatea confesională căreia aparţine şi de spaţiul transilvan, de multiple simbioze, unde şi-a petrecut o bună parte din viaţă şi a lăsat urme notabile.

Nu întâmplător, din vasta sa bibliografie, care în 1990 număra 224 de titluri, o mare parte este consacrată diverselor aspecte ale istoriei evreilor din Ardeal: *Memorial Volume for the Jews of Cluj-Kolozsvàr* (ediţia I, 1970; II, New York, Sepher Hermon Press, 1988), iar mai recent *Istoria evreilor din Transilvania, 1623-1944* (Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1994) şi *The Road to Life. The Rescue Operation of Jewish Refugees on the Hungarian-Romanian Border in Transylvania, 1936-1944* (New York, Shengold Publishers, 1994), alături de numeroase articole risipite prin reviste de specialitate, sunt măsura unei activităţi cărturăreşti ce impune luare aminte. Nu aş omite din realizările acestuia o lucrare de excepţie, *The Rabbinical Seminary of Budapest Centennial Volume. 1877-1977* (New York, Sepher-Hermon Press, 1986), fundamentală pentru înţelegerea iudaităţii central-europene, îndeosebi sub aspectul ei cultural. Aşadar, pare firească şi iniţiativa întemeierii la Cluj a unui Institut de iudaistică, ce poartă numele "Moshe Carmilly", sub conducerea lui Ladislau Gyémànt.

În acest context, comunitatea istoricilor maghiari (animată de Iván T. Berend şi György Ránki) a ţinut să marcheze aniversarea a 80 ani de viaţă a lui Moshe Carmilly prin organizarea la Budapesta, în 1988, a unui colocviu dedicat locului ocupat de evrei în economia Ungariei între 1760-1945. Iniţiativa s-a dovedit benefică, reuşindu-se ca la numai două decenii de la apariţia cărţii lui W.O. McCagg, *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary* (1972), de referinţă până atunci, să se ofere un tablou mult mai cuprinzător şi nuanţat. De altfel, putem vorbi de o conjunctură fericită în istoriografia problemei, anul următor marcând editarea

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

volumului *Social and Economic History of Central European Jewry*, edited by J. Don and V. Karady, New Brunsvick, London Transaction Publishers, 1989.

Revenind la colocviul din ianuarie 1988, dedicat lui M. Carmilly, textele reunite în tomul de faţă oferă o imagine multidimensională a tot ce a însemnat iudaitatea maghiară, mecanismele compensatorii puse în lucru de această comunitate şi care au făcut ca evreii să devină preponderenţi în toate domeniile economice purtătoare ale modernităţii. Cartea constituie o analiză a celor mai semnificative performanţe colective, ca rezultat al unor eficiente strategii de gestionare a identităţii etnice şi religioase, dar şi de integrare în comunitatea maghiară ce se dovedise atât de generoasă până în 1920. Asimilarea evreilor pare una din cele mai reuşite acţiuni desfăşurate în centrul şi sud-estul Europei, cu consecinţe pe care autorii studiilor le-au scos mereu în evidenţă. Contribuţiile lui K. Silber (*A Jewish Minority in a Backward Economy*), Peter Hanák (*Jews and the Modernization of Commerce*), Vera Bácskai (*Kewish Wholesale Merchants in Pest*), L. Katus (*The Occupational Structure of Hungarian Jewry*), Julliana Puskás (*Jewish Leaseholders in the Course of Agricultural Development*), J. Komlos (*The Standard of Living*), P. Hidas (*Hidden Urbanization*), Victor Karady (*Religioss Divisions. Socio-Economic Stratification and the Modernization of Hungarian Jewry after the Emancipation*) ş.a. surprind diversele specificităţi ale iudaităţii în acele câmpuri în care evreii au exercitat funcţii importante, chiar preponderente, procesul de trecere de la micile antreprize comerciale şi industriale spre cele mari, de investiţii în domenii de risc dar cu mare impact în societatea maghiară, precum industria culturală, presă, edituri, cinematografie etc.

Nu lipsesc nici aspectele mai puţin fericite ale istoriei comunităţii evreieşti din Ungaria, cele legate de antisemitism şi de exclusivismul la care a fost supusă (Maria Kovács, *Interwar Antisemitism in the Professions: The Case of the Engineers*), cu evidenţierea gradului ei de mobilitate (György Lengyel, *Hungarian Banking and Business Leaders Between the Wars*).

Lucrarea se recomandă, aşadar, prin spiritul onest vizavi de rolul şi ponderea elementului evreiesc în economia Ungariei, beneficiind de colaborarea unor specialişti de marcă ai iudaităţii, care au pus în lucru cu mare profit interdisciplinaritatea, dovedind totodată locul primordial ce trebuie acordat sociologiei în atari demersuri. Şi, nu în ultimul rând, se constituie într-un remarcabil omagiu adus unuia din cei mai străluciţi cărturari ce şi-au desfăşurat activitatea ireproşabil în folosul acelor comunităţi care au arătat toleranţă şi deschidere faţă de alteritatea etnică şi confesională.

Lucian Nastasă

COSTIN FENEŞAN, *Cnezi şi obercnezi în Banatul imperial. 1716-1778*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1996, 255 p.

Solida monografie, apărută sub auspiciile Fundaţiei "Menachem H. Elias" a forului ştiinţific suprem autohton, constituie finalul unei misiuni îndrăzneţe şi nobile asumate în timp de către autor, cu privire la defrişarea unei esenţial crâmpei din devenirea instituţiei menţionate în titlu, cu partea ei nebănuită de fascinaţie tocmai în habitatul rural local bănăţean.

Costin Feneşan recreionează, *sine ira et studio*, societatea de jos a epocii respective, cu suişurile şi coborâşurile surprinse documentar, în virtutea menţinerii fiinţării şi a interpretării adecvate în stricta literă a adevărului istoric. Suntem tentaţi a exprima gândul că, în mod sigur, denumirea uzitată în titlu poate şoca la prima vedere, dar aceasta acoperă tocmai realitatea incriminată şi discutată temeinic în epoca în care zona istorico-geografică a Banatului

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

reprezenta un domeniu cert al "Coroanei şi Cămării", subordonat deci, nemijlocit, autorităţii centrale de la Viena. În fond, este tocmai răstimpul în care elementele modernităţii se percep treptat în viaţa cotidiană locală, cristalizând facil un edificiu cu structuri aparte în peisajul general al perioadei în cauză. Iar bogatele şi nesecatele fonduri arhivistice, depistate şi cercetate cu sârguinţă, ani în şir de autor, revăzute final în virtutea unei generoase burse oferite în lunile noiembrie-decembrie 1992 de Fundaţia "ELIAS" a Academiei Române, depun mărturii de netăgăduit într-un atare sens!

C. Feneşan dezvoltă în paginile volumului de faţă un subiect oarecum "tabu", neglijat ori ignorat (premeditat ori inconştient?) din varii motive (lingvistice sau paleografice?) de către istoriografia noastră. Structura demersului are în vedere cele nouă capitole, un cuvânt înainte, abrevierile necesare, unităţile monetare uzitate, nota tehnică introductivă, rezumatul în germană şi preliminariile despre autoritatea centrală şi locală în intervalul temporal menţionat. Opinia exprimată acum este lipsită de echivoc cu privire la continuitatea instituţională a cnezilor în istoria Banatului dintre Dunăre, Tisa, Mureş şi Carpaţi, în trei faze nuanţate: a) sub regatul ungar, care găseşte şi acceptă realitatea, utilizând avantajele, laolaltă cu inerentele carenţe; b) sub otomani, ce preiau tacit şi păstrează, fără excese; c) sub austrieci, cei ce dezvoltă eficient *administraţia românească* mult până după anul 1779!

Chiar cu riscul de a fi scuzat lectorul de partizanat şi de cert subiectivism, opinăm că în persoana specialistului Costin Feneşan întâlnim, în mod diferit, simbioza dintre cercetătorul acrib şi versat (vezi ediţiile critice din anii 1982, 1984, 1988 etc.), dublat de "cutezanţa" şi "dârzenia" arhivistului de vocaţie, calităţi regăsite şi în modalitatea de gândire şi redactare a volumului de faţă. Care îmbină, legic şi logic, partea narativ-descriptivă-interpretativă, - ce, de fapt, stoarce literalmente documentul de întregul conţinut -, cu cea redată în final, anexele propriu-zise, - expuse după criteriile astăzi în uz -, 76 în total, cu o ordonare cronologică, premerse fiind de un necesar rezumat. Şi fiindcă în literatura actuală nu există, deocamdată, un studiu cuprinzător referitor la instituţia "Banatului imperial", autorul procedează, lucid, la familiarizarea lectorului cu structura organizatorică a Monarhiei la nivel central, într-un excelent subcapitol preliminar.

Ideea-concluzie pentru intervalul cercetat (1716-1778), anume că menţinerea cnezilor săteşti din Banat ca instituţie de rang inferior a administraţiei locale, indiferent de context şi de vicisitudini, fusese necesară şi binevenită, este argumentată treptat de autor în cuprinsul capitolelor cărţii. Astfel, din debut se motivează cauzele obiective şi subiective ale păstrării instituţiei respective de către administraţia imperială instaurată în Banatul Timişoarei, odată cu analiza modului în care fusese creată funcţia de *obercnez* (de cerc ori de district), ce, de fapt, dăinuise numai până în 1776. C. Feneşan dezbate, în continuare, modalităţile diverse de obţinere ori de pierdere a calităţii respective (alegerea de către comunitate, desemnarea de autoritatea administrativă imediat superioară; decesul, îmbolnăvirea, cumul de vicii etc.), paleta de avantaje materiale şi posibilitatea ascensiunii sociale, ca şi obligaţiile asumate (ori revenite): a) repartizarea şi strângerea dărilor, ca şi a impozitelor pentru armată; b) asigurarea şi distribuirea mâinii de lucru la robotă şi la activităţile de interes public; c) regulile militare; d) primă instanţă de judecată; e) implicări în viaţa bisericească şi cea economică; f) îndatoriri poliţieneşti, de urmărire şi prindere, spre exemplu, a lotrilor din zona de jurisdicţie etc. Autorul cercetează apoi, în mod documentat, impactul războiului austro-turc din 1736-1739 şi a răscoalei româneşti din 1738 în lumea obercnezilor şi a cnezilor săteşti: modul de influenţare, implicarea directă ori mediată, urmele vizibile sau de durată. Se reconstituie firesc, într-un atare context, destinele unor reprezentanţi din fruntea satelor bănăţene, prototipuri ale reuşitei

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

sociale în lumea rurală locală, fie aceasta românească, fie sârbească. C. Feneşan conclude că reforma sistemului administrativ austriac din 1751 a afectat şi instituţia cnezilor. Într-un capitol aparte se analizează tocmai "summa" de memorii, suplicii şi plângeri (de aprox. 100), apărute după acest moment legislativ instituit, cu directă referire la cnezi şi obercnezi, dar şi la raporturile inerente dintre comunităţile săteşti şi diriguitorii aleşi ori desemnaţi ai acestora. Într-o conjunctură similară, autorul insistă asupra celor trei călătorii efectuate de către împăratul Iosif al II-lea în Banat (1768, 1770, 1773), prezentând paleta de imagini înfăţişate celui din urmă în legătură cu lumea percepută a cnezilor şi obercnezilor (respectiv, 432 de suplicii adresate numai în cursul celui dintâi vizite!). Consideraţiile interesante despre rolul şi aportul concret al cnezilor bănăţeni la dezvoltarea şi organizarea sistemului militar confiniar (Domaşnea, 1770-1771) prefaţează finalul lucrării, ce include câteva idei argumentate, în replică la anumite clişee utilizate şi aplicate faţă de "elita", denumită şi caracterizată într-o recentă exegeză istoriografică (1986). Rezervele exprimate de autor rămân motivate documentar, admiţând necesare corecturi la fondul chestiunii principial dezbătute.

Concluzia terminală a recenzentului nu poate decât să releve, o dată în plus, locul aparte ocupat în literatura de specialitate de o atare tratare de înaltă ţinută ştiinţifică.

Stelian Mândruţ

VASILE DOBRESCU, *Elita românească în lumea satului transilvan. 1867-1918*, Târgu-Mureş, Ed. Universităţii "Petru Maior", 1996, 300 p.

În ştiinţa istorică română actuală, tradiţia cercetării monografice înregistrează strădanii, extinse valoric şi cantitativ, de studiere a unor aspecte generale şi specifice, legate de trecutul românilor transilvani, cu precădere pentru segmentul temporal marcat de dualismul austro-ungar.

Între specialiştii de pătrundere ai istoriei moderne autohtone, cu specială referire la fenomenul economic pentru intervalul susmenţionat, se numără şi autorul prezentei cărţi. V. Dobrescu îşi preliminase din timp, vreme de peste un deceniu, intenţia finalizată acum şi astfel, prin suita de articole şi studii - prefaţatoare ori postfaţatoare ale unui strălucit doctorat din vara anului 1982 la Universitatea clujeană - publicate în revistele de profil ori în lucrări colective ("Istoria financiar-bancară. Studii asupra băncilor româneşti din Transilvania. 1867-1918", vol. I, Cluj-Napoca, 1996, p.12-55), ce au reprezentat, în fond, păşirea decisivă şi necesară în confruntarea cu opinia ştiinţifică validă întru dobândirea certificatul de opţiune sub raport profesional.

Premieră absolută vizând tipărirea cărţii de istorie din partea editurii universitare locale, monografia conferenţiarului-autor este judicios structurată, beneficiind, ca atare, de un pertinent cuvânt înainte semnat de dr. Grigore Ploeşteanu, directorul Institutului de Cercetări Socio-Umane din localitate, de o introducere, ce prefigurează scopul metodologic urmat, adică studierea efectelor relaţiilor economice, sociale şi politice de după 1867 şi până în 1918, într-un mod cronologic şi tematic pe parcursul celor patru mari capitole ale cărţii. Bibliografia selectivă include surse arhivistice, colecţii de periodice şi documentare, paleta de lucrări speciale, cu atenţia subliniată din partea recenzentului cu privire la multe erori, omisiuni şi scăpări, supărător "strecurate" între paginile 273-286! Indicele general din final, facilitează, desigur, orientarea şi regăsirea unor autori ori nume uzitate.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Demersul pertinent realizat de autor vizând opţiunea elitei românilor transilvani în problematica agrară este dovedit de faptul statistic al majorităţii ocupate de (în) domeniul respectiv. Se vădeşte, totodată, interferenţa continuă şi legică cu datul politic analizat pentru mişcarea naţională, angrenajul economic însemnând un element vital al persistenţei şi evoluţiei ca entitate aparte, de sine stătătoare. Competentul şi onestul travaliu desfăşurat de V. Dobrescu este subliniat de consideraţiile obiective, bazate pe analiza judicioasă a paletei de date statistice avute la dispoziţie cu privire la structura elitei în discuţie, analizată firesc cu burghezia şi intelectualitatea. Se cercetează, acrib şi în detaliu, originile şi diversitatea socio-profesională, relevându-se certa sporire cantitativă şi calitativă, pentru răstimpul, dat în păturile mici şi mijlocii analizate. Se subliniază faptul că, alături de revendicările de substanţă politico-culturală, dezideratele economice, cu un primat recunoscut pentru elementul agrar, respectiv, marea proprietatea funciară, au stat în centrul atenţiei mişcării naţionale a românilor din Transilvania, prin presă, prin activitatea petiţionar-memorandistă, cea parlamentară ori chiar prin programul adoptat de partidul politic, cu pandant crucial în redistribuirea justă a pământului. Interesul manifestat de intelectualitate şi burghezie faţă de "bunăstarea materială", îndeosebi pe teren agrar a generat, remarcă autorul, o bogată şi sugestivă literatură economico-agrară, cu un conţinut, indiscutabil practic şi cu fireşti receptări, adaptate, din literatura de profil european, inclusiv din România. Un relevant caz ilustrativ îl constituie V.V. Osvadă! Acţiunea de modernizarea agriculturii ţărăneşti şi a gospodăriei în cauză, provăduită astfel, nu excludea (ori neglija) şi alte zone ale vieţii economice, precum comerţul, finanţele, industria etc. V. Dobrescu evidenţiază aici activitatea intensă desfăşurată de "Ast". Materialul de arhivă şi cel depistat în coloanele presei vremii rămâne abundent şi edificator pentru activitatea cooperaţiei agrare, cu motive şi ţel final, cu doctrină proprie creionată şi concretizată prin căi şi forme asociative aparte. Capacitatea sintetico-analitică în cercetarea denotată de autor se materializează, cu precădere, în capitolul ultim, dedicat tehnicii financiare practicate de băncile din domeniul agrar, într-un deplin registru comparatistic, şi, cu specificităţi legate de complexitatea problematicii resuscitate în intervalul temporal stabilit.

Opiniile subiective, indiscutabil, dar şi grăbite ale recenzentului, nu pot decât să releve o deosebită contribuţie istoriografică a unui specialist istoric, dublat de un economist distins, ce a încercat şi reuşit să perceapă anumite mecanisme de funcţionare specifice domeniului vieţii economico-financiare a românilor transilvani între 1867-1918, vizualizând just rolul elitei autohotne în conducerea şi dimensionarea efectului conjugat în plan politic şi economic, cu toate relaţiile şi implicaţiile nebănuite în lumea rurală şi, prin prisma de valori în sfera agrară, pentru un moment definitoriu în existenţa şi acţiunea subiectului comun al pertinentei lucrări elaborate de universitarul-autor Vasile Dobrescu.

Stelian Mândruţ

VASILE MIRCEA ZABERCA, *Românii din Banatul iugoslav şi Marea Unire, Alba Iulia, 1 Decembrie 1918*, Timişoara, Ed. "Restia", 1995, 159 p.

În debutul însemnărilor de faţă se impun, în deplin spirit deontologic, câteva succinte date despre autor, un nume de referinţă, impus deja în circuitul ştiinţific al zonei geografice bănăţene, cu privire îndeosebi la epoca sa modernă. Născut la Reşiţa, cu studii de specialitate la Facultatea de Istorie-Filosofie a Universităţii clujene, obţine titlul ştiinţific de doctor în anul 1987, profesând vreme îndelungată în cadrul Muzeului judeţean Caraş-Severin, pentru ca după

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

1990, să devină cadru didactic asociat la Universităţile din Timişoara şi Reşiţa. Bibliografia proprie însumează un număr de opt volume, elaborate în calitate de autor ori colaborator, şi peste 60 de studii şi articole în revistele de profil.

Recenta contribuţie apărută şi inaugurând, semnificativ, colecţia iniţiată de editura timişeană, respectiv "Acta Historica", continuă şi extinde, în fapt, în dublu plan, cantitativ şi calitativ pentru aria de cuprindere a Banatului întreg, demersul ştiinţific, realizat colectiv, în 1992 în paginile monografiei dedicate evenimentului Unirii părţii de sud-vest cu România. Un imbold lăuntric, coroborat cu atributul meseriei de interpret al trecutului apropiat, în permanentă perfecţionare şi în acută nevoie de completare definitivă a subiectului abordat, au condus edificator la materializarea prin prezenta carte; ea reprezentând, în fond, o reuşită încercare de cuprindere a tuturor delegaţilor bănăţeni, participanţi la Alba Iulia în 1 Decembrie 1918.

Structura volumului mărturiseşte, consonant, gândul nutrit de autor, prin tentativa sa monografică, în premieră în istoriografia noastră. Un dens studiu introductiv trasează câteva din direcţiile esenţiale ale desfăşurării momentelor premergătoare din luna noiembrie 1918. Cele 63 de nume repertorizate în calitatea sumată, deliberat, de "delegaţi şi participanţi" - într-un riguros întocmit microfişier biografic, ordonat alfabetic -, reprezintă indiscutabil, datorită efortului deosebit depus, un câştig şi aport de excepţie din partea autorului şi a cărţii în sine, în conjunctura în care, datele existente şi cunoscute până în prezent sunt şi rămân minime în plan internaţional, mai cu seamă în legătură cu cei proveniţi din treimea de teritoriu (respectiv, circa 9000 km^2), cunoscută în literatura de specialitate drept "Banatul sârbesc". Cu siguranţă că, aşa cum conştient afirmă şi V.M. Zabeca, calea tardiv şi puţin bătătorită până acum, dar defrişată îndrăzneţ, va putea fi oricum mult mai bine cercetată şi corectată, prin utilizarea în viitor a altor surse necunoscute, de primă importanţă informativ-documentară în rescrierea şi reinterpretarea unui crâmpei vital din devenirea bănăţenilor la momentul crucial al reunificării statele depline.

În acest sens depune mărturie peremptorie, în conivenţa celor două anexe incluzând delegaţii menţionaţi (69 şi 44+7), grupajul de amintiri şi mărturii contemporane, compus din 49 de piese, cu o încărcătură istorică esenţială în înţelegerea deplină a mersului evenimentelor în zona dată şi în intervalul analizat.

Indicele de persoane (şi locuri), bibliografia selectivă (chiar prea "rarefiată"!), cu o unică omisiune regretabilă, pomenită acum şi aici, respectiv monografia universitarului timişorean despre *Mişcarea naţională din Banat şi Marea Unire (1859-1919)*, Timişoara, 1993), rezumatele în limbile de circulaţie, ilustraţia bogată şi edificatoare (19 planşe şi harta extrem de actuală!), compun finalul unei notabile contribuţii de istorie locală, şi nu numai, cu referiri primare la existenţa şi acţiunea românilor de dincolo de fruntariile ţării, mai mult sau mai puţin arbitrar trasate în decursul timpului. Considerăm că efortul benefic al cercetătorului şi profesorului V.M. Zaberca poate constitui un imbold, util de urmat, în creionarea altor stări de fapt vizând românimea din jur şi diaspora în momente istorice importante.

Stelian Mândruţ

*

* *

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

CORNELIU OLARU, *Echilibre monetare europene, 1918-1939*, Ed. Ararat, Bucureşti, 1995, 120 p.

Cartea n-are ambiţia unei monografii exhaustive a tuturor aspectelor şi problemelor legate de politica monetară dusă de statele europene după terminarea primului război mondial. După 1918 toate statele europene, în afară de U.R.S.S., au încercat să realizeze monede puternice şi stabile, astfel încât economia să dispună de un eficient mijloc de schimb în tranzacţiile comerciale. Treptat însă, din dorinţa de a se exporta mai uşor produsele sau datorită greutăţilor economice, unele state au trecut la devalorizări, politică accentuată după izbucnirea marii crize economice. După 1930 valoarea monedelor scade neîncetat şi tentativele timide de întărire sunt sortite eşecului.

Un capitol consistent tratează leul în context monetar. Moştenind o situaţie dificilă în 1918, guvernanţii români au dus o politică de întărire a leului până la valoarea antebelică, dar nu s-au obţinut rezultatele scontate datorită economiei, slăbită de război. S-a recurs la o stabilizare, măsură bună în teorie, dar recolta slabă din 1928 a împiedicat afluxul de devize, şi, în cele din urmă, au apărut ca necesare noi devalorizări, politică dusă până la izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

Situaţia din Uniunea Sovietică, prezentată pe baza surselor occidentale este dominată de aversiunea liderilor comunişti faţă de monedă. Se cerea chiar eliminarea totală. Cum uriaşul organism lipsit de "sângele" economiei risca să se dezintegreze, s-a renunţat la politica utopică. Rubla, puternic devalorizată, a jucat un rol secundar în viaţa economică.

Cartea se încheie cu rezumate în limbile germană şi engleză şi cu un indice de nume. Este un ghid util de lucru pentru înţelegerea aspectelor economice din perioada interbelică.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

V. FL. DOBRINESCU, D. TOMPEA, *România la conferinţele de pace (Paris: 1919-1920, 1946-1947)*, Editura Neuron, Focşani, 1996, 205 p.

Sub auspiciile generoase ale Editurii Neuron din Focşani, una dintre cele mai active din spaţiul vrâncean, a apărut lucrarea care face obiectul semnalării noastre, un studiu comparativ al participării României la conferinţele de pace ce au pus capăt *de jure* celor două conflagraţii mondiale. Autorii, în special V. Fl. Dobrinescu, de curând profesor al Universităţii din Craiova, sunt prezenţe cunoscute în istoriografia noastră comtemporană, autori ai unor lucrări de referinţă vizând istoria secolului XX.

Structurată în două părţi, cuprinzând opt capitole, cu un indice de nume şi un rezumat în limba franceză, lucrarea este un necesar studiu comparativ - primul de acest fel - a cărui adresabilitate depăşeşte cercul specialiştilor tinzând spre publicul mai larg.

Primul capitol al lucrării, "Diplomaţia României şi Marea Unire din 1918", se opreşte asupra motivaţiilor intrării României în prima conflagraţie mondială, subliniind demersul diplomatic al acesteia în ce priveşte recunoaşterea intereselor româneşti legate de mult aşteptata reîntregire naţională. Cel de-al doilea capitol, "România şi organizarea păcii europene (1918-1939)", sintetizează obiectivele, direcţiile şi modalităţile concrete adoptate de diplomaţia noastră în vederea prezervării *status quo*-ului teritorial, a aranjamentelor rezultate în urma Conferinţei de pace din 1919-1920, precum şi rolul de iniţiativă avut de ţara noastră în ansamblul relaţiilor internaţionale din epocă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Capitolul care încheie prima parte a lucrării, dedicat anului 1940, relevă izolarea diplomatică în care s-a găsit România şi triumful dreptului forţei căruia i-a căzut pradă mai bine de o treime din suprafaţa ţării (cuprinzând circa 33% din locuitorii ei) în anul premergător intrării ţării noastre în cel de-al doilea război mondial.

Partea a doua debutează cu un capitol dedicat strategiei neutralităţii adoptate de România în prima fază a celor două conflagraţii mondiale, subliniind diferenţele care au existat între cele două perioade. Capitolul V are ca subiect chestiunea naţională, problema principiului naţionalităţilor şi a dreptului la autodeterminare, probleme fundamentale ale secolului XIX şi XX, care au dus în nenumărate rânduri la modificarea hărţii politice a lumii. Subliniind activitatea fervent pentru triumful acestora dusă de diplomaţii români, autorii remarcă lovitura dată acestor principii în numele unor interese "superioare" ale marilor puteri.

Participarea României la cele două războaie mondiale şi spinoasa problemă a reparaţiilor de război constituie substanţa următoarelor două capitole ale lucrării, deosebit de interesante prin maniera explicită de prezentare şi condensare a principalelor izvoare şi informaţii. Capitolul care încheie lucrarea vizează prezentarea comparativă a acţiunilor diplomaţiei româneşti la cele două conferinţe de pace, subliniind adversităţile cărora statul român avea a le face faţă şi intransigenţa manifestată de marile puteri.

Având un aparat critic foarte bogat (688 de note infrapaginale), o documentare ce abundă în materiale de arhivă şi surse primare, un folositor indice de nume, lucrarea celor doi autori constituie o binevenită sinteză, realizată în manieră comparativă, la peisajul istoriografic actual românesc.

Cătălin Turliuc

Relaţii româno-americane în timpurile moderne, volum editat de GHEORGHE I. FLORESCU, pentru al doilea Congres Internaţional de Studii Româneşti, cu un *Cuvânt înainte* de AL. ZUB, Iaşi, Editura Universităţii "Al. I. Cuza", 1993, 384 p.

Interesul românilor faţă de America - "tărâmul de vis" - a fost mereu la cote ridicate. Fascinaţi de continentul descoperit de Columb în 1492, românii au ajuns să considere că America se reduce, în fond, la Statele Unite ale Americii, celelalte entităţi statale din Lumea Nouă fiind "altceva", destul de greu definit, este drept. Interesul de care pomeneau în prima fază s-a manifestat şi prin apariţia unor scrieri, de amploare variabilă, despre "ţara libertăţii". În linia acestor preocupări - constante! - este şi lucrarea *Relaţii româno-americane în timpurile moderne*, editată prin truda colegului Gheorghe I. Florescu, implicat şi afectiv în acest travaliu: "mărturisim că am considerat în permanenţă eforturile reclamate de realizarea acestui volum ca pe un privilegiu şi ca pe un act de profundă recunoştinţă faţă de o naţiune în mijlocul căreia am trăit poate cele mai frumoase zile ale vieţii, descoperind America, dar descoperindu-ne, de fapt, şi pe noi înşine" (p.13-14). Volumul miscelaneu a fost dedicat celui de-al doilea Congres Internaţional de Studii Româneşti, organizat de *The Society for Romanian Studies*, din S.U.A., în urbea noastră, în anul 1993.

Prefaţată de Al. Zub, culegerea de studii pe care o avem în vedere este structurată în patru secţiuni. Prima este consacrată *Studiului relaţiilor româno-americane: realizări şi perspective* şi a fost asumată, în totalitate, de către Gheorghe I. Florescu. D-sa a avut intenţia, considerăm noi, reuşită, de a face o prezentare analitică studiilor realizate de istoricii români şi americani în domeniul relaţiilor româno-americane. În privinţa prespectivelor, se speră că

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

relaţiile dintre cele două naţiuni vor intra pe făgaşul lor firesc, ajungându-se la mult râvnita cunoaştere reciprocă.

În partea a doua, *Conexiuni politico-diplomatice şi economice*, au fost reunite studii semnate de Dumitru Ivănescu, Ion Stanciu, Gelu Neamţu, I. Ciupercă, Gheorghe I. Florescu, D. Şandru şi Nicolae Dascălu, studii care, cronologic, se desfăşoară de la contactele româno-americane în anii domniei lui Alexandru Ioan Cuza şi până la dictatul de la Viena. Sunt tratate subiecte de istorie politico-diplomatică şi economică. Chiar dacă inegale, acestea, împreună, ne oferă o imagine veridică a raporturilor româno-americane până la destrămarea României Mari.

Un capitol interesant - în fapt o ieşire din sfera istoriei politice şi economice - îl constituie *România şi Lumea Nouă: interferenţe culturale*, în care sunt înfăţişate aspecte puţin sau deloc cunoscute ale legăturilor culturale româno-americane, care datează, indirect, din secolul Luminilor. N.A. Ursu, Cornelia Bodea, Geta Dumitriu, Dumitru Dorobăţ, Virgiliu Florea şi Al. Zub sunt autorii care au contribuit la individualizarea acestui capitol.

Editorul volumului, Gheorghe I. Florescu, s-a îngrijit şi de cel de-al patrulea segment, *Relaţii româno-americane: bibliografie selectivă*, ceea ce a presupus, din partea d-sale, depăşirea a numeroase neajunsuri. De aceea efortul depus este cu atât mai de luat în seamă, în final fiindu-ne oferite peste 350 de referinţe bibliografice, care nu pot decât să ajute celor dornici de a investiga complexa problematică a relaţiilor româno-americane.

Avem, aşadar, la dispoziţie, un volum care, deşi include contribuţii ale unor autori foarte diferiţi ca stil şi ca metodă, reprezintă un început promiţător în cunoaşterea relaţiilor dintre cele două naţiuni. Sperăm că astfel de culegeri de studii sau, poate, lucrări de sine stătătoare vor completa "golul" care există, încă, în această direcţie de cercetare.

Dorin Dobrincu

MARIA G. BRĂTIANU, *Roumanie 1938-1940, vue de France. Recherches dans les archives françaises*, Paris, 1996, 263 p.

Volumul recenzat este, în fapt, o culegere de documente comentate, selectate din Arhivele franceze, cu precădere din cea a Ministerului de Externe de la Quai d'Orsay, dar nu numai. Editoarea, fiica marelui nostru istoric Gheorghe I. Brătianu, s-a oprit la o perioadă crucială pentru studiul raporturilor internaţionale, dar şi pentru cel al istoriei României anilor 1938-1940. În planul evoluţiilor europene, intervalul acoperă preliminariile celei de-a doua conflagraţii mondiale şi primii ani de război, elementul cel mai important fiind capitularea Franţei la 22 iunie 1940. Pentru România este vorba de regimul de autoritate monarhică carlistă, care a deschis epoca diferitelor forme de totalitarism care s-au succedat până în 1989.

Cele şapte capitole ale tomului Mariei Brătianu au la bază numeroase rapoarte diplomatice provenite de la Ambasada Franţei din Bucureşti, de la alte misiuni franceze din capitalele europene, de la Societatea Naţiunilor. Sunt urmărite aspecte ale vieţii politice, cu predilecţie, fără a lipsi cele economice (legate în special de tratativele româno-germane din martie 1939, precum şi cele ulterioare) sau cele aflate în conexiune cu statutul minorităţilor, cu trimiteri la înrăutăţirea situaţiei evreilor pe parcursul guvernării Goga-Cuza sau în vara lui 1940.

Extrem de interesante sunt ultimele două capitole privitoare la drama României din vara anului 1940: ultimatumul sovietic şi dictatul de la Viena. Cu acest prilej sunt puse în

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

circulaţie un număr de documente noi, mai puţin sau deloc folosite până în prezent, inclusiv pentru primele luni ale statului "naţional-legionar".

Remarcăm, de asemenea, ţinuta grafică a volumului, intervenţia discretă a autoarei pentru a dirija atenţia cititorului pe marile probleme, precum şi "micul indice de nume", extrem de interesant atât pentru cititorul francez, căruia i se adresează cu precădere volumul, dar şi pentru istoricul român. Aşadar, un demers asupra necesităţii căruia nu mai trebuie să insistăm, demers pe care-l dorim repetat şi pentru alte perioade sau state.

Gheorghe Onişoru

DUMITRU ŞANDRU, *Satul românesc între anii 1918 şi 1940*, Iaşi, Cronica, 1996, 477 p.

Cunoscuta revistă de cultură "Cronica" şi-a propus în ultimul timp un ambiţios program editorial. În acest context a văzut lumina tiparului un volum semnat de Dumitru Şandru, istoric ieşean care şi-a câştigat prin activitatea depusă în ultimele decenii un binemeritat renume. Autor al mai multor volume (*Reforma agrară din 1921 în România*, Bucureşti, 1975 - lucrare răsplătită cu premiul Academiei -, *Populaţia rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iaşi, 1986, *Creditul agricol în România, 1918-1944*, Bucureşti, 1985) şi al câtorva zeci de studii apărute în publicaţii de prestigiu, Dumitru Şandru s-a impus deja ca un specialist de marcă în privinţa problemelor legate de relaţiile agrare şi demografie rurală.

Lucrarea *Satul românesc...*, asupra căreia ne propunem să insistăm, vine să încununeze o activitate stăruitoare de cercetare a realităţilor rurale din România interbelică. Este primul volum monografic care acoperă, la cele mai înalte cote ştiinţifice, o perioadă crucială din dezvoltarea societăţii româneşti. La baza demersului lui Dumitru Şandru stă o impresionantă documentaţie, accentul căzând pe sursele primare, pe arhive (pentru o imagine cât mai aproape de adevăr notăm doar că autorul a utilizat informaţii din Arhivele centrale şi din alte 25 de filiale). S-au adăugat numeroase rapoarte statistice şi o bibliografie la fel de impresionantă, în care sunt incluse şi principalele lucrări ale specialiştilor străini care au tratat probleme conexe celor din cartea de faţă.

Tomul a fost gândit în nouă capitole care refac imaginea satului interbelic. Primele două tratează raporturile de muncă până la reforma din 1921 şi structura proprietăţii funciare în România anilor 1918-1944, oferind un cadru adecvat pentru dezvoltarea următoarelor secţiuni. Atragem atenţia asupra capitolelor trei, patru şi opt (*Exploatările agricole după reforma agrară*; *Organizaţiile din agricultură*; *Lucrătorii agricoli*) în care sunt cercetate subiecte puţin sau deloc prezente în literatura de specialitate. La fel de interesante sunt şi părţile referitoare la suprapopulaţia agricolă, învoielile agricole şi preţurile muncilor agricole. De asemenea, autorul insistă pe parcursul capitolului şase asupra poziţiei partidelor politice faţă de legislaţia agrară. O *Încheiere* şi un indice redactat cu profesionalism se adaugă acestei remarcabile lucrări.

După parcurgerea tomului semnat de Dumitru Şandru se poate aprecia că autorul şi-a atins scopul, declarat de altfel de la început, de a analiza satul românesc şi evoluţia relaţiilor din interiorul său sub diferitele aspecte prezente între anii 1918 şi 1944. De asemenea, acelaşi lucru poate fi constatat şi în legătură cu studierea atentă a proceselor şi factorilor principali care au "influenţat cursul relaţiilor de muncă de la sate". Pe aceleaşi coordonate pot fi situate

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

şi discrepanţele evidenţiate de Dumitru Şandru în legătură cu vorbele şi faptele politicienilor, trimiterile la epoca de tranziţie în care a fost redactat volumul fiind sugestive.

Prin apariţia *Satului românesc...* este acoperit un gol istoriografic, cunoscut fiind faptul că scrierile de istorie socială şi economică nu sunt la îndemâna oricui, fiind nevoie de multă pasiune, cercetare amănunţită şi de profunzime, şi de o doză însemnată de profesionalism. Din acest punct de vedere, textul extrem de dens şi valoros oferit de Dumitru Şandru trebuie receptat ca o reuşită certă.

Aşadar, concluzionând în urma unei astfel de lecturi, credem că nu greşim, cunoscând foarte bine scrierile şi preocupările autorului, apreciind că Dumitru Şandru era dator cu acest volum, fiind şi cel mai în măsură să-l elaboreze. Este o carte de excepţie - redactată de un profesionist ajuns la vârsta deplinei maturităţi, la vârsta sintezei - aparţinând unui cercetător de excepţie: Dumitru Şandru.

Gheorghe Onişoru

GHEORGHE ONIŞORU, *Alianţe şi confruntări între partidele politice din România (1944-1947)*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1996, 295 p.

Biblioteca Sighet, care îşi propune să devină, împreună cu Analele Sighet şi cu înregistrările de istorie orală, un *corpus* de studii, documente şi mărturii, în fapt o "bancă de date" asupra trecutului din ultimii cincizeci de ani trăiţi sub comunism, primeşte în rafturile sale lucrarea lui Gheorghe Onişoru, reprezentând teza în baza căreia a dobândit titlul de *doctor în istorie*. Printr-o firească dorinţă, cartea consacrată alianţelor şi confruntărilor între partidele politice din momentul lunecării României - cum se exprimă plastic în *Prefaţă* editorul Romulus Rusan - "de la starea de război şi ruină, de entuziasm pentru pace şi pentru refacere, la aceea de sumbră «democraţie populară», pentru a deveni în cele din urmă un satelit cu acte în regulă al imperiului sovietic", a căpătat primul număr în seria celor care vor fi incluse în registrul topografic al colecţiei. Este vorba de un examen pe cât de dens ca evenimente, pe atât de dificil ca analiză, şi încă mai anevoios ca sinteză.

Structura lucrării este ideală pentru ca specialistul sau cititorul de rând să înţeleagă demersul istoriografic în cauză cuprins între *Prefaţă* şi *Încheiere*, anume privire generală asupra României interbelice, pentru ca particularităţile societăţii pe durata 23 august 1944 şi 30 decembrie 1947 să poate fi clar definite, partidele şi organizaţiile politice de după 1944 (tradiţionale, de stânga, disidenţa, ale minorităţilor etnice şi altele), alianţele şi confruntările care au avut loc (contextul înfiinţării şi activităţii B.N.D., rolul F.N.D. până la 6 martie 1945, guvernul P. Groza de la 6 martie 1945 la remanierea din ianuarie 1946, anul electoral 1946, partidele politice şi monarhia, anul 1947 ca sfârşit al unei epoci, lovitura de Palat de la 30 decembrie 1947 şi proclamarea republicii populare, formarea partidului unic al clasei muncitoare).

Abordarea unui subiect atât de dificil în condiţiile în care, până în decembrie 1989, istoria statelor din "lagărul socialist" a fost tratată într-o dublă ipostază (una, ilustrată de lucrările apărute în Apus, prin care autorii au încercat să demonstreze ştiinţific mecanismele statului de factură comunistă, având însă ca principală lacună lipsa informaţiilor cu caracter inedit; alta, cuprinsă în lucrări publicate în interior, învederând falsuri săvârşite cu premeditate, rezultat al închingărilor ideologice asupra conştiinţei şi eticii profesionale).

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Eliberată de siluirea intereselor politice şi căpătând accesul la materiale de arhive de caracter primar, istoria, cu precădere de după 1944, a revenit la valorile pe care i le conferă atributul de ştiinţă, gata de a intra în dialog cu alte discipline din ţară şi de peste hotare pentru a impune adevărul şi numai adevărul.

Gândită ca parte a unui întreg, ca o etapă pe traseul unui efort de realizare a monografiei, lucrarea istoricului Gheorghe Onişoru oferă concluzia că, priviţi retrospectiv, primii ani postbelici se prezintă ca dramatici, în care democraţia a fost înlocuită cu regimul totalitar de tip stalinist, fapt evident, cu unele particularităţi, în toate statele din centrul şi estul Europei. În covârşitoare măsură, totul s-a petrecut pe fondul abandonării acestora de către democraţiile occidentale în braţele dictatorului de la Kremlin.

Scrisă pe temeiul unui foarte bogat şi variat material documentar, în mare parte inedit, cu o limpezime pe care am dori-o şi la alţi autori, lucrarea ne ajută în chip substanţial să avem o istorie adevărată a acelei epoci, cu o încărcătură de idei şi de concluzii pe măsura unui efort depus cu tenacitate şi competenţă de Gheorghe Onişoru. Un rezumat într-o limbă de circulaţie universală şi un indice de nume proprii ar fi venit în sprijinul specialiştilor de peste hotare.

I. Saizu

Armata Roşie în România. Documente, I, Bucureşti, 1995, 224 p.

Destoinicul colectiv de la "Revista de Istorie Militară", format din dr. C. Hlihor, Ilie Manole, Aurel Pentelescu, Gh. Vartic, M. Macuc, C. Aioanei, Liviu-Aurel Martin, Mircea-Dănuţ Chiriac şi Gavril Preda, având sprijinul Fundaţiei "Hanns Seidel", pune la dispoziţia cititorilor 61 de documente, unele publicate în ultimii ani în aceeaşi publicaţie, privind comportamentul Armatei Roşii în teritoriul românesc între 18 iunie 1940 şi 31 martie 1947, adică de la ultimatum-uri la aplicarea Convenţiei de Armistiţiu. Este primul volum alcătuit cu convingerea că "oamenii au dreptul să ştie", demersurile pentru acoperirea următorilor 11 ani, până la retragerea în 1958 a armatelor sovietice din spaţiul nostru geopolitic, fiind preconizate să apară în al doilea tom.

În *Prefaţă*, Ilie Manole şi dr. C. Hlihor, după ce fac istoricul politicii externe moscovite, având, încă din sec. XVIII, ca obiectiv important în cadrul "ecuaţiei de putere a continentului european", tendinţa de a stăpâni bazinul Mării Negre cu gurile Dunării şi Balcanii, trec în revistă cele douăsprezece penetraţii făcute de armatele ruseşti sub emblema ademenitoare, de aliate sau eliberatoare. În medie, în intervalul de două secole enunţat, fiecare generaţie a suportat "consecinţele a două-trei ocupaţii militare".

Ultima, încă subordonată convingerii în succesul revoluţiei socialiste mondiale, trebuia să urmărească cu sens ireversibil comunizarea, că "Orice teritoriu ocupat de noi - afirma generalul Tuhacevski, teoreticianul războiului ca mijloc de extindere a sistemului sovietic - este deja un teritoriu sovietic".

Meritul editorilor volumului de faţă este cu atât mai mare cu cât despre perioadele iunie 1940 - iunie 1941 şi martie 1944-1958 s-a scris fragmentar şi sporadic, chiar falsificat, menajând orgoliile imperiale moscovite. Documentele dezvăluie fapte care au bulversat societatea românească, şi aşa mult zguduită de a doua conflagraţie. Factorii social-politici şi economici, ca şi compartimentele spirituale, totul, dar absolut totul a trecut prin momente cruciale, căci războiul şi ocupaţia au adus distrugeri de bunuri materiale şi pierderea de vieţi omeneşti, demontarea şi expedierea de utilaje şi instalaţii, povara despăgubirilor de război,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

jaful şi rechiziţiile arbitrare necontabilizate de Comisia Aliată de Control, cotele aberante. Numai din martie 1944 până la prima estimare globală a daunelor provocate economiei naţionale (aprilie 1945), din România au fost ridicate, fără forme legale, folosind forţa: 254.465 cai, 244.810 vite mari, 748.530 oi, 219.324 porcine, 4.284 vagoane grâu, 3.900 vagoane porumb, 3.200 vagoane ovăz, 12.000 vagoane fân. În aceeaşi perioadă, parcul de mijloace de transport a fost diminuat cu 7.256 autovehicule, 46.603 căruţe, 1.396 motociclete, 4.361 biciclete, 239 tractoare, 13.707 vagoane de marfă, 115 locomotive. Bunurile rechiziţionate ilegal din patrimoniul Aviaţiei, Marinei şi Căilor Ferate au fost evaluate (la cursul anului 1945) la suma de 33,8 miliarde lei, la care se adaugă sumele în numerar de care a fost deposedată populaţia civilă: peste 8 miliarde lei.

Confiscările de averi, siluirile, arestările, detenţiile după simulacre de procese sub învinuirea de "sabotor", "duşman al poporului", abuzurile, fărădelegile şi profanările au venit să întregească un tablou lipsit de comparaţie în istoria naţională. Chiar dacă retragerea Armatei Roşii s-a produs în 1958, prezenţa ei a avut un impact dramatic, prelungit, ca şi la vecinii noştri, până la finele anului 1989.

Aşadar, o carte menită a oferi cititorului posibilitatea de a-şi forma o proprie imagine asupra unei epoci dramatice, o imagine neretuşată de ingerinţe ideologice şi politice prefabricate, o carte care va sluji rescrierii istoriei României în anii celei de-a doua conflagraţii mondiale.

I. Saizu

CONSTANTIN HLIHOR, *Armata Roşie în România. Adversar, aliat, ocupant.1940-1948*, Bucureşti, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1996, 315 p.

În 1995, destoinicul colectiv redacţional al "Revistei de istorie militară" a editat un volum de documente, cuprinzând 61 piese arhivistice de excepţională valoare istoriografică referitoare la comportamentul *Armatei Roşii în România* pe durata 28 iunie - 31 martie 1947. C. Hlihor, prezent în fruntea colectivului care a dat volumul respectiv, ne oferă acum un prim şi substanţial tom cu acelaşi titlu, pe o perioadă prelungită cu mai bine de un an şi cu un subtitlu care apasă pe caracteristica condensată a celor trei faze dominante: adversar, aliat, ocupant, trăsătură de zigzag în istorie şi în comportament, sau de ecuaţie cu semnele minus, plus şi iarăşi minus, şi tot cu minus la rezultat.

Noua lucrare - amplă şi documentată expunere, cu 32 anexe şi cu rezumate în limbile engleză şi franceză - adânceşte şi mai mult investigaţia, făcând posibil ca subiectul să fie şi mai bine înţeles. Autorul şi-a subordonat efortul motoului interogativ luat din Soljeniţîn: "Care vom avea impertinenţa să afirmăm că nu suntem răspunzători de ulceraţiile lumii de astăzi?", interogaţie faţă de care nici istoricii nu se pot sustrage, cu atât mai puţin acei ce s-au supus cu docilitate oarbă comandamentelor ideologice.

Cartea lui C. Hlihor - o spunem din capul locului - are un preţ cu atât mai mare şi dorim ca nu după mult timp să vedem şi celelalte volume, cu cât tema nu a preocupat până acum în chip special pe istorici şi aceasta din numeroase motive, între care interzicerea dreptului, vreme de decenii, de a se aborda un asemnea subiect şi de a se consulta în atare scop arhivele.

Apărută ca replică documentară românească la *Military Ocupation and Diplomacy*, a lui Sergiu Verona, cartea lui C. Hlihor pune în prima linie a interesului demonstraţia făcută prin evidenţa materialelor arhivistice că prezenţa Armatei Roşii a fost factorul determinant în

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

apariţia la noi, ca şi în centrul şi sud-estul Europei, a regimului comunist şi intrarea sub hegemonie sovietică, căci, spre deosebire de alte războaie, în a doua conflagraţie mondială a secolului - potrivit concepţiei liderilor de la Kremlin - fiecare armată impunea în teritoriul ocupat sistemul social-politic al statului căruia ea, armata, îi aparţinea.

Dorindu-şi să fie o contribuţie onestă la cunoaşterea unui capitol important şi, totodată, dureros la istoria poporului român, fără exagerări de fapte, cartea lui C. Hlihor ne învederează influenţa nefastă pe care a avut-o ocupaţia militară asupra populaţiei civile, asupra culturii şi spiritualităţii româneşti, prin acte care au marcat profund individul şi societatea. În atare scop, autorul explică fenomenul, conducând cititorul de la premisele istorice şi geopolitice la statutul României de stat ocupat, cu alte cuvinte de la Petru cel Mare la Stalin, care au urmărit cu preseverenţă împlinirea aspiraţiei Moscovei de a stăpâni bazinul Mării Negre, Gurile Dunării şi sud-estul Europei. C. Hlihor relevă că, pentru perioada contemporană, după depăşirea momentului dramatic al relaţiilor româno-ruse din anii 1918-1920 şi anihilarea diversiunii organizate de Comintern la Tatar-Bunar (1924), statul român n-a fost, practic, ameninţat cu invazia din partea Uniunii Sovietice până la modificarea raportului de putere, având drept cosecinţă pierderile teritoriale şi apariţia statutului juridic succesiv de adversar, aliat şi ocupant faţă de care s-a găsit Armata Roşie în România. Trei ipostaze care au contribuit la secătuirea economică şi financiară, la pierderea de vieţi omeneşti din spaţiul românesc. Numai valoarea în dolari a cheltuielilor făcute de România, de la ieşirea din războiul antisovietic şi până la încheierea Tratatului de Pace, a depăşit 2 miliarde de dolari, sumă din care ridicarea de mărfuri şi rechiziţiile forţate operate de sovietici au reprezentat aproximativ 425 milioane de dolari, iar întreţinerea armatei de ocupaţie, circa 325 milioane de dolari.

Textul lucrării confirmă valoarea cuvintelor pe care istoricul Florin Constantiniu le foloseşte în *Cuvânt înainte*, căci C. Hlihor, deloc inhibat de dificultăţile întâmpinate în explorarea arhivelor şi de altă natură, şi-a căpătat un renume de invidiat în cercetarea problemelor spinoase. Nouă nu ne rămâne decât să recomandăm cu căldură o carte temeinic documentată, cu surse edite şi inedite cu încărcătură de substanţă, o carte scrisă cu dorinţa de a respecta adevărul istoric, fără exagerări şi generalizări, deosebit de folositoare în tratarea unui subiect aflat la început de preocupări. Noutatea şi mărturia documentară, dorinţa de a nu depăşi limitele adevărului şi acurateţea stilului ne stârnesc şi ne întreţin dorinţa de a vedea în librării viitorul/viitoarele volum/volume.

I. Saizu

MICHAEL POLLAK, *L'experience concentrationnaire. Essai sur le maintien de l'identité sociale*, Paris, Éditions Metaillé, 1990, 342 p.

Interdependenţa dintre *psihic* şi *social* este punctul de plecare al lucrării pe care Michael Pollak o dedică anevoioasei regăsiri identitare pretinse de situaţia-limită a lagărului de exterminare.

Cel dintâi segment al expunerii sale are în atenţie trei studii de caz (Marguerite, Ruth şi Myriam) care surprind conexiunile create între experienţa concetraţionară, viaţa anterioară ei şi eforturile de adaptare la normalitatea post-carcerală. Faţă cu absurdul unor asemenea încercări, tensiunea dintre *exprimabil* şi *inexprimabil* rezultă din previzibila raportare a celor povestite la normele moralei curente, inutile însă în acel perimetru al morţii. Nu orice traumatism poate fi rememorat cu uşurinţă: o relatare amănunţită ar presupune destructiva ei

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

retrăire şi chiar involuntara culpabilizare a mărturisitorului. În această ordine de idei, înainte de a sugera o metodologie de abordare a diverselor tipuri de mărturii, autorul insistă - în partea a doua a lucrării sale - asupra disponibilităţilor pe care acest gen de izvoare le implică din perspectiva veridicităţii, a relevanţei lor istoriografice. Unicitatea fiecărei experienţe, dezechilibrele între particular şi general valabil, între realitate şi emotivitate, trezesc îndoieli în ceea ce priveşte probitatea ştiinţifică a unor interpretări extrapolante. Criteriile de evaluare ale acestor surse de informare (depoziţii judiciare, interviuri, memorii etc.) au în vedere precizia reperelor cronologice şi politice, depăşirea registrului individual, detaşarea faţă de propria-i experienţă - atât de necesară reflecţiei -, coerenţa analitică şi spiritul de sinteză pe care locutorul le-ar putea dovedi. Aceste recursuri la memorie sunt rezultatul unor numeroase contradicţii, distorsiuni şi inhibiţii: efortul de a uita şi necesitatea de a-ţi accepta trecutul, dificultatea de a vorbi şi dorinţa de a fi ascultat, dreptul de a acuza şi tentaţia de a se justifica. Toate în acelaşi timp ...

Care sunt motivaţiile tăcerii, unde găsim impulsurile mărturisirii? Deşi îşi poate atrage învinuirea de "minciună prin omisiune", *tăcerea* fostului deţinut rămâne o modalitate de "gestionare" a unui echilibru care protejează fragila identitate socială abia regăsită. Un echilibru obţinut prin raportarea la un trecut traumatizant şi uneori autoacuzator, un segment biografic pe care nu ţi-l poţi însuşi în exclusivitate, fără insomnii. Dincolo de voinţa de a lăsa o mărturie asupra celor trăite, ruperea tăcerii devine o încercare de *resocializare*, o aplecare protectoare asupra sinelui, împotriva unei vechi şi chinuitoare dedublări în planul conştiinţei morale. Cum exteriorizarea parţială nu elimină tensiunea dintre ceea ce subiectul poate reda în cuvinte şi ceea ce îşi recunoaşte doar sieşi, mărturia este o tentativă de creare a unei memorii colective, a unei comunităţi afective prin care auditoriul să împărtăşească povara amintirilor reînviate.

Studiile de caz din prima secţiune a cărţii vor fi reluate în cea de a treia parte a a acesteia tocmai în ideea de a "extrage" din relatările celor trei evreice o "strategie" a repersonalizării şi recuperării identitare. După alienantul impact cu universul lagărului, tehnicile de supravieţuire comportă - în concepţia autorului - trei dimensiuni: *fizică* (a învinge foamea, oboseala etc.), *relaţională* (ieşirea din izolare, retragerea în sine) şi *estetică* (salvarea aparenţelor corporale şi vestimentale).

O biografie, un sistem propriu de valori, o apartenenţă sau negarea ei sunt termenii de referinţă ai identităţii redobândite, cu greu apărate. Între instinctul de conservare şi intransigenţa morală, supravieţuirea era deci o problemă de *continuitate* fizică, de memorie şi de conştiinţă socială, profesională, umană. În ce-l priveşte, Pollak nu-şi propune decât să reliefeze punctele nevralgice ale acestor autobiografii - orale sau scrise - sugerând constant precauţia unor analize desprinse de tradiţia literaturii eroizante, marcate de supralicitarea eului, de resentiment şi stări afective extreme.

Andi Emanuel Mihalache

TZVETAN TODOROV, *Confruntarea cu extrema. Victime şi torţionari în secolul XX*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1996, 303 p. (Paris, Éditions du Seuil, 1991 et 1994).

Epicentru al fenomenului totalitar, lagărul supunea conştiinţele la presiunea unor situaţii limită. Solicita o totală mobilizare a spiritului evidenţiind riguros măsura în care normele morale fuseseră asimilate în sfera mentalităţilor, a gesturilor instinctuale.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

De la om la humanoid... Literatura universului concentraţionar crease de-a lungul timpului "teorema" unei mutaţii corespunzătoare stării intermediare dintre două regnuri, uman şi animal. Drept urmare, eseistul şi criticul literar Tzvetan Todorov acceptă, prin lucrarea de faţă, o *confruntare cu extrema* unei orientări interpretative care celebra înfrângerea definitivă a individului. Contextul extrem al lagărului de concentrare constituia un moment al adevărului pentru moralitatea unui subiect rupt dintr-un cotidian în care anumite atitudini sau propensiuni pe care morala comună le evalua drept "bune", puteau fi simple manifestări convenţionale, epatante chiar, modalităţi de conformare la exigenţele mediului social. Situat parcă într-o altă dimensiune, dincolo de spaţiul şi timpul care-i constituiau parametrii propriei existenţe istorice, teritoriul explicat de sârma ghimpată nu se putea estompa tragicul conflict dintre *conştiinţă* şi *instinctul de conservare*. Vechiului discurs istoriografic adept al dictonului *homo homini lupus* - expresie a înfrângerii unui individ redus la resemnare şi animalitate - Todorov îi răspunde în consecinţă printr-o expunere menită să relativizeze "tradiţia" morţilor -vii. Cartea lui încearcă o reabilitare a individului, o pledoarie pentru perenitatea unor valori morale ca daturi existenţiale ale fiinţei umane, exprimate, în acest caz, fie doar şi prin păstrarea obstinată a capacităţii voliţionale, a libertăţii de a alege chiar şi atunci când nu mai era nimic de ales. Cel mult, momentul propriei morţi.

Singuraticei evadări în nemurire a *eroului* şi *sfântului* în sensul lor "clasic", Todorov îi preferă asumarea destinului şi sacrificiul voluntar, cu finalităţi umanitare, vizându-l pe străinul de lângă tine. Instincte primare şi/sau deprinderi morale: însăşi existenţa alternativei face ca morala să apară drept o dimensiune inevitabilă a personalităţii umane.

În opinia lui Todorov, "dosarul" torţionarului - exilat în "carantina" răului incurabil - nu poate fi închis atât de uşor. Discontinuităţile comportamentale ale acestuia, dedublarea între conştiinţa "privată" şi cea "oficială" precum şi semnificaţiile morale pe care le implică, nuanţează evaluarea maniheistă statuată în istoriografia de specialitate. Situaţiile în care conduita victimei sau a torţionarului s-ar supune matricii darwinismului social nu par să formuleze - în concepţia lui Todorov - o definiţie a pedagogiei totalitare, fiind mai degrabă dovada unor permanenţe general umane în care *binele* şi *răul* nu constituie nişte opţiuni definitive. Faptul că între deţinuţi şi gardieni "binele" şi "răul" se dovedesc a fi *interschimbabile*, reflectă, într-un fel, rezistenţa omeniei la suprasolicitările proiectului de regresiune în subuman. Titlul unor capitole ("Nici eroi, nici sfinţi", "Nici monştri, nici bestii") certifică preocuparea autorului pentru o evaluare echilibrată, realistă, nepervertită de resentimente, o judecată care să refuze entuziasmul sanctificator sau furia demonizantă.

Faţă de problemele ridicate în cartea sa, eseistul bulgar nu forţează soluţionări - de cele mai multe ori imposibile - ci doar atrage atenţia asupra unor posibile corijări ale moralităţii noastre prin recursul la un trecut încă recent. În acest context ideatic, Todorov readuce în atenţie vechea problemă a responsabilităţii colective, a martorilor conştienţi şi totuşi pasivi. Între victimă şi martorul indiferent, discrepanţele apar prin raportarea la conştiinţă: a-ţi salva conştiinţa rezistând compromisului dezumanizant (deţinutul) sau a face compromisuri încercând a rezista conştiinţei (martorul). Autorul este conştient că în planul "virtuţilor cotidiene" (milă, grijă etc.), al omeniei care a înfruntat ubicuitatea răului banalizat prin sacrificiul pentru necunoscut, cazurile exemplare au fost şi vor fi mereu prea puţine pentru a fi vreodată împăcaţi cu noi înşine. În fond, el nu încearcă decât să dovedească mirabila supravieţuire a unor valori morale sau spirituale chiar şi acolo unde prejudecăţile nu încetau a le nega cu vehemenţă.

Andi Emanuel Mihalache

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

DORU RADOSAV, *Danbas, o istorie deportată*, Ravensburg, 1994, 173 p.

Editată de către "Landsmannschaft der Sathmarer Schwaben in der BRI", apărută cu sprijinul "Forumului Democrat German" din Satu Mare, în concepţia şi realizarea istoricului clujean Doru Radosav, după un travaliu de cercetare pe teren, concretizat final prin intervievarea a 20 de subiecţi din 3 zone svăbeşti, distinct nominalizate între 1990-1992, cartea de faţă este, în fond, un segment de "istorie deportată", o narare bazată exclusiv pe elementele "istoriei orale" despre un "trecut pieziş" care încearcă "să moară", conform adecvatei şi plasticei caracterizări a autorului. Fără să omitem a menţiona, desigur, rolul inculcat propriei percepţii emoţionale, drept camuflat pretext, respectiv, amintirile copilăriei celui silit să cunoască ariditatea câmpiei Bărăganului în debutul anilor '50, de tristă amintire.

Structura volumului include nouă capitole şi partea însemnată de Anexe (p.79-163), în care se încearcă reconstituirea listelor păstrate şi cercetate la Arhiva Foştilor Deţinuţi Politici din Satu Mare. Cu anumite minusuri mărturisite din start, respectiv, necuprinderea celor decedaţi în lagăre ori neindentificaţi, a celor plecaţi definitiv în Germania sau morţi în ţară, ba chiar acel minim coeficient, inerent, de pierdere, inclus în estimaţiile făcute. Două categorii de evidenţe coexistă totuşi, una pentru cei deportaţi, într-un total de 1958 şi, alta pentru cei decedaţi, depistaţi pe bază de "cenotaf", circa 84 la Donbas şi 149 de "alţii", între 1945-1949, adică un total de 233 de nume.

• D. Radosav prelimineză, din debut, câteva repere metodologice pentru istoria imediată şi orală, de dublă proximitate, între subiect şi autor. Se remarcă, acum, apelul necesar întreprins în cazul interlocutorilor participanţi, prin uzitarea interviului narativ-biografic, direcţionat pe seturi de întrebări, concretizate ulterior în capitole şi structuri "problematizate", centrate predilect pe reconstituirea subiectului focalizat, anume timpul cotidian existenţial din lagăr.

Contextul istoric creionat include drept element decisiv nota 031, emisă în 6 ianuarie 1945, privind deportarea la muncă în Uniunea Sovietică, cu urmări nefaste pentru cei aproximativ 45000 de şvabi din zona Sătmarului. Se analizează gradat, în continuare, datul ridicării şi concentrării, executat fără exces de zel, impactul reprezentat de mediul străin, modificările survenite, ca atare, în caractere şi, aspecte inevitabile de solidaritate umană. Cauzele fenomenului descris includ percepţii diferite, în funcţie de explicaţii şi zvonuri, subliniind, totodată, un soi de contaminare ireversibilă la nivelul mentalului colectiv, adeverit, de cele mai multe ori, printr-un sentiment de culpabilitate generală, inoculat populaţiei germane. Autorul tratează despre componenţa etnică, socială şi manifestarea atitudinală a comisiilor însărcinate cu misiunea ingrată relevată, subliniind, deseori, fragmente din "erorile" actului, mai cu seamă fără resentimente etnice ori confesionale. Parafrazând, într-un fel, titlul celebrului roman semnat de Jorge Semprun, "marea călătorie", drumul în sine dezvăluie câteva elemente componente de natură deloc curioasă şi exotică, cu un imprimat mental iniţial, drept prim impact cu lumea străină şi cu o percepere a sosirii (contactului) într-un alt mediu, ce apare, pe moment, incredibil, creând stare de derută şi, doar apoi, apărând acomodarea necesară cu lagărul.

Zona în cauză, strict delimitată în situaţia unui Donbas carbonifer şi industrial, viaţa cotidiană, cu durată în câţiva ani este judicios prezentată în câteva direcţii vizând înţelegerea şi interpretarea elementului "muncă şi răscumpărare", respectiv, urmările concrete ale rezoluţiei punitive sovietice pentru "deportat" şi truda sa "obligatorie" ori de "folos obştesc", efectuată în condiţiile unei stricte organizări interne pentru fiecare lagăr în parte. Sentimentul de "foame şi disperare", veridic instrument de anulare fizică şi morală, văzut la paliere diferite,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

alte aspecte ale vieţii zilnice: moartea, naşterea, boala, fuga se coroborează, deloc întâmplător, cu exemple de solidaritate, evidente atât în raporturile interne comunităţii, cât şi în relaţiile cu exteriorul.

Ultima etapă narată, conivenţă celei a plecării şi detenţiei în sine, reîntoarcerea acasă, este reconstituită de D. Radosav prin utilizarea a două surse documentare în etapizarea propusă pentru răstimpul cuprins între anii 1945/46 şi 1949/50, cu elemente concrete descrise, vizând sosirea, activitatea comisiilor de repatriere, statutul propriu fostului deportat, marcat de pecetea "dosarului politic", în raport cu drepturile şi obligaţiile derivate ca atare, fără să se neglijeze clara surprindere a momentului regăsirii, flancat de variate sentimente emoţionale, vizibile pe cercuri concentrice, de la nivelul strâns la familiei, la cel extins al comunităţii rurale, cu precădere.

Autorul subliniază, în chip de epilog, discontinuitatea constatată cu acest prilej în plan elementar şi comunitar, mesajul-meditativ inculcat participantului-narator, cu un comun sens în acceptarea semnului datorat imperiului fatalităţii inevitabile. Retorica discursului memorialistic este înregistrată la doua paliere, cel autoritar şi altul deliberat, cu acceptarea, aproape automat, a existenţei celor două tipuri de ritmuri narative cercetate.

Restituirea documentară şi, totodată, reconstituirea istorică efectuată în paginile volumului de faţă înseamnă un aport esenţial, sub raport metodologic şi practic - probabilă premieră autohtonă în legătură cu analizarea fenomenului deportării elementului german din partea de nord-vest a ţării în a doua jumătate a deceniului 5 al veacului actual -, pentru exerciţiul istoriografic prezent despre un subiect, "premeditat uitat", datorită unui context istoric-politic nefast trăit, cu deopotrivă intensitate, vreme de aproximativ 50 de ani.

Stelian Mândruţ

ACHILE SARI, *Pohod na Sibir! Speranţa care a surpat "porţile iadului"*, cu un cuvânt al editorului DAN CIOBANU, o prefaţă de Av. VICTOR CLONARU şi o notă despre autor de RADU DIMITRIU, Bucureşti, Ed. Venus, 1994, 256 p.

Achile Sari a luat parte la luptele de la Odessa, în 1941, pentru ca în toamna lui 1942 să ajungă pe frontul din Cotul Donului. Viaţa de pe front este descrisă în toată nuditatea ei: comandanţi preocupaţi în primul rând de persoana lor, subtilizând din alimentele trupei (p.33-37); inspecţia corpului de armată: "De foarte multe ori chiar pe front, inamicul numărul 1 nu-l constituia inamicul ci proprii tăi aliaţi, în special şefii" (p.41).

Căzând prizonier în noiembrie 1942, sublocotenentul Achile Sari avea să suporte calvarul prizonieratului în lagărele sovietice timp de şase ani. Sunt cutremurătoare descrierile care privesc deplasarea coloanelor de prizonieri pe întinsul stepei înzăpezite, unde mulţi şi-au găsit sfârşitul. În calitate de medic în viaţa civilă, autorul avea să fie folosit la îngrijirea răniţilor şi bolnavilor în lazaretul de la Otrodnoe, în lagărul de triaj de la Mihailovca, pentru ca în ianuarie 1943 să ajungă în lagărul de la Viazinki, nr.165, după o călătorie de 22 de zile cu trenul. Noul lagăr era "Turnul Babel, prizonieri din întreaga Europă: români, unguri, cehi, sârbi, italieni, foarte puţini nemţi, spanioli etc." (p.128). Datorită tifosului exantematic şi distrofiei aveau să mai rămână în viaţă doar 3 000 de prizonieiri, din 23 000 câţi erau la început (p.219).

Cu un acut simţ al onoarei, autorul refuză să se înscrie în aşa-zisa "divizie de voluntari" pe care sovieticii voiau să o recruteze dintre prizonierii români, motivând că respectiva divizie

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

va rămâne "ca o ruşine pentru armata şi neamul nostru". Ca urmare a refuzului său şi a comportamentului demn, avea să mai rămână mulţi ani în Gulag.

Prin cartea lui Achile Sari informaţiile despre viaţa prizonierilor - români mai ales, dar şi de alte naţionalităţi - în lagărele sovietice s-au lărgit considerabil. Este, deocamdată, una dintre puţinele lucrări care descriu infernul prin care au trecut soldaţii români căzuţi prizonieri la sovietici.

Dorin Dobrincu

VASILE ŢEPORDEI, *Amintiri din gulag*, prefaţă de VICTOR CRĂCIUN, Bucureşti, 1992, 174 p. + 8 p. ilustraţii

Născut pe meleagurile Basarabiei, cu studii teologice la Ismail şi Chişinău, Vasile Ţepordei a desfăşurat, înainte de 1944, o strălucită activitate publicistică. Refugiat în ţară în două rânduri - 1940 şi 1944 - el a cunoscut represiunea stalinistă.

După pătrunderea sovieticilor în România a început hărţuirea tuturor acelora care le fuseseră ostili. "Îmi dădeam seama că pentru scrisul meu împotriva lui Stalin voi avea necazuri" (p.46), perioada care a urmat fiind una nesigură, în care "nu ştiai ce te aşteaptă" (p.49). N.K.V.D.-ul acţiona nestingherit în România, iar cei născuţi în teritoriile cedate erau ridicaţi fără menajamente, judecaţi de instanţele sovietice chiar pe teritoriul României şi trimişi în Gulag-ul sovietic. Aşa s-a întâmplat şi cu Vasile Ţepordei. Arestat de Securitate şi predat N.K.V.D.-ului, în februarie 1949, a fost judecat de un tribunal sovietic la Constanţa, fiind învinuit de "activitate antistalinistă" şi condamnat la muncă silnică pe viaţă. Expediat în U.R.S.S., avea să ia cunoştinţă de realităţile lagărelor sovietice din taiga şi de la Vorkuta, dincolo de Cercul Polar. La Vorkuta a aflat de moartea lui Stalin şi tot aici l-a surprins greva deţinuţilor, în lunile iunie-iulie 1953. Avea să ajungă în ţară în 1956, după şapte ani de "paradis" sovietic.

Cele descrise de Vasile Ţepordei în prima parte a volumului constituie o mărturie preţioasă pentru reconstituirea universului concentraţionar românesc şi sovietic. Regimurile comuniste sunt zugrăvite în adevărata lor înfăţişare, cea a injustiţiei şi a sălbăticiei instituţionalizate.

În partea a doua a volumului sunt redate impresiile autorului despre realităţile întâlnite în Apus, în special în S.U.A., în călătoria pe care a făcut-o în 1975. A fost fascinat de tot ceea ce a văzut în lumea liberă. Plecat dintr-o ţară în care frica şi sărăcia erau stări curente, constată peste Atlantic o abundenţă de basm şi libertate deplină. Era exact opusul propagandei ţesute pe malurile Dâmboviţei şi al situaţiei reale din România.

Cartea lui Vasile Ţepordei constituie o mărturie valoroasă pentru reconstituirea destinului tragic al basarabenilor, aceşti "oameni de pâine", cum au fost numiţi de către Constantin Virgil Gheorghiu. Ea se adaugă altor lucrări de memorialistică apărute sau, sperăm, în curs de apariţie.

Dorin Dobrincu

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

VICTOR IOAN PICA, *Libertatea are chipul lui Dumnezeu*, prefaţă de MIHAI SIN, Sebeş-Petreşti, 1993, 182 p.

Volumul semnat de Victor Ioan Pica a constituit un adevărat manuscris de sertar - scris în septembrie-noiembrie 1986 - pentru care autorul ar fi primit ani mulţi de închisoare, adăugaţi celor petrecuţi, în tinereţe, în temniţele regimului comunist. În acelaşi timp, lucrarea lui V. I. Pica este, după cunoştinţele noastre, cea dântâi scriere de memorialistică privind rezistenţa armată anticomunistă de pe versantul nordic al Munţilor Făgăraş. După 1989 apar şi cele două volume ale memoriilor lui Ion Gavrilă-Ogoranu. V. I. Pica şi Ion Gavrilă-Ogoranu se completează în mod fericit, oferindu-ne o cutremurătoare frescă a evenimentelor petrecute în primii ani ai regimului comunist în Ţara Făgăraşului.

Chiar de la începutul cărţii, autorul declară că intenţia sa nu este de a face "istorie" din drama sau epopeea rezistenţei anticomuniste din Munţii Făgăraş, el având "un rol mult mai simplu şi anume acela de a spune ce am văzut, auzit şi simţit" (p.9). Deşi, în 1949, nu avea decât 16 ani, V. I. Pica nu a rămas indiferent la realităţile momentului. Atmosfera generală a perioadei de început a regimului comunist, cu uralele şi lozincile repetate la difuzoare, cu manifestaţiile necontenite, cu oamenii ridicaţi de acasă sau de pe stradă, este remarcabil sintetizată de autor: "Senzaţia era de sfârşit de lume, deşi totul părea făcut fără sens şi fără noimă" (p.39).

Angajându-se trup şi suflet în grupul constituit şi condus de I. Mogoş, V. I. Pica a cunoscut în detaliu acţiunile grupului său, care mergeau de la rezistenţa la colectivizare până la realizarea unei tiparniţe pentru manifeste şi constituirea unor depozite de muniţii. De asemenea, a cunoscut şi pe unii dintre membrii grupului de partizani condus de Ion Gavrilă-Ogoranu, pentru care a avut o preţuire deosebită. Căzut odată cu întregul grup al lui I. Mogoş, V. I. Pica avea să cunoască în beciurile Securităţii din Făgăraş, Sibiu şi Braşov, bestialitatea unui tratament, intrat, de altfel, în "normalul" regimului concentraţionar comunist.

Scăpat din iadul închisorilor comuniste, autorul îşi mărturiseşte credinţa - pe care o împărtăşim pe deplin - că "restabilirea adevărului e cea mai urgentă şi cea mai mare datorie a fiecăruia dintre noi [...]. Cea mai mare vină e aceea de a nu spune adevărul, când îl ştii!" (p.177).

Dorin Dobrincu

ION GAVRILĂ-OGORANU, *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc. Din rezistenţa anticomunistă în Munţii Făgăraş*, 2 vol., Timişoara, Ed. Marineasa, 1993-1995; vol. I - 340 p. + 25 de fotografii ale unor luptători anticomunişti din Ţara Făgăraşului şi o "Schiţă a zonei de acţiune a Grupului carpatin făgărăşan, desenată după amintirile autorului"; vol.II - 354 p. + "Proiectul monumentului luptătorilor făgărăşeni împotriva comunismului" şi 43 de fotografii anexate la sfârşitul volumului

Scrisă cu patos, cartea Ion Gavrilă-Ogoranu, cu un titlu care scoate în evidenţă caracterul autorului şi al prietenilor săi, este o frescă vie a unei epoci care a marcat profund destinele poporului român. Student la Cluj în momentul instalării regimului comunist în România, autorul s-a angajat de la început în lupta împotriva forţelor care urmăreau comunizarea ţării. Atmosfera politică în rândurile studenţilor din Cluj, în primii ani ai regimului de tip sovietic, este surprinsă într-o formă exactă de către autor: "Din punct de vedere politic, studenţii clujeni erau net şi total împotriva comunismului, împotriva guvernului Groza,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

împotriva Uniunii Sovietice, cu simpatie față de țările apusene, cu credință și dragoste față de regele Mihai" (vol.I, p.19). A fost martor al evenimentelor din 10 Mai 1946 de la Cluj, al falsificării alegerilor în regiunea natală și a asistat la organizarea unor grupe de rezistență în județul Făgăraș și în alte zone din Ardeal (vol.I, p.39-45). Avea să activeze în Frățiile de Cruce din primăvara anului 1947, în vederea reorganizării lor.

După ce reușește să scape de arestare, în mai 1948, avea să intre în ilegalitate pentru aproape trei decenii: "La lungă durată mă gândeam, dar că voi petrece 29 de ani în afara legii, asta nu" (vol.I, p.58). Ascuns un timp la Brașov, Cluj și Rupea, Ion Gavrilă-Ogoranu avea să închege un grup de partizani în ținutul Făgărașului, din care au făcut parte: Laurean Hașiu, Andrei Hașiu, Nelu Novac, Silviu Socol, Ion Ilioi, Gelu Novac etc.

Partea cea mai consistentă a cărții o constituie descrierea în detaliu a acțiunilor grupului de partizani pe parcursul celor șase ani cât au reușit să reziste. Luptau pentru a fi ca "o luminiță de speranță și încredere pentru cei ce vor auzi de noi" (vol.I, p.111). Permanent hărțuiți de Securitate, fiind nevoiți să susțină numeroase lupte cu trupele trimise pentru anihilarea lor, aveau să cadă, rând pe rând, răpuși de gloanțe, capturați în urma rănilor primite sau prin trădare. Singurul care nu a putut fi prins atunci a fost însuși Ion Gavrilă-Ogoranu, supranumit "Moșu". Rămăsese singur, ca un brad în mijlocul unei păduri răsturnată de vânt, după cum singur mărturisește. Avea să stea ascuns încă 21 de ani, fiind capturat abia în 1976. Deși nu a fost anchetat decât șase luni, apoi fiind eliberat, a cunoscut în continuare ostilitatea regimului, care nu-i putea ierta că i s-a împotrivit o perioadă atât de îndelungată.

La sfârșitul volumului al doilea autorul își exprimă intenția de a alcătui un al treilea volum, care să cuprindă un "pomelnic" al celor implicați, într-un fel sau altul, în Rezistența anticomunistă din Țara Făgărașului.

Tulburătoare prin cele descrise și prin reflecțiile autorului, cele două volume fac parte dintre puținele, și cu atât mai prețioasele, mărturii ale celor care au fost implicați direct în acțiunile de rezistență armată anticomunistă în România.

Mărturiile de genul celor prezentate aici, coroborate cu documentele care zac în diferite arhive din țară și/sau străinătate, constituie materialul necesar pentru scrierea, cât mai repede posibil, a istoriei rezistenței armate împotriva comunismului dusă de români.

Dorin Dobrincu

GHEORGHE BÂGU, *Mărturisiri din întuneric*, București, Ed. Tehnică, 1993, 164 p.

Memoriile lui Gheorghe Bâgu, scrise cu peste 20 de ani în urmă, ne oferă informații revelatoare legate de regimul concentraționar românesc de la sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50. Ele au fost scrise cu dorința mărturisită "de a face cunoscută copiilor și nepoților mei o parte din chinurile și umilințele pe care le-am îndurat în temnițele comuniste" (p.5).

Arestat în octombrie 1948, la Iași, autorul va fi încadrat într-un lot din care făceau parte 36 de inculpați, învinuiți "pentru crimă de înaltă trădare, pentru participare la organizație de tip fascist, organizație reacționară burgheză", "că sunt fii de moșieri și exploatatori", "spioni", "vipere veninoase, burghezi descompuși, exploatatori ai muncitorilor, prost crescuți, educați în spirit fascist, monștri hidoși, hoți și criminali" (p.79). Tot arsenalul de invective era folosit la adresa acuzaților, procedeu utilizat pe scară largă nu numai de pretinsa "justiție" comunistă, ci și de toate instituțiile statului de proveniență sovietică.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

După ce cunoscuse temniţa Securităţii din Iaşi şi închisorile de la Ministerul de Interne, Văcăreşti, Jilava şi Ploieşti, autorul avea să ajungă la Piteşti, făcând parte din primele loturi de studenţi care au luat contact cu inumanul experiment al "reeducării" din vestita închisoare. Alături de lucrările lui Paul Goma, Virgil Ierunca şi D. Bacu, cea a lui Gheorghe Bâgu ne permite o cunoaştere mai detaliată a infernului de la Piteşti, pus în aplicare - la comanda Ministerului de Interne şi a guvernului comunist - de grupul de torţionari în frunte cu Eugen Ţurcanu, personaj de tristă amintire. Autorul declară că "la Piteşti reeducarea însemna chin, suferinţă şi mizerie morală" (p.108), scopul reeducării fiind bine gândit de cei care-l puseseră la cale: "Trebuia [...] să-ţi distrugi sufletul, să te lepezi de familie şi prieteni, să le terfeleşti numele şi memoria lor, să te autonimiceşti" (p.117).

Scăpat din coşmarul de la Piteşti, autorul a ajuns la Canal, devenit, prin voinţa satrapilor instalaţi de sovietici la cârma ţării, "mormântul burgheziei române" (expresia îi aparţine lui Gh. Gheorghiu-Dej). Viaţa în cel din urmă loc era cumplită: normele erau mari, mult peste puterile unor oameni suferinzi în cea mai mare parte, subalimentaţi, mulţi murind de dizenterie, epuizare şi insolaţie.

Mărturiile sale nu se rezumă doar la perioada recluziunii. În septembrie 1955, la patru ani de la eliberare, autorul a fost martorul ocular al lichidării de către Securitate - în apropiere de Vatra Dornei - a unui grup de nouă partizani anticomunişti.

În ideea de a-i răpi anonimatului, sfârşitul volumului cuprinde o "Listă a foştilor elevi ai liceelor din Dorohoi, arestaţi şi condamnaţi ca anticomunişti".

Dorin Dobrincu

VLADIMIR DUMITRESCU, *Închisorile mele (Memorii)*, postfaţă de SILVIA MARINESCU-BÂLCU, Bucureşti, Ed. Albatros, 1994, 122 p.

Prin cartea publicată la Editura Albatros cunoaştem o altă imagine a lui Vladimir Dumitrescu, alta decât cea arhicunoscută - de arheolog şi istoric, anume cea de deţinut politic în Gulag-ul românesc. Arestat de Securitate în 1952 chiar de pe şantierul arheologic (de la Traian, jud. Neamţ), Vladimir Dumitrescu avea să facă diferite "stagii", fără a fi judecat, la Securitatea din Bacău, în lagărul din Ghencea şi în cele de la Canal: Galeş, Poarta Albă şi Peninsula. Cunoaşte, de asemenea, închisorile Văcăreşti, Gherla, Aiud, Jilava, Ministerul de Interne şi închisoarea din clădirea Securităţii din Calea Rahovei. Eliberat în mai 1955, autorul a trebuit să semneze o declaraţie prin care se obliga, între altele, să nu povestească nimănui şi niciodată cele văzute în perioada încarcerării. Autorul afirmă însă că nu a putut, nici nu trebuia am adăuga noi, să respecte angajamentul luat sub coerciţie.

Încheiate în ianuarie 1981, *Închisorile mele* au fost aşternute pe hârtie cu dorinţa ca ele "să constituie una din mărturiile acelei perioade în care în închisori şi lagăre au pierit zeci de mii de oameni" (p.115).

Dorin Dobrincu

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

VIOREL MARINEASA, DANIEL VIGHI, *Rusalii '51. Fragmente din deportarea în Bărăgan.* Cu un studiu istoric de VIOREL SCRECIU. Editura Marineasa, Timişoara, 1994, 238 p + 8 p. ilustrate + 2 hărţi;

VIOREL MARINEASA, DANIEL VIGHI, VALENTIN SĂMÂNŢĂ, *Deportarea în Bărăgan. Destine, documente, reportaje*, Editura Mirton, Timişoara, 1996, 336 p. + 19 p. faximile şi ilustraţii;

VIOREL MARINEASA, DANIEL VIGHI, MIHAI BOTESCU, *Fotometria unei deportări. Bărăgan, 1951*, Editura Mirton, Timişoara, 1995, 66 p. (nenumerotate)

Apărute sub egida *Asociaţiei foştilor deportaţi în Bărăgan*, cele trei volume reprezintă primele rezultate ale eforturilor de reconstituire a împrejurărilor dislocării forţate şi calvarului unei părţi din populaţia Banatului în perioada 1951-1955. Prin conţinutul lor, cărţile se lasă greu calificate ca aparţinând unui gen anume. Nu sunt cărţi de *istorie*, în sensul strict, profesionalizat al cuvântului. În ele apar, alături de texte care pot trece în categoria izvoarelor, reportaje actuale şi bucăţi literare. Izvoarele, fie ele documente de arhivă sau mărturii ale contemporanilor, nu sunt interpretate critic, aşa cum ar face un profesionist al istoriei, ci înşirate în forma lor brută, fără adaosuri ori comentarii. Pe de altă parte, nu avem de-a face nici cu *literatură*, în sens beletristic, deoarece scopul autorilor este reconstituirea nu a unui spaţiu imaginar, ci a unei realităţi, aşa cum a fost ea. Cu toate acestea, volumele sunt interesante ca lectură, iar istoricul găseşte în ele surse autentice. Pentru cel care doreşte scrierea istoriei anilor '50 în general, a fenomenului deportării în Bărăgan în special, ele sunt de neocolit.

Dacă în primul volum predomină amintirile, jurnalele şi însemnările victimelor deportărilor - multe dintre ele cutremurătoare prin realismul suferinţei, nedreptăţii şi mizeriei -, în cel de-al doilea li se dă cuvântul, prin intermediul unui mare număr de documente culese din diferite arhive, artizanilor aberaţiei concentraţionare, celeilalte tabere aşadar, de la miniştri până la mărunţi şefi de post sau informatori. Remarcabil este efortul de cuantificare depus de autori. Astfel, primul volum conţine diferite statistici ale deportaţilor, în timp ce al doilea ne oferă o listă - inevitabil incompletă în acest stadiu al cercetărilor - a persoanelor dislocate.

Cel de-al treilea volum este de fapt un album, în care sunt reproduse şi comentate 127 de fotografii de epocă. Ele ilustrează în mod adecvat textele cuprinse în celelalte două volume şi, prin inefabilul imaginii fotografice, le completează.

Vasile Docea

ŞERBAN CONSTANTINESCU, *Bombardamentele anglo-americane efectuate asupra României în al doilea război mondial*, Bucureşti, 1995, p.54.

În perioada comunistă se trecea rapid peste anii 1941-1944 şi multe lucrări debutau cu evenimentele din august 1944 şi colaborarea ulterioară cu trupele sovietice. După 1989 a început recuperarea trecutului nostru peste care se aşternuseră uitarea şi praful. Istoria aviaţiei militare trebuia completată cu eroicele fapte de arme săvârşite de piloţii români în confruntările cu escadrilele anglo-americane şi ruse, un avion cu tricolor având de înfruntat cel puţin zece aparate inamice.

Autorul şi-a propus să realizeze o scurtă sinteză a ofensivei aeriene şi, în consecinţă, a renunţat la studiul în arhive. În 41 de pagini sunt prezentate planurile aliaţilor anglo-americani, forţele angajate şi principalele lupte aeriene. Pe larg sunt prezentaţi câţiva eroi ai aerului (Mihai Berbecaru, Matei Ghica) şi luptele la care au participat. Restul lucrării este consacrat prezentării

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

caracteristicilor tehnice ale avioanelor, dar aici greşelile sunt frecvente. I.A.R.-80 n-a dispus niciodată de patru mitraliere 13,2 mm ci numai de două, restul fiind de calibrul 7,92 mm. Avioanele care luptau în zona Ploieşti, pentru a face faţă vânătorilor americani, dispuneau şi de tunuri de 20 mm. Din bibliografia citată lipseşte articolul despre I.A.R.-80 publicat în revista "Modelism", nr.2-3/1989, bogat în detalii tehnice.

Efectele bombardamentelor aliate sunt prezentate după jurnalul lui Constantin Sănătescu sau după Andreas Hillgruber, ceea ce implică o scădere a preciziei informaţiilor. Ar fi fost un câştig pentru istoriografie dacă se apela la dosarele din fondurile PREŞEDINŢIA CONSILIULUI DE MINIŞTRI şi INSPECTORATUL GENERAL AL JANDARMERIEI. Astfel, în ziua de 10 iunie 1944 s-au înregistrat 8 morţi şi 70 de răniţi iar pe 11 iunie 235 morţi şi 78 răniţi (Arhivele Naţionale, PREŞEDINŢIA CONSILIULUI DE MINIŞTRI, dosar 36/1944, f.97). Alte documente conţin date precise despre pagubele produse în urma raidurilor aeriene. Numai la Timişoara (11 iunie) şi Arad (3 iulie 1944) au fost distruse bunuri materiale în valoare de 1.339.486.000 lei respectiv 2 500 000 000 lei (*Ibidem*, f.269/270).

Explicaţia dată intensificării bombardamentelor aeriene este greşită, "demoralizarea şi terorizarea până la paroxism a populaţiei" putea să determine o reacţie inversă, de rezistenţă până la epuizarea tuturor posibilităţilor. Nici Germania şi nici Japonia n-au ieşit din război de teama produsă de valurile de avioane. Mai degrabă, considerând că România urma să fie ocupată de forţele sovietice, aliaţii occidentali au urmărit să distrugă fabricile moderne, în comparaţie cu cele din U.R.S.S. Producţia acestora trebuia oprită pentru a încetini astfel avansul comuniştilor spre inima Europei. 23 august 1944 a oferit pe tavă sovieticilor tehnologie avansată care a fost imediat transferată în teritoriul întinsului stat comunist. Ruşii urmau să ocupe oraşe distruse într-o proporţie cât mai mare pentru ca regiunile cucerite să se refacă greu şi să nu fie de folos într-un viitor război. Militarii au înţeles primii că după înfrângerea Germaniei U.R.S.S.-ul va fi noul adversar şi au aplicat distrugerea sistematică a industriei din zonele controlate de germani pentru ca, după încheierea conflictului mondial, să se treacă la politica de îndiguire a comunismului, sistemul urmând să se autodistrugă sau, în cazul unui război între cele două lumi, să fie învins datorită tehnologiilor învechite.

Lucrarea este utilă în măsura în care reuşeste să introducă cititorul în cunoaşterea acestui aspect dramatic din istoria României.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

JEAN FRANÇOIS REVEL, *Le regain démocratique*, Paris, Editions Fayard, 1992, 446 p.

Printr-un necesar recurs la prudenţă, J. F. Revel refuză regimurilor posttotalitare realitatea unor concepte (democratic, postcomunism, economie de piaţă) pe care le aşează preventiv, în perimetrul *teoreticului*, *potenţialităţii* şi *incertitudinii*. Asemeni lui Fukuyama, politologul francez acceptă capitalismul democratic şi liberal drept formă ultimă a tuturor experimentelor sociale ale umanităţii, dar evită a-i celebra succesul, în ciuda aparenţelor care par să confirme democraţia drept panaceu universal. Faptul că practica istorică a dat câştig de cauză acestui model de societate nu-l impiedică pe Revel să-l considere, cel puţin deocamdată, mai mult o victorie *morală*, *virtuală*, fără vreo corespondenţă viabilă în concret. În opinia sa, democraţia nu este finalul iminent al unui proces implacabil. Ea *nu survine*, nu *se* produce asemeni unui fenomen, ci se instaurează, *se construieşte* şi *se experimentează* prin opţiunea conştientă a colectivităţilor decise să o impună realităţii istorice. În faţa aproximărilor unui

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

viitor ambiguu, autorul evidenţiază exigenţele unui prezent susceptibil a se eschiva devenirii în sens democratic. Esenţa lucrării sale constă tocmai în ideea că democraţia nu este în mod necesar singura moştenitoare a unui comunism decedat.

În prag de nou mileniu, eradicarea consecinţelor prin care comunismul îşi supravieţuieşte constituie un demers în premieră absolută. Cum acest epifenomen totalitar se manifestă într-o lume în care sensul schimbării nu a ieşit încă din câmpul dilemei, întrebările legate de autenticitatea dorinţei de regenerare nu pot fi, deci, evitate. Termenul de "*post*comunism" îşi merită într-adevăr prefixul?

În raport cu realităţile politice, economice şi sociale, culturale şi mentale, trăsătura caracteristică a Europei central-est-europene - zonă care ne interesează cu precădere - pare a fi *apriorismul* proiectului democratic rezultat din euforia revoltelor populare. 1989 a impus revirimentul mai mult *de jure* decât *de facto* al unor democraţii încă retardate. Mai precis, adevărul acestor regimuri "postcomuniste" *nu este democraţia*, ci *intenţia* (sinceră?) de a o instaura.

Scepticismul lui Revel este pe măsura dificultăţilor acestui moment nu tocmai compatibil cu noţiunile de *tranziţie* sau *reformă*. Aceasta din urmă ar implica preexistenţa unor structuri viabile, oricât de incipiente ar fi. Ceea ce, în cazul de faţă, ar părea imposibil, datorită ambiţiei comunismului de a reprezenta, în primul rând, distructivul la modul superlativ. Sistemul comunist este ireversibil (J.F. Revel) ca şi moartea din care s-a născut, cea a capitalismului."Construirea" socialismului a presupus distrugerea structurilor de piaţă, astfel încât, pentru ieşirea din consecinţele lui, trebuie să ne supunem aceleiaşi legi: "moştenirea" lăsată nu poate fi un suport al startului spre liberalizare. Se pare că autorul ne alungă *iluzia unei tranziţii în curs*, considerând că primul obiectiv "reformator" ar fi acela de a acţiona în direcţia unei *extincţii depline* a reminescenţelor vechiului regim. Comparativ cu un sistem incompatibil cu însăşi *ideea* de reformă, capitalismul liberal se evidenţiază, de altfel, una de bun-simţ: ca însăşi natura umană, nu poate fi perfect, dar, oricum, perfectibl. Tranziţia ar presupune o minimă continuitate între cele două sisteme: socotindu-se însă singura certitudine a devenirii istorice, comunismul a refuzat orice repliere în faţa indisponibilităţii evidente a realităţii şi nu şi-a lăsat nici o calè de întoarcere, nici o posibilitate de a stabili unui *modus vivendi* cu cerinţele unei economii concurenţiale. Reforma propriu-zisă va debuta aproape *ex nihilo* sau, altfel spus, de la nivelul experienţei antecomuniste. De aici rezultă relativul *paseism* al proiectelor democratice, vizând restabilirea unor obligatorii legături de filiaţie cu perioada care a precedat instaurarea "democraţiilor populare".

Obiectivul fundamental aflat astăzi în faţa noilor regimuri este alegerea unui "savoir faire" capabil să creeze "logistica" economiei de piaţă. În opinia lui Revel, prin ea însăşi, aceasta constituie o primă etapă a procesului de democratizare. Implicând libertatea opţiunii, responsabilitatea şi asumarea riscului în locul oricărei "regizări", cultivarea acestui tip de economie rămâne, aidoma unei stări de spirit, un demers deschis oricărei evoluţii. Este un salt în necunoscut expus meandrelor probabilităţii, ezitării şi chiar eşecului în democraţie. "Comoditatea" dirijismului de stat este o tendinţă evidentă care nutreşte îndoielile autorului: "ispita" etatismului face ca "antidotul" liberalismului economic să fie respins prin subterfugiul justiţiei sociale.

Garant şi nicidecum sursă a libertăţii, statul nu trebuie *să impună*, ci *să preia* soluţiile sugerate de tendinţele *autonome* ale societăţii civile. Politologul francez considera că alegerile libere *nu pot fi identificate cu democraţia*, întrucât, în perioada postelectorală, puterea se poate sustrage oricărui control. La un moment dat, cetăţeanul poate să nu mai recunoască în ea o

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

proiecţie a libertăţii şi dezideratelor lui. Eliminarea acestui risc va fi de asemenea, rezultatul unei strategii pe termen lung, ale cărei finalităţi sunt supuse aceloraşi semne de întrebare, aceloraşi incertitudini. Obligată la un efort de reactualizare a discursului său, vechii pedagogii democratice îi revine un dificil obiectiv formativ axat pe *cultivarea discernământului*. Certitudinea libertăţi este dată de sentimentul ei şi nu de cadrul juridic care o recunoaşte. Libertatea se simte, nu se decretează. Legile care o garantează nu sunt un privilegiu, ci o conformare la realitatea ei. Acestea ar fi ideile - chiar capabile să insinueze alegătorului *sentimentul unei responsabilităţi* în virtutea căreia, decepţionat de puterea pe care a delegat-o, să se simtă dezamăgit de sine. Exersarea capacităţii de a discerne în deplină cunoştinţă de cauză este mai mult decât necesară în condiţiile supravieţuirii unor fraude semantice de sorginte comunistă. Pervertirea noţiunii de *democraţie* s-a făcut printr-o frecventă invocare a cuvântului într-un sens propagandistic şi sinonimizant dar care, în realitate, nu era decât omonim în raport substanţa reală a conceptului.

Revirimentul democraţiei? Multe pronosticuri, puţine soluţii. Cum se poate ieşi din comunism?! Autorul nu ne propune un demers sapienţial, ci se mărgineşte să evidenţieze riscurile procesului de democratizare şi pericolul reversibilităţii unui totalitarism mereu predispus la resurgenţe, în forme mai noi sau mai vechi, hibride sau nu.

Andi Emanuel Mihalache

ISTORIA CULTURII

VASILIE POPP, *Disertaţie despre tipografiile româneşti în Transilvania şi învecinatele ţări de la începutul lor până în vremile noastre, Sibiu, 1838*. Studiu introductiv, ediţie, note, rezumat şi indice de EVA MÂRZA şi IACOB MÂRZA, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1995, 226 p.

Autorii volumului restitutiv-documentar publicat recent de prestigioasa editură clujeană în cadrul renăscutei colecţii "Testimonia", cu netăgăduitul sprijin material al omniprezentei Fundaţii "Soros", rămân aceeaşi competenţi specialişti ai cercetării fenomenului cărţii şi tiparului românesc din Transilvania, şi nu numai, în zorii epocii moderne. Ca, de fapt, şi ai relaţiilor culturale româno-slovace în decursul timpului, monografi ai Şcolilor Blajului în veacurile XVIII-XIX(1987), diriguitori ai destinelor vestitei biblioteci albaiuliene "Batthyaeneum", versaţi muzeografi ori, mai recent, cadre didactice la Universitatea din localitate.

Structura cărţii de faţă păstrează canoanele încetăţenite cu privire la un atare demers de ţinută ştiinţifică deosebită: un studiu introductiv, gândit drept o utilă bio-bibliografie comentată, cu solide baze istoriografice, nota tehnică propriu-zisă despre exemplarul nr.327 din fondul Bibliotecii Muzeului "Unirii" şi cel cu nr.9 652 de la biblioteca sibiană "Astra"; textul disertaţiei, prezentat într-o analiză sistematică, cu o interpretare a conţinutului de idei şi cu stabilirea unui posibil (ori presupus) model în epoca dată, încadrându-se realizarea, ca atare, într-un context general, similar celui extins autohton ori european; notele iniţiale ale autorului Vasilie Popp şi cele, excelent elaborate, ale tandemului soţilor Mârza; rezumatul în limba germană, întocmit de cel mai de seamă cunoscător al bogăţiilor arhivelor săseşti din Transilvania, dl. dr. Gernot Nüssbächer, şi indispensabilul şi atât de necesarul indice final de persoane.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Este indiscutabil faptul că viaţa şi activitatea unei atari polivalente pesonalităţi române transilvane (1789-1842), cu multiple strădanii evidente în varii domenii: medicină, istoriografie, filologie, literatură, bibliografie (1838), cu contribuţie esenţială la organizarea învăţământului naţional din Moldova între anii 1820-1821, nu putea scăpa atenţiei acribe a exegeţilor alcătuitori ai lucrării prezente, cu faze preliminarii, documentar-interpretative, înfăţişate lectorilor specialişti în pertinente studii separate publicate după 1990 (1992, 1994 etc.).

Un binevenit excurs istoriografic condensat, incluzând mărturii pro (ori contra), începând cu un G. Bariţiu (1842) sau alţii, la I. Muşlea (1928-1930) şi până în imediata actualitate (prof. P. Teodor, de exemplu) contribuie la introducerea în atmosferă şi în problematica analizei respective. Autorii creionează, în continuare, un excelent cadru politic şi cultural, servind nobila idee, conform căreia orice operă scrisă este rezultanta unor condiţii obiective (subiective), reflectate în structuri proprii. Cu accent indiscutabil pentru reliefarea intervalului aflat tocmai la cumpăna dintre iluminism şi romantism. Datele despre OM rămân, la fel de însemnate şi parcimonioase, în economia trudei comune: elev şi student la Târgu-Mureş, Cluj şi Viena, cu doctorat în filosofie (1814) şi medicină (1817), medic al românilor din Şcheii Braşovului şi, ulterior, al celor de pe domeniul minier al Zlatnei, fără să omitem intervalul minim de "recluziune acceptată" în capitala Moldovei timpului respectiv. Opera polihistorului este caracterizată drept minimă în aria vastităţii, dar amplă (variată) sub raportul domeniilor multiple abordate: de la lucrări mici de debut, elogii, prosopopei, ode ori poezii ocazionale, la cea dintâi teză românească modernă asupra folclorului, sau altele în premieră, vizând "Topografiile medicale", rod al călătoriilor neobosite şi al studiilor efectuate pentru organizarea serviciului medico-sanitar autohotn, cu vizibile înclinaţii, concretizate în timp, de sociologie culturală, până la alte cercetări sistemice a obiceiurilor de înmormântare, ori altele medicale în limba română (1821), fără să omitem activitatea de redactare a paginilor de istorie literară, colecţia de documente medievale întocmită sub forma celor două volume intitulate "Diplomatarium", promovarea unui anume tip de literatură istorică de factură romantică, preocupările de lingvistică, de ortografie latină, traducerile realizate etc.

Eva şi Iacob Mârza opinează, cu pertinenţă, despre lucrarea bibliografică primordială întocmită de Vasilie Popp, considerată drept premieră în literatura ştiinţifică de specialitate de la noi. Se conturează treptat modul, condiţiile de lucru, sursele utilizate, primare şi celelalte, contextul elaborării, aria de răspândire a culegerii efectuate, metodologia adoptată, prin exemplul "fişelor" citate, accentuându-se parametrii depistaţi ai "laboratorului de creaţie", celui ce, prin cele 250 de titluri, aranjate cronologic şi alfabetic pe întinderea a 29 de capitole, încerca să definească un nou model, cu loc şi caracteristici în bibliografia românească, uzând de calităţi (noutatea aparatului critic), dar şi de inevitabile defecte (probabil majoritar accent pe veacul XVII).

Faptul restituirii şi truda inculcată ani în şir de un asemenea gest rămân indiscutabile, sporind calitatea asumată de restituiri, odată cu acribia şi spiritul critic necesar. Cei doi specialişti ai cărţii şi tiparului dau dovada, după alte realizări importante, unor certe calităţi, specifice răbdării şi pasiunii "umanistului" iubitor de carte şi preţuitor al mesajelor ascunse în sutele de pagini lăsate de înaintaşi.

Stelian Mândruţ

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

FLORIN FAIFER, *Semnele lui Hermes. Memorialistica de călătorie (până la 1900) între real şi imaginar*, Bucureşti, Editura Minerva, col. "Momente şi sinteze", 1993, 436 p.

Lucrarea nu este destinată propriu-zis publicului de istorie, dar, prin subiectul şi maniera în care acesta este tratat, ea interesează o sferă de cititori care depăşeşte pe cea obişnuită a istoriei literare. Erudiţia istorică, iar, în cele din urmă, natura însăşi a obiectului de analiză fac din această apariţie editorială un eveniment pentru toţi cei interesaţi de trecut, în general. Memorialul de călătorie nu este, cel puţin în secolul XIX, un simplu text literar, el poate fi o excelentă sursă istoriografică.

Construcţia narativă a cărţii poate surprinde. Lucrarea este structurată sub forma unor mici texte, care uneori par a împrumuta maniera stilistică a unei tablete, iar alteori a unui articol de dicţionar. Cum este şi firesc, în primele pagini ale lucrării, autorul ne introduce în specificul literaturii de călătorie, discută asupra locului acesteia în cadrul fenomenului literar, asupra retoricii şi semnificaţiilor sale culturale. În ce priveşte psihologia călătorului-narator, se accentuează primatul senzaţiilor şi imaginaţiei asupra raţiunii şi organizării. Comodă şi lipsită de pretenţii, literatura de călătorie este cel mai adesea opusul retorismului şi al literaturii de tip consacrat, academic. Este un fapt de libertate intelectuală. Un discurs imaginar, nu mai puţin.

Cum se cunoaşte, cele dintâi relatări de călătorie din cultura noastră datează din perioada umanistă (Milescu Spătarul, Dosoftei, Constantin Cantacuzino Stolnicul). Explozia prozei de călătorie are loc însă în secolul XIX, când se poate vorbi de un gen cultural ca atare, bine constituit, cu o retorică, cu un public şi cu o sferă proprie de discurs. Deschizătorul de drum este Dinicu Golescu, care este însă precedat de alte încercări, în cea mai mare parte a lor rămase inedite şi de un nivel minor.

Expunerea dlui Faifer nu urmează propriu-zis o desfăşurare cronologică. Preocuparea cercetătorului ieşean este de a schiţa un tablou cât mai viu şi complet al producţiei de texte care poate fi încadrată în sfera memorialisticii de călătorie, apoi, de a distinge între diversele tipuri de scriitură, teme dominante şi intenţii auctoriale, care caracterizează genul. Astfel, cititorul este martor al unui neîntrerupt asediu analitic: fiecare text mai semnificativ este descris şi clasat din aproape toate unghiurile posibile.

Se înţelege, cronologia nu este ignorată, dar aşezând-o în plan secund, Florin Faifer vrea să spună că din această perspectivă nu există o determinare cauzală strictă în ce priveşte evoluţia genului. Se poate vorbi cu greu în memorialistica acestui secol de modele tutelare sau de un tip dominant care să dea tonul unei epoci, chiar dacă, se poate observa că, începuturile stau sub semnul ingenuităţii şi al "peregrinaţiunilor sacre", deceniile patru şi cinci ale secolului sunt caracterizate mai bine de călătoria de cunoaştere, iar, a doua jumătate a secolului XIX este reprezentată de călătoria-reportaj şi de redescoperirea peisajului etc. Autorul ezită totuşi a întreprinde o sistematizare prea cazonă a materialului; astfel, între două grupaje care definesc maniera de a vedea călătoria, găsim altele care se ocupă de anumite teme specifice sau de unele practici narative.

Principalul merit al întreprinderii dlui Faifer constă, pe lângă valoarea sa informativă cu totul excepţională, în maniera în care analizează fiecare gest în parte: un travaliu de entomolog. Fiecare lucrare de acest fel, redusă uneori abia la un simplu articol, este clasată şi, fie cât de sumar, supusă ochiului analitic. Rezultatul este un adevărat tratat, în filigran, de antropologie culturală, care are ca personaj central figura călătorului, în postura sa autor, de

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

martor subiectiv, de fabulist şi, inevitabil, de pedagog, căci, orice călătorie pare a inspira o dorinţă comparativă şi didactică.

De o remarcabilă utilitate este bibliografia de la finalul cărţii, probabil exhaustivă (are aproape în jur de şaptezeci de pagini) şi fără termen de comparaţie în domeniu, nu doar în ce priveşte referinţele documentare (găsim aici până şi cel mai obscur articolaş), dar şi teoretice sau istoriografice. Ea depăşeşte limitele cronologice impuse de textul propriu-zis al lucrării, putând fi consultată ca o bibliografie generală a problematicii în cauză.

Maniera de expunere aleasă de autorul cărţii de faţă face lectura extrem de facilă şi evocă natura de text deschis al prozei de călătorie, care permite să i se pună un număr practic infinit de întrebări. Totuşi, destinată, prin caracterul ei, evident unui public de specialitate, lucrarea îl poate neplăcut surprinde pe acesta prin maniera sa prea liberă, colocvială, de expunere, prin judecăţile prea căutat spectaculoase şi poate chiar prin acest efort sistematizator care ar putea să pară excesiv, în care se amestecă texte şi vârste culturale uneori foarte diferite. Fragmentarismul, care atestă o febră tematizantă rară, poate submina şi el de asemenea caracterul ştiinţific al lucrării, altminteri indiscutabil. Ar mai fi fost de dorit ca, în cadrul analizei, să se opereze o mai clară ierarhizare a textelor, în speţă a faptului literar de proza obişnuită, funcţională, care uneori nu atingea nici măcar nivelul unui reportaj. Pentru publicul profesional, ar fi fost util să se distingă limpede dintre diversele genuri ale memorialului de călătorie, respectiv, între relatarea cu caracter ştiinţific, literar sau ideologic, ca şi între actul de a scrie, a relata o călătorie şi gestul de a călători în sine. Nu este clar dacă, din perspectiva analizei memorialului de călătorie, există un specific al epocii luate în atenţie sau dacă intervalul cronologic respectiv a fost ales din considerente pur întâmplătoare. Toate aceste observaţii nu pot umbri însă calităţile remarcabile ale lucrării.

Florea Ioncioaia

Kolozsvári emlékirók (1603-1720), A bevezető tanulmányt irta és az idörendi áttenkintést összeállitotta BÁLINT JÓZSEF; A forrásokat válogatta és jegyzetekkel ellátta PATAKI JÓZSEF [*Memorialişti clujeni*, cu un studiu introductiv şi tabel cronologic de J. Bálint; Izvoare şi note de J. Pataki], Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1990, 418 p.

Sunt reunite întâia oară mai multe texte memorialistice şi jurnaliere aparţinând unor personaje ilustre ori instituţii clujene din secolul XVII. Deşi nu sunt inedite, tipărirea laolaltă şi atenta colaţionare cu textele manuscrise de bază, precum şi adăugarea unor note explicative consistente, a unui indice şi glosar - fac din acest volum un excelent instrument de reconstrucţie a vieţii şi aspiraţiilor orăşeneşti din veacul XVII. Pe lângă izvoarele iezuite (despre excluderea membrilor) sau procesele verbale ale judecătoriei (declaraţii ale martorilor), sunt reproduse însemnările lui Székely Mózes, Heltai Gáspár, Segesvári Bálint, Linczigh János, Auner Márton, Brozer Péter, Gálffi Mihály, Misztótfalusi Kis Miklós, Szakál Ferenc. Din toate aceste texte, evident, cel mai deosebit prin conţinut şi maniera de prezentare este jurnalul lui Vizaknai Bereczk György. Tânăr ardelean protestant, cu aspiraţii sociale elevate, Vizaknai porneşte în peregrinaj spre cealaltă Europă pentru a obţine o diplomă universitară. Călătoreşte astfel prin Germania şi Ţările de Jos, notând cu acribie o sumă de observaţii şi chiar socoteli financiare - toate într-un stil modern şi cu informaţii încă insuficient exploatate.

Lucian Nastasă

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

MARIUS KULCZYKOWSKI, *Zydzi-studenci Uniwersytetu Jagiellonskiego w dobie autonomomicznej Galicji (1867-1918) [Studenţi evrei ai Universităţii Jagellone în perioada autonomiei Galiţiei]*, Kraków, Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellonskiego, 1995, 436 p.

Fără exagerare, lucrarea de faţă este unică în spaţiul central şi sud-est european atât prin tematica abordată, cât şi a manierei de realizare. Rod al unui travaliu ce a necesitat aproape 15 ani de muncă, de migăloasă despuiere a foilor matricole şi reconstrucţie genealogică, volumul oferă exhaustiv lista tuturor studenţilor evrei de la Universitatea din Cracovia (pe facultăţi) cu excelente analize privind evoluţia lor numerică, succesele şcolare ale acestora comparativ cu ale altor confesiuni, direcţiile investiţiei şcolare, structura lor socială etc. Şi totul în strânsă legătură cu evoluţia sistemului educaţional din Imperiul Austro-Ungar şi noul statut de autonomie al Galiţiei în intervalul 1867-1918, nu fără urmare în planul organizării comunităţilor evreieşti din regiune. Sub acest aspect, capitolul referitor la *Stipendii*, de pildă, indică o suită de strategii compensatorii puse în lucru de evrei pentru ascensiunea lor socială, cu similitudini şi în spaţiul românesc.

Lucrarea constituie aşadar un instrument de lucru indispensabil pentru toţi cei preocupaţi atât de istoria evreilor din Galiţia, cât şi de rostul instituţiilor academice în formarea elitelor. Pe de altă parte, felul în care a fost conceput volumul şi perspectiva socio-istorică ce o dezvoltă, poate reprezenta un model demn de urmat şi pentru istoriografia noastră, deloc preocupată până acum de o atare temă, nici măcar pentru publicul românesc al universităţilor, ca să nu mai vorbim de cel alogen.

Lucian Nastasă

CHRISTOPHE CHARLE, *La République des universitaires. 1870-1940*, Paris, Éditions du Seuil, 1994, 512 p.

Fără îndoială, recenta lucrare a lui Ch. Charle pare a fi încununarea unei activităţi de cercetare ce abia dacă atinge două decenii, dar care, prin vastitatea câmpurilor anchetate, prin cantitatea şi consistenţa volumelor tipărite, domină pe toţi contemporanii cu preocupări similare. După ce aproape de unul singur şi-a creat instrumente prosopografice (dicţionare biografice ale profesorilor de la facultăţile de litere şi ştiinţe din Paris şi de la College de France, în 1985-1989), după elaborarea a patru lucrări de referinţă asupra elitelor intelectuale (*Les Hauts Fonctionnaires en France au XIXe siècle*, Ed. Gallimard, 1980; *Le Personnel de l'enseignement supérieur en France aux XIXe et XXe siècle*, cu R. Ferré, Ed. du CNRS, 1985; *Les Élites de la République (1880-1900)*, Ed. Fayard, 1987; *Naisance des "intellectuels". 1880-1900*, Ed. de Minuit, 1990), Ch. Charle oferă acum un model al genului prin *Republica universitarilor*.

Nu e vorba de o istorie a universităţilor franceze în sens clasic, a acelei "imposibile universităţi" după expresia autorului (cu faze lungi de stagnare şi declin), ci de analiza instituţiei prin componentele ei şi îndeosebi prin intermediul actorilor principali, profesorii. Aşadar, o istorie vie, dinamică, în care funcţia individului în dezvoltarea socială a diferitelor sectoare intelectuale este primordială. Acest gen de abordare, ce a făcut "şcoală" prin contribuţiile metodologice ale lui Pierre Bourdieu şi ale colaboratorilor săi de la CNRS (Centre de sociologie de l'éducation et de la culture, cu excelenta revistă "Actes de la recherche en

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

sciences sociales"), conturează o nouă imagine asupra evoluţiei sistemului de învăţământ din Franţa.

Întemeindu-se pe biografii, Ch. Charle reuşeşte în mod strălucit - punând în lucru sociologia - să surprindă toate acele informaţii sociale şi culturale care au permis dinamizarea sistemului, producerea de inovaţii instituţionale şi intelectuale etc. Doar din această perspectivă universitatea franceză pare "imposibilă" şi numai prin comparaţie cu sensul german sau englez al cuvântului. Specificităţile sunt însă evidente prin studiul convergenţelor şi inadaptabilităţilor sistemului de învăţământ german şi francez, primul inspirând suficiente reforme mai mult sau mai puţin reuşite în Franţa. Aşadar, lucrarea dezvoltă o nouă perspectivă asupra domeniului tocmai prin suma de probleme luate în discuţie: selecţia socială a elitei universitare, poziţia ei vizavi de alte elite, ierarhizarea socială a disciplinelor ştiinţifice, strategiile alternative ale inovatorilor, sursele de informaţie în reformarea instituţiei, procedurile de cooptare a corpului învăţat, strategiile carierei, zonele de conflict, proiectele intelectuale şi sociale, raporturile dintre puterea politică şi universitate etc. - toate întemeiate pe excelente asocieri între rezultatele diverselor analize cantitative. Cartea relevă totodată marea distanţă dintre istoria cronologică pur descriptivă a instituţiilor academice şi cea întemeiată pe ancheta sistematică a "biografiei colective", ca model social susceptibil să iniţieze şi să dezvolte structuri, dar să şi producă disfuncţionalităţi.

Lucian Nastasă

Istoria Liceului Internat "C. Negruzii" Iaşi, 1895-1995, Iaşi, Editura Polirom, 1995, 392 p. (sub redacţia lui I. AGRIGOROAIEI şi GH. IACOB)

Prezentarea activităţii oricărei instituţii, mai ales când ea este făcută de cineva care are o legătură indisolubilă cu trecutul acesteia, manifestă, în general, o tendinţă de supraevaluare, izvorâtă, în principal, dintr-un sentiment de patriotism subiectiv, care se reduce, în mod obişnuit, la ideea că ea ar fi fost, dacă nu cea mai importantă, cel puţin una de elită. Aşa poate lăsa impresia, la o lectură sumară şi volumul pe care îl prezentăm. Numai că cei ce sunt în posesia informaţiei de ansamblu asupra şcolii româneşti au toate motivele să se declare de acord cu autorii lui.

În primul rând, oraşul Iaşi, cel puţin până la sfârşitul celui de al doilea război mondial, a reprezentat principalul centru cultural şi ştiinţific al României, iar atunci când facem o asemenea afirmaţie avem în vedere nu numai învăţământul universitar, ci şi pe cel liceal. Trebuie să precizăm, de la început, că nivelul instrucţiei de la liceele din acest municipiu nu s-a ridicat în toate cazurile la standardele pretinse de cei ce au dirijat educaţia naţională, dar că, pe ansamblu, aici au funcţionat câteva şcoli care s-au plasat în elita instituţiilor de învăţământ românesc, în fruntea cărora s-a încadrat şi "Liceul Internat". Mai mult decât atât, credem, - deşi autorii se feresc să facă o asemenea afirmaţie - că acest liceu poate fi încadrat în rândul celor mai valoroase şcoli din întreaga ţară. Este suficient să exemplificăm, prin cifrele oferite de I. Agrigoroaiei şi Gh. Iacob, că, din cei 3 085 de absolvenţi ai primelor 75 de promoţii, 29 au fost aleşi membri ai Academiei Române, 61 au devenit profesori universitari, 14 ingineri cu înaltă calificare, iar 15 oameni de litere, artă şi ştiinţă, dintre care citâm doar pe câţiva: Horea Hulubei, Mihai Sevastos, Victor Ion Popa, Vespasian Pella, Cezar Petrescu, fraţii Alexandru şi Ionel Teodoreanu, Radu Beligan, Ion Borcea, Petru Ştefănescu-Goangă, Petru Caraman etc. (p.160-161). De adăugat câteva cuvinte despre corpul profesoral al liceului, care

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

a alimentat în permanenţă cu cadre bine pregătite multe din facultăţile ţării (Emil Diaconescu, M. Jakotă, N.I. Popa, A. Trosc, Al. Obreja ş.a.).

Volumul este judicios structurat în cele cinci capitole, la sfârşitul cărora sunt anexate 50 de documente mai reprezentative privitoare la activitatea liceului, rezumate asupra conţinutului lucrării, traduse în limbile engleză, franceză şi germană, şi o bogată listă cu informaţii. Autorii separă activitatea şcolii pe două mari perioade: 1895-1945 şi 1945-1995, care coincid fiecare cu scurgerea a câte unei jumătăţi de veac, dar care au de fapt şi particularităţile lor: cea dintâi, când liceul şi-a urmat menirea specială pentru care a fost înfiinţat; cea din urmă, în care el a suferit prefacerile determinate de restructurarea învăţământului românesc pe baza noilor principii privitoare la educaţie introduse de regimul comunist.

Volumul consacrat istoriei Liceului Internat "C. Negruzzi" trebuie apreciat ca o realizare meritorie, o cercetare, am putea spune, exhaustivă a arhivei acestei instituţii şi nu numai a ei. Expunerea problemelor este făcută după o logică bine gândită, iar aspectele tratate selectate în aşa fel încât ne oferă o imagine clară asupra rolului însemnat jucat de această şcoală în istoria oraşului şi a României.

Dumitru Şandru

Şcoala Politehnică din Timişoara în documente şi imagini (1920-1948), Timişoara, Universitatea "Politehnica", 1995, 190 p.

Cercetarea istorică românească vizând, cu precădere, devenirea învăţământului autohton de după momentul de răscruce 1918, a înregistrat remarcabile rezultate în plan analitic şi sintetic, îndeosebi în legătură cu aprofundarea tărâmului ştiinţei universitare tehnice. Analiza existenţei şi acţiunii celor două instituţii apărute în a doua jumătate a veacului trecut la Bucureşti şi Iaşi a fost augmentată, calitativ şi cantitativ, după anul 1920, odată cu înfiinţarea şi fecunda activitate a ramificaţiei, benefice în profil politehnic, din capitala Banatului.

După tentative de variabile dimensiuni şi cu încărcături informaţionale diferite în spaţiu şi timp, evidente în ultimele două-trei decenii, de la monografia colectivă din 1970, la studiile singulare, dar semnificative documentar-interpretativ, elaborate de specialişti locali, precum Gh. Ruja, Coletta de Sabatta, Sorin Berghian etc., şi până la micromonografia închinată câtorva personalităţi ale Şcolii politehnice timişene (1993), actuala notabilă trudă a colectivului de "alcătuitori" (S. Berghian, D. Novăcescu, D. Daba), editată cu sprijinul şi prin grija materială a unui grup de absolvenţi de odinioară, contribuie la sublinierea comemorării a trei sferturi de secol de fiinţare a instituţiei nominalizate.

Un bogat şi sugestiv material *documentar-ilustrativ*, judicios şi logic structurat în componenţa "albumului": 1. cronologia istorică; 2. Timişoara, 1920-1948, edificii administrative, culturale, industriale; 3. înfiinţarea şi organizarea (acte şi documente, exceptate din presă şi arhivele locale ori de la Bucureşti; 4. baza materială; 5. corpul profesoral; 6. publicaţiile ştiinţifice; 7. studenţii; marchează, ca atare, un însemnat interval existenţial, sub denumirea dată de "Şcoala Politehnică", între anii 1920-1948.

Paleta de intrinseci mărturii, vizualizate acum şi astfel, are menirea să refacă câteva din piesele componente ale constituirii şi evoluţiei, guvernate de principii educaţional-profesionale, vehiculate de un prestigios corp de dacăli, cu nume şi valoare până în timpurile actuale: Ludovic Mrazec (1867-1944), Traian Lelescu, cel dintâi rector (1882-1929), Victor Vâlcovici (1885-1970), Corneliu Micloşi (1887-1963), Plauţius Andronescu (1893-1976), Ştefan

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Nădăşan (1901-1967), Ilie Murgulescu (1902-1991), Remus Răduleţ (1904-1984), Aurel Bărglăzan (1905-1960), Constantin Avram (1907-1977), Coriolan Drăgulescu (1911-1987) etc.

Raţiunea de a "exista", dezvăluită de autori, constă tocmai în acţiunea altruistă de a reface, prin documente şi imagini, prin caracterul *inedit* inculcat, atmosfera şi spiritul specific pentru un anume răstimp istoric, datorat unui context general aparte şi circumscris unei zone geografice distincte a ţării noastre. Cartea-remember se doreşte a fi, într-un cuvânt, o binevenită panoramă a ceea ce a fost cândva "Şcoala Politehnică" timişoreană, angrenând lectorul la reconstituiri neprevăzute şi deloc ştiute cu privire la realitatea afirmării şi maturizării nucleului de ştiinţă în colţul de sud-vest românesc.

Stelian Mândruţ

CONSTANTIN CLOŞCĂ, MIHAI DORIN, CORNELIA NEAGU, *Istoria învăţământului tehnic superior ieşean*, Iaşi, Editura "Gh, Asachi", 196, 216 p.

Deşi beneficiază de lucrări care îi relevă strălucitul trecut, o nouă anchetă istoriografică asupra aşezământului ce-l constituie învăţământul tehnic superior în cetatea Iaşilor era necesară nu pentru a fi expresia unui gest editorial la moment de jubileu, ci pentru a cuprinde într-un cadru complex un proces cu îndelungi tradiţii şi, pe alocuri, cu statut de întâietate în structura spiritualităţii româneşti; noua anchetă trebuia să fie, ca fapt firesc, mai mult decât cele precedente rodul activităţii de cercetare ştiinţifică prestată în arhive şi biblioteci de către istorici de profesie. S-au încumentat să o facă fără pripă şi sub protecţia binevoitoare a lui Clio cadre cu pregătire în istorie de la Catedra de ştiinţe socio-umane a Universităţii Tehnice "Gh. Asachi" din Iaşi, recte Constantin Cloşcă, Mihai Dorin şi Cornelia Neagu.

Ce câştigă cititorul din noua investigaţie? O enumerare completă fiind cu neputinţă într-un spaţiu restrâns, ne mărginim la cele mai semnificative trăsături pe care un material documentar bogat şi variat, edit şi inedit, le-au pus în evidenţă: înfiinţarea aşezămintelor de învăţământ tehnic superior în capitala Moldovei nu ca expresii ale unui capriciu sau a dorinţei de a imita ceea ce era deja înfăptuit în alte spaţii culturale, ci ca acte determinate de necesităţi proprii imediate şi de perspectivă; cărturari de seamă, unii de talie europeană, în frunte cu Gh. Asachi, s-au angajat într-un efort de durată pentru a da strălucire învăţământului tehnic superior; evoluţia aşezămintelor respective nu a fost liniară, scutită de mari greutăţi materiale şi numeroase piedice subiective, mai ales în faza de început; de-a lungul existenţei sale, catedra tehnică a fost onorată de strălucite cadre cu vocaţie profesională: P. Poni, Dragomir Hurmuzescu, Radu Cernătescu, Şt. Procopiu, P. Bogdan, N. Costăchescu, I. Andriescu-Cale, Ilie Matei, Mircea Savul, Cr. I. Simionescu şi foarte mulţi alţii; resturile tehnicii şi ale tehnicienilor au evoluat pe măsură ce societatea s-a depovărat de empirism şi a acceptat tot mai mult implicarea ştiinţei şi tehnicii în trasarea direcţiilor şi fundamentarea matematică a proceselor de dezvoltare socio-economică; dincolo de greutăţi şi umbre de ingerinţe politice şi de compromisuri de conjunctură, îndeosebi din deceniile postbelice, care i-au afectat prestigiul de instituţie savantă, creaţia tehnico-ştiinţifică şi opera de educţie şi-au urmat cursul spre a spori rolul civilizator în societatea românească.

Lectura volumului confirmă câtă dreptate au avut precursorii atunci când au calificat pe tehnicieni ca "sentinele neadormite ale prezentului în lupta unui viitor de fală", declanşând prin scânteierile spiritului lor "revoluţia de regenerare a României" (Şt. Caraman, *Filosofia*

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

tehnicii, Timişoara, 1925, p.30), sau că spiritul tehnic, manifestat la nivel de inginerie, de întreprindere şi de organizare reprezintă "toată speranţa pentru progresul economic şi social al ţării" (Gh. Ţiţeica, *Ştiinţa şi ingineria*, în "Buletinul Societăţii Politehnice", XLII, 1928, 3, p.200).

Cele zece anexe ale volumului, ca şi rezumatele în limbile engleză şi franceză, sporesc şi mai mult calitatea unui efort ştiinţific şi pentru alte spaţii culturale decât cel românesc. Cu alte cuvinte, o carte necesară nu numai istoricului învăţământului tehnic superior, de mult aşteptată, dacă nu în primul rând, chiar istoriei propriu-zise, căci, cum se poate înţelege viaţa spirituală a poporului român fără astfel de componente, care, în fapt, dau întregul? Un efort al autorilor, pentru care ne exprimăm gratitudinea.

I. Saizu

I. SAIZU, *Eminescu - cât veşnicia*, Iaşi, Editura "Noel", 1997, 176 p.

Aşa îşi intitulează I. Saizu volumul în care îşi adună textele scrise la un moment dat despre autorul *Luceafărului*, mărturisind că ele sunt "în fapt eseuri, cele mai multe publicate la centenarul morţii poetului", cu intenţia de a demonstra "că totalitatea preocupărilor pe plan structural şi suprastructural au izvorât la Eminescu din *caracterul profund al meditaţiilor geopolitice*".

Consideraţiile înscrise în această carte care au fost ordonate în următorul sumar: I. *Eminescu printre noi* II. *Trei zile din veşnicie* A. *Între stingere şi criptă* 1. *Tunet în sufletul neamului* 2. *Era înhumată "o glorie naţională"* 3. *Perenitatea creaţiei* B. *Sub imperiul versului* III *În templul lui Clio* A. *Meditaţii geopolitice* 1. *Reflecţii istorice* 2. *"Avem acum un istoric"* B. *Imperative iminente* 1. *Misiunea românilor* 2. *"Progresul e în toţi"* 3. *Nevoia de mai multă cultură* 4. *Observaţii asupra Primului Congres Economic din România* C. *Cadrul de înfăptuire* 1. *Harul Unirii* 2. *Neatârnarea - vector al destinului* 3. *Vocaţia pentru pace a poporului* IV. *Pilda marelui contemporan Ion Ionescu de la Brad* V. *În loc de încheiere* VI. *Rezumat în limba engleză* VII. *Indice de nume proprii*.

Am transcris aceste titluri întrucât spaţiul rezervat notei noastre nu ne permite realizarea unei radiografii detaliate a acestui *Eminescu* imaginat de I. Saizu. Simpla lectură a *Cuprinsului* este în măsură, credem, să releve intenţiile autorului, aria de investigaţie, metoda analizei, utilitatea ei, valoarea de ansamblu a demersului etc. Se cuvine amintit faptul că I. Saizu este istoric, iar întâlnirea sa cu Eminescu s-a realizat în virtutea investigaţiilor întreprinse în această ipostază. Înainte de a ni se înfăţişa ca autor al acestei cărţi, I. Saizu s-a aflat printre aceia care s-au îngrijit de editarea celor două volume intitulate *Eminescu: Sens, timp şi devenire istorică* (I, Iaşi, Universitatea "Al. I. Cuza", 1988, 1076 p. şi II, 1989, 508 p.), unde a publicat studiile: *Rostul românilor în istoria universală* (I, p.683-700) şi *Sintagma eminesciană "strat de cultură" ca necesitate istorică permanentă* (II, p.201-217), în colaborare cu Gh. Buzatu. Mai înainte, însă, abordând diverse subiecte ale istoriei naţionale, el a evidenţiat şi contribuţia eminesciană la descifrarea realităţilor politice ale celei de-a doua jumătăţi a secolului XIX, dar nu numai a acesteia.

Diligent şi atent cu contribuţiile sale eminescologice, I. Saizu le-a revăzut, ca informaţie şi nuanţare interpretativă, adăugându-le pagini noi atunci când a fost nevoie, pentru a contura un studiu articulat, subsumat unor teme pe care le circumscrie geopoliticii. Gândind totul în acest sens, el conchide că "meditaţiile geopolitice ale lui Eminescu s-au referit prioritar la

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

problemele interne şi externe româneşti în raport de poziţia statului şi de interesele sale faţă de vecinii apropiaţi, mari şi mici, ca şi la politica acestora în relaţie cu noi. Este o mărturie concludentă de înţelegere a cadrului geopolitic înainte ca acest precept să fi fost ştiinţificeşte definit".

Rămâne ca specialiştii să se pronunţe asupra ipotezei avansate de I. Saizu, ipoteză potrivit căreia Eminescu a fost un precursor al geopoliticii. Istoricii, politologii, sociologii şi istoricii literari, bineînţeles, îşi vor spune cuvântul, validând sau emendând punctele de vedere ale lui I. Saizu.

Gheorghe I. Florescu

SERGIU TOFAN, *Mircea Eliade. Destinul unei profeţii*, Galaţi, Editura Alter Ego Cristian & Editura Algorithm, 1996, 202 p.

Itinerarul biografic, formativ şi bibliografic pe care Sergiu Tofan ni-l propune evită rigoarea specioasă a lucrărilor de acest fel, oferindu-ne în schimb atât o lectură agreabilă, cât şi sugestia unei alte modalităţi de abordare.

În opinia lui Mircea Eliade *sacrul* nu reprezenta "cu totul altceva" ci se profila drept o dimensiune constituitivă a orizontului teluric, *realul* prin excelenţă. Se revela duratei fără a se integra în erodanta ei fluiditate. Drept urmare, orice experienţă de viaţă prin care explorăm concretul poate deveni o treaptă iniţiatică, o posibilitate de a ne situa, fie doar şi cu un pas mai mult, în vecinătatea acestei sacralităţi. Cum fiecare segment temporal, geografic şi euristic al vieţii marelui savant îşi află sublimarea în titlurile deja consacrate, biografia *spirituală* a lui Eliade poate fi socotită un *curriculum vitae* al operei sale. Asceză culturală şi nonconformism adolescentin se regăsesc în multitudinea preocupărilor sale: filosof şi romancier, istoric şi eseist ... O erudiţie *necăutată* dar acceptată, în cele din urmă, ca antidot pentru *nostalgia* unei patrii transformate într-o funestă concretizare spaţială a Paradisului pierdut. Pentru o jumătate de secol Estul avea să întoarcă spatele celeilalte jumătăţi de continent. *Destinul unei profeţii* se "împlinea" în adeverirea acesteia... Marcându-l decisiv pe Eliade, nefericita conjunctură istorică s-a regăsit în obsesia unităţii arhetipale a unei lumi non-condiţionate istoric. Izgonit din Paradis şi exilat în istorie, omul se confruntă cu teroarea acesteia. Singura lui şansă se găseşte în putinţa de a-şi transfigura destinul, conferindu-i semnificaţii expiatorii. Finalitatea transistorică şi exorcizantă acordată succesiunii evenimentelor presupune însă *asumarea* istoriei, a consecinţelor sale. "Absenteismul" implică incapacitatea de a trăi această istorie ca rit recuperator al unui mântuitor *illo tempore*. Demersul profetic atribuit lui Eliade ar presupune deci, "eterna reîntoarcere" la o sacralitate prin care să transcendem deprimanta actualitate istorică şi să găsim un sens existenţei, absurdului sau disperării.

O personalitate de felul celei evocate în cazul de faţă rămâne un subiect mereu deschis exegeţilor ei. Oricum, prin intermediul paginilor afectate diverselor evaluări critice suscitate de opera lui Eliade (*Tentativa de epoche*), opţiunea narativă a autorului nu postulează tonul apologetic al expunerii. Lui Sergiu Tofan îi revine deci meritul de a fi accentuat *o altă ipostază* a creatorului *Nopţilor de Sânziene* iar nouă plăcerea de a parcurge rândurile Domniei-sale.

Andi Emanuel Mihalache

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

GRIGORE PLOEŞTEANU (coord.), *Interferenţe istorice şi culturale româno-europene*, Târgu-Mureş, 1996, 132 p.

Volumul de faţă, editat de Institutul de Cercetări Socio-Umane din Târgu-Mureş, include contribuţii foarte diverse, care ies din obişnuitele canoane regionale, rezervate de obicei centrelor academice de provincie. Cele zece studii care formează structura volumului au constituit la origine intervenţii în cadrul unui colocviu ("Istorie naţională - istorie europeană") organizat, în octombrie 1995, în oraşul ardelean şi, ele ne sugerează, cum observă şi coordonatorul volumului, imaginea preocupărilor cercetătorilor din această parte a ţării: Tudor Sălăgean, *Ţara Românească şi problema dunăreană în secolul al XIV-lea*; Nicolae Pop, *Contextul politic general sud-est european al întemeierii mitropoliei Ţării Româneşti*, Corina Turc, *Domnia lui Constantin Brâncoveanu în opera istorică a lui Nicolae Iorga*; Pompiliu Teodor, *La începuturile istoriografiei româneşti: preiluminismul german şi reflexele sale istoriografice la Dimitrie Cantemir, Johan Filstich şi Köleseri Samuel*; Ioan Chiorean, *Rolul instituţiilor de învăţământ superior din Roma în formarea elitei intelectualităţii din Transilvania în secolul al XVIII-lea*; Nicolae Szabó, *Sisteme de relaţii şi stipendii instituite de bisericile transilvănene în interesul pregătirii intelectualilor la universităţile din străinătate în secolele XVIII-XIX*; Grigore Ploeşteanu, *Un susţinător al Unirii Principatelor - Arnold Ruge;* Mariana Ploeşteanu, *Evenimentele anului 1866 din România reflectate în presa românească din Transilvania*; Cornel Sigmirean, *Contribuţii la studierea frecventării universităţilor europene de către tinerii români ardeleni în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi în primele decenii ale secolului XX*; Virgil Pană, *Problema minorităţilor etnice la Conferinţa de pace de la Paris (1919-1920).*

Această diversitate poate reprezenta un avantaj, dar şi un handicap, întrucât ea reclamă un cititor ideal, care să fie interesat de o categorie atât de largă de probleme, iar, în plus, extinde prea mult spaţiul discursului şi face dificil asumarea unui orizont comun. Se pot identifica totuşi două sau trei preocupări dominante. Astfel, primele două studii se ocupă de începuturile Ţării Româneşti, o parte a lor au ca obiect istoria politică a spaţiului românesc din a doua jumătate a secolului XIX şi începutul secolului XX, iar o altă parte a acestor studii se structurează în jurul a ceea ce se conturează a fi o specializare a cercetătorilor din Târgu-Mureş: formarea elitelor moderne din Transilvania şi rolul studiilor în centre academice străine în cadrul acestui fenomen.

Acest din urmă domeniu, încă puţin evoluat la noi, are deja o bază serioasă la Târgu-Mureş, un centru favorabil unei asemenea întreprinderi prin contactele sale tradiţionale cu lumea central-europeană. Trebuiesc amintite aici mai vechile cercetări ale lui Tonk Sándor, Szögi László, Nicolae Szabó sau Ioan Chiorean, precum şi cele mai noi aparţinând seriosului cercetător Cornel Sigmirean.

În ciuda unor diferenţe cronologice sau de viziune, cele trei studii care se ocupă de această problematică în volumul de faţă, practică un demers unitar, în ce priveşte temele principale, sursele utilizate, grila analitică. Primul dintre acestea, aparţinând lui Ioan Chiorean, se opreşte asupra studiilor romane ale tinerilor ardeleni, în secolul XVIII. Autorul observă importanţa unirii religioase dintre o parte a bisericii ortodoxe ardelene şi biserica de rit catolic pentru formarea elitei intelectuale româneşti din Ardeal. În secolul XVIII au studiat în colegiile catolice romane 33 de tineri din Ardeal, relativ puţini în comparaţie cu numărul tinerilor ardeleni care au studiat în alte centre europene, dar dintre aceştia 20 erau români. Printre aceştia, regăsim figuri istorice remarcabile, cum ar fi Ioan Inochentie Micu, Petru Maior sau

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Gheorghe Şincai. Studiul cuprinde multe observaţii de interes, şi exprimă o viziune culturală asupra secolului XIX de luat în seamă.

O abordare sintetică, în linia celei anterioare, dar mai extinsă cronologic şi ca orizont de cercetare, este studiul lui Nicolae Szabó. Cercetătorul mureşean ne prezintă nu atât un recensământ al tinerilor care au făcut studii în afara Transilvaniei, care nu lipseşte şi este de o precizie aproape suspectă, cât o prezentare a filierelor prin care acea "peregrinatio" academică a fost posibilă, respectiv, ceea ce autorul numeşte "sistemele de relaţii şi stipendii", bisericeşti, mai cu seamă, din Ardeal. N. Szabó vrea să "reformuleze" cu acest prilej teza istoriografiei maghiare protestante cu privire la barierele puse de Curtea de la Viena tinerilor protestanţi din Transilvania în secolele XVIII-XIX pentru a studia în afara Imperiului. Dar, ceea ce ne propune studiul său în final este mai curând o nuanţare, decât o perspectivă nouă. Vedem totuşi că toate aceste bariere existau (motivaţia lor o explică I. Chiorean în studiul amintit deja), doar că ele n-au fost de netrecut.

Dacă N. Szabo vorbeşte foarte puţin despre situaţia tinerilor ortodocşi (ca şi despre tinerii români în general), Cornel Sigmirean se referă exclusiv la aceştia, dar fragmentul său cronologic este diferit, respectiv sfârşitul secolului XIX, primele două decenii ale secolului XX. Cornel Sigmirean, al cărui angajament epistemic este de subliniat, deşi el nu este dus până în consecinţele sale profunde, urmăreşte în expunerea sa două planuri: o recenzare a tuturor celor care au făcut studii în Imperiu şi în afara sa în această perioadă, iar apoi, o punere în evidenţă a rolului sistemului de stipendiere a comunităţii româneşti din Ardeal, fie ea ortodoxă sau greco-catolică, care susţineau studiile în străinătate ale tinerilor transilvăneni. Primul orizont are la bază surse în bună parte deja cunoscute, la care se adaugă cercetările autorului în unele arhive maghiare, în timp ce, următorul foloseşte după câte se pare exclusiv rezultate ale unor cercetări proprii în arhivele acestor fonduri şi fundaţii ardelene.

D-l Sigmirean accentuează de la început importanţa stipendiilor pentru facilitarea studiilor tinerilor români ardeleni. Lipsiţi de suportul unei burghezii naţionale puternice sau al statului (pentru ortodocşi), majoritatea acestor studenţi au fost bursieri ai unor fundaţii. Totuşi, cel care a iniţiat sistemul de stipendii a fost încă de începutul secolului XVIII statul austriac, urmat apoi de biserica romană. Această iniţiativă a fost imitată de episcopiile ortodoxe şi de către fundaţiile private, mai cu seamă în a doua jumătate a secolului XIX, inclusiv de către statul român. Cu toate restricţiile impuse de guvernul maghiar, în această epocă, numai în anul 1897/1898 învăţau la universităţi din Germania şi Austria 435 de tineri români ardeleni. De altfel, românii au, în această epocă, cel mai însemnat indice de creştere a numărului de studenţi dintre toate naţionalităţile Imperiului.

Rezultatul acestui fenomen a fost apariţia unei elite intelectuale ardeleneşti naţionale, cu amprenta sa particulară în raport cu celelalte din Imperiu şi chiar cu aceea din Vechiul Regat: de extracţie socială modestă, elita intelectuală ardeleană a rămas mult mai aproape de clasele populare, păstrând mereu o tendinţă luministă, un acut spirit asociaţionist, ca şi un pronunţat caracter militant politico-naţional. Ni se dau totuşi puţine informaţii despre cadrul acestor sejururi (ambianţa intelectuală generală, natura studiilor, viaţa cotidiană etc.), care ne pot edifica mai bine asupra procesului de formare intelectuală. La aceasta s-ar putea adăuga necesitatea unei priviri comparative mai curajoase. Foarte utilă ni se pare a fi şi anexa, cu numele tuturor tinerilor care au studiat în această perioadă, locul şi perioada acestor studii, dar ea trebuie lărgită cu alte categorii de informaţii. O mai riguroasă ordonare a criteriilor de identificare este de cerut, de asemenea.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Alături de aceste studii, restul volumului poate oferi lectorului preocupat în primul rând de istoria spaţiului românesc extracarpatic o serie de repere de interes. Studiul Corinei Turc despre *domnia lui Constantin Brâncoveanu în opera istorică a lui Nicolae Iorga* ne retrasează punctele de forţă ale lecturii istoriografice iorghiste: căutarea de modele, stabilirea de relaţii între diverse momente şi planuri istorice, afirmarea unui sens istoric din perspectiva prezentului său, abordarea "totală" a realităţii studiate etc. Autoarea, pe lângă rigoarea documentării, face proba unei capacităţi analitice particulare. Studiul este interesant şi prin jocul de imagini care rezultă din analiza mai multor momente istoriografice, dar, mai ales, prin punerea în evidenţă a permanentului balans al lui Iorga, între efortul de înţelegere a faptului istoric ca realitate obiectivă şi tendinţa de "naţionalizare" a sa, prin transformarea actului istoriografic într-unul de biografie naţională.

O discuţie asupra periodizării istoriografiei româneşti şi a raporturilor sale cu mişcarea europeană de idei ne propune cunoscutul universitar clujean Pompiliu Teodor. D-sa observă tendinţa specialiştilor în istoria culturii române vechi de a ignora în analizele lor cadrul cultural european, în care au fost concepute primele scrieri istoriografice din lumea românească. Pompiliu Teodor respinge şi încadrarea unor momente culturale cum sunt barocul sau preiluminismul în perioada veche sau medievală a culturii româneşti; el oferă ca exemplu cazul lui D. Cantemir, pe care-l analizează prin raportare la alte personalităţi contemporane, cum ar fi transilvănenii Johann Filstich şi Köleseri Samuel, marcaţi fiecare de ideile "ce veneau dinspre iluminismul de inspiraţie germană".

Punctul de plecare al analizei sale este *Descriptio Moldaviae*, pe care P. Teodor o consideră ca având la bază principiile preiluminsmului german (*Frühaufklärung*) de cunoaştere a statelor. Astfel, *Descriptio* a fost "structurată potrivit acestor principii: într-o parte geografică, una politică şi o a treia consacrată stării ecleziastice şi literare a Moldovei". Acest plan ("preconizat de şcoala geografică preiluministă") îl regăsim şi în opera istoriografică a lui Filstich şi Köleseri.

De asemenea, P. Teodor sesizează o serie de teme comune în opera acestora, cum este cea a originilor, deşi, dacă este să facem o scurtă observaţie, ar trebui spus că aceasta nu era neapărat de o temă preiluministă. La fel, se mai poate opune tezei lui Pompiliu Teodor asupra periodizării culturii vechi româneşti observaţia că *Descriptio* n-a fost scrisă în Moldova, ci în exil, şi că a fost necesar un secol şi mai bine pentru a fi adoptată de cultura Principatelor. Este adevărat că între Cantemir şi Neculce există o mare diferenţă de vârste culturale, dar cercetătorii fenomenului culturii secolului XVIII trebuie să-i ia în obiectiv pe ambii, poate mai mult pe al doilea decât pe contemporanul său exilat în Rusia. Este o mare întrebare metodologică dacă istoria culturii vechi se poate reduce doar la marile opere sau la fenomene de sincronizare. Subiectul merită o dezbatere serioasă.

Pe lângă studiile de istorie medievală amintite, istoria politică este reprezentată în volum prin contribuţiile semnate de Grigore Ploeşteanu, Mariana Ploeşteanu (cu un studiu substanţial despre receptarea momentului 1866 în presa românească din Ardeal) şi Virgil Pană. Dintre ele, cel despre Arnold Ruge ca susţinător al Principatelor, aparţinând lui Grigore Ploeşteanu priveşte direct istoria celor două principate extracarpatice.

Printre susţinătorii Unirii Principatelor, cazul lui Arnold Ruge era mai puţin cunoscut in istoriografia noastră. Subiectul este tratat acum sistematic şi cu multă acribie de către cercetătorul mureşean, care ne oferă în anexă şi câteva din probele mai puţin cunoscute ale acestei atitudini. Arnold Ruge, un hegelian de stânga apropiat la un moment dat lui Marx, a fost ataşat cauzei unioniste prin intermediul lui Dimitrie Brătianu. Acest fapt este foarte

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

semnificativ în ce priveşte sfera relaţiilor pe care paşoptiştii români şi mişcarea unionistă în general le-au avut în principalele centre europene.

Volumul în ansamblul său este de un nivel ştiinţific comparabil cu oricare altul editat într-un centru academic românesc. Maniera în care tratează problematica istorică românească îl face să evite pericolele unui localism agresiv, deprovincializează, şi arată că nu există teme locale şi teme naţionale, ci doar unghiuri de abordare, practici şi domenii istoriografice diverse. S-ar părea că această deschidere puţin obişnuită reprezintă oarecum culoarea locală târgmureşeană, respectiv, o încercare de a depăşi obsedantele controverse locale printr-o raportare la un spaţiu comun general.

Florea Ioncioaia

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

PERIODICE ROMÂNEŞTI

"Acta Musei Porolissensis", Muzeul Judeţean de Istorie şi Artă Zalău, XIX, Zalău, 1995, 590 p.

Acest tom masiv, cu un sumar variat şi bine structurat, evidenţiază faptul, recunoscut de altfel, că o instituţie muzeală este, dincolo de rosturile ei iniţiale, un centru ştiinţific, ce se adresează unui spaţiu anume, dar şi specialiştilor din întreaga ţară sau din străinătate.

Acta Musei Porolissensis nu este o publicaţie apărută după 1989, dar cei ce se ocupă de editarea ei au trecut, fără dificultăţi, fiind toţi nişte intelectuali adevăraţi, peste "barierele" totalitariste, însuşite de mulţi alţii ca nişte stereotipuri imuabile şi consubstanţiale fiinţei lor. Astăzi, revista din Zalău ni se înfăţişează ca o realizare ştiinţifică modernă, alăturându-se, firesc, celorlalte împliniri ale genului.

Sumarul tomului apărut în 1995 respectă linia deja consacrată, cu rubricile obişnuite: istorie veche şi arheologie, istorie medie, istorie modernă, istorie contemporană, istoria culturii, etnografie şi toponimie. Uneori, una dintre aceste rubrici este înlocuită cu alta, ce nu apare acum, dar care este reclamată de materialele existente în portofoliu. În general, însă, sumarul se constituie din aceleaşi compartimente tematice, circumstanţă care conferă o calitate aparte revistei.

Colaboratorii ei provin din cele mai importante centre ştiinţifice ale ţării - universităţi, institute de cercetare, muzee etc. - şi sunt, în majoritatea lor, nume deja afirmate. Dar în sumar apar şi nume noi, ipostază care trebuie salutată şi încurajată, fără nici un fel de rezerve.

Prima secţiune include şapte titluri, semnate de Zoia Maxim, Luminiţa Mogoş, Éva Lakó, Ioan Bejinariu, István Sajusz, Sorin Cociş, Nicolae Gudea, Elek Acsádi şi Attila Kiss. Articolele de istorie medie aparţin următorilor autori: Géza Kovách, Valer Hossu, Nicolae Edroiu, Elena Musca şi Ionel Penea. În continuare, Ioan Chindriş, Gelu Neamţu, Stelian Mândruţ, Nicolae Cordoş şi Ioan Musca susţin rubrica dedicată istoriei moderne, pentru ca istoria contemporană să fie reprezentată de Constantin I. Stan, Dănuţ Pop, Ghizela Cosma, Cornel Grad, Doru E. Goron, Ioan Oros, D. Şandru şi Gh. Onişoru. În diviziunea sumarului dedicată istoriei culturii sunt incluse contribuţii aparţinând următorilor: Ioan Oros, Gabriel Vasiliu, Diana Tetean, Cornel Crăciun, Andrei Negru, Traian Ursu şi Emil Trif. În sfârşit, în ultimele două rubrici apar Francisc Kiss, Valentin Orga, Pavel Bilţiu, Nicolae A. Bulat (etnografie), precum şi Onufrie Vinţeler şi Gabriel Vasiliu (toponomie).

Sfidând parcă programul de austeritate impus de guvernanţi instituţiilor de cultură, Muzeul de Istorie şi Artă din Zalău îşi continuă activitatea ştiinţifică, publicând o revistă lipsită de orice tentă provincială, care face cinste unei urbe, cinste datorată în primul rând Comitetului de redacţie: Nicolae Gudea (redactor responsabil şi secretar de redacţie), Cornel Grad, Ioan Oros, Alexandru V. Matei şi Elena Musca.

Gheorghe I. Florescu

Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol".
tom. XXXIII, 1996

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

"Analele Sighet", 2, *Instaurarea comunismului - între rezistenţă şi represiune*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1995, 530 p.; "Analele Sighet", 3, *Anul 1946 - începutul sfârşitului (instituţii, mentalităţi, evenimente)*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1996, 586 p.

Ieşită din lunga "noapte totalitară" (Vladimir Tismăneanu), societatea românească s-a găsit în situaţia de a-şi recupera trecutul. Încercarea se dovedeşte necesară. Mijloacele la care se apelează sunt diverse, un loc important revenind reuniunilor istoricilor, literaţilor, oamenilor politici etc. În această direcţie se înscrie şi iniţiativa Fundaţiei Academia Civică, coordonată de Romulus Rusan şi Ana Blandiana, prin grija cărora se desfăşoară, anual, simpozionul găzduit de Sighetu Marmaţiei. Locul nu a fost ales întâmplător, în oraşul amintit fiind exterminată o importantă parte a elitei politice, religioase şi intelectuale a perioadei interbelice. Manifestarea amintită reprezintă un bine venit prilej de întâlnire a unor istorici, politologi şi victime ale comunismului. Toţi au drept scopuri "recuperarea şi impunerea tuturor adevărurilor vieţii şi istoriei noastre, pentru a face posibilă nu numai dreptatea, ci şi viitorul" (Moţiunea adoptată la Simpozionul din 10-12 iunie 1994, în *Memoria ca formă de justiţie*, "Analele Sighet", 1, Ediţia a II-a, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1995, p.358).

"Analele Sighet", 2, *Instaurarea comunismului - între rezistenţă şi represiune*, conţine textele prezentate la Simpozionul de la Sighet între 9-11 iunie 1995. Volumul este structurat în trei părţi: I. *Represiuni asupra ţărănimii*; II. *Rezistenţa armată la instaurarea comunismului*; III. *Deportări, exoduri, exil.* Fiecare dintre secţiuni cuprinde atât studi,i cât şi mărturii ale celor implicaţi direct sau indirect în programul represiv al "organelor" statului comunist, în rezistenţa armată, în deportare sau exil.

Din cele aproape 80 de comunicări prezentate la Simpozionul din 1995 unele sunt datorate unor cunoscuţi istorici români şi străini: Al. Zub şi Gh. Onişoru (Iaşi), Jardar Seim (Oslo), Tatiana Pokivailova (Moscova), Ion şi Elena Şişcanu, Vitalie Văratec , Mitru Ghiţiu şi Anatol Petrencu (Chişinău), Constantin Hlihor şi Eugen Şahan (Bucureşti), Piotr Jakubowski (Varşovia), Mara Zirmita (Riga), Dennis Deletant (Londra). Alături de studiile celor menţionaţi mai sus, sunt şi mărturii ale unor ţărani care au suportat rigorile comunizării sau ale unor supravieţuitori ai rezistenţei armate anticomuniste (Gavril Vatamaniuc, Ion Gavrilă-Ogoranu etc.). Însăşi structura acestui volum (două segmente consacrate represiunii contra ţărănimii, baza societăţii româneşti şi a tuturor societăţilor est-europene, deportării, exodului şi exilului şi unul dedicat rezistenţei armate) scoate în evidenţă amploarea violenţei regimului comunist, metodele barbare pe care le-a utilizat pentru a supune societatea voinţei lui. Ceea ce s-a ştiut doar în cercuri foarte restrânse înainte de 1989 şi a devenit cunoscut pentru toată lumea după evenimentele din acel an este rezistenţa armată căreia a trebuit să-i facă faţă puterea instalată de sovietici la Bucureşti. Amploarea acestui fenomen nu este cunoscută la adevărata ei dimensiune, dar despre existenţa unei rezistenţe armate în România se poate vorbi între 1944 şi 1958, mai puternică în primii ani, mai estompată în partea a doua a intervalului de timp amintit. În mod cert, doar o explorare sistematică a arhivelor din ţară, poate şi din străinătate, va face lumină în această direcţie de cercetare aproape cvasinecunoscută şi, de aceea, atât de deschisă speculaţiilor: de la micşorarea până la supradimensionarea importanţei ei.

Volumul al treilea din "Analele Sighet", *Anul 1946 - începutul sfârşitului (instituţii, mentalităţi, evenimente)*, cuprinde comunicările Simpozionului desfăşurat la Sighet în perioada 7-9 iunie 1996. Între istoricii care au participat îi amintim pe Şerban Rădulescu-Zoner, Florin Constantiniu şi Constantin Hlihor (Bucureşti), Mark Percival (Londra), Alicja Wancerz-

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Gluza (Varşovia), Helmut Müller-Enbergs (Berlin), Anatol Petrencu şi Viaceslav Stavilă (Chişinău), Al. Zub , Dumitru Şandru şi Gh. Onişoru (Iaşi), Leons Briedis (Riga), Tatiana Pokivailova (Moscova). Nu au lipsit, ca şi la ediţiile precedente, martori oculari ai evenimentelor petrecute la începutul regimului comunist: Cicerone Ioniţoiu (Paris), Nicoleta Franck (Geneva), Ion Gavrilă-Ogoranu (Sântimbru-Alba), Liviu Mărgineanu (Iaşi), Gabriel Ţepelea (Bucureşti). Participanţii s-au aplecat asupra situaţiei instituţiilor (armata, în rândurile căreia se operau epurări masive de către guvernul Petru Groza; serviciul de informaţii al Palatului Regal; jandarmeria), asupra unor evenimente cu implicaţii deosebite, desfăşurate în anul 1946 (grevele studenţeşti, campania electorală şi alegerile din 19 noiembrie, foametea), nefiind ocolită nici prezentarea mentalităţii vremii (consecinţe ale foametei din 1946-1947 în memoria colectivă; lupta împotriva spiritului dictatorial; propaganda pe tema colhozului).

Prin problematica propusă şi prin studiile pe care la cuprinde, "Analele Sighet" (2 şi 3) reţin atenţia celor interesaţi de istoria contemporană a României. Un subiect care, în mod evident, stârneşte încă numeroase pasiuni.

Dorin Dobrincu

"Arhivele totalitarismului", nr.1/1993, 216 p.; nr.1-2/1994, 414 p.; nr.3/1994, 311 p.; nr.4/1994, 328 p.; nr.1/1995, 347 p.; nr.2/1995, 285 p.; nr.3/1995, 288 p.; nr.4/1995, 288 p.; nr.1/1996, 288 p.

În ciuda predicţiilor istoriciste de la care se reclamau zgomotos, sincopele totalitare s-au hrănit dintr-o pedagogie a uitării şi a amneziei decretate. Într-un context postcomunist, recuperarea memoriei colective este deci condiţionată de tentativa de a *reconstitui* - la propriu şi figurat, cât mai fidel cu putinţă - biografia unui sistem politic delicvent. Fără îndoială, un demers nu tocmai facil, concretizat mai ales în restituirile istoriografice, memorialistice şi documentare oferite nouă, din 1993, de revista trimestrială "Arhivele totalitarismului".

După aproape jumătate de veac de adevăr expropriat, reabilitarea pozitivismului istoriografic a fost orientarea metodologică absolut obligatorie, impusă atât de lacunele informative cât şi de copleşitoarea ofertă documentară a fondurilor de arhivă. Cele 10 numere ale publicaţiei reflectă un evident deficit interpretativ prin ascendentul pe care recuperarea documentară şi memorialistică îl mai are, cel puţin deocamdată, asupra abordărilor istoriografice. Mai mult, aflându-ne încă departe chiar şi de o elementară istorie factologică a comunismului românesc, demersurile speculative sau teoretizante se vor mai lăsa, un timp, aşteptate.

Ce găseşte şi, de ce nu, unde se regăseşte, cel care fie şi câteva minute, ar răsfoi această revistă? Editorialele cu care Radu Ciuceanu şi-a obişnuit deja cititorii sunt urmate de studii şi articole dedicate multiplelor ipostaze ale extremismelor româneşti, de mărturii şi documente, dicţionare biografice şi instituţionale, legislative şi bibliografice.

Primului număr, 1/1993, marcat de entuziasmul şi ezitările oricărui început, îi putem ierta teoretizările nu tocmai convingătoare, prezenţele mai puţin oportune (Ion Ardeleanu, Alexandru Bârlădeanu etc.). Nu este, totuşi, un debut sub semnul amatorismului. Trebuie să evidenţiem rigoarea ştiinţifică şi probitatea profesională a d-lui Dumitru Şandru, cunoscut, mai întâi de toate, prin lucrările privind problematica agrar-demografică în istoria contemporană a românilor. Domnia sa participă în acest prim volum cu un articol ("Decretul 83/1949") care subliniază în rândurile lui o constantă a praxisului totalitar: de la eliminarea adversarului real

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

la reprimarea opozantului virtual (ţăranul român). Nu trebuie să uităm faptul că "Dicţionarul instituţiilor" acordă primele sale pagini *coloniilor de muncă*, iar în ceea ce priveşte evocările biografice, ne-ar atrage atenţia cel dintâi secretar general al P.C.R., Gheorghe Cristescu (Florian Tănăsescu).

Numerele 1 şi 2 din1994 trebuie menţionate, în primul rând, pentru volumul de documente pe care îl pun la dispoziţia publicului interesat. Anii '40, când sfârşitul ... începuse, fac obiectul unor studii care cuprind, odată cu informaţia inedită, promisiunea unor completări ulterioare, a unor cercetări sistematice. Modelul de societate pretins de comunişti implica dizolvarea *individului* în *categorie*, eliminarea celor incapabili să se adapteze acestui gen de taxonomie socială. "Metamorfozele gulagului românesc" (Dumitru Şandru, "Centrele de internare: 1944-1945") pot fi surprinse şi în lucrările unor tineri istorici ca Gheorghe Onişoru ("Clasa de mijloc şi drumul spre socialism") şi Dănuţ Doboş ("Epurări la Universitatea din Iaşi: 1949-1960"). Perspectiva sociologică experimentată de Gheorghe Onişoru se regăseşte, într-un demers analitic mai general, în studiul lui Philippe Rostaing ("La rézistance de la société roumaine au totalitarisme communiste: 1945-1989"). În ce priveşte strategiile de "convingere" adoptate de puterea comunistă, numerele 1 şi 2 din 1994 ne prezintă, prin condeiul celor doi autori, Constantin Aioanei şi Cristian Troncotă, "Modelul reeducării prin autoanaliză. Aiud şi Gherla: 1960-1964". Lui Octavian Roske îi datorăm accentele pe care domnia sa le pune asupra colectivizării văzute prin ochiul de sârmă ghimpată al "Articolului 209 Cod Penal".

În ce măsură a dat rezultate reeducarea celor "incurabili" din punctul de vedere al ideologiei oficiale, cititorul o va afla zăbovind asupra primelor două studii care deschid nr.3/1994 al "Arhivelor" (Ilie Bădescu, Dan Dungaciu, "Experimente totalitare. Modelul reeducării: Piteşti, Gherla, Canal, 1949-1952"; Constantin Aioanei, Cristian Troncotă, "Rezistenţa anticomunistă în penitenciarele din România, 1945-1964"). În cadrul rubricii "Inventar legislativ", Constantin Lăţea şi Mihai Retegan ("Epurarea armatei române. Mecanisme juridice: 1944-1945") ne aduc în atenţie "purificarea" cu acte în regulă (convenţia de armistiţiu), a armatei române. "Dicţionarul instituţional" al revistei găzduieşte de această dată cele 20 de pagini ale analizei pe care Dumitru Şandru ("Jandarmeria română: 1944-1945") a întreprins-o asupra unui organ de ordine marcat de contextul bolşevizant al epocii: ocupaţia sovietică dublată de recrudescenţa criminalităţii comuniste.

Consideraţiilor de ordin metodologic, comparatist şi teoretizant aparţinând lui Paul Caravia ("Drepturile omului şi formele totalitarismului în perioada interbelică. Consideraţii metodologice"), Ion Ciupercă ("Câteva probleme ale unei analize comparate a regimurilor totalitare") şi Laviniei Stan ("The American Debate over the Essence of Totalitarianism") se adaugă, în numărul 4/1994, noi dezvăluiri privind ingerinţele sovietice în administraţia ţării (Dumitru Şandru, "Armata sovietică în România şi instalarea noilor autorităţi după 23 august 1944"), imixtiunile comuniste în mediul universitar românesc (Dănuţ Doboş, "Ingerinţe politice în viaţa universitară românească, 1944-1964). În acest număr, "Inventarul legislativ" continuă să acorde atenţie perseverentei distrugeri a elitelor militare româneşti (Costantin Lăţea, "Epurarea armatei române. Mecanisme juridice: 1945-1947"). De astă dată, sub egida "Dicţionarului biografic", două nume de marcă ale comunismului românesc - Petru Groza şi Ana Pauker - ne sunt prezentate de Flori Stănescu şi Horia Nestorescu-Bălceşti.

1995 confirmă continuitatea de investigaţie şi coerenţa interpretativă a unor tematici abordate în volumele precendente. Spre exemplu, în primul număr al acestui an ia sfârşit odiseea documentară dedicată nucleului hegemon al P.C.R. (Horia Nestorescu-Bălceşti, "Structura conducerii superioare a Partidului Comunist Român. Dinamica remanierii"). În

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

aceeaşi ordine de idei, încarcerarea etnicilor germani, neapărat "hitlerişti", la care dl Dumitru Şandru s-a referit într-un mai vechi articol ("Metamorfozele gulagului românesc. Centre de internare: 1944-1945", nr.1 şi 2/1994), este din nou adusă în discuţie, de acelaşi autor, atât în studiul privind detaşamentele de muncă forţată ("Etnicii germani şi detaşamentele de muncă forţată în România. 1944-1946", 1/1995) cât şi în cel referitor la fenomenul evadărilor ("Evadări din centrele de internare. 1944-1948", nr.2 şi 3/1995).

Tragismul istoriei basarabene fusese evocat, chiar din primul număr, de către Radu Ciuceanu ("De l'autocratie au totalitarisme. Bessarabie - actions de depeuplement et de denationalisation", 1/1993). Un episod al bolşevizării teritoriul dintre Prut şi Nistru - înscenarea electorală din 1941 - se bucură de analiza avizată a lui Vitalie Văratec ("Consideraţii privind alegerile generale organizate de sovietici în Basarabia la începutul anului 1941", 1/1995). Se adaugă plusul informativ adus de articolul lui Ion Ţurcanu ("Rezistenţa anticomunistă din Basarabia. Grupul Filimon-Bodi, 1946-1950", 2/1995).

Felul în care satelizarea Estului Europei a urmat - nu fără tentaţia "eretică" a comunismului naţional - "lumina" de la Răsărit, reiese din studiul comparatist realizat de Florin Constantiniu şi Ioan Chiper, "Modelul stalinist de sovietizare a României" (2 şi 3/1995). În ce priveşte "frontul" cultural, ideologizarea învăţământului românesc a fost surprinsă de Mihai Dorin, în cazul Politehnicii ieşene ("Politizarea învăţământului românesc. Şcoala politehnică «Gheorghe Asachi» din Iaşi", 3/1995). Studiul domniei-sale capătă o fericită completare la rubrica "Inventar legislativ"în care arhivistul ieşean Dănuţ Doboş inventariază urmările funeste ale decretului 175/1948 ("Reforma învăţământului. Decretul 175/1948", 3/1995).

23 august 1944 s-a dorit un reviriment democratic. Din nou se putea vorbi de *putere* şi/sau *opoziţie*, pentru ca la sfârşitul lui 1947 - an care închidea "primul cerc al Infernului comunist" să se ajungă la cristalizarea unei trăsături definitorii a regimului totalitar: *Puterea* şi ... atât, fără vreo opoziţie. În legătură cu acest moment crepuscular al democraţiei noastre, singura - până acum - radiografie pertinentă a conduitei vechilor şi noilor actori ai scenei politice româneşti o găsim în studiile pe care Gheorghe Onişoru ("Activitatea opoziţiei democratice. 1944-1947. Cazul Partidului Naţional Ţărănesc", 2/1995 etc.). Le va aduna, ulterior, între coperţile unei cărţi editate în 1996 sub egida Fundaţiei Academia Civică. Teroarea se perpetuează prin voita ambiguitate cu care ea îşi defineşte obiectul ("criminali de război", "legionari", "terorist", "vinovat de dezastrul ţării" etc.). Astfel, o prospectivă a viitoarei instituţionalizări a terorii printr-o retrospectivă politică a anilor 1944-1947 ne este prilejuită de studiul celor doi istorici ieşeni Dumitru Şandru şi Gheorghe Onişoru ("Dimensiunea politică a represiunii în România, 1944-1947", 4/1995, 1/1996).

Alma mater? O menţiune aparte merită stăruinţa lui Dănuţ Doboş, care, prin căutările sale, ne aproprie dimensiunea cultural-universitară a terorii comuniste, contextul ei politic, complicităţile şi întregul ei instrumentar ("Învăţământul superior ieşean. Strategia purificărilor, 1956-1964", 4/1995, 1/1996). În această ordine de idei, a politizării instituţionale, rubrica "Inventar legislativ" ne prezintă studiul de caz conceput de Alesandru Duţu, Constantin Lăţea şi Mihai Retegan ("Politizarea armatei române. Divizia «Tudor Vladimirescu»", 4/1995).

Într-o nouă prezentare grafică, nr.1/1996 asigură continuitatea discursivă a istoricilor mai sus menţionaţi. În seria experimentelor teoretizante, reflecţiile privitoare la noţiunea de "lege" într-un sistem totalitar pot fi împărtăşite în eventualitatea în care cei familiarizaţi cu limba engleză vor avea bunăvoinţa să parcurgă însemnările Laviniei Stan ("Law under Totalitarianism: Sotsialisticheskoe Pravavoe Gosudarstvo", 1/1996).

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

În fiecare număr, ca rubrică permanentă, recuperările documentare întregesc portretul-robot al unui stalinism cu premeditare: reeducare la Aiud, Gherla şi Piteşti, proletcultism, colectivizare peste tot, teroare orişiunde, rezistenţă pe alocuri. În speranţa că această impresionantă cantitate de izvoare va suscita un efort interpretativ pe măsură, nu putem decât să urmărim cu interes viitoarea prestaţie istoriografică a revistei de faţă.

Andi-Emanuel Mihalache

"Buletinul Societăţii Numismatice Române", anii LXXXVI-LXXXVII (1992-1993), nr.140-141, Editura Academiei, Bucureşti, 1996, p.386

Acest număr este dedicat împlinirii a 90 de ani de la înfiinţarea de către un grup de entuziaşti, la 28 decembrie 1903, a Societăţii Numismatice Române, societate ce şi-a propus valorificarea sistematică din punct de vedere istoric şi numismatic a micilor monede, descoperite într-un număr mare, dar nevalorificate suficient, studiile descifrând numeroase taine ale pământului românesc. Primele două articole sunt dedicate activităţii societăţii (Constantin Preda) şi primului preşedinte de onoare, Dimitrie Alexandru Sturdza (Octavian Iliescu). Sunt publicate numeroase tezaure şi descoperiri izolate de monede greceşti, romane, bizantine şi otomane. Radu Ardevan aduce preţioase contribuţii la cunoaşterea atelierului monetar de la Sarmisegetuza iar Constantin Preda prezintă o monedă de argint din timpul domniei împăratului Iustinian, inedită. Din articolele privind epoca medievală se remarcă cele privind semnificaţia reprezentării voievodului Radu I în armură pe monedele Ţării Româneşti (Radu Ocheşeanu), moneda transilvăneană în tezaure din Austria (Francisc Pap), tezaurul de aspri de la Târgul Ocna (Mihaela Blasko, Corneliu Matache), descoperirile de la Suceava (Eugen Nicolae). Trei articole tratează unele proiecte de monede contemporane.

Medalistica este reprezentată prin numeroase articole din care se remarcă cele ale regretatului Corneliu Popa: "Medalionul lui Dem. I. Dobrescu", "O medalie inedită modelată de Emil W. Decker" şi "Medalia unui mare savant român, Constantin Levaditti". Viaţa şi opera sculptorului medalist Ştefan Grudinschi sunt studiate de Valerian Ciofu. Din galeria numismaţilor români sunt evocate portretele lui Nicolae Stoica de Haţeg (Dana Bălănescu), Constantin Alessandrescu (Nicolae Curdov) şi Ionel Brătianu (Aurică Smaranda). Nu lipsesc din acest volum prezentări de reviste, cataloage şi cărţi de specialitate.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

"Erasmus", Bucureşti, nr.4-5, 1994, 94 p.; nr.6, 1996, 64 p.

Tinerii şi entuziaştii studenţi ai Facultăţii de Istorie din Bucureşti au constituit în 1991 Societatea de Studii Istorice "Erasmus", care răspundea unei nevoi acute de comunicare şi dezbatere a temelor de importanţă majoră sau a controverselor istoriografice. Văzută iniţial ca un loc unde să se formeze viitoarele condeie ale istoriografiei române, colectivul de redacţie a dorit să ridice standardul revistei prin publicarea unor contribuţii beneficiind de prestigioase semnături. Multe dintre materiale sunt publicate în limba engleză sau dispun de rezumate în limbi de circulaţie internaţională, fiind accesibile astfel studenţilor străini şi nu numai.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

În primul dintre cele două volume avute aici în antenţie sunt prezentate nouă contribuţii consistente, acoperind toate epocile istorice. Enumerarea tuturor ar fi fastidioasă, dar cele mai interesante trebuiesc amintite. Istoria veche este reprezentată prin articolele redactate de Claudia Niţu (*Habitat in Monteoru Culture*) şi Emilia Ciurea (*Rolul filosofiei în fundamentarea doctrinei bunului monarh (Roma sec. I e.n.)*). Secţiunea dedicată evului mediu cuprinde trei materiale: *Un călător spaniol necunoscut în Transilvania la mijlocul secolului al XVI-lea: Bernardo de Aldana* (Eugen Denize); *Câţiva oameni din preajma lui Mihai Viteazul în Transilvania* (Ştefan Andreescu); *Evoluţia termenului de Bez Man* (Simion Caltea). La secţiunea de istorie contemporană se remarcă, prin modul de abordare şi originalitatea temei, articolul *Aspecte ale naţionalismului românesc după 1918 - mesianismul noii generaţii interbelice*, al studentei Alina Tudor.

Câteva recenzii şi prezentări de cărţi completează cuprinsul acestui volum, tipărit în condiţii grafice excelente datorită sprijinului oferit de Fundaţia Soros pentru o Societate Deschisă.

Continuând să apară în cadenţă firească, publicaţia demonstrează, prin cel de-al doilea volum prezentat aici, dorinţa redactorilor de a valorifica munca de cercetare a studenţilor şi a unor cadre didactice. Deschiderea spre exterior, spre colaborarea cu reprezentanţii altor istoriografii, este menţinută prin publicarea articolului *The Finnish Foreign Policy and the Soviet Proposals From 1938 and the First Months of 1939* al cercetătorului Jaroslaw Suchoples de la Universitatea din Gdansk.

Secţiunea dedicată studiilor cuprinde patru materiale din care se remarcă cel intitulat *Începuturile şcolii româneşti în Macedonia, Epir şi Thesalia (1864-1877)*, valoros prin informaţiile inedite referitoare la eforturile autorităţilor române de a opri, prin intermediul şcolilor, deznaţionalizarea aromânilor. Alin Ciupală, redactorul care contribuie cel mai mult la apariţia revitei, constată că ierarhii bisericii ortodoxe duceau o politică "sistematică şi înfricoşată de persecutare" împotriva şcolilor româneşti sub acuzaţia falsă că manualele sunt catolice.

Dr. Gheorghe Zbuchea publică un jurnal inedit al regelui Carol I, scris în ultimele luni de viaţă şi păstrat în transcrierea lui Constantin Diamandy, viitor ministru al României la Petersburg. Paginile reflectă zbuciumul bătrânului rege între chemarea sângelui şi aspiraţiile naţionale ale poporului român.

Ultimele pagini sunt dedicate notelor de lectură şi prezentării vieţii ştiinţifice: prelegerile politologului Vladimir Tismăneanu şi distinsului medievist Bronislaw Geremek, ambele având ca temă comunismul şi efectele lui asupra societăţilor din răsăritul Europei. Pe scurt este prezentată şi Sesiunea de comunicării ştiinţifice a studenţilor istorici ce s-a desfăşurat în perioada 1-4 mai 1996 la Cluj-Napoca.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

"Ethos" - Revista de teorie a culturii (serie nouă), nr.5, Iaşi, 1993-1994

Editată la Iaşi din iniţiativa societăţii culturale Ethos şi cu sprijinul Fundaţiei Academice Petre Andrei, noua serie a revistei Ethos reprezintă un forum deschis al ideilor ce se vehiculează astăzi în domeniul atât de generos al teoriei culturii. Ajunsă la al cincilea număr, revista pe care o prezentăm s-a impus deja în cercurile intelectuale reprezentând o binevenită şi aşteptată publicaţie cu un prestigiu aflat în continuă creştere. Regretăm doar apariţia ei

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

neregulată, generată, suntem siguri, de problemele financiare pe care tipărirea unor astfel de tomuri o presupune. Cele peste 200 de pagini de revistă grupate sub titlurile "Studii", "Puncte de vedere", "Însemnări", "Recenzii", "Cronica", constituie o incitantă şi interesantă lectură. Dintre studiile semnate de Ion Strachinaru, Vasile Horea, Teodor Dima, Doru Tompea, Mihai Baciu, Gheorghe Mihai, Horia Hulban, Traian Stirbăţ, Moise Ignat, Eugeniu Safta Romano, toţi prezenţe active în viaţa intelectuală ieşeană, autori de lucrări de respiraţie naţională, am menţiona în mod deosebit studiul d-lui Doru Tompea intitulat: "Deschideri şi perspective epistemologice în teoria socială. Teoria modernizării" prin implicaţiile pe care acesta le are şi în orizontul istoric, unde problematica modernizării este de o acută importanţă. Interesantă şi incitantă deopotrivă este şi lectura studiilor "Influenţa şi originalitatea în opera lui Vasile Conta" (T. Dima), "Gândirea juridică a lui Mihai Eminescu" (Eugeniu Safta Romano), "Toleranţa şi intoleranţa de I. Kant" (Mihai Baciu) care aduc puncte de vedere vis-a-vis de opera unor mari gânditori ai lumii moderne.

Dintre notele cuprinse la secţiunea "Puncte de vedere", cele semnate de Maria Pavel, "Referenţialitatea numelui în epoca medievală" şi Florica Bejenaru, "Valori şi limite ale unor viziuni cu privire la naţiune şi sentimentul naţional", ne-au atras atenţia în mod deosebit. Articolul semnat de Florica Bejenaru este incitant, cu toate că autoarea nu s-a limitat încă de unele clişee specifice "vechiului regim", care scad din valoarea intervenţiei domniei sale.

Însemnările şi recenziile constituie o parte deloc neglijabilă în economia acestui număr al revistei şi, prin diversitatea temelor şi lucrărilor abordate, dau măsura preocupărilor autorilor lor, constituind puncte de reper importante în orizontul actual. O notă aparte aici pentru articolul "Apartenenţa etnică a brodnicilor şi bordonilor" (I.P-S.), interesant prin propunerea făcută.

Încheind scurta noastră prezentare cu speranţa că din bogatul sumar propus de colectivul de redacţie (Petru P. Andrei, Ion Strachinaru, Doru Tompea, Horia Hulban, Mihai Gheorghe, Valeria Dumistrăcel) vor fi cu siguranţă studii care să intereseze deopotrivă cercetătorii şi publicul larg, dorim revistei "Ethos" să apară cu o mai mare regularitate şi să se menţină în continuare ca o revistă de prestigiu, reper al vieţii intelectuale ieşene.

Cătălin Turliuc

"Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei", serie nouă, I, 1995, 202 p.

După mai bine de jumătate de secol, Buletinul Ioan Neculce reapare pe piaţa cărţii graţie iniţiativei colectivului Muzeului de Istorie din cadrul Complexului Naţional Muzeal "Moldova". Gândită ca un posibil şi necesar arc peste timp, noua serie este, totodată, croită după tiparele moderne şi cerinţele actuale. De altfel, aceasta a fost una din motivaţiile pentru care multe pagini ale *Buletinului* au fost oferite, cu generozitate, mai ales unor istorici tineri, care s-au afirmat în ultimii ani.

Revista, a cărei ţinută grafică ţinem s-o subliniem de la început, cuprinde cinci secţiuni, trei dintre acestea fiind tradiţionale: studii şi articole, note de lectură şi viaţa ştiinţifică. Celelalte două conferă nota specifică publicaţiei, fiind preluate de la vechiul *Buletin* sau oglindind preocupările legate de valorificarea patrimoniului muzeistic.

La capitolul *Studii şi articole* subliniem preponderenţa subiectelor de istorie medievală, bazată pe studierea atentă a documentelor epocii. Patru contribuţii acoperă secolele XV-XVII, fiind asumate de Costică Asăvoaie, Marcel Lutic, Daniel Botezatu şi Corneliu Cojocaru.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Acestora li se adaugă o restituţie din opera lui Ion Nistor, precum şi un studiu consistent asupra doctrinei ţărănismului, elaborat de Cristian Sandache.

Un grupaj valoros este consacrat istoriei ultimei capitale a Moldovei. El este deschis de "însemnările arheologice" ale Şeivei Sanie în legătură cu unele descoperiri din secolele II-III d. Hr. şi e urmat de alte contribuţii notabile legate de evoluţia administrativă, urbanistică şi culturală a Iaşilor, ce aparţin lui Sorin Iftimi, Mihai Răzvan Ungureanu, Rodica Eugenia Anghel, Georgeta Podoleanu, Ştefan Sorin Gorovei, Claudiu Paradais şi Maria Voicu.

Rubrica *Patrimoniu* este destinată unor documente inedite, puse în valoare de Petrea Irinciuc, Angela Ştirbu şi Rodica Eugenia Anghel, în timp ce Carmen Marian semnalează aspecte "tehnice" legate de conservarea şi restaurarea unor piese textile. De asemenea, subliniem contribuţia Zamfirei Pungă la biografia revoluţionarului paşoptist bucovinean Miron Ciupercovici, prezentarea de către Rodica Radu a unei traduceri inedite din Ernst Haeckel (*Istoria creaţiunii naturale*), ca şi incursiunea în legislaţia privind organizarea patrimoniului cultural interbelic, realizată de Adriana Ioniuc.

Nu putem încheia aceste succinte observaţii prilejuite de apariţia noii serii a *Buletinului Ion Neculce* fără a cita din cuvântul introductiv semnat de directoarea Muzeului de Istorie, Rodica Radu: "Preluând o tradiţie, noua serie a publicaţiei îşi oferă coloanele şi tinerilor istorici pentru a pune încă o piatră la poarta cetăţii de spirit a Iaşilor". La rândul nostru, urăm noii reviste viaţă lungă şi îndeplinirea idealurilor pentru care a fost creată.

Violeta Onişoru

"Revista Arhivelor", Cluj-Napoca, seria a III-a, vol.I, 1995, nr.1-2, 160 p.

"Revista Arhivelor", editată de Direcţia Generală a Arhivelor în două serii, 1924-1947 şi 1958-1994, îşi începe a treia serie la Cluj-Napoca. Chiar dacă a apărut cu o oarecare întârziere (1996) şi într-un nou aspect editorial, primul volum pare să promită reluarea unei tradiţii prestigioase într-o formă "revoluţionară", care să corespundă efortului de valorificare a activităţii arhivistice din România.

"La început de drum", aşa cum îşi intitulează demersul redacţia revistei, este prologul ei şi, totodată, programul propus de revistă în aflarea răspunsurilor la întrebările: "Care este stadiul dezvoltării arhivistice româneşti actuale? Care este raportul dintre arhivele româneşti şi cele europene? Care este locul şi rolul arhivelor în societatea românească actuală? În ce constă moştenirea arhivisticii româneşti dintre 1950-1989? Cu ce instumente şi tehnici studiem astăzi documentele? Care este oferta arhivelor pentru cercetarea istorică? Cât de adecvat este aportul arhivelor la cerinţele societăţii moderne?" (p.3-4). Ambiţios program, dar, datorită profesionalismului membrilor din Colegiul de redacţie - Ioan Drăgan, redactor şef (Cluj-Napoca), Ioan Dordea (Cluj-Napoca), Liviu Boar (Târgu-Mureş), Nicolae Edroiu (Cluj-Napoca), Andrei Kiss (Cluj-Napoca), Corneliu Mihail Lungu (Bucureşti), Laurenţiu Mera (Cluj-Napoca), Florica-Adriana Muntean (Cluj-Napoca), Ionel Panea (Zalău), Mircea Timbus (Arad)* - sperăm ca ea să devină treptat o realitate, iar revista, o publicaţie de specialiatate a cărei apariţie să fie de fiecare dată un eveniment editorial. Sarcina publicării ei revine, pe linia

* Ne întrebăm de ce nu este reprezentată şi Moldova sau Arhivele Naţionale din Iaşi în componenţa noului Colegiu (nota red.).

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

unor mai vechi inițiative întreprinse de Ștefan Meteș și David Prodan, Asociației Arhiviștilor "David Prodan" cu sediul în Cluj-Napoca.

Volumul de față confirmă interesul de care se bucură revista în rândul specialiștilor și contribuie la sedimentarea unui renume binemeritat în rândul publicațiilor arhivistice.

Structura volumului, permanentizată, desigur, în viitoare numere, cuprinde un grupaj de *Studii*, semnate, între alții, de N. Edroiu (*Arhivistica și științele auxiliare*, p.5-10), Gernot Nussbächer (*Arhiva Magistratului orașului Brașov între 1851-1861*, p.15-24), C.M. Lungu (*Arhivele Naționale - expresie a unității teritoriale*, p.10-15), Florica Muntean, Lucia Augusta Serdan (*Tendințele cercetării arhivelor clujene 1990-1995*, p.39-47), Sorina și Ioan Bolovan (*Registrele parohiale de stare civilă din Transilvania - izvoare de demografie istorică*, p.47-52).

De asemenea, profilul de specialitate este ilustrat de rubrica *Arhive. Fonduri și colecții* - rubrică relevând, totodată, și dimensiunea națională, "fără frontiere", prin înscrierea unor titluri ca *Arhiva Națională a Republicii Moldova*, prezentat de Antonina Berzoi (p.70-73).

Cum era de așteptat de la o publicație ai cărei semnatari au datoria conservării patrimoniului arhivistic național, există și o rubrică *În sprijinul deținătorilor de arhivă*, destinată arhivarilor și conducătorilor de instituții, posesorilor de arhive personale, iar *Cercetări în arhivele străine* (remarcăm studiul *Noi depistări în arhivele vieneze*, semnat de doi prestigioși arhiviști: Mircea Timbus și Ioan Dordea, p.80-86) și *Arhivistica internațională* își propun publicarea unor traduceri de profil arhivistic apărute în străinătate, a unor informații privind activitatea Consiliului Internațional al Arhivelor și noi depistări de documente relative la istoria românilor.

O rubrică de dezbateri, ipoteze, sugestii, intitulată *Opinii*, va stimula inovația în știință arhivistică. *Viața Arhivelor* este bogat reprezentată de evenimentele legate de *Jubileul Arhivelor clujene. 75 de ani de la înființare* (Ioan Drăgan, p.106-114).

Note și recenzii, Portrete ale arhiviștilor, atât din țară, cât și din străinătate și un *Buletin bibliografic* întregesc stuctura sumarului revistei.

Acum, când se impune ca un imperativ recursul *ad fontes*, arhivele - tezaure documentare ale istoriei - trebuie să-și recâștige locul avut în perioada interbelică în peisajul istoriografic general, iar publicarea unei asemenea reviste să demonstreze nu numai necesitatea, ci și capacitatea celor ce practică arhivistica de a o susține în viitor.

Marcela Ifrim

"Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae", București, 1996, 241 + XI pl.

Șapte oameni de știință, doi având și calitatea de coordonatori (dr. Silviu Sanie și dr. Dumitru Vitcu) inaugurează cu prezentul volum, ca replică a ieșenilor la publicația clujeană "Studia Judaica", seria lucrărilor consacrate istoriei evreilor în România. Cu un *Cuvânt înainte* semnat de acad. Nicolae Cajal și *În loc de prefață* datorat acad. Al. Zub, apariția de la Iași nu este întâmplătoare, de vreme ce fosta capitală a Moldovei a fost un centru în care și-a desfășurat activitatea economică și culturală o importantă obște evreiască. Este un gest editorial care nu poate decât să bucure breasla istoricilor, care, eliberați de închingări ideologice simpliste, pot să analizeze cu folos procesul de coabitare a minorităților cu autohtonii în spațiul geopolitic românesc.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Căderea interdicţiilor tematice şi a clişeelor prefabricate de cabinete de propagandă odată cu prăbuşirea regimului trecut face cu putinţă abordarea complexă a problemei minorităţilor naţionale. Tocmai aceasta este şi dovada pe care o face volumul de faţă, care, sub raportul problemei populaţiei evreieşti, are, cronologic, punctul de plecare încă din epoca romană. Este chiar esenţa studiului lui Silviu Sanie consacrat elementelor iudaice sau iudaicizante în interferenţa etno-culturală din Dacia şi Moesia Inferior, rezultat după consultarea unei biografii de excepţie a cercetărilor arheologice, îngăduindu-i să ajungă la încheierea că şi în lipsa marilor monumente şi complexe (sinagogi, necropole) prezenţa sau influenţa iudaică nu este doar verosimilă, ci reală, dar limitată.

De la epoca romană, autorii fac "un salt" la perioada modernă, secolul XIX beneficiind de contribuţii bazate în covârşitoare măsură pe material documentar inedit, fiecare încorporând în sine caracterul studiilor de demografie istorică. Dacă articolul lui D. Ivănescu analizează fenomenul între anii 1755 şi 1860, concluzionând că prezenţa supuşilor străini şi a evreilor a avut un caracter benefic nu numai pentru domeniul economic, ci şi pentru cel spiritual în care au strălucit arhitecţi, profesori, ingineri, artişti şi avocaţi, mai ales în cetatea Iaşilor, deţinătoarea celui mai mare procent de supuşi străini şi evrei din întregul Principat, următoarele două studii abordează problema la nivelul Moldovei. Într-adevăr, Stela Mărieş subliniază importanţa catagrafiei din anii 1824-1825, într-un studiu masiv, în care copleşitoare sunt informaţiile inedite şi anexa, punând în prima linie ideea că documentul respectiv permite o configurare mai nuanţată a unei categorii cetăţeneşti, fără de care nu se poate înţelege originea şi dezvoltarea procesului de formare a burgheziei moldoveneşti din prima jumătate a secolului trecut.

Cu privilegiul de a fi dobândit o largă erudiţie şi documentare asupra problemelor de demografie istorică, domeniu căruia i-a consacrat cu devotament ani îndelungaţi de activitate, Ecaterina Negruţi se ocupă de rolul evreilor în formarea târgurilor din Moldova în prima doime a secolului XIX. Autoarea aşează în lumină adevărul istoric că târgurile înfiinţate atunci prezentau o structură etnică bine definită: o populaţie rurală covârşitoare românească, la care se adăuga un nucleu urban alcătuit dintr-un număr de străini, în cea mai mare parte evrei. Dezvoltarea ulterioară a industriei în principalele centre orăşeneşti a atras după sine pe mulţi locuitori, pricinuind decăderea micilor târguri.

Având la dispoziţie o bibliografie pentru care a trudit o viaţă întreagă, I. Kara prezintă partajat izvoarele ebraice referitoare la istoria evreilor din România, recte informaţii furnizate de consultaţiile rabinice, catastife, bresle, inscripţii funerare, note de călătorie, ştiri din presă, corespondenţă personală sau de afaceri, memorii, fără de care un tratat de istoria României nu poate fi scris cu exactitate.

Cu studiul semnat de D. Vitcu, problema evreiască este judecată în cadru internaţional, în speţă pe câmpul relaţiilor româno-americane timpurii, în care la loc central s-a aflat procesul migrator spre America, cu momente de vârf între anii 1887-1889 şi 1900-1904, ultima etapă fiind cea mai consistentă, motivată de "urmarea sentimentelor naturale", ca şi de ispita pentru "libertatea americană", în spiritul căreia "cei mai mulţi evrei emigrează spre a asigura copiilor lor un viitor mai bun".

În fine, Andrei Corbea, analizând traseul culturii germanofone a evreilor bucovineni, detaşează, pe etape istorice, efortul de permanentă afirmare a identităţii etniei respective prin legitimarea culturală în raport de câmpul gravitaţional al puterii de la Viena, până la 1918, şi de la Bucureşti, după înfăptuirea Marii Uniri, apelând la mecanisme comunicative specifice

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

care să-i asigure supravieţuirea în condiţii de dezvoltare paşnică, dar mai cu seamă de vicisitudini şi de cumpănă.

Aşadar, primul volum din "Studia et Acta Historiae Judaeorum Romaniae" înfăţişează pe o largă şi diversificată bază documentară, în mare parte inedită, probleme de istorie politică, economică, culturală şi demografică, care pot servi nu numai la refacerea arborelui genealogic al unor seminţii şi la realizarea de monografii pe localităţi, dar îndeosebi la alcătuirea tratatului de istoria României. Este proba evidentă a reuşitei în investigaţia spre adâncime, prestată ştiinţific, după regula adevărului. E de dorit ca viitoarele volume să includă şi câte un indice, pentru ca însuşirea de instrument de lucru să fie desăvârşită, ca şi o tematică ilustrând dramele la care populaţia evreiască a fost supusă mai ales în secolul nostru.

I. Saizu

"Studii şi cercetări de numismatică", nr.X, 1993, Editura Academiei, Bucureşti, 1996.

Datorită greutăţilor "perioadei de tranziţie", al zecelea volum al prestigioasei reviste de numismatică apare după trei ani de la redactarea materialelor. Întreaga noastră istorie îşi găseşte reflectarea în articolele scrise de reputaţi specialişti, care, prin informaţiile proaspăt aduse la lumina zilei, lămuresc sau întregesc cunoştinţele despre evenimente petrecute în spaţiul românesc. Sunt publicate monede greceşti, geto-dacice, romane, bizantine, muntene şi otomane; cercetătorul Radu Ardevan abordează problema circulaţiei monedei romane de aur în Dacia după cucerirea traiană; Gh. Poenaru-Bordea şi Radu Ocheşeanu aduc noi contribuţii la cunoaşterea circulaţiei monedei de bronz la Tomis (sec. IV d.Hr.); Katiuşa Pârvan prezintă a şaptea monedă anepigrafă cu dragon şi activitatea monetară a voievodului Vlad Dracul; Eugen Nicolae şi Emil Păunescu, prin publicarea unui tezaur format din 367 aspri, aduc o importantă contribuţie la cunoaşterea monedelor otomane pe teritoriul românesc. Din domeniul sigilografiei se remarcă articolul lui Aurel Dumitraşcu despre matricea sigilară a domnitorului Ioan Sandu Sturdza. Moneda emisă de Mihai Viteazul în 1600 este analizată de reputatul specialist Octavian Iliescu. Nu lipsesc din prezentul volum recenziile pe marginea unor cărţi şi articole de specialitate şi un indice. Revista se încheie cu rânduri pioase dedicate unor numismaţi de valoare trecuţi în eternitate: Eugen Chirilă, Henry Bartlett Wells, Margaret Thompson.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

PERIODICE STRĂINE

"The English Historical Review", nr.418,420/1991, nr.425/1992; nr.431,432/1994, nr.436/1995; nr.440, 441/1996

Dintr-o colecţie nu tocmai completă, ţinem totuşi să semnalăm câteva numere suficient de grăitoare pentru actualitatea cercetării istorice din extremitatea vestică a continentului.

Compartimentată în patru secţiuni("Articole", "Note şi documente", "Revista cărţilor", "Note bibliografice"), "The English Historical Review" îşi propune, în primul rând, semnalarea critică a noilor apariţii editoriale datorate mediilor universitare "anglo-saxone". Concepută drept un buletin informativ-bibliografic, ea menţine situaţia "la zi" a lucrărilor apărute în

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ultimele douăsprezece luni, oricare din ele putând completa în mod fericit orizontului teoretic al oricărui istoric. Totuşi, în pofida faptului că numărul de pagini alocat prezentărilor de carte este cât se poate de grăitor în ceea ce priveşte intenţiile editorilor, dezbaterile istoriografice şi restituirile documentare nu vor dezămăgi cunoscătorii, oricare le-ar fi demersul aprofundat. Se poate însă lesne observa preponderenţa lucrărilor dedicate *istoriei medievale* în general, a celei britanice cu precădere. Articolele privind medievalitatea engleză - în speţă, instituţiile, mentalităţile şi personalităţile nu sunt lipsite de o proiectare în plan european care le validează relevanţa interpretativă.

Varietatea tematică, consistenţa tratării subiectelor şi fidelitatea prezenţei lor, număr de număr, fac inoportună o eventuală inventariere. Lăsăm cititorilor plăcerea de a le descoperi şi parcurge după priorităţi şi preferinţe, mulţumindu-ne să remarcăm doar câteva.

Destinată, în mare parte, lumii anglofone şi specificităţilor ei, "The English Historical Review" nu ezită, totuşi, să cuprindă între coperţile sale abordările feluritelor segmente temporale şi spaţiale din cuprinsul istoriei universale. În ciuda particularismelor britanice pe care unele studii le evocă - în special problema irlandeză - utilitatea acestor intreprinderi ar fi cât se poate de evidentă în urma unei minime bunăvoinţe comparative. Ideologie şi identitate naţională nu ne sunt nişte termeni tocmai străini... Marota unui fond mono-genetic de origine antică, specularea tradiţiilor religioase, exaltarea mediului rural şi a culturii pe care acestea o nutreşte, sunt câteva permanenţe de identităţi naţionale irlandeze (Gabriel Doherty, *National Identity and the Study of Irish History*, nr.441/1996) cu numeroase sugestii constructive pentru specialiştii români aplecaţi asupra acestei spinoase şi încă actuale problematici.

În revista din iulie 1991, prezenta tendinţă de recuperare a elitelor noastre şi-ar putea găsi un termen de comparaţie în articolul lui Ellis Archer Wasson, *The House of Commons. 1660-1945. Parliamentary Families and the Political Elite*. Seculara continuitate parlamentară a unor familii nobiliare britanice şi preeminenţa acordată *conservării proprietăţii* asupra *eredităţii rangului* sunt doar câteva indicii pe care Wasson le include în aceste rînduri dedicate unei elite politice greu de surprins în certitudinea unor evaluări definitive. Din perspectiva unui demers comparatist, poate mult mai edificator pentru noi ar fi studiul lui Davis Jarvis, *British Conservatorism and Class Politics in the 1920*, apărut în numărul din februarie 1996. Faţa de conservatorismul românesc aflat atunci la ora "demisiei" istorice, "omologul" său britanic îşi certifica reprezentativitatea elitară prin capacitatea de adaptare la "spiritul" veacului (vot-universal, feminism, proletariat şi revendicările lui, chestiunea proprietăţii private).

O dovadă a transcenderii orizontului istoric şi istoriografic insular o constituie articolul "tehnic" datorat lui P.G.M. Dickson, *Monarchy and Bureaucracy in Late Eighteenth Century Austria* (aprilie 1995) care aduce în atenţia celor interesaţi o scurtă biografie a reformismului instituţional iluminist din perioada 1780-1796 precum şi câteva aprecieri referitoare la suportul birocratic al acestei politici. Dincolo de meritele şi eşecurile amândurora, ne preocupă referirile la Transilvania, perceperea ei drept entitate autonomă faţă de Ungaria, în ciuda unor episodice tentative de unificare instituţională.

Cu toate că "The English Historical Review" privilegiază evul de mijloc, istoria contemporană este reprezentată mai ales prin acele oferte istoriografice vizând binecunoscuta propensiune a acestui secol: totalitarismul cu simptomele şi consecinţele lui.

Criza anilor '30... Dilemele trezite de alternativa controlului conştient al economiei faţă cu discreditarea etică a *lassez-faire*-ului se regăsesc în rândurile pe care Daniel Ritschel (*A Corporatist Economy in Britain? Capitalist planning for industrice self-guvernement in the 1930*, iulie 1991) le dedică polemicilor legate de soluţiile anti-criză. Articolul lui Stephen

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

White, *British Labour in Soviet Russia, 1920* (iunie 1994) ar putea fi încadrat în ceea ce François Furet numeşte "le passé d'une illusion". Este vorba de modul în care, din frustrare, idealism sau din meschine calcule politice, laburismul englez s-a lăsat contaminat de "virusul" bolşevic. Dac cum numele lui François Furet este legat atât de istoria ideii comuniste cât şi de cea a Revoluţiei franceze, nu putem să nu pomenim un interesant demers comparatist aparţinând lui Adrian Jones (*Towards a New Structural Theory of Revolution: Universalism and Community in the French and Russian Revolutions*, octombrie 1992) în care profesorul din Melbourne se opreşte asupra raporturilor reciproc distructive dintre un universalism de sorginte urbană şi comunitarismul ruralităţii. În logica unei ideologii care tindea să devină religie, Biserica şi slujitorii săi nu păreau a mai avea vreun rost. Amănunte despre un Dumnezeu "naţional-socialist" găsim în articolul lui E.D.R. Harrison, *The Nazi Dissolition of Monastieres. A Case-Study* (aprilie 1994).

Prin titlurile amintite în rândurile de faţă am dorit să evidenţiem o publicaţie de mare tradiţie - apărută în 1886 - în ale cărei pagini, specialist sau nu, cititorul poate afla diverse propuneri pentru o altă lectură a unei tematici nu tocmai noi.

Andi Emanuel Mihalache

"Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrifr für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete", München, vol.18 (1990), 357 p.; vol.19 (1991), 378 p.; vol.20 (1992), 334 p.; vol.21 (1993-1994), 343 p.

Înfiinţată în 1969 de către Georg Stadtmüller, publicaţia este editată în prezent de către Gabriel Adriány, Horts Glassl şi Ekkehard Völkl şi apare sub egida *Ungarisches Institut din München*. Este o publicaţie serioasă, în care predomină, în ciuda subtitlului destul de vag ("Revistă pentru cunoaşterea Ungariei şi a regiunilor apropiate"), preocupările istoriografice. Structura anuarului nu este una tematică, materialele publicate fiind grupate în funcţie de natura lor: studii, rapoarte de cercetare, comunicări, recenzii (ordonate pe perioade, discipline şi teme), cronici şi "diverse". Cum este de aşteptat, multe dintre lucrări se referă şi la istoria românilor, ceea ce conferă publicaţiei, din perspectiva noastră, un plus de interes. În general, însă, anuarul transcende tematica locală, abordând probleme legate de relaţiile internaţionale şi de istoria întregului spaţiu central şi est europeanm. Un motiv în plus să considerăm utilă lectura sa.

Volumul 18 (1990) conţine studii despre *Relaţiile politice dintre Ungaria şi Rusia Kieveană în sec. XII* (Martha F. Font), *Burghezia de limbă germană din Pesta şi Buda în anii '40 ai sec. XIX* (István Fried), *Emigraţia elveţiană în Pesta, Buda şi Altofen înainte de 1849* (Áron Gábor Papp), *Practica aprobării asociaţiilor şi partidelor politice în Ungaria 1892-1896* (Adalbert Toth), *Minorităţile în Banatul românesc* (Hildrun Glass), *Ungaria între Polonia şi Axă* (Anton Czettler). Dintre acestea ne reţine atenţia studiul despre minorităţile din Banat semnat de Hildrun Glass, care poartă subtitulul *Conceptul de politică a minorităţilor la "Arader Zeitung" şi atitudinea sa faţă de maghiari şi evrei*. Nu se ocupă, aşa cum se obişnuieşte în literatura de specialitate, de raporturile dintre minorităţi şi stat, ci propune o abordare oarecum inedită: relaţiile dintre diferite grupuri etnice minoritare. Pornind de la această perspectivă, sunt analizate atitudinile minorităţii germane din Banat (cele reflectate de unul din organele ei de presă, "Arader Zeitung") faţă de maghiari şi evrei. Cum respectivul ziar milita pentru realizarea unui bloc politic al minorităţilor germană şi maghiară, a contribuit la

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

evoluţia spre normalitate a atitudinilor reciproce, care imediat după 1918 fuseseră aproape intolerante. În privinţa atitudinii faţă de evrei, arată autoarea, evoluţia a fost inversă.

În acelaşi volum sunt publicate comunicări despre *Amintirile contelui Moritz Esterházy* (Lajos Gecsényi), *Tolnau în secolele XVIII-XIX* (Josef Hoben) şi *Europa Centrală în perspectiva dilemei continuităţii maghiare "între Est şi Vest"* (Bálint Bello).

Volumul 19 (1991) e deschis de un studiu semnat de Kornél Szovák, intitulat *Cine a fost notarul anonim? Despre identificarea autorului lucrării Gesta Ungarorum.* De mai bine de un secol au fost propuse diferite soluţii pentru identificarea misteriosului *P.distus magister*, autor al unui izvor istoric preţios deopotrivă pentru istoria maghiarilor şi cea a românilor. După ce prezintă şi analizează opinii mai vechi, K. Szovák arată că în ultimul timp cercetătorii s-au împărţit în două tabere: unii îl identifică pe notarul anonim cu *Petru, episcop de Raab* în perioada 1205-1217, alţii cu *Petru, egumen de Altofen* la cumpăna secolelor XII-XIII. Ambele soluţii sunt considerate inacceptabile, aşa încât autorul aduce în discuţie o ipoteză mai veche, la care s-a renunţat la începutul acestui secol: identificarea misteriosului personaj cu notarul Paulus al regelui Béla III (1172-1196), care apare în câteva documente datate în anii 1181-1192. La această concluzie ajunge în urma unei analize lexicale şi stilistice, realizată prin compararea textului "Gesta Ungarorum" cu documentele semnate de notar.

În continuare sunt publicate studii semnate de Reinhard Stauber *(Drept vasalic imperial sau politică de forţă? Influenţa regelui Ungariei Matia Corvin asupra politicii imperiale bavareze reflectată de un document contemporan*), Heinz Angermeier (*Reichstag-ul german de la Frankfurt din 1486 ca punct culminant al împletirii politicilor germană şi maghiară*), Gábor Tüskés şi Éva Knapp (*Cultul sfinţilor catacombelor în Ungaria. Un capitol al istoriei adorării sfinţilor în baroc*), Elemér Szentkirályi (*Contele Istvan Széchenyi pe calea spre politică. Biografia sa până la apariţia lui "Hitel"*) şi István Csöppüs (*Consecinţele economice ale ocupaţiei în Ungaria 1919-1922*). Această din urmă lucrare se întemeiază pe inventarierea pagubelor provocate Ungariei de ocupaţiile militare străine de la sfârşitul primului război mondial, inventariere realizată la iniţiativa Oficiului Statistic Ungar şi cu aprobarea Comisiei de armistiţiu din Budapesta imediat după retragerea trupelor. Autorul caută să reconstituie mărimea pagubelor provocate de ocupaţia trupelor române, cehe, sârbe şi franceze. Din totalul de 26 216 miliarde coroane (4 coroane = 1 franc), la cât s-au ridicat aceste pagube, 93,23% (adică 24,438 miliarde coroane) au fost provocate de ocupaţia românească şi ele au constat în rechiziţii, confiscări, exproprieri, distrugeri etc.

La secţiunea rapoartelor de cercetare aflăm un text semnat de Cornelius R. Zach, *Izvoare privind politica faţă de minorităţi în România în 1946.* Sunt publicate aici trei documente elaborate de Mihail Romniceanu (ministru liberal fără portofoliu în guvernul Groza între ianuarie-noiembrie 1946), păstrate în arhiva personală a fostului ministru, care se află în prezent în posesia moştenitorilor. Documentele dovedesc, dacă mai este nevoie, opoziţia manifestată de semnatar faţă de unele măsuri ale guvernului Groza.

În volumul 20 (1992), acelaşi Cornelius R. Zach publică un studiu despre *Neutralitatea României (august 1914 - august 1916) reflectată în memorialistică.* Sunt întrebuinţate aici memoriile şi amintirile lui Alexandru Marghiloman, Constantin Argetoianu şi I. G. Duca. Problemele sunt prezentate corect, însă concluziile la care ajunge autorul sunt deja locuri comune în istoriografia română. Informaţia bibliografică este lacunară, altfel nu s-ar putea explica opinia conform căreia "participarea României la războiul mondial şi mai ales perioada neutralităţii (1914-1916) au fost până astăzi relativ puţin tratate atât de istoricii români cât şi de colegii lor din alte părţi" (p.27). Nu citează şi nu pare să cunoască lucrări importante care

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

s-au scris chiar despre perioada care îi stă în atenţie (de exemplu: Ion Bulei, *Arcul aşteptării 1914, 1915, 1916*, Bucureşti, 1981; idem, *1916 zile de vară*, Bucureşti, 1978 etc.) şi care au fost întocmite pe baza unui repertoriu mult mai larg de izvoare, inclusiv memorialistica. Pe de altă parte, chiar dacă socotim utilă prezentarea neutralităţii României din perspectiva memorialisticii (şi ea este, fără îndoială, binevenită), nu putem să nu remarcăm suportul documentar destul de firav al lucrării. Sunt valorificate doar memoriile *câtorva* (trei) oameni politici români, lăsându-se la o parte însemnările altor contemporani, fie din România (de exemplu *Povestea vieţii mele* a reginei Maria) fie din afara ţării, dar care s-au aflat în acel moment aici (de exemplu Ottokar Czernin, *Im Weltkriege*, 1919). Această lipsă provoacă o oarecare neconcordanţă între titlu şi conţinut, acesta din urmă nereuşind să satisfacă pretenţiile emise în primul. Deşi nu aduce nimic nou, lucrării îi revine meritul de a prezenta într-o limbă de largă circulaţie un episod important al istoriei româneşti.

O problemă pe cât de interesantă şi incitantă, pe-atât de puţin discutată până în prezent este abordată de către Andrea Schmidt-Rösler în studiul *Planuri pentru o uniune personală între România şi Ungaria 1919-1932*. Este vorba despre planurile care au început să se contureze începând cu luna mai a anului 1919, după ce în Ungaria se instalase guvernul comunist al lui Béla Kun, iar trupele române înaintaseră spre vest până la Tisa şi care prevedeau aducerea pe tronul Ungariei a dinastiei de la Bucureşti şi realizarea în acest fel a unei uniuni personale ungaro-române. Deşi ele au fost vehiculate o perioadă relativ lungă, susţinerea lor nu s-a făcut cu intensitate uniformă, ci a avut o evoluţie sinuoasă, cu momente de cădere şi relansare, în funcţie de împrejurările politice. La început, interesate de această uniune păreau să fie ambele părţi, fiecare însă din considerente diferite. În Ungaria, cercurile politice din jurul lui István Bethlen, Miklós Bánffy, Pál Teleki şi Imre Csáky au îmbrăţişat ideea, solicitând în schimb revenirea Transilvaniei la Ungaria sau, cel puţin, tranformarea acesteia într-o provincie autonomă. Pentru maghiari, împlinirea proiectului era considerată şi ca o garanţie împotriva comunismului. Condiţia românească pentru realizarea uniunii a fost recunoaşterea de către Ungaria a apartenenţei Transilvaniei şi a teritoriilor până la Tisa la statul român. După o întrerupere cauzată de imposbilitatea punerii de acord a celor două puncte de vedere, tatonările reciproce au reînceput în august 1919. Din partea românească, problema a fost discutată la Budapesta de către Constantin Diamandi, trimis al guvernului din Bucureşti. Deşi nu are dovezi directe privind implicarea guvernului României în aceste tratative, autoarea crede că Diamandi a avut totuşi încuviinţarea acestuia pentru a discuta problema. Tot pe deducţii - nu pe documente - se întemeiază şi expunerea motivelor care ar fi determinat Bucureştiul să susţină uniunea personală: "România avea motive întemeiate să forţeze acest plan. Printr-o uniune, nu numai că ea şi-ar fi extins puterea până aproape de Viena, dar şi-ar fi asigurat în felul acesta şi graniţa vestică". Se spera că în acest fel revizionismul maghiar privitor la Transilvania s-ar diminua şi s-ar exclude posibilitatea reîntoarcerii Habsburgilor pe tronul Ungariei. Totodată, s-ar fi produs o spărtură în cercul vecinilor cu care România avea în acel moment dispute teritoriale (cu Rusia din cauza Basarabiei, cu Bulgaria pentru Cadrilater şi cu Serbia pentru Banat), evitându-se izolarea. Şi în Ungaria a crescut interesul pentru uniune. Unele cercuri militare credeau că pot obţine, susţinând proiectul, o îmblânzire a politicii româneşti de ocupaţie, în timp ce industriaşii sperau înlesnirea plasării produselor lor pe piaţa românească. Se încearcă şi identificarea piedicilor care au stat în calea înfăptuirii proiectului. Din partea maghiară a existat temerea că ideea i-ar putea cauza neajunsuri la Conferinţa de pace de la Paris, la aceasta adăugându-se - spune autoarea - un profund resentiment faţă de România. Este invocat şi un temei religios al reticenţelor maghiare, care, însă, se dovedeşte neîntemeiat.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Preluând necritic o informaţie dintr-un raport diplomatic german, autoarea consideră că maghiarii nu-şi puteau imagina un rege ortodox încoronându-se cu coroana Sfântului Ştefan. Regele Ferdinand, după cum se ştie, nu era ortodox, ci catolic, şi şi-a păstrat confesiunea până la moarte. Din partea românească, Tache Ionescu s-a dovedit a fi adversarul neînduplecat al uniunii, el urmărind - şi reuşind în cele din urmă - orientarea politicii externe româneşti spre alianţe cu adversarii Ungariei, Cehoslovacia şi Regatul Sârbo-Croato-Sloven. Pe de altă parte, la Bucureşti exista temerea că printr-o eventuală uniune s-ar ajunge la marginalizarea capitalei României şi la mutarea centrului vieţii politice spre vest, la Budapesta. Dar înainte de toate acestea, cauza principală a eşecului proiectului a fost ireductibilitatea celor două poziţii faţă de problema Transilvaniei. Părăsit pentru moment, proiectul avea să fie agitat, sporadic şi din motive tactice, până în primii ani ai domniei lui Carol II.

Prezentarea pe care o fac aici este departe de a reda amănuntele întregii "afaceri", care pot fi percepute doar printr-o lectură directă a studiului. Aceasta se dovedeşte cu atât mai utilă, cu cât lucrarea se întemeiază pe documente inedite, constând în rapoarte ale diplomaţilor germani şi austrieci acreditaţi la Budapesta, Bucureşti şi Belgrad. Din păcate, alte izvoare sunt prea puţin solicitate (presa) ori chiar ignorate (jurnale, memorii). Pe de altă parte, se impunea o corelare mai strânsă a proiectului în discuţie cu tema mai largă a politicilor externe românească şi ungară. În acest stadiu al cercetărilor, încă nu pot fi formulate concluzii definitive, fapt recunoscut şi de autoare. Nu aflăm un răspuns la întrebarea pe care şi-o pune oricine meditează la problema discutată: reprezenta ideea uniunii personale, cu tot ce presupunea ea, inclusiv răsturnarea direcţiilor politicii externe româneşti, o alternativă serioasă şi realistă? Întrebarea rămâne deschisă, iar tema poate constitui un teren fertil pentru cercetări viitoare, necesare în condiţiile în care lucrări de ultimă oră apărute în România, având ca subiect relaţiile româno-maghiare, se încăpăţânează să o treacă sub tăcere.

În acelaşi volum, Stelian Mândruţ semnează un studiu intitulat *Studenţi români din Transilvania la universităţi din Austro-Ungaria şi Germania în 1897/1898*. Lucrarea valorifică o statistică aflată în Arhiva Societăţii "Petru Maior", păstrată la Biblioteca Universitară din Cluj. Pe baza datelor oferite de aceasta, autorul îi clasifică pe cei 435 studenţi români transilvăneni înscrişi la universităţile din spaţiul amintit după oraşele în care studiază, specialităţile urmate, anii de studiu, tipul burselor primite, locul de origine etc.

Alte lucrări prezente în acest număr: *"Cetăţile de refugiu în faţa ungurilor" în secolul X. Exemple din spaţiul Bavariei sudice* (Michael W. Weithmann), *Endre Bajcsy-Zsilinszky şi Slovacia* (Lorant Tilkovszky), *Scrisoarea din 1789 a lui Ferenc Kazincnzys către Friedrich Gottlieb Klopstock* (István Futaky), *Ambasada regală ungară, Madrid 1969-1969. Însemnările lui Ferenc Marosy* (Zoltán A. Rónai), *Diplomatul american John Hay în Viena 1867/1868* (Harold Roth), *"Flirt intelectual" sau afinitate ideologică. Observaţii despre raporturile personale dintre Gerog Lukács şi Thomas Mann* (Zsolt K. Lengyel).

Volumul 21 (1993-1994), ultimul pe care îl am la dispoziţie în momentul când recenzez această publicaţie, conţine, ca şi precedentele, o serie de lucrări cu referinţe la istoria românească. În articolul *Johannes Thesselius, capelmaistru al lui Gabriel Bethlen*, Péter Király clarifică o neînţelegere care a persistat mai bine de un secol în istoriografia muzicală. S-a considerat până acum că muzicianul Thesselnis, sosit în 1625 de la Viena la curtea principelui transilvănean Gabriel Bethlen, nu ar fi aceeaşi persoană cu Johannes Thesselius, un cunoscut compozitor german, prezent în majoritatea enciclopediilor de istorie a muzicii. Péter Király dovedeşte că este vorba de acelaşi personaj şi reconstituie din această perspectivă biografia compozitorului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Ungaria şi vecinii săi în perioada 1918-1938 în caricaturile revistei satirice "Borsszem Jankó", semnată de Peter Haslinger, este un studiu de caz asupra receptării vecinilor (austrieci, cehi, români, sârbi), dar şi a minorităţilor (evrei mai ales) în conştiinţa publică ungară în perioada interbelică. A fost aleasă caricatura, deoarece - explică autorul - ea este cea mai în măsură să dea seama de clişeele mentale ale epocii. Revizionismul maghiar interbelic este abordat aici dintr-o perspectivă mai puţin exploatată. Studierii "revizionismului oficial", detectabil în declaraţiile şi gesturile oamenilor politici, îi este preferată analiza fenomenului la nivelul opiniei publice. Autorul observă că, în mod surprinzător, evenimentele politice nu au determinat schimbarea, adâncirea sau intensificarea imaginii vecinilor (percepuţi, după caz, drept prieteni sau duşmani), ci că în perioada avută în atenţie continuă stereotipurile antebelice. Unul dintre cele mai durabile a fost, după cel austriac, cel al reprezentării românului. Instinctual, primitiv, neîngrijit, sălbăticit, aceasta era imaginea pe care i-o propaga, adoptând o paradigmă social-darvinistă, revista "Borszem Jankó".

Anton Büchl încearcă să identifice, în studiul *Formarea comunităţii etnice maghiare în Banat*, etapele şi caracteristicile procesului enunţat în titlu. Începuturile sunt plasate în perioada imediat următoare retragerii stăpânirii turceşti din Banat (1716), când provincia a trecut în posesia Casei de Habsburg. Componentele procesului sunt analizate fiecare în câte un capitol: venirea primilor funcţionari maghiari (puţini, la început, faţă de cei germani), noii proprietari funciari, coloniştii, procesele de creştere demografică naturală, de migraţie internă şi de asimilare. Cercetarea este dusă până la mijlocul secolului XX, când statisticile evaluează populaţia maghiară din Banat la 10%-12%.

Lucrarea lui Ralf Thomas Göllner, *Despre situaţia minorităţii maghiare în România 1989-1993*, tratează o temă frecvent abordată în ultima vreme. Analiza şi concluziile nu diferă faţă de alte demersuri analoage. Se constată că speranţele iniţiale (de după căderea lui Ceauşescu) într-o liberalizare a politicii faţă de amintita minoritate au fost înşelate. Politica faţă de minorităţi nu s-a schimbat prea mult în România după 1989, aşa cum nici în privinţa reformelor nu s-a mers prea departe. Cauzele se află, pe de o parte, în catastrofala moştenire economică lăsată de regimul comunist, pe de altă parte, în insuficienta înţelegere a democraţiei. Prin urmare, "obstacolele structurale împiedică o dezvoltare pluralistă şi înlesnesc folosirea abuzivă a diferitelor categorii ale populaţiei ca masă de manevră politică". La acestea se adaugă "restaurarea, cel puţin parţială, a vechilor elite", care au mizat pe o politică restrictivă faţă de naţionalităţi. Spre deosebire de alţi autori care s-au ocupat de această temă (A.-U. Gabanyi, R. Wagner etc.) şi care au considerat că instaurarea structurilor democratice în societatea civilă pot aduce rezolvarea problemei, R. T. Göllner este de părere că pentru atingerea acestui scop ar fi necesară şi acordarea de drepturi colective.

Mai semnează, în acelaşi număr 21 al publicaţiei: Csaba Szabó, *Aspectele militare germano-maghiare în perioada salică*; Kristina Szür, *Moda feminină în Viena dualismului*; Zsolt K. Lengyel, *Imaginea schimbării de sistem din Ungaria reflectată în presa germană (septembrie 1993 - aprilie 1994)*; Stelian Mândruţ, *Informaţii despre doctoratul lui Harold Steinacker la Universitatea din Viena (1997/1998)*; István Fodor, *Noi observaţii despre raportul dintre slavul şi maghiarul "zupan" - "span" - "ispán"*; Zsigmond Gerencsér, *Chiar şi Tolstoi împotriva ungurilor? (Istoria unei falsificări)*.

Vasile Docea

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ A INSTITUTULUI DE ISTORIE "A. D. XENOPOL" ÎN ANUL 1996

În planul de cercetare pe anul 1996 au fost înscrise 9 teme cu termen de finalizare la 31 decembrie, la ele fiind angrenaţi 11 cercetători. Acestea au fost recepţionate de Consiliul Ştiinţific astfel:

Reşedinţe şi itinerarii domneşti din Moldova în prima jumătate a secolului XVII, studiată de Dumitru Agache, a fructificat informaţii culese cu ocazia editării colecţiei DRH, acestora adăugându-li-se o documentaţie specifică. În aceeaşi situaţie se află temele asumate de Nistor Ciocan (*Economia orăşenească a Moldovei în prima jumătate a secolului XVII*) şi Leon Şimanschi (*Evoluţia cancelariei domneşti în prima jumătate a secolului XVII*). De asemenea, Flavius Solomon a redactat tema *Stat şi biserică în Ţara Moldovei în prima jumătate a secolului XVII*. La acelaşi termen au fost recepţionate contribuţiile lui Ştefan-Sorin Gorovei (*Dicţionarul genealogic. Moldova, secolele XIV-XVIII*) şi Maria-Magdalena Gorovei (*Structuri familiale în societatea medievală moldovenească, secolele XIV-XVIII*). Ambele studii urmează a fi valorificate în *Arhiva Genealogică*.

Două teme au fost definitivate în cadrul colectivului de Istoria Culturii. Alexandru Zub (*Pe calea modernizării. Interferenţe culturale româno-germane, secolul XIX*) şi Cătălin Turliuc (*Naţionalism şi comunicare socială în societatea românească modernă, 1866-1918*), urmăresc subiecte de maxim interes privind funcţia modelatoare a culturii germane în procesul de asimilare a valorilor apusene de către societatea românească în secolul XIX, respectiv naţionalismul în România de la cumpăna secolelor XIX-XX. În fine, Leonid Boicu (coordonator), Steluţa Mărieş şi Gabriel Bădărău pregătesc pentru tipar volumul *Probleme fundamentale ale raporturilor politice internaţionale ale României, 1699-1918*.

Celelalte teme vor continua în anii următori. În privinţa celor noi, Consiliul Ştiinţific a avizat următoarele proiecte:

I. **Istorie Medie**

1. *Documenta Romaniae Historica*, seria A, Moldova (1651-1653), vol. XXXI, colectiv, Leon Şimanschi, Flavius Solomon, Dumitru Agache şi Nistor Ciocan, termen 3 ani.

2. *Forme şi manifestări ale puterii în Evul Mediu românesc, secolele XIV-XVII*, Ştefan S. Gorovei şi Maria-Magdalena Gorovei, termen 3 ani.

II. **Istoria relaţiilor internaţionale**

3. *Probleme fundamentale ale raporturilor politice internaţionale ale României moderne*, colectiv format din Leonid Boicu, Gabriel Bădărău şi Steluţa Mărieş, termen 1 an (Consiliul Ştiinţific a avizat prelungirea temei scadente la 31.12.1996 în vederea realizarii unui volum monografic).

4. *Teorie şi metodă în istoriografia română*, Al. Zub, termen 3 ani.

5. *Originile naţionalismului românesc*, Cătălin Turliuc, termen 3 ani.

Şi în acest an şedinţele de comunicări s-au organizat ritmic, de două ori pe lună, în plus, la Institut, desfăşurându-se simpozioanele şi dezbaterile:

• *Naţiune şi naţionalism în România secolului XX*, 29 martie, 1996;

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

- *Al VII-lea simpozion de genealogie*, 9-12 mai 1996;
- *N. Iorga, A Biography*, 18 iunie 1996;
- *Memorial Sighet*, 17 septembrie 1996;
- *Academia română la 130 de ani*, 11 octombrie 1996;
- *Omagiu: Petre Răşcanu şi Paul Nicorescu*, 11 octombrie 1996;
- *Probleme ale editării izvoarelor istoriei naţionale*, 11 octombrie 1996;
- *Anul 1946 în istoria românilor*, 11 octombrie 1996;
- *Generalul Henri Berthelot şi Misiunea militară franceză din România*, 25 octombrie 1996;
- *Petru Rareş - 450 de ani de la moarte*, 31 octombrie 1996.

O bogată activitate s-a desfăşurat şi pe tărâm publicistic. Până la sfârşitul anului era programat să apară *Anuarul*, tom. XXXII/1995, precum şi *Xenopoliana* IV şi *Arhiva Genealogică*, nr.3-4/1994. În aceeaşi ordine de idei, menţionăm că au ieşit de sub tipar *DRH*, A, Moldova, vol. XXIII (1635-1636), datorat unui colectiv format din Leon Şimanschi, Nistor Ciocan, Georgeta Ignat şi Dumitru Agache. De asemenea au apărut trei volume de autor aparţinând lui Leonid Boicu (*Din istoria diplomaţiei europene. Anul 1859 la români*, Iaşi, 1996), Dumitru Şandru (*Satul românesc între 1918 şi 1944*, Iaşi, 1996) şi Gheorghe Onişoru (*Alianţe şi confruntări între partidele politice din România, 1944-1947*, Bucureşti, 1996). Lista este întregită de patru volume colective (coordonate de Gabriel Bădărău, *Itinerarii istoriografice*, Iaşi, 1996, Dumitru Vitcu, Silviu Sanie, *Studia et Acta Historiae Judaeorum Romaniae*, I, Bucureşti, 1996, Alexandru Zub, *Identitate/alteritate în spaţiul cultural românesc*, Iaşi, 1996 şi *Ilie Minea*, Iaşi, 1996), trei ediţii (Gheorghe I. Florescu, *Henri Berthelot, Memorii şi corespondenţă*, Iaşi, 1996 şi *Georges Dumon, En Roumanie. Quelques vers*, Iaşi, 1996, Ştefan-Sorin Gorovei şi Maria-Magdalena Gorovei, *P. P. Panaitescu, Petru Movilă. Studii*, Bucureşti, 1996) şi o traducere (Gheorghe Onişoru, *Paul Quinlan, Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană faţă de România, 1938-1947*, Iaşi, 1996). Se adaugă alte peste o sută de studii.

Adăugăm faptul că la Institut au susţinut comunicări mai mulţi istorici străini, prezenţi la Iaşi pentru stabilirea căilor optime de colaborare ştiinţifică. Amintim în acest sens pe Ralph Tuchtenhagen (Heidelberg), P. Ş. Năsturel (Paris), Anneli Ute Gabanyi (München), Paul Michelson (Huntington), Jeremy Schönfield (Oxford), Harald Heppner (Graz) şi Wolfgang Schuller (Konstanz).

De asemenea, numeroase invitaţii venite din partea altor instituţii de profil au fost onorate de cercetătorii noştri. Remarcăm, în primul rând, participarea la manifestările ştiinţifice cu caracter internaţional. Astfel, la *Al Şaptelea Simpozion de Studii Genealogice*, organizat la Iaşi (9-12 mai) de dr. Ştefan S. Gorovei, au susţinut comunicări Mihai-Ştefan Ceauşu, N. Ciocan, Veniamin Ciobanu, Vasile Docea, Maria-Magdalena Gorovei şi Ştefan-Sorin Gorovei. La conferinţa pe tema *Bucovina- 1775-1862* (Rădăuţi, 30 iunie) a intervenit Veniamin Ciobanu. Simpozionul internaţional *Europa după Yalta. Experienţa totalitară* (organizat de INST - Bucureşti, 30 mai - 1 iunie) a oferit prilejul domnilor Gheorghe Onişoru şi Dumitru Şandru să susţină două comunicări. De o prezenţă masivă (Dumitru Agache, Gheorghe Florescu, Steluţa Mărieş, Gheorghe Onişoru, Dumitru Şandru, Leon Şimanschi) a cercetătorilor noştri a beneficiat Conferinţa Internaţională *România şi civilizaţia occidentală* (Iaşi, 4-9 iunie). La ediţia din acest an a *Memorialului Sighet* (7-9 iunie), având tema *1946. Începutul sfârşitului*, Institutul a fost reprezentat de Gheorghe Onişoru, Dumitru Şandru şi Alexandru Zub. Domnii Gheorghe Onişoru şi Dumitru Şandru au fost prezenţi şi la mani-

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

festarea organizată la Dorohoi (15 august) de Asociaţia de Prietenie "Herţa-Dorohoi". Cătălin Turliuc şi Steluţa Mărieş au susţinut comunicări la două simpozioane internaţionale având tematici legate de istoria evreilor (Bucureşti, 30 septembrie - 4 octombrie, respectiv, Cluj 22-24 octombrie).

Menţionăm şi participarea activă a trei cercetători la comisiile mixte de istorie. Mihai-Ştefan Ceauşu a fost la cea româno-ucraineană (Gălăneşti, 29 mai - 2 iunie), unde a conferenţiat pe tema *Evolutions ethno-démographiques dans Bukowina, fin du XVIIIe - debut du XIXe siècle*. La comisia mixtă româno-polonă de la Bucureşti (16-23 septembrie) au intervenit Ştefan S. Gorovei (*Formation et évolution de la frontière de la Moldavie medievale*) şi Veniamin Ciobanu (*Les implications du démembrement de la Pologne sur le Principautes Roumaines. 1793-1813*). La această suită adăugăm prezenţa corpului de cercetare a Institutului la numeroase manifestări ştiinţifice care au avut loc la Vaslui, Târgovişte, Bacău, Durău, Iaşi, Timişoara, Bucureşti, Suceava, Bârlad, Târgu-Mureş, Zalău, Satu Mare, Botoşani şi Cluj Napoca.

În acest an o parte a cercetătorilor noştri s-au deplasat peste hotare pe seama schimburilor interacademice şi, mai ales, în urma unor burse sau proiecte individuale.

Astfel, în Republica Moldova au fost prezenţi Veniamin Ciobanu care a susţinut o serie de prelegeri la Universitatea din Chişinău (1-13 aprilie), Dumitru Agache şi Leon Şimanschi, care au beneficiat de un stagiu de documentare în cadrul schimburilor interacademice (14-23 august). Între 21-27 aprilie, Veniamin Ciobanu a participat la Seminarul internaţional "Bucovina de partea dialogului" de la Seiny, Polonia. Tot în cadrul schimburilor, Veniamin Ciobanu a fost prezent în Suedia (26 septembrie - 22 octombrie), Mihai-Ştefan Ceauşu în Polonia (octombrie) şi Lucian Nastasă în Ungaria (15-29 iulie). De un stagiu la Central European University - Budapesta a beneficiat Cătălin Turliuc (17 iunie - 14 iulie), în timp ce Lucian Nastasă a participat la colocviul *History of Elite Education in Central Europe* de la Cracovia (26-30 aprilie). Menţionăm şi bursele DAAD şi KDAW (Mainz) obţinute de Veniamin Ciobanu (1 noiembrie - 31 decembrie) şi Flavius Solomon (1 ianuarie - 31 iulie) la München. În plus, ultimul a mai obţinut o deplasare la Tutzing (Germania) între 7-11 octombrie.

Directorul Institutului, prof. dr. Alexandru Zub, a fost invitat la conferinţa internaţională *La Storiografie d'Italia e di Romania nel secondo dopoguerra: parallelismi e peculiarita*, care s-a desfăşurat între 26-28 ianuarie la Milano. De asemenea, a susţinut o comunicare asupra societăţii Junimea ca paradigmă culturală şi politică la Comisia Mixtă româno-ungară de la de Budapesta (9-12 septembrie). Între 24 şi 30 iunie, d-sa a fost oaspetele Universităţii din Konstanz-Germania.

În ciuda mai vechilor dificultăţi legate de nevoia completării organigramei, de lipsa de spaţiu (preluarea Casei Xenopol), insuficienţa fondurilor pentru deplasări, totuşi, Institutul a realizat un bilanţ care îl depăşeşte - mai ales la capitolele manifestări ştiinţifice şi publicaţii - pe cel de anul trecut. Încă doi cercetători (Lucian Nastasă şi Mihai-Ştefan Ceauşu) au susţinut teza de doctorat, alţi câţiva fiind într-un stadiu avansat în aceeaşi direcţie. Ca o recunoaştere internă şi internaţională, directorul său a fost ales vicepreşedinte al Comitetului Naţional al Istoricilor Români, membru în Comitetul de Coordonare al Centrului de Studii Central şi Est-Europene de la Milano, precum şi membru corespondent al Südosteuropa-Gesellschaft, München.

Gheorghe Onişoru

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

COLOCVIU ITALO-ROMÂN DE ISTORIOGRAFIE

La invitaţia trimisă de *Centro di Studi sull'Europa Orientale*, am avut ocazia să iau parte la colocviul cu tema *Le storiografie d'Italia e di Romania nel secondo dopoguerra: parallelismi e peculiarita* (Milano, 26-28 ianuarie 1996).

Iniţiat de d-na Bianca Valota-Cavallotti, la *Centro Italo-Romeno di Studi Storici* (CIRSS), colocviul s-a bucurat de colaborarea unor specialişti italieni, reprezentativi pentru orientările actuale în domeniu şi a unor istorici români, după cum rezultă din alăturatul program.

Primele trei "sesiuni" au avut loc în Palazzo Greppi (via Sant'Antonio 12), Sala Napoleonica, altele două la CIRSS (via Olmetto 5). Toate s-au bucurat de o bună participare italiană: profesori, cercetători, studenţi etc., mult peste aşteptări.

Ideea colocviului, rezultă şi din formularea temei, a fost să pună în contact istorici din cele două ţări, pentru a dezbate problemele istoriografiei din ultima jumătate de secol şi a înlesni schimburi de opinii în perspectiva unei colaborări italo-române în domeniu.

Partea italiană, după introducerea făcută de prof. Arduino Agnelli, preşedintele CIRSS, a fost reprezentată de Emilio Gabba (Pavia) pentru istoria veche, Giovanni Grado Merlo (Milano) pentru medievistică, Sergio Bertelli (Firenze) pentru epoca modernă, Giuseppe Ricuperati (Torino) pentru secolul XVIII, Franco Cardini (Firenze) pentru istoria spiritualităţii, Giuseppe Talamo (Roma) pentru "Risorgimento", Filippo Mazzonis (Teramo) pentru istoria contemporană şi Ennio di Nalfo (Firenze) pentru relaţii internaţionale. O privire de ansamblu asupra istoriografiei italiene postbelice a făcut, la urmă, Bianca Valota-Cavallotti, cu sublinieri şi sugestii demne de tot interesul.

Partea română a fost reprezentată de prof. Petru Alexandrescu pentru istorie veche, Şerban Papacostea şi Andrei Pippidi pentru evul mediu, Al. Duţu (al cărui text a fost numai citit, în absenţa autorului) pentru secolul XVIII, Virgil Cândea pentru istoria spiritualităţii noastre, Mircea Anghelescu pentru "Risorgimento" (în ipostaza moldo-valahă), Florin Constantiniu şi Viorica Moisiuc pentru cercetările de istorie contemporană.

Personal, am asumat rolul de a sintetiza problematica istoriografiei române după 1945, pentru a schiţa, şi la urmă, direcţiile unei posibile dezvoltări.

Lucrările urmează a fi publicate de CIRSS, care scoate, după cum se ştie, şi un buletin: *Quaderni*.

Faptul că în jurul d-nei Bianca Valota-Cavallotti, autoarea a atâtor studii importante pentru noi şi iniţiatoare de fecunde colaborări româno-italiene, există deja un nucleu de tineri ce promit o extensie a proiectelor, nu poate fi decât benefic pentru relaţiile viitoare.

Al. Zub

SEMINARUL INTERNAŢIONAL "BUCOVINA DE PARTEA DIALOGULUI"

În perioada 21-27 aprilie 1996 s-au desfăşurat lucrările Seminarului internaţional "Bucovina de partea dialogului", organizat de Fundaţia "Pograniczy", cu sediul în Sejny, voievodatul Suwalki, Polonia.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

La această întâlnire internaţională au participat delegaţi din cinci ţări, şi anume: Polonia, ţara gazdă, Germania, Ucraina şi România. Deschiderea oficială a avut loc în data de 23 aprilie, după amiază. Primul a luat cuvântul dl. Krzysztof Czyzewski, Preşedintele Fundaţiei "Pogranicze", care a prezentat comunicarea "Descoperirea Bucovinei, sau în căutarea unui partener de dialog în Europa Centrală". În introducere, a subliniat însemnătatea prezenţei unor specialişti în istoria, etnografia, literatura, arta etc. ale Bucovinei, veniţi din ţările amintite. A salutat prezenţa voievodului de Suwalki, voievodatul gazdă, precum şi a reprezentanţilor Ambasadei României şi ai celei ai Ucrainei de la Varşovia. Apoi, vorbitorul a subliniat ideea că Bucovina reprezintă un model de convieţuire multietnică, lingvistică şi confesională.

A luat, apoi, cuvântul voievodul de Cernăuţi, Anatolij Kruglassow, care a deschis lucrările Secţiunii "Bucovina anului 1966". În comunicarea, intitulată "Bucovina ucraineană şi tradiţia ei multiculturală astăzi" a subliniat, de la început, ideea potrivit căreia cunoaşterea trecutului ne ajută să înţelegem mai bine prezentul. El relevă faptul că în Bucovina trăiau ucraineni, ruşi, evrei, poloni, români ş.a. În Ucraina de azi, spune el, sunt numeroase etnii, din care 70% ucraineni, 10% români, 9% moldoveni, 6% ruşi ş.a. Deci, prezintă Ucraina ca fiind un stat multinaţional. Despre români, spune că au societăţi culturale ca "Mihai Eminescu", "Colgota", posedă 81 de şcoli în limba română, la care se adaugă şcoli mixte, româno-ucrainene. Citează titlurile unor ziare româneşti ca, de exemplu, "Zorile Bucovinei". Relevă că ei au emisiuni la TV, Radio şi sunt reprezentaţi în parlamentul Ucrainei.

Petro Hasiuk (Cernăuţi) a abordat problema "Educaţia minorităţilor naţionale în Bucovina ucraineană". Spre deosebire de antevorbitorul său, el a susţinut că în Ucraina actuală există 93 de şcoli româneşti, că s-a admis utilizarea alfabetului latin în cadrul limbii române, că există o Catedră de limba şi literatura română la Universitatea din Cernăuţi şi că românii care termină şcoli de limba ucraineană pot să-şi continue studiile în Republica Moldova sau în România. Relevă, totuşi, faptul că problema cea mai gravă o constituie lipsa manualelor şcolare, deoarece statul ucrainean nu admite manualele de istorie din România, nefiind de acord cu orientarea acestora.

Din partea română, replica a fost dată de d-na Marta Timofeiov. În comunicarea "Educaţia minorităţilor naţionale în Bucovina românească", a prezentat structura minorităţilor şi drepturile de care se bucură acestea.

Cea de a treia zi a lucrărilor Seminarului a avut ca generic "Istoria şi etosul Bucovinei multiculturale".

Primul a luat cuvântul prof. univ. dr. Emanuel Turczynski, specialist în istoria popoarelor din sud-estul Europei, de la München, care a susţinut comunicarea "Arta consensului sau despre cultura politică a Bucovinei". Vorbeşte despre formarea consensului de convieţuire în Bucovina. Arată stadiul cercetărilor privind Bucovina, constatând că în ultimele trei decenii peste 20 de istorici s-au remarcat în cercetări privind Bucovina, evidenţiind, între alţii, pe istoricii din Cracovia, totodată, rezultatele cercetărilor din Polonia, România, Germania şi Israel. Consideră că Polonia ocupă un loc deosebit, prin calitatea lucrărilor publicate. Citează lucrările lui Erich Beck şi Kurt Reiner din Germania. Din România, menţionează lucrarea lui Mihai Iacobescu, intitulată, crede Domnia Sa, "cu o rară modestie, *Din istoria Bucovinei*", în care autorul analizează, pentru prima oară, pe larg, aspecte valoroase referitoare la administraţie, legislaţie, viaţa economică. Profesorul Turczynski şi-a susţinut aprecierile, pozitive la adresa acestei lucrări, cu numeroase citate extrase din ea.

Referindu-se la unele lucrări apărute la Cernăuţi, vorbitorul a arătat că istoricii cernăuţeni au surprins trei elemente care explică, după părerea sa, transformarea Bucovinei în

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

"model de semnificaţie europeană", şi anume, "înţelegerea, hărnicia, mila creştinească". Profesoul Turczynski a spus că în Bucovina s-au format, după instaurarea administraţiei austriece, foarte multe personalităţi şi că aici s-a produs "un fel de a doua creştinare", valabilă şi pentru evrei, adică o deschidere iluministă spre modernizare şi că astăzi, chiar la Consiliul Europei există convingerea despre "lucrarea benefică" a civilizaţiei austriece.

Domnia Sa mai este de părere că dacă s-a format un consens multietnic, multilingvistic şi multiconfesional, aceasta este pentru că ceea ce a asigurat climatul pentru toleranţă a fost ordinea statală, buna administraţie şi biserica. El a spus că cei promovaţi în administraţia Bucovinei nu au fost aleşi pe criterii etnice. Între altele, a mai spus că Austria a occidentalizat Bucovina, şi nu a germanizat-o. Numai Prusia a promovat o politică de germanizare. În încheierea comunicării sale, prov. univ. dr. Emanuel Turczsynski a reafirmat opinia Domniei Sale, potrivit căreia tot ce a format Bucovina ca model se explică prin ordinea şi stabilitatea administraţiei austriece şi credinţa în valoarea statului. După trecerea Bucovinei la România şi, apoi, la Rusia situaţia s-a degradat, pentru că în România, ca şi în Rusia nu a existat o ordine de drept şi o administraţie statală în care oamenii să creadă.

A urmat, apoi, comunicarea susţinută de Jozef Buszko, din Cracovia, intitulată "Transformări socio-naţionale în Bucovina în perioada constituţională austro-ungară 1876-1914". Autorul a analizat aspecte ale activităţii dietei şi ale funcţionării regimului constituţional din Bucovina, din perioada cronologică abordată. A vorbit despre împărţirea în "curii electorale", rolul nemţilor şi evreilor care s-au remarcat printre primii în viaţa politică. În ceea ce-i priveşte pe români, aceştia se considerau singurii autohtoni. În prezent, s-a recunoscut în Bucovina, ca limbă maternă, pe lângă cea română şi limba ucraineană. Totuşi, susţine autorul, ucrainenii erau, în majoritatea lor, ţărani, şi fără o conştiinţă naţională.

Sehij Osadczuk, din München, a tratat despre "Comunitatea bucovineană până în anul 1914 - conflict de interese sau convieţuire în bună vecinătate?". Vorbind despre această comunitate, el relevă că s-a cercetat şi analizat, cu precădere, viaţa spirituală. El vorbeşte, între altele, de "Societatea Arcaşilor", prin intermediul căreia membrii îşi acodau ajutor reciproc. Enumeră, în total, circa 16 societăţi aparţinând diferitelor etnii. Citează "Societatea pentru Cultura şi Literatura Română", fondată în anul 1862, "Societatea Rusika-Besida" a ucrainenilor, fondată în 1869. Arată că aceste societăţi aveau coruri, ţineau conferinţe, într-un cuvânt, adunau elita fiecărei etnii. După înfiinţarea Universităţii din Cernăuţi, s-au creat şi asociaţii academice studenţeşti.

Despre "Căi de comunicaţie în Bucovina în perioada monarhiei habsburgice" a vorbit Igor Zaloba, de la Cernăuţi. Potrivit cercetărilor Domniei Sale, intrarea Bucovinei în Imperiu "i-a sporit faima şi a introdus-o într-un circuit comerical avansat". Autorul a enumerat mai multe drumuri comerciale, construite, mai ales cu începere din anul 1814, şi care au căpătat o mare însemnătate în circuitul economic.

A urmat un număr de comunicări cu caracter filologic, pentru ca în seara aceleiaşi zile, începând de la ora 20.30, delegaţia ungară să prezinte un număr de trei intervenţii pe tema "prelucrarea computeriazată a înscrisurilor din cărţile parohiale ungureşti din Bucovina". Este vorba de registrele comunităţii săseşti stabilită în cinci localităţi din Bucovina, între anii 1776 şi 1786, unde au trăit până în anul 1941, când au emigrat la Bacska, actuala Serbie, pentru ca în anul 1944, să se stabilească definitiv în Ungaria. Interesant este faptul că secuii au păstrat cu sfinţenie acele registre parohiale ce constituie o extraordinar de importantă sursă de informare. Deoarece, în afară de unguri - se observă, deci, identificarea secuilor cu ungurii - există numeroase menţiuni despre nemţi, polonezi şi alte naţionalităţi, motiv pentru care

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

"această bază documentară poate fi interesantă şi pentru istoricii altor popoare", concluzie cu care şi-a încheiat intervenţia ultimul dintre participanţii la această dezbatere.

Lucrările celei de a patra zile a Seminarului, având ca generic "Bucovina popoarelor şi religiilor", au debutat cu o comunicare susţinută de prof. univ. dr. Mihai Iacobescu, intitulată "Istoria românească a Bucovinei". Comunicarea a stârnit un viu interes, motiv pentru care s-au formulat mai multe întrebări şi s-au făcut diverse aprecieri. Astfel, prof. E. Turczynski, după ce a elogiat din nou cartea lui M. Iacobescu, a făcut următoarele observaţii: în Bucovina nu se poate vorbi de un conglomerat etnic, cum susţine autorul comunicării, ci de un "univers naţional". Domnia Sa i-a reproşat, oarecum, că face aluzie la graniţe. El susţine că şi polonezii, ca şi germanii, "când se uită în jur, îşi văd graniţele ciuntite, dar nu au cui se plânge, pentru că nu există un stat de drept". În concluzie, consideră că trebuie să ne preocupe nu atât trecutul Bucovinei, cât, mai ales, viitorul ei, "ca un model pentru Europa".

Oleksandr Masan, din Cernăuţi, s-a străduit să demonstreze vechimea toponimului "Bucovina", cu sensul de "ţinut" şi nu de "pădure de fagi", invocând, între alte izvoare, şi pe cronicarii Miron Costin şi Ion Neculce. Referindu-se la prezenţa popoarelor slave în Moldova, susţine că ele sunt atestate prin numeroasele toponime, între care înseşi fostele capitale ale Moldovei, Baia şi Suceava. A dat asigurări, însă, că nutreşte o deosebită stimă faţa de români şi că ar fi bine ca aceştia să se aşeze la masă cu ucrainenii şi să lucreze împreună.

Jurii Makar, de asemenea din Cernăuţi, a apreciat mult comunicarea lui M. Iacobescu, dar a insistat asupra ideii că, deşi este "bucovinean de 25 de ani", nu-l preocupă ceea ce a fost în urmă cu 500 de ani, ci doar problemele de apropiere între locuitori, deoarece graniţele istorice nu corespund total cu cele etnice; că faptele şi statisticile pot fi combătute şi falsificate. Respinge ideea că românii dintre Prut şi Nistru au fost asimilaţi lingvistic şi exprimă dezideratul de a se aborda în lucrările istorice numai ceea ce ne apropie nu ceea ce ne desparte.

Josif Burg, scriitor de limbă idiş din Cernăuţi, afirmă că punctul de vedere al lui Mihai Iacobescu este unilateral. Este de acord cu prof. Turczynski că Bucovina nu este un conglomerat, ci o comunitate etnică, încheiind cu afirmaţia răspicată, potrivit căreia, "în Bucovina au trăit bucovineni şi trăiesc bucovineni".

Discuţiile pe marginea comunicării d-lui Iacobescu s-au încheiat cu intervenţia lui Jozef Buczko, care a respins, de asemenea, ideea conglomeratului avansată de vorbitor. După părerea lui, din comunicarea d-lui Iacobescu reiese că în Bucovina există două popoare care luptă pentru supremaţie"; în realitate, spune el, este vorba de 6-7 popoare, dar, cu cât sunt mai multe, cu atât toleranţa este mai mare.

A urmat, apoi, comunicarea subsemnatului, intitulată "Împrejurările internaţionale ale anexării de către Austria a nord-vestului Moldovei (Bucovina)", în care am subliniat, îndeosebi, comunitatea de interese, evidenţiată îndeosebi în acele împrejurări tragice pentru români şi polonezi ca şi evoluţia istorică, marcată de multe similitudini, a două dintre popoarele ale căror părţi au convieţuit, apoi, timp de mai bine de un veac, în Bucovina.

Fireşte, gama tematică a comunicărilor prezentate a fost mult mai largă, incluzând subiecte referitoare la limbă, literatură, etnografie, unele personalităţi marcante ale vieţii culturale din Bucovina. Am reţinut, în aceste pagini, doar pe cele cu caracter istoric, deoarece acestea au fost cele mai consistente în informaţii şi interpretări, motiv pentru care unele dintre ele au dat naştere la discuţii aprinse.

Ideea centrală, motivaţia ideologica a acestei manifestări ştiinţifice internaţionale constă, după câte am putut sesiza, în crearea convingerii că mai ales acea zonă a Bucovinei care face parte actualmente din statul ucrainean nu trebuie revendicată de nici una din celelalte

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

comunităţi etnice care o populează, de vreme ce este probată posibilitatea unei depline armonii etnice ce poate să constituie un model de urmat pentru întreaga Europă.

În orice caz, participarea mea la această reuniune ştiinţifică internaţională mi-a oferit prilejul de a-mi lărgi orizontul cunoştinţelor din domeniul istoriei şi culturii Bucovinei şi, totodată, mi-a întărit convingerea despre necesitatea organizării şi de către români a unor întâlniri periodice de acest gen, cu care prilej să se pună în valoare cu mai multă eficienţă rezultatele unor cercetări inter- şi multidisciplinare întreprinse de specialiştii români în domeniu.

Veniamin Ciobanu

O MANIFESTARE ŞTIINŢIFICĂ INTERNAŢIONALĂ DEDICATĂ BUCOVINEI

În perioada 31 mai - 3 iunie 1996, s-a desfăşurat la Rădăuţi - judeţul Suceava, lucrările Conferinţei ştiinţifice internaţionale, cu genericul *Bucovina 1775-1862. Aspecte politice, sociale, culturale, economice şi demografice*. A fost organizat de Centrul pentru studierea problemelor Bucovinei, din Rădăuţi, al Academiei Române, Filiala Iaşi, Bucovina Institut din Augsburg, şi Centrul Bucovinean de Cercetări Ştiinţifice, de pe lângă Universitatea din Cernăuţi. Acţiunea s-a bucurat, de asemenea, de sprijinul Consiliului pentru Problemele Românilor de Pretutindeni al Guvernului României.

Deschiderea oficială a lucrărilor Conferinţei a fost făcută de Prof. dr. Dimitrie Vatamaniuc, directorul Centrului pentru Studierea Problemelor Bucovinei din Rădăuţi, care i-a salutat pe participanţi şi pe oaspeţi.

A luat, apoi, cuvântul prof. dr. Oleg Panciuc, directorul Centrului Bucovinean de Cercetări Ştiinţifice, de la Universitatea din Cernăuţi. Ideea de bază a discursului Domniei Sale a constat în exprimarea dorinţei ca, în viitor, copiii din sudul Bucovinei să nu înveţe, în *limba română*, o istorie a Bucovinei, iar cei din nord, în *limba ucraineană*, să înveţe o altă istorie a Bucovinei.

Următorul vorbitor a fost dr. Ortfried Kotzian, directorul Institutului Bucovina din Augsburg. Salutând conferinţa şi felicitându-i pe organizatori, Domnia Sa a constatat că se desfăşoară pentru prima dată în România lucrările unei astfel de Conferinţe. A evidenţiat sprijinul autorităţilor germane din landul Bavaria pentru cercetările privind istoria Bucovinei. Potrivit opiniei sale, scopul acestei Conferinţe a fost să pună în evidenţă concluziile care se pot trage din ce a fost în trecut, pentru "organizarea viitorului", deoarece istoria trebuie să devină, în primul rând, "folositoare pentru viitor". Ca urmare, nu este suficient să se inventarieze trecutul, ci, mult mai important este să se vadă cum acest trecut poate fi util pentru viitor. Este şi motivul pentru care organizatorii Conferinţei nu au optat pentru o tematică anume.

Într-adevăr, subiectele abordate în cele 15 comunicări înscrise în program, câte cinci de fiecare delegaţie, au încercat să acopere un larg evantai de probleme. Iată doar câteva dintre cele care mi-au reţinut în mod deosebit atenţia.

Academicianul Radu Grigorovici a analizat un document mai puţin cunoscut de cercetătorii istoriei Bucovinei, şi anume un memoriu al generalului Spleny, fost guvernator militar şi comandant al trupelor austriece din Bucovina, adresat, în anul 1776, împărătesei Maria Tereza şi coregentului său, Iosif (*Comentarii asupra memoriului lui Spleny*). Documentul, aflat în manuscris în două copii şi în două arhive diferite din Viena, a fost făcut public în

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

anul 1893, de un profesor de la Universitatea din Cernăuţi. Autorul memoriului a abordat trei mari probleme, şi anume: 1. Despre fosta stare a diferitelor componente ale acestui district al Bucovinei; 2. Propuneri pentru o nouă formă de guvernare; 3. Cu privire la acele măsuri care reclamă cel mai mult timp pentru introducerea lor.

Autorul comunicării a reţinut, între altele, propunerea generalului Spleny ca în *generalat*, organul central al administraţiei Bucovinei, să fie reprezentanţi, alături de germani, doar exponenţii vorbitorilor de limbă "valaho-moldavă", adică românii, limba lor fiind considerată, datorită ponderei covârşitoare, un fel de limbă oficială a provinciei.

Olexandr Dobrijanski, membru al delegaţiei ucrainene, s-a ocupat, în comunicare sa, de *Formarea organelor administrative ale Ducatului Bucovinei în perioada 1849-1860*. După revoluţia de la 1848, Curtea vieneză a fost nevoită să facă unele reforme. Astfel, la 4 martie 1849, Bucovina a fost ridicată la rangul de ducat al Coroanei, devenind independentă de Galiţia şi dobândind, în consecinţă, mai multă autonomie internă. Peste doar un singur an, constată autorul, toate aceste drepturi au fost anulate, în Austria instaurându-se regimul neo-absolutist. A prezentat, apoi, diversele măsuri întreprinse de autorităţile centrale vieneze, cu impact asupra statutului juridic al Bucovinei în cadrul Imperiului. A subliniat, de asemenea, faptul că procesului de germanizare a Bucovinei i s-au opus, în egală măsură, atât românii, cât şi ucrainenii şi polonezii - cele trei mari etnii ale provinciei - fapt pentru care Bucovina s-a bucurat de mult mai multe libertăţi democratice, decât alte provincii ale Imperiului.

Impactul austriac asupra Principatelor Române a fost pus în evidenţă, în toată complexitatea consecinţelor sale, de Acad. Gheorghe Platon, în comunicarea *Austria şi Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Politică de anexiune sau misiune civilizatoare?* Utilizând o gamă largă de surse documentare, autorul a marcat principalele momente ale acestui proces istoric caracterizat, între altele, de colaborarea austro-ungară în vederea împiedicării contactului dintre românii de pe ambele versante ale Carpaţilor. De asemenea, s-a desprins şi ideea că politica austriacă de înăbuşire a mişcărilor naţionale şi de constituire a statelor naţionale era în contradicţie şi cu tendinţele similare din principatele germane. O altă idee este aceea că pericolul prăbuşirii sistemului politico-instituţional austriac, sub loviturile revoluţiilor de la 1848, a alarmat statele europene care nu au avut curajul să o accepte; aşa se explică şi intervenţia rusă în Transilvania, Principatele Române, aflându-se, deci, în "menghina" ruso-austriacă. Totuşi, pentru Principatele Române alternativa austriacă era preferabilă absorbţiei ruse, românii atrăgând atenţia Puterilor Centrale asupra rolului unui stat român unitar, ca stavilă împotriva unirii slavilor sub egida Rusiei. În legătură cu aceasta au existat mai multe soluţii, avansate de lideri români ai revoluţiei de la 1848, vehiculându-se şi opinia potrivit căreia Austria avea un rol "ocrotitor" pentru naţionalităţi, altfel spus, o misiune "civilizatoare". Autorul a atras, însă, atenţia asupra faptului că Monarhia austriacă nu se putea menţine prin concesii făcute naţionalităţilor. De altfel, ea a fost strivită tocmai sub presiunea mişcărilor naţionale, prima lovitură fiind unirea românilor, după care a pierdut şi "duelul" cu Prusia în spaţiul german. În concluzie, Domnia Sa a arătat că toate sursele documentare utilizate reflectă rolul negativ pentru români al Austriei, obiectivele generale urmărite de monarhie fiind străine de obiectivele naţionalităţilor. Când politica de anexiune în sudul Europei nu a mai fost posibilă, Austria a recurs la alte mijloace care nu au nimic comun cu misiunea civilizatoare.

Ideea existenţei unei conştiinţe regionale în Bucovina a fost avansată de dl. Ortfried Kotzian, în comunicarea intitulată *Între federalism şi centralism. Dezvoltarea şi importanţa conştiinţei regionale în Bucovina.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

După părerea Domniei Sale, diferenţierile din situaţia de drept a Bucovinei au fost, fără îndoială, coresponsabile pentru dezvoltarea unei conştiinţe regionale bucovinene a populaţiei acestei provincii. Între ipotezele care ilustrează formarea acestei conştiinţe regionale, autorul a menţionat acceptarea de către factorii politici ai vremii, membrii stărilor (nobilimea, clerul, burghezia) a denumirii de "Bucovina", pentru noua ţară intrată în componenţa Imperiului austriac; demersurile lui Vasile Balş, din anul 1780, menite să obţină independenţa administrativă a Bucovinei, ar constitui o altă ipoteză a existenţei conştiinţei de sine a bucovinenilor, confirmată de puternica reacţie negativă a celei mai mari părţi a populaţiei Bucovinei faţă de alipirea acesteia în Galiţia, prin decretul imperial din 6 august 1786; o altă dovadă a existenţei acestei conştiinţe regionale o constituie eforturile bucovinenilor de a obţine desprinderea de Galiţia, anul revoluţionar 1848-1849 fiind considerat ocazia favorabilă acestui obiectiv. Iar faptul că delegaţia din Bucovina ce s-a prezentat împăratului Franz Joseph I, la Olmütz, avea o componenţă multinaţională, în frunte cu episcopul ortodox Eugen Hacman, căruia i s-au alăturat personalităţi marcante, precum Eudoxiu de Hurmuzaki şi George von Wassilko, constituie o altă confirmare a acestei ipoteze, cu atât mai mult cu cât demersurile au fost încununate de succes, Bucovina devenind un ducat al Coroanei, prin decretul nr.1 619, din 1 martie 1849.

Aşadar, şi-a încheiat autorul demonstraţia, "ridicarea Bucovinei la rangul de ducat a pus la dispoziţia cetăţenilor ţării acel obiect de identificare care, în ciuda vicisitudinilor istoriei, a contribuit la dezvoltarea unei conştiinţe regionale bucovinene şi la etalarea acelui sentiment al apartenenţei care, într-o anumită manieră, se manifestă până astăzi", pentru a pune, apoi, întrebarea: "nu este, oare, această realitate o şansă prielnică pentru viitorul Bucovinei, spre binele Ucrainei şi al României?"; "o întrebare asupra căreia merită să se reflecteze" - este de părere Dl. Ortfried Kotzian.

Datorită unei carenţe de organizare, recunoscută deschis şi de către gazdele acestei manifestări ştiinţifice, şi anume faptul că nu s-a limitat timpul de prezentare a comunicărilor, unele durând chiar şi o oră, la care s-a adăugat timpul afectat traducerii în română, germană şi ucraineană, au fost reduse drastic posibilităţile de prezentare şi a altor intervenţii, acceptate de organizatori în afara programului, cum a fost cea propusă de subsemnatul, sub titlul *Implicaţii româneşti ale primei împărţiri a Poloniei şi a anexării Bucovinei (1776-1792).* Am avut, în schimb, prilejul să evidenţiez, în cadrul discuţiilor, lejeritatea cu care Dl. Olexander Masan, membru al delegaţiei ucrainene, utilizează sursele documentare, pentru a demonstra faptul că populaţia ruteană era mai veche sau, cel puţin, la fel de veche ca cea românească în Bucovina. Este vorba, în speţă, de utilizarea tendenţioasă, prin extrapolare, a unor informaţii cuprinse în *Poema polonă* a lui Miron Costin. Numeroase alte erori de interpretare comise de autor au fost evidenţiate şi în intervenţiile altor participanţi români la dezbateri, carenţe care s-au observat, îndeosebi, la membrii delegaţiei ucrainene.

Trăgând concluziile necesare din felul în care s-au desfăşurat lucrările Conferinţei, care, repet, pe ansamblu, au fost încununate de succes, organizatorii au inclus în protocolul final hotărârea ca la viitoarele întâlniri de acest gen, comunicările să nu depăşească un timp de prezentare mai lung de 15' şi să fie redactate în una din limbile de circulaţie internaţională, pentru a evita timpii morţi produşi de traducerea intervenţiilor.

Veniamin Ciobanu

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN REPUBLICA MOLDOVA

În cadrul raporturilor ştiinţifice interacademice dintre Institutul de Istorie şi Arheologie din Iaşi şi Chişinău, în perioada 14-23 august 1996, la invitaţia Fundaţiei "Rudi Mactonium", am efectuat o deplasare de studii la Complexul arheologic cu aceeaşi denumire, din raionul Donduşeni, Republica Moldova. Călătoria de studii a devenit necesară în urma semnalării prezenţei unui document şi a unor inscripţii medievale în satul Rudi, în vecinătatea căruia se desfăşoară şi cercetările arheologice ale Fundaţiei "Rudi Mactonium".

Într-adevăr, în păstrarea familiei lui Nicole Rughi din satul Rudi se află un document scris pe pergament (45x35 cm.), cu pecete atârnată, stricată (şnur de mătase roşie şi verde), cu pretenţia de a fi fost emis de Cancelaria lui Ştefan cel Mare şi Sfânt, în 1470 noiembrie 23, în favoarea lui Eustafie Rughi "fost mare armaş de Suceava" (?) şi a rudelor sale.

Din păcate, pergamentul pe care l-am consultat nu reprezintă nici un act ştefanian autentic şi nici unul inedit. Pergamentul a fost publicat de noi în vol. II al seriei A. Moldova, din colecţia *Documenta Romaniae Historica*, nr. XIII, p.438-443, după o fotocopie de la Biblioteca Academiei Române. Aşa cum s-a observat în acelaşi volum, în comentariul doc. nr. VI, p.425-426, actul reprezintă un fals grosier din secolul trecut, care se încadrează într-o serie mai largă, cunoscută de istorici sub denumirea de "falsuri basarabene", identificate ca atare de istorcii Gh. Ghibănescu şi Ioan Bogdan. Apariţia lor a fost impusă, desigur, nu de obişnuitele conflicte de hotar între proprietari sau tendinţe de acaparare, ci de cererea autorităţilor ruse de ocupaţie, după 1812, adresată obştilor răzăşeşti sau proprietarilor individuali de a-şi susţine cu documente dreptul de proprietate funciară.

Întrucât în Basarabia cele mai multe din diplomele de proprietate emise de cei dintâi domni ai Moldovei s-au pierdut, datorită deselor şi pustiitoarelor invazii tătăreşti şi căzăceşti, iar ulterior războaielor ruso-turce, fenomenul falsificării este explicabil. Locuitorii satelor din Moldova ocupată au trebuit să-şi apere dreptul de stăpânire asupra pământului strămoşesc. Indiferent însă de autenticitatea actului, conţinutul său reflectă o existenţă îndelungată a obştii săteşti din Rudi, iar pentru secolele XVIII-XIX o sursă de informaţii autentică. Însăşi împrejurarea conservării actului în familia Rughi, a denumirii satului după această familie, precum şi prezenţa unor inscripţii funerare de la biserica din acest sat, cea mai veche fiind de la începutul sec. XVIII, atestă acest adevăr.

Deplasarea noastră efectuându-se, aşa cum am menţionat, la invitaţia Fundaţiei "Rudi Mactonium", am participat, firește, şi la câteva seminarii deschise susţinute de specialiştii care conduceau săpăturile arheologice: Mark Tcaciuk în staţiunea geto-dacică din sec. I e.n. şi Igor Mauzura în staţiunea neolitică din vecinătate.

Menţionăm că locuirea umană este atestată în complexul la care ne referim începând din paleolitic şi cuprinde aşezări fortificate şi necropole. Cercetările au debutat încă din 1969 sub conducerea lui Gh. Fiedoroc şi au fost continuate, până în 1976, de M.A. Romanovskaja, care a identificat şi stratul de cultură hallstatian de aici. Săpăturile efectuate în ultimii trei ani au pus pe de altă parte în evidenţă un întreg complex de fortificaţii în jurul aşezării geto-dacice, fapt care a sugerat, de altfel, specialiştilor posibilitatea plasării în acest loc de pe malul Nistrului a cetăţii Maetonium, care figurează în harta lui Ptolemeu.

Remarcăm, în acelaşi timp, că cercetările au un caracter interdisciplinar, alături de săpăturile arheologice efectuându-se şi determinări palinologice, magnetice şi geo-fizice,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

asigurate de specialişti din Anglia, Germania, România (prin Institutul de Tracologie), Rusia şi Ucraina.

Menită a fi amintit totodată, funcţionarea, în cadrul Complexului arheologic, a unei tabere de copii, constituită în şcoala de arheologie "Vatra Veche", sponsorizată de Fundaţia Soros din Republica Moldova şi de Fundaţia "Rudi Mactonium". Această iniţiativă lăudabilă, aparţine arheologului Anatol Gorodenco, autorul proiectului vizând pregătirea şi iniţierea, vreme de 3 ani, a elevilor din ciclul preuniversitar (în vara anului 1996 cca. 50 de copii, dintre care aproape jumătate au rămas pentru al doilea şi al treilea schimb) în tainele unei discipline care ar putea deveni viitoarea lor profesie.

Deplasarea s-a încheiat, aşadar, cu rezultate benefice, atât din punct de vedere editorial, cât şi din cel al aportului pe care falsul medieval îl poate aduce la descifrarea realităţilor ulterioare. Lectura fotocopiei de la Biblioteca Academiei s-a dovedit, astfel, lacunară, originalul falsului oferind numeroase elemente în plus. Numai lectura promulgaţiei actului a permis astfel, alături de alte precizări, mai mărunte, completarea celor două pasaje lipsă în textul publicat: "nepoţii «de la Măriuţa, Gavril, fiul lui Grigorie» Buguş" şi "fiul Rughinei, "fost serdar de Soroca, ne-au slujît nouă cincisprezece ani şi au păzit hotarele ţării noastre» Moldova", sfârşitul paragrafului trebuind a fi înţeles ca o întărire a celor anterioare: "Eustafie şi aceşti nepoţi ai săi şi ai surorilor sale au slujit în însăşi *casa* (subl. ns.) noastră".

Nu putem încheia fără a mulţumi reprezentantului Fundaţiei "Rudi Mactonium", Igor Manzura, pentru invitaţie, familiei Nicolae Rughi, care ne-a pus, cu multă bunăvoinţă la dispoziţie spre reexaminare documentul, precum şi colegilor dr. Svetlana Rusune şi dr. Anatol Garadenco, datorită entuziasmului cărora am avut posibilitatea să efectuăm această deplasare.

L. Şimanschi, D. Agache

COMISIA MIXTĂ DE ISTORIE ROMÂNO-MAGHIARĂ

Invitat de noua reuniune a Comisiei mixte de istorie româno-ungară care s-a întâmplat să fie una oarecum festivă, întrucât coincidea cu împlinirea unui sfert de veac de la prima sesiune, am avut satisfacţia să constat un spor sensibil de interes, atât din partea colegilor de breaslă, cât şi a preşedintelui Academiei Ungare, istoric el însuşi, dl. Glatz Ferenc.

Lucrările s-au desfăşurat între 9 şi 12 septembrie a.c., la sediul Academiei în prima parte, la Universitatea "Eötvös Loránd" în partea finală.

După obişnuitele cuvinte de salut, rostite de preşedintele părţii ungare, prof. Szász Zoltán, acad. Glatz Ferenc a făcut aprecieri asupra activităţii de până acum a Comisiei, subliniind necesitatea de a spori eforturile de cunoaştere mutuală, prin apel mai insistent şi mai obiectiv la experienţele istorice comune. Preşedintele părţii române, prof. dr. Camil Mureşanu, membru corespondent al Academiei Române, a ţinut să releve latura pozitivă a activităţii anterioare şi să exprime speranţa unei colaborări mai fructuoase în viitor. În acelaşi sens a adăugat, alături de cuvenitul salut, aprecieri pozitive acad. Dan Berindei, preşedintele Secţiei de Istorie a Academiei Române. Un istoric al activităţii Comisiei au făcut, în şedinţa inaugurală, d-nii Alexandru Porţeanu din partea română şi Szász Zoltán din partea ungară.

Comunicările propriu-zise s-au referit la două mari teme: naţiunea şi elitele, fiecare dispunând de câte două jumătăţi de zi.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

La prima temă, s-au făcut comunicări despre naţiunea medievală în spaţiul românesc (Camil Mureşanu, Ioan Aurel Pop), stări şi naţiuni în evul mediu (Engel Pál), conceptul de "naţiune" medievală (C. Rezachievici), limba vernaculară în epoca Reformei (Péter Katalin), formarea naţiunii române moderne reflectată în presa occidentală (Grigore Ploeşteanu), federalismul şi evoluţiile naţionale (Szarka László), regenerarea naţională în pespectivă istorică (Niederhauser Emil).

La cealaltă serie tematică, strâns legată de prima, au fost susţinute comunicări despre elitele din România (Dan Berindei), evoluţia burgheziei maghiare (Halmos Károly), intelectualitatea maghiară în a doua jumătate a secolului XIX (Mazsu János), societatea "Junimea" ca paradigmă culturală şi politică (Al. Zub).

Am încercat, în ce mă priveşte, să pun în lumină dimensiunea ocultă a societăţii respective, modelul german pe care l-a adaptat la exigenţele lumii noastre şi spiritul democratic de tradiţie ardeleană care a făcut ca iniţiativa unui grup de intelectuali să se transforme într-o instituţie durabilă şi de prestigiu.

O zi (11 septembrie) a fost dedicată excursiei la Györ, oraş cu remarcabile vestigii medievale, unde am beneficiat de competentele explicaţii ale istoricului Gecsényi Lajos, directorul arhivelor comitente. Am avut ocazia să aflu că există acolo şi documente de interes românesc, care ar merita, desigur, să fie scoase la lumină.

În fine, o vizită la Panonhalma, abaţie de subordonare pontificală din secolul XI, ne-a pus în situaţia de a cunoaşte un monument complex şi de mare interes istorico-cultural. Ecoul trecerii pe acolo, cu câteva zile în urmă, a papei Ioan Paul II mai era încă proaspăt.

Primit, la urmă, de preşedintele Academiei Ungare, dl. Glatz Ferenc, am făcut unele propuneri concrete de colaborare, din partea Institutului nostru, propuneri ce s-au bucurat de o bună primire. Urmează să facem demersurile cuvenite pentru "mobilităţi" şi proiecte de cercetare în comun.

Se poate spune, în ansamblu, că noua reuniune de la Budapesta a invederat disponibilităţi mai mari de cunoaştere mutuală şi că s-au conturat deja noi modalităţi de colaborare în domeniul istoriografiei. O recepţie la Ambasada Română (10 septembrie) a fost de natură să întărească această impresie.

Al. Zub

CERCETĂRI ÎN ARHIVE SUEDEZE

În cadrul acordului de schimburi academice dintre Academia Română şi Academia Regală de Litere, Istorie şi Antichităţi a Suediei, am efectuat, în perioada 26 sept. - 22 octombrie 1996, o deplasare de documentare ştiinţifică în Suedia.

Obiectivul cercetărilor l-a constituit depistarea de informaţii în arhivele suedeze, necesare pentru elaborarea proiectului de cercetare, intitulat "Principatele Române şi Europa Est-Centrală în secolul XVIII. Interferenţe politice şi ideologice". Mi-am concentrat atenţia, îndeosebi în direcţia descoperirii de informaţii inedite care să-mi permită să precizez locul pe care l-au ocupat Principatele Române în raporturile Suediei cu puterile implicate în evoluţia statutului lor politic-juridic în această perioadă. Ca urmare, mi-am propus să elucidez în limita posibilităţilor, următoarele două aspecte: principiile de drept internaţional public ale pre-

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

tenţiilor marilor puteri de dominaţie asupra Principatelor Române şi semnificaţia juridică a titlurilor atribuite domnilor Moldovei şi ai Ţării Româneşti.

Rezultatele cercetărilor efectuate în "Sveriges Riksarkiv" din Stockholm au depăşit, cu mult, cele mai optimiste speranţe ale subsemnatului. Informaţiile de această natură sunt risipite în mai multe fonduri, cea mai importantă fiind colecţia "Diplomatica", formată din 19 serii, cu un total de 5 714 volume. Fireşte, cercetarea unui asemenea volum de unităţi arhivistice reclamă ani de muncă asiduă, cele trei săptămâni pe care le-am avut, efectiv, la dispoziţie au fost mult prea puţine pentru aceasta, fiind suficiente, cel mult, pentru o informare generală. Am reuşit, totuşi, în cele 12 volume, alese la întâmplare, pentru sondare, să depistez numeroase informaţii, de maximă importanţă, pentru proiectul meu.

Iată câteva exemple care ilustrează afirmaţia:

Într-un amplu memoriu, din anul 1742, cuprinzând 37 de pagini, trimisul suedez la Istanbul, C. F. von Höpkens, a făcut o analiză amănunţită a situaţiei interne a Imperiului otoman şi a raporturilor sale cu puterile vecine: Veneţia, Austria, Polonia şi Rusia, cu alte cuvinte, a situaţiei internaţionale din Europa Est-Centrală. Cum era şi firesc, diplomatul suedez nu a putut trece cu vederea locul Principatelor Române în contextul acelor raporturi. Referindu-se la statutul lor juridic, constata şi el că nu se numărau printre cele 16 beilerbeilicuri otomane din Europa. Din contra, Moldova şi Ţara Românească se bucurau de privilegii speciale, în cadrul sistemului politic otoman, dobândite, susţinea el, "prin tratate de capitulaţii, una dintre cele mai importante constând în aceea că erau guvernate de principii creştini. Totuşi, ele făceau parte, după convingerea sa, din Imperiul otoman, expresie ce trebuie înţeleasă, însă, în sensul apartenenţei lor la un sistem politic, dar nu şi instituţional.

Deosebit de importantă este, totodată, şi o altă informaţie, inserată în raportul în discuţie. Trimisul suedez aflase, din surse foarte sigure, că în prima campanie a războiului ruso-austro-turc dintre 1735 şi 1739, ruşii au ridicat din Moldova 15 000 de familii, pe care le-au dus în Rusia, sub pretextul că turcii au luat prizonieri ruşi. Deşi domnul Moldovei a înaintat Porţii o listă cuprinzând cele 15 000 de familii, turcii nu i-au putut elibera pe toţi cei sechestraţi, astfel că mulţi dintre cei duşi cu forţa în Rusia nu au mai revenit la locurile lor de origine.

În această ordine de idei, se înscriu, fără îndoială, şi comentariile ambasadorului suedez la Istanbul, Ulrik Celsing, pe marginea tratatului de la Kuciuk-Kainargi. În concluzie, el constata că în clauzele tratatului se reflectă aşa zisa "grijă" a Rusiei faţă de supuşii creştini ai Porţii, "grijă" care "relevă vizibil până la ce punct au fost urmărite vechile maxime, pentru a se reuşi ca, prin intermediul tratatului, să se dea ministrului Rusiei rezident aici (adică la Istanbul) o tutelă incontestabilă asupra supuşilor creştini ai Porţii, în calitate de guvernator rus". Este şi motivul pentru care Rusia a făcut tot ce i-a stat în putinţă ca să ţină secrete clauzele tratatului, până la ratificarea lui.

De o valoare incontestabilă, sunt, de asemenea, informaţiile referitoare la intrigile din Serai, cele din cercurile diplomatice de la Istanbul, cele ce ilustrează convergenţa de interese suedo-otomane în raporturile cu Rusia, în primul rând, dar şi cu Prusia şi Austria, cele privind derularea Congreselor de pace de la Focşani şi Bucureşti, împrejurările anexării Bucovinei etc. etc. O perspectivă suedeză, deci, ce poate aduce noi lumini în multe din segmentele complicatelor raporturi internaţionale din Europa Est-Centrală din secolul XVIII şi a locului Principatelor Române în acest context. Valoarea lor este cu atât mai mare, cu cât sunt, toate, inedite, deci necunoscute şi istoriografiei româneşti. Spre marele meu regret, cea mai mare parte a actelor cercetate - rapoarte al reprezentanţilor diplomatici la Istanbul - au fost expediate

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

organelor competente în cifru, iar descifrarea a fost făcută în limba suedeză, cu grafia epocii, ceea ce sporeşte enorm dificultăţile de utilizare.

În concluzie, ţin să subliniez, încă o dată, importanţa cercetărilor în arhivele suedeze pentru realizarea proiectului meu şi să mulţumesc tuturor forurilor care au contribuit la realizarea acestei deplasări.

Veniamin Ciobanu

RELIGIE ŞI SOCIETATE ÎN SUD-ESTUL EUROPEI

Temei anunţate - *Religie şi societate în sud-estul Europei (Religion und Gesellschaft in Südosteuropa)* - i-a fost consacrată o *Săptămână academică internaţională*. Organizată între 7 şi 11 octombrie 1996, la Tutzing, nu departe de München, de către Südosteuropa-Gesellschaft şi Akademie für Politische Bildung, ea a marcat cea de-a 36-ea filă a întrunirilor anuale patronate de către cele două prestigioase instituţii bavareze. Ca de fiecare dată, s-a dorit convocarea cât mai multor cercetători, profesori, politicieni şi oameni din mass-media, interesaţi de problematica sud-est europeană; de la studenţi până la nume deja consacrate. Anul acesta, printre cei 101 participanţi din Germania şi ţările sud-est europene nu a putut rămâne neobservată, de pildă, prezenţa a câtorva istorici cunoscuţi: Hans-Dieter Döpmann (profesor la Universitatea Humboldt din Berlin), Ernst Chr. Suttner (profesor la Universitatea din Viena), Theodor Nikolaou (profesor la Universitatea din München), Hans Georg Majer (profesor la Universitatea din München) şi Alexandru Duţu (Institutul de Studii Sud-Est Europene din Bucureşti). Alături de domnul Duţu, din România au mai fost prezenţi Vasile Leb (profesor la Facultatea de teologie a Universităţii din Cluj-Napoca), Sorina-Cristina Soare (studentă la Facultatea de ştiinţe politice a Universităţii din Bucureşti) şi cel care semnează aceste rânduri.

Înlăturarea regimurilor comuniste în ţările din sud-estul Europei a adus cu sine şi descătuşarea sentimentelor religioase ale multor milioane de oameni. Cultele au devenit din nou libere. Din păcate însă, pornirile fireşti ale individului au fost foarte des exploatate de către forţele naţionaliste şi nostalgice. De aceea, organizatorii acestui for ştiinţific şi-au propus discutarea unei complexe palete de probleme, chiar cu riscul de a face cu greu faţă mediilor unor dezbateri aprinse.

În total au fost prezentate 22 de comunicări.

Prima intervenţie - *Die Religion in ihrer Bedeutung für Gesellschaft, Nationsbildung und Kultur in Südosteuropa* - a aparţinut lui Ernst Chr. Suttner. Aşa cum trădează chiar titlul comunicării, autorul a insistat asupra rolului jucat de către ortodoxie, catolicism şi islam în conservarea identităţii etnice şi formarea naţiunilor din Europa de Sud-Est. El a fost urmat de către Marko Orsolic de la Centrul Internaţional pentru Promovarea Dialogului Interreligios, Justiţiei şi Păcii (Sarajevo) cu *Der Beitrag der Religionen zur Neugestaltung in Südosteuropa*. Referindu-se, în special, la războiul din fosta Iugoslavie, vorbitorul a apreciat că instituţiile religioase nu au făcut totul pentru a preveni declanşarea evenimentelor, iar aspectul confesional al conflictelor a fost mereu subapreciat. Conform lui Orsolic, există două modele pentru depăşirea consecinţelor războiului din Balcani: 1. "Modelul Versailles", care poate avea drept consecinţă izolarea Serbiei, la fel ca şi cazul Germaniei după primul război mondial şi 2."Modelul vest-german" de după cel de-al doilea război mondial, când au fost condamnate

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

doar persoanele implicate direct în desfăşurarea evenimentelor, iar germanilor li s-a oferit şansa de a se încadra în lumea democratică.

Deosebit de interesantă, dar şi generatoare de dezbateri în contradictoriu, a fost comunicarea lui Theodar Nicolau: *Die orthodoxe Kirche in Südosteuropa*. Autorul şi-a propus, mai întâi, o analiză a situaţiei actuale din biserica ortodoxă din ţările din sud-estul continentului, insistând, în special, asupra crizei din biserica bulgară şi sârbă. În afară de propriile probleme, spunea autorul, ortodoxia se confruntă cu prozelitismul catolic, dar mai ales cu agresivitatea islamului, "religie agresivă, răspândită, de-a lungul timpului, mai ales prin intermediul *djihadului*".

Aşa cum era de aşteptat, replica nu a întârziat, datorită discuţiilor, cât şi comunicărilor care au urmat: *Der Katholizismus in Südosteuropa* (Thomas Bremer) şi *Der Islam und seine geschichtliche Bedeutung für Südosteuropa* (Smil Balic). Primul a făcut o analiză a situaţiei catolicilor în sud-estul Europei, în special în regiunile unde aceştia sunt în minoritate. El a opinat, de pildă, că ungurii catolici din România "sunt expuşi unei duble opresiuni: naţională şi religioasă", fiind dezavantajaţi chiar şi în raporturile cu catolicii de etnie română. La fel ca şi Theodor Nikolaou, asupra raportului dintre confesionalitate şi agresivitate a insistat şi Balic. Spre deosebire de partenerul său de dialog însă, el a apreciat că islamul "a fost trezit" tocmai din cauza intoleranţei creştine.

Capitolul referitor la situaţia generală a cultelor în sud-estul Europei a fost încheiat de către Katrin Boeckh, de la Osteuropa-Institut din München (*Die Juden in Südosteuropa*), Stephan H. Pfürtner (*Religiöser Fundamentalismus*), Hans-Dieter Döpmann (*Kirchliche Kunst in Südosteuropa*), Gregor M. Manousakis (*Das Verhätnis von Orthodoxie und Islam im heutigen Südosteuropa)* şi Hans Georg Majer (*Gesellschaftliche und religiöse Auswirkungen der Osmanenzeit in Südosteuropa*).

Dintre toate acestea, de o deosebită atenţie s-a bucurat ultima intervenţie. Majer a susţinut că urmările dominaţiei otomane în sud-estul Europei sunt palpabile şi în prezent. Cu toate că turcii nu erau majoritari în această parte a continentului, ei au impus islamul drept religie dominantă, în timp ce creştinismul şi iudaismul erau doar tolerate. Totuşi, susţinea autorul, în cadrul şariatului a fost posibilă convieţuirea alături de creştini şi evrei. Liniştea seculară a coabitării a fost afectată de schimbările aduse de către epoca modernă: penetrarea ideilor de egalitate naţională, economică şi socială.

Comunicările care au urmat au avut drept subiecte situaţia cultelor în ţări aparte (Bulgaria, România, Serbia, Croaţia, Bosnia-Herzegovina, Ungaria şi Turcia). Dintre ele, ţinem să remarcăm contribuţia lui Ludwig Steindorff, de la Universitatea din Münster: *Von der Konfession zur Nation: Die Muslime in Bosnien-Herzegowina*. Sunt oare musulmanii din Bosnia sârbi sau croaţi convertiţi la islam, ori au o cu totul altă origine? Este, spunea autorul, o întrebare care îşi găseşte cu greu răspunsul. Abia în anul 1961, musulmanii din Bosnia-Herţegovina au primit dreptul să se numească astfel şi sub aspect etnic, fapt confirmat şi de către Constituţia Iugoslaviei din 1963. După anul 1991, se constată evoluţia de la ideea *naţiunii musulmane* la cea de *naţiune bosniacă*, iar unii politicienii de la Sarajevo insistă chiar asupra introducerii termenului de *limbă bosniacă*. Situaţia cultelor religioase din România a fost analizată de către Vasile Leb (*Die Rumänische Orthodoxe Kirche im Wandel der Zeiten*), Alexandru Duţu (*Religion und Gesellschaft in Rumänien*) şi Anneli Ute Gabanyi (coreferat). Acestor comunicări le-a fost repartizată şedinţa plenară din dimineaţa zilei de 10 octombrie. Aşa cum s-a dovedit ulterior, alegerea a fost bine făcută; în ajun asistasem la un adevărat duel verbal, fie el şi academic, pe marginea raportului dintre islam şi ortodoxie în sud-estul Europei,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

religie şi societate în Bulgaria şi reportul creştism-islam la albanezi, iar în faţă se afla locul instituţiilor confesionale în Serbia, Croaţia, Bosnia-Herţegovina şi Turcia.

A fost apreciată echidistanţa cu care vorbitorii români au analizat ultimele evoluţii din România - sub aspect ecleziastic - şi rolul care îi revine bisericii, îndeosebi celei ortodoxe, în reaşezarea ţării.

Nu aş încheia fără a aminti buna organizare a simpozionului. De altfel, aşa cum menţiona şi Walter Althammer, preşedintele Südosteuropa-Gesselschaft, iniţierea şi susţinerea dialogului interconfesional, atât de benefic pentru evoluţiile politice favorabile în această parte a continentului european, merită orice sacrificiu.

Flavius Solomon

CERCETĂRI ÎN BIBLIOTECI DIN GERMANIA

În perioada 1 nov.-31 dec. 1996, am efectuat un stagiu de documentare ştiinţifică în R. F. Germania. Stagiul mi-a fost oferit, cu generozitate, de Deutscher Akademischer Austauschdienst, la recomandarea Institut für Geschichte Osteuropas und Südosteuropas der Universität München (Univ. Prof. Dr. Horst Glassl) şi a Historisches Seminar der Westfälische Universität Münster (Univ. Prof. Dr. Lothar Maier), pentru continuarea cercetărilor, în vederea elaborării unei monografii, privind "Principatele Române şi Europa Est-Centrală în secolul XVIII. Interferenţe politice şi ideologice".

În perioada celor două luni de stagiu, am făcut investigaţii în bibliotecile din München: Bayerische Staatsbibliothek, biblioteca Südost Institut, Osteuropa Institut, Universitätsbibliotek, urmărind să depistez, îndeosebi, informaţii privind modalitatea de reflectare în ideologia politică vesteuropeană, în general, în cea din spaţiul germanic, în special, din secolul XVIII, a următoarelor aspecte:

1. Principiile de drept ale pretenţiilor de preponderenţă a marilor puteri asupra Principatelor Române: a) ideologia oficială (documente şi alte surse de drept internaţional public); b) ideologia "oficioasă"; c) ideologia "independentă".

2. Principiile "ideologice" ale orientării politice pe plan extern a românilor;

3. Semnificaţia juridică a titlurilor atribuite domnilor.

Rezultatele acestor cercetări au depăşit cele mai optimiste aşteptări ale subsemnatului, ca şi în cazul celor efectuate în arhivele din Suedia. Deoarece, în fondurile bibliotecilor amintite am găsit tipărituri şi alte surse de informare din epocă (descrieri de călătorie, rapoarte diplomatice etc.) care, fiind unicate, nu se mai păstrează şi în alte biblioteci din Europa. Din păcate, multe din alte categorii de surse de informare pe care le-am depistat în cataloagele de la Bayerische Staatsbiblithek au fost distruse în timpul ultimului război, dar, din informaţiile obţinute, se mai păstrează în fondurile altor biblioteci din Germania.

Dat fiind faptul că sursele amintite sunt, unele, total necunoscute, iar altele au ajuns foarte vag la cunoştinţa cercetătorilor, puţini la număr, de altfel, ai domeniului, ele au o incontestabilă valoare de inedit.

Aşadar, mă consider deosebit de onorat să pot adresa mulţumirile mele cele mai sincere tuturor celor care au contribuit la efectuarea acestui stagiu de documentare în Germania. În mod deosebit, mulţumirile mele sunt adresate DAAD, personal Dr. Helmut Blumbach, Leiter des Referates Südosteuropas, şi Doamnei Sabine Lambers.

Veniamin Ciobanu

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

DEMNITATEA ISTORICULUI

Academician Cornelia Bodea la 80 de ani

Am cunoscut-o indirect, în urmă cu aproape trei decenii, atunci când apariţia unei lucrări monografice purtând semnătura Corneliei Bodea m-a sustras lecturilor specifice uceniciei - mai mult ori mai puţin supravegheate - şi m-a îndemnat a-mi grăbi "debutul" istoriografic prin exprimarea câtorva aprecieri (rezumative în esenţă) pe marginea unei cărţi citită cu mare interes, cu multă plăcere şi, mai ales, cu netăgăduit profit în plan profesional. Întâmplarea a făcut să am în faţă, nu un studiu oarecare consacrat unei teme şi unei perioade istorice exercitând asupră-mi o particulară capacitate de seducţie, ci o autentică lucrare de referinţă, *Lupta românilor pentru unitate naţională, 1834-1849*, apărută în Editura Academiei, în anul 1967, pentru care autoarea a şi fost distinsă ulterior cu premiul "Nicolae Bălcescu" al celui mai înalt for ştiinţific al ţării.

Dacă până atunci îi voi fi asociat numele altor câteva contribuţii indispensabile oricărui modernist în devenire, precum: *Contribution à l'histoire de la Révolution de 1848-1849 en Transylvanie*, Bucureşti, 1960; *Lupta pentru Unire a revoluţionarilor exilaţi de la 1848*, inclus în sumarul volumului de *Studii privind Unirea Principatelor*, Bucureşti, 1960; *Din acţiunea de pregătire a agenţiei diplomatice de la Paris. Înfiinţarea biroului de corespondenţă (1/13 ianuarie 1860)*, în revista "Studii", nr.6/1960; *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, Bucureşti, 1960 (colaborare); *Documente privind Unirea Principatelor*, III. *Corespondenţa politică (1855-1859)*, Bucureşti, 1963; *Momente de la lutte révolutionaire pour l'unité nationale roumaine*, Bucureşti, 1966 şi poate şi altele, din acel moment Cornelia Bodea a încetat de a mai fi pentru mine doar un istoric demn de citit, devenindu-mi autor preferat, alături de alt strălucit reprezentant al "şcolii istorice ieşene" de astă dată, regretatul Leonid Boicu.

Chiar dacă elementele fundamentale ale biografiei Domniei Sale mi-au rămas străine până târziu, amintitele lecturi mi-au înlesnit cunoaşterea *omului* înainte de a-l şi vedea, fără ca imaginea-i astfel conturată să necesite rectificări ulterioare; poate doar nuanţări.

Ce nu ştiam? Că a văzut lumina zilei la 8 aprilie 1916 în satul Dud, comuna Târnova din judeţul Arad, în familia unui preot ortodox direct şi activ implicată în mişcarea naţională românească ce a premers şi asigurat înfăptuirea Marii Uniri din 1918. Cornelia Bodea şi-a făcut studiile secundare şi universitare la Bucureşti, cu şansa de a-l fi avut ca profesor pe savantul Nicolae Iorga, luându-şi licenţa în Litere şi Filosofie, specialitatea Istorie universală, în anul 1937. În paralel, urmase şi cursurile Şcolii superioare de arhivistică şi paleografie de pe lângă Arhivele Statului, pe care le-a absolvit tot în anul dobândirii licenţei. Patru ani mai târziu, în 1941, şi-a susţinut teza de doctorat cu titlul *Moise Nicoară (1784-1861) şi rolul său în lupta pentru emanciparea naţional-religioasă a românilor din Banat şi Crişana*, tipărită la Arad în 1943.

Necunoscute, până de curând, mi-au fost şi primele funcţii profesionale îndeplinite de Cornelia Bodea, după absolvirea studiilor, respectiv cele de profesor secundar, de bibliotecară şi apoi de asistentă (din 1943) la catedra de Istorie universală a Universităţii bucureştene, poziţie în care a "rezistat" până în 1949, când - presupun că din pricina originii "nesănătoase"

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

- a fost îndepărtată de la catedră şi transferată în cercetare, altfel spus la munca de jos, în cadrul Institutului de istorie "Nicolae Iorga" al Academiei.

Vocaţia înnăscută, dar şi admirabil întreţinută prin muncă fără preget pe altarul cercetării, i-a asigurat dobândirea titlului ştiinţific de "doctor docent", în 1969, şi o poziţie de prim plan în frontul istoriografic românesc, poziţie pe care avea să o onoreze şi de acum încolo cu o pilduitoare autoexigenţă, răbdare şi verticalitate, în virtutea aceloraşi principii deontologice, care, din păcate, prea adesea au fost ignorate sau încălcate de mulţi dintre colegii de breaslă. Îndelungatelor şi aprofundatelor investigaţii efectuate în arhivele şi bibliotecile marilor centre academice şi universitare, din ţară şi străinătate, le-a urmat, firesc, materializarea proiectelor ştiinţifice angajate, de mai largă ori mai restrânsă anvergură, materializare nu o dată întârziată (până la limita anulării şanselor tipăririi) din pricina reflexibilităţii autoarei în faţa conjuncturalelor "comandamente" extraştiinţifice.

Pentru orice slujitor al zeiţei Clio, pentru orice iubitor de istorie, *Bibliografia istorică a României. Secolul XIX* - între coordonatorii căreia s-a numărat Cornelia Bodea şi al cărei prim tom consacrat *Cadrului general. Ţara şi locuitorii* însăşi l-a realizat în 1972 - reprezintă un instrument de lucru indispensabil, principala poartă de intrare în informaţia veacului trecut. După cum pentru un modernist şi, în general, pentru istoriograf, cele două masive volume sub titlul comun *1848 la români. O istorie în date şi mărturii*, tipărite în 1982 la Editura ştiinţifică şi enciclopedică, înglobând în cele aproximativ 1300 de pagini o cantitate uriaşă de muncă, pricepere, rafinament şi răbdare, se constituie în veritabil model, greu de egalat şi, desigur, foarte greu de depăşit, chiar dacă între timp mijloacele tehnice specifice domeniului s-au perfecţionat continuu.

În acelaşi an, Cornelia Bodea, în colaborare cu alt distins cărturar, Virgil Cândea, a făcut posibilă apariţia - în cunoscuta şi prestigioasa colecţie "East European Monographs" din Boulder (Colorado), iniţiată de profesorul Stephen Fischer-Galaţi - a lucrării *Transylvania in the History of the Romanians*, al cărei profil ştiinţific a fost dublat de un altul, didactic, lucrarea răspunzând astfel interesului manifestat de studenţii mai multor universităţi sau colegii americane pentru spaţiul istoric românesc. Aş spune chiar că noua apariţie a venit, fără voia şi spre uimirea autorilor ei, în întâmpinarea şi altor interese, mai puţin ştiinţifice şi deloc didactice, fiind plagiată un an mai târziu de un obscur caligraf londonez, sub titlul rebotezat *The History of Transylvania*. Elogiat la vremea respectivă, chiar şi într-o publicaţie românească, în loc de a fi condamnat, gestul ar putea fi interpretat şi ca un suprem elogiu adus de făptuitor modelului ales, onorând şi consolând, în egală măsură, pe păgubiţi.

Câţiva ani mai târziu, în 1988, împreună cu istoricul britanic Hugh Seton Watson, Cornelia Bodea a oferit cititorilor şi o nouă lucrare monumentală, în două volume, *R.S. Watson şi românii*, consacrată vieţii şi operei celui care a fost nu doar un mare om de ştiinţă, ci şi un statornic apărător al cauzei naţionale româneşti. De altfel, integrată unei îndelungate şi predilecte preocupări, restituţia biografică - în proiecţii ce au angajat invariabil un înalt coeficient de acribie documentară - constituie dimensiunea majoră a activităţii istoricului, impusă de-a lungul anilor prin veritabile studii de referinţă asupra lui Nicolae Bălcescu, Vasile şi Iancu Alecsandri, Mihail Kogălniceanu, Nicolae Iorga, Avram Iancu, Charles şi Felix Colson, David Urquhart, Gustave d'Eichthal, Isaac Hunt, Ion Buzdugan ş.a.

Pe un plan complementar celui istoriografic se situează prezenţa-i activă şi academismul prestaţiei ştiinţifice în cadrul numeroaselor reuniuni, simpozioane, mese rotunde sau congrese desfăşurate, îndesosebi, peste hotare: de la Budapesta, Bratislava, Viena, Stuttgart, Buxelles, Paris, Montpellier şi Londra, până la New York, Boston, Cleveland, Kansas, Omaha,

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

New Orleans, San Francisco, Hawai, Montreal etc. Pretutindeni şi mereu Cornelia Bodea a reprezentat o voce distinctă a istoriografiei româneşti, sustrasă deopotrivă indicaţiilor oricât de "preţioase" vor fi fost acestea la plecare, ca şi prejudecăţilor sau metehnelor formative (nelipsite în cazul unor delegaţi "oficiali"), onorând în egală măsură instituţia, profesia şi ţara reprezentate.

Personal am avut şansa - asigurată prin generosul Domniei Sale concurs - de a zăbovi câtăva vreme prin Lumea Nouă, acolo unde numele Corneliei Bodea îşi câştigase deja notorietatea în mediile academice şi universitare, atât prin râvna neostoită a exploratorului biblioman şi arhivalic, cât şi prin farmecul, erudiţia şi atractivitatea prelegerilor oferite studenţilor americani de-a lungul anilor - în calitate de "Visiting Professor" - la Universităţile: Columbia din New York, Ohio State University sau Boston College. La această ultimă instituţie, pe la pupitrul căreia au trecut în răstimp mai mulţi cărturari români şi pe lângă care fiinţează de ani buni, sub direcţia inimosului profesor Radu R. Florescu, un centru de studii est-europene, aveam să realizez dimensiunea "moştenirii" Bodea, moştenire conservată, chiar fortificată odată cu scurgerea timpului, printre numeroşii colaboratori, foştii studenţi şi, mai ales, statornicii prieteni. Nu întâmplător, dealtminteri, cu prilejul încheierii ultimului stagiu didactic în Statele Unite, Primăria oraşului Boston i-a conferit, în anul 1989, Diploma de onoare, iar patru ani mai târziu, ca o recunoaştere a meritelor deosebite în organizarea şi desfăşurarea Congresului Societăţii Americane de studii româneşti de la Iaşi, inclusiv a valorii contribuţiilor ştiinţifice consacrate evoluţiei raporturilor bilaterale între cele două popoare, Corneliei Bodea i-a fost atribuită Diploma prieteniei româno-americane. Ca părtaş - în plan local - la travaliul organizatoric reclamat de pregătirea amintitului congres internaţional de românistică (Iaşi, 6-10 august 1993) păstrez vie în memorie, alături de bucuria unei onorante şi fructuoase cooperări, imaginea unei robusteţi fizice demnă de invidiat (contrastând aparentei fragilităţi), dublată de o verticalitate morală, francheţe şi spirit de echipă mai rar întâlnite printre semeni.

Bogata-i zestre ştiinţifică adunată în peste jumătate de veac de muncă - zestre în care se regăsesc atât mai vechile colaborări la marile sinteze: *Istoria României*, vol. IV, *Istoria Transilvaniei*, vol. II, *Brève histoire de la Transylvanie*, cât şi recentele studii publicate în "Memoriile secţiei de ştiinţe istorice şi arheologie" ale Academiei Române -, se constituie în piedestal al unei binemeritate autorităţi, recunoscută ca atare în ţară şi în afara graniţelor. Numărându-se printre membrii Academiei Europaea şi corespondent al Academiei istorice portugheze, Cornelia Bodea a obţinut acelaşi titlu şi din partea Academiei Române, în 1990, pentru a fi consacrată ca membru titular al ei în noiembrie 1992.

Cultul şi ritmul muncii, asociat tinereţii spirituale parcă inepuizabile, lasă deschisă, la octogenta, o carieră ştiinţifică şi o conduită morală de autentic savant, de la care obştea istoricilor şi nu numai aceasta va avea mereu de învăţat. La mulţi ani, stimată Doamnă Academician Cornelia Bodea!

Dumitru Vitcu

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ACADEMICIAN GHEORGHE PLATON LA 70 DE ANI

Biografia academicianului Gheorghe Platon se află, fără îndoială, sub zodia împlinirii şi succesului, în ciuda vremurilor frământate pe care le-a trăit. Cum altfel poate fi caracterizat profesorul, care a devenit, în ochii foştilor şi actualilor studenţi, o figură emblematică a învăţământului superior ieşean, ori cercetătorul-istoric ale cărui lucrări constituie obiecte de referinţă pentru specialişti ?

S-a născut la Buhuşi, în 26 februarie 1926. A învăţat la Şcoala Normală "Gheorghe Asachi" din Piatra-Neamţ. La absolvirea acesteia, în 1944, a devenit învăţător şi a profesat în această calitate timp de doi ani. Apoi a început să studieze istoria la Universitatea din Iaşi. Devenit preparator încă din ultimul an de studii, a fost numit îndată după absolvire, în 1950, asistent la Facultatea de Istorie. După parcurgerea treptelor ierarhice firești ale învățământului superior şi susţinerea doctoratului, a obţinut calitatea de profesor universitar (1974). În 1990 a fost primit în Academia Română.

Cercetarea ştiinţifică este una dintre componentele fundamentale ale activităţii istoricului Gheorghe Platon. Numărul impresionant de volume, studii şi articole ştiinţifice - peste 550 de titluri - este relevant el însuşi pentru efortul *cercetătorului*. S-a aplecat cu predilecţie asupra secolului XIX, fără a a-şi refuza tentaţia - necesară şi benefică - a incursiunilor în perioade mai timpurii sau mai târzii. Începuturile preocupărilor sale istoriografice se află sub semnul istoriei sociale, în înţelesul cel mai larg al expresiei şi în relaţie cu istoria economică şi demografică. Studierea problemelor mediului rural în prima jumătate a secolului XIX şi-a găsit finalizarea, după publicarea unor lucrări în reviste de specialitate, în volumul *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluţiei de la 1848* (Iaşi, Ed. Junimea, 1973).

Acestor preocupări timpurii li se adaugă cele dedicate populaţiei urbane şi, în anii din urmă, cele despre istoria boierimii. Cartea despre această din urmă categorie socială (*Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluţia socială şi politică*, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1995, în colaborare cu Alexandru Florin Platon) încheie un ciclu, fiind totodată întregirea unui proiect, care se lasă bănuit încă de la începutul activităţii istoricului.

O altă direcţie de cercetare, la fel de importantă, este cea legată de constituirea naţiunii române şi a statului naţional. În acest context, interesul pentru problematica revoluţiei de la 1848 ocupă un loc aparte. În diferite studii, dar mai ales în volumul *Geneza revoluţiei române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României* (Iaşi, Ed. Junimea, 1980), istoricul Gheorghe Platon pledează pentru abordarea unitară a fenomenului paşoptist, văzut ca parte a revoluţiei europene şi având rădăcini în întreaga evoluţie a societăţii româneşti din jumătatea de secol care l-a precedat. Se cuvine menţionată aici interpretarea - devenită un bun câştigat în istoriografia noastră - conform căreia evenimentele din Moldova constituie parte integrantă şi început al revoluţiei române de la 1848. Nu au scăpat atenţiei istoricului alte momente-cheie ale procesului devenirii naţionale, precum revoluţia de la 1821, unirea din 1859, evenimentele din 1866, războiul de independenţă şi unirea din 1918. Suma acestor preocupări o reprezintă sinteza *Istoria modernă a României* - manual pentru studenţi şi îndreptar pentru specialişti în

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

aceeaşi măsură - publicată în ediţii succesive începând cu anul 1980. Aici, ca de altfel în întreaga operă istoriografică a academicianului Gheorghe Platon, expunerea factologică este redusă la minim, pentru a face loc explicării şi încercării de a înţelege. Dinamica proceselor istorice este surprinsă prin interpretarea acestora în funcţie de trei raporturi duale: *intern-extern, social-naţional* şi *evoluţie-revoluţie*. Să mai adăugăm aici că istoricul a publicat constant o bună parte dintre studiile sale în paginile acestui *Anuar*, contribuind în acest fel la construirea identităţii publicaţiei.

Dacă opera ştiinţifică a istoricului Gheorghe Platon poate fi inventariată şi analizată, nu acelaşi lucru se întâmplă cu partea legată de şcoală a activităţii sale, cu opera profesorului, nu mai puţin importantă însă. Generaţii întregi de studenţi s-au bucurat de îndrumarea sa. Profesorul a împărtăşit cu generozitate, în amfiteatre dar şi în discuţii private, cunoştinţe şi informaţii dobândite prin cercetarea directă a surselor şi decantate cu atenţie. Cine a fost sau îi este student cunoaşte pasiunea profesorului pentru *explicarea* fenomenelor, aceeaşi în amfiteatru ca şi în lucrările publicate.

Cu prilejul acestei aniversări, când, ajuns la o vârstă venerabilă, academicianul Gheorghe Platon poate privi cu mulţumire la jumătatea de secol de activitate ştiinţifică şi pedagogică, să-i dorim LA MULŢI ANI!

Vasile Docea

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

ABREVIERI

AAR	=	Analele Academiei Române
AB	=	Arhivele Basarabiei
AES	=	Analele economice şi statistice
ArhGen	=	Arhiva Genealogică
AHR	=	The American Historical Review
AIIAC	=	Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj
AIIAI	=	Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie "A. D. Xenopol" Iaşi
AIIC	=	Anuarul Institutului de Istorie Cluj
AIINC	=	Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj
AIIX	=	Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol" (fost AIIAI)
AISC	=	Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	=	Anuarul de lingvistică şi istorie literară (Iaşi)
AM	=	Arheologia Moldovei
AMN	=	Acta Musei Napocensis
AMP	=	Acta Musei Porolissensis
AnM	=	Analele Moldovei
APH	=	Acta Poloniae Historica
APR	=	Analele Parlamentare ale României
AR	=	Arhiva Românească (ambele serii)
ARBSH	=	Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique
ARMSI	=	Academia Română, Memoriile Secţiunii Istorice
ARMSL	=	Academia Română, Memoriile Secţiunii Literare
ARMSŞ	=	Academia Română, Memoriile Secţiunii Ştiinţifice
AŞRS	=	Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială
AŞUI	=	Analele Ştiinţifice ale Universităţii "Al. I. Cuza" Iaşi
AUB	=	Analele Universităţii Bucureşti
BAGIR	=	Buletinul Asociaţiei Generale a Inginerilor din România
BBRF	=	Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCI, BCIR	=	Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	=	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BIFR	=	Buletinul Institutului de Filologie Română "A. Philippide"
BMI	=	Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	=	Biserica Ortodoxă Română
BRV	=	Bibliografia Românească Veche
BS	=	Balkar Studies (Thesaloniki)
BSH, BSHAR	=	ARBSH
BSNR	=	Buletinul Societăţii Numismatice Române
BSOAS	=	Bulletin of the Scholl of Oriental and African Studies

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

BSP	=	Buletinul Societăţii Politehnice
BZ	=	Byzantinische Zeitschrift
CI	=	Cercetări istorice (ambele serii)
CDM	=	Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhivele Centrale de Stat, Bucureşti, vol.I-V
CDM. S. 1	=	idem, Supliment 1
CL	=	Cercetări literare
CvL	=	Convorbiri literare (ambele serii)
DAD	=	Dezbaterile Adunării Deputaţilor
DIR	=	Documente privind istoria României
DR	=	Dacoromania
DRH	=	Documenta Romaniae Historica
FHDR	=	Fontes Historiae Dacoromanae
GB	=	Glasul Bisericii
IN	=	"Ion Neculce". Buletinul Muzeului Municipal din Iaşi
JGO	=	Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
MA	=	Mitropolia Ardealului
MB	=	Mitropolia Bananatului
MC	=	"Miron Costin". Revistă de mărturii istorice (Bârlad)
MCA	=	Materiale şi cercetări arheologice
MemAnt	=	Memoria Antiquitatis (Piatra Neamţ)
MMS	=	Mitropolia Moldovei şi Sucevei
MO	=	Mitropolia Olteniei
NEH	=	Nouvelles études d'histoire
ÖO	=	Österreichische Osthefte
RA	=	Revista Arhivelor (ambele serii)
REB	=	Revue des études byzantines
REI	=	Revue des études islamique
RER	=	Revue des études roumanines
RES	=	Revue des études slaves
RESEE	=	Revue des études sud-est européeennes
RFR	=	Revista Fundaţiilor Regale
RGI	=	Revista generală a învăţământului
RH	=	Revue Historique
RHLF	=	Revue d'histoire littéraire de la France
RHMC	=	Revue d'histoire moderne et contemporaine
RHSEE	=	Revue historique du Sud-Est européen
RdI	=	Revista de istorie
RIAF	=	Revista pentru istorie, arheologie şi filologie
RIR	=	Revista istorică română
RITL	=	Revista de istorie şi teorie literară
RJS	=	Romanian Jewish Studies
RM	=	Revista muzeelor
RMM	=	Revista muzeelor şi monumentelor
RREI	=	Revue roumaine d'études internationales
RRH	=	Revue roumaine d'histoire

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

RRSI	=	Revista română de studii internaţionale
Rsl	=	Romanoslavica
SAI	=	Studii şi articole de istorie
SAMNB	=	Studia et Acta Musei "Niclae Bălcescu"
SAO	=	Studia et Acta Orientalia
SCB	=	Studii şi cercetări de bibliologie
SCIA	=	Studii şi cercetări de istoria artei
SCI	=	Studii şi cercetări istorice (ultimele din CI, seria veche)
SCIM	=	Studii şi cercetări de istorie medie
SCIV	=	Studii şi cercetări de istorie veche
SCIVA	=	Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie
SCN	=	Studii şi cercetări de numismatică
SCŞI	=	Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi
SEER	=	The Slavonic and East European Review
SMIC	=	Studii şi materiale de istorie contemporană
SMIM	=	Studii şi materiale de istorie medie
SMIMd	=	Studii şi materiale de istorie modernă
SMMIM	=	Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară
SOF	=	Südost-Forschungen (München)
SRdI	=	Studii. Revistă de istorie
ST	=	Studii teologice, Bucureşti
STCl	=	Studii clasice
SUBB	=	Studia Universitatis Babeş-Bolyai
SymThr	=	Symposia Thracologica, Institutul Român de Tracologie, Bucureşti
TC	=	Teodor Codrescu (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
TD	=	Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, Bucureşti
TV	=	Teologie şi Viaţă, serie nouă, Mitropolia Moldovei şi Bucovinei, Iaşi
VR	=	Viaţa Românească
ZfRPh	=	Zeitschrift für romanische Philologie

ASB	=	Arhivele Statului Bucureşti
ASG	=	Arhivele Statului Galaţi
ASI	=	Arhivele Statului Iaşi
ASO	=	Arhivele Statului Oradea
ASS	=	Arhivele Statului Suceava
ASTm	=	Arhivele Statului Timişoara
BAR	=	Biblioteca Academiei Române

Autorii sunt rugaţi să folosească aceste abrevieri în materialele trimise pentru publicare, semnalând titlurile necuprinse în prezenta listă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Tiparul executat la **S.C. DOSOFTEI S.A.**
Str. Sf. Lazăr, nr. 49, Iași

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

Anuarul editat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" — care continuă, din 1964, seria de istorie a revistei „Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între 1950 și 1963 — cuprinde *studii*, *comunicări*, *note*, *recenzii* ș.a., consacrate istoriei românilor, istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale etc. Publicația se adresează cercetătorilor din domeniul istoriei românești și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

La sediul redacției se mai află și pot fi procurate prin comandă următoarele tomuri :

XXI/1984, 728 p.

XXII/1985, 1—2, 1 016 p.

XXIII/1986, 1—2, 1 160 p.

XXIV/1987, 1—2, 1 420 p.

XXV/1988, 1—2, 1 338 p.

XXVI/1989, 736 p.

XXVII/1990, 272 p.

XXVIII/1991, 416 p.

Supliment I (C. Istrati, *Condica vistieriei Moldovei din anul 1816)*, 154 p.

Supliment II (D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*), 214 p.

Supliment III (Gh. Buzatu și Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial și România. O bibliografie*), 214 p.

Supliment X (Adrian Macovei, *Moldova și Țara Românească, de la unificarea economică la unirea politică din 1859)*, 138 p.

Supliment XI (*Temps et changement dans l'espace roumain*, vol. îngrijit de Al. Zub), 262 p.

În atenția colaboratorilor

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" acceptă pentru publicare *studii* (circa 30 p.), *articole* (până la 20 p.), *recenzii* (circa 5 p.), *note bibliografice* (1—2 p.) și dări de seamă privind viața științifică internă și internațională. În cazul studiilor care depășesc 30 p., autorii sunt rugați să procedeze la împărțirea textului, încât acesta să poată fi publicat în numere consecutive ale *Anuarului*.

Toate materialele vor fi prezentate redacției în două exemplare, dactilografiate la două rânduri, cu notele așezate la sfârșitul textului. Studiile vor fi în mod obligatoriu însoțite de un rezumat într-o limbă de largă circulație.

Materialele vor fi trimise redacției până cel târziu în luna iunie, pentru a putea fi publicate în tomul pe anul respectiv. Acceptarea materialelor spre publicare se face pe baza unor referate elaborate de specialiști. Redacția își rezervă dreptul de a planifica apariția materialelor.

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/

REVISTE PUBLICATE
ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENES.
Mentalités-Civilisations

THRACO-DACICA

DACIA — REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE.
NOUVELLE SÉRIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ

BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

ARHIVELE OLTENIEI

ARHIVA GENEALOGICĂ

EPHEMERIS NAPOCENSIS

ARS TRANSILVANIAE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A.D. XENOPOL", IAȘI

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

ISSN 0074-039X

LEI 5 000

https://biblioteca-digitala.ro / https://complexulmuzealbn.ro/